NUTUK — SÖYLEV

I. CİLT

1919 — 1920

Birinci baskı	: 1981
İkinci baskı	: 1986
Üçüncü baskı	: 1989
Dördüncü baskı	: 1999
Beşinci baskı	: 2006
Altıncı baskı	: 2007
Yedinci baskı	: 2008
Sekizinci baskı	: 2010
Dokuzuncu baskı	: 2012

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXIII. Dizi - Sa. 2[9]

GAZİ MUSTAFA KEMAL
(ATATÜRK)

NUTUK—SÖYLEV

I. CİLT

1919 — 1920

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15 - 20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresinde söylenmiştir.

10. Baskı

ANKARA, 2019

Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938
Nutuk-söylev. I. cilt, 1919-1920 / Mustafa Kemal Atatürk ; yayına hazırlayanlar İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim. — 10. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2019.
xiii, 579 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXIII. Dizi-Sayı: 2[9])

ISBN 978 - 975 - 16 - 0140 - 7 (tk.)
ISBN 978 - 975 - 16 - 0196 - 4 (1. c.)

1. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938 _ Söylev. 2. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938 _ Siyasi ve sosyal görüş. 3. Türkiye _ Yönetim ve politikalar, 1918-1927. 4. İnkılap tarihi, 1918-1923. 5. Kemalizm. I. Arar, İsmail, yayına hazırlayan. II. İğdemir, Uluğ, yayına hazırlayan. III. Özerdim, Sami N., yayına hazırlayan. IV. E.a. V. E.a.: 1919-1920. VI. Dizi.

956. 1024

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu' nun 21.06.2019 tarih ve 778/43 sayılı kararı gereği 5000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-0140-7 (tk.)

ISBN: 978-975-16-0196-4 (1.c.)

Söylev'i Yayına Hazırlayanlar.
İSMAİL ARAR, ULUĞ İĞDEMİR, SAMİ N. ÖZERDİM

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı
Kuban Matbaacılık Yayıncılık
İvedik Organize San. Matbaacılar Sitesi
1514. Cadde No: 20 06190 İVOGSAN - ANKARA
Tel: 0 312 395 20 70 Faks: 0312 395 37 23
Sertifika No: 13403

SUNUŞ

Atatürk'ün 100. doğum yılı nedeni ile Kurumumuzca yayınlanacak yapıtlar arasında Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin esas metni ile bugünkü dile çevrilmiş metninin karşılıklı olarak basılması kararlaştırılmıştı. 1934 yılında İstanbul Devlet Basımevinde basılan nüsha esas metin olarak alınmış, Türk Dil Kurumu'nun "Söylev" adı altında bastırdığı sadeleşmiş metin, daha ılımlı bir tutumla bazı düzeltmeler yapılarak benimsenmiştir.

İkinci cilt ile belgeler, kişiler ve konular hakkında açıklamalar ve çeşitli dizinlerle kronoloji cetvelleri bu cildi izleyecektir.

Söylev'in birinci cildini 1981 yılında yayınlamış olmanın mutluluğunu duymaktayız.

ULUĞ İĞDEMİR

Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü

AÇIKLAMALAR

1 – NUTUK-SÖYLEV'in bu basımında çift sayılı sayfalar asıl metni, tek sayılı sayfalar ise, *dili* özleştirilmiş metni içermektedir.

2 – Asıl metin, 1934 basımından alınmıştır. Yazım ve yabancı özel adların yazılışı genellikle olduğu gibi bırakılmış, kimi yerlerde düzeltmeler gerekli görülmüş, Osmanlıca tamlamalar (terkipler) ise (–) ile belirtilmiştir.

3 – Özleştirmede, Türk Dil Kurumu'nun SÖYLEV'i temel tutulmuşsa da kimi sözcükler değiştirilmiş, özel adlar ise "Kuvayi Milliye gibi" aslına döndürülmüştür. Dipnotlarda, kimi sözcük ve tamlamaların açıklaması yine Türk Dil Kurumu basımlarından alınmış, ancak kimi açıklamalar, düzeltmeler yeniden eklenmiştir. Atatürk'ün, iki yerdeki dipnotlarının kendisine değgin olduğu da özleştirilmiş sayfalarda belirtilmiştir.

4 – Yabancı adlar, özleştirilmiş sayfalarda, ilk geçtiklerinde asılları ile birlikte yazılmış, daha sonra sadece okunuşları verilmiştir.

5 – Gösterilen özenli dikkate rağmen birinci, ikinci ve üçüncü ciltlerde özde ve baskıda olabilecek yanlışlar son ciltlerde düzeltilecek ve doğruları gösterilecektir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

Sayfa

D Ü Z E L T M E L E R

Asıl metin çift sayılı sayfalarda,
özleştirilmiş metin ise tek sayılı sayfalardadır.

Sayfa	Satır	Doğrusu
135	dipnot	(burada ve başka yerde konulan * işareti sayıya çevrilmelidir. * yalnız, Atatürk'ün dipnotları için kullanılmalıdır.)

- Kimi sayfalarda Meclisi Mebusan ve Meclisi Milli adları Türkçeleştirilmiş olarak kalmıştır.

- 7. Baskıda gösterilen diğer dizgi yanlışları bu baskıda düzeltilmiştir.

NUTUK

SÖYLEV

NUTUK

Samsun'a çıktığım gün umumî vaziyet ve manzara

1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve manzara-i umumiye :

Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, Harb-i Umumîde mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet, yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harb-i Umumîye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine; âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız Padişah'ın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordu'nun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyeti Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtalyan kıtaat-ı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, ecnebi zabit ve memurları ve hususî adamları faaliyette. Nihayet, mebde-i kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919'da İtilâf Devletleri'nin muvafakatiyle Yunan ordusu İzmir'e ihraç ediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, anasır-ı Hıristiyaniye hafi, celi, hususî emel ve maksatlarının temin-i istihsaline, Devletin bir an evvel çökmesine sarf-ı mesai ediyorlar.

Bilâhare elde edilen mevsuk malûmat ve vesaik ile teeyyüt etti ki, İstanbul Rum Patrikhanesi'nde teşekkül eden «*Mavri Mira*» heyeti *(Ves. 1)*, vilâyetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salib-i Ahmer'i, Resmî Muhacirîn Komisyonu, «*Mavri Mira*» heyetinin teshil-i mesaisine hâdim. «*Mavri Mira*» heyeti tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecaviz gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor.

SÖYLEV

1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Genel durum ve görünüş : **Samsun'a çıktığım gün genel durum ve görünüş**

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu topluluk, Genel Savaşta [1] yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir ateşkes anlaşması [2] imzalanmış. Büyük Savaşın uzun yılları boyunca, ulus, yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve ülkeyi Genel Savaşa sürükleyenler, kendi yaşamlarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Padişah ve Halife olan [3] Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş, onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta.

İtilaf Devletleri, ateşkes anlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep İngilizlerce işgal edilmiş. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon'la Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve görevlileri ve özel adamları çalışmakta. Daha sonra, sözümüze başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletlerinin uygun bulmasıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, yurdun dört bir bucağında Hıristiyan azınlıklar, gizli, açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çaba harcıyorlar.

Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgeler, İstanbul Rum Patrikliğinde kurulan **Mavri Mira Kurulu**'nun (*belge : 1*) illerde çeteler kurmak ve yönetmekle, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla uğraştığını doğruladı. Yunan Kızılhaçı, Resmi Göçmenler Komisyonu, **Mavri Mira Kurulu**'nun çalışmalarını kolaylaştırmaya yardım ediyor. **Mavri Mira Kurulu**'nca yönetilen Rum okullarının izci örgütleri, yirmi yaşını aşmış gençleri de içine alarak her yerde geliştiriliyor.

[1] Birinci Dünya Savaşında.
[2] mütarekename.
[3] Saltanat ve halifelik katında oturan.

Ermeni Patriği *Zaven* Efendi de, *Mavri Mira* heyetiyle hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbul'daki merkeze merbut *Pontus Cemiyeti* sühuletle ve muvaffakıyetle çalışıyor *(Ves. 2)*.

Mukabil halâs çareleri

Vaziyetin dehşet ve vehameti karşısında, her yerde, her mıntıkada birtakım zevat tarafından mukabil halâs çareleri düşünülmeğe başlanmış idi. Bu düşünce ile alınan teşebbüsat, birtakım teşekküller doğurdu. Meselâ : Edirne ve havalisinde *Trakya-Paşaeli* unvaniyle bir cemiyet vardı. Şark'ta, *(Ves. 3)* Erzurum'da ve Elâziz'de *(Ves. 4)* merkez-i umumisi İstanbul'da olmak üzere *Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti* teşkil edilmişti. Trabzon'da *Muhafaza-i Hukuk* namında bir cemiyet mevcut olduğu gibi Dersaadet'te de *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği murahhaslarla, Of kazasiyle Lâzistan livası dahilinde şubeler açılmıştı *(Ves. 5, 6)*.

İzmir'in işgal olunacağına dair Mayıs'ın onüçündenberi fiilî emareler gören İzmir'de bazı genç vatanperverler, ayın 14/15 inci gecesi, bu elîm vaziyet hakkında müdavele-i efkâr eylemişler ve emr-i vaki haline geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mâni olmak esasında müttefik kalmışlar ve *Reddi İlhak* prensibini ortaya atmışlardır. Aynı gecede bu maksadın teşmilini temin için İzmir'de Yahudi Maşatlığı'na toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu teşebbüs ümid edilen derecede temin-i maksad edememiştir.

Millî teşekküller, siyasî maksat ve hedefleri

Bu cemiyetlerin maksad-ı teşekkülleri ve hedef-i siyasileri hakkında muhtasaran ita-yı malûmat eylemek muvafık olur mütaleasındayım.

Trakya - Paşaeli Cemiyeti'nin rüesasından bazılariyle daha İstanbul'da iken görüşmüş idim. Osmanlı Devleti'nin izmihlâlini çok kuvvetli bir ihtimal dahilinde görüyorlardı. Vatan-ı Osmanî'nin inkısama uğrayacağı tehlikesi karşısında, Trakya'yı, mümkün olursa Garbî Trakya'yı da raptederek bir kül olarak İslâm ve Türk camiası halinde kurtarmağı düşünüyorlardı. Fakat bu maksadın temini için o zaman varid-i hâtırları olan yegâne çare İngiltere'nin, bu mümkün ol-

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, **Mavri Mira Kurulu** ile düşünce birliği içinde çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tam Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulan ve İstanbul'daki merkeze bağlı **Pontus Cemiyeti** kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor. (*belge: 2*)

Düşünülen kurtuluş yolları

Durumun korkunçluğu ve ağırlığı karşısında, her yerde, her bölgede birtakım kişilerce kurtuluş yolları düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünceyle girişilen çalışmalar, birtakım örgütler doğurdu. Örneğin: Edirne ve çevresinde **Trakya-Paşaeli** adlı bir dernek vardı. Doğuda (*belge: 3*), Erzurum'da ve Elazığ'da (*belge: 4*), genel merkezi İstanbul'da olmak üzere **Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti**[1] kurulmuştu. Trabzon'da **Muhafazai Hukuk**[2] adlı bir dernek bulunduğu gibi İstanbul'da da, **Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti**[3] vardı. Bu dernek merkezinin gönderdiği delegeler, Of ilçesi ve Lazistan livasında şubeler açmışlardı. (*belge: 5, 6*)

Yunanlıların İzmir'e gireceğinin açık belirtilerini mayısın on üçünden beri gören, İzmir'de birtakım genç yurtseverler, ayın 14/15'inci gecesi, bu acıklı durumu aralarında görüşmüşler; bir olupbittiye geldiği kuşku götürmeyen bu girişin, katma (ilhak) ile sonuçlanmasını önlemek düşüncesinde birleşmişler ve **Reddi İlhak**[4] ilkesini ortaya atmışlardır. Bu ilkenin yayılması için aynı gece İzmir'de Yahudi Maşatlığı'na toplanabilen halkça bir gösteri toplantısı[5] yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu toplantıdan umulduğu ölçüde sonuç alınamamıştır.

Ulusal kuruluşlar, siyasal amaçları

Bu derneklerin kuruluş amaçları ve siyasal erekleri üzerine kısaca bilgi vermek uygun olur düşüncesindeyim.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden kimisiyle daha İstanbul'da iken görüşmüştüm. Osmanlı Devleti'nin çökeceğini kesinliğe yakın bir olabilirlik içinde görüyorlardı. Osmanlı yurdunun parçalanacağı korkusu karşısında Trakya'yı, olabilirse, Batı Trakya'yı da birleştirerek, İslam ve Türk topluluğunu bir bütün olarak kurtarmayı düşünüyorlardı. Bu amaca ulaşmak için o zaman akıllarına gelen tek çıkar yol, İngiltere'nin, olmazsa

[1] Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği.
[2] Hakları Koruma.
[3] Trabzon ve Çevresini Bağımsızlaştırma Derneği.
[4] Katmayı önleme.
[5] miting.

mazsa Fransa'nın muavenetini temin etmek idi. Bu maksatla bazı ecnebi rical ile temas ve mülâkatlar da aramışlardı. Hedeflerinin bir *Trakya Cumhuriyeti* teşkili olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin maksad-ı teşekkülü de; [nizamnamelerinin ikinci maddesi] şark vilâyetlerinde mütemekkin bilcümle anasırın dinî ve siyasî haklarının serbesti-i inkişafını temin edecek esbab-ı meşruaya teşebbüs etmek, mezkûr vilâyetler ahali-i İslâmiyesinin tarihî ve millî haklarını, indelhace, âlem-i medeniyet huzurunda müdafaa eylemek; şark vilâyetlerinde vâki olan mezalim ve cinayatın esbap ve avamili ve fail ve müsebbipleri hakkında bitarafâne tahkikat icrasiyle mücrimlerin müsaraaten tecziyelerini talep etmek; anasır beynindeki suitefehhümün izalesi ile kemafissabık revabıt-ı hasenenin teyidine gayret etmek, hal-i harbin vilâyat-ı şarkıyede tevlit ettiği harabî ve sefalete, hükûmet nezdinde teşebbüsatta bulunmak suretiyle, mümkün mertebe, çaresaz olmaktan ibaret idi.

İstanbul'daki merkez-i idarelerinden verilmiş olan bu direktif dahilinde, Erzurum şubesi, vilâyat-ı şarkıyede Türk'ün hukukunu muhafaza ile beraber tehcir esnasında yapılan suimuamelâtta milletin kat'iyyen methaldar bulunmadığını ve Ermeni emvalinin Rus istilâsına kadar muhafaza edildiğini, buna mukabil Müslümanların pek gaddarane harekâta maruz kaldığını ve hattâ hilâf-ı emir tehcirden alıkonulan bazı Ermenilerin hâmilerine karşı reva gördükleri muamelâtı, müdellel vesaikle âlem-i medeniyete arz ve iblâğa ve vilâyat-ı şarkıyeye karşı dikilen enzar-ı ihtırası hükümsüz bırakmak için çalışmağa karar veriyor [Erzurum şubesinin beyannamesi].

Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini teşkil eden zevat, vilâyat-ı şarkıyede yapılan propagandalar ve bunların hedefleri, *Türklük - Kürtlük - Ermenilik* mesailini; ilmî, fennî ve tarihî nokta-i nazarlardan, tedkik ve tetebbü ettikten sonra, müstakbel mesailerini şu üç noktada tesbit ediyorlar [Erzurum şubesinin matbu raporu] :

1) Kat'iyyen muhaceret etmemek.

2) Derhal ilmî, iktisadî, dinî teşkilât yapmak.

3) Tecavüze maruz kalacak vilâyat-ı şarkıyenin herhangi bir bucağını müdafaada birleşmek.

Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkez-i idaresinin medenî ve ilmî vesaitle temin-i maksat edilebileceği hakkında fazla nikbin olduğu anlaşılıyor. Filhakika bu yolda sarf-ı mesaiden geri durmuyor. Vilâyat-ı şarkıyede Müslüman anasırın hukukunu müdafaa için *Le Pays* namında Fransızca

Fransa'nın yardımını sağlamaktı. Bu düşünceyle kimi yabancı devlet adamlarıyla ilişki kurmak ve konuşmak yollarını da aramışlardı. Amaçlarının bir **Trakya Cumhuriyeti** kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da (tüzüklerinin ikinci maddesi), doğu illerindeki bütün halkın dinsel ve siyasal haklarının özgürce gelişimini sağlayacak yasal yollara başvurmak; adı geçen illerdeki Müslüman halkın tarihsel ve ulusal haklarını, gerektiğinde, uygar toplumlar önünde savunmak; doğu illerinde yapılan zulüm ve cinayetlerin nedenleriyle etmenleri ve bunları yapanlar ve yaptıranlarla ilgili tarafsızca soruşturma açarak suçluların çabuklukla cezalandırılmalarını istemek; Türklerle azınlıklar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine ve eskisi gibi iyi bağların pekiştirilmesine çaba göstermek; doğu illerindeki, savaştan doğma yıkım ve yoksulluğu, hükümet katında girişimlerde bulunarak elden geldiğince giderme yollarını aramaktı.

İstanbul'daki yönetim merkezinden verilmiş olan bu yönerge gereğince, Erzurum Şubesi, doğu illerinde Türklerin haklarını korumakla birlikte Ermenilerin göçü sırasında yapılan kötü işlerle halkın kesinlikle ilgisi bulunmadığını ve Ermeni mallarının, buralara Ruslar girinceye dek korunduğunu; buna karşılık Müslümanlara çok kıyasıya davranıldığını ve dahası, buyruk dışı olarak göçten alıkonulan kimi Ermenilerin, koruyucularına yaptıkları kötülükleri, kanıtlanmış belgelerle uygarlık dünyasına sunmaya ve bildirmeye ve doğu illerine dikilen açgözlü bakışları söndürmek için çalışmaya karar veriyor (Erzurum Şubesinin bildirisi).

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum Şubesini kuran kişiler, doğu illerinde yapılan propagandaları ve bunların amaçlarını, **Türklük - Kürtlük - Ermenilik** sorunlarını, bilim, teknik ve tarih bakımından inceleyip araştırdıktan sonra, gelecekteki çalışmalarını şu noktada topluyorlar (Erzurum Şubesinin basılı raporu):

1 — Kesinlikle göç etmemek;

2 — Hemen bilim, iktisat, din örgütleri kurmak;

3 — Saldırıya uğrayacak doğu illerinin herhangi bir bucağını savunmada birleşmek.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki yönetim merkezinin, bilim ve uygarlık yöntemleriyle amacı sağlayabileceği konusunda çokça iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten bu yolda çaba göstermekten geri durmuyor. Doğu

bir gazete neşrediyor. *Hâdisat* gazetesinin imtiyazını deruhte ediyor. Bir taraftan da İstanbul'daki Düvel-i Mü'telife mümessillerine ve İtilâf Devletleri başvekillerine muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir heyet izamına teşebbüs ediyor *(Ves. 7)*.

Bu izahattan sühuletle anlaşılacağını zannederim ki, Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni vücuda getiren mühim sebep ve endişe, vilâyat-ı şarkıyenin Ermenistan'a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin tahakkuku da, şark vilâyetleri nüfusunda Ermenilerin haiz-i ekseriyet gösterilmesine ve tarihî hukuk nokta-i nazarından mukaddem telâkki ettirilmesine çalışanların, ilmî ve tarihî vesaikle cihan efkâr-ı umumiyesini iğfale muvaffakıyetinde ve bir de Müslüman ahalinin Ermenileri katliam eder vahşiler olduğu iftirasının hakikat şeklinde kabulü halinde olabileceği faraziyesi hâkim oluyor. Binaenaleyh cemiyet, aynı esbap ve vesaitle mücehhez olarak hukuk-ı milliye ve tarihiyeyi müdafaaya çalışıyor.

Karadeniz'e sahil olan mıntıkalarda da, bir Rum Pontus hükûmeti vücuda getireleceği korkusu vardı. İslâm ahaliyi, Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, hakk-ı beka ve mevcudiyetlerini muhafaza gayesiyle, Trabzon'da da bazı zavet ayrıca bir cemiyet teşkil eylemişlerdi.

Merkezi İstanbul'da olan *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'nin maksat ve hedef-i siyasisi, isminden müsteban olmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak gayesini takip ediyor.

Memleket dahilinde ve İstanbul'da millî varlığa düşman teşekküller

Vücuda gelmeğe başlayan bu teşekküllerden başka, memleket dahilinde daha birtakım teşebbüsler ve teşekküller de vukua gelmişti. Ezcümle Diyarbekir *(Ves. 8, 9)*, Bitlis, Elâziz vilâyetlerinde, İstanbul'dan idare olunun *Kürt Tealî Cemiyeti* vardı. Bu cemiyetin maksadı, ecnebi taht-ı himayesinde, bir Kürt hükûmeti vücuda getirmekti.

Konya ve havalisinde, İstanbul'dan idare olunan, *Tealî-i İslâm Cemiyeti* teşkiline çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında *İtilâf ve Hürriyet*, *Sulh ve Selâmet* cemiyetleri de vardı.

İngiliz Muhipler Cemiyeti

İstanbul'da, muhtelif maksatlarla hafi ve alenî olmak üzere de, birtakım fırka veya cemiyet unvanı altında teşekküller vardı.

illerinde Müslüman halkın haklarını savunmak için **Le Pays**[1] adında Fransızca bir gazete yayımlıyor. **Hâdisat**[2] gazetesinin sahipliğini üzerine alıyor. Bir yandan da İtilâf devletleri başbakanlarına ve İstanbul'daki temsilcilerine birer andırı[3] veriyor. Avrupa'ya bir kurul yollamaya girişiyor. (*belge: 7*)

Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağını sanırım ki, **Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti**'nin kurulmasına yol açan önemli neden ve kaygı, doğu illerinin Ermenistan'a verileceği olasılığına dayanıyor. Bu olasılığın da, doğu illeri nüfusunda Ermenileri çoğunlukta göstermeye ve tarihsel haklar bakımından öncelikli saydırmaya çalışanların, bilimsel ve tarihsel belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmaları; bir de Müslüman halkın Ermenileri toptan öldüren yabanıllar olduğu iftirasını doğruymuş gibi kabul ettirmeleri durumunda gerçekleşebileceği varsayımı üstün geliyor. Bundan dolayı dernek, aynı gerekçe ve araçlarla donanmış olarak tarihsel ve ulusal hakları savunmaya çalışıyor.

Karadeniz kıyılarındaki bölgelerde de, bir Rum Pontus hükümeti kurulacağı korkusu vardı. Müslüman halkı Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp yaşama haklarını ve varlıklarını koruma amacıyla, Trabzon'da da birtakım kişiler ayrıca bir dernek kurmuşlardı.

Merkezi İstanbul'da olan **Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti**'nin siyasal erek ve amacı, adından anlaşılmaktadır. Her durumda merkezden ayrılmak amacını güdüyor.

Yurt içinde ve İstanbul'da ulusal varlığa düşman kuruluşlar

Kurulmaya başlayan bu örgütlerden başka, ülke içinde daha birtakım girişimler ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştı. Özellikle Diyarbakır, (*belge: 8, 9*) Bitlis, Elazığ illerinde, İstanbul'dan yönetilen **Kürt Teali Cemiyeti**[4] vardı. Bu derneğin amacı, yabancı devletlerin koruyuculuğu altında, bir Kürt hükümeti kurmaktı.

Konya ve dolaylarında, İstanbul'dan yönetilen **Tealii İslam Cemiyeti**[5] kurulmasına çalışılıyordu. Ülkenin hemen her yanında **İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selamet** cemiyetleri[6] de vardı.

İngiliz Muhipler Cemiyeti

İstanbul'da çeşitli amaçlarla gizli ve açık olmak üzere de, birtakım parti ya da dernek adı altında kuruluşlar vardı.

[1] Yurt.
[2] Olaylar.
[3] muhtıra.
[4] Kürt Yükselme Derneği.
[5] İslam Yükselme Derneği.
[6] Uzlaştırma ve Özgürlük, Barış ve Esenlik Dernekleri.

İstanbul'da mühim addolunacak teşebbüslerden biri *İngiliz Muhipler Cemiyeti* idi. Bu isimden, İngilizlere muhip olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve menfaat-i şahsiyelerini sevenler ve şahıslariyle menfaatlerinin masuniyeti çaresini *Lloyt Corc* (Lloyd George) hükûmeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arayanlardır. Bu bedbahtların, İngiltere Devletinin, kül halinde, bir Osmanlı Devleti muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olamayacağını, bir defa mülâhaza edip etmedikleri cay-i teemmüldür.

Bu cemiyete intisap edenlerin başında Osmanlı padişahı ve halife-i ruy-i zemin unvanını taşıyan *Vahdettin, Damat Ferit Paşa,* Dahiliye Nezaretini işgal eden *Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler* ve *Sait Molla* bulunuyordu. Cemiyette İngiliz milletine mensup bazı sergüzeştcular da vardı. Meselâ : *Rahip Fru (Frew) gibi.* Ve muamelât ve icraattan anlaşıldığına göre, cemiyetin reisi Rahip Fru idi.

Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri alenî cephesi ve medenî teşebbüsatla, İngiliz himayesini talep ve temine matuf mahiyeti idi. Diğeri hafi ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket dahilinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilâl çıkarmak, şuur-ı millîyi felce uğratmak, ecnebi müdahalesini teshil etmek gibi hainane teşebbüsat, cemiyetin bu hafi kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla'nın cemiyetin alenî teşebbüsatında olduğu gibi hafi cihetinde de ondan daha ziyade *rolör* olduğu görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında irae edeceğim vesaikle daha vazıh anlaşılacaktır.

Amerika mandası isteyenler

İstanbul'da bir kısım rical ve nisvan da, halâs-ı hakikinin *Amerika mandasını* talep ve temininde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler, isabet-i mutlakanın nokta-i nazarlarının tervicinde olduğunu ispata çok çalıştılar. Bu hususta da sırası gelince bazı izahat vereceğim.

Ordumuzun vaziyeti

Vaziyet-i umumiyeyi tespit için ordu cüzütamlarının nerelerde ve ne halde olduğunu tasrih etmek isterim. Anadolu'da, başlıca, iki ordu müfettişliği tesis olunmuştu. Mütarekeye dahil olur olmaz, kıtaatın muharip efradı terhis olunmuş, silâh ve cephanesi elinden alınmış, kıymet-i harbiyeden mahrum birtakım kadrolar haline getirilmişti.

İstanbul'da önemli sayılacak kuruluşlardan *biri* **İngiliz Muhipler Cemiyeti** [1] idi. Bu addan İngilizleri sevenlerin kurdukları bir dernek olduğu anlaşılmasın! Bence bu derneği kuranlar, kendilerini ve kişisel çıkarlarını sevenler ve kendi varlıklarıyla çıkarlarının dokunulmazlık çaresini Lloyt Corc (Lloyd George) hükümeti aracılığıyla İngiliz desteğini sağlamakta arayanlardır. Bu zavallıların [2], İngiltere devleti'nin, bütünüyle, bir Osmanlı Devleti bırakmak ve korumak isteğinde olup olamayacağını bir kez düşünüp düşünmedikleri üzerinde durmak gerekir.

Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve yeryüzü Halifesi sanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı [3] olan Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Bey'ler ve Sait Molla bulunuyordu. Dernekte İngiliz ulusundan kimi serüvenciler de vardı. Örneğin: Rahip Fru (Frew) gibi. Yapılan işlerden ve işlemlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Fru idi.

Bu derneğin iki görünüşü ve niteliği vardı. Biri, dış görünüşü ve uygarca girişimlerle İngiliz desteğini istemeye ve sağlamaya yönelen niteliği idi. Öteki, gizli yönü idi. Asıl çalışma bu yöndeydi. Yurt içinde örgütler kurarak ayaklanma ve başkaldırmalara yol açmak, ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak gibi haince girişimler, derneğin bu gizli kolunca yönetilmekteydi. Sait Molla'nın, derneğin açık girişimlerinde olduğu gibi ondan daha çok gizli işlerinde de rol oynadığı görülecektir. Bu dernek için söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gerektiğinde göstereceğim belgelerle daha iyi anlaşılacaktır.

Amerika'nın güdümünü isteyenler

İstanbul'daki kadın erkek birtakım ileri gelen kişiler de, gerçek kurtuluşu **Amerika'nın güdümünü** [4] istemek ve sağlamakta görüyorlardı. Bu kanıda olanlar, düşüncelerinde çok direndiler, tam uygun işin, kendi görüşlerinin desteklenmesi olduğunu tanıtlamaya çok çalıştılar. Bu konuda da, sırası gelince bazı açıklamalar yapacağım.

Ordumuzun durumu

Genel durumu saptamak için ordu birliklerinin nerelerde ve ne durumda olduklarını açıklamak isterim. Anadolu'da, başlıca iki ordu müfettişliği kurulmuştu. Ateşkes anlaşması yapılır yapılmaz birliklerin savaşçı erleri terhis edilmiş, silah ve cephanesi elinden alınmış; bu birlikler, savaş gücünden yoksun birtakım kadrolar durumuna getirilmişti.

[1] İngiliz Dostları Derneği.
[2] bedbaht.
[3] İçişleri Bakanı.
[4] mandasını.

Merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine mensup kıtaatın vaziyeti şöyle idi :

Bir fırkası (41 inci Fırka) Konya'da ve bir fırkası (23 üncü Fırka) Afyon Karahisarı'nda bulunan 12 nci Kolordu, karargâhiyle Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17 nci Kolordunun, Denizli'de bulunan 57 nci fırkası da, bu kolorduya ilhak edilmişti.

Bir fırkası (24 üncü Fırka) Ankara'da ve bir fırkası (11 inci Fırka) Niğde'de bulunan 20 nci Kolordu, karargâhiyle Ankara'da.

İzmit'te bulunan 1 inci Fırka, İstanbul'daki 25 inci Kolorduya raptedilmişti. İstanbul'da da 10 uncu Kafkas Fırkası vardı.

Balıkesir ve Bursa havalisinde bulunan, 61 inci ve 56 ncı Fırkalar, karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a merbut 14 üncü Kolorduyu teşkil ediyorlardı. Bu kolordunun kumandanı Meclisin küşadına kadar, merhum Yusuf İzzet Paşa idi.

3 üncü Ordu Müfettişliği ki müfettişi ben idim, karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyorum. Doğrudan doğruya taht-ı emrimde iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sıvas'ta bulunan 3 üncü Kolordu, [Kumandanı beraberimde getirdiğim Miralay Refet Bey]. Bu kolorduya mensup bir fırkanın (5 inci Kafkas Fırkası) merkezi Amasya'da. Diğer fırkasının (15 inci Fırka) merkezi Samsun'da idi. Diğeri, merkezi Erzurum'da bulunan 15 inci Kolordu idi. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Fırkalarından birinin (9 uncu Fırka) merkezi Erzurum'da, kumandanı Rüştü Bey. Diğerinin (3 üncü Fırka) merkezi Trabzon'da idi. Kumandanı Kaymakam Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbul'a davet edilmiş olduğundan kumandadan çekilerek Bayburt'ta ihtifa etmiş, fırka vekâletle idare olunuyor; kolordunun diğer iki fırkasından 12 nci Fırka Hasankale şarkında hudutta, 11 inci Fırka Bayazıt'ta bulunuyordu.

Diyarbekir havalisinde bulunan iki fırkalı, 13 üncü Kolordu, müstakil idi, İstanbul'a tâbi bulunuyordu. Bir fırkası (2 nci Fırka) Siirt'te; diğer fırkası (5 inci Fırka) Mardin'de idi.

Müfettişlik vazifemin geniş salâhiyetleri

Benim bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve kumandam cari olduğundan fazla bir salâhiyetim vardı ki, müfettişlik mıntıkasına mücavir bulunan kıtaat-ı askeriyeye dahi tebligat yapabilecektim. Kezalik mıntıkamda bulunan ve mıntıkama mücavir bulunan vilâyata da tebligatta bulunabilecektim.

Bu salâhiyete göre Ankara'da bulunan 20 nci Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile ve Diyarbekir'deki kolordu ile ve hemen bütün Anadolu rüesa-yı memurin-i mülkiyesiyle muhabere ve münasebette bulunabilecektim.

Merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine bağlı birliklerin durumu şöyle idi :

Bir tümeni (41. Tümen) Konya'da ve bir tümeni (23. Tümen) Afyonkarahisar'da bulunan 12. Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de düşman eline düşen 17. Kolordunun, Denizli'de bulunan 57. Tümeni de bu kolorduya bağlanmıştı.

Bir tümeni (24. Tümen) Ankara'da ve bir tümeni (11. Tümen) Niğde'de bulunan 20. Kolordu, karargâhıyla Ankara'da idi.

İzmit'te bulunan 1. Tümen, İstanbul'daki 25. Kolorduya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10. Kafkas Tümeni vardı.

Balıkesir ve Bursa yöresinde bulunan 61. ve 56. Tümenler, karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a bağlı 14. Kolordu'yu meydana getiriyorlardı. Bu kolordunun komutanı, Meclisin açılışına dek, rahmetli Yusuf İzzet Paşa idi.

Üçüncü Ordu Müfettişliği, ki müfettişi bendim, karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya buyruğum altında iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sıvas'ta bulunan 3. Kolordu. Komutanı, yanımda getirdiğim Albay Refet Bey. Bu kolorduya bağlı bir tümenin (5. Kafkas Tümeni) merkezi Amasya'da, öteki tümenin (15. Tümen) merkezi Samsun'da idi. Öbürü, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu idi. Komutanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Tümenlerinden birinin (9. Tümen) merkezi Erzurum'da, komutanı Rüştü Bey; ötekisinin (3. Tümen) merkezi Trabzon'da idi, komutanı Yarbay Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbul'a çağrılmış olduğundan komutanlıktan çekilerek Bayburt'ta saklanmış; tümen, vekillikle yönetiliyor; kolordunun öbür iki tümeninden 12. Tümen, Hasankale doğusunda sınırda, 11. Tümen Bayazıt'ta bulunuyordu.

Diyarbakır yöresinde bulunan iki tümenli 13. Kolordu bağımsızdı, İstanbul'a bağlıydı. Bir tümeni (2. Tümen) Siirt'te, öbür tümeni (5. Tümen) Mardin'de idi.

Müfettişlik görevimin geniş yetkileri

Benim yetkim, bu iki kolorduyu doğrudan doğruya buyruğum ve komutam altında bulundurmaktan daha genişti. Müfettişlik bölgeme yakın birliklere de bildirim yapabilecektim. Bu arada bölgemde bulunan ve bölgeme yakın olan valiliklere de bildirimde bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre Ankara'da bulunan 20. Kolordu ve bunun bağlı olduğu müfettişlik ile ve Diyarbakır'daki kolordu ile ve hemen bütün Anadolu'da sivil örgütlerin başında bulunan yöneticilerle yazışabilecek ve ilişkiler kurabilecektim.

Bu vâsi salâhiyetin, beni İstanbul'dan nefyü teb'it maksadiyle Anadolu'ya gönderenler tarafından bana nasıl tevdi edildiği mucib-i istiğrabınız olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salâhiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Herçibadâbat benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep «Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmek» idi. Ben, bu vazifenin ifası, bir makam ve salâhiyet sahibi olmağa mütevakkıf olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir beis görmediler. O tarihte Erkânıharbiye-i Umumiyede bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar istişmam eden zevat ile görüştüm. Müfettişlik vazifesini buldular ve salâhiyete müteallik talimatı da, ben kendim yazdırdım. Hattâ Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda, mührünü basmıştır.

* * *

Umumî manzarayı dar bir çerçeve içinden görüş

Bu izahattan sora manzara-i umumiyeyi, daha dar bir çerçeve dahiline alarak, seri ve sehil bir surette, hep beraber müşahede edelim:

Muhasım devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tecavüz halinde; imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyata muntazır. Felâketin dehşet ve sıkletini idrake başlayanlar, bulundukları muhit ve hissedebildikleri tesirata göre çare-i halâs telâkki eyledikleri tedbirlere mütevessil.. Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Kumandanlar ve zabitler, Harb-i Umuminin bunca mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle dilhun, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında dimağları çare, çare-i halâs aramakla meşgul..

Burada, pek mühim olan bir noktayı da kayıt ve izah etmeliyim. Millet ve ordu, padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve an'anevî rabıtalarla muti ve sadık. Millet ve ordu çare-i halâs düşünürken bu mevrus itiyadın sevkiyle kendinden evvel makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatın halâs ve masuniyetini düşünüyor. Halife ve padişahsız halâsın manasını anlamak istidadında değil.. Bu akideye muhalif, rey ve içtihat izhar edeceklerin vay haline! Derhal dinsiz, hain, merdut olur..

Bu geniş yetkiyi, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak amacıyla Anadolu'ya gönderenlerin bana nasıl verdiklerine şaşabilirsiniz. Hemen söylemeliyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Her ne olursa olsun benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe, "Samsun ve yöresindeki güvensizliği yerinde görüp önlemek için Samsun'a değin gitmek" idi. Ben, bu işin başarılmasının, makam ve yetki verilmesine bağlı olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O günlerde Genelkurmayda bulunan ve benim amacımı bir dereceye kadar sezinleyen kişilerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiyle ilgili yönergeyi[1] de ben kendim yazdırdım. Dahası, Harbiye Nazırı[2] olan Şakir Paşa bu yönergeyi okuduktan sonra imzalamaktan çekinmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mühürünü basmıştır.

* * *

Genel duruma dar bir çerçeveden bakış

Bu açıklamadan sonra genel durumu, daha dar bir çerçeve içine alarak, çabucak ve kolayca, hep birlikte gözden geçirelim :

Düşman devletler Osmanlı Devleti'ne ve ülkesine maddi ve manevi bakımdan saldırmışlar; yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve Halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan ulus, karanlık ve belirsizlik içinde, olup bitecekleri bekliyor. Felaketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar, bulundukları çevreye ve sezebildikleri etkilere göre kurtuluş çaresi saydıkları yollara başvuruyorlar... Ordu, adı var, kendi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, Genel Savaşın bunca sıkıntı ve güçlükleriyle yorgun, yurdun parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumunun kıyısında kafaları, çıkar yol, kurtuluş yolu aramakta...

Burada, pek önemli olan bir noktayı da belirtmeli ve açıklamalıyım. Ulus ve ordu, Padişah ve Halifenin hainliğinden haberli olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten bağlı ve uysal. Ulus ve ordu, kurtuluş yolu düşünürken bu atadan gelen alışkanlık dolayısıyla kendinden önce yüce halifeliğin ve padişahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız

[1] talimatı.
[2] Millî Savunma Bakanı.

Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lâzımdır. Çare-i halâs ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi düvel-i muazzamayı gücendirmemek esas gibi telâkki olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız biriyle dahi başa çıkılamayacağı vehmi, hemen bütün dimağlarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca *Almanya, Avusturya - Macaristan* varken hepsini birden mağlûp eden, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla husumete müncer olabilecek vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız avam değildi; bilhassa havas denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde çare-i halâs ararken iki şey mevzuubahs olmayacaktı. Bir defa İtilâf Devletlerine karşı vaz'ı husumet alınmayacaktı ve padişah ve halifeye canla başla merbut ve sadık kalmak şart-ı esasî olacaktı.

Düşünülen kurtuluş çareleri

Şimdi, Efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sual sorayım, bu vaziyet ve şerait karşısında halâs için nasıl bir karar varid-i hatır olabilirdi?

İzah ettiğim malûmat ve müşahedata göre üç nevi karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, *İngiltere himayesini* talep etmek.

İkincisi, *Amerika mandasını* talep etmek.

Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memalikinin muhtelif devletler beyninde taksiminden ise kül halinde, bir devletin taht-ı himayesinde bulundurmağı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar: *Mahallî halâs çarelerine matuftur.* Meselâ; bazı mıntıkalar, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden fekkedileceği nazariyesine karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine tevessül ediyor. Bazı mıntıkalar da, Osmanlı Devleti'nin imha ve Osmanlı memleketlerinin taksim olunacağını emrivaki kabul ederek kendi başlarını kurtarmağa çalışıyorlar.

Bu üç nevi kararın esbab-ı mucibesi vermiş olduğum izahat meyanında mevcuttur.

Benim kararım

Efendiler, ben, bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların istinat ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız

kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinden yoksun... Bu inançla bağdaşmaz oy ve düşüncelerini açığa vuracakların vay haline! Hemen dinsiz, vatansız, hain, istenmez olur.

Bir başka önemli noktayı da söylemek gerekir. Kurtuluş yolu ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek, temel ilke gibi görülmekteydi. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca **Almanya, Avusturya - Macaristan** varken hepsini birden yenen, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, yeniden onlarla düşmanlığa varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu anlayışta olan yalnız halk değildi; özellikle, seçkin denilen insanlar bile öyle düşünüyordu.

Öyleyse, kurtuluş yolu ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. İlkin, İtilâf Devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmeyecekti; sonra da, Padişah ve Halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel koşul olacaktı.

Düşünülen kurtuluş yolları

Şimdi baylar, izin verirseniz size bir soru sorayım : Bu durum ve koşullar karşısında kurtuluş için, nasıl bir karar düşünülebilirdi?

Açıkladığım bilgilere ve gözlem sonuçlarına göre üç türlü karar ortaya atılmıştı :

Birincisi, **İngiltere'nin koruyuculuğunu**[1] istemek;

İkincisi, **Amerika'nın güdümünü** istemek.

Bu iki türlü karara varmış olanlar, Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak kalmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesinin çeşitli devletler arasında paylaşılmasından ise, bu ülkeyi bütün olarak bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmayı yeğleyenlerdir.

Üçüncü karar, **bölgesel kurtuluş yollarına yönelikti.** Örneğin : Bazı bölgeler, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmamak yollarına başvuruyor. Bazı bölgeler de, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağına, Osmanlı ülkelerinin paylaşılacağına oldubitti gözüyle bakarak kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç türlü kararın gerekçesi, yapmış olduğum açıklamalar arasında vardır.

Benim kararım

Baylar, ben bu kararların hiçbirini yerinde bulmadım. Çünkü bu kararların dayandığı bütün kanıtlar ve mantıklar

[1] İngiltere'nin himayesini.

idi. Hakikat-i halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş ve ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir *ata yurdu* kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükûmet, bunlar hepsi medlûlü kalmamış birtakım bîmâna elfazdan ibaretti.

Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muavenet talep olunmak isteniyordu?

O halde ciddî ve hakikî karar ne olabilirdi?

Efendiler bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!

İşte, daha, İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

* * *

Ya istiklâl ya ölüm

Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi:

Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak istiklâl-i tamme malikiyetle temin olunabilir. Nekadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet, beşeriyet-i mütemeddine muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kesb-i liyakat edemez.

Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, acz ü meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türkün haysiyeti ve izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!

Binaenaleyh, *ya istiklâl ya ölüm!*

İşte halâs-ı hakikî isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın tatbikatında adem-i muvaffakıyete duçar olunacağını farzedelim! Ne olacaktı? Esaret!

Peki Efendim. Diğer kararlara mutavaat halinde netice bunun aynı değil miydi!

çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o günlerde, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkeleri bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir **ata yurdu** kalmıştı. Son sorun, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktan başka bir şey değildi. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamını yitirmiş birtakım anlamsız sözlerdi.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ve ne gibi yardım istemek düşünülüyordu?

Öyleyse sağlam ve gerçek karar ne olabilirdi?

Baylar, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak.

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur.

* * *

Bu kararın dayandığı en sağlam düşünüş ve mantık şu idi: **Ya bağımsızlık ya ölüm**

Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu, ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne denli zengin ve gönençli olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak durumunda kalmaktan öteye gidemez.

Yabancı bir devletin koruyuculuğunu ve kollayıcılığını istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir efendi getirmeleri hiç düşünülemez.

Oysa, Türkün onuru, kendine güveni ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir.

Öyleyse, ya bağımsızlık, ya ölüm!

İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktır.

Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranılacağını düşünelim. Ne olacaktı? Tutsaklık.

Peki efendim, öteki kararlara uymakla da sonuç bu olmayacak mıydı?

Şu fark ile ki, istiklâli için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla müteselli olur ve bittabi esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete nazaran yar ve ağyar nazarındaki mevkii farklı olur.

Sonra Osmanlı hanedan ve saltanatının idamesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı, en büyük fenalığı işlemekti. Çünkü millet her türlü fedakârlığı sarfederek istiklâlini temin etse de, saltanat devam ettiği takdirde, bu istiklâle müemmen nazariyle bakılamazdı. Artık, vatanla, milletle hiçbir alâka-i vicdaniye ve fikriyesi kalmamış bir sürü mecaninin, devlet ve millet istiklâl ve haysiyetinin muhafızı mevkiinde bulundurulması nasıl tecviz olunabilirdi?

Hilâfet vaziyetine gelince, ilim ve fennin nurlara müstağrak kıldığı hakikî medeniyet âleminde gülünç telâkki edilmekten başka bir mevzuu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın tatbikatını temin için henüz milletin ünsiyet etmediği meselelere temas etmek lâzımgeliyordu. Umumca mevzuubahs olmasında azîm mahzurlar tasavvur olunan hususların mevzuubahs olmasında zaruret-i mutlaka bulunuyordu.

Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve müslimînin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzımgeliyordu.

Tatbikatı safhalara ayırmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmak

Türk ata yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kimler olursa olsun onlara bütün milletçe müsellâhan mukabele ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu. Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk gününde izhar ve ifade etmek, elbette musip olamazdı. **Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını izhar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak** lâzımgeliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik ef'al ve icraatımız bir silsile-i mantıkıye ile mütalea olunursa, ilk günden, bugüne kadar takip ettiğimiz istikamet-i umumiyenin **ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.**

Burada, zihinlerde mevcut olması ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin çözülmesini teshil için, bir hakikati beraber müşahede etmeliyiz. Tezahür eden millî mücadele, haricî istilâya karşı vatanın halâsını yegâne hedef addettiği halde bu millî mücadelenin muvaffakıyete iktiran ettikçe safha safha bugünkü devre kadar irade-i milliye

Şu ayrımla ki, bağımsızlığı için ölümü göze alan ulus, insanlık onur ve şerefinin gereği olan her özveriye başvurduğunu düşünerek avunur ve kuşkusuz, tutsaklık zincirini kendi eliyle boynuna geçiren uyuşuk, onursuz bir ulusla karşılaştırılınca, dost ve düşman gözündeki yeri çok başka olur.

Sonra, Osmanlı soyunu[1] ve saltanatını sürdürmeğe çalışmak, elbette Türk ulusuna karşı en büyük kötülüğü istemekti. Çünkü ulus, her türlü özveriye başvurarak bağımsızlığını sağlasa da, padişahlık sürüp giderse, bu bağımsızlığa güvenle bakılamazdı. Artık yurtla, ulusla hiçbir vicdan ve düşünce bağı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve ulus bağımsızlığının ve onurunun koruyucusu durumunda bulundurulması nasıl uygun görülebilirdi?

Halifeliğin durumuna gelince, bunun bilim ve tekniğin ışığa boğduğu gerçek uygarlık dünyasında gülünç sayılmaktan başka bir durumu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlamak için ulusun daha alışmadığı sorunlara el atmak gerekiyordu. Kamunun söz konusu etmesinde büyük sakıncalar bulunacağı düşünülen noktaların söz konusu edilmesinde kesin zorunluk vardı.

Osmanlı Hükümetine, Osmanlı Padişahına ve Müslümanların halifesine başkaldırmak ve bütün ulusu ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu.

Uygulamayı evrelere ayırmak ve adım adım ilerleyerek amaca varmak

Türk ata yurduna ve Türkün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün ulusça silahlı olarak karşı çıkmak ve onlarla savaşmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gereklerini ve zorunluluklarını ilk gününde açıklamak ve söylemek, elbette yerinde olamazdı. **Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu.** Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz yılda yaptıklarımız bir mantık dizisiyle düşünülürse, ilk günden bugüne dek izlediğimiz genel gidişin, **ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği amaçtan hiç ayrılmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.**

Burada, zihinlerde yer tutabilecek bazı duraksama düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için bir gerçeği hep birlikte gözden geçirmeliyiz.

Beliren ulusal savaşın tek amacı yurdu dış saldırıdan kurtarmak olduğu halde bu savaşın, başarıya ulaştıkça, ulusal iradeye dayanan yönetimin bütün ilkelerini ve şekillerini evre

[1] Osmanlı hanedanı.

idaresinin bütün esasat ve eşkâlini tahakkuk ettirmesi tabiî ve gayrikabil-i içtinap bir seyr-i tarihî idi. Bu mukadder seyr-i tarihiyi an'anevî itiyadatiyle, derhal ihtisas eden hanedan-ı hükümdarî ilk andan itibaren millî mücadelenin hasm-ı bîâmanı oldu. Bu mukadder seyr-i tarihîyi ilk anda ben de müşahede ve ihtisas ettim. Fakat nihayete kadar şamil olan bu ihtisasatımızı ilk anda kâmilen izhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimâlat üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakikî ve maddî mücadeleye, hayalât mahiyetini verebilirdi; haricî tehlikenin yakın tesiratı karşısında, müteessir olanlar arasında, an'anelerine ve fikrî kabiliyetlerine ve ruhî haletlerine mugayir olan muhtemel tahavvülâttan ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakıyet için amelî ve emin yol her safhayı vakti geldikçe, tatbik etmekti. Milletin inkişaf ve itilâsı için selâmet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu amelî ve emin muvaffakıyet yolu, yakın refik-i mesaim olarak tanınmış zevattan bazılariyle aramızda, zaman zaman içtihadatta, muamelâtta, icraatta esaslı ve tâlî birtakım ihtilâflar, iğbirarlar ve hattâ iftirakların da sebebi ve izahı olmuştur. Millî mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdi. Bu noktaları, tenevvür etmeniz için, efkâr-ı umumiyenin tenevvürüne medar olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeğe çalışacağım.

Millî sır

Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzımgelirse, diyebilirim ki, **ben milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını bir *millî sır* gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyet-i içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.**

* * *

Ordu ile temas

Şimdi, Efendiler, ilk iş olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lâzımdı.

Erzurum'da On Beşinci Kolordu Kumandanına 21 Mayıs 1919 da yazdığım bir şifrede «ahval-i umumiyemizin almakta olduğu şekl-i vahimden pek müteessir ve müteellim olduğumu; millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakından, müşterek mesai ile, en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an evvel Erzurum'a gitmek arzusunda bulunduğumu ve fakat Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden fena bir akıbete duçar olmak mahiyetinde bulunduğundan buralarda birkaç gün kalmak zarureti olduğunu bildirdikten

evre bugünkü döneme değin gerçekleştirmesi olağan ve kaçınılmaz bir tarih akışı idi. Bu kaçınılmaz tarih akışını, gelenekten gelen alışkanlığı ile, hemen sezinleyen hükümdar soyu, ilk andan başlayarak ulusal savaşın amansız bir düşmanı oldu. Bu kaçınılmaz tarih akışını, ilk anda ben de gördüm ve sezinledim. Ama, baştan sona, bütün evreleri kapsayan sezgilerimizi ilk anda bütünüyle açığa vurmadık ve söylemedik. İleride olabilecekler üzerine çok konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddesel savaşa boş kuruntular niteliği verebilirdi; dış tehlikenin yakın etkileri karşısında üzüntü duyanlar arasında ise, geleneklerine, düşünme yeteneklerine, ruhsal durumlarına uymayan olası değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda direnmelerine yol açabilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her evreyi zamanı geldikçe uygulamaktı. Ulusun gelişmesi ve yükselmesi için esenlik yolu bu idi. Ben de böyle yaptım. Ancak bu pratik ve güvenilir başarı yolu; yakın çalışma arkadaşım olarak tanınmış kişilerden kimileriyle aramızda, zaman zaman görüşlerde, davranışlarda, yapılan işlerde beliren temelli ve ikinci derecede anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve giderek ayrılıkların da nedeni ve açıklaması olmuştur. Ulusal savaşa birlikte başlayan yolculardan kimileri, ulusal yaşamın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet yasalarına kadar uzayan gelişmelerinde, kendi düşünce ve psikolojilerinin kavrama sınırı bittikçe bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardır. Bu noktaları, aydınlanmanız için, kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe, birer birer göstermeye çalışacağım.

Bu son sözlerimi özetlemek gerekirse diyebilirim ki **ben, ulusun vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme yeteneğini bir *ulusal sır* gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün toplumumuza uygulatmak zorundaydım.** Ulusal sır

* * *

Şimdi baylar, ilk iş olmak üzere bütün orduyla ilişki kurmak gerekli idi. Ordu ile ilişki

Erzurum'da On Beşinci Kolordu Komutanına 21 Mayıs 1919' da yazdığım bir şifrede : "Genel durumumuzun almakta olduğu korkunç şekilden pek üzgün olduğumu; ulusa ve yurda borçlu olduğumuz en son vicdan ödevini yakından, birleşik çalışmayla, en iyi yapabileceğimiz kanısıyla bu son görevi kabul ettiğimi; bir an önce Erzurum'a gitmek isteğinde bulunduğumu, ama Samsun ve yöresinin durumu, güvensizlik yüzünden kötü bir sonuca varma niteliğinde bulunduğundan, buralarda ister istemez birkaç gün kalmak gerekeceğini" bildirdikten sonra, "beni şimdiden

sonra, beni şimdiden tenvire medar olacak hususat varsa iş'arını» rica ettim *(Ves. 10)*.

Filhakika Samsun ve havalisinde Rum çetelerinin İslâm ahaliye tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan hükûmet-i mahalliyenin ecnebi müdahalâtı yüzünden hiçbir tedbir alamaması, vaziyeti müşkül kılmıştı.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji ümit ettiğimiz bir zatın Samsun'a mutasarrıf tayinini temin için teşebbüs almakla beraber, Üçüncü Kolordu Kumandanını muvakkaten Canik mutasarrıfı tayin ettim. Mümkün olan tedabir-i mahalliye alınmağa ve bilhassa ahalinin vaziyet-i hakikiye hakkında tenvirine ve orada bulunan ecnebi müfreze ve zabitlerinden içtinap ve ihtiraza mahal olmadığını izaha ehemmiyet verildi ve hemen o havalide millî teşkilâta tevessül olundu.

23 Mayıs 1919 da Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Kumandanına, «Samsun'a geldiğimi ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğimi ve İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malûmattan haberdar olmak istediğimi bildirdim.»

Bu kolordunun vaziyeti ile daha İstanbul'da iken alâkadar olmuştum. Cenuptan Ankara havalisine şimendiferle nakli mevzuubahs idi. Bu nakliyata mümanaat edilmekte olduğunu anlamış olduğumdan İstanbul'dan hareketim günlerinde Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi olan Cevat Paşa'dan kolordunun şimendiferle nakli teahhur ederse karadan yürüyerek Ankara'ya sevkini rica etmiştim. Bundan dolayı bahsettiğim şifre telgrafnamemde «Yirminci Kolordu aksamının kâmilen Ankara'ya gelmeğe muvaffak olup olmayacağını sordum. Canik livası hakkında malûmat verdikten sonra bir iki güne kadar Samsun'dan karargâhımla, bir müddet için Havza'ya gideceğimi ve her halde Samsun'dan hareketimden evvel beni tenvir edecek malûmata intizar eylediğimi yazdım.»

Yirminci Kolordu Kumandanından, üç gün sonra 26 Mayıs 1919 da aldığım cevapta «İzmir'den muntazam malûmat alamadıklarını, Manisa'nın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğli'de bulunan aksamının, kâmilen şimendiferle naklıne muvaffak olamadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını, fakat, mesafenin uzaklığı sebebiyle Ankara'ya ne vakit muvasalat edeceğinin malûm bulunmadığını bildiriyordu.»

aydınlatmaya yarayacak bir şey varsa bildirilmesini" rica ettim. *(belge: 10)*.

Gerçekten, Samsun ve yöresinde Rum çetelerinin Müslüman halka saldırması ve öteden beri araçsız bırakılmış olan bu bölge yöneticilerinin yabancı devletlerin işe karışmaları yüzünden hiçbir önlem alamaması, durumu güçleştirmişti.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük çaba umduğumuz bir kişinin Samsun'a mutasarrıf olarak atanmasını sağlamaya girişmekle birlikte, Üçüncü Kolordu Komutanını geçici olarak Canik[1] mutasarrıflığına atadım. Elden gelen bölgesel önlemlerin alınmasına ve özellikle halkın gerçek durum üzerinde aydınlatılmasına ve orada bulunan yabancı birlik ve subaylardan çekinmeye yer olmadığının anlatılmasına önem verildi ve hemen o bölgede ulusal örgütler kurmaya girişildi.

23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Komutanına: "Samsun'a geldiğimi ve kendisiyle daha sıkı ilişki kurmak istediğimi ve İzmir yöresinden daha kolaylıkla alabileceği bilgileri öğrenmek istediğimi" bildirdim.

Bu kolordunun durumu ile daha İstanbul'da iken ilgilenmiştim. Güneyden Ankara yöresine trenle taşınması söz konusu idi. Bu yer değiştirmenin engellendiğini anlamış olduğumdan, İstanbul'dan ayrıldığım günlerde Genelkurmay Başkanı olan Cevat Paşa'dan, kolordunun trenle taşınması gecikirse karadan yürüyerek Ankara'ya gönderilmesini rica etmiştim. Bundan dolayı, söz konusu şifremde : "Yirminci Kolordunun bütün birliklerinin Ankara'ya gelmeyi başarıp başaramayacaklarını" sordum. "Canik sancağı[2] üzerine bilgi verdikten sonra bir iki güne değin Samsun'dan karargâhımla, bir süre için Havza'ya gideceğimi ve her halde Samsun'dan ayrılmadan önce beni aydınlatacak bilgileri beklediğimi" yazdım.

Yirminci Kolordu Komutanından, üç gün sonra, 26 Mayıs 1919'da aldığım yanıtta : "İzmir'den düzenli bilgi alamadıklarını, düşmanın Manisa'ya girişini de telgrafçıların haber verdiğini, kolordunun Ereğli'de bulunan birliklerinin hepsi trenle taşınamadığından karadan yürüyüşe başladıklarını, ancak yerin uzaklığı dolayısıyla Ankara'ya ne zaman ulaşacaklarının belli olmadığını" bildiriyordu.

[1] Merkezi Samsun olan o zamanki sancağın adı.
[2] Sancak : İl ile ilçe arasında bir yönetim birliği.

Kolordu kumandanı aynı telgrafnamesinde «Afyon Karahisar'ında bulunan 23 üncü Fırkanın, mevcudunun pek az olduğundan ve orada ellerine geçen efradı bu fırkaya göndermekte olduklarından bahsettikten sonra, Kastamonu ve Kayseri havalisinde bazı muhil-li asayiş vakayi hakkında haberler gelmeğe başladığını zikrediyor ve peyderpey malûmat vereceğini yazıyordu» *(Ves. 11).*

27 Mayıs 1919 tarihinde, Havza'dan, Yirminci Kolordu Kumandanından ve aynı zamanda, bu kolordunun mensup olduğu Konya'daki ordu müfettişliğinden «Afyon Karahisar'ındaki fırkanın takviyesi için hangi menabiden istifade edilmekte olduğunu ve tezyid-i kuvvetine imkân-ı maddî bulunup bulunamayacağını ve bugünkü ahval ve vaziyetimize nazaran, bu fırkaya, nasıl bir vazifenin tevcihi düşünüldüğünü sordum» *(Ves. 12, 13).*

Kolordu kumandanı 28 Mayıs 1919 da sorduğum hususata dair malûmat veriyor ve Yirmi Üçüncü Fırka «düşmanın bir işgalî vaziyeti karşısında mevkiini terketmeyecek ve duçar-ı tecavüz olursa, ahali-i mahalliyeden alacakları takviye ile mevkiini müdafaa edecektir» diyordu *(Ves. 14).*

Ordu müfettişi de 30 Mayıs 1919 da verdiği cevapta «Yirmi Üçüncü Fırkanın Karahisar'daki asayişi muhafaza ile beraber her türlü işgal hâdisesine her türlü vesaitle mukavemet edecektir» diyordu. Bu vesaitin hazırlanmakta olduğunu ve Konya'da orduya zahir olabilecek bir kuvvet ihzarına çalışıldığını, ancak bir isim ve unvana malik olmadığını bildiriyordu.

Ben, Müfettişliğe yazdığım telgrafta, Konya'da bir vatan ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı havadisler şayidir, bunun mahiyet ve teşkilâtı nedir, demiştim. Böyle bir sual tevcihinden maksadım birazda medar-ı teşvik ve tenbih olmak idi. Müfettişliğin son malûmatı bunun üzerinedir *(Ves. 15).*

Kolordu kumandanı bu istizahıma «Konya'da vatan ordusunun teşkilinden haberdar değilim» demişti.

Yirminci Kolordu ve Konya'daki Ordu Müfettişliği ile temasım neticesinde edindiğim malûmattan teyakkuz ve intibahı mucip noktaları 1 Haziran 1919 da Erzurum'da On Beşinci Kolordu ve Samsun'da Üçüncü Kolordu ve Diyarbekir'de On Üçüncü Kolordu Kumandanlarına bildirdim *(Ves. 16).*

Trakya'da bulunan kuvvet ve kumanda vaziyetini bilmiyordum. O mıntıka ile de irtibat tesisi lâzım idi. Bu maksatla, İstanbul'da, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'dan 16 Haziran 1919 da zatî şifre ile – Cevat Paşa ile mufarekatim günü mahrem ve şahsî bir şifre kararlaştırmış idik – Edirne'de kolordu kumandanının kim

Kolordu Komutanı yine bu telyazısında : "Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümenin er sayısının pek az olduğundan ve orada ellerine geçen erleri bu tümene göndermekte olduklarından söz açtıktan sonra, Kastamonu ve Kayseri yörelerindeki güvenliği bozan birtakım olaylar üzerine haberler gelmeye başladığını" bildiriyor ve zaman zaman bilgi vereceğini yazıyordu. *(belge : 11)*

27 Mayıs 1919 gününde Havza'dan, hem Yirminci Kolordu Komutanından hem de bu kolordunun bağlı olduğu Konya'daki ordu müfettişliğinden : "Afyonkarahisar'daki tümenin güçlendirilmesi için hangi kaynaklardan yararlanıldığını ve gücünün artırılıp artırılamayacağını ve bugünkü durumumuza göre, bu tümene nasıl bir görev verilmesinin düşünüldüğünü" sordum. *(belge : 12, 13)*

Kolordu Komutanı, 28 Mayıs 1919'da sorduğum işler üzerine bilgi veriyor ve : "Düşman buraları işgale kalkışırsa 23. Tümen, bulunduğu yeri bırakmayacak ve saldırıya uğrarsa, halktan alacağı yardımla, kesimini savunacaktır." diyordu. *(belge : 14)*

Ordu Müfettişi de, 30 Mayıs 1919'da verdiği yanıtta : "23. Tümen, Karahisar'ın güvenliğini korumakla birlikte, düşmanın her türlü işgaline, her türlü araçla karşı koyacaktır." diyordu. Bu araçların hazırlanmakta olduğunu ve Konya'da orduyu destekleyebilecek bir kuvvet hazırlamaya çalışıldığını, ancak, buna daha ad ve san konmadığını bildiriyordu.

Ben, müfettişliğe yazdığım telde : Konya'da bir vatan ordusu kurulmakta olduğu üzerine bazı haberler yayılmıştır; bunun içyüzü ve örgütü nedir, demiştim. Böyle bir soru sormaktaki düşüncem, biraz da onları özendirmek ve uyarmak idi. Müfettişliğin verdiği son bilgi, bunun üzerinedir. *(belge : 15)*

Kolordu Komutanı bu soruma : "Konya'da vatan ordusunun kuruluşundan haberim yok." diye yanıt vermişti.

Yirminci Kolordu ve Konya'daki Ordu Müfettişliği ile ilişki kurmam üzerine aldığım haberlerden uyanıklığı gerektiren noktaları 1 Haziran 1919'da Erzurum'da On Beşinci Kolordu ve Samsun'da Üçüncü Kolordu ve Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu Komutanlarına bildirdim. *(belge : 16)*

Trakya'da bulunan kuvvet ve komutan durumunu bilmiyordum. O bölge ile de ilişki kurmak gerekti. Bu düşünceyle, İstanbul'da, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan 16 Haziran 1919'da özel şifre ile (Cevat Paşa ile, ayrıldığım gün gizli bir şifre kararlaştırmıştık.) Edirne'de Kolordu komutanının kim olduğunu ve Cafer

olduğunu ve Cafer Tayyar Bey'in nerede bulunduğunu sordum *(Ves. 17)*. Cevat Paşa 17 Haziranda cevap verdi. «Cafer Tayyar Bey'in Kolordu Kumandanı olarak Edirne'de bulunduğunu» öğrendim *(Ves. 18)*.

Amasya'dan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirne'de, Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e şifre ile verdiğim direktifte esaslı olarak şu hususatı kaydettim: «İstiklâl-i millimizi boğan ve inkısam-ı vatan tehlikelerini ihzar eden Düvel-i İtilâfiyenin icraatı ve hükûmet-i merkeziyenin esir ve âciz vaziyeti malûmunuzdur.»

«Milletin mukadderatını bu mahiyette bir hükûmete teslim etmek, inkıraza münkat olmaktır.»

«Trakya ve Anadolu teşkilât-ı milliyesini tevhid ve sada-yı millîyi gür sesle cihana duyuracak emin bir mahal olan Sıvas'ta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkili mukarrerdir.»

«Trakya - Paşaeli Cemiyeti, haiz-i salâhiyet olmamak üzere İstanbul'da bir heyet bulundurabilir.»

«Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti azasından bazılariyle teati-i efkâr etmiş idim. Şimdi zamanı geldi. İcap edenlerle mahremane görüşerek derhal teşkilât yapınız ve benim yanıma da murahhas olarak kıymettar bir iki zat gönderiniz. Onlar gelinceye kadar Edirne vilâyetinin hukukunun müdafii olmak üzere beni tevkil ettiklerine dair imzaları tahtında bir vesikayı imzanızla şifreli telgrafla bildiriniz.»

«Gaye-i istiklâlin istihsaline kadar tamamiyle milletle birlikte, fedakârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kat'îdir.»

Trakya kuvve-i maneviyesini takviye maksadiyle bu talimata şu malûmatı da dercettim : Anadolu ahalisi baştan aşağı yekvücut bir hale getirildi. Kararlar, bilâistisna tekmil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımızla müşterek ittihaz ediliyor. Vali ve mutasarrıfların hemen kâffesi bizimle beraberdir. Anadolu'daki teşkilât-ı milliye kaza ve nahiyelere kadar tevessü etti. İngiliz himayesi altında bir müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki propaganda ve taraftaranı bertaraf edildi, Kürtler, Türklerle birleşti *(Ves. 19)*.

* * *

Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarını işgali

Bu tarihe kadar, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarlarını da işgal eylediğinden haberdar oldum. Fakat İzmir'de ve Aydın'da bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne halde olduklarına dair hiçbir taraftan henüz sarih bir malûmata destres olamıyordum.

Tayyar Bey'in nerede bulunduğunu sordum. *(belge: 17)* Cevat Paşa 17 Haziranda yanıt verdi. "Cafer Tayyar Bey'in Birinci Kolordu Komutanı olarak Edirne'de bulunduğunu" öğrendim. *(belge: 18)*

Amasya'dan 18 Haziran 1919 günü Edirne'de Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e şifre ile verdiğim yönergede başlıca şunları bildirdim: "Ulusal bağımsızlığımızı boğan ve yurdun bölünmesi tehlikelerini hazırlayan İtilâf Devletlerinin yaptıklarını ve İstanbul Hükümetinin tutsak ve güçsüz durumunu biliyorsunuz.

Ulusun kaderini böyle bir hükümetin eline bırakmak, çöküşe boyun eğmektir.

Trakya ve Anadolu'daki ulusal örgütleri birleştirmeye ve ulusun sesini bütün gürlüğüyle dünyaya duyuracak güvenilir bir yer olan Sıvas'ta birleşik ve güçlü bir kurul toplamaya karar verilmiştir.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti, yetkili olmamak üzere İstanbul'da bir kurul bulundurabilir.

Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyelerinden kimileriyle görüşmüştüm. Şimdi zamanı geldi. Gerekenlerle gizlice görüşerek hemen örgütler kurunuz ve benim yanıma da delege olarak değerli bir iki kişi gönderiniz. Onlar gelinceye değin, Edirne ili haklarının savunucusu olmak üzere, beni vekil ettiklerini belirten, imzalı bir belgeyi kendi imzanızla ve şifre ile bildiriniz.

Bağımsızlığa ulaşıncaya değin, bütün ulusla birlikte, özveriyle çalışacağıma kutsal inançlarım adına ant içtim. Artık benim için Anadolu'dan ayrılmak söz konusu olamaz."

Trakya'nın direnme gücünü artırmak amacıyla bu yönergeye şu bilgileri de ekledim: "Anadolu halkı baştan aşağı bölünmez bir bütün haline getirildi. Kararlar, ayrılıksız, bütün komutanlar ve arkadaşlarımızla birlikte alınıyor. Vali ve mutasarrıfların hemen hepsi bizden yanadır. Anadolu'daki ulusal örgütler ilçe ve bucaklara dek genişledi. İngiliz koruyuculuğu altında bir bağımsız Kürdistan kurulması ile ilgili propaganda ve bu amacı güdenler saf dışı edildi. Kürtler, Türklerle birleşti." *(belge: 19)*

* * *

Bu tarihe değin Yunan ordusunun Manisa ve Aydın çevrelerini de ele geçirdiğini[1] öğrendim. Ama İzmir'de ve Aydın'da bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne durumda olduklarını gösterir açık bir bilgiyi daha hiçbir yerden elde edemiyordum. Doğrudan

Yunan ordusunun Manisa ve Aydın çevresine girişi

[1] İşgal

Doğrudan doğruya bu kuvvetler kumandanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziranda, Fırka 56 Kumandanı Bekir Sami Bey'in iki gün evelki tarihli bir şifre telgrafını aldım.

56 ncı Fırkaya İzmir'de Hurrem Bey namında bir zat kumanda ediyormuş. Bu zat ve İzmir'deki iki alayın bakıyetüssüyufu zabitleriyle beraber hemen kâffesi esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanya'ya nakletmişler. Bekir Sami Bey bu bakıyetüssüyufun kumandasını deruhte etmek üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey 27 Haziran 1919 tarihli telgrafnamesinde 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi ancak 27 Haziranda Bursa'ya muvasalatında alabildiğini söylüyor ve verdiği malûmat ve izahatta «Makasıd-ı milliyeyi hayyiz-i fiile isal edecek vesait-i kâfiye bulamadığımdan, fırkamı tanzim ve tensika muvaffak olursam daha iyi hidematın icrasını kabil gördüğümden 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa istikametinde harekete mecbur oldum. Maamafih birçok mevanie rağmen hareket-i milliyenin memleketin istihlâsı için elzem olduğu fikrini her tarafa yaymağa muvaffak oldum.» diyor, kanaat ve icraatıma kavi imanı olduğunu bildiriyor ve bu hususta hemen teşebbüsata başladığını; Çine'de bulunan 57 nci Fırkaya da emir vermekliğimi ve kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu *(Ves. 20)*.

* * *

Millî teşkilât vücuda getirilmesi ve milletin ikazı

Bir hafta kadar Samsun'da ve 25 Mayıstan 12 Hazirana kadar, Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu müddet zarfında bütün memlekette, millî teşkilât vücuda getirilmesi lüzumunu tamimen bilcümle kumandanlara ve rüesa-yı memurin-i mülkiyeye tebliğ ettim.

Şayan-ı dikkattir ki, İzmir'in ve bunu takiben Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve icra olunun tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet tenevvür etmemiş ve mevcudiyet-i milliyeye vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir gûna teessür ve şikâyet izhar olunmamıştı. Milletin, bu haksız darbe karşısında sakit ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı. Onun için milleti ikaz edip harekete getirmek lâzımdı. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere ve müstakil mutasarrıflıklara, Erzurum'da On Beşinci Kolordu, Ankara'da Yirminci Kolordu ve Diyarbekir'de On Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliğine tamimen şu yolda tebligatta bulundum :

İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydın'ın işgali, müstakbel tehlikeyi daha alenî ihsas etmiştir. Tamamiyet-i mülkiyemizin muhafazası için, tezahürat-ı milliyenin daha canlı olarak, izhar, ve idamesi lâzımdır. Hayat ve istiklâl-i milliyi rahnedar eden işgal ve ilhak gibi hâdiseler, bütün milleti dilhun et-

doğruya bu kuvvetlerin komutanlarına da bazı buyruklar yazmıştım. Bunun üzerine, 29 Haziranda, 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in, iki gün önceki tarihi taşıyan, bir şifresini aldım.

56. Tümene İzmir'de Hurrem Bey adında bir kişi komuta ediyormuş. Bu komutan ve İzmir'deki iki alayın kılıç artıkları, subaylarıyla birlikte, hemen hepsi tutsak olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanya'ya götürmüşler. Bekir Sami Bey bu kılıç artıklarının komutasını üzerine almak için gönderilmiş.

Bekir Sami Bey 27 Haziran 1919 günlü telinde, 22 Haziran 1919 günlü iki buyruğumu ancak 27 Haziranda Bursa'ya vardığında alabildiğini söylüyor ve verdiği bilgiler ve yaptığı açıklamalarda: "Ulusal amaçları gerçekleştirecek yeter araçları bulamadığımdan, tümenimi düzene sokmayı başarırsam daha iyi hizmetler yapılabileceği kanısında olduğumdan, 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa'ya doğru yola çıkmak zorunda kaldım. Bununla birlikte, birçok engeller olduğu halde, ulusal eylemin ülkenin kurtarılması için çok gerekli olduğu düşüncesini her yana yaymayı başardım." diyor. Düşündüklerimin ve yaptıklarımın doğruluğuna sağlam inancı olduğunu bildiriyor ve bu konuda hemen işe giriştiğini; Çine'de bulunan 57. Tümene de buyruk vermekliğimi ve kendisine de buyruk vermeyi sürdürmemi istiyordu. *(belge: 20)*

* * *

Ulusal örgütler kurulması ve ulusun uyarılması

Bir hafta kadar Samsun'da ve 25 Mayıstan 12 Hazirana dek Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu süre içinde bütün yurtta ulusal örgütler kurulması gerektiğini bir genelge ile bütün komutanlara ve sivil örgütlerin baş yöneticilerine bildirdim.

Dikkate değer ki, İzmir'i ve daha sonra Manisa'yı ve Aydın'ı düşmanın ele geçirişi ve yapılan her türlü saldırı ve zulüm hakkında ulus daha aydınlanmamış ve ulusal varlığa vurulan bu korkunç darbeye karşı açıkça hiçbir üzüntü ve sızıltı gösterilmemişti. Ulusun bu haksız darbe karşısında sessiz ve durgun kalması, elbette ulusun iyiliğine yorumlanamazdı. Bundan dolayı. ulusu uyarıp harekete getirmek gerekli idi. Bu amaçla 28 Mayıs 1919 günü, valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da On Beşinci Kolordu, Ankara'da Yirminci Kolordu ve Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu Komutanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliğine genelge ile şu yolda bildirimde bulundum :

İzmir'e ve daha sonra ne yazık ki Manisa'ya ve Aydın'a düşmanın girişi, gelecek tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Ülke bütünlüğümüzün korunması için, ulusal tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesi gerekir. Ulusal yaşayışı ve bağımsızlığı bozan düşmanın yurda [1] girişi ve yurt parçalarını

[1] İşgal

mektedir. Teessürat zaptolunamıyor. Kabil-i hazım ve tahammül olamayan bu ahvalin derhal izalesi, bütün medenî milletlerle, büyük devletlerin adil ve tesirinden sabırsızlıkla intizar, zemininde önümüzdeki hafta zarfında ve muhtelif vilâyata göre pazartesi başlayıp çarşamba günü, müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler aktiyle tezahürat-ı milliyede bulunulması ve bunun tekmil mülhakata da teşmili ve bütün düvel-i muazzama mümessilleriyle Babıâlîye müessir telgraflar verilmesi ve ecnebi olan yerlerde ecnebilere de tesir yapılmakla beraber tezahürat-ı milliyede âdab ve sükûnetin fevkalâde mahfuziyeti ve Hıristiyan halka karşı bir taarruz ve nümayiş ve husumet gibi etvar alınmaması elzemdir. Zat-ı âlilerinin bu fikirler etrafında hassas ve müessir bulunmaları cihetiyle işin hüsn-i idaresinden ve muvaffakıyetten âcizlerinde itminan-ı tam mevcuttur. Neticesinin inba buyurulmasını rica eylerim.

Mitingler, millî tezahürler

Verdiğim bu talimat üzerine heryerde mitingler yapılmağa başlandı.

Yalnız mahdut yerlerde, bazı tevehhümat tesiriyle tereddüt edildiği anlaşılmıştır. Meselâ : On Beşinci Kolordu Kumandanının, Trabzon hakkında gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli şifreden *(Ves. 21)* : «Miting esnasında Rumların münasebetsizliğine maruz kalınması ve hiç yoktan bir hâdise çıkması düşüncesine binaen mitinge karar verilmiş iken mevki-i fiile konulmadığı.... miting heyetinin içtimaında *İstrati, Polidi*'nin de hazır bulunduğu» anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz sahilinde, mühim bir merkez olduğundan orada, millî teşebbüsat ve faaliyet hususlarında mütereddidane hareket ve Yunanlılar aleyhinde tezahürat-ı milliye müzakeratına İstrati, Polidi Efendileri iştirak ettirmek gibi teşebbüsün adem-i ciddiyetine delâlet edecek gevşeklikler, bittabi İstanbul ve düşmanlar için pek kıymetli emareler telâkki edilir.

Verdiğim talimattaki nokta-i nazarı, aleyhte kullanacak kadar, meharet gösterenler de oldu. Meselâ: Sinop'a yeni tayin olunun bir mutasarrıf, orada yapılan tezahüratı bizzat tedvir ediyor ve miting mukarreratını bizzat yazıp ahaliye imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir suretini gönderiyor. Bu zatın zavallı ahaliye gürültü patırdı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde, şu satırlar gizleniyordu: «Türkler terakki ve tekâmül edemedi ve Avrupa'nın esasat-ı medeniyesini kabul ve temessül edemediyse bu da şimdiye kadar iyi bir idareye mazhar olamamasından ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve hâkimiyeti tahtında olmak şartiyle Avrupa'nın nezaret ve murakabesiyle teşekkül edecek bir idare ile yaşayabilir.»

koparıp alması gibi olaylar, bütün ulusa kan ağlatmaktadır. Üzüntüler önlenemiyor. Katlanılamayacak ve dayanılamayacak bu olayların hemen önlenmesi, bütün uygar uluslarla, büyük devletlerin adaletinden ve etkisinden sabırsızlıkla beklendiği yolunda, önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli illere göre, Pazartesi başlayıp Çarşamba gününe dek gerekli işlemlerin arkası alınarak, yapılacak büyük ve coşkun toplantılarla ulusal gösterilerde bulunulması ve bunun köylere varıncaya dek bütün çevrede yapılması ve bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâbıâlîye [1] etkili telgraflar çekilmesi ve yabancıların bulunduğu yerlerde bunlara da etki yapmakla birlikte, ulusal gösterilerde düzenin son derece korunması ve Hıristiyan halka karşı bir saldırıya ve düşmanlık gösterisine, kırıcılığa benzer davranışlarda bulunulmaması çok gereklidir. Sizler bu konularda duyarlı ve etkili bulunduğunuzdan, işin iyi yönetileceğine ve başarılacağına tam güvenim vardır. Sonucun bildirilmesini rica eylerim.

Verdiğim bu yönerge üzerine her yerde gösteriler yapılmaya başlandı. **Ulusal gösteri toplantıları**

Yalnız sayılı yerlerde, bazı kuruntular yüzünden, duraksamalar olduğu anlaşılmıştır. Örneğin : On Beşinci Kolordu Komutanının Trabzon ile ilgili olarak gönderdiği 9 Haziran 1919 günlü şifreden *(belge : 21)*: "Gösteri toplantısı sırasında Rumların uygunsuz davranışlarda bulunabilecekleri ve hiç yoktan kötü bir olay çıkabileceği düşünülerek, gösteri toplantısına karar verilmiş iken bu kararın uygulanmadığı.... gösteriyi düzenleyen kurulun toplantısında İstrati ve Polidis'in de bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz kıyısında önemli bir merkez olduğundan, orada ulusal girişimler ve çalışmalarda kararsızca davranış ve Yunanlılara karşı yapılacak ulusal gösterilerle ilgili görüşmelerde İstrati ve Polidis efendileri bulundurmak gibi, girişimin ciddi olmadığını gösterecek gevşeklikler, elbette İstanbul ve düşmanlar için pek değerli belirtiler sayılır.

Verdiğim yönergedeki görüşü kötüye kullanacak kadar ustalık gösterenler de oldu. Örneğin : Sinop'a yeni atanan bir mutasarrıf, orada yapılan gösterileri kendisi yönetiyor ve gösteri kararlarını kendisi yazıp halka imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir örneğini gönderiyor. Bu adamın zavallı halka gürültü patırtı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde şu satırlar gizleniyordu : "Türkler ilerleyip gelişemediyse ve Avrupa'nın uygarlık ilkelerini kabul edip sindiremediyse bu, şimdiye değin iyi bir yönetime kavuşamadığından ileri gelmiştir. Türk ulusu, ancak kendi padişahının buyruğu ve egemenliği altında olmak koşuluyla Avrupa'nın gözetim ve denetiminde kurulacak bir yönetim örgütü ile yaşayabilir".

[1] İstanbul hükümetine. Sadrazamlık katına.

Efendiler, Sinop ahalisi namına İtilâf Devletleri mümessillerine verilen 3 Haziran 1919 tarihli muhtıranın zirindeki imzalara göz gezdirirken müfti vekili efendinin imzasını müteakıp gördüğüm imza arzettiğim satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilâf Fırkası reis-i sanisi olan zatın imzası idi.

Millî tezahürlerin akisleri

Her tarafta tezahürat yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün sonra, yani, 31 Mayıs 1919 tarihli Harbiye Nazırının şu telgrafını aldım :

İngiltere Fevkalâde Komiserliğinden Bâbıâliye tebliğ olunup Harbiye Nezaretine tevdi olunan nota sureti aynen berveçhizirdir:

Bugüne kadar gelen raporlardan Üçüncü Kolordu mıntıkasında şekavet-i adiyeden başka bir şey olmadığı malûm olmakla beraber son notada beyan olunan ahval hakkında tahkikat-ı mahsusa bilicra neticesinin sürat-i iş'arını rica ederim.

31/5/1919 Harbiye Nazırı
Şevket

Suret

1 — Sıvas'taki hal ve mevki-i hazıra ve şehr-i mezkûrda veyahut bu şehrin kurbinde azîm miktarda tecemmü etmekte bulunan Ermeni mültecilerinin selâmetine mütedair ahiren oldukça dai-i endişe havadis almış olduğumu zât-ı sami-i fahimanelerine bildirmekle kesbi fahrederim.

2 — Binaenaleyh askerî kumandanının daire-i memuriyeti dahilinde bulunan Ermenilerin hüsn-i muhafazası ile himayeleri için bilcümle tedabir-i mümkine ittihaz etmesini âmir ve bir gûna kıtal veyahut su-i muamele vukua geldiği takdirde kendisinin doğrudan doğruya mes'ul tutulacağını müş'ir bir telgrafnamenin Harbiye Nezaret-i Celilesince mumaileyh kumandana acilen keşidesi zımnında evamir ita buyurulmasını zât-ı sami-i fahimanelerinden rica ederim.

3 — Bu talimata mümasil talimatın memurin-i mülkiye-i aidesine itasını ayrıca rica ederim.

4 — Dahil-i memleketteki asayişsizlik hakkında zât-ı sami-i fahimanelerinin ne derece muhik surette endişenak bulunduklarını bildiğim cihetle zât-ı sami-i fahimanelerine ayrıca işbu (. . . . .) mümaşat buyurulacağından mutmainim.

5 — Mevzuubahs olan talimatın tarih-i itası hakkında verilecek malûmatın mahzuziyet-i senaveranemi mucip olacağını beyan ederim.

Sıvas Vali Vekâletinden 2 Haziran 1919 tarihli aldığım bir telgrafta da «bugün Miralay *Dömanj* (Demange) imzasiyle alınan telgrafnamede (Aziziye'de İzmir'in işgali üzerine Hıristiyanların katil ile tehdit edildiği ve bu ise muvafık olmayıp size vaziyetten haber veriyorum ki bu haller müttefik askerleri tarafından vilâyetimizin işgaline sebep olur.) mealinde iş'aratta bulunulmaktadır.... ilâ.» denilmekte idi.

Baylar, Sinop halkı adına İtilâf Devletleri temsilcilerine verilen 3 Haziran 1919 günlü bu andırının altındaki imzalara göz gezdirirken müftü vekili efendinin imzasının yanında gördüğüm imza, bilginize sunduğum satırları yazan ve yazdıran ruhu bulup çıkarmama yaradı. O imza, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ikinci başkanı olan kişinin imzası idi.

Ulusal gösterilerin yankıları

Her yerde gösteriler yapılması için bildirimler yaptığım günden üç gün sonra, Harbiye Nazırının 31 Mayıs 1919 günlü şu telini aldım :

İngiltere Olağanüstü Komiserliğinden Bâbıâlîye bildirilip Harbiye Nazırlığına gönderilen nota örneği aşağıya çıkarılmıştır :

Bugüne değin gelen raporlardan Üçüncü Kolordu bölgesinde her zaman görülebilecek haydutluk olaylarından başka bir şey olmadığı bilinmekle birlikte, son notada ileri sürülen olaylar üzerine özel soruşturma yapılarak sonucunun ivedilikle bildirilmesini rica ederim.

31.5.1919

Harbiye Nazırı
Şevket

Örnek

1 — Sıvas'ın bugünkü durumu ve adı geçen kentte ya da bu kentin yakınında çok sayıda toplanmakta bulunan Ermeni sığınıklarının [1] esenliği üzerine en son olarak oldukça kaygı verici haberler aldığımı yüce kişiliğinize bildirmekle övünç duyarım.

2 — Bundan dolayı, askeri komutanın görev bölgesi içinde bulunan Ermenilerin iyi korunması ve gözetilmesi için elden gelen bütün önlemlerin alınmasını kesin olarak belirten ve herhangi bir şekilde öldürme ya da kötü davranış olursa kendisinin doğrudan doğruya sorumlu tutulacağını bildiren bir telin yüksek Harbiye Nazırlığınca adı geçen komutana ivedilikle çekilmesi yolunda buyruk verilmesini yüce kişiliğinizden rica ederim.

3 — Bu yönergeye benzer yönergelerin ilgili sivil yöneticilere de ayrıca gönderilmesini rica ederim.

4 — Ülke içindeki düzensizlik üzerine yüce kişiliğinizin haklı olarak ne kadar kaygılı bulunduğunuzu bildiğim için yüce kişiliğinize ayrıca işbu (......) uyulacağı kanısındayım.

5 — Söz konusu olan yönergenin gönderilme tarihi üzerine verilecek bilginin beni pek çok sevindireceğini bildiririm.

Sıvas vali vekilliğinden aldığım 2 Haziran 1919 günlü bir tel yazıda da : "Bugün Albay Dömanj (Demange) imzasıyla alınan telde 'İzmir'e Yunanlıların girişi üzerine Aziziye'de Hıristiyanların ölümle korkutulduğu öğrenilmiştir. Bu ise uygun değildir. Size haber veriyorum ki bu durumlar, müttefik askerlerinin ilinize girmesine neden olur, anlamında bildirim yapılmaktadır..." denilmekte idi.

[1] mültecilerinin.

Hakikatte, ne Sıvas'ta dai-i endişe bir hal vardı ve ne de Hıristiyanların katil ile tehdit edildiği vaki idi. Mesele, milletçe yapılmağa başlanılan mitinglerden müteessir olan ve bunu emellerinin husulüne mâni addeden anasır-ı Hıristiyaniyenin, ecnebilerin nazar-ı dikkatini celp için bililtizam yaptıkları işaat kabîlinden olarak kabul etmek lâzımdır *(Ves. 22, 23, 24)*. Harbiye Nezaretinin nota suretini ihtiva eden telgrafına verdiğim cevabı aynen arzedeceğim.

İstihbarat
Gayet aceledir 3 Haziran 1919
Adet
58 Harbiye Nezareti Celilesine

C : 2 Haziran 1919 şifre :

Sıvas ve civarında evvelce bulunan Ermenileri ve bilâhare gelen mültecileri tethiş edecek hiçbir hâdise olmamıştır. Ne Sıvas'ta ve ne de civarında dai-i endişe hiçbir hal yoktur. Herkes sakinane iş ve güçleriyle meşguldür. Bunu suret-i kat'iyede arz ve temin ederim. Binaenaleyh İngiliz notasındaki istihbarat membaının ne olduğu âcizlerince bilinmek lâzımdır. İzmir'in ve Manisa'nın işgali haber-i müessifi üzerine ahali-i İslâmiyece yapılan ve anasır-ı Hıristiy niye hakkında hiçbir fikr-i husumet tazammun etmeyen içtimalardan belki de bazılarının mütevahhiş olmaları vârid-i hatırdır. İtilâf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline riâyetkâr kaldıkça ve millet, vatanın tamami-i masuniyetinden emin bulundukça anasır-ı gayrimüslimenin duçar-ı haşyet olmasına hiçbir sebep yoktur ve bu babta devlete karşı her türlü mes'uliyeti taahhüt ve buna tamamiyle emniyet buyurulmasını istirham ederim. Fakat istiklâl ve mevcudiyet-i milliyeyi imha ve beka-yı hayatı tehlikeye isal eden işgal, suikast ve taaddi gibi İzmir havalisinde görülmekte olan fiiliyatın zuhurat-ı mümasilesine karşı ne milletin heyecan ve teessürat-ı vicdaniyesini ve ne de buna müstenit tezahürat-ı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi bu yüzden tahaddüs edecek vakayi ve hâdisatın karşısında da mes'uliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükûmet tasavvur ederim.

Mustafa Kemal

Bu nota suretiyle tarafımdan verilen cevap sureti bilûmum kumandanlara, vali ve mutasarrıflara tamimen tebliğ edildi.

Bu tarihlerde bütün milletin İngiliz Muhipler Cemiyetine iştirakle İngiltere muzaheretinin talep edilmesi, bu cemiyet namına, Sait Molla imzasiyle umum belediye riyasetlerine bir telgrafla bildirildiği ve bu telgrafın tesirini akim bırakmak için milleti lüzumu gibi tenvir etmekle bareber hükûmet nezdindeki teşebbüsatım malûmunuz olmuştur *(Ves. 25)*. Bundan başka 27 Mayıs 1919 tarihinde *Türkiye-Havas - Royter* ismindeki ajansın, in'ikat eden *Şûra-yı Saltanat* hakkındaki tafsilâtta «heyet-i umumiyenin fikri, Türkiye'nin düvel-i muazza-

Gerçekte, ne Sıvas'ta kaygı verici bir durum vardı, ne de Hıristiyanlar ölümle korkutulmuştu. Sorunu, ulusça yapılmaya başlanılan gösteri toplantılarından kaygılanan ve bunu amaçlarının gerçekleşmesine engel sayan Hıristiyan azınlıkların, yabancıların dikkatini çekmek için, bile bile yaydıkları uydurma haberler olarak kabul etmek gerektir. *(belge : 22, 23, 24)* Harbiye Nazırlığının nota örneğini içine alan teline verdiğim yanıtı olduğu gibi bilginize sunacağım.

Haberalma 3 Haziran 1919
Çok ivedidir.
Sayı 58

Harbiye Nazırlığı Yüksek Katına

Y[1]: 2 Haziran 1919 şifre:

Sıvas ve çevresinde eskiden beri bulunan Ermenileri ve daha sonra sığınanları korkutacak hiçbir olay geçmemiştir. Ne Sıvas'ta, ne de çevresinde kaygı verecek hiçbir durum yoktur. Herkes sessizce kendi iş ve güçleriyle uğraşmaktadır. Bunu kesin olarak bilginize sunar ve inanmanızı dilerim. Şu duruma göre, İngiliz notasındaki haberlerin nereden çıktığını benim bilmem gerekir. Düşmanın İzmir ve Manisa'yı elegeçirişiyle ilgili acı haber üzerine Müslüman halkın yaptığı ve Hıristiyan azınlıklara karşı hiçbir düşmanlık duygusu gütmeyen toplantılardan belki de kimi kişilerin ürkmüş olmaları düşünülebilir. İtilâf Devletleri ulusumuzun haklarına ve bağımsızlığına saygılı kaldıkça ulus da yurt dokunulmazlığının kesinliğine güvendikçe, Müslüman olmayan halkın korkuya düşmesine hiçbir neden yoktur. Bu konuda devlete karşı her türlü sorumluluğu yüklenir ve buna tam olarak güvenilmesini dilerim. Ama bağımsızlığı ve ulusal varlığı yok eden ve ulusun hayatını tehlikeye düşüren işgal, cana kıyması ve her türlü saldırıları gibi, İzmir yöresinde görülegelen olayların ve benzerlerinin baş göstermesine karşı ne ulusun coşkusunu ve vicdan sızlamalarını, ne de bundan doğan ulusal gösterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede hiçbir güç göremeyeceğim gibi bu yüzden ortaya çıkacak olayların karşısında da sorumluluk yüklenebilecek ne komutan, ne sivil yönetici, ne de hükümet düşünürüm.

Mustafa Kemal

Bu nota örneğiyle verdiğim yanıtın örneği bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara genelge ile bildirildi.

O günlerde İngiliz Muhipler Cemiyetiyle birlikte olarak bütün ulusça İngiltere'den yardım istenmesinin bu dernek adına, Sait Molla imzasıyla bütün belediye başkanlıklarına bir telle bildirildiğini ve bu teli etkisiz bırakmak için, ulusu gereği gibi aydınlatmakla birlikte hükümet katına başvurmaktan geri kalmadığımı da öğrenmişsinizdir. *(belge : 25)* Bundan başka, 27 Mayıs 1919 günü "Türkiye Havas - Royter" adındaki ajansın, toplanan Saltanat Şûrası[2] ile ilgili olarak verdiği haberler arasında : "Bütün üyelerin

[1] Yanıt
[2] Padişahlık Danışma Kurulu.

madan birinin muzaheretini temin merkezindedir» havadisini neşrü tamim etmesi üzerine sadrazama «Milletin istiklâl-i milliyi muhafazaya âzim olduğunu ve bütün avakıb-i meş'umeye karşı en son fedakârlığı göze aldırdığını ve vicdan-ı milliyi temsil etmeyen ihbaratın şayan-ı endişe akisler tevlit ettiğini» yazmakla beraber bütün milleti de bu keyfiyetten nasıl haberdar ettiğimi başka bir münasebetle beyan etmiştim.

Sadrazam Ferit Paşa'nın Paris'e malûm olan daveti üzerine Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk içtima günlerinde bazı beyanatta bulunmuştum. Bu meselede nokta-i nazar ve suret-i hareketimin ne olduğunu tavzih maksadiyle şu vesikayı aynen arzedeceğim :

Şifre Havza, 3/6/1919
Aceledir

Zata mahsustur

Samsun'da Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi'ye.
Erzurum'da On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine.
Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendi'ye.
Erzurum Valisi Münir Beyefendi'ye.
Sıvas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretlerine.
Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendi'ye.
Ankara'da K. O. 20. Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine.
Konya'da Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine.
Diyarbekir'de On Üçüncü Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Beyefendi'ye
Van Valisi Haydar Beyefendi'ye.

Fransa mümessil-i siyasisi Mösyö *Döfrans*'ın (Defrance) nezd-i sadaretpenahiye gelerek hukuk-ı Osmaniyeyi konferans huzurunda müdafaa için Paris'e azimet edebileceklerini tebliğ eylediği, Dahiliye Nezaretinin tebligat-ı resmiyesinden ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vak'ası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyet-i milliye ve bu suretle muhafaza-i istiklâliyet hususunda tezahür eden azm-i kat'isi neticesi olan bu mazhariyet şayan-ı şükrandır. Fakat buna rağmen Yunanlılar İzmir vilâyetinde işgalden menedilmiş değildir. Herhalde milletin, hukukunu müdrik ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedakârane harekete müheyya olduğu Düvel-i İtilâfiyeye karşı izhar ve ispata devam edildikçe düvel-i müşarileyhimin milletimize hürmetkâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferans huzurunda hukuk-ı Osmaniyeyi müdafaa için bezl-i hizmet buyuracakları tabiîdir. Ancak milletçe kat'iyyen müdafaası matlup ve mültezem olan hukuk, bilhassa iki noktada kesb-i nezaket eder. Birincisi, alelıtlak devlet ve milletin istiklâliyet-i tammesi. İkincisi de ecza-yı asliye-i vatanda ekseriyetin ekalliyetlere feda edilmemesidir. Bu hususta Paris'e müteheyyi-i hareket heyetin içtihadiyle vicdan-ı millinin taleb-i kat'isi arasında mutabakat-i tamme şarttır. Aksi taktirde millet, gayet müşkül vaziyette ve gayrikabil-i telâfi emrivakiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi tevlit eden sebepler şunlardır : Sadrazam Paşa Hazretleri mesmu olan beyanatında bir Ermeni muhtariyeti esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun hududunu zikretmedi. Bun-

düşüncesi, Türkiye'nin büyük devletlerden birinin yardımını sağlamak üzerinde toplanmıştır." haberini yayması üzerine Sadrazama: "Ulusun, bağımsızlığını korumaya kararlı olduğunu ve bütün kötü sonuçlara karşı her türlü özveriyi göze aldığını ve ulusal vicdanı yansıtmayan haberlerin kaygı verici yankılar doğurduğunu" yazmakla birlikte, bütün ulusa da bu durumu nasıl bildirdiğimi başka bir açıklama sırasında söylemiştim.

Sadrazam Ferit Paşa'nın Paris'e, bilinen çağrılışı üzerine, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantı günlerinde bazı demeçler vermiştim. Bu konuda düşünce ve davranışımın ne olduğunu açıklamak amacıyla şu belgeyi olduğu gibi bilginize sunacağım :

Şifre — Havza
İvedidir. — 3.6.1919
Kişiye özel
Samsun'da Üçüncü Kolordu Komutanı Refet Beyefendi'ye
Erzurum'da On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa [1] Hazretlerine
Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendi'ye
Erzurum Valisi Münir Beyefendi'ye
Sıvas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretlerine
Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendi'ye
Ankara Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine
Konya'da Yıldırım Birlikleri Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine
Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu Komutanı Vekili Cevdet Beyefendi'ye
Van Valisi Haydar Beyefendi'ye

Fransa siyasal temsilcisi Bay Döfrans'ın (Defrance) sadrazamlık yüce katına gelerek Osmanlı Devleti'nin haklarını konferansta savunmak için Paris'e gidebileceklerini bildirdiği, Dahiliye Nazırlığının resmi bildirimlerinden ve ajans yayınlarından anlaşılmıştır. Ulusumuzun İzmir olayı üzerine gösterdiği ulusal tepki ve böylece bağımsızlığı koruma konusunda beliren kesin direnişinin sonucu olan bu şerefli durum övülmeye değer. Ama, böyle olduğu halde Yunanlılar İzmir ilini ele geçirmekten alıkonulmuş değildir. Her halde ulusun, haklarını bilir ve onu çiğnetmemek için parçalanmaz bir bütün olarak özveriye hazır olduğunu İtilâf Devletlerine karşı göstermeye ve tanıtlamaya devam edildikçe adı geçen devletlerin ulusumuzu sayar ve haklarını tanır olacaklarına kuşku yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferansta Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmak için büyük çaba gösterecekleri doğaldır. Ancak, ulusça kesin olarak savunulması istenilen ve gerekli görülen haklar özellikle iki noktada önem kazanır. Birincisi, kesin olarak devlet ve ulusun tam bağımsızlığı, ikincisi de yurdun temel birimlerinde çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir.

Bu konuda, Paris'e gitmeye hazırlanan kurulun görüşü ile ulusal vicdanın kesin isteği arasında tam bir uygunluk gerekir. Böyle olmazsa ulus, çok güç durumda ve düzeltilemez olupbittiler karşısında kalabilir. Bu kaygıyı doğuran nedenler şunlardır: Sadrazam Paşa Hazretleri, duyduğumuz demecinde bir Ermeni özerkliği ilkesini kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun sınırını bildirmedi.

[1] Kâzım Karabekir.

dan vilâyat-ı şarkıye ahalisi bittabi müteessir ve istizah-ı keyfiyete mecbur oldu. İn'ikat etmiş olan Şûra-yı Saltanatta da hemen heyet-i umumiye istiklâl-i millinin muhafazasını ve mukadderat-ı milletin bir şûra-yı milliye tevdiini talep eylediği halde yalnız hükûmetin istinat eylediği İtilâf ve Hürriyet Fırkası namına Reisi Sadık Bey'in tahrirî ifadesinde İngiltere'nin himayesi teklif olundu. Bir Ermenistan muhtariyeti vâsiasını ve devletin bir ecnebi himayesini kabul mesailinde arzu-yu millî ile hükûmet-i hazıranın içtihadında mutabakat olmadığı taayyün ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleriyle beraberinde hereket edecek olan heyetin müdafaa-i hukuk-ı millette takip edeceği esasat ve program milletçe malûm olmadıkça marül'arz noktalarda endişenak olmaktan men'i nefs edilemez. Bu suretle vilâyat ve mülhakatındaki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin heyet-i mümessileleri ve henüz teşkilâtı ikmal edilemeyen yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya zât-ı şahaneye telgrafnamelerle müracaat ederek istiklâl-i tam-ı millinin masuniyeti ve hukuk-u ekseriyet-i milliyenin mahfuziyeti milletçe şart-ı esasî olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaa esasatını millete resmen ve alenen iblağı talep olunmalıdır. Milletin bu tarz-ı hareketiyle, gidecek heyetin müdafaasına çalışacağı esasatın hakikaten milletin arzu ve talebi olduğu Düvel-i İtilâfiyece malûm olacak ve bittabi daha ziyade ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak heyetin vazifesini teshil eyleyecektir. Mütaleat-ı mesrudenin icap edenlere sürat-i iysal ve iblağını vatanımızın mukadderatı namına zât-ı âli-i vatanperverilerinden hassaten istirham eylerim. Bu telgrafın zaman-ı vusulünün iş'ar buyurulmasını da rica ederim.

Mustafa Kemal

İstanbul'a geri çağrılışım

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919 da İstanbul'a Harbiye Nazırı tarafından davet olunduğumu ve mahrem sualim üzerine kimler tarafından ve ne için talep edildiğimi, ricalimizden bir zatın haber verdiğini vaktiyle bilmünasebe vukubulan beyanatımda ifade etmiştim. O zat Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti makamında bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile vukubulmuş olan muhaberatın bir kısmı umumca malûm olmuştur. Bu muhaberat, Erzurum'da istifa ettiğim tarihe kadar muhtelif harbiye nazırlariyle ve doğrudan doğruya saray ile devam etmiştir.

Anadolu'ya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordular aksamiyle temas ve irtibat temin edilmiş ve millet mümkün olduğu kadar tenvir edilerek teyakkuz ve intibaha getirilmiş, teşkilât-ı milliye fikri taammüme başlamıştı. Vaziyet-i umumiyeyi artık bir kumandan sıfatiyle sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vukubulan davet emrine adem-i itaat ve adem-i icabet göstermiş olmakla beraber millî teşkilât ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre şahsan asi vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve bilhassa tatbikına karar verdiğim teşebbüsat ve icraatın esaslı ve şedit olacağını tahmin güç değildi. Binaenaleyh teşebbüsat ve icraatın bir an evvel şahsî olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin vahdet ve tesanüdünü temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi.

Bundan, doğu illeri halkı elbette üzüntü duydu ve durumun açıklanmasını istemek zorunda kaldı. Toplanmış olan Saltanat Şûrası'nda da, hemen bütün üyeler, ulusal bağımsızlığın korunmasını ve ulus alınyazısının bir ulusal kurultay eline bırakılmasını istemelerine karşın, yalnız hükümetin dayandığı ve İtilâf ve Hürriyet Fırkası adına, başkanı Sadık Bey İngiltere'nin koruyuculuğunu istemeyi yazılı olarak önerdi. Geniş bir Ermenistan özerkliği ve devletin bir yabancı devlet koruyuculuğunu kabulü konularında ulusal istekle bugünkü hükümetin görüşü arasında uygunluk olmadığı görülüyor. Sadrazam Paşa Hazretleriyle yanında gidecek kurulun, ulus haklarını savunmada uyacakları ilkeler ve program ulusça bilinmedikçe, yukarıda bilgilerine sunulan noktalarda kaygılanmaktan geri durulamaz. Bundan dolayı, illerdeki ve illere bağlı yerlerdeki Müdafaai Hukuku Milliye[1] ve Reddi İlhak derneklerinin temsilci kurullarınca ve bu derneklerin kuruluşları tamamlanamayan yerlerde de Belediye kurullarınca Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya Padişah Hazretlerine telyazılarıyla başvurularak ulusal tam bağımsızlığın dokunulmazlığı ve ulus çoğunluğu haklarının korunması ilkesinin ulusun temel koşulu olduğu bildirilmeli ve gidecek kurulun buna göre savunma ilkelerini ulusa resmi olarak ve açıkça duyurması istenmelidir. Ulusun bu davranışı üzerine, gidecek kurulun savunmaya çalışacağı ilkelerin gerçekten ulusun isteği olduğu İtilâf Devletlerince bilinecek ve elbette daha çok önemle göz önünde tutulacak, kurulun görevi kolaylaşacaktır. Bu düşüncelerin gerekenlere tez elden ulaştırılmasını ve bildirilmesini, yurdumuzun alınyazısı adına yüce ve yurtsever kişiliğinizden önemle rica ederim. Bu telin alındığı zamanın bildirilmesini de rica ederim.

Mustafa Kemal

İstanbul'a geri çağrılışım

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı'nın beni İstanbul'a çağırdığını ve gizli olarak sormam üzerine kimlerin isteğiyle ve niçin çağırıldığımı, devlet büyüklerinden bir kişinin bildirdiğini daha önce yaptığım bir açıklama sırasında söylemiştim. O devlet büyüğü, Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile yapılmış yazışmaların bir kısmı herkesçe öğrenilmiştir. Bu yazışmalar, Erzurum'da görevimden çekildiğim güne değin değişik Harbiye nazırlarıyla ve doğrudan doğruya saray ile süregelmiştir.

Anadolu'ya geleli bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün orduların birlikleriyle ilişki ve bağlantı sağlanmış ve ulus elden geldiğince aydınlatılarak uyarılmış, ulusal örgütleşme düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Durumu artık bir komutan kimliği ile yürütüp yönetmeye olanak kalmamıştı. Yapılan çağrıya uymamak ve gitmemekle birlikte, ulusal örgütleri ve eylemi yönetmeyi sürdürdüğüme göre, başkaldırır duruma girdiğim kuşku götürmezdi. Bundan başka ve özellikle uygulamaya karar verdiğim girişim ve yürütümlerin köklü ve sert olacağını tasarlamak güç değildi. Bundan dolayı girişim ve yürütümlerin bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir kurul adına yapılması çok gerekli idi.

[1] Ulusal Hakları Savunma.

Sıvas'ta umumî bir millî heyet toplamak kararı

Bu sebeple 18 Haziran 1919 tarihinde Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın, tatbikı zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli teşkilât-ı milliyesini tevhid ederek, bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere, Sıvas'ta umumî bir heyet-i milliye toplamaktı. Bu maksadın temini için yaverim Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da dikte ettiğim tamimin esas noktaları şunlar idi :

1 — Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir.

2 — Hükûmet-i merkeziye deruhte ettiği mes'uliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madum tanıttırıyor.

3 — Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4 — Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sada-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden âzade bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir.

5 — Anadolu'nun bilvücuh en emin mahalli olan Sıvas'ta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir.

6 — Bunun için tekmil vilâyetlerin her livasından milletin itimadına mazhar üç murahhasın sürat-i mümkine ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir.

7 — Her ihtimale karşı keyfiyetin bir *sırr-ı millî* **halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin mütenekkiren icrası lâzımdır.**

8 — Vilâyat-ı şarkıye namına 10 Temmuzda Erzurum'da bir kongre in'ikat edecektir. Mezkûr tarihe kadar vilâyat-ı saire murahhasları da Sıvas'a vâsıl olabilirlerse Erzurum Kongresinin azası da Sıvas içtima-ı umumisine dahil olmak üzere hareket eder *(Ves. 26).*

Görüyorsunuz ki, bu dikte ettiğim husus, zaten vermiş ve dört gün evvel Trakya'ya tebliğ etmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da tamimen tebliğine müteallik bulunuyor. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada ittihaz edilmiş mahuf ve esrarengiz yeni bir karar olmadığı, zannımca sühuletle takdir buyurulur.

Bu noktanın tavazzuhu için, arzu buyurursanız küçük bir izahta bulunayım.

Sıvas'ta genel bir ulusal kongre toplama kararı

Bu nedenle 18 Haziran 1919 günü Trakya'ya verdiğim yönergede işaret ettiğim bir noktanın uygulanması zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli ulusal örgütlerini birleştirecek, bunları bir merkezden yönetmek ve adlarına iş görmek üzere, Sıvas'ta genel bir ulusal kurultay toplamaktı. Bu amaçla emir subayım Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da söyleyip yazdırdığım genelgenin başlıca noktaları şunlardı :

1 – Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.

2 – İstanbul'daki hükümet [1], üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi gösteriyor.

3 – Ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır.

4 — Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir.

5 — Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sıvas'ta ulusal bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

6 — Bunun için bütün illerin her sancağından, halkın güvenini kazanmış üç delegenin olabildiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

7 — Her olasılığa karşı, bu iş, *ulusal bir sır* **gibi tutulmalı ve delegeler gereken yerlere kimliklerini gizleyerek gelmelidirler.**

8 — Doğu illeri adına 10 Temmuzda [2] Erzurum'da bir kurultay toplanacaktır. O güne değin öteki il delegeleri de Sıvas'a ulaşabilirlerse Erzurum kongresinin üyeleri de Sıvas'ta yapılacak genel toplantıya katılmak üzere yola çıkarlar. *(belge : 26)*

Görüyorsunuz ki bu yazdıklarım, aslında vermiş ve dört gün önce Trakya'ya bildirmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da genelge ile bildirilmesinden başka bir şey değildir. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve gizemli [3] yeni bir karar olmadığı kolaylıkla anlaşılır sanırım.

Bu noktanın aydınlanması için isterseniz küçük bir açıklamada bulunayım.

[1] Hükümeti Merkeziye

[2] Rumi tarihe göre. Aslı : 23 Temmuz.

[3] esrarengiz.

Efendiler, o müsvedde işte aynen şu kâğıtlardır. (Göstererek) dört maddeyi ihtiva ediyor, muhteviyatını beyan ettim. Nihayetinde benim imzam vardır. Bir de vazife itibariyle erkânıharbiye reisim bulunan Miralay Kâzım Bey'in (elyevm İzmir Valisi Kâzım Paşa), erkânıharbiyemden tebliğe memur Husrev Bey'in (elyevm sefir), makamat-ı askeriyeye şifre eden yaverim Muzaffer Bey'in ve makamat-ı mülkiyeye şifre eden bir memur efendinin imzaları vardır. Bundan başka daha bazı imzalar vardır.

Bu imzaların, bu müsveddeye konması bir hüsn-i tâli' ve tesadüftür.

Adını saklayan bir tanıdığın Amasya'ya gelmesi

Daha, Havza'da bulunduğum sırada Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan bir şifre telgraf aldım. Bu telgraf «tanıdığınız bir zat bazı rüfeka ile İstanbul'dan buraya gelmiştir. Suret-i hareketleri hakkında ne emir buyuruyorsunuz» mealinde idi. Âdeta bir muammayı andıran bu telgraf, pek ziyade merak ve istiğrabımı mucip oldu. Mevzuubahs zatı tanıyorum, benden hatt-ı hareket soruyor, Ankara'da arkadaşım olan emin bir kumandanın yanında, telgraf da şifredir. O halde neden ismini şifre olarak dahi yazdırmaktan içtinap ediyor? Bir hayli düşündüm. İntikal eder gibi oldum; tahmin buyurulur ki muamma halli ile iştigale zamanım müsait değildi. Fakat, Fuat Paşa'yı yakından görmek, mıntıkaları, muhitleri, düşünceleri hakkında müdavele-i efkâr eylemek, bence pek ziyade şayan-ı arzu idi. Bu muammalı telgraftan mülhem olarak kendisine şu ricada bulundum. «Ankara'dan ayrıldığınızı ihsas etmeyecek tertibat ve tedabir aldıktan sonra, tebdil-i nam ve kıyafet ederek birkaç gün için serian bana mülâki olunuz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da beraber getiriniz».

Filhakika Fuat Paşa, dediğim gibi Havza'ya hareket eder. Fakat, bazı mücbir esbaptan dolayı, derhal Havza'yı terkedip Amasya'ya gitmeğe mecbur olmuştum. Fuat Paşa, Havza yolunda, vaziyeti anlar ve Amasya'ya teveccüh eder. İşte bu suretle 21/22 de Amasya'da nezdimde bulunuyor. İsmi şifrede zikrolunmayan zat da Rauf Bey idi.

İstanbul'u terketmek üzere, ikametgâhımdan otomobile bineceğim esnada Rauf Bey nezdime gelmişti. Râkip olacağım vapurun takip olunacağını ve İstanbul'da iken tevkif etmediklerine göre belki de Karadenizde batırılacağımı mevsukan işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmağı müreccah gördüm. Ve hareket ettim. Kendisine de evvel ve âhir İstanbul'dan çıkmak mecburiyetinde kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

Baylar, o müsvedde işte olduğu gibi şu kâğıtlardır, (göstererek) dört maddeliktir, içindekileri söyledim. Altında benim imzam vardır. Bir de, görevi dolayısıyla, kurmay başkanım bulunan Albay Kâzım Bey'in (şimdi İzmir Valisi Kâzım Paşa[1]), kurmaylarımdan bildirim işleriyle görevli Husrev Bey'in (şimdi elçi), askeri makamlara şifre eden emir subayım Muzaffer Bey'in ve sivil katlara şifre eden bir sivil görevlinin imzaları vardır. Bundan başka daha birtakım imzalar vardır.

Bu imzaların bu müsveddeye konması güzel bir talih ve rastlantıdır.

Adını saklayan bir tanıdığın Amasya'ya gelmesi

Daha Havza'da bulunduğum sırada, Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan bir şifre aldım. Bu şifre: "Tanıdığınız bir kişi kimi arkadaşlarla İstanbul'dan buraya gelmiştir. Ne yapmalarını buyuruyorsunuz?" anlamında idi. Sanki bir bilmeceyi andıran bu tel, beni pek çok ilgilendirdi ve şaşırttı. Söz konusu kişiyi tanıyorum. Benden ne yapacağını soruyor. Ankara'da arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında. Tel de şifredir. Öyleyse neden adını şifreyle bile yazdırmaktan çekiniyor? Epeyce düşündüm. Anlar gibi oldum. Kestirilebilir ki bilmece çözmekle uğraşacak zamanım yoktu. Ama, Fuat Paşa'yı yakından görmek; bölgeleri, çevreleri, düşünceleri üzerinde görüşmek bence çok istenilir bir şeydi. Bu bilmeceli telin uyandırdığı düşünceyle kendisine şu ricada bulundum: "Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek biçimde gereken düzenlemeleri yaptıktan sonra ad ve kılık değiştirerek birkaç gün için ivedilikle yanıma geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz."

Gerçekten, Fuat Paşa dediğim gibi Havza'ya doğru yola çıkar. Ama, birtakım zorlayıcı nedenlerden dolayı, hemen Havza'dan ayrılıp Amasya'ya gitmem gerekmişti. Fuat Paşa, Havza yolunda durumu anlar ve Amasya'ya yönelir. İşte böylece 21/22'de Amasya'da yanımda bulunuyor. Adı, şifrede bildirilmeyen kişi de Rauf Bey idi.

İstanbul'dan ayrılmak üzere, evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun izleneceğini ve İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir kimselerden işitmiş, onu bildirdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı yeğledim ve yola çıktım. Kendisine de, önünde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

[1] Kâzım Dirik

Rauf Bey, filhakika İstanbul'dan çıkmak lüzumunu hissetmiş ve çıkmış.. fakat benim yanıma gelmedi, arkadaşı olan Elli Altıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey'e mülâki olmak ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde, daha faal ve daha faydalı olacağını farzederek Bandırma - Akhisar tarikıyle Manisa havalisine gitmiş. Gittiği yerde, ahval-i maneviyeyi bozuk, vaziyeti mühlik ve müthiş görmüş. Derhal tebdil-i nam ederek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyon Karahisar üzerinden Aziziye - Sivrihisar tarikıyle ve araba ile de Ankara'ya, Fuat Paşa'nın nezdine gelmiş ve bana müracaat etmiş; pek güzel ama! ismini saklamak suretiyle beni üzmekte mana var mıydı?

Diğer taraftan Üçüncü Kolordu kumandanım olup Samsun Mutasarrıflığında bıraktığım Refet Bey'i, artık Sıvas'a, kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Mülhakata çıkmış. Emirlerime cevap dahi alamıyordum. Nihayet o da, bittesadüf o gün gelmişti.

Rauf ve Refet Beylerin tereddüdü

Şimdi imza meselesine gelelim :

Ben, müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını arzu ettim. O esnada Rauf ve Refet Bey'ler benim odamda, Fuat Paşa diğer bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye vaz'ı imza için kendinde bir alâka ve salâhiyet görmediğini nezaketen ifade etti. Bunun bir hatıra-i tarihiye olduğunu dermeyan ederek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey, imzadan istinkâf etti ve böyle bir kongre aktindeki maksat ve faydayı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri, beraber getirdiğim bu arkadaşın – tuttuğumuz yola nazaran – anlaşılması pek basit olan bir meselede, izhar ettiği halet-i fikriye ve hissiyeden müteellim oldum. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, nokta-i nazarımı anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşa'ya Refet Bey'in tereddüdü sebebini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Bey'den, biraz ciddî istizahta bulunduktan sonra, Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret vazetti. Öyle bir işaret ki, bunu, bu müsveddede bulmak biraz müşküldür.

[Buyurun! merak eden tetkik edebilir.]

Efendiler, lüzumsuz gibi görülebilen bu izahat, müteakıp senelere ve hâdiselere ait bazı muzlim noktaları tenvire medar olur zanniyle dermeyan edilmiştir.

Rauf Bey gerçekten İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış; ama benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'le buluşmak istemiş ve İzmir savaşboyuna daha yakın bir yerde daha etkili ve daha yararlı olacağını sanarak Bandırma - Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde, halkın içgücünü[1] yitik, durumu öldürücü ve korkunç görmüş. Hemen adını değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye - Sivrihisar yoluyla ve araba ile de Ankara'ya Fuat Paşa'nın yanına gelmiş ve bana başvurmuş. Pek güzel ama, adını saklayarak beni üzmenin anlamı var mıydı?

Öte yandan, Üçüncü Kolordu Komutanım olup Samsun Mutasarrıflığında bıraktığım Refet Bey'i artık Sıvas'a, Kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç kez, gelmesi için buyruk vermiştim. Bölgesinde geziye çıkmış. Buyruklarıma bile karşılık alamıyordum. En son, o da bir rastlantıyla, o gün gelmişti.

Rauf ve Refet beylerin kararsızlığı

Şimdi imza işine gelelim : Ben müsveddenin yeni gelen arkadaşlarca da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, konuk olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir ilgi ve yetki görmediğini, incelikle söyledi. Bunun bir taıihsel anı değerinde olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey imzadan çekindi ve böyle bir kongre toplamaktaki amaç ve yararı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın –tuttuğumuz yola göre– anlaşılması pek kolay olan bir konuda açığa vurduğu düşünüş ve duyuş biçimi bana çok acı geldi. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, düşüncemi anlayınca hemen imza etti. Fuat Paşa'ya Refet Bey'in çekinmesi nedenini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa Refet Bey'i biraz sıkı sorgulayınca, Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine özgü bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki bunu bu müsveddede bulmak biraz zordur. (Buyurun, merak eden inceleyebilir.)

Baylar, gereksiz gibi görülebilen bu açıklama, sonraki yıllar ve olaylarla ilgili birtakım karanlık noktaları aydınlatmaya yarar düşüncesiyle yapılmıştır.

[1] ahvali maneviyesini.

İstanbul'da bazı zatlara gönderdiğim mektup

Kongreye daveti mutazammın tamim, makamat-ı mülkiye ve askeriyeye şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı zevata da gönderildi. Fakat bu zevata ayrıca bir de umumî mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım zevat şunlardı: Abdürrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vâsıf Bey, Ferit Bey (Nafıa Nazırı idi), Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi Ferit Paşa (bilâhare Harbiye Nazırı oldu), Cami Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları muhtasaran tekrar edeceğim :

1) Yalnız mitingler ve tezahürat, büyük gayeleri, hiçbir vakit kurtaramaz.

2) Bunlar, ancak sine-i milletten bilfiil doğan kudret-i müşterekeye istinat ederse rehakâr olur.

3) Zaten acı olan vaziyeti mühlik şekle koyan, en müessir amil, İstanbul'daki muhalif cereyanlar ve âmal-i milliyeyi muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayr-i millî propagandalardır. Bunun mücazatını vatanımız aleyhinde, pek mebzul bir surette görmekteyiz.

4) Artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir.

5) Size teveccüh eden fedakârlık pek büyüktür *(Ves. 27)*.

* * *

Ali Kemal Bey'in tamimi

25 Hazirana kadar Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nezaretinde bulunan Ali Kemal Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiçbir muamele-i resmiyeye girişmemek ve hiçbir matlubumu is'af etmemek hususunda şifre ile bir tamim yapmıştı.

23 Haziran 1919 tarih ve 84 numaralı olan bu şifre muhteviyatı, şayan-ı dikkat bir zihniyeti gösterir vesika olduğu için aynen arzedeceğim :

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in 23/6/1919 tarihli ve 84 numaralı şifresinin mahlûlü suretidir.

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaset-i zamana o derece agâh olmadığı için, fart-ı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyet-i cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz mümessil-i fevkalâdesinin talep ve ısrariyle azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Redd-i İlhak Cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde

İstanbul'daki bazı kimselere gönderdiğim mektup

Kongreye çağrı genelgesi, sivil ve askeri makamlara şifreli olarak gönderildi. Bundan başka, İstanbul'da bulunan kimi kişilere de gönderildi. Ama, bu kişilere ayrıca bir de genelge niteliğinde mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım kişiler şunlardı : Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vâsıf Bey, Ferit Bey (Nafıa Nazırı[1] idi), Sulh ve Selâmet Fırkası[2] Başkanı Ferit Paşa (sonradan Harbiye Nazırı oldu), Câmi Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak yineleyeceğim:

1 — Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük amaçları hiçbir zaman gerçekleştiremez.

2 — Bunlar ancak doğrudan doğruya ulusun bağrından doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur.

3 — Aslında, acı olan durumu öldürücü biçime sokan en keskin etmen, İstanbul'daki karşı akımlar ve ulusal erekleri zararlı bir biçimde desteksiz bırakan siyasal ve ulus yararına aykırı propagandalardır. Bunun cezasını yurdumuzun nasıl çektiğini pek çok görmekteyiz.

4 — Artık İstanbul Anadolu'ya egemen değil, bağlı olmak zorundadır.

5 — Size düşen özveri pek büyüktür. *(belge : 27).*

* * *

Ali Kemal Bey'in genelgesi

25 Hazirana değin Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, o günlerde Dahiliye Nazırlığı görevinde bulunan Ali Kemal Bey, benim görevimden çıkarıldığım ve artık benimle hiçbir resmi işlem yapılmaması ve hiçbir isteğimin yerine getirilmemesi konusunda şifre ile bir genelge yayımlamıştı.

23 Haziran 1919 gün ve 84 sayılı olan bu şifre içeriği, ilginç bir anlayışı gösterir belge olduğu için, olduğu gibi bilginize sunacağım :

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in 23.6.1919 gün ve 84 sayılı şifresinin açılmış örneğidir.

"Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla birlikte, bugünün siyasasını o ölçüde bilmediği için, olağanüstü yurtseverlik ve çaba gösterdiği halde, yeni görevinde hiç başarılı olamadı. İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin isteği ve üstelemesi üzerine görevinden alındı ve alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok açığa vurdu. Reddi İlhak dernekleri gibi, Kare-

[1] Bayındırlık Bakanı.

[2] Barış ve Esenlik Partisi.

ahali-i İslâmiyeyi nahak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve gayrikanunî teşkil edilen bazı heyetler için ötedenberi çektiği telgrafnamelerle de hata-yı siyasisini idareten de artırdı. Müşarileyhin İstanbul'a celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emr-i kat'isi artık o zatın mazul olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir muamele-i resmiyeye girişmemek, umur-ı hükûmete müteallik hiçbir matlubunu is'af ettirmemektir. Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mes'uliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek âkılâne ve müdebbirane hareketlere imtisal etmek, fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını sıyanetle nazar-ı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Ali Kemal Bey ve padişah

Bu şifre tamimden, ben, ancak Sıvas'a muvasalat ettiğim 27 Haziran 1919 tarihinde haberdar oldum. Ali Kemal Bey 23 Haziran tarihinde bu tamimi ile düşmanlara ve padişaha mühim bir vazife ifa ettikten sonra 26 Haziran 1919 tarihinde hükûmetten çekilmiştir. Ali Kemal Bey'in sadarete verdiği resmî istifanameden başka, saraya gidip padişaha bizzat verdiği istifanamesi suretlerine ve şifahî maruzatına ve padişahın ona verdiği cevaba çok sonra muttali oldum.

Ali Kemal Bey istifanamelerinde bilhassa padişaha olanında : «bilâd-ı Osmaniyenin mehali muhtelifesinde serzede-i zuhûr olan âsar-ı ihtilâl ve iğtişaştan; naire-i ihtilâlin derhal ve mevzian teskin ü itfa ve imhası maksadiyle ittihaz-ı tedabir, sırf makamına ait iken mazhar olduğu iltifat ve itimad-ı şahaneyi çekemeyen bazı rüfekasının birçok âzar-ı vahiye serdiyle ihtilâlin tevsi-i daire-i şümul etmesine, sebebiyet vermekte olduklarından» bahsettikten sonra «memuriyet-i resmiyeden çekilmekle beraber suret-i hususiyede arz-ı hizmet ve sadakat edeceğini» ilâve ediyor ve şifahen de, «vazife-i resmiyeden tecerrüdü nimelvesile addeden husemasının tehacümünden kulunuzu muhafaza buyurunuz» istirhamında bulunuyor.

Padişah, cevaben «beni büsbütün yalnız bırakmayacağına eminim. Sadakatiniz beni, büyük ümit ve tesellilere sevketmişti. Saray, her dakika size açıktır. Refik Bey'le teşrik-i mesaiden ayrılmayınız» iltifatında bulunuyorlar *(Ves. 28)*.

Sadakatinden padişahın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i, nezaret makamında ve huzur-ı şahanede gördükten sonra, onu, bir de asıl, hakikî vazifesi başında görelim!

si[1] ve Aydın dolaylarında Müslüman halkı haksız yere kırdırmaktan ve böyle bir durumdan yararlanarak halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen; buyruk dinlemez, saygısız ve yasa dışı kurulan bazı kurullar için öteden beri çektiği tellerle de siyasadaki yanılmalarını yönetimde de artırdı. Adı geçenin İstanbul'a getirilmesi Harbiye Nazırlığını ilgilendiren bir görevdir. Ama Dahiliye Nazırlığının size kesin buyruğu, artık o kişinin görevinden çıkarılmış olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmi işleme girişmemek, hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir. Bu yönergeye uygun iş görmekle ne gibi sorumlulukların ortadan kalkacağını anlayacağınızı biliyorum. Bu önemli ve korkulu dakikalarda görevli olsun, halktan olsun, her Osmanlıya[2] düşen en büyük ödev, barış konferansınca kaderimiz üzerine karar verilirken ve beş yıldır yaptığımız deliliklerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek; akıllıca ve tedbirlice davranışlara uymak; parti, mezhep, ırk anlaşmazlıklarını gözetmeksizin herkesin yaşamını, malını, ırzını korumakla uygarlık dünyası karşısında bu ülkeyi bir daha lekelememek değil midir?"

Bu şifre genelgeden ancak Sıvas'a vardığım 27 Haziran 1919 günü haberim oldu. Ali Kemal Bey, 23 Haziran günü bu genelgesiyle düşmanlara ve Padişaha karşı önemli bir görev yaptıktan sonra, 26 Haziran 1919 günü hükümetten çekilmiştir. Ali Kemal Bey'in Sadrazama verdiği resmi çekilme yazısından başka, Saraya gidip Padişaha kendi eliyle verdiği çekilme yazısı örnekleri ve sözlü olarak bildirdikleri ve Padişahın ona verdiği yanıt hakkında çok sonra bilgi edindim. Ali Kemal Bey ve Padişah

Ali Kemal Bey, çekilme yazılarında, özellikle Padişaha sunduğunda : "Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde birden baş gösteren ayaklanma ve kargaşalık belirtileri üzerine, ayaklanma ateşinin hemen ve yayılmadan durdurulup söndürülmesi ve yok edilmesi için önlemler almak yalnız kendi makamını ilgilendirirken, Padişahtan gördüğü yakın ilgiyi ve güveni çekemeyen bazı arkadaşlarının birçok boş özürler ileri sürerek ayaklanmanın genişlemesine yol açmakta olduklarından" söz ettikten sonra : "Resmi görevinden çekilmekle birlikte özel olarak hizmet edeceğini ve bağlılıktan ayrılmayacağını" yazısına ekliyor ve sözlü olarak da : "Resmi görevden ayrılmamı fırsat sayan hasımlarımın saldırılarından kulunuzu koruyunuz." diye yalvarıyor.

Padişah, buna karşılık : "Beni büsbütün yalnız bırakmayacağına güveniyorum. Bağlılığınız bana büyük umut ve teselli vermiştir. Saray her dakika size açıktır. Refik Bey'le işbirliği yapmaktan ayrılmayınız." gibi okşayıcı sözler söylüyor. *(belge: 28)*

Bağlılığından Padişahın büyük umut ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i, nazırlık görevinde ve Padişahın yanında gördükten sonra, onu bir de asıl gerçek görevi başında görelim.

[1] Balıkesir.
[2] Osmanlı Devleti'nin uyruğu olan herkese.

Canınız sıkılmazsa, Sait Molla'nın, Rahip Fru'ya yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim :

«Ali Kemal Bey'e son felâketi üzerine beyan-ı teessür ettiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lâzım, bu fırsatı kaçırmayalım. bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır.»

«Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde biraz teenni lâzım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine icale edilen erbab-ı fikir ve kalemi, evvelkine muhalif bir gayeye sevketmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar harekât-ı milliyeyi şimdilik iyi görüyorlar, demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek. Zeynelabidin partisiyle de teşrik-i mesaiye çalışıyor. Hulâsa işler bulandırılacak.»

Aynı mektubun bir haşiyesi vardır. Şimdi onu da okuyalım : «Haşiye : Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz müsait görülmeli ki kendisi kemal-i emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz.»

Bu vesaik hakkında sırası gelince, daha ziyade malûmat veririm. Şimdilik bu kadarı kâfidir.

Ali Galip Bey Sıvas'ta

Ali Kemal Bey'in, Amasya'da iken henüz haberdar olmadığımı arzettiğim tamimi, memurinin ve halkın efkârını hakikaten teşettüte sevketmiş. Her yerde eksik olmayan menfi ruhlu kimseler, derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

Bu yoldaki menfi tezahüratın ve fiiliyatın en mühimmi Sıvas'ta hazırlanmağa başlanmış.

Müsaade buyurursanız, bunu muhtasaran tasvir edeyim : Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in tamimen verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sıvas'ta, Ali Galip Bey namında bir zat on kadar refakatiyle hazır bulunuyormuş. Bu zat, İstanbul'dan, Mamuretülâziz valisi olarak gönderilmiş olan Erkânıharp Miralayı Ali Galip'tir. Gûya, vilâyet memurini tâliyesi olmak üzere, birtakım insanları da, İstanbul'dan intihap etmiş, beraberinde götürüyor.

Ali Galip, güzergâhında bulunan Sıvas'ta tevakkuf etmiş. Vazife-i mahsusası bulunduğuna şüphe etmemek lâzımgelen Ali Galip, orada derhal kuvvetlı taraftarlar bulmuş. Vazifesini hüsn-i tatbik için tertibat ve tedabir almağa başlamış.

Dahiliye Nezaretinin aleyhimdeki emri gelir gelmez, faaliyet başlamış. Sıvas sokaklarında «benim; hain, asi, muzır bir adam olduğuma dair» duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

Canınız sıkılmazsa, Sait Molla'nın Rahip Fru'ya yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim :

"Ali Kemal Bey'e son felaketi üzerine üzüntü duyduğumuzu söyledim. Bu değerli kişiyi elde bulundurmak gerek, bu fırsatı kaçırmayalım. Bir armağan sunmak için en uygun zamandır."

"Ali Kemal Bey dün o kişi ile görüşmüş. Basın işinde biraz ağırdan almak gerektiğini söylemiş. Bir kez herhangi bir gidişten yana çevrilen düşünür ve yazarları öncekine aykırı bir amaca yöneltmek bizde kolay olmaz. Bütün resmi görevliler ulusal eylemi şimdilik iyi görüyorlar, demiş. Ali Kemal Bey, yönergenize eksiksiz uyacak. Zeynelâbidin Partisiyle de işbirliği yapmaya çalışıyor. Kısacası, işler bulandırılacak."

Bu mektupta bir çıkma yapılmış, şimdi onu da okuyalım :

"Çıkma : Birkaç kezdir söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve onu tutanlara biraz arka çıkar gibi görünmeli ki kendisi tam güvenle buraya gelebilsin. Bu işe olağanüstü önem veriniz. Kendi gazetelerimizle onu destekleyemeyiz."

Bu belgeler üzerinde sırası gelince, daha çok bilgi veririm. Şimdilik bu kadarı yeter.

Ali Galip Bey Sıvas'ta

Ali Kemal Bey'in, Amasya'da iken daha duymadığımı söylediğim genelgesi, görevlilerin ve halkın kafalarını gerçekten karıştırmış. Her yerde eksik olmayan yıkıcı ruhlu kimseler, hemen bana karşı propagandaya ve çalışmaya girişmişler.

Bu yoldaki baltalayıcı gösterilerin ve işlerin en önemlisi Sıvas'ta düzenlenmeye başlamış.

İzin verirseniz bunu kısaca anlatayım : Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in genelge ile verdiği buyruğun tarihi olan 23 Haziran günü, Sıvas'ta Ali Galip Bey adında bir kişi, on kadar adamıyla hazır bulunuyormuş. Bu kişi, İstanbul'dan, Elazığ[1] Valisi olarak gönderilmiş olan Kurmay Albay Ali Galip'tir. Sözde, ilin ikinci derecede görevlileri olmak üzere, birtakım adamları da İstanbul'dan seçmiş, yanında götürüyor.

Ali Galip, yolu üzerinde bulunan Sıvas'ta durmuş. Özel görevi bulunduğu belli olan Ali Galip, orada hemen kendinden yana etkin kişiler bulmuş. Görevini iyi uygulamak için düzen kurmaya, önlemler almaya başlamış.

Dahiliye Nazırlığının, beni kötüleyen buyruğu gelir gelmez, çalışma başlamış. Sıvas sokaklarında benim "hain, başkaldırmış, zararlı bir adam" olduğum yolunda, duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

[1] Eski adı : Mâmuretülaziz (Elaziz)

Kendisi de, bir gün; Sıvas'ta vali bulunan Reşit Paşa merhumun nezdine giderek, Dahiliye Nezaretinin emrinden bahsettikten sonra, Sıvas'a gittiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş.

Reşit Paşa, ne yapılabileceğini istizah etmiş. Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tevkif ederim ve senin de böyle yapman lâzımdır, demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanamamış; müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış. Hatta bir kısım ahali verilecek kararı anlamak üzere toplanmış.

Bugün, Haziranın 27 nci günüdür. Nazarlarımızı, tekrar temas etmek üzere bir an için, bu levhadan ayıralım ve Amasya'ya tevcih edelim.

Sıvas'a hareket

Ayın 25 inci günü, Sıvas'ta aleyhimde bazı münasebetsiz ahval cereyana başladığından haberdar oldum. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya'dan cenuba hareket edeceğiz, dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, Beşinci Fırka Kumandanı ve erkânıharbiyemle, mahrem olarak, şu tedbiri kararlaştırdık: Beşinci Fırka Kumandanı, fırkasından, güzide zabit ve efrattan mürekkep ve mümkün olduğu kadar kuvvetli bir atlı piyade müfrezesini derhal o geceden başlayarak serian teşkil edecekti. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobil ile Tokat'a hareket edecektim. Müfreze teşekkül eder etmez, Tokat üzerinden Sıvas istikametine sevkolunacak ve benimle irtibat arayacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasya'da da ifşa olunmayacaktı.

26 da Amasya'dan hareket ettim. Tokat'a vâsıl olur olmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim muvasalatımın Sıvas'a ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 gecesini orada geçirdim, 27 de Sıvas'a hareket ettim. Otomobil ile Tokat'tan Sıvas'a takriben altı saattir.

Sıvas valisine, Tokat'tan Sıvas'a hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada, Ordu Müfettişliği unvanını istimal etmiştim.

Telgrafta bililtizam saat-i hareketimi kaydetmiştim. Fakat bu telgrafın hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sıvas'a malûmat verilmemesini temin edecek tedabiri aldırdım.

Kendisi de bir gün, Sıvas'ta vali bulunan rahmetli Reşit Paşa'nın yanına giderek, Dahiliye Nazırlığının buyruğundan söz açtıktan sonra, Sıvas'a gidersem bana karşı ne işlem yapacağını sormuş.

Reşit Paşa, ne yapılabileceğinin açıklanmasını istemiş. Ali Galip : "Ben senin yerinde olsam hemen kollarını bağlar, tutuklarım ve senin de böyle yapman gerekir." demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu denli kolay olacağına inanamamış; görüşme epey uzamış. Görüşmeye katılanlar çoğalmış. Üstelik bir kısım halk, verilecek kararı anlamak üzere toplanmış.

Bugün, Haziranın 27 nci günüdür. Gözlerimizi, yeniden bu noktaya dönmek üzere, bir an için bu levhadan ayıralım ve Amasya'ya çevirelim.

Sıvas'a gidiş

Ayın 25 inci günü, Sıvas'ta beni kötüleyici birtakım uygunsuz olaylar geçmeye başladığını öğrendim. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve : "Yarın sabah karanlıkta Amasya'dan güneye gideceğiz." dedim. Bu gidişimiz gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir yandan da Beşinci Tümen Komutanı ve kurmaylarımla, gizli olarak, şu önlemi kararlaştırdık : Beşinci Tümen Komutanı tümeninden seçme subay ve erlerle olabildiğince güçlü bir atlı piyade birliğini hemen o geceden başlayarak çabucak kuracaktı. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla birlikte otomobil ile Tokat'a gitmek üzere yola çıkacaktım. Birlik, kurulur kurulmaz, Tokat üzerinden Sıvas'a doğru gönderilecek ve benimle bağlantı arayacaktı. Gidişimiz, hiçbir yere telle bildirilmeyecek ve elden geldiğince Amasya'da da açığa vurulmayacaktı.

26'da Amasya'dan yola çıktım. Tokat'a varır varmaz telgrafhaneyi göz altına aldırarak benim varışımın Sıvas'a ve hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 26/27 gecesini orada geçirdim, 27'de Sıvas'a doğru yola çıktım. Otomobille Tokat'tan Sıvas'a aşağı yukarı altı saattir.

Sıvas valisine, Tokat'tan Sıvas'a gelmek üzere yola çıktığımı bildiren açık bir tel yazdım. İmzada "Ordu Müfettişi" sanını kullanmıştım.

Telde, özel bir düşünce ile, yola çıkış saatimi bildirmiştim. Ama bu telin, ayrılışımdan altı saat sonra çekilmesini ve o zamana değin hiçbir yoldan Sıvas'a bilgi verilmemesini sağlayacak önlemleri aldırdım.

Şimdi, Efendiler; nazarlarımızı tekrar Sıvas'ta terkettiğimiz levhaya atfedelim.

Ali Galip Bey ve Reşit Paşa arasında hakkımda tatbik olunacak muamelenin münakaşası sahnesine... Münakaşanın hararetli bir safhasında, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Bey'e uzatır: «İşte kendisi geliyor, buyurun, tevkif edin!» der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar.. "Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır" diye ilâve eder.

Bunun üzerine, Ali Galip, «ben tevkif ederim dedimse, benim vilâyetim dahilinde olursa tevkif ederim demek istedim», deyince, hal-i içtimada bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden «haydi öyle ise istikbaline gidelim» diyerek içtimaa hitam verirler...

Ancak, eşraf ve mütehayyizan ve ahali ve askerle parlak bir istikbal ihzar edebilmek için biraz zaman kazanmak lâzımgeldiğini, halbuki hesapça benim, Sıvas şehri methallerine kadar takarrüp etmiş olacağımı nazar-ı dikkate alarak beni, methale yakın olan Ziraat Nümune Çiftliğinde, bir istirahate imale edecek çare düşünmüşler. Vali Paşa karargâhımın sıhhiye reisi olup evvelce teşkilât için, Sıvas'a göndermiş olduğum Tali' Bey'i davet ve bu vazifenin ifasını ondan rica etmiş ve tertibatı temin eder etmez kendisinin de bize mülâki olacağını söylemiş...

Filhakika, tam Nümune Çiftliği civarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden Tali' Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali' Bey, hikâye ettiğim vaziyeti bertafsil izah ettikten sora, vazifesinin, beni burada biraz meşgul etmek olduğunu söyleyince, derakap ayağa kalktım, «çabuk otomobillere ve Sıvas'a» dedim!

Bunun sebebini ifade edeyim. O anda hatırıma gelen şu idi: İstikbal merasimi yapacağız diye Tali' Bey'i iğfal etmiş olabilirler ve hakikatte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sıvas tarafından diğer bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, «Efendim, birkaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı» diye söze başladı. «Yarım dakika dahi istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel» dedim.

— Efendim, dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

— Hayır hayır, dedim. Siz buraya..

Şimdi baylar, gözlerimizi yeniden Sıvas'ta bıraktığımız levhaya çevirelim.

Ali Galip Bey'le Reşit Paşa arasında bana karşı ne gibi bir işlem yapılacağının tartışılması sahnesine... Tartışmanın kızıştığı bir sırada, Reşit Paşa'nın eline benim Tokat'tan çekilen telimi verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Bey'e uzatır : "İşte kendisi geliyor; buyurun, tutuklayın!" der. Reşit Paşa, telde yazılı olan yola çıkış saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar; sonra da : "Efendim, geliyor değil, gelmiş olacaktır." diye ekler.

Bunun üzerine Ali Galip : "Ben tutuklarım dedimse, benim ilim içinde olursa tutuklarım, demek istedim." deyince toplantıda bulunanları bir heyecan kaplar. Hep birden : "Haydi öyle ise karşılamaya gidelim." diyerek toplantıya son verirler.

Ancak, kentin ileri gelenleri ile, halkla ve askerle parlak bir karşılama hazırlığı yapabilmek için biraz zaman kazanmak gerektiğini; oysa, hesapça benim, Sıvas kenti kapılarına değin yaklaşmış olacağımı göz önünde bulundurarak beni, kentin yakınında bulunan Ziraat Nümune Çiftliğinde biraz dinlendirmenin yolunu aramışlar. Vali Paşa, karargâhımın sağlık başkanı olup daha önce, gerekli örgütleri kurmak için Sıvas'a göndermiş olduğum Talî Bey'i çağırtarak, bu görevin yapılmasını ondan rica etmiş ve karşılama hazırlıklarını bitirince hemen kendisinin de yanımıza geleceğini söylemiş.

Gerçekten, tam Nümune Çiftliği yakınında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinde Talî Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Talî Bey, anlattığım durumu ayrıntılarıyla açıkladıktan sonra, görevinin beni burada biraz oyalamak olduğunu söyleyince hemen ayağa kalktım : "Çabuk otomobillere ve Sıvas'a!" dedim.

Bunun nedenini anlatayım. O anda aklıma gelen şu idi : Karşılama töreni yapacağız diye Talî Bey'i aldatmış olabilir ve gerçekte ters bir düzen yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sıvas yönünden başka bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa : "Efendim, birkaç dakika daha dinlenmez misiniz? diye söze başladı. "Yarım dakika bile dinlenmeye gereksinmiyorum. Hemen gideceğiz ve sen benim yanıma gel." dedim.

"Efendim" dedi, "sizin yanınıza Rauf Bey binsin; ben arkadaki otomobille de gelirim."

"Hayır, hayır!" dedim, "siz buraya.. "

Bu basit tedbirden maksat, muhtac-ı izah değildir.

Sıvas şehrinin methaline vusulümüzde, caddenin iki tarafı azîm bir kalabalık ile dolmuş, kıtaat-ı askeriye vaz'ı mahsusunu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve ahaliyi selâmladım...

Bu manzara, Sıvas'ın muhterem ahalisinin ve Sıvas'ta bulunan kahraman zabit ve askerlerimizin bana, nekadar merbut ve muhabbetkâr olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi...

Binaenaleyh, doğru Kolordu Kumandanlık dairesine gittim ve derakap maiyetiyle beraber Ali Galib'i ve onun vasıta-i icraiyesi olduğunu anladığım müfsitleri celbettirdim. Onlara yaptığım muameleyi izah ederek zaten, kâfi derecede, yorgunluğu mucip olduğuna şüphe etmediğim teferruatı uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktayı, işaret etmekle iktifa edeceğim.

Efendiler; bu Ali Galip, gördüğü suimuameleden sonra, mahrem beyanatı olduğunu söyleyerek gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Harekâtının zevahirine ehemmiyet vermemekliğimizi rica ile Mamuretülâziz vilâyetini kabul ederek gelmekten maksadının, benim nokta-i nazarıma hadim olmak bulunduğunu ve Sıvas'ta tevakkufu, bana mülâki olup bizzat talimat almak için olduğunu izah ve bin türlü delillerle ispata çalıştı ve bizi sabaha kadar işgal etmek suretiyle, muvaffak dahi olduğunu itiraf etmeliyim.

* * *

Erzurum'a hareket

Sıvas'ta, teşkilât ve tarz-ı hareket hakkında icap edenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında bir bayram günü, Sıvas'tan Erzurum istikametinde hareket edildi.

Bir haftalık meşakkatli bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü ahalinin ve askerin cidden samimî tezahüratı içinde, Erzurum'a muvasalat olundu. Hükûmet-i merkeziyenin muhtemel menfi tebligatını kontrol ve tevkif için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde tedabir ve tertibat alınması için umum kumandanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim *(Ves. 29)*.

Kumandan, vali ve Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesiyle temasa gelindi.

Vali Münir Bey, İstanbul'ca azledilmişti. Hareket etmeyip Erzurum'da kalması hakkındaki iş'arım üzerine henüz Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis vilâyetinden infikâk edip İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı suretle Erzurum'da bana intizar ediyordu.

Bu küçük önlemin neden alındığı kendiliğinden anlaşılır.

Sıvas kentine vardığımızda, caddenin iki yanı büyük bir kalabalık ile dolmuş, askeri birlikler tören duruşu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik... Yürüyerek askeri ve halkı selamladım.

Bu görünüş, Sıvas'ın saygıdeğer halkının ve Sıvas'ta bulunan yiğit subay ve erlerimizin bana ne denli bağlı olduğunu ve sevgi beslediğini belirten canlı bir tanık idi.

Bundan sonra, doğruca Kolordu Komutanlığına gittim ve hemen Ali Galip'i ve onun yardakçısı olduklarını anladığım bozguncuları getirttim. Onlara ne yaptığımı açıklayarak, aslında epey yorgunluk verdiğinden kuşku duymadığım ayrıntıları uzatmak istemem.

Yalnız bir noktayı belirtmekle yetineceğim.

Baylar, bu Ali Galip, karşılaştığı kötü durumdan sonra gizli diyecekleri olduğunu söyleyerek, geceleyin yalnızca yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Davranışlarının dış yüzüne önem vermemekliğimizi rica ile, Elazığ valiliğini kabul ederek gelmekten amacının, benim görüşüme hizmet etmek olduğunu ve Sıvas'ta kalışının, benimle buluşup buyruk almak için olduğunu açıklamaya ve bin türlü kanıtla bizi inandırmaya çalıştı ve bizi sabaha dek oyalayarak başarı da sağladığını saklamayıp söylemeliyim.

* * *

Erzurum'a gidiş

Sıvas'ta kurulan örgütler ve yapılacak işler üzerine gerekenlere yönerge verdikten sonra hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında bir bayram günü, Sıvas'tan Erzurum'a doğru yola çıkıldı.

Bir haftalık sıkıntılı bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü, halkın ve askerin gerçekten içten gelen gösterileri arasında, Erzurum'a varıldı. İstanbul Hükümetinden gelebilecek yıkıcı bildirimleri denetlemek ve durdurmak için haberleşme kanalı olan önemli merkezlerde gereken önlem ve düzenleme alınması için bütün komutanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde buyruk verdim. *(belge : 29)*

Komutan, Vali ve Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ile görüşüldü. Vali Münir Bey, İstanbul Hükümetince görevinden çıkarılmıştı. Gitmeyip Erzurum'da kalmasını bildirmem üzerine daha Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis valiliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de Münir Bey gibi Erzurum'da beni bekliyordu.

Millî gaye için ortaya atılmak kararı

Bu iki vali beylerle, On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve beraberimde bulunan Rauf Bey, İzmit mutasarrıf-ı sabıkı Süreyya Bey ve karargâhıma mensup Erkânıharbiye Reisi Kâzım Bey ve Erkânıharp Husrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddî bir müdavele-i efkârda bulunmağı münasip gördüm. Kendilerine umumî ve hususî vaziyeti ve takibi mecburî olan hatt-ı hareketi mevzuubahs ettim. Bu münasebetle en gayrimüsait vaziyetleri ve umumî şahsî mehaliki; her ihtimale karşı ihtiyarı zarurî olan fedakârlığı izah ettim. Bir de, «millî gaye için ortaya atılacakların, bugün imhasını düşünen yalnız saray, hükûmet ve ecnebilerdir. Fakat, bütün memleketin iğfal edilmesini ve aleyhe çevrilmesini de ihtimal dahilinde görmek lâzımdır. Pişva olacakların her ne olursa olsun, gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder. Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette evlâdır. Zira, bu takdirde, hem kendilerini ve hem de milleti iğfal etmiş olurlar.

Bir de mevzuubahs vazife, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından kabili tedvir değildir. Bu tarzın bir derecesi olabilir. Fakat, artık, o devir geçmiştir. Alenen ortaya çıkmak ve milletin hukuku namına yüksek sada ile bağırmak ve bütün milleti, bu sadaya iştirak ettirmek lâzımdır.

Benim, azlolunduğuma ve her türlü avakıba mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benim ile alenen teşrik-i mesai etmek, aynı avakıbı şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, mevzuubahs ettiğimiz vaziyetin talep ettiği adamın, diğer birçok nokta-i nazarlardan dahi, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi, bir iddia mevcut değildir. Yalnız her halde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zarurî olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden talep ettiği tarzda harekete muvafakat etsin!» dedim.

Bu beyanat ve izahattan sora, sümmettedarik karar vermek muvafık olamayacağından bir müddet düşünmek ve hususî müdavele-i efkâr edebilmek için, müzakereye hitam verdiğimi, beyan ettim.

Tekrar içtima ettiğimizde; işin başında, benim devam etmemi ve kendilerinin bana muin ve zahîr olacaklarını beyan ettiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddî mazeretine binaen bir zaman için kendisinin fiilî vazifeden affını rica etti. Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandan imişim gibi emirlerimin ifası, muvaffakıyet için, şart-ı

Ulusal amaç yolunda ortaya atılmak kararı

Bu iki vali beyle, On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve yanında bulunan Rauf Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey ve karargâhımdan Kurmay Başkanı Kâzım Bey ve Kurmay Husrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşlarımla önemli bir görüşme yapmayı uygun gördüm. Kendilerine genel ve özel durumu ve tutulması zorunlu olan yolu anlattım.

Bu arada en elverişsiz durumları, genel ve kişisel tehlikeleri, her olasılığa göre nelerin göze alınması zorunlu olacağını açıkladım: "Ulusal amaçlarla ortaya atılacakların yok edilmesini düşünenler bugün yalnız Saray, İstanbul Hükümeti ve yabancılardır. Ama bütün halkın aldatılabileceğini ve bize karşı duruma çevrileceğini de düşünmek gerektir. Önder olacakların her ne olursa olsun, amaçtan dönmemeleri, ülkede barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye değin amaç uğrunda özveriyi sürdüreceklerine işin başında karar vermeleri gerekir. Yüreklerinde bu gücü duymayanların işe girişmemeleri çok daha iyi olur. Çünkü, böyle bir durumda hem kendilerini ve hem de ulusu aldatmış olurlar.

Bir de, söz konusu görev, resmi makam ve üniformaya sığınarak el altından yapılamaz. Böyle bir tutum, bir ölçüye değin yürüyebilir. Ama, artık o dönem geçmiştir. Açıkça ortaya çıkmak ve ulusun hakları adına yüksek sesle bağırmak ve bütün ulusun, bu sese katılmasını sağlamak gerektir.

Benim, görevden çıkarıldığım ve her türlü sonuçla karşı karşıya bulunduğum kuşku götürmez. Benimle açıkça işbirliği yapmak, o sonuçları şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, söz konusu ettiğimiz durumun istediği adam, daha birçok bakımlardan da, ille ben olabilecekmişim gibi bir iddia yoktur. Yalnız, her halde bu ülke çocuklarından birinin ortaya atılması zorunlu olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeter ki o arkadaş, bugünkü durumun gerektirdiği yolda yürümeyi kabul etsin" dedim.

Bu konuşma ve açıklamadan sonra hemen bir karar almak uygun olmayacağından bir süre düşünmek ve özel konuşmalar yapabilmek için görüşmelere son verdiğimi bildirdim.

Yeniden toplandığımızda, işin başında benim bulunmamı istediler ve kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını bildirdiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, önemli özrü dolayısıyla bir süre için kendisinin eylemli[1] görev almaktan bağışlanmasını rica etti. Ben, görünüşte görevden ve askerlikten ayrıldıktan sonra, şimdiye değin olduğu üzere, üst komutan imişim gibi buyruklarımın yerine getirilmesinin başarı için temel koşul olduğunu

[1] fiilen.

esasî olduğunu zikrettim. Bu cihet, tamamen, tasvip ve tasdik olunduktan sonra içtimaa nihayet verildi.

Efendiler; İstanbul'da, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti makamında, yekdiğerine halef, selef olan Cevat ve Fevzi Paşalardan, İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonunda çalışan İsmet Bey'den başlayarak Erzurum'a gelinceye kadar, heryerde temas ve münasebette bulunduğum kumandan, zabit ve her türlü rical ve zevat ile burada, Erzurum'da, yaptığım gibi müzakereler ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki fayda takdir buyurulur.

* * *

Erzurum Kongresi hazırlıkları

Erzurum'a muvasalatımın ilk günlerinde Erzurum Kongresinin in'ikadını temin için ittihaz-ı tedabir ile iştigale ehemmiyet verildi.

Efendiler, Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin, 3 Mart 1919 tarihinde, bir heyet-i faale vücuda getirmek suretiyle teşekkül etmiş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 senesi Temmuzunun onuncu günü Erzurum'da bir *Vilâyat-ı Şarkıye Kongresi* aktine teşebbüs etti. Benim henüz Amasya'da bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, şark vilâyetlerine murahhas göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. Vilâyetlerden murahhas celbi için o tarihten itibaren, benim Erzurum'a muvasalatıma kadar ve ondan sonra da, bu hususta fevkalâde sarf-ı gayret etti.

Fakat, o günlerin şeraiti içinde böyle bir maksadın temininindeki müşkülâtın büyüklüğü sühuletle takdir olunur. Kongrenin yevm-i içtimaı olan 10 Temmuz takarrüp ettiği halde, vilâyetlerden icap eden murahhaslar intihap ve izam olunmuyordu.

Halbuki, bu kongrenin aktini temin etmek artık pek mühim olmuştu. Bu sebeple, tarafımızdan da ciddî teşebbüsat alınmak icap etti.

Vilâyetlerin herbirine alenî iş'aratta bulunmakla beraber, bir taraftan da şifre telgraflarla valilere, kumandanlara icabı gibi tebligatta bulunuldu. Nihayet on üç gün teahhurla miktar-ı kâfi murahhas celp ve cem'ine muvaffakıyet hâsıl oldu.

Efendiler, faaliyet-i milliyeye ordu mensuplarının muzahereti ve askerî ve millî faaliyeti hemahenk kılmak hususu, mühimdi.

Trabzon'daki fırka, vekâletle idare olunuyordu. Asıl kumandanı Halit Bey Bayburt'ta muhtefi idi. Halit Bey'i iki nokta-i nazardan ihtifagâhından çıkarmak lâzımdı. Biri ve en mühimmi, İstanbul'a davetin ve bu davete adem-i icabetin korkulacak, ihtifa edilecek ma-

söyledim. Bu da eksiksiz onaylandıktan sonra toplantıya son verildi.

Baylar, İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı katında, görevden ayrılan Cevat Paşa ile göreve başlayan Fevzi Paşa'dan ve Barış Hazırlıkları Komisyonunda[1] çalışan İsmet Bey'den başlayarak, Erzurum'a gelinceye değin, her yerde gördüğüm ve karşılaştığım komutan, subay, her türlü devlet adamları ve ileri gelen kişilerle, burada, Erzurum'da yaptığım gibi görüşmeler ve anlaşmalar yapmıştım. Bunun yararını değerlendirebilirsiniz.

* * *

Erzurum Kongresi hazırlıkları

Erzurum'a varışımın ilk günlerinde, Erzurum Kongresinin toplanmasını sağlamak için gerekli önlemleri almakla uğraşmaya önem verildi.

Baylar, Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin, 3 Mart 1919 günü, bir çalışma kurulu meydana getirilerek kurulmuş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 yılı Temmuzunun onuncu günü Erzurum'da bir **Doğu İlleri Kongresi**[2] toplamaya girişti. Benim, daha Amasya'da bulunduğum günlerde, Haziran içinde, doğu illerine delege göndermeleri için öneri ve çağrı mektubu yolladı. İllerden delege getirtilmesi için, o günden başlayarak benim Erzurum'a varışıma değin ve ondan sonra da, bu konuda olağanüstü çaba gösterdi.

Ama, o günlerin koşulları içinde böyle bir amacın gerçekleştirilmesindeki güçlüğün büyüklüğü, kolaylıkla anlaşılır. Kongrenin toplanma günü olan 10 Temmuz yaklaştığı halde illerden gerekli delegeler seçilip gönderilmiyordu.

Oysa, bu kongrenin toplanmasını sağlamak artık pek önemli bir iş olmuştu. Bundan dolayı, sağlam girişimler yapmamız gerekti.

İllerin her birine bildirimler yapmakla birlikte, bir yandan da kapalı tellerle valilere, komutanlara gereği gibi bildirimler yapıldı. Sonunda, on üç gün gecikme ile yeterince delege toplanması başarıldı.

Baylar, ulusal çabayı ordunun desteklemesi, askeri ve ulusal çalışmaları birbiriyle düzenli duruma getirmek, önemli bir konu idi.

Trabzon'daki tümeni, komutan vekili yönetiyordu. Asıl komutanı Halit Bey Bayburt'ta gizlenmişti. Halit Bey'i, gizlendiği yerden çıkarmak, iki bakımdan gerekli idi. Biri ve en önemlisi, İstanbul'a çağrılmanın ve bu çağrıya gitmemenin korkulacak,

[1] İstihzaratı Sulhiye Komisyonu.

[2] Vilâyatı Şarkiye Kongresi.

hiyette olmadığını millete ve bilhassa ordu mensuplarına göstererek kuvve-i maneviyeyi yükseltmek icap ediyordu. Diğer sebep, sahilde mühim bir nokta olan Trabzon'a haricin bir tasallutu vukuunda oradaki fırkanın başında ateşîn bir kumandan bulundurmak muvafık idi.

Binaenaleyh, Halit Bey'i Erzurum'a celbettirdim; kendisine bizzat talimat-ı mahsusa verdikten sonra, icabında, derhal fırkasının başına geçmek üzere Maçka'da bulunması için emir verdirdim.

Biz bu işlerle meşgul olurken, bir taraftan da İstanbul'da Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşa'nın ve padişahın, İstanbul'a avdetimi temin için temadi eden iğfalkâr telgraflarına da birer suretle cevap vermekle, izaa-i vakte mecbur bulunuyorduk.

Resmî sıfat ve salâhiyetleri bırakarak milletin şefkat ve civanmertliğine güvenmek ve vicdani vazifeye devam etmek kararı

Harbiye Nezareti, "İstanbul'a gel!" diyor. Padişah, "evvelâ tebdilhava al, Anadolu'da bir yerde otur; fakat bir işe karışma!" diye başladı. Nihayet, ikisi birlikte "behemehal gelmelisin!" dedi. "Gelemem!" dedim. Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında, birdenbire; perde kapandı ve 8 Hazirandan, 8 Temmuza kadar, bir aydır devam eden oyun hitama erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî memuriyetime hitam vermiş oldu. Ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10 50 sonrada Harbiye Nezaretine, saat 11 sonrada padişaha vazife-i memuremle beraber silk-i askeriden istifamı müş'ir telgrafları vermiş oldum.

Keyfiyet, tarafımdan, ordulara ve millete iblağ edildi. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifemize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinleyenlerin ve alâkadar olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif tabirle safdilliklerini mukteza-yı kiyaset ve tedbir göstermeğe çalışmış olanlar hakkında, bir fikir vermiş olmak için, müsaade buyurursanız, şu vesikayı aynen ıttılaınıza arzetmek isterim.

gizlenilecek nitelikte olmadığını halka ve özellikle askerlere göstererek içgücünü[1] yükseltmek gerekiyordu. Bir de, kıyıda önemli bir yer olan Trabzon'a dışarıdan bir saldırı olursa oradaki tümenin başında ateşli bir komutan bulundurmak uygun olacaktı.

Bunun için Halit Bey'i Erzurum'a getirttim. Ona, kendim, özel bir yönerge verdikten sonra, gerektiğinde hemen tümenin başına geçmek üzere Maçka'da bulunması için buyruk verdirdim.

Biz bu işlerle uğraşırken, bir yandan da İstanbul'da Harbiye Nazırlığı makamında bulunan Ferit Paşa'nın ve Padişahın, İstanbul'a dönmemi sağlamak için sürüp giden aldatıcı tellerine de, türlü karşılıklar vermekle zaman yitirmek zorunda bulunuyorduk.

Resmi görev ve yetkileri bırakarak ulusun sevgisine, cömertliğine ve yiğitliğine güvenmek ve böylece göreve devam etmek kararı

Harbiye Nazırlığı: "İstanbul'a gel" diyordu. Padişah: "Önce hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur; ama bir işe karışma" diye başladı. Sonunda, ikisi birlikte: "İlle gelmelisin" dedi.

"Gelemem" dedim. En sonra, 8/9 Temmuz 1919 gecesi, Sarayla açılan bir telgraf başı konuşması sırasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Hazirandan 8 Temmuza değin, bir aydır süren oyun sona erdi. İstanbul, o dakikada benim resmi görevime son vermiş oldu; ben de o dakikada, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50 sonrada[2] Harbiye Nazırlığına, saat 11.00 sonrada Padişaha görevimle birlikte askerlik mesleğinden çekildiğimi bildiren telleri çekmiş oldum.

Durumu, ordulara ve ulusa kendim bildirdim. O günden sonra resmi görev ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız ulusun sevgisine, şefkat ve cömertliğine güvenerek onun bitmez verim ve güç kaynağından[3] esin ve kuvvet alarak vicdan görevimizi yapmaya devam ettik.

Biz 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinleyenlerin ve bununla ilgilenenlerin de bulunduğunu kestirmek güç değildir.

O günlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif deyimiyle bönlüklerini uyanıklık ve öngörüşlülük gibi göstermeye alışmış olanlar üzerine, bir bilgi vermiş olmak için, izin verirseniz şu belgeyi olduğu gibi bilginize sunmak isterim:

[1] kuvvei mâneviyeyi.

[2] 22.50'den sonra.

[3] feyz ve kudret menbaından.

140/140 Konya'dan, 9 Temmuz 1919
Saat : 6

Üçüncü Ordu Müfettişliği Seryaverliğine

Telgraf ve Posta Müdir-i Umumisi Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makina başında muhabere ettiler. Muhaberenin şu suretle cereyan ettiğini haber aldım.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında yapılacak muamele derdesttir.

Konya valisi de :

— Teşekkür ederim. Dediler.

Münasip surette Paşa Hazretlerine arzetmenizi rica ederim.

İkinci Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü
Hasan

Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesi

Filhakika, Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın on gün müddetle mezunen Dersaadete gittiğinden dört gün evvel haberdar olmuş ve mütehayyir kalmıştım.

Cemal Paşa ile Samsun'a çıktığımdan itibaren, makasıd-ı milliyeyi temin için teşrik-i mesai sadedinde ve askerî, millî tertibat ve teşkilât hususlarında muhaberatımız vardı. Kendisinden, ümitbahş, müspet cevaplar almıştım.

Benim ile, bu tarzda münasebete girmiş olan bir kumandanın, kendi kendine, mezuniyet alıp İstanbul'a gitmesi kâr-ı âkil olamamak lâzımgelirdi. Bu sebeple : 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile Konya'da Onikinci Kolordu Kumandanı Miralay Salâhattin Bey'e şu iki maddeyi yazdım :

1 — Cemal Paşa'nın on gün müddetle Dersaadet'e hareketinin sebeb-i hakikisini vazıhan ve serian iş'ar buyurmanızı,

2 — Zât-ı âlinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki kuvanın başından infikâkiniz caiz değildir. Bu bapta Fuat Paşa ile de muhabere ederek en menfi ihtimale karşı tedabir almanız elzemdir. Hergün vaziyetiniz hakkında kısa malûmat vermenizi, rica ederim.

Aynı şifrenin suretini aynı tarihte Ankara'da Fuat Paşa'ya da verdim.

Salâhattin Bey'in Konya'dan 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Halit Bey'in Konya Valisi Cemal Bey'le telgraf başında konuştuğu sırada, verdiği cevabî şifre telgrafta «Cemal Paşa, İstanbul'da bazı zevat ile temas etmek ve ailesi ile görüşmek üzere on gün müddetle ve kendi arzusiyle mezunen Dersaadet'e gitmiştir» denilmekte idi *(Ves. 30, 31, 32, 33)*.

Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırı göreceğiz.

140-140

Konya'dan
9 Temmuz 1919
Saat : 6

Üçüncü Ordu Müfettişliği Başyaverliğine

Telgraf ve Posta Genel Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makina başında konuştular. Konuşmanın şu yolda geçtiğini öğrendim :

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri için gereken işlem yapıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemal Paşa Hazretleri için de işlem yapılmak üzeredir."

Konya valisi de : "Teşekkür ederim." dediler.

Paşa Hazretleri'ne uygun göreceğiniz biçimde bildirmenizi rica ederim.

İkinci Ordu Müfettişliği
Şifre Müdürü
Hasan

Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesi

Gerçekten, Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın on gün süre ile izinli olarak İstanbul'a gittiğini dört gün önce öğrenmiş ve şaşmıştım.

Cemal Paşa ile, Samsun'a çıktığımdan beri, ulusal amaçları gerçekleştirmek için işbirliği yapma, askeri ve ulusal örgütler kurma konularında yazışmamız vardı. Kendisinden umut verici, olumlu yanıt almıştım. Benim ile bu yolda ilişki kurmuş olan bir komutanın, kendi kendine, izin alıp İstanbul'a gitmesi akla sığacak iş değildi. Bunun için, 5 Temmuz 1919 günlü şifre ile Konya'da On İkinci Kolordu Komutanı Albay Salâhattin[1] Bey'e şu iki maddeyi yazdım :

1 — Cemal Paşa'nın on gün için İstanbul'a gidişinin gerçek nedenini açıkça ve tez elden bildirmenizi;

2 — Sizin, her ne olursa olsun, oradaki birliklerin başından ayrılmanız uygun değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile de haberleşerek en kötü olasılığa karşı önlemler almanız gereklidir. Her gün, durumunuz üzerine kısa bilgi vermenizi rica ederim.

Bu şifrenin örneğini o gün Ankara'da Fuat Paşa'ya da bildirdim.

Salâhattin Bey'in Konya'dan 6/7 Temmuz günü, yani Refik Halit Bey'in Konya Valisi Cemal Bey'le telgraf başında konuştuğu sırada, karşılık olarak çektiği şifrede : "Cemal Paşa İstanbul'da kimi kişilerle ve ailesiyle görüşmek üzere on gün süre ile ve kendi isteğiyle izinli olarak İstanbul'a gitmiştir." denilmekte idi. *(belge : 30, 31, 32, 33)*

Cemal Paşa gitti; ama gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı göreceğiz.

[1] 3. Kolordu Komutanı olarak İstanbul'dan gelen Selâhattin Bey (Köseoğlu) başkadır.

Kumandayı terketmemek emri

Maatessüf, bu vaziyetin şahidi olan ve kendisine kuvvetlerin yanından ayrılmaması tavsiye olunan Salâhattin Bey'in de bir müddet sonra İstanbul'a gittiğini haber aldık. Cemal Paşa'nın gösterdiği bu suimisal üzerine 7 Temmuz 1919 tarihinde, şu umumî tebligatta bulundum :

1 — İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül ve taazzuv etmiş olan millî kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzdan masundur. Devlet ve milletin mukadderatında, irade-i milliye amil ve hâkimdir. Ordu, işbu irade-i milliyenin tâbi ve hadimidir.

2 — Müfettiş ve kumandanlar, herhangi bir sebeple, kumandadan ıskat edildikleri takdirde kendilerini istihlâf edecek zevat tevhid-i mesai olunabilecek evsafa malik bulunursa kumandayı tevdi ve fakat mıntaka-i nüfuzlarında kalarak vezaif-i milliyelerini ifaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde, yani, bir ikinci İzmir vak'asına meydan verebilecek kimselerin tayini halinde, kumanda asla terkolunmayacak ve bilûmum müfettiş ve kumandanlar tarafından, emniyet ve itimadın selbolunduğu serdiyle, muamele-i vakıa reddolunacak ve kabul edilmeyecektir.

3 — Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına matuf olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından vaki tazyikat neticesinde, hükûmet, herhangi bir kıt'a ve teşkilât-ı askeriye ve milliyemizi ilgaya emir verirse, kabul ve tatbik edilmeyecektir.

4 — Âmal ve gayesi istiklâl-i millînin teminine matuf olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüsatının zaaf ve inhilaline bâdi olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu, kat'iyyen menedecektir.

5 — Devlet ve milletin temin-i istiklâli gayesinde, bilcümle memurin-i mülkiye-i devlet, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi meşru muzahiridir.

6 — Vatanın herhangi bir mıntıkasına, taarruz vukuu halinde, umum millet, müdafaa-i hukuka amade bulunduğundan bu gibi hâdisat vukuunda tevhid-i icraat için derhal her taraf biribirini en seri surette haberdar ederek vahdet-i harekât temin olunacaktır.

Bu tebligat Anadolu ve Rumeli'de bulunan bilûmum ordu ve kolordu kumandanlarına ve sair icap edenlere tebliğ olunmuştur.

Refet Bey'in Üçüncü Kolordu Kumandanlığını bırakması

Bu tebligat-ı umûmiyemizden, beş altı gün sonra, Kavak'tan, (K. O 3 Kumandanı Refet) imzalı 13 Temmuz 1919 da yazılmış bir şifre telgraf aldım. Telgrafın metni aynen şudur :

İstanbul'dan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye Dairesi Reisi Miralay Salâhattin Bey, beni tebdil etmek üzere geldi. Benim dahi aynı gemi ile avdetimi nezaret emrediyor. Salâhattin Bey, maksat dahilinde çalışacak. Vaziyet-i umumiyeye nazaran kumandayı mumaileyhe devri muvafık buldum ve Harbiye Nezaretine hitaben istifamı verdim. Ayrıca tafsilât veririm. Sıvas istikametinde hareket ediyorum. Beşinci Fırka Kumandanı Arif Bey vasıtasiyle Amasya'ya cevap veriniz.

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tarz ve tavırdan pek memnun olmadım. Refet Bey'in benimle olan müşareket-i ef'ali İstanbul'ca malûm. Bu ef'ali mürevviç olan bir zat onu tebdile ve hem de İngiliz

Ne yazık ki, bu durumun tanığı olan ve kendisine birliklerin başından ayrılmaması salık verilen Salâhattin Bey'in de bir süre sonra İstanbul'a gittiğini öğrendik. Cema[1] Paşa'nın gösterdiği bu kötü örnek üzerine 7 Temmuz 1919 günü şu genel bildirimi yaptım :

Komutayı bırakmamak buyruğu

1 — Bağımsızlığımızı koruma uğrunda derlenip örgütlenmiş olan ulusal kuvvetlere hiçbir yönden karışılamaz ve dokunulamaz. Devletin ve ulusun alın yazısında, ulusal irade etmen ve egemendir. Ordu, bu ulusal iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.

2 — Müfettiş ve komutanlar, herhangi bir nedenle, komutanlıktan çıkarıldıklarında, yerlerini alacak kişiler, işbirliği yapılacak nitelikte olursa, komutayı bırakacaklar; ama etkili bulundukları bölgede kalarak ulusal görevlerini yapmaya devam edeceklerdir. Olmazsa, yani bir ikinci İzmir olayına meydan verebilecek kimseler atanırsa, komuta kesinlikle bırakılmayacak ve bütün müfettiş ve komutanlarca, güven ve inanın kalmadığı ileri sürülerek yapılan işlem geri çevrilip kabul edilmeyecektir.

3 — Ülkemizi kolaylıkla ele geçirmek amacıyla, İtilâf Devletlerince yapılan baskı sonunda, hükümet herhangi bir askeri birliğimizi ve ulusal ve askeri örgütümüzü dağıtmak için buyruk verirse, kabul edilmeyecek ve uygulanmayacaktır.

4 — İstek ve amacı ulusal bağımsızlığı sağlamak olan Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetleri ile bunların girişimlerinin bozulup dağılmasına yol açacak herhangi bir etkiyi ve karışmayı ordu, kesin olarak önleyecektir.

5 — Devletin ve ulusun bağımsızlığını sağlama uğrunda bütün sivil devlet görevlileri, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerinin, ordu gibi yasal yardımcılardır.

6 — Yurdun herhangi bir bölgesine saldıran olursa bütün ulus, haklarını savunmaya hazır bulunduğundan, bu gibi olaylar çıkınca işbirliği için her yer birbirine en kısa zamanda haber vererek savunmada birlik sağlanacaktır.

Bu bildirim, Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün ordu ve kolordu komutanlarına ve başka gerekenlere gönderilmiştir.

Bu genel bildirimden beş altı gün sonra, Kavak'tan "Üçüncü Kolordu Komutanı Refet" imzalı, 13 Temmuz 1919'da yazılmış bir şifre aldım. Tel şudur :

Refet Bey'in Üçüncü Kolordu Komutanlığını bırakması

"İstanbul'dan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye Dairesi Başkanı Albay Salâhattin Bey, beni değiştirmek üzere geldi. Benim de o gemi ile dönmemi Harbiye Nazırlığı emrediyor. Salâhattin Bey, amaca uygun olarak çalışacak. Genel duruma göre komutayı adı geçene bırakmayı uygun buldum ve Harbiye Nazırlığına görevden çekildiğimi bildirdim. Ayrıca geniş bilgi veririm. Sıvas'a doğru yola çıkıyorum. Beşinci Tümen Komutanı Arif Bey aracılığı ile Amasya'ya yanıt veriniz."

Baylar, açıkça söylemeliyim ki, bu tutum ve davranışı pek beğenmedim. Refet Bey'in benimle olan işbirliği, İstanbul'ca biliniyor. Bu çalışmalardan yana olan bir kişi, onu değiştirmeye

gemisi ile gelince, derhal verilmesi tabiî olan hüküm, bu zatın İngiliz nokta-i nazarına hâdim olabileceğine dair kendisine itimat edilmiş olmasıdır. Bu hüküm, bir zan mertebesinde olsa dahi, Refet Bey'in kumandayı tevdide istical etmemesi, hiç olmazsa bizim de nokta-i nazarımızı alması iktıza ederdi.

İtimat edip kumandayı tevdi ettiğine göre de, hiç olmazsa bir müddet oradan ayrılmayıp vaziyet ve nokta-i nazarlarımızı tamamen telkin edebilecek kadar beraber çalışması ve kendisini bizimle irtibata koyduktan sonra uzaklaşması makul olurdu, mütaleasında bulundum. Maahaza, emrivaki karşısında bırakılmış olduğuma göre iki noktada teselli aramakla iktifaya mecbur idim. Birincisi, Refet Bey'in telgrafı metnindeki «Salâhattin Bey maksat dahilinde çalışacak» cümlesi; diğeri de, Refet Bey'in hiç olmazsa İstanbul'a gitmemiş olması idi.

Bu vaziyet üzerine, «kumandanların İstanbul'a gitmek hususunda en küçük bir gafletlerinin pek pahalı olacağını ve programımızı hüsn-i tatbika devam edeceğimizi» umum kumandanlara bildirmek suretiyle hemen nazar-ı dikkatlerini celbettim. Refet Bey'e de aynı tarihte (14 Temmuz 1919) «Salâhattin Bey'in, kararlarımızı hüsn-i tatbik eyleyeceği buradaki rüfeka nezdinde pek ziyade tahassüsatı mucip ve kuvvetbahş olmuştur» cümlesini de ihtiva eden bir şifre telgraf keşide ettirdim.

Salâhattin Bey'in kendisine de aynen şu telgrafı çektirdim :

14 Temmuz 1919

Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığına

Refer Bey'edir: Zirdeki telgrafnameyi muvafık görürsen Salâhattin Bey'e tevdi ve iblağ ve imba buyurunuz.

Mustafa Kemal

Salâhattin Beyefendi'ye : İstanbul'un mahsur muhitinden, mubarek sine-i millete gelmeniz ve rüfaka-i hamiyetinizin saha-i azm ü vatanperverisini teşrifiniz büyük bir meserretle karşılandı. Gaye-i mukaddesemizin tahsili uğrunda sepkedecek gayret-i müşterekede Cenabı Hak cümlemizi zaferyap eyleyecektir. Gözlerinizden öperim.

(Mustafa Kemal)
Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Salâhattin Bey hakkında ilk şüphe ve tereddüd yine Salâhattin Bey'in «maksat dahilinde çalışacağını» söyleyerek itimat eden ve hemen kumandayı teslim edip Sıvas istikametinde uzaklaşan Refet Bey tarafından izhar edilmiş oldu.

ve hem de İngiliz gemisiyle gelince, hemen düşünülmesi doğal olan şey, bu kişinin İngiliz görüşüne uygun iş görebileceğine güvenilmiş olmasıdır. Bu yargı, bir sanı niteliğinde olsa bile, Refet Bey'in komutayı vermekte ivedi davranmaması, hiç olmazsa bizim de düşüncemizi sorması gerekirdi.

İnanıp komutayı verdiğine göre de, hiç olmazsa bir süre yanından ayrılmayıp durumu ve görüşlerimizi iyice benimsetinceye dek birlikte çalışması ve kendisi ile aramızda gerekli bağlantıyı kurduktan sonra uzaklaşması doğru olurdu, düşüncesinde bulundum. Bununla birlikte, olupbitti karşısında bırakılmış olduğuma göre, iki noktada teselli aramakla yetinmek zorunda kaldım. Birincisi, Refet Bey'in telindeki : "Salâhattin Bey amaca uygun olarak çalışacak." cümlesi; öteki de, Refet Bey'in hiç olmazsa İstanbul'a gitmemiş olması idi.

Bu durum üzerine : "Komutanların İstanbul'a gitmek konusunda en küçük bir yanılmalarının pek pahalıya mal olacağını, gene de programımızı olduğu gibi uygulamaya devam edeceğimizi" bütün komutanlara bildirerek hemen dikkatlerini çektim. Refet Bey'e de o gün (14 Temmuz 1919) : "Salâhattin Bey'in kararlarımızı iyi uygulayacağı, buradaki arkadaşlar arasında pek çok duygulandırıcı ve güçlendirici olmuştur" cümlesini de içine alan bir şifre çektirdim.

Salâhattin Bey'in kendisine de olduğu gibi şu teli çektirdim :

14 Temmuz 1919

Amasya'da Beşinci Tümen Komutanlığına

Refet Bey'edir : Aşağıdaki teli uygun görürseniz Salâhattin Bey'e ulaştırınız ve sonucunu bildiriniz. **Mustafa Kemal**

Salâhattin Beyefendi'ye : İstanbul'un kapalı çevresinden, ulusun kutlu kucağına gelmeniz ve özverili arkadaşlarınızın dayanç [1] ve yurtseverlik çevresine girmeniz büyük bir sevinçle karşılandı. Kutsal amacımızın gerçekleştirilmesi uğrunda gösterilecek ortak çabada Tanrı hepimizi başarılı kılacaktır. Gözlerinizden öperim. **(Mustafa Kemal)**

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay
Kâzım

Salâhattin Bey üzerinde ilk kuşkuyu gene, Salâhattin Bey'in "amaca uygun çalışacağını" söyleyerek ona güvenen ve hemen komutayı bırakıp Sıvas'a doğru uzaklaşan Refet Bey göstermiş oldu.

[1] azim.

Refet Bey'in Amasya'dan yazdığı bir telgraf, yalnız Salâhattin Bey hakkında tereddüdü değil, daha birkaç noktaya taallûk eden mütaleatı da ihtiva ediyordu. Müsaade buyurursanız aynen arzedeyim :

Müstaceldir
Asayişe müteallіktir — Amasya'dan, 15/7/1919
719

Erzurum'da K. O. 15 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine :

Salâhattin Bey'i tanırsınız. Birdenbire ürkmemesi lâzımdır. Evvelâ Kâzım Paşa tebrik vesilesiyle mülâyim ifadelerle kendisiyle muhabereye girişmelidir. Hamit Bey'in azli hakkında henüz bir şey yok. Fakat mahallinde ipkası için teşebbüsatta bulunuldu. Azlolunursa buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. Maamafih tesir yapıyorum. Benim avdetim için İngilizlerin, hükûmeti tazyik edecekleri muhakkak. Ben vaziyete göre icabına tevessül ederek buralarda kalacağım. İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalıdan anladığıma göre Kâzım Paşa'nın vaziyeti dahi tehlikelidir. Daima itidalin gözetilmesini ve vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim (Refet).

Fırka 5 Kumandanı
Arif

Bu telgrafnamede ismi geçen Hamit Bey, Samsun mutasarrıfı bulunuyordu. Hamit Bey, Samsun'a muvasalatımızın ilk günlerinde, Refet Bey'in, mazideki hukuk ve muarefesi sebebiyle, maksad-ı müşterek dahilinde, nihayete kadar, bizimle beraber, fedakârane çalışacak evsafta bir arkadaş olduğuna itimadı bulunduğu cihetle, bana tavsiye ettiği ve benim sadarete ve hususî olarak Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya vukubulan iş'aratımla Samsun'a getirebildiğimiz zat idi.

Böyle bir zatın er geç, azlolunacağına şüphe var mıydı? Fakat, Refet Bey, «mahallinde ipkası için teşebbüsatta bulunuldu» diyor. Hangi mahalde? Kimlerin nezdinde? Kim teşebbüsatta bulundu?! Sonra, azlolunursa, buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. Maamafih "tesir yapıyorum!" diyor; nereye, İstanbul'a mı gidecek, nasıl? Bu zat bugüne kadar bizimle çalışmıyor muydu?

Bu telgrafında, Refet Bey, kendisinin avdeti için İngilizlerin, hükûmeti tazyik edeceklerini muhakkak görüyor ve vaziyete göre icabına tevessül ederek buralarda kalacağını söylüyor. Halbuki vaziyet malûm ve yapılacak şeyi ben kendisine 7 Temmuz 1919 tarihli umumî talimatımda bildirdim :

(Mezkûr talimatın ikinci maddesi) ondan başka yapılacak şey yoktu.

Refet Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki «Kâzım Paşa'nın da vaziyeti tehlikelidir.» Bu ne demektir?

Refet Bey'in Amasya'dan çektiği bir tel, yalnız Salâhattin Bey üzerindeki kuşkuyu değil, daha birkaç nokta ile ilgili düşünceleri de kapsıyordu. İzin verirseniz olduğu gibi bilginize sunayım.

İvedidir. Amasya'dan
Güvenlikle ilgilidir. 15.7.1919
719

Erzurum'da On Beşinci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine :

Salâhattin Bey'i tanırsınız. Birdenbire ürkmemesi gereklidir. Önce Kâzım Paşa, kutlama dolayısıyla, yumuşak sözler kullanarak kendisiyle yazışmaya girişmelidir. Hamit Bey'in görevden çıkarılması konusunda daha bir şey yok. Ama yerinde bırakılması için girişimler yapıldı. Görevden çıkarılırsa buralarda kalacağını pek ummuyorum. Bununla birlikte, gene etki yapıyorum. Benim dönmem için İngilizlerin hükümete baskı yapacakları kuşku götürmez. Ben, duruma göre, gereken yollara başvurarak buralarda kalacağım. İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalıdan anladığıma göre, Kâzım Paşa'nın durumu da tehlikelidir. Her zaman ölçülü davranılmasını ve durumun iyi yönetilmesini yeniden salık veririm. (Refet)

5. Tümen Komutanı
Arif

Bu telde adı geçen Hamit Bey, Samsun mutasarrıfı idi. Hamit Bey, Samsun'a varışımızın ilk günlerinde Refet Bey'in geçmişteki dostluğu dolayısıyla, ortak amaç yolunda sonuna dek bizimle birlikte özveri ile çalışacak nitelikte bir arkadaş olduğuna güvendiği için bana salık verdiği ve benim Sadrazamlığa ve özel olarak, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya yazmam üzerine Samsun'a getirebildiğimiz kişi idi.

Böyle bir kişinin er geç görevden çıkarılacağı kuşku götürür müydü? Ama, Refet Bey : "Yerinde bırakılması için girişimler yapıldı" diyor. Nereye? Kimlerin katına? Kim başvurdu? Sonra : "Görevden çıkarılırsa buralarda kalacağını pek ummuyorum, bununla birlikte gene de etki yapıyorum" diyor. Nereye, İstanbul'a mı gidecek, nasıl? Bu kişi bugüne değin bizimle çalışmıyor muydu?

Bu telinde Refet Bey, kendisinin dönmesi için İngilizlerin hükümete baskı yapacaklarını kesin görüyor ve duruma göre gereken yollara başvurarak buralarda kalacağını söylüyor. Oysa durum belliydi ve yapılacak işi ben kendisine 7 Temmuz 1919 günlü genel yönergemde bildirmiştim (adı geçen yönergenin ikinci maddesi). Ondan başka yapılacak iş yoktu.

Refet Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki : "Kâzım Paşa'nın da durumu tehlikelidir." Bu ne

Salâbetlerini, en çok muhafaza etmeleri lâzımgelen arkadaşların; her halde rahmet okumayacak kimselerin sözlerinden tehlikeler tahayyül etmeleri ve bunu bir kanaatle söylemeleri neye delâlet eder?

Refet Bey, telgrafının sonunda, bana da ders veriyor. «Daima itidalin gözetilmesini» ve «vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim» diyor.

Buradaki, itidal kelimesinden, maksadın ne olabileceğinin tefsirini erbab-ı iz'ana terkederim.

Bana iyi idareyi tavsiye eden zat, bu tavsiyeyi, benim verdiğim emir ve talimatı hüsn-i tatbik edip vazifesi başından ayrılmadan evvel yapmış olsaydı, daha samimî hareket etmiş olurdu, zannındayım.

Hamit Bey'in İstanbul Hükûmetince azli

Efendiler, Hamit Bey, 14 Temmuz 1919 tarihinde Samsun'dan bana şu kısa telgrafı yazmıştı: «Azlolunduğumu mevsukan haber aldım. Şu bir iki gün zarfında vüruduna intizar ediyorum. Müteakıben İstanbul'a gideceğimi arzeylerim».

Refet Bey'in kumandayı terketmiş olmasından müteesir iken, aynı günde, mühim bir noktada kendisinden fedakârane bir vaziyet memul ettiğimiz diğer bir arkadaşın da, sanki tabiî şerait dahilinde bulunuyormuşuz gibi, gayrikabil-i tefsir bir zihniyet göstermekte olmasına muttali oluyorum.

Hamit Bey'e 15 Temmuz 1919 tarihinde, şöyle bir telgraf yazıldı:

Kardeşim Hamit Bey, sizin yerinize İbrahim Etem Bey'in tayin olunduğunu haber aldık. Refet'e yazdım ve birleşerek beraberce dahile doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi mülâhaza-i emniyet, size İstanbul'a gitmek fikrini telkin ediyor. Bundan maada, biz, kıymetli arkadaşlarımızı, Dersaadet'ten Anadolu'ya çekip çıkarmağa ve bu veçhile ciddî vatanperveranı mahrum-ı âmal etmemeğe çalışırken, siz bu hareketinizle, lâekal mahsur bir muhite giriyorsunuz. Biz hiç caiz görmedik. Refet'e mülâki olunuz. Ya Sıvas civarında birlikte kalırsınız veyahut müreffehen bizim nezdimize gelirsiniz. Cevab-ı kat'î bekleriz *(Ves. 34)*.

Beş gün sonra [20 Temmuz 1919] Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'in Samsun'dan gelen telgrafı şu idi:

Bizansın mütezayit rezaletleri karşısında, meyus olan millet, şarktan bir şule-i ümit bekliyor.

Buralara ve buradakilere öyle hayalî şekil ve vücutlar veriyorlar ki acaba bir şey var mı diye, ben de şüpheleniyorum. Kayıtsızlığımdan utanıyorum.

Filhakika uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz. Fakat bu şeyin şekil ve nazariyatiyle uğraştığımıza, uzun yollar intihap ettiğimize kaniim. Zamanın, halin intizara tahammülü yoktur. Memleketin vaziyeti, dakikadan dakikaya fenalaşıyor.

demektir? En çok sıkı durmaları gereken arkadaşların, iyilik düşünmeyecekleri besbelli olan kimselerin sözleri üzerine tehlike kuruntusuna kapılmaları ve bunu inançla söylemeleri neyi gösterir?

Refet Bey, telinin sonunda, bana da ders veriyor: "Her zaman ölçülü davranılmasını ve işlerin iyi yönetilmesini yeniden salık veririm." diyor.

Buradaki "ölçülü davranılması" sözünden, ne anlam çıkabileceğinin yorumlanmasını anlayışlı kişilere bırakırım.

Bana iyi yönetimi salık veren kişi, bu öğütlemeyi, benim verdiğim buyruk ve yönergeyi iyi uygulayıp görevi başından ayrılmadan önce yapmış olsaydı daha içten davranmış olurdu, sanırım.

Baylar, Hamit Bey, 14 Temmuz 1919 günü Samsun'dan bana şu kısa teli çekmişti: Hamit Bey'in İstanbul Hükümetince görevden çıkarılması

"Görevden çıkarıldığımı sağlam yerden öğrendim. Şu bir iki gün içinde buyruğun gelmesini bekliyorum. Sonra İstanbul'a gideceğimi saygı ile bildiririm."

Refet Bey'in komutayı bırakmış olmasından üzüntülü iken, o gün, önemli bir kesimde özveri ile çalışacağını umduğumuz başka bir arkadaşın da, sanki olağan koşullar içinde bulunuyormuşuz gibi, anlaşılmaz bir düşünüş göstermekte olduğunu öğreniyorum.

Hamit Bey'e 15 Temmuz 1919 günü şöyle bir tel yazıldı:

"Kardeşim Hamit Bey, sizin yerinize İbrahim Ethem Bey'in atandığını öğrendik. Refet'e yazdım, buluşarak birlikte içeri doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi güven düşüncesi, size İstanbul'a gitmek isteğini veriyor. Bundan başka, biz değerli arkadaşlarımızı İstanbul'dan [1] Anadolu'ya çekip çıkarmaya ve böylece gerçek yurtseverleri dileklerinden yoksun etmemeye çalışırken siz, bu davranışınızla, en azından, kapalı bir çevreye giriyorsunuz. Biz hiç uygun görmedik. Refet'le buluşunuz. Ya Sıvas yakınlarında birlikte kalırsınız ya da rahatça bizim yanımıza gelirsiniz. Kesin yanıt bekleriz." *(belge: 34)*

Beş gün sonra (20 Temmuz 1919) Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'in Samsun'dan gelen teli şu idi:

Bizans'ın artan alçaklıkları karşısında umutsuzluğa düşen ulus, doğudan bir umut ışığı bekliyor.

Buraları ve buradakileri öyle düşsel bir biçim ve yaratılışta görüyorlar ki acaba bir şey var mı diye ben de kuşkuya düşüyorum. İlgisizliğimden utanıyorum.

Gerçekte uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz. Ama bu şeyin biçim ve kuramlarıyla uğraştığımız, uzun yollar seçtiğimiz kanısındayım. Zaman ve durum, beklemeye elverişli değildir. Ülkenin durumu dakikadan dakikaya

[1] Dersaadet'ten

Binaenaleyh efkârımızı telhis, ef'alimizi tesri iktıza ediyor. Bu hususta, benim hatırıma gelen şudur :

Aynı zamanda her taraftan zât-ı şahaneye bir telgraf çekelim. On aydanberi gözü önünde alelekser kendi arzu ve hevesi dahilinde cereyan eden rezaletler delâletiyle nereye sürüklenmekte olduğunu gören milletin herçibadâbat mukadderatını ele almağa karar verdiğini ihtar ve kırk sekiz saat zarfında, milletin itimadını haiz bir kabine teşkil ve meclis-i müessisanın daveti taht-ı karara alınmadığı takdirde, ne kendisini ve ne de hükûmetini tanımadığımızı ilâve edelim. Bunda hiçbir müşkül yok, an'anevi boyun kırmaktan müteessir olmayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin Efendim.

Beş gün evvel, azlolunduğu takdirde İstanbul'a gideceğini arzeden Canik mutasarrıfının bu telgrafını, biraz mütehevvirane yazılmış olmakla beraber, karar ve faaliyet telkin eder bir mahiyette bulduğunuzu tahmin etmek isterim.

Mutasarrıf Bey, milletin bir şule-i ümit beklediği yerde, acaba bir şey var mı diye şüpheleniyor.

Bizi, ne yapmak istediğini bilmeyen, şekil ve nazariyatla uğraşan şaşkınlar zannediyor. Efkârı telhis, ef'ali tesri için yapılacak şeyi de söylüyor. Eğer bundan sonra bütün nokta-i nazarlarındaki adem-i isabeti tebarüz ettiren çirkin bir fikri izhar etmese idi, iyi ederdi.

Efendiler, tarih, «an'anevî boyun kırmaktan müteessir olmayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin!» fikir ve içtihadında bulunanların duçar oldukları akıbetler ve ukubetlerle doludur. İdare adamlarının, bilhassa millet adamlarının, böyle sakim ve merdut zihniyetlere asla kapılmamaları lâzımdır. Hamit Bey, bu telgrafında, bizim Refet Bey'le beraber dahile çekilmesi hususundaki iş'arımıza asla temas etmiyor.

Hamit Bey'in bu telgrafına 21 Temmuz 1919 tarihinde verdiğimiz bir cevapta : «İnşallah her şey olacaktır. Yalnız, milletin itimadını haiz bir kabine teşkil etmek için evvelâ o kabinenin istinat edebileceği bir kuvveti vücuda getirmek lâzımdır. O da, vilâyat-ı şarkıye kongresinin ve onu müteakıben de, Sıvas umumî kongresinin in'ikadiyle olacaktır» dedik.

Refet Beyle muhabereler

Efendiler, Üçüncü Kolorduya, bu münasebetle Refet ve Salâhattin Bey'lere tekrar temas etmek icap ediyor. Vesile şudur :

İngilizler, Sıvas'a bir tabur göndereceklerini işaa ettiler. Her ihtimale karşı Sıvas'a gelen muhtelif istikametler üzerinde, tedabir-i askeriye aldırmak lâzım geldi. Bu münasebetle Amasya'da bulunan Beşinci Fırka Kumandanlığına 18 Temmuz 1919 tarihinde, verdiğim bir emir metninde, henüz Amasya'da bulunan Refet Bey'e ait de şu cümleler vardı. «Keyfiyet hakkında Refet Bey'in ehemmiyetle nazar-ı

kötüleşiyor. Bunun için sözümüzü kısa kesip işleri çabuklaştırmak gerekiyor. Bu konuda benim aklıma gelen şudur :

Aynı zamanda her yerden Padişah Hazretlerine tel çekelim. On aydan beri gözü önünde ve çok zaman kendi istek ve hevesince olup biten alçaklıklarla nereye sürüklenmekte olduğunu gören ulusun, ne olursa olsun, kendi yazgısını ele almaya karar verdiğini hatırlatalım ve kırk sekiz saat içinde ulusun güvenebileceği bir hükümet kurulmaz ve kurucular meclisinin toplantıya çağrılması karar altına alınmazsa, ne kendisini ne de hükümetini tanımadığımızı bildirelim. Bunda hiçbir zorluk yok, geleneksel boyun kırmaktan üzüntü duymayan ulus, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin efendim.

Beş gün önce, görevden çıkarılırsa, İstanbul'a gideceğini bildiren Canik Mutasarrıfının bu telini, biraz kızgınca yazılmış olmakla birlikte, karar ve çalışma öğütleyen bir nitelikte bulduğunuzu umarım.

Mutasarrıf Bey, ulusun bir umut ışığı beklediği yerde, acaba bir şey var mı diye kuşkuya düşüyor.

Bizi, ne yapmak istediğini bilmeyen, biçim ve kuramlarla uğraşan şaşkınlar sanıyor. Sözü kısa kesip işleri çabuklaştırmak için yapılacak şeyi de söylüyor. Eğer bundan sonra bütün görüşlerindeki yersizliği belirten çirkin bir düşünceyi ortaya koymasaydı iyi ederdi.

Baylar, tarih "geleneksel boyun kırmaktan üzüntü duymayan ulus, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin!" düşünce ve inancında bulunanların karşılaştıkları sonuçlar ve cezalarla doludur. Yöneticilerin, özellikle devlet adamlarının, böyle yanlış ve çürük düşüncelere hiç kapılmamaları gerekir. Hamit Bey, bu telinde, bizim Refet Bey'le birlikte içerilere çekilmesi konusunda yazdıklarımıza hiç değinmiyor.

Hamit Bey'in bu teline 21 Temmuz 1919 günü verdiğimiz bir yanıtta "İnşallah her şey olacaktır. Yalnız, ulusun güveneceği bir hükümet kurmak için önce o hükümete destek olacak bir kuvveti yaratmak gerekir. O da, doğu illeri kongresinin ve ondan sonra da Sıvas genel kongresinin toplanmasıyla olacaktır." dedik.

Baylar, Üçüncü Kolordudan, dolayısıyla Refet ve Salâhattin beylerden gene söz açmak gerekiyor. İlişki şudur : Refet Bey'le yazışmalar

İngilizler, Sıvas'a bir tabur göndereceklerı haberini yaydılar. Olabilecek her şeye karşı, Sıvas'a gelen çeşitli yollar boyunca askeri önlemler aldırmak gerekti. Bunun için Amasya'da bulunan Beşinci Tümen Komutanlığına 18 Temmuz 1919 günü yazdığım bir buyrukta, o sırada Amasya'da bulunan Refet Bey'le ilgili olarak da şu tümceler vardı : "Duruma Refet Bey'in önemle

dikkati celbolunur. İhtimal ki Refet Bey böyle bir vaziyeti nazar-ı dikkate alarak şimdilik Amasya'da kalmağı da tercih eder.»

Beşinci Fırka Kumandanının 19 Temmuz 1919 da verdiği cevapta calib-i dikkat şu cümleler vardı : «Salâhattin Bey el'an Samsun'dadır. Şimdiye kadar kendisiyle temas edemediğim gibi hiçbir muhabere-i ciddiye ve mühimme cereyan etmemiş olduğundan mir-i mumaileyhin fikir ve kanaatinin ne merkezde olduğunu bilemiyorum.»

«Fakat – Refet Bey – icabında İngilizlere mukavemet edecek kadar cür'et gösteremeyeceğini ihsas etmişti.»

«Refet Bey 18 Temmuz 1919 da Sıvas'a hareket etti.» *(Ves. 35).*

Bunun üzerine Refet Bey'e şu şifreyi verdirdim :

Şifre
Zata mahsustur — 19 Temmuz 1919
Adet
115

Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığına
Sıvas'ta Üçüncü Ordu Sıhhiye Müfettişi Miralay
İbrahim Tali Beyefendiye

Refet Bey'edir : Salâhattin Bey'e telgrafımı verdiniz mi? Mumaileyh arkadaşımızın kanaat-i kat'iyelerinin mutlaka tesbit edilmesi ve çünkü tereddüt yahut iki cepheli idare gibi mucib-i felâket bir vaziyete hiçbir veçhile tahammül ve mümaşat olunmaması bir vecibe-i vataniye olduğundan bu hususta, evet veya hayır tarzında kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi elzemdir. Sizin bıraktığınız noktadan başlamak, kendileri için yegâne programdır. Şimdiye kadar hemen bir hafta olduğu halde hiçbir kat'î malûmat alınamaması ve İstanbul'dan alınan bir malûmatta mumaileyh hakkında muhkem bir kanaat gösterilmemesi ve hareketinden evvel Sadık Bey'le hafi bir temas ve hususiyetinden bahis ve şikâyet edilmesi bu telgrafımın yazılmasına saiktir. Bunu ve bunun avakıbini bilhassa sizin takdir ve halletmeniz lâzımdır. Zira herhangi bir mahfil-i ahalide, söyleyeceği yanlış ve gaye-i milliyeye mugayir birtek sözün dahi, husule getireceği tesir-i makûsu ve bunun ihdas eyleyeceği vaziyeti şimdiden düşünmek kâfidir *(Mustafa Kemal).*

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Yalnız bu telgrafımıza değil, çok şeye cevap olan Refet Bey'in bu telgrafını aynen arzedeceğim :

Asayişe müteallik ve gayet aceledir — Sıvas'tan, 22/7/1919
1828

Erzurum'da Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekili
Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine : Telgrafınızı Salâhattin Bey'den ayrıldıktan sonra aldığım için kendine veremedim. Salâhattin Bey'i herkes gibi siz de âlâ tanırsınız. Mütereddit tabiatlı bir zat. On günden fazla bu mıntıkada kalmamak niyetiyle gelmiş. Az kaldı kumandayı almadan geri kaçacaktı. Kendisini temin ve

dikkati çekilir. Belki Refet Bey böyle bir durumu göz önünde tutarak şimdilik Amasya'da kalmayı daha uygun bulur."

Beşinci Tümen Komutanının 19 Temmuz 1919'da verdiği yanıtta dikkati çeken şu cümleler vardı : "Salâhattin Bey daha Samsun'dadır. Şimdiye değin kendisiyle görüşemediğim gibi hiçbir gerçek ve önemli yazışma da yapılmadığından, adı geçenin düşünce ve görüşünün ne yolda olduğunu bilemiyorum. Ama Refet Bey, gerektiğinde İngilizlere karşı koyacak kadar atılganlık gösteremeyeceğini sezdirmişti. Refet Bey, 18 Temmuz 1919'da Sıvas'a doğru yola çıktı." *(belge : 35)*

Bunun üzerine Refet Bey'e şu şifre teli çektirdim :

Şifre 19 Temmuz 1919
Kişiye özeldir.
Sayı
115

Amasya'da Beşinci Tümen Komutanlığına
Sıvas'ta Üçüncü Ordu Sağlık Müfettişi
Albay İbrahim Tali Beyefendi'ye

Refet Bey'edir : Salâhattin Bey'e telimi verdiniz mi? Bu arkadaşımızın kesin görüşlerinin önemle saptanması ve kararsızlık ya da iki yüzlü davranış gibi felaket doğuracak bir duruma hiçbir şekilde göz yumulmaması bir yurt ödevi olduğundan bu konuda "evet" ya da "hayır" diye kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi çok gereklidir. Sizin bıraktığınız yerden başlamak, kendileri için tek programdır. Şimdiye değin hemen bir hafta olduğu halde hiçbir kesin bilgi alınmaması ve İstanbul'dan alınan bir yazıda, adı geçen için sağlam bir kanı gösterilmemesi ve yola çıkmadan önce Sadık Bey'le gizli bir görüşmesinden ve dostluğundan söz edilmesi ve yakınılması bu telimin yazılmasına yol açmıştır. Bunu ve bunun sonuçlarını özellikle sizin anlamanız ve çözümlemeniz gereklidir. Çünkü, herhangi bir halk topluluğunda söyleyeceği yanlış ve ulusal amaca aykırı bir tek sözün bile yapacağı ters etkiyi ve bunun yaratacağı durumu şimdiden düşünmek yeter. **(Mustafa Kemal)**

Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı
Albay Kâzım

Yalnız bu telimize değil çok şeye karşılık olan Refet Bey'in şu telini olduğu gibi bilginize sunacağım :

Güvenlikle ilgili Sıvas'tan
ve çok ivedidir. 22.7.1919
1828

Erzurum'da Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekili
Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne : Telinizi Salâhattin Bey'den ayrıldıktan sonra aldığım için kendisine veremedim. Salâhattin Bey'i herkes gibi siz de çok iyi tanırsınız. Kararsız yaradılışta bir kişi. Bu bölgede on günden çok kalmamak düşüncesi ile gelmiş. Az kaldı, komutayı almadan geri kaçacaktı.

tatmin ederek vazife-yi vataniyesini hatırlattım. Memleketini herhalde sever ve fakat vakitsiz icraata gelemez. Aşağı yukarı Vali Reşit Paşa'dan biraz daha iyi. On Üçüncü Kolordudan geçen eslihadan malûmattar olduğu gibi bu işin tesviyesi için İstanbul'da dahi çalışmış ve muvaffak olmuş. Buraya intihabı Cevat Paşa tarafından olmuş. Binaenaleyh maksada muzır olamaz ve hiçbir mahfil-i ahalide gayeye mugayir tek bir söz söylemez. Bilâkis maksat dahilinde ve fakat sakit bir surette çalışmağı vadetti. Sadık Bey'le münasebeti hakkında verilen malûmata inanamıyorum. Zaten, aldığımız haberi iyi tevsik ve muayyen bir program tanzim etmeden çalışmak kuvvetlerin ziyaını mucip oluyor. Şark ahvali hakkında, bana verdiğiniz malûmatta aldığınız mubalâğalı haberlere kapılmamış olsaydınız, ihtimal ki ben vaziyeti daha iyi idare eder ve kumandayı terke mecbur kalmazdım. Resen karar verecek insanların, hakikî vaziyeti bilmeleri lüzumunu siz de takdir buyurursunuz. Binaenaleyh Salâhattin Bey'i maksatsız bir surette ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak? Zaten o kaçmağa hazır. Yerine acaba kim gelecek? Emirlerinizin kısa ve sarih olmasını rica ederim. Salâhattin Bey hakkındaki telgrafınızı lûtfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sükûnet ile hitam bulan bu telgraftan kat'î maksadınızı çıkaramadım. Maamafih birkaç güne kadar Salâhattin Bey Samsun'dan avdet ediyor. Kendisiyle görüşeceğim. Herhalde mumaileyhi muvafık bir tarzda maksat dahilinde idare için ittihaz-ı tedabir ediyorum.

2 — Samsun'a çıkarılan taburun buradaki Hintli Müslümanları, değiştirmekle beraber bilhassa Sıvas'ta bulunduğunu zannettikleri Zât-ı âlilerine karşı bir tehdit maksadiyle çıkarıldığını, İngilizlerle temasımda anladım. Beni İstanbul'a gitmeğe ikna için, Kavak'ta bulunduğum zaman bir İngiliz Binbaşısı geldi. İngilizlere gösterdiğim mukavemetten istifade ederek ve fakat Zât-ı âlilerini duçar-ı zâaf etmek için beni aldırdıklarını açıktan söyledi. Zât-ı âlilerinin diğer mesnedi Kâzım Paşa imiş, binaenaleyh Kâzım Paşa, İngilizlerin ısrarını mucip olacak zahirî bir sebep vermemelidir. Ferit Paşa'nın istifası hengâmında Kâzım Paşa'yı vekâlete tayin etmesi İstanbul'dakilerden bir kısmının fena bir maksadı olmadığını gösteriyor. Fakat İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamazlar. Kâzım Paşa'nın vekâlete tayini de Salâhattin Bey'in Sadık Bey hesabına buraya gelmediğine delildir.

3 — Benim İstanbul'a celbim için İngilizlerin suret-i resmiyede İstanbul'u tazyik etmeleri pek muhtemeldir. Çünkü benim ile İngilizlerin arasında suret-i resmiyede bir mecra var(!) bu tazyik artarsa Salâhattin Bey'i müşkül bir vaziyette bırakmamak için izimi kaybedeceğim.

4 — Hamit Bey'in tebdili şayiası henüz tahakkuk etmedi. Mumaileyhin mahallinde ipkası için gerek Salâhattin Bey [*] ve gerekse İngilizler İstanbul'a müracaat ettiler. Mumaileyhin tebdili teşebbüsü Dahiliye Nezareti ile kavga etmesi neticesidir. Salâhattin Bey'in yerine Konya'ya Sedat Bey'in geldiği dahi doğru değildir. Hernekadar tekmil kumandanların tebdil edileceğini istihbar ettiğini mumaileyh yazıyorsa da, Kâzım Paşa'nın vekâlete tayini bunun aksini gösteriyor.

5 — Sıvas Kongresi hakkında sadaretten doğruca vilâyetlere tebliğ olunan 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafnameyi gördünüz mü? Karahisar'daki Fırka Kumandanı bu kongreye murahhas intihabı için buralara beyanname neşretmiş. Bu tarz-ı hareketi muvafık buluyor musunuz? Alman sulhu ve şarktaki sükûnet, vaziyetin inkişafına intizaren, bizim de, ihtiyatkâr bulunmaklığımızı icap ettirmiyor

* Diğer Selâhattin Bey'dir.

Kendisine güven ve inan vererek yurt ödevini hatırlattım. Ülkesini kuşkusuz sever; ama vakitsiz iş görmeye gelemez. Aşağı yukarı Vali Reşit Paşa'dan biraz daha iyi. On Üçüncü Kolordudan geçen silahlardan haberli olduğu gibi, bu işi düzenlemek için İstanbul'da da çalışmış ve başarı göstermiş. Buraya onu Cevat Paşa seçmiş. Bu duruma göre, amaca zararlı olamaz ve hiçbir halk topluluğunda amaca aykırı tek bir söz söylemez. Tersine, amaca göre, ama sessiz olarak çalışacağına söz verdi. Sadık Bey'le ilişkisi üzerine verilen bilgiye inanamıyorum. Aslına bakılırsa, aldığımız haberi iyi belgelemeden ve belli bir program düzenlemeden çalışmak, kuvvetlerin yitimine yol açıyor. Doğu durumu üzerine bana bilgi verirken, aldığınız şişirme haberlere kapılmamış olsaydınız, belki ben durumu daha iyi idare eder ve komutayı bırakmak zorunda kalmazdım. Tek başına karar verecek kişilerin, gerçek durumu bilmeleri gerektiğini siz de kabul edersiniz. Bunun için, Salâhattin Bey'i boş yere ürkütmek ve "hayır" dedirtmekle ne çıkacak? Aslında, o kaçmaya hazır. Yerine acaba kim gelecek? Buyruklarınızın kısa ve açık olmasını rica ederim. Salâhattin Bey için olan telinizi zahmet edip bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp yavaşlıkla biten bu telden kesin düşüncenizi çıkaramadım. Bununla birlikte birkaç güne dek Salâhattin Bey Samsun'dan dönüyor. Kendisiyle görüşeceğim. Her halde onu uygun bir yolla amaca göre çalıştırmak için gerekli önlemleri alıyorum.

2 — Samsun'a çıkarılan taburun, buradaki Hintli Müslümanları değiştirmekle birlikte, özellikle Sıvas'ta bulunduğunuzu sandıkları yüce kişiliğinize karşı bir korkutma amacı da güttüklerini, İngilizlerle görüştüğümde anladım. Beni İstanbul'a gitmeye kandırmak için, Kavak'ta bulunduğum sırada bir İngiliz binbaşısı geldi. İngilizlere gösterdiğim direnmeden yararlanarak, sizi güçten düşürmek için beni aldırdıklarını açıkca söyledi. Sizin öteki dayanağınız, Kâzım Paşa imiş; onun için Kâzım Paşa, İngilizlerin direnmesini gerektirecek bir ipucu vermemelidir. Ferit Paşa'nın, görevden çekilirken, Kâzım Paşa'yı vekil olarak ataması, İstanbul'dakilerden kimisinin kötü bir düşüncesi olmadığını gösteriyor. Ama İngilizlerin direnmesi karşısında bir şey yapamazlar. Kâzım Paşa'nın vekilliğe atanması da Salâhattin Bey'in Sadık Bey hesabına buraya gelmediğini kanıtlar.

3 — Benim İstanbul'a getirilmem için İngilizler resmi olarak İstanbul Hükümetine baskı yapabilirler. Çünkü, benimle İngilizlerin arasında resmi bir bağlantı var (!). Bu baskı artarsa Salâhattin Bey'i güç bir durumda bırakmamak için izimi kaybedeceğim.

4 — Hamit Bey'in değiştirilmesi söylentisi henüz gerçekleşmedi. Onun, yerinde bırakılması için gerek Salâhattin Bey(*) gerekse İngilizler İstanbul'a başvurdular. Adı geçenin değiştirilmek istenmesi, Dahiliye Nazırlığı ile kavga etmesindendir. Salâhattin Bey'in yerine Konya'ya Sedat Bey'in geldiği de doğru değildir. Her ne kadar bütün komutanların değiştirileceğini haber aldığını, adı geçen yazıyorsa da Kâzım Paşa'nın vekilliğe atanması bunun doğru olmadığını gösteriyor.

5 — Sıvas kongresi ile ilgili olarak Sadrazamlıktan doğruca illere gönderilen 20 Temmuz 1919 günlü teli gördünüz mü? Karahisar'daki Tümen Komutanı, bu kongreye delege seçimi için buralarda bildiri yayımlamış. Böyle bir davranışı uygun buluyor musunuz? Alman barışı ve Doğu'daki sessizlik, durumun gelişmesini bekleyerek, bizim de sakıngan bulunmaklığımızı gerektirmiyor mu? Ken-

(*) Öteki Salâhattin Bey'dir. [Atatürk'ün notu]. 12. Kolordu Komutanı.

mu? Şahsım hakkında hiçbir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır (!) Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım. Sıvas Kongresinden hali hazırda bir fayda ümit ediyor musunuz? Bugünkü vaziyete nazaran bu kongrenin Sıvas'ta ve alenî bir tarzda yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Cenup istikametlerinden Sıvas'a gelecek bir darbe bilhassa bu vilâyet ahalisinin kansızlığı sebebiyle Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu vilâyetin, son zamana kadar âdeta bitaraf görünmesi pek ziyade haiz-i ehemmiyettir. Bu kongrenin mutlaka aktine lüzum varsa aldığınız haberlere nazaran, murahhasların vürudu mümkünse acaba bunun şarkta bir mahalde akti daha muvafık olmaz mı?

6 — Sıvas ve Amasya şehirleri halkı pek mülevves, kazalarda, köylerde halk bunlara nazaran pek çok iyi. Fimabat ona göre tanzim-i mesai edeceğim.

7 — İstanbul'dan aldığım haberde buradaki Harekât-ı Milliyenin hiçbir fırka veyahut bir şahsın amal-i mahsusasını tatmin maksadiyle olmayıp sırf selâmet ve istiklâl-i millinin temini gayesine matuf olduğu hakkında, taraf-ı âlilerinden, bir beyanname neşri suretiyle İngilizlerin teskini tavsiye olunuyor. Buna lüzum görüldüğü halde, ben bunun taraf-ı âlilerinden bir beyanname şeklinde değil belki Erzurum Kongresinin mukarreratına ithalen neşri muvafık olacağını zannediyorum.

8 — Ajanslar, Meclis-i Meb'usan intihabatından bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz *(Refet)*.

Üçüncü Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Zeki

Bu telgrafa verdiğimiz cevabı da aynen zikretmekle iktifa edeceğim.

Şifre
Zabit marifetiyle keşidesi — 23/7/1919
Aceledir
171

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki Bey'e

Refet Beyefendiye :

1 — Salâhattin Bey hakkındaki telgrafı bir defa daha okumak üzere aradım. Fakat bulunamıyor. Hatırladığıma göre mir-i mumaileyh hakkında bahsolunan hususat İstanbul'dan bildirilmişti. Her alınan haberi, arzu edildiği veçhile tevsik, nadiren müyesser olur. Şark ahvali hakkında aldığımız malûmat, mubalâğadan ârî olmamakla bareber, bize, yanlış bir hatve attırmış değildir, kanaatindeyim. Mukadderatımızda, yalnız şark hâdisatının tecelliyatı esasına istinatla iktifa edilmiş değildir. Teşkilât-ı milliyeye vüs'at ve uzviyet vermek, kongrelerde amal-i milleyeyi temessül ettirmek, orduyu teşkilât-ı milliyeye muzahir bulundurmak, maksad-ı millinin ziyaına meydan vermemek için kumanda, silâh mesailinde, malûm kat'î kararı vermek hususatında yapıldığından başka türlü ve daha müteenni davranmak, acaba bugünkü semereyi verebilir miydi? Herhalde vaziyet-i hazıra, cümlenin memnuniyetini mucip derecededir.

2 — Kâzım Paşa'nın vekâlete tayini pek münasip olmuştur. İngilizlerin ısrarını mucip zahirî bir sebep vermemeğe çalışıyor. Fakat silâh meselesi ve Trabzon'a ihraca mümanaat keyfiyetinde müsamahakâr davranamayacağımız aşikârdır. Halbuki bu sebepler İngilizlerin elbette hoşuna gitmeyecektir.

dim için hiçbir kaygım olmadığını artık anlamışsınızdır (!). Yalnız, kararsız ve programsız davranışlarla amaçtan ayrılacağız. Ya sakıngan olalım ya da hemen işi açığa vuralım. Ama ikisinden birini yapalım. Sıvas Kongresinin bugün için yararlı olacağını umuyor musunuz? Bugünkü duruma göre bu kongrenin Sıvas'ta ve açık olarak yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Güney yönlerinden Sıvas'a gelecek bir baskın özellikle bu il halkının kansızlığı yüzünden, Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu ilin, son günlere değin, tarafsızmış gibi görünmesi pek çok önemlidir. Bu kongrenin ille toplanması gerekiyorsa, aldığınız haberlere göre delegeler gelebileceklerse, acaba bunun doğuda bir yerde toplanması daha uygun olmaz mı?

6 — Sıvas ve Amasya kentleri halkı pek karışık; ilçelerde ve köylerdeki halk, bunlara göre pek çok iyi. Bundan sonra, ona göre çalışmamı düzenleyeceğim.

7 — İstanbul'dan aldığım haberde, buradaki ulusal eylemin hiçbir parti ya da hiçbir kişinin özel isteklerini yerine getirmek için olmayıp ulusal kurtuluş ve bağımsızlığın sağlanması amacı ile yapıldığını bildirmek üzere, sizin bir bildiri yayımlayarak İngilizleri yatıştırmanız salık veriliyor. Gerekli görülürse ben bunun, sizin bir bildirinizle değil, belki Ezrurum Kongresinin kararları arasında yayımlanmasının uygun olacağını sanıyorum.

8 — Ajanslar, Meclisi Mebusan [1] seçimlerinden söz ediyorlar. Bu konuda ne düşünüyorsunuz? **(Refet)**

Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanı
Zeki

Bu tele verdiğimiz yanıtı da olduğu gibi bildirmekle yetineceğim.

Şifre 23.7.1919
Subay eliyle çekilmesi
İvedidir.
171

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'e
Refet Beyefendi'ye :

1 — Salâhattin Bey'le ilgili teli bir daha okumak üzere aradım; ama bulunamıyor. Hatırladığıma göre Salâhattin Bey için söz konusu olan şeyler İstanbul'dan bildirilmişti. Her alınan haberi, istenildiği gibi belgelemek seyrek olur. Doğu durumu üzerine aldığımız bilgiler abartmalardan uzak olmamakla birlikte, bize yanlış bir adım attırmış değildir, kanısındayım. Ulusun alınyazısı ile ilgili işlerde, yalnız doğu olaylarının gelişimi temeline dayanmakla yetinilmiş değildir. Ulusal örgütlere genişlik ve canlılık vermek; kongrelerle ulusal istekleri ortaya koydurmak; orduyu ulusal örgütlere yardımcı kılmak; ulusal amacın yitimine meydan vermemek için komuta ve silah işlerinde, bilinen kesin kararı vermekte, yapıldığından başka türlü ve daha ölçülü davranmak, acaba bugünkü iyi sonucu verebilir miydi? Her halde şimdiki durum herkesi sevindirecek niteliktedir.

2 — Kâzım Paşa'nın vekil olarak atanması pek uygun düşmüştür. İngilizlerin direnmesini gerektirecek bir ipucu vermemeye çalışıyor. Ama silah işinde ve Trabzon'a yapılacak bir çıkarmayı önlemek konusunda hoşgörülü davranamayacağımız açık bir gerçektir. Oysa bu nedenler İngilizlerin elbette hoşuna gitmeyecektir.

[1] Osmanlı Millet Meclisi.

3 — İngilizler, benim İstanbul'a celbim hususunda fevkalâde ısrar ve hükûmeti son derece tazyik ettiler. Hükûmet ve zât-ı şahane ile, makina başında, günlerce devam eden muhaberatta, bu cihet pek aşikâr bildirildi. Bu muhaberat, mülâkatımızda manzur-ı âlileri olacaktır. Fakat, meslekten istifa edince ısrar hitam buldu. Buna kıyasen zât-ı âliniz hakkında da, istifadan sonra büyük ısrar memul etmem. Maahaza aksi takdirde dahi izinizi kaybetmekten ise, Salâhattin Bey'in müşkül vaziyete girmesini tercih ederim. Burada Halit Bey hakkında, hükûmet ve İngilizler Kâzım Paşa'ya çok ısrar ettiler. Kâzım Paşa bir şey yapılamayacağını söylemekte ısrar suretiyle, elyevm Halit Bey, gayrıresmî, fırkasına sahip bulunuyor.

4 — Hamit Bey, son bir telgraf ile hepimizden daha seri hareket arzusunu ızhar ediyor. Şimdilik tadil olundu.

5 — Sıvas Kongresi hakkındaki telgrafı henüz görmedim. Filhakika bazı yerlerde müspet ve bazı yerlerde de menfi ifratkârlık görülüyor. Şüphesiz vaziyete göre müsmir harekâtta bulunabilecek surette ihtiyatkâr hareket taraftarıyım. Umum için bu kat'î ve sarih program, bugün in'ikada başlayan Erzurum Kongresi müzakeratından çıkacaktır.

Sıvas Kongresinden pek çok fayda beklerim. Bugün değil, Sıvas Kongresi ilk mevzuubahs olduğu gün dahi her taraftan ve bilhassa cenuptan bir darbe vürudunu ağleb-i ihtimal gördüğüm ve bu sebeple müdafaa tedabiri zımnında ricada bulunduğum derhatır buyurulur. Maahaza, Erzurum Kongresinin devam-ı in'ikadı esnasında, Sıvas'a vürut edecek murahhasların miktarına ve Erzurum Kongresinin yapacağı tesiratla hâdis olacak vaziyete göre daha amelî ve emin bir suret dahi düşünülür.

6 — Tanzim-i mesai hususundaki nokta-i nazar-ı biraderileri pek musiptir. Maahaza şehirlileri de millî his ve tesir altında tutmaktan halî kalınmayacağını ümit ederim.

7 — Harekât-ı milliyenin gaye ve maksadı, kongre marifetiyle tamim olunacak beyannamelerle, tasavvur buyurduğunuz veçhile neşrolunacaktır.

8 — Meclis-i Meb'usan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da. Bu husus kongrede tezekkür ve bunun üzerine teşebbüs edilecektir. Cümleten gözlerinizden öperiz kardeşim.

Mustafa Kemal

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Erzurumluların yardımları

Efendiler, askerlikten istifamı müteakıp, Erzurum halkının bilâistisna ve Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesinin, hakkımda pek bariz bir surette gösterdikleri itimat ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz hatırayı, burada, alenen zikretmeği bir vecibe addederim.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli tezkerede, «cemiyetin başına geçmemi ve heyet-i faale riyasetini kabul etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere tayin ve tefrik ettikleri beş zatın isimlerini bildiriyorlardı.»

Bu beş zat: Raif Efendi, mütekait Binbaşı Süleyman Bey, mütekait Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey,

3 — İngilizler, benim İstanbul'a getirilmem için pek çok direndiler ve Hükümeti iyiden iyiye baskı altına aldılar. Hükümet ve Padişah ile, makine başında günlerce süren konuşmalarda işin bu yanı pek açık olarak bildirildi. Bu konuşmalarda neler geçtiği, buluşmamızda bilginize sunulacaktır. Ama, meslekten çekilince direnme son buldu. Bu duruma göre, sizin için de, görevden çekildikten sonra çok direneceklerini ummam. Bununla birlikte iş tersine de olsa, izinizi kaybetmektense Salâhattin Bey'in güç duruma girmesini yeğlerim. Burada Halit Bey için, hükümet ve İngilizler, Kâzım Paşa'yı çok sıkıştırdılar. Kâzım Paşa, bir şey yapılamayacağını söylemekte direndiğinden, şimdi Halit Bey, bugün resmi olmasa da, tümeninin başındadır.

4 — Hamit Bey, son bir teli ile hepimizden daha hızlı iş görmek isteğini gösteriyor. Şimdilik yumuşatıldı.

5 — Sıvas Kongresi ile ilgili teli daha görmedim. Gerçekten kimi yerlerde olumlu ve bazı yerlerde de olumsuz aşırılıklar görülüyor. Elbette duruma göre verimli iş görmek için sakıngan davranma isteğindeyim. Herkes için bu kesin ve açık program, bugün toplantıya başlayan Erzurum Kongresi görüşmelerinden çıkacaktır.

Sıvas Kongresi'nden pek çok yarar beklerim. Bugün değil, Sıvas Kongresi ilk söz konusu olduğu gün bile, her yerden ve özellikle güneyden bir baskın gelmesini çok olası gördüğümü ve bu nedenle savunma önlemleri alınması için ricada bulunduğumu hatırlarsınız. Bununla birlikte Erzurum Kongresi'nin toplantıları sırasında, Sıvas'a gelecek delegelerin sayısına ve Erzurum Kongresi' nin yapacağı etkilerle doğacak duruma göre daha pratik ve güvenli bir yol da düşünülür.

6 — İşleri düzenleme konusundaki, siz kardeşimin görüşleri pek yerindedir. Bununla birlikte, kentlileri de ulusal duygu ve etki altında tutmaktan uzak kalınmayacağını umarım.

7 — Ulusal eylemin amaç ve ereği kongrece her yere gönderilecek bildirilerle, düşündüğünüz gibi yayılacaktır.

8 — Meclisi Mebusan toplanmalıdır. Ama İstanbul'da değil, **Anadolu'da.** Bu konu, kongrede görüşülecek ve bunun üzerine işe girişilecektir. Hepimiz gözlerinizden öperiz, kardeşim. **(Mustafa Kemal)**

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı
Albay Kâzım

Erzurumluların yardımları

Baylar, ben askerlikten çekilince, bütün Erzurum halkının ve Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesi'nin bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz izlenimleri burada açıkça anmayı bir ödev sayarım.

Derneğin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 günlü yazıda : "Derneğin başına geçmemi ve Çalışma Kurulu Başkanlığını kabul etmemi" öneriyorlar ve birlikte çalışmak üzere ayırdıkları beş kişinin adlarını bildiriyorlardı.

Bu beş kişi : Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Emekli Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati

Tursun Beyzade Cevat Bey idi. Bahsettiğim tezkerede, Rauf Bey'in de heyet-i faale riyaset-i saniyeliğine intihap edildiği bildiriliyordu *(Ves. 36)*.

Bu tarihlerde, Erzurum Şubesi Heyet-i İdaresi Reisi Raif Efendi ve aza Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mesut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve Kâtip Cevat Bey idi.

Erzurum şubesi, İstanbul'daki merkez-i idare riyasetlerine iysale çalıştıkları bir telgrafla, «merkez-i umumî namına beyan-ı rey ve mütalea eylemek salâhiyetinin, bana verildiğinin telgrafla iş'arını» da rica ettiler *(Ves. 37)*.

Bundan başka, bizim Erzurum Kongresine girmemizi teshil için, kongreye Erzurum mümessili olarak intihap edilmiş olan mütekait Binbaşı Kâzım ve Tursun Beyzade Cevat Bey'ler mümessillikten istifa ettiler.

Erzurum Kongresi

Efendiler, malûm-ı âlileri olduğu veçhile Erzurum Kongresi 1919 senesi Temmuzunun 23 üncü günü pek mütevazi bir mektep salonunda in'ikat etti. İlk günü beni, riyasete intihap ettiler. Kongre heyetini vaziyet ve bir dereceye kadar, nokta-i nazar hakkında tenvir için vukubulan beyanatımda :

«Tarih ve hâdisatın sevkiyle, bilfiil içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan müteheyyiç olmayacak hiçbir vatanperverin tasavvur edilemeyeceğine, işaret ettim. Mütareke ahkâmına muhalif olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, binaenaleyh, vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak mahkûm-ı iflâs olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himaye hususunda, son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü tatbik ettirecek kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan millî cereyanın, ruh-ı celâdeti olduğunu ifade ettim.

Kuvve-i maneviyenin takviyesine medar olmak üzere de bütün mazlum milletlerin maksad-ı millilerine vâsıl olmak için – içinde bulunduğumuz tarihteki – faaliyetlerine dair mevcut bazı malûmatı hulâsa ettim.

Bey, Dursunbeyoğlu Cevat Bey idi. Söz konusu ettiğim yazıda, Rauf Bey'in de Çalışma Kurulu[1] İkinci Başkanlığına seçildiği bildiriliyordu. *(belge : 36)*

O günlerde, Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Raif Efendi ve üyeler Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mesut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve yazman Cevat Bey idi.

Erzurum Şubesi, İstanbul'daki Genel Merkez Başkanlığına ulaştırmaya çalıştıkları bir telle : "Genel Merkez adına söz söyleme yetkisinin bana verildiğinin telle bildirilmesini" de rica ettiler. *(belge : 37)*

Bundan başka, bizim Erzurum Kongresine girmemizi kolaylaştırmak için, Kongreye Erzurum delegesi olarak seçilmiş olan Emekli Binbaşı Kâzım ve Dursunbeyoğlu Cevat beyler delegelikten çekildiler.

* * *

Erzurum Kongresi

Baylar, bildiğiniz gibi, Erzurum Kongresi 1919 yılı Temmuzunun 23'üncü günü, pek gösterişsiz bir okul salonunda açıldı. İlk günü, beni başkanlığa seçtiler. Kongre üyelerini durum ve bir ölçüde, düşünülenler üzerinde aydınlatmak için yaptığım konuşmada :

Tarih ve olayların sürükleyişiyle, gerçekten içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan coşmayacak hiçbir yurtseverin düşünülemeyeceğini belirttim. Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırılardan ve işgalden söz açtım.

Tarihin, bir ulusun varlığını ve hakkını hiçbir zaman tanımazlıktan gelemeyeceğini, bunun için de yurdumuzu, ulusumuzu kötüleyici yargıların yüzde yüz değerden düşeceğini söyledim.

Yurt ve ulusun kutsal varlıklarını kurtarma ve koruma konusunda son sözü söyleyecek ve bunun gereğini yaptıracak gücün, bütün yurda bir elektrik ağı gibi yayılmış olan ulusal akımdan doğan yiğitlik ruhu olduğunu söyledim.

İçgücünün artırılmasına yaramak üzere de bütün zulüm görmüş ulusların, ulusal amaçlarına ulaşmak için o günlerdeki çalışmaları üzerine, elde edilen birtakım bilgileri özetledim.

[1] Heyeti Faale.

Ve mukadderata hâkim, bir irade-i milliyenin, ancak Anadolu'dan zuhur edebileceğini tasrih ettim ve irade-i milliyeye müstenit bir şûra-yı millî tesisini ve kuvvetini irade-i milliyeden alacak bir hükûmetin teşkilini, ilk hedef-i mesai olarak gösterdim» *(Ves. 38).*

Erzurum Kongresi beyannamesi ve kararları

Efendiler, Erzurum Kongresi 14 gün devam etti. Muhassala-i mesaisi, tespit ettiği nizamname ve bu nizamname muhteviyatını ilân eden beyannamedeki mündericattan ibarettir.

Bu nizamname ve beyanname muhteviyatından zaman ve muhitin istilzam ettirdiği bir takım tâlî ve surî mütaleat ve mülâhazatı zaide tayyolunarak tetkik olunursa, birtakım esaslı ve şümullü prensiplere ve kararlara destres oluruz.

Müsaade buyurursanız, bu prensiplerin ve kararların bence, daha o zaman, nelerden ibaret telâkki edilmiş olduğunu işaret edeyim :

1) **Hudud-ı milliye dahilinde bulunan bilcümle aksam-ı vatan bir küldür. Yekdiğerinden infikâk kabul etmez** [Beyanname, madde 6. Nizamname, madde 3 ün tafsilâtı. Nizamname ve beyannamenin birinci maddeleri mütalea ve tetkik buyurulsun].

2) **Her türlü ecnebi işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükûmetinin inhilâli halinde millet müttehiden müdafaa ve mukavemet edecektir** [Nizamname, madde 2 ve 3, beyanname, madde 3].

3) Vatanın ve istiklâlin muhafaza ve teminine hükûmet-i merkeziye muktedir olamadığı takdirde, temin-i maksat için, bir hükûmet-i muvakkate teşekkül edecektir. Bu hükûmet heyeti, millî kongrece intihap olunacaktır. Kongre mün'akit değilse, bu intihabı Heyet-i Temsiliye yapacaktır [Nizamname, madde 4, beyanname, madde 4].

4) **Kuva-yi milliyeyi amil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır** [Beyanname, madde 3].

5) Anasır-ı Hıristiyaniyeye hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaiyemizi muhil imtiyazat ita olunamaz [Beyanname, madde 4].

6) **Manda ve himaye kabul olunamaz** [Beyanname, madde 7].

7) Meclis-i millinin derhal içtimaını ve icraatını hükûmetin Meclisin murakabesine vaz'ını temin etmek için çalışılacaktır [Beyanname, madde 8].

Bu prensipler ve bu kararlar muhtelif şekillerde görülmüşlerse de, asla mahiyet-i asliyelerini değiştirmeksizin imkân-ı tatbik bulmuşlardır.

Ve ulusun kaderinde sözünü yürütecek bir ulusal iradenin ancak Anadolu'dan doğabileceğini belirttim ve ulusal iradeye dayanan bir ulusal kurul meydana getirmesini ve gücünü ulusal iradeden alacak bir hükümetin kurulmasını ilk çalışma ereği olarak gösterdim." *(belge : 38)*

Erzurum Kongresinin bildirisi ve kararları

Baylar, Erzurum Kongresi 14 gün sürdü. Çalışmasının sonucu, düzenlediği tüzük ve bu tüzüğün içindekileri herkese duyuran bildiridir.

Bu tüzük ve bildiri, o zamanın ve çevrenin gerektirdiği ikinci derecede düşünceler çıkarılarak incelenecek olursa birtakım köklü ve geniş kapsamlı ilkeleri ve kararları ortaya koyabiliriz.

İzin verirseniz bu ilkeleri ve kararları, benim daha o zaman nasıl anladığımı açıklayayım :

1 — **Ulusal sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılamaz** (Bildiri, madde 6; Tüzük, madde 3'ün ayrıntıları; Tüzük ve Bildirinin 1 inci maddeleri okunup incelensin).

2 — **Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı Hükümetinin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve savunacaktır.** (Tüzük, madde 2 ve 3; Bildiri, madde 3).

3 — **Yurdun ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğin sağlanmasına İstanbul Hükümetinin gücü yetmezse, amacı gerçekleştirmek için, geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrece seçileceklerdir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyeti Temsiliye[1] yapacaktır** (Tüzük, madde 4; Bildiri, madde 4).

4 — **Kuvayi Milliye'yi[2] etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir** (Bildiri, madde 3).

5 — **Hıristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez** (Bildiri, madde 4).

6 — **Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz** (Bildiri, madde 7).

7 — **Millet Meclisinin hemen toplanmasını ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır** (Bildiri, madde 8).

Bu ilke ve kararlar, türlü türlü yorumlanmışsa da, temel nitelikleri hiç değiştirilmeksizin uygulanabilmiştir.

[1] Temsilciler Kurulu.

[2] Ulusal kuvvetler.

Efendiler, biz, kongrede hulâsa ettiğim bu kararları ve bu prensipleri tespite çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım beyanat neşrediyordu. Bu beyanata, sadrazamın, milleti jurnalı dense sezadır. 23 Temmuz 1919 tarihli ajansla, dünyaya şunu ilân ediyordu: «Anadolu'da iğtişaş zuhûr etti. Kanun-ı Esasiye muhalif olarak Meclis-i Meb'usan namı altında içtimaat vukubuluyor. Bu hareketin, memurin-i mülkiye ve askeriye tarafından men'i icap eder».

Buna karşı icap eden tedabir alındı ve Meclis-i Meb'usanın içtimaa daveti talep olundu *(Ves. 39)*.

Ağustosun yedinci günü Kongre içtimaına hitam verirken, Kongre heyetine :

«Esaslı mukarrerat ittihaz olunduğunu ve cihana milletimizin mevcudiyet ve birliğinin gösterildiğini» söyledim ve «tarih, bu Kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir» dedim *(Ves. 40)*.

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını, zaman ve hâdisatın ispat etmiş olduğuna kaniim, efendiler.

Erzurum Kongresi, nizamname mucibince bir Heyet-i Temsiliye teşkil etmişti.

Cemiyetler Kanununa tevfikan ilmühaber itası zımnında, Erzurum vilâyeti makamına verilen 24 Ağustos 1919 tarihli beyannamede, Heyet-i Temsiliye azasının isim ve hüviyetleri, şu suretle münderiçti :

Mustafa Kemal	Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi, askerlikten müstafi
Rauf Bey	Bahriye Nazır-ı Esbakı
Raif Efendi	Sabık Erzurum Meb'usu
İzzet Bey	Sabık Trabzon Meb'usu
Servet Bey	Sabık Trabzon Meb'usu
Şeyh Fevzi Efendi	Erzincan'da Nakşî Şeyhi
Bekir Sami Bey	Berut Vali-i Sabıkı
Sadullah Efendi	Sabık Bitlis Meb'usu
Hacı Musa Bey	Mutki Aşiret Reisi

(Ves. 41).

Efendiler, istitrat kabîlinden şunu arzedeyim ki bu zevat hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Sıvas Kongresine iştirak etmişler ve onu müteakip biri Erzurum'a, diğeri Erzincan'a avdet ederek bir daha iltihak eylememişlerdir. Rauf Bey ve Sıvas Kongresinde iltihak eden

Baylar, biz Kongrede özetlediğim bu kararları ve bu ilkeleri saptamaya çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım demeçler yayımlıyordu. Bu demeçlere "Sadrazamın ulusu curnal etmesi" dense yeridir. 23 Temmuz 1919 günlü ajansla, dünyaya şunu duyuruyordu : "Anadolu'da karışıklık çıktı. Anayasaya aykırı olarak Millet Meclisi adı altında toplantılar yapılıyor. Bu işlerin sivil ve askeri görevlilerce yasak edilmesi gerekir."

Buna karşı gereken önlem alındı ve Meclisi Mebusan'ın toplantıya çağırılması istendi. *(belge : 39)*

Ağustosun yedinci günü Kongre toplantısını kapatırken, kongre üyelerine :

"Önemli kararlar alındığını ve bütün dünyaya ulusumuzun varlık ve birliğinin gösterildiğini" söyledim ve :

"Tarih, bu Kongremizi çok az görülebilen büyük bir eser olarak yazacaktır." dedim. *(belge : 40)*

Sözlerimin yersiz olmadığını zaman ve olayların tanıtladığı kanısındayım, baylar.

Erzurum Kongresi, tüzük gereğince, bir Heyeti Temsiliye seçmişti.

Cemiyetler Kanunu'na uyularak verilmesi gereken dilekçe yerine Erzurum Valiliği katına sunulan 24 Ağustos 1919 günlü bildiride, Heyeti Temsiliye üyelerinin adları ve kimlikleri şöylece gösterilmişti.

Mustafa Kemal	Eski Üçüncü Ordu Müfettişi, askerlikten çekilmiş
Rauf Bey	Eski Bahriye Nazırı [1]
Raif Efendi	Eski Erzurum Milletvekili
İzzet Bey	Eski Trabzon Milletvekili
Servet Bey	Eski Trabzon Milletvekili
Şeyh Fevzi Efendi	Erzincan'da Nakşî Şeyhi
Bekir Sami Bey	Eski Beyrut Valisi
Sadullah Efendi	Eski Bitlis Milletvekili
Hacı Musa Bey	Mutki Aşiret Başkanı

(belge: 41)

Baylar, yeri gelmişken şunu bilginize sunayım ki, bu kişiler hiçbir zaman bir araya gelip birlikte çalışmış değildir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi efendiler, Sıvas Kongresine katılmışlar ve ondan sonra biri Erzurum'a, ötekisi Erzincan'a dönerek bir daha aramıza katılmamışlardır. Rauf Bey ve Sıvas

[1] Donanma Bakanı

Bekir Sami Bey İstanbul'da Meclis-i Meb'usana gidinceye kadar, beraber bulunmuşlardır.

Erzurum Kongresinde görülen tereddütler

Efendiler, hatıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim, bu Erzurum Kongresine aza olarak girip girmemekliğim şayan-ı teemmül görülmüş olduğu gibi, Kongreye dahil olduktan sonra da, reis olup olmamaklığım üzerinde, izhar-ı tereddüt edenler bulunmuştur. Bu tereddüdü izhar edenlerden bir kısmının mülâhazatını hüsnüniyet ve samimiyetlerine atfetmek caiz olduğu halde diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilâkis maksad-ı mel'anet takip ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Meselâ, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon vilâyeti dahilinde bir yerden kendini Kongreye murahhas tayin ettirip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun rüfekası gibi. Bu zatın bilâhare hıyaneti, Trabzon'da ve oradan firar ettikten sonra İstanbul'daki ef'al ve harekâtiyle sübut bulmuştur.

Kongrenin hitamından iki üç gün evvel diğer bir münakaşa da, mevzuubahs olmağa başlamıştı. Bazı samimî arkadaşlarım, benim Heyet-i Temsiliyeye dahil olarak alenî faaliyetimi mahzurlu görüyorlardı. Mütaleaları şu noktalarda hulâsa edilebilir : «Millî teşebbüsat ve faaliyetin bütün manasiyle milletten doğduğunu, hakikaten millî olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde teşebbüsat daha kuvvetli olur ve kimsenin suitefsirine ve bilhassa ecnebilerin menfi düşüncelerine mahal bırakmaz. Fakat tanınmış ve bahusus hükûmet-i merkeziyeye ve makam-ı hilâfet ve saltanata karşı asi vaziyete düşmüş; nokta-i hücum teşkil eden benim gibi bir adamın bütün bu teşebbüsat-ı milliyenin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin makasıd-ı milliyeye müstenit olmaktan ziyade hususî emeller istihsaline matuf telâkki edilmesine imkân olur. Binaenaleyh, Hayet-i Temsiliye, vilâyat ve müstakil sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle, millî bir kuvvet gösterilebilir.»

Bu mütaleatta, ne dereceye kadar isabet olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de, bu mütaleata muhalif olan mütaleatımı; istinat ettirdiğim noktalardan bazısını tadat edeyim : Evvelâ; ben, behemehal kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeli idim. Çünkü, zaman geçirmeksizin, irade-i milliyenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bizzat fiilen ve müsellâhan ittihaz-ı tedabire başlamasını temin zaruretine kani idim. Bu esaslı noktaları, takdir ve tespit ettirebilmek için, Kongrede, tenvir ve irşat ve bizzat idare suretiyle çalışmamı elzem görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresinin, daha evvel izah ettiğim esasat ve mukarreratını, herhangi bir heyet-i temsiliyenin tatbik ettirebileceğine benim emniyetim taallûk etme-

Kongresinde aramıza katılan Bekir Sami Bey, İstanbul'daki Meclisi Mebusan'a gidinceye dek, bizimle birlikte bulunmuşlardır.

Erzurum Kongresinde görülen duraksamalar

Baylar, söz arasında küçük bir noktaya da dokunmak isterim. Benim, bu Erzurum Kongresine üye olarak girip girmemekliğim düşünülmeğe değer görüldüğü gibi, Kongreye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklığım üzerinde duraksayanlar bulunmuştur. Bu duraksayanlardan kimilerinin düşüncelerini iyi niyetlerine ve içtenliklerine yormakla birlikte, başka birtakım kimselerin bu konuda içtenlikten büsbütün uzak olduklarına, tersine kötülük amacı güttüklerine daha o zaman kuşkum kalmamıştı. Örneğin düşman casusu olup her nasılsa Trabzon ili içinde bir yerden kendini Kongreye delege göstertip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun arkadaşları gibi. Bu kişinin hainliği, sonradan Trabzon'daki ve oradan kaçtıktan sonra İstanbul'daki işleri ve davranışlarıyla kesin olarak anlaşılmıştır.

Kongrenin bitiminden iki üç gün önce başka bir tartışma da söz konusu olmaya başlamıştı. Bazı yakın arkadaşlarım, benim Heyeti Temsiliye'ye girip açık olarak çalışmamı sakıncalı görüyorlardı. Düşünceleri şu noktalarda özetlenebilir : "Ulusal girişim ve çalışmaların bütün anlamıyla ulustan doğduğunu, gerçekten ulusal olduğunu göstermek gerekir. Böyle olursa, girişimler daha güçlenir ve kimsenin kötü yorumuna ve özellikle yabancıların olumsuz düşüncelerine yer kalmaz. Ama, tanınmış ve hele İstanbul Hükümetine ve halifelik ve padişahlığa karşı başkaldıran biri durumuna düşmüş; saldırı noktası olan benim gibi bir adamın, bütün bu ulusal girişimlerin başında bulunduğu görülürse, çalışmaların ulusal amaçlar yolunda olmaktan çok özel istekleri gerçekleştirmek için olduğu kanısına yol açabilir. Bunun için, Heyeti Temsiliye üyeleri, illerle bağımsız sancakların seçeceği kişiler olmalıdır. Ancak böylelikle, ulusal bir güç gösterilebilir."

Bu düşüncelerin ne derece yerinde olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de, bu düşüncelere karşı olan düşüncelerimin dayanak noktalarından bazılarını sayayım : Her şeyden önce ben, ne olursa olsun, Kongreye katılmalı ve onu yönetmeliydim. Çünkü, zaman geçirmeksizin ulusal iradenin işler duruma getirilmesini ve ulusun kendi başına silahlı ve eylemli olarak önlemler almaya başlamasını sağlamak zorunluğuna inanıyordum. Bu temel ilkeleri benimsetip karara bağlatabilmek için, Kongrede çalışmayı, ve yönetici olarak üyeleri aydınlatmayı çok gerekli görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresinin, daha önce açıkladığım ilke ve kararlarını herhangi bir temsilciler kurulunun uygulata-

diğini, itiraf ederim. Nitekim zaman ve vakayi beni teyit etmiştir. Bundan başka, daha Amasya'da iken takarrür ve bütün millete vesait-i mümkine ile tebliğ ettirdiğim Sıvas Umumî Kongresinin aktini temin etmek, bütün milleti ve memleketi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra, yalnız vilâyat-ı şarkıyeyi değil, bilcümle aksam-ı vatanın aynı dikkat ve hassasiyetle müdafaa ve halâsını temin çarelerini bulmağa çalışmak hususlarını, herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığımı açıkça ifade etmek zaruretindeyim. Çünkü bende böyle bir kanaat mevcut olsaydı, benim teşebbüs aldığım güne kadar, teşebbüsat ve faaliyette bulunanların netayic-i mesaisine intizaren istifa etmemek yolunu bulurdum. Hükûmet, padişah ve halifeye karşı isyana lüzum görmezdim. Bilâkis, ben de, bazı ikiyüzlü ve iki cepheliler gibi zahiren pek mutantan ve müdepdep olan, o günün ordu müfettişliğini ve yaver-i hazret-i şehriyarî sıfatını muhafazada berdevam kalırdım. Gerçi, benim alenen ortaya atılmamda ve bilûmum millî ve askerî harekâtın başına geçmemde şüphesiz mahzur vardı. Fakat o mahzur, adem-i muvaffakıyet halinde herkesten evvel ve herkesten ziyade en büyük ikap ve azaba duçar edilmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin, hayat ve mematı mevzuubahs olurken vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmesine mahal var mıdır?

Efendiler, ben, bazı rüfekaca serdolunan mütaleat ve tevehhümata mutavaat gösterseydim; iki nokta-i nazardan, büyük mahzurlar tevellüt edecekti. Birincisi; mütaleatımda, mukarreratımda ve bütün hüviyetimde isabetsizlik ve zaaf olduğunu itiraf etmek ki bu husus, benim vicdanen deruhde ettiğim vazife nokta-i nazarından gayrikabil-i telâfi bir hata olurdu.

Efendiler, tarih, gayrikabil-i itiraz bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakıyet için kabiliyet ve kudreti lâyetezelzel bir reisin vücudu elzemdir. Bütün rical-i devletin naümidî ve aciz içinde... bütün milletin başsız olarak zulmetler içinde kaldığı bir sırada, her vatanperverim diyen bin bir çeşit zatın bin bir suret-i hareket ve içtihat gösterdiği hengâmelerde istişarelerle, birçok hatırlara ve nüfuzlara mahkûmiyet lüzumuna kanaatle, salim ve esaslı ve bilhassa şedit yürümek ve en nihayet çok müşkül olan hedefe vâsıl olmak mümkün müdür? Tarihte, bu tarzda mazhariyete nail olmuş bir heyet-i içtimaiye irae olunabilir mi? İkincisi Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişigüzel zevattan, bilfarz Erzincan'lı bir Nakşî şeyhi ve Mutki'li bir aşiret reisi

bileceğine benim güvenim olmadığını açıkça söylemeliydim. Nitekim zaman ve olaylar beni doğrulamıştır. Bundan başka, daha Amasya'da iken karar verdiğim ve bütün ulusa her türlü araçlarla duyurttuğum Sıvas Genel Kongresi'nin toplanmasını sağlamak; bütün ulusu ve yurdu tek bir kurulla temsil etmek; sonra, yalnız doğu illerini değil, yurdun bütün parçalarını aynı dikkat ve duyarlıkla savunma ve kurtarma çarelerini bulmaya çalışmak gibi işleri, herhangi bir kurulun başarabileceği kanısında olmadığımı açıkça söylemek zorundayım. Çünkü, bende böyle bir kanı bulunsaydı, işe giriştiğim güne dek, bu konuda girişim yapan ve uğraşanların çalışma sonuçlarını bekleyerek görevimden çekilmemek yolunu tutardım. Hükümete, Padişah ve Halifeye karşı başkaldırmayı gerekli görmezdim. Tersine, ben de bazı iki yüzlü ve iki yanlılar gibi dış görünüşü pek parlak ve gösterişli olan, o günün ordu müfettişliğini ve Padişah Hazretlerinin yaverliği sanını elden bırakmazdım. Gerçi benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün ulusal ve askeri hareketlerin başına geçmemde kuşkusuz, sakınca vardı. Ama o sakınca, başarısızlığa uğradığımda herkesten önce ve herkesten çok benim en büyük cezaya çarptırılmamdan başka bir şey olabilir miydi? Oysa, bütün yurdun ve koskoca bir ulusun ölüm kalımı söz konusu olurken "yurtseverim" diyenlerin kendi sonlarını düşünmelerine yer var mıdır?

Baylar, ben, kimi arkadaşlarca ileri sürülen düşünce ve kuruntulara uysaydım, iki bakımdan büyük sakıncalar doğacaktı. Birincisi, düşüncelerimde, kararlarımda ve bütün kişiliğimde yersizlik ve yetersizlik olduğunu açığa vurmak, ki bu davranış, benim vicdan buyruğu ile üzerime aldığım görev bakımından düzeltilemeyecek bir yanlış olurdu.

Baylar, tarih, söz götürmez bir biçimde ortaya koymuştur ki, büyük işlerde başarı için yeteneği ve gücü sarsılmaz bir başkanın varlığı çok gereklidir. Bütün devlet büyüklerinin umutsuzluk ve güçsüzlük içinde, bütün ulusun başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, "yurtseverim" diyen bin bir çeşit kişinin, bin bir türlü davranış ve inanç gösterdiği kargaşalı bir zamanda danışmalarla, birçok saygın ve erkli kişilerin sözlerine uyma zorunluğuna inanmakla; sağlam, esaslı ve özellikle sert yürünebilir mi ve en sonunda ulaşılması çok güç olan hedefe varılabilir mi? Tarihte buna ulaşmış bir topluluk gösterilebilir mi? İkincisi, baylar, ulus, ülke, siyasa ve ordu yöneticiliğinde hiç bulunmamış ve bu alanda değeri belirmemiş ve denenmemiş gelişigüzel kişilerden, örneğin, Erzincan'lı bir Nakşî Şeyhi ve Mutki'li

gibi zavallılardan da teşkili ihtimalden hariç olmayan herhangi bir heyet-i temsiliyeye, mevzuubahs olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi? Ve bırakıldığı takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız, dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi iğfal etmiş olmak gibi bir hata irtikâp etmeyecek miydik? Bu mahiyette bir heyete, perde arkasından yardım edilebileceği mevzuubahs olsa da, bu tarz, şayan-ı emniyet telâkki edilebilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, cihanca, gayrikabil-i ret hakayikten görüldüğüne asla şüphe yoktur. Maamafih, ben, bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hatırat ve vesaik ile de burada teyit etmeği, nesl-i atinin içtimaî ve siyasî ahlâkıyatı nokta-i nazarından bir vazife eddederim.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi bundan sonra da temas edeceğim vakayi münasebetiyle, bu husus, kendiliğinden tavazzuha başlayacaktır.

* * *

Efendiler, Erzurum Kongresinin hitamında, Ferit Paşa'dan sonra Harbiye Nezaretine yeni geldiği anlaşılan bir Nazım Paşa imzasiyle 15 inci Kolordu Kumandanlığına 30 Temmuz 1919 tarihli şöyle bir emir geldi :

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in mukarrerat-ı hükûmete muhalif ef'al ve harekâtlarından dolayı hemen derdestleriyle Dersaadete izamları Babıâlice bittensip mahallî memurinine evamir-i lâzime verildiğinden Kolorduca ciddî muavenette bulunulması ve neticesinden malûmat itası rica olunur.

Bu emre, Kolordu Kumandanlığı tarafından lâyık olduğu veçhile cevap verildi ve bu cevabı diğer kumandanlara da aynen verdirerek nazar-ı dikkatlerini celbettirdim.

Kongre beyannamesi, dahilde her tarafa ve ecnebi mümessillerine muhtelif vasıtalarla iblağ olundu. Nizamname de kumandanlara ve sair şayan-ı itimat olan makamata kısım kısım şifre ile verilerek mahallerince tabı ve teksir ve neşrinin teminine çalışıldı. Bu husus, bittabi, günlerce devam etti. Bu münasebetle, Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey'den, 22 Ağustos 1919 tarihli aldığım bir telgrafnamede, «nizamnamenin, ikinci ve dördüncü maddelerinin intişarını mahzurlu mülâhaza ettiği, bir kere daha tetkiki lüzumu» bildiriliyordu *(Ves. 42)*.

İkinci madde — Müttehiden müdafaa ve mukavemet esasının kabul edildiğine;

bir aşiret başkanı gibi zavallılardan da kurulabilecek herhangi bir temsilciler kuruluna, söz konusu durum ve görev bırakılabilir miydi? Bırakıldığında "yurdu ve ulusu kurtaracağız" dediğimiz zaman, ulusu ve kendimizi aldatmış olmak gibi kötü bir yanılgıya düşmeyecek miydik? Bu nitelikte bir kurula, perde arkasından yardım edilebileceği düşünülse bile bu yöntem, güvenilir sayılabilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün bütün dünyaca ret edilemeyecek gerçeklerden olduğuna hiç kuşkum yoktur. Bununla birlikte, ben bu söylediklerimi o günlerden kalma bazı anılar ve belgelerle burada doğrulamayı, gelecek kuşakların siyasal ve toplumsal eğitimi bakımından ödev sayarım.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi, buradan sonra da sözünü edeceğim olaylar dolayısıyla, bu yön kendiliğinden aydınlanmaya başlayacaktır.

* * *

Baylar, Erzurum Kongresinin bitiminde, Ferit Paşa'dan sonra Harbiye Nazırlığına yeni geldiği anlaşılan bir Nâzım Paşa imzasıyla, On Beşinci Kolordu Komutanlığına 30 Temmuz 1919 günlü şöyle bir buyruk geldi :

"Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in Hükümet kararlarına karşı gelmelerinden ötürü hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri Bâbıâlice uygun görülüp ilgili görevlilere gerekli buyruklar verildiğinden, kolorduca önemle yardım edilmesi ve sonucundan bilgi verilmesi rica olunur."

Bu buyruğa, Kolordu Komutanlığınca gereği gibi yanıt verildi. Bu yanıtı, öteki komutanlara da, olduğu gibi gönderterek dikkatlerini çektirdim.

Kongre bildirisi, yurt içinde her yere ve yabancı devlet temsilcilerine türlü yollarla bildirildi. Tüzük de komutanlara ve başka güvenilir makamlara şifre ile bölüm bölüm verilerek bulundukları yerlerde basılıp, çoğaltılmasının ve yayımının sağlanmasına çalışıldı. Bu iş, doğal olarak günlerce sürdü. Bununla ilgili olarak Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Komutanı Salâhattin Bey'den aldığım, 22 Ağustos 1919 günlü bir telde : "Tüzüğün ikinci ve dördüncü maddelerinin yayımını sakıncalı bulduğu, bir kez daha incelenmesi gereği" bildiriliyordu. *(belge : 42)*

İkinci madde; Birlik olarak savunma ve direnme ilkesinin kabul edildiğine;

Dördüncü madde — İdare-i muvakkate teşekkül edebileceğine dair olan maddelerdir.

Karakol Cemiyeti

Biz Erzurum'da, Kongre mukarreratının her tarafça anlaşılmasına ve müttehiden tatbikatını temin esbabına tevessül ederken, «Karakol Cemiyetinin Teşkilât-ı Umumiye Nizamnamesi» ve «Karakol Cemiyeti Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi» diye matbu birtakım evrakın, bütün orduya, kumandan, zabit herkese tevzi olunduğundan haberdar edildik.

Bu talimatnameyi okuyan, bana en yakın kumandanlar dahi, bu teşebbüsü şahsıma atfederek birçok şüphe ve tereddütlere düşmüşler. Benim, bir taraftan kongrelerle alenî ve millî müşterek mesaide bulunurken, bir taraftan da esrarengiz ve müthiş bir komite teşkiliyle iştigal etmekte olduğum zehabına düşmüşler. Filhakika, bu teşkilât ve teşebbüsatın failleri, ki İstanbul'da bulunuyorlarmış, teşebbüslerini benim nam ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyetinin Teşkilât-ı Umumiye Nizamnamesine göre, merkez-i umumî azaları ve adetleri ve mahal ve tarz-ı içtimaları, suret-i intihap ve tavzifleri suret-i mutlakada hafi ve mektum tutulur.

Bir de, en ufak ifşaat veya Karakol Cemiyetine hatar ve tehlike ve hatta tehlikeyi dai bir şüphe getiren, derhal idam olunur.

Vezaif-i Umumiye Talimatnamesinde de, «bir millî ordudan» bahsolunuyor ve «bu ordunun başkumandanı ve büyük erkânıharbiyesi, ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve erkânıharbiyeleri müntehap ve mansup olup mektum ve hafi tutulur. Bunlar, vazifelerini suret-i mahremanede hafiyen ifa ederler» sarahati okunur.

Efendiler, derhal kumandanları ikaz ve bu nizamname ve talimatname ahkâmını asla mevki-i tatbika koymamaları lâzımgeldiğini ve teşebbüsün membaını tahkik etmekte olduğumu bildirdim.

Sıvas'a muvasalatımdan sonra, oraya gelen Kara Vâsıf Bey'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı rüfekası imiş.

Her halde, bu tarz-ı hareket doğru değildir. Herkesi idam ile tehdit ederek meçhul bir merkeze, meçhul bir başkumandana, meçhul birtakım kumandanlara itaate mecbur kılmağa kalkışmak, çok hatarnâk idi. Filhakika derhal, bütün ordu mensuplarında yekdiğere karşı bir adem-i emniyet ve tevahhuş başladı. Meselâ, herhangi bir kolordu kumandanının; "benim kumanda etmekte olduğum kolordunun, acaba mektum ve hafi kumandanı kimdir? Bu gizli kumandan, acaba, ne vakit ve nasıl kumandaya vazıyet edecek? Ve acaba

Dördüncü madde; Geçici yönetim kurulabileceğine ilişkin maddelerdir.

Biz, Erzurum'da kongre kararlarının her yerde anlaşılmasını ve birlikte uygulanmasını sağlamaya çalışırken "Karakol Cemiyetinin Teşkilâtı Umumiye Nizamnamesi[1]" ve "Karakol Cemiyeti Vezaifi Umumiye Talimatnamesi[2]" diye basılı birtakım kâğıtların bütün orduya, komutan, subay, herkese dağıtıldığı bildirildi. Karakol Cemiyeti

Bu yönetmeliği okuyan bana en yakın komutanlar bile, bu işi benim yaptığımı sanarak iyiden iyiye kuşku ve duraksamalara düşmüşler. Benim, bir yandan kongrelerle açık olarak ulusal ortak çalışmalar yaparken, bir yandan da gizemli ve korkunç bir komite kurmakla uğraştığım sanısına kapılmışlar. Gerçi bu işleri ve girişimleri yapanlar İstanbul'da bulunuyorlarmış; ama, her şeyi benim adıma ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyetinin genel örgüt tüzüğüne göre, genel merkez üyeleri ve sayıları, toplanma yerleri ve nasıl toplandıkları, nasıl seçilip görevlendirildikleri kesin olarak gizli ve saklı tutulur. Bir de, en ufak bir gizi açığa vuran ya da Karakol Cemiyetine tehlike getiren, dahası, tehlike getirici bir kuşku uyandıran, hemen idam olunur.

Genel Görevler Yönetmeliğinde de, "bir ulusal ordu"dan söz ediliyor ve : "Bu ordunun başkomutanı ve genelkurmay başkanı, ordu, kolordu ve tümen komutanları ve kurmayları seçilmiş ve atanmış olup gizli ve saklı tutulur. Bunlar, görevlerini gizli olarak yaparlar." deniliyor.

Baylar, hemen komutanları uyardım; bu tüzük ve yönetmelik hükümlerini kesinlikle uygulamamaları gerektiğini ve bu girişimin kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim.

Sıvas'a varışımdan sonra, oraya gelen Kara Vâsıf Bey'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı arkadaşları imiş.

Kesinlikle böyle bir davranış doğru değildi. Herkesi idamla korkutarak, bilinmeyen bir merkezin, bilinmeyen bir başkomutanın, bilinmeyen birtakım komutanların buyruklarına uymaya zorlamak çok tehlikeli idi. Gerçekten, orduda görevli herkeste hemen birbirlerine karşı güvensizlik ve bir korku başladı. Örneğin, herhangi bir kolordu komutanının : "Benim komutam altındaki kolordunun acaba saklı ve gizli komutanı kimdir? Bu gizli komutan acaba ne zaman ve nasıl komutanlığı ele alacak ve acaba bana

[1] Karakol Derneğinin Genel Kuruluş Tüzüğü.

[2] Karakol Derneğinin Genel Görev Yönetmeliği.

bana ne muamele yapacak?" gibi bihakkın birtakım tevehhümata kapılması müsteb'ad değildi.

Sıvas'ta Kara Vâsıf Bey'e, gizli merkezin, gizli başkumandanın ve gizli büyük erkânıharbiyenin kimler olduğunu sorduğum zaman, "hepsi siz ve arkadaşlarınızdır" cevabını vermişti. Bu büsbütün istiğrabımı mucip olmuştu. Bu cevap, elbette, makul ve mantıkî olamazdı. Çünkü, bana asla, böyle bir tertip ve teşkilden kimse bahsetmiş ve muvafakatimi almış değildi.

Bu cemiyetin bilâhare, hassaten İstanbul'da muhafaza-i unvan ederek idame-i faaliyete çalışmış olduğu anlaşıldıktan sonra, teşkilinde ve buna dair bizzarure bize verilmiş olan malûmatta, samimiyet bulunabileceği iddia olunamaz.

Avrupa'dan bir şey beceremeden dönen Ferit Paşa'ya çektiğim şifre

İstanbul hükûmetini, teşebbüsat-ı milliyeye, mümanaatten sarfınazar ettirmek, muvaffakıyet için sürat ve sühuleti mucip olacağından mühimdi. Bu mülâhaza ile, Ferit Paşa'nın bittabi hiçbir şeye muvaffak olamayarak, âdeta muhakkar bir surette İstanbul'a avdetinden istifade ederek, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir şifre telgraf yazdım. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardı :

Mösyö Klemanso (Clémenceau)'nun zât-ı fahametpenahilerine olan mufassal cevapnameleri, ahiren mütaleagüzar-ı çakeranem olduktan sonra Dersaadet'e nasıl bir hamule-i ye's ü âlâm ile muavedet buyurduklarını takdir ediyorum . . . . .
. . . .
. . . .
. . . . taksim ve imha kanaatini bu kadar bariz ve haysiyetşiken gösteren bir ifade karşısında titremeyecek ferd-i hassas tasavvur edemem. Cenab-ı Hakka binlerce hamd ü sena edelim ki milletimiz ruhundaki azm-i celâdetle tarih-i hayat ve mevcudiyetini ne tevekküle, ne de böyle cellâdane hükümlere hiçbir zaman kurban etmeyecektir.

Şimdi pek eminim, ki zât-ı fahametpenahileri, bugünkü vaziyet-i umumiyeyi ve menafi-i sahiha-i devlet ve milleti üç ay evvelki nazarlarla görmüyorlar.

Dokuz aydan beri iş başına gelen kabinelerin, daima biribirinden fazla zaafa uğraması ve nihayet maalesef artık meflûç bir menzileye inmesi haysiyet-i âliye-i milliye karşısında cidden pek hazin oluyor. Muhakkaktır ki, vatan ve millet mukadderatı için dahilen ve haricen mesmu ve sahib-i kelâm olmak mutlaka irade-i milliyeye istinat ile meşruttur.

Hakk-ı hayat ve istiklâli için çalışan milletin maksadındaki nezahet ve ciddiyete mukabil hükûmet-i merkeziye hasım vaziyet almak cihetini iltizam ediyor. Bu tarz-ı hareket bittabi mucib-i esef-i azîmdir. Milleti, hükûmet-i merkeziyeye karşı, arzu edilmeyen hareketlere saik olabilecek mahiyettedir. Gayet samimî arzedeyim ki, millet, her türlü iradesini ikaa muktedirdir. Teşebbüsatının önüne geçebilecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. Hükûmet-i merkeziyenin menfi teşebbüsatı hiçbir tarafta ve hiçbir kimse tarafından cay-i tatbik bulamamağa mahkûmdur. Millet, çizdiği program dairesinde, gayet kat'î ve sarih hatvelerle maksadına yürümektedir.

karşı nasıl davranacak?" gibi haklı birtakım kuruntulara kapılması beklenilmez değildir.

Sıvas'ta Kara Vâsıf Bey'e, gizli merkezin, gizli başkomutanın ve gizli genelkurmay başkanının kimler olduğunu sorduğum zaman : "Hepsi siz ve arkadaşlarınızdır" yanıtını vermişti. Bu, beni büsbütün şaşırtmıştı. Bu karşılık, elbette akla ve mantığa uygun olamazdı. Çünkü, hiç kimse bana böyle bir düzen ve kuruluştan söz açmış ve benden bu iş için izin almış değildi.

Bu derneğin daha sonra, özellikle İstanbul'da, bu ad altında çalışmasını sürdürmeye çabaladığı anlaşıldığına göre, iyi niyetle kurulduğu ve sıkışınca bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerin doğruluğu ileri sürülemez.

Bir iş göremeden Avrupa'dan dönen Ferit Paşa'ya çektiğim şifre

İstanbul Hükümetini ulusal girişimleri önlemekten caydırmak, başarıyı çabuklaştırmaya ve kolaylaştırmaya yarayacağı için önemliydi. Bu düşünceyle, Ferit Paşa'nın elbette hiçbir başarı sağlamadan hemen hemen onuru kırılmış bir durumda, İstanbul'a dönüşünden yararlanarak, kendisine 16 Ağustos 1919 günü bir şifre tel yazdım. Bu telde başlıca şu cümleler vardı :

Bay Klemanso (Clémenceau)'nun yüksek kişiliğinize [1] olan ayrıntılı karşılık yazılarını son günlerde okuyunca, İstanbul'a nasıl acı ve üzüntü içinde döndüğünüzü çok iyi anlıyorum ....

....

bölüşmek ve devletimizi ortadan kaldırmak düşüncesini bu denli açık ve onur kırıcı olarak gösteren bir anlatış karşısında titremeyecek duygulu bir kişi düşünemem. Tanrı'ya binlerce şükürler olsun ki, ulusumuz, ruhundaki dayanç ve yiğitlikle tarih boyunca sürüp gelen hayat ve varlığını ne alınyazısına bırakacak, ne de böyle cellatça yargılara kurban edecektir.

Şimdi iyice inanıyorum ki, yüksek kişiliğiniz de bugünkü genel durumu ve devlet ve ulusun gerçek yararlarını üç ay önceki gözlerle görmüyordur.

Dokuz aydan beri iş başına gelen hükümetlerin, hep birbirinden daha çok güçsüzlüğe uğraması ve sonunda ne yazık ki, artık iş görmez bir kerteye düşmesi ulusun yüksek onuru karşısında gerçekten pek üzücü oluyor. Doğrusu şu ki, yurdun ve ulusun yazgısı için içerde ve dışarda sözü dinlenir ve geçer olmak kuşkusuz ulusal iradeye dayanmayı gerektirir.

Yaşama hakkı ve bağımsızlığı için çalışan ulusun amacındaki temizlik ve içtenliğe karşı İstanbul Hükümeti düşmanca davranma yolu tutuyor. Böyle bir davranış, elbette büyük üzüntüler doğurur. Ulusu, İstanbul Hükümetine karşı istenilmeyen davranışlara sürükleyecek niteliktedir. Çok içtenlikle söyleyeyim ki ulus, her türlü iradesini kullanabilecek güçtedir. Yapacaklarını önleyebilecek hiçbir kuvvet yoktur. İstanbul Hükümetinin olumsuz girişimlerini hiçbir yerde, hiçbir kimse yürütemeyecektir. Ulus, çizdiği program içinde çok kesin ve

[1] zâtı fehametpenahilerine.

Hükûmet-i merkeziyenin şimdiye kadar olan mümaneatkâr teşebbüslerinin hiçbir tarafta hiçbir tesir yapamamakta olmasiyle hakikî vaziyetin takdir buyurulmuş olacağına şüphe yoktur.

İngilizlerin irae eyledikleri tarikte çare-i halâs aramak dahi abestir ve binnetice mucib-i hüsrandır. Maahaza, İngilizler dahi en nihayet kuvvetin millette olduğunu takdir ederek hiçbir istinadı olmayan ve millet namına hiçbir taahhütte bulunamayan ve bulunsa bile milletçe muta olamayacak olan bir heyet-i hükûmetle neticeli bir işe girişmek mümkün olamayacağına kani olmuşlardır.

. . . .

. . . .

Bütün temenniler şu merkezdedir ki, hükûmet, meşru olan cereyan-ı milliye karşı mümaneatkârlıktan feragatle Kuva-yi Milliyeye istinat ve her türlü teşebbüsatında âmal-i milliyeyi rehber ittihaz eylesin!

Bunun için de, mevcudiyet ve irade-i milliyeyi temsil edecek olan Meclis-i Meb'usanın en kısa bir zamanda in'ikadını temin eylesin! . . . .
. . . .»

Sıvas Kongresi hazırlıkları

Efendiler, Sıvas'ta in'ikadını temine çalıştığımız Kongreye her taraftan murahhas intihap ettirmek ve onların Sıvas'a gelmelerini temin etmek için, daha Amasya'da başlamış olan mesai ve muhaberat el'an devam ediyordu. Bütün kumandanlar ve her tarafta birçok erbab-ı hamiyet fevkalâde sarf-ı himmet ediyorlardı. Fakat, yine, her tarafta menfi ve aleyhtarane propagandalar ve bilhassa hükûmet-i merkeziyenin mâni tedabiri, işi müşkülleştiriyordu.

Bazı yerlerden, hem murahhas intihap etmiyorlar ve hem de kuvve-i maneviyeyi kesredecek ve herkesi naümidiye sevkeyleyecek cevaplar veriyorlardı. Meselâ; Yirminci Kolordu Kumandanı namına Erkânıharbiye Reisi Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan alınan malûmatı muhtevi 9 Ağustos 1919 tarihli şifresinde şu maddeler nazar-ı dikkati calip görüldü.

«1 — Dersaadet murahhas göndermiyor. Oradaki icraatı tasvip etmekle beraber cür'etkâr bir vaziyete girmeği arzu etmiyor.

2 — Dersaadetten murahhas göndermek, imkân haricindedir. Teklif olunan zevat; orada müsmir, muvaffakıyetli iş göreceklerine emin olmadıklarından dolayı, beyhude masarif etmemek ve meşakk-ı seferiyeye maruz kalmamak için hareket etmiyorlar. [Malûmdur ki, bazı zevatı hususî mektupla da davet etmiştik].»

Biz her taraftan murahhas intihap ve izam ettirmek hususunda tesadüf edilen müşkülâtı bertaraf etmeğe çalışırken, diğer taraftan, en emin olmak üzere, Kongreye mahall-i in'ikat intihap ettiğimiz, Sıvas'ta da bir telâş ve heyecan başladı.

belirli adımlarla amacına doğru yürümektedir. İstanbul Hükümetinin şimdiye değin olan engelleyici davranışlarının hiçbir yerde hiçbir etki yapmamakta olmasıyla gerçek durumun sizce anlaşıldığı kuşku götürmez.

İngilizlerin gösterdikleri yolda kurtuluş çaresi aramak da yersizdir ve sonucu düş yıkımıdır. Kaldı ki, İngilizler de en sonunda gücün ulusta olduğunu anlayarak hiçbir dayanağı olmayan ve ulus adına hiçbir yükümlülüğe giremeyen, varsa bile bunu ulusa benimsetemeyecek olan bir hükümetle sonuçlu bir işe girişilemeyeceğine inanmışlardır. ....

....

....

Bütün dilekler şu noktada toplanmıştır : Hükümet, yasal[1] olan ulusal akıma karşı gelmekten vazgeçerek Kuvayı Milliye'ye dayansın ve her türlü girişiminde ulusun isteklerini önder bilsin.

Bunun için de, ulusal varlığı ve iradeyi temsil edecek olan Meclisi Mebusan' ın en kısa zamanda toplanmasını sağlasın ....

....

Sıvas Kongresi hazırlıkları

Baylar, Sıvas'ta toplanmasını sağlamaya çalıştığımız Kongreye her yerden delege seçtirmek ve onların Sıvas'a gelmelerini sağlamak için, Amasya'da başlamış olan çalışma ve yazışmalar daha sürüp gidiyordu. Bütün komutanlar ve her yerde birçok yurtseverler, olağanüstü çaba gösteriyorlardı. Fakat yine her yerde olumsuz ve karşıtçı propagandalar ve özellikle İstanbul Hükümetinin engelleyici önlemleri işi zorlaştırıyordu.

Bazı yerlerden, hem delege seçmiyorlar, hem de halkın içgücünü kıracak ve herkesi umutsuzluğa sürükleyecek karşılıklar veriyorlar. Örneğin, Yirminci Kolordu Komutanı adına Kurmay Başkanı Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan alınan bilgileri kapsayan 9 Ağustos 1919 günlü şifresinde şu maddeler ilgi çekici görüldü:

1 — İstanbul delege göndermiyor. Orada yapılan işleri uygun görmekle birlikte, atılgan bir duruma girmek istemiyor.

2 — İstanbul'dan delege göndermek olanak dışındadır. Önerilen kişiler, orada verimli, başarılı iş göreceklerine güvenemediklerinden, boşuna para harcamamak ve yolculuk sıkıntıları çekmemek için yola çıkmıyorlar.

(Bilindiği gibi bazı kişileri özel mektupla da çağırmıştık.)

Biz, dört bir bucaktan delege seçtirmek ve göndertmekte karşılaşılan güçlükleri yenmeye çalışırken, öte yandan kongre için en güvenilir yer olarak seçtiğimiz Sıvas'ta da bir telaş ve heyecan başladı.

[1] meşru.

Efendiler, burada, bilmünasebe arzedeyim ki, ben Sıvas'ı hakikaten minküllilvücuh emin addetmiş olmakla beraber, daha Amasya'da iken, Sıvas'a gelen bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından icap eden tedabir ve tertibat-ı askeriyeyi aldırmağı da muvafık-ı ihtiyat bulmuştum.

Sıvas Valisinin endişeleri

Sıvas'ın heyecanına şu suretle ıttıla hâsıl oldu. 20 Ağustos günü öğleyin, Sıvas Valisi Reşit Paşa tarafından telgraf başına davet olunduğum zaman Paşanın uzun bir telgrafı veriliyordu.
O telgraf budur :

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Evvelâ tasdiimden dolayı aff-ı âlilerini rica ve afiyet-i devletlerini istifsar ederim. Maksad-ı tasdiimi berveçhiâti arz ve izah ediyorum efendim. Zâhiren Fransızlara ait müessesatı tesellüm etmek, hakikatte buraların ahvali hakkında tetkikatta bulunmak üzere, Cizvit papazlariyle beraber İstanbul'dan evvelki gün Sıvas'a gelerek makam-ı vilâyeti ziyaret eden Fransız zabitlerine iade-i ziyaret için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve mülâkatın hitamında orada hazır bulunan Fransız binbaşılarından Jandarma Müfettişi Mösyö *Brüno* (Brunot) biraz hususî görüşmek arzusunu ızhar ederek bendenizi diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen naklediyorum :

Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyetinin Sıvas'a gelip burada da bir Kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız zabitleri söylediler. Sizinle bu kadar samimî görüşüp ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmetler beslerken bu meseleyi benden ketmetmenize çok müteessir oldum, dedi. Bendeniz de lâzım gelen cevabı vererek kendisini iknaa çalıştımsa da son söz olarak «eğer Mustafa Kemal Paşa Sıvas'a gelir ve burada Kongre aktine teşebbüs olunursa beş on gün zarfında buraların taht-ı işgale alınması mukarrer olduğuna sureti kat'iyede vâkıfım. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hiss-i hürmet icabatı olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız, emrivaki halini aldığında kanaat edersiniz. Olvakit vatanınızın bais-i felâketi olanlar meyanına siz de girmiş olursunuz» sözlerini sarfetti. Dahiliye Nezaretinden dün aldığım şifreli telgraf da başka şekilde yazılmakla beraber aynı kanaati verecek zeminde idi. Yeni gelen Fransız zabitlerinden biri de dün Kolordu Kumandanı ile uzun uzadıya görüşerek Kongre hakkında Kumandan Beyefendinin fikrini anlamağa çalıştığı gibi bu sabah da Mösyö *Brüno* bendenize gelerek saat alafranga 3 te diğer Fransız zabitleriyle beraber Kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisinin aradaki samimiyete binaen daha evvel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sonra netice itibariyle şunu da söyledi: «Ben, dünden beri bu mesele üzerine pek çok imal-i fikrettim. Nihayet şuna karar verdim ki eğer Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyeti Sıvas Kongresinde İtilâf Devletleri aleyhine tahrikâtta bulunmazlar ve onlar hakkında mütecavizane lisan kullanmazlarsa Kongrenin in'ikadında hiçbir mahzur yoktur. Bizzat ben General *Franşe Despere*'ye (Franchet d'Esperey) yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tevkif emrini geri aldırır ve Kongrenin in'ikadına muhalefet olunmaması hakkında Dahiliye Nezaretinden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiçbir hususu ketmetmeyeceksiniz ve samimî dostluğumuzdan dolayı daima yekdiğerimize karşı açık bir lisan kullanacağız. Yalnız Kongrenin tarih-i in'ikadını öğrenmek lâzımdır» dedi. Bendeniz de kendisine bu bapta kat'î bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi

Baylar, burada sırası gelmişken söyleyeyim ki, ben Sıvas'ı gerçekten her yönden güvenilir saymış olmakla birlikte, daha Amasya'da iken Sıvas'a gelen bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından her türlü askeri önlem ve düzeni aldırmayı da uygun bulmuştum.

Sıvas'taki heyecan şöylece anlaşıldı. 20 Ağustos günü öğleyin Sıvas'taki Vali Reşit Paşa'nın istemesiyle telgraf başına çağrıldığım zaman, paşanın uzun bir teli veriliyordu. O tel şudur : **Sıvas Valisi'nin kaygıları**

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

İlkin, sizi rahatsız ettiğimden dolayı beni bağışlamanızı diler, sağlığınızı sorarım. Ne iş için rahatsız ettiğimi aşağıda bildiriyor ve açıklıyorum efendim. Görünüşte, Fransızlara ait kurumları teslim etmek, gerçekte buraların durumu üzerinde incelemeler yapmak için, Cizvit papazları ile birlikte önceki gün İstanbul'dan Sıvas'a gelerek valilik katını ziyaret eden Fransız subaylarının bu ziyaretlerine karşılık dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve konuşmanın sonunda orada bulunan Fransız binbaşılarından Jandarma Müfettişi Bay Brüno (Brunot), biraz özel görüşmek istediğini söyleyerek beni başka bir odaya aldı. Söylediği sözleri olduğu gibi aktarıyorum :

"Mustafa Kemal Paşa ile Kongre üyelerinin Sıvas'a gelip burada bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler. Sizinle böylesine içtenlikle konuşur ve kişiliğinize karşı pek çok saygı beslerken bu işi benden saklamanıza çok üzüldüm." dedi. Ben de gereken karşılığı vererek kendisini inandırmaya çalıştımsa da son söz olarak : "Eğer Mustafa Kemal Paşa Sıvas'a gelir ve burada kongre toplamaya kalkışırsa beş on gün içinde buraların işgalinin kararlaştırıldığını kesin olarak biliyorum. Sizin kişiliğinize beslediğim saygı dolayısıyla bunu haber veriyorum. İnanmazsanız, iş olup bittikten sonra inanırsınız. O vakit yurdunuzu uçuruma sürükleyenler arasına siz de girmiş olursunuz" sözlerini söyledi. Dahiliye Nazırlığından dün aldığım şifre tel de, başka türlü yazılmakla birlikte gene bu kanıyı uyandıracak nitelikte idi. Yeni gelen Fransız subaylarından biri dün Kolordu Komutanı ile uzun uzadıya görüşerek kongre konusunda Komutan Beyefendinin düşüncesini anlamaya çalıştığı gibi, bu sabah da Bay Brüno bana gelerek, alafranga saat üçte, öbür Fransız subaylarıyla birlikte kongre üzerine görüşüleceğini, ama kendisinin aradaki dostluk dolayısıyla daha önce benimle ayrı görüşmek istediğini bildirdi. Bir süre konuşulduktan sonra sonuç olarak şunu da söyledi: "Ben dünden beri bu iş üzerinde pek çok düşündüm. Sonunda şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile Kongre üyeleri, Sıvas Kongresinde İtilâf Devletlerine karşı kışkırtıcı davranışlarda bulunmazlar ve onlar için saldırgan bir dil kullanmazlarsa kongrenin toplanmasında hiçbir sakınca yoktur. Ben kendim General Franşe Despere (Franchet d'Esperey)ye yazar, Mustafa Kemal Paşa için çıkarılan tutuklama buyruğunu geri aldırır ve kongrenin toplanmasına engel olunmaması için Dahiliye Nazırlığından size buyruk göndertirim. Fakat şu koşulla ki, siz de benden hiçbir şey saklamayacaksınız ve içten dostluğumuzu gözeterek birbirimize karşı hep açık bir dil kullanacağız. Yalnız kongrenin toplanacağı günü öğrenmek gerekir" dedi. Ben de kendisine bu konuda kesin bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisine bildireceğimi ve aradaki dostluk dola-

ve aradaki dostluğa binaen hiçbir şeyi ketmeylemeyeceğimi söyledim. Binbaşının işgal meselesinde dünkü kat'iyet-i ifadesine rağmen bugünkü mülâyemeti sebebini nazar-ı âli-i dakikadanilerine arzetmeği vecibeden ve bu bapta tafsilât-ı zevaitten addederim. Ayanen anlaşılıyor ki, bunların fikri Kongreyi Sıvas'ta toplatmağa muvafık görünerek Kongre Heyet-i Kiramiyle sizi burada içtima ettirmek ve el altından tedarikâtta bulunarak cümle ihvanı ele geçirmekten ve aynı zamanda işgal meselesini de emrivaki haline koymaktan ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezaretinden aldığım şifre bir telgraf da başka şekilde yazılmış olmakla beraber hemen aynı zeminde idi. İşte bendeniz her hakikati mektum tutulmak istirhamiyle Efendimize arzediyorum. Bundan sonra hatt-ı hareketin tayini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bukadar mütekarrip ve âdeta el ile tutulacak derecede mer'i olduğunu bilip dururken keyfiyetten Zât-ı Âlilerini haberdar etmemeği ve binaenaleyh Sıvas'ta kongre aktinden sarfınazar edilmesini arzeylemeği vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için Zât-ı Devletlerinden ve orada bulunan diğer ihvan-ı kiramdan pek ziyade rica ederim ki, ikinci bir kongrenin behemehal aktine lüzum-ı kat'î yoksa, vazgeçilsin. Var ise, dört taraftan işgali pek kolay olan Sıvas'ın merkez-i içtima olmasından sarfınazarla işgal ihtimali pek bait olan Erzurum'da veyahut tensip buyurulursa Erzincan'da in'ikadı esbabına tevessül buyurulmasını selâmet-i memleket namına istirham ederim. Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyefendi de bu baptaki nokta-i nazarlarını ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri vasıtasiyle size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan Sıvas Meb'us-ı sabıkı Rasim Bey de Erzurum Meb'us-ı sabıkı Hoca Raif Efendi Hazretlerine bu baptaki malûmât ve mütaleasını havi bir telgraf tevdi edecektir. Bittabi mütalea buyurduktan sonra Hoca Raif Efendi Hazretlerinin Ilıcadan avdetinde kendilerine lûtfen yollarsınız. İşte, efendim vaziyet bu merkezdedir. Hamiyet-i müsellemenize karşı fazla tasdi'den hazer eder ve emr-i cevabînize intizar eylerim efendim. İşte Rasim Bey'in telgrafı.

Reşit

Bu telgrafa orada verdiğim cevabı aynen arzedeceğim. Ertesi gün Heyet-i Temsiliye namına da, aynı mealde, uzun bir telgrafla teskin ve tatmine çalışıldı *(Ves. 43)*. Ayrıca Kadı Hasbi Efendi'ye de bilvasıta bir telgraf verildi *(Ves. 44)*. Kolordu kumandanına da icabı gibi yazıldı *(Ves. 45)*. Rasim Bey'e de müsterih olması için bizzat yazdım *(Ves. 46)*.

20 Ağustos 1919
saat : 1 sonra

Sıvas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne

İta buyurduğunuz malûmata ve mütaleat-ı samilerine hassaten arz-ı teşekkür ederim. Mösyö *Brüno* ve rüfekasının makam-ı tehditte vukubulan ifadelerini tamamen blöf olarak telâkki ederim. Sıvas Kongresinin in'ikadı yeni bir mesele olmayıp aylarca mukaddem dünyaca malûm olmuş bir teşebbüstür. Gariptir ki, İstanbul'da bulunan salâhiyettar Fransız rical-i siyasiyesinin de âcizlerine gönderdikleri haberler Anadolu'da millet tarafından vukubulmakta olan teşebbüsatın pek muhik ve meşru olduğu ve milletimizin mutalebatı kendilerine sarih olarak iblâğ edildiği takdirde hüsn-i kabul ve tatbikını deruhde edeceklerine dair şimdiden tahrirî teminat vermeğe hazır oldukları merkezindedir. Mösyö *Brüno*'nun ikinci mülâkatta tebdil-i lisan ve kesb-i mülâyemet eylemesi, âcizlerini kazanmak cihetine

yısıyla hiçbir şeyi saklamayacağımı söyledim. Binbaşının işgal konusunda dünkü kesin sözlerine karşı bugünkü yumuşaklığının nedenini, en ince ayrıntıları kavrayan yüksek görüşlerinize sunmayı ödev bilir ve bu konuda sözü uzatmayı gereksiz sayarım. Açıkça anlaşılıyor ki, bunların düşüncesi kongreyi Sıvas'ta toplatmaya yanaşmış görünerek, kongrenin yüce üyeleriyle [1] sizi burada toplamak ve el altından hazırlıkta bulunarak bütün arkadaşları ele geçirmekten ve hem de işgali olupbittiye getirmekten başka bir şey değildir. Dün akşam Dahiliye Nazırlığından aldığım şifre tel de, başka biçimde yazılmış olmakla birlikte, aşağı yukarı gene bu nitelikteydi. İşte ben her gerçeği, saklı tutulmak ricasıyla sizlerin bilginize sunuyorum. Bundan sonra tutulacak yolun çizilmesi size düşer. Düzenli dolaplı bir tehlikenin bu denli yakın ve sanki elle tutulacak kadar görünmekte olduğunu bilip dururken, durumu size[2] bildirmemeyi ve sonuç olarak Sıvas'ta kongre toplamaktan vazgeçilmesini önermemeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için sizden [3] ve orada bulunan öbür yüksek arkadaşlardan pek çok rica ederim ki, ikinci bir kongrenin toplanmasına kesin gereklik yoksa vazgeçilsin. Gereklik varsa, dört yandan ele geçirilmesi pek kolay olan Sıvas'ın toplantı merkezi olmasından vazgeçilerek, düşmanın kolayca işgal olasılığı pek uzak olan Erzurum'da ya da uygun görülürse Erzincan'da toplanma yoluna gidilmesini yurdun esenliği adına çok rica ederim. Kolordu Komutanı Salâhattin Beyefendi de bu konudaki görüşlerini ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri aracılığıyla size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan eski Sıvas milletvekili Rasim Bey de eski Erzurum milletvekili Hoca Raif Efendi Hazretlerine bu konudaki bilgi ve düşüncesini kapsayan bir tel çekecektir. Elbette okuduktan sonra Hoca Raif Efendi Hazretlerinin Ilıca'dan dönüşünde kendilerine yollamak iyiliğinde bulunursunuz. İşte efendim, durum böyledir. Söz götürmez yurtseverliğinize karşı sizi daha çok rahatsız etmekten çekinir ve karşılık olarak göndereceğiniz buyruğunuzu beklerim, efendim. İşte Rasim Bey'in teli.

Reşit

Bu tele verdiğim yanıtı olduğu gibi bilginize sunacağım. Ertesi gün, Heyeti Temsiliye adına da aynı anlamda uzun bir tel çekilerek yatıştırmaya ve inandırmaya çalışıldı. *(belge : 43)* Ayrıca, Kadı Hasbi Efendi'ye de aracılı bir tel çekildi. *(belge: 44)* Kolordu Komutanına da gerektiği gibi yazıldı. *(belge: 45)* Rasim Bey'e de, gönlünün rahatlaması için, kendim yazdım. *(belge: 46)*

20 Ağustos 1919
saat : 1 sonra

Sıvas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne

Verdiğiniz bilgiye ve yüksek görüşlerinize özellikle teşekkürlerimi sunarım. Bay Brüno ve arkadaşlarının gözdağı vermek için söylediklerini yüzde yüz kurusıkı sayarım. Sıvas Kongresinin toplanması yeni bir şey olmayıp aylardan beri dünyaca bilinen bir iştir. Tuhaftır ki, İstanbul'da bulunan yetkili Fransız siyasa adamlarının da bana gönderdikleri haberler, Anadolu'da ulusça girişilen işlerin pek haklı ve yasal olduğu ve ulusumuzun istekleri kendilerine açıkça bildirilirse iyi karşılayacaklarını ve uygulanmasını üzerine alacaklarını gösterir yazılı güvenceyi şimdiden vermeye hazır oldukları yolundadır. Bay Brüno'nun ikinci görüşmede ağız değiştirmesi ve yumuşaması bizleri kazanmak için olsa

[1] heyet-i kiramıyla.
[2] zâtı âlilerine.
[3] zâtı devletlerinden.

matuf olmaktan müsteb'ad değildir. Fransızlar tarafından Binbaşı *Brüno*'nun dediği gibi beş on günde Sıvas'ın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Hatır-ı Devletinizde olsa gerektir ki, İngilizler, bu husustaki tehdidatında daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a ihracına karar verdiler ve hatta mahza bendenizi tehdit için bir tabur dahi çıkardılar. Fakat bu teşebbüse karşı milletin kavi bir azm ü iman ve ateş ile mukabele edeceği hakikati kendilerince tahakkuk ettikten sonra hem kararlarından sarfınazar etmeğe ve hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleriyle beraber orada bulunan taburu nakletmeğe mecbur olmuşlardır. Sıvas Kongresinde mevzuubahs olacak hususat, Erzurum Kongresi Beyannamesi muhteviyatından sühuletle istidlâl olunacağına nazaran Kongrede İtilâf Devletleri aleyhinde tahrikâtta bulunmak gibi maksatlar kat'iyyen mevcut değildir. Burada **şunu da arzedeyim ki, bendeniz, ne Fransızların ve ne de herhangi bir devlet-i ecnebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük nokta-i sıyanet ve memba-i şefaat milletimin sinesidir.** Kongrenin lüzum ve zaman ve mahal-li in'ikadı hakkında müessir olmak, bendenizin şahsî hükmümün pek ziyade fevkınde haiz-i tesir olan millet kararına taallük eder bir keyfiyettir. Yalnız tahmin buyurulduğu gibi Fransızların, Kongre Heyetinin Sıvas'ta toplanmasına mürevviç görünerek ve badehu heyeti ele geçirmeğe imkân bulması âcizlerince pek bait tevehhümattandır. Bütün maruzatımı aynen Mösyö *Brüno*'ya söylemenizde hiçbir mahzur görmüyorum ve bu münasebetle Mösyö *Brüno* ve rüfekasına, milletimizin muhafaza-i hukuk ve müdafaa-i istiklâl için Erzurum Kongresi Beyannamesiyle bütün cihana olduğu gibi kendilerinin İstanbul'daki mümessil-i siyasilerine de iblağ eylemiş olduğu mukarrerat-ı esasiyeyi tatbike hiçbir suret ve sebeple duçar-ı tereddüt olmasına imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö *Brüno* bilmelidir ki, Fransızların Sıvas'ı işgale karar vermeleri kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine mütevakkıftır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Mösyö *Brüno* ve rüfekası arasında tezekkür edilse bile, Fransız milletince muta olabileceğine ihtimal verilemez.

Meb'us Rasim Bey'in Raif Efendi Hazretlerine olan telgrafnamesini okudum Korkmağa mahal olmadığının kendilerine lûtfen iblâğını rica ederim.

Gerek âcizlerine ita buyurmuş olduğunuz malûmat ve mütaleatı ve gerek Rasim Bey'in telgrafnamesini Heyet-i Temsiliyeye aynen takdim edeceğim. Binaenaleyh Sıvas Kongresi hakkındaki karar-ı kat'î ancak Heyet-i Temsiliyenin müzakeratı neticesinde taayyün edecektir. Bittabi takarrür edecek suret zât-ı samilerine arzolunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım, *Brüno*'nun tehdidatının halka işaasiyle kuvve-i maneviyenin kesrine mümanaat buyurulmasıdır. İhtiramat-ı mahsusamın kabulünü ve Salâhattin ve Refet Beyefendilere selâmımın tebliğini istirham ederim muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

(Verilen cevap üzerine Reşit Paşa'dan alınan ikinci telgraftır.)

Bendeniz anlayabildiğim kadarını Efendimize arzetmekle vazife-i vicdaniyemi ifa etmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız ricalinin nokta-i nazarlarını ve Zât-ı Devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadar şayan-ı itimat olduğunu kestirememekte mazurum. Hamiyet-i müsellemelerine nazaran vatanın selâmeti mevzuubahs olduğuna göre iyice düşünerek lâzımgelen hatt-ı hareketin tayini, Efendimizle Kongre Heyet-i Kiramından orada bulunan zevat-ı muhteremeye aittir. Emirlerinizi ifa edeceğimi arz ile ihtiramat-ı mahsusamı takdim ederim Efendim.

Reşit

gerektir. Binbaşı Brüno'nun dediği gibi, Fransızların beş on günde Sıvas'a girmeleri o kadar kolay bir şey değildir. Şunu hatırlamanız gerekir ki, İngilizler bu konuda gözdağı vermekte daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a çıkarılmasına karar verdiler ve dahası, özellikle beni korkutmak için, bir tabur da çıkardılar. Fakat bu çıkarmaya karşı, ulusun güçlü bir dayanç ve inan ve ateşle karşı koyacağı gerçeği kendilerince anlaşıldıktan sonra hem kararlarından dönmek, hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleriyle birlikte orada bulunan taburu alıp götürmek zorunda kalmışlardır. Sıvas Kongresinde görüşülecek konularda, Erzurum Kongresi Bildirisinden kolayca anlaşılacağı üzere, İtilâf Devletlerine karşı kışkırtmalarda bulunmak gibi amaçlar güden hiçbir yön kesinlikle yoktur. **Burada şunu da bilginize sunayım ki, ben ne Fransızların ne de herhangi bir yabancı devletin yardımlarına gönül indirecek kimselerden değilim. Benim için en büyük barınma yeri ve yardım kaynağı ulusumun kucağıdır.** Kongrenin gerekliği, zamanı ve toplantı yeri üzerine etki yapacak bir davranış, benim kendi kararımın çok üstünde geçerliği bulunan ulus kararına bağlıdır. Yalnız, düşündüğünüz gibi Fransızların, kongre üyelerinin Sıvas'ta toplanmasını ister görünerek, sonradan bu üyeleri ele geçirebilmesi bence çok uzak kuruntulardandır. Bütün bu sözlerimi, olduğu gibi Bay Brüno'ya söylemenizde de hiçbir sakınca görmüyorum. Böylece, ulusumuzun, haklarını korumak ve bağımsızlığını savunmak için Erzurum Kongresi Bildirisiyle bütün dünyaya olduğu gibi kendilerinin İstanbul'daki siyasal temsilcilerine de bildirmiş olduğu temel kararları uygulamaktan çekinmeye hiçbir şekilde yer olmadığı Bay Brüno'ya ve arkadaşlarına anlatılmış olur. Bay Brüno bilmelidir ki, Fransızların Sıvas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir savaşa karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararı Jandarma Binbaşısı Bay Brüno ile arkadaşları düşünseler bile, Fransız ulusunun böyle bir karara uyabileceği sanılamaz.

Milletvekili Rasim Bey'in Raif Efendi Hazretlerine olan telyazısını okudum. Korkmaya yer olmadığının kendilerine lütfen duyurulmasını rica ederim.

Gerek bana ulaştırdığınız bilgi ve düşüncelerinizi, gerekse Rasim Bey'in telyazısını Heyeti Temsiliye'ye olduğu gibi sunacağım. Bundan dolayı, Sıvas Kongresi ile ilgili kesin karar, ancak Heyeti Temsiliye'nin görüşmeleri sonunda belli olacaktır. Alınacak karar elbette size bildirilecektir. Yalnız bugün için ricam, Brüno'nun gözdağı verdiğini halka duyurmamanız, böylece içgücünün kırılmasını önlemenizdir. Saygılarımın kabulünü, Salâhattin ve Refet beyefendilere de selamımın ulaştırılmasını rica ederim saygıdeğer Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

Verilen yanıt üzerine Reşit Paşa'dan ikinci tel:

Ben anlayabildiğim kadarını sizlerin bilginize sunmakla vicdan ödevimi yerine getirmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız siyasa adamlarının görüşlerini ve size verdikleri sözlere güvenilip güvenilemeyeceğini kestiremem. Söz götürmez yurtseverliğiniz açısından yurdun esenliği söz konusu olduğuna göre, iyice düşünerek gereken yolun tutulması sizlerle, yüce Kongre üyelerinden orada bulunan saygıdeğer kişilere düşer. Buyruklarınızı yerine getireceğimi bildirir, saygılarımı sunarım efendim.

Reşit

Efendiler, Diyarbekir ve Bitlis havalisinde, efkârı tenvir maksadiyle, oralarda ordu kumandanı olarak bulunduğum sıralarda kısmen şahsan tanıdığım birtakım rüesaya hususî mektuplar yazdım ve Van, Bayazıt civarlarında bulunan bazı aşair rüesasiyle de temas ve irtibatlar temin ettim *(Ves. 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53).*

Erzurum'u terk lüzumu

Nihayet Efendiler; Ağustos içinde, her taraftan birtakım murahhasların Sıvas'a müteveccihen hareket eyledikleri ve kısmen Sıvas'a muvasalat etmeğe de başladıkları anlaşıldı. Sıvas'a muvasalat eden murahhaslar tarafından Sıvas'a ne vakit hareket edeceğimiz istifsar olunmağa başlandı.

Artık Erzurum'u terketmek lâzımgeliyordu. Fakat şimdiye kadar verdiğim malûmattan müsteban olmuştur ki, Sıvas Kongresi, şark ve garp vilâyetlerinin ve Trakya'nın yani bütün memleketin ittihadını temin gayesine matuf idi. Bu sebeple şark vilâyetlerinin, bu kongrede, murahhasları bulunmak icap ederdi. Bu vilâyetlerden, Sıvas Kongresi için murahhaslar intihap ettirmeğe kalkışmak gayriamelî bir fikirdi. Erzurum Kongresini akteden murahhasların Sıvas'a tahriklerine kalkışmanın da mümkün olamayacağı anlaşılıyordu. Zaten Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku namına mahallerinden salâhiyet almış olan bu murahhasların daha umumî bir gayeye müteallik salâhiyetleri de yok idi. Aynı nokta-i nazardan, Erzurum Kongresinin Sıvas Kongresine vilâyat-ı şarkıye namına bir heyet-i murahhasa göndermeğe salâhiyeti olamayacağı da meydanda idi.

Yeniden murahhas intihap ettirmeğe kalkışmak ne kadar gayriamelî idiyse, birtakım nazariyat çerçevesi içinde, sıkışıp kalmak dahi o kadar gayriamelî idi.

En basit ve amelî çare, Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesini Sıvas'a götürüp kongreye ithal etmekten ibaret idi.

Azadan Mutki aşiret reisinin, Mutki dağlarından çıkmaktan mütevahhiş olduğunu bizzat bilirdim. Siirt Meb'usu Sadullah Bey ortada yok.

Servet ve İzzet Bey'ler, kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon'a gitmiş bulunuyorlar.

Erzurum'da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de beyan-ı mazeret ediyor.

Yolumuzda Erzincan'da Şeyh Fezvi Efendi'yi bulabileceğiz.

Servet ve İzzet Bey'leri davet ettim, gelmediler. Raif Efendi'ye bize refakat etmesi için rica ettik, kabul etti.

Baylar, Diyarbakır ve Bitlis dolaylarındaki halkı aydınlatmak düşüncesiyle, oralarda ordu komutanı olarak bulunduğum sıralarda kendileriyle tanıştığım birtakım ileri gelen kişilere özel mektuplar yazdım ve Van, Bayazıt çevrelerinde bulunan bazı aşiret başkanlarıyla da bağlantı ve ilişki kurdum. *(belge: 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53)*

Daha sonra baylar, Ağustos içinde her yerde birtakım delegelerin Sıvas'a yollandıkları ve kimilerinin de Sıvas'a varmaya başladıkları anlaşıldı. Sıvas'a varan delegeler bizim ne zaman yola çıkacağımızı sormaya başladılar. Erzurum'dan ayrılma gereği

Artık Erzurum'dan ayrılmak gerekiyordu. Ama, şimdiye değin verdiğim bilgiden anlaşılmıştır ki, Sıvas Kongresi doğu ve batı illerinin ve Trakya'nın, yani bütün ülkenin birliğini sağlamak amacını güdüyordu. Bunun için, bu kongrede doğu illeri delegelerinin bulunması gerekirdi. Bu illerde Sıvas Kongresi için delegeler seçtirmeye kalkışmak elverişli olmayan bir düşünceydi. Erzurum Kongresinde bulunan delegelerin de Sıvas'a götürülmeye kalkışılamayacağı da anlaşılıyordu. Kaldı ki, geldikleri yerlerden Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku adına yetki almış olan bu delegelerin daha genel bir amaca ilişkin yetkileri de yoktu. Gene bu nedenle, Erzurum Kongresinin Sıvas Kongresine doğu illeri adına bir delege topluluğu göndermeye yetkisi olmayacağı da ortada idi.

Yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne ölçüde işe yaramaz idiyse, birtakım kuramsal düşüncelerin çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o ölçüde işe yaramazdı.

En kolay ve çıkar yol, Vilâyatı Şarkıye Müdafaaî Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesini Sıvas'a götürüp kongreye katmaktı.

Üyelerden Mutki aşireti başkanının, Mutki dağlarından dışarı çıkmaktan korktuğunu ben kendim bilirdim. Siirt milletvekili Sadullah Bey ortada yok.

Servet ve İzzet beyler, kongre biter bitmez birer özür bildirerek Trabzon'a gitmiş bulunuyorlar.

Erzurum'da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de özür bildiriyor.

Yolumuzda, Erzincan'da Şeyh Fevzi Efendi'yi bulabileceğiz.

Servet ve İzzet beyleri çağırdım; gelmediler. Raif Efendi'ye bizimle gelmesi için rica ettik, kabul etti.

Nihayet Heyet-i Temsiliye azası olarak, Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sıvas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk ve Sıvas Kongresini vücuda getiren murahhasların vesikalarını tetkik lüzumu hissolunduğu zaman, ben, orada şöyle bir vesika yazdım ve altını Heyet-i Temsiliye mührüyle mühürledim.

«Heyet-i Temsiliyeden :

Mustafa Kemal Paşa
Rauf Bey
Ulemadan Raif Efendi
Şeyh Fevzi Efendi
Bekir Sami Bey

Berveçhibalâ esamisi maruz zevat, Şarkî Anadolu namına Sıvas Kongresinde bulunmak üzere Erzurum Kongresince memur edilmiştir.

(Mühür)»

Efendiler, Erzurum'u terkettiğimiz tarih 29 Ağustos 1919 dur.

Sıvas yolunda

Amasya'dan, Erzurum'a gelirken, Sıvas'ta küçük bir hikâyeye zemin olan vak'a hatırlarınızdadır. Gariptir ki, Erzurum'dan Sıvas'a giderken de buna mümasil küçük bir vaziyete temas ettik.

Erzincan'dan garba hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı methaline gelir gelmez, bazı jandarma neferlerinin ve zabitlerinin, heyecanlı ve mütelâşi bir tarzda otomobillerimizi tevkif ettiklerini gördük.

Vaziyeti izah ettiler : «Dersim Kürtleri, Boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez.»

Bir zabit, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkıyayı tardedecek ve yolu açacak imiş...

Pek iyi ama, bu eşkıyanın kuvveti nedir, neresini nasıl tutmuş, ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek?!

Bu muammalar halledilinceye kadar, geri, Erzincan'a dönmek ve kim bilir ne kadar günler beklemek lâzım! Bizim ise, işimiz pek acele idi. Ben, Erzurum ile Sıvas arasındaki mesafeyi mutat zamanda kat'edip muayyen günde, Sıvas'ta bulunamazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple tevahhuş ve tevakkuf ettiğim Sıvas'ta şayi olursa panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi.

O halde karar? tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi. Yalnız ufak bir tertip almağı muvafık buldum.

Sonunda, Heyeti Temsiliye üyesi olarak, Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sıvas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk ve Sıvas Kongresini meydana getiren delegelerin belgelerini incelemek gereği duyulduğu zaman, ben, orada şöyle bir belge yazdım ve altını Heyeti Temsiliye mühürü ile mühürledim.

Heyeti Temsiliye'den :
Mustafa Kemal Paşa
Rauf Bey
Din bilginlerinden[1] Raif Efendi
Şeyh Fevzi Efendi
Bekir Sami Bey

Yukarıda adları yazılı kişiler, Doğu Anadolu adına Sıvas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresince görevlendirilmişlerdir.

Mühür

Baylar, Erzurum'dan çıktığımız gün, 29 Ağustos 1919'dur.

Amasya'dan Erzurum'a gelirken Sıvas'ta küçük bir öyküye konu olan olayı unutmamışsınızdır. Tuhaftır ki, Erzurum'dan Sıvas'a giderken de buna benzer küçük bir durumla karşılaştık. Sıvas yolunda

Erzincan'dan batıya doğru yola çıktığımız günün sabahı, Erzincan boğazına gelir gelmez, birtakım jandarma erlerinin ve subaylarının heyecanlı ve korkulu bir davranışla otomobillerimizi durdurduklarını gördük.

Durumu açıkladılar : "Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez."

Bir subay, kuvvet gönderilmesini merkeze yazmış, o kuvvet gelince gerekli düzenlemeyi yapacak, saldırıp haydutları püskürtecek ve yolu açacakmış...

Pek iyi ama, bu haydutların kuvveti nedir; neresini, nasıl tutmuş; ne kadar kuvvet gelecek, ne zaman gelecek?

Bu bilmeceler çözülünceye değin, geriye Erzincan'a dönmek ve kimbilir kaç gün beklemek gerek! Bizim ise işimiz pek ivediydi. Ben Erzurum ile Sıvas arasındaki yolu belli süre içinde aşıp belli günde Sıvas'ta bulunamazsam; şurada burada, şundan ya da bundan ötürü korktuğum ve beklediğim, Sıvas'ta ve her yerde duyulursa bozgun başlayabilir, işler altüst olabilirdi.

Öyleyse karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka türlü de yapamazdık. Yalnız küçük bir düzenleme yapmayı uygun buldum.

[1] ulema.

Hafif mitralyözlerle mücehhez bulunan, fedakâr arkadaşlarımızdan birkaçını – elyevm bir alay kumandanı olan Osman Bey, ki Tufan Bey namiyle maruf olmuştur, bunların başında idi – bir otomobil ile kendi otomobilimize takaddüm ettirdik. Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere ehemmiyet verilmeyerek otomobiller serî hareketle şose üzerinde ileri yürümeğe devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla meşgul olunmayacak.. Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapayan eşkıyaya temas edilirse, hep otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız ve kalanlar tekrar kabil-i istimal otomobillere binerek serian ileri uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de bu idi...

Bu tertip ve tarz-ı hareketi, makul ve emniyetli görmeyenler bulunabilir. Gerçi bu tarihlerde Elâziz Valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de dolaştığı ve bazı tesvilât ve tertibata çalıştığı malûm idiyse de izah edeyim ki, ben, evvelâ, hakikaten Boğazın tutulduğuna kani olmadım. Bunu, hükûmet-i merkeziyenin mümaşatkârı olabileceğini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından, mahza, beni tevakkufa mecbur etmek için tasni edilmiş bir plân telâkki ettim. Saniyen, Dersim Kürtleri Boğazı tutmuşlarsa, bunların alabilecekleri tertibatın, uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması, bence, çok muhtemel idi.

Hulâsa, yürüdük, Boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sıvas'a muvasalat ettik. Ahalinin şehrin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak tezahüratiyle karşılandık.

Üçüncü Kolordu Kumandanı olan Salâhattin Bey, Sıvas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, Kongreye gelen murahhasların yerleştirilmesinde ve Heyet-i Temsiliye için lise binasının ve Kongreye mahsus salonun ihzarında ve her türlü tertibat ahzinde mihmannüvazlığa misal olacak surette fevkalâde çalışmışlardı.

Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Halbuki, 7 Temmuz 1919 tarihli talimatımız mucibince, kendi mıntıkası olan Üçüncü Kolordu mıntıkasından ayrılmamak lâzım ve bilhassa tam Sıvas'ta Kongre in'ikat edeceği günlerde orada bulunması muvafıktı. Muhabere ile kendisinin Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya «derhal ve behemehal Sıvas'a gönderilmesini» emrettim. 7 Eylülde geldi ve Heyet-i Temsiliye Azası olarak tarafımdan Kongre Heyetine takdim olundu.

Efendiler, bizden evvel gelmiş olan murahhaslar, muvasalatımıza intizaren aralarında içtimalar yapmışlar ve ihzarî bazı projeler kaleme almışlar.

Ellerinde hafif makineli tüfekler bulunan özverili arkadaşlarımızdan birkaçını (Şimdi bir alay komutanı olan Osman Bey, ki Tufan Bey adıyla tanınmıştır, bunların başında idi) bir otomobil ile kendi otomobilimizin önüne geçirdik. Sağdan soldan gelecek, uzaktan açılmış ateşlere önem verilmeyerek otomobiller hızla karayolu üzerinde ileri yürümeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa onlarla ilgilenilmeyecek... Tam karayolu üzerinde ve yakınında, yolu kapayan haydutlarla karşılaşılırsa hepimiz otomobillerden atlayacağız ve bunlara saldırarak yolu açacağız ve kalanlar gene, kullanılabilecek durumda olan otomobillere binerek ve hızla ilerleyerek yola devam edecekler... İşte verilen buyruk da buydu.

Bu düzenleme ve davranışı akla uygun ve güvenilir görmeyenler bulunabilir. Gerçi o günlerde Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de[1] dolaştığı ve bazı oyalayıcı işler yapmaya ve türlü düzenler kurmaya çalıştığı biliniyor idiyse de, açıklayayım ki ben, her şeyden önce, boğazın gerçekten tutulduğuna inanmadım. Bunu, İstanbul Hükümeti'nin yardakçısı olabileceğini sandığım bazı kimselerin, sadece beni durdurmaya zorlamak için uydurdukları bir düzen saydım. İkincisi, Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlarsa bunların yapabilecekleri işin, uzak tepelerden yola ateş etmekten başka bir şey olamayacağını çok iyi kestiriyordum.

Kısacası, yürüdük, boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sıvas'a vardık. Halkın, kentin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak gösterileriyle karşılandık.

Üçüncü Kolordu Komutanı olan Salâhattin Bey Sıvas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, kongreye gelen delegelerin yerleştirilmesinde ve Heyeti Temsiliye için lise binasının ve kongre toplantı salonunun düzenlenmesinde ve her türlü önlemin alınmasında konukseverliğe örnek olacak biçimde olağanüstü çalışmışlardı.

Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Oysa, 7 Temmuz 1919 günlü yönergemiz gereğince, kendi bölgesi olan Üçüncü Kolordu bölgesinden ayrılmaması gerekli idi. Üstelik, tam Sıvas'ta kongre toplanacağı günlerde orada bulunması da uygun olacaktı. Yazışma sonunda kendisinin Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya "Hemen ve kesinlikle Sıvas'a gönderilmesini" buyurdum. 7 Eylülde geldi. Kendisini Heyeti Temsiliye üyesi olarak kongre üyelerine tanıttım.

Baylar, bizden önce gelmiş olan delegeler, bizi beklerken, aralarında toplantılar yapmışlar ve hazırlık niteliğinde bazı tasarılar kaleme almışlar.

[1] Tunceli

Muvasalatımızdan sonra da bazı hususî içtimalar ve müzakereler olmuş ve bu defa bazı kararlar da verilmiş. Müsaade ederseniz, çok karakteristik olduğu için, bu noktayı izah edeyim :

Sıvas Kongresi açılıyor

Sıvas Kongresi, 1919 Eylülünün 4 üncü Perşembe günü zevalden sonra ikide açıldı.

Öğleden evvel murahhaslar meyanında bulunan ve ötedenberi şahsan tanıdığım Husrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir malûmat verdi : «Rauf Bey ve sair bazı zevat, Bekir Sami Bey'in evinde hususî bir içtima aktetmişler ve beni reis yapmamağa karar vermişler.» Arkadaşların, bilhassa Rauf Bey'in, böyle bir hareketine asla ihtimal vermedim ve Husrev Sami Bey'e, itiraf edeyim ki, biraz ciddî olarak, böyle manasız sözleri bana isal etmemesini ihtar ettim. Verdiği haberin aslı olmak imkânı ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında, suitefehhümatı mucip sözler sarfının caiz olmadığını da ilâve ettim.

Efendiler, ben, bu Kongrede riyaset meselesine ehemmiyet vermiyordum. Riyasete, belki müsin bir zatın getirilmesi muvafık olacağını düşünüyordum. Bu maksatla bazı arkadaşların da nokta-i nazarını istimzaç ettim. Bu meyanda, Kongre salonuna girmezden evvel koridorda Rauf Bey'e tesadüf ettim. «Kimi reis yapalım?» dedim. Rauf Bey, âdeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeğe hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir lisanla : «Sen reis olmamalısın!» dedi. Derhal Husrev Sami Bey'in verdiği malûmatın sıhhatine inandım ve bittabi müteessir oldum. Gerçi Erzurum Kongresinde de benim riyasetimi mahzurlu görenler vardı. Fakat onların ne mahiyette insanlar olduğunu izah etmiştim. Bu defa, en yakın arkadaşlarımın, aynı zihniyeti izhar etmeleri beni düşündürdü. Rauf Bey'e: «Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde ittihaz ettiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsun.» dedim ve cevabına intizar etmeden, yanından uzaklaşarak Kongre salonuna girdim.

Kongrenin küşadını müteakip ilk söz alan bir zât-ı âlînin, Kongre zaptında aynen mazbut olan şu ifadesini işittik :

«— Efendim, şimdi tabiî riyaset meselesi mevzuubahs olacak. Bendeniz riyasetin birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere münavebe ile olmasını ve aza veya temsil edilen vilâyet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibariyle hurufu heca sırasiyle ihraz edilmesini teklif ediyorum.»

Efendiler, garip tesadüftür ki, bu teklif sahibinin temsil ettiği vilâyetin ismi elif ile başladığı gibi isminin de ilk harfi elif ile başlıyordu.

Bizim varışımızdan sonra da bazı özel toplantılar ve görüşmeler olmuş ve bu kez bazı kararlar da verilmiş. İzin verirseniz, çok özel bir niteliği olduğu için, bu noktayı açıklayayım :

Sıvas Kongresi 1919 Eylülünün 4 üncü Perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı. Sıvas Kongresi açılıyor

Öğleden önce delegeler arasında bulunan ve öteden beri kendisini tanıdığım Husrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir haber verdi : Rauf Bey ve başka bazı kişiler, Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı yapmışlar ve beni başkan yapmamaya karar vermişler. Arkadaşların, özellikle Rauf Bey'in, böyle bir davranışta bulunacaklarını hiç ummadım ve Husrev Sami Bey'in, açık söyleyeyim ki, biraz ağırca olarak, böyle yersiz sözleri bana ulaştırmaması için dikkatini çektim. Verdiği haberin doğru olmasının olanağı, olasılığı bulunmadığını, arkadaşlar arasında yanlış anlayışlara yol açacak sözler söylemenin uygun olmadığını da sözlerime ekledim.

Baylar, ben bu kongrede başkanlık işine önem vermiyordum. Başkanlığa, belki yaşlı bir kişinin getirilmesinin uygun olacağını düşünüyordum. Bu yüzden kimi arkadaşların da düşüncelerini sordum. Bu arada, kongre salonuna girmezden önce koridorda Rauf Bey'e rastladım. "Kimi başkan yapalım?" dedim. Rauf Bey, hemen hemen heyecanlı bir sesle, önceden söylemeye hazırlanmış olduğu o andaki durumundan anlaşılan bir davranışla ve keskin bir dille : "Sen başkan olmamalısın!" dedi. Hemen Husrev Sami Bey'in verdiği haberin doğruluğuna inandım ve elbette üzüldüm. Her ne kadar Erzurum Kongresi'nde de benim başkanlığımı sakıncalı görenler var idiyse de onların ne biçim insanlar olduklarını açıklamıştım. Bu kez, en yakın arkadaşlarımın da o anlayışı belirtmeleri beni düşündürdü. Rauf Bey'e : "Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde aldığımız kararı bana bildiriyorsun." dedim ve yanıtını beklemeksizin yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.

Kongrenin açılmasından sonra ilk söz alan bir yüksek kişinin, kongre tutanağına olduğu gibi geçirilen şu sözlerini işittik :

"Efendim, şimdi elbette başkanlık sorunu söz konusu olacak. Ben başkanlık görevinin birer gün ya da birer hafta sürmek üzere nöbetleşe yapılmasını ve üye adlarının ya da temsil edilen il ve sancak adlarının baş harflerine göre alfabe sırasıyla yapılmasını öneriyorum."

Baylar, öyle şaşılacak bir rastlantıdır ki, bu öneriyi yapanın temsil ettiği ilin adı da, kendi adı da alfabenin ilk harfi[1] ile başlı-

[1] Elif

Ben, sahib-i davet sıfatiyle bir nutuk irat ederek *(Ves. 54)*, Kongreyi açtıktan sonra, muvakkaten, makam-ı riyasette bulunuyordum.

«— Bu neden icap ediyor, Efendim?» diye sordum.

«Sahib-i teklif — Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi harice karşı da müsavata riayet ettiğimizden hüsn-i tesir etmiş olur» dedi.

Efendiler, ben, vatanın, sahib-i teklifle beraber, bütün milletin, hepimizin nasıl bir girive-i felâket içinde bulunduğumuzu göz önüne getirerek, çare-i halâs olduğuna kani bulunduğum teşebbüsatı, namütenahi müşkülât ve mevanie rağmen, maddî, manevî bütün mevcudiyetimle, hayyiz-i fiile çıkarmağa çalışırken benim en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbul'dan gelmiş ve bittabi vaziyetin iç yüzüne gayrivâkıf hürmet ettiğim ihtiyar bir zat lisaniyle, bana, şahsiyattan bahsediyorlar.

Bu teklifi reye koydum. Ekseriyetle reddettiler ve reis intihabını rey-i hafi ile reye vazettim. Üç rey müstesna olmak üzere beni reis intihap ettiler.

* * *

Sıvas Kongresinin meşgul olduğu işler

Sıvas Kongresinin, ruzname-i müzakeratını, Erzurum Kongresinin nizamname ve beyannamesi muhteviyatı ve bir de bizim Sıvas'a muvasalatımızdan evvel gelmiş olan yirmi beş kadar azanın hazırladığı bir muhtıra teşkil edecekti.

İlk küşat günü olan 4 Eylül günü ile beşinci, altıncı günleri, yani üç gün.

İttihatçı olmadığımızı teyit için yemin etmek lüzumiyle ve yemin formülü hazırlamakla; padişaha ariza yazmakla ve Kongrenin küşadı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa Kongre, siyasetle iştigal edecek mi, etmeyecek mi zemininin münakaşasiyle geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet, siyasetten başka bir şey değil iken bu son zemin-i münakaşa şayan-ı hayret değil midir?

Nihayet, Kongrenin dördüncü günü asıl maksada temas ettik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Nizamnamesi muhteviyatını müzakere ve hemen intaç ettik. Bunun sebebi Erzurum Kongresi Nizamnamesinde yapılması lâzımgelen tadilâtı zaten ihzar ve icap edenleri tenvir etmiş bulunuyorduk.

Maahaza, yapılan tadilât, bilâhare bazı itirazat ve ihtilâfatı ve birçok muhaberat ve münakaşatı mucip olduğu için, bu tadil olunan noktaların mühimlerini işaret edeceğim :

yordu. Ben, çağrıyı yapan kişi olarak, bir söylevle *(belge : 54)* Kongreyi açtıktan sonra, geçici olarak başkanlık yerinde bulunuyordum.

"Bu neden gerekiyor efendim?" diye sordum.

Öneriyi yapan :

"Böylece işin içine senlik benlik karışmamış olacağı gibi dışarıya karşı da, eşitliği gözettiğimiz için, iyi bir etki yapılmış olur" dedi.

Baylar, ben yurdun, öneriyi yapanla birlikte bütün ulusun, hepimizin nasıl bir felaket çıkmazında bulunduğumuzu göz önüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım girişimleri bitmez tükenmez güçlükler ve engellere karşın maddesel ve ruhsal bütün varlığımla yürütmeye çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım, daha dün İstanbul'dan gelmiş ve elbette işlerin içyüzünü bilmeyen, saygı duyduğum yaşlı bir kişinin diliyle bana senlikten benlikten söz ediyorlar.

Bu öneriyi oya koydum. Çoğunlukla kabul edilmedi. Başkan seçimini gizli oya koydum. Üç üye dışında bütün üyeler oylarını bana verdiler.

* * *

Sıvas Kongresi'nin gündemi, Erzurum Kongresi'nin tüzük ve bildirisi ve bir de bizden önce Sıvas'a gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin düzenlediği bir andırıdan oluşacaktı.

Sıvas Kongresinin üzerinde durduğu işler

İlk açılış günü olan 4 Eylül günü ile Eylülün beşinci ve altıncı günleri, yani üç gün, İttihatçı olmadığımızı açıkça belirtmek için andiçmek gereğini konuşmakla ve ant örneğini düzenlemekle; Padişaha sunulacak yazıyı yazmakla ve Kongrenin açılışı dolayısıyla gelen tellere karşılık vermekle ve daha çok da, Kongre siyasayla uğraşacak mı, uğraşmayacak mı konusunun tartışılmasıyla geçti. İçinde bulunulan savaşım ve uğraşmalar, siyasadan başka bir şey değilken bu son tartışmalara şaşılmaz mı?

Sonunda Kongrenin dördüncü günü, asıl konuya geldik ve o gün Erzurum Kongresi Tüzüğünü görüşerek hemen sonuca bağladık. Çünkü, Erzurum Kongresi Tüzüğünde yapılması gereken değişiklikleri önceden hazırlamış ve gerekli gördüklerimizi bu konuda aydınlatmış bulunuyorduk.

Bununla birlikte, yapılan değişiklikler, sonradan bazı direnmelere, anlaşmazlıklara ve birçok yazışma ve tartışmalara yol açtığı için, bu değiştirilen noktaların önemlilerini bildireceğim.

1) Cemiyetin unvanı «Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» idi. «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» oldu.

2) «Heyet-i Temsiliye, Şarkî Anadolu'nun heyet-i umumiyesini temsil eder» kaydı yerine «Heyet-i Temsiliye vatanın heyet-i umumiyesini temsil eder» dendi. Mevcut azaya da daha altı zat ilâve olundu.

3) «Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telâkki edeceğimizden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir» yerine «Her türlü işgal ve müdahalelerin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâtın reddi hususlarında müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.» denildi.

Bu iki cümledeki fark, mana itibariyle bittabi pek büyüktür. Birincisinde Düvel-i İtilâfiyeye karşı hasmane vaziyet ve mukavemet telâffuz olunmuyor. İkincisinde bu cihet sarahat kesbediyor.

4) Nizamnamede, dördüncü maddeyi teşkil eden mesele oldukça münakaşayı mucip oldu. Madde şu idi :

«Hükûmet-i Osmaniye bir tazyik-ı düvelî karşısında buraları (yani şark vilâyetlerini) terk ve ihmal etmek ıstırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasî, askerî vaziyetlerin tayin ve tespiti» yani idare-i muvakkate teşkil etmek meselesi.

Sıvas Kongresi Nizamnamesinde bu maddedeki «buraları» yerine «mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek...» suretinde şamil ve umumî bir kayıt kondu.

Amerika mandası için propagandalar

Bundan sonra, 8 Eylül içtimaında, bahsettiğim muhtıraya temas edildi. Bu muhtırada başlıca Amerika mandası meselesi mevzuubahs ediliyordu.

O günlerde, İstanbul'dan gelen bazı zevat, Amerikalı Mister *Bravn* (Browne) namında bir de gazeteciyi Sıvas'a getirmişlerdi. Bu mesele hakkında Kongrede cereyan eden müzakerattan bahsetmeden evvel mesele hakkında, heyet-i aliyenizin kâfi derecede tenevvürüne medar olmak üzere, evvelâ, bu zemine mukaddeme olacak bazı malûmat arzedeyim. Bu malûmatı, Erzurum'dan beri başlayan bazı muhaberattan daha iyi anlaşılacağı için aynen arzedeceğim.

Asayişe müteallik gayet müstaceldir Amasya'dan, 25/26 Temmuz 1919

Erzurum'da Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur : Bugün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya muvasalat ettiler. Kendileriyle uzunca müddet

1 — Derneğin adı "Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti" idi, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" oldu.

2 — "Heyeti Temsiliye Doğu Anadolu'nun bütününü temsil eder." sözü yerine "Heyeti Temsiliye yurdun bütününü temsil eder." dendi. Üyeler arasına da daha altı kişi eklendi.

3 — "Her türlü işgali ve işimize karışmayı Rumluk ve Ermenilik örgütleri oluşturma amacıyla yapılmış sayacağımızdan elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir." yerine "Her türlü işgal ve işimize karışmanın ve özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri oluşturma amacını güden davranışların durdurulması için elbirliğiyle savunma ve uğraşma ilkesi kabul edilmiştir" denildi.

Bu iki cümledeki ayrılık, anlam bakımından elbette pek büyüktür. Birincisinde İtilâf Devletlerine karşı düşmanca bir durum alınacağı ve direnileceği söylenmiyor. İkincisinde bu yön açıkça belirmiş oluyor.

4 — Tüzüğün, dördüncü maddesini oluşturan sorun, oldukça tartışmalara yol açtı. Madde şu idi :

"Osmanlı Hükümeti'nin yabancı devletler baskısı karşısında buraları (yani doğu illerini) bırakmak ve buralarla ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa yönetim, siyasa, askerlik bakımlarından nasıl davranılacağının belirtilmesi ve saptanması" yani geçici yönetim kurma işi.

Sıvas Kongresi Tüzüğünde bu maddedeki "buraları yerine ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ve orası ile ilgilenmemek..." biçiminde kapsayıcı ve genel sözler kondu.

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında, demin söylediğim andırı üzerinde konuşuldu. Bu andırıda başlıca Amerikan güdümü söz konusu oluyordu. *Amerika güdümü için propagandalar*

O günlerde, İstanbul'dan gelen kimi kişiler, Amerikalı Bay Bravn (Browne) adında bir gazeteciyi de Sıvas'a getirmişlerdi. Bu işle ilgili olarak kongrede geçen görüşmelerden söz açmadan önce konu üzerinde yüce kurulunuzun yeterince aydınlanmasını sağlamak üzere, ilkin bu konuya giriş olarak birtakım bilgileri sunayım. Bu bilgiler, Erzurum'dan beri başlayan bazı yazışmalardan daha iyi anlaşılacağı için, onları olduğu gibi sunacağım.

Güvenlikle ilgili	Amasya'dan
ve çok ivedidir.	25/26 Temmuz 1919

Erzurum'da Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına

1 — **Mustafa Kemal Paşa'ya özeldir :** Bugün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya geldiler. Kendileriyle uzunca bir süre ko-

teşerrüf ettim. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendi'ye arz-ı ihtiramat ederler. Müşarünileyh, atideki mütaleasını arzetmekliğimi rica etmiştir.

2 — İstiklâl şayan-ı arzu ve tercihtir. Ancak istiklâl-i tam talep ettiğimiz halde mülkün menatık-ı müteaddideye taksimi, kat'î ve şüphesizdir. Şu halde iki üç vilâyete munhasır kalacak istiklâle, tamamiyet-i mülkiyemizi temin edecek mandaterlik elbette müreccahtır. Memalik-i Osmaniyenin cümlesine şamil meşrutiyetimiz ve hariçte hakk-ı temsilimiz baki kalmak şartiyle bir müddet-i muayyene için Amerika mandaterliğini talep etmeği milletimiz için en nafi bir şekl-i hal kabul ediyorum. Bu bapta Amerika mümessili ile görüştüm. Birkaç şahsın değil, bütün milletin sadasını Amerika'ya duyurmak lâzımgeldiğini söyledi ve atideki şerait dairesinde *Wilson*'a, Senatoya ve Amerika Kongresine müracaatta bulunulmasını dermeyan eyledi.

a) Âdil bir hükûmetin tesisi.

b) Maarif-i umumiyenin neşri ve tamimi.

c) Hürriyet-i edyan ve mezahibin temini.

d) Muahedat-ı hafiyenin ilgası.

e) Umum memalik-i Osmaniyeyi şamil olmak üzere Amerika hükûmetinin mandaterliğimizi kabul eylemesi.

3 — Bundan başka Kongremizin intihap edeceği bir heyeti, Amerika'ya bir zırhlı ile isal etmeği de mümessil deruhde etmiştir.

4 — Bekir Sami Bey daha bir iki gün buralarda kalacağından her gûna emir ve talimatın vasıta-i âcizanemle tebliğini ve hassaten Sıvas Kongresinin ne zaman içtima edeceğini ve kendilerinin yeym-i mezkûre kadar nerede intizar eylemesi muvafık olacağının iş'ar buyurulmasını istirham eylemekte olduğu.

Fırka 5 Kafkas Kumandan Vekili

Arif

Şifre **Erzurum**
Acele ve zatîdir
196

Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığına

1 — Elyevm Amasya'da bulunan vali-i esbak Bekir Sami Beyefendi'ye mahsustur : Telgrafname-i âlilerinden pek müstefit olduk. Hal-i in'ikatta bulunan Vilâyat-ı Şarkıye Kongresi hemen her tarafta memleketleri halkınca haiz-i tesir ve nüfuz ve sahib-i kelâm tanınmış zevattan mürekkep bir heyet-i muktedire halindedir. Bu Kongrede şimdiye kadar olan müzakeratta devlet ve milletin istiklâl-i tammı musirren müdafaa olunmaktadır. Binaenaleyh henüz bizce de şurut ve mahiyeti müphem bir Amerika mandaterliğinden Kongreye doğrudan doğruya bahsolunması, pek mahzurlu olacağı cihetle zât-ı âlilerinin Dersaadet'te hal-i temasta bulunduğu zevat ile olan müzakereye istinaden zirdeki noktaların izahiyle bizleri serian tenvir buyurmanızı hassaten rica ederiz. Bundan evvel de resen Dersaadet'ten buna dair gelen malûmat meşkûk görüldüğü cihetle aynı esaslar dairesinde istizah kılındığı gibi 21 Temmuz 1919 tarihinde de Sıvas'ta Refet Bey vasıtasiyle Dersaadet'ten gelen malûmatta aynı meşkûkiyet bulunduğu cihetle oradan da doğruca şurut ve izahat talep edilmiştir.

nuştum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendi'ye saygılarını sunarlar. Kendisi, aşağıdaki düşüncelerini bildirmemi rica etmiştir.

2 — Bağımsızlık, istenilmeye ve yeğlenmeye değer. Ancak, tam bağımsızlık istemeye kalkışırsak ülkemiz birçok parçalara ayrılacaktır. Bu kesindir ve hiç kuşku götürmez. Bu durum karşısında, iki üç il içinde kalacak bağımsızlıktan, ülkemizin bütünlüğünü sağlayacak bir devletin güdümü *altına girmek elbette* yeğdir. Bütün Osmanlı ülkesini kapsayacak meşrutiyetimiz [1] ve dışarda temsilci bulundurma hakkımız yürürlükte kalmak üzere belli bir süre için Amerika'nın güdümünü istemeyi ulusumuz için en yararlı bir çözüm yolu sayıyorum. Bu konuda Amerika temsilcisi ile görüştüm. Birkaç kişinin değil, bütün ulusun sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi ve aşağıdaki koşullarla Wilson'a, Senatoya ve Amerika Kongresine başvurulmasını ileri sürdü :

a) Adaletli bir hükümetin kurulması.

b) Eğitim ve öğretimin yayılması ve genelleştirilmesi.

c) Din ve mezhep özgürlüğünün sağlanması.

ç) Gizli antlaşmaların kaldırılması

d) Bütün Osmanlı ülkesini kapsamak üzere Amerika Hükümetinin bizi güdümü altına almayı kabul etmesi.

3 — Bundan başka kongremizin seçeceği *bir kurulu*, Amerika'ya bir zırhlı ile ulaştırmayı da temsilci üzerine almıştır.

4 — Bekir Sami Bey daha bir iki gün buralarda kalacağından her türlü buyruğun ve yönergenin benim aracılığımla duyurulmasını ve özellikle Sıvas Kongresinin toplanma zamanı ile kendilerinin o güne değin nerede beklemesi uygun olacağının bildirilmesini rica etmekte olduğu.

Beşinci Kafkas Tümeni Komutanı Vekili

Arif

Şifre Erzurum

İvedi ve kişiye özeldir.

196

Amasya'da Beşinci Tümen Komutanlığına

1 — Şimdi Amasya'da bulunan eski vali Bekir Sami Beyefendi'ye özeldir : Yüksek telyazınızdan pek yararlandık. Toplantılarına devam eden Doğu İlleri Kongresi, hemen hepsi geldikleri yerlerdeki halkça konuşmasını bilir, sözü geçer ve etkili olarak tanınmış kişilerden kurulmuş güçlü bir kurul niteliğindedir. Bu Kongrede, şimdiye dek olan görüşmelerde, devletin ve ulusun tam bağımsızlığının savunulmasında direnilmektedir. Demek ki, daha bizce de koşulları ve niteliği bilinmeyen bir Amerika güdümünden Kongreye doğrudan doğruya söz açılması pek sakıncalı olacağından, sizin İstanbul'da ilişki kurduğunuz kişilerle olan konuşmalarınızın ışığı altında aşağıdaki noktaları açıklayarak bizleri tez elden aydınlatmanızı özellikle rica ederiz. Bundan önce de doğrudan doğruya İstanbul'dan bu konuda gelen bilgiler kuşku verici görüldüğünden aynı esaslar içinde oradan açıklama istenmişti. 21 Temmuz 1919 günü Sıvas'ta Refet Bey aracılığıyla İstanbul'dan gelen bilgiler de gene öyle kuşku verici bulunduğu için buradan da, doğruca, koşullar sorulmuş ve açıklama istenmiştir.

[1] Meşrutiyet ile yönetilmemiz.

a) İstiklâl-i tam talep edildiği halde mülkün menatık-ı müteaddideye taksimi kat'î ve şüphesizdir buyuruluyor. Bu kanaatin membaı nedir?

b) Tamamiyet-i mülkiyeden maksat, mülkün tamamisi mi, yoksa hukuk-ı hükümrani midir?

c) Memalik-i Osmaniyenin cümlesine şamil meşrutiyetimiz ve hariçte hakk-ı temsilimiz baki kalmak şartiyle mandaterlik talebini en nafi bir şekil olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak mümessilin dermeyan ettiğini bildirdiğiniz mevat ile bu şekil biribirine mütenakız görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz baki kalınca hükûmet kuvve-i teşriiyenin itimadına mazhar ve murakabesine tâbi bir heyetten ibaret olur ki artık bu heyetin tesisinde Amerika'nın dahl ü tesiri olamaz. Şu halde ya meşrutiyet bakidir, âdil bir hükûmetin tesisini Amerika'dan talebe mahal yoktur veyahut âdil bir hükûmetin tesisi Amerika'dan talep edilince meşrutiyetin bekası lâfızdan ibaret kalır.

d) Maarif-i umumiyenin neşr ü tamiminden maksat nedir? Vehleten hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan mekteplerinin tesisidir. Çünkü daha şimdiden yalnız Sıvas'ta yirmi beş kadar müessese ihdas etmişlerdir ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni talebe vardır. Binaenaleyh maarif-i Osmaniye ve İslâmiyenin neşr ü tamimi ile bu teşebbüsün suret-i imtizacı nasıl olacaktır.

e) Hürriyet-i edyan ve mezahibin temini fıkrası da mühimdir. Patrikhaneler imtiyazatı mevcut iken bunun fark ve manası nedir?

f) Mümessilin beşinci madde olarak bahseylediği umum memalik-i Osmaniyenin hudutları nedir? Yani kablelharp olan hududumuz mudur? Eğer bu tabir içinde Suriye ve Irak dahil ise Anadolu halkının Arabistan namına mandaterlik talebine hak ve salâhiyeti olabilir mi?

g) Hükûmet-i hazıranın siyaseti nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik takip ettiği görülüyor. Farklar nedir? Hükûmet, Amerika mandasını nasıl telâkki ediyor? Yani buna mütemayil mi, müstağni mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini terkettiler. Amerikalılar mandayı almağa ne dereceye kadar mütemayil ve arzukeştir?

2 — Sıvas Kongresinin in'ikadı Erzurum Kongresinin hitamına muallâktır. Bununla ayrıca iştigal edilmektedir. Zât-ı samilerinin buna intizaren ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları muvafıktır. Arz-ı hürmet eyleriz.

Mustafa Kemal

Asayişe müteallik ve aceledir — Amasya'dan, 30/7/1919

93

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur: Bekir Sami Bey'den alınan cevap berveçhiati arzolunur:

a) İstiklâl-i tam talep edildiği halde mülkün menatık-ı adideye [1] taksim ve birkaç mandaya tâbi tutulacağımız Dörtler Meclisince mukarrerdir. Binaenaleyh buna mâni olmak için bir mandayı talep etmek de en muvafık olacağını beyan etmiştir.

b) Yalnız hukuk-ı hükûmet mevzuubahs, tamami-i mülkümüzün muhafazası esastır.

[1] 1934 basımında, yanlışlıkla: adiyeye.

a) "Tam bir bağımsızlık istenmeye kalkışılırsa ülkemizin birçok parçalara ayrılacağı, kesindir ve hiç kuşku götürmez." buyuruluyor. Bu kanının kaynağı nedir?

b) Ülke bütünlüğünden, ülkenin bölünmezliği mi yoksa egemenlik hakları mı anlaşılacaktır?

c) Bütün Osmanlı ülkesini kapsayacak meşrutiyetimiz ve dışarda temsilci bulundurma hakkımız yürürlükte kalmak üzere bir devletin güdümünü istemeyi en yararlı bir çözüm yolu olarak görüyorsunuz. Ancak, temsılcinin ileri sürdüğünü bildirdiğiniz şeylerle bu çözüm yolu çelişkili görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz yürürlükte kalınca hükümet, yasama organından güven almış ve onun denetimi altına girmiş bir kurul olur ki, artık bu kurulun meydana getirilmesinde Amerika'nın eli ve etkisi olamaz. Öyle ise, ya meşrutiyet yürürlüktedir ve adaletli bir hükümet kurulmasını Amerika'dan istemeye yer yoktur; ya da, adaletli bir hükümetin kurulması Amerika'dan istenilince meşrutiyetin yürürlüğü sözde kalır.

d) Eğitim ve öğretimin yayılıp genelleştirilmesinin anlamı nedir? İlk aklımıza gelen, ülkenin her yerinde Amerikan okullarının açılmasıdır. Çünkü daha şimdiden yalnız Sıvas'ta yirmi beş kadar okul açmışlardır ki, yalnız birinde bin beş yüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Buna göre, Türk ve Müslüman eğitim ve öğretiminin yayılıp genelleştirilmesi ile bu yapılan işler nasıl bağdaştırılabilecektir?

e) "Din ve mezhep özgürlüğünün sağlanması" sözleri de önemlidir. Patrikhanelerin ayrıcalıkları varken bunun değişik yönü ve anlamı nedir?

f) Temsilcinin beşinci madde olarak sözünü ettiği bütün Osmanlı ülkesinin sınırları nedir? Yani savaştan önceki sınırımız mıdır? Eğer bu deyim içine Suriye ve Irak da giriyorsa Anadolu halkının Arabistan adına güdüm istemeye hakkı ve yetkisi olabilir mi?

g) Şimdiki hükümetin siyasası nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir güdümcülük ardından koştukları görülüyor. Ayrımları nedir? Hükümet Amerika güdümüne ne gözle bakıyor? Yani buna yatkın mı, yoksa çekingen mi davranıyor? Amerikalılar neden Ermenistan'ın güdümcülüğünü bıraktılar? Amerikalılar güdümü almaya ne ölçüde eğilimli ve isteklidir?

2 — Sıvas Kongresinin toplanması Erzurum Kongresinin sona ermesine bağlıdır. Bunun üzerinde ayrıca çalışılmaktadır. Yüce Kişiliğinizin [1] o zamana değin ya Tokat'ta ya da Amasya'da bulunmanız uygundur. Saygılarımızı sunarız.

Mustafa Kemal

Güvenlikle ilgili ve ivedidir. Amasya'dan

93 30.7.1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına

1 — Mustafa Kemal Paşa'ya özeldir : Bekir Sami Bey'den alınan yanıt, aşağıda bilginize sunulur :

a) Tam bağımsızlık istenirse ülkemizin birçok parçalara bölünmesi ve birkaç devletin güdümü altına girmesi Dörtler Kurulunca kararlaştırılmıştır. Bunu önlemek için tek devletin güdümünü istemenin en uygun olacağını söylemiştir.

b) Yalnız egemenlik hakları söz konusudur, ülkemizin bütün olarak bizde kalması temel ilkedir.

[1] zâtı samilerinin.

c) Amerika'dan herhangi şekilde bir hükûmet talep etmeyeceğiz. Amerika' ya âdil bir hükûmeti tesis edeceğimizi temin edeceğiz. Kanun-ı Esasimiz ahkâmı mer'i, hanedan-ı saltanatın her türlü hukuk-ı hükümranisi baki ve mahfuz ve hariçte heyet-i temsiliyemiz kemakân mevcut olmak şartlariyle Amerika hükûmetinin esbab-ı saadet ve inkişafımıza muzahir olmasını talep edeceğiz. İsteyeceğimiz mandaterlik bu şekildedir.

d) Maarif-i umumiyenin neşr ü tamiminden maksat Amerika mekteplerinin köylerimize kadar girmesine müsaade değil, maarif-i milliye ve İslâmiyemizi neşr ü tamime sarf-ı ihtimam edeceğimize kendilerini temin ile beraber muzaheretlerini taleptir. Mandaterliği Amerika misyonerlerine değil, Amerika hükûmetine tevdi etmek istiyoruz.

e) Hürriyet-i edyan ve mezahip esasen ahkâm-ı diniye ve İslâmiyemiz muktezasındandır. Amerika efkâr-ı umumiyesi bu hakikate vâkıf olmadıkları için kendilerine bu teminatı vermek istiyoruz ve mümessilin bahsettiği hudut kablelharp mevcut olan hududumuzdur. Suriye ve aksam-ı saire hakkında bizim mandaterlik talebine salâhiyetimiz olup olmaması Kongrece halledilecek bir meseledir. Esasen Suriye ve Irak'ta Amerika heyetleri âra-yi umumiyeye müracaat ettiler. Suriye ve Filistin de müstakil bir Arap hükûmeti tesisini talep ile beraber Amerika mandaterliğini diğerlerine tercih eylediklerini izhar ettiler.

f) Hükûmet-i hazıra henüz teşekkül ettiğinden siyaseti meçhuldür. Ancak evvelki hükûmetlerin siyasetleri âciz ve Kuva-yi İtilâfiyenin herbir emrine mümaşat idi. Tevfik Paşa, Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile avdet etmiştir. Amerika, Ermenistan hükûmeti taayyün etmeden, dolaşan heyetlerinin raporlarına nazaran, büyük bir Ermenistan teşekkülüne maddeten imkân mevcut olmadığı merkezindedir. Mandaterlik hakkında mufassal bir ariza posta ile takdim olunmak üzeredir.

g) Şimdilik tarafınızdan vaki olacak tebligata intizaren Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat'ta ve kazalarda icap eden tebligat icra, iyi neticeler vereceğini ümit etmekteyim. Cümlenize ihtiramatımı takdim ederim Efendim.

Fırka 5 Kumandanı
Arif

Şifre
Zata mahsustur

Erzurum, 1/Ağustos/1919

Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığına

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendi'ye isali ve cevabının müstacelen alınması rica olunur :

Bekir Sami Beyefendi'yedir.

C : 3/7/1919. Amerikan mandaterliği hakkındaki izahat-ı ahirenize muttali olduk. Bu şeraite göre esas itibariyle korkulacak bir şey olmamak lâzım. Maahaza daha bir nokta hakkındaki mütalea-i âlilerini de almak istiyoruz. Lehimizde bukadar şerait dermeyanına müsait bulunacak olan Amerika hükûmeti bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine yani buna katlanmasına mukabil Amerika namına ne gibi fevait ve menafi temin etmiş olacaktır. Bununla kendi hesaplarına olacak gaye nedir? Bu baptaki kanaat ve istıtlaat-ı samileriyle de tenvir buyurmalarına müsaraaten intizar eyleriz Efendim.

Mustafa Kemal

c) Amerika'dan, herhangi biçimde bir hükümet istemeyeceğiz. Amerika'ya, adaletli bir hükümet kuracağımız konusunda sağlam söz vereceğiz. Anayasamız hükümleri yürürlükte kalmak, padişah soyunun her türlü egemenlik haklarına dokunulmamak ve dışarda temsilcilerimiz eskisi gibi bulunmak koşullarıyla Amerika Hükümeti'nin mutluluğumuza ve gelişmemize yardım etmesini isteyeceğiz. *İsteyeceğimiz güdüm bu biçimdedir.*

d) Eğitim ve öğretimin yayılıp genelleştirilmesinin anlamı Amerikan okullarının köylerimize dek girmesine izin vermek değil, ulusal ve Müslüman eğitim ve öğretimini yayıp genelleştirmeye özen göstereceğimiz konusunda kendilerine söz vermekle birlikte, yardımlarını istemektir. Güdümcülüğü Amerikan misyonerlerine değil, Amerika Hükümetine vermek istiyoruz.

e) Din ve mezhep özgürlüğü, öteden beri İslam dininin ilkeleri gereğindendir. Amerika kamuoyu bu gerçeği bilmedikleri için kendilerine bu konuda güven vermek istiyoruz ve temsilcinin sözünü ettiği sınır, savaştan önceki sınırımızdır. Suriye ve öteki bölgeler üzerinde bizim güdüm istemeye yetkimiz olup olmaması, Kongrece çözümlenecek bir sorundur. Aslında Suriye ve Irak'ta Amerikalılar kamuoyuna başvurdular. Suriye ve Filistin'de bağımsız bir Arap hükümeti kurmayı istemekle birlikte Amerika'nın güdümü altına girmeyi yeğlediklerini bildirdiler.

f) Şimdiki hükümet yeni kurulduğundan, güdeceği siyasa bilinmiyor. Ancak, önceki hükümetlerin siyasaları güçsüzlük ve İtilâf kuvvetlerinin her bir buyruğuna boyun eğmekti. Tevfik Paşa Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile geri dönmüştür. Amerika, Ermenistan hükümeti kurulmadan önce, orada dolaşan Amerikan kurullarının raporlarına bakarak, büyük bir Ermenistan kurulmasına olanak bulunmadığı düşüncesindedir. Güdüm konusunda ayrıntılı bir yazı posta ile gönderilmek üzeredir.

g) Şimdilik sizlerden gelecek bildirimleri bekleyerek Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat'ta ve ilçelerde gereken bildirimleri yapmaktayım ve iyi sonuçlar vereceğini ummaktayım. Hepinize saygılarımı sunarım efendim.

Beşinci Tümen Komutanı
Arif

Şifre — Erzurum
Kişiye özeldir — 1 Ağustos 1919

Amasya'da Beşinci Tümen Komutanlığına

Bu telin hemen Bekir Sami Beyefendi'ye ulaştırılması ve yanıtının ivedilikle alınması rica olunur :

Bekir Sami Beyefendi'yedir :

30.7.1919 günlü tele yanıttır. Amerikan güdümcülüğü üzerine son açıklamanızı öğrendik. Bu koşullara göre, aslında korkulacak bir şey olmamak gerek. Bununla birlikte, daha bir nokta üzerinde yüksek görüşlerinizi de öğrenmek istiyoruz. Bize elverişli bunca koşullar ileri sürebilecek olan Amerika Hükümeti, böyle bir güdümcülüğü kabul etmesine yani buna katlanmasına karşılık, Amerika adına ne gibi yararlar ve çıkarlar sağlamış olacaktır? Bununla kendi hesaplarına ne amaç güdüyorlar? Bu konuda edindiğimiz bilgilerle ve yüksek düşüncelerinizle de bizi aydınlatmanızı ivedilikle bekleriz efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3/8/1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

Bekir Sami Bey'den alınan cevap berveçhiati arzolunur :

Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur : Amerikalılarla şimdiye kadar cereyan eden müzakerat bittabi daima hususî bir şekilde vaki olmuş ve sırf bir faraziyeden ibaret bulunmuş olduğuna nazaran mandaterliklerin tarafeyn-i akideyne tahmil edilecek şerait hakkında teati-i efkâr edilmemiştir. Mümkün olduğu takdirde izhariyle Sıvas Kongresinin sürat-i küşadı lüzumunu hulâseten arzeylerim.

Erkânıharbiye Kaymakamı

Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Muhterem Efendim.

Memleketin siyasî vaziyeti en hâd bir devreye geldi. Kendimize bir istikamet tayini için Türk milletinin zarını atıp müspet bir vaziyet almak zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Harici vaziyet İstanbul'da şöyle görünüyor :

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'de mandaterlik meselesini Amerika Senatosuna resmen teklif etmiş olmakla beraber bütün kuvvetlerini Senatonun kabul etmemesi için sarfediyorlar. Taksimden hisse kaçırmak tabiî işlerine gelmiyor.

Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiye'de telâfi etmek istiyor. İtalya namuskâr bir emperyalist olduğundan muharebeye ancak Anadolu taksiminde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türkün vahdetini, asrileşmesini, hakikî bir istiklâl almasını, ati için bile olsa, istemiyor. Yeni vesait ve fikirle tamamen asrî ve kavi bir Müslüman – Türk hükûmeti başında hilâfet de olursa İngiltere'nin Müslüman esirleri için bir su-i misal teşkil eder. Türkiye'yi kül halinde İngiltere alabilse kafasını kolunu koparır, birkaç senede sadık bir müstemleke haline koyar. Buna en başta bilhassa Klerikal sınıflar memleketimizde çoktan taraftardır. Fakat bunu Fransa ile döğüşmeden yapabilmek kabil olamayacağından taraftar olamaz. Fakat Türkiye'yi vahdet halinde muhafaza zarurî görülürse yani taksim ancak büyük askeri fedakârlıklarla husule geleceğini anlarsa Lâtinleri sokmamak için Amerika fikrine zahîr ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyasî adamları arasında zaten bu fikre temayül mevcut *Morison* (Morisson) gibi meşhur simalar Amerika'nın Türkiye'de umumî manda almasına taraftar oluyorlar.

Diğer bir suret-i hal de Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan belki de Trabzon'dan ve mutlak İstanbul'dan mahrum ettikten sonra eski «kapitülasyon» ları ve boğulmağa mahkûm dahilî hududu ile müstakil bırakmak.

Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarını şamil olmak üzere muvakkat bir Amerika mandasını ehven-i şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır :

1 — Aramızda herhangi şerait altında Hıristiyan ekalliyetleri kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı tebaası hukukundan istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa

Amasya, 3.8.1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına

Bekir Sami Bey'den alınan karşılık aşağıda bilginize sunulur :

Mustafa Kemal Paşa'ya özeldir : Amerikalılarla şimdiye değin yapılan görüşmeler, elbette hep özel olarak yapılmış olduğuna ve salt bir varsayımdan öteye geçemediğine göre, güdümle ilgili bağıtlaşmada bağıtçı [1] iki devletin uyacakları koşullar üzerinde durulmamıştır. Sıvas Kongresi'nin, gerçekleşebilecekse, hazırlanarak ivedilikle açılması gereğini özet olarak bilginize sunarım.

Kurmay Yarbay
Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Saygıdeğer Efendim.

Ülkenin siyasal durumu en sıkışık bir evreye geldi. Kendimize bir yön çizmek için Türk ulusunun zarını atıp olumlu bir duruma girmek zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Dış durum İstanbul'da şöyle görünüyor :

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'nin güdümü işini Amerika Senatosu'na resmi olarak önermekle birlikte, bütün güçlerini Senatonun bunu kabul etmemesi için harcıyorlar. Bölüşmeden pay kaçırmak elbette işlerine gelmiyor.

Suriye'de umduğunu elde edemeyen Fransa, zararını Türkiye'den çıkarmak istiyor. İtalya, namuslu bir emperyalist olduğundan, savaşa ancak Anadolu'nun bölüşülmesinde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türkün birliğini, çağcıllaşmasını, gerçek bir bağımsızlık kazanmasını, gelecek için bile olsa, istemiyor. Yeni araçlar ve görüşlerle tümüyle çağcıl ve güçlü bir Müslüman Türk hükümeti, başında Halife de olursa, İngiltere'nin Müslüman tutsakları için bir kötü örnek olur. Türkiye'yi bütün olarak İngiltere alabilse kafasını kolunu koparır, birkaç yılda kendisine gönülden bağlı bir sömürge durumuna getirir. Buna, en başta, özellikle ülkemizdeki din adamları çoktan isteklidir. Ama bunu Fransa ile döğüşmeden yapamayacağı için istemez. Fakat Türkiye'yi bütün olarak bırakmak zorunluluğu belirirse, yani bölüşmenin ancak askerlik yönünden büyük özverileri göze alarak elde edebileceğini anlarsa, Latinleri sokmamak için Amerika'nın güdümcülük görüşünü tutar ve destekler. Nitekim, İngiliz siyasa adamları arasında aslında bu düşünceye eğilimli olanlar var. Morison (Morisson) gibi tanınmış kişiler Amerika'nın Türkiye'de genel güdüm almasını istiyorlar.

Bir başka çözüm yolu da Türkiye'yi, Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan, belki de Trabzon'dan ve kesin olarak İstanbul'dan yoksun bıraktıktan sonra, eskiden yabancılara tanınan kapitülasyonları ve bir gün, nasıl olsa çökecek iç sınırları içinde bağımsız bırakmak.

Biz, İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan güdümünü, katlanılabilir kötü durum olarak görüyoruz. Nedenlerimiz şunlardır :

1 — Aramızda nasıl olsa Hıristiyan azınlıkları kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı uyruğu haklarından yararlanacaklar, hem de dışardaki bir Avrupa

[1] âkit.

devletine dayanarak şuriş çıkaracaklar, mütemadi müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten surî olan istiklâlimizden ekalliyetler namına her sene parça parça kaybedeceğiz.

Muntazam bir hükûmet ve asrî bir idare tesisi için Patrikhanenin siyasî imtiyazları ekalliyetlerin kuvvetli devletler vasıtasiyle mütemadi tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2 — Biribirini ifna eden, menfaat, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöhret namına yaşayanların hırsını tatmin eden hükûmet nazariyesi yerine milletin refah ve inkişafını temin, halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyeti ile asrî bir halk haline koyabilecek bir hükûmet nazariyesine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lâzımgelen para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Siyasî istikrazlar siyasî esareti tezyit ediyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müspet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükûmet adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükûmeti tesisini münferit bilen Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kadir asrî bir makina haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. On beş, yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile hakikî istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir.

3 — Haricî rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir zahîre ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupa'dan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4 — Bugünkü emrivakiler kalkmak ve süratle davamızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için lâzımgelen kuvveti haiz bir devletin muzaheretini istemek lâzımdır. İstilâcı Avrupa'nın bin bir vesaiti ve mel'un siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatıyle Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek Şark Meselesini de, Türk Meselesini de ati için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı süratle istememiz lâzımgelen Amerika da, tabiî mahzursuz değildir. İzzet-i nefsimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi Amerika'nın resmî sıfatında dinî temayül ve tarafgirlik yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerikası, Amerika'nın idarî makinasında bir mevki tutmaz. Amerika'nın idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O, çok ahenktar muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı bir surette bir arada tutmanın usulünü biliyor.

Amerika şarkta mandaterliğe ve Avrupa'da gaile almağa taraftar değildir. Fakat onların izzet-i nefs meselesi yaptıkları Avrupa'ya, usulleri ve idealleriyle faik bir millet olmak daiyesindedirler. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Resmî Amerika'nın mühim adamları arasında lehimize epeyce bir temayül husule geldi. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu cereyanı temsil eden resmî ve gayriresmî Amerika'nın fikri hafi olarak şudur : Türkiye'yi olduğu gibi hiçbir parçaya ayırmamak, eski hudutları dahilinde

devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, boyuna işlerimize karışılmasına yol açacaklar, aslında göstermelik bağımsızlığımızı azınlıklar adına her yıl parça parça yitireceğiz.

Düzenli bir hükümet ve çağcıl bir yönetim kurulması için Patrikhanenin siyasal ayrıcalıkları ve azınlıkların güçlü devletler aracılığıyla, boyuna gözdağı verdirmeleri ortadan kalkmalıdır. Küçük ve güçsüz bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2 — Birbirini yok eden; çıkar, hırsızlık ya da serüven ve ün için yaşayanların tutkusunu yerine getiren hükümet anlayışı yerine, ulusun rahatlığını ve gelişimini sağlayacak ve halkı; köyleri, sağlığı ve düşünüşü ile çağcıl bir halk haline koyabilecek bir hükümet anlayışı ve uygulaması bize gereklidir. Bu işin istediği para, uzmanlık ve güç bizde yok. Yabancı devletlerden ödünç para almak, siyasal tutsaklığı artırıyor. Kayırma, bilgisizlik ve çok konuşmaktan başka, olumlu bir sonuç veren yeni bir yaşayış düzeni yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet adamlarına değer vermese bile, halkı ve halk hükümeti kurmayı ayrı sayan Filipin gibi yabanıl bir ülkeyi bugün kendi kendini yönetebilen çağcıl bir makine haline koyan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. On beş yirmi yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi; her kişisi öğrenimi ve anlayışı ile gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi, ancak Yeni Dünya'nın yeteneği yaratabilir.

3 — Dış çekişmeleri ve kuvvetleri uzaklaştırabilecek bir yardımcı bize gerek. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan güçlü bir elde bulabiliriz.

4 — Bugünkü olupbittilerin kalkması ve ivedilikle davamızı dünyaya karşı savunabilmemiz için yeterince güçlü bir devletin yardımını istemek gerektir. Başka ülkeleri ele geçirmeye alışkın olan Avrupa'nın bin bir dalaveresine ve alçakça siyasasına karşı, böylece bir vekil adı altında, Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek Doğu sorununu [1]'da, Türk sorununu [2] da gelecek için kendimiz çözmüş olacağız.

Bu nedenlerden ötürü ivedilikle istememiz gereken Amerika da, elbette sakıncasız değildir. Onurumuzdan epeyce vazgeçmek zorunda bulunuyoruz. Yalnız, kimilerinin düşündüğü gibi Amerika'nın resmi kimliğinde dinsel eğilim ve dinden yana olma yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerikası, Amerika'nın yönetim makinesinde bir yer tutmaz. Amerika'nın yönetim makinesi dinsiz ve milliyetsizdir. O, çok düzenli, çeşitli soy ve mezhepte adamları çok bağdaşık olarak bir arada tutmanın yolunu biliyor.

Amerika, Doğu'da güdümcülük ve Avrupa'da başına dert almak istemiyor. Ama onların onur işi saydıkları şey, yöntemleri ve ülkeleriyle Avrupa'dan üstün bir ulus olmak isteğidir. Bir ulus, içtenlikle Amerikan ulusuna başvurursa, girdikleri ülkenin ve ulusun yararına nasıl bir yönetim kurabildiklerini Avrupa'ya göstermek isterler.

Resmi Amerika'nın önemli adamları arasında bizden yana epeyce bir eğilim belirdi. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok önemli Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu akımı yansıtan resmi ve özel Amerikan düşüncesi, gizli olarak şudur : Türkiye'yi hiçbir parçaya ayırmamak, eski sınırları içinde bütün olarak bırakmak

[1] Şark meselesini.
[2] Türk meselesini.

vahdet içinde muhafaza etmek şartiyle umumî ve bir tek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika Komisyonu orada iken umumî bir kongre aktederek Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu arzusu pek hararetle karşılanmıştır.

Resmî Amerika bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmağa mütemayil görünmüyor. Eğer manda alırlarsa bütün milletleri müsavi şerait altında bir memleket evlâdı olarak telâkki edip alacaklarını en mühim mehafilinden haber aldım.

Fakat Avrupa mutlak bir Ermenistan meselesi yapmak – bilhassa İngiltere – Ermenilere tavizat vermek istiyor. Amerika efkâr-ı umumiyesinde Ermeni mazlumları namına bir oyun oynamağa çalışıyor. Avrupa korkusu bizim mütefekkirleri düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Cami Bey gibi hatta vahdet-i milliyeyi teşkil eden diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir suret-i hal tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükûmet ve İngilizler bunun, Hıristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her an bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmağa çalışıyorlar. Millî hareket süratle ve müspet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve Hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen zahîr bulacağını yine çok mühim mahafil temin ediyorlar.

Sıvas Kongresi in'ikat edinceye kadar Amerika komisyonunu alıkoymağa çalışıyoruz. Hatta kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeğe de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, davamızda zahîr olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlâl korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaate mecbur görüyoruz. Vâsıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Ati için inkişaf ve vahdet muharebesi açmağa mecburuz. Hududunda bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve temeddün muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz, Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarının banileri olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle, sizin müştereken temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.

Hürmetlerimi gönderir, muvaffakıyetinize dua ederim. Millî davada caniyle ve başiyle çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.

10 Ağustos 1919
Halide Edip

Karahisarısahip, 13/8/1919

K. O. 15 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur : Dersaadet'teki firak-ı muhtelifenin bilittihat Amerika heyetine verilmek üzere ittihaz ettikleri mukarrerat berveçhizir maruzdur:

koşuluyla genel ve bir tek güdüm kurmak istiyorlar. Suriye, Amerika komisyonu orada iken, genel bir kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu isteği pek sıcak karşılanmıştır.

Resmi Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan kurmaya eğilimli görünmüyor. Eğer güdüm alırlarsa bunu, bütün ulusları eşit koşullar altında bir yurt çocuğu sayarak alacaklarını en önemli çevrelerinden öğrendim.

Ancak, Avrupa kesin olarak bir Ermenistan sorunu ortaya çıkarmak, –özellikle İngiltere– Ermenilere ödünler vermek istiyor; Amerika kamuoyunda zulüm görmüş Ermeniler adına bir oyun oynamaya çalışıyor. Bizim düşünürleri Avrupa korkusu düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Câmi Bey gibi, ulusal bütünlüğümüzü bile oluşturan siyasa adamlarımız, Ermeni sorunu için bir çözüm yolu salık veriyorlar. Resmi olarak size yazılıyor.

Çok tehlikeli günler geçiriyoruz. Anadolu'da olup bitenleri dikkat ve sevgiyle izleyen bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler bunun, Hıristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu elbirliğiyle Amerika'ya aşılamaya çalışıyorlar.

Her an bu ulusal eylemi durdurmak için kuvvet gönderilmesi düşünülüyor; bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Ulusal eylem ivedilikle ve olumlu isteklerle hemen kendini gösterirse (ve Hıristiyan düşmanlığı gibi bir tutumu da olmazsa) Amerika'da hemen destek bulacağını yine çok önemli çevreler kesinlikle söylüyorlar.

Sıvas Kongresi toplanıncaya değin Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Üstelik Kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeyi bile belki başarabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, davamıza destek olabilmesi için, bu elverişli dakikaları yitirmeden, bölünme ve çökme korkusu karşısında Amerika'ya başvurmak zorunda olduğumuzu sanıyorum. Vâsıf Bey kardeşimizle bu konuda ortak olduğumuz noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi dayanç ve iradesi olan geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Serüven ve savaş zamanı artık geçmiştir. Gelecek için gelişme ve birleşme savaşı açmak zorundayız. Sınırlarında bunca çocuğu ölen zavallı ülkemizin düşünce ve uygarlık savaşında kaç şehidi var? Biz, Türkiye'nin hayırlı çocuklarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin, temelleri bile çöken zavallı yurdumuz için uzakları görerek birlikte düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.

Saygılarımı gönderir, başarınıza dua ederim. Ulusal davada canıyla ve başıyla çalışanlar arasında gösterişsiz bir Türk eri alçak gönüllülüğü ile sizinle birlikte olduğumu bildiririm.

10 Ağustos 1919
Halide Edip

Afyonkarahisar [1], 13.8.1919

On Beşinci Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa'ya özeldir : İstanbul'daki çeşitli partilerin birleşerek, Amerika Komisyonuna verilmek üzere, aldıkları kararlar olduğu gibi aşağıda sunulmuştur :

[1] Karahisarısahip.

1 — Ermenistan için Türkiye'nin şark hududu üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir arazi parçası terketmeğe, vilâyat-ı şarkıyenin Türkleri ve orada iş başında bulunan büyükleri atide refahını ve serbest inkişafını düşünerek razı olabilecekleri fikrinde oldukları, yalnız bu fikirlerini oradaki Kürtlerle teşrik-i mesai eylemiş olmak ve Kürtlerin de Ermenilere terk-i arazi fikrine kat'iyyen mütemayil olmamak dolayısiyle izhara taraftar olmadıklarını ve hatta izhar etseler bile orada Türk ekseriyetinin, şerait-i atiye kendilerine – temin edilmedikçe – bu fikirde Kürtlerden ayrılmayacağını zannettiklerini; şöyle ki : Evvelen, Türk ve Kürt ekseriyeti ve aralarındaki ekalliyet-i sairenin meskûn olduğu arazinin tamamiyeti; saniyen, Türk istiklâl-i tammı temin edilmek ve fiilen teyit olunması; rabian, Türkiye'nin asrî tekâmülâta mazhar olabilmesi için serbestçe inkişafına mâni olan kuyudun ref'iyle Wilson prensiplerinde vadedildiği veçhile istiklâl ve hukukundan en emin bir tarzda istifadesine imkân bahşolunması; hamisen, bu hususatta ve Türklerin tesri-i terakkıyatında Amerika'nın bize muzaheretini Cemiyet-i Akvama karşı taahhüt etmesi.

2 — Tahliye edilecek araziden çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin yeni nakledileceği arazide derhal iskânı ve derhal arazilerinden istifadelerini temin etmesi için Amerika'nın muavenet etmesi.

3 — O civarda ve bilhassa Erzincan ve Sıvas arasında mütekâsif Ermenilerin de yeni Ermenistan hududu dahiline nakillerinin temini.

4 — Ermenistan nam ve hesabına olarak vaki olmasını muhtemel gördüğümüz terk-i arazi keyfiyeti müstakil bir Ermenistan namına değil ancak büyük ve medenî bir devletin mandası altında inkişaf edecek asrî bir devlet namına olacaktır. Çünkü bugünkü Ermenistan'a arazi terketmek Türkiye'nin başına ikinci bir Makedonya yapmak demek olduğu gibi Kafkasya için de bir amil teşkil etmek demektir.

5 — Bütün bunlar kabil-i münakaşa bir «teklif» mahiyetindedir. Bunların kat'î mahiyet iktisap etmesi ancak memleketteki heyetlerle temas etmek mümkün olursa oraya Amerika heyetinden bir zatın izamı elzemdir.

6 — Ve en nihayet meselenin şekl-i kanun ve meşrua ircaı için Meclis-i Millî-i Osmaniye tevdii tabiîdir.

K. O. 12 Kumandanı
Salâhattin

Şifre
Zata mahsustur
339

Erzurum, 21/8/1919

K. O. 12 Kumandanlığına
K. O. 20 Kumandanlığına

(Yalnız K. O. 12) C, 13/8/1919 şifre :

Dersaadet'te firak-ı muhtelifenin Amerika heyetine verilmek üzere ittihaz eyledikleri mukarrerat burada Heyet-i Temsiliyemizce son derece şayan-ı teessür ve teessüf görüldü. Çünkü birinci maddede Ermenistan'a vilâyat-ı şarkıyeden arazi terki mevzuubahs olmaktadır. Halbuki ekseriyet-i kahire Türk ve Kürt olan bu

1 — Ermenistan için, Türkiye'nin doğu sınırı üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir toprak parçası vermeyi, doğu illerindeki Türklerin ve orada iş başında bulunan büyüklerin, gelecekteki rahatlıklarını ve özgür gelişmelerini düşünerek kabul edebilecekleri kanısında olduklarını; yalnız bu kanılarını, oradaki Kürtlerle işbirliği yapmış olmaları ve Kürtlerin de Ermenilere toprak vermek düşüncesini hiç benimsemeyeceklerini bildikleri için açığa vurmak istemediklerini; açığa vursalar bile oradaki Türk çoğunluğunun aşağıdaki koşullara uyulma konusunda kendilerine sağlam söz verilmedikçe bu düşüncede Kürtlerden ayrılmayacaklarını sandıklarını saptamışlardır. Şöyle ki : Birincisi, Türk ve Kürt çoğunluğu ile bunlar arasındaki başka azınlıkların oturdukları toprakların bütünlüğü; ikincisi, Türk bağımsızlığının tam olarak tanınması ve yürürlüğe konularak sağlama bağlanması; üçüncüsü,* Türkiye'nin çağdaş olgunluğa erişebilmesi için, özgürce gelişimini engelleyen etmenlerin kaldırılmasıyla Wilson ilkelerinde vadedildiği üzere bağımsızlığından ve haklarından en güvenilir bir biçimde yararlanmasına olanak verilmesi; dördüncüsü, bu konularda ve Türklerin ilerlemesinin çabuklaştırılmasında yardımcı olacağını, Amerika'nın Milletler Cemiyetine [1] karşı yüklenmesi.

2 — Boşaltılacak topraklardan çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin yeni gönderilecekleri topraklarda hemen yerleştirilmesi ve hemen yeni topraklarından yararlanmalarını sağlamak için Amerika'nın yardım etmesi.

3 — O bölgede ve özellikle Erzincan ve Sıvas arasında yoğun olarak bulunan Ermenilerin de yeni Ermenistan sınırı içine gönderilmelerinin sağlanması.

4 — Ermenistan hesabına yapılacağını kestirdiğimiz toprak bırakma işi, bağımsız bir Ermenistan adına değil, ancak büyük ve çağcıl bir devletin güdümü altında gelişecek çağdaş bir devlet adına olacaktır. Çünkü, bugünkü Ermenistan'a toprak vermek, Türkiye'nin başına ikinci bir Makedonya derdi açmak olduğu gibi, Kafkasya için de bir etmen yaratmak demektir.

5 — Bütün bunlar, tartışılabilir bir "öneri" niteliğindedir. Bunların kesinleşmesi için yurttaki kurullarla ilişki kurulabilirse oraya Amerika komisyonundan bir kişinin gönderilmesi çok gereklidir.

6 — Ve en son olarak, işin yasaya ve türeye uygun duruma getirilmesi için, Osmanlı Millet Meclisine bırakılması gerekir.

On İkinci Kolordu Komutanı
Salâhattin

Şifre — Erzurum, 21.8.1919
Kişiye özeldir.
339

On İkinci Kolordu Komutanlığına
Yirminci Kolordu Komutanlığına

(Yalnız 12 nci Kor.) 13.8.1919 günlü şifreye Y [2].:

İstanbul'daki çeşitli partilerin Amerika Komisyonuna verilmek üzere aldıkları kararlar burada Heyeti Temsiliyece pek çok üzüntüye ve acınmaya değer görüldü. Çünkü, birinci maddede Ermenistan'a doğu illerinden toprak verilmesi söz konusu olmaktadır. Oysa ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu

* Aslında : rabian (dördüncüsü).
[1] Cemiyeti Akvama.
[2] yanıt.

vilâyetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için bil'-amel mümkün olamayacağı şöyle dursun unsurlar arasındaki münaferet ve hiss-i intikamın dehşet ve şiddeti Osmanlı Ermenilerinin avdetleri halinde bile vilâyetler dahilinde mütekâsif olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir. Binaenaleyh erbab-ı ceraimden olmayan Osmanlı Ermenilerine yapılacak azamî müsaade, şerait-i adiye ve mütesaviye dairesinde vatanlarına avdete rızadan başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede Erzincan ve Sıvas arasında mütekâsif bir Ermenilik tahayyülü ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evvel bile buraların sekenesi kısm-ı azamı Türk ve kısm-ı kalili Zaza denilen Kürtlerden ve pek az da Ermeniden ibaret idi. Bugün ise mevcudiyetinden bahsedilecek miktarda Ermeni yoktur, binaenaleyh bu gibi cemiyetler salâhiyetlerini takdir eylemeli ve bir iş yapmak isterlerse hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye nezaretlerinin sulh hazırlıkları meyanında yaptıkları resmî istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden kaçınmamalıdır. İşbu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Asayişe aittir — Ankara'dan, 14/8/1919
2013

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşa'ya : Dersaadet'e hitaben yazmış olduğunuz son cevaplarınız mahalline isal edilmiş ve cevap olarak matbu raporla Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Cami, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok zevatın fikrine muvafık olan Kara Vâsıf'ın yani Cengiz'in, Halide Edip Hanım'ın mütalealarını havi uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile hulâsa edilerek arzedileceği gibi asılları da Sıvas'a gönderilecektir. Bunların cümlesinde bir muzaharete ihtiyaç messettiği ve bu muzaheretin Amerika tarafından ifası ehven-i şer olarak kabul ve tasvip edildiğine dair esbab-ı mucibe beyan edilmektedir. Matbu rapor; Cami, Rauf Ahmet, Reşat Hikmet, Reşit Sadi Bey'lerle Halide Hanım, Kara Vâsıf, Esat Paşa, bütün fırka ve cemiyetlerin efkârı yoklandıktan sonra, ekseriyet-i azimeye göre tanzim edilmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an evvel iş görmek, Amerikalılar gitmeden tebligat yapılmak lâzım imiş. Amerikalıları oyalayarak tehir-i hareketlerine çalışılıyormuş. Kongre, süratle kat'i karar verebilir mi, sualiyle Amerikalılar, taraftarlığını ima ediyormuş. Kongrenin in'ikadını tacil buyurmaları rica olunur.

K. O. 20 Kumandanı
Ali Fuat

Bu telgrafta bahsolunan uzun mektuplar, günlerce telleri işgal eden şifrelerle verildi. Yekdiğerine zeyil olan o şifrelerden biri de şu idi :

Asayişe aittir. — Ankara'dan, 17 Ağustos 1919
Zata mahsustur.

Üçüncü Ordu Müfettişi Erkânıharbiye Reisi
Kâzım Beyefendi'ye

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne : 16/7/1919 ve 880 numaralı şifrenin dokuzuncu maddesine zeyildir :

illerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına bugün için edimli olarak geçirilemeyeceği gibi, çeşitli soydan gelen halk arasındaki tiksinti ve öç alma duygusunun korkunçluğu ve sertliği, Osmanlı Ermenileri geri gelseler bile illerde yoğun olarak yerleştirilmelerinin tehlikeli olacağını göstermektedir. Bu durumu göre, suçlu olmayan Osmanlı Ermenilerine gösterilecek en büyük kolaylık, eşit ve adaletli koşullar içinde yurtlarına dönmelerini kabulden başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede Erzincan ve Sıvas arasında yoğun bir Ermeni topluluğu bulunduğu kuruntusu bilgisizlikten ve anlayışsızlıktan başka bir şey değildir. Savaştan önce bile buralarda oturanların büyük çoğunluğu Türk, birazı Zaza denilen Kürtler ve pek azı da Ermeni idi. Bugün ise, varlığından söz edilecek sayıda Ermeni yoktur. *Öyle ise bu gibi dernekler, yetkilerini bilmeli ve bir iş yapmak isterlerse, hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye nazırlıklarının barış hazırlıkları için düzenledikleri resmi istatistik ve grafiklere olsun başvurma sıkıntısından kaçınmamalıdırlar.* İşbu telin, olduğu gibi İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Güvenlikle ilgilidir. Ankara'dan, 14.8.1919
2013

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına

1 — Mustafa Kemal Paşa'ya : İstanbul'a gönderilmek üzere yazmış olduğunuz son yanıtlar, yerine ulaştırıldı ve buna karşılık olan basılı raporla : Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut paşalar, Reşat Hikmet, Câmi, Reşit Sadi beyler, Esat paşalar gibi pek çok kişinin düşüncelerine uygun olan Kara Vâsıf'ın yani Cengiz'in, Halide Edip Hanım'ın görüşlerini kapsayan uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile özetlenerek sunulacağı gibi asılları da Sıvas'a gönderilecektir. Bunların hepsinde bir yardımın gereksinmesi ileri sürülmekte ve bu yardımın Amerikaca yapılması kolay katlanılır bir kötü durum olarak kabul edildiğinin gerekçesi *bildirilmektedir. Basılı rapor*; Câmi, Rauf Ahmet, Reşat Hikmet, Reşit Sadi beylerle Halide Hanım, Kara Vâsıf, Esat Paşa ve bütün parti ve derneklerin düşünceleri yoklandıktan sonra, büyük bir çoğunluğa göre düzenlenmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an önce iş görmek, Amerikalılar gitmeden durumu bildirmek gerekmiş. Amerikalıları oyalayarak gitmeleri geciktirilmeye çalışılıyormuş. "Kongre ivedilikle kesin bir karar verebilir mi?" sorusuyla Amerikalılar, bu düşünceyi benimsediklerini belli ediyorlarmış. Kongrenin toplanmasını çabuklaştırmanız rica olunur.

Yirminci Kolordu Komutanı
Ali Fuat

Bu telde sözü geçen uzun mektuplar, günlerce telgrafçıları oyalayan şifre tellerle verildi. Birbirine ek olan o tellerden biri de şuydu :

Güvenlikle ilgilidir. Ankara'dan, 17 Ağustos 1919
Kişiye özeldir.

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı
Kâzım Beyefendi'ye

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne : 16.7.1919 ve 880 sayılı şifrenin dokuzuncu maddesine ektir :

Kara Vâsıf'ın 10 numaralı madde hakkında zeyil olarak verdiği malûmat :

1 — Bir muzaheret şeklinde Amerika'ya taraftar olursak ve bunu Vilâyat-ı Şarkıye Kongresi, Millî Kongre, bir arzu gibi telgrafla hükûmetimize yazarsa *Wilson*'un Amerika Kongresine karşı güzel bir nokta-i istinat olacağı Dersaadet'te ekser münevveran buna taraftar ve böyle bir şey ihzar ediyorlar. Eğer Anadolu'da yaparsa faydalı olur diyorlar. Böyle olursa Amerika'nın mandasından bilistifade diğer habisleri çıkarmak ve sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak kabil olur ve uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle takbih ediyorlar. Yani hükûmeti terzil ve milletimizi de takbih ediyorlar. Murahhasların İstanbul'dan çıkışını, Paris'e gidişini, muhtıraları........ sonra diyorlar ki Avrupa'nın cesaret etmediğini siz kabul ediyorsunuz. Meselâ : Avrupa büyük Ermenıstan yapmıyor. Sizin Sadrazam Toros'tan hudut veriyor. Ermenistan istiyor. Halbuki şimdiye kadar Amerika komisyonlarından hiçbirisi bile buna mümkün demedi. Umum raporlara nazaran Anadolu'da, Türkiye'de bir Ermenistan olmak hatta muhtar ve mahallî idareler tesis etmek bile mümkün değildir. Nüfusları yok. Toprakları yok. Bu idare müthiş bir kuvve-i askeriyeye istinat ettirilmezse olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olamaz. Amerika bu lûtfu yapamaz. Diğer devletler de buna tahammül edemez. Meğer ki oralarını zaptetsin ve (........ sulh) yapsınlar. Bu da kabil değil. Rekabet mânidir. İşte Dersaadet'in havadisleri. Oraca teemmül edilsin. Zaman epeyce dardır. Amerika Kongresi hemen hemen *Wilson*'u dinlemek üzeredir.

2 — Dersaadet'te büyük temaslar var. Anın için Mustafa Kemal Paşa umumî bir emir verir mi? Yoksa Dersaadet'in karar ve mesaisine muvafık kalır mı? Mesaideki gaye milletin vahdeti, mülkün tamamisi, istiklâl ve hâkimiyetin temini! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya umumî bir emir vermezse ve kendisi de serian oradan Amerika ve İngiliz vesairleriyle irtibat yapmazsa tabiî burada da faaliyet devam edecektir. Belki muhalif bir şey olur. Buna nazar-ı dikkati celbederim. Bu rolü, siyaseti daha âlâ tedvir eder bir [t g t l k h n]. Mustafa Kemal Paşa harekâtına kuvvetine istinat ise [b t l s t n] onun akval ve beyanatı etvar ü harekâtiyle fiilen ve kavlen tekzip edilmiş.

3 — Çolak Hüseyin Salâhattin iki yüzlü gidiyor. Sadık Bey'in en gözde bendelerinden olan bu zatın mevki sahibi olmaması düşünülüyor.

K. O. 20 Kumandanı
Ali Fuat

Kara Vâsıf Bey'e bildirilmek üzere verilen cevap şu idi :

Şifre — Erzurum'dan, 19/8/1919
Zata mahsustur. Aceledir.
152

K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne

C : 17/8/1919

1 — Bahsedilen Amerika manda muzaheretinin gayet dikkatli olarak tahlili ve gaye-i milliyemiz ile mukayese olunması pek mühimdir. Dersaadet'teki zümre-i mesainin gayesi milletin vahdeti, mülkün tamamisi, istiklâl ve hâkimiyetin temini noktasında tasvir ve irae edildiğine göre Amerika mandasını kabul halinde bu gaye masun kalabilir mi?

Kara Vâsıf'ın 10 sayılı madde ile ilgili olarak verdiği ek bilgi:

1 — Yardım için Amerika'yı isteyecek olursak ve bunu Doğu İlleri Kongresi, Ulusal Kongre bir istek gibi telle hükümetimize bildirirse Wilson için, Amerika Kongresine karşı güzel bir dayanak olacağından, İstanbul'daki aydınların çoğu bu düşünceden yanadırlar ve böyle bir şey hazırlıyorlar. "Eğer Anadolu' da yaparsa yararlı olur" diyorlar. Böyle olursa Amerika'nın güdümünden yararlanarak öbür alçakları çıkarabiliriz; sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşabiliriz ve onlarla uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi pek çok kınıyorlar. Yani hükümeti aşağılıyorlar, ulusumuzu da kınıyorlar. Delegelerin İstanbul'dan çıkışını, Paris'e gidişini andırıları... Sonra diyorlar ki: "Avrupa'nın göze alamadığını siz kabul ediyorsunuz. Örneğin: Avrupa, büyük Ermenistan yapmıyor. Sizin Sadrazam Toros'tan sınır veriyor. Ermenistan istiyor. Oysa, şimdiye değin Amerika komisyonlarından hiçbirisi bile buna olabilir demedi. Genel raporlara göre Anadolu'da, Türkiye'de bir Ermenistan olmak şöyle dursun, özerk ve yersel yönetimler [1] kurmak bile olanaksızdır. Nüfusları yok. Toprakları yok. Bu yönetim çok büyük bir askeri güce dayandırılmazsa olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olamaz. Amerika ise bu iyiliği yapamaz. Öbür devletler de buna katlanamaz. Elverir ki, oralarını ele geçirsinler ve (...barış) yapsınlar. Bu da olamaz. Çekişme engeldir." İşte İstanbul'un haberleri. Oraca üzerinde düşünülsün. Zaman epeyce dardır. Amerikan Kongresi hemen hemen Wilson'u dinlemek üzeredir.

2 — İstanbul'da önemli değinmeler yapılıyor. Onun için Mustafa Kemal Paşa genel bir buyruk verir mi? Yoksa İstanbul'un karar ve çalışmasına uyar mı? Çalışmalardaki amaç, ulusun birliği, yurdun bütünlüğü, bağımsızlığın ve egemenliğin sağlanması. Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya genel bir buyruk vermezse ve kendisi de ivedilikle oradan Amerika ile, İngilizlerle ve öbür devletlerle ilişki kurmazsa elbette burada da çalışmalar ilerleyecektir. Belki aykırı bir şey olur. Buna dikkati çekerim. Bu rolü, siyasayı daha iyi yürütür bir (tgtlkhn)*. Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarına, gücüne dayanmak ise (btlstn)* onun sözleri, demeçleriyle, tutum ve davranışlarıyla, her bakımdan yalanlanmış.

3 — Çolak Hüseyin Salâhattin iki yüzlü gidiyor. Sadık Bey'in en gözde kullarından olan bu adamın önemli bir görev almaması düşünülüyor.

20 nci Kolordu Komutanı

Ali Fuat

Kara Vâsıf Bey'e bildirmek üzere verilen yanıt şuydu:

Şifre

Kişiye özeldir. İvedidir. Erzurum'dan, 19.8.1919

152

Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne

17.8.1919 günlü tele Y.:

1 — Sözü edilen Amerikan güdüm ve yardımının pek çok dikkatle incelenmesi ve ulusal amacımızla karşılaştırılması pek önemlidir. İstanbul'da çalışanların amacı, ulusun birliği, yurdun bütünlüğü, bağımsızlık ve egemenliğin sağlanması diye anlatıldığına ve gösterildiğine göre, Amerika'nın güdümü kabul edilince bu amaç, dokunulmaz olarak kalabilir mi?

[1] muhtar mahallî idareler.

* okunamamış sözcükler(?)

2 — Arzû-yı milliye tâbi ve muvafık olmayan kararlar hiçbir zaman millet nazarında muta olmayacağı cihetle mukadderat-ı milliye ve vataniyede vicdan-ı milliye tercüman olmaktan ibaret bulunan vazifemizi hüsn-i ifa için arzu-yı millînin içtima ve taallûkunu beklemeden hiçbir meselede salâhiyettar görünmemiz caiz değildir. Bu sebebe mebnidir ki, tarafımızdan ecanip ile temas ve irtibatın Kongrenin mukarreratına istinat ettirerek millet namına yapılmasını tercih etmekteyiz. Lehülhamd vatanımızdaki cereyan-ı millînin pek ziyade inkişaf ve taazzuvu ve kesb-i kuvvet eylemekte olması bizleri daima bu noktaya cezp ve davet ediyor.

3 — Şurası da nazar-ı dikkatte tutulmalıdır ki, memleket ve milletin mukadderatı hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmağa salâhiyettar olabilecek bir hükûmet ancak hâkimiyet-i milliye esasını kabul ve bir şûra-yı millînin vücudunu tasvip ile ona istinat etmeği terviç eden bir hükûmettir. Şu takdirde hükûmet-i merkeziyeyi terkip edecek zevatın mutlaka bu evsafta olması muktazidir. Bizce olduğu gibi oradaki mesainiz de bu noktanın teminine matuf olmalıdır.

4 — Kariben Kongre mukarreratına vâkıf olacaksınız. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Manda meselesinin Kongrede müzakeresi

Bir küçük malûmat daha vereyim. Sıvas'a gelmiş olan gazeteci Mister Bravn ile bizzat görüşmeği münasip gördüm. Muhatabını sühuletle anlayan çok zeki bir genç.

Şimdi efendiler, Kongrede manda hakkında, cereyan etmiş olan müzakere ve münakaşayı mümkün olduğu kadar cereyan ettiği gibi heyet-i aliyenize dinletmeğe çalışacağım :

Birçok zevat söz aldılar. Kimseye söz vermeden evvel, makam-ı riyasetten, zabıtnamede aynen münderiç olan şu kısa mülâhazayı serdettim : Bu muhtıra muhteviyatı hakkında müdavele-i efkâra başlamadan evvel bazı noktalara nazar-ı dikkatinizi celbetmek isterim. Bu raporda meselâ Mister Bravn'dan bahsedilmekte ve elli bin kişilik bir amele ordusu getirileceğini söylediği zikrolunmaktadır.

Efendiler, Mister Bravn : «Ben hiçbir sıfat-ı resmiye ile görüşmüyorum, tamamiyle hususî bir surette görüşüyorum» diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kâbul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! «Manda, siz ne derseniz odur!» diyor. Bu muhtırada mühim olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında müdavele-i efkâr etmezden evvel on dakika istirahat edelim (saat : 3.25).

Müteakıp celsede — İlk söz Vâsıf Bey'indir, dedim. Vâsıf Bey evvelâ, mandanın tarifi hakkında uzun beyanatta bulundu. Diğerlerine sözü bıraktı. Tekrar söz aldı ve «bir kere esas itibariyle mandayı kabul edelim de şerait hakkında bilâhare görüşürüz» dedi.

Azadan Macit Bey namında bir zat — Heyet-i umumiyece asıl müzakere edilecek mesele şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz,

2 — Ulusal isteğe bağlı ve uygun olmayan kararlar hiçbir zaman ulusça tanınmayacağından, ulusun ve yurdun alınyazısında ulusal vicdanı yansıtmaktan başka bir şey olmayan ödevimizi iyi yapabilmek için ulusal isteğin belirip birleşmesini beklemeden hiçbir işte yetkili görünmemiz doğru değildir. Bundan ötürü, bizim yabancılarla ilişki ve bağlantı kurmamızın, kongre kararlarına dayanarak ulus adına yapılmasını yeğlemekteyiz. Çok şükür yurdumuzdaki ulusal akımın pek çok gelişmesi, kökleşmesi ve güçlenmekte oluşu bizleri hep bu noktaya çekiyor ve çağırıyor.

3 — Şurası da dikkate alınmalıdır ki, ülkenin ve ulusun alınyazısı üzerinde Amerika, ya da herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükümet ancak ulusal egemenlik ilkesini kabul eden ve bir ulusal kurulun varlığını onaylayarak ona dayanma yolunu tutan bir hükümettir. Bunun için İstanbul Hükümetinde görev alacak kişilerin ille bu nitelikte olması gerekir. Bizce böyle olduğu gibi sizin oradaki çalışmanız da bu noktanın sağlanması amacını gütmelidir.

4 — Yakında kongre kararlarını öğreneceksiniz. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Bir küçük bilgi daha vereyim. Sıvas'a gelmiş olan, gazeteci Bay Bravn ile kendim görüşmeyi uygun gördüm. Karşısındakini kolayca anlayan çok kavrayışlı bir genç. Geçici güdüm işinin Kongrede görüşülmesi

Şimdi baylar, Kongrede güdüm işi üzerine yapılan görüşme ve tartışmayı, elden geldiğince orada geçtiği gibi, yüce kurulunuza dinletmeye çalışacağım :

Birçok kişi söz aldılar. Kimseye söz vermeden önce, başkanlık yerinden, tutanaklara olduğu gibi geçen şu kısa düşünceleri öne sürdüm : "Bu andırıdaki konular üzerinde görüşmeye başlamadan önce bazı noktalara dikkatinizi çekmek isterim. Bu raporda, örneğin Bay Bravn'dan söz edilmekte ve elli bin kişilik bir işçi ordusu getirtileceğini söylediği yazılmaktadır.

Baylar, Bay Bravn : "Ben resmi bir kişi olarak görüşmüyorum, büsbütün özel olarak görüşüyorum." diyor ve Amerika'nın güdümü kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor. Onun için sözleri, Amerika adına değil, kendi adınadır; güdümün ne olduğunu kendisi de bilmiyor. "Güdüm, siz ne derseniz odur." diyor. Bu andırıda önemli olarak güdüm sorunu vardır. Bunun üzerinde görüşme açmadan önce on dakika dinlenelim (saat: 3.25)."

Sonraki oturumda : "İlk söz Vâsıf Bey'indir." dedim.

Vâsıf Bey ilkin, güdümün tanımı üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Sözü başkalarına bıraktı. Bir daha söz aldı ve : "İlkin genel olarak güdümü kabul edelim de koşulları üzerinde sonradan görüşürüz." dedi.

Üyelerden Macit Bey adında bir kişi : "Genel Kurulca asıl görüşülecek konu, şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz,

yaşayamayacak mıyız, mandayı ne şekil ve surette anlayarak mandaterle ne suretle görüşeceğiz? Mandater kim olacaktır? Asıl mesele budur, tarzında beyanatta bulundu. Ben, makam-ı riyasetten — «Zannederim bu rapordan iki nokta-i nazar tezahür ediyor : Bunların birincisi; devletin dahilî ve haricî istiklâlinden vazgeçememesi ve ikincisi de, devlet ve milletin haricin tazyikat-ı muzırrasına karşı bir muavenet ve muzaheret ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüdü mucip olan nokta budur. Müsaade buyurulursa, bu noktayı, teemmül için Teklif Encümenine havale edelim. Bilâhare huzur-ı âlilerine arzedelim. Herhalde dahilî ve haricî istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz» dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey : «Deruhde ettiğimiz vazife gayet ağır ve mühimdir; beyhude münakaşata hasredecek hiçbir dakikamız yoktur. Bu muhtıramızı müzakere edelim ve serian vakit geçirmeksizin bir karar ittihaz edelim» dedi. Ben, makam-ı riyasetten; «Bu meseleyi encümen reisi olmak dolayısiyle izah edeyim [Ben aynı zamanda Teklif Encümeni Reisi idim] : Bu muhtıra muhteviyatı Encümende okundu ve birçok müzakere ve münakaşa edildi; fakat kat'î karar verecek tarzda kanaat tahassul etmedi; evvelce heyet-i umumiyede okunmaksızın Teklif Encümenine havale edilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup heyet-i umumiyenin nokta-i nazarı taayyün ettikten sonra tekrar Teklif Encümenine havale edilerek kat'î kararı vermek istemiştik» dedim. İsmail Fâzıl Paşa (merhum) da söz alarak şu beyanatta bulundu : «Bekir Sami Bey'in fikrine iştirak ederim; kaybedecek vaktimiz yoktur; esasen mesele de basitleşmiştir : Tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tespit edeceğimiz karar budur. Böyle mühim ve ehem olan bir meseleyi tekrar Encümene ve ondan sonra tekrar heyet-i umumiyeye havale ile vakit geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız kıymettardır. Buna bugün, yarın, yahut öbürgün herhalde heyet-i umumiyede bir karar verelim. Encümende vakit geçirmeyelim. Çünkü pek ruhlu bir meseledir.»

Bunu müteakip Hami Bey söz alarak İsmail Paşa Hazretleriyle Bekir Sami Beyefendinin fikirlerine iştirak ettiğini söyledikten sonra «herhalde bir muzaherete muhtacız ve bunun en iptidaî delili de, varidat-ı devletin ancak borcumuzun faizine tekabül edebilmesidir!» buyurdular.

Bundan sonra, Raif Efendi manda aleyhinde söz söyledi. İsmail Fâzıl Paşa ona cevap verir tarzda uzun beyanatta bulundu. Ondan sonra tekrar Bekir Sami Bey söz söyledi ve dedi ki : «İsmail Fâzıl Paşa Hazretlerinin tamamiyle iştirak ettiğim beyanatına yalnız bir şey ilâve edeceğim : Kırım Muharebesinde galip sıfatiyle çıkarak iştirak etmiş

yaşayamayacak mıyız? Güdümü ne türlü anlayarak güdümcü ile nasıl görüşeceğiz? Güdümcü kim olacaktır? Asıl sorun budur." yollu konuştu. Ben, başkanlık yerinden : "Sanırım, bu raporda iki görüş beliriyor : Bunların birincisi, devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçmemesi ve ikincisi de devlet ve ulusun zararlı dış baskılara karşı bir yardım ve desteğe gereksinmesi bulunup bulunmamasıdır. Asıl duraksamayı gerektiren nokta budur. İzin verilirse, bu nokta üzerinde düşünülmesi için raporu Öneri Komisyonuna[1] verelim. Sonra da yüce kurulunuza sunalım. Her halde iç ve dış bağımsızlığımızı yitirmek istemiyoruz." dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey : "Üzerimize aldığımız görev çok ağır ve önemlidir; boş tartışmalara ayıracak hiçbir dakikamız yoktur. Bu andırımız üzerinde görüşelim ve ivedilikle vakit geçirmeksizin bir karara varalım." dedi. Ben, başkanlık yerinden : "Bu sorunu komisyon başkanı olmak dolayısıyla, açıklayayım (Öneri Komisyonu Başkanı da bendim) : Bu andırı, komisyonda okundu ve pek çok görüşüldü, tartışıldı; fakat kesin karar verecek bir kanıya varılamadı. Daha önce, genel kurulda okunmaksızın Öneri Komisyonuna verilmişti. Bunun için bir kez de burada okunup genel kurulun görüşü belli olduktan sonra gene Öneri Komisyonuna verilerek kesin kararı vermek istemiştik." dedim. İsmail Fâzıl Paşa (rahmetli) da söz alarak şunları söyledi : "Bekir Sami Bey'in düşüncesine katılırım; yitirecek zamanımız yoktur. Aslına bakılırsa iş de kolaylaşmıştır; tam bağımsızlık mı, yoksa yabancı bir devletin güdümünü mü isteyeceğiz? Alacağımız karar budur. Böyle önemli, en önemli olan bir işi, bir daha komisyona göndermek ve ondan sonra yeniden genel kurula getirmekle vakit geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız değerlidir. Buna bugün, yarın, ya da öbür gün her halde genel kurulda bir karar verelim. Komisyonda vakit geçirmeyelim. Çünkü pek özlü bir sorundur."

Bundan sonra Hâmi Bey söz alarak İsmail Paşa Hazretleri ile Bekir Sami Beyefendi'nin düşüncelerine katıldığını söyledikten sonra : "Her halde bize bir yardım gereklidir; bunun en ilkel kanıtı da, devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılayabilmesidir." buyurdular.

Bundan sonra Raif Efendi, güdüme karşı konuştu. İsmail Fâzıl Paşa ona karşılık yollu uzun bir konuşma yaptı. Ondan sonra yeniden Bekir Sami Bey konuştu ve dedi ki : "İsmail Fâzıl Paşa Hazretleri'nin her bakımdan katıldığım konuşmasına bir şey ekleyeceğim : Kırım Savaşını, düşmanı yenerek bitirdikten sonra

[1] Teklif Encümenine.

olduğumuz Paris Kongresindeki müttefiklerimizin bize tahmil etmiş oldukları şerait-i malûme ile bu şimdi okunan muhtıradaki metalibimiz mukayese edilecek olursa, hangisinin daha çok muhill-i istiklâl olduğu anlaşılır zannederim!»

Bekir Sami Bey'den sonra Hami Bey ve Hami Bey'den sonra da Refet Bey (Refet Paşa) söz söylediler. Refet Bey'in beyanatı aynen şu idi : «Mandanın istiklâli ihlâl etmeyeceği muhakkak iken bazı rüfekamız - müstakil mi kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz? - tarzında birtakım mütalealar dermeyan ediyorlar! Onun için her şeyden evvel mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Maamafih mandadan bahsetmezden evvel de, efkârı gıcıklayan bu raporda, bu tabirin ne suretle telâkki edilmiş olduğunu anlamak lâzımdır. Fâzıl Paşa Hazretleri «istiklâli muhafaza şartiyle manda» buyuruyorlar. Hami Beyefendi tarafından manda hakkında verilmiş olan muhtıra iki kısma ayrılıyor : Bir esbab-ı mucibe kısmı var, ondan sonra bir de mandanın tarifine ait kısım var... Manda meselesini bunlardaki nokta-i nazarlara göre muhakeme için evvelâ bir noktayı anlamak isterim; bu muhtıra muhteviyatı heyet-i umumiyece müzakereye vazedilmiş midir, edilmemiş midir?» İsmail Fâzıl Paşa : «Suitefehhümü mucip olduğundan biz üçümüz - yani Fâzıl Paşa, Bekir Sami ve Hami beyler - bu muhtırayı istirdat ediyoruz. Keenlemyekün addettik» dedi (bu muhtıranın müsveddesi de, tebyizi de kendilerinde kalmıştır.)

Riyasetten — «Muhtıra istirdat olunmuştur» dedim.

Muhtıranın istirdat edilmiş olmasına rağmen, söz alan Refet Bey zabıtnamede beş, altı sahife yer tutan beliğ bir nutuk irat etti. Bu nutuktan aynen zabıtnameden aldığım bazı cümleler, hatibin maksadını izaha kifayet edecektir, zannederim!

Refet Bey diyor ki : «Bizim Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün cemiyetleri esir eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin ve milletlerin vicdanlarına riayetkâr Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir.

....

..... lâf itibariyle, manda ile istiklâl birbirine mâni şeyler değildir; yalnız, eğer biz hakikatte kuvvetli olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için muhill-i istiklâl olur. Bir de, diyelim ki, biz haricî ve dahilî bir istiklâl-i tam isteriz! Fakat, acaba, kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız?

katıldığımız Paris Kongresinde, savaş ortaklarımızın[1] bize yükledikleri o bilinen koşullarla bu şimdi okunan andırıdaki isteklerimiz karşılaştırılacak olursa, hangisinin daha çok bağımsızlığı zedelediği anlaşılır sanırım."

Bekir Sami Bey'den sonra Hâmi Bey ve Hâmi Bey'den sonra da Refet Bey (Refet Paşa) konuştular. Refet Bey'in söylediği şuydu : "Güdümün bağımsızlığı zedelemeyeceği kuşku götürmez iken, bazı arkadaşlarımız : 'Bağımsız mı kalacağız, yoksa güdümü mü kabul edeceğiz?' yollu bir takım düşünceler ileri sürüyorlar. Onun için her şeyden önce güdümün ne olduğu anlaşılmalıdır. Bununla birlikte, güdümden söz açmadan önce de, zihinleri gıcıklayan bu raporda, bu deyime ne gözle bakıldığını anlamak gerekir. Fâzıl Paşa Hazretleri 'bağımsızlığı koruma koşulu ile güdüm' buyuruyorlar. Hâmi Beyefendi'nin güdümle ilgili olarak verdiği andırı iki bölüme ayrılıyor : Bir gerekçe bölümü var, ondan sonra bir de güdümün tanımıyla ilgili bölüm var... Güdüm sorununu bunlardaki görüşlere göre ele almak için önce bir noktayı anlamak isterim; bu andırının içindekiler genel kurulca görüşülmüş müdür, görüşülmemiş midir?" İsmail Fâzıl Paşa : "Yanlış anlamaya yol açtığından biz üçümüz (yani Fâzıl Paşa, Bekir Sami ve Hâmi beyler) bu andırıyı geri alıyoruz. Verilmemiş saydık." dedi (Bu andırının müsveddesi de, temizi de kendilerinde kalmıştır).

Başkanlıktan : "Andırı geri alınmıştır." dedim.

Andırının geri alındığına bakmayarak söz alan Refet Bey, tutanakta beş altı sayfa yer tutan özenli[2] bir söylev verdi. Bu söylevin, tutanaktan olduğu gibi aldığım bazı cümleleri, söylevcinin amacını açıklamaya yetecektir, sanırım.

Refet Bey diyordu ki : "Bizim, Amerikan güdümünü yeğ tutmaktan amacımız, bütün toplumları tutsak kılan; yürekleri, vicdanları söndüren İngiliz güdümünden kurtulmak, yumuşak ve ulusların vicdanlarına saygı gösteren Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa, asıl iş para sorunu değildir. ....
.... söz olarak, güdüm ile bağımsızlık birbirine engel şeyler değildir; yalnız eğer biz gerçekte güçlü olmazsak işte o zaman güdüm altında eziliriz ve o zaman güdüm bizim için bağımsızlığı bozucu olur. Bir de, diyelim ki biz içerde ve dışarda tam bir bağımsızlık isteriz. Ama, acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan önce, acaba bizi kendi başımıza

[1] müttefiklerimizin.
[2] beliğ.

Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? bunu düşünelim! Şurası muhakkaktır ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan taksim etmek istiyorlar; fakat eğer biz, bugün bir devletin kefaleti altında bir sulh aktedecek olursak ilerde, müsait şerait altında bulunur bulunmaz hemen döner ve kendi faydamızı temin ederiz. Lâkin eğer menfi bir vaziyet hâsıl olacak olursa, acaba büsbütün ziyan etmiş olmayacak mıyız?

....

Her halde bir Amerika kefaletini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek mümbit olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira varidatı olan bir kavm için bir muzaharet-i hariciye olmaksızın idame-i hayat etmek imkânı olamaz! Eğer bundan sonra da bu halimizde kalır ve haricî bir muavenet sayesinde terakki edemeyecek olursak ihtimal, atide Yunanistan'ın bile taarruzlarına karşı kendimizi müdafaa edemeyiz...

Allah muhafaza buyursun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurlarla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferlerle nakliyatımızı yapabileceğiz? Binaenaleyh, Amerika mandası her şeyden evvel bir kefil ve muzahir bulmak için lâzımdır.» Hatip sözlerini şu cümle ile bitirdi: «Eğer bu maruzatımla müzakerat-ı atiye için bir mukaddeme yapabildimse müteşekkirim.»

Efendiler, bu parlak ve mahirane nutkun, dinleyenlerin fikir ve kanaatleri üzerinde yapabileceği dalâletkâr tesirin derecesini sühuletle takdir buyurursunuz.. Efkârın, bunu takip etmesi muhtemel olan aynı fikirdeki hatiplerin nutuklariyle büsbütün tesemmüm etmesine meydan vermemek ve suret-i hususiyede tenvir ve irşada zaman bulabilmek için, derhal: —On dakika istirahat edelim, efendim diyerek celseyi tatil ettim (saat : 5.30'da).

Efendiler, bu nutkun son cümleleri calib-i dikkattir. Refet Beyefendi, Yunanlıları İzmir'de muvakkat telâkki ediyor ve hal-i harpte olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir'de kalırsa ve hal-i harbe girilirse başa çıkamayacağımız kanaatinde bulunuyor.

Bundan sonraki celsede Bursa murahhaslarından Ahmet Nuri Bey, manda aleyhinde uzun beyanatta bulundu. Hami Bey buna daha uzun beyanatla cevap verdi ve hakikaten pek uzun olan diskurunun sonlarına doğru beyanatını şu malûmatı ita ederek teyit ediyordu :

«Fakat şimdi biraz da işin kat'î bildiğim bir cihetinden bahsedeceğim. Meselenin bu safhasında alâkadar olan zat ile şahsan temas

bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim. Şurası kuşku götürmez ki, bugün İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan *bizi* paylaşmak istiyorlar; ama eğer biz, bugün bir devletin kefilliği altında bir barış yapacak olursak ileride, uygun koşullar altında bulunur bulunmaz hemen döner ve kendi çıkarımızı sağlarız. Ama eğer olumsuz bir durum ortaya çıkacak olursa acaba büsbütün zarar etmiş olmayacak mıyız? .... Her halde bir Amerika kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda beş yüz milyon lira borcu, yıkık bir ülkesi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira geliri olan bir ulus, bir dış yardım olmaksızın yaşayamaz. Eğer bundan sonra da bu durumumuzda kalır ve bir dış yardımla kalkınmayacak olursak, belki ileride Yunanistan'ın bile saldırılarına karşı kendimizi savunamayız...

Tanrı korusun, eğer İzmir Yunanlılarda kalsa ve aramızda bir savaş açılsa düşmanımız, Yunanistan'dan vapurla asker getirecek durumda iken acaba biz Erzurum'dan hangi trenlerle ulaştırmamızı yapabileceğiz? Bundan dolayı, Amerikan güdümü her şeyden önce bir kefil ve destek bulmak için gereklidir." Söylevci sözlerini şöyle bitirdi : "Eğer bu söylediklerimle gelecek görüşmelere bir başlangıç yapabildimse buna sevinirim."

Baylar, bu parlak ve ustaca söylevin, dinleyenlerin düşünce ve kanıları üzerinde yapabileceği yanıltıcı etkinin ölçüsünü kolaylıkla kavrayabilirsiniz... Bunun ardından gelebilecek olan aynı düşüncedeki söylevcilerin söylevleriyle kongre üyelerinin büsbütün zehirlenmesine meydan vermemek ve özel aydınlatma ve uyarmalara zaman bulabilmek için hemen : "On dakika dinlenelim efendim" diyerek oturuma ara verdim (saat : 5.30'da).

Baylar, bu söylevin son cümleleri dikkat çekicidir. Refet Beyefendi, Yunanlıları İzmir'de geçici sayıyor ve onlarla savaşmakta olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir'de kalırsa ve savaş durumuna girilirse başa çıkamayacağımız kanısında bulunuyor.

Bundan sonraki oturumda Bursa delegelerinden Ahmet Nuri Bey, güdüme karşı uzun bir konuşma yaptı. Hâmi Bey buna daha uzun bir konuşma ile karşılık verdi ve gerçekten pek uzun olan söylevinin sonlarına doğru konuşmasını, şu bilgileri vererek pekiştiriyordu :

"Ama şimdi biraz da işin kesin bildiğim bir yönünden söz açacağım. İşin bu evresinde ilgili kişi ile kendim görüştüğümden

ettiğimden sözlerim tahminî değil, kat'îdir. İstanbul'dan hareketimden evvel Sadrı Sabık İzzet Paşa Hazretlerini ziyarete gitmiştim; her halde bir manda ihtiyacında bulunduğumuza kendileri de kani idiler; bendenizden de bu husustaki fikrimi sordular, ben de düşündüklerimi arzettim; birkaç gün sonra bendenizi çağırtıp şu meseleyi izah ettiler : Suriye ve Adana havalisinde dolaştıktan sonra İstanbul'a gelip siyasî fırkaların nokta-i nazarlarını istizah ile meşgul olan Amerika Tahkikat Heyeti Azası, İzzet Paşa'yı konağında ziyaretle Anadolu'daki teşkilât-ı milliyenin Türk milletini temsil ettiğine kani olduklarını ve Paşayı da – yani İzzet Paşa'yı – bu işin müteşebbisi bildiklerini söylemişler ve : «Eğer siz Erzurum ve Sıvas Kongrelerine Amerikan mandasını talep ettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir» demişler. Paşa, bunu, bendenize izah ettikten sonra, bu milletin bir harbe daha kudreti kalmadığından ve her halde böyle bir çareye tevessül mecburiyetinde bulunduğumuzdan bahsetti ve Sıvas'a gittiğim zaman oradakilere bu vaziyeti anlatmaklığımı tavsiye buyurdu. İzzet Paşa'nın kanaati de bu suretle talep edilecek bir mandanın yüzde doksan ihtimali kabulü bulunduğu ve yalnız bizim için birtakım şerait dermeyanı zarurî olduğu merkezindedir. Hatta Paşa, Amerika için milletin arzusuna istinat etmeden, mandayı kabul etmek mümkün olmadığından, Kongremiz tarafından izhar edilecek arzunun Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir nokta-i istinat olacağını da söyledi. Bendeniz bu meseleyi İstanbul'dan şifre ile Erzurum'da Rauf Bey'e bildirdim.» «Mandanın cisminden ziyade ismine itiraz edenler beyhude telaş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet, işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demeyelim de isterlerse (devlet-i ebet müddet olduk!) diyelim.»

Bu son söze cevap verenler meyanında Husrev Sami Bey'in şu sadası işitildi : «Fakat bizim bu mesaiden maksadımız, kendimizi müdafaa ile millet-i ebet müddet olduğumuzu ispat etmektir!» Hami Bey, buna, bir ricat ima eder tarzda cevap verirken, Kara Vâsıf Bey söz aldı ve o günkü içtimaın nihayetine kadar beyanatta bulundu. Vâsıf Bey'in uzun sözlerinin kısasını, zabıtnamede aynen mazbut olan şu cümlelerle enzar-ı aliyenize vazediyorum : «Bütün devletler bizi tamamen müstakil bile bırakacaklarını söyleseler yine muzaherete muhtacız. (Vâsıf Bey sözlerinin mebadisinde mandaya, muzaheret, ismini verelim demişti). Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz diyecekler, halbuki bizim varidatımız bunun faizine bile kâfi değildir. O zaman müşkül bir vaziyette kalacağız; bunun için müstakil yaşamağa, vaziyet-i maliyemiz müsait değildir. Sonra, yanıbaşımızda, bizi taksim etmeği emel edinmiş hükûmetler var; onların ihtirasatına karşı mahvo-

sözlerim yaklaşık değil kesindir. İstanbul'dan ayrılmadan önce eski sadrazam İzzet Paşa Hazretleri'ni görmeğe gitmiştim. Kendileri de kesinlikle bir güdümün bizim için gerekli olduğu kanısında idiler. Benden de bu konudaki düşüncemi sordular, ben de düşündüklerimi söyledim. Birkaç gün sonra beni çağırtıp şu sorunu açıkladılar : Suriye ve Adana bölgesinde dolaştıktan sonra İstanbul'a gelip siyasal partilerin görüşlerini öğrenmeye çalışan Amerika Soruşturma Kurulu üyeleri, İzzet Paşa'yı konağında ziyaret ederek Anadolu'daki ulusal örgütün Türk ulusunu temsil ettiğine inandıklarını ve Paşa'yı da (yani İzzet Paşa'yı) bu işe önayak olan bir kişi olarak bildiklerini söylemişler ve: "Eğer siz Erzurum ve Sıvas kongrelerine Amerika'nın güdümünü istetecek olursanız, Amerika da Osmanlı Devleti'nin güdümcülüğünü kabul edecektir." demişler. Paşa bunu bana anlattıktan sonra, bu ulusun bir savaşa daha gücü kalmadığını ve her halde böyle bir çareye başvurmak zorunda bulunduğumuzu söyledi ve Sıvas'a gittiğim zaman oradakilere bu durumu anlatmaklığımı öğütledi. İzzet Paşa da bu yolla istenecek bir güdümün yüzde doksan kabul edilebileceği ve yalnız bizim için birtakım koşullar ileri sürmenin zorunlu bulunduğu kanısındadır. Paşa, ulusun isteğine dayanmaksızın Amerika'nın güdümcülüğü kabul edemeyeceğini, Kongrece belirtilecek isteğin Avrupa devletlerine karşı Amerika için bir dayanak olacağını bile söyledi. Ben bu sorunu İstanbul'dan şifre ile Erzurum'da Rauf Bey'e bildirdim. Güdümün kendisinden çok adına takılanlar yok yere kaygıya düşüyorlar. Kelimenin önemi yoktur. Önem, işin özünde ve niteliğindedir. Güdüm altına girdik demeyelim de isterlerse, sonsuza değin yaşayacak devlet[1] olduk diyelim."

Bu son söze karşılık verenler arasında Husrev Sami Bey'in şöyle bağırdığı işitildi: "*Ama bizim bu çalışmadan amacımız, kendimizi savunarak sonsuza değin yaşayacak ulus olduğumuzu tanıtlamaktır*"! Hâmi Bey buna karşılık, eski düşüncesinden vazgeçer gibi bir yanıt verirken Kara Vâsıf Bey söz aldı ve o günkü oturumun sonuna değin konuştu. Vâsıf Bey'in uzun sözlerinin özetini, tutanağa olduğu gibi geçen şu cümlelerle yüce görüşlerinize sunuyorum : "Bütün devletler bizi tam bağımsız bile bırakacaklarını söyleseler yine de desteksiz yapamayız (Vâsıf Bey sözlerinin başlangıcında, güdüme, destek adını verelim, demişti). Dört yüzle beş yüz milyon lira arasında borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz. Bize 'Bunu ödeyiniz.' diyecekler; oysa bizim gelirimiz bunun faizine bile yetmez. O zaman güç bir durumda kalacağız; bunun için bağımsız yaşamaya akçalı durumumuz elverişli değildir. Sonra, yanıbaşımızda bizi paylaşmayı amaç edinmiş hükümetler

[1] devleti ebed-müddet.

luruz! Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyare ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dretnot yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz; bu haller ile bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler.» Vâsıf Bey hitabesini şu sözlerle bitiriyordu :

«.....İstanbul'daki Amerikalılar (mandadan korkmayınız, Cemiyet-i Akvam Nizamnamesine dahildir) diyorlar; işte bütün bu esbaba mebni İngiltere'yi kendimize daimî düşman ve Amerika'yı da ehven-i şer addediyorum; eğer tasvip ederseniz buradan İstanbul'daki mümessile bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpito isteyebiliriz».

Eylülün dokuzuncu salı günkü içtimada manda meselesine temas eden Rauf Bey'in mazbut beyanatı aynen şudur : «Bu manda meselesi hakkında şimdiye kadar gerek matbuat ve gerekse sair mehafil tarafından birçok sözler söylendi. Vakıa heyet-i aliye, muzaheret-i hariciye esasını kabul buyurdu ise de bu muzahereti kimden isteyeceğimiz tasrih edilmedi; Amerika olduğu ima tarikıyle anlatılıyorsa da, benim kanaatimce doğrudan doğruya zikrinde bir mahzur olamaz.»

Erzurum Kongresi hiçbir suretle manda kabulü hakkında karar vermiş değildir

Bu sözlerden, Rauf Bey'in telâkkisiyle, gerek Sıvas Kongresi Heyetinin ve gerek Erzurum Kongresi Heyetinin telâkkiyatı arasında bir suitefehhüm olduğuna şüphe yoktur. Rauf Bey'in telâkkisini tefsir eden bu beyanatımın, gerek Erzurum ve gerek Sıvas Kongreleri beyannamelerinin yedinci maddesindeki tarz-ı tahrirden neş'et ettiğine hükmolunabilir. Filhakika bu maddenin tarz-ı tahririnde ihtimal ki mandacılıkta pek ileri giden ve namütenahi propagandalariyle efkâr-ı umumiyeyi duçar-ı zaaf edenleri iskât ve belki bundan daha ziyade onların müddealarına bir cevap olmak üzere bir nevi hususiyet vardır. Madde muhteviyatı mantık dairesinde tetkik ve mütalea olununca ne manda ve ne de Amerika'nın mandaterliğini talep fikri mevcut olmadığı tahakkuk eder. Bu noktayı vazıhan irae için mevzuubahs maddeyi aynen hatırlatmak isterim :

Madde : 7 — Milletimiz, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartiyle altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin, fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şerait-i âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarrürü selâmet-i beşer ve sükûn-u âlem namına ahass-ı âmal-i milliyemizdir.

var; onların bu açgözlülükleri karşısında yok oluruz. Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçakla havada uçuyorlar, biz daha kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar zırhlı yapıyorlar, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu durumumuzla bugün bağımsızlığımızı kurtarsak bile yine günün birinde bizi paylaşırlar."

Vâsıf Bey konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu :

"...İstanbul'daki Amerikalılar : Güdümden korkmayınız, Milletler Cemiyeti Tüzüğünde yer almıştır, diyorlar. İşte bütün bu nedenlerden ötürü İngiltere'yi kendimize temelli düşman, Amerika'yı da katlanılabilir bir kötü yönetici sayıyorum. Eğer uygun bulursanız buradan İstanbul'daki temsilciye bir mektup yazıp gizlice bir kurul göndermek için bir torpido isteyebiliriz."

Eylülün dokuzuncu salı günü yapılan toplantıda güdüm konusuna dokunan Rauf Bey'in, tutanağa geçen sözleri şudur : "Bu güdüm sorunu üzerine şimdiye dek gerek basın ve gerekse başka çevrelerce birçok sözler söylendi. Yüce kurulunuz, dış destek düşüncesini kabul buyurdu ise de bu desteği kimden isteyeceğimiz belirtilmedi. Amerika olduğu kapalı olarak anlatılıyorsa da, bence doğrudan doğruya adının söylenmesinde bir sakınca olamaz."

Erzurum Kongresi hiçbir türlü güdüm kabulüne karar vermiş değildir

Bu sözlere bakılırsa Rauf Bey'in görüşüyle, gerek Sıvas Kongresi ve gerek Erzurum Kongresi genel kurullarının görüşleri arasında bir yanlış anlama olduğu kuşku götürmez. Rauf Bey'in konuşmasında yorumlanan bu anlayışın, gerek Erzurum ve gerek Sıvas kongreleri bildirilerinin yedinci maddesindeki yazılış özelliğinden doğduğu kanısına varılabilir. Gerçekten, bu maddenin yazılışında, belki güdüm isteme pek ileri giden ve sonu gelmez propagandalarıyla kamuoyunu bulandıranları susturmak ve belki bundan daha çok, onların savlarına bir karşılık olmak üzere bir çeşit özellik vardır. Maddede yazılanlar, mantık ışığında incelenince ve düşünülünce ne güdüm ve ne de Amerika'nın güdümcülüğünü isteme düşüncesini kapsamadığı anlaşılır. Bu noktayı açıkça göstermek için söz konusu maddeyi olduğu gibi hatırlatmak isterim :

"Madde 7 — Ulusumuz, bu çağın ülkülerini yüce bilir; teknik, sanayi ve iktisat durumumuzu ve bize gerekli olanları iyice anlar. Bundan ötürü, devletimizin ve ulusumuzun içte ve dışta bağımsızlığı ve yurdumuzun bütünlüğü korunmak koşuluyla, altıncı maddede belirtilen sınır içinde, ulusçuluk ilkelerine saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi devletin teknik, sanayi, iktisat yardımını sevinçle karşılarız ve bu adaletlice, insanca koşulları kapsayan bir barışın da ivedilikle gerçekleşmesi, insanlığın esenliği ve dünyanın rahatlığı adına ulusal isteklerimizin en önemlisidir."

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı fikri vardır? Olsa olsa «herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız» sözlerinden manda fikrine zahip olanlar bulunabilir. Fakat mandanın mana ve medlûlü bu olmadığı muhakkaktır. Herzaman ve bugün dahi bu sarahat dairesinde vukubulacak muavenetleri maalmemnuniye karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara - Ereğli ve Keller - Diyarbekir şimendiferlerinin inşası için bir İsveç grubunun ve Kayseri-Sıvas - Turhal hatlarının inşası için de bir Belçika grubunun fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle kabul ettik ve meselâ Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an evvel inşalarında ve alelûmum diğer şimendifer hatlarımızın, yollarımızın, limanlarımızın inşaları teklifinde bulunacak ecnebi sermayedaranının muavenetlerini maalmemnuniye kabul ederiz. Yeter ki memleketimize sermaye getireceklerin devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanımızın tamamiyetini ihlâle matuf muzmerratı olmasın. Bu maddede münderiç olan «milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devlet» ifadesinden Amerika Devleti manası çıkarılmağa da mahal yoktur. Çünkü bu esaslara riayetkâr dünya devletleri meyanında yalnız Amerikalılar değildir. Meselâ İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı vasıfta devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de mevzuubahs olabilir mi? Bir de, eğer, Amerika Devletine bir ima yapılmak istenseydi «herhangi devletin» yerine «bir devletin» veya hiç olmazsa sadece «devletin» kelimesiyle iktifa edilmek lâzımgelirdi. Binaenaleyh maddenin izah ettiği şerait dahilinde fennî, sınaî, iktisadî muavenetin hüsn-i telâkkisi umum devletlere şamil olduğu sarihtir.

Efendiler, bu manda meselesi hakkındaki nokta-i nazarımın, - ki bundan evvel cari ve bu dakikada heyet-i aliyenizin de ıttılaı dahilinde bulunan bunca muhaberat ve münakaşatımızla sabit olmuştur - aylardan beri gece gündüz beraberimde bulunan bir arkadaş tarafından hâlâ anlaşılmamış olduğuna hükmolunabilir mi? O halde Rauf Bey ya esasen benimle hemfikir değildi veyahut hemfikir idi de Sıvas'ta İstanbul'dan gelenlerle mülâkattan sonra tebdil-i fikretmiş oluyor. Burasını kestirmek bence müşküldür. Şimdi biraz daha Rauf Bey'i dinleyelim; Ruaf Bey, şu suretle sözüne devam ediyor :

«Mütarekenin bidayetinde Almanlar sulhu imza etmeyecek zannolunurken İngiliz matbuatı bazı ifşaatta bulundu; bunun birinci kısmı Almanya'nın sulhu imza edeceğine dairdi. Bu tahakkuk etti.

"Baylar, bu maddenin hangi noktasında güdüm ve güdümcünün Amerika olacağı düşüncesi vardır? Olsa olsa : "Herhangi devletin teknik, sanayi, iktisat yardımını sevinçle karşılarız." sözlerinden güdüm düşüncesine kapılanlar bulunabilir. Ama, güdümün anlamı ve özü elbette bu değildir. Her zaman ve bugün de bu açık anlama göre yapılacak yardımları sevinçle karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara-Ereğli ve Keller[1]-Diyarbakır demiryollarının yapılması için bir İsveç grubunun ve Kayseri-Sıvas-Turhal yollarının yapılması için de bir Belçika grubunun teknik, sanayi, iktisat yardımlarını seve seve kabul ettik ve sözgelişi Ankara kentinin ve öbür Anadolu kentlerimizin bir an önce bayındırlaştırılmasına ve bütün öteki demiryollarımızla karayollarımızın ve limanlarımızın yapımına yardım etmek isteyecek yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını seve seve kabul ederiz. Yeter ki yurdumuza sermaye getireceklerin, devletimizin ve ulusumuzun iç ve dış bağımsızlığını ve yurdumuzun bütünlüğünü zedeleme ereğini güden gizli düşünceleri olmasın. Bu maddede yer alan "ulusçuluk ilkelerine saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi devlet" sözünden Amerika Devleti anlamı çıkarılmasına yer yoktur. Çünkü bu ilkelere saygılı dünya devleti yalnız Amerika da değildir. Örneğin İsveç Devleti, Belçika Devleti de bu nitelikte devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin güdümcülüğü de söz konusu olabilir mi? Bir de, eğer Amerika Devletine kapalı olarak işaret edilmek istenseydi "herhangi devletin" yerine "bir devletin" ya da hiç olmazsa sadece "devletin" sözleriyle yetinmek gerekirdi. Demek ki, maddenin açıkladığı koşullar içinde teknik, sanayi, iktisat yardımın iyiye yorulduğu, bütün devletleri kapsar görüldüğü açıktır.

Baylar, bu güdüm konusundaki görüşümü – ki bundan önce yapılan ve bu dakikada yüce kurulunuzun da bilgi edinmiş bulunduğu bunca yazışma ve tartışmalarımızla tanıtlanmıştır – aylardan beri gece gündüz yanımda bulunan bir arkadaşın daha anlamamış olduğu düşünülebilir mi? Öyle ise, ya Rauf Bey'in öteden beri benimle görüş birliği yoktu; ya da görüş birliği vardı da Sıvas'ta İstanbul'dan gelenlerle konuştuktan sonra düşüncesini değiştirmişti. Burasını kestirmek bence güçtür. Şimdi biraz daha Rauf Bey'i dinleyelim. Rauf Bey, sözlerine şöylece devam ediyor :

"Ateşkes Anlaşmasının yapıldığı sıralarda Almanlar barış antlaşmasını imza etmeyecek sanılırken İngiliz basını bazı gizli şeyleri açığa vurdular. Bunlardan birincisi, Almanya'nın barış

[1] Bugünkü adı : Fevzipaşa.

İkinci kısmı da Türkiye'nin taksimine dairdi. Bu hamdolsun tahakkuk etmedi. Bu kısımda konferansın kararı mucibince Kızılırmak'ın şark tarafı Ermenistan addedilerek Amerika himayesine veriliyor. Belki Gürcistan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor deniliyordu. Kızılırmağın garbındaki arazi de, İzmir ve İstanbul müstesna olmak üzere mahreci Antalya olarak Türkiye'yi teşkil ediyordu. Bu kısmın şimali, İtalya ve Fransız ve cenubu da İngiliz himaye ve idaresine veriliyordu. İzmir'in işgali bu ifşaatın doğruluğunu ispata başladı. Binaenaleyh bu tehlike karşısında memleketimize karşı en bitaraf vaziyette bulunan Amerika'nın muzaheretini kabule mecburuz. Ben bu kanaatteyim.»

Rauf Bey'in fikrini anlamak için bundan sonra daha çok devam eden sözlerini dinlemeğe bilmem ki ihtiyaç kaldı mı?

Efendiler, pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını iskât edecek mütevassıt bir çare ile hitam buldu. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu: «Amerika'da senelerden beri aleyhimizde yapılmakta olan menfi propagandaların tevlit ettiği cereyan-ı efkârı tashih için her şeyden evvel Amerika Kongresinden memleketimizi tetkik edecek ve hakikatı görecek bir heyeti davet etmek». Bu teklif ittifak-ı âra ile kabul olundu. Kongre Divan-ı Riyasetinin imzalariyle bu yolda bir mektup tesvit olunduğunu hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba suret-i mahsusada ehemmiyet atfetmiş değildim.

Efendiler, küçük bir istitrat yapayım. Vesika olarak müracaat ettiğim Kongre Zabıtnamesi, Divan-ı Riyaset Kâtipliğinde bulunan Afyon Karahisar Murahhası Şükrü ve manda lehinde nutuklarını dinlediğimiz Hami Bey'ler tarafından tutulmuş ve Hami Bey'in yazısiyle muntazam bir deftere tebyiz olunmuştur.

Sivas Kongresini akim bırakmak teşebbüsleri

Efendiler, Kongre 11 Eylülde hitam buldu. 12 Eylülde Sıvas ahalisinin de huzuriyle açık bir celse yapılarak bazı nutuklar irat edildi. Kongre müzakeratı esnasında mühim olarak Meclis-i Meb'usanın tesri-i intihabı ve mahall-i içtima neresi olmak lâzımgeleceği hususatına temas edildi. Fakat şimdi izahına başlayacağım mesail Kongre müzakeratını kısa kesmeği icap ettiriyordu. Bu son noktalarla bilâhare Heyet-i Temsiliye iştigal etti. 9 Eylül 1919 günü toplanmış olan bazı malûmat Kongreye şu suretle izah edildi : «Eskişehir ve Afyon Karahisar'ındaki İngiliz kuvvetleri taz'if edildi. General Miln (Milne) [1] Konya'ya geldi. Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa

[1] 1934 baskısında, yanlışlıkla Milner.

antlaşmasını imza edeceği konusuydu. Bu gerçekleşti. İkincisi de Türkiye'nin paylaşılması konusuydu. Bu çok şükür, gerçekleşmedi. Buna göre : Konferansın kararı gereğince Kızılırmak'ın doğu yanı Ermenistan sayılarak Amerika koruyuculuğuna veriliyor. Belki Gürcistan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılır, deniliyordu. Kızılırmak'ın batısındaki toprakların, İzmir ve İstanbul dışındaki kısımları da, denize çıkış kapısı Antalya limanı olmak üzere, Türkiye oluyordu. Bu bölgenin kuzeyi, İtalyan ve Fransız; güneyi de İngiliz koruyuculuğuna ve yönetimine veriliyordu. İzmir'in işgali, İngiliz basınının açığa vurduğu şeylerin doğruluğunu ortaya koymaya başladı. Demek ki, bu tehlike karşısında ülkemiz için en tarafsız durumda bulunan Amerika'nın yardımını kabul etmek zorundayız. Ben bu kanıdayım."

Rauf Bey'in düşüncesini anlamak için bundan sonra daha uzun süren sözlerini dinlemeye bilmem gereklik kaldı mı?

Baylar, pek uzun ve tartışmalı geçen bu güdüm görüşmeleri, güdüm isteyenleri susturacak ortalama bir çözüm yolu bulunarak bitirildi. Hem de bunu öneren yine Rauf Bey oldu : "Amerika'da yıllardan beri bize karşı yapılmakta olan kötüleyici propagandaların doğurduğu düşünce akımını düzeltmek için her şeyden önce Amerika Kongresinden ülkemizi inceleyecek ve gerçeği görecek bir kurulu çağırmak." Bu öneri oybirliğiyle kabul olundu. Kongre Başkanlık Kurulunun imzalarıyla bu yolda bir mektup müsveddesi hazırlandığını hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Doğrusu da, bu mektuba özel bir önem vermiş değildim.

Baylar, bu arada şunu da söyleyeyim : Belge olarak başvurduğum Kongre tutanakları, Başkanlık Kurulu yazmanlığında bulunan Afyonkarahisar delegesi Şükrü ve güdümü savunan söylevlerini dinlediğimiz Hâmi Bey'ler eliyle tutulmuş ve Hâmi Bey'in yazısıyla düzgün bir deftere temize çekilmiştir.

Sıvas Kongresini sonuçsuz bırakma çabaları

Baylar, Kongre 11 Eylülde sona erdi. 12 Eylülde Sıvas halkının da katıldığı bir açık oturum yapılarak bazı söylevler verildi. Kongre görüşmeleri sırasında, önemli olarak Meclisi Mebusan'ın tez elden seçilmesi ve toplantı yerinin neresi olmak gerekeceği konularına değinildi. Fakat, şimdi açıklayacağım sorunlar, Kongre görüşmelerini kısa kesmeyi gerektiriyordu. Bu son noktalarla daha sonra Heyeti Temsiliye uğraştı. 9 Eylül 1919 günü toplanmış olan bazı bilgiler Kongreye şöylece açıklandı : "Eskişehir ve Afyonkarahisar'ındaki İngiliz kuvvetleri iki katına çıkarıldı. General Miln (Milne), Konya'ya geldi. Konya Valisi Cemal Bey

muhalefette tereddüt ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de tıpkı Cemal Bey fasilesinden bir adammış. Rüfeka-yı kiramın böyle vaziyetler karşısında şiddetle hareket taraftarı olduğunu bildiğimden seri ve şedit tedabir ittihazını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa da Kongrenin kendisine olan itimadına istinaden Kongre namına icap eden tebligat ve teşebbüsatta bulunmuştur. Bu tarz-ı hareketin heyet-i aliyenizce kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa, valilere şedit ihtaratta bulunuyor. Mıntıkalara ümera-yı askeriyeden millî kumandanlar tayin ediyor ve bu kumandanlara millet namına her nevi salâhiyet bahşedilmiştir diyor». Kongre, teklifi kabul etti. Bunu müteakıp şu yolda izahata devam ettim :

«Buraya Galip Bey isminde bir vali tayin edilmiş, geliyormuş; fakat bunun Harput Valisi Ali Galip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat biz başka bir malûmata destres olduk. Mister Novil (Noel) isminde bir İngiliz binbaşısı, Bedirhanilerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Bey'lerle beraber maiyetinde on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'ya gelmiş ve Mutasarrıf Bedirhanî Halil Bey tarafından istikbal edilmişlerdir. Harput valisi de zahiren bir posta hırsızını takip behanesiyle otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansur'daki müfreze de verilmiştir. Maksatlarının Kürtleri, Kürdistan teşkili vadiyle aleyhimize ve bize karşı suikast icrasına sevketmek olduğu anlaşılmış ve mukabil tedabire de tevessül edilmiştir. Meselâ valiyi ve diğerlerini tevkif ettirmek istiyoruz. Malatya mutasarrıfı da Kürt aşairini Malatya'ya davet etmiştir. Bu vaziyet üzerine 13 üncü Kolordu mıntıkasında faaliyete girdik. İcap eden tedabir ittihaz edilmiştir. Yarın akşam Harput'tan sevkedilen bir müfreze-i askeriye erbab-ı fesadı tenkil edecektir. Buradaki kolordu kumandanı da lâzımgelen tedabiri ittihaz etmiştir. Malatya ve diğer mahallere de lâzımgelen emirler verilmiştir.»

Efendiler, hemen Sıvas Kongresinin bütün müddet-i cereyanınca sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan hâli kalmıyordum. Ancak aldığım bütün malûmatı olduğu gibi Kongre Heyetine arzetmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyordum. Gördünüz ki, şimdi izah edeceğim veçhile, hakikaten tehlikeli addedilebilecek mahiyette olan Ali Galip meselesinden de bahsederken ihtiyatkâr bir lisan kullanmağı tercih etmiştim. Bence en mühim mesele her nevi müşkülât ve mehalike rağmen Sıvas Kongresinin neticeli mukarreratla müzakeratını bir an evvel ikmal etmiş olmak ve bu mukarreratı memlekette tatbike girişmek idi. Bu arzum husul buldu. Bütün memlekete şamil millî teşkilât nizamnamesinin ve Umumî Kongre beyan-

ve Ankara Valisi Muhittin Paşa karşı koymakta duraksıyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de Cemal Bey türünden bir adammış. Değerli arkadaşlarımın böyle durumlar karşısında sert davranmak isteyeceklerini bildiğimden, çabuk ve sert önlemler alınmasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa da Kongrenin kendisine olan güvenine dayanarak Kongre adına gereken bildirim ve girişimlerde bulunmuştur. Bu türlü yürütümün yüce kurulunuzca kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa, valilere sert uyarmalar yapıyor. Bölgelere üst subaylardan ulusal komutanlar atıyor ve bu komutanlara ulus adına her türlü yetki verilmiştir, diyor." Kongre öneriyi kabul etti. Bundan sonra şu yolda açıklamalara devam ettim :

"Buraya Galip Bey adında bir vali atanmış, geliyormuş; ama bunun Harput Valisi Ali Galip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat, biz başka bir bilgi elde ettik. Bay Novil (Noel) adında bir İngiliz binbaşı, Bedirhanlılardan Kâmuran, Celâdet ve Cemil beylerle birlikte yanında on beş kadar Kürt atlısı ile Malatya'ya gelmiş ve kendilerini Mutasarrıf Bedirhanlı Halil Bey karşılamıştır. Harput Valisi de bir posta hırsızını izliyor görünerek otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu amaçla bunlara Adıyaman'daki[1] birlik de verilmiştir. Amaçlarının, Kürdistan kurmaya söz vererek Kürtleri, işlerimizi bozmaya ve bizi öldürtmeye yollamak olduğu anlaşılmış ve karşı önlemlere de başvurulmuştur. Bu arada, valiyi ve ötekilerini yakalatmak istiyoruz. Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya çağırmıştır. Bunun üzerine On Üçüncü Kolordu bölgesinde işe giriştik. Gereken önlemler alınmıştır. Yarın akşam Harput'tan gönderilen bir birlik ortalığı karıştıranları tepeleyecektir. Buradaki kolordu komutanı da gereken önlemleri almıştır. Malatya'ya ve öbür yerlere de gereken buyruklar verilmiştir."

Baylar, hemen hemen Sıvas Kongresi'nin toplantı süresince, sinirlere gerginlik verecek nitelikte haberler almaktan geri kalmıyordum. Ancak, aldığım bütün bilgileri olduğu gibi Kongre üyelerine sunmakta yarardan çok sakınca buluyordum. Gördünüz ki, şimdi açıklayacağım üzere, gerçekten tehlikeli sayılabilecek nitelikte olan Ali Galip sorunundan da söz ederken sakıngan bir dil kullanmayı yeğ tutmuştum. Bence en önemli sorun, her türlü güçlüklere ve tehlikelere göğüs gererek Sıvas Kongresi görüşmelerini bir an önce sonuçlu kararlarla bitirmek ve bu kararları yurtta uygulamaya girişmekti. Bu dileğim gerçekleşti. Bütün ülkeyi kapsayan ulusal örgüt tüzüğünün ve Genel Kongre Bildiri-

[1] Eski adı: Hısnımansur.

namesinin derakap tab'ı ve neşr ü tamimi esbabına tevessül olundu. Yalnız memulün fevkinde yeni hâdisat karşısında kalındığından Kongrenin hitam bulmuş olmasına rağmen Kongre Heyetinin yeni vaziyetler inkişaf edinceye kadar Sıvas'ta kalmalarını münasip gördüm; ve icap ederse daha kuvvetli fevkalâde bir kongre akti için de istihzaratta bulundum. Ali Galib'in firarı üzerine Kongre Heyetini Sıvas'ta alıkomaktan sarfınazar edildiği gibi, Ferit Paşa Kabinesinin sukutu üzerine fevkalâde kongre aktine de ihtiyaç görülmedi *(Ves. 55)*.

Ali Galip hâdisesi

Şimdi Efendiler, mücadele tarihimizde mühim bir vak'a teşkil eden Ali Galip meselesi hakkında müsaade buyurursanız biraz tafsilât vereyim :

Efendiler, daha Temmuz bidayetinde, Erzurum'da bulunduğum zaman Celâdet ve Kâmran Âli isminde iki şahsın ecnebiler tarafından, külliyetli para ile Dersaadet'ten Kürdistan'a gönderileceği, bunların tesvilât ve aleyhte tahrikâta memur oldukları ve bir iki gün zarfında hareket etmiş veyahut edecekleri istihbar edildi. Bu haber üzerine, bunların, dağdağasız tarassut ve derdestleri lüzumunu 3 Temmuz tarihinde Diyarbekir'de 13 üncü Kolordu Kumandanına ve ayrıca Erkânıharbiye Reisi olan Halit Bey'e ve Canik mutasarrıfına bildirdim.

20 Ağustosta, 13 üncü Kolordu Kumandanına verdiğim emirde, mevzuubahs insanların, İstanbul'dan hareket eylediklerinin bildirildiğini ve ittihaz olunacak tedabir meyanında hassaten Mardin istasyonunda sıkı bir murakabe tesisinin muvafık olacağını yazdım.

Sıvas Kongresinin ikinci günü, yani 6 Eylül tarihinde, «Bedirhanî ailesinden Celâdet ve Kâmran ile Diyarbekir'li Cemil Paşazade Ekrem namlarında üç şahsın, refakatlerinde, vaktiyle Diyarbekir vilâyetinde aleyhimizde propaganda yapan bir ecnebi zabiti bulunduğu halde, silâhlı Kürtler muhafazasında olarak Elbistan ve Arga üzerinden Malatya'ya geldikleri ve mutasarrıf, belediye reisi taraflarından istikbal edildikleri 13 üncü Kolordunun iş'arından anlaşılıyor.» 15 inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 3 üncü Kolordu Kumandanlığına buna dair gönderdiği 6 Eylül 1919 tarih ve 529 numaralı şifresinde verilen malûmatta «ecnebi zabitinin, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu tetkik etmek üzere hükûmet-i merkeziyenin müsaadesiyle dolaştığını söyledikleri; Malatya'da bulunan süvari alayı; mevcudu az olduğundan bunları tevkife cesaret edemediği; maahaza bunların derhal tevkifi için İstanbul'a müracaat edildiği 13 üncü Kolordudan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksat ve ne vazife için nereleri gezecekleri hakkındaki malûmatını Harput valisinden sordum.»

sinin hemen basılıp dağıtılması için gereken işler yapıldı. Yalnız, beklenenin üstünde yeni olaylar karşısında kalındığından, Kongre sona erdiği halde Kongre üyelerinin, durum gelişinceye değin, Sıvas'ta kalmalarını uygun gördüm ve gerekirse daha güçlü bir olağanüstü kongre toplamak için de hazırlıklar yaptım. Ali Galip'in kaçması üzerine Kongre üyelerinin Sıvas'ta alıkonulmasından vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa Hükümetinin düşmesi üzerine olağanüstü kongre toplamaya da gereklik görülmedi *(belge : 55)*.

Şimdi baylar, savaş tarihimizde önemli bir olay olan Ali Galip sorunu üzerinde izin verirseniz biraz geniş bilgi vereyim : Ali Galip olayı

"Baylar, daha Temmuz başında, Erzurum'da bulunduğum sırada Celâdet ve Kâmuran Âli adında iki kişinin yabancılarca, pek çok para ile İstanbul'dan Kürdistan'a gönderileceği, bunların türlü yalanlar söyleyerek kafaları karıştırmak ve bize karşı halkı kışkırtmakla görevlendirildikleri ve bir iki gün içinde yola çıktıkları ya da çıkacakları haber alındı. Bu haber üzerine, bunların sessizce gözetlenmeleri ve tutulmaları gereğini 3 Temmuzda Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu Komutanına ve ayrıca Kurmay Başkanı olan Halit Bey'e ve Canik Mutasarrıfına bildirdim.

20 Ağustosta, On Üçüncü Kolordu Komutanına verdiğim buyrukta, söz konusu kişilerin İstanbul'dan yola çıktıklarının bildirildiğini ve alınacak önlemler arasında özellikle Mardin istasyonunda sıkı bir denetleme yapılmasının uygun olacağını yazdım.

Sıvas Kongresinin ikinci günü, yani 6 Eylülde, "Bedirhanlı ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşa oğlu Ekrem adlarında üç kişinin, yanlarında eskiden Diyarbakır ilinde vaktiyle bize karşı propaganda yapan bir yabancı subayla birlikte, silahlı Kürtler koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ[1] üzerinden Malatya'ya geldikleri ve kendilerini mutasarrıf ile belediye başkanının karşıladıkları On Üçüncü Kolordunun yazısından anlaşılıyor."

On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Üçüncü Kolordu Komutanlığına, bununla ilgili olarak gönderdiği 6 Eylül 1919 gün ve 529 sayılı şifre telinde verilen bilgide : "Yabancı subayın, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere İstanbul Hükümetinin izniyle dolaştığını söyledikleri; Malatya'da bulunan süvari alayının er sayısı az olduğundan, bunları yakalamaktan çekindiği; bununla birlikte, bunların hemen yakalanması için İstanbul'a başvurulduğu On Üçüncü Kolordudan bildirilmiştir. Bu adamların ne amaçla ve ne görev için nereleri gezecekleri konusundaki bilgisini, Harput Valisinden sordum." denil-

[1] Eski adı: Arga.

denilmekte idi *(Ves. 56)*. Harput Valisi Ali Galip Bey'dir. Bu adamların ne maksatla geldikleri 3 Temmuz tarihinden beri malûmumuzdur. Beş on müsellâh Kürde karşı bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, tevkifine cesaret edilememiş; asıl calib-i hayret olan cihet, bunların tevkifi için İstanbul'a müracaat edilmiş olduğu haberidir!

Bu küçük ve ehemmiyetsiz gibi görünen noktaları; o zamanki vaziyeti görüşte şayan-ı dikkat telâkki ve zihniyet farkları gösterdiği için kayıt ve işaret ediyorum.

Diyarbekir'de, 13 üncü Kolordu Kumandanının tarz-ı hareketi, mucib-i iştibah görüldüğünden, doğrudan doğruya, bu Kolordunun Erkânıharbiye Reisine, 3 üncü Kolordu Kumandanının imzasiyle 7 Eylûl 1919 tarihinde yazılan (zata mahsus) şifrede, Vali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil ve Kâmran tevkif ve Celâdet ve Ekrem Bey'lerle beraber İngiliz binbaşısının behemehal ve Sıvas'a sevkedilmeleri için, Elâziz'de bulunan 15 inci Alay Kumandanı İlyas Bey'in bizzat emrinde altmış kadar atlı ve estersüvarın en geç olarak 9 Eylülde Harput'tan Malatya'ya hareketi için – tesrian lilmaslaha – doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin sürat-i hareketinin temini rica edildi. 8 Eylülde, Sıvas'tan da bir otomobil ile bazı zabitan gönderileceği malûmatı verildi *(Ves. 57)*.

Diyarbekir'den, Erkânıharbiye Reisinin 7/8 Eylül 1919 tarihiyle bana gönderdiği şifrede «tevkif hakkındaki arzuya muttali oldum. Bu bapta kumandan beyin emir vereceğini hiç zannetmiyorum. Çünkü havass-ı askeriyelerine tamamen vâkıfım. Tarafımdan vukubulacak tebligatı ise, tamamen icrada tereddüt ederler. Bu bapta İstanbul'la muhaberedeyiz. Bu hale göre icra-yı icabı menut-i rey-i âlileridir. Şifre kaleminin 357 numarasiyle arzedilmiştir.»

K. O. 13 Erkânıharbiye Reisi
Halit

Elâziz'deki Alay Kumandanı İlyas Bey'den K. O. 13 Kumandanının emrine cevaben gelen 8 Eylül tarihli telgrafta da «Kolordudan aldığım emir üzerine hareketim tehir edilmiştir. Kolordunun muvafakati olmadan buradan hareket etmekliğim münasip olmayacağından hareket emrimin Kolordudan tebliğine delâlet buyurunuz» denilmekte idi *(Ves. 58)*.

Halit Bey'e derakap verdiğim cevap, aynen şu idi :

7/8 Eylül 1919

«Zevat-ı malûmenin habaseti sabit olmuştur. Hükûmet-i merkeziye.......... bu habasette müşterektir. Oradan emir beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu bap-

mekteydi. *(belge : 56)* Harput Valisi Ali Galip Bey'dir. Bu adamların ne amaçla geldiklerini 3 Temmuzdan beri biliyoruz. Beş on silahlı Kürt'e karşı bir süvari alayının er sayısı az görülmüş, yakalanmasına cesaret edilmemiş. Asıl dikkate değer şey, bunların yakalanması için İstanbul'a başvurulmuş olduğu haberidir!

Bu küçük ve önemsiz gibi görünen noktaları; o zamanki durumu görüşte, dikkati çeken düşünce ve anlayış ayrılıkları gösterdiği için anıyor ve belirtiyorum.

Diyarbakır'daki, On Üçüncü Kolordu Komutanının tutumu kuşku verici görüldüğünden, doğrudan doğruya bu kolordunun Kurmay Başkanına, Üçüncü Kolordu Komutanının imzasıyla 7 Eylül 1919 günü yazılan kişiye özel şifrede, Vali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem beylerle birlikte İngiliz binbaşısının ne yapıp yapıp yakalanmaları ve Sıvas'a yollanmaları amacıyla, Elazığ'da bulunan On Beşinci Alay Komutanı İlyas Bey'in kendi komutası altında altmış kadar atlı ve katırlı erle en geç 9 Eylülde Harput'tan Malatya'ya doğru yola çıkması için –işin ivediliği dolayısıyla– doğrudan doğruya buyruk gönderildiği bildirildi ve birliğin çabucak yola çıkmasının sağlanması rica edildi. 8 Eylülde Sıvas'tan da bir otomobil ile bazı subaylar gönderileceği bildirildi. *(belge : 57)*

Diyarbakır'dan Kurmay Başkanının bana gönderdiği 7/8 Eylül 1919 günlü şifrede şöyle deniliyordu :

"Yakalama ile ilgili isteği öğrendim. Bu konuda komutan beyin buyruk vereceğini hiç sanmıyorum. Çünkü askeri niteliklerini çok iyi biliyorum. Benim göndereceğim buyruğu ise, tümüyle yerine getirmekten çekinirler. Bu konuda İstanbul'la yazışma yapmaktayız. Bu durum karşısında gerekenin yapılması yüksek kararınıza bağlıdır. Şifre kaleminin 357 sayısıyla sunulmuştur."

On Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanı
Halit

Elazığ'daki Alay Komutanı İlyas Bey'den On Üçüncü Kolordu Komutanının buyruğuna karşılık olarak gelen 8 Eylül günlü telde de : "Kolordudan aldığım buyruk üzerine yola çıkmam geri bırakıldı. Kolordunun izni olmadan buradan ayrılmam uygun olmayacağından yola çıkma buyruğunun kolordudan verilmesini sağlayınız." denilmekteydi. *(belge : 58)*

Halit Bey'e hemen verdiğim karşılık şuydu :

7/8 Eylül 1919

Bilinen kişilerin kötülükleri belli olmuştur. İstanbul Hükümeti... bu kötülükte ortaktır. Oradan buyruk beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu

ta, tebligatımızda hiç kimseyi tereddüde sevketmeyecek surette, derhal emir vermek, vakit geçirmemek lâzımdır. Kumandanın tereddüt edeceğine ihtimal veriyorsanız, zât-ı âliniz tarafımızdan Elâziz ve Malatya'daki alay kumandanlarına vukubulmuş tebligatımızın icrasını bildiriniz. Lüzum-ı hakikî varsa, kumandayı münasip gördüğünüz fırka kumandanlarından birisi deruhte etsin! Teenni zamanı geçmiştir. İcraat cevabınıza muntazırız kardeşim.

Mustafa Kemal

Alay Kumandanı İlyas Bey'e de, aynı tarihte, bizzat şu emri verdim: «Zevat-ı malûmenin hıyaneti tahakkuk etmiştir. İstanbul'daki hükûmet-i merkeziye dahi bunların hıyanetinde müşterektir. Kolordunuz kumandanının, bu hususta istizan etmesi ve cevap alamaması varid-i hatırdır. Binaenaleyh meselenin hallini ve teminini zât-ı âlinizden beklerim. Cevabınıza muntazırım Efendim. Malatya'daki icraatınızı müteakıp lüzum hasıl olursa Sıvas'ta, bize iltihak edersiniz. Mustafa Kemal». Şifre haricindeki imza da K. O. 3 Erkânıharbiye Reisi Zeki Bey'in idi.

Malatya'da bulunan Süvari On İkinci Alay Kumandanını da 7/8 Eylül gecesi, bizzat telgraf başına çağırmış ve görüşmekte idim. Alay Kumandanı Cemal Bey'den vaziyet ve kuvveti hakkında malûmat aldım. Gelenlerin, beraberlerindeki müsellâh Kürtlerin «on beş yirmi kişi kadar» olduğunu ve alayın da merkezde «ancak o kadar kuvveti» bulunduğunu söyledi. Ben kuvveti kâfi gördüm. Hatta süvari ve topçu alayının yalnız zabitleri kâfi gelebilirdi. Yalnız hususî vaziyet ve halet-i ruhiyeyi anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf mükâlemesi şöyle cereyan etti :

«Ben — Vali Galip Bey, İngiliz binbaşısı ve Kâmran ve Celâdet ve Ekrem Bey'lerin kâffesinin müdebbirane bir tertiple bu gece tevkifleriyle Sıvas'a tahrikleri elzemdir. Vaziyetiniz bunu yapmağa müsait midir? Size buradan ve Harput'tan muavenet yetiştirilecektir.

Cemal Bey—Valiyi de beraber mi?

Ben — Bilhassa, evet!

Cemal Bey — Arzettiğim veçhile, vaziyet ve kuvvetim buna gayrimüsaittir. Kâmran, Celâdet ve Ekrem Bey'lerin tevkifleri hakkında 13 üncü Kolordu Kumandaniyle muhabere cereyan etti. Neticesinde, şimdilik tevkifleri, vaziyetin nezaketi hasebiyle muvafık olamayacağı hakkında emir de vürut etmiştir» dedi.

Artık, bu zatın daha ziyade üzerine varılamazdı. «Kendilerine hissettirmeksizin sıkı tarassudatta bulundurunuz. Kolordunuzdan emir gelecektir. Hareket ederlerse, istikamet-i hareketlerini ve ne vasıta ile hareket edeceklerini derhal bildiriniz» talimatını vermekle iktifa ettim (*Ves. 59*).

konudaki bildirimleri, hiç kimseyi duraksatmayacak biçimde yapmak, hemen buyruk vermek, vakit geçirmemek gerekir. Komutanı duraksayacak gibi görüyorsanız, siz, bizim Elazığ ve Malatya'daki alay komutanlarına gönderdiğimiz buyrukların yerine getirilmesini ilgililere bildiriniz. Gerçekten gerekiyorsa, komutayı uygun gördüğünüz tümen komutanlarından birisi ele alsın. Yavaşlık zamanı geçmiştir. İşin yapıldığını bildiren karşılık telinizi bekliyoruz kardeşim.

Mustafa Kemal

Alay Komutanı İlyas Bey'e de, o gün kendim şu buyruğu verdim : "Bilinen kişilerin hayınlığı belli olmuştur. İstanbul'daki Hükümet de bunların hayınlığına ortaktır. Kolordunuz komutanı belki bu konuda ne yapılacağını yazı ile sorar ve karşılık alamaması akla gelebilir. Bunun için sorunun çözümlenmesini ve sonuçlandırılmasını sizden beklerim. Vereceğiniz karşılığı gözlüyorum efendim. Malatya'daki işleri bitirdikten sonra gerekirse, Sıvas'ta bize katılırsınız. Mustafa Kemal." Kapalı tel dışındaki imza da Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'indi.

Malatya'da bulunan On İkinci Süvari Alayı Komutanını da 7/8 Eylül gecesi, kendim telgraf başına çağırtmıştım ve görüşmekteydim. Alay Komutanı Cemal Bey'den durumu ve kuvvetini sorup öğrendim. Gelenlerin yanlarında bulunan silahlı Kürtlerin "on beş, yirmi kişi kadar" olduğunu ve alayın da merkezde "ancak o kadar kuvveti" bulunduğunu söyledi. Ben, kuvveti yeter gördüm. Süvari ve topçu alayının yalnız subayları bile yetebilirdi. Yalnız özel ve ruhsal durumu anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf konuşması şöyle oldu :

Ben, "Vali Galip Bey ve İngiliz Binbaşısı ile Kâmuran, Celâdet ve Ekrem beylerin hepsinin iyi hazırlanacak bir düzenle bu gece yakalanarak Sıvas'a gönderilmeleri çok gereklidir. Durumunuz bunu yapmaya elverişli midir? Size buradan ve Harput'tan yardım yetiştirilecektir."

Cemal Bey, "Valiyi de birlikte mi?"

Ben, "Özellikle, evet."

Cemal Bey, "Bildirdiğim gibi, durum ve kuvvetim buna elverişli değildir. Kâmuran, Celâdet ve Ekrem beylerin yakalanmaları konusunda On Üçüncü Kolordu Komutanıyla yazışmalar yapıldı. Sonunda, durumun inceliği dolayısıyla, şimdilik yakalanmalarının uygun olmayacağını bildirir buyruk da gelmiştir." dedi.

Artık bu kişinin daha çok üstüne varılamazdı. "Kendilerine sezdirmeksizin sıkıca göz altında bulundurunuz. Kolordunuzdan buyruk gelecektir. Giderlerse, ne yana ve ne gibi araçla yola çıkacaklarını hemen bildiriniz." yönergesini vermekle yetindim. *(belge : 59)*

8 Eylül günü Cemal Bey'den şifre ile «zevat-ı malûmenin hâlâ orada olup olmadıklarını ve tarassut tertibatının derece-i emniyetini» sordum ve «kendisine günde iki defa rapor vermesini» emrettim.

Halit Bey'e yazdığım telgrafa ertesi günü (8 Eylül 1919) aldığım cevapta, Elâziz'de Alay Kumandanı İlyas Bey'e emir verildiği ve bu emrin sureti bildiriliyordu *(Ves. 60)*.

Kolordu Kumandanı Cevdet Bey dahi, İlyas Bey'in 52 estersüvar ve iki mitralyözle 9 Eylül sabahı hareket ettiğini ve 10 Eylül akşamı Malatya'da bulunacağını bildirdi. 9 Eylül tarihli olan bu şifresinde «muhalefetlerle dolu bir muhitte daha fazla icraat yapmamak hususunda kendisini mazur göreceğimi» de beyan ediyordu *(Ves. 61)*.

9 Eylülde, İlyas Bey müfrezesinden maada, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki alaya mensup bir bölük dahi Malatya'ya tahrik edildi *(Ves. 62, 63, 64)*.

Vali Ali Galib'in ve Bedirhanilerle, Cemil Paşazadenin yaptığı propaganda tesirini izale için Elâziz ve Dersim havalisi ile alâkası olduğu malûmum olan ve Kemah'ta bulunan Halet Bey'e (sabık meb'us) 9 Eylülde Elâziz'e hareket ve Haydar Bey'le tesis-i irtibat etmesini yazdım *(Ves. 65)*. Ayın nihayetine doğru vâsıl oldu.

Van Valisi bulunan Haydar Bey de Elâziz vilâyetini deruhde etmek üzere Erzurum'dan tahrik edilmişti. Haydar Bey 15 inci Kolorduya mensup olup Mamahatun'da bulunan bir süvari alayiyle de irtibat tesis ederek icabında bu alayı Malatya istikametine tahrik edecekti.

Otomobil ile bazı zabitanın da Malatya'ya sevkedileceğine dair bir kayıt vardı.

Filhakika, arkadaşlarımızdan, Recep Zühtü Bey, Üçüncü Kolordu yaveri sıfat-ı zahiriyesiyle benden aldığı hususî talimatla, refakatinde bazıları olduğu halde 9 Eylül'de, otomobil ile Malatya'ya hareket etti. Maalesef, râkip olduğu otomobil yolların bozuk ve çamurlu olmasından Kangal'da kırılmış ve tam zamanında Malatya'ya yetişememişti. Kangal'dan sonra kâh araba ve kâh hayvanla gece, gündüz kat'ı mesafe ederek Sıvas'tan hareketinin dördüncü günü badezzeval Malatya'ya vâsıl olabilmişti. Recep Zühtü Bey'in verdiği raporlar vaziyetin tenvirine çok hadim olmuştu.

8 Eylül günü Cemal Bey'den şifre tel ile "bilinen kişilerin şimdi gene orada olup olmadıklarını ve gözetlemeye ne ölçüde güvenilebileceğini" sordum ve kendisine "günde iki kez rapor vermesini" buyurdum...

Halit Bey'e yazdığım tele ertesi gün (8 Eylül 1919) aldığım karşılıkta, Elazığ Alay Komutanı İlyas Bey'e buyruk verildiği ve bu buyruğun örneği bildiriliyordu. *(belge : 60)*

Kolordu Komutanı Cevdet Bey de, İlyas Bey'in katıra bindirilmiş 52 er ve iki ağır makineli tüfekle, 9 Eylül sabahı yola çıktığını ve 10 Eylül akşamı Malatya'da bulunacağını bildirdi. 9 Eylül günlü olan bu şifresinde "karşıcılıklarla dolu olan bir çevrede daha çok iş yapmamakta kendisini özürlü saymamı" da bildiriyordu. *(belge : 61)*

9 Eylülde, İlyas Bey'in birliğinden başka, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki alaya bağlı bir bölük de Malatya'ya gönderildi. *(belge : 62)*

Vali Ali Galip'in ve Bedirhanlılarla Cemil Paşa oğlu'nun yaptığı propagandanın etkisini ortadan kaldırmak için Elazığ ve Dersim dolayları ile ilgisi olduğunu bildiğim ve o sırada Kemah'ta bulunan Hâlet Bey'e (eski milletvekili) 9 Eylülde, Elazığ'a gitmesini ve Haydar Bey'le bağlantı kurmasını yazdım. *(belge : 65)* Ayın sonuna doğru oraya vardı.

Van Valisi bulunan Haydar Bey de Elazığ Valiliği görevini almak üzere Erzurum'dan gönderilmişti. Haydar Bey, On Beşinci Kolorduya bağlı olup Mamahatun'da bulunan bir süvari alayı ile de bağlantı kurarak, gerektiğinde bu alayı Malatya'ya doğru yola çıkaracaktı.

Otomobil ile bazı subayların Malatya'ya gönderileceğini de yazmıştım.

Gerçekten, arkadaşlarımızdan Recep Zühtü Bey, görünürde "Üçüncü Kolordu Yaveri" sanıyla ve benden aldığı özel yönerge ile, yanında başka bazı kimseler olduğu halde, otomobille Malatya' ya gitmek üzere, 9 Eylülde yola çıktı. Ne yazık ki, bindiği otomobil, yolların bozuk ve çamurlu olmasından Kangal'da kırılmış ve tam zamanında Malatya'ya yetişememişti. Kangal'dan sonra, kimi zaman araba ve kimi zaman hayvanla gece gündüz yol alarak Sıvas'tan çıkışının dördüncü günü öğleden sonra Malatya'ya ulaşabilmişti. Recep Zühtü Bey'in verdiği raporlar, durumun aydınlanmasına çok yardım etmişti.

Efendiler, 10 Eylül günü geç vakit şu telgrafı aldık :

Zata mahsustur. Malatya'dan, 10/9/1919
Hiç durmayacaktır.

Sıvas'ta K. O. 3 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nedir :

1 — 10/9/1919 saat 2 sonrada bilâvukuat Malatya'ya muvasalat olunmuştur.

2 — Zevat-ı malûmenin kâffesi maalesef Kâhta istikametine firar ettikleri, tafsilâtın müteakıben arzedileceği maruzdur. Alay 15 K. İlyas

Aynı günde ve fakat, İlyas Bey'in telgrafından sonra da şu telgrafı alıyoruz :

Gayet aceledir. Malatya'dan, 10/9/1919

Sıvas'ta K. O. 3 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

1 — Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı ve İngiliz Binbaşısı ve hempaları olan malûm eşhas alay 15 in Elâziz'den hareketini ve kendilerinin tevkif edileceklerini haber alır almaz, bugün alessabah firar etmişlerdir. Bunların Kâhta'daki Bedir Ağa nezdine gittikleri ve oradan tedarik edecekleri Ekrat ile burayı basmağa gelecekleri mervidir.

2 — Bunların ve Bedir Ağa aşiretinin fenalığa cür'et ettikleri takdirde, takibat icrası hakkında kolordudan emir alınmış, izleri takip edilmekte ve netice ayrıca arzedilecektir.

3 — Alay 15 Kumandanı maiyetindeki kuvvetle, bugün saat 2 sonrada, Malatya'ya geldikleri maruzdur.

Süvari Alay 12 Kumandanı Binbaşı
Cemal

Aynı tarihte yazılmış olan bu iki telgraf, yanyana getirilerek tetkik olunursa şayan-ı dikkat bazı noktaların nazara çarpmamasına imkân yoktur.

Süvari Alay Kumandanı Cemal Bey, tarafımızdan aldığı talimat veçhile malûm eşhası sıkı ve emin bir surette tarassut altında bulunduracak ve günde iki defa rapor verecekti.

Eşhas-ı merkume 10 Eylül günü alessabah kaçtıkları halde Cemal Bey, bu malûmatı, ancak İlyas Bey müfrezesinin muvasalatından ve İlyas Bey'in raporundan sonra bildiriyor. Cemal Bey firarilerin, İlyas Bey müfrezesinin Elâziz'den hareketlerini haber aldıklarını söylüyor. Halbuki telgrafhane Cemal Bey'in taht-ı tarassudunda idi.

Baylar, 10 Eylül günü geç vakit şu teli aldık :

Kişiye özeldir. Malatya'dan, 10.9.1919
Hiç durmayacaktır.

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nedir :

1 — 10.9.1919 saat 2 sonrada kötü bir olayla karşılaşmadan Malatya'ya ulaşılmıştır.

2 — Bilinen kişilerin hepsinin, ne yazık ki, Kâhta'ya doğru kaçtıkları; ayrıntıların sonra bildirileceği, bilgilerinize sunulur.

15 inci Alay K.
İlyas

Aynı günde ve fakat, İlyas Bey'in telinden sonra da şu teli alıyoruz :

Malatya'dan, 10.9.1919

Çok ivedidir.

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

1 — Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı, İngiliz Binbaşısı ve yardakçıları, sizce bilinen kişiler, On Beşinci Alayın Elazığ'dan yola çıktığını ve kendilerinin yakalanacaklarını haber alır almaz, bugün sabah erkenden kaçmışlardır. Bunların Kâhta'daki Bedir Ağa'nın yanına gittikleri ve oradan bulacakları Kürtlerle burayı basmaya gelecekleri söylenmektedir.

2 — Bunlar ve Bedir Ağa aşireti, kötülüğe yeltenirlerse kovuşturma yapılması için Kolordudan buyruk alınmıştır; izlenmektedirler ve sonuç ayrıca bildirilecektir.

3 — On Beşinci Alay Komutanının, buyruğu altındaki kuvvetle, bugün saat 2 sonrada Malatya'ya geldikleri bilgilerinize sunulur.

12 nci Süvari Alayı Komutanı Binbaşı
Cemal

İkisi bir günde yazılmış olan bu teller, yan yana getirilerek incelenirse ilgi çekici bazı noktaların göze çarpmamasına olanak yoktur.

Süvari Alayı Komutanı Cemal Bey, bizden aldığı yönergeye uyarak bilinen kişileri sıkı ve güvenli bir biçimde göz altında bulunduracak ve günde iki kez rapor verecekti.

Adı geçen kişiler 10 Eylül günü sabah erkenden kaçtıkları halde Cemal Bey bu bilgiyi, ancak İlyas Bey birliğinin varışından ve İlyas Bey'in raporundan sonra gönderiyor. Cemal Bey, kaçanların, İlyas Bey birliğinin Elazığ'dan yola çıkışını haber aldıklarını bildiriyor. Oysa telgrafhane Cemal Bey'in gözetimi altında idi.

Sonra, firarilerin Ekrat toplayıp Malatya'yı basacaklarının mervi olduğunu da ilâve ediyor. Bu noktalar, süvari alay kumandanı hakkında şüphe ve tereddüdü celbetmekten hâli değildir.

Bilâhare alınan malûmattan anlaşıldı ki, Ali Galip ve rüfekası 9 Eylül akşamı haberdar edilmişler. Ali Galip geceyi uykusuz hükûmet dairesinde geçirmiştir. 10 Eylülde maiyetlerinde birkaç jandarma ve müsellâh Kürt olduğu halde, hükûmet dairesinde toplanıyorlar, sandık emininin odasına giriyorlar, sandığı açıyorlar, beraber almak üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar ve sandığa vazetmek üzere de şu senedi yazıyorlar :

«Mustafa Kemal Paşa ve avenesinin tenkili masarifine karşılık olmak üzere olbaptaki emrine tevfikan altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919 : Halil Rami, Ali Galip.»

İlyas Bey müfrezesinin, Malatya'ya yaklaşmakta olduğu anlaşıldığı bir sırada, süvari alay kumandanı, zabitlere, mutasarrıfın evini, hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar ve telefon tellerini kesiyorlar ve evi basıyorlar. Bu ameliyenin başladığını hisseden Halil Bey'in ailesi, hükûmet dairesine haber veriyor. Hükûmette, para almakla meşgul olan vali, mutasarrıf ve refikleri vaziyetten haberdar olur olmaz havf ve telâş ile her şeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi olduğu gibi bırakıyorlar ve maiyetleriyle birlikte hazır bulunan atlarına binerek hemen firar ediyorlar *(Ves. 66, 67)*.

Süvari alay kumandanının ve topçu alay kumandanının; valinin, geceyi hükûmet dairesinde geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan ziyade valinin tevkifi mühim olduğu da meydanda idi. Binaenaleyh, malûm eşhasın firarında müsamaha olduğu muhakkaktır. En zayıf tefsire göre malûm eşhasın maiyetlerindeki beş on müsellâh jandarma ve Kürt ile musademeden büyük fenalık çıkabileceği vehmi Malatya'dakileri –endirek– tedbire sevketmiş ve merkum eşhası ürküterek kaçırmağı tercih ettirmiştir, denilebilir.

10 Eylülde İlyas Bey'e verdiğim talimatta başlıca zikrettiğim noktalar :

1 — Firarilerin süratle derdestleri;

2 — Kürtlük cereyanına asla müsait zemin bırakılmaması;

3 — Malatya'da mutasarrıflığın Jandarma Kumandanı Tevfik Bey tarafından deruhde edilmesi, münasip ve sahib-i namus ve hamiyet bir zatın da Harput'ta makam-ı vilâyeti serian işgal etmesi;

Sonra, kaçakların, Kürtleri toplayıp Malatya'yı basacaklarının söylendiğini de ekliyor. Bu noktalar süvari alayı komutanı üzerine kuşkuları çekmeyecek gibi uzak değildir.

Sonradan alınan bilgilerden anlaşıldı ki, Ali Galip ve arkadaşlarına 9 Eylül akşamı haber verilmiştir. Ali Galip geceyi hükümet konağında uykusuz geçirmiştir. 10 Eylülde yanlarında birkaç jandarma ve silahlı Kürtle birlikte, hükümet konağında toplanıyorlar; sandık emininin[1] odasına giriyorlar; sandığı[2] açıyorlar; birlikte alıp götürmek üzere altı bin lira sayıp bir yere koyuyorlar ve sandığa koymak üzere şu senedi yazıyorlar :

"Mustafa Kemal Paşa ve yardakçılarının tepelenmesi giderlerine karşılık olmak üzere ilgili buyruğa uyularak altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919 : Halil Rami, Ali Galip."

İlyas Bey birliğinin Malatya'ya yaklaşmakta olduğunun anlaşıldığı bir sırada süvari alayı komutanı, subaylara Mutasarrıfın evini hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar, telefon tellerini kesiyorlar ve evi basıyorlar. Bu işin başladığını sezinleyen Halil Bey'in eşi, hükümet konağına haber veriyor. Hükümette para almakla uğraşan Vali, Mutasarrıf ve arkadaşları durumu öğrenir öğrenmez korku ve telaşla her şeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi olduğu gibi bırakıyorlar ve adamlarıyla hazır bulunan atlarına binerek hemen kaçıyorlar. *(belge : 66, 67)*

Süvari alayı komutanı ve topçu alayı komutanının, Valinin geceyi hükümet konağında geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan çok, Valinin tutulmasının önemli olduğu da besbelliydi. Öyle ise, bu kişilerin kaçmasına göz yumulduğu kesin bir gerçektir. En zayıf yoruma göre : Bilinen kişilerin yanlarındaki beş on silahlı jandarma ve Kürt ile çarpışmadan büyük kötülük doğabileceği kuruntusu Malatya'dakileri dolaylı önlem almaya sürüklemiş ve adı geçen kişileri ürküterek kaçırmayı yeğletmiştir, denilebilir.

10 Eylülde İlyas Bey'e verdiğim yönergede başlıca belirttiğim noktalar :

1 — Kaçakların ivedilikle yakalanmaları;

2 — Kürtlük akımına kesinlikle elverişli alan bırakılmaması;

3 — Malatya'da mutasarrıflık görevini Jandarma Komutanı Tevfik Bey'in üstüne alması; uygun görülecek namuslu ve yurtsever bir kişinin de Harput'ta valilik görevine hemen başlaması;

[1] veznedarın.

[2] kasayı.

4 — Malatya ve Harput'taki kuva-yı hükûmeti tamamen ele alarak millet ve vatan aleyhinde hiçbir icraata meydan verilmemesi;

5 — Firarilere uyanların bilâaman ve merhamet imha edileceğinin tamimi ve namuslu halkın hakikatten haberdar edilmesi;

6 — Mevcudiyet-i milliyemizi tehlikeye sokacak olan ecnebi askerine de mukabele olunacağının derpiş edilmesi ve tertibatı ve tedabirinin» iş'arından ibaret idi *(Ves. 68)*.

Efendiler, firarilerin, etraf ve civar aşairinden birtakım Kürtleri toplayabileceklerini ve hatta Maraş'ta bulunan ecnebi kuvvetlerinden temin-i istifade edebileceklerini muhakkak gibi kabul etmek lâzımdı. Onun için alınmış olan tertibatı ve bu işe hasredilmiş olan kuvvetleri takviye etmek icap ediyordu. Bu maksatla Sıvas'tan, daha bir estersüvar müfreze 9 Eylül akşamı Malatya'ya sevkedildiği gibi Üçüncü Kolordu mümkün olduğu kadar, kuvvetlerini cenuba indirecek, On Üçüncü Kolordu takip keyfiyetini temin edecek ve hainlere kıpırdayacak bir fırsat vermemek için azamî tesiri göstermek lüzumuna binaen Mamahatun'daki süvari alayı da Harput istikametine tahrik olunacaktı. Bu hususta 3 üncü, 13 üncü ve 15 inci Kolordu Kumandanlarına icabı gibi tebligat ve temenniyatta bulunuldu *(Ves. 69)*.

Efendiler, verdiğimiz, direktifler dairesinde firarileri takip ettirirken, bir taraftan da, elimize geçen bazı vesaiki gözden geçirelim. Bu vesaik hâdiseyi ve Ali Galip teşebbüsünü ve hükûmet-i merkeziyenin redaetini her türlü izahattan, daha mükemmel bir surette tebarüz ettireceğini zannettiğimden aynen mütalealarıı zait addolunmaz fikrindeyim.

Evvelâ, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'le Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın müşterek imzalarıyle, Elâziz Valisi Ali Galip Bey'e verilen 3 Eylül 1919 tarihli talimatnameyi okuyalım!

Bunu müteakıp, Dahiliye Nazırının, sevkolunacak kuvvet ve sarfolunacak para miktarı hakkında Bâbıâli'den çektiği telgrafını görürüz :

Deraliye
906
Bizzat halledilecektir

Elâziz Valisi Galip Beyefendi'ye

C : 2 Eylül 1919 numara iki :

Arzolunmuştur. İrade-i seniyesi bugün sadır olacaktır. Binaenaleyh kesb-i kat'iyet etmiştir. Talimat şudur : Malûmunuz olduğu veçhile Erzurum'da Kongre namı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar ittihaz ettiler. Ne toplanan-

4 — Malatya ve Harput'taki hükümet kuvvetleri eksiksiz ele alınarak ulusa ve yurda karşı hiçbir davranışa meydan verilmemesi;

5 — Kaçaklara uyanların acımadan ve aman vermeden yok edileceğinin duyurulması ve namuslu halka gerçeğin bildirilmesi;

6 — Ulusal varlığımızı tehlikeye sokacak olan yabancı askerlere de karşı konulacağının göz önünde bulundurulması gibi düzenlemelerin ve önlemlerin bildirilmesi idi. *(belge : 68)*

Baylar, kaçakların o dolaylardaki aşiretlerden birtakım Kürtleri toplayabileceklerini ve Maraş'ta bulunan yabancı kuvvetlerden bile yararlanabileceklerini kesin imiş gibi kabul etmek gerekiyordu. Onun için, alınmış olan düzeni pekiştirmek ve bu işe ayrılmış olan birlikleri artırmak gerekiyordu. Bu amaçla Sıvas'tan, katıra bindirilmiş bir birlik daha 9 Eylül akşamı Malatya'ya gönderildiği gibi Üçüncü Kolordu da elden geldiğince, birliklerini güneye indirecek; On Üçüncü Kolordu, izleme işini sağlayacak ve hainlere kıpırdayacak fırsat vermemek için en geniş ölçüde etki yapmak gerekli olduğundan, Mamahatun'daki süvari alayı da Harput'a doğru gönderilecekti. Bu konuda Üçüncü, On Üçüncü ve On Beşinci Kolordu Komutanlarına gereği gibi bildirimler yapıldı ve dileklerde bulunuldu. *(belge : 69)*

Baylar, verdiğimiz yönergelere göre kaçakları izletirken, bir yandan da, elimize geçen bazı belgeleri gözden geçirelim. Bu belgelerin, olayı ve Ali Galip'in giriştiği işleri, İstanbul Hükümetinin kötülüklerini her türlü açıklamadan daha iyi belirteceğini sandığımdan, olduğu gibi okunmaları gereksiz görülmez düşüncesindeyim.

İlkin, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'le Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın birlikte imzalayarak Elazığ Valisi Ali Galip Bey'e gönderdikleri 3 Eylül 1919 günlü yönergeyi okuyalım.

Bundan sonra, Dahiliye Nazırının, gönderilecek kuvvet ve harcanacak para tutarı ile ilgili olarak Bâbıâli'den çektiği teli görürüz :

İstanbul [1]
906
Kendisi açacaktır.

Elazığ Valisi Galip Beyefendi'ye

Y : 2 Eylül 1919 sayı : iki.

Sunulmuştur. Padişah buyruğu bugün çıkacaktır. Demek durum kesinleşmiştir. Yönerge şudur : Bildiğiniz gibi Erzurum'da Kongre adı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplananların ne de aldıkları karar-

[1] Deraliye.

ların ne de ittihaz ettikleri kararların esası, ehemmiyeti vardır. Fakat bu haller memleketçe birtakım kıylükali mucip oluyor. Avrupa'ya ise pek mubalâğa ile aksettirilmekte oluyor. Binaenalâzalik pek fena suitesirat hasıl etmekte oluyor. Ortada şayan-ı ehemmiyet hiçbir kuvvet, hiçbir vak'a olmadığı halde mücerret bu mubalâgat ve suitesirattan endişeye düşen İngilizlerin ahiren Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları istidlâl olunuyor. Hükûmetin umum sırasında tarafınıza da icra ettiği tebligat-ı malûmeye mugayir hareketine devam etmekte olursa çıkarılacak ecnebi kuvvetlerin Sıvas'a ve oradan daha ilerleyerek birçok mahalleri işgal etmeleri ihtimali bait değildir. Bu ise, memleketin menafiine bittabi münafidir. Erzurum'da toplanan eşhas-ı malûmenin kariben Sıvas'ta içtima ederek yine bir kongre aktetmek istemekte oldukları muhaberat-ı vakıadan anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükûmetçe malûmdur. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için bunların orada toplanmasına meydan vermemek icap ediyor. Bunun için de evvel-be-evvel Sıvas'ta hükûmetin itimad-ı tammına mazhar ve selâmet-i memlekete muvafık olan tebligatı harfiyen icraya âzim bir vali bulundurmak lâzımgelmektedir. Zât-ı vâlâlarını anın için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sıvas'ta kongre aktetmek istemekte olan birkaç kişiye mümanaat etmek o kadar güç bir şey değil ise de erkân ve ümera ve zabitan ve askerin bazıları da bunlarla hemfikir oldukları anlaşılmasına nazaran hükûmetin ittihaz edeceği tedabiri ellerinden geldiği kadar tas'ip ve eşhas-ı malûmeyi mümkün olduğu kadar iltizam edecekleri nazar-ı dikkate alınarak şayan-ı itimat bir iki yüz kişinin refakatinizde bulunması temin-i muvaffakıyet için münasip görülmektedir. Binaberin evelce yazdığım veçhile oralardaki Kürtlerden itimat edilen yüz, yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sıvas'a hiç kimsenin intizar etmediği bir zamanda bilvüsul vali ve kumandanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri, miktarları cüz'î olmakla beraber hüsn-i idare edecek olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı cihetle derhal tesis-i nüfuz ederek içtimaa meydan vermemiş olacak ve orada bulunanlar varsa hemen derdest edip mahfuzen İstanbul'a gönderebileceğiniz derkârdır. Bu suretle ihraz olunacak nüfuz ve iktidar-ı hükûmet dahilde sergüzeştcuyane harekâtta bulunanları yıldırarak bu gibi harekât-ı gayrimarziyenin vukuuna mâni olacağı gibi hariçte de pek ziyade hüsn-i tesir ederek ecnebilerin asker çıkarmak ve oraları işgal etmek hususlarındaki tasavvurlardan sarfınazar etmeleri için hükûmetçe bir mümsik-i kaviye müracaat ve teşebbüs teşkil edecektir. Zaten Sıvas muteberan-ı ahalisinden bazılarının mevsukan tahkik olunduğu veçhile ahali bu politikacıların tahrikâtından para toplamak için vaki olan tazyikatından pek ziyade müteneffir ve bunların men'i için hükûmete her suretle muzaherete hazırdır. Orada jandarmaya derhal yazılacak, istenildiği kadar efrat bulunacağı ve buna müteneffizan tarafından suret-i mahsusada muavenet olunacağı ihbar edilmektedir. Bu suretle miktar-ı kâfi ve hükûmete kaviyyen merbut bir jandarma teşkil edildikten sonra birlikte götüreceğiniz süvarileri tatyiben yerlerine iade ederiz. İşte yapılacak tedabir bundan ibarettir. Bunun kemal-i sühuletle ve muvaffakıyetle tatbikı mücerret derece-i nihayette iltizam-ı mektumiyete vabestedir. Sıvas'a memuriyetinizden hatta o cihetlere gideceğinizden efrad-ı ailenizden en emin olduğunuz hiçbir kimseye bile bahsetmeyiniz ve Sıvas'a girinceye kadar maksadı yanınızdakilere dahi sezdirmeyiniz. Bu, muvaffakıyetin üssülesasıdır. Bu cihetle şimdilik herhalde ailenizi orada bırakarak etraftaki aşairi teftiş için beş on gün duracağınızı efrad-ı ailenize ve sairlerine bilifade hemen hareketle bir gün evvel Sıvas'a bağteten vâsıl olmağa gayret eylemelisiniz. Oraya vusulünüzde atide münderiç telgrafname icap edenlere bittebliğ vali ve kumandanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir taraftan da

ların hiçbir önemi yoktur. Fakat bu davranışlar ülkede birtakım söylentilere yol açıyor. Avrupa'ya ise pek şişirilerek yansıtılıyor. Bundan dolayı, pek kötü etkiler yapıyor. Ortada önemsenecek hiçbir kuvvet, hiçbir olay yokken salt bu şişirmelerden ve kötü etkilerden kaygılanan İngilizlerin son günlerde Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları anlaşılıyor. Hükümetin, her yere olduğu gibi size de gönderdiği belli bildirimlere aykırı tutum sürdürülürse, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sıvas'a ve oradan daha ilerleyerek birçok yerlere girmeleri olasılığı uzak değildir. Bu ise, ülkenin yararına elbette aykırıdır. Erzurum'da toplanan belli kişilerin yakında Sıvas'ta toplanarak yine bir kongre yapmak istedikleri, yazışmalardan anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükümetçe bilinmektedir. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmanın yolu yoktur. İşte bunun için bunların orada toplanmasını önlemek gerekiyor. Bunun için de her şeyden önce Sıvas'ta hükümetin tam güveneceği ve ülkenin esenliğine uygun olan bildirimleri eksiksiz yerine getirmeye kararlı bir vali bulundurmak gerekmektedir. Sizin gibi yüksek bir kişiyi onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sıvas'ta kongre yapmak isteyen birkaç kişiye engel olmak pek güç bir şey değilse de kimi general, üstsubay, subay ve erlerin de bunlarla bir düşüncede olduklarının anlaşılması dolayısıyla, hükümetin alacağı önlemleri ellerinden geldiğince etkisiz bırakacakları ve bilinen kişileri olabildiğince koruyacakları dikkate alınarak, güvenilir bir iki yüz kişinin buyruğunuz altında bulunması başarı sağlamak için uygun görülmektedir. Bundan dolayı, önce de yazdığım gibi oralardaki Kürtlerden güvenilen yüz, yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak, ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sıvas'a, hiç kimsenin beklemediği bir zamanda varıp valiliği ve komutanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarmalarla askerler, sayıları çok az olmakla birlikte, iyi kullanacak olursanız, karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı için hemen etkin bir duruma girerek toplantıya meydan vermemiş olacağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalatıp göz altında İstanbul'a gönderebileceğiniz apaçıktır. Bu yolla ele geçirilecek hükümet gücü ve erki, içeride serüvenci davranışlarda bulunanları yıldırarak bu türlü hoşa gitmeyen davranışların ortaya çıkmasını önleyeceği gibi, dışarda da iyi etki yaparak yabancıların asker çıkarmak ve oralara girmek yolundaki düşüncelerden vazgeçmeleri için hükümetçe yapılacak başvurma ve girişimlere sağlam bir dayanak olacaktır. Aslına bakılırsa, Sıvas'ın kimi ileri gelenlerinden sağlam olarak öğrenildiğine göre halk, bu politikacıların kışkırtmalarından, para toplamak için yaptıkları baskılardan pek çok iğrenmiştir, bunların önlenmesi için hükümete her türlü yardıma hazırdır. Orada hemen jandarma yazılacak istenildiği kadar er bulunacağı ve buna, sözü geçer kişilerce özel olarak yardım edileceği bildirilmektedir. Böylece yeter sayıda ve hükümete sıkıca bağlı bir jandarma örgütü kurduktan sonra, birlikte götüreceğiniz süvarileri memnun ederek yerlerine göndeririz. İşte alınacak önlemler bunlardır. Bunun kolaylıkla ve başarıyla uygulanması, işi son derece gizli tutmaya bağlıdır. Sıvas'ta görev aldığınızı, hatta oralara doğru gideceğinizi evinizde en güvendiğiniz kimseye bile söylemeyiniz ve Sıvas'a girinceye dek işi yanınızdakilere de sezdirmeyiniz. Bu, başarının baş ilkesidir. Bundan ötürü, şimdilik ne yapıp yapıp ailenizi orada bırakarak, çevredeki aşiretleri denetlemek için beş on gün dolaşacağınızı evinizdekilere ve başkalarına söyleyerek hemen yola çıkıp bir gün önce Sıvas'a ansızın varmaya çalışmalısınız. Oraya vardığınızda aşağıdaki telyazısını gerekenlere bildirip valiliği ve komutanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir yandan da makine başında Nazırlığa durumu bildirmelisiniz. Böylece durum belli olur

makine başında Nezarete iş'ar-ı keyfiyet etmelisiniz. Bu suretle vaziyet malûm olur olmaz size yine makine başında tarafımdan icab-ı hale göre tebligat-ı lâzime icra olunacaktır. Bu suretle işe başladıktan sonra ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sıvas'a celbedebilirsiniz. Şu kadar ki elyevm orada bulunan Reşit Paşa'nın valilikten azlolunduğu, yerine diğerinin gönderileceği her nasılsa şayi olarak müşarünileyh tarafından Nezarete müracaat edildiğinden ve isimleri malûmunuz olan kimselerin Sıvas'ta kariben birleşmek istedikleri iş'arat-ı vakıadan anlaşıldığından beyhude bir dakika geçirilmeyerek biran evvel hareket ve bir saat evvel muvasalata gayret etmeniz de maslahaten ehem ve elzemdir. Şu esbap ve mülâzahata göre ne vakit hareket ve ne kadar müddette muvasalat edebileceğinizden iş'arı muktazidir. Sıvas'ta ibraz edeceğiniz telgrafname şudur : Zât-ı âlilerinin Sıvas Vali ve Kumandanlığına tayinleri Meclis-i Vükelâ karariyle bilistizan şerefsadır olan irade-i seniye-i hazret-i padişahî iktızasından olduğundan hemen hareketle bu telgrafnameyi Sıvas'taki memurin-i mülkiye ve askeriyeden icap edenlerine bilirae vali ve kumandanlığı deruhte ederek ifa-yı vazifeye mübaşeret ve hemen iş'ar-ı keyfiyet etmeleri tebliğ olunur.

3/9/1919

Dahiliye Nazırı
Âdil

Harbiye Nazırı
Süleyman Şefik

Gayet müstaceldir

Bâbıâli'den, 6 Eylül 1919

Malatya'da Elâziz Valisi Galip Beyefendi'ye

C : 6 Eylül 1919

Eşkıya takibi için sevkolunacak kuvvet masarifinin jandarma tahsisatına mahsuben malsandığından tesviyesi zarurîdir. Kaç kuruş sarfolunacağının ve sevkedilecek kuvvetin miktariyle yevm-i hareketin serian iş'arı.

Nazır
Âdil

Dahiliye Nazırı üç gün sonra da Ali Galib'in bir telgrafına cevap olduğu anlaşılan şu telgrafı veriyor :

Müstaceldir

Deraliye, 9/9/1919

Malatya'da Elâziz Valisi Beyefendi'ye

C : 8 Eylül 1919. Numara iki :

Sıvas'ta şayan-ı itimat vasıta olmadığı cihetle malûmat-ı kâfiye......... alınmamakta ise de ora ahalisinden, burada bulunan bir adamın ifadesine ve sair yerlerden de alınan malûmat-ı umumiyeye nazaran evvelâ, ahali bu tahrikâta taraftar değildir. Saniyen asker ekallikalildir. Bu hareketi idare etmekte olanlar eşhas-ı malûme ile kumandan ve zabitandan bazılarıdır. Bunlar, işe millî bir şekil vererek maksatlarını terviç ettirmeğe çalışmaktadır. Halbuki millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha karip olduğu cihetle istediğiniz malûmatı daha sühuletle istihsal edebilirsiniz. Maahaza gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahsettikleri cihetle bir gün evvel azimetiniz daha ziyade kesb-i ehemmiyet etmiştir. Birlikte bulunduracağınız kuvvetin ne kadar ziyade olursa muvaffakıyeti o nisbette teshil edeceği derkârdır. Bu kuvvetin miktarlariyle vakt-i hareketinizin bir gün evvel tayin ve iş'arına muntazırım.

Nazır
Âdil

olmaz size yine makine başında gereğine göre bildirim yapılacaktır. Böylece işe başladıktan sonra, ne zaman uygun görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sıvas'a getirtebilirsiniz. Ancak şimdi orada bulunan Reşit Paşa'nın valilikten çıkarıldığı, yerine başkasının gönderileceği her nasılsa duyularak, kendisi Nazırlığa başvurduğu ve adları sizce bilinen kimselerin yakında Sıvas'ta birleşmek istedikleri, alınan yazılardan anlaşıldığı için yok yere bir dakika geçirilmeyerek bir an önce yola çıkıp bir saat önce Sıvas'a ulaşmaya çalışmanız da, işi başarma bakımından çok önemli ve çok gereklidir. Şu nedenlere ve düşüncelere göre, ne zaman yola çıkıp ne sürede Sıvas'a varabileceğinizin bildirilmesi gerekmektedir. Sıvas'ta ilgililere göstereceğiniz telyazısı şudur : Sizin Sıvas valiliğine ve komutanlığına atanmanızı, hükümet kararlaştırmış ve Padişah Hazretleri onaylamış olduğundan hemen yola çıkıp bu telyazısını Sıvas'taki asker ve sivil memurlardan gerekenlere göstererek valilik ve komutanlık görevini almanız ve işe başlamanız ve hemen durumdan bilgi vermeniz bildirilir.

3.9.1919

Dahiliye Nazırı — Harbiye Nazırı

Âdil — **Süleyman Şefik**

Çok ivedidir. — Bâbıâli'den, 6 Eylül 1919

Malatya'da Elazığ Valisi Galip Beyefendi'ye

Y : 6 Eylül 1919

Haydutları izlemek için gönderilecek kuvvet giderlerinin jandarma ödeneği karşılık tutularak mal sandığından ödenmesi gereklidir. Kaç kuruş harcanacağının ve gönderilecek kuvvetin sayısıyla yola çıkış gününün ivedilikle bildirilmesi.

Nazır

Âdil

Dahiliye Nazırı üç gün sonra da, Ali Galip'in bir teline karşılık olduğu anlaşılan şu teli veriyor :

İvedidir. — İstanbul'dan[1], 9.9.1919

Malatya'da Elazığ Valisi Beyefendi'ye

Y : 8 Eylül 1919, sayı : 2.

Sıvas'ta güvenilir aracı olmadığından yeterince bilgi.... alınmamakta ise de ora halkından, burada bulunan bir adamın sözlerine ve başka yerlerden de alınan genel bilgilere göre ilkin, halk bu kışkırtmaları istememektedir. İkincisi, asker, yok denecek kertede azdır. Bu ayaklanmayı yönetmekte olanlar, bilinen kişilerle kimi komutan ve subaylardır. Bunlar, işe ulusal bir kılık vererek amaçlarını benimsetmeye çalışmaktadırlar. Oysa, ulus bu işleri benimsemiyor. Orası daha yakın olduğundan istediğiniz bilgiyi daha kolaylıkla elde edebilirsiniz. Kaldı ki gazeteler, her nasılsa oraya atandığınızdan söz ettikleri için, bir gün önce gitmeniz daha çok önem kazanmıştır. Yanınızda bulunduracağınız kuvvet ne kadar çok olursa başarıyı o ölçüde kolaylaştıracağı apaçıktır. Bu kuvvetin sayısıyla ne zaman yola çıkacağınızı bir gün önce belirleyip bildirmenizi bekliyorum.

Nazır

Âdil

[1] Deraliye'den

Ali Galip Bey, cevaben, Malatya'dan son olarak şu telgrafı veriyor :

Gayet müstacel ve mahremdir
Bizzat halledilecektir

Dahiliye Nezaretine

Şehr-i halin on dördüncü günü kâfi kuvvetle eşkıyanın takip ve derdesti için Malatya'dan hareket edecek veçhile tedabir-i muktaziye icra edilmiştir. Biavnihi tealâ musademede neticeten muvaffakıyet olduğuna itimat buyurulsun. Yalnız iş'aratın cevapları ve muktaziyatı tehir buyurulmamalıdır.

9/9/1919 Elâziz Valisi
Ali Galip

Bu telgraftan, 9/10 Eylül gecesini hükûmet dairesinde, heyecanlar içinde sabaha kadar uykusuz geçiren Ali Galib'in, 9 Eylül 1919 günü henüz kahramanlığının üzerinde ve biavnihi tealâ musademede muvaffakıyetten pürümit olduğu anlaşılıyor.

Efendiler, vak'a ve bu vesaikten haberdar edilen rüesa-yı memurin-i mülkiyeden, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'e ve kumandanlardan da Harbiye Nazırı Süleymen Şefik Paşa'ya adem-i itimadı mutazammın telgrafnameler keşidesi muvafık olacağı düşünüldü. Umumun nazar-ı dikkati celbolundu.

Sıvas Valisi Reşit Paşa'nın telgrafına cevap veren Âdil Bey'in şu sözleri ne kadar hayret ve istiğraba sezadır. Âdil Bey bahsettiğim telgrafını şu cümlelerle bitiriyordu : «.... Elbette irade-i seniye-i cenab-ı hılâfetpenahî hükm-i âlisine mutavaat lüzumunu takdir edersiniz!» *(Ves. 70)*.

Efendiler, bittesadüf bu muhabere esnasında ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım; şu telgrafı tesvit edip çekilmek üzere memura verdim :

11/10/1919

Dahiliye Nazırı Âdil Bey'e

Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibat-ı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum vaitlerine kapılarak ve Mister *Novil* gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mes'uliyetini nazar-ı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.

Mustafa Kemal

Ali Galip Bey, yanıt olarak, Malatya'dan şu son teli veriyor:

Çok ivedi ve gizlidir.
Kendisi açacaktır.

Dahiliye Nazırlığına

İçinde bulunduğumuz ayın on dördüncü günü yeter kuvvetle haydutların izlenip yakalanması için Malatya'dan yola çıkmak üzere gerekli önlemler alınmıştır. Tanrı'nın yardımıyla çarpışmada başarı sağlanacağına güvenilsin. Yalnız, yazılarımın karşılıkları ve gerekleri geciktirilmemelidir.

9.9.1919 Elazığ Valisi
Ali Galip

Bu telden, 9/10 Eylül gecesini hükümet konağında yürek çarpıntıları içinde sabaha dek uykusuz geçiren Ali Galip'in, 9 Eylül 1919 günü daha yiğitliğinin üzerinde olduğu ve Tanrı'nın yardımıyla çarpışmada başarı sağlayacağından çok umutlu bulunduğu anlaşılıyor.

Baylar, olaydan ve bu belgelerden kendilerine bilgi verilen sivil yönetim başkanlarının, Dahiliye Nazırı Adil Bey'e ve komutanların da Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'ya güvensizliklerini bildiren teller çekmelerinin uygun olacağı düşünüldü. Herkesin dikkati çekildi.

Sıvas Valisi Reşit Paşa'nın teline karşılık veren Âdil Bey'in şu sözleri pek şaşılmaya ve yadırganmaya değer. Âdil Bey, sözünü ettiğim telini şu cümlelerle bitiriyordu : "...Elbette Padişah ve Halife Hazretleri'nin yüksek iradelerine uymak gereğini anlarsınız." *(belge : 70)*

Baylar, bir rastlantıyla bu telin alındığı sırada ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım;. şu teli karalayıp, çekilmek üzere görevliye verdim :

11.10.1919

Dahiliye Nazırı Âdil Bey'e

Ulusun, padişahına düşünce ve dileklerini bildirmesine engel oluyorsunuz. Alçaklar, cana kıyıcılar! Düşmanlarla birlik olup ulusa karşı haince düzenler kuruyorsunuz. Ulusun gücünü ve iradesini anlamaya gücünüz yetmeyeceğine kuşkum yoktu. Fakat yurda ve ulusa karşı haincesine ve bütün gücünüzle uğraşacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yardakçıları gibi akılsızların bönce ve kuruntuya dayanan vaatlarına kapılarak ve Bay Novil gibi ulusumuz ve yurdumuz için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak işlediğiniz alçaklıkların ulusça yükletilecek sorumluluğunu göz önünde tutunuz. Güvendiğiniz kişilerin ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız.

Mustafa Kemal

Bilcümle kumandanlar da, icabı gibi müracaatlarda bulundular.

12 Eylüle kadar aldığımız raporlardan firarilerin, 10/11 Eylül gecesini Raka'da geçirdikleri ve 11/12 Eylül gecesini de, Raka'nın yarım saat yakınında bir köyde, bir aşiret reisinin yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu *(Ves. 71)*. Bu malûmat, 20 nci, 15 inci ve 13 üncü Kolordu Kumandanlarına bildirildi *(Ves. 72)*.

11 Eylülde ve 11/12 Eylülde Malatya ile telgraf başında vukubulan muhaberat, henüz Malatya'da, evamir ve talimat-ı kat'iye almış olan zevatın zihinlerinde teşevvüşe delâlet edecek mahiyette idi.

Elâziz'den gelen Alay Kumandanı İlyas Bey, «mutasarrıf beyin gönderdiği bir âdem-i mahsus tarafından, Vali Ali Galip ve Mutasarrıf Halil Bey'lerin bazı şeraitle mevkilerine avdet etmek istedikleri» ifade edilmiş. Binaenaleyh «selâmet-i memleket namına bunların bu suretle vaki olan tekliflerini kabul etmek muvafık olup olmadığı hakkındaki emrinizin intizarında bulunduğumuz maruzdur» demekte idi [11 Eylül] *(Ves. 73)*.

Bunu takiben, 11/12 Eylül gecesi de, yine telgraf başına gelen Süvari Alay Kumandanı Cemal ve Mutasarrıf Vekili Tevfik ve Topçu Alay Kumandanı Münir ve Jandarma Yüzbaşısı Faruk ve Baytar Binbaşısı Mehmet ve Elâziz'den gelen Alay Kumandanı İlyas Bey'ler namına İlyas Bey şunları yazdırdı :

Malatya'dan İlyas Bey : —

Şimdi şayan-ı itimat olan Jandarma Yüzbaşısı Faruk Bey'den alınan malûmat berveçhizirdir :

Faruk Bey, Kâhta ve civarında takipte idi. Malatya'ya beş saat mesafede Raka karyesinde Kürtlerin içtima eylediklerini ve elyevm mutasarrıfla rüfekasının orada bulunduğunu, Siverek'e kadar olan aşairin peyderpey mahall-i mezkûra gelmekte oldukları ve Dersim aşairine varıncaya kadar Kürtlük namına davet edildiği, mutasarrıfın fikri, evvelâ Malatya'ya hücum ve kâmilen yağma edildikten sonra bütün kuvvetle Sıvas istikametine yürüyeceklerini, Malatya'da bulunan Türkleri katil ve tardedeceklerini ve Dersimlilerin de aynı zamanda Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük namına kendilerine büyük bir zül ve hakaret imiş gibi telâkki olunuyormuş. Vali, bu yağma ve katl-i nüfusa taraftar ve razı olmadığını, fakat mutasarrıfın fikrine de mâni olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya harben girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceğini ve beraberlerinde bulunan İngiliz binbaşısı da Urfa'da bulunan İngiliz fırkasının harekete amade olduğunu bildirmiş ise de Hacı Bedir Ağa

Bütün komutanlar da ilgililere, gerektiği gibi başvurdular.

12 Eylüle kadar aldığımız raporlardan kaçakların, 10/11 Eylül gecesini Raka'da geçirdikleri ve 11/12 Eylül gecesini de, Raka'nın yarım saat yakınında bir köyde, bir aşiret başkanının yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu *(belge : 71)*. Bu bilgi, 20 nci, 15 inci ve 13 üncü Kolordu komutanlarına bildirildi. *(belge : 72)*

11 Eylülde ve 11/12 Eylülde Malatya ile telgraf başında yapılan haberleşme, henüz Malatya'da, kesin buyruk ve yönerge almış kişilerin daha kafalarında karışıklık olduğunu gösterir nitelikte idi.

Elazığ'dan gelen Alay Komutanı İlyas Bey : "Mutasarrıf Bey'in gönderdiği bir özel kişi tarafından, Vali Ali Galip ve Mutasarrıf Halil beylerin bazı koşullarla yerlerine dönmek istedikleri bildirilmiş. Bunun için, ülkenin esenliği adına bunların bu yoldaki isteklerini kabul etmenin uygun olup olmadığı konusundaki buyruğunuzu beklediğimiz bilgilerine sunulur." demekteydi. (11 Eylül), *(belge : 73)*

Bunun ardından, 11/12 Eylül gecesi de, yine telgraf başına gelen Süvari Alayı Komutanı Cemal, Mutasarrıf Vekili Tevfik, Topçu Alayı Komutanı Münir, Jandarma Yüzbaşısı Faruk, Baytar Binbaşısı Mehmet ve Elazığ'dan gelen Alay Komutanı İlyas beyler adına, İlyas Bey şunları yazdırdı :

Malatya'dan İlyas Bey – Güvenilir bir kişi olan Jandarma Yüzbaşı Faruk Bey'den şimdi alınan bilgi aşağıdadır :

Faruk Bey, Kâhta ve çevresinde kaçakları izliyordu. Malatya' ya beş saat uzaklıkta Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını ve şimdi Mutasarrıfla arkadaşlarının orada bulunduğunu; Siverek'e kadar olan aşiretlerin birbiri ardınca adı geçen yere gelmekte olduklarını ve Dersim aşiretlerine varıncaya değin Kürtlük adına çağrıldığını; Mutasarrıfın düşüncesine göre, ilkin Malatya'ya saldırıp baştan başa yağmaladıktan sonra bütün kuvvetle Sıvas'a doğru yürüyeceklerini; Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve kovacaklarını; bunlar yapılırken Dersimlilerin de Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü Mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerini büyük ölçüde aşağılama ve horlama sayılıyormuş. Vali, bu yağma ve öldürmeden yana olmadığını, fakat Mutasarrıfın düşüncesine de engel olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya savaşla girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceği ve yanlarındaki İngiliz Binbaşısının da Urfa'da bulunan İngiliz tümeninin gelmeye hazır olduğunu söylediği bildirilmiş ise de

da bunu kabul etmediği ve aşairin Malatya'nın Kürdistan ve Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesine ısrar eyledikleri dün akşam vali Malatya'ya avdet etmek istemiş ise de bırakmadıkları mubalâğadan ari olarak arzolunur. Şartları zirdedir :

1 — Valinin yerine avdeti;

2 — Mutasarrıfın kemakân yerinde kalması;

3 — Elâziz'den gelen askerin iadesi;

4 — Valinin yüz müsellâh Kürtle Malatya'ya girdiği zaman sükûnetin muhafazası ve Sıvas istikametine yürümesi;

5 — Aşairden alınan yedi tüfek, bir rovelverin iadesi;

6 — Berveçhibalâ maruzatıma iradeleri.

İlyas Bey'e şunu yazdım :

11/12 Eylül 1919

Malatya'da İlyas Beyefendi'ye

1 — Verdiğiniz malûmat heyetimizce nazar-ı dikkate alındı. Zât-ı âlinize şerait dermeyan eden kimlerdir? Bittabi böyle bir münasebete girişmek kat'iyyen doğru değildir. Hıyanetleri tahakkuk eden vali, mutasarrıf ve hempalarının derdestleri ve tahrik etmeğe çalıştıkları bazı gafil kimseleri irşat etmek mevzuubahstir. Bunun için kemal-i şiddetle mukabele etmek lâzımdır. 13 üncü ve 15 inci ve 3 üncü kolordu kumandanları, bu dakikada telgraf başında müştereken ittihaz olunacak tedabiri kararlaştırmaktadırlar. Mümkün olan kuvvetler her taraftan tahrik olunmuştur. Sükûnet ve ciddiyetle oraca icap eden tedabirin taraf-ı âlinizden ittihaz edilmiş bulunduğuna emniyetimiz berkemaldir. O mıntıkada bulunan bilcümle telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili Tevfik Bey biraderimizin hükûmet kuvvetini ve nüfuzunu azamî surette göstermesi nazar-ı dikkatte tutulmalıdır.

2 — Bu anda bütün Anadolu merakizinden zât-ı şahaneye hıyanet-i vakıa arzedilmektedir. Oraca da aynı surette hareket olunmalıdır.

3 — İngiliz binbaşısının sözleri blöftür. Kürtlerin de, içtimaa muvaffak olsalar bile kuvve-i askeriye karşısında ne dereceye kadar muvaffak olacaklarını takdir buyurursunuz.

4 — Bedir Ağa'yı ve Geven aşireti rüesasını ve bu harekât-ı hainaneye muhalif olan rüesayı tarafınıza celbe tevessül buyurulması münasip olur.

5 — Hısnımansur'dan hareket eden süvari bölüğüyle Siverek ve Diyarbekir'den hareket eden birer taburla irtibatınız var mı? Nerelere vardılar?

Telgrafhanede mevcut Kongre Heyeti namına
Mustafa Kemal

Gerçi, Kongre hal-i içtimada ve telgrafhanede bulunmuyordu. Fakat kuvve-i maneviyeyi takviye için Kongre Heyetinin alâkasını göstermeği mavafık gördüğüm gibi imza olarak yalnız «Kongre Heyeti» diye de aynı mealde ayrıca bir telgraf da yazdım *(Ves. 74)*.

Hacı Bedir Ağa'nın bunu kabul etmediği, aşiretlerin de Malatya'nın Kürdistan olduğunda ve Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesinde ayak diredikleri; dün akşam Vali Malatya'ya dönmek istemiş ise de bırakmadıkları hiçbir abartma yapılmaksızın bilgilerine sunulur. Koşulları aşağıdadır :

1 — Valinin yerine dönmesi;

2 — Mutasarrıfın gene eski yerinde kalması;

3 — Elazığ'dan gelen erlerin geri gönderilmesi;

4 — Valinin yüz silahlı Kürtle Malatya'ya girdiği zaman sessizliğin korunması ve Sıvas'a doğru yürümesi;

5 — Aşiretlerden alınan yedi tüfek, bir tabancanın geri verilmesi;

6 — Yukarda bildirdiklerime buyrukları.

İlyas Bey'e şunu yazdım:

11/12 Eylül 1919

Malatya'da İlyas Beyefendi'ye

1 — Verdiğimiz bilgi Kurulumuzca dikkate alındı. Size koşulları bildirenler kimlerdir? Elbette böyle bağlantıya girişmek kesinlikle doğru değildir. Hainlikleri ortaya çıkan Vali, Mutasarrıf ve yardakçılarının yakalanmaları ve kışkırtmaya çalıştıkları bazı aymaz kişileri uyarmak söz konusudur. Bunun için çok sert karşılık vermek gerekir. 13 üncü, 15 inci ve 3 üncü kolordu komutanları, bu dakikada telgraf başında hep birden alınacak önlemleri kararlaştırmaktadırlar. Olanak içindeki kuvvetler her yandan yola çıkarılmışlardır. Sessizlik ve ciddiyetle; oraca gereken önlemleri sizin almış bulunduğunuza güvenimiz tamdır. O bölgede bulunan bütün telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili Tevfik Bey kardeşimizin, hükümetin gücünü ve etkinliğini en geniş ölçüde göstermesi önemle dikkate alınmalıdır.

2 — Bu anda bütün Anadolu merkezlerinden Padişaha, bu yapılan hainlik bildirilmektedir. Oraca da böyle davranılmalıdır.

3 — İngiliz Binbaşının sözleri kurusıkıdır. Kürtlerin de toplanmayı başarsalar bile, askeri birlikler karşısında ne ölçüde başarıya ulaşacaklarını kavrayabilirsiniz.

4 — Bedir Ağa'yı ve Keven aşireti başkanlarını ve bu hayınca davranışı tutmayan başkanları kendi yanınıza çekmeye çalışmanız uygun olur.

5 — Adıyaman'dan yola çıkan süvari bölüğüyle, Siverek ve Diyarbakır'dan yola çıkan birer taburla bağlantınız var mı? Nerelere vardılar?

Telgrafhanede bulunan Kongre Kurulu adına
Mustafa Kemal

Gerçi, Kongre toplantıda değildi ve telgrafhanede bulunmuyordu. Fakat içgücünü artırmak için Kongre üyelerinin ilgisini göstermeyi uygun gördüğüm gibi, imza olarak yalnız "Kongre Kurulu" diye de gene bu anlamda ayrıca bir tel daha çektim. *(belge : 74)*

Bu telgrafıma zeyil olarak, Urfa'da, Ayıntap'ta, Maraş'ta bulunan ve cüz'î olan ecnebi kuvvetlerini bildirerek «size bir ecnebi fırkasından bahsedenlerin beyanatı, vatan ve millet hainlerinin yalanını naklederek maneviyatınızı kırmak alçaklığından...» dır dedim *(Ves. 75)*.

İlyas Bey iş'aratıma verdiği cevapta «taarruz halinde mukavemet-i şedide ibrazı suret-i kat'iyede kararlaştırılmıştır» dedikten sonra, «eldeki kuvvet, Malatya'yı uzun müddet bir Kürt taarruzuna karşı müdafaaya kâfi değildir. Bunun için sürat-i mümkine ile kuva-yı muavine sevkine delâlet buyurulması ekiden müsterhamdır» dedi *(Ves. 76)*.

İlyas Bey'e, icabında bir şey tebliğ edilebilmek için, telgrafhanede bir zabit bırakarak, mühim olan işinin başına gitmesini rica ettim *(Ves. 77)*.

İlyas Bey'den 12 Eylülde keşide olunan bir telgrafnameyi, muhtelif nokta-i nazarlardan zabitlerimiz ve memurlarımız için şayan-ı istifade olacağı mülâhazasiyle aynen arzedeceğim :

Malatya, 12.9.1919

Sıvas'ta K. O. 3 Kumandanlığına

Halep'teki İngiliz ordusuna mensup miralay rütbesinde Mösyö *P. Pil* (Peel) isminde bir İngiliz zabiti bugün 12/9/1919 zevalinde Malatya'ya gelmiştir. Maksadı Malatya, Harput ve Diyarbekir mıntıkalarında eşraf ve memurin-i mülkiye ve askeriye ile görüşmek olduğunu; firarî Mister *Novil*'in vazife-i memuriyeti hakkında adem-i malûmat beyan etti ve bu hususta İngiliz hükûmetinin kat'iyyen malûmatı olmadığını ve böyle bir propagandacı zabitin buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve aşair içerisinden derhal buraya celbi için kendisine emir vereceğini söyledi. Eğer maksad-ı hainane ile buralarda gezdiğine kanaat hasıl ederse mevkufen Haleb'e sevkedeceğini ilâve etti ve Vali Galip Bey'in de kendisiyle görüşmek üzere hayatının muhafazası hususunda kendisine teminat vererek buraya davet etmesini talep etti. Bu hususta mafevk makamdan mumaileyhin buraya gelebileceği hakkında emir almadan buraya gelmesinin mümkün olamayacağını ve bu hususta makamata müracaat edeceğimi de söyledim. Bu muvafakat emrinin sürat-i tebliğine delâletimi rica etti. Kendisi mutemed-i âli-i siyasî namiyle yad edilirmiş. Hükûmet-i merkeziye kendisini tanırmış. Kendisi burada iki gün ikametten sonra Harput'a gidecekmiş. Vesikası yoktur. Kendisi muhterem bir misafir olduğu ve hakkında ihtiramat-ı mahsusa yapılacağı söylenmiştir. Valiyi buraya getirtmesine ve bu zatın Harput'a doğru seyahat yapmasına müsaade edelim mi? İş'arı. Sıvas'tan iki zabitin şimdi geldiği maruzdur.

Alay 15 Kumandanı
İlyas

Bu telgraf muhteviyatında mevzuubahs hususat hakkında tarz-ı hareketi müş'ir nokta-i nazarlarımız, şu suretle kısaca bildirildi :

Bu telime ek olarak çektiğim telde; Urfa'da, Antep[1]'te, Maraş'ta bulunan ve sayıları pek az olan yabancı kuvvetleri bildirerek : "Size bir yabancı tümeninden söz edenlerin bu söyledikleri, yurt ve ulus hainlerinin yalanını aktararak içgücünüzü kırmak alçaklığından..."dır, dedim. *(belge : 75)*

İlyas Bey, bildirimlerime verdiği karşılıkta : "Saldırı olursa çok sert karşılanması kesin olarak kararlaştırılmıştır." dedikten sonra : "Eldeki kuvvet, Malatya'yı uzun süre bir Kürt saldırısına karşı savunmaya yetmez. Bunun için, olabildiğince çabuk, yardımcı kuvvetler gönderilmesini sağlamanızı kesinlikle rica ederim." dedi. *(belge : 76)*

İlyas Bey'e, gerektiğinde bir şey bildirebilmek için, telgrafhanede bir subay bırakarak, önemli olan işinin başına gitmesini rica ettim. *(belge : 77)*

İlyas Bey'in 12 Eylülde çektiği bir teli, çeşitli bakımlardan subaylarımız ve görevlilerimiz için yararlı olur düşüncesiyle, olduğu gibi sunacağım :

Malatya, 12.9.1919

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığına

Halep'teki İngiliz ordusundan albay rütbesinde Bay P. Pil (P. Peel) adında bir İngiliz subayı, bugün 12.9.1919 günü öğleyin Malatya'ya gelmiştir. Amacı Malatya, Harput ve Diyarbakır bölgelerinde ileri gelen kişilerle, sivil ve askeri memurlarla görüşmek istediğini; kaçak Bay Novil'in görevini bilmediğini ve bu konuda İngiliz Hükümetinin hiç bilgisi olmadığını; böyle bir propagandacı subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve aşiretler içerisinden hemen buraya gelmesi için kendisine buyruk vereceğini söyledi. Eğer haince düşüncelerle buralarda gezdiği kanısına varırsa tutuklu olarak Halep'e göndereceğini sözlerine ekledi. Vali Galip Bey'i de, kendisiyle görüşmek üzere, hayatının korunacağı konusunda güvence vererek buraya çağırmak istedi. Bu konuda üst komutanlardan, adı geçenin buraya gelebileceği üzerine buyruk alınmadan, buraya gelemeyeceğini ve bunun için ilgili yerlere başvuracağımı söyledim. Bu izin buyruğunun ivedilikle getirtilmesine aracı olmamı rica etti. Kendisi "yüksek siyasal mutemet" adıyla anılırmış. İstanbul Hükümeti kendisini tanırmış. Kendisi burada iki gün kaldıktan sonra Harput'a gidecekmiş. Belgesi yoktur. Kendisine, saygıdeğer bir konuk olduğu ve özel saygı gösterileceği söylenmiştir. Valiyi buraya getirtmesine ve bu kişinin Harput'a doğru gitmesine izin verelim mi? Bildirilmesi. Sıvas'tan iki subayın şimdi geldiği bilgilerine sunulur.

15 inci Alay Komutanı
İlyas

Bu telde sözü geçen konularda ne yapılacağını belirten görüşlerimiz, şöyle kısaca bildirildi :

[1] Eski adı : Ayıntap.

Tel
Gayet aceledir

Sıvas, 12.9.1919

Malatya'da On Beşinci Alay Kumandanlığına

C: 12/9/1919:

1 — Kim olursa olsun vesikasız bir ecnebi zabitinin memalik-i Osmaniye dahilinde işi yoktur. Kendisine kemal-i nezaketle fakat askerce kat'î bir surette keyfiyeti iblağ ve geldiği yere hemen dönmesini ihtar ediniz. Memleketten çıkıncaya kadar da eşraf ve memurin ile hiçbir siyasî temasa gelmemesi için yanına muktedir, müdrik bir zabit terfik ediniz.

2 — Firarî valinin hıyanet-i vataniye ile müttehem olduğunu, ele geçince derdest ile kanunun pençe-i adaletine teslim edileceğini, bu bapta başka türlü bir şey yapmak imkânı olmadığını ayrıca izah edersiniz Efendim.

Mustafa Kemal

Efendiler, alınan tedabir ve tertibat ve bilhassa gösterilen asabiyet ve şiddet sayesinde, Ali Galip ve Halil Bey'lerin iğfale çalıştıkları aşair dağılmış, naümit kalan Ali Galip evvelâ Urfa'ya ve oradan Haleb'e firar etmiştir. Mister Novil de nezaret tahtında müreffehen Elbistan üzerinden gitmiştir. Diğerleri de birer suretle firar eylemişlerdir. Bu safahatı, daha ziyade, izahta bir fayda görmüyorum. Bu hususata dair beyanatıma lâhika olarak intişar edecek olan vesaikın mütaleasından hal ve ati için şayan-ı intibah noktalar istihraç olunacağını ümit ederim *(Ves. 78, 79, 80, 81)*.

* * *

Hıyanetin müşterek müteşebbislerinden Ferit Paşa Kabinesine taarruz

Efendiler, Ali Galip teşebbüsünün, padişahın ve Ferit Paşa hükûmetinin ve ecanibin müşterek bir teşebbüsü olduğuna, arzettiğim vesaika muttali olduktan sonra, şüphe ve tereddüt edenler kalmaz, zannederim. Bu hıyanetin, müşterek müteşebbislerine karşı alınması lâzımgelen vaziyet sarihtir. Ancak mukabil teşebbüste mümkün olduğu kadar cephe hücumundan sarf-ı nazar etmek, o günün icabatı olmakla beraber teşebbüs kuvvetini muhtelif hedeflere tevcihten içtinaben bir noktada temerküz ettirmek, muvafık-ı ihtiyat idi. Biz de, hedef-i taarruz olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesini tespit ettik ve padişahın zimethal olduğunu bilmemezlikten geldik. Ferit Paşa Kabinesinin, padişahı hakayikten haberdar etmeyip iğfal etmekte olduğu tezini tuttuk. Padişah, vaziyetten agâh olduğu takdirde derhal kendisini iğfal edenlere lâyık oldukları muameleyi tatbik edeceğine emniyetimiz olduğunu ileri sürdük ve hükûmetin sabit olan cinayeti üzerine kendisine itimadın insilâbı tabiî olduğundan hakikat-ı hali yalnız ve ancak doğrudan doğruya padişaha arzetmekle vaziyetin ıslahı mümkün olacağını teşebbüsatımız için nokta-i azimet addettik.

Tel Sıvas, 12.9.1919

Çok ivedidir.

Malatya'da On Beşinci Alay Komutanlığına

Y : 12.9.1919

1 — Kim olursa olsun, belgesiz bir yabancı subayın Osmanlı ülkesinde işi yoktur. Kendisine incelikle fakat askerce, kesinlikle durumu bildirip geldiği yere hemen dönmesi gerektiğini söyleyiniz. Ülkeden çıkıncaya değin de ileri gelen kişilerle ve görevlilerle hiçbir siyasal ilişki kurmaması için yanına becerikli, uyanık bir subay katınız.

2 — Kaçak valinin yurda hainlik ile suçlandırıldığını, ele geçince yakalanarak kanunun adaleti pençesine teslim edileceğini, bu konuda başka türlü bir şey yapılamayacağını ayrıca anlatırsınız efendim.

Mustafa Kemal

Baylar, alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler ve özellikle gösterilen sinirlilik ve sertlik sonucunda, Ali Galip ve Halil beylerin kandırmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, umutsuz kalan Ali Galip ilkin Urfa'ya ve oradan Halep'e kaçmıştır. Bay Novil de gözaltında rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir. Ötekiler de birer yol bulup kaçmışlardır. Bu evreleri, daha çok açıklamayı yararlı görmüyorum. Bu konuda söylediklerime ek olarak yayımlanacak olan belgeler okununca bugün ve yarın için uyarıcı sonuçlar çıkarılacağını umarım. *(belge : 78, 79, 80, 81)*

* * *

Hainlerle işbirliği yapan Ferit Paşa Hükümetine saldırış

Baylar, Ali Galip'in giriştiği, işin, Padişahın ve Ferit Paşa Hükümetinin ve yabancıların ortak bir girişimi olduğuna, bilginize sunduğum belgeleri gördükten sonra kimsenin kuşkusu kalmaz, sanırım. Bu hainliğin, ortak girişimcilerine karşı alınması gereken durum açıktır. Ancak, karşı girişimde elden geldiğince açık saldırıdan vazgeçmek, o günün gereği olmakla birlikte, girişim gücünü çeşitli hedeflere çevirmekten sakınarak bir noktada toplamak, uygun bir davranış olacaktı. Biz de, saldırılacak hedef olarak, yalnız Ferit Paşa Hükümetini seçtik ve bu işte Padişahın parmağı olduğunu bilmezlikten geldik. Ferit Paşa Hükümetinin, gerçekleri bildirmeyerek Padişahı aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah, durumu anlayacak olursa hemen, kendisini aldatanlara hakettikleri işlemi yapacağına güvenimiz olduğunu ileri sürdük ve hükümetin tanıtlanmış olan cinayeti üzerine, elbette kendisine güven kalmayacağından gerçek durumun yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişaha bildirmekle durumun düzeltilebileceğini, girişimlerimiz için çıkış noktası saydık. Bu düşünce ile Eylülün on

Bu mülâhazaya binaen; Eylülün on birinci günü, padişaha hitaben bir telgrafname hazırlandı; bu telgrafnamede tahmin buyuracağınız veçhile zamanın icabı olan birçok surî elfaz içinde «hükûmetin bilmuharebe Kongreyi basmak suretiyle beynelislâm sefk-i dimaya tasaddi ettiğinden, Kürdistan'ı ayaklandırmak suretiyle vatanı parçalatmak plânını para mukabilinde taahhüt etmiş oldukları vesaik ile tahakkuk ettiğinden, hükûmetin bu bapta vasıta-i icraiyesi olanların hasiren firara icbar edildiği, derdestleri halinde kanunun pençe-i icraatına tevdi olunacakları ve bu cinayetleri tertip ve Dahiliye ve Harbiye nazırları tarafından tebliğ ve tatbik ettiren hükûmet-i merkeziyeye, milletin itimat ve emniyetinin münselip olduğu zikredildikten sonra, namuslu zevattan mürekkep bir heyet-i cedide-i hükûmetin teşkili ile bu casus şebekesi hakkında tahkikat ve icraat-ı seria-i adilânenin icrası talep ve bir heyet-i âdile-i hükûmetin teessüsüne kadar merkezi hükûmetle bir veçhile muhabere ve münasebette bulunmamağa karar vermiş olan milletten, ordunun ayrılamayacağını, zat-ı vak'aya muttali ve mahalline mücavir olan kolordular kumandanları arza mecbur olduk» deniliyordu *(Ves. 82)*.

İşte bu telgrafname suretinin umum kolordularca İstanbul'a çekilmesi münasip düşünüldü. 11 Eylül günü telgraf başında kolordu kumandanlarına şu servisi verdim :

«Şimdi bir suret vereceğiz. Bu suretin 3 üncü, 15 inci, 20 nci, 13 ve 12 nci kolordu kumandanlarının müşterek imzasiyle çekilmesini münasip görüyoruz. Mütalea ettikten sonra diğer kumandanlarla aynı zamanda çekmek için intizar buyurunuz.»

Suret

Makam-ı Sadaret-i Uzmaya

«Şimdi, doğrudan doğruya başkumandan-ı akdesimiz, halife-i zişanımız efendimize maruzat-ı mühimmede bulunmak mecburiyetindeyiz. Hail ika edilmemesini rica eder, aksi takdirde tevellüt edecek netayic-i vahimenin mes'uliyetinin sırf zât-ı fahimanelerine raci kalacağını arzederiz. K. O. 12, K. O. 13, K. O. 20, K. O. 15, K. O. 3.»

Vukubulacak maruzat-ı mühimme arzetmiş olduğum veçhile padişaha yazılan telgrafname muhteviyatından ibaret idi.

Eylülün 11 inci günü, bilhassa 12/13 üncü gecesi her tarafta kolordu kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek mukarrer olduğu veçhile İstanbul ile muhabereye çalışıyordu. Fakat Sadrazam ortadan kaybolmuş gibi idi. Cevap vermiyordu. Biz de, telgraf başında, Sadrazamın telgrafları alıp cevap vermesi için tazyikatta bulunuyorduk. İstanbul merkezi telgraf memurlariyle vukubulan uzun çekişmelerden sonra bir telgraf memuru şu servisi verdi :

birinci günü, Padişaha çekilmek üzere bir telyazısı hazırlandı. Bu telde, kestirebileceğiniz gibi, zamanın gereği olan birçok gösterişli sözler içinde : Hükümetin savaş yoluyla Kongreyi basarak Müslümanlar arasında kan dökmeye kalkıştığı ve Kürdistan'ı ayaklandırarak yurdu parçalatma planının da para karşılığında yüklenilmiş olduğu, belgelerle anlaşıldığından, hükümetin bu işte kullandığı adamların bozguna uğrayarak kaçmak zorunda bırakıldıkları; yakalanırlarsa kanunun haklayıcı eline teslim olunacakları ve bu cinayetleri düzenleyerek Dahiliye ve Harbiye nazırlarına emir verdirip uygulattıran İstanbul Hükümetine ulusun inan ve güveni kalmadığı bildirildikten sonra "Namuslu kişilerden yeni bir hükümet kurularak bu casus örgütünün, haklarında ivedilikle ve adaletli olarak soruşturma yapılması ve cezalandırılması" isteniyor ve, "Adaletli bir hükümetin kurulmasına değin İstanbul Hükümeti ile hiçbir türlü yazışma yapmamaya ve ilişki kurmamaya karar vermiş olan ulustan ordunun ayrılmayacağını, olayın içyüzünü bilen ve olay yerine yakın olan kolordu komutanları, bilginize sunmak zorunda kaldık." deniliyordu. *(belge : 82)*

İşte bu telyazısı örneğinin bütün kolordularca İstanbul'a çekilmesi uygun görüldü. 11 Eylül günü telgraf başında kolordu komutanlarına özel olarak şunları bildirdim :

"Şimdi bir örnek vereceğiz. Bu örneğin 3 üncü, 15 inci, 20 nci, 13 üncü ve 12 nci Kolordu Komutanlarının ortak imzalarıyla çekilmesini uygun görüyoruz. Okuduktan sonra öteki komutanlarla aynı zamanda çekmek için bekleyiniz".

Örnek

Yüksek Sadrazamlık Katına

"Şimdi, doğrudan doğruya kutsal başkomutanımız, şanlı Halifemiz Efendimize önemli şeyler bildirmek zorundayız. Engel olunmamasını rica eder; engel olunursa bundan doğacak ağır suçların sorumluluğunun yalnız yüksek kişiliğiniz üzerinde kalacağını bilgilerinize sunarız. 12 nci Kor., 13 üncü Kor., 20 nci Kor., 15 inci Kor., 3 üncü Kor."

Padişaha bildirilecek önemli şeyler, daha önce bilginize sunduğum telyazısının içindekilerdi.

Eylülün 11 inci günü, özellikle 11/12 nci gecesi, her yerdeki Kolordu komutanları telgrafhanelere el koyarak, kararlaştırılmış olduğu gibi İstanbul'la haberleşmeye çalışıyordu. Ama, Sadrazam ortadan kaybolmuş gibi idi. Karşılık vermiyordu. Biz de, telgraf başında Sadrazamın telleri alıp karşılık vermesi için baskı yapıyorduk. İstanbul telgraf görevlileriyle olan uzun çekişmelerden sonra bir telgraf görevlisi özel olarak şunları bildirdi :

«Sadrazam Paşaya yazılan ifade telefonla söylenildi. Alınan cevapta : Telgrafname münderİcatı Sadrazam Paşa Hazretlerine arzolundu. Vukubulacak maruzatları usulü dairesinde telgrafla arzolunmalıdır. Telgrafnameler de usulü dairesinde takdim edilir, buyurduklarını müdür bey söylüyor Efendim» *(Ves. 83)*.

Bunun üzerine nısfılleylden sonra saat 4 te şu telgraf Sıvas telgrafhanesine gönderildi :

11/12.9.1919

Sadrazam Ferit Paşa'ya

Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını payimal ve zât-ı hazret-i padişahinin şeref ve haysiyet-i mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsat ve harekât-ı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak zât-ı hümayuna arzetmek ıztırarındadırlar. Heyetiniz gayrimeşru harekâtının netayic-i vahimesinden korkarak millet ile padişah arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir ve bütün vatanın heyet-i gayrimeşruanızla suret-i kat'iyede alâka ve irtibatını kat'edecektir. Bu son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan ecnebi zabitanı marifetiyle İtilâf mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir.

Umumî Kongre Heyeti

Sıvas Talgraf Müdiriyetine de aynı zamanda, telefonla şu emir verildi :

«Kongremizden müntehap bir heyetle telgrafhaneye gönderilecek bir telgrafımızın doğrudan doğruya mabeyn-i humayuna keşidesine İstanbul'ca mümanaat olunduğu bildiriliyor. Bir saat zarfında telgrafın keşidesine muvafakat olunmadığı takdirde İstanbul'la bütün Anadolu telgraf muhaberatını kat'a mecbur olacağımızı mafevkinize bildiriniz.»

Umumî Kongre Heyeti

Kolordu kumandanlarına da atideki umumî tebliğ yapıldı :

Sıvas'tan, 11/12.9.1919

K. O. 20 Kumandanlığına
K. O. 15 Kumandanlığına
K. O. 13 Kumandanlığına
K. O. 3 Kumandanlığına

Kongrenin atebe-i mülûkâneye olan maruzatına Dersaadet'te Telgraf Başmüdiriyetince mümanaat edilmiştir. Bir saat mühlet zarfında mabeyn-i hümayuna yol verilmezse tekmil Anadolu'nun Dersaadet'le muhabere-i telgrafiyesi kestirileceği cevaben mezkûr müdiriyete tebliğ ettirilmiştir. Kongrenin bu matlab-ı meşruuna cevab-ı muvafakat alınmadığından ân-ı tebliğden itibaren Ankara, Kastamonu, Diyarbekir telgraf merkezleriyle Sinop'ta telgraf muhaberatının tatili, yani Kongrenin iş'aratından maada hiçbir telgraf Dersaadet'e geçirilmemesi ve Dersaadet'ten kabul olunmaması ve Garbî Anadolu ile muhaberemize mâni olmayacaksa Geyve Boğazı cihetindeki hattın dahi tutulması veya muvakkaten kat'ı ve icraat neticesinin iş'arı rica olunur.

"Sadrazam Paşaya yazılanlar telefonla söylenildi. Alınan karşılıkta: Telyazısında bildirilenler, Sadrazam Paşa Hazretlerinin bilgilerine sunuldu. Bildirilmek istenilen şeyler, yöntemine göre telle bildirilmelidir. Telyazıları da yöntemine göre Padişaha sunulur, buyurduklarını Müdür Bey söylüyor efendim." *(belge : 83)*

Bunun üzerine gece yarısından sonra, saat 4'te şu telyazısı Sıvas telgrafhanesine gönderildi :

11/12.9.1919

Sadrazam Ferit Paşa'ya

Yurdun ve ulusun haklarını ve kutsal varlıklarını ayaklar altına alarak ve Padişah Hazretlerinin yüksek şeref ve onurlarını kırarak, aymazca girişim ve davranışlarınız anlaşılmıştır. Ulusun Padişahımızdan başka hiçbirinize güveni kalmamıştır. Bunun için, durumlarını ve dileklerini ancak Padişaha bildirmek zorundadırlar. Kurulunuz yasa dışı davranışlarının ağır sonuçlarından korkarak ulus ile Padişah arasına bir duvar gibi giriyor. Bu yoldak direnmeniz daha bir saat sürerse ulus artık her türlü davranış ve yürütümünde kendisini özgür ve özürlü sayacak, bütün yurdun yasal olmayan kurulunuzla kesin olarak ilgisini ve bağlantısını kesecektir. Bu, son uyarımızdır. Bundan sonra ulusun alacağı durum, burada bulunan yabancı subaylar aracılığı ile İtilâf Devletleri temsilcilerine de ayrıntılı olarak bildirilecektir.

Genel Kongre Kurulu

Sıvas Telgraf Müdürlüğüne de gene o sırada telefonla şu buyruk verildi :

"Kongremizden seçilmiş bir kurulla telgrafhaneye gönderilecek bir telimizin doğrudan doğruya Padişahın özel kalemine [1] çekilmesine İstanbul'ca engel olunduğu bildiriliyor. Bir saat içinde telin çekilmesine izin verilmezse, İstanbul'la bütün Anadolu telgraf haberleşmesini kesmek zorunda kalacağımızı üstlerinize bildiriniz".

Genel Kongre Kurulu

Kolordu Komutanlarına da aşağıdaki genel bildirim yapıldı :

Sivas, 11/12.9.1919

20 nci Kolordu Komutanlığına
15 inci Kolordu Komutanlığına
13 üncü Kolordu Komutanlığına
3 üncü Kolordu Komutanlığına

Kongrenin Padişah katına sunacağı dileklerin ulaştırılmasına İstanbul Telgraf Başmüdürlüğünce engel olunmuştur. Verilen bir saatlik süre içinde Padişahın özel kalemine yol verilmezse bütün Anadolu'nun İstanbul'la telgraf haberleşmesinin kestirileceği karşılık olarak adı geçen müdürlüğe bildirilmiştir. Kongrenin bu yasal isteğine olumlu karşılık alınmadığından, bu telimizi alır almaz Ankara, Kastamonu, Diyarbakır telgraf merkezlerinde ve Sinop'ta telgraf haberleşmelerinin kesilmesi; yani Kongrenin bildirimlerinden başka hiçbir telin İstanbul'a geçirilmemesi ve İstanbul'dan verilecek tellerin kabul olunmaması ve Batı Anadolu ile haberleşmemize engel olmayacaksa Geyve Boğazı yönündeki telgraf yolunun da tutulması ya da geçici olarak kesilmesi ve işin sonunun bildirilmesi rica olunur.

[1] Mâbeyni Humayun.

Bu talimata mümanaat edecek telgraf memurları mahallerinde derhal Divan-ı Harbe verilerek haklarında en ağır ceza tatbik olunacaktır. İşbu tebligatın infazı 20 nci, 15 inci, 13 ve 3 üncü Kolordu kumandanlıklarından rica edilmiştir. Vusulünün iş'ar buyurulması.

Sıvas'ta Umumî Kongre Heyeti

Bu telgraf muhteviyatı, müteakip telgraflarla ikmal edildi *(Ves. 84, 85)*.

11/12 Eylül gecesi yapılmış olan umumî tebliğa zeyil olarak da şu ricada bulunuldu :

Bu gece netice elde edilinceye kadar bütün kumandanlar ve rüesa-yı memurin-i mülkiye ve alâkadar heyetlerin telgrafhaneleri terketmemeleri rica olunur.

Umumî Kongre Heyeti

Telgrafhanelere de şu ihtarda bulunuldu :

Lâhikadır : Bu tebligatın icra olunduğu haberi Kongre Heyetince malûm olduktan sonra aynı veçhile beynimizde muhaberata devam olunacağından telgrafhanelerde adam bulundurulması mercudur.

Kongre Heyeti

İstanbul'daki hükûmetle münasebeti kesmek kararı

İstanbul'un, verilen bir saat mühlet zarfında saraya yol vermeyeceği anlaşılıyordu. Binaenaleyh 12 Eylül 1919 günü umum kumandanlara ve vilâyata şu tebliğ-i umumî yapıldı :

Bir saate kadar, sureti atide münderiç telgrafname Umumî Kongre Heyeti tarafından Sadrazama çekilecektir. Binaenaleyh siz de hemen bu esas ve mealde birer telgrafname keşide ediniz ve hemen bildiriniz Efendim.

Umumî Kongre Heyeti

Saat beşte Sadrazama bera-yı malûmat kaydiyle verilen ve aynı zamanda bilûmum kumandanlara ve vilâyata vukubulan tebligat şundan ibaret idi :

1 — Hükûmet milletin sevgili padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareket-i hainanesinde devamda temerrüt eylediğinden millet de meşru bir heyet-i hükûmet resikâra geçinceye kadar hükûmet-i merkeziye ile münasebat-ı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselâtını tamamen kat'a karar vermiştir. Mahallî memurin-i mülkiye, askerî kumandanlarla müttehiden bu hususu temin edecek ve neticeyi Sıvas'ta Umumî Kongre Heyetine bildirecektir.

2 — İşbu tebligat bilcümle kumandanlara ve rüesa-yı memurin-i mülkiyeye verilmiştir.

12.9.1919 *Umumî Kongre Heyeti*

Meb'usan intihabı ile iştigale başlanması

Efendiler, ayın on ikinci günü hükûmet-i merkeziye ile umumiyetle muhabere ve irtibat kat'edildi. Bazı müstesna mahaller ve bu mahallerle olan münakaşatımızı ayrıca izah edeceğim. Ondan evvel müsaade buyurursanız daha mühim telâkki edilmesi lâzımgelen

Bu yönergeye engel olacak telgraf görevlileri, bulundukları yerde hemen askeri mahkemeye verilerek en ağır cezaya çarptırılacaklardır. İşbu bildirimin yerine getirilmesi 20 nci, 15 inci, 13 üncü ve 3 üncü Kolordu komutanlıklarından rica edilmiştir. Alındığının bildirilmesi.

Sıvas'ta Genel Kongre Kurulu

Bu telyazısında bildirilenler, daha sonraki tellerle tamamlandı. *(belge : 84, 85)*

11/12 Eylül gecesi yapılmış olan genel bildirime ek olarak şu ricada bulunuldu :

"Bu gece sonuç elde edilinceye değin bütün komutanların, sivil yönetim başkanlarının ve ilgili kurulların telgrafhanelerden ayrılmamaları rica olunur."

Genel Kongre Kurulu

Telgrafhanelere de şu uyarma yapıldı :

"Ektir : Bu bildirimin yerine getirildiği haberi Kongre Kurulunca öğrenildikten sonra gene böylece aramızda haberleşme sürdürüleceğinden telgrafhanelerde adam bulundurulması rica olunur."

Genel Kongre Kurulu

İstanbul'daki hükümetle ilişkiyi kesme kararı

İstanbul'un, verilen bir saatlik süre içinde Saraya yol vermeyeceği anlaşılıyordu. Bunun için 12 Eylül 1919 günü bütün komutanlara ve illere şu genel bildirim yapıldı :

"Bir saate değin, örneği aşağıda bulunan telyazısı Kongre Genel Kurulunca Sadrazama çekilecektir. Bunun için siz de hemen bu ilkeye uygun ve bu anlamda birer telyazısı çekiniz ve hemen bildiriniz efendim."

Genel Kongre Kurulu

Saat beşte Sadrazama da "bilgi için" diye ulaştırılan ve bütün komutanlara, valilere gönderilen bildirim şu idi :

"1 — Hükümet, ulusun sevgili Padişahına dileklerini ulaştırmasını engelleyip onunla bağlantısını kesmekte ve gerçekleşen haince davranışını sürdürmekte direndiğinden, ulus da, yasal bir hükümet başa geçinceye değin İstanbul Hükümeti ile yönetim yönünden ilişkisini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırmasını büsbütün kesmeye karar vermiştir. Her yerdeki sivil memurlar, askeri komutanlarla birlikte bu kararı yerine getirecek ve sonucu Sıvas'ta Kongre Genel Kurulına bildirecektir.

2 — İşbu bildirim bütün komutanlara, sivil yönetim başkanlarına gönderilmiştir".

12.9.1919 Genel Kongre Kurulu

Milletvekilleri seçimiyle uğraşılmaya başlanması

Baylar, ayın on ikinci günü İstanbul Hükümetiyle genel olarak haberleşme ve bağlantı kesildi. Buna uymayan bazı yerler ve bu yerlerle olan tartışmamızı ayrıca açıklayacağım. Ondan önce, izin verirseniz, daha önemli sayılması gereken bir sorun

bir mesele hakkında arz-ı malûmat edeyim; malûm-ı âlileridir ki, Ferit Paşa hükûmeti meb'usan intihabı için sureta bir emir vermişti. Fakat içinde bulunduğumuz tarihe kadar, yani Anadolu'nun İstanbul'la kat'ı irtibat ettiği 12 Eylül gününe kadar, bu emir tatbik olunmamıştı. Son vaziyet üzerine en mühim meselenin meb'usan intihabını tacilen temin etmek olacağını takdir buyurursunuz. Binaenaleyh 13 Eylülde derhal bu hususla da iştigale başlanıldı *(Ves. 86)*. Uzun tafsilât vermektense zikrettiğim tarihte verilen ilk umumî talimatı aynen nazar-ı ıttılaınıza vazetmeği daha faydalı addederim. Tebligat şudur :

Tel 13.9.1919

Balıkesir'de K. O. 14, Konya'da K. O. 12, Diyarbekir'de K. O. 13, Erzurum'da K. O. 15 Ankara'da K. O. 20, Bursa'da Fırka 17, Çine'de Fırka 58, Bandırma'da Fırka 61 kumandanlıklarına ve Fırka 61 vasıtasiyle Edirne'de K. O. 1, Niğde'de Fırka 11 kumandanlıklarına, Vilâyetlere, Müstakil Sancaklara, Belediyelere

(Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyelerine)

Hükûmet-i merkeziyenin ittihaz ve takip etmekte olduğu meslek-i irticakâraneye ve yaşamakta olduğumuz günlerin mehalik ve muhatarat-ı azîmesine karşı müdafaa-i hukuk ve muhafaza-i mevcudiyet için Meclis-i Millinin intihap ve in'ikadını temin ve tesri etmek bugünün en mühim vazifesidir.

Hükûmet-i merkeziye milleti iğfal ile meb'usan intihabatını aylarca icra etmemiş olduğu gibi son zamanda verdiği intihap emrini de türlü esbap ile tavik ve tehir etmektedir. Ferit Paşa'nın, Toros'un ötesindeki vilâyatımızdan feragat ettiği Sulh Konferansına verdiği nota ile sabit ve Aydın vilâyetinde Yunanlılarla tahdid-i hududa teşebbüsü oradaki işgali, emrivaki halinde bir ilhak olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve aksam-ı meşgule-i saire-i memleket için de bunlara benzer gafilâne ve hainane siyasetiyle mülk ve milleti inkısama uğratacağı kaviyyen melhuz ve Meclis-i Millinin in'ikadından evvel sulhnameyi imza ile milleti bir emrivaki karşısında bulundurmak niyetinde olduğu memul bulunmuş olduğundan Umumî Kongre, orduyu ve milleti intibaha davetle berveçhiati hususatın sürat-i icrasını mesail-i hayatiye-i milliyeden ad ve beyan eyler :

Evvelâ — İntihabat hazırlıklarının mer'i kanundaki en asgari müddet zarfında icra ve ikmali için belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk, cemiyetleri faaliyet-i tamme ile çalışmalıdır.

Saniyen — Sancaklardan çıkarılacak meb'usların miktarı, nüfusuna nazaran adedi hemen tespit olunarak Heyet-i Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Namzetler meselesi bilâhare bilmuhabere halolunacaktır.

Salisen — Gerek intihap hazırlıkları, gerek intihabatın icrasında mucib-i teahhur esbabın şimdiden teemmül ile ref'i ve hiçbir teahhure meydan verilmeyerek asgarî müddet zarfında intihabatın intacı.

üzerinde bilgi sunayım. Bildiğiniz gibi Ferit Paşa Hükümeti, milletvekilleri seçimi için sözde bir buyruk vermişti. Ama, içinde bulunduğumuz güne değin, yani Anadolu'nun İstanbul'la bağlantıyı kestiği 12 Eylül gününe değin, bu buyruk uygulanmamıştı. Son durum üzerine en önemli işin milletvekilleri seçimini tez elden sağlamak olacağını çok iyi anlarsınız. Bunun için, 13 Eylülde hemen bu konu ile de uğraşılmaya başlanıldı. *(belge : 86)* Uzun ayrıntılara girmektense, sözünü ettiğim gün verilen ilk genel yönergeyi, olduğu gibi bilginize sunmayı daha yararlı sayarım. Bildirim şudur :

Tel 13.9.1919

Balıkesir'de 14 üncü Kolordu, Konya'da 12 nci Kolordu, Diyarbakır'da 13 üncü Kolordu, Erzurum'da 15 inci Kolordu, Ankara'da 20 nci Kolordu, Bursa'da 17 nci Tümen, Çine'de 58 inci Tümen, Bandırma'da 61 inci Tümen komutanlıklarına ve 61 inci Tümen aracılığı ile Edirne'de 1 inci Kolordu, Niğde'de 11 inci Tümen komutanlıklarına; İllere, Bağımsız Sancaklara, Belediyelere.

(Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Kurullarına)

İstanbul Hükümetinin tuttuğu ve sürdürdüğü gerici yönteme ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük korku ve tehlikelerine karşı haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak için Meclisi Millî'nin [1] seçilmesini ve toplanmasını sağlamak ve çabuklaştırmak bugünün en önemli işidir.

İstanbul Hükümeti, ulusu aldatarak, milletvekili seçimlerini aylarca yaptırmamış olduğu gibi, son zamanda verdiği seçim buyruğunun yerine getirilmesini de türlü nedenlerle geciktirmekte ve geri bırakmaktadır. Ferit Paşa'nın Toros'un ötesindeki illerimizi gözden çıkardığı, Barış Konferansına verdiği nota ile tanıtlanmış; Aydın ilinde Yunanlılarla aramızda sınır çizmeye girişmesi de, orada düşman eline düşen yerlerin bir olupbitti biçiminde Yunan topraklarına katılmasını kabul ettiğine kanıt sayılmıştır. Düşman eline geçmiş öteki ülke parçaları için de bunlara benzer akılsızca ve haince siyasa güderek ülkenin ve ulusun bölünüşüne yol açması kesinlikle beklenir. Meclisi Millî toplanmadan önce barış antlaşmasını imza ederek ulusu bir olupbitti karşısında bulundurmak istediği sanılmaktadır. Bundan dolayı, Genel Kongre, orduyu ve ulusu uyanıklığa çağırır ve aşağıdaki işlerin ivedilikle yapılmasını, ulusun var ya da yok oluşu ile sonuçlanacak önemde saydığını bildirir :

Birincisi — Seçim hazırlıklarının yürürlükteki yasada gösterilen en kısa süre içinde yapılıp bitirilmesi için belediyeler ve Müdafaai Hukuk cemiyetleri bütün güçleriyle çalışmalıdırlar.

İkincisi — Sancaklardan çıkarılacak milletvekillerinin, nüfusa göre, sayısı hemen saptanarak Heyeti Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar sorunu daha sonra haberleşme ile çözümlenecektir.

Üçüncüsü — Gerek seçim hazırlıkları sırasında, gerek seçim yapılırken gecikmeye yol açacak nedenler şimdiden düşünülerek ortadan kaldırılmalı ve hiçbir gecikmeye yer verilmeyerek en kısa süre içinde seçimler sonuçlandırılmalıdır.

[1] Meclisi Mebusan. Millet Meclisi

İşbu kararı mıntıkanızdaki bilcümle Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine tebliğ ve icabının sürat-i ifasına muavenet buyurmanız rica olunur.

Heyet-i Temsiliye

Memleketi mercisiz bırakmamak için

Ferit Paşa hükûmeti taannüdünde devam ediyordu. Malûm olduğu veçhile düşünceye kadar devam etti. Memleketi günlerce mercisiz bırakmak elbette pek büyük mahzurları dai olurdu. Bu sebebe binaen, evvelâ mütalea sormak üzere ve müteakıben bazı itirazata bakmaksızın emir tarzında tebliğ ettiğimiz mukarreratı Eylülün 13/14 gecesi şu suretle tespit ve tesvit etmiştim :

Kongrece ittihazı tasavvur edilen tedabiri havi suret berveçhiatı maruzdur : Bu baptaki nokta-i nazar ve mütalea-i âlileri alındıktan sonra heyet-i umumiyece tezekkür olunarak mevki-i tatbika konacaktır. 15/9/1919 zevaline kadar iş'arına muntazırız Efendim.

Amal-i milliyeyi bir suret-i hainanede tevil ve tefsir ile teşebbüsat ve harekât-ı milliyemizi gayrimeşru olmak üzere ilân eden ve makam-ı saltanat ve hilâfete karşı sadakat-i ebediyesini bütün vesait-i meşrua ve kanuniye ile teyide müsaraat ettiğimiz halde padişah ile millet arasında bir sedd-i hail teşkil eden ve ahaliyi yekdiğeri aleyhine teslih ve mukateleye sevk ve tahrik eyleyen hükûmet-i merkeziye ile kat'ı münasebet ıztırarında kalan Umumî Kongre Heyeti, berveçhizir mukarreratı zât-ı âlilerine tebliği vazife addeyler :

1 — Nam-ı nami-i hazret-i padişahiye olarak kavanin-i mevzua dairesinde umur ve muamelât-ı devlet kemakân tedvir ve temşiyete devam olunacaktır. Bilâtefrik-ı cins ü mezhep ahalinin can, mal ve ırzı ve her türlü hukuku taht-ı teminde bulundurulacaktır.

2 — Memurin-i hükûmetin vazife-i mevdualarını milletin amal-i meşruasına tevfikan icra eylemeleri tabiîdir. Maahaza ifa-yı vazifeden istinkâf eyleyenlerin mazeretleri istifa makamında kabul olunarak yerlerine münasipleri tevkil olunacaktır.

3 — Esna-yı vazifede amal ve cereyan-ı millî hilâfında hareketleri tezahür ve tahakkuk edeceklerin selâmet-i din ve millet namına bir suret-i şedidede tecziyeleri kat'îdir.

4 — Memurin-i müstafiye ve ahaliden herkim olursa olsun mukarrerat-ı milliyeye muhalif harekât ve telkinat-ı mefsedetkâranede bulunanlar dahi şediden duçar-ı mücazat olacaklardır.

5 — Mülk ü milletin selâmet ve saadeti, adl ü hakkaniyet, dahil-i memlekette emn ü asayişin teminiyle kabildir. Bu bapta icap eden her türlü tedabirin ittihazı kolordu kumandanlariyle vali ve müstakil mutasarrıflıklardan muntazardır.

6 — Milletin maruzatı zât-ı şahaneye arz ve iblağa muvaffak olunup da emn ü itimad-ı milliyi haiz bir hükûmet-i meşruanın teşekkülüne kadar merci-i muhaberat Sıvas'ta Umumî Kongre Heyet-i Temsiliyesi olacaktır.

7 — İşbu mukarrerat bilcümle teşkilât-ı milliye merakizine tevdi ve ilân olunacaktır.

Mustafa Kemal

* * *

Bu kararın, bölgemizdeki bütün belediyelere ve Müdafaai Hukuk cemiyetlerine bildirilmesine ve gereğinin tez elden yapılmasına yardım buyurmanız rica olunur.

Heyeti Temsiliye

Yurdun başsız bırakılmaması

Ferit Paşa Hükümeti direnmesini sürdürüyordu. Bilindiği üzere, devrilinceye değin de sürdürdü. Ülkeyi günlerce başsız bırakmak kuşkusuz pek büyük sakıncalar doğururdu. Bundan dolayı, önce ne düşünüldüğünü sormak üzere, sonra da – ileri sürülen bazı aykırı görüşlere bakmaksızın– buyruk olarak ilgililere bildirdiğimiz kararları, Eylülün 13/14 üncü gecesi, şöylece saptamış ve yazmıştım :

"Kongrece alınması düşünülen önlemleri kapsayan örnek aşağıda bilginize sunulmuştur : Bu konudaki yüksek görüş ve düşünceleriniz alındıktan sonra Genel Kurulca görüşülerek yürürlüğe konulacaktır. 15.9.1919 günü öğleye değin görüşlerinizi bildirmenizi bekliyoruz efendim.

Ulusal amaçları haincesine yorumlayan ve başka anlamlara çeken; girişimlerimizin ve ulusal ayaklanmamızın yasadışı olduğunu ilan eden Padişahlık ve Halifelik katına karşı ulusun sonsuz bağlılığını yasaya ve türeye uygun her türlü araçla belirtmeye can attığımız halde, Padişah ile ulus arasında bir engel duvarı kuran; halkı birbirine karşı silahlandıran ve birbirini öldürmeye yöneltip kışkırtan İstanbul Hükümeti ile bağlantıyı kesmek zorunda kalan Genel Kongre Kurulu, aşağıdaki kararları size bildirmeyi ödev sayar :

1 — Devlet işleri, Padişah Hazretleri adına ve yürürlükteki yasalara göre, eskisi gibi yürütülecektir. Soy ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin halkın canı, malı, ırzı ve her türlü hakları güven altında bulundurulacaktır.

2 — Hükümet görevlilerinin kendilerine verilmiş görevleri ulusun yasal isteklerine göre yürütmeleri doğaldır. Bununla birlikte, görev yapmaktan çekinenlerin özür bildirmeleri, görevden çekilme sayılarak yerlerine uygun görülen kişiler vekil olarak atanacaklardır.

3 — Görev sırasında ulusal amaç ve gidişe aykırı davranışları görülecek ve anlaşılacak olanlar, din ve ulusun esenliği adına kesin olarak ağır cezalara çarptırılacaklardır.

4 — Görevden çekilmiş memurlardan ve halktan her kim olursa olsun ulusal kararlara aykırı davranışlarda bulunan ve bozgunculuk aşılayanlar da ağır cezalara çarptırılacaklardır.

5 — Ülkenin ve ulusun esenliği ve mutluluğu, adalet ve haktanırlıkla ve ülkede dirlik ve güvenin sağlanmasıyla gerçekleşebilir. Bu yolda gereken her türlü önlem alınması kolordu komutanlarıyla valiliklerden ve bağımsız mutasarrıflıklardan beklenir.

6 — Ulusun dileklerinin Padişah Hazretlerine bildirilmesi başarıldıktan sonra ulusça inanılıp güvenilecek, yasal bir hükümet kuruluncaya dek, yazışmalar Sıvas'taki Genel Kongre Heyeti Temsiliyesiyle yapılacaktır.

7 — İşbu kararlar, bütün ulusal örgütlerin merkezlerine bildirilecek ve halka duyurulacaktır."

Mustafa Kemal

* * *

Yapılan itiraz ve tenkitler

Efendiler, bu son arzettiğim tebligatımız üzerine, kısmen hafif ve fakat kısmen de oldukça şedit itirazlara, mukavemetlere ve hatta mukabil teşebbüslere ve tehditlere maruz kaldık. İtirazat ve tenkidat, yalnız son tebliğimiz ahkâmına munhasır kalmadı. Bu münasebetle daha başka noktalara da şümul peyda etti. Bu hususta heyet-i aliyenize bir fikr-i mahsus vermiş olmak için bu yolda cereyan etmiş olan muhaberattan bazılarını kısaca arzetmekliğime müsaadenizi rica ederim.

Erzincan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesinin 14 Eylül 1919 tarihli telgrafında : «mukarreratın tatbikından evvel, hükûmet-i merkeziyeye kırk sekiz saat mühlet itasının muvafık olacağı umumca karargir olmuştur» tarzında zararsız bir mütalea serdolunuyordu *(Ves. 87)*.

Diyarbekir'den 13 üncü Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, 14 Eylül 1919 tarihli uzun şifresinde : «merkez-i hükûmetle büsbütün kat'ı alâka edilerek merci-i muhaberat Kongre Heyet-i Temsiliyesi olursa, muhalifler, siyasî bir maksat takip edenler bu hareketi hilâfete karşı isyan edilmiş göstererek efkârı tağlit edeceklerdir». «Bu vaziyet devam ederse memur ve askerin maaşatı ve iaşe masarifatı için memba ve tedbir düşünüldü mü?». «Hükûmet-i merkeziye İngiliz nüfuzu altındadır. Her türlü ısrar ve mesaiye rağmen başka türlü hareket edebilecek bir hükûmet teşkiline imkân yoktur. İngilizler, hükûmetin muvafakatiyle vâsi mikyasta bir işgal plânı tatbik ederse yeni baştan İngilizlerle muharebeye girişmeğe taraftar mısınız? ve girişildiği takdirde muvaffakıyetten ne dereceye kadar eminsiniz? Bu hareket-i musirrane vatanın menafiine muvafık mıdır?» *(Ves. 88)* tarzında birtakım mütaleat ve sualleri ihtiva ediyordu.

Erzurum Heyet-i Merkeziyesinin 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında : «talimatnamemizin altıncı maddesinin (yani Heyet-i Temsiliyenin merciiyetine ait) nizamnamemizle tevfik edilmek üzere heyet-i merkeziyelerden muvafakat istihsali icap eder» denilmekte idi.

Malatya'da Kumandan İlyas Bey'in 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında : «Elâziz vilâyeti halkının Kongrenin maksat ve emelinden haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece tenvirlerine değin bu hususun tehir edilmesi tensip buyurulursa muvafık bulduğumu arzeylerim» mütaleası dermeyan ediliyordu *(Ves. 89)*.

İçinde bulunduğumuz Sıvas'ın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi de uzun bir raporunda : «tebliğ buyurulan mevaddın heyet-i mecmuasından memlekette bir idare-i muvakkate ilân edileceği

Karşı görüşler ve eleştiriler

Baylar, bilginize sunduğum bu son genelgemiz üzerine, kimi hafif ve fakat kimi de oldukça ağır karşı görüşlerle, direnmelerle ve dahası, karşı girişimlerle, korkutmalarla bile karşılaştık. Karşı görüşlerle eleştirmeler, yalnız son genelgemiz hükümleri üzerinde de kalmadı. Bununla ilgili olarak, daha başka noktaları da kapsadı. Bu konuda yüksek kurulunuzu özel olarak aydınlatmak için bu yolda geçmiş olan yazışmalardan bir bölümünü kısaca sunmama izin vermenizi rica ederim.

Erzincan Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Kurulunun 14 Eylül 1919 günlü telyazısında : "Kararların uygulanmasından önce, İstanbul Hükümetine kırk sekiz saatlik bir süre verilmesinin uygun olacağı bütün üyelerce kararlaştırılmıştır " yolunda zararsız bir düşünce ileri sürülüyordu. *(belge : 87)*

Diyarbakır'dan 13 üncü Kolordu Komutanı Cevdet Bey, 14 Eylül 1919 günlü uzun şifresinde : "Hükümet merkeziyle büsbütün ilişki kesilerek yazışmalar, doğruca Kongre Heyeti Temsiliyesi ile yapılırsa karşı görüşte olanlar, siyasal bir amaç güdenler, bu davranışı Halifeliğe karşı ayaklanma gibi göstererek halkı yanıltacaklardır. Bu durum böyle kalırsa görevlilerin ve askerlerin aylıkları ve yiyecek giderleri için kaynak ve önlem düşünüldü mü? İstanbul Hükümeti İngiliz etkisi altındadır. Ne denli üstelense ve çalışılsa da başka türlü iş görebilecek bir hükümet kurulamaz. İngilizler, hükümetin de uygun bulmasıyla, geniş ölçüde bir işgal planı uygularsa yeni baştan İngilizlerle savaşa girişmeden yana mısınız? Girişilirse başarı sağlanacağına ne denli güveniyorsunuz? Bu üsteleyici gidiş yurt yararına uygun mudur?" *(belge : 88)* gibi birtakım düşünceler ileri sürüyor ve sorular soruyordu.

Erzurum Merkez Kurulunun 15 Eylül 1919 günlü telinde : "Yönergenizin altıncı maddesinin (yani Heyeti Temsiliye'nin başvurulacak kat olmasıyla ilgili) tüzüğümüzle uygunluğu sağlanmak üzere, Merkez Kurullarından onay alınması gerekir." denilmekte idi.

Malatya'daki komutan İlyas Bey'in 15 Eylül 1919 günlü telinde : "Elazığ ili halkının, Kongrenin amaç ve isteği bildirilerek hiç olmazsa biraz aydınlatılmasına değin, bu işlerin geri bırakılması yerinde görülürse, uygun bulduğumu saygı ile bildiririm." düşüncesi ileri sürülüyordu. *(belge : 89)*

İçinde bulunduğumuz Sıvas'ın Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Kurulu da uzun bir raporunda : "Bildirilen maddelerin bütününden, yurtta geçici bir yönetim kurulacağı anlaşılmaktadır."

anlaşılmaktadır» maddesiyle başladıktan sonra «bunun, cemiyet nizamnamesinin madde-i mahsusasına ve hiçbir maddesine istinat etmek imkânı görülmemekte olduğu hakkında» nazar-ı dikkatimiz celbediliyor ve «zât-ı şahaneye iblâğ-ı maruzat edebilecek vesail-i kemal-i sükûn ve samimiyetle ve tatlı bir şekilde aramağı» tavsiye ediyordu *(Ves. 90)*.

Heyet-i Temsiliye Azamızdan bulunup müteaddit davet ve ricalarımıza rağmen bize refakat etmeyen, Sıvas Kongresinde bulunmamak için mazeretler icat eden Servet Bey'in «Esselâmü aleyküm» hitab-ı dindaranesiyle başlayan 15 Eylül 1919 tarihinde Trabzon'dan keşide ettiği açık telgrafnamesinde : «Sıvas Kongresi beyannamesini ve bilâhare tebligatınızı aldık. Cevaben bildirdiğimiz mütaleat Kâzım Paşa Hazretlerince görülmek arzu edilmiş ve görülmüştür»... «Evvelâ Sıvas Kongresi, umumî kongre şekline girmiş ve bir Heyet-i Temsiliye vücuda getirmiş olduğu anlaşılıyor, ki bu cihet mukarreratımıza münafidir.».. «Sıvas Kongresi, Heyet-i Temsiliyemiz meyanında aza intihabına salâhiyettar olamayacaktı.».. «Hükûmet-i merkeziye ile kat'ı muhaberat bir emr-i vaki oldu.».. «Heyet-i Temsiliyenin merciiyeti meselesi efkâr-ı umumiye nazarında pek nahoş tesirler yapacaktır. Bu cihetten kat'iyyen sarfınazar buyurulmalıdır.».. «Sıvas Kongresi, Erzurum Nizamnamesini tadile salâhiyettar değildir. Bu kongre, Vilâyat-ı Şarkıye Heyet-i Temsiliyesine tebaiyete mecbur olacaktı. Erzurum mukarreratı hakkında, ezhan-ı umumiyenin, bir devre-i ihtizaz geçirdiği bugünlerde, anın gayrı ahkâma şüpheli nazarlarla bakacağında şüphe buyurmayınız.».. «Erzurum Kongresi ahkâmı haricinde yapılacak muameleye iştirak edemeyeceğiz.».. protestosiyle hitam buluyordu *(Ves. 91)*.

15 inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 15 Eylül 1919 tarihinde vukubulan iş'aratında «Sıvas Kongresinin istifsarına cevaben Trabzon heyetinden Servet, İzzet ve Zeki Bey'lerin vermek istedikleri cevabı okudum. Pek yakından tanıdığım bu zevata itimat ve hürmetim fevkâladedir. Mumaileyhimin mütaleatına saik olan fikr-i asliyi anlıyorum ve taraftarım» dedikten sonra teferruat hakkındaki nikat-ı nazarını serdediyor ve ezcümle «Erzurum Kongresi, Şarkî Anadolu vilâyatı namınadır. Sıvas Kongresi ise, umum milleti temsil eden bir kongredir ki, bu Kongrenin de ayrıca bir heyet-i temsiliyesi olmak tabiîdir. Ancak Sıvas Umumî Kongresi Heyet-i Temsiliyesi, Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyet-i Temsiliyesini ilga etmiş olmuyor. Bu Heyet-i Temsiliye bittabi her an mevcuttur. Yalnız bu Heyet-i Temsiliyeden olup elyevm Sıvas Kongresi Heyet-i Temsiliyesine dahil olmuş bulunanlar varsa bunların, Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyet-i Temsili-

diye başlandıktan sonra : "Bunun, Cemiyet tüzüğünün özel maddesine ve hiçbir maddesine dayandırılamayacağı" üzerine dikkatimiz çekiliyor ve : "Padişaha dilek sunmaya elverişli ortamı, büyük bir ağırbaşlılık, içtenlik ve tatlılıkla aramayı" öğütlüyordu. *(belge : 90)*

Heyeti Temsiliye üyelerimizden olup birçok çağrı ve ricalarda bulunduğumuz halde bize katılmayan, Sıvas Kongresi'nde bulunmamak için özürler uyduran Servet Bey'in : "Esselâmü aleyküm" diye dinsel sözlerle başlayan 15 Eylül 1919 günü Trabzon'dan çektiği açık telinde : "Sıvas Kongresi Bildirisini ve sonra genelgenizi aldık. Karşılık olarak bildirdiğimiz düşünceler Kâzım Paşa Hazretlerince görülmek istenmiş ve görülmüştür. .... Önce Sıvas Kongresi'nin, Genel Kongre biçimine girmiş ve bir Heyeti Temsiliye meydana getirmiş olduğu anlaşılıyor ki, işin bu yönü kararlarımıza aykırıdır.......... Sıvas Kongresi, Heyeti Temsiliyemiz arasına üye seçmeye yetkili olamayacaktı. .... İstanbul Hükümeti ile yazışmayı kesme, bir olupbitti oldu. ..... Heyeti Temsiliyenin başvurulacak kat olması işi, kamuoyu üzerinde pek kötü etkiler yapacaktır. İşin bu yanından kesin olarak vazgeçilmelidir .... Sıvas Kongresi, Erzurum Tüzüğünü değiştirmeye yetkili değildir. Bu Kongre, Doğu İlleri Heyeti Temsiliyesi'ne uymak zorunda olacaktı. Erzurum kararları üzerine kamuoyunun bir sarsıntı evresi geçirdiği bu günlerde, ondan başka hükümlere kuşkulu gözlerle bakacağından kuşkunuz olmasın" deniliyor ve bu tel "Erzurum Kongresi hükümleri dışında yapılacak işlere katılamayacağız." protestosu ile sona eriyordu. *(belge : 91)*

On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa 15 Eylül 1919 günü gönderdiği yazısında : "Sıvas Kongresi'nin sorusuna Trabzon Merkez Kurulundan Servet, İzzet ve Zeki beylerin vermek istedikleri karşılığı okudum. Pek yakından tanıdığım bu kişilere güvenim ve saygım üstündür. Adı geçenlerin görüşlerine etki yapan temel düşünceyi anlıyorum ve benimsiyorum." dedikten sonra, ayrıntılar üzerindeki görüşlerini ileri sürüyor ve bu arada : "Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu illeri adınadır. Sıvas Kongresi ise bütün ulusu temsil eden bir kongredir ki, bu kongrenin de ayrıca bir heyeti temsiliyesi olması doğaldır. Ancak, Sıvas Kongresi Heyeti Temsiliye'si Doğu Anadolu İlleri Heyeti Temsiliye'sini ortadan kaldırmış olmuyor. Bu Heyeti Temsiliye elbette her an vardır. Yalnız, bu Heyeti Temsiliye'den olup şimdi Sıvas Kongresi Heyeti Temsiliye'sine girmiş bulunanlar varsa bunların, Doğu Anadolu İlleri Heyeti Temsiliye'sinden

yesinden istifa etmelerini talep etmek doğru olabilir. Sıvas Kongresi, umum milletin menafiini ve Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyet-i Temsiliyesi de, munhasıran Şarkî Anadolu vilâyatının hukuk ve menafiini muhafaza eder.».. «Heyet-i Temsiliyenin merciiyet ve salâhiyet keyfiyeti meselenin ruh-ı esasisini teşkil etmektedir ki, bu mephaste şimdiden istical edilmemesi hususunda sizinle tamamen hemfikirim. Heyet-i Temsiliye teklifatından birden beşe kadar olan maddelerine gelince; bunların değil sorulmasını hatta beyanname halinde veya bir temenni şeklinde bile neşrini fazla görürüm» mütaleasında bulunuyordu *(Ves. 92)*.

* * *

Trabzon'da Servet Bey'e yazdığımız cevabî telgrafta Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiğimiz cevaptan da bahsedeyim. Servet Bey'e yazılan telgrafname şu idi :

Trabzon'da Servet Beyefendi'ye

Trabzon Heyet-i Merkeziyesinden sorulan mütaleaya henüz cevap gelmedi. Bu husus ayrıca Kâzım Paşa Hazretlerinden de sorulmuştu. Mütaleatın mezcine neden lüzum görüldüğü bittabi anlaşılamamıştır. Sıra ile vukubulan mütaleatınıza aynı sıra ile berveçhiati arz-ı cevap ediyorum :

Evvelâ; Sıvas Kongresinin umumî bir kongre olacağı cümlenin malûmu idi. Bunun, sizce, başka mahiyette telâkki edilmekte olduğunu şimdi ilk defa sizden işitiyorum. Heyet-i Temsiliye meselesine gelince; bu heyet, esasen Erzurum Kongresinin intihap ve kabul ettiği heyettir. El'an bendenizle beraber Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sıvas'ta hazır bulunmaktadırlar. Daha dört azamız noksan olmakla beraber ekseriyet vazifesini ifa etmektedir. Bu cihetin de zât-ı âlilerince bariz bir surette malûm olacağına şüphemiz yoktur. Çünkü sizi de, vaziyetin ehemmiyetine binaen daha Erzurum'da iken davet etmiş ve diğer rüfekanın beraber götürüleceği bildirilmişti. Sıvas Umumî Kongresinin, nizamnamemizin sekizinci maddesi mucibince bazı aza ile Heyet-i Temsiliyemizi takviye edebileceği beraber mevzuubahs olmuş ve bunda da beis görülmemiş, bilâkis vahdet-i umumiyeyi temsil için, bu lâzimeden addedilmişti. Sıvas Umumî Kongresinde bundan başka bir şey yapılmamıştır. Hükûmet-i merkeziye ile kat'ı muhaberat, mukarrerat-ı esasiyemizin dördüncü maddesinin haricinde değil, dahilinde ve hatta o muhteviyatın istiap edemeyeceği varid-i hatır olmayan hıyanetkârane esbaba müstenit mahiyettedir. Esasen bu emrivakii yapan biz değil, hükûmet-i merkeziyedir. Şifre telgrafnamemizin tatbık-i muhteviyatı bir emr-i zarurîdir. Bundan, hiçbir suretle sarfınazar etmeğe imkân kalmamıştır. Biz, cihet-i tatbikıyede rey-i muvafakatinizi istihsale teşebbüsü bir vazife addettik. Muvafakat edip etmemek, sizce takdir olunacak bir keyfiyettir. Yalnız şunu da arzedeyim ki, bugün bütün Anadolu ve Rumeli'nin müttehiden harekete mecbur olduğu bir istikamette, ekalliyetin değil ekseriyetin muvafakatine tâbi olmak ve ekalliyetleri bu tabiiyete irca etmek mecburiyet-i kat'iyesi vardır. Merciiyet ve salâhiyet meselesi hakkında daha makul bir nokta-i nazarınız varsa lûtfen bildiriniz. İttihazı zarurî görülen bugünkü tarz-ı hareket dikkatle tetkik buyurulursa tamamen nizamnamemize ve Erzurum Kongresi mukarrerat-ı esasiyesine mutabıktır. Bunun haricine çıkıldığı noktayı göremiyorum. Binaenaleyh zât-ı âlilerinizin kendinizi hariç bırakmak istediğiniz

çekilmelerini istemek doğru olabilir. Sıvas Kongresi, bütün ulusun yararını ve Doğu Anadolu İlleri Heyeti Temsiliye'si de Doğu Anadolu illerinin hak ve yararını korur....... Heyeti Temsiliye' nin başvurulacak kat oluşu ve yetkileri, işin en önemli noktasıdır ki, bu konuda tezlikle davranmaktan sakınılmasında sizinle tam bir görüş birliğindeyim. Heyeti Temsiliye yönerge tasarısının birden beşe kadar olan maddelerine gelince; bunların değil sorulmasını, bir bildiri ya da bir dilek olarak yayımını bile çok görürüm." düşüncesinde bulunuyordu. *(belge : 92)*

* * *

Trabzon'da Servet Bey'e yazdığımız yanıt teliyle Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiğimiz karşılıktan da söz edeyim. Servet Bey'e yazılan tel şu idi :

Trabzon'da Servet Beyefendi'ye

Sorduğumuz işler üzerine Trabzon Merkez Kurulunun ne düşündüğünü bildirir yanıt daha gelmedi. Bu işler, ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri'nden de sorulmuştu. Görüşleri birleştirmenin neden gerekli görüldüğü elbette anlaşılamamıştır. Sıra ile bildirdiğiniz düşüncelere gene o sıra ile karşılık veriyorum :

Önce Sıvas Kongresi'nin genel bir kongre olacağını herkes biliyordu. Bunun sizce başka türlü görülmekte olduğunu şimdi ilk olarak sizden işitiyorum. Heyeti Temsiliye sorununa gelince, bu kurul, aslında Erzurum Kongresi'nin seçip kabul ettiği kuruldur. Şimdi benimle birlikte Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sıvas'ta bulunmaktadır. Daha dört üyemiz eksik olmakla birlikte çoğunluk, görevini yapmaktadır. Bu yönün de sizce açık olarak bilindiğinden kuşkumuz yoktur. Çünkü, sizi de durumun öneminden ötürü, daha Erzurum'da iken çağırmış ve öteki arkadaşların birlikte götürüleceğini bildirmiştik. Sıvas Genel Kongresi'nin, tüzüğümüzün sekizinci maddesi uyarınca bazı üyeler ile Heyeti Temsiliyemizi güçlendirebileceği, birlikte görüşülmüş ve bunda da sakınca görülmemiş; tersine ulusal bütünlüğü temsil için bu iş gerekli sayılmıştı. Sıvas Genel Kongresi'nde bundan başka bir şey yapılmamıştır. İstanbul Hükümeti ile yazışmayı kesmek, temel kararlarımızın dördüncü maddesinin dışında değil, içindedir; üstelik, o madde kapsamını aşan ve o zaman hiç düşünülemeyecek olan haince nedenler yüzünden yapılmış bir işlemdir. Aslında bu olupbittiyi yapan biz değil, İstanbul Hükümetidir. Şifre telimizde bildirilenlerin uygulanması kaçınılmaz bir iştir. Bundan hiçbir yolla dönülemez. Biz, uygulamak için sizin uygun görüşünüzü almayı bir ödev saydık. Uygun görüp görmemek sizin bileceğiniz bir iştir. Yalnız, şunu da bildireyim ki, bugün bütün Anadolu ve Rumeli'nin birlikte tutmak zorunda oldukları yönde azınlığın değil, çoğunluğun isteğine uymaya ve azınlıkları bu yöne çevirmeye kesin zorunluluk vardır. Başvurulacak kat ve yetki konusunda daha akla yatkın bir görüşünüz varsa bildirmek iyiliğinde bulununuz. Uyulması zorunlu görülen bugünkü yöntem, dikkatle incelenirse tüzüğümüze ve Erzurum Kongresi'nin temel kararlarına tam uygundur. Bunun dışına çıkıldığı noktayı göremiyorum. Şu duruma göre, sizin dışında kalmak istediğiniz tüzüğü ve belli kararları aşan işlerin açık-

nizamname ve mukarrerat-ı malûme fevkındeki icraatın izah buyurulmasını rica ederim. Bugün gayrikabil-i içtinap bir hareket varsa, o da, hükûmet-i merkeziyenin mukadderat-ı millet ve memleketi alçakça İngilizlerin arzusuna tevdi ve kendi menfaatlerine kurban etmesidir. Buna karşı buraca ittihaz olunan karardan başka bir karar ittihazına imkân varsa lûtfen bildiriniz.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa'ya da verdiğimiz mufassal cevabın mukaddematı aynen şöyle idi :

«Servet ve İzzet Beylerin, Heyet-i Temsiliyenin Trabzon Heyet-i Merkeziyesinden istizah eylediği hususata cevaben çektikleri açık telgrafname alındı. Muhteviyatının, açık olarak işaası mahzurdan salim olmayan bu mütaleatı, Heyet-i Temsiliye, tamamen Servet ve İzzet Beylerin şahsî mütalealar olarak telâkki eder. Heyet-i Temsiliye, tamimen talep ettiği mütaleatı, İzzet ve Servet Beylerden değil, nizamname mucibince Trabzon Heyet-i Merkeziyesinden talep etmiştir. Servet ve İzzet Beylerin nokta-i nazarlarını havi hususî telgrafname ile taraf-ı âlinizden hem kendilerine ve hem de Heyet-i Temsiliyeye cevap olmak üzere dermeyan buyurulan mütaleat hakkında da berveçhiati izahata lüzum görülmüştür :

a) Evvelâ; mumaileyhimayı malûmunuz olan mütaleata saik olan fikr-i asliyi keşfetmek maatteessüf Heyet-i Temsiliyece mümkün olamamıştır.

b) Nizamnamenin dördüncü maddesi muhteviyatı, bir idare-i muvakkate teşkili esbap ve şeraitini izah eder. Halbuki malûm vakayi-i ahire-i ihanetkârane sebebiyle ittihaz edilmiş ve edilmesi lüzumu hakkında mütalea sorulmuş olan tedabir, hiçbir vakit idare-i muvakkate teşkil etmek gayesine matuf değildir. Binaenaleyh bu hususla dördüncü madde arasında münasebet aramağa lüzum yoktur. Tedabir, zât-ı şahaneye doğrudan doğruya arz-ı hale yol bulmak ve meşru bir kabinenin mevki-i iktidara is'adını istirham etmek maksadına matuftur.

c) Sıvas'ta in'ikat eden Kongre, Garbî Anadolu murahhaslariyle Erzurum Kongresinin heyet-i umumiyesi, binaenaleyh umum şarkî Anadolu vilâyatı namına sahib-i salâhiyet olmak üzere, Kongrenin kararına tevfikan intihap edilen bir heyet-i mahsusa bulundurmakla, Sıvas Kongresi bittabi umum Anadolu ve Rumeli namına ve bütün milleti temsil etmek üzere umumî bir kongre halini kespetmiştir. İşbu Kongre, Erzurum Kongresi mukarrerat ve teşkilâtını aynen, fakat bittabi teşmilen kabul eylemiş ve binnetice Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvan-ı şamili altında tevsian tevhit edilmiştir.

Nizamnamenin üçüncü maddesi ve Kongrenin mukarrerat-ı esasiyesi zaten bu gaye-i âliyenin teminini emel-i kat'î olarak göstermiştir. Sıvas Umumî Kongresi, Erzurum Kongresinde Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına intihap eylediği Heyet-i Temsiliyeye, tamamen beyan-ı itimat ederek, aynen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için Heyet-i Temsiliye olarak kabul eylemiştir. Buna nazaran Sıvas Umumî Kongresinin kararları başka, Erzurum Kongresinin kararları başka ve Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyet-i Temsiliyesi başka ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyet-i Temsiliyesi başka gibi başkalıklar ve ayrılıklar elbette mevzuubahs olamaz ve bunun mevzuubahs olması şüphesiz ki pek samimî olan maksad-ı vahdet ve gaye-i mukaddesemiz için son derece muzırdır. Bu takdirde birbirini ilga eden heyet-i temsiliyeler olmadığı gibi, birine dahil olunca, diğerinden istifasını talep etmek doğru olabileceği azalar da mevcut değildir. Bugün, umum Anadolu ve Rumeli'ye şamil olan Cemiyetimizin, Sıvas'ta bulunan yegâne Heyet-i Temsili-

lanmasını rica ederim. Bugün önlenemeyecek bir gidiş varsa o da, İstanbul Hükümetinin, ulus ve ülkenin kaderini alçakçasına İngilizlerin isteğine bırakması ve kendi çıkarlarına kurban etmesidir. Buna karşı, burada alınan karardan başka bir karar alınabilecekse bildirmek iyiliğinde bulununuz.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa'ya da verdiğimiz ayrıntılı yanıtın başlangıcı şöyle idi :

"Servet ve İzzet beylerin, Heyeti Temsiliye'nin Trabzon Merkez Kurulundan sorduklarına karşılık olarak, çektikleri açık tel alındı. Telin içindeki açık olarak bildirilmesi sakıncalı olan düşünceleri Heyeti Temsiliye, baştan sona Servet ve İzzet beylerin kendi kişisel görüşleri sayar. Heyeti Temsiliye, genelge ile istediği düşünceleri, İzzet ve Servet beylerden değil, tüzük gereğince Trabzon Merkez Kurulundan istemiştir. Servet ve İzzet beylerin görüşlerini bildiren özel telyazısı üzerine ve sizin hem kendilerine ve hem de Heyeti Temsiliye'ye karşılık olmak üzere ileri sürdüğümüz düşünceler üzerine de aşağıdaki açıklamaların yapılması gerekli görülmüştür :

a) Her şeyden önce, adı geçen kişileri, sizce de bilinen görüşe götüren temel düşüncenin ne olduğu, yazık ki, Heyeti Temsiliye'ce anlaşılamamıştır.

b) Tüzüğün dördüncü maddesi, bir geçici yönetim kurulması nedenlerini ve koşullarını açıklar. Oysa, bilinen son hainlik olayları yüzünden alınmış ve alınmasının gereği üzerinde düşünce istenmiş olan önlemler, hiçbir zaman geçici yönetim kurmak amacı ile ilgili değildir. O halde, bu iş ile dördüncü madde arasında ilişki aramaya gereklik yoktur. Önlemler, Padişaha [1] doğrudan doğruya, dilek bildirmeye yol bulmak ve yasal bir hükümetin iş başına getirilmesini rica etmek amacına yöneliktir.

c) Sıvas'ta toplanan Kongre, Batı Anadolu delegeleriyle, Erzurum Kongresi Genel Kurulunun kararı gereğince bütün Doğu Anadolu illeri adına yetkili olmak üzere seçilen bir özel kuruldan meydana geldiği için, elbette bütün Anadolu ve Rumeli adına ve bütün ulusu temsil edecek genel bir kongre niteliğini kazanmıştır. Bu kongre, Erzurum Kongresi kararlarını ve örgütlerini, olduğu gibi, ancak doğal olarak kapsamını genişleterek kabul eylemiş ve sonunda Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" genel adı altında genişletilerek birleştirilmiştir.

Tüzüğün üçüncü maddesi ve Kongrenin temel kararları daha başından, bu yüksek amacın gerçekleştirilmesini kesin erek olarak göstermiştir. Sıvas Genel Kongresi, Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti adına seçilmiş olan Heyeti Temsiliye'ce tam güven bildirerek onu, olduğu gibi, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti için Heyeti Temsiliye olarak kabul eylemiştir. Buna göre, Sıvas Genel Kongresi'nin kararları başka, Erzurum Kongresi'nin kararları başka; Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsiliye'si başka, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsiliye'si başka gibi ayrılıklar ve başkalıklar söz konusu olamaz ve bunun söz konusu olması, elbette yürekten kopup gelen bütünlük amacımız ve kutsal ülkümüz için son derece zararlıdır. Böyle olunca, birbirini ortadan kaldıran heyeti temsiliyeler olmadığı gibi, birine girince, ötekinden çekilmesi istenebilecek üyeler de yoktur. Bugün bütün Anadolu ve Rumeli'ye yaygın olan Cemiyetimizin, Sıvas'ta bulunan bir tek Heyeti Temsiliye, Erzurum

[1] zâtı şahaneye.

yesi; Erzurum Kongresinde nizamnamenin mevadd-ı mahsusasına tevfikan müntehap dokuz zattan beşinin huzuruyle ifa-yı vazifeye devam etmektedir.»... «Hukuk ve salâhiyeti ve menafii Şarkî Anadolu vilâyatından bittabi hiçbir veçhile az olmayan Garbî Anadolu'nun, muhik ve meşru olan mütaleat ve tekâlifini nazar-ı dikkate almayarak onları, alelıtlak tâbi vaziyetinde bulundurmağa kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği hususattandır.» ...... «Bu sebeple Heyet-i Temsiliyemiz altı aza ilâvesiyle takviye olunmuştur» *(Ves. 93).*

Bundan sonra daha birçok izahatı ihtiva eden bu telgrafnamemiz, aynen Trabzon Heyet-i Merkeziyesine de keşide edilmiştir *(Ves. 94).*

Bu münakaşat üzerinde daha bir hayli izah ve istizahlar oldu. Hatta «Müdafaa-i Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi» imza-yı mevhumiyle diğer vilâyata aleyhimizde telgraflar da çekildiği görüldü *(Ves. 95).* Nihayet on beş gün sonra Trabzon'dan bir telgrafname aldık. Fakat Servet Bey'den değil.. Aynen arzedersem vaziyet anlaşılır:

Sıvas'ta Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Sureti zirde dercedilen Trabzon Belediye Heyetinin telgrafı Dersaadet'e şimdi keşide ediliyor. Bir sureti 15 inci Kolordu Kumandanlığına yazdırıldığı muruzdur.

1 Teşrinievvel 1919

Mevki Kumandanı
Ali Rıza

Suret

«Dersaadet» Sadrazam Ferit Paşa Hazretleri'ne

Bugüne kadar Anadolu'dan yükselen feryad-ı milliyi Trabzon kendisine mahsus vakar ve sekinetle tetkik ve takip etti. Memleketin, bu vaziyete fazla tahammülü yoktur. Muhabbet-i vataniyeniz varsa artık terk-i mevki ediniz Paşa Hazretleri.

Aza *Hüsnü* — Aza *Mehmet Salih* — Aza *Mehmet Avni* — Aza *Ahmet* — Belediye Reisi *Hüseyin*

Aza *Şefik* — Aza *Mehmet* — Aza *Temel*

* * *

Kâzım Karabekir Paşanın tavsiyeleri

Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Eylül 1919 tarihinde de, zata mahsus bir şifre aldım. Pek samimi ve uhuvvetkârane bir lisanla yazılmış olan bu şifre bir iki ihtarı ihtiva ediyordu. Kâzım Karabekir Paşa : «Paşam; diyor, Sıvas'tan gelen tebligat ve tamimler, kâh Heyet-i Temsiliye namına ve kâh resendir. 10 Eylül 1919 tarihinde, Dersaadet'teki hükûmete hitaben, resen tebligat ve ihtaratınız vaki olmaktadır. Buna itimat ve emniyet buyurunuz ki bu tarzda imzanızla vaki olan tebligat, sizi en ziyade hürmetle sevenler nezdinde bile büyük bir samimiyetle ve selâmet-i fikirle tenkit olunuyor......

Kongresi'nde tüzüğün özel maddelerine uyularak seçilmiş dokuz kişiden beşinin katılmasıyla görevini yapmaktadır... Hakları, yetkisi ve yararları, Doğu Anadolu illerinden elbette hiçbir bakımdan az olmayan Batı Anadolu'nun haklı ve yasal olan düşünce ve önerilerini dikkate almayarak onları, herhangi bir uydu durumunda bulundurmaya kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği işlerdendir... Bunun için Heyeti Temsiliye'ye altı üye daha katılarak güçlendirilmiştir". *(belge : 93)*

Bundan sonra daha birçok açıklamaları içine alan bu telimiz, olduğu gibi, Trabzon Merkez Kuruluna da çekilmiştir. *(belge : 94)*

Bu tartışmalar üzerinde daha birçok sorular soruldu ve açıklamalar yapıldı. Üstelik "Müdafaai Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi" uydurma imzasıyla başka illere bizi yeren teller de çekildiği görüldü. *(belge : 95)* On beş gün sonra da Trabzon'dan bir tel aldık. Ama, Servet Bey'den değil... Olduğu gibi bildirirsem durum anlaşılır.

Sıvas'ta Heyeti Temsiliye Adına
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Trabzon Belediye Kurulunun, örneği aşağıda bulunan telyazısı İstanbul'a şimdi çekiliyor. Bir örneğinin de On Beşinci Kolordu Komutanlığına yazdırıldığı bilgilerine sunulur.

1 Ekim 1919 — Mevki Komutanı **Ali Rıza**

Örnek

İstanbul, Sadrazam Ferit Paşa Hazretleri'ne

Bugüne değin Anadolu'dan yükselen ulusal çığlığı Trabzon, kendisine özgü ağırbaşlılıkla inceledi ve izledi. Ülke bu duruma daha çok katlanamaz. Yurt sevginiz varsa artık görevinizi bırakınız Paşa Hazretleri.

Belediye Başkanı **Hüseyin**	Üye **Ahmet**	Üye **Mehmet Avni**	Üye **Mehmet Salih**	Üye **Hüsnü**
	Üye **Temel**	Üye **Mehmet**	Üye **Şefik**	

* * *

Kâzım Karabekir Paşa'nın öğütleri

Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Eylül 1919 günü de kişiye özel bir şifre aldım. Pek içten ve kardeşçe bir dille yazılmış olan bu şifrede bir iki uyarma vardı. Kâzım Karabekir Paşa : "Paşam" diyor, "Sıvas'tan gelen bildirimler ve genelgeler, kimi zaman Heyeti Temsiliye adına, kimi zaman da doğrudan doğruya sizden geliyor. 10 Eylül 1919 günü İstanbul'daki Hükümete doğrudan doğruya bildirim yaptığınız ve uyarma yazıları yolladığınız olmuştur. Şuna inanmalısınız ki, böyle imzanızla yaptığınız bildirimler, sizi en çok saygı ile sevenler arasında bile, büyük bir içtenlik ve düşünce esenliği ile eleştiriliyor.... Bunun ne denli etkili olacağını

Bunun ne kadar müessir ve aksülâmele saik olacağını takdir buyurursunuz.» «Binaenaleyh Heyet-i Temsiliye ve Kongre mukarreratını daima imzasız, sadece Heyet-i Temsiliye diye neşrini rica ederim.» Telgrafname şu cümlelerle hitam buluyordu. «Zât-ı samilerinin her halde ortada münferit bir şekilde görülmemesi muktaza-yı nef'i memlekettir. İttifak-ı âra ile (bu noktada reyleri toplanan zevat veya heyetin kimler olduğunu henüz bugüne kadar öğrenmek müyesser olmamıştır.) maruz olan işbu ricalarımın hüsn-i telâkki buyurulacağından eminim, ellerinizden öperim» *(Ves. 96)*..

Kâzım Karabekir Paşa'yı samimî olarak tereddüt ve tenkide düşürdüğünü gördüğünüz noktaları mümkün olduğu kadar bariz olarak muhakeme ve izaha ihtiyaç derkârdır. O tarihteki hissiyat ve efkârımın mahsul-ı ilhamı olan mütaleamı, bugünün yeni tesiratına kaptırmaktan ihtirazen, o tarihte verdiğim cevabı aynen arzetmeği tercih ederim :

19 Eylül 1919

On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne

C: Muhterem kardeşim, derin bir samimiyete müstenit olduğuna asla şüphe etmediğim kanaatinizi açık bir lisan-ı uhuvvetle bildirmiş olmanız revabıt-ı uhuvvetimizin tarsinine ve kalbî memnuniyetimin tecellisine bâdi olmuştur. Tasavvur buyurulan mehaziri tamamen takdir ediyorum. 10 Eylül tarihinde resen hükûmete vukubulmuş bir tebliğim yoktur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada bittesadüf Dahiliye Nazırı Âdil Bey ile makina başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sıvas Valisi Reşit Paşa'ya verdiği manasız cevaplara karşı bendeniz sırf şahsî olmak üzere mumaileyhin şahsına hitaben malûmunuz olan biraz sertçe ihtaratta bulundum. Bu âdeta muhavere şeklinde cari olmuştur. Bundan başka gerek hükûmete ve gerek zât-ı şahaneye ve gerek ecanibe vukubulan müracaatlerde alelıtlak «Kongre Heyeti» veya «Heyet-i Temsiliye» ifadesi imza makamına kaim olmuştur. Yalnız Amerika Senatosuna yazılan ve malûmunuz olan bir mektuba Kongre karariyle beş kişi vaz'ı imza etmiştir ki bu meyanda bendenizin de imzam vardır. Dahilî olan alenî muhaberata gelince; bunda da Heyet-i Temsiliye ibaresini imza makamında kullanmakta idik. Ancak bunun bazı taraflarca suitesir ve adem-i emniyeti mucip olduğu görüldü. Filhakika böyle umumî bir tabirin delâlet eylediği şahsiyetler ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada mes'ul kimdir? Bazı taraflardan, bilhassa Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsan makina başına çağrılmağa başlandım. Âdeta Heyet-i Temsiliye unvanı altında gizlenen şahıslarla, müşareket-i şahsiyem olup olmadığına dair bir tereddüt emaresi hissolundu. Hatta Trabzon'dan Servet Bey de Heyet-i Temsiliye imzalı tebligatı suitelâkki ve heyet-i mezkûrenin keyfiyet ve kemiyeti hakkında birçok yanlış mütalealardan sonra şahsan bendenizi makina başına çağırdı. Görüşüldükten sonra bütün bu münakaşaların sebebinin imzanın Heyet-i Temsiliye olarak, mevhum

ve tepkilere yol açacağını çok iyi bilirsiniz. Bu bakımdan, Heyeti Temsiliye ve Kongre kararlarının her zaman imzasız, sadece Heyeti Temsiliye diye yayılmasını rica ederim." Telyazısı şu sözlerle son buluyordu : "Yüksek kişiliğinizin her halde ortada tek başına görülmemesi ülke yararı bakımından gereklidir. Oy birliği ile (bu işte oyları toplanan kişilerin ya da kurulun kimler olduğu daha bugüne değin öğrenilememiştir.) bilginize sunulan bu dileklerimin iyi karşılanacağına inanıyorum. Ellerinizden öperim." *(belge : 96)*

Kâzım Karabekir Paşa'yı gerçekten duraksattığını ve bizi eleştirmeye dek götürdüğünü gördüğünüz noktaları elden geldiğince belirgin olarak yorumlamanın ve açıklamanın gerekli olduğu besbellidir. O günlerdeki duygu ve düşüncelerimden esinlenen görüşlerimi, bugünün yeni etkilerine kendimi kaptırmaktan çekinerek belirtmek için, o gün verdiğim karşılığı olduğu gibi bilginize sunmayı yeğ görürüm :

19 Eylül 1919

On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne

Y. :

Sayın Kardeşim,

Derin bir içtenliğe dayandığından kuşku duymadığım kanılarınızı açık ve kardeşçe bir dille bildirmiş olmanız, kardeşlik bağlarımızı pekiştirmiş ve beni yürekten sevindirmiştir. Aklınıza gelen sakıncaları çok iyi anlıyorum. 10 Eylül günü hükümete doğrudan doğruya yazılmış bir bildirim yoktur. Yalnız, telgrafhanede bulunduğum bir sırada Dahiliye Nazırı Âdil Bey'le makine başında bir rastlantı sonucu karşı karşıya geliverdik. Onun Sıvas Valisi Reşit Paşa'ya verdiği yersiz karşılıklar üzerine, ben de ona karşı, salt kişisel olmak üzere, bildiğiniz biraz sertçe uyarmalarda bulundum. Bu, basbayağı bir konuşma biçiminde olup geçmiştir. Bundan başka, gerek hükümete, gerek Padişaha gerekse yabancılara başvurmalarımızda hep "Kongre Kurulu" ya da "Heyeti Temsiliye" sözleri, imza yerine geçmiştir. Yalnız, Amerika Senatosuna yazılan ve sizin de bildiğiniz bir mektuba Kongre kararıyla beş kişi imza koymuştur ki bu arada benim de imzam vardır. İçerde yapılan açık yazışmalara gelince; bunda da "Heyeti Temsiliye" sözlerini imza yerine kullanmakta idik. Ancak, bunun kimi çevrelerde kötü etki yaptığı, güvensizliğe yol açtığı görüldü. Gerçekten, böyle genel bir deyimin bildirdiği kişiler ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada sorumlu kimdir? Kimi yerlerden, özellikle Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden, doğrudan doğruya ben, makine başına çağrılmaya başladım. Sanki "Heyet-i Temsiliye" adı altında gizlenen kişilerle, aramızda birlik olup olmadığı üzerinde bir duraksama belirtisi sezildi. Trabzon'dan Servet Bey bile "Heyeti Temsiliye" imzalı genelgeyi kötüye yorarak ve adı geçen kurulun nitelik ve niceliği üzerinde birçok yanlış düşüncelere kapıldıktan sonra, beni makine başına çağırdı. Görüştükten sonra bütün bu tartışmaların, imzanın "Heyet-i Temsiliye" olarak, belirsiz

bir şahsiyet ifade eder tarzda vazedilmiş olduğunu söyledi. İşte bu esbaptan naşi bu imza meselesi iş'ar-ı biraderilerinden evvel Heyet-i Temsiliyece mevzu-i müzakere olmuştu. Heyet-i Temsiliyenin hafi bir komite heyet-i icraiyesi olmayıp hükûmetin müsaade-i resmiyesini almış kanunî, meşru bir cemiyetin mümessillerinden mürekkep bulunması cihetiyle kanun-ı mahsusuna tevfikan, mukarrerat ve tebligatın bir şahs-ı mes'ul tarafından imzalanması usulü zarurî görülmüştü ve Heyet-i Temsiliyenin tebligat ve neşriyatına umumî ve mevhum bir nam izafesi suretiyle düşeceği gayr-i kanunî şeklinden dolayı hâsıl olacak mahzurlar cereyan-ı millî aleyhtarlarının esasen yapmakta oldukları muzır propagandalara imza bulunmak yüzünden ilâve edebilecekleri zarardan pek fazla görüldü ve binnetice müttefikan, vaz'ı imza usulü taht-ı karara alındı. Bu karara rağmen, bu defa vukubulan ihtar-ı biraderileri üzerine meselenin bir kere daha mevki-i tezekküre vaz'ını Heyet-i Temsiliyeye teklif ettim. Evvelce dermeyan edilmiş olan esbap ve mütaleata binaen aynı suretle yazılan şeylerin Heyet-i Temsiliye karariyle olduğu tasrih edilmek üzere yazılmasına müttefikan karar verdiler. Şahsım mevzuubahs olmak itibariyle bu müzakerede bitaraf kalmağı münasip gördüm. Prensip olarak bir zatın imza etmesi kabul edildikten sonra benim yerime diğer bir zatın imza etmesi mevzuubahs oldu. Bu noktada heyetin dermeyan eylediği mehazir şunlardır: Bütün cihan benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün diğer bir zatın imzasiyle tebligata başlanınca ve benim isrnimin ortadan kalkmasiyle ya aramızda bir nifak ve iftirak olduğuna hükmolunacak veyahut herhangi bir zat imza eylediği halde benim ortaya çıkmaktan mücanip, gayrimeşru bir vaziyette olduğuma ve binaenaleyh harekâtın gayrimeşru bulunduğu zehabına düşülecektir. Bundan sarfınazarla, heyet-i umumiyeye itimat ve emniyetbahş olacak diğer bir arkadaşımız, imzasiyle ortaya çıkınca bugün benim hakkımda varit olan mehazir aynen o arkadaşımızın da hakkında varit olacaktır. O halde onun da çekilip diğer birinin vaz'ı imzaya başlaması gibi binnetice bizim için eser-i zaaf teşkil edecek olan bir silsile takip etmek lâzımdır. Bilmem bu ciheti ne dereceye kadar tasvip buyurursunuz? Filhakika bendenizin şahsım, bilhassa işin mebdeinde hedef-i taarruz gibi tasavvur edilmişti. Fakat gerek dahilen ve gerek haricen muhtemel olan taarruzlar vaki olmuş, elhamdülillâh kâmilen maksadımız lehine neticelenmiştir. Hükûmet-i merkeziye ve bedhahan her teşebbüsünde makhur olmuştur. Ecanibe gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek ciddî temas hasıl olmuş ve bunların Sıvas'a kadar gelen sahib-i salâhiyet memurini lehimizde bizimle hüsn-i münasebata girişmişlerdir. Bizim de dahil olduğumuz Kuva-yi Milliyenin, bir iki kişinin eser-i tahrikâtı olmayıp tamamen millî ve umumî bir şekil ve mahiyette olduğunu ıttılaımız dahilinde barapor mercilerine bildirmişlerdir. Bir de, bu gibi harekâtta az, çok önayak olanlar hakkında memleketimizde malûm olan ahlâksızlık icabı bazı kirli vicdanlı insanların kılükalinin önüne geçmek mümkün değildir. Bu hâlet-i hissiye her millette de aynıdır. Bu gibi mahzurlara karşı buraca düşünülen yagâne çare, bizim sarsılmaz bir tesanüd-i samimiyetle maksad-ı mübeccelemize yürümekte bir an tereddüt göstermemekliğimizdir. Bendeniz menafi-i umumiyeye ait ve şamil olan ef'al ve harekâtımızda, zatî içtihadatımla değil, umum rüfeka-yi kiramımın vicdanî ve samimî birliğiyle hareketi tercih ettiğim zât-ı biraderilerince müsellemdir. Maahaza bu hususta başkaca varit olacak mütalea-i biraderilerinin iş'arına intizar eder, kemal-i hürmet ve samimiyetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

* * *

bir kişilik bildirir gibi atılmış olmasından çıktığını söyledi. İşte bu nedenlerden dolayı, bu imza işi siz kardeşimin bildirmenizden önce, Heyeti Temsiliye'de görüşülmüştü. Heyeti Temsiliye'nin gizli bir komitenin yürütme kurulu olmayıp, hükümetten resmi izin almış, yasal ve türeye uygun bir derneğin temsilcilerinden meydana gelmiş olması dolayısıyla, ilgili yasaya uyularak, kararları ve bildirimleri sorumlu bir kişinin imzalaması zorunlu görülmüştü. Heyeti Temsiliye'nin bildirim ve yayımlarını genel ve belirsiz bir ad altında yaparak düşeceği yasa dışı durumdan doğacak sakıncalar, bu bildirim ve yayımlara imza atılması üzerine ulusal akıma karşı olanların yapmakta oldukları zararlı propagandalara katabilecekleri zarardan pek çok görüldü ve sonuç olarak, bildirim ve yayımlara imza atılması, oy birliği ile karar altına alındı. Bu karar alındığı halde, bu kez yaptığınız kardeşçe uyarma üzerine, sorunun bir daha görüşülmesini Heyeti Temsiliye'ye önerdim. Daha önce ileri sürülmüş olan gerekçe ve düşüncelerden dolayı, yazılan şeylerin, Heyeti Temsiliye kararıyla olduğu açıklanmak üzere yazılmasına oybirliğiyle karar verdiler. Kendimle ilgili bulunduğundan, bu görüşmelerde tarafsız kalmayı uygun gördüm. İlke olarak, bir kişinin imza etmesi kabul edildikten sonra, benim yerime başka bir kişinin imza etmesi söz konusu oldu. Bu noktada, kurulun ileri sürdüğü sakıncalar şunlardır : Bütün dünya, benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün başka bir kişinin imzasıyla bildirimler yapmaya başlanınca ve benim adımın ortadan kalkmasıyla, ya aramızda bir bozuşma ve ayrılık olduğu sanılacak ya da herhangi bir kişi imza eylediği halde benim ortaya çıkmaktan çekinir, yasal olmayan bir durumda bulunduğum ve böylelikle, yapılan işlerin de yasal olmadığı sanısına düşülecektir. Bundan başka, kamuya inan ve güven verici başka bir arkadaşımız, imzasıyla ortaya çıkınca, bugün benim için düşünülen sakıncalar yine o arkadaşımız için de düşünülecektir. O zaman onun da çekilip başka birinin imza atmaya başlaması gibi sonunda bizim için güçsüzlük belirtisi olacak bir sıra gütmek gerekecektir. Bilmem böyle bir tutumu ne ölçüde uygun bulursunuz? Gerçekten, özellikle işin başlangıcında, doğrudan doğruya beni saldırı hedefi olarak görmüşlerdi. Ama, gerek içerden gerek dışardan beklenen saldırılar yapılmış, Tanrı'ya şükür, hepsi de amacımız yararına sonuçlanmıştır. İstanbul Hükümeti ve kötülüğümüzü isteyenler, her girişimlerinde bozguna uğramışlardır. Yabancılara gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek önemli görüşmeler yapılmış ve bunların Sıvas'a kadar gelen yetkili görevlileri, bizden yana bir tutumla, karşılıklı iyi ilişkiler kurma yolunu tutmuşlardır. Bizim de katıldığımız Kuvayı Milliyenin, bir iki kişinin kışkırtması sonucu olmayıp, bütün anlamıyla ulusal ve kamuya yaygın bir biçim ve nitelikte olduğunu, bize de bilgi vererek, rapor ile kendilerinin bağlı bulundukları yerlere bildirmişlerdir. Bir de, bu gibi işlerde az çok önayak olanlar için, yurdumuzda bilinen ahlaksızlık gereği, bazı kirli vicdanlı kimselerin yapacakları dedikoduların önüne geçilemez. Bu duygusal durum, her ulusta da böyledir. Bu gibi sakıncalara karşı buraca düşünülen tek çare, bizim yürekten gelen sarsılmaz bir dayanışma ile kutsal amacımıza yürümekte bir an duraksama göstermemekliğimizdir. Ben, kamu yararına ve geniş kapsamlı olan işlerimizde kendi görüşlerime göre değil, bütün değerli arkadaşlarımın candan ve gönülden birliği ile çalışmayı yeğlediğimi, siz kardeşim de kabul edersiniz. Bununla birlikte bu konuda başkaca düşünceleriniz olursa bildirmenizi siz kardeşimden bekler, üstün saygı ve içtenlikle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

* * *

Efendiler, İstanbul hükûmetiyle kat'ı muhaberat eylediğimiz 12 Eylül 1919 tarihinden sonra Ferit Paşa Kabinesinin sukutu tarihine kadar muhtelif tarihlerde tekrar padişaha, ecnebi mümessillere, İstanbul Şehremanetine ve umum matbuata muhtelif muhtıra ve beyannameler yazıldı *(Ves. 97)*.

Padişahın beyannamesi

20 Eylül 1919 tarihli, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir tebliğ-i umumî ile padişahın da bir beyannamesinin intişar ettiğini hatırlayacaksınız *(Ves. 98)*. Bu beyannamenin şayan-ı dikkat noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile işaret edeceğim :

1 — Hükûmetin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve milel-i mütemeddinesinin nazar-ı dikkat ve meveddetini celbetti.

2 — Bir heyet-i mahsusa mahallinde bitarafane tahkikata iptidar etti. Hakkımız enzar-ı medeniyette tezahür etmektedir.

3 — Vahdet-i milliyemizi ihlâl edecek hiçbir karar ve teklif olmadı.

4 — Bazı kimseler tarafından gûya ahali ile hükûmet arasında muhalefet olduğu ilân ediliyor.

5 — Bu hal, şerait-i kanuniye dairesinde bir an evvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçar-ı tehir ediyor ve sulhun takarrüp eylemekte buluduğu bir sırada, vücudu lâbüt olan Heyet-i Meb'usanın içtimaını tavik eyleyecektir.

6 — Bugün umum efrad-ı milletimden intizarım evamir-i hükûmete tamami-i ittibadır.

7 — Düvel-i muazzamanın hissiyat-ı nısfetkâraneleri, Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin itidalperverliği mevki ve haysiyetimizi temin edecek bir sulha kariben nailiyet ümidimi tevsik eylemektedir.

Malûm-ı âlileridir ki, bu beyannamenin neşr ü tamimi bizim, memleketle İstanbul hükûmeti arasında muhaberat ve münasebatı kat'ettiğimiz ve bu hoktada ısrar eylemekte bulunduğumuz günlerde vukubuluyor. Her halde verdiğimiz talimat ve evamir-i umumiyeye riayet edildiği takdirde, hiçbir taraftan alınmaması ve millete okutturulmaması lâzimeden idi. Halbuki şimdi arzedeceğim bir telgrafnameden, mukarrerat ve tebligatımıza mugayir ve nokta-i nazarımıza külliyen muhalif olarak bu beyannamenin bazı taraflardan alındığı anlaşıldı.

Trabzon Mevki Kumandanına

Zât-ı şevketsimat-ı hazret-i tacidar-ı ekreminin milletine karşı lûtfen vukubulan beyanname-i humayunlarının derhal memurin ve ahali-i beldeye tevdii lâzımdır. Ta ki, hükûmet-i haine-i hazıranın, meleksimat padişahımız efendimizi ne kadar

Baylar, İstanbul Hükümetiyle yazışmayı kestiğimiz 12 Eylül 1919 gününden sonra Ferit Paşa Hükümetinin düştüğü güne değin değişik zamanlarda Padişaha, yabancı devlet temsilcilerine, İstanbul Belediyesine ve bütün basına çeşitli andırı ve bildiriler yazıldı. *(belge : 97)*

Padişahın bildirisi

20 Eylül 1919 günlü, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir genel bildirim ile Padişahın da bir bildirisinin yayımlandığını hatırlayacaksınız. *(belge : 98)* Bu bildirinin dikkate değer yerlerini bir daha hatırlatmak isterim. Bunları sıra ile göstereceğim :

1 — Hükümetin izlediği siyasa sonucunda, İzmir'de geçen acıklı olaylar, Avrupa'daki uygar devlet ve ulusların dikkatlerini çekti ve kardeşlik duygularını uyandırdı.

2 — Bir özel kurul, olay yerinde tarafsız olarak soruşturmaya başladı. Hakkımız, uygarlık dünyasının gözleri önünde belirlenmektedir.

3 — Ulusal birliğimizi bozacak hiçbir karar ve öneri olmadı.

4 — Bazı kimselerce, sözde halk ile hükümet arasında karşıtlık olduğu ilan ediliyor.

5 — Bu durum, yasa koşullarına uygun olarak, bir an önce yapılmasını istediğimiz seçimleri de geri bıraktırdığı gibi barışın yaklaşmakta bulunduğu bir sırada, varlığı çok gerekli olan Millet Meclisinin[1] toplanmasını da geciktirecektir.

6 — Bugün, bütün ulusumdan beklediğim, hükümetin buyruklarına tam uymaktır.

7 — Büyük devletlerin adalet duyguları, Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı davranışı, durumumuzu ve onurumuzu koruyacak bir barışa yakında kavuşmak umudumu sağlamlaştırmaktadır.

Bilirsiniz ki, bu bildirinin yayımlanması bizim, ülke ile İstanbul Hükümeti arasında yazışmayı ve ilişkiyi kestiğimiz ve bunda direnmekte bulunduğumuz günlerde oluyor. Her halde, verdiğimiz yönerge ve genel buyruklara uyulsa, hiçbir yerden alınmaması ve halka okutturulmaması gerekirdi. Oysa, karar ve bildirimlerimize uyulmayarak ve görüşümüze büsbütün aykırı olarak bu bildirinin kimi yerlerce alındığı, şimdi bilginize sunacağım bir telyazısından anlaşıldı.

Trabzon Mevki Komutanına

Şevketli Padişahımız Hazretlerinin ulusuna karşı yayımladıkları kutlu bildirilerin hemen görevlilere ve halka ulaştırılması gereklidir. Böylece, şimdiki hain hükümetin melek yüzlü Padişahımız Efendimizi ne denli küstahça ve

[1] Heyeti Mebusan.

küstahane bir cür'etle hâlâ iğfal etmekte olduklarını anlamayanlar kaldıysa, tamamen muttali olsunlar. Millet ve memleketi için kalb-i humayunlarının ne kadar büyük bir şefkat ve muhabbetle mali olduğunu gösteren işbu beyannamede, en aşikâr bir surette göze çarpan hususu, kabinenin harekât-ı hainanesi hakkında atabe-i hilâfetpenahiye millet tarafından arzolunan şikâyetnamenin hâlâ vasıl-ı ıttıla-ı şahaneleri olmadığı keyfiyetidir. Çünkü millet ve vatana karşı bizzat kabine erkânına tevcih ettiği hançer-i ihanete muttali olsalar idi, bu hainleri bir dakika bile mevkilerinde tutmayacaklarına beyanname-i humayundaki samimiyet-i ifade en büyük bir şahittir. Bu hainler, bu hakikati bildikleri için, hilâfetpenah efendimizi doğrudan doğruya milletle temasa getirmiyorlar. Binaenaleyh millete düşen vazife, padişah-ı zişanına muhabbet ve sadakat-i müebbedesini tekrar alettekrar arz ve ızhar etmekle beraber umum millet ve ordunun bir kütle-i müttehide halinde hukuk-ı müeyyede-i şahanelerini ve hayat-ı millet ve memleketi kurtarmağa çalıştıkları ve fakat bu hain kabinenin, bu hareket-i meşrua-i sadıkaneyi, padişahımız efendimizden gizledikleri, büsbütün makûs bir şekilde gösterdikleri hakikatini dün karar verildiği veçhile atabe-i hilâfetpenahiye bilâvasıta arz ve iblâğ etmektir. Erzurum ahalisinin bu bapta yazacakları telgraf sureti oraya bildirilecektir.

21 Eylül 1919 K. O. 15 Kumandanı
Kâzım Karabekir

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir haşiye ile bize de bildiriyordu :

Bu bapta mütaleat-ı âlileri var mı? Bu beyanname-i humayun milletin padişahına karşı arz-ı hakikat eylemesine tekrar bir fırsat vermiştir ki Erzurum ahalisi kabinenin bilcümle cinayetlerini tekrar etmek suretiyle yeniden atebeye maruzatta bulunacaklardır. Bunun suretini ya beray-i keşide veya beray-i malûmat heyet-i muhteremelerine takdim edeceğim.

Kâzım Karabekir

Makina başında cevaben bildirdiğimiz mütalea şu idi :

Ferit Paşa Kabinesinin ef'al ve harekât-ı cinayetkâranesine ait olan vesaik millete lüzumu derecede, kura ve nevahiye kadar tebliğ ve tamim edilememiş olduğu malûm-ı âlileridir. Böyle olsa bile bu tebligat ile beyanname-i humayun muhteviyatını karşılaştırarak mukayese ve muhakeme etmek ve hakikat-i hali istihraç etmek kat'î değildir. Bu cihetle biz esasen böyle bir beyannamenin Bâbıâlide tasni edilmekte olduğunu daha evvel haber almış ve bunun, ezhan-ı milleti teşvişten, sıyanet için İstanbul'dan alınmamasını tensip etmiştik. Zaten İstanbul'la muhaberat-ı resmiyenin munkati bulunması hasebiyle doğrudan doğruya saraydan değil, yine Ferit Paşa'nın haşiyesiyle Babıâliden verilen işbu beyannamenin Sıvas, Ankara, Kastamonu, ve sair merakizde olduğu gibi hiçbir taraftan alınmamış olduğunu zannediyorduk. Bu beyannameyi almak için daha evvel milletin zât-ı şahaneye arz-ı hal ve hakikat etmesine müsaade olunması lâzımgelirdi. Binaenaleyh bu beyannamenin neşir ve tamimine vesateti faydalı bulmuyoruz. Fakat, bu beyanname Trabzon, Erzurum ve Sıvas gibi merakizde icap edenler tarafından okunmuş bulunduğuna nazaran tasavvur buyurduğunuz gibi her merkezden İstanbul'a bir telgraf keşidesi muvafık olur.

Mustafa Kemal

gözü peklikle aldatmakta olduklarını anlamayanlar kaldıysa, hepsi anlasınlar. Ulusu ve ülkesi için kutlu yüreğinin ne denli büyük bir sevgi ve esirgeyicilikle dolu olduğunu gösteren bu bildiride, en açık olarak göze çarpan şey, hükümetin haince gidişi üzerine ulusun, Halifelik katına sunduğu yakınma yazılarının daha Padişaha bildirilmemiş olmasıdır. Çünkü, ulusa ve yurda karşı hükümet üyelerinin çektikleri hainlik hançerini bilmiş olsalardı, bu hainleri bir dakika bile yerlerinde tutmayacaklarına kutlu bildirideki yürekten gelen anlatım en büyük tanıktır. Bu hainler, bu gerçeği bildikleri için Halife Efendimizi doğrudan doğruya ulusla karşı karşıya getirmiyorlar. Bunun için, ulusa düşen ödev, şanlı Padişaha sonsuz sevgi ve bağlılığını durmadan göstermek ve sunmakla birlikte, bütün ulusun ve ordunun birlik olarak, Padişahın söz götürmez haklarını, ulusun ve ülkenin varlığını kurtarmaya çalıştıkları; ama bu hain hükümetin, yasal ve gönülden bağlılığı anlatan bu davranışı, Padişahımız Efendimizden gizledikleri, üstelik büsbütün ters bir biçimde gösterdikleri gerçeğini, dün karar verildiği üzere, Halifelik katına aracısız bildirmektir. Erzurum halkının bu yolda yazacakları telin bir örneği oraya bildirilecektir.

21 Eylül 1919 — 15 inci Kolordu Komutanı

Kâzım Karabekir

Kâzım Karabekir Paşa, bu telini şöyle bir ekleme ile bize de bildiriyordu :

"Bu konuda düşünceleriniz var mı? Bu, kutlu bildiri, ulusun Padişahına gerçeği bildirmesine yeniden elverişli bir durum yaratmıştır ki Erzurum halkı hükümetin bütün cinayetlerini sayarak, yeniden Padişaha dileklerini bildirecektir. Bunun örneğini ya çekilmek üzere ya da bilgi için sayın kurulunuza sunacağım.

Kâzım Karabekir

Makine başında karşılık olarak bildirdiğimiz düşünce şu idi :

"Ferit Paşa Hükümetinin canice işleri ve davranışları ile ilgili olan belgelerin ulusa, gerektiği ölçüde, köy ve bucaklara değin bildirilip yayılamamış olduğunu bilirsiniz. Bildirilmiş olsa bile bunlarla Padişahın bildirisini karşılaştırarak değerlendirmek ve gerçek durumu anlamak kesin değildir. Bundan dolayı biz aslında böyle bir bildirinin Bâbıâlide uydurulmakta olduğunu daha önce haber almış ve bunun, ulusun zihnini karıştırmasını önlemek için, İstanbul'dan alınmasını uygun bulmuştuk. İstanbul'la resmi yazışmanın da kesilmiş bulunması dolayısıyla, doğrudan doğruya Saraydan değil, yine Ferit Paşa'nın bir eklemesi ile Bâbıâli'den verilen bu bildirinin Sıvas, Ankara, Kastamonu ve başka merkezlerde olduğu gibi, hiçbir yerden alınmamış olduğunu sanıyorduk. Bu bildiriyi almak için daha önce ulusun Padişaha durumu ve gerçeği bildirmesine izin verilmesi gerekirdi. Bunun için bu bildirinin dağıtılıp yayılmasına aracılığı yararlı bulmuyoruz. Ancak, bu bildiri Trabzon, Erzurum ve Sıvas gibi merkezlerde gerekenlerce okunmuş bulunduğuna göre, düşündüğünüz gibi her merkezden İstanbul'a bir tel çekilmesi uygun olur."

Mustafa Kemal

Padişahın bu beyannamesinin, efkâr-ı millette hâsıl edeceğine şüphe olmayan menfi tesiratın bir dereceye kadar önüne geçebilmek için mezkûr beyanname muhteviyatını tekzip ve iptale medar olacak tarzda padişaha bir cevap yazmağı ve bunu memlekette neşir ve tamim ederek okutturmağı yegâne çare düşündük ve öyle yaptık *(Ves. 99)*.

Halit Bey'in Trabzon ve civarında teşkilât-ı milliyeye memur edilmesi

Efendiler, Trabzon'da bir iki zatın, pek hamiyetli ve muhterem olan Trabzon halkının hiç de malûmatı taallûk etmediği halde, onlar namına, oradaki mevcudiyet-i milliyeyi şahıslarında temsile kalkıştıklarına ve bu yüzden teşebbüsat ve mukarrerat-ı milliyenin lüzumu gibi tatbik ve icra edilememekte olduğuna kani oldum. Trabzon'da vali bulunan Galip Bey namında bir zatın da menfi cereyanı tevlitte amil olduğunu anladım. Buna binaen Trabzon civarında Torul'da bulunan ve henüz fiilen fırkasında kumandaya başlamamış bulunan Halit Bey'in Trabzon havalisinde teşkilât-ı milliyeye memur edilmesi muvafık mütalea edildi ve kolordu kumandanına bu mütalea bildirildi. 20 Eylül 1919 da alınan cevapta : «İngilizlere karşı ihfa edilen, Halit Bey'in, mizacı iktızası, ihdas etmesi muhtemel vaziyetlerin bu nazik zamanda belki ıslahı mümkün olamaz» zemini üzerinde bazı mütaleattan sonra, «Halit Bey haberim olmadan maruzatta bulunsa bile terviç edilmemesi» bildiriliyordu *(Ves. 100)*.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına verdiğimiz cevapta : İngiliz mahzurunun bizlerce mutasevver olmadığını ve şedit ve kat'î hareketin mahzurlu görüldüğüne göre Trabzon'un ıslahı neye ve ne gibi vasıtaya mütevakkıf ise anın doğrudan doğruya kendileri tarafından ittihazını, 22 Eylül 1919 tarihli bir şifre telgrafla rica ettik *(Ves. 101)*.

Bizim, On Beşinci Kolordu Kumandaniyle bu muhaberelerimiz tarihinde, Torul'dan Kaymakam Halit Bey de doğrudan doğruya bizimle muhabereye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve vaziyet hakkında tenvir etmek maksadiyle mukabelede bulunduk.

On Beşinci Kolordu Kumandanının, nev'ama bizim 22 Eylül 1919 tarihli telgrafımıza cevap teşkil eden, 27 Eylül 1919 tarihli bir şifre telgrafını aldık. Bunda, halkı, evvelâ tenvir ve irşat etmek vazifesini yaptıktan; temerrüt edenler görülürse, onları da lâyık oldukları muameleye maruz bırakmaktan ibaret olan ve pek büyük tecrübelerle tahassul eden prensibini aynen Trabzon muhitinde tatbik ettiğini beyandan ve Dokuzuncu Fırka Kumandanı Rüştü Bey'i, erkânıharbiyesiyle birlikte, Üçüncü Fırka Kumandanlığı vekâletiyle Trabzon'a gönderdiğini, Halit Bey'i Trabzon için münasip bulmadığını bildirdikten sonra «İngiliz telâkkisine gelince, âcizlerince mümkün

Padişahın bu *bildirisinin*, ulus üzerinde yapacağı kuşku götürmeyen kötü etkilerin bir ölçüde önüne geçebilmek için, söz konusu bildirinin içindekilerini yalanlamaya ve hükümsüz bırakmaya yarayacak nitelikte Padişaha bir karşılık yazmayı ve bunu yurtta dağıtıp yayarak okutturmayı tek çıkar yol olarak düşündük ve böyle yaptık. *(belge : 99)*

Halit Bey'in Trabzon ve çevresinde ulusal örgütler kurmakla görevlendirilmesi

Baylar, Trabzon'da bir iki kişinin, pek yurtsever ve saygıdeğer olan Trabzon halkına hiç de bilgi verilmediği halde, onlar adına, oradaki ulusal varlığı kendi kişilikleriyle temsile kalkıştıkları ve bu yüzden ulusal girişim ve kararların gereği gibi yürütülmemekte olduğu kanısına vardım. Trabzon'da vali bulunan Galip Bey adında bir kişinin de yıkıcı akımı yaratmakta etken olduğunu anladım. Bunun üzerine, Trabzon yakınlarında Torul'da bulunan ve daha tümenine komutaya başlamamış olan Halit Bey'in, Trabzon çevresinde ulusal örgütler kurmak için görevlendirilmesi uygun görüldü ve Kolordu Komutanına bu düşünce bildirildi. 20 Eylül 1919'da alınan karşılıkta : "İngilizlere karşı gizlenen Halit Bey'in, yaradılışı gereği, ortaya çıkarabileceği durumlar, bu elverişsiz zamanda belki düzeltilemez." yolunda bazı düşüncelerden sonra : "Halit Bey haberim olmadan dilekte bulunsa bile yerine getirilmemesi." deniliyordu. *(belge : 100)*

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu teline verdiğimiz karşılıkta : İngiliz sakıncasının bizlerce düşünülmediğini bildirdik; sert ve kesin davranmak sakıncalı görüldüğüne göre, Trabzon'da durumun düzeltilmesi neye ve ne yapmaya bağlı ise, onun doğrudan doğruya kendilerince düşünülmesini, 22 Eylül 1919 günlü bir şifrede rica ettik. *(belge : 101)*

Bizim, On Beşinci Kolordu Komutanıyla bu yazışmaları yaptığımız günlerde, Torul'dan Yarbay Halit Bey de doğrudan doğruya bizimle haberleşmeye başladı. Kendisini karşılıksız bırakmamak ve durum hakkında aydınlatmak amacıyla karşılık yazdık.

On Beşinci Kolordu Komutanının, bir bakıma bizim 22 Eylül 1919 günlü telyazımıza karşılık olan, 27 Eylül 1919 günlü bir şifre telini aldık. Bunda, halkı önce aydınlatma ve uyarma görevini yaptığını; direnenler görülürse onlara karşı da hakettikleri işlemi yapmaktan başka bir şey olmayan ve görüp geçirdiklerinin sonucu olan ilkesini, olduğu gibi Trabzon çevresinde de uyguladığını açıkladıktan ve Dokuzuncu Tümen Komutanı Rüştü Bey'i, kurmaylarıyla birlikte, Üçüncü Tümen Komutanlığı vekilliği ile Trabzon'a gönderdiğini; Halit Bey'i Trabzon için uygun bulmadığını bildirdikten sonra : "İngilizlerle ilgili görüşe gelince; bana kalırsa

olduğu müddetçe aşikâr ve maddî bir husumetten içtinabı tercih ederim» kanaati ifade olunuyordu *(Ves. 102)*. Buna verdiğim 29 Eylül 1919 tarihli hususî ve şahsî cevabımda şunları yazdım : «Trabzon vilâyeti efkâr-ı umumiyesi hakkında tamamen buraca da tenevvür edilmiştir. Trabzon merkezi müstesna olmak üzere bütün kaza ve livalariyle muhabere edilmektedir. Merkezdeki hal dahi valinin tevkif ve teb'idinden sonra zail olmuştur. (Valiyi tevkif ve mahfuzen Erzurum'a gönderen, işaretim üzerine, Halit Bey'dir.) Rüştü Bey'in Üçüncü Fırka Kumandanlığı vekâletiyle Trabzon'a gönderilmesinde varid-i hatırım olan nikatı arzedeceğim.

Evvelen, valiyi tevkif eden Halit Bey'dir. Birkaç gün sonra Rüştü Bey'in bu suretle gönderilmesi Halit Bey'in hareketini oradaki bedhahana karşı tenkit gibi olabilir.

Saniyen, Halit Bey, mühim vaziyetlerde, fırkasının başına geçmeğe müterakkıp iken, bugün, geçirmekte olduğumuz mühim ve tarihî avanda diğer bir zatın yerine geldiğini görmekten müteesir olabilir. Bu tertipten sarfınazar buyurulmasını rica ederim. Maahaza kolordunuzun hususat-ı askeriyesine müdahale etmek istemem *(Ves. 103)*.

Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği 2 Teşrinievvel 1919 tarihli uzun cevapta; bu muamelenin Halit Bey'in müracaatı üzerine olduğunu ve kendisine vaziyeti lâyıkıyle anlatmak için Erzurum'a davet edildiğini bildirdi *(Ves.104)*. Halbuki 1 Teşrinievvel 1919 tarihinde Üçüncü Fırka Emir Zabiti Mülâzimievvel Tarık imzasiyle, Seryaverim Cevat Abbas Bey'e gelen hususî bir şifrenin nihayet cümleleri şöyle idi :

Ahiren kumandan bey, Üçüncü Fırka kumanda vaziyet-i hazırasının tebdilini kolordudan talep etti. Şayet kolordu bu teklifi kabul ve icra etmezse bilâemir fiilen kumandaya iptidar eyleyeceğini ve karar-ı sabık veçhile kolordudan ayrılarak Kongreyi resen âmir tanıyacağını arzeylerim. Paşa Hazretlerini lüzumu veçhile tenvir buyurunuz Efendim *(Ves. 105)*.

Bu tarihten on beş gün sonra idi, Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Teşrinievvel 1919 tarihli şu telgrafı aldım :

«Mıntıka-i âcizide arzu-yi millinin temin ve tatbikı için son noktaya kadar askerlikten ve silsile-i meratipten ayrılmamak cihetini, atinin zapt ü raptı için dahi elzem görüyorum. Cür'etle basiretin mezcedilmediği yerlerde ve işlerde, netice pek parlak da olsa, tez elden makûs ve mahkûm olduğu emsaliyle sabittir. Bilhassa, İngiliz, Fransız mümessillerinin bulunduğu Trabzon muhitinde silsile-i meratibin rana görülmesine ve pek basiretkâr harekete ihtiyaç, fevkalâdedir.

Maatteessüf verdiğim sarih talimata rağmen Halit Bey'in, bizzat ve kıyafet-i askeriyesiyle, valiyi tevkif ettiği garabeti, dile destan olmuştur. (Halit Bey'i bu harekete sevkedenin kim olduğunu arzetmiştim.) İntihabat meselesinde de bu suretle ibraz-ı faaliyet ederse, kendi haklarında İngilizlerce vaki olan demarşın tekerrürü

elden geldiği sürece açık ve elle tutulur bir çatışmadan kaçınmayı yeğ tutarım." kanısı belirtiliyordu *(belge : 102)*. Buna verdiğim 29 Eylül 1919 günlü özel ve kişisel karşılıkta şunları yazdım : "Trabzon ili kamuoyunun ne olduğu buraca da tam olarak aydınlanmıştır. Trabzon merkezi dışında, bütün ilçe ve sancaklarıyla haberleşilmektedir. Merkezdeki durum da Valinin tutuklanıp uzaklaştırılmasından sonra ortadan kalkmıştır (Valiyi tutuklayarak gözaltında Erzurum'a gönderen, buyruğum üzerine, Halit Bey'dir). Rüştü Bey'in Üçüncü Tümen Komutanlığı vekilliği ile Trabzon'a gönderilmesinde aklıma gelen noktaları bildireceğim.

Birincisi; Valiyi tutuklayan Halit Bey'dir. Birkaç gün sonra Rüştü Bey'in böylece gönderilmesi Halit Bey'in davranışını oradaki kötülük isteyenlere karşı yermek gibi olabilir.

İkincisi : Halit Bey, önemli durumlarda Tümeninin başına geçmeyi beklerken, bugün geçirmekte olduğumuz önemli ve tarihsel anlarda başka bir kimsenin yerine geldiğini görmekten üzülebilir. Bu tutumdan vazgeçilmesini rica ederim. Bununla birlikte Kolordunuzun askeri işlerine karışmak istemem." *(belge: 103)*

Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği 2 Ekim 1919 günlü uzun karşılıkta, bu işlemin Halit Bey'in isteği üzerine yapıldığını ve kendisine durumu gereği gibi anlatmak için Erzurum'a çağrıldığını bildirdi. *(belge : 104)* Oysa, 1 Ekim 1919 günü Üçüncü Tümen Emir Subayı Üsteğmen Tarık imzasıyla, Başyaverim Cevat Abbas Bey'e gelen özel bir şifrenin son cümleleri şöyleydi :

"Son günlerde Komutan Bey, Üçüncü Tümenin bugünkü komuta durumunun değiştirilmesini Kolordudan istedi. Eğer Kolordu bu öneriyi kabul etmez ve yerine getirmezse, buyruk almadan komutayı ele alacağını ve önceki karar gereğince Kolordudan ayrılarak doğrudan doğruya Kongrenin buyruğuna gireceğini bildiririm. Paşa Hazretlerine gereği gibi bilgi veriniz efendim." *(belge: 105)*

Bu tarihten on beş gün sonra idi. Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Ekim 1919 günlü şu teli aldım :

"Bölgemde ulusal isteğin gerçekleştirilmesi ve yerine getirilmesi için son noktaya değin askerlikten ve komuta zincirine uymaktan kimsenin ayrılmamasını, geleceğin sıkıdüzeni için de çok gerekli görüyorum. Gözü peklikle sağgörünün [1] bağdaştırılmadığı yerlerde ve işlerde, sonuç pek parlak da olsa, çabucak tersine döndüğü ve değerden düştüğü benzerleriyle anlaşılmıştır. Özellikle İngiliz, Fransız temsilcilerinin bulunduğu Trabzon çevresinde, komuta zincirinin çok güzel görülmesine ve sağgörüyle iş yapmaya pek çok gereklilik vardır.

Ne yazık ki, verdiğim açık yönergeye uymayarak Halit Bey'in, kendi eliyle ve asker kılığı ile valiyi tutuklamak gibi yadırganır işleri dillere destan olmuştur (Halit Bey'e bu işi yaptıranın kim olduğunu bildirmiştim). Seçimlerde de böyle davranırsa, kendisi için İngilizlerin bir çıkış daha yapmaları ve güç durumun

[1] basiretin.

ve müşkül vaziyetin tahassulü, gayrikabil-i içtinap olur. (İntihabat meselesinin tesri ve arzu-yi milliye mutabık temini için Halit Bey'e ve sair icap eden birçok zevata, sarf-ı himmet ve gayret eylemeleri bilhassa rica edilmişti. Bir de, İngiliz demarşının gayr-ı kabili içtinap ne gibi bir vaziyet vücuda getirebileceğini, kendi vaziyetimi göz önüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğumu itiraf edeyim.) Bunun için mir-i mumaileyh ile muhabere edilmeyerek arzu-yi âlilerinin tatbikında delâlet-i âcizanemi istirham eylerim. Mumaileyhin vaziyet-i zatiyesi her türlü davadan beri ise herhangi bir mıntıkadan meb'us intihabı hakkındaki fikr-i samilerinin iş'arı maruzdur.

Bu telgrafa 19 Teşrinievvel 1919 tarihinde sadece şu cevabı verdim :

Halit Bey'in meb'us olmak veya olmamak hususundaki temayülâtını bilemediğimden bu bapta beyan-ı mütalea edemeyeceğim Efendim.

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesinin sukutuna kadar geçen günler zarfında karşılaştığımız mesail mütenevvidir. Mevani ve müşkülât, az değildi. Bunların kâffesini tadat ve izaha kalkışmak heyet-i aliyenizi çok yorabilir. Bu sebeple, bu safhayı ikmal edeceğini tasavvur ettiğim bazı noktalara yalnız temas etmekle iktifa edeceğim.

Ali Galib'in tavsiyesi üzerine, hükûmet-i merkeziyece Dersim mutasarrıflığına tayin edildiği anlaşılan ve Sıvas'a muvasalat eden Osman Nuri Bey, 8 Eylülde Sıvas'ta alıkonuldu.

Cereyan-ı millî aleyhinde, harekât-ı hainanede bulunduğu tahakkuk eden Ankara Valisi Muhittin Paşa, maksad-ı mahsusla devre çıkmış idi. 13 Eylülde Çorum'da bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın derdestiyle mahfuzen Sıvas'a sevkı Ankara'da Kolordu Kumandanına ve Samsun'da Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanına emir verildi. Muhittin Paşa mevkufen Sıvas'a getirilmiştir. Kendisiyle bizzat görüştüm. Nasayih ve ihtarat-ı lâzimede bulunduktan sonra sinnine hürmeten Samsun üzerinden İstanbul'a gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de, üç, dört gün sonra hususî tarzda Sıvas'a davet olundu.

Harekât-ı milliyeye muhalefetleri anlaşılan Niğde mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin tahtelhıfz Sıvas'a sevkleri 16 Eylülde Niğde'de Fırka Kumandanlığına emrolundu.

Kastamonu valisinin İstanbul hükümetince değiştirilmesi ve bundan çıkan hâdise

Efendiler, Kastamonu'da vali bulunan İbrahim Bey, ben, Ordu Müfettişi iken Erkânıharbiye Reisim bulunan Miralay Kâzım Bey'in şahsan tanıdığı bir zat idi. Bu sebeple kendisine her türlü esrar tevdi olunmuştu. Aramızda şifre muhaberat cari idi. Kendisi hükûmet-i merkeziye tarafından İstanbul'a davet olundu. Bu davete asla icabet etmemesi lâzımgelirken, anlaşılmaz esbap ve mülâhazat ile – İstanbul'da tevkif olunmak için – Kastamonu'yu terketmişti. İstanbul, İbrahim Bey'in yerine diğerini Kastamonu'ya vali tayin et-

belirmesi önlenemez (seçimlerin çabuklaştırılması ve ulusal isteğe uygun olarak yaptırılması için, Halit Bey'e ve başka gereken birçok kişilere, çalışmaları, özellikle rica edilmişti. Bir de, İngiliz girişiminin önlenemez ne gibi bir durum yaratabileceğini, kendi durumumu gözönüne getirerek, bir türlü anlayamamış olduğumu açıklamalıyım). Bunun için, adı geçen kişiyle yazışma yapılmayarak yüksek *isteklerinizin* uygulanmasında beni aracı kılmanızı çok rica ederim. Onun kişisel durumu söz götürmez sayılıyorsa herhangi bölgeden milletvekili seçilmesi üzerindeki yüksek düşüncelerinizin bildirilmesini dilerim."

Bu tele 19 Ekim 1919 günü kısaca şu yanıtı verdim :

"Halit Bey'in milletvekili olmak ya da olmamak konusundaki eğilimini bilemediğimden bu yolda bir düşünce bildiremeyeceğim efendim."

Baylar, Ferit Paşa Hükümetinin düşmesine değin geçen günler içinde karşılaştığımız sorunlar çeşitlidir. Engeller ve güçlükler az değildi. Bunların hepsini sayıp açıklamaya kalkışmak yüksek kurulunuzu çok yorabilir. Bunun için, bu evreyi tamamlayacağını sandığım bazı noktalara yalnız dokunmakla yetineceğim.

Ali Galip'in salık vermesi üzerine, İstanbul Hükümetince Dersim Mutasarrıflığına atandığı anlaşılan ve Sıvas'a gelen Osman Nuri Bey, 8 Eylülde Sıvas'ta alıkonuldu.

Ulusal akıma karşı haince davranışlarda bulunduğu gerçekleşen Ankara Valisi Muhittin Paşa, özel bir amaçla görev gezisine çıkmıştı. 13 Eylülde Çorum'da bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın yakalanıp gözaltında Sıvas'a gönderilmesi için Ankara'da Kolordu Komutanına ve Samsun'da Beşinci Kafkas Tümeni Komutanına buyruk verildi. Muhittin Paşa tutuklu olarak Sıvas'a getirilmiştir. Kendisiyle görüştüm. Gereken öğütleme ve uyarmalarda bulunduktan sonra yaşına saygı göstererek Samsun üzerinden İstanbul'a gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de üç dört gün sonra özel olarak Sıvas'a çağrıldı.

Ulusal eyleme karşı oldukları anlaşılan Niğde Mutasarrıfı, Saymanı ve Komiserinin gözaltında Sıvas'a gönderilmeleri için 16 Eylülde Niğde'de Tümen Komutanlığına emir verildi.

Kastamonu Valisi'nin İstanbul Hükümetince değiştirilmesi ve bundan çıkan olay

Baylar, Kastamonu'da vali bulunan İbrahim Bey, ben ordu müfettişi iken kurmay başkanım bulunan Albay Kâzım Bey'in yakından tanıdığı bir kişi idi. Bundan dolayı, kendisine her türlü gizli şeyler bildirilmişti. Aramızda şifre ile yazışmalar yapılıyordu. Kendisi İstanbul Hükümetince İstanbul'a çağrıldı. Bu çağrıya hiç uymaması gerekirken, anlaşılmaz nedenler ve düşüncelerle – sanki İstanbul'da tutuklanmak için – Kastamonu'dan ayrılmıştı. İstanbul, İbrahim Bey'in yerine bir başkasını Kastamonu valiliğine

mişti. Bu zat, 16 Eylülde İnebolu'ya muvasalat etmiş bulunuyordu. Mumaileyhin tevkifini mahallinde icap edenlere emrettik. Bu meselede enteresan küçük bir safha oldu. Müsaadenizle biraz tafsil edeyim; Kastamonu'da ve Kastamonu vilâyeti dahilinde zaaf ve tereddüt asarı meşhut olmağa başlayınca, Kastamonu'ya şayan-ı emniyet ve muktedir bir zabitin gönderilmesini Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kastamonu mevki kumandanı sıfatiyle oraya Miralay Osman Bey'i göndermişti. Osman Bey, tam 17 Eylül günü Kastamonu'ya muvasalat etmişti ve yeni gelen vali hakkında verdiğimiz emrin tatbikını mir-i mumaileyhten intizar ediyorduk. Azrettiğim emri verdikten sonra, tatbikat ve icraat hakkında telgraf başında malûmata intizar ediyordum. Gece olmuştu. İstediğim malûmatı verecek, Kastamonu'da bir muhatap bulamıyordum. Nihayet, 16/17 Eylül gecesi, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Miralay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu telgrafı verdi:

Bugün Kastamonu'ya geldim. Hükûmet-i merkeziyenin adamları ve vali vekili ve jandarma kumandanının dessaslığı ile hanemde tevkif edildim. Timsal-i hamiyet zabitanımızın himmetleriyle şimdi kurtuldum. Ben de, vali vekilini ve jandarma alay kumandanını beraber tevkif ettirdim. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki vaziyet mühimdir. Kongreye istirham ederim. Bütün mukarreratından burayı haberdar ederek Kastamonu ahali-i muhteremesini tenvir buyursun. Yeni valinin İnebolu'ya indiği müstahberdir, hakkında ne muamele yapılacaktır? Burada vali vekili ve saire tayini hakkında millî Kongrenin bana salâhiyet vermesine ve işbu istirhamımın cevabına makina başında şimdi intizar eylediğim maruzdur.

Osman Bey'le makina başındaki muhaberemiz şu suretle devam etti. Kendisinden sordum :

«Elyevm orada vaziyete hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada erkân-ı vilâyetten şayan-ı itimat kim vardır? Yeni tayin olunup İnebolu'ya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?»

Osman Bey'in cevabı şu idi : «Halen vilâyete hâkimim, her halde, Kongrenin muzahir olarak beni tenvir etmesi lâzımdır. Tayin olunan vali, Konya valiliğinden mütekait, gayet eski bir zat olduğu rivayet olunuyor. İsmi Ali Rıza'dır. Kuvvetim, iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden ibarettir. Halk ile henüz görüşülememiştir. Erkân-ı vilâyetten Defterdar Ferit Bey vardır.»

Osman Bey'e şu emri verdim: «Şimdi bizzat vali vekâletini deruhde buyurunuz ve bütün kuva-yı askeriye ve mülkiyeyi elinize almağa tamamen salâhiyettarsınız. Gelmekte olan valiyi, derhal tevkif ettirecek tedabir-i seria ittihaz buyurunuz, icraatınıza fiilen mümanaat edenlere karşı bilâtereddüt silâh istimal ettiriniz. Vilâyet defterdarı, benim

atamıştı. Yeni vali, 16 Eylülde İnebolu'ya varmış bulunuyordu. Onun tutuklanmasını oradaki ilgililere buyurduk. Bu işte ilgi çekici küçük bir evre oldu. İzin verirseniz biraz açıklayayım: Kastamonu'da ve Kastamonu ili içinde sarsıntı ve duraksama belirtileri görülmeye başlayınca Kastamonu'ya, güvenilir ve gücü yeten bir subayın gönderilmesini Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kastamonu Mevki Komutanlığı göreviyle oraya Albay Osman Bey'i göndermişti. Osman Bey, tam 16 Eylül günü Kastamonu'ya varmıştı. Yeni gelen vali için verdiğimiz buyruğun uygulanmasını ondan bekliyorduk. Bildirdiğim buyruğu verdikten sonra, uygulama ve yürütümle ilgili bilgiyi telgraf başında bekliyordum. Gece olmuştu. İstediğim bilgiyi verecek Kastamonu'da bir kişi bulamıyordum. Sonunda, 16/17 Eylül gecesi, Kastamonu ve çevresi Komutanı Albay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu teli verdi:

"Bugün Kastamonu'ya geldim. İstanbul Hükümetinin adamlarıyla Vali Vekili ve Jandarma Komutanının düzeni üzerine evimde tutuklandım. Yurtsever örnek subaylarımızın yardımlarıyla şimdi kurtuldum. Ben de Vali Vekilini ve Jandarma Alay Komutanını birlikte tutuklattım. Telgrafhaneye el koydum. Burada durum önemlidir. Kongreden çok rica ederim; bütün kararlarından buraya bilgi vererek Kastamonu'nun sayın halkını aydınlatsın. Yeni valinin İnebolu'ya indiği haber alınmıştır. Kendisi için ne işlem yapılacaktır? Buraya vali vekili ve başka görevli atanması için Ulusal Kongrenin bana yetki vermesini rica eder ve dileklerimin karşılığını şimdi makine başında beklediğimi bilgilerine sunarım."

Osman Bey'le makine başındaki haberleşmemiz şöylece biraz daha sürdü. Kendisinden sordum:

"Şimdi orada üstünlüğü sağladınız mı? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada ilin ileri gelen görevlilerinden güvenilir kim vardır? Yeni atanıp İnebolu'ya geldiği öğrenilen valinin adı nedir?"

Osman Bey'in karşılığı şu idi: "Şimdi ilde üstün durumdayım. Her halde Kongre, yardımcı olarak, beni aydınlatmalıdır. Atanan valinin, Konya valiliğinden emekli, çok eski bir kişi olduğu söyleniyor. Adı Ali Rıza'dır. Kuvvetim, iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir ağır makineli bölüğüdür. Halk ile daha görüşülememiştir. İlin ileri gelen görevlilerinden Defterdar Ferit Bey vardır."

Osman Bey'e şu buyruğu verdim: "Şimdi kendiniz vali vekilliğini üzerinize alınız. Asker ve sivil bütün kuvvetleri elinize almaya tam yetkilisiniz. Gelmekte olan valiyi hemen tutuklatacak önlemleri çabucak alınız. İşlerinize eylemle engel olanlara karşı hiç duraksamadan silah kullandırınız. İl Defterdarı, benim Diyarbakır'

Diyarbekir'den tanıdığım Ferit Bey ise size muavenet etmesi lâzımdır. Bolu mutasarrıfına aldığınız vaziyet ve salâhiyeti, şimdi, bildirerek onun da İstanbul'a karşı aynı veçhile hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'e de, benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre miftahı vardır?»

Osman Bey'in cevabı : «Vali vekâletini Defterdar Ferit Bey'e vereceğim, kendim deruhde edemeyeceğim. Bildiğiniz Ferit Bey'dir. Sinop mutasarrıfı bildiğinizdir, kendisi azledilmiştir. Vekâlet, Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Bey'dedir. Mazhar Tevfik Bey'in Sinop'ta olduğu bildiriliyor. Şifre miftahı mevkuf alay kumandanındadır, talep edildi, alacağım cevaba göre arzederim Efendim.»

«Yanınızda başka şifre miftahı var mıdır? Ferit Bey şimdi nerededir, vaziyetten malûmattar mıdır?» diye sordum.

«Vaziyetten malûmatı yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre miftahı almadım; çünkü tevkif edileceğimi bilmiyordum, makam şifresiyle yazarım ümidinde idim» cevabını verdi.

«Oradaki jandarma tabur kumandanı kimdir, ne kadar jandarma kuvveti vardır, emriniz altına girdi mi?» sualini yazdırdım. Buna da verdiği cevapta : «Jandarma Kumandanı Emin Bey, yanımda ve benimle teşrik-i mesai etmiştir, merkezde jandarma mevcudu otuz beş kadardır. Polis Müdiri Halil Bey de yanımda ve benimle teşrik-i mesai etmiştir, mevcudu kırk tanedir. Piyade Tabur Kumandanı Şerif Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tevkif edilmiştir. Jandarma Tabur Kumandanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır.»

«Emin Bey'i biraz anlatır mısınız» sualine «318 neş'etli, Üsküp'lü Emin, tanırsınız. Mahsus ellerinizden öpüyorlar.»

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım : «Emin Efendi'yi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Bey'e vaziyeti anlattınız mı? Mühim hususat, makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan Jandarma Kumandanı şayan-ı emniyet olmadığı takdirde onun yerine sizce tensip olunacak münasip birinin vekâlete geçirilmesi esbap ve tedabirinin istikmali düşünülmelidir. Muavenete ihtiyaç görüyor musunuz?» Osman Bey : «Kuvvetçe ihtiyaç görüp görmediğimi bilâhare arzedeceğim; Jandarma Tabur Kumandanı, yeni geldiği için ahvali malûm olamamıştır Efendim» cevabını verdi. Osman Bey'e başka bir söyleyeceği olup olmadığını ve Ferit Bey'le ahvale dair

dan tanıdığım Ferit Bey ise, size yardım etmesi gerekir. Bolu Mutasarrıfına, aldığınız durumu ve size verilen yetkiyi şimdi bildirerek onun da İstanbul'a karşı böyle davranmasını benim yerime söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'e de, benim yerime gene bu yönergeyi veriniz. Yanınızda hangi şifre anahtarı vardır?"

Osman Bey'in yanıtı; "Vali vekilliğini Defterdar Ferit Bey'e vereceğim, kendim alamayacağım. Bildiğiniz Ferit Bey'dir. Sinop Mutasarrıfı bildiğinizdir, kendisi görevden çıkarılmıştır; vekillik, Jandarma Tabur Komutanı Remzi Bey'dedir. Mazhar Tevfik Bey'in Sinop'ta olduğu bildiriliyor. Şifre anahtarı tutuklu alay komutanındadır; istendi, alacağım karşılığa göre sonucu bildiririm efendim."

"Yanınızda başka şifre anahtarı var mıdır? Ferit Bey şimdi neredEdir, durumu biliyor mu?" diye sordum.

"Durumdan bilgisi yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre anahtarı almadım; çünkü tutuklanacağımı bilmiyordum. Makam[1] şifresiyle yazarım umudunda idim." yanıtını verdi.

"Oradaki Jandarma Tabur Komutanı kimdir? Ne kadar jandarma kuvveti vardır, buyruğunuz altına girdi mi?" sorusunu yazdırdım. Buna da verdiği yanıtta : "Jandarma Komutanı Emin Bey yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır. Merkezde jandarma sayısı otuz beş kadardır. Polis Müdürü Halil Bey de yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır. Polis sayısı kırktır. Piyade Tabur Komutanı Şerif Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tutuklanmıştır. Jandarma Tabur Komutanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır."

"Emin Bey'i biraz anlatır mısınız?" sorusuna : "318 çıkışlı, Üsküplü Emin, tanırsınız. Ayrıca ellerinizden öpüyorlar."

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım : "Emin Efendi'yi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Bey'e durumu anlattınız mı? Önemli işler makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop Mutasarrıfı Vekili olan Jandarma Komutanına güvenilemezse onun yerine sizce uygun görülecek birinin vekilliğe geçirilmesi için gerekli önlemlerin alınması düşünülmelidir. Yardım istiyor musunuz?"

Osman Bey : "Kuvvetçe yardımı gerekli görüp görmediğimi sonra bilginize sunacağım. Jandarma Tabur Komutanı yeni geldiği için, durumu anlaşılamamıştır efendim." yanıtını verdi. Osman Bey'e başka bir söyleyeceği olup olmadığını ve Ferit Bey'le

[1] Valilik makamı.

görüşüp görüşmediklerini sorup anladıktan sonra şu telgrafı yazdırdım :

16/17 Eylül 1919

Osman Bey ve Ferit Beyefendi'ye

Tedabir ve icraatınızda muvaffakıyet temenni ederim. Bizi vaziyetinizden ve gelmekte olan valinin tevkif edildiğinden haberdar buyurmanıza intizar eyleriz.

Mustafa Kemal

Kastamonu da İstanbul'a karşı harekete geçiyor

Ferit Bey, Vali Vekili; Miralay Osman Bey, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı sıfatiyle faaliyete başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini tekrar telgraf başına davet ederek malûmat talep etmiştim.

İstanbul'da icap eden makamata matlup veçhile umumun imzası tahtında telgraflar yazıldığı ve bilûmum vilâyat ve elviyeye de bu telgrafların tebliğ kılındığı bildirilmekle beraber birtakım sualler de soruluyordu. Ezcümle «Halk diyormuş ki : 1 — Diğer vilâyat efkâr-ı umumiyesi bizimle beraber değiller midir? 2 — Bu gayritabiî ahval ne zamana kadar devam edecektir? 3 — Kabinenin temerrüdüne karşı ne gibi tedbir buyuruldu? lûtfen bizi tenvir buyurunuz Paşam!»

Halka atfen tevcih olunan bu suallerin Vali Vekili ve Kumandan Beylerin de fikirlerini işgal etmekte olduğuna hükmetmek ve ona göre cevap vermek zahmete değerdi. Binaenaleyh saatlerce Sıvas-Kastamonu telini işgal eden uzun malûmat ve izahat verildi. Bu izahatı şu suretle hulâsa edebilirim :

1 — Tezahürat-ı milliye, vatanın her köşesinde salâbet ve hararetle mevcuttur. Bütün vilâyetlerin en ufak köylerine kadar halk ve en ufak cüzütammına kadar bütün ordularımız tamamen hassas ve vahdet-i kâmile halinde, tebliğ olunan mukarreratı tatbik ve icra eylemektedirler ve halkın ikinci ve üçüncü sualine cevap olmak üzere de :

2 — Ne vakit ki Kastamonu halkı, bu hali gayr-i tabiî bulup endişeye düşmek zâfından kurtularak maksadımızı istihsal edinceye kadar sebat etmekte eser-i tereddüt göstermeyecektir, işte o zaman bu gayri tabiî hal kendiliğinden zail olacaktır. Kabinenin temerrüdü tabiîdir; buna karşı başka tedbire kalkışmadan evvel ilk tedbirimizi hakkıyle ve her tarafta kat'iyetle tatbik etmek çarelerini düşünelim. Meselâ; Bolu vaziyeti hakkında ne yapılmıştır. Bolu hizasına kadar tekmil mevakiin İstanbul ile muhaberat-ı resmiyesinin kat'olunduğundan emin miyiz? Buna dair, muntazır bulunduğumuz malûmat henüz vürut etmedi. İşte, bu dediğim tedbir, İstanbul'a kadar teşmil olunduğu takdirde kabinenin temerrüde takati kalmayacağını zannederim. Maahaza bundan sonra da bir inad-ı eçhelâne ve eblehaneye devam etmek isterlerse her halde daha müessir tedbirler tatbikına imkân vardır.

Bundan sonra vali ve kumandanın verdiği malûmattan şunlar anlaşıldı; İnebolu'dan İstanbul'a iade edilen yeni vali Zonguldak'ta, Dahiliye Nazırından şöyle bir emir almış :

durum üzerinde görüşüp görüşmediklerini anladıktan sonra, şu teli yazdırdım :

16/17 Eylül 1919

Osman Bey ve Ferit Beyefendi'ye

Önlemlerinizde ve işlerinizde başarı dilerim. Bize durumunuzdan ve gelmekte olan valinin tutuklandığından bilgi vermenizi bekleriz.

Mustafa Kemal

Kastamonu da İstanbul'a karşı gelmeye başlıyor

Ferit Bey, Vali Vekili; Albay Osman Bey, Kastamonu ve dolayları Komutanı olarak çalışmaya başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini yeniden telgraf başına çağırarak bilgi istemiştim.

İstanbul'da gereken yerlere, istenildiği gibi, halkın imzası altında teller yazıldığı ve bütün illere ve sancaklara da bu tellerin gönderildiği bildirilmekle birlikte birtakım sorular da soruluyordu. Bu arada : "Halk diyormuş ki :

1 — Başka illerin kamuoyu bizimle birlik değiller midir?

2 — Bu olağandışı durum ne zamana dek sürecektir?

3 — Hükümetin direnmesine karşı ne gibi önlem alındı? Bizi aydınlatmak iyiliğinde bulununuz Paşam." diyordu.

Halktan geliyormuşçasına sorulan bu soruların Vali Vekili ve Komutan beylerin de kafalarında yer etmekte olduğunu düşünmek, ona göre karşılık vermek yorulmaya değerdi. Bundan dolayı saatlerce Sıvas-Kastamonu telini tutan uzun bilgi verildi ve açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaları şöylece özetleyebilirim :

1 — Ulusal tepki, yurdun her köşesinde bütün sertlikle ve coşkunlukla vardır. Bütün illerin en ufak köylerine değin halk ve en ufak birliğine değin bütün ordularımız baştan aşağı duyarlı ve tam birlik olarak, kendilerine bildirilen kararları uygulamakta ve yürütmektedirler.

Halkın ikinci ve üçüncü sorusuna karşılık olmak üzere de :

2 — Ne zaman ki Kastamonu halkı, bu durumu olağandışı bulup kaygıya düşmekten kurtulacak ve amacımızı gerçekleştirinceye dek dayanmakta kararsızlık belirtisi göstermeyecektir; işte o zaman bu olağandışı durum kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Hükümetin direnmesi olağandır. Buna karşı başka önleme kalkışmadan önce, ilk önlemimizi gereği gibi ve her yerde kesinlikle uygulama yollarını düşünelim. Örneğin : Bolu durumu üzerine ne yapılmıştır? Bolu kesimine dek bütün yerlerin İstanbul'la resmi haberleşmesinin kesildiğine güvenebilir miyiz? Bununla ilgili olarak beklediğimiz bilgi daha gelmedi. İşte bu dediğim önlem, İstanbul'a değin yayılabilirse hükümetin direnme gücü kalmayacağını sanırım. Ama bundan sonra da gene çok bilinçsizce ve çok bönce bir ayak diremeyi sürdürmek isterlerse elbette daha etkili önlemler uygulanabilir.

Bundan sonra Vali ve Komutanın verdiği bilgilerden şunlar anlaşıldı : İnebolu'dan İstanbul'a geri gönderilen yeni vali, Zonguldak'ta Dahiliye Nazırından şöyle bir buyruk almış :

«Bolu ve havalisi serbesttir, Zonguldak'a çıkınız, vilâyetin icap eden mahalleriyle muhabere ediniz ve emri ahire kadar orada bekleyiniz.» Filhakika yeni vali, Zonguldak'ta kalmış ve tehdidata başlamış. Ferit ve Osman beyler, Zonguldak mutasarrıfına yeni valiyi tevkif edip karadan Kastamonu'ya gönderilmesini emreylemişler, mutasarrıf bunu yapmamış. Maahaza teşebbüsten haberdar olan yeni vali orada barınamayarak, Dersaadet'e avdet eylemiş *(Ves. 106)*.

Ali Fuat Paşa Garbî Anadolu Kuva-yi Milliye Kumandanı

Bilmünasebe arzetmiştim ki; Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Kongre namına, bazı mukarrerat ve tertibat ittihaz eylemişti. Ali Fuat Paşa'ya, Kongrece «*Garbî Anadolu Kuva-yi Milliye Kumandanı*» unvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve havalisini millî bir mıntıka addedip kumandanlığına Süvari Kaymakamı Atıf Bey'i; Afyon Karahisar havalisini de millî bir mıntıka addedip kumandanlığa Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanı Ömer Lûtfi Bey'i tayin etmişti. Bu fırka ile Anadolu'ya geldiğimizin daha ilk günlerinde temas ve iştigalde bulunulduğunu o günlere ait beyanatım sırasında zikretmiştim. İstanbul hükûmeti Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa'yı tayin ve izam etmişti. Hamdi Paşa, Eskişehir'e kadar geldi. Orada, kendisine 16 Eylülde İstanbul'a avdeti lüzumu tebliğ olundu.

İngilizler Eskişehir Mıntıkası Kuva-yi Milliye Kumandanı olan Atıf Bey'i tevkif edip İstanbul'a gönderdiler. Kuva-yi Milliye kumandanı olan bir zatın kendini suhuletle hasım eline düşürmeyecek tedabir almış olması lâzımgelirdi. Bu husustaki gaflet ve tedbirsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman mütevali teşebbüsatta bulunmamızı icap ettirdi. Malûm-ı âliniz, o tarihte Eskişehir'de İngiliz kıtaatı vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği millî kuvvetlerle bizzat Eskişehir'e yakın Cemşit mevkiine gitmişti. Eskişehir'i uzaktan ihata etti. Eskişehir'de bulunan Mütelifin Kuvvetleri Kumandanı General *Salli Kled*'in (Solly Flood) Fuat Paşa'ya gönderdiği bir maktupta kullanılan tabirat ve Kuva-yi Milliyemizi suret-i tavsif; millî kumandanlarımızın ve Kuva-yi Milliyemizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir tecavüz telâkki edildiğinden ve mumaileyh Generalin hak ve salâhiyeti haricinde görüldüğünden bu hususta İstanbul'da bulunan Düvel-i İtilâfiye mümessil-i siyasilerinin bir muhtıra ile nazar-ı dikkatleri celbolunmuştu. 25 Eylül 1919 tarihinde General Salli Kled'in Fuat Paşa nezdinde gönderdiği bir heyet – ki bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zabitinden mürekkep idi – İngilizlerin ahval-i dahiliyemize ve harekât-ı milliyemize kat'iyyen müdahale eylemeyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı

"Bolu ve çevresi açıktır. Zonguldak'a çıkınız, ilin gereken yerleriyle haberleşiniz ve son buyruğa değin orada bekleyiniz." Gerçekten yeni vali, Zonguldak'ta kalmış ve şuna buna gözdağı vermeye başlamış. Ferit ve Osman beyler, Zonguldak Mutasarrıfına yeni valiyi tutuklayıp karadan Kastamonu'ya gönderilmesini emreylemişler; Mutasarrıf bunu yapmamış. Bununla birlikte, bu girişimi öğrenen yeni vali, orada barınamayarak İstanbul'a dönmüş. *(belge : 106)*

Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Ulusal Kuvvetler Komutanı

Sırası gelince bildirmiştim ki Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Kongre adına bazı kararlar ve önlemler almıştı. Ali Fuat Paşa'ya Kongrece "Batı Anadolu Kuvayı Milliye Komutanı" diye bir san verildi. Paşa, Eskişehir ve dolaylarını ulusal bir bölge sayıp komutanlığına Süvari Yarbayı Atıf Bey'i; Afyonkarahisar dolaylarını da ulusal bir bölge sayıp komutanlığına Yirmi Üçüncü Tümen Komutanı Ömer Lûtfi Bey'i atamıştı. Bu tümen ile, Anadolu'ya geldiğimizin daha ilk günlerinde ilgilenildiğini o günlerle ilgili konuşmalarım sırasında söylemiştim. İstanbul Hükümeti, Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa'yı atamış ve göndermişti. Hamdi Paşa Eskişehir'e dek geldi. Orada kendisine, 16 Eylülde İstanbul'a dönmesi gerektiği bildirildi.

İngilizler, Eskişehir Bölgesi Kuvayı Milliye Komutanı olan Atıf Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler. Kuvayı Milliye Komutanı olan bir kişinin kendini kolaylıkla düşman eline düşürmeyecek önlemleri almış olması gerekirdi. Bu konudaki dikkatsizlik ve önlemsizlik, kendisini kurtarmak için uzun süre üst üste girişimlerde bulunmamızı gerektirdi. Bilirsiniz, o sırada Eskişehir'de İngiliz birlikleri vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği Kuvayı Milliye ile birlikte Eskişehir'e yakın Cemşit denilen yere gitmişti. Eskişehir'i uzaktan sardı. Eskişehir'de bulunan İtilaf Kuvvetleri Komutanı General Soli Flud'un (Solly Flood) Fuat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta kullanılan deyimler ve Kuvayı Milliye'mizi niteleyişi; komutanlarımızın ve Kuvayı Milliyemizin yüksek şeref ve onurlarına karşı bir saldırı sayıldığından ve adı geçen Generalin hak ve yetkisi dışında görüldüğünden, bu konu üzerine İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri siyasal temsilcilerinin bir andırı ile dikkatleri çekilmişti. 25 Eylül 1919 günü General Soli Flud'un Fuat Paşa'nın yanına gönderdiği bir kurul – ki bir kurmay binbaşı ile Eskişehir'deki İngiliz Kontrol Subayından meydana gelmişti – İngilizlerin içişlerimize ve ulusal hareketimize hiç karışmayacaklarına söz verdi. Bu sıralarda İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geriye alınmasına memnun olup olmayacağımızı sormuş-

istimzaç eylemişlerdi. Bittabi, pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklariyle beraber evvelâ, Samsun'a çektiler. Badehu oradan da İstanbul'a naklettiler. Eskişehir'e hâkim olduktan sonra, Fuat Paşa'yı, Bilecik ve Bursa havalisine göndermeği düşünüyorduk.

Konya Valisi Cemal Bey İstanbul'a kaçıyor ve Konya halkı da İstanbul'u tanımıyor

Efendiler, Konya'da vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Kabinesinin Anadolu'da mühim bir nokta-i istinadı haline geldi. Konya'da Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip gelememesi, orada bulunan Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey'in mütereddidane tavır ve hareketi ve en nihayet habersiz İstanbul'a çekilip gitmesi Konya ve havalisini Vali Cemal Bey'in taht-ı hükmünde bırakmıştı. Oraya, maksadı yakından anlamış olan bir zatın gönderilmesine ihtiyaç vardı. Sıvas'ta yanımızda bulunan Refet Bey'in gönderilmesi tensip edildi. Refet Bey hareket etti. Konya'da Heyet-i Temsiliye tarafından bir kumandan gelmekte olduğu haber alınınca, erbab-ı hamiyet canlanmış, diğer taraftan da Vali Cemal Bey hapishanede ne kadar kanlı katil, mevkuf varsa hepsini çıkarıp teslih etmiş ve kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya ahali-i muhteremesi, bu zelilâne harekete karşı ayaklanarak mukteza-yı hamiyeti ifaya karar vermiş ve bunun farkına varan Cemal Bey, 26 Eylülde İstanbul'a firar eylemiştir *(Ves. 107)*. Halk, belediye dairesinde içtima ederek Hoca Vehbi Efendi'yi vali vekâletine tayin etmişti.

Refet Bey'in yerinde olmayan bazı teklifleri

Efendiler, şayan-ı dikkat bir noktadır; bu anda hatırıma geldi, heyet-i aliyenize arzetmeden geçemeyeceğim; Sıvas - Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, Refet Bey'den bir servis aldım. Refet Bey, bunda; Konya ve havalisinde temin-i muvaffakıyet için kendisine İkinci Ordu Müfettişliği unvan ve salâhiyetinin verilmesi lüzumunu bildiriyordu. Refet Bey birçok zaman sonra Ankara'da bulunduğum sırada, Bolu ve havalisindeki usatın tenkiline memur edildiği zaman dahi oradan bir şifre ile, halk üzerinde mühim tesiri olacağından bahisle kendisine paşa unvanının tevcihini benden talep etmişti. O zamanlar Refet Bey'in gerek birinci ve gerek ikinci arzularını tatmin edecek resmî mevki ve salâhiyette bulunmadığımı izaha hacet yoktu. Bilhassa bunu Refet Bey'in en iyi bilmiş olmasına şüphe edilebilir mi? Refet Bey, bu arzularını tatmin ettirmek için benim hükûmet-i merkeziye nezdinde delâletimi ima etmek istiyordu da denilemezdi. Çünkü, dünyaca malûm idi ki ben, ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olduktan başka padişah ve hükûmet-i mer-

lardı. Elbette pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Gerçekten oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıkları ile birlikte, önce Samsun'a çektiler. Sonra oradan da İstanbul'a götürdüler. Eskişehir'de üstünlük sağladıktan sonra, Fuat Paşa'yı Bilecik ve Bursa dolaylarına göndermeyi düşünüyorduk.

Konya Valisi Cemal Bey İstanbul'a kaçıyor, Konya halkı da İstanbul'u tanımıyor

Baylar, Konya'da vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Hükümetinin İstanbul'da önemli bir dayanak noktası durumuna girdi. Konya'da Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip geri gelememesi, orada bulunan Kolordu Komutanı Salâhattin Bey'in kararsızca davranışları ve sonunda habersiz İstanbul'a çekilip gitmesi, Konya ve dolaylarını Vali Cemal Bey'in hükmü altında bırakmıştı. Oraya, amacı yakından anlamış bir kişinin gönderilmesi gerekiyordu. Sıvas'ta yanımızda bulunan Refet Bey'in gönderilmesi uygun görüldü. Refet Bey yola çıktı. Konya'da, Heyeti Temsiliye'ce gönderilen bir komutanın gelmekte olduğu haber alınınca yurtsever kişiler canlanmış; öte yandan da Vali Cemal Bey cezaevinde ne kadar kanlı katil, ne kadar tutuklu varsa hepsini çıkarıp silahlandırmış ve kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya'nın sayın halkı, bu alçakça davranışa karşı ayaklanarak, yurtseverliğin gerektirdiğini yapmaya karar vermiş ve bunu sezen Cemal Bey, 26 Eylülde İstanbul'a kaçmıştır. *(belge: 107)* Halk, Belediye dairesinde toplanarak Hoca Vehbi Efendi'yi vali vekilliğine getirmişti.

Refet Bey'in yerinde olmayan bazı önerileri

Baylar, ilgi çekici bir noktadır; şimdi hatırıma geldi, yüksek topluluğunuza bildirmeden geçemeyeceğim. Sıvas-Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, Refet Bey'den özel bir tel aldım. Refet Bey bunda, Konya ve dolaylarında başarı sağlamak için kendisine İkinci Ordu Müfettişliği san ve yetkisinin verilmesi gerekli olduğunu bildiriyordu. Refet Bey uzun bir süre sonra, Ankara'da bulunduğum sırada, Bolu ve dolaylarında baş kaldıranların tepelenmesi için görevlendirildiği zaman da oradan bir şifre ile, halk üzerinde önemli etkisi olacağından söz açarak, kendisinin generalliğe yükseltilmesini benden istemişti. O zamanlar Refet Bey'in gerek birinci ve gerek ikinci isteklerini yerine getirecek resmi görev ve yetkide bulunmadığımı açıklamaya gereklik yoktu. Özellikle bunu Refet Bey'in pek iyi bilmiş olması kuşku götürür müydü?

Refet Bey, bu isteklerini yerine getirmek için, benim İstanbul Hükümeti katında aracılık etmemi anlatmak istiyordu da denilemezdi. Çünkü, dünyaca biliniyordu ki ben, Ordu Müfettişiliğinden ve askerlikten çekilmiş olduktan başka, Padişah ve İstanbul Hükü-

keziye tarafından tardedilmiş ve idama mahkûm bulunuyordum. Faaliyetim, bir Kongrenin intihap ettiği heyet içinde, Heyet-i Temsiliye içinde onun namına vukubuluyordu. **Millî mesaide bulunmak ve bilhassa bu hususta muvaffak olmak için resmî unvan ve salâhiyet meşrut ise, zaten o, benim kendimde yok idi.** Esbab-ı muvaffakiyet için, içinde bulunduğum evsaf ve şeraitin mahiyeti anlaşıldıktan sonra, benden resmî şekiller dahilinde sıfat ve salâhiyet aramağa lüzum olamayacağı tabiî idi. Şüphesiz Refet Bey'i Konya'ya memur ederken biz kendisine maksat dahilinde her türlü ef'al ve harekât için salâhiyet-i kâmile ve vasia vermiştik. Bunun istimal ve tatbikı onun kendi liyakat ve kudretine vabeste idi.

Efendiler, her tarafı faaliyet ve teşkilât-ı milliyeye sevk ve imaleye çalışırken hükûmet-i merkeziyenin emeline hâdim bazı rüesa-yı memurin-i mülkiye tarafından gûya manevî tehdidatı mutazammın telgraflar da alıyorduk. Meselâ; Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza namında biri tarafından harekâtımızın Düvel-i İtilâfiyeye taarruz telâkki olunduğu ve bu yüzden umum Osmanlı kıt'asının Düvel-i İtilâfiyece işgal-i askerî altına alınarak Türk Hükûmetine hitam verileceği, temas neticesinde aldığı malûmata atfen bildiriliyor ve kabine ile itilâf teklif olunuyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa ecnebiler tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna, bittabi icabı gibi cevap verildi *(Ves. 108)*.

General Harbord Heyeti ve Generale verdiğim cevap

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya'da tetkikat yapmak üzere Amerika Hükûmeti, General *Harbord*'un taht-ı riyasetinde bir heyet göndermişti. Bu heyet Sıvas'a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya mükâlemede bulunduk. Generale, harekât-ı milliyenin maksat ve gayesi ve teşkilât ve vahdet-i milliyenin sebeb-i zuhûru, anasır-ı gayrimüslimeye karşı olan hissiyat ve ecnebilerin memleketimizdeki menfi propagandası ve icraatı hakkında mufassalan ve müdellelen beyanatta bulundum. Generalin bazı garip suallerine de muhatap kaldım. Meselâ; millet kabil-i tasavvur her türlü teşebbüsat ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi muvaffak olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim cevapta – hatıramda aldanmıyorsam – demiştim ki : **Bir millet mevcudiyet ve istiklâlini temin için kabil-i tasavvur olan teşebbüsat ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Binaenaleyh millet, berhayat oldukça ve teşebbüsat-ı fedakâranesine devam eyledikçe adem-i muvaffakıyet mevzuubahs olamaz.**

Generalin sorduğu sualden maksud-ı aslinin ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın tarafından takdirle karşılandığını bugün bilvesile zikretmek isterim.

metince kovulmuştum ve benim için ölüm yargısı çıkarılmış idi. Çalışmalarım, bir kongrenin seçtiği kurul içinde, Heyeti Temsiliye içinde, onun adına oluyordu. Ulusal çalışmalarda bulunmak ve özellikle bu konuda başarılı olmak için resmi san ve yetki gerekli ise, aslında o, benim kendimde yoktu. Başarı sağlamak için, içinde bulunduğum durum ve koşulların ne olduğu anlaşıldıktan sonra, benden resmi yöntemlere göre san ve yetki aramanın yeri olamayacağı söz götürmezdi. Elbette Refet Bey'i Konya'ya görevli olarak gönderirken biz kendisine, amaca uygun olarak her türlü iş ve davranış için tam ve geniş yetki vermiştik. Bunun kullanılması ve uygulanması, onun yeteneğine ve gücüne bağlı idi.

Baylar, her yeri çalışmaya ve ulusal örgütler kurmaya yöneltmek için uğraşırken İstanbul Hükümetinin isteklerine hizmet eden kimi sivil örgütlerin baş yöneticilerinin sözde ruhsal gözdağı veren telyazıları da alıyorduk. Örneğin, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza adında biri, yaptıklarımızın İtilaf Devletlerine saldırı sayıldığını ve bu yüzden bütün Osmanlı ülkesinin İtilaf Devletleri askerlerinin işgali altına gireceğini, böylelikle Türk Hükümetine son verileceğini, ilgililerle görüşerek öğrendiğini bildiriyor ve İstanbul Hükümeti ile anlaşmamızı öneriyordu. Bu telin Mutasarrıfa yabancılarca yazdırıldığına kuşku yoktu. Buna, elbette gereği gibi karşılık verildi. *(belge: 108)*

General Harbord Kurulu ve Generale verdiğim karşılık

Baylar, hatırınızda olsa gerektir ki, ülkemizde ve Kafkasya'da inceleme yapmak üzere Amerika Hükümeti General Harbord'un başkanlığı altında bir kurul göndermişti. Bu kurul Sıvas'a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya görüşmelerde bulunduk. Generale, ulusal ayaklanmanın amacı ve ereği; ulusal örgüt ve birliğin ortaya çıkış nedeni; Müslüman olmayan azınlıklara karşı olan duygular; yabancıların ülkemizde yıkıcı propagandaları ve işleri üzerine geniş ve kanıtlı açıklamada bulundum. Generalin bazı beklenmedik sorularıyla karşılaştım. Örneğin: "Ulus, düşünülebilen her türlü girişim ve özveride bulunduktan sonra da başarı elde edilemezse ne yapacaksın?" Verdiğim karşılıkta – yanlış hatırlamıyorsam – demiştim ki :

Bir ulus varlığını ve bağımsızlığını korumak için düşünülebilen girişim ve özveriyi yaptıktan sonra başarır. Ya başarmazsa demek, o ulusu ölmüş saymak demektir. Öyle ise, ulus yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık söz konusu olamaz.

Generalin sorduğu sorudan asıl amacın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Ama, verdiğim karşılığı onun beğendiğini bugün yeri gelmişken söylemek isterim.

Abdülkerim Paşa'nın tavassutları

Efendiler, Eylülün 25 inci günü akşamı, Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey'den aldığım bir şifre telgraf müfadı şu idi : «Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşa'yı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezaretinin vilâyet şifresiyle bir şifre yazdırdılar. Bunun hulâsası, padişahın beyannamesindeki irşadat-ı âlimaneye tatbik-ı hareket suretiyle halâs-ı vatan müyesser olacaktır. Harekât-ı milliye, âlem-i medeniyette menfur gayeler suretinde tecelli ettirildi. Hükûmetle milletin ayrılığı müdahale-i ecnebiyeyi davet edecektir. Konferans hakkımızda karar verirken bu ihtilâf, nişane-i hayır ve selâmet olmayacaktır. Neticede müdiran-ı harekât ile görüşmek üzere, zevat-ı âliye ile, bildirilecek yerde, mülâkatı emrivaki suretinde arz ve vaktin darlığından cevap beklenilmektedir. İçtihadat-ı fikrîye riayeti, şahsa ve şerefe ait masuniyeti temhidat-ı müselsele ile ilâve ediyor. Telgrafı yazan bu zat, Erkânıharbiye Mirlivalarından Abdülkerim Paşa'dır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa vesatatiyle ve aynı şifre ile cevap intizarındadır. Mumaileyh, bu hilesi ile müracaatın bizden olduğunu ilân ve işaa etmek olduğu anlaşılıyor. Telgraf başında intizarda bulunduklarından bir dakika evvel kabul edilip edilmeyeceği ile ne cevap verileceğinin iş'arı müsterhamdır. Ali Fuat Paşa Hazretlerine de yazılmıştır» *(Ves. 109)*.

Mahmut Bey'e aynı günde saat 7 sonrada makina başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim: «Kerim ve Hadi Paşalara, Fuat Paşa'nın Ankara'da bulunmayıp meşgul olduğunu ve fakat görüşmek arzu eyledikleri takdirde, Sıvas'ta bulunan, Heyet-i Temsiliye ile ve bu Heyet meyanında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makina başında arzu eyledikleri tarzda görüşmek mümkün olduğunu bildirirsiniz. (Onlar görüşmek arzusunda iseler) kaydinde dikkatli bulunmak lâzımdır» *(Ves. 110)*.

Mahmut Bey, Kerim Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgrafı aynen bize de yazdı. Muhteviyatı aşağı yukarı Mahmut Bey'in hulâsa ettiğinden ibaretti *(Ves. 111)*.

Efendiler, hükûmet-i merkeziye ile yaptığımız rüptür (rupture) ün on beşinci günündeyiz. Karar-ı milliye karşı vaz'ı muhalefet alan bazı yerler, hahnahah, cereyan-ı milliye mutavaate mecbur edildi. Hükûmet-i merkeziyeye hâdim bazı memurlar ya firar ettiler veya mahkûm vaziyete ilka edildiler. İstanbul'a, bütün memleketten, hergün hükûmet-i merkeziyenin ıskatı talebine ait, binlerce telgraflar yağdırılmağa başlandı. İtilâf Devletlerinin, Anadolu'da dolaşan zabit ve memurları, harekât-ı milliyeye karşı bitaraf olduklarını, memleketin vaziyet-i dahiliyesine karışmayız sözünü, her tarafta açıktan

Abdülkerim Paşa'nın aracılığı

Baylar, Eylülün 25'inci günü akşamı, Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu Komutan Vekili Mahmut Bey'den aldığım bir şifre telde şunlar bildiriliyordu : "Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşa'yı telgraf başına istediler. Dahiliye Nazırlığının il şifresiyle bir kapalı tel yazdırdılar. Bunun özeti şöyledir : "Padişahın bildirisindeki bilgince yol göstermelere uymakla yurdu kurtarma işi başarılacaktır. Ulusal eylem, uygarlık dünyasında iğrenç erekler gibi gösterildi. Hükümetle ulusun ayrılığı, yabancıların işe karışmasına yol açacaktır. Konferans, hakkımızda karar verirken bu anlaşmazlık, iyilik ve esenlik belirtisi olmayacaktır. Sonuç olarak, eylemin yöneticileriyle görüşmek üzere, yüksek kişilerle bildirilecek yerde buluşma, bir olupbitti biçiminde istenmekte ve zamanın darlığından, hemen yanıt beklenilmektedir. Görüşlere saygı gösterileceği, kişiliğe ve şerefe dokunulmayacağı da uzun girişlerle bildiriliyor. Teli yazan bu kişi, kurmay tuğgenerallerden Abdülkerim Paşa'dır. Bu tele Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa aracılığı ile ve gene bu şifre ile yanıt beklemektedir. Adı geçenin, bu düzeni ile, görüşme isteğinin bizden geldiğini duyurup yaymak amacını güttüğü anlaşılıyor. Telgraf başında beklemekte olduklarından, bir dakika önce kabul edilip edilmeyeceği ile ne karşılık verileceğinin bildirilmesi saygı ile rica olunur. Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne de yazılmıştır." *(belge : 109)*

Mahmut Bey'e o gün saat 7 sonrada makine başında verdiğim telde şunları bildirdim : "Kerim ve Hadi paşalara, Fuat Paşa'nın Ankara'da bulunmayıp işi olduğunu, ama görüşmek istiyorlarsa Sıvas'ta bulunan Heyeti Temsiliye Kurulu ile ve bu kurul arasında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makine başında diledikleri gibi görüşebileceklerini bildirirsiniz. 'Onlar görüşmek isteğinde iseler' diye bildirmeye dikkat etmek gereklidir." *(belge : 110)*

Mahmut Bey, Kerim Paşa'nın Ankara'ya çektiği teli olduğu gibi bize de yazdı. İçindekiler, aşağı yukarı Mahmut Bey'in özetlediği şeylerdi. *(belge : 111)*

Baylar, İstanbul Hükümeti ile ilgiyi kesişimizin on beşinci günündeyiz. Ulusal karara karşıt bir durum alan kimi yerler de, ister istemez ulusal akıma uymaya zorlandı. İstanbul Hükümetine hizmet eden kimi görevliler ya kaçtılar ya da boyun eğme durumuna getirildiler. İstanbul'a, bütün yurttan, her gün İstanbul Hükümetinin düşürülmesi isteğini bildiren binlerce tel yağdırılmaya başlandı. İtilâf Devletlerinin Anadolu'da dolaşan subay ve görevlileri, ulusal ayaklanmaya karşı tarafsız olduklarını ve "ülkenin iç işlerine karışmayız" sözünü her yerde açıktan söylemeye baş-

söylemeğe başladılar. Bu vaziyet karşısında nihayet, padişah ve Ferit Paşa, harekât-ı milliye müdiraniyle itilâftan başka çare kalmadığına ve fakat her halde, muhafaza-i mevki eylemek şartiyle, bu itilâf yolunu bulabilecek vasıtalar araştırmağa başladıklarına hükmolunursa hata edilmiş olmaz itikadındayım.

Efendiler, ismi geçen Abdülkerim Paşa merhum, benim çok kadîm arkadaşım idi. Çok namuslu, hamiyetli ve temiz kalpli bir vatanperverdi. Selânik'te ben kolağası, o binbaşı olarak bir büroda çalışmış, senelerce hususî arkadaşlık etmiştik. Merhumun etvar ve akvalinden tarikat mensubininden olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere müdavemet ettiği de görülmüştür. Fakat herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktur. Çünkü, kendisini itikadat ve vicdanî telâkkiyatında, derecat-ı maneviyede – hazret-i evvel, büyükhazret – kabul ediyordu ve daire-i uhuvvetinde bulunanlara hazret, kutup ve saire gibi – kendisince muhatabında gördüğü istidada göre – makamlar tevcih ederdi. Bana da kutbül'aktap derdi. Şimdi izah edeceğim muhaberemizde de bu noktalara tesadüf edeceğiz. Kerim Paşa'nın kendine mahsus, bir usul-i beyan ve tarz-ı tahriri vardı. Kerim Paşa, çok samimî ve zamanında pek çok mucib-i şöhreti olan yüksek bir belâgatle görüşür ve öyle yazardı. Kendisinde, ikna hassa ve kudreti olduğu da zan ve farzedilirdi. Bizim, Selânik'te bulunduğumuz sıralarda, orada ordu kumandanlığı ve ordu müfettişliği ile bulunmuş olan, Hadi Paşa, Kerim Paşa'yı izah ettiğim evsafiyle beynelihvan muhterem ve mahbup olarak tanımıştı.

İşte, Ferit Paşa'nın kabine arkadaşı Hadi Paşa, sıkışmış olan padişahın ve Ferit Paşanın, pek münasip bir vasıta ile imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa, Ali Fuat Paşa'yı da Selânik'ten tanıyordu.

Efendiler, 27/28 Eylül 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. Tarafeyn yekdiğerini şu sözlerle tanıdı :

Sıvas — Mustafa Kemal Paşa, telgraf başındadır. Kerim Paşa'ya söyleyiniz, buyursunlar, diyorlar.

İstanbul — Zât-ı samileri, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum.

Ben — Evet, Muhterem Kerim Paşa Hazretleri; dedikten sonra :

ladılar. Bu durum karşısında artık Padişah ve Ferit Paşa, ulusal eylem yöneticileriyle anlaşmaktan başka çıkar yol kalmadığı, ama her halde, yerlerini bırakmaksızın bu anlaşma yolunu bulabilecek aracılar araştırmaya başladıkları kanısına varmak yanlış olmaz inancındayım.

Baylar, adı geçen, rahmetli Abdülkerim Paşa, benim çok eski arkadaşım idi. Çok namuslu, ulusal onuru olan ve temiz yürekli bir yurtseverdi. Selânik'te ben kolağası, o binbaşı olarak bir odada çalışmış, yıllarca özel arkadaşlık etmiştik. Rahmetlinin durumundan ve sözlerinden bir tarikattan olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere devam ettiği de görülmüştür. Ama, herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktu. Çünkü kendisini, inançlarında din ve vicdan anlayışında tinsel katlardan "birinci hazret [1], büyük hazret" sayardı ve kardeşlik çevresinde bulunanlara : – konuştuğu kimsede, kendisince gördüğü yeteneğe göre – "hazret", "kutup [2]" ve daha başka makamlar verirdi. Bana da "kutuplar kutbu" derdi. Şimdi açıklayacağım haberleşmemizde bu sözlere rastlayacağız. Kerim Paşa'nın kendine özgü bir konuşma ve yazma yöntemi vardı. Kerim Paşa, çok açık yürekle ve zamanında kendisine pek çok ün kazandıran yüksek bir dil uzluğu [3] ile görüşür ve öyle yazardı. Kendisinde inandırma niteliği ve gücü olduğu da sanılır ve varsayılırdı. Bizim, Selânik'te bulunduğumuz sıralarda, orada ordu komutanlığı ve ordu müfettişliği görevi ile bulunmuş olan Hâdi Paşa, Kerim Paşa'yı, açıkladığım özelliği ile dostlar arasında sayılır ve sevilir biri diye bellemişti.

İşte, Ferit Paşa'nın hükümetteki arkadaşı Hâdi Paşa, sıkışmış olan Padişahın ve Ferit Paşa'nın, pek uygun bir yolla yardımına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa, Ali Fuat Paşa'yı da Selânik'ten tanıyordu.

Baylar, 27/28 Eylül 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. İkimiz birbirimizi şu sözlerle tanıdık :

Sıvas — "Mustafa Kemal Paşa telgraf başındadır. 'Kerim Paşa'ya söyleyiniz, buyursunlar' diyorlar."

İstanbul — "Siz, yüce kişileri Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum?"

Ben — "Evet, sayın Kerim Paşa Hazretleri," dedikten sonra :

[1] ulu makam, ulu kişi.
[2] uç, büyük kişi, bilgin kişi.
[3] belâgat.

Kerim Paşa — Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine : adresini yazdırdı ve «Paşaya söyleyiniz anlar; hazret-i evvel karşınızdadır» sözlerini, bir nevi parola gibi ilâve etti. Kerim Paşa, «Afiyet-i âlileri iyidir inşallah kardeşim» diye başladı.

Kerim Paşa'nın, İstanbul hükûmeti tarafından saffet-i kalbinden ve necabet-i ahlâkıyesinden istifade edilerek nasıl aldatıldığını anlamak için mukaddeme-i kelâmını aynen kendisine tekrar ettireceğim; Kerim Paşa merhum şöyle devam etti :

Emr-i hayr-ı vatan için, büyük vatanperver kardeşim ile ve ihvan-i âliye-i temsiliye ile müdavele-i efkâr etmek isterim. Hakipayinize isal kılınmak üzere Ali Fuat Paşa vasıtasiyle bir telgraf göndermiştim. Yed-i âlinize vâsıl olan işte, o telgraf esası üzerine bir hall-i meşkûr, inşallah iktitaf ederiz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek mühim devre-i mudileyi lûtf-ı Huda ile sahne-i teysire isal kılarız. Bundan, bikerem-i Huda nurdan mahlûk amal-i rehakârımız mürşid-i dilimizden buna dair mühim şeyler konuşarak, telfik-ı maksud-ı vatan kılalım değil mi? Pek fatin ve müdebbir kardeşim. Ne buyurursunuz, ruhum! Bedhahan-ı hâksarın bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiraatını ve alenî takibat-ı mel'anetlerini kıralım ve onları kemingâh-ı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakalım ve yalnız, hükûmet ile milletin sırf selâmet-i vataniyeye ait hidemat ve icraatını telif edelim ki, gaye-i müştereke ve mübeccele zaten hep birdir. Endişe-i vatanla gösterilen bunca necip tezahüratın cihan-ı medeniyet karşısında muazzez topraklarımızın hıfz ü sıyanetine ait en büyük hamiyet-i vatanperverî olduğunu bir kere daha temhit zımnında mevcut müşkülât-ı ahvali refedelim ve buna bir çare bulmak için de, bu muazzez kardeşiniz ile müdavele-i efkâra başlayalım, muntazırım kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında, hükûmetin vâsi derecede bir hüsn-i niyyet izhar ettiğini ilâve eylerim ruhum.

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylül, gece yarısından evvel saat 11 de başlayan bu muhaberemiz, gece yarısından sonra saat yedi buçuğa kadar, tam sekiz buçuk saat devam etti. Üç safhaya ayrılabilen bu muhaberemiz, eser-i cedit denilen büyük tabaka kağıtlardan yirmi beş sahife doldurdu. Bunların kâffesini, burada okuyarak, tahammülünüzü suiistimal etmekten korkarım. Kerim Paşa merhumun, esaslı nokta-i nazarlara ve – kendisinin telâkkisine rağmen – maatteessüf kuvvetli bir mantığa istinat etmemekle beraber tatlı sözlerinin ve mutantan cümlelerinin okunup işitilmesini temin için, neşredeceğim vesaik meyanına, bu muhaberemizi de aynen ithal edeceğim.

Yalnız, bu muhaberede tarafeynin, takip ettikleri hedef ve istinat ettiği esas noktalar hakkında bilhassa neticesine dair mücmel bir fikir verebilmek için müsaade buyurursanız her safhasından birer nebze bahsedeceğim.

Kerim Paşa'nın, arzettiğim, ilk telgrafına cevap verirken, biraz da, onun tarz ve üslûbuna uymuş olduğum görülecektir.

Kerim Paşa — "Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" adresini yazdırdı ve : "Paşaya söyleyiniz anlar; Birinci Hazret karşınızdadır." sözlerini, bir çeşit parola gibi ekledi. Kerim Paşa : "Yüce esenliğiniz yerindedir inşallah kardeşim." diye başladı.

Kerim Paşa'nın, İstanbul Hükümetince, temiz yürekli ve temiz ahlaklı oluşundan yararlanılarak, nasıl aldatıldığını anlamak için sözlerinin başlangıcını olduğu gibi, kendisine yeniden söyleteceğim. Rahmetli Kerim Paşa şöyle devam etti :

"Yurdun iyiliği için, büyük yurtsever kardeşimle ve yüksek Heyeti Temsiliye üyesi dostlarla görüşmek isterim. Sizlere ulaştırılmak üzere Ali Fuat Paşa aracılığı ile bir tel çekmiştim. Yüksek ellerinize ulaşan işte o teldeki ilkelere göre, inşallah sevindirici bir çözüm yolu buluruz. Ülkenin geçirmekte olduğu nazik, önemli ve güç dönemi Tanrı'nın yardımı ile kolaylık alanına ulaştırırız. Bunun için, Tanrı bağışı ile nurdan yaratılmış, kurtarıcı dileklerimizin gönül aydınlatıcısıyla bununla ilgili önemli şeyler konuşarak, yurt ülküsünde birleşelim, değil mi pek akıllı ve tedbirli kardeşim? Ne buyurursunuz, ruhum? Kötücül alçakların, bu güzel ülkemiz üzerindeki iftiralarını ve açıkça kötülük gütmelerini önleyelim ve onları umutlarının pusularında kötürüm ve cansız bırakalım ve yalnız hükümet ile ulusun, sadece yurt esenliği ile ilgili hizmetlerini ve işlerini uzlaştıralım ki ortak ve yüce ülkümüz aslında hep birdir. Yurt kaygısı ile gösterilen bunca temiz duygulu gösterilerin, uygarlık dünyası karşısında kutsal topraklarımızın elde tutulması ve korunması ile ilgili en büyük yurtseverlik olduğunu bir kez daha belirtmek için bugünkü durumun güçlüklerini kaldıralım ve buna çare bulmak için de, bu sevgili kardeşinizle görüşmeye başlayalım. Bekliyorum kardeşim. Bu girişimim üzerinde hükümetin geniş ölçüde bir iyi niyet gösterdiğini sözlerime eklerim, ruhum."

Baylar, Kerim Paşa ile 27/28 Eylül, gece yarısından önce saat 11'de başlayan bu görüşmemiz, gece yarısından sonra saat yedi buçuğa dek, tam sekiz buçuk saat sürdü. Üç evreye ayrılabilen bu görüşmemiz, "esericedit" denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sayfa doldurdu. Bunların hepsini burada okuyarak, dinlemeye katlanışınızı kötüye kullanmaktan korkarım. Rahmetli Kerim Paşa'nın, köklü görüşlere ve – kendisinin anlayışına uymasa da – yazık ki, güçlü bir mantığa dayanmamakla birlikte tatlı sözlerinin ve gösterişli cümlelerinin okunup işitilmesini sağlamak için, yayımlayacağım belgeler arasına, bu görüşmemizi de olduğu gibi katacağım.

Yalnız bu görüşmede iki yanın, güttükleri amaç ve dayandığı temel noktalar üzerinde, özellikle sonuç üzerinde kısaca bir fikir verebilmek için izin verirseniz her evresinden birer parça söz edeceğim.

Kerim Paşa'nın, bilginize sunduğum ilk teline yanıt verirken biraz da onun yöntemine, anlatım özelliğine[1] uymuş olduğum görülecektir.

[1] üslubuna.

Cevabımda, ben de, böyle başladım :

«Kerim Paşa Hazretlerine; (kutbül'aktap) deyiniz anlar!» hitabını müteakip «şimdi cevap veriyorum» dedim.

«Pek muhterem ve nezih kalpli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretlerine; elhamdülillâh afiyetim berkemaldir. Büyük ve necip milletimizin, hukuk-ı meşruasını müdrik ve onu muhafaza ve müdafaaya bütün mevcudiyetiyle mütevessil olduğunu görmekle pek mes'udum.... Müdavele-i efkâr etmek hususunda ızhar buyurulan arzuya samimiyetle teşekkür ederiz. ....
Fuat Paşa Hazretleri vasıtasiyle keşide buyurulan telgrafname müfadına vâkıf bulunuyoruz. ....

....

Medar-ı istinat ittihaz buyurulan beyanname muhteviyatının Ferit Paşa ve rüfekasına bir hitap ve itap olduğu edna mülâhaza ve tetkik ile sübut bulacak bedihiyattandır. Kalb-i humayunu amik teessürata duçar eden ahval ve harekât, milletimiz tarafından değil, fakat, Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların rüfeka-yı mesaisi bulunan Harput Valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Bey taraflarından irtikâp olunmuştur.

Malatya teşebbüs-i ihanetkâranesi, Çorum tertib-i hainanesi, Konya teşebbüs-i mezbuhanesi safahat-ı hakikiyesiyle vasıl-ı ıttılaınız olmuş değilse, zât-ı âlilerinizi de mebde-i hallolmak üzere tasavvur buyurduğunuz noktada isabetsizlikten dolayı mazur görürüz. ......

....

Enzar-ı ecanibin lehimize tebeddülü mahz-ı hakikattir. Ancak bu tebeddül, hiçbir vakit Ferit Paşa hükûmetinin takip eylediği siyaset neticesi değildir. Bu netice, milletimizin ızhar ve ispat-ı mevcudiyet zımnında bizatihi aldığı, teşebbüs-i azimkârane semeresidir. İşte bu hususta, zât-ı şahaneyi iğfal ediyorlar ......

Çare-i necat ve umde-i hayat ancak ve ancak – Kuva-yi Milliyenin âmil ve irade-i milliyenin hâkim – olmasındadır. Bu esas-ı metîn ve meşrudan zerretüma inhiraf, maazallahü teâla, devlet ve millet ve vatanımız için husran-ı elîmi mucip olur. ....

Harekât-ı necibe-i milliyemizi suitefsir ve ilân etmekten hâlî kalmayan, bedhahan-ı hâksarın çok olduğu muhakkaktır. Fakat, şayan-ı

Verdiğim karşılıkta ben de şöyle başladım :

"Kerim Paşa Hazretlerine : Kutuplar kutbu, deyiniz, anlar." diye başladıktan sonra : "Şimdi karşılık veriyorum." dedim.

"Pek saygıdeğer ve temiz yürekli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri'ne : Tanrı'ya şükürler olsun sağlığım yerindedir. Büyük ve soylu ulusumuzun yasal haklarını anlamış ve onu korumaya ve savunmaya bütün varlığı ile girişmiş olduğunu görmekle pek mutluyum.... Görüşmek için gösterilen isteğe candan teşekkür ederiz. .... Fuat Paşa Hazretleri aracılığı ile çekilmiş olan telyazısının içindekileri öğrenmiş bulunuyoruz.
....
....
Temel olarak alınan bildiri içindekilerinin Ferit Paşa ve arkadaşlarına yöneltilmiş bir haykırış ve çıkışma olduğunun, azıcık düşünme ve inceleme ile ortaya çıkacağı besbellidir. Padişahın yüreğini derin üzüntülere uğratan davranışlar ve işler, ulusumuzca değil, ama Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların çalışma arkadaşları bulunan Harput Valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Beylerce işlenmiştir.

Malatya'daki alçakça girişim, Çorum'daki haince düzen, Konya'da yapılan çılgınca girişim, gerçek evreleriyle size bildirilmemişse sizi de çözüme başlangıç olmak üzere düşündüğünüz noktadaki yanılmanızdan dolayı özürlü sayarız. ....
....
Yabancıların görüşlerinin bizden yana değişmesi gerçeğin kendisidir. Ancak bu değişme, hiçbir zaman Ferit Paşa Hükümetinin güttüğü siyasa sonucu değildir. Bu sonuç, ulusumuzun varlığını gösterme ve tanıtlama yolunda kendisinin yaptığı dayançlı[1] girişimlerin meyvesidir. İşte bu konuda, Padişahı aldatıyorlar. ......
....

Kurtuluş çaresi ve yaşama ilkesi ancak ve ancak "Kuvayı Milliye'nin etken ve ulusal iradenin egemen" olmasındadır. Bu sağlam ve yasal ilkeden en küçük ayrılış, Tanrı korusun devlet, ulus ve yurdumuz için çok acı bir yıkım doğurur. ....
....

Temiz duygularla yapılan ulusal eylemimizi kötüye yormaktan ve böylece yaymaktan geri durmayan aşağılık kötücüllerin

[1] azimli.

esef-i amiktir ki, bu bedhahan-ı mel'anetin başında, devlet-i ebet müddetimizin sadrınişini Ferit Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım Bolşevikler girdiğini ve harekât-ı milliyenin Bolşevik harekâtı olduğunu resmen ilân ve işaa eden bu bedbahtlardır.

Necip ve nezih harekât-ı milliyemizin, İttihatçıların harekât-ı mezbuhanesi olduğunu ve İttihatçıların parasiyle tedvir olunduğunu resmen ve alenen cihana, ecnebi gazetecilerine söyleyen bu gafillerdir.

Anadolu'da, şuriş olduğunu ajanslarla resmen ilân eden ve – mütareke madde-i mahsusasına nazaran – muazzez vatanımızı düşman işgaline maruz bırakmak isteyen bu cahillerdir.

Malatya ahali-i İslâmiyesiyle Sıvas ahali-i İslâmiyesini birbiriyle mukateleye sevketmek isteyen bu zavallılardır. Harekât-ı milliyenin önüne geçeceğim diye Sıvas'ın ve hassasiyet-i milliyenin görüldüğü heryerin ecnebiler tarafından işgalini isteyen bu hainlerdir. Maahaza, bizim en mübeccel gayemiz; tıpkı tasavvur-ı biraderileri veçhile bedhahanın, bu güzel memleketin üzerindeki iftiraatını ve alenî takibat-ı mel'anetlerini kırmak ve anları kemingâh-ı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakmak ve devlet ile milletin icraatını sırf selâmet-i vataniyeye ait noktada telif eylemektir. Elhamdülillâhi teâla, bu gayenin temin-i istihsalinde, artık milletimiz her türlü âsar-ı bedhahaneyi kırmış ve bütün celâdetiyle hatve-i azimkâranesini atmıştır. Ecanip dahi, milletin kuvvet-i şamilesini ve niyet-i azimkâranesini ve buna mukabil hükûmet-i merkeziyenin ne kadar, biasıl ve millet ile alâkasız, bir heyet-i âcize olduğunu takdir etmiştir. Merzifon'u tahliye ettiler. Samsun'u da tahliyeye başladılar. Umur-ı dahiliyemize ve harekât-ı milliyemize karşı bitaraf kalacaklarını ifade ediyorlar. İşte teşebbüsat-ı milliyemizin, temin-i istiklâl hususunda istihsaline muvaffak olduğu ilk netice budur.

Cereyan-ı millî, İstanbul'da, Kanun-ı Esasî ahkâmına temin-i riayetle neticepezir olacaktır.

Hükûmet-i hazıranın, vâsi derecede bir hüsn-ü niyyete malik bulunduğu zannında, isabet olmadığını arzetmeme müsaade buyurmanızı rica ederim.

çok olduğu kuşku götürmez. Ama, ne çok yazıktır ki, hep kötülük düşünen bu adamların başında, sonsuzluğa dek var olacak devletimizin sadrazamı bulunan Ferit Paşa ve nazırlık görevinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları var.

Ülkemize takım takım Bolşevikler girdiğini ve ulusal eylemin Bolşevik ayaklanması olduğunu resmi olarak duyuran ve yayan bu karayazılı[1] kişilerdir.

Yüksek ve temiz duygularla yapılan ulusal eylemimizin, İttihatçıların son ölüm kalım çabası olduğunu ve İttihatçıların parasıyla yönetildiğini resmi olarak ve açıkça dünyaya, yabancı gazetecilere söyleyen bu aymazlardır.

Anadolu'da karışıklık olduğunu ajanslarla resmi olarak duyuran ve – Ateşkes Anlaşmasının özel maddesine göre – sevgili yurdumuzun düşman eline geçmesine yol açmak isteyenler bu bilgisizlerdir.

Malatya'daki Müslüman halkla Sıvas'taki Müslüman halkı birbiriyle boğazlaşmaya sürüklemek isteyen bu zavallılardır. Ulusal eylemin önüne geçeceğim diye Sıvas'ı ve ulusal duyarlığın görüldüğü her yeri yabancıların işgalini isteyen bu hainlerdir. Bununla birlikte, bizim kutsal amacımız, tam siz kardeşimin düşündükleri gibi, kötücüllerin bu güzel yurt üzerindeki iftiralarını ve açıkça yaptıkları kötülükleri önlemek ve onları umutlarının pusunda kötürüm ve cansız bırakmak ve devlet ile ulusun yürüttüğü işleri ancak yurdun esenliği ile ilgili noktada uzlaştırmaktır. Tanrı'ya şükürler olsun, bu amacın gerçekleştirilmesinde artık ulusumuz her türlü kötücül davranışları kırmış ve bütün yiğitliğiyle dayançlı adımını atmıştır. Yabancılar bile, ulusun yaygın gücünü, dayançlı dileklerini, İstanbul Hükümetinin ise, tersine, ne denli köksüz ve ulus ile ilgisi bulunmayan güçsüz bir kurul olduğunu çok iyi anlamıştır. Merzifon'u boşalttılar. Samsun'u da boşaltmaya başladılar. İçişlerimize ve ulusal eylemimize karşı tarafsız kalacaklarını söylüyorlar. İşte ulusal girişimlerimizin, bağımsızlığı sağlama yolunda elde edebildiği ilk sonuç budur.

Ulusal akımdan, İstanbul'da Anayasa hükümlerine uyulmakla sonuç alınabilecektir.

Şimdiki hükümetin, geniş ölçüde bir iyiniyet beslediği sanısının yerinde olmadığını bildirmeme izin vermenizi rica ederim.

[1] bedbaht.

Ben, daha Erzurum'dan, Ferit Paşa'ya hakikat-i vaziyeti izah ederek, milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine muhalefet ve mümanaat vadisinde devam etmemesi lüzumunu ihtar etmiştim. Bu zat-ı gafil, buna cevap vermemekle beraber, cereyan-ı millinin birkaç kişinin eser-i tahrikâtı olduğunu ilân etti ve hırs-ı menfaatle ve amâ-yi cehil ve gafletle iki tarafı idare ederek muhafaza-i mevki edebilecekleri zann-ı batılında bulunan birkaç valisinin iğfalkâr raporlarını benim nezih ve vatanperverane irşadatıma tercih etti. Bugün, her türlü habaset ve hıyanet ve acz ü meskenet mevkiinde kaldıktan ve millet de bütün hakayik-ı ahvale vuzuh-ı tam ile vâkıf olduktan sonra, bize düşen vazife; en seri hareketle amal-i milliyeye mutavaatkâr, yeni bir kabinenin mevki-i iktidara gelmesini temin etmektir.

Eğer bugünkü kabinenin, şahısları ve hayatları hakkında bir gûna tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle iştigal tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz namına kendilerine istedikleri söz ve teminatı vermeği dahi milletimizin menfaati muktaziyatından addederiz. Fakat, tuttukları tarik-ı nasavapta taannüt ve temerrüde devamları halinde, hâdis olacak avakibın mes'uliyeti kendilerine raci olacaktır.

İşte, vukubulan teşebbüs-i hayırhahileri münasebetiyle bir defa daha ve son defa, zât-ı necibaneleri gibi kalbi cidden vatan ve millet aşkiyle ve padişaha muhabbet ve sadakatle memlû olan ve hatıra-i uhuvvetini daima hürmetle muhafaza eylediğim kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleriyle de iblağ etmiş olmak, bizim için her türlü vicdanî huzurun teeyyüdüne medar olmuştur.»

Efendiler, buraya kadar söylediğim sözler bir maddenin hulâsasıdır.

Bundan sonra gelen maddede :

«Harekât-ı milliye, vüs'at-i kâmile ile İstanbul'a ilerlemektedir. Ferit Paşa ve rüfekası buna vâkıftır. Zât-ı âlileri de bu malûmatı talep ve tenevvür buyurunuz» dedikten sonra filhakika o günlerde, tecelli etmiş olan muvaffakıyetli harekât raporlarını hulâsa ederek izahat verdim ve «Artık, bütün bu harekâtı tevkif, yalnız ve ancak bir şeye mütevakkıftır. O da, âmal-i milliyeye bütün manasiyle mutavaatkâr bir zata kabine riyasetinin tevcihine ve o zatın da âmal-i milliyeyi anlayarak ona göre ittihaz-ı tedabire tevessül eylemesine vabestedir» dedim.

«Bütün bu mesrudatımıza nazaran bir mütalea-i biraderileri varsa lûtfen bildirmenizi rica ederim» cümlesinden sonra «Anadolu ve Rumeli

Ben, daha Erzurum'dan, Ferit Paşa'ya gerçek durumu açıklayarak, ulusun gücüne ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine, karşı gelme ve engelleme davranışını sürdürmemesi gerektiğini hatırlatmıştım. Bu aymaz kişi, buna yanıt vermemekle birlikte, ulusal akımın birkaç kişinin kışkırtmasından doğduğunu ilân etti ve bir çıkar tutkusu ile, bilisizlikten ve aymazlıktan doğan körlükle iki yanı da kollayarak yerlerinde tutunabilecekleri yanlış kanısında bulunan birkaç valisinin aldatıcı raporlarını, benim temiz ve yurtseverce uyarmalarıma üstün tuttu. Bugün o, her türlü kötülük, hainlik, güçsüzlük ve uyuşukluk içine daldıktan ve ulus da bütün olup bitenlerin gerçek yüzünü tam açıklıkla öğrendikten sonra, bize düşen ödev, pek çabuk davranarak ulusun isteklerine uyacak yeni bir hükümetin iş başına gelmesini sağlamaktır.

Eğer bugünkü hükümet üyelerinin kişisel durumları ve canları için herhangi bir kuşkuları varsa, bugün için böyle şeylerle uğraşmak düşüklüğünde bulunulmayacağına, pek yüksek olan ulusumuz adına kendilerine istedikleri sözü ve güvenceyi vermeyi de ulusumuz yararı için gerekli sayarız. Ama, tuttukları yanlış yoldan dönmemede dikbaşlılıkla direnirlerse bundan doğacak sonuçların sorumluluğu kendilerine düşecektir.

İşte, yaptığımız iyicil girişim dolayısıyla bir kez daha ve son olarak, yüksek kişiliğiniz gibi yüreği gerçekten yurt ve ulus sevgisiyle ve Padişaha sevgi ve bağlılıkla dolu olan ve kardeşlik anılarını her zaman saygı ile taşıdığım kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri aracılığıyla da bildirmiş olmak, bizim için her türlü vicdan rahatlığının gerçekleşmesine yaramıştır."

Baylar, buraya değin söylediğim sözler bir maddenin özetidir.

Bundan sonra gelen maddede :

"Ulusal eylem, olanca genişliği ile İstanbul'a doğru ilerlemektedir. Ferit Paşa ve arkadaşları bunu bilmektedir. Siz de bu bilgiyi isteyip aydınlanınız." dedikten sonra gerçekten o günlerde yapılmış olan başarılı askeri hareketlerle ilgili raporları özetleyerek anlattım ve : "Artık, bütün bu hareketleri durdurmak, yalnız ve ancak bir şeye bağlıdır. O da, ulusun isteklerine bütün anlamıyla uyacak bir kişiye hükümet başkanlığının verilmesine ve o kişinin de ulusal amaçları anlayarak ona göre önlem almaya girişmesine bağlıdır." dedim.

"Bütün bu söylediklerimiz karşısında siz kardeşimin de bir diyeceğiniz varsa bildirmek iyiliğinde bulunmanızı rica ederim."

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal» diye imzamı koydum.

Bunu müteakip, Kerim Paşa : «Evvela, zât-ı âlileriyle birlikte bulunan zevat-ı muhteremenin cümlesine selâm ve tekrimimi arz ve iblâğa lûtuf buyurmanızı rica ederim» mukaddemesiyle muhaberemizin ikinci safhasını küşat ettiler. Kerim Paşa, devam etti :

«Başladığım kısa mükâlematın bütün safahatını zât-ı âliniz izah ettiniz. İki yerde, hall-i emirde, isabet gösterilmediğini beyan ile mazur makamını serdettiniz. Gerçi, bütün ahval ve vakayi-i mahalliye malûm olamayınca bir meselede hakemlik etmek, müteassir ise de, memlekete ait işin hall ü faslında, sirac-ı münir, endişe-i nezih-i vatan olmak itibariyle, mesned-i müttekâbih metîn ve ruşenadır. Vatanın mukadderatına hükmedileceği şu sıralarda yekvücut bir millet ve hükûmetin göreceği işi nazar-ı ıttılaa alarak bunun hall-i sehile mazhar olmasını arzetmek isterdim.

Mebde-i hareket, ittihaz ettiğime işaret buyurduğunuz, beyanname-i humayunun, tarz-ı tefehhümünde, mümkündür ki bendeniz hata edeyim. Yalnız müsaade ediniz de, asıl hall-i umura en büyük bir istinatgâh telâkki edilen bu beyanname-i âlideki cihet-i camiayı izah ile, kelâm-ı mülûkânenin şümul-i ihanetkâranesini beyan edeyim. Ben zannediyorum ki, padişahımız....»

Ben, derhal Kerim Paşa'nın devamına mâni olarak, şunu yazdırdım :

— Kerim Paşa Hazretleri, lüzumundan fazla izahat maksad-ı asliden, tarafeyni uzaklaştırabilir ve bir de, beyanname-i humayunun tefsiratiyle fazla iştigal bifaidedir. Rica ederim, asıl mesele üzerinde görüşelim.

Kerim Paşa cevap verdi :

— Asıl mesele üzerine görüşeceğiz. Müsaade buyurunuz devam edelim efendim.

Ben — Rica ederim en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım, dedim.

Kerim Paşa — Evet, oraya geleceğiz efendim.

Ferit Paşa Kabinesi çekilmelidir

Söze, ben devam ettim ve «Kerim Paşa Hazretleri, mesai-i meşruamızın ve tezahürat-ı milliyenin artık, daha fazla suitelâkki edilmesine ve muhtac-ı tashih görülmesine ve bahusus bu tashihat ve tadilât için de cinayet ve ihaneti mertebe-i sübuta varan bir kabine erkânının müdafaat-ı gayrimeşruasının esas ittihaz edildiğini görmeğe tahammülümüz yoktur. Biz, son vaziyeti izah ve kat'î matlab-ı milleti arzettik. Bilmem tekrarı lâzım mıdır? Zât-ı âlileri bu lâzimülintaç arzu-yı milliye mukabil, Ferit Paşa Kabinesinin sadr-ı muallây-ı devle-

cümlesinden sonra: "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına Mustafa Kemal" diye imzamı koydum.

Bundan sonra, Kerim Paşa : "Önce sizinle birlikte bulunan sayın kişilerin hepsine selam ve saygılarımı sunmak iyiliğinde bulunmanızı rica ederim." başlangıcı ile görüşmemizin ikinci evresini açtılar. Kerim Paşa devam etti :

"Başladığım kısa konuşmanın bütün evrelerini siz anlattınız. İki yerde, işin çözümlenmesi için, doğru görüşe varılmadığını söyleyerek özürlü sayılacağımı ileri sürdünüz. Her ne kadar, bütün ülkede olup bitenler bilinemeyince bir işte hakemlik etmek güç ise de, yurtla ilgili işin çözümlenmesinde ışığımız, tertemiz yurt kaygısı olduğundan, dayanılacak temel, sağlam ve aydınlıktır. Yurdun alınyazısı için hüküm verileceği şu sıralarda, bütünlük gösteren bir ulus ve hükümetin göreceği işi göz önünde tutarak, bunun kolay çözüme ulaşması dileğimi bilginize sunmak isterdim.

Çıkış noktası olarak aldığıma işaret buyurduğunuz Padişah bildirisini anlayışta, ben yanılmış olabilirim. Yalnız, izin veriniz de asıl işin çözümlenmesinde en büyük bir dayanak sayılan bu yüksek bildirideki bütün yönleri açıklayarak, Padişahın bildirdiklerinin geniş kapsamını anlatayım. Ben sanıyorum ki, Padişahımız..."

Ben, hemen Kerim Paşa'nın sözünü keserek şunu yazdırdım : "Kerim Paşa Hazretleri, gereğinden çok açıklamalar, asıl amaçtan bizi uzaklaştırabilir; şu da var ki, Padişah bildirisi yorumlarıyla çokça uğraşmak yararsızdır. Rica ederim, asıl iş üzerinde görüşelim.

Kerim Paşa yanıt verdi :

"Asıl iş üzerinde görüşeceğiz, izin veriniz, devam edelim efendim."

Ben — "Rica ederim, en son söz ve öneri üzerinde anlaşalım." dedim.

Kerim Paşa — "Evet, oraya geleceğiz efendim."

Ferit Paşa Hükümeti çekilmelidir

Söze ben devam ettim ve : "Kerim Paşa Hazretleri, yasal çalışmalarımızın ve ulusal gösterilerin artık daha çok kötüye yorulmasına ve düzeltilmesine gerekli görülmesine ve hele, bu düzeltmeler ve değiştirmeler için de cinayeti ve hainliği tanıtlanmış olan bir hükümetin üyelerince yapılan yasadışı savunmaların temel olarak alındığını görmeye dayanamayız. Biz son durumu açıkladık ve ulusun kesin isteğini bildirdik. Bilmem yeniden bildirilmesi gerekli midir? Siz, ulusun sonuçlandırılması gerekli bu isteğine karşı Ferit Paşa Hükümetinin,

ti, hâlâ telvis etmesine vesatet etmek istiyorsanız bu mesainiz, hiçbir semere-i nafia bahşedemiyeceğinden başka, hakk-ı âli-i biraderilerindeki hissiyat-ı kadîme-i uhuvvetimizin de mucib-i tezelzülü olacağından endişe ederim.

Şimdi, Ferit Paşa, bilâifatei an mevkiini bir ehl-i namusa terkedecekse ve buna kanaatiniz varsa, hallolunacak hiçbir müşkül kalmamıştır. Aksi takdirde, tavassutunuz rencide - kalp olmanızdan ve bisut bir yorgunluktan başka bir neticeye iktiran etmeyecektir.

Ferit Paşa, muhafaza-i mevkie devam ederse, kendisinin akıbet-i elîmeye duçar olmasına sebebiyet verecektir. En son ve en kat'î söz budur: maksadımız, bu hakikat-i lâyetezelzeli, padişahın ıttılaına vazetmektir. Siz, ancak bu vazife-i asilâneyi ifa ile bugün vatan ve milletin zât-ı samilerinden intizar eylediği vazife-i diniye ve milliyeyi ifa buyurmuş olursunuz.»

Kerim Paşa, «Sözü uzatmamak tabiî maksud-ı aslidir» diye başlayarak sözü lüzumundan fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile hitam buldu. «Liveçhilvatan, burada, yaptığım şu teşebbüs elbette nezd-i ilâhide ve millette, bütün necabetleriyle pirayedar kalır ve işin sahib-i hakikisi olan hüdavendi kadîr, millet ve vatanın rehasını temin edecek esasat-ı müsebbibata böylece rapten ikmal eder, ulu Allahı, hallâl-i müşkülât eyler! Uyûn-ı muazzezelerinizi takbil ederim.»

Tekrar cevap vermek sırası bana, gece yarısından sonra saat 4.30'da geldi. Kerim Paşa'nın, temas ettiği noktaları cevapsız bırakamazdım. Ben de, uzun mütaleat serdettim ve nihayetinde, «binaenaleyh – dedim – bizim ve zât-ı âlileri gibi erbab-ı hamiyet ve vatanperveranın alacağı teşebbüsün gayesi ne olmak lâzımgelir? Her dakika-i idaresinden millet için, mukadderat-ı atiyemiz için, yeni bir sebeb-i felâket ihzarından başka bir semereye intizar olunmayan, Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığiyle iştigal mi, yoksa bir an evvel bu heyet-i gayrimeşruanın yerine ihtiyacat ve mukadderat-ı millet ve memleketle mütenasip bir heyet-i cedidenin deruhde-i umur-ı devlet eylemesi lüzumunu padişaha iblağa yol aramak mıdır? Lûtfen bu iki noktadan biri için evet veya hayır suretinde ita-yı cevap buyurursanız, nezd-i İlâhide ve millette bütün necabetleriyle pirayedar kalacağına şüphe olmayan teşebbüs-i necibanelerinin bizlere ait cihetindeki safhasını ikmal buyurmuş olursunuz.»

Kerim Paşa, talep ettiğimiz kısa cevaba yine uzun cevap verdi. Fakat bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle, bize padişahın iğfal edilmiş olmayıp her şeye vâkıf bulunduğunu anlatıyordu.

Kerim Paşa'nın bazı cümlelerinde şu sözler vardı: «Südde-i seniye-i mülûkâne hall ü hasm makamı olup meşru bir devlette bu ata-

devletin en yüce katını daha da kirletmesine aracılık etmek istiyorsanız, bu çabalamalarınız hiçbir yararlı meyve vermeyeceğinden başka, siz kardeşimiz için eskiden beri beslediğimiz kardeşlik duygularını da sarsacağından kaygılanırım.

Şimdi, Ferit Paşa, hiç zaman yitirmeden yerini bir namuslu kimseye bırakacaksa ve buna inanıyorsanız çözümlenecek hiçbir güçlük kalmamıştır. Yoksa, aracılığınız, kalbinizin kırılmasından ve yararsız bir yorgunluktan başka bir sonuca ulaşmayacaktır.

Ferit Paşa, yerini korumayı sürdürürse kendisinin acıklı bir sonuçla karşılaşmasına yol açacaktır. En son ve en kesin söz şudur : Amacımız bu sarsılmaz gerçeği Padişahın bilgisine sunmaktır. Siz, ancak bu kutlu görevi yapmakla, bugün yurdun ve ulusun yüksek kişiliğinizden beklediği dinsel ve ulusal görevi yerine getirmiş olursunuz."

Kerim Paşa : "Sözü uzatmamak elbette temel amaçtır." diye başlayarak, sözü gereğinden çok uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile sona erdi : "Yurt için burada yaptığım şu girişim elbette Tanrı ve ulus katında, bütün temizliği ile değerli kalır ve işin gerçek sahibi olan Yüce Tanrı, ulus ve yurdun kurtuluşunu sağlayacak esasları yaratarak tamamlar. Ulu Tanrı, güçlükleri çözücüdür. Değerli gözlerinizden öperim."

Yeniden yanıt vermek sırası bana, gece yarısından sonra saat 4.30'da geldi. Kerim Paşa'nın dokunduğu noktaları karşılıksız bırakamazdım. Ben de uzun düşünceler ileri sürdüm ve sonunda: "Şu halde," dedim, "bizim ve sizin gibi özverili ve yurtsever kişilerin yapacağı girişimin amacı ne olmak gerekir? Yönetiminin her dakikasından ulus için, geleceğimiz için yeni bir yıkım yolu hazırlamaktan başka bir sonuç beklenmeyen Ferit Paşa ile ulusun arasını bulmak gibi olmayacak işlerle uğraşmak mı, yoksa bir an önce bu yasa dışı kurulun yerine ulusun ve ülkenin ihtiyaçları ve alınyazısıyla orantılı yeni bir kurulun devlet işlerini yüklenmesi gereğini Padişaha bildirmeye yol aramak mıdır? Bu iki noktadan biri için evet ya da hayır biçiminde karşılık vermek iyiliğinde bulunursanız, Tanrı ve ulus katında bütün temizliği ile değerli kalacağından kuşku olmayan soylu girişiminizin bizlere ilgili yöndeki evresini tamamlamış olursunuz."

Kerim Paşa, istediğimiz kısa yanıt yerine yine uzun bir yanıt verdi. Ama bu uzun sözler arasında bazı cümlelerle bize Padişahın aldatılmış olmayıp her şeyi bildiğini anlatıyordu.

Kerim Paşa'nın bazı cümlelerinde şunlar vardı : "Yüce Padişahlık katı, kesin karar ve çözüm katı olup, yasal bir devlette

be-i ulya, bütün efrad-ı millete mihrab-ı teveccühtür. Anadolu umum maruzatının meşmul-i lihâza-i hilâfetpenahileri kılındığı hakkında bendenize malûmat vermişlerdir. O halde, kıblegâh-ı umur-ı âmme ve kabulgâh-ı makasıd-ı âliye olan padişahımız efendimizin ıttıla-ı humayunlarında her şey vardır».

Kerim Paşa, kendine mahsus cümlelerle devam ettiği mütaleatına şu suretle hatime verdi :

«Cenâb-ı Mevlâ, nice âlî esbap halkı ile ve telkini ile, bu müşkilküşa ukteyi tamamen hal buyuracaktır. Elbette ki Hudanın emri güzeldir ve kariptir. Yedullahi fevka eydihim. Atimiz bikerem-i Mevlâ istihkak-ı millimiz yüceliğinde pürsâd ve ziselâm olacaktır. İşte ruh-ı Kerim budur. Ruh-ı muazzezim.»

Bu defa Efendiler, geceyarısından sonra saat 6.10'a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebebiyet verdim.

Merhum Kerim Paşa'nın, pek hoşlandığını bildiğim bir tabirle – büyük hazret! – tabiriyle söze başladım :

«Mihrab-ı muallâ-yı ümmet ve millet olduğu içindir ki maruzat-ı milliyeyi iblâğa fürceyap olmağa teşebbüsten geri durmadık.

Yalnız, büyük bir hatadan zât-ı âlinizi tahlis maksadiyle arzedelim ki, Anadolu umum maruzatının meşmul-i lihâza-i hilafetpenahî kılındığı hakkındaki malûmata, milletin henüz itimadı, kat'î değildir. Çünkü, millet emindir ki, padişah, ihanetleri sabit olan birkaç şahsı millete tercih buyurmazlar.»

Kerim Paşa'nın temas ettiği noktalara cevap verirken, «Ahsen ve karip olan emr-i Hudanın tecellisiyle bedbaht ve mazlûm millet-i necibemizin mazhar-ı necat ve selâmet olmasını, derya-yı rahmet-i izzetten tazarru ve afakı daima (bir dud-i muannitle) sarılı olan İstanbul'daki bazı zevatın hakikati görmekteki hiss-i hasis-i temerrütlerinin zevaline intizar eyleriz. Ruh-ı necib-i millet de, işte böyle mütehassistir. ....

Yalnız, tekrar etmekliğime müsaadenizi rica ederim ki, evet veya hayır suretinde ita-yı cevap buyurulmasını istirham eylediğimiz sualler maatteessüf cevapsız bırakılmıştır. Azizim, yedullahi fevka eydihim. Fakat, bununla beraber, hall-i müşkülât ve mesaile tevessül edenlerin, mukarrer bir hedefi olmak gerektir.»

....

«.... Millet, emr-i Hudayı ifa edecektir ve buyurduğunuz gibi istihkak-ı millimiz pürsâd ü ziselâm olacaktır. Dua-yı keremkârilerinin eksik edilmemesini rica ederim. Sây bizden, tevfik, Huda-yı lemyezeldendir.» *Mustafa Kemal*

bu yüksek kat, bütün ulusun yöneleceği bir mihraptır. Anadolu'nun bütün dileklerinin Halifenin bilgisine sunulduğunu bana bildirmişlerdir. Öyleyse kamu işlerinin kıblesi ve yüce dileklerin kabul yeri Padişahımız Efendimiz her şeyi biliyorlar."

Kerim Paşa kendine özgü cümlelerle anlattığı düşüncelerini şöylece bitirdi : "Ulu Tanrı, nice yüksek etmenler yaratarak ve kullarına esin vererek, bu çözülmesi güç düğümü bütünüyle çözecektir. Elbette Tanrı'nın buyruğu güzeldir ve yakındır. Tanrı'nın eli her elden üstündür. Tanrı'nın bağışı ile geleceğimiz ve ulusal haklarımız yüceliğinde kutlu ve esenlikli olacaktır. İşte, bağışlayıcı ruh budur, sevgili ruhum".

Bu kez baylar, gece yarısından sonra saat 6.10'a gelmiş olmakla birlikte üçüncü evrenin açılmasına ben yol açtım.

Rahmetli Kerim Paşa'nın, pek hoşlandığını bildiğim bir deyimle, "büyük hazret!" deyimiyle söze başladım :

"Ümmetin ve ulusun yöneleceği yüksek bir kat olduğu içindir ki, ulusun dileklerini bildirmeye yol bulmak için çalışmaktan geri durmadık.

Yalnız, büyük bir yanılmadan sizleri kurtarmak amacıyla bilginize sunalım ki, Anadolu'nun bütün dileklerinin Halifenin bilgisine sunulduğu yolundaki sözlere, ulusun şimdilik güveni sağlam değildir. Çünkü, ulus inanıyor ki Padişah, hainlikleri belli olan birkaç kişiyi ulusa üstün tutmazlar."

Kerim Paşa'nın dokunduğu noktalara yanıt verirken de şunları söyledim : "Pek güzel ve yakın olan Tanrı buyruğunun yerine gelmesiyle, mutsuzluğa ve zulme uğramış soylu ulusumuzun kurtuluşa ve esenliğe ermesi için, tükenmez gücü ve esirgeyiciliği olan Tanrı'ya yalvarır ve ufukları her zaman **inatçı bir dumanla** [1] sarılı İstanbul'daki bazı kişilerin gerçeği görmekten bayağıca direnme duygularının ortadan kalkmasını bekleriz. Ulusun yüce ruhu da işte böyle duyarlıdır. ....
Yalnız, bir daha söylememe izin vermenizi rica ederim ki, evet ya da hayır biçiminde karşılık verilmesini rica ettiğimiz sorular ne yazık ki yanıtsız bırakılmıştır. Azizim, Tanrı'nın eli her elden üstündür; ama, böyle de olsa, güçlükleri ve sorunları çözmeye girişenlerin kararlaşmış bir ereği olmak gerektir. ....
Ulus, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirecektir ve buyurduğunuz gibi, ulusal haklarımız kutlu ve esenlikli olacaktır. İyicil dualarınızın eksik edilmemesini rica ederim. Çalışmak bizden, yardım ölümsüz Tanrı'dandır." **Mustafa Kemal**

[1] "Sarmış yine âfakını bir dûd-i muannid". [Tevfik Fikret (Sis)].

Artık, Kerim Paşa'nın yorulduğu anlaşılıyordu. «Son iki sözüm ruhum» diyerek «âmal-i milliyenin esasatını tebcil ve hıfzeylemek şartiyle temenniyat-ı halisenin bast ü beyan edildiğini ve Yedullahi âyet-i kerimesinin hayır ile kabul buyurulmak üzerine masruf» olduğunu söyledikten sonra «Allaha ısmarladık, yine görüşeceğiz.....» diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü, biz söylemek istedik ve dedik ki : «Hatırnişin-i biraderileri olmak üzere son bir cümle arzediyorum.

— Millet kavi, müdrik, azminde kat'îdir. Harekât-ı fiiliye cereyan-ı seriini almıştır— zât-ı şevketsimat-ı tacdar-ı azaminin lûtfen ve atıfeten ita-yı karaı ve hall-i mesele buyurmaları zamanıdır.» *(Ves. 112)*.

Efendiler, bundan sonra, Ferit Paşa Kabinesi, daha ancak üç gün sebat edebilmiştir.

Görüşmeğe, muvaffak olamadığım dostum, merhum Kerim Paşa'nın bazı zevata ifade ettiğine nazaran bu muhaberemizi aynen padişaha göstermeğe muvaffak olmuş ve onun üzerine hiss-i mukavemet kırılmış.

Kerim Paşa'nın, Kara Vasıf Bey'e olan 8 Teşrinisani 1919 tarihli mektubunda da bu cihet işaret edilmiştir.

Merhumun bu mektubunda şu satırlar vardır :

«Sadr-ı sabık en son muhabere neticesiyle ve bunun pek devamlı tesir ve ciddiyet-i münazarasiyle binnihaye çekilmek lüzumuna kail ve bütün kuva-yi maneviye-i mukavemeti zail olarak istifasını takdim eyledi... İşte sessiz sadasız, liveçhilvatan çalışılan ve tek başına bir azm-i naçiz-i nezahetperverî ile başarılan vak'a-i muazzama budur...

Nazar-ı dikkate almalıdır ki, bu yazıları ben yazmış ve sadr-ı sabık ile padişahımız efendimiz hazretleri, bunun cereyan-ı kâmilinden sonra, netayicine ıttıla ile derecat-ı muhkemesi karşısında ittihaz-ı karar kılmışlardır.... Teşebbüsün ve yazılan yazıların ne dereceye kadar yüksek nikatı ihtiva ettiği ve nasıl bir vicdan-ı selim ve fikr-i vekkat ile hakayik-ı cariyenin nakş-i kırtas kılındığı elbette nezd-i Huda ve nazar-ı tarih-i millette pirayedar-i asalet kalacaktır...

Bütün bunları bast ü izaha beni sevkeden esbap (tesbit-i hakayik-ı macera-yı mesbukadır)...» Kerim Paşa merhum mektubunun sonunda, «bu kâğıdımın bir suretini Heyet-i Temsiliyeye göndermek lûtfunu diriğ etmezseniz hakayik-ı âliyenin tamamen ve iştiraken neşrine lûtfetmiş olursunuz» demiş ve sureti değil, fakat mektubun aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da neşrolunacak vesaik meyanına koyacağım *(Ves. 113)*.

Artık Kerim Paşa'nın yorulduğu anlaşılıyordu. "Son iki sözüm, ruhum." diye başladı ve : "Ulusal ülkünün ilkelerini yüce bilmek ve korumak koşuluyla öz dileklerin sayılıp döküldüğünü ve **Tanrı'nın eli**..... yüce ayetinin hayırla kabul buyurulması üzerine dönülmüş" olduğunu söyledikten sonra : "Allahaısmarladık, yine görüşeceğiz..." diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık. Son sözü söylemek istedik ve dedik ki : "Kardeşimizin hatırında kalması için son bir cümle söylüyorum. Ulus güçlü, anlayışlı, dayancında kesindir. Eylem hızlı yürümektedir. Şevketli Padişahımızın karar vermek ve sorunları çözmek iyilikseverlik ve büyüklüğünü göstermelerinin zamanıdır." *(belge: 112)*

Baylar, bundan sonra Ferit Paşa Hükümeti daha ancak üç gün dayanabilmiştir.

Sonra görüşemediğim dostum rahmetli Kerim Paşa'nın bazı kişilere söylediğine göre, bu konuştuklarımızı olduğu gibi Padişaha bildirmeyi başarmış ve onun üzerine direnme gücü kırılmış.

Kerim Paşa'nın Kara Vâsıf Bey'e yazdığı 8 Kasım 1919 günlü mektubunda da buna işaret edilmiştir.

Rahmetlinin bu mektubunda şu satırlar vardır :

"Eski sadrazam, en son görüşme üzerine ve bunun pek sürekli etkisi ve önemle tartışılması sonunda artık çekilmek gerektiğine inanarak ve bütün manevi gücü kırılarak, çekilme dilekçesini sundu. .... İşte, sessiz sedasız, yurt içinde çalışılan ve tek başına temiz duygulu önemsiz bir girişim ile başarılan pek büyük olay budur...

Şurası dikkate alınmalıdır ki, bu yazıları benim yazmamdan sonra eski sadrazam ile Padişahımız Efendimiz Hazretleri bunun sonucunu öğrenmeleri üzerine yazıların sağlam dayanakları karşısında kararlarını vermişlerdir. .... Girişimimin ve yazılan yazıların ne kerteye dek yüksek esasları kapsadığı ve nasıl bir temiz vicdan ve keskin görüşle günün gerçeklerini kâğıda geçirdiği elbette Tanrı katında ve ulus tarihinin önünde soyluluk parıltısı olarak kalacaktır...

Bütün bunları sayıp dökmeye beni yönelten nedenler, geçmiş olayların gerçeklerini görmektir ...." Rahmetli Kerim Paşa, mektubunun sonunda : "Bu kâğıdımın bir örneğini Heyeti Temsiliye'ye göndermek iyiliğini esirgemezseniz; yüksek gerçeklerin tam olarak ve birlikte yayılmasına yardım etmiş olursunuz." demiş; ama mektubun örneği değil, aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da yayımlanacak belgeler arasına koyacağım. *(belge: 113)*

Efendiler, bu muhaberenin vukubulduğu gecenin ferdası yani 28 Eylül günü hulâsası, tekmil kolordulara şifre ile bildirildi.

Trabzon'dan gelen teklif

Kerim Paşa merhumun Fuat Paşa'ya hitaben yazdığı ilk telgrafnamesinde, İstanbul'dan zevât-ı âliyenin müdiran-ı harekâtla taayyün edecek mahalde mülâkatlarından bahsolunduğunu görmüştük. Buna mümasil, fakat makûs yani dahilden İstanbul'a gitmek yolunda bir teklif de, bundan daha evvel Trabzon'dan çıkmıştı. Bunu, müsaade buyurursanız biraz izah edeyim. Trabzon Valisi Galip Bey 18, 19 Eylül tarihlerinde devren Ardase'de bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ardase'ye gidip vali ile görüşmesi mevzuubahs idi. Bu zemin üzerinde 19 Eylülde telgraf başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüştük. Vesile, 18 Eylül tarihli Trabzon'dan aldığım bir telgrafname idi. Kendisine aynen verdiğim bu telgrafnamede «menafi-i milliyeyi muhil olan 6 maddeyi kabul etmiyoruz. (Bu 6 madde İstanbul ile kat'ı münasebete ait emirdir.) Maruzatımızın zât-ı şahaneye iblâğı ciheti ise bir heyet-i seferiye ile temin olunabilir kanaatindeyiz» denilmekte idi *(Ves. 114)*. Kâzım Karabekir Paşa, makina başında Trabzon valisi ile görüşmüş ve hulâsasını bildirdi. Vali sual tarzında birtakım mütalealar serdetmiş, Karabekir Paşa muvafık cevaplar vermiş. Vali en nihayet «İstanbul'a bir heyet gönderilerek keyfiyetin hakipaye arzını ve bu heyetle kendisinin gitmesini teklif etmiş ise de bizim vesait-i muhtelife ile arz-ı keyfiyete tevessül ettiğimize göre, bu fikrinden nükûl etmiştir. Böyle bir heyetin gitmesi ve buna saray ahvaline vâkıf olan Gümüşhane murahhası Zeki Bey'in de ilâvesi teklif edilmektedir» denilmekte idi *(Ves. 115)*.

Gariptir ki, iki gün sonra yani 21 Eylül 1919 da Torul'da Kaymakam Halit Bey'in gönderdiği bir şifrede de bu heyet meselesinden bahsediliyordu. Fazla evhama duçar olan padişahı, ecnebilerin ve Ferit Paşa'nın kucağına atmamak için Dersaadet'e mütenekkiren bir heyet izamı muvafık olacağı ve bu heyete murahhas Servet ve Zeki Beyler dahil edilirse memnunen kabul edecekleri Zeki Bey ifadesiyle bildiriliyordu. *(Ves. 116)*. Halit Bey'e, 22 Eylülde verdiğim cevapta; Zeki ve Servet Beylerden mürekkep bir heyetin İstanbul'a gönderilmesi münasip olmadığını bildirdim. 24/25 Eylül tarihinde Halit Bey-den aldığım bir telgrafta, «Trabzon muhalefetinin merkezini teşkil eden Trabzon Valisi Galip Bey'i, kolordu ile Erzurum valisinin davetini kabul edip Erzurum'a gitmediğinden, bizzarure kuvve-i müsellâha ile mahfuzen bu gece (24/25 Eylül) Erzurum'a gönderdim» deniliyordu *(Ves. 117)*.

Efendiler, garip tesadüf değil midir ki, merhum Kerim Paşa'nın ilk tavassut telgrafı Trabzon valisinin tevkif olunduğu gecenin fer-

Baylar, bu görüşmenin yapıldığı gecenin ertesi günü, yani 28 Eylül günü, özeti bütün kolordulara şifre ile bildirildi.

Trabzon'dan gelen öneri

Rahmetli Kerim Paşa'nın Fuat Paşa'ya yazdığı ilk telyazısında, İstanbul'dan yüksek kişilerin ulusal eylemi yönetenlerle belli bir yerde buluşmalarından söz edildiğini görmüştük. Buna benzer, ama tersine olarak yani Anadolu'dan İstanbul'a gitmek yolunda bir öneri de, bundan daha önce Trabzon'dan çıkmıştı. Bunu, izin verirseniz biraz açıklayayım : Trabzon Valisi Galip Bey 18–19 Eylül günlerinde Ardase'de görev gezisinde bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ardase'ye gidip Vali ile görüşmesi söz konusu idi. Bu iş üzerinde 19 Eylülde telgraf başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüştük. Görüşmeye yol açan, 18 Eylül günü Trabzon'dan aldığım bir telyazısı idi. Kendisine, olduğu gibi verdiğim bu telyazısında : "Ulusun yararına olmayan 6 maddeyi kabul etmiyoruz (Bu 6 madde İstanbul ile ilişkiyi kesme buyruğudur). Dileklerimizin Padişaha ulaştırılması işi ise gönderilecek bir kurul ile sağlanabilir kanısındayız." denilmekte idi. *(belge : 114)* Kâzım Karabekir Paşa, makine başında Trabzon Valisi ile görüşmüş, özetini bildirdi. Vali, soru biçiminde birtakım düşünceler ileri sürmüş, Karabekir Paşa uygun karşılıklar vermiş. Vali en sonunda : "İstanbul'a bir kurul gönderilerek işin Padişahın bilgisine sunulmasını ve bu kurulla kendisinin gitmesini önermiş ise de, biz türlü araçlarla durumu bildirmeye giriştiğimiz için, bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Böyle bir kurulun gitmesi ve buna, Sarayın durumunu bilen Gümüşhane delegesi Zeki Bey'in de katılması önerilmektedir." denilmekte idi. *(belge : 115)*

Tuhaftır ki, iki gün sonra, yani 21 Eylül 1919'da, Torul'dan Yarbay Halit Bey'in gönderdiği bir şifrede de bu kurul işinden söz ediliyordu. Kuruntulara çokça kapılan Padişahı, yabancıların ve Ferit Paşa'nın kucağına atmamak için, İstanbul'a kimliği ve görevi gizli tutulacak bir kurul gönderilmesinin uygun olacağı ve bu kurula delegelerden Servet ve Zeki beyler alınırsa kıvançla kabul edecekleri, Zeki Bey ağzıyla bildiriliyordu. *(belge : 116)* Halit Bey'e, 22 Eylülde verdiğim karşılıkta, Zeki ve Servet beylerden oluşan bir kurulun İstanbul'a gönderilmesinin uygun olmadığını bildirdim. 24/25 Eylül günü Halit Bey'den aldığım bir telde, Trabzon'daki karşıtçıların başı olan Trabzon Valisi Galip Bey'i, Kolordu ile Erzurum Valisinin çağırısını kabul edip Erzurum'a gitmediğinden, ister istemez, silahlı kuvvetle göz altında bu gece (24/25 Eylül) Erzurum'a gönderdim." deniliyordu. *(belge : 117)*

Baylar, garip rastlantı değil midir ki, rahmetli Kerim Paşa'nın ilk aracılık telyazısı, Trabzon Valisinin tutuklandığı

dasında, Trabzon'da vali ve Zeki ve Servet Beylerin ve bunların iğfali üzerine bazı zevatın İstanbul ile kat'ı rabıtayı ihlâl hususundaki teşebbüslerinin ve İstanbul'a bir heyet-i mütenekkire halinde gitmek hususundaki plânlarının duçar-ı akamet edildiği tahakkuk ettiği bir günde yani 25 Eylül günü keşide olunuyor ve bizi ancak 27/28 Eylül gecesi aramak lüzumu hissediliyor. Cereyan-ı muhaberattan anlaşıldığına göre Erzurum'a giden Vali Galip Bey, tekrar Kâzım Karabekir Paşa'ya, İstanbul'a bir heyet marifetiyle müracaatten bahsettiğine dair Paşa'nın 27 Eylül tarihli bir istizan telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylül de cevaben verilen telgrafnamede, Kerim Paşa muhaberesi hulâsası mütalea olunduktan sonra, «Mevzuubahs müracaate lüzum görülüp görülmeyeceğinin iş'arını rica ederiz. Lüzum görüldüğü takdirde Trabzon valisinin, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'den, harekât-ı milliyemize muhalefet hususunda hiçbir farkı olmadığından kendisinin harekât-ı necibe-i milliyemize hiçbir suretle müdahalesine müsaade buyurulmaması» cevabı veriliyor *(Ves. 118)*. Kâzım Karabekir Paşa'nın 30 Eylülde verdiği cevapta; «Trabzon valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması hakkındaki» mütaleamızın isabeti tasdik olunduktan sonra, Trabzon ahvalinde çoktan intizar olunan salâh-ı hal husul buldu *(Ves. 119)*.

Efendiler, bu son maruzatımla daha bir hakikat üzerinde fikirleri tenvir etmek isterim. Trabzon Valisi Galip Bey, Zeki Bey saray ve Ferit Paşa ile münasebettar idiler. Bir heyet halinde İstanbul'a gitmekten maksatları, maksad-ı milliye hâdim olmak olmayıp İstanbul'da icap edenleri tenvir ve bazı tedbirler tavsiye ve yeni talimat almak gibi makasıda müstenit olduğuna bence şüphe etmeğe mahal yoktu. Nitekim, Zeki Bey bilâhare İstanbul'a gittikten sonra arkasından lüzumu kadar para ve cephane gönderilmek vadiyle ve talimat-ı mahsusa ile Trabzon ve Gümüşane havalisinde, teşkilât yapmak üzere gönderilmiştir. Mumailehyi, İnebolu'da tevkif ve Ankara'ya celbettirmiştim. Bana, bu söylediğim hususatı tamamiyle itiraf eyledi. Yalnız, gûya İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve eslihayı gûya bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna o gün ve hatta bugün inanacak safdiller bulunabilir mi? Maamafih ben, bu zatı Erzurum Kongresindeki münasebet hatırasına hürmeten yalnız ihtarat ve nesayih-i lâzimede bulunmakla iktifa ederek serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır hâdisesi ve İzmit Mutasarrıfının muhalefeti

Efendiler, hükûmet-i merkeziye tarafından, Kolordu Kumandanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylülde İstanbul'a iade ettik. Konya Valisi firarî Cemal Bey'in firarından evvel, tertip ettiği ilk Bozkır hâdisesinin önüne geçmek için, Yirminci Kolordu ve

gecenin ertesi gün, Trabzon'da Vali ile Zeki ve Servet beylerin ve bunların aldatmaları üzerine bazı kişilerin İstanbul ile ilişki kesmeyi bozma yolundaki girişimlerinin ve İstanbul'a kimliği gizli bir kurul olarak gitmekle ilgili planlarının başarısızlığa uğratılmasının gerçekleştiği bir günde, yani 25 Eylül günü çekiliyor ve bizi ancak 27/28 Eylül gecesi aramayı gerekli görüyorlar. Yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre, Erzurum'a giden Vali Galip Bey, yeniden Kâzım Karabekir Paşa'ya, İstanbul'a bir kurul aracılığı ile başvurmaktan söz etmiştir; bunu Paşa'nın 27 Eylül günlü bir izin isteme telinden anlıyoruz. Buna 28 Eylülde karşılık olarak çekilen telde : Kerim Paşa ile yapılan görüşme özeti okunduktan sonra "söz konusu başvurmanın gerekli görülüp görülmeyeceğinin bildirilmesini rica ederiz. Gerekli görülürse, Trabzon Valisinin ulusal eylemimize karşı gelmekte Dahiliye Nazırı Âdil Bey'den hiçbir ayrılığı olmadığından kendisinin yüce ulusal eylemimize hiçbir yolla karışmasına izin verilmemesi" yanıtı veriliyor. *(belge: 118)* Kâzım Karabekir Paşa'nın 30 Eylülde verdiği yanıtta ise : "Trabzon Valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması yolundaki" düşüncemizin doğruluğu kabul olunduktan sonra "Trabzon'un durumunda çoktan beklenen düzelme oldu." deniliyordu. *(belge: 119)*

Baylar, bu son söylediklerimle bir gerçek üzerinde daha sizleri aydınlatmak isterim. Trabzon Valisi Galip Bey ile Zeki Bey'in, Saray ve Ferit Paşa ile ilişkileri vardı. Bir kurul olarak İstanbul'a gitmek istemelerinin, ulusal amaca hizmet için olmayıp, İstanbul'da gerekenleri aydınlatmak ve bazı önlemler önermek ve yeni buyruklar almak gibi ereklere dayandığından bence kuşkulanmaya yer yoktur. Nitekim, Zeki Bey daha sonra İstanbul'a gittiğinde, arkadan yeterince para ve cephane yollamaya söz verilerek ve özel yönerge ile, Trabzon ve Gümüşhane dolaylarında örgütler kurmak üzere gönderilmiştir. Adı geçeni, İnebolu'da tutuklatarak Ankara'ya getirtmiştim. Bana, bu söylediklerimin hepsini itiraf etti. Yalnız, sözde İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve silahları bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna, o gün ve dahası, bugün bile inanacak bönler bulunabilir mi? Bununla birlikte, ben bu kişiyi, Erzurum Kongresi ile ilişkisine saygı gösterip, yalnız gerekli uyarma ve öğütlemelerle yetinerek salıvermiştim.

İlk Bozkır olayı ve İzmit Mutasarrıfının karşı koyması

Baylar, İstanbul Hükümetince Kolordu Komutanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylülde İstanbul'a geri gönderdik. Konya Valisi kaçak Cemal Bey'in, kaçmadan önce düzenlediği ilk Bozkır olayının önüne geçmek için, Yirminci

Niğde'de On Birinci Fırka marifetleri ve muavenetleriyle, tedabir-i muktaziye alınarak İstanbul'un zuhûruna intizar ettiği fenalığı tevkif ettik. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit havalisinde teşkiline çalışılan Kuva-yi Milliye Eylül ayının son günlerinde büyük hassasiyet göstermeğe başladı ve o civarlardaki Kuva-yi Milliye rüesası, kabinenin temerrüdü halinde İstanbul'a harekete müheyya bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu hususu, 28 Eylülde, bütün memlekete ve bittabi İstanbul'a da tamimen bildirdik. Ancak, İzmit şehrinde 2 Teşrinievvel gününde menfi denebilecek yeni bir vaziyet karşısında kaldık. O tarihte İzmit Mutasarrıfı Suat Bey namında bir zat idi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki tebligatımızın tamamen alınıp icabatının yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey, verdiği izahatta diyordu ki : «Tebligatı aldım. İhtilâf ve şuriş olmaması için, ahaliyi serbest bırakarak dinlemeği, en doğru hareket buldum. Menfi şayiat vardır. Heyet-i Temsiliyeden izahat istemek ve bilhassa maksadın (İttihat hükûmetini evvelki şeklinde ihya olup olmadığını kat'iyyen anlamak azmindedirler. Bendeniz, en bitaraf bir adam olmak üzere muhafaza-i sükûn ve asayişle mükellefım.); (bendeniz her kim ve her ne için olursa olsun neticesi meçhul bir maceraya başkalarını sevketmeği doğru görmem.) (Teenni ve ihtiyat edilmesi taraftarı olduğumu tam bir tecrübem üzerine arzederim.)*(Ves. 120)*.»

Verdiğim cevap, aynen şu idi :

Sıvas, 2 Teşrinievvel 1919

Suat Bey'e

C. — İzmit'te zerre kadar ihtilâf ve şurişe meydan vermemek esas vazifeniz olduğu gibi tarafımızdan da hassaten rica edilmiş bir husustur. Teşkilât ve harekât-ı milliyemizin maksat ve mahiyet-i meşruasını, gerek zât-ı âlinize ve gerek İzmit'te birçok zevata ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz beyanname ve izahnamelerle, en garazkâr düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık, ancak avamın kıylükalinden başka bir mahiyeti olamayan dedikoduların, ita-yı karar hususunda, müessir olabileceğine imkân tasavvur etmiyoruz. Bundan başka, ahalinin istizaha lüzum gördüğü noktalar var idiyse, bunlar neden derhal istizah olunup hall-i mesele edilmemiş bulunuyor? Zât-ı âliniz bitaraf mevkiinde kalmağı tercih buyuruyorsunuz. Halbuki takip ettiğiniz hatt-ı hareket katiyyen bitaraflık olamaz. Çünkü zât-ı âliniz milletin meşru harekâtına karşı bitaraflığınızı iddia eylediğiniz halde, harekât-ı ihanetkâranesiyle gayrimeşru ve bizatihi madum Ferit Paşa Kabinesinin memurluğunu ifa etmekle meşgulsünüz. İttihatçılığın ihyasiyle iştigal edecek satıhbinlerden olmadığımızı zât-ı âliniz pek güzel takdir buyurabilirsiniz. Zât-ı âlinize pek halisane ve fakat bütün kat'iyetiyle şunu arzederim ki, zât-ı âliniz henüz Ferit Paşa Kabinesine itimat beslemiyorsanız bunu, Dahiliye Nezaretine resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hükmü ve arzusu hilâfına olarak Ferit Paşa Kabinesine itimadınız mevcut ise, İzmit ahali-i muhteremesini

Kolordu ve Niğde'deki On Birinci Tümenin aracılığı ve yardımlarıyla gereken önlemler alındı ve İstanbul'un beklediği kötülüğü durdurduk. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit dolaylarında kurulmasına çalışan Kuvayı Milliye örgütleri, Eylül ayının son günlerinde büyük duyarlık göstermeye başladı ve o çevrelerdeki Kuvayı Milliye başkanları, hükümet çekilmemekte direnirse İstanbul'a yürümeye hazır bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu durumu 28 Eylülde bütün yurda ve elbette İstanbul'a da genelge ile bildirdik. Ancak, İzmit kentinde 2 Ekim günü olumsuz denebilecek yeni bir durum karşısında kaldık. O sırada İzmit Mutasarrıfı, Suat Bey adında bir kişi idi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki bildirimlerimizin hepsi alınarak gereğinin yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey, yaptığı açıklamada diyordu ki : "Bildirimleri aldım. Anlaşmazlık ve karışıklık olmaması için, halkı serbest bırakarak dinlemeyi en doğru bir tutum olarak gördüm. Olumsuz söylentiler vardır. Heyeti Temsiliye'den açıklama istemek ve özellikle amacın, İttihat[1] hükümetini önceki biçiminde diriltmek olup olmadığını kesin olarak anlamak istemektedirler. Ben en tarafsız bir adam olmak üzere düzeni ve güvenliği korumakla yükümlüyüm. Ben, her kim ve her ne için olursa olsun, sonucu bilinmeyen bir serüvene başkalarını sürüklemeyi doğru görmem. Yavaşlık ve sakıntı ile davranılması düşüncesinde olduğumu tam bir tecrübem üzerine bilginize sunarım." *(belge: 120)*

Verdiğim yanıt işte şu idi :

Sıvas, 2 Ekim 1919

Suat Bey'e

Y : İzmit'te en küçük anlaşmazlığa ve karışıklığa meydan vermemek, temel göreviniz olduğu gibi bizim de özellikle rica ettiğimiz bir iştir. Örgütlerimizin ve ulusal eylemimizin yasal amacını ve niteliğini, gerek size ve gerek İzmit'te birçok kişilere ve bütün dünyaya karşı yazdığımız ve yazmakta bulunduğumuz bildiri ve açıklamalarla, en kinci düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza kuşkumuz kalmamıştır. Artık, ancak ayak takımının söylentisinden başka bir niteliği olmayan dedikoduların karar vermede etkili olabileceğine olanak göremiyoruz. Bundan başka, halkın sorup öğrenmeyi gerekli gördüğü noktalar var idiyse, bunlar neden hemen sorulup çözümlenmemiş bulunuyor? Siz tarafsız durumda kalmayı yeğ görüyorsunuz. Oysa tutumunuz hiçbir zaman tarafsızlık olamaz. Çünkü, siz ulusun yasal ayaklanmasına karşı tarafsızlığınızı ileri sürdüğünüz halde, haince davranışlarıyla yasa dışı olan ve aslında yok sayılan Ferit Paşa Hükümetinin memurluğunu yapıyorsunuz. İttihatçılığın diriltilmesiyle uğraşacak dar görüşlülerden olmadığımızı siz pek güzel anlayabilirsiniz. Size, pek temiz duygularla ve fakat bütün kesinliği ile şunu bildiririm ki, siz artık Ferit Paşa Hükümetine güven beslemiyorsanız bunu, Dahiliye Nazırlığına resmi olarak bildirmelisiniz. Eğer ulusun buyruk ve isteğine aykırı olarak Ferit Paşa Hükümetine güveniniz varsa, İzmit'in sayın halkını yasal ulusal

[1] İttihat ve Terakki hükümeti.

harekât-ı meşrua-i milliyesinde serbest bırakmak üzere derhal mevkiinizi terk ile İstanbul'a hareket ediniz. Bu iki noktadan herhangi birine adem-i riayetiniz halinde hakk-ı âlinizde vukuu memul halin müsebbip ve mes'ulü yine zât-ı âliniz olmuş bulunacağını kemal-i samimiyetle iblâğı bir vazife-i vicdaniye addederim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Mutasarrıf Bey'in, «kulunuzu itidal ile dinleyiniz Efendim; bendeniz, iyi ifade edemedim. Maksadınızın ulviyet ve meşruiyetinden, zaten bahsedilemez» cümleleriyle başlayan cevabında, yazılan satırlar «bizi, yarınki cuma namazı içtimaına kadar, halimize bırakınız. Ferit Paşa'ya, kim bilir, kaç defa kalemle hücum eden bendenizi nekadar fena nazarla görüyorsunuz efendim» cümleleri ile hitam buluyordu *(Ves. 121)*.

Bunun üzerine, ertesi günkü cuma namazı içtimaına kadar intizar edeceğimize dair yazdırdığım telgrafnameye, şu iki cümleyi ilâve ettim : «Zât-ı âlinizi fena nazarla gördüğüm hakkındaki zan doğru değildir. Çünkü vicdanımız muztarip olmaksızın verebileceğimiz hükümler, ancak netayic-i fiiliyeye muallâktır efendim» *(Ves. 122)*.

O tarihte, İzmit'te, Miralay Asım Bey namında bir zat, fırka kumandanı olarak bulunuyordu. Asım Bey'e de, bir iki gündenberi, telgraf başında tebligatta bulunulmuştu. Fakat hiçbir cevap alınamıyordu. Onu da, 2 Teşrinievvel günü makina başına çağırdım, konuştum. Kendisine; «kabinenin sukut edeceği ve belki de sukut etmiş olması muhakkaktır; binaenaleyh milletin azim ve iradesi her türlü tereddüdün fevkinde haiz-i salâbettir» dedikten sonra kat'î mütalea ve kararına muntazır olduğumu söyledim *(Ves. 123)*. Fırka Kumandanı Asım Bey'in uzun mazeretler ve mütalealarla dolu cevabından çıkan müspet mana, şimdiye kadar cevap vermeyişinin sebebi, İstanbul'daki Kolordu Kumandanından istizana cevap alamayışından ileri geldiği *(Ves. 124)* ve yarınki cuma namazında mukarrerat ittihaz edileceği cümleleriyle hulâsa edilebilir *(Ves. 125)*. Bazı nesayih ve teşvikatı mutazammın cevabımızda ezcümle şunları dedim : «Ferit Paşa'nın, yarına kadar çekilmesi ağleb-i ihtimaldir. Bu takdirde, yarınki içtimaınız neticesinde zât-ı şahaneye ve taayyün ettiği takdirde yeni kabine reisine, kabinenin âmal-i milliyeye tamamen mutavaatkâr, bitaraf zevattan terkibini istirham etmek hususunu ve buna intizar edildiğinin arzedilmesini temin buyurunuz. Bir de, vatanımızı ve istiklâl-i millimizi kurtarmak için, teşekkül edecek yeni kabine ile müttehiden, daha pek çok çalışmağa ihtiyacımız olduğundan tamamen sükûnet dairesinde Heyet-i Temsiliye karariyle arzettiğim hususatı nazar-ı dikkatte bulundurarak teşkilâta devam buyurulmasını rica ederim *(Ves. 126)*.

eyleminde serbest bırakmak üzere hemen görevinizden ayrılıp İstanbul'a gidiniz. Bu iki noktadan herhangi birine uymazsanız sizin için doğabilecek durumun yaratıcısı ve sorumlusu yine siz olacağınızı tam bir içtenlikle bildirmeyi bir vicdan görevi sayarım.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Mutasarrıf Bey'in : "Kulunuzu soğukkanlılıkla dinleyiniz efendim; bendeniz iyi anlatamadım. Amacınızın yüceliği ve yasallığı üzerine hiç söz söylenemez." cümleleriyle başlayan yanıtında yazılan satırlar : "Bizi yarınki cuma namazı toplantısına dek kendi halimize bırakınız. Ferit Paşa'ya, kim bilir kaç kez kalemle saldıran bendenizi ne denli kötü gözle görüyorsunuz efendim?" cümleleriyle sona eriyordu. *(belge : 121)*

Bunun üzerine, ertesi günkü cuma namazı toplantısına değin bekleyeceğimizi bildirmek için yazdığım tel yazısına şu iki cümleyi ekledim : "Sizi kötü gözle gördüğümü sanmanız doğru değildir. Çünkü vicdanımız sızlamaksızın varabileceğimiz yargılar, ancak, gerçek sonuçların alınmasına bırakılmıştır efendim." *(belge : 122)*

O günlerde İzmit'te Albay Asım Bey adında bir kişi, tümen komutanı olarak bulunuyordu. Asım Bey'e de, bir iki günden beri telgraf başında bildirimde bulunulmuştu. Ama hiçbir yanıt alınamıyordu. Onu da, 2 Ekim günü makine başına çağırdım, konuştum. Kendisine : "Hükümetin düşeceği ve belki de düşmüş olması kesindir. Bu durumda ulusun dayancı ve iradesi her türlü kuşkunun üstünde bir sağlamlık gösteriyor." dedikten sonra, kesin düşünce ve kararını beklemekte olduğumu söyledim. *(belge : 123)* Tümen Komutanı Asım Bey'in uzun uzun özür ve düşünce bildirmekle doldurduğu karşılığından çıkan olumlu anlam, şimdiye dek yanıt vermeyişinin, İstanbul'daki Kolordu Komutanına yazdığı buyruk isteme yazısına karşılık alamayışından ileri geldiği *(belge : 124)* ve yarınki cuma namazında kararlar alınacağı cümleleriyle özetlenebilir. *(belge : 125)* Bazı öğütleri ve isteklendirmeleri kapsayan yanıtımızda başlıca şunları dedim :"Ferit Paşa'nın yarına değin çekilmesi çok kuvvetle beklenebilir. Böyle olunca, yarınki toplantınız sonunda Padişah Hazretleri'nden ve belli olursa yeni hükümet başkanından, hükümetin ulusal isteklere tam olarak uyacak tarafsız kişilerden kurulmasının rica edilmesini ve bunun beklendiğinin bildirilmesini sağlayınız. Bir de, yurdumuzu ve ulusal bağımsızlığımızı kurtarmak için, kurulacak yeni hükümet ile birlik olarak, daha pek çok çalışmaya gereksinmemiz olduğundan tam sessizlik içinde, Heyeti Temsiliye kararı ile bildirdiğim noktaları göz önünde bulundurarak örgütler kurulmasının sürdürülmesini rica ederim." *(belge : 126)*

Ferit Paşa'nın istifası

Efendiler, ben, Asım Bey'e bu son cümleleri yazdırırken (2 Teşrinievvel 1919, saat 3.40 sonrada) araya imzasız şöyle bir servis girdi :

«Paşa Hazretleri, İstanbul'da hususî arkadaşlar söylediler. Tekmil akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa ahval-i sıhhiyesine binaen istifa etmiş. Tevfik Paşa kabineyi teşkile memur buyurulmuş. Daha sabahtan söyleniyordu, fakat teeyyüt etmemişti, şimdi teeyyüt etti efendim.»

Bu telgrafı kim veriyor? Anlayınız, dedim. Sormağa zaman kalmadan telgraf şu surette devam etti :

«Biz, Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretlerinin hakipayine arz-ı tazimat eyleriz ve vatanımızın başına bir kâbus-ı belâ olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başında bulunup muvaffak olmasını tebrik ederiz. Lûtfen söyleyiniz.»

Telgraf muhaberesi munkati oldu. Hakikaten 2 Teşrinievvel Ferit Paşa Kabinesi sukut etmiş bulunuyordu. Fakat yeni kabineyi teşkil eden Tevfik Paşa değil, Âyandan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken arzedeyim; umum telgrafçılarımızın, teşebbüsat ve harekât-ı milliyemize ifa eyledikleri fedakârane hizmetlerinin millî tarihimizde mühim mevkii vardır. Kendilerine bugün alenen teşekkür etmeği bir vazife addederim.

* * *

Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesinin sukutunu ve Ali Rıza Paşa'nın kabine teşkiline memur edildiğini 2/3 Teşrinievvel 1919 tarihinde yazdığım bir tamim ile bütün millete iblâğ ettim. Bu tamimin bir suretini de, bera-yi malûmat kaydiyle, yeni sadrazama verdim *(Ves. 127)*.

2 Teşrinievvel günü, yeni kabine reisiyle, temas aramıştık. Ertesi günü, Meclis-i Vükelânın içtimaı esnasında, Heyet-i Temsiliye ile görüşecekleri vadedilmişti.

Arzettiğim bu tamimde bellibaşlı noktalar şunlardır :

1) Yeni kabine, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen teşkilât ve makasıd-ı millete riayetkâr olduğu takdirde, Kuva-yi Milliye ona muzahir olacaktır.

2) Yeni kabine, Meclis-i Millinin in'ikadiyle murakabe-i fiiliye başlayıncaya kadar mukadderat-ı millet hakkında bir gûna taahhüdata girmeyecektir.

3) Sulh konferansına tayin olunacak murahhaslar, milletin bihakkın âmalini müdrik ve itimadına mazhar ehl-i vukuf ve iktidardan intihap olunacaktır.

Ferit Paşa'nın çekilmesi

Baylar, ben Asım Bey'e bu son cümleleri yazdırırken (2 Ekim 1919, saat 3.40 sonrada) araya imzasız şöyle bir özel tel girdi :

"Paşa Hazretleri, İstanbul'da yakın arkadaşlar söylediler. Bütün akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sağlık durumu dolayısıyla çekilmiş; Tevfik Paşa, hükümeti kurmakla görevlendirilmiş. Daha sabahtan söyleniyordu; fakat doğrulanmamıştı, şimdi doğrulandı efendim."

"Bu teli kim veriyor? Anlayınız." dedim. Sormaya zaman kalmadan telin şöylece arkası geldi :

"Biz, Ankara telgrafçıları. Paşa Hazretleri'ne saygılarımızı sunarız ve yurdumuzun başına karabasanlı bir bela olan bu hükümetin devrilmesi için, ulusun başında bulunup başarı sağlayışınızı kutlarız. Kendisine söyleme iyiliğinde bulununuz."

Telgraf haberleşmesi kesildi. Gerçekten 2 Ekim günü Ferit Paşa Hükümeti düşmüş bulunuyordu. Fakat, yeni hükümeti kuran Tevfik Paşa değil Âyandan Birinci Ferik[1] Ali Rıza Paşa idi.

Baylar, sırası gelmişken bilginize sunayım; bütün telgrafçılarımızın, ulusal girişim ve eylemlerimize yaptıkları özverili hizmetlerinin ulusal tarihimizde önemli yeri vardır. Kendilerine bugün açıkça teşekkür etmeyi bir ödev sayarım.

* * *

Ali Rıza Paşa Hükümeti

Baylar, Ferit Paşa Hükümetinin düştüğünü ve Ali Rıza Paşa'nın yeni hükümeti kurmakla görevlendirildiğini 2/3 Ekim 1919 günü yazdığım bir genelge ile bütün ulusa bildirdim. Bu genelgenin bir örneğini de, bilgi edinilmesi için, yeni Sadrazama ulaştırdım. *(belge : 127)*

2 Ekim günü, yeni hükümet başkanıyla, görüşmek istemiştik. Ertesi gün, bakanlar kurulunun toplantısı sırasında Heyeti Temsiliye ile görüşeceklerine söz vermişlerdi.

Bilginize sunduğum bu genelgede belli başlı noktalar şunlardı:

1 — Yeni hükümet, Erzurum ve Sıvas kongrelerinde kararlaştırılan ve saptanan örgütlere ve ulusal amaçlara saygı gösterirse, Kuvayı Milliye ona yardımcı olacaktır.

2 — Yeni hükümet, Meclisi Milli'nin toplanarak gerçekten denetleme işine başlayıncaya dek, ulusun kaderi ile ilgili hiçbir yüklenmeye girmeyecektir.

3 — Barış Konferansına atanacak delegeler, ulusun isteklerini gerçekten anlamış ve güvenini kazanmış bilgili ve güçlü kişilerden seçilecektir.

[1] Senato üyelerinden orgeneral.

Beyannamede; bu saydığım esasların, yeni kabine tarafından kabul edilmesi teklif edileceği tasrih edildikten sonra, «bu bapta başkaca mütalealar varsa yarın zevale kadar sürat-i iş'arı» temenni edildi.

3 Teşrinievvel 1919 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya yazdığım telgrafta, «millet, şimdiye kadar resikârına geçenlerin, Kanun-ı Esasiye ve âmal-i milliyeye münafi harekâtından müteessir oldu. Bundan dolayı hukuk-ı meşruasını tanıtmak ve mukadderatını ehil ve emin ellerde görmek karar-ı kat'îsini verdi. Lâzımgelen teşebbüsat-ı azimkâraneye tevessül etti. Teşkilât-ı muntazamaya tâbi, Kuva-yi Milliye, irade-i kat'iye-i milleti, tamamen ızhar ve ispat kudretini ihraz eyledi.

Millet, padişahın emn ü itimadı olan, zât-ı fahametpenahileriyle rüfeka-yı kiramınızı, müşkül vaziyette bırakmak istemez. Bilâkis muzahir olmağa bütün samimiyetiyle hazırdır. Ancak Heyet-i Vükelâ meyanında Ferit Paşa ile teşrik-i faaliyet eylemiş nüzzarın mevcudiyeti, heyet-i celilelerinin, nokta-i nazarlariyle, âmal-i milliyenin derece-i mutabakatini, kemal-i hulûs ile, anlamak mecburiyetini hâsıl eylemiştir. Milletçe, emniyet-i tamme tahassül etmedikçe atılmış olan hatve-i salâhın tevkifi ve yarım tedbirlerle iktifa olunması, gayricaiz görülmektedir. Binaenaleyh şu hususatın sizce, kabul edilip edilmeyeceğini kat'î ve sarih anlamak isteriz» dedik ve tamim münasebetiyle zikrettiğim üç esası tadat ettik. Badehu, «bu nikat-ı esasiyede mutabakat hâsıl olduğu anlaşıldıktan sonra, ahval-i gayritabiiyenin izalesi maksadiyle, bazı maruzat-ı tâliyede de» bulunacağımızı bildirdik *(Ves. 128)*.

Ali Rıza Paşa, bugün, bera-yi tahlif, saraya gideceklerinden telgrafımıza, yarın cevap verileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa Kabinesinde sezilen tereddüt

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa Kabinesinde, bir tereddüt, bu kabineyi teşkil eden zevatın da, kafalarında bir bulanıklık keşfeder gibi olduk. Onun için bazı tedbirler almağı muvafık gördük.

Aynı günde, bir tamim yazdık. Bunda, «hükûmet ile millet arasında mutabakat-i enzar ve âmal husulü, tamimen, tebliğ edilinceye kadar, kemafissabık muhaberat-ı resmiyenin munkati bir halde bulundurulması» lüzumunu bildirdik *(Ves. 129)*.

Bundan başka, her taraftan gelen, teklif ve mütalealari mezcederek, umum kolordu kumandanlarına ve harekât-ı milliyeye muzahir olan valilere de 3 Teşrinievvel günü, bazı mahrem tebligatta bulunduk. Yeni kabine ile, ilk temasımıza ait olan bu vesaikı, aynen, enzar-ı aliyenize vazetmeği – bundan sonraki – muhaberat ve münasebatın

Bildiride bu saydığım ilkelerin yeni hükümetçe kabul edilmesinin önerileceği belirtildikten sonra : "Bu konuda başkaca düşündükleri varsa yarın öğleye değin tez elden bildirilmesi" istendi.

3 Ekim 1919 günü Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya yazdığım telyazısında : "Ulus, şimdiye dek, başa geçenlerin Anayasaya ve ulusal isteklere aykırı davranışlarından üzüntü duydu. Bundan dolayı, yasal haklarını tanıtmak ve kaderini yetkili ve güvenilir ellerde görmek için kesin kararını verdi. Gereken dayançlı girişimlere başladı. Düzenli örgütlere bağlı Kuvayı Milliye, ulusun kesin iradesini bütünüyle gösterme ve tanıtlama gücünü kazandı.

Ulus, Padişahın güvendiği yüce kişiliğinizle yüksek arkadaşlarınızı güç durumda bırakmak istemez. Tersine, yardımcı olmaya bütün içtenliğiyle hazırdır. Ancak, hükümet üyeleri arasında Ferit Paşa ile işbirliği yapmış nazırların bulunuşu, yüksek hükümetinizin görüşleriyle ulusal isteklerin uygunluk derecesini büyük bir açık yüreklilikle anlamak zorunluğunu doğurmuştur. Ulusa tam güven gelmeden, iyiliğe doğru atılmış olan adımın durdurulması ve yarım önlemlerle yetinilmesi uygun görülmemektedir. Bundan dolayı, şu ilkelerin sizce kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz." dedik ve genelge dolayısıyla bildirdiğim üç ilkeyi saydık. Daha sonra : "Bu temel noktalarda uyuşma olduğu anlaşıldıktan sonra, olağandışı durumun düzeltilmesi amacıyla ikinci derecede bazı diyeceklerimizin de" bulunduğunu bildirdik. *(belge : 128)*

Ali Rıza Paşa bugün ant içmek üzere Saraya gideceklerinden telyazımıza yarın yanıt verileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa Hükümetinde sezilen duraksama

Biz, bazı davranışlardan, Ali Rıza Paşa Hükümetinde bir duraksama, bu hükümette bulunan kişilerin de kafalarında bir bulanıklık sezer gibi olduk. Onun için bazı önlemler almayı uygun gördük.

Gene o gün bir genelge yazdık. Bunda : "Hükümet ile ulus arasında, görüş ve istek yönünden uyuşma sağlandığı, genelge ile bildirilinceye dek, eskisi gibi resmi yazışmanın kesilmiş bir durumda bulundurulması" gerektiğini bildirdik. *(belge : 129)*

Bundan başka, her yerden gelen öneri ve düşünceleri birleştirerek bütün kolordu komutanlarına ve ulusal eyleme yardımcı olan valilere de 3 Ekim günü, bazı gizli bildirimlerde bulunduk. Yeni hükümet ile ilk yazışmalarımızı gösteren bu belgeleri olduğu gibi yüksek görüşlerinize sunmayı, bundan sonraki yazışmaları-

sühuletle anlaşılabilmesi için muvafık görüyorum. Müsaade buyurur musunuz?

Şifre   Sıvas, 3/10/1919

Umum kolordu kumandanlarına ve harekât-ı milliyeye
muzahir vali ve vali vekillerine

Berveçhiatı telgrafın Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına keşide ve imbası rica olunur:

«Dahiliye Nazırının harekât-ı ihanetkâranesine alet olarak ahaliyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam eden Konya Valisi Cemal ve Elâziz Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tevkifleriyle Divan-ı Harbe tevdileri ve Trabzon valisi Galip, Kastamonu sabık valileri İbrahim ve Ali Rıza Beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın istihdam olunmaması ve hukuk-ı kanuniye-i milliyeye tecavüz etmediklerinden ve harekât ve âmal-i milliyeye muzaharetlerinden dolayı azledilen Sıvas Valisi Reşit Paşa'nın memuriyet-i asliyesinde ipkası, Bitlis Vali-i Sabıkı Mazhar Müfit ve Van Vali-i Sabıkı Haydar Beylerin derhal münhal vilâyata tayin ve istihdamları talep olunur.»

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Şifre   Sıvas, 3/10/1919

Umum vali ve kolordu kumandanlariyle
müstakil mutasarrıflıklara

Berveçhiati mealde sadrazama müracaat buyurulması ve neticenin inbası rica olunur:

«Ahali-i islâmiyeyi teslih ve yekdiğeri aleyhine mukateleye sevka kıyam eyleyen ve orduyu inhilâl ettirmek ve binnetice vatanı müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun esrarını, şifreleri çalmak için tertibat-ı fiiliye ittihazı suretiyle faşeden ve Kanun-ı Esasî ahkâmınca taarruzdan masun olan muhaberat-ı hususiye-i millete mâni olan nüzzar-ı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in Millet Meclisinin küşadında, Divan-ı Âliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdir-i Umumisi Refik Halit Bey'in aynı esbaptan dolayı derhal tevkifiyle mahkeme-i aidesine tevdiini kanunun masuniyet ve kutsiyeti namına talep ederiz.»

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

mızın ve ilişkilerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için uygun görüyorum. İzin verir misiniz?

Şifre Sıvas, 3.10.1919

Bütün Kolordu Komutanlıklarına ve Ulusal Eyleme
Yardımcı Valilere ve Vali Vekillerine

Aşağıdaki telyazısının Harbiye ve Dahiliye nazırlarına çekilmesi ve çekildiğinin bildirilmesi rica olunur:

"Dahiliye Nazırının haince davranışlarına alet olarak halkı silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan Konya Valisi Cemal ve Elazığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil beylerin tutuklanarak askeri mahkemeye verilmeleri ve Trabzon Valisi Galip, Kastamonu eski valileri İbrahim ve Ali Rıza beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın görevlerinden çıkarılmaları ve ulusun yasal haklarına saldırıda bulunmadıklarından ve ulusal eylem ve ülküye yardımcı olmalarından dolayı görevlerinden çıkarılan Sıvas Valisi Reşit Paşa'nın bu görevinde bırakılması, Bitlis eski Valisi Mazhar ve Van eski Valisi Haydar beylerin hemen açık bulunan illere atanıp çalıştırılmaları istenir."

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Şifre Sıvas, 3.10.1919

Bütün Vali ve Kolordu Komutanlarıyla
Bağımsız Mutasarrıflıklara

Sadrazama, anlamca aşağıdaki örneğe uygun olarak, başvurulması ve sonucun bildirilmesi rica olunur:

"Müslüman halkı silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan ve orduyu dağıtmak ve sonunda yurdu savunmasız bırakmak için buyruk veren ve ordunun sırlarını, şifrelerini çalmak için düzenler kurarak bunları açığa vuran ve ulusun, Anayasa hükümlerine göre dokunulmazlığı bulunan özel haberleşmesine engel olan eski nazırlardan Ali Kemal Bey ile Süleyman Şefik Paşa'nın ve Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in, Millet Meclisi açıldığında Yüce Divana verilmek üzere, hiçbir yere kaçmalarına meydan verilmemesini ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in gene bu nedenlerden dolayı hemen tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini yasanın dokunulmazlığı ve kutsallığı adına isteriz."

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Bittabi, Harbiye Nezaretine geçen Cemal Paşa, orduya bir tebliğ-i resmî yapacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara şu telgrafın verilmesini tavsiye ettik :

Şifre

3, 20, 12, 15, 13 üncü Kolordu Kumandanlıklarına
K. O. 20 Kumandanı Fuat Paşa'ya (ayrıca)
Konya'da Refet Bey'e (ayrıca)

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın ilk tebliğine cevap olmak üzere berveçhiati telgrafın mahrem olarak müşarünileyhe keşide ve imbası rica olunur :

«Zât-ı devletlerinin harekât-ı milliye-i meşruanın bidayetindenberi büyük bir kanaat ve imanla başında bulunduğunuz malûmumuzdur. Harbiye Nezaretini teşrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Muvaffakiyet-i devletlerine bütün ordu ve tekmil Kuva-yi Milliye muzahir olacaktır. Mahza temin-i muvaffakıyetleri maksadiyle atideki hususatın sürat-i mümkine ile tatbikını rica ederiz.

a) Cevat Paşa veyahut sabık Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşa'yı Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine.

b) Galatalı Miralay Şevket Bey'i veyahut Yusuf İzzet Paşa'yı, İstanbul'daki Kolordu Kumandanı ve İstanbul Muhafızı, Yusuf İzzet Paşa İstanbul Muhafızı ve Galatalı Şevket Bey 25 inci Kolordu Kumandanı suretinde olabilir.

c) Miralay İsmet Bey'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığına.

d) Fırka Kumandanı Kaymakam Kemal Bey'in Polis Müdiriyet-i Umumiyesine tayinine delâlet.

e) Ordu üzerinde suitesir yapmış olan ve Harbiye Nezaretini âtıl ve kıymetsiz bir hale duçar eden ve iade-i rütbeleri Meclis-i Milliden geçmeksizin olan ve fikr-i mahsus-ı siyasî ile istihdam edilmekte bulunan mütekaidinin derhal asıllarına ircaiyle mühim ve hassas makamların emniyetli ellere tevdii lâzımdır.

f) Üçüncü Kolordu Kumandan-ı sabıkı Miralay Refet Bey, bilâsebep istifaya mecbur edildiğinden bu muamelenin tashihiyle kendisinin elyevm bulunduğu Konya'da On İkinci Kolordu Kumandanlığına tayini ve Fuat Paşa'nın hakkındaki muamelenin tashihiyle Yirminci Kolordu Kumandanlığında inbası.

g) Fuat Paşa'nın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve On İkinci Kolorduya tayin edilen Sait Paşa derhal asıllarına irca olunmalıdır.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin ihyasiyle Şarkî Anadolu'daki Kolorduların, 13 üncü Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Garbî Anadolu'daki Kolorduların İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde, Ali Fuat Paşa'ya tevdii ve şimdilik iki müfettişlikle iktifa olunması münasip mütalea kılınmıştır.»

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Elbette Harbiye Nazırlığına geçen Cemal Paşa, orduya resmi bir bildirim yapacaktı. İşte ona ilk yanıt olmak üzere şu telin çekilmesini kolordulara salık verdik :

Şifre

Üçüncü, Yirminci, On İkinci, On Beşinci, On Üçüncü
Kolordu Komutanlıklarına
Yirminci Kolordu Komutanı Fuat Paşa'ya (ayrıca)
Konya'da Refet Bey'e (ayrıca)

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın ilk bildirimine yanıt olmak üzere aşağıdaki telyazısının gizli olarak kendisine çekilmesi ve sonucun bildirilmesi rica olunur :

"Sizin, ilk günden beri büyük bir inançla yasal ulusal eylemin başında bulunduğunuzu biliyoruz. Harbiye Nazırlığına gelişiniz sevinçle karşılanmıştır. Yüksek başarılarınıza bütün ordu ve bütün Kuvayı Milliye yardımcı olacaktır. Ancak, başarı sağlamanız için aşağıdaki işlerin olabildiğince çabuk gerçekleştirilmesini rica ederiz :

a) Cevat Paşa, ya da eski Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanlığına atanmalıdır.

b) Galatalı Albay Şevket Bey, ya da Yusuf İzzet Paşa, İstanbul'daki Kolordu Komutanı ve İstanbul Muhafızı olmalıdır. Yusuf İzzet Paşa İstanbul Muhafızlığına ve Galatalı Şevket Bey 25 inci Kolordu Komutanlığına atansa da olabilir.

c) Albay İsmet Bey Harbiye Nazırlığı Müsteşarlığına atanmalıdır.

ç) Tümen Komutanı Yarbay Kemal Bey'in Polis Genel Müdürlüğüne atanmasına yardım edilmelidir.

d) Ordu üzerinde kötü etki yapmış olan ve Harbiye Nazırlığını işlemez ve değersiz bir duruma getiren ve Meclisi Milli'nin kararı olmadan eski rütbeleri ile göreve alınıp özel siyasal düşünce ile çalıştırılmakta bulunan emeklilerin hemen eski durumlarına getirilmeleri ve önemli ve etkili görevlerin güvenilir ellere verilmesi gereklidir.

e) Eski Üçüncü Kolordu Komutanı Albay Refet Bey, nedensiz olarak çekilmeye zorlandığından bu işlemin düzeltilmesiyle kendisinin bugün bulunduğu Konya'da On İkinci Kolordu Komutanlığına atanması ve Fuat Paşa'nın, kendisi için yapılan işlem düzeltilerek, Yirminci Kolordu Komutanlığında bırakılması gereklidir.

f) Fuat Paşa'nın yerine atanan Hamdi Paşa ve On İkinci Kolorduya atanan Sait Paşa hemen eski durumlarına getirilmelidirler.

g) İlk fırsatta müfettişliklerin yeniden kurulması ve Doğu Anadolu'daki kolorduların, On Üçüncü Kolordu ile birlikte Kâzım Karabekir Paşa emrine ve Batı Anadolu'daki kolorduların, İstanbul ve Edirne de içinde olmak üzere, Ali Fuat Paşa emrine verilmesi ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmesi uygun görülmektedir."

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi teşkilât ve makasıd-ı milliyeyi soruyor

Efendiler, yeni sadrazamdan intizar eylediğimiz cevap, nihayet vürut etti, şudur :

Gayet müstaceldir Sadaret, 4/10/1919

Sıvas'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Mümessilesine

C: 2 ve 3 Teşrinievvel 1919

Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tayin ve tespit edildiği, telgrafnamelerinde beyan buyurulan teşkilât ve makasıdın neden ibaret olduğu heyet-i vükelâca gayrimalûm olduğundan icab-ı keyfiyet tetkik edilmek üzere evvelemirde mezkûr Kongreler mukarreratının acilen iş'arı mütemennadır efendim.

Sadrazam
Ali Rıza

Sadrazam Paşa ve rüfeka-yı kiramının, – içlerinde, biraz sonra görüleceği veçhile, Kuva-yi Milliyenin murahhası olarak Heyet-i Vükelâya dahil olduğunu beyan eden Cemal Paşa bulunmuş olmasına rağmen – hükûmeti işgal ettikleri güne kadar, makasıd-ı milliyenin neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri cay-i istiğrap görülmeğe seza değil midir? Bundan daha ziyade calib-i dikkat nokta, makasıd-ı milliyeye riayet edip etmemek hususunda karar verebilmek için evvelemirde Kongreler mukarreratını talep eylemeleridir. Halbuki bu kadar dağdağaya ve tatbikatı selefinin sukutuna bâdi olan Kongreler mukarreratını bilmemelerine imkân tasavvur olunabilir miydi? Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeksizin, yeni ve şeytanetkâr tedbirlerle milleti iğfal ederek, husul bulmuş olan tesanüt ve irtibatı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat, rüptür olacaksa, ben de, evvelemirde onların bütün muzmerratını, millet nazarında tebarüz ettirecek bir tarz-ı hareketi tercih ettim. Binaenaleyh, sadrazamın ve rüfeka-yı kiramının talebini is'af ettim. 4 Teşrinievvel 1919 tarihli telgrafla, Kongre beyannamesini aynen ve nizamnamenin, yalnız teşkilâta müteallik nikat-ı esasiyesini de hulâsaten bildirdim *(Ves. 130)*. Muhaberat-ı resmiyeye hiçbir taraftan girişilmemesi hakkında tekrar umumî tebliğler yapıldı *(Ves. 131)*.

Efendiler, aynı günde şöyle bir telgraf aldık :

Sadaret, 4/10/1919

C: Taht-ı riyasetimde teşekkül eden heyet-i celile-i vükelâ, milletin amali veçhile, vatan ve memleketin saadet ve selâmetini temin için, azm-i kat'î ile sarf-ı mesai etmek hususunda, tamamiyle müttehidülefkârdır. Camia-i Osmaniyenin temini ve istiklâl-i millinin muhafazası ve makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatın masuniyeti Kanun-ı Esasî ahkâmınca bütün milletin kuvvet ve iradesine istinaden temin olunacağı biiştibah bulunduğu gibi mütareke tarihindeki hudut dahilinde kalan bil-

Ali Rıza Paşa Hükümeti ulusal örgütleri ve amaçları soruyor

Baylar, yeni Sadrazamdan beklediğimiz yanıt, sonunda geldi; şudur :

Çok ivedidir. Sadrazamlık, 4.10.1919

Sıvas'ta Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesine

Y : 2 ve 3 Ekim 1919

Erzurum ve Sıvas kongrelerinde kararlaştırılıp saptandığı, telyazılarında bildirilen örgüt ve amaçların neler olduğu Hükümetçe bilinmediğinden işin gereği incelenmek üzere, her şeyden önce, adı geçen kongrelerde alınan kararların tez elden bildirilmesini dilerim efendim.

Sadrazam
Ali Rıza

Sadrazam Paşa ve sayın arkadaşlarının – içlerinde, biraz sonra görüleceği gibi, Kuvayı Milliye'nin delegesi olarak hükümete girdiğini bildiren Cemal Paşa bulunduğu halde – hükümeti kurdukları güne değin, ulusal amaçların neler olduğunu bilmediklerini söylemeleri şaşılacak iş değil midir? Bundan daha çok dikkati çeken nokta, ulusal isteklere uyup uymamak konusunda karar verebilmek için, her şeyden önce, kongrelerin kararlarını istemeleridir. Oysa, bu denli gürültü doğuran ve uygulanması, kendilerinden önceki hükümetin düşmesi sonucunu veren kongre kararlarını bilmemeleri düşünülebilir miydi? Amaçlarının, zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir yüklenmeye girmeksizin, yeni ve şeytanca önlemlerle ulusu aldatarak kurulmuş olan dayanışmayı ve bağlantıyı gevşetmek olduğuna hiç kuşku etmedim. Ama bozuşma olacaksa, ben de her şeyden önce onların içlerinde sakladıklarını ulus önünde belirtecek bir yol tutmayı yeğledim. Bundan dolayı, Sadrazamın ve sayın arkadaşlarının isteklerini yerine getirdim. 4 Ekim 1919 günlü telyazısı ile Kongre bildirisini, olduğu gibi ve tüzüğün yalnız örgütle ilgili temel noktalarını da özet olarak bildirdim. *(belge: 130)* Hiçbir yerden resmi yazışmalara girişilmemesi için yeniden genel bildirimler yapıldı. *(belge : 131)*

Baylar, o gün şöyle bir tel aldık :

Sadrazamlık, 4.10.1919

K : Başkanlığım altında kurulan yüce hükümet ulusun isteklerine göre yurdun mutluluk ve esenliğini sağlamak için kesin bir dayançla çalışmak konusunda tamamiyle görüş birliğine varmıştır. Osmanlı topluluğunun dağılmaması, ulus bağımsızlığının korunması, yüce Halifelik ve Padişahlığın dokunulmazlığı, Anayasa hükümlerince bütün ulusun gücüne ve iradesine dayanılarak sağlanacağı kuşkusuzdur. Ateşkes Anlaşması tarihindeki sınır içinde kalan

cümle arazi ve bilâd-ı Osmaniyenin esas-ı mütareke olan *Wilson* prensiplerine tevfikan doğrudan doğruya zir-i idare-i saltanat-ı seniyede ipkası ve hudut dahilinde kalıp ekseriyet-i azime-i islâmiye ile meskûn bulunan vahdet-i mülkiyenin inkısamını men ile bu topraklar üzerindeki hukuk-ı tarihiye ve ırkıye ve diniye ve coğrafiyemizin ve bu suretle hakk u adle muvafık bir karar ittihazının temini dahi hükûmet-i hazıraca maksud-ı kat'î ve meclis-i millinin in'ikadına kadar mukadderat-ı millet hakkında bir gûna taahhüd-i kat'î ve resmiye girilmemesi ve sulh konferansına gönderilecek murahhasların âmal-i milliyeyi müdrik ve mazhar-ı itimat, erbab-ı reviyet ve iktidardan intihap olunması tabiîdir. Memleketimizde usul-i meşrutiyet icabınca hakimiyet-i milliye cari bulunmasiyle, vazifesini bihakkın müdrik olan hükûmet-i hazıra, milletin kararını istihsal etmeksizin, mukadderat-ı memleket hakkında karar ittihaz edemeyeceği cihetle hükûmet, intihabatın bir an evvel icrası için her türlü teşebbüsat ve tevessülâta müracaat ve meclis-i meb'usanın tesri-i in'ikadı zımnında lâzımgelen teshilâtı ifaya gayret etmekte olup ancak hükûmetin rehber-i harekâtı, ahkâm-ı kanuniyeye tamamen riayetle hilâf-ı ahvalin men ve izalesinden ibaret olduğundan ve ahval-i gayritabiiye ve gayrikanuniyenin devamı Devlet-i Osmaniyenin merkeziyle Anadolu'yu yekdiğerinden tefrika müncer olarak birçok avakıb-i vahimeyi tevlit ile eliyazübillâhi tealâ Payitahtın bekasını tehlikeye ilka ve aksam-ı memalikin işgal altına alınmasını intaç ve binaenaleyh vahdet-i mülkiyeyi ihlâl edeceğinden hükûmet-i hazıra, tarafınızdan vazıyet olunan devair-i resmiyenin tahliyesi ve muamelât-ı hükûmete iras olunan sektenin ref'i ve edna halelden bile masuniyeti vacip olan nüfuz-ı hükûmete riayet olunması ve ecanip ile münasebat-ı siyasiyeye girişilmemesi ve meb'usan intihabatında ahalinin hürriyetine kat'iyyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafınızdan taahhüt edilmesini talep ediyor.

Muhterem Efendiler, dikkat buyurulursa, bu telgrafta ne adres vardır ve ne de imza... Gerçi sadaret makamından yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat diğer bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan zat veya zevat bir defa, Heyet-i Temsiliyeyi tanımak ve onunla imza tahtında resmî muhaberede ve müdavele-i efkârda bulunmak istemiyordu.

Bir de, bizim, Kongrelerde tespit ettiğimiz mukarreratı ve kendilerine teklif eylediğimiz üç noktanın nazar-ı dikkate alınmasını, yeni kabinenin sadrazamı ve vükelâsı tabiî buluyorlar. Bu mukarrerat ve esasatın teminine zaten gayret etmekte olduklarını söylüyorlar.

Ancak, hükûmetin rehber-i harekâtı ahkâm-ı kanuniyedir. Vazifesi, hilâf-ı ahvalin men ve izalesinden ibarettir mukaddemesinden sonra, bizim ahval ve harekâtımızın, gayritabiî ve gayrikanunî olduğunu ima ederek, bunun, devamı halinde, merkezle Anadolu'nun yekdiğerinden tefrikına müncer olacağını ve bundan tevellüt edecek tehlikeleri tadat ediyor ve nihayet, baklayı ağzından çıkararak; tarafınızdan vazıyet olunan devair-i resmiyenin tahliyesi ve muâmelatı hükûmete iras olunan sektenin ref'i ve nüfuz-ı hükûmete riayet olunması ve ecanip ile münasebat-ı siyasiyeye girişilmemesi ve meb'usan

bütün Osmanlı topraklarının ve kentlerinin antlaşmaya temel olan Wilson İlkelerine uyularak doğrudan doğruya yüksek Padişahlığın yönetimi altında bırakılması ve sınır içinde kalıp büyük Müslüman çoğunluğunun oturduğu ülkenin birliğinin parçalanmasını önleyerek bu topraklar üzerindeki, tarih, soy, din ve coğrafya bakımından olan haklarımız için, hak ve adalete uygun bir karar alınmasının sağlanması da bugünkü hükümetçe kesin olarak istenmektedir. Meclisi Milli'nin toplanmasına değin ulusun kaderi ile ilgili herhangi bir kesin ve resmi yüklenmeye girişilmeyeceği ve Barış Konferansına gönderilecek delegelerin ulusal istekleri anlamış, güvenilebilir, güçlü ve iyi düşünür kimselerden seçileceği kuşku götürmez. Ülkemizde meşrutiyet yöntemi gereğince, ulus egemenliği yürürlükte bulunduğundan görevini iyi bilen şimdiki hükümet, ulusun kararını almaksızın yurdun kaderi üzerine bir karar veremeyeceği için, seçimlerin bir an önce yapılmasını sağlayacak her türlü davranış ve girişimlerde bulunmakta ve Millet Meclisinin toplanmasını çabuklaştıracak kolaylıkları göstermeye çalışmaktadır. Ancak, hükümetin tutacağı yol, yasalara eksiksiz uymak, aykırı durumları önleyip ortadan kaldırmak olduğundan; olağandışı ve yasaya uymayan durumların sürüp gitmesi ise, Osmanlı devlet merkezi ile Anadolu'yu birbirinden ayırarak birçok tehlikeli sonuçlar doğurmakla, Tanrı korusun, başkentin varlığını tehlikeye düşüreceğinden ve düşmanların yer yer yurdumuzu işgal etmeleriyle sonuçlanıp ülkenin bütünlüğünü bozacağından; bugünkü hükümet, sizin el koyduğunuz resmi dairelerin boşaltılacağına, hükümet işlerindeki kesikliğin giderileceğine ve hiçbir zaman dokunulmaması gereken hükümet erkine saygı gösterileceğine, yabancılarla siyasal ilişkilere girişilmeyeceğine, milletvekili seçimlerinde halkın özgürlüğüne hiç dokunulmayacağına söz vermenizi istiyor.

Sayın baylar, dikkat buyurulursa bu telyazısında ne adres vardır ve ne de imza. Sadrazamlık katından yazıldığı anlaşılıyor idiyse de, başka bir şey daha anlaşılıyordu; o da, bu satırları yazan kişi ya da kişiler, Heyeti Temsiliye'yi tanımak ve onunla imzalı olarak resmi yazışma ve görüşmelerde bulunmak istemiyorlardı.

Bir de bizim kongrelerde aldığımız kararların ve kendilerine önerdiğimiz üç noktanın dikkate alınmasını, yeni hükümetin sadrazamı ve nazırları olağan buluyorlar. Bu karar ve ilkelerin sağlanmasına aslında çalışmakta olduklarını söylüyorlar.

Ancak Sadrazam : "Hükümetin kılavuzu yasa hükümleridir. Görevi, aykırı durumları önleyip ortadan kaldırmaktır." gibi bir başlangıçtan sonra, bizim durumumuzun ve davranışlarımızın olağandışı ve yasaya aykırı olduğuna dokundurarak, bu durum sürüp giderse, merkezle Anadolu'nun birbirinden ayrılığı sonucu vereceğini bildirip bundan doğacak tehlikeleri sayıyor. En sonunda baklayı ağzından çıkararak : "Sizin el koyduğunuz resmi dairelerin boşaltılacağına, hükümet işlerindeki kesikliğin giderileceğine ve hükümet erkine saygı gösterileceğine, yabancılarla siyasal ilişkilere girişilmeyeceğine, milletvekili seçimlerinde

intihabatında ahalinin hürriyetine kat'iyyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafımızdan taahhüt edilmesini talep etmek suretiyle, bizim mevcudiyetimizi ve faaliyetimizi bertaraf etmek maksadında olduğunu ifade etmiş bulunuyor.

Efendiler, belki unuturum, tafsilâta girişmeden evvel söylemeliyim ki tarafımızdan işgal olunmuş devair-i resmiye yok idi. Yalnız Sıvas vilâyeti, Heyet-i Temsiliyeyi mekteplerin tatil bulunması münasebetiyle lisede misafir etmişti. Mevzuubahs edilmek istenilen daire-i resmiye bu olacaktı. Yeni kabine her türlü icraatına mukaddeme olmak üzere Heyet-i Temsiliyeyi buradan kovarak, nüfuz ve haysiyetini enzar-ı umumiyede kırmak istiyordu.

Efendiler, kimden kime yazıldığı sarih olmayan bu telgrafname üzerine, Sıvas Telgraf Merkeziyle, İstanbul Telgraf Merkezi arasında aynen şu muhabere vukubuldu:

Fevkalâde

Deraliye Merkez Müdiriyetine

Sadaret merkezinden yazılan telgrafname bâlâ ve imzası olmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi tarafından kabul edilmedi. Telgraf sureti Merkezimizde mevkuftur. İcap edenlere malûmat verilmesi mercudur.

İmza

Kongre Merkezi

— Bize, üzerine Sadrazam Paşa Hazretlerinin cevabıdır, serlevhasiyle Âmetçi Bey verdi ve kopyası telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretlerine böyle veriniz.

— Heyet-i Temsiliyeye hitap değildir ve kimden olduğu meçhuldür. Binaenaleyh muhatap ve imza olmadığı için kabul etmiyorlar.

— O halde şimdi dağıldı. Meclisi Vükelâda bu hususta bir şey yazarlarsa tabiî keyfiyet tavazzuh eder Efendim.

Bu cevabî ifadeyi verdikleri vakit dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat Sadrazam Paşa ikametgâhı olan mahalden belki yazar. Bizim bu merkezin işi Meclis dağılınca hitam bulur, kapanır azizim.

— Siz dediğimizi Âmetçi Bey'e söyleyin.

— Âmetçi Bey de gitti. Yalnızım.

— Telefonla söyleyiniz.

— Bizde şehir telefonu yok. Maamafih siz telgrafı öylece muhafaza ediniz de sabahleyin resmen bir şey yazdıralım Efendim.

— Sadrazam Paşa'ya telefon edin.

— Kardeşim Sadrazam Paşa'ya anlatamayız ki...

halkın özgürlüğüne hiç dokunulmayacağına söz vermenizi istiyoruz." diyor. Böylece, bizim varlığımızı ve çalışmalarımızı ortadan kaldırmak amacında olduğunu anlatmış bulunuyor.

Baylar, belki unuturum, ayrıntılara girişmeden önce söylemeliyim ki bizim el koyduğumuz resmi daire yoktu. Yalnız Sıvas Valiliği Heyeti Temsiliye'yi okulların tatil bulunması dolayısıyla lisede konuklamıştı. Söz konusu edilmek istenilen resmi daire bu olacaktı. Yeni hükümet her türlü yürütümüne başlangıç olmak üzere Heyeti Temsiliye'yi buradan kovarak, onun erkini ve onurunu kamunun gözü önünde kırmak istiyordu.

Baylar, kimden kime yazıldığı açıkça belli olmayan bu telyazısı üzerine, Sıvas telgraf merkeziyle İstanbul telgraf merkezi arasında işte şu haberleşme oldu :

Olağanüstü

İstanbul Merkez Müdürlüğüne

Sadrazamlık merkezinden yazılan telyazısı, başlığı ve imzası olmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'nce kabul edilmedi. Telin örneği merkezimizde tutulmaktadır. Gerekenlere bilgi verilmesi rica olunur.

İmza
Kongre Merkezi

"Bize, üzerinde Sadrazam Paşa Hazretleri'nin yanıtıdır başlığı ile Âmetçi[1] Bey verdi ve örneği telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretleri'ne böyle veriniz."

"Heyeti Temsiliye'ye geldiği ve kimden olduğu belli değildir. Bundan dolayı, başlık ve imza olmadığı için, kabul etmiyorlar."

"Öyle ise şimdi dağıldı. Bakanlar kurulu toplantısında bu konuda bir şey yazarlarsa elbette durum belli olur efendim.

Bu yanıtı verdikleri zaman dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat Sadrazam Paşa evinden belki yazar. Bizim bu merkezin işi, toplantı dağılınca biter, kapanır azizim."

"Siz, dediğimizi Âmetçi Bey'e söyleyin,"

"Âmetçi Bey de gitti. Yalnızım."

"Telefonla söyleyiniz."

"Bizde şehir telefonu yok. Bununla birlikte siz teli öylece saklayınız da sabahleyin resmi olarak bir şey yazdıralım efendim."

"Sadrazam Paşa'ya telefon edin."

"Kardeşim, Sadrazam Paşa'ya anlatamayız ki..."

[1] Hükümetle Saray arasında haberleşmeyi sağlayan dairenin başkanı.

Fevkalâde Babıali, 4/10/1919

Sıvas Kongre Merkezi Müdiriyetine

Erenköyünde ikamet buyuran Sadrazam Paşa Hazretleri telefondan arandığı ve saat yirmi biri yirmi beş geçtiği halde bulunamadı. Cereyani-i muhabere bizzarure yarın arzedilecektir Efendim.

Babıali Müdiri
Hüseyin Hüsnü

Fevkalâde Deraliye, 4/10/1919

Kongre Merkezine

C: Babıali müdiriyetinden dahi bildirildiği veçhile şimdi yirmi biri yirmi beş geçeye kadar telefondan arandıkları halde Sadrazam Paşa Hazretlerinin konaklarından cevap alınamadı. Biraz sonra yine arayacağım. Cevap alırsam derhal bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zarurî olacaktır Efendim.

İstanbul Telgraf Müdiri
Tevfik

Efendiler, ertesi günü, yani 5 Teşrinievvel 1919 tarihinde, imzasız telgrafın sadrazam tarafından Heyet-i Temsiliyeye, hitaben ve cevaben yazıldığı söylendi. Bunu resmen tespit eder, resmî ve imzalı bir iş'ar olmamakla beraber, biz böyle küçük bir noktada daha fazla tevakkufu faydalı ve caiz görmedik. Sadrazam Paşa'ya cevap yazmağı muvafık bulduk. 5 Teşrinievvelde yazdığımız uzun cevabın esas noktalarını hulâsa edeyim :

Tekliflerimizin tamamen tasvip ve kabul edilmiş olduğu anlaşıldı, dedikten sonra, tarafımızdan taahhüt olunması talep edilen nikat hakkında izahat verdik ve dedik ki, «Ahval-i gayritabiiye ve gayrikanuniyenin amil ve müsebbibi Ferit Paşa Kabinesi idi. Bu husus, Ferit Paşa Kabinesi tarafından ika edilmiş olan gayrimeşru ef'al ü harekât esbap ve müvellidatının ref'i için tarafınızdan tedabir-i kat'iye ittihaz olunduğu takdirde, kendiliğinden zail olur.»

«Cemiyetimizin, heyet-i vükelâ-yı hazıraya taahhüdat ve muzaherette bulunabilmesi için evvelâ, hükûmetin teşkilât-ı milliyemizi hüsn-i kabul eylediğini sarih ve kat'î bir lisanla ifade etmesi lâzımdır. Aksi takdirde, emniyet ve samimiyet-i mütekabilenin husul bulduğu meşkûk kalacak ve mütebayin harekât ve teşebbüsatın zuhûru melhuz bulunacaktır.»

Olağanüstü Babıâli[1], 4.10.1919

Sıvas Kongre Merkezi Müdürlüğüne

Erenköyü'nde oturan Sadrazam Paşa Hazretleri telefondan arandığı ve saat yirmi biri yirmi beş geçtiği halde bulunamadı. Yapılacak haberleşme sonucu, zorunlu olarak, yarın bildirilecektir efendim.

Babıâli[1] Müdürü
Hüseyin Hüsnü

Olağanüstü İstanbul, 4.10.1919

Kongre Merkezine

K : Babıâli Müdürlüğünden de bildirildiği üzere şimdi yirmi biri yirmi beş geçeye değin, telefondan arandıkları halde Sadrazam Paşa Hazretleri'nin konaklarından karşılık alınamadı. Biraz sonra yine arayacağım. Karşılık alırsam hemen bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zorunlu olacaktır efendim.

İstanbul Telgraf Müdürü
Tevfik

Baylar, ertesi gün, yani 5 Ekim 1919 günü, imzasız teli Sadrazamın Heyeti Temsiliye'ye yazdığı ve o Kurulun teline yanıt olduğu söylendi. Bunu resmi olarak saptayan, resmi ve imzalı bir bildirme olmamakla birlikte, biz böyle küçük bir noktada daha çok durmayı yararlı ve uygun görmedik. Sadrazam Paşa'ya yanıt yazmayı uygun bulduk. 5 Ekimde yazdığımız uzun yanıtın temel noktalarını özetleyeyim :

"Önerilerimizin hepsinin uygun görülüp kabul edilmiş olduğu anlaşıldı." dedikten sonra, bizim söz vermemizi istedikleri noktalar üzerinde açıklama yaptık ve dedik ki : "Olağandışı ve yasaya aykırı durumların etmeni ve yaratıcısı Ferit Paşa Hükümeti idi. Ferit Paşa Hükümetinin yaptığı yasal olmayan iş ve davranışların nedenlerinin ve etmenlerinin kaldırılması için sizler kesin önlem alırsanız, bu durum kendiliğinden ortadan kalkar.

Cemiyetimizin[2], şimdiki hükümete karşı yüklenmelerde bulunması ve kendilerine yardım edebilmesi için önce, hükümetin ulusal örgütlerimizi iyi karşıladığını açık ve kesin bir dille söylemesi gereklidir. Yoksa, karşılıklı güven ve yakınlığın doğduğu kuşkulu kalacak ve karşıt davranış ve girişimlerin belirmesi beklenecektir."

[1] Sadrazamlığın ve bazı hükümet örgütlerinin bulunduğu dairedeki telgraf merkezinden.

[2] Müdafaai Hukuk Cemiyeti.

Ali Rıza Paşa'nın, imzasız telgrafında; «memleketimizde usul-i meşrutiyet icabınca, hâkimiyet-i milliye cari bulunduğu» noktasına da, filhakika öyle «ise de feshinden itibaren Meclis-i Meb'usanın dört ay zarfında içtimaı Kanun-ı Esasimizin ahkâm-ı sarihasından iken bugüne kadar intihabatın defatir-i esasiyesi bile tanzim edilmemiştir. Bu hareket, Ferit Paşa Kabinesinin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesini ve Kanun-ı Esasiye tecavüz-i kat'îsini teşkil eder ve Kanun-ı Cezanın madde-i mahsusasına tevfikan bir cinayet addedilerek müsebbipleri hakkında ahkâm-ı kanuniyenin tamami-i tatbikı, hakimiyet-i milliyeyi kabul ve ahkâm-ı kanuniyenin tatbikını kendisi için bir vazife-i kanuniye addedecek her hükûmet-i meşruanın, ilk vazife-i mukaddesesidir» cevabında bulunduk. Ondan sonra, şu teklifleri serde başladık.

1) Memlekette sükûn ve asayiş olduğunu ve amal-i milliyenin tamamiyle haklı ve meşru olduğunu resmî bir beyanname ile ilân ederek milletin vahdet-i umumiyesine hükûmetin de iltihak ettiğini izhar ediniz.

2) Hükûmet-i sakıtanın harekât-ı ihanetkâranesine alet olmuş bulunan birtakım rüesa-yı memurin vardır. Onları mahkeme-i aidesine tevdi ediniz. Harekât-ı milliyeye mümanaat eden bazı sabık valiler hakkında hizmet-i devlette kullanılmamaları için muamele-i lâzımesini yapınız. Harekât-ı milliyeye hadim oldukları için azlolunanları memuriyetlerine iade ediniz.

3) İade-i rütbeleri Meclis-i Millinin tasdikına iktiran etmeyen ve yegâne sebeb-i istihdamları birtakım mülâhaza-i sakime-i siyasiyeden ibaret bulunan mütekaidini, derhal eski vaziyetlerine irca ediniz. Mühim makamat-ı askeriyeyi ehil ellere tevdi eyleyiniz.

4) Nüzzar-ı sabıkadan Ali Kemal ve Âdil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın, Meclis-i Milli küşadında Divan-ı Âliye tevdi edilmek üzere, hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini, Posta ve Telgraf Müdir-i Umumisi Refik Halit Bey'in derhal tevkifiyle mahkeme-i aidesine tevdiini, kanunun masuniyeti ve hukuk-ı milliyenin kutsiyeti namına talep ederiz.

5) Harekât-ı milliyeye iştirak etmiş veya harekât-ı milliyeyi terviç eylemiş olanlar aleyhinde başlanılmış olan takibat ve tazyikata nihayet veriniz.

6) Matbuatı ecnebi sansüründen kurtarınız.

İşte Efendiler, hulâsaten saydığım bu noktalara ait mütaleat ve teklifattan sonra telgrafımızı şu tarzda ikmal eyledik : «Maruzat ve tekâlif-i mesrudeye, milleti tatmin edecek cevab-ı sarih ve muvafık ita buyurulacağı zamana kadar, temin-i makasıd-ı milliye için, milletçe

Ali Rıza Paşa'nın imzasız telyazısındaki : "Ülkemizde, meşrutiyet yöntemi gereğince, ulusal egemenliğin yürürlükte olduğu" noktasına da : "Gerçekten öyle ise de Meclisi Mebusan'ın dağıtıldığı günden sonra dört ay içinde toplanması Anayasamızın açık hükümlerinden iken, bugüne değin temel seçim defterleri bile düzenlenmemiştir. Bu davranış, Ferit Paşa Hükümetinin açıktan açığa meşrutiyeti vurması ve Anayasaya kesin saldırısı demektir ve Ceza Kanununun özel maddesine göre ağır bir suç sayılarak bu suçu işleyenlere yasa hükümlerinin eksiksiz uygulanması, ulusal egemenliği kabul eden ve yasa hükümlerinin uygulanmasını kendisi için yasal bir ödev sayan her yasal hükümetin ilk kutsal görevidir." diye yanıt verdik. Ondan sonra şu önerileri ileri sürmeye başladık :

1 — Yurtta rahatlık ve güvenlik olduğunu ve ulusal isteklerin yüzde yüz haklı ve yasal olduğunu resmi bir bildiri ile açıklayarak ulusun genel birliğine hükümetin de katıldığını gösteriniz.

2 — Düşük hükümetin haince davranışlarına alet olmuş bulunan birtakım büyük memurlar vardır. Onları ilgili mahkemelere veriniz. Ulusal eyleme engel olan bazı eski valilerin devlet hizmetinde kullanılmamaları için gerekli işlemi yapınız. Ulusal eyleme hizmet ettikleri için çıkarılanları eski görevlerine atayınız.

3 — Önceki rütbeleriyle göreve alınmaları Meclisi Milli'nin onayından geçmemiş olan ve çalıştırılmamalarının tek nedeni birtakım kötü siyasal düşüncelerden başka bir şey olmayan emeklileri hemen eski durumlarına getiriniz. Önemli askeri görevleri yetkili ellere veriniz.

4 — Eski nazırlardan Ali Kemal ve Âdil beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın, Meclisi Milli açılınca Yüce Divana verilmek üzere, hiçbir yere kaçmalarına meydan bırakılmamasını; Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in hemen tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini; yasanın dokunulmazlığı ve ulusal hakların kutsallığı adına isteriz.

5 — Ulusal eyleme katılmış ya da ulusal eylemi desteklemiş olanlara karşı başlanan kovuşturma ve baskılara son veriniz.

6 — Basını yabancı sansüründen kurtarınız.

İşte baylar, özet olarak saydığım bu noktalarla ilgili düşünce ve önerilerden sonra telimizi şöyle bitirdik : "Bilginize sunduğumuz şeylere ve ileri sürdüğümüz önerilere ulusu inandıracak açık ve uygun yanıt verilinceye değin, ulusal amaçları gerçekleştirmek

ittihaz edilmiş olan tedabir-i fiiliyeye, kemakân devam zaruretinde kalınacağını ve bilcümle vilayat ve müstakil elviye ile mülhakatından aldığımız kararlar üzerine, kemal-i kat'iyetle, arzeyleriz.

İmza : Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına, Mustafa Kemal» *(Ves. 132).*

Efendiler, İstanbul'la muhabere biter bitmez, derhal şu tebliğ ile memleketi vaziyetten haberdar ettim :

5/10/1919

Tamim

Şehremanetine, Matbuata

Sadrazam Paşa Hazretleri Erzurum ve Sıvas Kongrelerindeki mukarrerat-ı esasiye ve makasıd-ı teşkilât-ı milliyeyi tabiî bulmakla beraber mütalealarında bazı izahı muhtaç, cihat görüldüğünden hükûmetle milletin hakikî olarak temin-i itilâfı maksadiyle ve bilcümle merakizin hulasa-i mütaleatına istinaden ita olunan cevap ve dermeyan edilen tekâlif berveçhiati aynen tamim ve tebliğ olunur. Vürut edecek cevap ve ona nazaran ittihaz olunacak mukarrerat derhal tebliğ olunacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Yunus Nadi Bey tavsit ediliyor

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesinin mevki-i iktidara geçtiğinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Memleketin, İstanbul ile olan muhaberat ve münasebat-ı resmiyesi hâlâ rüptür halinde, devam ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, teklifatımıza cevap vermiyor ve hiçbir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz. Heyet-i Vükelâdan, hiç kimse, bize muhatap olmak istemiyor.

Bugün, yani 6 Teşrinievvel 1919 günü, Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa'yı, daveti üzerine, makamında ziyarete gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e vaziyet hakkında, bilhassa hükûmetle Heyet-i Temsiliye arasında, henüz itilaf edilemediğinden bahsetmiş ve anlaşıldığına göre, bizi haksız göstermiş ve kendilerinin her şeyi kabul ve tatbika amade bulunduklarını anlatmış ve her halde ihtilâf çıkaran ve bunda ısrar eden tarafın, Heyet-i Temsiliye olduğunu söylemiş; ihtimal ki Yunus Nadi Bey'in bizimle şahsî muarefesine binaen, telif-i beyne tavassutunu teklif etmiş olacak.

Yunus Nadi Bey, bu tavassut teklifini maalmemnuniye kabul etmiş; yalnız Yunus Nadi Bey'in, Cemal Paşa'nın verdiği malûmatı

için, ulusça alınmış olan eylemli[1] önlemlerin, eskisi gibi sürdürülmesinin zorunlu olacağını, bütün illerle bağımsız sancaklardan ve bunlara bağlı yerlerden aldığımız kararlar üzerine tam kesinlikle bildiririz.

İmza : Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye'si adına, Mustafa Kemal. *(belge : 132)*"

Baylar, İstanbul'la haberleşme biter bitmez, şu genelge ile ülkeye durumu bildirdim :

5.10.1919

Genelge

Belediyelere ve Basına

Sadrazam Paşa Hazretleri Erzurum ve Sıvas kongrelerindeki temel kararları ve ulusal örgütlerin isteklerini yerinde görüyorlarsa da düşüncelerinde bazı açıklanması gerekli yönler bulunduğundan hükümetle ulusun gerçekten anlaşmasının sağlanması amacıyla ve bütün merkezlerden alınan düşüncelerin özüne dayanılarak verilen yanıt ve ileri sürülen öneriler, aşağıda gösterilmiştir. Kamuoyuna bildirilir. Gelecek yanıt ve ona göre alınacak kararlar da hemen bildirilecektir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Yunus Nadi Bey'e aracılık yaptırıyorlar

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümetinin iş başına geçtiğinin beşinci gününe geldik. Daha da anlaşamıyoruz. Ülkenin İstanbul ile olan resmi yazışması ve resmi ilişkisi yine kopmuş durumda sürüp gidiyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, önerilerimize karşılık vermiyor ve hiçbir zaman da vermemiş olduğunu göreceksiniz. Hükümet üyelerinden hiç kimse bizimle görüşmek istemiyor.

Bugün, yani 6 Ekim 1919 günü, Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa'yı, çağırması üzerine dairesinde ziyarete gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e durumdan, özellikle hükümetle Heyeti Temsiliye arasında daha anlaşmaya varılamadığından söz açmış ve anlaşıldığına göre, bizi haksız göstermiş ve kendilerinin her şeyi kabule ve uygulamaya hazır bulunduklarını anlatmış ve her halde anlaşmazlık çıkaran ve bunda direnen yanın, Heyeti Temsiliye olduğunu söylemiş. Belki de, Yunus Nadi Bey'in bizimle yakından tanışıklığı dolayısıyla, arabuluculuk yapmasını önermiş olacak.

Yunus Nadi Bey, bu arabuluculuk isteğini kıvançla kabul etmiş; yalnız Yunus Nadi Bey'in, Cemal Paşa'nın verdiği bilgiyi

[1] fiili.

esas ve hakikat telâkki ettiği ve vaziyeti ona göre mütalea eylediği şimdi bahsedeceğim telgrafnamesi müfadından anlaşılmakta idi.

Yunus Nadi Bey'le, telgraf başında vukubulmuş olan bu muhaberemiz, yeni kabine ile bizi zahiren olsun itilâfa saik olmak nokta-i nazarından mühimdir. Bu sebeple müsaade buyurursanız biraz izah edeceğim.

Harbiye Nazırı Paşa'nın beni telgraf başına davet ettiğini haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makina başına gittim.

İstanbul — Harbiye telgrafhanesi, Yunus Nadi Bey Zât-ı Devletinizle görüşmek istiyor Efendim, denildikten sonra, Harbiye telgrafhanesinde makina başında hazırım! dendi. Hazır olan kimdir? dedim.

Telgrafçı — Yunus Nadi Bey ve yanında Nazır Paşanın Yaveri Cevat Rifat Bey vardır Efendim. Nazır Paşayı istediler mi, yoksa.. izahında bulundu.

— Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni, telgrafa davet ettikleri zaman Nazır Paşa istiyor demişlerdi. Davet eden Nazır Paşa mıdır, yoksa zât-ı âlileri mi? Yunus Nadi Bey — Nazır Paşanın müsaadesiyle ve yaveri vasıtasiyle Harbiye merkezinden, Zât-ı Devletlerini aradık. Bundan galattır Efendim, dedi.

Ben — Teşekkür ederim. Buyurun! dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'in sözleri alınmağa başlandı. Yunus Nadi Bey mütaleatına şu mukaddemeyi yaptı: «İrade-i milliyenin hakimiyet-i milleti infaz etmesi netice-si meşkûresi olarak meydana gelen takallüp üzerine, burada teşekkül eden hükûmetle, teşkilât-ı milliye arasında aheng-i ittihat husulünün gecikmeyeceğine hükmetmiş idim. Tahkikatım neticesinde henüz, bir iki noktada ihtilâf bulunduğunu anladım. Bu ahengin teahhur-ı husulü, dahilen ve haricen iyi olmayacağı cihetle, bazı maruzatta bulunmağı vazife addettim.»

Ondan sonra, şimdi hulâsa edeceğim noktalara ait malûmat ve mülâhazalarını, birinci mesele olarak zikrettiler.

1) Ferit Paşa Kabinesinde bulunmuş olan bazı zevatın bu kabineye iştiraklerinden dolayı suinazarla görülmelerine mahal olmadığını ve Abuk Paşa'nın Ferit Paşa Kabinesinin ıskatında rol oynadığını;

2) Rıza Paşa Hükûmetinin, intikal devresi hükûmeti olduğunu, hayatının intihabat-ı teşriiye neticesine kadar devam edebileceğini;

3) Hükûmet-i hazıra emel ve metalib-i milliyenin kâffesini hüsn-i telâkki etmek ve hüsn-i intacına da sâyeylemek hususunda en ufak şüpheye mahal vermemekte olduğunu beyan ve,

temel ve gerçek olarak aldığı ve durumu ona göre yorumladığı şimdi sözünü edeceğim telyazısından anlaşılmakta idi.

Yunus Nadi Bey'le telgraf başında olan bu görüşmemiz, yeni hükümet ile bizim, görünüşte olsun, anlaşmamıza neden olması bakımından önemlidir. Bundan dolayı, izin verirseniz biraz açıklayacağım.

Harbiye Nazırı Paşa'nın beni telgraf başına çağırdığını haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makine başına gittim.

İstanbul : "Harbiye telgrafhanesi; Yunus Nadi Bey sizinle görüşmek istiyor efendim." denildikten sonra : "Harbiye telgrafhanesinde makine başında hazırım." dendi.

"Hazır olan kimdir?" dedim.

Telgrafçı : "Yunus Nadi Bey ve yanında Nazır Paşa'nın yaveri Cevat Rifat Bey vardır efendim. Nazır Paşa'yı istediler mi, yoksa..." açıklamasında bulundu.

"Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni telgrafa çağırdıkları zaman : "Nazır Paşa istiyor." demişlerdi. Çağıran Nazır Paşa mıdır? Yoksa siz mi?"

Yunus Nadi Bey : "Nazır Paşa'nın izin vermesi üzerine, yaveri aracılığı ile Harbiye telgraf merkezinden sizi aradık. Yanlış anlaşılmıştır efendim." dedi.

Ben : "Teşekkür ederim. Buyurun." dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'in sözleri alınmaya başlandı. Yunus Nadi Bey konuşmasına şu girişi yaptı : "Ulusal iradenin ulus egemenliğini etkin kılmasının mutlu sonucu olarak meydana gelen değişiklik üzerine, burada kurulan hükümetle ulusal örgütler arasında birleşik bir düzen kurulmasının gecikmeyeceği kanısına varmıştım. Soruşturmam üzerine, daha, bir iki noktada uyuşmazlık bulunduğunu anladım. Bu uyuşmanın gecikmesi, içerde ve dışarda iyi olmayacağından bazı dileklerde bulunmayı ödev saydım."

Ondan sonra, şimdi özetleyeceğim noktalarla ilgili bilgi ve düşüncelerini, birinci sorun olarak söylediler.

1 — Ferit Paşa Hükümetinde bulunmuş olan bazı kişilerin, bu hükümete katılmalarından dolayı, kötü gözle görülmelerinin doğru olmadığını ve Abuk Paşa'nın, Ferit Paşa Hükümetinin düşürülmesinde rol oynadığını;

2 — Rıza Paşa Hükümetinin, geçiş dönemi hükümeti olduğunu, yaşamının milletvekili seçimleri sonuna değin sürebileceğini;

3 — Şimdiki hükümetin, ulusal isteklerin hepsini iyi karşılamak ve iyi sonuçlanmasına çalışmak konusunda en ufak bir kuşkuya yer vermemekte olduğunu söylediler ve :

4) Hususiyle, Cemal ve Abuk Paşalar gibi zevatın, hükûmette teşkilât-ı milliyenin bir murahhası ve kâfili gibi telâkki olunmalarında tereddüde mahal yoktur, hükmünü ita ettiler.

İkinci mesele olarak da; Yunus Nadi Bey, eşhasa taallûk eden kısma temas ettiler; bunda tamamen bizimle hemhis olmakla beraber «biraz itidal tavsiyesine cesaret edeceğim» dedi ve nokta-i nazarını, muvaffakıyet-i milliyenin husule getirdiği tesirat-ı hasenenin bazılarınca intikamcılıkla tefsir olunarak, şaibedar olmaktan masun bulundurulması mühim olduğu mütaleasiyle tavzih etti.

Yunus Nadi Bey, «heyet-i hazıra-i hükûmetin erkâniyle vukubulan temaslarımdan teşkilât-ı milliye metalibinin tamami-i icra ve infazına azmetmiş olduğu müsteban oluyor» dedikten sonra, şu malûmatı verdi :

«Harbiye Nazırı Cemal Paşa, bugün neşredilecek beyannamede bu cihetin zaten kâfi derecede musarrah olduğunu ve ancak beyanname lisan-ı resmi-i hükûmetle yazıldığına göre her taraf nazar-ı dikkate alınarak dercedilmiş, surî birkaç kelimeye atf-ı ehemmiyet olunmaması lâzımgeldiğini beyan eyledi.»

Yunus Nadi Bey, sadr-ı cedidin ve hükûmetinin — her türlü suitefehhümü izale için — teşkilât-ı milliye erkânının irae edeceği bir heyetle doğrudan doğruya temas etmeleri hususundaki arzu-yı samimisini bildirdikten sonra, bütün mütaleatını şu cümle ile hulâsa eyledi : «Halen, bendenizin en ziyade lâzım addettiğim cihet buhranın gayrimünhal ve müşevveş bir vaziyette temadi etmemesinden ibarettir» *(Ves. 133)*.

Yunus Nadi Bey, mütaleama intizar eylediğini söylediği için, ben de, şu cevabı verdim :

Sıvas, 6/10/1919

Yunus Nadi Beyefendi'ye

Heyet-i Temsiliyece Sadrazam Paşa Hazretlerine vukubulan teklifat-ı esasiye ve taliye ve müşarileyhin Heyetimize verdiği cevap, bilhassa bu cevabın son fıkraları manzur-ı âliniz oldu mu? Beyanat ve mütaleat-ı aliyelerinden bu yazıları görmemiş olduğunuza ve tekliflerimizin mahiyet ve samimiyeti tamamen anlaşılmamış olanlar tarafından zât-ı âlinize hikâye edilmiş olduğuna hükmediyoruz. Bu sebeple, esas hakkında burada müdavele-i efkârı müşkül görüyoruz. Yalnız şahsî olan mütalea-i aliyelerinde bazı noktaları tenvir maksadiyle, berveçhiati sıra ile ita-yi izahat olunur :

Yeni kabine ile teşkilât-ı milliyemiz arasında, aheng-i ittihat husulünün gecikmeyeceğine, biz de, hüküm vermekte idik. Bunun, teahhuru sebebini bizde değil, yeni kabinenin dört gündenberi göstermekte olduğu tavr-ı mütereddite aramak lâzımdır. Yeni kabine ile aramızda ihtilâf olduğunu dahi, yeni kabine bize bildirmemiştir. Yeni kabinede ipka edilen eski nazırların namusları hakkında

4 — Özellikle, Cemal ve Abuk paşalar gibi kişilerin, hükümette ulusal örgütlerin birer delegesi ve kefili gibi görülmelerinde duraksamaya yer yoktur, hükümünü verdiler.

İkinci sorun olarak da Yunus Nadi Bey, kişilerle ilgili yöne dokundular. Bunda bizimle tam duygu birliğinde olmakla birlikte: "Biraz ılımlı davranmayı salık vermeye cesaret edeceğim." dedi ve görüşünü : "Ulusal başarının sağladığı iyi etkilerin, bazılarınca öç alma olarak yorumlanıp lekelenmekten korunmasının önemli olduğu" sözleriyle açıkladı.

Yunus Nadi Bey : "Şimdiki hükümet ileri gelenleriyle yaptığım görüşmelerden ulusal örgütün isteklerinin hepsini yerine getirmeye ve yürütmeye kararlı oldukları anlaşılıyor" dedikten sonra şu bilgiyi verdi :

"Harbiye Nazırı Cemal Paşa, bugün yayımlanacak bildiride, bu yönün yeterince belirtilmiş olduğunu ve ancak, bildiri, hükümetin resmi diliyle yazıldığına göre, her yön dikkate alınarak yazılmış olduğunu, göstermelik birkaç sözcüğe önem verilmemesi gerektiğini söyledi."

Yunus Nadi Bey, yeni Sadrazamın ve hükümetinin – her türlü yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için – ulusal örgütler ileri gelenlerinin göstereceği bir kurulla doğrudan doğruya değinmek konusundaki gönülden isteğini bildirdikten sonra, bütün düşüncelerini şu cümle ile özetledi : "Şimdi benim en önemli saydığım yön, bunalımın geçmemiş olması ve karışık durumda sürüp gitmesidir." *(belge : 133)*

Yunus Nadi Bey, düşüncemi beklediğini söylediği için ben de şu yanıtı verdim :

Sıvas, 6.10.1919

Yunus Nadi Beyefendi'ye

Heyeti Temsiliye'ce Sadrazam Paşa Hazretleri'ne yapılan temelli ve ikinci derecedeki önerilerle kendisinin Kurulumuza verdiği yanıtı, özellikle bu yanıtın son bölümlerini gördünüz mü? Söyledikleriniz ve düşüncelerinizden bu yazıları görmemiş olduğunuz ve önerilerimizin niteliğini ve içtenliğini gereği gibi anlamamış kişilerce size anlatılmış olduğu sonucuna varıyoruz. Bundan dolayı, esas üzerinde burada tartışmanın güç olduğunu görüyoruz. Yalnız, kişisel olan yüksek düşüncelerinizdeki bazı noktaları aydınlatmak amacıyla, aşağıda, sırayla açıklamalar yapılmıştır :

Yeni hükümet ile ulusal örgütlerimiz arasında uyum sağlanmasının gecikmeyeceğine biz de inanmakta idik. Bunun gecikmesi nedenini bizde değil, yeni hükümetin dört günden beri göstermekte olduğu kararsız davranışta aramak gerekir. Yeni hükümet ile aramızda anlaşmazlık olduğunu da, yeni hükümet bize bildirmemiştir. Yeni hükümette bırakılan eski nazırların namuslarını-

şüphe etmemekle beraber, eski kabinenin harekât-ı cinayetkâranesine bilerek veya bilmeyerek iştirak eylemiş oldukları nazar-ı dikkatte tutulacak mühim bir noktadır. Abuk Paşa'nın kabinenin ıskatında yapmış olduğu rol meçhulümüzdür. Biz, neticeyi temin eden kuvveti pek iyi biliriz. Bizim maksadımız, bu hükûmeti tasavvur buyurulduğu gibi, intikal devresi hükûmeti gibi telâkki etmek değildir. Bilâkis mukadderat-ı milleti takrir edecek ve sulhu yapacak en mühim bir heyet olabilmesini temenni ederiz. Menafi-i esasiye-i milliyemizde ağyarın bizce hiç ehemmiyeti yoktur. Biz, hatt-ı hareketimizi ağyarın dedikodusuna uydurmak zâfını merdut görenlerdeniz. Dahilî ve haricî vaziyete bütün vuzuhiyle vâkıfız. Attığımız hatve tesadüfî değil, amik düşüncelere ve metin esaslara ve umum milletin teşkilât-ı muntazamaya tâbi kuvve-i hakikiyesine ve azm ü iradesine müstenittir. Millet, hakimiyetini bütün manasiyle bütün cihana tanıttırmağa karar-ı kat'î vermiştir. Bunun için de, her yerde, her türlü tedabir alınmıştır. Hükûmet-i hazıranın amal ve metalib-i milliyeyi hüsn-i telâkki ve intaca sâyeylemesini talep ederiz. Çünkü başka türlü icra-yi hükûmet edemez. Abuk Paşa'yı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşa'dan teşkilât-ı milliyemizin murahhası olmaktan başka bir şeye intizar etmeyiz. [Efendiler, şunu izah etmeliyim ki, Cemal Paşa bizim murahhasımız değildi ve böyle bir vaziyet ve vazifenin kendisine verilmesine malûmunuz olan tarz-ı hareketinden dolayı cihet-i münasebet de yoktu. Ancak Yunus Nadi Bey'in telgrafında Cemal Paşa'nın murahhas gibi telâkkisinde tereddüde mahal yoktur, denilmiş olmasından bunu arzu ettiğine zahip ve emrivaki halinde tevcih olunmuştur.] Ve nazır olur olmaz kendilerinin herkesten evvel bilâvasıta bizimle temasa gelip vaziyet-i hakikiyeyi anlayacağını ve ona göre hükûmetle teşkilât-ı milliyenin nokta-i nazarlarını tevhide tevessül edeceğini ümit ediyorduk. Halbuki henüz böyle bir temastan müçtenip olduğu görülüyor. Bizim yeni kabineye karşı vukubulan tekâlif ve metalibimiz, şahsî ve indî olmayıp bilcümle vilâyat ve elviye-i müstakille ile mülhakatının ve beş kolordu kumandanının ve teşkilât-ı milliyeye sadık rüesa-yi memurinin Heyet-i Temsiliyemize bildirdikleri tekliflerin, Heyet-i Temsiliyemizce hükûmeti mümkün olduğu kadar müşkül vaziyete sokmamak ciheti nazar-ı dikkate alınarak istihraç edilmiş hulâsatülhulâsasıdır. Ve bu tekâlif ve metalipte tasavvur ve tasvir buyurduğunuz mehazir yoktur. Hükûmet, Heyet-i Temsiliyemizle, samimî ve ciddî münasebet ve müdavele-i efkârda bulunduğu takdirde, vukubulmuş olan metalip ve teklifatın hükûmetçe kabil-i tatbik olabilecek şekil ve zamanını takrir etmekte hiçbir hail yoktur, Yalnız Sadrazam Paşanın, Heyet-i Temsiliyemize 4 Teşrinievvelde vukubulan cevabî telgrafındaki son fıkralar calib-i nazar-ı dikkattir. Eğer teşkilât-ı meşrua-i milliyemiz ve bunun res-i idaresinde bulunanlar, gayrimeşru ve gayrikanunî tanınmak zihniyeti idame olunacak ise, hiçbir imkân-ı itilâf bulunamayacağına şüphe yoktur. Bugün neşredileceğini bildirdiğiniz beyannamede, teşkilât ve harekât-ı milliyemiz hakkında, her ne sebep ve suretle olursa olsun, münekkidane bir lisan kullanıldığı takdirde ve bu suret, surî birkaç kelimeye munhasır kalsa bile, tarafımızdan, derhal her türlü itilâf imkânı münselip olmuş telâkki edilecektir ve zaten hükûmet-i merkeziye, Heyet-i Temsiliye ile tamamen anlaşmadıkça, beyannamesi hiçbir taraftan alınmayacaktır. Belki İstanbul'a munhasır kalabilir.

Heyet-i Temsiliyemiz, bilcümle vilâyat ve elviye-i müstakille namına mahallerinde milletin âra-yi umumiyesiyle intihap olunmuş mümessillerden müteşekkil ve Erzurum ve Sıvas'ta içtima eden heyet-i umumiyeler tarafından tefrik ve intihap olunmuş bir heyet-i meşrua-i milliyedir. Kabiliyet ve kudret-i temsiliyesi de asar-ı fiiliyesiyle meydandadır. Meclis-i Meb'usan içtima ile bilfiil murakabeye başlayacağı

dan kuşkuya düşmemekle birlikte, eski hükümetin ağır suç sayılacak işlerine bilerek ya da bilmeyerek katılmış oldukları, göz önünde tutulacak önemli bir noktadır. Abuk Paşa'nın, hükümetin düşürülmesinde oynamış olduğu rolü bilmiyoruz. Biz, sonuç sağlayan gücü pek iyi biliriz. Bizim amacımız, bu hükümeti, sizin düşündüğünüz gibi, geçiş dönemi hükümeti saymak değildir. Tersine, ulusun kaderini karara bağlayacak ve barışı yapacak en önemli bir hükümet olabilmesini dileriz. Ulusumuzun yararı ile ilgili konularda yabancıların bizce hiç önemi yoktur. Biz gidişimizi yabancıların dedikodusuna uydurmak güçsüzlüğünü kötü görenlerdeniz. İç ve dış durumu bütün açıklığı ile biliyoruz. Attığımız adım, rasgele değil, derin düşüncelere, sağlam temellere ve bütün ulusun düzenli örgütlere bağlı gerçek gücüne, dayancına ve iradesine dayanmaktadır. Ulus, egemenliğini, bütün anlamıyla, bütün dünyaya tanıttırmaya kesin karar vermiştir. Bunun için de, her yerde her türlü önlem alınmıştır. Bugünkü hükümetin, ulusal istek ve dilekleri iyi karşılamasını ve sonuçlandırmak için çalışmasını isteriz. Çünkü, başka türlü, iş başında kalamaz. Abuk Paşa'yı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşa'dan, ulusal örgütlerimizin delegesi olmaktan başka bir şey beklemeyiz. (Baylar, şunu açıklamalıyım ki, Cemal Paşa bizim delegemiz değildi ve böyle bir durum ve görevin kendisine verilmesine bildiğiniz tutumundan dolayı, yer de yoktu. Ancak, Yunus Nadi Bey'in telyazısında: "Cemal Paşa'nın delege gibi kabul edilmesinde duraksamaya yer yoktur" denilmiş olmasından, Cemal Paşa'nın bunu istediği kanısına varılmış ve bir olupbitti halinde delegelik verilmiştir.) Bu bakımdan, nazır olur olmaz kendilerinin herkesten önce ve aracısız olarak bizimle ilişki kurup gerçek durumu anlayacağını ve ona göre hükümetle ulusal örgütlerin görüşlerini birleştirmeye girişeceğini umuyorduk. Oysa, daha böyle bir ilişki kurmaktan çekindiği görülüyor. Bizim, yeni hükümete karşı yaptığımız öneriler ve hükümetten isteklerimiz, kişisel ve temelsiz olmayıp iller ve bağımsız sancaklarla bunlara bağlı yerlerin ve beş kolordu komutanının ve ulusal örgütlerden yana olan yüksek memurların Heyeti Temsiliye'mize bildirdikleri önerilerden, Heyeti Temsiliye'mizce, hükümeti elden geldiğince güç duruma sokmamak yönü de dikkate alınarak, çıkarılmış özetin özetidir. Bu önerilerde ve isteklerde düşündüğünüz ve anlattığınız sakıncalar da yoktur. Hükümet, Heyeti Temsiliye'mizle, güvenilir ve gerçek ilişkiler kurar ve görüşmelerde bulunursa, ileri sürülmüş olan isteklerin ve önerilerin hükümetçe uygulanabilecek şekil ve zamanını belli etmek için hiçbir engel yoktur. Yalnız, Sadrazam Paşa'nın, Heyeti Temsiliye'mize 4 Ekimde, telimize karşılık olarak gönderdiği telyazısındaki son bölümler dikkat çekicidir. Eğer, yasal ulusal örgütlerimizi ve bunların başında bulunanları, yasa dışı sayma anlayışı sürdürülecekse, hiçbir uzlaşma olanağı bulunamayacağı kuşku götürmez. Bugün yayımlanacağını bildirdiğiniz bildiride, ulusal örgütümüz ve ulusal eylemimiz üzerine, her ne sebep ve yolla olursa olsun, eleştirici bir dil kullanılırsa; ve bu görünürde birkaç sözcükle yapılsa bile, bizce hemen her türlü uzlaşma yolu kapanmış sayılacaktır. Aslında İstanbul Hükümeti, Heyeti Temsiliye ile tam olarak anlaşmadıkça, bildirisi hiçbir merkezce alınmayacaktır; belki İstanbul ile sınırlı kalır.

Heyeti Temsiliye'miz, bütün illerle bağımsız sancaklardan ulusun genel oyu ile seçilmiş temsilcilerin Erzurum ve Sıvas'ta genel kurullar halinde toplanarak ayrılmış ve seçilmiş oldukları yasal ulusal bir kuruldur. Temsil yeteneği ve gücü de yaptığı işlerle belirmiştir. Meclisi Mebusan toplanarak denetleme

güne kadar, Heyet-i Temsiliyenin mukadderat-ı millet ve memleketle alâkadar bulunması zarurîdir. Hükûmetin, Heyetimizle temas ve münasebet-i samimiyesi bittabi kendi mevki ve kuvvetini takviye edecektir. Ayrı ayrı istikametlerde yüründüğü takdirde menafi-i memleket ve millet için calib-i mehazir olacağı tabiîdir.

Biz, bugünkü kabinede, bilhassa vücutları memleket ve millet için nafi olacağına kani bulunduğumuz bazı zevatın, sabıka olduğu gibi birer birer kabineden çıkarılması tarzındaki son usul kabine manevralarına maruz kaldıklarını görmek istemeyiz. [Efendiler, bu dediğimizin vukuunu göreceksiniz] Sıvas'ta münakit bulunan Heyet-i Temsiliye, hükûmetle bizzat doğrudan doğruya, en samimi temasta bulunmağa hazır ve müheyyadır. Bu vazifeyi, başkalarına tevdi etmek salâhiyetine malik değildir. Hükûmetle itilâf-ı tam hâsıl olduğu takdirde, temasın teshil ve temini için başka çareler dahi düşünülebilir. Hulâsa, müşevveş vaziyetin acilen bertaraf edilmesi; evvelemirde hükûmetin kendisine arz ve teklif ettiğimiz tarzda bir beyannamesinin, surî kelimelerle değil, samimi bir lisan ile neşrine ve tekâlif-i sairenin hüsn-i telâkki edilip infaz edileceğine dair sadaretin maruzatımıza doğrudan doğruya cevap ita etmesiyle, mümkün olacaktır. Yoksa hâlâ Refik Halit Bey tarafından telgraflarımız ve beyannamelerimiz kontrol, sirkat ve tevkif edilirken, hükûmetin samimiyetinden bahsolunması, bize pek garip geliyor.

Hükûmet bu mütereddit vaziyetinde birkaç gün daha devam edecek olursa, millet nazarında henüz taayyün edemeyen emniyet ve itimadı büsbütün selbe sebebiyet verecektir. Her taraftan aldığımız telgrafnamelerde, hükûmet-i cedidenin şayan-ı emniyet olup olmadığına dair sualler sorulmaktadır. Arz-ı ihtiram ederim kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, Yunus Nadi Bey, verdiğim malûmat ve izahattan hakikî vaziyeti anladı. Bizimle muhabereye devama lüzum görmedi. Bilâkis yeni hükûmeti ve hassaten Cemal Paşa'yı irşada çalışmış... Filhakika, izah edeceğim veçhile, zahiren olsun, bir itilâf vaziyet ve manzarası teessüs etti.

Efendiler, 6 Teşrinievel 1919 günü de geçti. Biz, mevcut tedabirin ehemmiyet ve dikkatle idamesi lüzumunu tamimen emrettik *(Ves. 134)*.

Cemal Paşa kabine namına irade-i milliyeye mugayir harekâttan tevakki olunacağını taahhüt ediyor

Efendiler, Yunus Nadi Bey'le, muhaberemizin ferdasında, nihayet, sadrazamdan cevap değil, fakat Cemal Paşa'dan şu telgrafnameyi aldık :

Harbiyeden, 7/10/1919 saat : 12.7 sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şimdiye kadar olan muhaberatın hulâsası :

1 — Kabine, sizinle müttehidülefkâr ve irade-i milliyenin hakimiyetini, kabul eder. Ancak bir intikam kabinesi olmaktan tehaşi eder. Kabahatlilerin tecziyesini şekl-i kanunide icra etmeği dahi muvafık görüyor.

2 — Zarara uğramış valilerin mağduriyetlerini refi ve tazmin, ehil olanların intihap, bilhassa tayin ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeği tamamen deruhde eder.

işine başlayacağı güne değin Heyeti Temsiliye'nin, ulusun ve ülkenin alınyazısıyla ilgilenmesi zorunludur. Hükümetin, kurulumuzla yürekten ilişki kurması ve görüşmesi, elbette kendi yerini sağlamlaştıracak ve gücünü artıracaktır. Ayrı ayrı yönlerde yürünürse, yurt ve ulusun yararları için birtakım sakıncalar doğacağı kuşku götürmez.

Biz bugünkü hükümette bulunan ve özellikle varlıklarının yurt ve ulus için yararlı olacağına inandığımız bazı kişilerin, daha önce olduğu gibi, yeni biçim hükümet manevralarıyla, birer birer hükümetten çıkarılmalarını, görmek istemeyiz. (Baylar, bu dediğimizin olduğunu göreceksiniz.) Sıvas'ta kurulmuş bulunan Heyeti Temsiliye, hükümetle doğrudan doğruya, candan ve yürekten ilişki kurmaya hazırdır. Bu görevi, başkalarına vermek yetkisi yoktur. Hükümetle tam uzlaşmaya varılırsa, görüşmenin kolaylaştırılması ve sağlanması için başka yollar da düşünülebilir. Kısacası, bu karmakarışık durumun tez elden ortadan kaldırılması, her şeyden önce hükümetin; kendisine sunduğumuz ve önerdiğimiz yolda bir bildirisinin, yapmacık sözcüklerle değil, inandırıcı bir dille yayımlanmasına ve başka önerilerin iyi karşılanıp yerine getirileceği konusunda Sadrazamlığın sunularımıza doğrudan doğruya yanıt vermesiyle olanaklıdır. Yoksa şimdi bile Refik Halit Bey, telyazılarımızı ve bildirilerimizi kontrol etmekte, çalmakta ve dağıtımını durdurmakta iken hükümetin içtenliğinden söz edilmesi bize pek garip geliyor.

Hükümet, bu kararsız durumunu birkaç gün daha sürdürecek olursa, ulusun gözünde daha yerleşmemiş olan güven ve inanı büsbütün ortadan kaldırmaya yol açacaktır. Her yandan aldığımız telyazılarında, yeni hükümetin güvenilir olup olmadığı üzerine sorular sorulmaktadır. Saygılarımı sunarım kardeşim.

Mustafa Kemal

Baylar, Yunus Nadi Bey, verdiğim bilgilerden ve yaptığım açıklamalardan gerçek durumu anladı. Bizimle yazışmayı sürdürmeye gereklik görmedi. Tersine, yeni hükümeti ve özellikle Cemal Paşa'yı uyarmaya çalışmış... Gerçekten, açıklayacağım üzere, görünüşte olsun bir uzlaşma durumu ve görünüşü belirdi.

Baylar, 6 Ekim 1919 günü de geçti. Biz alınmış olan önlemlerin önemle ve özenle yürütülmesi gereğini genelge ile buyurduk. *(belge: 134)*

Cemal Paşa, Hükümet adına ulusal iradeye aykırı davranışlardan kaçınılacağına söz veriyor

Baylar, Yunus Nadi Bey'le yazışmamızın ertesi günü, sonunda, Sadrazamdan yanıt değil, Cemal Paşa'dan şu telyazısını aldık:

Harbiyeden, 7/10/1919 saat 12.7 sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şimdiye değin yapılan yazışmaların özeti:

1 — Hükümet, sizinle düşünce birliğindedir ve ulusal iradenin egemenliğini kabul eder. Ancak, bir öç alma hükümeti olmaktan kaçınır. Suçluların cezalandırılmasını, yasa yoluyla yerine getirmeyi de uygun görüyor.

2 — Zarara uğramış valilerin uğradıkları haksızlıkların giderilmesini ve durumlarının düzeltilmesini, yeterli olanların seçilip özellikle atanmalarını ve ordunun şeref ve düzenini yeniden sağlamayı tam olarak yüklenir.

3 — Devletin harice karşı şeref ve haysiyetini iade için irade-i milliyeye ve Heyet-i Temsiliyeye istinat edecektir.

4 — Heyet-i Temsiliyenin murahhası sıfatiyle ve bütün samimî ve hürmetkâr bir his ile arzediyorum ki, Heyet-i Temsiliyenin hem hariç ve dahile karşı hâkim manasını vermeksizin kabineye muzahir halinde kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin faidesini takdir eder. Evvelemirde, telgrafların mütekabilen ve serbest keşidesini ve ipkaen ve müceddeden tayin olunacak vali ve kumandanların hemen hareket edebilmesini, bilhassa kabul edilen yeni İntihab-ı Meb'usan Kanununun tevzi ve ilân edilebilmesini pek faydalı görür.

5 — İrade-i milliyeye mugayir harekâttan tevakki olunacağını taahhüt eder isem, teferruatının şekil ve zamanı kalır kı, pek kolay olacağına itimadım vardır. İstihlâs-ı vatana matuf gayenin husulüne, elbirliğiyle hemen çalışabilmek için, teferruat üzerinde ısrar olunmamasını, muavenet-i devletlerini bekler (a m h s n y) pek rica eyler ve bütün rüfeka-yı kirama da arz-ı hürmet eylerim.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafa derakap, müsbet ve samimî olan şu cevabımızı verdik :

Şifre Sıvas, 7/10/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C : Beyanat-ı Devletlerine madde madde sıra ile, berveçhiati arz-ı cevap olunur :

1 — Kabinenin bizimle müştereken ve müttehiden, irade-i milliyenin hakimiyeti esasını kabul buyurmasına, millet namına, arz-ı teşekkür eyleriz. Kabinenin ve Heyet-i Temsiliye ve bütün teşkilât-ı milliyemizin intikamculukta şaibedar olması, bizce dahi, fevkalâde şayan-ı tevakki ve tehaşidir. Bu noktada ve kabahatlilerin şekl-i kanunide tecziyeleri lüzumunda dahi, kabine ile tamamen hemfikiriz.

2 — İkinci madde muhteviyatından dolayı da, hassaten teşekkür ederiz. Vukubulmuş olan maruzatta, bu noktanın tasrihine görülen lüzum şu idi :

Amal ve harekât-ı milliyeye muhalefetlerinden dolayı millet tarafın an tecrit edilen bazı vali ve kumandanlar, şekle riayet mülâhazasiyle, velev muvakkaten olsun, memuriyetlerine iade edildikleri takdirde, mahallerince, kabullerine imkân görülemediğinden nüfuz-ı hükûmete karşı riayetsizlik vukubulabilir endişesi idi.

3 — Üçüncü madde, bilhassa mucib-i şükrandır. İnşallah müttehiden ve müttefikan, vatan ve milletimizin saadet ve selâmetini temin müyesser olur.

4 — Kemal-i samimiyet ve büyük teminatla arzederiz ki, kabine ibraz buyurduğu ciddiyet ve samimiyetine mukabil Heyet-i Temsiliye; ne dahile ve ne harice karşı, hiçbir vakit hâkim vaziyeti almayacak, bilâkis müttehiden kabul buyrulan nikat-ı nazar dairesinde, hükûmetin nüfuz ve kuvvetini tahkim ve takviyeyi, vatan ve milletin selâmeti için, vazife addedecektir. Bu hususta kat'iyyen şüphe ve tereddüt buyurulmamasını arz ve rica ederiz. Bilhassa zât-ı devletlerinin, nizamnamemizin sekizinci maddesi mucibince, doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliyemiz azası sıfatiyle, kabinede murahhas bulunmaları, tarafeynin icraat ve mukarreratında temin-i mutabakati kâfil olacağı cihetle bais-i memnuniyettir.

3 — Devletin dışarıya karşı şeref ve onurunu yeniden sağlamak için ulusal iradeye ve Heyeti Temsiliye'ye dayanacaktır.

4 — Heyeti Temsiliye'nin delegesi olarak, saygılı ve içten bir duygu ile bilginize sunuyorum ki, Heyeti Temsiliye'nin, hem dışarıya hem içeriye karşı egemen anlamını vermeksizin, hükümete yardımcı durumunda kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin yararını gereğince değerlendirir. İlk iş olarak, telyazılarının karşılıklı ve serbest çekilmesini; eski yerlerinde görevlendirilecek ve yeniden atanacak vali ve komutanların hemen yola çıkabilmelerini; özellikle yeni kabul edilen milletvekili seçimi yasasının dağıtılabilmesini ve duyurulabilmesini pek yararlı görür.

5 — Ulusal iradeye uymayan davranışlardan sakınılacağına söz verirsem, ayrıntıların şekli ve zamanı kalır ki, bunun da pek kolay olacağına güvenim vardır. Yurdun kurtarılmasına yönelmiş amacın gerçekleştirilmesine elbirliğiyle hemen çalışabilmek için, ayrıntılar üzerinde direnilmesine yüksek yardımlarınızı bekler, (amhsny) pek rica eyler ve bütün değerli arkadaşlara da saygılarımı sunarım.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu tele hemen, olumlu ve içten olan şu yanıtı verdik :

Şifre Sıvas, 7.10.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Y : Bildirdiklerinize madde madde, sıra ile aşağıdaki karşılık sunulur :

1 — Hükümetin bizimle ortak ve birlik olarak ulusal iradenin egemenliği esasını kabul buyurmasına, ulus adına teşekkürlerimizi sunarım. Hükümetin ve Heyeti Temsiliye ile bütün ulusal örgütlerimizin öç alıcılıkla lekelenmesi bizce de, pek çok sakınılacak ve korkulacak bir şeydir. Bu noktada ve suçluların yasa yoluyla cezalandırılmaları gereğinde de, hükümetle tam görüş birliğindeyiz.

2 — İkinci maddedeki düşüncelerden dolayı da, özellikle teşekkür ederiz. Bildirdiklerimiz arasında bu noktanın açıklanmasını gerekli kılan şu idi :

Ulusal isteklere ve ulusal eyleme karşı gelmelerinden dolayı, ulusça yalnız bırakılan bazı vali ve komutanlar, şekle uyma düşüncesiyle, geçici de olsa görevlerine yeniden atanırlarsa, ilgili yerlerce kabulleri olanaksız görüldüğünden hükümet erkine karşı saygısızlık olabilir kaygısı idi.

3 — Üçüncü madde, özellikle teşekküre değer. Tanrı izin verirse, birleşmiş ve anlaşmış olarak yurdumuzun ve ulusumuzun mutluluk ve esenliğini sağlamak yolunu buluruz.

4 — Bütün içtenliğimizle ve büyük bir güvence ile bilginize sunarız ki, hükümetin gösterdiği ağırbaşlılığa ve yakınlığa karşılık, Heyeti Temsiliye, ne içeriye ne dışarıya karşı hiçbir zaman egemen durumu almayacak, tersine, birlikte kabul buyurulan görüşler çerçevesinde, hükümetin erkini ve gücünü artırmayı ve pekiştirmeyi, yurt ve ulusun esenliği için ödev sayacaktır. Bu konuda hiç kuşkuya düşülmemesini rica ederiz. Hele sizin, tüzüğümüzün sekizinci maddesi gereğince, doğrudan doğruya Heyeti Temsiliye'nin üyesi kimliğiyle, hükümet içinde delege olarak bulunmanız iki yanın iş ve kararlarında uygunluk sağlanmasının güvencesi olacağından, sevindiricidir.

Artık kabine ile teşkilât-ı milliyemiz arasında, her noktada mutabakat ve itilâf-ı enzar hâsıl olduğu tahakkuk eylediğine nazaran, bittabi, muhaberat hususunda vazolunan takyidatın refedileceği tabiîdir. Ancak Heyet-i Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumeli'deki teşkilât merakiziyle muhafaza-i irtibat mecburiyetinde olduğundan, servis tarzında vukubulmakta olan muhaberat-ı telgrafiyemizin kemakân devamına müsaade buyurulmasını hassaten istirham ederiz. Burada şunu da arzedelim ki, hükûmet evamirini tebliğe başladığı dakikada hiçbir tarafta bir gûna haile tesadüf etmemek ve bu suretle zerre kadar nüfuzu kesredilmemek lâzimeden bulunmakla bu hususun temini için Heyet-i Temsiliye tarafından icap edenlere lüzumu gibi tebligatta bulunabilmek maksadiyle kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Heyet-i Temsiliye tarafından yapılacak tebligata esas olmak, millete emniyet bahşetmek üzere neşrini rica eylediğimiz kabine beyannamesinin mahrem olarak kablenneşir bir suretinin heyetimize lûtuf buyurulmasını hassaten istirham ederiz. Çünkü bu beyannamede, bir kelime, milletçe su-i tefehhümatın idamesini mucip olabileceğini ve Heyet-i Temsiliyeyi de millete karşı pek müşkül bir vaziyette bırakabileceğini kemal-i samimiyetle arzeyleriz.

Heyet-i Temsiliye tarafından zât-ı şahaneye takdim olunacak bir ariza-i şükraniye ile millete yapılacak tebligat suretini kablelirca zât-ı devletlerine şimdi arzedeceğiz ve bunların muhteviyatına dair kabinenin vukubulacak mütaleatı, hürmetle nazar-ı dikkate alınacaktır.

Yeni İntihab-ı Meb'usan Kanunu hakkındaki mütaleamızı badehu arzetmek üzere, kanun-ı mezkûrun ne nokta-i nazardan yapılmış olduğunu lûtfen iş'ar buyurmanızı rica ederiz.

5 — Esasatta itilâf-ı tam hâsıl olduktan sonra zat-ı devletleriyle rüfeka-yi kiramınızın samimiyetlerine şüphe edilemeyeceğinden teferruat hakkında kendiliğinden mutabakat-i efkârın husulpezir olacağı tabiîdir. Âcizleri ve bütün rüfeka-yi mesaimin en büyük hürmet ve samimiyetlerimizle zât-ı devletinizin ve dahil bulunduduğunuz kabinenin mazhar-ı muvaffakıyat olmasına ve bu sayede istihlâs-ı vatana matuf gayenin bir an evvel tecelli etmesine bütün mevcudiyetimizle çalışacağımıza emniyet buyurmanızı arz ve burada hazır olan bilcümle rüfekamın selâm ve hürmetlerini takdim ederim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa, bu telgrafımıza o gece cavep verdi. Bunda «beyannamenin tesri-i neşrine zaruret hâsıl olduğunu ve fakat nikat-ı lâzimeye dikkat olunduğunu bildiriyordu» *(Ves. 135)*. Biz de ayni gecede, nezaket icabı olmak üzere, cevap verdik *(Ves. 136)*.

Fakat Efendiler, hükûmet beyannamesini kablenneşir bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan beyannamemizi, bilâistişare neşrettik ve padişaha olan telgrafı da ayni suretle çektik.

Efendiler, 7 Teşrinievvel 1919 tarihli olan beyannamemiz; milleti, takip olunan yolda isabet ve muvaffakıyet olduğu ve muhafaza-i vahdetle, bugüne kadar olduğu gibi, devam edilmesi hususunda, bilvesile tenvir ve irşada ve kuvve-i maneviyeyi takviyeye medar olmak maksatlarını ihtiva etmekte idi *(Ves. 137)*.

Artık hükümet ile örgütlerimiz arasında her noktada görüşlerin uygunluğu ve uzlaşıklığı gerçekleştiğine göre, elbette haberleşme konusunda konulan kısıntılar kaldırılacaktır. Ancak, Heyeti Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumeli'deki örgütlerin merkezleriyle bağlantısını korumak zorunda olduğundan, servis biçiminde yapılmakta olan haberleşmemizin eskisi gibi sürdürülmesine izin verilmesini özellikle rica ederiz. Burada şunu da bilginize sunalım ki hükümetin, buyruklarını bildirmeye başladığı dakikada, hiçbir yerden hiçbir türlü engele rastlamaması ve böylece hiçbir zaman erkinin kırılmaması gerekli bulunduğundan, bunun sağlanması için Heyeti Temsiliye'ce ilgililere gereği gibi bildirimler yapılmak üzere, kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Heyeti Temsiliye'ce yapılacak bildirimlere temel olmak ve ulusa güven vermek üzere, yayımlanmasını rica eylediğimiz hükümet bildirisinin yayımdan önce gizli olarak bir örneğini Kurulumuza göndermek iyiliğinde bulunulmasını özellikle rica ederiz. Çünkü bu bildiride yer alabilecek bir sözcüğün, ulusça yanlış anlamaların sürüp gitmesine yol açabileceğini ve Heyeti Temsiliye'yi de ulusa karşı pek güç bir durumda bırakabileceğini bütün içtenliğimizle bilginize sunarız.

Heyeti Temsiliye'ce Padişaha sunulacak bir teşekkür yazısı ile ulusa yapılacak bildirim örneğini, ilgili yerlere yollamadan önce, size şimdi sunacağız. Bunların içindekiler üzerine hükümetin düşünceleri olursa saygı ile dikkate alınacaktır.

Yeni milletvekili seçimi yasası üzerindeki düşüncelerimizi daha sonra bildirmek üzere, adı geçen yasanın hangi esasa göre yapılmış olduğunu bildirmek iyiliğinde bulunmanızı rica ederiz.

5 — Temel konularda tam anlaşmaya varıldıktan sonra, sizinle sayın arkadaşlarınızın içtenliğiniz kuşku götürmeyeceğinden ayrıntılar üzerinde elbette kendiliğinden görüş birliği meydana gelecektir. Ben ve bütün çalışma arkadaşlarım, en büyük saygı ve içtenlikle, sizin de üyesi bulunduğunuz hükümetin başarıya ulaşmasına ve böylece yurdun kurtuluşuna yönelmiş amacımızın bir an önce gerçekleşmesine bütün varlığımızla çalışacağımıza güvenmenizi rica eder ve burada bulunan bütün arkadaşlarımın selam ve saygılarını sunarım.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa, bu telyazımıza o gece yanıt verdi. Bunda : "Bildiriyi çabuk yayımlamanın zorunlu olduğunu, fakat gerekli noktalara dikkat olunduğunu" bildiriyordu *(belge: 135)*. Biz de o gece, incelik gereği olmak üzere, yanıt verdik. *(belge: 136)*

Fakat baylar, hükümetin, bildirisini yayımlamadan önce bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de ulusa olan bildirimizi, onlara danışmadan yayımladık ve Padişaha yazılan teli de öylece çektik.

Baylar, 7 Ekim 1919 günlü olan bildirimiz; yürüdüğümüz yolun doğru ve başarıya ulaştırıcı olduğu ve bugüne dek olduğu gibi, tutulan yolda birliği koruyarak yürünmesi gerektiği konusunda ulusu, dolayısıyla aydınlatıp uyarmaya ve içgücünü artırmaya yardım etmek amaçlarını güdüyordu. *(belge: 137)*

Padişaha yazılan telgraf da millet namına teşekkürü tazammun ediyordu *(Ves. 138, 139)*.

Efendiler, istitrat kabîlinden küçük bir malûmat arzedeceğim. Heyetimiz, bütün memlekete, müşterek arzu-yi millî icabını, tatbik ettirmeğe çalıştığı sırada, taht-ı işgalde bulunan İzmir'e de, doğrudan doğruya tebligatta bulunuyordu. Ali Rıza Paşa Kabinesiyle anlaşmakta olduğumuz 7 Teşrinievvel 1919 tarihinde, İzmir'e de şu telgrafı veriyorduk :

Müstaceldir — Sıvas, 7 Teşrinievvel 1919

İzmir Vilâyet-i Aliyesine

Şimdiye kadar, vaki olan tebligat ve iş'aratımızın vâsıl olup icabatının yapılmakta olup olmadığının, vâsıl olmamış ise, esbab-ı manianın sürat-i iş'arı mercudur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

İzmir'in ve İzmir valisinin ne hal ve şerait dahilinde bulunduğu, şüphesiz malûmumuz idi. Tebligatımızı alıp alamayacağı meşkûk olmakla beraber, tatbik edemeyeceği tabiî idi. Fakat, biz, bütün memleket mukadderatiyle meşgul ve işgal tanımayan bir kuvvet merkezi olduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte fayda görüyorduk.

Kâzım Karabekir Paşa'nın benim hükûmet işlerine karışmam hakkındaki fikri

Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait, mesail ve vakayie temas etmişken, burada küçük bir noktayı daha, izah etmeme müsaadenizi rica edeceğim.

8 Teşrinievvel 1919 tarihli olup Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgrafta, şöyle bir mütalea bast ü beyan olunuyordu :

«Heyet-i Temsiliyeden Zat-ı Samileriyle, Rauf Beyefendi'nin ve bu kıbalde olan zevat-ı müessire-i âliyenin, meb'us olduktan sonra da, bir veçhile hükûmete karışmayarak daima Meclis-i Millideki grubun başında nafiz ve kabinenin şekl ü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, daima Meclis-i Milli içinde nafiz ve murakıp bulunmağı, en mühim bir hadise-i muvaffakiyet ve elzemüttatbik bir karar addeylerim.»

«Bir emelin ve bir grubun en yüksek ve en muktedir tanınmış ricali, kendi dairesinden çıkıp da hükûmet işine karışınca, Meclis-i Milli daima zayıf kalmış ve müteaddit cereyanlar karşısında ya sürüklenmiş veyahut parçalanmıştır.»

Padişaha yazılan tel de ulus adına teşekkürü kapsıyordu. *(belge: 138, 139)*

Baylar, söz arasında küçük bir bilgi vereceğim. Kurulumuz, bütün yurda, ortak ulusal amacın gerektirdiği işleri yaptırmaya çalıştığı sırada, işgal altında bulunan İzmir'e de doğrudan doğruya bildirimler yapıyordu. Ali Rıza Paşa Hükümetiyle anlaşmakta olduğumuz 7 Ekim 1919 tarihinde, İzmir'e de şu teli çekiyorduk :

İvedidir — Sıvas, 7 Ekim 1919

İzmir Valiliği Yüksek Katına

Şimdiye değin yapılan bildirimler ulaşarak gereği yapılmakta olup olmadığının, ulaşmamış ise, ne gibi engeller bulunduğunun tezlikle bildirilmesi rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

İzmir'in ve İzmir Valisinin hangi durum ve koşullar içinde bulunduğunu elbette biliyorduk. Bildirimlerimizi alıp alamayacağı kuşkulu olmakla birlikte uygulayamayacağı besbelli idi. Fakat biz, bütün yurdun alınyazısı üzerinde uğraşan ve işgali tanımayan bir kuvvet merkezi bulunduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte yarar görüyorduk.

Kâzım Karabekir Paşa'nın benim hükümet işlerine karışmamla ilgili düşüncesi

Baylar, içinde bulunduğumuz günlerle ilgili sorun ve olaylara değinmişken, burada küçük bir noktayı daha açıklamama izin vermemizi rica edeceğim.

8 Ekim 1919 günlü olup Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telde şöyle bir düşünce ileri sürülüyordu :

"Heyeti Temsiliye'den sizinle Rauf Beyefendi'nin ve bu nitelikte yüksek etkin kişilerin milletvekili olduktan sonra da, hiçbir zaman hükümette görev almayarak, hep Meclisi Milli'deki grubun başında etkin durumda bulunmanızı ve hükümetin biçimi, kuruluşu ve üyelerinin değeri ve kimliği ne olursa olsun, her zaman Meclisi Milli içinde etkili ve denetleyici olarak kalmanızı en önemli bir başarı olayı ve uygulanması en gerekli bir karar sayarım.

Bir ülkünün ve bir grubun en yüksek ve en yetenekli tanınmış büyükleri, kendi çevresinden çıkıp da hükümet işine karışınca, Meclisi Milli hep güçsüz kalmış ve türlü akımlar karşısında ya sürüklenmiş ya da parçalanmıştır.

«Vatan ve milletin felâh-ı tammı şiddetle mevzuubahs olan bu devrede, işbu maruzatım etrafında, kat'î bir karar ile mücehhez bulunmamızı kemal-i hürmetle istirham eylerim.»

Efendiler, filhakika, Erzurum'da bulunduğum zamanlarda, Kâzım Karabekir Paşa, vicahen de bu mütaleaya mümasil mütalealar serdeylemişti. Benim de, dermeyan ettiğim mütaleat şu mealde idi: «Her şeyden evvel, memlekette, milletin mevcudiyet ve iradesini tebarüz ettirmek ve bunu sarsılmaz bir tarzda, Meclis-i Millide temsil etmek lâzımdır. Bu da, memlekette millî bir mefkûre etrafında, kuvvetli bir teşkilât yapmak ve bu teşkilâta müstenit Mecliste bir grup bulundurmakla mümkündür. En zinüfuz zevatın gayesi; bu olmalıdır. Halbuki, şimdiye kadar görüldüğüne nazaran, asıl olan bu cihete ehemmiyet verilmeksizin, az çok kendinde liyakat görenler, hemen hükûmete geçmek hevesine, hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanların teşkil ettiği hükûmetlerin mesnetleri, millî teşkilâta merbut, Mecliste kavi bir grup olamayınca, yalnız saltanat ve hilâfet makamı kalıyor. Bu yüzden, millî meclisler, şeref ve kudret-i milliyeyi temsil edemiyor, arzu-yi millî tecelli edemiyor ve icabatı tatbik olunamıyor. Binaenaleyh bizim için ilk ve en esaslı prensip; evvelâ memlekette teşkilât-ı milliyeyi vücuda getirmek, sonra da, bu teşkilâttan kuvvet alan bir grubun başında, mecliste çalışmak olmalıdır. Hükûmet teşkiline veya teşekkül edecek herhangi bir hükûmete dahil olmağa kalkışmakta fayda yoktur. Çünkü bu mahiyette bir hükûmet, vatana ve millete hiçbir esaslı hizmet ifa edemeden, derakap düşmeğe veyahut padişaha dayanarak meclise karşı ve dolayısiyle millete karşı vaziyet almağa mecbur olacaktır ki, birincisinde, istikrarsızlık gibi büyük bir mahzur tevali edecek; ikincisinde de, hakimiyet-i milliyenin, bittedriç madum hükmüne getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır.» Nitekim, meşmul-i ıttılaınız olduğu ve fiilen de sübut bulduğu veçhile, biz evvelâ memlekette teşkilât-ı milliye yaptık. Sonra meclisi topladık. Evvelâ meclis hükûmeti yaptık. Ondan sonra da hükûmet yaptık.

Bundan başka, münasebet düştükçe, kabineye girilmeyeceği ve yüksek makam ve memuriyetler kabul olunmayacağı hakkında ve esasen büyük ve millî gayeden başka hiçbir maksat takip etmediğimize ve en büyük hisse-i faaliyetimizin, Kuva-yi Milliyenin, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da, tevzinine hasr-ı mesai etmekten ibaret bulunduğuna dair millete karşı beyanat ve tebligatımız vukubulmuştu. Kâzım Karabekir Paşa telgrafnamesinde, Erzurum'daki mütaleatımı ve bu nokta-i nazardan olan tebligatımızı tahattur ettirerek, beyan-ı takdirat eyledikten sonra, «fakat, bu güzel azim ve kararın şimdiye kadar, bizde görünmüş tecarip ve netayicine nazaran, daha

Yurt ve ulusun tam kurtuluşunun şiddetle söz konusu olduğu bu zamanda, bilginize sunduğum yolda, kesin bir karar almanızı üstün saygılarımla rica ederim."

Baylar, gerçekten, Erzurum'da bulunduğum sıralarda, Kâzım Karabekir Paşa, yüz yüze konuşmalarda da buna benzer düşünceler ortaya atmıştı. Benim de ileri sürdüğüm düşünceler şu anlamda idi : "Her şeyden önce, yurtta, ulusun varlığını ve iradesini göstermek ve bunu sarsılmaz bir biçimde Meclisi Milli'de temsil etmek gereklidir. Bu da, yurtta ulusal bir ülküye bağlı güçlü bir örgüt yapmak ve Mecliste bu örgüte dayanan bir grup bulundurmakla olabilir. En etkili kişilerin amacı bu olmalıdır. Oysa, şimdiye değin görüldüğüne göre, temel olan bu yöne önem verilmeksizin, az çok kendinde değer görenler, hemen hükümete geçmek isteğine ve tutkusuna kapılıyorlar. Bu gibi kimselerin kurduğu hükümetlerin dayanakları, Mecliste ulusal örgütlere bağlı güçlü bir grup olamayınca yalnız Padişahlık ve Halifelik katı olarak kalıyor. Bu yüzden, Millet Meclisleri, ulusal şerefi ve ulusal gücü temsil edemiyor; ulusal istek beliremiyor ve gereği yapılamıyor. Bundan dolayı, bizim için ilk ve en köklü ilke, önce ülkede ulusal örgütleri kurmak; sonra da gücünü bu örgütlerden alan bir grubun başında, Mecliste çalışmak olmalıdır. Hükümet kurmaya ya da kurulacak herhangi bir hükümete girmeye kalkışmakta yarar yoktur. Çünkü, bu nitelikte bir hükümet, yurda ve ulusa hiçbir köklü hizmette bulunamadan hemen düşmek; ya da Padişaha dayanarak Meclise karşı ve dolayısıyla ulusa karşı bir durum almak zorunda kalacaktır ki, birincisinde, kararsızlık gibi büyük bir sakınca sürüp gidecek; ikincisinde de ulusal egemenliğin yavaş yavaş yok sayılacak bir duruma getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır. Nitekim, sizin bildiğiniz ve yapılan işlerle belli olduğu üzere, biz önce yurtta ulusal örgütler kurduk. Sonra Meclisi topladık. Önce Meclis hükümeti yaptık. Ondan sonra da hükümet yaptık."

Bundan başka, yeri geldikçe hükümete girilmeyeceği, yüksek görevler kabul olunmayacağı konusunda; büyük ve aslında ulusal ülküden başka hiçbir amaç gütmediğimiz ve en büyük çalışma payımızın, şimdiye değin olduğu gibi, bundan sonra da, Kuvayı Milliye'nin dengesini korumaya çalışmaktan başka bir şey olmadığı üzerine, ulusa karşı demeçler vermiş, bildirimler yapmıştık. Kâzım Karabekir Paşa, telyazısında, Erzurum'da iken bildirdiğim düşüncelerimi ve bunlarla ilgili olan bildirimlerimizi hatırlatarak övdükten sonra : "Fakat, bu güzel dayanç ve kararın şimdiye değin, bizde görülmüş deneme ve sonuçlarına göre, daha geniş kapsamlı

şümullü olmasını da hassaten arz ve mütalea eylerim» diyorlardı *(Ves. 140).*

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu mütalea ve teklifi, telgrafnamelerinin sonunda söyledikleri gibi vatan ve milletin halâsı mevzuubahs olduğu bir devirde ve benim izah ettiğim veçhile henüz, memlekette hiçbir teşkilât ve meclis yok iken ve meclis toplandığı zaman da mecliste böyle bir teşkilâta ve kudret-i milliyeye güvenir mefkûre sahibi bir grup ispat-ı mevcudiyet edememişken, herne suretle olursa olsun hükûmet teşkiline veya teşekkül edecek hükûmete dahil olmağa heves etmek elbette doğru olamazdı. Bu tarz-ı harekete, memleket ve millet menafiine hizmet emelinden ziyade, şahsî hırs ve menfaat veya hiç olmazsa cehalet atfetmekte, itikadımca asla isabetsizlik olmaz.

Ancak, Efendiler, Karabekir Paşa'nın dediği gibi kabinenin şekl ü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, mecliste taazzuv etmiş siyasî bir grubun en müessir aza-yı âliyesinin, daima meclis içinde nafiz ve murakıp kalması, en mühim bir hadise-i muvaffakıyet ve elzemüttatbik bir karar addolunamaz.

Cidden hakimiyet-i milliye esası üzerinde tedvir olunan medenî devletlerde, kabul edilmiş ve fiilen cari bulunan esas; milletin amal-i umumiyesini azamî temsil eden ve bu amalin taallûk ettiği menafi ve icabatı, en yüksek kudretle ve salâhiyetle yapabilecek zümre-i siyasiyenin, umur-ı devletin idaresini deruhde etmesi ve bunu en yüksek liderinin duş-i mes'uliyetine tevdi etmesi, prensibinden ibarettir.

Zaten bu şeraiti ihraz edemeyen bir hükûmet ifa-yı vazife edemez. Hükûmetin, kuvvetli grup azası meyanından ve fakat birinci derecede olmayanlarından zayıf bir hükûmet yapmak ve onu fırkanın birinci liderlerinin talimat ve nasayihiyle yürütmeğe kalkışmak fikri, bittabi doğru değildir. Bunun feci netayici bilhassa Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki rüesasının elinde baziçe olan sadrazamlardan ve onların hükûmetlerinden, millete gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Mecliste, hâkim olan fırkanın, hükûmet teşkilini, muhalif ve ekalliyette bulunan bir fırkaya terketmesi ise asla mevzuubahs olamaz.

Kaideten ve usulen milletin ekseriyetini temsil eden ve gaye-i mahsusası bariz olan fırka, hükûmeti teşkil mes'uliyetini üzerine alır ve kendi gaye ve prensiplerini memlekette tatbik eder.

olmasını da özellikle düşünür ve bilginize sunarım." diyorlardı. *(belge : 140)*

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu düşünce ve önerisi [yersizdi.] Telyazılarının sonunda söyledikleri gibi, yurdun ve ulusun kurtuluşu söz konusu olduğu bir zamanda ve benim açıkladığım üzere, daha yurtta hiçbir örgüt ve Meclis yok iken ve Meclis toplandığı zaman da Mecliste böyle bir örgüte ve ulusal güce güvenilir ülkücü bir grup varlığını gösterememişken, her ne yolla olursa olsun, hükümet kurmaya ya da kurulacak hükümete girmeye isteklenmek elbette doğru olamazdı. Böyle bir davranışı, yurt ve ulus yararına hizmet isteğinden çok, kişisel tutku ve çıkar, ya da hiç olmazsa bilgisizlik saymakta yanılmazlık olmadığı inancındayım.

Ancak baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın dediği gibi, hükümetin biçimi, kuruluşu ve üyelerinin değeri ve kimliği ne olursa olsun, Mecliste kurulmuş siyasal bir grubun en sözü geçer yüksek üyelerinin, her zaman Meclis içinde etkili ve denetleyici kalması, en önemli bir başarı olayı ve uygulanması en gerekli bir karar sayılamaz.

Gerçekten, ulus egemenliği ilkesine göre yönetilen uygar devletlerde kabul edilen ve geçerlikte olan temel kural, ulusun genel isteklerini en çok temsil eden ve bu isteklerin gereklerini ve çıkarlarını en yüksek güç ve yetki ile yapabilecek olan siyasal grubun, devlet işlerinin yönetimini üzerine alması ve bunun sorumluluğunu en yüksek önderinin omuzuna yüklemesi ilkesinden başka bir şey değildir.

Aslında bu nitelikleri kazanamayan bir hükümet, görev yapamaz. Meclisin güçlü grup üyeleri arasından ama birinci derecede olmayanlarından güçsüz bir hükümet kurmak ve onu partinin birinci önderlerinin yönerge ve öğütleriyle yürütmeye kalkışmak düşüncesi elbette doğru değildir. Bunun acıklı sonuçları, özellikle Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki önderlerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve onların hükümetlerinden, ulusa gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Mecliste çoğunlukta olan partinin, hükümet kurma işini, azınlıkta bulunan bir karşı partiye bırakması ise hiç söz konusu olamaz.

Kural ve yöntem gereğince ulusun çoğunluğunu temsil eden ve özel amacı belli olan parti, hükümeti kurma sorumluluğunu üzerine alır ve kendi amaç ve ilkelerini yurtta uygular.

Kâzım Karabekir Paşa'nın şahsan hükûmet işlerine karışması hakkındaki fikri

Zaten cümlenin malûmu olan ve o yolda hareket edilmekte bulunan bir hakikati, burada tavzihten maksadım; vatanperverlik, ulüvv-i ahlâk, insan-ı kâmillik ve buna mümasil birtakım evsaf-ı güzide icabı gibi gösterilmek istenilen safsatalara karşı, milletin ve nesl-i atinin nazar-ı dikkat ve intibahını celbetmektir. Bu mütaleatıma vesile teşkil etmiş olan Kâzım Karabekir Paşa'nın da bu noktada, umumiyetle benimle hemfikir ve hemmütalea bulunduğuna asla şüphem yoktur. Çünkü Kâzım Karabekir Paşa'nın maksudu, elbette, yalnız benim veya Heyet-i Temsiliyede bulunan bazı arkadaşların hükûmet yapmamasını veyahut hükûmete girmemesini istihdaf etmek değildi. Kâzım Karabekir Paşa, bu meseleye ait telgrafnamesinde, Rauf Bey'in ve benim ismimi zikrederken «bu kıbalde olan zevat-ı müessire-i âliye» demiş olduğuna ve kendisini ayni kıbalde gördüğü tabiî bulunduğuna göre, şüphesiz, kendileri de prensiplerinden hariç kalmamak bedihî idi. Halbuki Kâzım Karabekir Paşa, hatıramda yanılmıyorsam, meb'us olarak, Mecliste çalıştığı sırada, bir vaziyetin icabı olarak, yeni bir heyet-i hükûmet teşkili mevzuubahs oldu. Ben, bu hususta müdavele-i efkâr eylemek üzere, Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celâl Bey, İhsan Bey, ve Heyet-i Vekile arkadaşları ve sair on, on beş arkadaşı ve bu meyanda Kâzım Karabekir Paşa'yı Çankaya'da nezdime davet etmiştim. Kâzım Karabekir Paşa, nezdime gelmeden evvel, o tarihte Fırka Kâtib-i Umumisi bulunan Recep Bey'in, Mecliste yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve ağleb-i ihtimal hükûmet riyasetini teklif edeceğimi söyledikten sonra, şimdiden, kendisinin vaziyet hakkında tenevvürüne yardım edecek malûmat varsa bildirmesini söylemiştir.

Kâzım Paşa'nın, Çankaya'da, içtima ve müzakere esnasındaki vaz'ı da hazırun tarafından manidar görülmekten hâli kalmadı. Kâzım Karabekir Paşa, esna-yi müzakerede «bu suretle de millete hizmetten çekinmediğini» pek haklı ve münasip olarak dermeyan etmişti. Cereyan-ı müzakere bir noktaya saplandı : Hükûmet reisi Fethi Bey mi, Karabekir Paşa mı olsun? Bu nokta üzerinde müdavele-i efkâr edilirken, Kâzım Karabekir Paşa, bana 8 Teşrinievvel 1919 tarihinde tavsiye ettiği veçhile «kabinenin şekl ü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, daima Meclis-i Milli içinde, nafiz ve murakıp kalmağı elzemüttatbik bir karar addettiğini» beyan etmedi. Bilâkis vaziyeti, hükûmet teşkiline salâhiyettar kılınmasını arzu eder mahiyette görülüyordu. Halbuki, henüz vatan ve milletin felâh-ı tammının mevzuubahs olduğu devrin müthiş ve karanlık bir safhasını daha yaşıyorduk.

Müzakereyi intaç etmedim, verdiğim bir teneffüs esnasında Fevzi Paşa Hazretleri'ni bahçeye götürdüm. Kendisinin, Fethi Bey

Kâzım Karabekir Paşa'nın hükümet işlerine karışmak istemesi

Aslında herkesçe bilinen ve uygulanmakta olan kuralı burada açıklamaktan amacım; yurtseverlik, ahlak yüceliği, yetkin kişilik ve buna benzer birtakım seçme nitelikler gereği imiş gibi gösterilmek istenilen boş sözlere karşı, ulusun ve gelecek kuşağın dikkatini çekmek ve onları uyarmaktır. Bu düşüncelerimi bildirmeme yol açmış olan Kâzım Karabekir Paşa'nın da bu noktada, genel olarak, benimle düşünce ve görüş birliğinde olduğuna hiç kuşkum yoktur. Çünkü, Kâzım Karabekir Paşa'nın amacı, elbette, yalnız benim ya da Heyeti Temsiliye'de bulunan kimi arkadaşların hükümet kurmamamızı ya da hükümete girmememizi istemek değildi. Kâzım Karabekir Paşa, bu konu ile ilgili telyazısında, Rauf Bey'in ve benim adımı sayarken "bu nitelikte yüksek etkili kişiler" demiş olduğuna ve kendisini de bu nitelikte gördüğü doğal olduğuna göre, elbette kendileri de ilkelerinin dışında kalmayacaklardı. Oysa Kâzım Karabekir Paşa, yanlış anımsamıyorsam milletvekili olarak Mecliste çalıştığı sırada, bir durumun gerektirmesi üzerine, yeni bir hükümet kurulması söz konusu oldu. Ben, bu konuda görüşmek üzere, Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celâl Bey, İhsan Bey ve hükümetteki arkadaşlarla ve daha başka on on beş arkadaşı ve bu arada Kâzım Karabekir Paşa'yı Çankaya'da yanıma çağırmıştım. Kâzım Karabekir Paşa, yanıma gelmeden önce, o günlerde Parti Genel Yazmanı olan Recep Bey'in, Mecliste yanına giderek, kendisini çağırdığımı ve belki de hükümet başkanlığını teklif edeceğimi söyledikten sonra, şimdiden kendisinin durum üzerinde aydınlanmasına yardım edecek bilgi varsa, bildirilmesini söylemiştir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, Çankaya'da toplantı ve görüşme sırasındaki davranışının anlamlı oluşu da orada bulunanların gözünden kaçmadı. Kâzım Karabekir Paşa, görüşme sırasında : "Böylece de ulusa hizmetten çekinmediğini" pek haklı ve uygun olarak ortaya atmıştı. Görüşme, varıp bir noktaya saplandı : Hükümet başkanı Fethi Bey mi, Karabekir Paşa mı olsun? Bu nokta üzerinde görüşülürken, Kâzım Karabekir Paşa, bana 8 Ekim 1919 günü öğütlediği gibi : "Hükümetin biçimi, kuruluşu ve üyelerinin değeri ve kimliği ne olursa olsun, her zaman Meclis içinde etkili ve denetleyici kalmayı, uygulanması en gerekli bir karar saydığını" söylemedi. Tersine, durumu, hükümeti kurmaya yetkili kılınmasını ister nitelikte görülüyordu. Oysa, daha yurdun ve ulusun tam kurtuluşunun söz konusu olduğu dönemin korkunç ve karanlık bir evresini yaşıyorduk.

Görüşmeleri sonuçlandırmadım; ara verdiğim bir sırada, Fevzi Paşa Hazretleri'ni bahçeye götürdüm. Kendisinin Fethi

ve Kâzım Karabekir Paşalardan birini hükûmet reisliğine intihapta hakem olmasını rica ettim. Fakat, ikisini ayni zamanda çağırıp «meselenin, şahsî ve basit bir mesele olmadığını ve mes'uliyetin vatanî ve büyük olduğunu izahtan sonra, açıktan açığa, kendilerine hangisinin daha iyi yapabileceklerini vicdanlarına müracaat ederek bizzat söylemeleri talebinde bulunacaktı».

Tekrar, toplandık. Hükûmeti ya Fethi Bey veyahut Karabekir Paşa teşkil edecektir. Netice-i müzakerattan bunu anlıyorum. Meselenin hallinde, Fevzi Paşa Hazretleri'ni hakem yapalım; dedim. Kabul olundu. Müşür Paşa, Fethi Bey ve Karabekir Paşa'yı aldı. Bahçeye çıktılar. İzah ettiğim gibi hareket olunmuş. Fethi Bey, ben, daha iyi yaparım demiş. Müşür Paşa da bu kanaatte bulunmuş ve Fethi Bey intihap edilmiştir. Bu suretle Karabekir Paşa'nın hükûmet teşkiline memur edilmesine delâlet fırsatı zail olmuş bulundu.

Padişah bendeliği ile ihraz olunan iktidar makamı, iktidarsızlığın nümunesidir

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesiyle başladığımız temas noktasına gelelim :

Arzetmiştim ki, hükûmet, bize, beyannamesini neşrinden evvel vermediği için, biz de, millete olan beyannamemizi, hükûmetin mütaleasını almağa lüzum görmeden neşretmiştik.

Bunun üzerine, hükûmet, Cemal Paşa vasıtasiyle daha dört maddenin vesait-i muhtelife ile tamimini lüzumlu görmekte olduğunu, 9 Teşrinievvelde bildirdi. Bu maddeler, şunlardı :

1) İttihatçılıkla münasebet bulunmadığı,

2) Devlet-i Osmaniyenin Harb-i Umumiye karışması doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde tayin-i esami suretiyle bazı neşriyat icrası ve haklarında takibat ve mücazat-ı kanuniyenin tertibi,

3) Harp esnasında yapılan her nevi cinayat faillerinin ceza-yı kanuniden kurtulmayacakları,

4) İntihabatın serbest cereyan edeceği.

Cemal Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların tavzih ve tamimi, dahilen ve haricen birtakım suitelâkkiyatın önüne geçeceğinden bahisle memleketin menafi-i âliyesi icabı olarak suret-i mahsusada hüsn-i telâkkisini rica ediyordu *(Ves. 141)*.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesinin, nekadar zayıf ve nahif düşündüğünü ve hakikati görmekteki kasr-ı basarını anlamak için, bu maddeler adeta bir miyardır. Devletin, içine düştüğü girive-i izmihlâlin umk-ı dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, bittabi ciddî ve hakikî çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü, o ciddî ve hakikî çare, kendilerini, daha çok tethiş eder.

Bey ile Kâzım Karabekir Paşa'dan birisini hükümet başkanlığına seçmekte, yargıcı olmasını rica ettim. Fakat ikisini birden çağırıp işin, kişisel ve önemsiz bir iş olmadığını ve sorumluluğun yurtla ilgili ve büyük olduğunu açıkladıktan sonra açıktan açığa : "Hangisinin daha iyi yapabileceğini, ellerini vicdanlarına koyarak kendileri söylemelerini" onlardan isteyecekti.

Yeniden toplandık : "Hükümeti ya Fethi Bey ya da Karabekir Paşa kuracaktır. Görüşmelerin sonucundan bunu anlıyorum. Sorunun çözülmesinde Fevzi Paşa Hazretleri'ni yargıcı yapalım." dedim. Kabul olundu; Mareşal, Fethi Bey'i ve Karabekir Paşa'yı aldı, bahçeye çıktılar. Söylediğim gibi yapılmış. Fethi Bey : "Ben daha iyi yaparım" demiş. Mareşal da bu kanıda bulunmuş ve Fethi Bey seçilmiştir. Böylece Karabekir Paşa'nın hükümet kurmakla görevlendirilmesine aracılık fırsatı ortadan kalkmış oldu.

Padişah köleliği ile kazanılan iktidar, iktidarsızlık örneğidir

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümeti ile başladığımız değinme noktasına gelelim :

Söylemiştim ki, hükümet, bize, bildirisini yayımlamadan önce vermediği için, biz de ulusa olan bildirimizi, hükümetin düşüncesini almadan yayımlamıştık.

Bunun üzerine hükümet, Cemal Paşa aracılığı ile daha dört maddenin türlü araçlarla yayılmasını gerekli görmekte olduğunu, 9 Ekimde bildirdi. Bu maddeler şunlardı :

1 — İttihatçılıkla ilişki bulunmadığı,

2 — Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na karışmasının doğru olmadığı ve savaşa sürükleyenlere karşı, adları açıklanarak, bazı yayımlar yapılması ve kendilerinin yasa yoluyla kovuşturulup cezalandırılmaları,

3 — Savaş sırasında her türlü ağır suçları işleyenlerin kanuna göre cezalanmaktan kurtulmayacakları,

4 — Seçimlerin serbest yapılacağı.

Cemal Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açıklanması ve yayılmasının, içerde ve dışarda birtakım yanlış anlayışların önüne geçeceğinden söz açarak, ülkenin yüksek yararları gereği olarak özellikle iyi karşılanmasını rica ediyordu. *(belge : 141)*

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümetinin ne denli yetersiz ve cılız düşündüğünü ve gerçeği görmekteki kısa görüşlülüğünü anlamak için, bu maddeler sanki birer ölçüdür. Devletin içine düştüğü dağılış çıkmazının derinliğini ve korkunçluğunu göremeyen mutsuzlar, elbette gerçek ve güvenilir çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü, o gerçek ve güvenilir çare, kendilerini

Akıl ve ferasetlerindeki mahdudiyet, tabı ve ahlâklarındaki zâf ve tereddüt icabı böyledir.

Çoktan, bende olduğuna şüphe kalmamış olması lâzımgelen, padişah ve halifenin, bendeliğiyle ihraz olunabilecek makam-ı iktidarın iktidarsızlığa nümune olması tabiî değil miydi?

Ferit Paşa'yı istihlâf eden, Ali Rıza Paşa ve evvelki kabineden müdevver ve yeni rüfeka-yı mesaisi, Ferit Paşa'nın bıraktığı noktadan başlayarak, onun intaca muvaffak olamadığı amal-i ağyarı takip ve intaca çalışmaktan başka, zaten ne yapabilecekti?

Bu, bizce, vazıhan malûm idi. Fakat, tahmin ve takdir buyurulacak birçok esbap ve mülâhazata binaen, hâzım ve sabur davranmaktan başka çare-i muvaffakiyet yok idi.

Efendiler, itilâf eylemiş görünmeği muvafık mütalea ettiğimiz bu yeni kabine ile, bizim nokta-i nazarlarımızda mevcut ihtilâfın inkişaf eden mebadisini görmek için, bu dört maddeye ait mütaleamızı ihtiva eden cevabımızı, Büyük Millet Meclisi zabıtnamelerinin ilk günlerine ait sahifelerinde lûtfen bir defa daha gözden geçirirsiniz *(Ves. 142)*.

Efendiler, bugünlerde İstanbul'daki matbuat mensubini, bir cemiyet teşkil etmişler ve Tasviriefkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası ve İstiklâl gazeteleri namına, 9 Teşrinievvelde, bazı sualler soruyorlar ve neşriyata esas olacak nokta-i nazarlar, talep ediyorlardı. Bunlara, icap eden hususat ve malûmat bildirildi *(Ves. 143)*.

Bu matbuat heyetinin reisi olan Velit Bey'in de kendi gazetesi namına şayan-ı dikkat sualleri ihtiva eden bir telgrafı vardı. Ona da yaverim vasıtasiyle cevap verdirdim *(Ves. 144)*. Bunları vesaik meyanında mütalea buyuracaksınız.

Damat Şerif Paşa milleti zehirliyor

Efendiler, yeni Heyet-i Vükelâya dahil ve Heyet-i Temsiliyemiz murahhası sıfatını haiz bulunan Cemal Paşa ile vukubulan ve bulmakta olan muhaberatımız, heyet-i aliyenize, Dahiliye Nezareti makamını işgal etmiş bulunan Damat Mehmet Şerif Paşa'dan bahsetmeği geciktirdi.

Biz, yeni kabine ile itilâf zemini ararken, Şerif Paşa, çoktan milleti tesmime başlamış bulunuyordu.

Nezarete geçtiğini ilk tebliğ eden 2 Teşrinievvel tarihli tamimi muhteviyatı, tahattur buyurulursa, orada, şu cümlelere tesadüf edilir:

«Efrad-ı milletin bir vifak ve ittihad-ı tam halinde olması, devletin menafi-i hakikiyesi icabatından bulunduğu halde, bir müddettir, dahil-i memlekette, asar-ı nifak ve şikak runüma olması, müşkülâtın bir kat daha tezayüdünü müstelzim olmak itibariyle, pek ziyade şayan-ı teessüftür.»

daha çok korkutur. Akıl ve anlayışlarındaki sınırlılık, huy ve ahlaklarındaki gevşeme ve duraksama gereği böyledir.

Çoktan köle olduğuna kuşku kalmamış olması gereken Padişah ve Halifenin köleliği ile kazanılabilecek iktidarın, iktidarsızlığa örnek olması olağan değil midir?

Ferit Paşa'nın yerine geçen Ali Rıza Paşa ile önceki hükümetten kalan ve hükümete yeni giren çalışma arkadaşları, aslında Ferit Paşa'nın bıraktığı yerden başlayarak, onun gerçekleştiremediği yabancı isteklerini izleyip sonuçlandırmaktan başka ne yapabileceklerdi?

Bu, bizce, açık olarak biliniyordu. Ama, kolayca kestirip kavrayabileceğiniz birçok nedenlerden ve düşüncelerden dolayı, sabırlı ve dayanıklı davranmaktan başka başarı yolu yoktu.

Baylar, uzlaşmış görünmeyi uygun bulduğumuz bu yeni hükümetle bizim görüşlerimiz arasındaki uyuşmazlığın gelişen başlangıcını görmek için, bu dört madde ile ilgili düşüncelerimizi kapsayan yanıtımızı Büyük Millet Meclisi tutanaklarının ilk günlerle ilgili sayfalarında, bir kez daha gözden geçirmek iyiliğinde bulunursunuz. *(belge: 142)*

Baylar, bu günlerde İstanbul'daki basın ilgilileri, bir dernek kurmuşlar ve *Tasviriefkâr*, *Vakit*, *Akşam*, *Türk Dünyası* ve *İstiklâl* gazeteleri adına 9 Ekimde, bazı sorular soruyorlar ve yayına temel olacak görüşlerin bildirilmesini istiyorlardı. Bunlara, gereken konu ve bilgiler verildi. *(belge: 143)*

Bu basın kurulunun başkanı olan Velit Bey'in de kendi gazetesi adına, dikkate değer soruları içine alan bir teli vardı. Ona da yaverim aracılığı ile yanıt verdirdim. *(belge: 144)* Bunları belgeler arasında okuyacaksınız.

Damat Şerif Paşa ulusu zehirliyor

Baylar, yeni hükümete girmiş olan ve Heyeti Temsiliye'nin delegesi durumunda bulunan Cemal Paşa ile yapılan yazışmaların anlatılması, yüksek topluluğunuza, Dahiliye Nazırı Damat Mehmet Şerif Paşa'dan söz açmayı geciktirdi.

Biz, yeni hükümet ile uzlaşma yolu ararken Şerif Paşa, çoktan ulusu zehirlemeye başlamış bulunuyordu.

Nazırlığa geçtiğini ilk bildiren 2 Ekim günlü genelgesinde yer alan şeyler anımsanırsa orada şu cümlelere rastlanır:

"Yurttaşların tam uzlaşık ve birleşik durumda bulunması, devletin gerçek yararları için gerekli olduğu halde, bir süredir, ülke içinde uyuşmazlık ve bölünme belirtileri görülmesi, güçlükleri bir kat daha artırması dolayısıyla, pek çok acınacak bir durumdur."

«....Muvaffakıyet... hükûmetin telkinatına mutavaatle, menafi-i memlekete muzır harekâttan mücanebet edilmekle hâsıl olacağından hemen merkez ve mülhakata bu dairede icra-yı vesaya ediniz» *(Ves. 145)*.

Efendiler, Damat Ferit Paşa'dan, daha akıllı olduğu rivayet edilen Damat Şerif Paşa, pek acemice işe başlamış oluyor. O tarihlerde İstanbul'da, bizi dağî, bağî «sempl solda - Simple soldat» telâkki eden bazı romancılar gibi, Damat Paşa da bizi kendi akl-ı eblehfiribanesince gafil ve gayrimüdekkik farzediyordu galiba..!

Halbuki biz, derakap, Nazır Paşanın maksad-ı denaetini anlamış ve daha müteyakkız bir vaziyet almış bulunuyorduk. Şerif Paşa, bizim ef'al ve harekâtımızı ve Ferit Paşa Kabinesini ıskat zımnında milletçe tatbik olunan icraatı, memlekette asar-ı nifak ve şikak olarak tavsif ve pek ziyade teessüf ediyor.

Hükûmetin telkinatına mutavaat ve muzır harekâttan mücanebet telkinini hemen bütün memlekete neşir için istical ediyor.

Bir de, Efendiler, hükûmetin, Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif imzasiyle intişar eden beyannamesinin birkaç noktasına hep beraber göz gezdirelim *(Ves. 146)*:

«Heyet-i Vükelâ-yı hazıra mütecanistir.» Çok doğrudur. Bu cihet kemaliyle tavazzuh edecektir.

«Hutut-ı esasiyede müttehidülefkârdır. Hiçbir fırkaya mensup değildir. Muhtelif siyasî grupların hiçbirine dahi temayül etmiyor. Hepsinden muavenet-i maneviyeye intizarda bulunuyor.»

Bu cümlelerden çıkan mana sarihtir. Hükûmet, teşkilât-ı milliye ve onu idare eden Heyet-i Temsiliye ile beraber değildir. Hatta, temayülü dahi yoktur. İtilâf ve Hürriyet Fırkasından, Muhipler Cemiyetinden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbancılardan, ilâahiri mevcut olan cemiyetlerden nekadar muavenete intizar ediyorsa bizden de ancak o kadar.... Cemal Paşa vasıtasiyle bizi işgal ve iğfale matuf telgraflar muhteviyatı hep yalandır.

Sonra Efendiler, şu cümleyi okuyalım : «Mukadderat-ı memleketin, vükelâ-yı millet vesatatiyle tayini ehass-ı amalimizdir.»

Bundan çıkan mana da, şudur : Sıvas'ta birkaç kişi toplanmış, millet namına idare-i kelâm ediyor, mukadderat-ı milletle alâkadar oluyor. Heyet-i Temsiliye diye bir de unvan takınarak millet ve memleketin — vazifeleri olmadığı halde — işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar vükelâ-yı millet değildir!

"...... başarı .... hükümetin isteklerine uymakla; ülke yararına aykırı davranışlardan kaçınmakla sağlanacağından hemen merkezlerde ve bağlı yerlerde bu yolda öğütlemelerde bulununuz." *(belge : 145)*

Baylar, Damat Ferit Paşa'dan daha akıllı olduğu söylenen Damat Şerif Paşa, pek acemice işe başlamış oluyor. O günlerde İstanbul'da bizi, başkaldırıp ayaklanmış "simple soldat" değersiz bir asker sayan kimi romancılar gibi, Damat Paşa da ancak bön kişileri aldatabilecek kısa aklınca, bizi aymaz ve araştırmaz bir kişi sayıyordu galiba!

Oysa biz, hemen Nazır Paşa'nın alçakça amacını anlamış ve daha uyanık bir durum almış bulunuyorduk. Şerif Paşa, bizim yaptığımız işleri ve Ferit Paşa Hükümetini düşürmek için ulusça yapılanları, yurtta uyuşmazlık ve bölünme belirtileri olarak gösteriyor ve pek çok acınıyor.

Hükümetin isteklerine uymak ve zararlı davranışlardan sakınmak öğüdünü hemen bütün yurda yaymak için acele ediyor.

Bir de baylar, hükümetin, Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif imzasıyla yayımlanan bildirisinin birkaç noktasına hep birlikte göz gezdirelim *(belge : 146)* :

"Şimdiki bakanlar kurulu bağdaşıktır." Çok doğrudur. Bu yön bütünüyle açığa çıkacaktır.

"Temel ilkelerde düşünce birliğindedir. Hiçbir partiden değildir. Çeşitli siyasal grupların hiçbirine de eğilimi yoktur. Hepsinden tinsel yardım bekliyor."

Bu cümlelerden çıkan anlam açıktır. Hükümet, ulusal örgütler ve onu yöneten Heyeti Temsiliye ile birlik değildir. Üstelik buna eğilimi bile yoktur. İtilâf ve Hürriyet Fırkası'ndan, Muhipler Cemiyeti'nden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbancılardan ve bunlara benzer derneklerden ne ölçüde yardım bekliyorsa bizden de ancak o ölçüde... Cemal Paşa aracılığı ile bizi oyalamak ve aldatmak için gelen tellerde sözü edilen şeyler hep yalandır.

Sonra baylar, şu cümleyi okuyalım : "Yurt alınyazısına ulusun vekilleri aracılığı ile yön verilmesi, isteklerimizin en başta gelenidir."

Bundan çıkan anlam da şudur : Sıvas'ta birkaç kişi toplanmış, ulus adına konuşuyor, ulusun alınyazısıyla ilgileniyor. Heyeti Temsiliye diye bir de ad takınarak ulusun ve yurdun işlerine – görevleri olmadığı halde – karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar ulusun vekili değildir!

Hükûmet, bu beyannamede, şu suretle sulh hakkındaki nokta-i nazarını da izah ediyor : «Vilson prensiplerinden bihakkın istifade olunarak, Devlet-i Osmaniyenin müttehit ve padişahının etrafında müçtemi bir devlet-i müstakille olarak temin-i bekası için hiçbir teşebbüsten geri durulmayacaktır.»

Yeni kabine, bu nokta-i nazarlarında, muvaffak olacaklarına dair şu kuvve-i teyidiyeyi gösteriyor : «Zaten düvel-i muazzamanın hissiyat-ı nısfetkâraneleri ve hakikaten gittikçe tavazzuh etmekte olan Avrupa ve Amerika efkâr-ı ammesinin itidalperverliği de bu babta emniyetbahş olmaktadır.»

Efendiler, bütün bu fikirler, Ferit Paşa Kabinesinin padişah lisaniyle neşrettiği beyanname muhteviyatının harfi harfine aynı değil midir?

Bu tarz beyannameler, neşrinden maksat, milleti iğfal ve meskenete irca değil midir?

Hangi nısfetten bahsolunuyor? Hangi itidalperverlikten dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Memleketin, merkezinden itibaren heryerdeki tezahürat-ı ecnebiye, hakikatte bunun aksini ispat edecek delâil-i fiiliye ve bahire değil miydi?

Hakikatte Vilson; prensipleriyle beraber, sahneden çekilmiş ve aksam-ı memalik-i Osmaniyenin Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta, İzmir'de, Adana'da ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Bu kadar, kat'î asarı izmihlâl muvacehesinde, aklı, feraseti, vicdanı olan adamların kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar, filhakika, kendilerini aldatacak kadar ebleh olurlarsa onların mukadderat-ı memleketi idare etmelerine, aklı eren, hakikat-i fecaati görenler tahammül edebilir mi? Eğer bu adamlar, hakikati biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti iğfal ederek koyun sürüsü halinde düşmanın pençesine tevdi etmeğe canla, başla çalışmalarına ne mana verilebilir?

Bu cihetlerin mütaleasiyle verilecek hükmü efkâr-ı umumiyeye bırakırım.

Yegâne kabahatimiz

Efendiler, hükûmetin beyannamesinin, manasızlığına ve ihtiva ettiği efkârın sakametine rağmen, biz Heyet-i Temsiliye namına ayni tarihte, 7 Teşrinievvel günü, yeni kabineye muzaherete karar veriyoruz. Hükûmet-i cedide ile amal-i milliye arasında itilâf-ı tam husul bulduğunu millete tepşir ediyoruz ve her tarafta umur-ı hükûmete asla müdahale edilmemesini temin ve hükûmet kuvvet ve icraatını tahkim edecek tedabir alıyoruz. Dahil ve hariçte, vahdet-i tamme olduğunu fiilen ispat edecek vaziyet alıyoruz. Hulâsa; memleketin temin-i selâmetini saffet ve samimiyetle düşünenlerin, aklen ve vic-

Hükümet bu bildiride barış üzerindeki görüşünü de şöylece açıklıyor: "Wilson ilkelerinden gereği gibi yararlanılarak, Osmanlı Devleti'nin, birlik halinde ve Padişahına bağlı, bağımsız bir devlet olarak yaşatılması için hiçbir girişimden geri durulmayacaktır."

Yeni hükümet, bu görüşlerini başarabileceği görüşünü desteklemek üzere şunları söylüyor: "Aslında büyük devletlerin adaletli duyguları ve gerçekten gittikçe belirmekte olan Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı davranma isteği, bu konuda güven vermektedir."

Baylar, bütün bu düşünceler, Ferit Paşa Hükümetinin Padişah ağzı ile yayımladığı bildirinin harfi harfine benzeri değil midir?

Bu biçim bildiriler yayımlamanın amacı, ulusu aldatmak ve uyuşukluğa sürüklemek değil midir?

Hangi adaletten söz ediliyor? Hangi ılımlı davranma isteğinden dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Ülkenin merkezinden başlayarak, her yerde yabancıların davranışları, gerçekte bunun tersini ispat edecek eylemli ve seçik kanıtlar değil miydi?

Gerçekte Wilson, ilkeleriyle birlikte, ortadan çekilmiş ve Osmanlı ülkesinin, Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta, İzmir'de, Adana'da ve her yerde, işgaline ilgisiz bulunmuyor muydu?

Bunca kesin dağılış belirtileri karşısında aklı, anlayışı, vicdanı olan adamların kendilerini aldatmaları düşünülebilir mi? Bu gibi adamlar, doğrusu, kendilerini aldatacak kadar bön olurlarsa onların yurt kaderini yönetmelerine, aklı eren, gerçeği ve acıklı durumu gören kişiler dayanabilirler mi? Eğer bu adamlar gerçeği biliyor ve kendilerini aldatmıyorlarsa, bunların ulusu aldatarak koyun sürüsü gibi düşmanın pençesine bırakmaya canla başla çalışmalarına ne anlam verilebilir?

Bu yönler düşünülerek yargıya varılmasını kamuoyuna bırakırım.

Biricik suçumuz

Baylar, hükümetin bildirisi yersiz ve kapsadığı düşünceler yanlış olduğu halde biz, Heyeti Temsiliye adına o gün, 7 Ekim günü, yeni hükümeti desteklemeye karar veriyoruz. Yeni hükümet ile ulusal amaçlar arasında tam uzlaşma olduğunu ulusa muştuluyoruz ve her yerde hükümet işlerine kesinlikle karışılmamasını sağlayacak ve hükümetin erkini ve yürütümünü berkitecek önlemler alıyoruz. İçerde ve dışarda tam birlik olduğunu eylemle tanıtlayacak biçimde davranıyoruz. Kısacası, ülkenin esenliğini sağlamayı temiz yürekle ve içtenlikle düşünenlerin, akılca ve vicdanca yap-

danen yapmağa mecbur oldukları — varid-i hatır olan — her şeyi yapmağa çalışıyoruz. Bir an evvel meb'usların intihabını temin için teşvikatta ve tavsiyelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Teşkilât-ı milliyeyi lâğvetmiyoruz ve Heyet-i Temsiliyeyi fesheylemiyoruz. Yegâne kabahatimiz budur.

Damat Ferit Paşa'dan sonra, diğer bir damat paşanın etrafında, sadrazam diye, nazır diye toplanmış birtakım sebükmağzanı, alçak bir padişahın deni fikirlerini sühuletle tatbikta serbest bırakmayacağımızı ihsas ediyoruz.

Murahhasımız Cemal Paşa, bizim, kabine hakkında, hüsn-i zan ve itimadımızı tahsil için her çareye baş vurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşa'ya da, kabineyi tezkiye ettirerek mevcudiyetimizin silinmesi lüzumuna dair nasayih verdiriyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın nasihatnamesi

Filhakika, Ahmet İzzet Paşa'nın şifre dahilinde kalan imzasiyle, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan 7/8 Teşrinievvel 1919 tarihli şöyle bir telgraf almıştık :

Harbiye'den, 7/8 Teşrinievel 1919

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yeni kabinede, ekseriyetle mevcut olan, kadîm ve samimî rüfekamı ziyaret ederek istizah-ı ahval ve teati-i efkâr etmiş idim. Muttali olduğum bazı ahval üzerine, menafi-i hayatiye-i millet ve memleket endişesi ve beynimizde müesses olan revabıt-ı muhadenet ve uhuvvet-i askeriye ümniyesiyle, mütaleat-ı atiyeyi serde müsaraat ediyorum :

Birkaç aydan beri, memleketin duçar olduğu tehlike-i istilâ ve izmihlâlin önüne geçilebilmek emrinde, şimdiye kadar kuva ve harekât-ı milliyenin tesirat-ı nafiası, cümlece tasdik edilmektedir.

Yalnız, bu hizmetin netayicini iktitaf etmek, bundan sonra hakimane ve kanuni bir idarenin tesisine vabeste olduğu da, erbab-ı nazarca müsellemdir. Artık hükûmet ve millet, ikilikten ayrılarak bir vahdet-i kâmile şekli irae etmesine, fikr-i âcizanemce, ihtiyac-ı acil ve mübrem vardır. Kabineyi teşkil eden zevatın hulûs-ı niyet ve itidal-i fikrinden, cümlenin emin olduğuna mutemedim. Hiçbir kabinenin devam-ı memuriyetine imkân bırakmayacak bir vaz'ı hal-i dahilinin, siyaset-i hariciye üzerine olabilecek tesirat-ı meş'umesi, muhtac-ı izah değildir. Bir an evvel meb'usanın intihabı ve Meclisin cem'i için, hükûmet-i seniyece tedabir-i seria ittihaz olunmaktadır. Muhafaza-i vatan emrindeki azim ve niyet-i civanmerdanelerinin, erkân-ı hükûmetçe suret-i telâkkisi, bugünkü beyannameden istinbat olunacağından hulûs-ı niyetle ittihad-ı efkâr husul bulacağına emniyetim berkemaldir.

Ancak, bu sabah nezd-i âcizaneme gelen vâkıf-ı ahval ve şayan-ı emniyet bir zat, Kütahya ve Bilecik cihetlerinde, mugayir-i marzî bazı ahvalin zuhûrundan bahseylemiştir. Bizi, fetret ve ihtilâfa sevketmek için hariç ve dahilden birçok teşvikat ve tahrikât vukubulacağı tahmin ve teslim edileceği tabiîdir. Diğer taraftan, dün vükelâdan bir zatın irae ettiği Kastamonu vali vekilinden mevrut bir telgrafname ile de, bazı memurinin tayin ve tecziyesi gibi hususatta hükûmet-i mer-

mak zorunda oldukları – akla gelebilen – her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Bir gün önce milletvekillerinin seçimini sağlamak için özendirmelerde ve öğütlemelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Ulusal örgütleri kaldırmıyoruz ve Heyeti Temsiliye'yi dağıtmıyoruz. **Biricik suçumuz budur.**

Damat Ferit Paşa'dan sonra, başka bir Damat Paşa'nın çevresinde, sadrazam diye, nazır diye toplanmış birtakım beyinsizleri, alçak bir Padişahın alçakça düşüncelerini kolaylıkla uygulamakta serbest bırakmayacağımızı sezdiriyoruz.

Delegemiz Cemal Paşa, bizim hükümete karşı iyi niyet ve güven göstermemizi sağlamak için her çareye başvurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşa'ya da, hükümeti övdürerek varlığımızın silinmesi gereği üzerine öğütler verdiriyordu.

Gerçekten Ahmet İzzet Paşa'nın şifre içinde kalan imzasıyla, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan 7/8 Ekim 1919 günlü şöyle bir telyazısı almıştık : Ahmet İzzet Paşa'nın öğüt yazısı

Harbiye, 7/8 Ekim 1919

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yeni hükümette çoğunlukla yer alan eski ve yakın arkadaşlarımı ziyaret ederek olup bitenleri soruşturmuş ve kendileriyle görüşmüştüm. Öğrendiğim bazı durumlar üzerine, ülkenin ve ulusun varlığı ile ilgili yararlarını düşünerek ve aramızda kurulmuş olan dostluk bağlarına ve asker kardeşliğine güvenerek, aşağıdaki düşüncelerimi hemen bildiriyorum.

Birkaç aydan beri yurdun uğradığı düşman eline geçme ve dağılma tehlikesinin önüne geçilebilmesinde, şimdiye değin ulusal eylem ve kuvvetlerin yararlı etkileri, herkesçe kabul edilmiştir.

Yalnız, bu hizmetin sonuçlarından yararlanmanın, bundan sonra akıllıca ve yasaya uygun bir yönetimin kurulmasına bağlı olduğu da, (gerçeği) görenlerce biliniyor. Artık hükümet ve ulusun, ikilikten ayrılarak tam bir bütünlük göstermesine, değersiz düşünmeme göre, tez elden gereklik ve zorunluk vardır. Hükümette yer alan kişilerin iyi niyetlerine ve ılımlı düşüncelerine herkesin güveni olduğuna inanıyorum. Hiçbir hükümetin iş başında kalmasına elverişli olmayan bir iç durumun, dış siyasa üzerine yapabileceği uğursuz etkileri açıklamak gerekli değildir. Bir gün önce milletvekillerinin seçilmesi ve Meclisin toplanması için yüce hükümetçe ivedi önlemler alınmaktadır. Yurdun korunması yolundaki yiğitçe dayanç ve isteklerimizin hükümet üyelerince nasıl karşılandığı, bugünkü bildiriden anlaşılacağı için, iyi niyetle düşünce birliğinin gerçekleşeceğine güvenim tamdır.

Ancak, bu sabah yanıma gelen durumu bilir ve güvenilir bir kişi Kütahya ve Bilecik dolaylarında hoşa gitmeyen bazı durumlar olduğundan söz etmiştir. Bizi, erksizliğe ve anlaşmazlığa sürüklemek için dışardan ve içerden birçok yüreklendirme ve kışkırtmalar olacağı elbette kestirilir ve kabul edilir. Öte yandan, dün nazırlardan birinin gösterdiği, Kastamonu Vali Vekilinden gelmiş bir telyazısıyla da, kimi görevlilerin atanması ve cezalandırılması gibi işlerde

keziyeye adeta emredilmek isteniliyor idi. Bu misillû halâtın, devleti bu derekeye getirmiş olan ve nezdinizde dahi rütbe-i merdudiyeti beyanname ve tahlifnamelerde maalmesar görülen, idare-i sakimeyi aynen taklit demek olacağından bu misillû adamlara vesile-i hareket ve faaliyet verilmemesini, müsellem olan kiyaset ve fatanetinizden ümit ederim. Hulâsa, artık memlekette vahdetin teminini ve kavanin-i esasiye dairesinde hükûmetle rabıta tesisini kemal-i hulûs ile tavsiye ve ricaya müsaraat ederim. (Ahmet İzzet)

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafa, mümkün olduğu kadar hiçbir fikir ve hiss-i mahsus izhar etmemeğe çalışarak mülâyim ve hatta itminanbahş bir cevap vermek muvafık-ı mütalea edildi. Cevap budur :

Şifre Sıvas, 7/8 Teşrinievvel 1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. — 7/8.10.1919

«Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne»

Mütalea-i samileri, lâyık olduğu ehemmiyetle nazar-ı dikkate alındı. Harekât-ı milliyenin tesiratı hakkındaki hüsn-i telâkkiye teşekkür olunur. Bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra dahi, hidemat-ı vakıa-i milliyenin hakimane bir tarzda idame edileceğine ve kanunî bir idarenin tamami-i teessüsüne bütün mevcudiyetimizle çalışılacağına itimat buyurulmasını rica ve çünkü gaye-i mesaimizin bir devre-i kanuniye küşadına matuf bulunduğunu arzederim. Elhamdülillâh hükûmet ile millet, nokta-i nazarlarında itilâf-ı tam hâsıl eylemiş olduklarından fimabat devam edeceğinden emin bulunduğumuz, samimiyet-i mütekabile ve vahdet-i kâmile şeklini menafi-i millet ve memleketi kâfil olacak surette irae edecektir.

Harekât ve siyaset-i sakimesi cümlenin malûmu olan Ferit Paşa Kabinesine, milletin mutavaat ve amal ü ef'aline müşareket etmemesi, siyaset-i hariciyemiz üzerinde hiçbir tesir-i meş'um bırakmayıp bilâkis Ferit Paşa Kabinesinin sebebiyet verdiği bilcümle tesirat-ı menhuseyi bertaraf etmiş ve şayan-ı şükr ü mahmedet olan bugünkü müsait vaziyet-i siyasiyemizi temin eylemiştir.

Milletin itimadına mazhar bugünkü kabine ile müttehit bulunmak, vaziyet-i dahiliyemizi, siyaset-i hariciye üzerinde en nafi ve müessir bir amil kılacağına şüphe yoktur. Hadisat-ı fevkalâdede bazı yerlerde arzu hilâfında bazı vakayiin zuhûru gayrikabil-i içtinap ahval-i zaruriye ve tabiiyedendir. Bilhassa Kütahya ve Bilecik ve Eskişehir gibi mevakiin ve bu mevakideki masum ve mağdur halkın tahtında bulunduğu tazyik ve tahkir, lûtfen ve nazar-ı insaf ile bir an düşünülürse bais-i şikâyet görülen ahvalin ne derece muhik olduğu edna mülâhaza ile sabit olur. Buralardaki vaziyet-i elîme ve müessifenin de, bais ve müsebbibi sabık hükûmetin tavr-ı miskinanesi olduğu düşünülünce hedef-i tariz ve tahtıenin harekât-ı milliyeye tevcihi haksızlık olur itikadındayım. Kastamonu vali vekilinin manzur-ı devletleri buyurulan telgrafnamesinden vekil-i mumaileyhi de mazur görmenizi rica edeceğim. Çünkü bu tarz-ı müracaat yalnız Kastamonu'dan değil, daha bazı yerlerden de vaki olmuş ve yeni kabinenin mütereddit gibi görünen tavr-ı iptidaisi bir iki gün daha devam etseydi, bu nevi müracaatler memleketin her köşesinden yağacaktı. Fimabat, bu gibi halâta kat'iyyen meydan verilmemesi için icap eden her türlü tedabir alınacak ve tesirat icra edilecektir ve tavsiye-i fahimaneleri veçhile, vahdet-i

İstanbul Hükümetine emredilmek isteniyor gibi idi. Böyle durumlar, devleti bu kerteye getirmiş olan ve sizce de ne denli kötülendiği, bildirilerde ve ant belgelerinde sevinçle görülen bozuk yönetime olduğu gibi öykünme demek olacağından bu gibi adamların iş yapmalarına meydan verilmemesini, bilinen uyanıklığınızdan ve anlayışınızdan umarım. Kısacası artık yurtta birliğin sağlanmasını ve temel yasalara göre hükümetle bağlantı kurulmasını temiz yürekle salık vermek ve rica etmek isterim (**Ahmet İzzet**).

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telyazısına elden geldiğince hiçbir özel düşünce ve duygu belirtmemeğe çalışarak, yumuşak ve daha da ileri, güven verici bir yanıt vermek uygun görüldü. Yanıt şudur :

Şifre — Sıvas, 7/8 Ekim 1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne

Yüksek düşünceleriniz, değerine yaraşır önemle gözden geçirildi. Ulusal eylemin etkileri üzerindeki iyi görüşünüze teşekkür olunur. Bugüne değin olduğu gibi bundan sonra da, yapılan ulusal hizmetlerin bilgece sürdürüleceğine ve yasaya uygun bir yönetimin bütünüyle kurulmasına bütün varlığımızla çalışılacağına inanmanızı rica ederim. Çünkü çalışma amacınızın bir yasa çağı açmaya yönelmiş olduğunu bilginize sunarım. Çok şükür, hükümetle ulus, görüşlerinde tam uzlaşmış olduklarından, bundan böyle sürüp gideceğine inandığımız bu karşılıklı yakınlık ve tam birlik ulus ve yurt yararını sağlayacak biçimde sürüp gidecektir.

Kötü gidiş ve siyasası herkesçe bilinen Ferit Paşa Hükümetine ulusun baş eğmemesi; isteklerine ve yaptığı işlere katılmaması, dış siyasamız üzerinde hiçbir kötü etki yapmamış; tersine, Ferit Paşa Hükümetinin yarattığı bütün kötü etkileri ortadan kaldırmış ve teşekkür edilmeye, öğülmeye değer olan bugünkü elverişli siyasal durumumuzu sağlamıştır.

Ulusun güvenini kazanan bugünkü hükümet ile birlik olmanın, iç durumumuzu dış siyasa üzerinde çok yararlı ve etkili kılacağına kuşku yoktur. Olağanüstü durumlarda bazı yerlerde kaçınılamayan bazı olaylar çıkması, zorunlu ve olağan şeylerdir. Özellikle Kütahya, Bilecik ve Eskişehir gibi yerlerin ve bu yerlerdeki suçsuz, haksızlığa uğramış halkın gördüğü baskılar ve karşılaştığı kötülükler, bir an insaflıca düşünülürse, sızıltı konusu olarak görülen olayların ne kadar haklı olduğu en küçük bir usa vurma ile meydana çıkar. Buralardaki acıklı ve iç sızlatıcı durumun doğmasına, eski hükümetin uyuşuk durumunun sebep olduğu düşünülünce, bu olaylardan ulusal örgütleri sorumlu tutmaya kalkışmak, haksızlık olur inancındayım. Kastamonu Vali Vekilinin görmüş olduğunuz telyazısından dolayı, onu da özürlü saymanızı rica edeceğim. Çünkü böyle başvurular, yalnız Kastamonu'dan değil, daha bazı yerlerden de olmuştur. Eğer yeni hükümetin kararsız gibi görünen ilk tutumu bir iki gün daha sürseydi, bu türlü başvurmalar ülkenin her köşesinden yağacaktı. Bundan böyle, bu gibi olaylara kesin olarak meydan verilmemesi için gereken her türlü önlemler alı-

tammenin temini ve kavanin-i esasiye dairesinde hükûmetle rabıta-i samimiyenin tesisi için kemali hulûs ile sarf-ı mesai edilecektir. Hürmet ve tazim ile ellerinizden öperim Efendim.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa cumhuriyet yapılacağını keşfediyor

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığı nasihatname ve verdiğimiz cevabın mütaleası bir hatıramı ihya etti. Nazar-ı millette ve tarihte mazbut kalması için onu da söylemiş olayım :

Ali Rıza Paşa, bir gün, Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder; esna-yi sohbette aleyhimde birtakım tefevvühatta bulunur ve bu tefevvühata mühim bir keşfini de ilâve eder : «Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!» diye bağırır. Doğrusunu isterseriz Efendiler, Makedonya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Garp Orduları Başkumandanı Ali Rıza Paşa'nın aslanlardan mürekkep, koskoca Türk ordularını, mahv ü perişan ettirdikten ve kıymetli Makedonya topraklarını, düşmanlara terk ve teberru ettikten sonra; devletin en müşkül anında, Vahdettin'in hadim-i amali olmak için, icap eden evsafı iktisap eylemiş olduğuna ve bu meşhur ordular başkumandanının, bu defa kendine en mahir muavin olarak, eski erkânıharbiye reisini, Harbiye Nezaretine getirmeği düşüneceğine, tabiî nazariyle bakılabilirdi. Fakat teşebbüsat-ı milliyenin, cumhuriyeti istihdaf ettiğini, bu kadar sürat ve sühuletle ihtisas ve idrak eyleyeceğine takdirhan olmamak mümkün değildir.

Efendiler, bana bu malûmatı veren, hikâyeyi bizzat İzzet Paşa'nın ağzından işiten, çok muhterem ve içimizde hazır bir arkadaştır.

Salih Paşa Heyet-i Temsiliye ile temas için geliyor

Efendiler, Cemal Paşa 9 Teşrinievvel 1919 tarihli bir şifre ile, Heyet-i Temsiliye ile yakından temas etmek üzere, Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın, hareketinin tensip edilmekte olduğunu bildirdi. Fakat, Salih Paşa, biraz rahatsız olduğu için mahall-i mülâkatın mümkün mertebe yakın olması ve İstanbul'dan bahren hareketinin münasip teemmül edildiği tasrih edildikten sonra Heyet-i Temsiliyeden kimlerle ve nerede mülâkatları tasavvur olunduğunu sordu.

10 Teşrinievvelde verdiğimiz cevapta, mahall-i mülâkat olarak Amasya'yı tespit ettik. Görüşmek üzere, Heyet-i Temsiliyeden benimle beraber Rauf ve Bekir Sami Beyler gidecekti. Bunu da bildirdik. Salih Paşa'nın İstanbul'dan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasya'ya hangi gün vâsıl olabileceğinin vakt ü zamaniyle iş'arını rica ettik.

Efendiler, memleketin her tarafında, teşkilât-ı milliyenin tevsi ve tarsini faaliyetine devam ediyorduk. Ayni zamanda meb'usan intihabını temin ve tesria çalışıyor ve bu husustaki nokta-i nazarlarımızı da icap edenlere iblağ ediyor ve bazı zevatı tavsiye dahi ediyor-

nacak, ilgililere etki yapılacak ve yüksek öğütlemelerinize uyularak tam birliğin sağlanması ve temel yasalara göre hükümetle içten bağlantı kurulması için, temiz yürekle çalışılacaktır. Saygı ile ellerinizden öperim efendim.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa cumhuriyet yapılacağını seziyor

Baylar, Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığı öğüt yazısı ile buna verdiğimiz yanıtın okunması bir anımı canlandırdı. Ulusça bilinmesi ve tarihe geçmesi için onu da söylemiş olayım :

Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Konuşma sırasında benim için birtakım yersiz sözler söyler ve bu sözlere önemli bir buluşunu da ekler : "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz baylar, Makedonya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Orduları Başkomutanı Ali Rıza Paşa'nın, aslanlardan meydana gelmiş koskoca Türk ordularını bozguna uğratıp yok ettikten ve değerli Makedonya topraklarını düşmanlara bırakıp bağışladıktan sonra, devletin en sıkışık bir zamanında Vahdettin'in isteklerine hizmet etmek için gereken nitelikleri kazanmış olduğuna ve bu ünlü ordular başkomutanının, bu kez kendine en usta yardımcı olarak, eski kurmay başkanını Harbiye Nazırlığına getirmeyi düşüneceğine olağan gözüyle bakılabilirdi. Ama, ulusal girişimlerin cumhuriyeti kurma amacı güttüğünü bu kadar çabuk ve kolaylıkla sezip anlayabilmesini beğenmemek elden gelmez.

Baylar, bana bu bilgiyi veren, olayı İzzet Paşa'nın ağzından işiten ve şimdi aramızda bulunan çok saygıdeğer bir arkadaştır.

Salih Paşa Heyeti Temsiliye ile görüşmek için geliyor

Baylar, Cemal Paşa, 9 Ekim 1919 günlü bir şifre ile, Heyeti Temsiliye ile yakından görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın yola çıkmasının uygun görülmekte olduğunu bildirdi. Ama, Salih Paşa biraz rahatsız olduğu için, görüşme yerinin olabildiğince yakın olması ve İstanbul'dan deniz yoluyla gitmesinin düşünüldüğü belirtildikten sonra, Heyeti Temsiliye'den kimlerle ve nerede buluşmalarının tasarlandığı soruldu.

10 Ekimde verdiğimiz yanıtta, buluşma yeri olarak Amasya'yı bildirdik. Görüşmek üzere, Heyeti Temsiliye'den benimle birlikte Rauf ve Bekir Sami beyler gidecekti. Bunu da bildirdik. Salih Paşa'nın İstanbul'dan hangi gün ayrılacağının ve Amasya'ya hangi gün ulaşabileceğinin zamanında bildirilmesini rica ettik.

Baylar, ülkenin her yerinde ulusal örgütleri genişletme ve sağlamlaştırma işlerini sürdürüyorduk. Bir yandan da milletvekilleri seçimini sağlamaya ve çabuklaştırmaya çalışıyor ve bu konudaki görüşlerimizi de gerekenlere bildiriyor ve bazı kişilerin seçil-

duk. Ancak Cemiyet namına, namzet vazetmemeği prensip kabul etmekle beraber, meb'us olmak teşebbüsünde bulunanların, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esaslarını ve mukarreratını hüsn-i kabul etmiş zevattan olmasını, pek ziyade arzu ediyor ve bu gibi zevatın, kendiliklerinden Cemiyet namına namzetliklerini vazetmeleri lüzumunu da ilân ediyorduk.

11 Teşrinievvel 1919 tarihinde, bu arzettiğim hususata dair yeniden bazı emirler verdik *(Ves. 147, 148, 149)*.

Amal-i milliyeye hadim memurlar, birer suretle, nakil ve tahvil olunmak, amal-i milliyeye muhalefetlerinden dolayı, millet tarafından kovulan memurların sıfat-ı memuriyetlerini muhafazada devam olunmak yüzünden bazı yerlerden, yeni kabine ile mana-yı itilâfımız anlaşılamadığı tarzında tarizler gelmeğe başladı. Bu hususu, 11 Teşrinievvelde, Cemal Paşa'ya yazarak, kabinenin nazar-ı dikkatini celbetmek istedik.

Askeri Nigehban Cemiyeti

Bir de, Efendiler, malumunuzdur ki İstanbul'da *Askerî Nigehban Cemiyeti* diye bir heyet-i fesadiye türemişti. Bu heyetin o zamanki malûmata nazaran resikârında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı matrut, Erkânıharp Miralayı Refik Bey, Sabık Halâskâr Grubundan Binbaşı Kemal Bey, Bandırma Sabık Sevkiyat Reisi Topçu Binbaşılarından Hakkı Efendi ve henüz bu cemiyetle kat'ı rabıta edip etmediği malûm olmayan matrut Erkânıharp Binbaşılarından Nevres Bey gibi seyyiatları yüzünden ordudan tardolunmuş veya tekaüde sevkedilmiş kesan ile, ahlâksızlıklariyle tanınmış mahdudülmiktar eşhastan ibaret bulunmakta idi.

İşte, bu cemiyet, İkdam gazetesinin 23 Eylül 1919 tarih ve 8123 numaralı nüshasında bir muhtıra neşretmişti. Bu cemiyet, bu muhtırasiyle, kendilerine vatan ve milletin nigehbanı süsünü vermek istiyordu. Cevat Paşa'nın Harbiye Nezareti zamanında, bu cemiyet hakkında, takibata başlanılmıştı. Tebeddülâttan dolayı arkası kesildi.

Bu cemiyetin mevcudiyeti ve faaliyeti ordu mensuplarının asabiyetini tahrik ediyordu. Heyet-i Temsiliyeye müracaatler başlamıştı.

12 Teşrinievvel 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan, kendi muvaffakıyeti nokta-i nazarından, bu memba-ı fesadın kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şediden tecziyelerini ve icraatın orduya tamimini rica ettim *(Ves. 150)*.

mesini de öğütlüyorduk. Ancak, Cemiyet adına aday göstermemeyi ilke olarak kabul etmekle birlikte, milletvekili olmak için çalışanların "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" ilkelerini ve kararlarını iyi karşılamış kişilerden olmasını pek çok istiyor ve bu gibi kimselerin, kendiliklerinden Cemiyet adına adaylıklarını koymaları gereğini de duyuruyorduk.

11 Ekim 1919 günü, bu bildirdiğim işlerle ilgili olarak, yeniden bazı buyruklar verdik. *(belge: 147, 148, 149)*

Ulusal isteklere hizmet eden memurların, birer yolla, yerlerinin değiştirilmesi; ulusal isteklere karşı olduklarından dolayı ulusça kovulan görevlilerin de görev sanlarını bırakmamış olması yüzünden, kimi yerlerden yeni hükümetle uzlaşmamızın ne demek olduğunun anlaşılmadığı yolunda dokundurucu yazılar gelmeye başladı. Bu durumu, 11 Ekimde Cemal Paşa'ya yazarak, hükümetin dikkatini çekmek istedik.

Askeri Nigehban Cemiyeti

Bir de baylar, bilirsiniz ki, İstanbul'da Askeri Nigehban Cemiyeti[1] diye bir bozguncu topluluğu türemişti. O zamanki bilgiye göre bu topluluğun başında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı kovulmuş Kurmay Albay Refik Bey, eski Halâskâr grubundan Binbaşı Kemal Bey, Bandırma eski Sevkıyat Reisi[2] Topçu binbaşılarından Hakkı Efendi ve daha bu dernekle ilgisini kesip kesmediği bilinmeyen kovulmuş Kurmay binbaşılardan Nevres Bey gibi, kötü işleri yüzünden ordudan kovulmuş ya da emekliye ayrılmış kimselerle, ahlaksızlıkları ile tanınmış az sayıda başka adamlardı.

İşte bu dernek, 23 Eylül 1919 gün ve 8123 sayılı *İkdam* gazetesinde bir andırı yayımlamıştı. Bu dernek, bu andırısıyla, kendisine yurdun ve ulusun bekçisi süsünü vermek istiyordu. Cevat Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında bu dernek hakkında kovuşturmaya başlanılmıştı. Hükümet değişikliğinden dolayı arkası kesildi.

Bu derneğin varlığı ve çalışmaları, orduda subayları sinirlendiriyordu. Bu yüzden Heyeti Temsiliye'ye başvurmalar başlamıştı.

12 Ekim 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan, kendi başarısı bakımından bu bozguncu yuvasının kökünden sökülüp atılmasını ve üyelerinin şiddetle cezalandırılmalarını ve işlem sonucunun orduya genelge ile duyurulmasını rica ettim. *(belge: 150)*

[1] Askeri Gözcü Derneği.
[2] Asker Gönderme Başkanı.

Cemal Paşa'dan 14 Teşrinievvel de aldığım «bu, kat'î, mukarrerdir» *(Ves. 151)* kısa ve kat'î telgrafını 15 Teşrinievvelde bütün orduya suret-i hususiyede iblâğ ettiğim *(Ves. 152)*.

Fakat, Cemal Paşa'nın bu kat'î kararının hiçbir vakit tatbik olunduğunu hatırlayamıyorum.

İşgali, şayan-ı takbih bulmayan bir siyaset

Efendiler, tahattur buyurursunuz, İngilizler, Merzifon ve müteakıben Samsun'u, tahliye eylemişlerdi. Bu münasebetle ve Ferit Paşa Kabinesinin sukutu üzerine, Sıvas ahalisi fener alayı yaptı, tezahüratta bulundu. Birtakım nutuklar verildi. Bu sırada halk da «kahrolsun işgal» diye bağırdılar. Sıvas'ta münteşir İrade-i Milliye gazetesi, bu hadiseyi olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin istihbaratına atfen, Sıvas vilâyetine yaptığı bir tebliğde «kahrolsun işgal» tarzındaki yazılar, hükûmetin hali hazır siyasetine gayrimuvafıktır; diyordu.

Bu ne demektir, Efendiler? Hükûmet, işgali şayan-ı takbih bulmayan bir siyaset mi takip ediyordu? Yoksa, kahrolsun işgal dedikçe, memleketi daha ziyade işgale mi sebebiyet verilecekti? İşgal ve tecavüz karşısında, milletin muhafaza-i sükût ve sükûnet etmesi, işgalden mütehassis olmuş görünmemesi mi muvafık-ı akıl ve siyaset idi?

Böyle sakim ve hayvanca bir düşünce, izmihlâl ve inkıraz uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete esas olabilir miydi?

İşte, bu münasebetle, 13 Teşrinievvel 1919 da, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, yazdığım bir telgrafta; «vatanın kısmen tahliyesini idrak eyleyen milletin, bu tarzda, hatta daha bariz bir surette, izhar-ı hissiyat etmesini pek muvafık ve makul gördüğümüzü» ve «milletin hissiyat-ı hakikiyesine müsteniden hükûmetin bu haksız işgalleri, lisan-ı resmi-i siyasî ile ret ve mütareke ahkâmına mugayir, bugüne kadar vukubulmuş müdahalâtı, protesto ve tamirlerini talep eyleyeceğine intizar eylemekteyiz» dedikten sonra, «bu vesile ile hükûmetin takip ettiği siyasette, Heyet-i Temsiliyece, henüz malûm olmamış cihetler varsa tenvirini» rica ettim *(Ves. 153)*.

Murahhasımız ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın cevabı, çok enteresandır *(Ves. 154)*. 18 Teşrinievvel 1919 tarihli olan bu cevapta; şu cümlelerin ihtiva eyledikleri maani, şayan-ı dikkattir. «Amal-i milliye dairesinde tedvir-i umur mes'uliyetini tahammül eden hükûmet-i merkeziye, harekât ve icraatında icabat-ı siyasiyeyi kollamak, ecanibe karşı daha mihmannüvazane ve mülâyimane hareket eylemek ıztırarında»dır.

Cemal Paşa'dan 14 Ekimde aldığım : "Bu, kesin olarak kararlaşmıştır." *(belge : 151)* yolundaki kısa ve kesin teli 15 Ekimde bütün orduya özel olarak ulaştırdım. *(belge : 152)*

Fakat, Cemal Paşa'nın bu kesin kararının hiçbir zaman uygulandığını hatırlayamıyorum.

İşgali kötü bulmayan bir siyasa

Baylar, anımsarsınız, İngilizler Merzifon'u ve arkasından Samsun'u boşaltmışlardı. Bu nedenle ve Ferit Paşa Hükümetinin düşmesi üzerine, Sıvas halkı fener alayı yaptı, gösterilerde bulundu. Birtakım söylevler verildi. Bu sırada halk da "Kahrolsun işgal!" diye bağırdılar. Sıvas'ta çıkmakta olan *İradei Milliye*[1] gazetesi, bu olayı olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin haberini söz konusu ederek Sıvas Valiliğine yaptığı bir bildirimde : "Kahrolsun işgal! gibi yazılar, hükümetin şimdiki siyasasına uygun değildir." diyordu.

Bu ne demektir, baylar? Hükümet, düşmanların yurdumuza girişini kötü görmeyen bir siyasa mı güdüyordu? Yoksa : "Kahrolsun işgal!" denildikçe, ülkenin daha çok işgaline mi yol açılacaktı? İşgal ve saldırılar karşısında ulusun durup susması, işgalden üzülmüş görünmemesi mi akla ve siyasaya uygundu?

Böyle bozuk ve hayvanca bir düşünce batış ve dağılış uçurumuna dek tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasaya temel olabilir miydi ?

İşte bunun üzerine, 13 Ekim 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya çektiğim bir telde : "Yurdun kimi yerlerinin boşaltıldığını gören ulusun, böylece ve daha da belirgin olarak, duygusunu göstermesini pek uygun ve yerinde gördüğümüzü" bildirdikten ve: "Ulusun gerçek duygularına dayanarak hükümetin, haksız işgalleri tanımadığını resmi siyasa diliyle bildirmesini ve Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı olarak, düşmanların bugüne dek işlerimize karışmalarını protesto etmesini ve düzeltilme istemesini beklemekteyiz." dedikten sonra : "Bu durumdan yararlanarak, hükümetin güttüğü siyasada, Heyeti Temsiliye'ce daha öğrenilmemiş yönler varsa aydınlatılmasını" rica ettim. *(belge : 153)*

Delegemiz ve Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa'nın verdiği yanıt çok ilgi çekicidir. *(belge : 154)* 18 Ekim 1919 günlü olan bu yanıtta, şu cümlelerin anlamları dikkate değer : "Ulusal isteklere uygun olarak işleri yürütme sorumluluğunu yüklenen İstanbul Hükümeti, tutumunda ve yürütümünde siyasanın gereklerini kollamak, yabancılara karşı daha konukseverce ve ılımlıca davranmak zorunda"dır.

[1] Ulusal İrade.

Süngülerini milletin kalbine saplayan yabancıları misafir sayan bir Harbiye Nazırı

Efendiler, Rıza Paşa Kabinesi ve o kabinede, Harbiye Nazırı olan zat; aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin kalpgâhına saplayan ecanibi, misafir kabul ediyor ve onlara mihmannüvazane ve mülâyimane harekette ıztırar görüyor! Bu ne mütaleadır, bu ne kafadır? Amal-i milliye bu mu idi?

Harbiye Nazırı, «hususiyle teşebbüsat-ı milliye suitefsiratına — dair — faaliyetlerin henüz kuvvetten düşmediği şu zamanlarda işaret eylediğim ihtiyatkârlıkların nabemahal olmadığı tasdik buyurulur» itikadında olduğunu söyleyerek, teşebbüsat-ı milliyenin iras-ı zarar eylemiş olduğunu ima ediyor ve bu yüzden hâsıl olan fenalığı tamir için tedbirlerinin nabemahal olmadığını bize de tasdik ettirmek meharetini göstermeğe çalışıyor.

Harbiye Nazırı, telgrafnamesini şu cümle ile ikmal ediyor: «İspat-ı asar-ı rüşt eylemiş olan millet-i necibenin haiz-i itimadı bulunan hükûmet-i hazıra, icraat-ı vakıasından azadeser kaldıkça, harice karşı daha fazla isma-ı kelâm eyleyebileceği bedihiyatına karşı Heyet-i Muhtereme-i Temsiliyeden, icraat-ı hükûmeti daha ziyade mürevviçkâr bulunmalarını rica ederim.»

Efendiler, Cemal Paşa, hakikaten mühim noktalara temas ediyor: Evvelâ, milletin ispat-ı rüşt ettiğini söyleyerek bizim, millet namına delâlet ve irşadımıza ihtiyaç olmadığını ima ediyor ve bununla, bizi millet indinde fuzuli birtakım müdahaleciler telâkki ediyor. Saniyen; bizim, hükûmeti azadeser bırakmadığımızı ve bu yüzden harice karşı isma-ı kelâme, mâni teşkil eylediğimizi ifade ediyor.

Efendiler, millet-i necibemizin, rüştünü ispat eden asar; Erzurum, Sıvas Kongreleri ve bu Kongrelerde ittihaz eylediği mukarrerat ve bu mukarreratın tatbikına çalışmak sayesinde vahdet ve tesanüt kespetmeğe başlaması ve Sıvas Kongresini yapanları imhaya kalkışan Ferit Paşa Kabinesini ıskat gibi ef'al ü harekât ve teyakkuzdu.

Bu kadarla iktifa etmek, bütün bu harekât ve faaliyette olduğu gibi bundan sonra da, millete rehberlikte bulunmak vazife-i vicdaniyesinden sarfınazar ederek, hükûmeti azadeser bırakabilmek, ancak bir şartla mümkün olabilirdi. O da, azadeser olmağa liyakatı tahakkuk edecek, Millet Meclisine müstenit, millî bir kabinenin, mukadderat-ı memleket ve milleti bihakkın tekeffül ettiğine kanaat idi. Milletin «kahrolsun işgal» avaze-i şikâyetini boğmağa çalışan, bihiss ü idrak insanlardan mürekkep, hayvan ve terkibinde hain bulu-

Baylar, Rıza Paşa Hükümeti ve o hükümette Harbiye Nazırı olan kişi, sevgili yurdumuza giren, süngülerini ulusun canevine saplayan yabancıları konuk sayıyor ve onlara karşı konukseverce ve ılımlıca davranmakta zorunluk görüyor! Bu ne düşüncedir, bu ne kafadır? Ulusal istekler bu mu idi?

Süngülerini ulusun kalbine saplayan yabancıları konuk sayan bir Harbiye Nazırı

Harbiye Nazırı : "Özellikle ulusal girişimlerin yanlış yorumlanması yolundaki çalışmaların daha güçten düşmediği şu sıralarda, bildirmiş olduğum sakıngan[1] davranışların yersiz olmadığı kabul buyurulur." inancında olduğunu söyleyerek, ulusal girişimlerin dokunca[2] vermiş olduğunu kapalıca anlatıyor ve bu yüzden meydana gelen kötülüğü gidermek için aldığı önlemlerin yersiz olmadığını bize de kabul ettirmek ustalığını göstermeye çalışıyor.

Harbiye Nazırı telyazısını şu cümle ile bitiriyor :

"Erginliğini tanıtlamış olan soylu ulusumuzun güvenini kazanmış bulunan şimdiki hükümetin, yürütümünde serbest kaldıkça dışarıya karşı daha çok sözünü dinletebileceği açık bir gerçek olduğuna göre, sayın Heyeti Temsiliye'den hükümetin yaptığı işleri daha çok destekleyici olmalarını rica ederim."

Baylar, Cemal Paşa gerçekten önemli noktalara dokunuyor. Önce, ulusun erginliğini tanıtladığını söyleyerek, bizim, ulus adına yol göstermemize ve uyarmalarımıza gereklik olmadığını anlatıyor ve bununla bizi ulus yanında gereksiz birtakım karışıcılar sayıyor. İkincisi, bizim, hükümeti serbest bırakmadığımızı ve bu yüzden dışarıya karşı sözünü dinletmeye engel olduğumuzu söylüyor.

Baylar, soylu ulusumuzun erginliğini tanıtlayan eserler, Erzurum, Sıvas kongreleri ve bu kongrelerde aldığı kararlar ve bu kararların uygulanmasına çalışmakla, birlik ve dayanışma meydana gelmesi ve Sıvas Kongresini yapanları yok etmeye kalkışan Ferit Paşa Hükümetini devirmek gibi işler, davranışlar ve uyanıklılık idi.

Bu kadarla yetinmek, bütün bu çalışma ve davranışlarda olduğu gibi, ulusa yaptığımız kılavuzluk edici vicdan ödevinden, bundan sonra vazgeçerek hükümeti serbest bırakabilmek ancak, bir koşulla olabilirdi. O da, özgür davrandığı anlaşılacak, Millet Meclisine dayanan ulusal bir hükümetin, ülkenin ve ulusun alınyazısını tam anlamıyla sağlama bağladığına inanmaktı. Ulusun "Kahrolsun işgal!" diye yükselen sızıltı çığlığını boğmaya çalışan, duygusuz ve anlayışsız kimselerden kurulmuş, hayvan ve dokusun-

[1] ihtiyatlı.

[2] zarar.

nan bir heyetin, eblehane ve eçhelâne ve miskinane hareketlerinin seyircisi kalmak, erbab-ı akl ü iz'an ve hamiyetten talep olunabilir miydi?!

Bir de Efendiler, Cemal Paşa : «Milletin haiz-i itimadı bulunan hükûmet-i hazıra» söziyle pek büyük ve alenî bir yalan irtikâp ediyordu. Milletin hükûmete itimadı henüz tahakkuk etmemişti. Bu söz, ancak ve hiç olmazsa, Millet Meclisi huzurunda kabine itimat reyi aldıktan sonra telâffuz olunabilirdi. Halbuki henüz Millet Meclisinin azaları bile intihap olunmuş değildi.

Harbiye Nazırı, bu sözü telâffuz ettiği dakikada, yalnız bir zatın haiz-i itimadı bulunuyorlardı. O zat da, devlet riyasetini telvis etmekte bulunan hain Vahdettin idi.

Heyet-i Temsiliyenin, kendileriyle, itilâfa lüzum görmüş olması, millet namına ihraz-ı itimat gibi telâkki etmek istiyor ve maksutları bu idiyse, milletin kendilerini vasıta-i itimadı olan bu heyeti aradan çıkarmağa çalışmağa ihtiyaç nedendi?

* * *

Millî teşkilât genişliyor ve kuvvetleniyor

Efendiler, Ferit Paşa hükûmetinin sukutu, memlekette bazı mütereddit görünen mahallerin de hissiyat ve maneviyatı üzerinde hüsn-i tesir yaptı. Her tarafta, rüesa-yı memurin-i mülkiye ve askeriye başta olmak üzene, teşkilâta germi verildi.

Ali Fuat Paşa, garp vilâyetlerinin hemen kâffesiyle alâkadar oldu. Bizzat, Eskişehir, Bilecik ve bilâhare Bursa havalisinde dolaşmak ve icap edenlerle muhabere eylemek suretiyle çalışıyordu.

Balıkesir'de bulunan Miralay Kâzım Bey (Meclis Reisi Kâzım Paşa) o havalide millî teşkilât ve askerî tertibat ile alâkadar ve meşgul idi.

Bursa'da Miralay Bekir Sami Bey, 8 Teşrinievvelde, Ferit Paşa'nın adamı olan valiyi İstanbul'a göndererek, Kongre mukarreratını tatbika başlatmış ve bir heyet-i merkeziye teşkil ettirmişti.

Teşkilât-ı milliye ile uğraşıldığı kadar, intihab-ı meb'usan ile de büyük bir alâka ile uğraşılıyordu.

Memlekette, bilcümle teşkilât-ı milliyenin, ayni unvan altında, Heyet-i Temsiliyeye merbutiyeti esası takip olunuyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyon Karahisarı havalisinde teşkilâtın tarsini ve Aydın, Konya, Bursa, Karesi mıntıkalarının sühulet-i irtibatı nokta-i nazarından tedbirler alınıyordu. Garp cepheleri hakkında Harbiye Nezareti tenvire ve hükûmetçe ne gibi icraat ve tertibat düşünüldüğü de sorularak hükûmetin alâkasını isticlâba, çalışılıyordu.

da hainlik bulunan bir hükümetin, böncesine, bilgisizcesine ve miskincesine davranışlarına seyirci kalmak; aklı, anlayışı ve yurtseverliği olan kimselerden istenebilir miydi?

Bir de baylar, Cemal Paşa : "Ulusun güvenini kazanmış bulunan şimdiki hükümet" sözüyle pek büyük ve açık bir yalan söylüyordu. Ulusun hükümete güveni daha gerçekleşmemişti. Bu söz, ancak ve hiç olmazsa, Millet Meclisi önünde hükümetin güvenoyu almasından sonra söylenebilirdi. Oysa, daha Millet Meclisi'nin üyeleri bile seçilmiş değildi.

Harbiye Nazırı, bu sözü söylediği dakikada yalnız bir kişinin güvenini kazanmış bulunuyordu. O kişi de, devlet başkanlığını kirletmekte olan hain Vahdettin'di.

Heyeti Temsiliye'nin kendileriyle uzlaşmayı gerekli görmüş olması, ulustan alınmış bir güven gibi sayılmak isteniyor Eğer amaçları bu idi ise, ulusun kendilerine güven aracı olan bu Kurulu aradan çıkarmaya çalışmak neden gerekli oluyordu?

* * *

Ulusal Örgüt genişliyor ve güçleniyor

Baylar, Ferit Paşa Hükümetinin düşmesi, yurtta kararsız görünen bazı yerlerin de duygusu ve içgücü üzerinde iyi etki yaptı. Her yerde, yüksek sivil memurlarla yüksek komutanlar başta olmak üzere, örgütlenmeye hız verildi.

Ali Fuat Paşa, batı illerinin hemen hepsi ile ilgilendi. Kendisi, Eskişehir, Bilecik ve daha sonra Bursa dolaylarında dolaşarak ve gerekenlerle yazışarak iş görüyordu.

Balıkesir'de bulunan Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa) o bölgede ulusal örgütler ve askeri düzenlemelerle ilgileniyor ve uğraşıyordu.

Bursa'da Albay Bekir Sami Bey, 8 Ekimde, Ferit Paşa'nın adamı olan valiyi İstanbul'a göndererek Kongre kararlarını uygulatmaya başlamış ve bir merkez kurulu kurdurmuştu.

Ulusal örgütlenme ile uğraşıldığı kadar, milletvekilleri seçimi ile de büyük ilgi ile uğraşılıyordu.

Ülkede, bütün ulusal örgütlerin tek ad altında Heyeti Temsiliye'ye bağlılığı ilkesine uyuluyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar dolaylarında örgütlerin sağlamlaştırılması ve Aydın, Konya, Bursa, Balıkesir bölgelerinin bağlantılarının kolaylaştırılması için önlemler alınıyordu. Batı cepheleri üzerinde Harbiye Nazırlığının aydınlatılmasına ve hükümetçe ne gibi işler, önlemler düşünüldüğü de sorularak, hükümetin bu konuya ilgisinin çekilmesine çalışılıyordu.

Efeler tarafından idare olunan Aydın cephesi aksamına bir kumandan göndermek hususu düşünülmeğe başlandı. 14 Teşrinievvelde işgal altındaki mahallerde; hafi teşkilât-ı milliye yapılması için Fuat Paşa'ya ve Afyon Karahisarı'nda Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanı Ömer Lûtfi Bey'e yazıldı. Maahaza, bu tarihlerde, henüz bazı yerlerde, maksadın tamamen anlaşılamadığı görülüyordu. Meselâ, Redd-i İlhak Heyetlerinin, kendi namlarına, tebligatta bulunmakta olduğu ve 10 Teşrinievvel 1919 tarihinde, Redd-i İlhak Cemiyeti reisi imzasiyle, Teşrinievvelin yirmisinde, bir büyük kongre içtima edeceği ve bu kongreye iki murahhas izamı vilâyetlerden talep ediliyor ve bir takım tedbirler icrası bildiriliyordu.

Bir taraftan, Karakol Cemiyetinin de, İstanbul'dan maada, Bursa havalisinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı.

Bu teşettütün önüne geçmek için icap eden tedbirler alındı. Bilhassa, Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e, Bursa Heyet-i Merkeziyesine icabı gibi yazıldı *(Ves. 155)*.

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de, düşmanlarla beraber Anadolu'da mukabil teşkilât yapmak üzere yetmiş beş kişi kadar göndermiş, bu haber alındı. Kolorduların nazar-ı dikkati celbolundu.

İstanbul'da, hafi çalışmağa karar verildi. Trakya'ya teşkilâtın tevsii için Cafer Tayyar Bey vasıtasiyle talimat verildi.

Meclis-i Meb'usanın toplanacağı yer

Efendiler, meb'usların intihabına çalışırken, bir taraftan da Meclis-i Meb'usanın, nerede toplanabileceği fikri dimağımızı işgal ediyordu. Hatırlayacaksınız ki, Erzurum'dan, Refet Paşa'nın bu meseleye müteallik bir telgrafına cevap verirken «Meclis toplanmalı, fakat, İstanbul'da değil, Anadolu'da» demiştim. Filhakika, ben, Meclisin İstanbul'da toplanması kadar, mantıksız ve maksatsız bir hareket tasavvur edemiyordum. Ancak, bu hususta salâhiyettar olanları ve efkâr-ı umumiyeyi, bu hakikate imale etmedikce, fikrimizin hayyiz-i fiile gelmesi mümkün değildi. İstanbul'da içtimaın mehazirini, tabiî bir surette, tebellür ettirmek icap ediyordu. Bu maksatla, makasıd-ı milliyeyi Rum ve ecnebilere karşı Hıristiyanlar aleyhinde göstermek hususunda, Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerin faaliyeti, Ermeni Patrikhanesinde aktolunan içtimalar ve Hürriyet ve İtilâf Fırkasının teşebbüsatı üzerine Harbiye Nazırı vasıtasiyle, hükûmet-i merkeziyenin nazar-ı dikkatini celbettik.

13 Teşrinievvel 1919 tarihinde, Meclis-i Meb'usanın küşadından sonra, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin nasıl bir vaziyet-i siyasiye alması fikrinde bulunduğunu, Cemal Paşa vasıtasiyle hükûmetten istimzaç ederken, Meclis-i Meb'usanın Dersaadet'te içtimaında ne gibi teminat-ı

Efelerin yönettikleri Aydın Cephesi kesimlerine bir komutan gönderme konusu düşünülmeye başlandı. 14 Ekimde düşman elindeki yerlerde, gizli ulusal örgütler kurulması için Fuat Paşa'ya ve Afyonkarahisar'da Yirmi Üçüncü Tümen Komutanı Ömer Lûtfi Bey'e yazıldı. Bununla birlikte, bu sıralarda bazı yerlerde daha amacın tam anlaşılamadığı görülüyordu. Örneğin, Reddi İlhak Cemiyeti kurullarının kendi adlarına bildirim yapmakta oldukları görülüyor, 10 Ekim 1919 gününde Reddi İlhak Cemiyeti Başkanı imzasıyla, Ekimin yirmisinde bir büyük kongre toplanacağı ve bu kongreye iki delege gönderilmesi illerden isteniyor ve birtakım önlemler alınması bildiriliyordu.

Bir yandan, Karakol Cemiyetinin de İstanbul'dan başka, Bursa dolaylarında da çalışmakta olduğu anlaşıldı.

Bu karışıklığın önüne geçmek için gerekli önlemler alındı. Özellikle, Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e, Bursa Merkez Kuruluna gereği gibi yazıldı. *(belge: 155)*

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de, düşmanlarla birlikte Anadolu'da karşı örgüt kurmak üzere, yetmiş beş kişi kadar göndermiş. Bu haber alındı, kolorduların dikkati çekildi.

İstanbul'da gizli çalışmaya karar verildi. Trakya'ya örgütlerin genişletilmesi için Cafer Tayyar Bey aracılığı ile yönerge verildi.

Meclisi Mebusan'ın toplanacağı yer

Baylar, milletvekillerinin seçilmesine çalışırken, bir yandan da Meclisi Mebusan'ın nerede toplanabileceği düşüncesi kafamızı kurcalıyordu. Hatırlayacaksınız ki, Erzurum'dan, Refet Paşa'nın bu sorun ile ilgili bir teline karşılık verirken : "Meclis toplanmalı; ama İstanbul'da değil, Anadolu'da!" demiştim. Gerçekten, ben Meclisin İstanbul'da toplanması kadar mantıksız ve amaçsız bir davranış düşünemiyordum. Ancak, bu konuda yetkili olanları ve kamuoyunu bu gerçeğe inandırmadıkça düşüncemiz gerçekleşemezdi. İstanbul'da toplanmanın sakıncalarını açık olarak belirtmek gerekiyordu. Bu amaçla, ulusal isteklerimizi Rumlara ve yabancılara, Hıristiyanlara karşı imiş gibi göstermek için Ali Kemal ve Mehmet Ali beylerin çalışmaları ile Ermeni Patrikhanesinde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilâf Partisinin girişimleri üzerine, Harbiye Nazırı aracılığı ile, İstanbul Hükümetinin dikkatini çektik.

13 Ekim 1919 günü, Meclisi Mebusan'ın açılışından sonra, Müdafaai Hukuk Cemiyetinin nasıl bir siyasal durum alması düşünüldüğünü, Cemal Paşa aracılığı ile hükümetten sorarken, Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasında ne gibi siyasal gü-

siyasiye istihsalinin düşünüldüğünü de sorduk. Ayni tarihte, Meclis-i Meb'usanın Dersaadet'te temin-i selâmeti için, ne gibi tertibatı inzibatiye ve tedafüiyeye tevessül edilmek mutasavver olduğunun ve ne yapılmak lâzımgeldiğinin, İstanbul'da, teşkilâtımızın heyet-i merkeziyesinde bulunan ve Çanakkale Mevki-i Müstahkem Kumandanı olan Miralay Şevket Bey'den sorduk.

* * *

Amasya mülâkatı

Efendiler, hatırınızdadır ki, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile, Amasya'da, bir mülâkat takarrür etmişti. Nazır Paşa ile, hükûmetin siyaset-i hariciyesi ve idare-i dahiliyesi ile ordunun istikbaline ait esasat üzerinde görüşülmek ihtimali vardı. Bu sebeple daha evvel kolordu kumandanlarının fikir ve mütalealarını bilmek, bence pek faydalı idi.

14 Teşrinievvel 1919 tarihli şifremde, kolordu kumandanlarının bu üç noktaya ait mütalealarını rica ettim. Kumandanların raporlarını vesaik meyanında mütalea buyurursunuz *(Ves. 156)*.

Salih Paşa, 15 Teşrinievvelde, İstanbul'dan hareket etti. Biz de, 16 Teşrinievvelde Sıvas'tan hareket ettik. 18 Teşrinievvelde Amasya'da bulunduk.

Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde, teşkilât-ı milliye tarafından mutantan istikballer yapılması ve tarafımızdan beyan-ı hoşamedî edilmesi hakkında talimat verilmişti *(Ves. 157)*.

Biz de, Amasya'da, bizzat pek büyük tezahüratla kendisini, istikbal ettik.

Salih Paşa ile, Amasya'da, 20 Teşrinievvelde başlayan müzakeratımız, 22 Teşrinievvelde hitam buldu. Üç gün devam eden müzakerat neticesinde, ikişer nüsha olmak üzere beş kıt'a protokol tanzim edildi. Bu beş kıt'a protokoldan üçü — Salih Paşa nezdinde kalanlar bizim tarafımızdan ve bizde kalanlar Salih Paşa tarafından — imza edildi. İki kıt'a protokol mahrem addedilerek imza edilmedi.

Amasya mülâkatı neticesi olan mukarrerat, kolordulara da bildirildi *(Ves. 158)*.

Efendiler, bu münasebetle, bir noktayı tebarüz ettirmek isterim. Bizce, teşkilât-ı milliyenin ve Heyet-i Temsiliyenin, hükûmet-i merkeziye tarafından resmen tanınmış bir mevcudiyet-i siyasiye olduğunu ve müzakeratımız resmî ve netayicinin lâzimürriaye olarak tarafeynce resmen taahhüt edilmiş bulunduğunu teyit ettirmek esastı.

Binaenaleyh, müzakerat netayici mazbutatının protokol olduğunu kabul ettirmek ve hükûmet-i merkeziyenin murahhası olan Bahriye Nazırına imza ettirmek mühimdi.

vence elde edilmesinin düşünüldüğünü de sorduk. O gün Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da esenliğini sağlama yolunda ne gibi kolluk ve koruma düzeni[1] alınacağını ve neler yapılmak gerektiğini, İstanbul örgütümüzün merkez kurulunda bulunan ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olan Albay Şevket Bey'den sorduk.

* * *

Amasya görüşmeleri

Baylar, anımsayacaksınız, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da buluşmak kararlaşmıştı. Nazır Paşa ile hükümetin dış siyasası, iç yönetimi ve ordunun geleceği ile ilgili konular üzerinde görüşme olasılığı vardı. Bunun için, daha önce, kolordu komutanlarının düşünce ve görüşlerini bilmek bence pek yararlı olacaktı.

14 Ekim 1919 günlü şifre telimde, kolordu komutanlarının bu üç nokta ile ilgili görüşlerini rica ettim. Komutanların raporlarını belgeler arasında okursunuz. *(belge: 156)*

Salih Paşa, 15 Ekimde İstanbul'dan yola çıktı. Biz de 16 Ekimde Sıvas'tan yola çıktık. 18 Ekimde Amasya'da bulunduk.

Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde, ulusal örgütlerce parlak karşılama törenleri yapılması ve bizim adımıza "Hoş geldiniz" denilmesi için yönerge verilmişti. *(belge: 157)*

Biz de, Amasya'da, pek büyük gösterilerle kendisini karşıladık.

Salih Paşa ile Amasya'da 20 Ekimde başlayan görüşmelerimiz, 22 Ekimde sona erdi. Üç gün süren görüşmeler sonunda ikişer sayı olmak üzere beş tane protokol düzenlendi. Bu beş protokoldan üçünü, Salih Paşa'da kalanları biz, bizde kalanları Salih Paşa imzaladık. İki tane protokol, gizli sayılarak imza edilmedi.

Amasya buluşması sonucu olan kararlar, kolordulara da bildirildi. *(belge: 158)*

Baylar, sırası gelmişken bir noktayı belirtmek isterim. Biz ulusal örgütlerin ve Heyeti Temsiliye'nin İstanbul Hükümetince resmi olarak tanınmış bir siyasal varlık olduğunu; görüşmelerimizin resmi olduğunu ve sonuçlarına göre iş görmek gerektiğinin taraflarca kabul edilmiş bulunduğunu açıkça ortaya koydurmak istiyorduk.

Bunun, için, görüşme sonuçları ile ilgili tutanakların protokol olduğunu kabul ettirmek ve İstanbul Hükümetinin delegesi olan Bahriye Nazırına imzalatmak, önemli idi.

[1] tertibatı inzibatiye.

21 Teşrinievvel 1919 tarihli protokol muhteviyatı, denilebilir ki, hemen kâmilen Salih Paşa'nın tekâlifi olup kabulünde beis görülmeyen bir takım mevattan ibarettir *(Ves. 159)*.

22 Teşrinievvel 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren bir müzakere ve münakaşanın hulâsa-i zaptıdır.

Bu müzakerede, tarafeynin, hilâfet ve saltanat hakkında teminat-ı mütekabilesine ait tafsilâtına dair bir mukaddemeden sonra, Sıvas Kongresinin 11 Eylül 1919 tarihli beyanname mevaddının tezekkürüne başlandı :

1 — Beyannamenin birinci maddesinde, tasavvur ve kabul olunan hududun en asgarî bir talep olmak üzere temin-i istihsali lüzumu müştereken kabul edildi.

Kürtlerin istiklâli maksad-ı zahirisi altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek hususu tensip edildi. Halen ecnebi taht-ı işgalinde bulunan manatıktan, Kilikya'yı Arabistan ile Türkiye arasında bir «eta tampon» vücuda getirmek maksadiyle ana vatandan ayırmak arzusunda bulunulduğu mevzuubahs edildi. Anadolu'nun, en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve zengin bir mıntıkası olan bu kıt'anın hiçbir suretle ayrılmasına muvafakat edilmeyeceği; Aydın vilâyetinin de, ayni katiyetle (ve evleviyetle) ecza-yı vatandan gayrikabil-i infikâk olduğu esası umumiyetle kabul edildi.

Trakya meselesine gelince : Burada da, zahiren bir hükûmet-i müstakille ve hakikatte bir müstamere tesisi ve bu halde Şarkî Trakyadan dahi Midye - İnoz hattına kadar olan mıntıkayı bizden ayırmak arzusunda bulunulmak ihtimali derpiş edildi. Fakat Edirne'nin ve Meriç hududunun bir hükûmet-i müstakille-i islâmiyeye ilhak edilmek için dahi olsa, hiçbir suretle terkine rıza gösterilmemesi esası müştereken tasvip edildi. Maahaza bütün bu madde muhteviyatı hakkında heyet-i teşriiyenin vereceği en son karar bittabi mutadır, dendi.

2 — Beyannamenin dördüncü maddesinde anasır-ı gayrimüslimeye hakimiyet-i siyasiye ve muvazenet-i içtimaiyemizi ihlâl edecek mahiyette imtiyazat itasının kabul edilmeyeceğine dair olan fıkra, ehemmiyetli bir surette tezekkür olundu. Bu kaydın, istiklâlimizi fiilen temin için, istihsali mübrem bir talep mahiyetinde telâkki edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın istiklâlimizi esaslı bir surette rahnedar eyleyeceği dermeyan edildi. Mezkûr dördüncü

21 Ekim 1919 günlü protokola yazılanların, denilebilir ki, hemen hepsi Salih Paşa'nın önerileri olup kabulünde sakınca gürülmeyen birtakım maddelerdi. *(belge: 159)*

22 Ekim 1919 günlü ikinci protokol, uzun süren bir görüşme ve tartışmanın tutanak özetidir.

Bu görüşmede, tarafların halifelik ve padişahlık konusunda karşılıklı güvenceleri ile ilgili ayrıntıları gösteren bir başlangıçtan sonra, Sıvas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 günlü bildirisindeki maddelerin görüşülmesine başlandı :

1 — Bildirinin birinci maddesinde tasarlanıp kabul olunan sınırın, en az bir istek olmak üzere, elde edilmesi gerektiği, birlikte kabul olundu.

Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme amacını güder gibi görünerek yapılmakta olan karıştırıcılığın önüne geçmek uygun görüldü. Şimdi yabancıların işgalinde bulunan bölgelerden, Kilikya'yı [1], Arabistan ile Türkiye arasında bir tampon devlet meydana getirmek için anayurttan ayırmak istendiği söz konusu edildi. Anadolu'nun en koyu Türk ortamı ve en verimli, zengin bir bölgesi olan bu toprakların hiçbir yolla ayrılmasının kabul edilmeyeceği; Aydın ilinin [2] de aynı kesinlikle ve yeğlikle yurdun bölünmez parçalarından olduğu ilkesi genel olarak kabul edildi.

Trakya sorununa gelince : Burada da, sözde bir bağımsız hükümet ve gerçekte bir sömürge kurmak ve böylelikle Doğu Trakya'dan da Midye - Enez çizgisine kadar olan bölgeyi bizden ayırmak amacı güdülebileceği düşünüldü. Fakat, Edirne'yi ve Meriç sınırını bir bağımsız İslam hükümetine bağlamak için bile olsa, hiçbir şekilde bırakmamak ilkesi, ortaklaşa uygun görüldü. Bununla birlikte, bütün bu maddede söz konusu edilen şeyler üzerinde yasama kurulunun vereceği en son karara elbette uyulacaktır, dendi.

2 — Bildirinin dördüncü maddesinde Müslüman olmayan halka, siyasal egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak nitelikte ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilmeyeceğini belirten fıkra, önemle görüşüldü. Bu kaydın, bağımsızlığımızı gerçekten sağlamak için, elde edilmesi zorunlu bir istek niteliğinde sayılması ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın bağımsızlığımızı kökten sarsacağı ortaya konuldu. Bu dördüncü maddede söz konusu

[1] Aşağı yukarı şimdiki Çukurova.

[2] Şimdiki Aydın, İzmir, Muğla ve Denizli illerinin kapladığı yerler, Kurtuluş Savaşı sırasında bir il idi. Adı "Aydın ili", merkezi de İzmir'di.

maddede mevzuubahs olan ve anasır-ı Hıristiyaniyeye fazla imtiyazat verilmemesine matuf olan gaye, lâzimülistihsal bir hedef olarak kabul edilmiştir. Maahaza gerek bu bapta ve gerek hakk-ı hayatımızın müdafaası emrindeki metalib-i sairemize ait hususatta — birinci maddenin nihayetinde olduğu gibi burada da — Meclis-i Millinin rey ü kararının muta olacağı kaydi konuldu.

3 — Beyannamenin yedinci maddesine nazaran istiklâlimiz, tamamen mahfuz kalmak şartiyle fennî, sınaî ve iktisadî ihtiyacımızın suret-i tesviyesi hususu münakaşa edildi. Memleketimize pek çok sermaye dökecek olan bir devlet olursa, bunun umur-ı maliyemiz üzerinde talep edebileceği bir hakk-ı murakabenin derece-i şümulü kestirelemeyeceğinden, bu hususun istiklâlimizi ve menafi-i hakikiye-i milliyemizi zarardide etmeyecek veçhile, mütehassıslarca esaslı bir surette düşünülerek tahdit ve tespitinden sonra Meclis-i Millice tensip edilecek suretin kabulü tezekkür olundu.

4 — 11 Eylül 1919 tarihli Sıvas Kongresi mukarreratının mevadd-ı sairesi de Meclis-i Meb'usanın kabulüne iktiran eylemek şartiyle esas itibariyle muvafık görüldü.

5 — Bundan sonra, Sıvas Kongresinin 4 Eylül 1919 tarihli mukarreratının teşkilât kısmına ait 11 inci maddesi muhteviyatı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin vaziyeti ve bundan sonraki şekil ve saha-i faaliyeti hususu mevzuubahs olundu.

Bu maddede, irade-i milliyeyi hâkim kılacak olan Meclis-i Millinin, hukuk-ı teşriiye ve murakabesine emniyet ve serbesti ile sahip olduktan ve bu emniyet Meclis-i Millice teyit edildikten sonra, Cemiyetin şekli kongre karariyle tayin edileceği musarrahtır. Burada mevzuubahs olan kongrenin, şimdiye kadar vukubulan Erzurum ve Sıvas Kongreleri gibi hariçte ayrı bir kongre halinde olması meşrut değildir, dendi.

Cemiyetin programını kabul eden meb'usan, Cemiyetin nizamnamesinde musarrah olan murahhaslar ad ve telâkki edilerek aktedecekleri içtima-ı mahsus, kongre makamına kaim olabilir. Bundan sonra Meclis-i Millinin İstanbul'da, tamamen hâl-i emniyette, serbest olarak icra-yı vazife edebilmesi şarttır, dendi. Bunun, şerait-i hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. İstanbul'un ecnebi taht-ı işgalinde bulunması hasebiyle meb'usanın vazife-i teşriiyelerini hakkıyle ifaya pek müsait olamayacağı fikri tezahür etti. Yetmiş seferinde Fransızların Bordo'da (Bordeaux) ve ahiren Almanların

olan, Hıristiyan halka çok ayrıcalıklar vermemek ilkesi, gerçekleştirmemiz gerekli bir amaç olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, gerek bu konuda, gerekse yaşama hakkımızın savunulması yolundaki başka isteklerimizle ilgili konularda – birinci maddenin sonunda olduğu gibi burada da – Meclisi Milli'nin görüşüne ve kararına uyulacağı kaydı konuldu.

3 — Bildirinin yedinci maddesine göre bağımsızlığımız tam korunmak koşuluyla, teknik, sınai ve ekonomik gereksinmelerimizin nasıl sağlanacağı konusu tartışıldı. Ülkemize pek çok sermaye dökecek bir devlet bulunursa bunun maliye işlerimiz üzerinde isteyebileceği denetleme hakkının kapsamı kestirilemeyeceğinden, bu konunun, bağımsızlığımızı ve gerçek ulusal çıkarlarımızı zarara sokmayacak yolda, uzmanlarca iyiden iyiye düşünülerek sınırlandırılıp saptanmasından sonra Meclisi Milli'ce uygun görülecek şeklin kabulü görüşüldü.

4 — 11 Eylül 1919 günlü Sıvas Kongresi kararlarının başka maddeleri de Meclisi Mebusan'ın kabulüne sunulmak koşuluyla, genel olarak uygun görüldü.

5 — Bundan sonra, Sıvas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 günlü kararlarının örgütler bölümü ile ilgili 11 inci maddesinde yer alan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin durumu ve bundan sonraki çalışma biçimi ve alanı söz konusu oldu.

Bu maddede, ulusal iradeyi egemen kılacak olan Meclisi Milli'nin, yasama ve denetleme haklarına güven ve serbestlikle sahip olduktan ve bu güven Meclisi Milli'ce belirtildikten sonra, Cemiyetin ne olacağının kongre kararıyla belli edileceği açıklanmıştır. Burada söz konusu olan kongrenin şimdiye değin yapılmış olan Erzurum ve Sıvas kongreleri gibi dışarda ayrı bir kongre durumunda olması koşula bağlı değildir, dendi.

Cemiyetin programını kabul eden milletvekilleri, Cemiyetin tüzüğünde açıklanmış olan delegeler gibi sayılarak yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra, Meclisi Milli'nin İstanbul'da tam güvenlik içinde, serbest olarak görev yapabilmesi gerekir, dendi. Bunun, şimdiki koşullara göre ne ölçüde sağlanabileceği düşünüldü. İstanbul'un yabancılar elinde bulunması dolayısıyla, milletvekillerinin yasama görevlerini gereği gibi yapmalarına durumun pek elverişli olamayacağı düşüncesi belirdi. Yetmiş Savaşında[1] Fransızların Bordo'da (Bordeaux) ve yakın zamanlarda Almanların Vaymar'da (Weimar) yaptıkları

[1] 1870 savaşında.

Vaymar'da (Weimar) yaptıkları veçhile, sulhun aktine kadar, muvakkaten, Meclis-i Millinin Anadolu'da, hükûmet-i seniyenin tensip edeceği emin başka bir mahalde içtimaı muvafık görüldü.

Meclis-i Millinin içtimaından sonra, derece-i emniyet ve mahfuziyeti taayyün edeceğinden emniyet-i tamme görüldüğü takdirde, Cemiyet Heyet-i Temsiliyesinin ilgasiyle teşkilât-ı hazıranın hedef-i mesaisinin tayini, zikrettiğim veçhile kongre makamına kaim olacak olan içtima-ı mahsusta kararlaştırılacağı ifade olundu.

Meb'usanın intihabında serbesti-i tam bulunması lüzumu hükûmetçe emredilmiş olması hasebiyle intihabatın icrasında, Cemiyet Heyet-i Temsiliyesince, müdahale vaki olmamakta olduğu beyan edildi.

Meb'usan meyanında, İttihat ve Terakkiye mensup ve orduda seyyiatlı eşhas bulunduğu takdirde, bunların meb'us intihap edilmesine meydan verilmemek için Heyet-i Temsiliyece irşat suretinde, suret-i münasebede bazı telkinat yapılması muvafık olacağı da mulâhaza olundu. Heyet-i Temsiliyenin bu bapta suret-i tavassutu da, ayrıca bir formül halinde üçüncü protokol olarak tespit edildi *(Ves. 160)*.

Mahrem telâkki edilip imza altına alınmayan dördüncü protokol şu idi :

1 — Bazı kumandanların tardına ve bir kısım zabitanın divan-ı harbe tevdilerine dair sadır olan iradat-ı seniye ve evamir-i sairenin tashih olunması.

2 — Malta'ya nefyedilmiş olanlar hakkında kendi mehakim-i aidemizde takibat-ı kanuniye yapılmak üzere Dersaadet'e celpleri esbabına tevessül.

3 — Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi [Meclis-i Meb'usana terkolunacaktır].

4 — İzmir'in tahliyesi için hükûmet-i merkeziye tarafından yeniden protesto yapılması ve icap ederse hafi talimat ile ahaliye mitingler aktettirilmesi.

5 — Umum Jandarma Kumandanı, Merkez Kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarının tebdilleri [Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince].

6 — İngiliz Muhipler Cemiyetinin [kapı kapı dolaşıp] ahaliye kâğıt mühürlettirmelerine mâni olmak.

7 — Ecnebi parasiyle satınalınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin muzır neşriyatına nihayet verilmesi [bilhassa zabitan ve memurinin bu gibi cemiyetlere intisap eylemelerinin kat'iyyen men'i].

8 — Aydın Kuva-yi Milliyesinin takviyesi ve iaşelerinin teshil ve temini [bu husus Harbiye Nezaretince tanzim olunur. Donanma

gibi, barışın yapılmasına değin, geçici olarak, Meclisi Milli'nin Anadolu'da, İstanbul Hükümeti'nin uygun göreceği güvenilir bir yerde toplanması uygun görüldü.

Meclisi Milli'nin toplanmasından sonra güvenlik ve dokunulmazlık derecesi belli olacağından, tam güven görülürse Cemiyet Heyeti Temsiliyesi'nin dağıtılarak örgütlerinin çalışma ereğinin, az önce bildirdiğim gibi, kongre yerine geçecek olan özel bir toplantıda kararlaştırılacağı belirtildi.

Milletvekillerinin seçiminde tam serbestlik bulunması gerektiği hükümetçe buyurulmuş olduğundan, seçimler yapılırken Cemiyet Heyeti Temsiliyesi'nce karışılmamakta olduğu bildirildi.

Milletvekilleri arasında İttihat ve Terakki üyesi ve orduda kötülüğü görülmüş kimseler bulunursa, bunların milletvekili seçilmesine meydan verilmemek için, Heyeti Temsiliye'ce uyarma yollu, uygun biçimde bazı öğütlemelerde bulunulmasının yerinde olacağı da düşünüldü. Heyeti Temsiliye'nin bu konuda nasıl aracılık yapacağı da ayrıca bir formül halinde üçüncü bir protokol olarak saptandı. *(belge: 160)*

Gizli sayılıp imzalanmayan dördüncü protokol şu idi :

1 — Kimi komutanların askerlikten kovulması ve bir kısım subayların askeri mahkemeye verilmesi ile ilgili olarak çıkan Padişah buyruklarının ve başkaca buyrukların düzeltilmesi.

2 — Malta'ya sürülmüş olanların ilgili mahkemelerimizde yargılanmak üzere, İstanbul'a getirilmeleri yoluna gidilmesi.

3 — Zulüm yapmış Ermenilerin de mahkemeye verilmesi (Meclisi Milli'ye bırakılacaktır.)

4 — İzmir'in boşaltılması için İstanbul Hükümetince yeniden protesto yapılması ve gerekirse gizli yönerge ile halka gösteri toplantıları yaptırılması.

5 — Jandarma Genel Komutanı, Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Nazırlığı Müsteşarının değiştirilmeleri (Harbiye ve Dahiliye Nazırlıklarınca).

6 — İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin (kapı kapı dolaşıp) halka kâğıt mühürlettirmelerine engel olmak.

7 — Yabancı parasıyla satın alınmış derneklerin çalışmalarına ve bu gibi gazetelerin dokuncalı yayımlarına son verilmesi (özellikle subayların ve memurların bu gibi derneklere girmelerinin kesin olarak yasaklanması).

8 — Aydın Kuvayı Milliyesi'nin gücünün artırılması ve beslenmelerinin kolaylaştırılması ve sağlanması. (Bu iş Harbiye

Cemiyetinin 400,000 lirasından lüzumu kadarı hükûmet tarafından bu maksada tahsis kılınabilir].

9 — Harekât-ı milliyeye iştirak etmiş memurların umumca sükûnet ve emniyet-i tamme husulüne kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve amal-i milliyeye muhalif hareket etmelerinden naşi millet tarafından işten el çektirilmiş memurinin yeni memuriyetlere tayinlerinden evvel suret-i hususiyede müdavele-i efkâr edilmesi.

10 — Garbî Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini.

11 — Acemi Sadun Paşa ve maiyetinin suret-i münasebede ikdarı.

İmzasız beşinci protokol da, sulh konferansına gidebilecek zevatın esamisini ihtiva ediyordu. Maahaza bu hususta hükûmet, esasa riayet etmek şartiyle, serbest bulunacaktı.

Murahhaslar :

Tevfik Paşa Hazretleri	Reis
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri	Askerî murahhas
Hariciye Nazırı	Siyasî murahhas
Reşat Hikmet Bey	Siyasî murahhas

Heyet-i mütehassısa :

Hâmit Bey	Maliye
Miralay İsmet Bey	Askerî
Reşit Bey	Umur-ı siyasiye
Mühendis Muhtar Bey	Umur-ı nafıa
Miralay Ali Rıza Bey	Bahriye miralayı
Refet Bey	İstatistik
Emîri Efendi	Tarih
Münür Bey	Hukuk müşaviri
Mütehassıs bir zat	Umur-ı ticariye
Mütehassıs bir zat	Mezahib-i muhtelife imtiyazatına vâkıf

Heyet-i tahririye :

Reşit Saffet Bey	Maliye Kalemi mahsus müdir-i esbakı
Şevki Bey	
Salih Bey	
Orhan Bey	
Hüseyin Bey	Robert Kollej Türkçe Muallimi

Nazırlığınca düzenlenir. Donanma Cemiyetinin 400.000 lirasından gereği kadarı hükümetçe bu işe verilebilir).

9 — Ulusal eyleme katılmış görevlilerin her yerde yatışma ve tam güvenlik sağlanıncaya değin yerlerinden kaldırılmamaları ve ulusal amaçlara karşı gelmelerinden dolayı, ulusça işten el çektirilmiş görevlilerin yeni görevlere atanmalarından önce, bu işin özel olarak görüşülmesi.

10 — Batı Trakya göçmenlerinin taşınma işlerinin sağlanması.

11 — Acemi Sadun Paşa ile buyruğu altında bulunan kişilerin uygun bir yolla geçimlerinin sağlanması.

İmzasız beşinci protokol da, Barış Konferansına gidebilecek kişilerin adlarını gösteriyordu. Böyle olmakla birlikte hükümet bu konuda, ilkelere uymak koşuluyla, serbest bulunacaktı.

Delegeler

Tevfik Paşa Hazretleri	Başkan
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri	Askeri delege
Hariciye Nazırı	Siyasal delege
Reşat Hikmet Bey	Siyasal delege

Uzmanlar Kurulu

Hâmit Bey	Maliye
Albay İsmet Bey	Askerlik
Reşit Bey	Siyasal işler
Mühendis Muhtar Bey	Bayındırlık işleri
Albay Ali Rıza Bey	Deniz Albayı
Refet Bey	İstatistik
Emîrî Efendi	Tarih
Münir Bey	Hukuk danışmanı
Uzman bir kişi	Ticaret işleri
Uzman bir kişi	Çeşitli mezheplerin ayrıcalıklarını bilen

Yazı Kurulu

Reşit Saffet Bey	Maliye Eski Özel Kalem Md.
Şevket Bey	
Salih Bey	
Orhan Bey	
Hüseyin Bey	Robert Kolej Türkçe Öğretmeni

Efendiler, bu müzakeratımız mazbutatı meyanında, en mühim noktanın, Meclis-i Millinin mahall-i içtimaına ait olduğu nazar-ı dikkat-i âlilerinizi celbetmiş olacağını tahmin ederim.

Meclisin, İstanbul'da in'ikadı caiz olmadığı hakkındaki kadîm fikir ve kanaatimizi, Salih Paşa'ya kabul ve tasdik ettirdik. Ancak Paşa, şahsan bu kanaate iştirak etmekle beraber, bu iştirakin şahsına ait olup, şimdiden, bütün kabine namına söz veremeyeceği kayd-i ihtirazisini de dermeyan etmişti. Kendisi, kabine erkânını ikna ve bu fikre iştirak ettirmek için elinden geleni yapacağını vait ve muvaffak olamadığı takdirde kabineden çekilmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını beyan eylemiş idi.

Salih Paşa, bu hususta muvaffak olamamıştır.

Meclis-i Meb'usanın mahall-i içtimaı meselesine tekrar avdet eylemek üzere Amasya mülâkatına ait maruzatıma hitam veriyorum.

Sıvas'ta aleyhime yapılan bir teşebbüs: Şeyh Recep vak'ası

Yalnız, Efendiler; biz Amasya'ya gelmek üzere Sıvas'tan ayrılır ayrılmaz, Sıvas'ta pek de hoşa gitmeyen bir hâdise cereyan etmiştir. Bu hâdise hakkında kısaca arz-ı malûmat edeyim :

Amasya'ya muvasalatımızda, İtilâf ve Hürriyetçilerin, ecaniple müştereken birtakım harekât-ı hıyanetkâraneye teşebbüs ettiklerine dair malûmat almıştık. Bunu derhal tamimen tebliğ etmiştim. Sıvas'ta da, aleyhimde, padişaha telgraf çekilmek gibi bir teşebbüs olduğunu istihbar ettim, fakat inanmadım. Elbette Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızın ve karargâhımıza mensup zevatın, valinin ve sairenin dikkati buna mânidir dedim.

Halbuki, Şeyh Recep ve rüfekasından Ahmet Kemal ve Celâl namında üç şahıs bir gece telgrafhanede, kendilerine mensup bir telgrafçı vasıtasıyle, arzu ettikleri telgrafları çekmişler...

Filhakika, Amasya Telgrafhanesinden Salih Paşa'ya ait şu telgrafı getirdiler :

16613 K. Sıvas, 18 Teşrinievvel 1919
82

Bahriye Nazırı Devletlû Salih Paşa Hazretleri'ne
Yaver-i Hazret-i Şehriyarî Saadetlû Naci Beyefendi Hazretleri'ne

Aylardan beri memleketimizde cereyan eden hali anlamak ve mahiyet-i meseleye vukuf peyda etmek üzere merkez-i vilâyete kadar ihtiyar-i zahmet buyurmanızı menafi-i mülk ü millet namına cümleten istida ve mülk ü millet namına makina başına teşriflerini kemal-i ubudiyetle istirham eyleriz.

An Evlâdı Şemsiddini Sivasî
Recep Kâmil, Zaralizade Celâl

Ulema, eşraf, tüccar ve esnaftan
mürekkep yüz altmış mühürü havidir
İlyaszade Ahmet Kemal

Baylar, bu görüşmelerimizin tutanakları arasında en önemli noktanın, Meclisi Milli'nin toplantı yeri ile ilgili olduğu, yüksek dikkatinizi çekmiş olacaktır.

Meclisin, İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığı konusundaki eski düşünce ve görüşümüzü Salih Paşa'ya kabul ettirdik ve onaylattık. Ancak, kendisi bu görüşe katılmakla birlikte, bu katılmanın kişisel olduğu, şimdiden bütün hükümet adına söz veremeyeceği yolundaki çekimserliğini de ileri sürmüştü. Kendisi, hükümet üyelerini inandırmak ve bu düşünceye katılmalarını sağlamak için elinden geleni yapacağına söz vermiş ve başaramazsa hükümetten çekilmekten başka yapacak bir şey olmadığını bildirmişti.

Salih Paşa, bu konuda başarı sağlayamamıştır.

Meclisi Milli'nin toplanacağı yer konusuna yeniden dönmek üzere, Amasya görüşmeleri ile ilgili sözlerime son veriyorum.

Yalnız baylar, biz Amasya'ya gelmek üzere Sıvas'tan ayrılır ayrılmaz, Sıvas'ta pek de hoşa gitmeyen bir olay geçmiştir. Bu olay üzerine kısaca bilgi vereyim :

Sıvas'ta bana karşı yapılan bir girişim: Şeyh Recep olayı

Amasya'ya vardığımızda, İtilâf ve Hürriyetçilerin, yabancılarla ortaklaşa birtakım haince işlere giriştiklerini gösteren bilgiler almıştık. Bunu hemen genelge ile bildirmiştim. Sıvas'ta da, Padişaha, beni kötüleyen teller çekilmek gibi bir girişim olduğunu haber aldım; ama inanmadım. "Elbette Heyeti Temsiliye arkadaşlarımızın ve karargâhımızda bulunan kişilerin, Valinin ve başkalarının dikkati buna engeldir." dedim.

Oysa, Şeyh Recep ile arkadaşlarından Ahmet Kemal ve Celâl adındaki kişiler, bir gece telgrafhanede, kendilerinden olan bir telgrafçı aracılığı ile istedikleri telleri çekmişler...

Gerçekten, Amasya telgrafhanesinden Salih Paşa'ya gelen şu telyazısını getirdiler :

16613 K. Sıvas, 18 Ekim 1919
82

Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri'ne
Padişah Yaveri Naci Beyefendi Hazretleri'ne

Aylardan beri yurdumuzda olup bitenleri anlamak ve işin içyüzünü öğrenmek üzere yorgunluğa katlanıp il merkezine kadar buyurmanızı yurdun ve ulusun yararı adına diler ve makine başına gelmenizi, yurt ve ulus adına büyük bağlılıklarımızla yalvarırız.

Şemsettini Sıvasi oğullarından	Din bilginlerinden, ileri gelenlerden, tüccar ve esnaftan yüz altmış mühür taşımaktadır
Recep Kâmil, Zaralızade Celâl	**İlyaszade Ahmet Kemal**

Bana da 19 Teşrinievvel 1919 tarihli olan şu telgraf geldi :

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya

Ahalimiz, padişah ve hükümet efkârını bizzat Salih Paşa'dan veyahut emin bir lisandan işitmedikçe, aradaki ihtilâfa hallolunmuş nazariyle bakamayacaktır. Binaenaleyh iki şıktan birini ihtiyara mecburiyetinizi arzederiz.

İlyaszade	Zaralizade	An Evlâdı Şemsiddini Sivasî
Ahmet Kemal	*Celâl*	*Recep Kâmil*

Efendiler, biz, bütün memleketi irşat ve tenvir ile uğraşıyoruz. Fakat, düşmanlarımız da, bize mukabil, heryerde ve hatta bizzat bulunduğumuz ve her suretle hâkim olduğumuz Sıvas şehrinde bile, habasetlerini icra ettirebilecek deni vasıtalar bulmakta, muvaffak olabiliyorlar.

Bütün ikazlarımıza, ihtarlarımıza rağmen, şahsan gaybubet eder etmez, Sıvas'taki zevatın görülen dalgınlığı heryerde, nekadar kayıtsızlıklar ve müsamahalar vukubulmuş olduğuna çok güzel bir misal teşkil eder.

19 Teşrinievvel günü Sıvas'taki arkadaşlar, Heyet-i Temsiliye imzasiyle şu telgrafı veriyorlardı :

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şeyh Recep ve rüfekasının Zât-ı Devletlerine çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telgraf sureti aynen berveçhizir arzolunur.

Bu bapta Topçu Binbaşısı Kemal Bey ayrıca tahkikat icra etmektedir.

Bu telgrafa, aldığımı arzettiğim telgrafın suretini ilâve ediyorlar.

Sıvas Telgraf Başmüdürü de ayni günde şu malûmâtı veriyor :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

An Evlâdi Şemsiddini Sivasî Recep, İlyaszade Ahmet Kemal ve Zarelizade Celâl imzaları ile yazılan telgrafnameleri takdim ederim. Bu telgrafnameler gece getirilmiş ve memurlarımız ihafe edilerek yazdırılmıştır. Her ferdin şerait-i mahsusa dairesinde telgraf yazmağa hakkı derkârdır. Ancak makina odasına rasgelenin girmesi memnu bulunmak şöyle dursun, memurların tehdit ve ihafesi gibi haysiyet ve vekar-ı hükûmeti rencide edecek harekâta içtisar etmek doğrusu kanuna isyan mahiyetindedir. Keyfiyeti vilâyet-i celileye arzettim ve memlekette tesis-i intizam için çalışmakta olan Zât-ı Devletlerine de arz-ı hal ederim. İhtiramat ve tazimat-ı mahsusamın kabul buyurulması müsterhamdır.

19 Teşrinievvel 1919 — Başmüdür *Lûtfi*

Bana da 19 Ekim 1919 günlü şu telyazısı geldi :

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya

Halkımız, Padişahın ve hükümetin düşüncelerini Salih Paşa'nın kendisinden ya da güvenilir bir ağızdan işitmedikçe, aradaki anlaşmazlığa çözülmüş gözüyle bakmayacaktır. Bundan dolayı, iki yoldan birini seçmek zorunda olduğunuzu bilginize sunarız.

İlyaszade	Zaralızade	Şemsettin-i Sıvasi oğullarından
Ahmet Kemal	Celâl	Recep Kâmil

Baylar, biz bütün ülkeyi uyarmak ve aydınlatmak için uğraşıyoruz. Ama, düşmanlarımız da, bize karşı her yerde, üstelik kendi bulunduğumuz ve her bakımdan egemen olduğumuz Sıvas kentinde bile, kötülüklerini yaptırabilecek alçak aracılar bulmayı başarabiliyorlar.

Bütün uyarmalarımıza ve hatırlatmalarımıza karşı, biz ayrılır ayrılmaz, Sıvas'taki ilgili kişilerin görülen dalgınlığı, her yerde ne denli ilgisizlikler ve göz yummalar olduğuna çok güzel bir örnektir.

19 Ekim günü Sıvas'taki arkadaşlar, Heyeti Temsiliye imzasıyla şu teli çekiyorlardı :

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şeyh Recep ve arkadaşlarının size çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telyazısı örneği, olduğu gibi, aşağıda bilgilerinize sunuldu.

Bu konuda Topçu Binbaşısı Kemal Bey ayrıca soruşturma yapmaktadır.

Bu tele, aldığımı bildirdiğim telyazısının örneğini ekliyorlar.

Sıvas Telgraf Başmüdürü de, gene o gün, şu bilgiyi veriyor :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şemsettin Sıvasi oğullarından Recep, İlyaszade Ahmet Kemal ve Zaralızade Celâl imzalarıyla çekilen telleri sunuyorum. Bu teller, gece getirilmiş ve görevlilerimiz korkutularak çektirilmiştir. Herkesin, özel yöntemine uyarak tel çekmeye hakkı vardır. Ancak makine odasına rasgelenin girmesinin yasak olduğu şöyle dursun; görevlilerin, gözdağı verilmesi, korkutulması gibi hükümet onurunu kırıcı davranışta bulunmak, doğrusu, yasaya karşı gelme niteliğindedir. Durumu yüksek valiliğe bildirdim ve yurtta düzeni sağlamak için çalışmakta olan yüce kişiliğinize de durumu bildiriyorum. Özel saygılarımın kabul buyurulmasını çok rica ederim.

19 Ekim 1919

Başmüdür
Lûtfi

Dersaadet merkez şefi Beye :

Lisan-ı umumiden arzolunun ve selâmet-i mülk ü millet namına takdimi istirham olunan telgraflarımızı tevkif eden hain-i din ve devlettir. Nihayet kan dökülmesine sebep olacaktır. Sem'i şahaneye isal için azmimiz kat'îdir. Cevap bekliyoruz.

Mabeyn-i Humayun Başkitabeti Celilesine :

Delâlet-i aliyeleriyle takdim kılınan ariza-i çakeranemizin cevabını selâmet-i mülk ü millet namına makina başında intizar ediyoruz.

Mabeyn-i Humayun Başkitabeti delâletiyle
Südde-i Merahimzübde-i Cenab-ı Hilâfetpenahiye :

Memleketimiz bulunan Sıvas'ta, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namiyle teşekkül eden Kongre Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, itimatname-i humayunlarını hâmil bulunduğunu işaa ile memleketimizde setr-i seyyiat etmek isteyen bir hizb-i kalilin iştirakiyle irade-i milliyeyi temsil suretinde gösteriyorlar. Halbuki halife-i zişanımız ve sevgili padişahımıza her surette muti ve merbutiyet-i tammemiz muktaza-yı din olduğundan Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Seryaver-i Hazret-i Şehriyarî Naci Beyefendi'nin Amasya'ya izamlarını istihbar ettik. Ahali arasında husule gelen heyecanı teskin için ulema, eşraf ve tüccardan iki yüzü mütecaviz imzayı havi davetiye telgrafımıza cevap alamadık. Efkâr-ı umumiyenin ne merkezde olduğunu bizzat müşahede buyurulmak üzere Sıvas'a kadar gönderilmesini rumal-i ubudiyet ve kemal-i tehalükle tazarru ve niyaz ederiz. Olbapta ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

Efendiler, düşmanlar, Şeyh Receb'e, hakikaten mühim bir rol ifa ettirmiş bulunuyorlardı. Sırası gelince arzedeceğim vesaikten, Sait Molla'nın Rahip Fru'ya olan 24 Teşrinievvel tarihli bir mektubunda, Molla, Papaza «Sıvas vak'asını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek» diyordu.

Bütün milletin vahdet ve tesanüdünden ve teşkilât-ı milliyenin memleketin her köşesinde teşmil edildiğinden bahseden, milletin müşterek arzusuna tebaan ve teşkilât-ı milliye ve askeriyeye müsteniden kabine ıskat eden, yeni kabine ile karşı karşıya geçen, bir heyetin reisi aleyhinde — tam yeni kabine murahhasiyle müzakereye girişeceği bir sırada ve bu maksatla Sıvas'tan çıktığının ferdası — bütün Sıvas ahalisi namına kıyamı gösterir bir telgrafın, telgrafhane tehdit edilerek çektirilebilmesi elbette manidar idi.

Böyle bir heyetin, bizzat bulunduğu Sıvas ahalisi, aleyhinde bulununca bütün milletin ayni his ve fikirde olmayacağını ispat etmek cidden müşküldür. O halde, mahiyet-i temsiliyesi böyle olan bir heyetin ve reisin istinat ettiği kuvvetin dahi çürük olacağına hükmetmek neden caiz olmasın!

İstanbul Merkez Şefi Bey'e :

Halkın dileklerini bildiren ve yurdun ve ulusun esenliği adına Padişaha sunulması rica olunan telyazılarımızı tutan, din ve devlet hainidir. Sonunda kan dökülmesine yol açacaktır. Padişaha duyurmak için kararımız kesindir. Yanıt bekliyoruz.

Padişahlık Özel Kalem Başyazmanlığına :

Yüksek aracılığınızla sunulan dilekçemizin yanıtını yurdun ve ulusun esenliği adına makine başında bekliyoruz.

Padişahlık Özel Kalem Başyazmanlığı Aracılığı ile
Halife Hazretlerine :

İlimiz olan Sıvas'ta, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti adıyla kurulan Kongre Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa, yanında sizin güven kâğıdınız olduğu söylentisini yayarak, kötülüklerini örtmek isteyen küçük bir toplulukla birlikte, ulusal iradeyi temsil ediyorlarmış gibi davranıyorlar. Oysa şanlı Halifemiz ve sevgili Padişahımıza her bakımdan saygılı ve tam bağlı olmamız, din buyruğudur. Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Padişahın Başyaveri Naci Beyefendi'nin Amasya'ya gönderildiklerini haber aldık. Kendileriyle görüşüp halk arasında doğan coşkuyu yatıştırmak için din bilginleri, ileri gelenler ve tüccardan iki yüzü aşkın imza ile çektiğimiz çağrı telimize yanıt alamadık. Kamuoyunun ne durumda olduğunu kendilerinin yakından görmeleri için Sıvas'a değin gönderilmelerini bütün bağlılığımızla ve çok ivedi olarak yalvarırız. Bu yolda buyruk, Padişahımız Efendimiz Hazretlerinindir.

Baylar, düşmanlar, Şeyh Recep'e gerçekten önemli bir rol yaptırmış bulunuyorlardı. Sırası gelince bilginize sunacağım belgelerden, Sait Molla'nın Rahip Fru'ya yazdığı 24 Ekim günlü bir mektubunda Molla, Papaz'a :

"Sıvas olayını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz; ama yavaş yavaş düzelecek" diyordu.

Bütün ulusun birlik ve dayanışmasından ve ulusal örgütlerin ülkenin her köşesine yayıldığından söz eden, ulusun ortak dileğine uyarak, ulusal örgütlere ve askeri güce dayanarak hükümeti düşüren; yeni hükümetle karşı karşıya geçen bir kurulun başkanını kötülemek üzere – tam yeni hükümetin delegesi ile görüşmeye girişeceği bir sırada ve bu amaçla Sıvas'tan çıktığının ertesi günü – bütün Sıvas halkı adına ayaklanmayı gösterir bir telyazısının, telgrafhane korkutularak çektirilebilmesi elbette anlamlı idi.

Böyle bir kurulu kendi bulunduğu Sıvas'taki halk kötüleyince, bütün ulusun da böyle duyup düşünmeyeceğini tanıtlamak gerçekten güçtür. Öyleyse, temsil niteliği böyle olan bir kurulun ve başkanının dayandığı gücün de çürük olacağına inanmak neden geçerli olmasın?

Sıvas'tan yükseltilen bu sadanın düşmanlar için nekadar kuvvetli ve mühim olduğu takdir buyurulur.

Efendiler, Salih Paşa'ya ait telgrafı, Amasya'ya muvasalatında kendisine verdirdim. Fakat, Şeyh Recep ve rüfekasının hükûmetçe tecziyesini talep ettim. Sıvas'taki Heyet-i Temsiliye azasına da telgraf başında 9 Teşrinievvelde şunları sordum :

1 — Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celâl imzasiyle mabeyn-i humayuna çekilen telgrafnameyi gördünüz mü?

2 — Telgrafhane nöbetçi zabiti yok mu?

3 — Cümlenizin mevcudiyetine rağmen böyle bir küstahlık nasıl vukubulabilir. Bahusus bu mecaninin teşebbüsleri cümlenizce malûm bulunuyor. Salih Paşa'ya ve Naci Bey'e hitaben üç imza ile telgraf hazırladıklarını biz buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok mu idi?

4 — Ecaniple beraber İtilâf ve Hürriyetçilerin birtakım harekât-ı hıyanetkâraneye teşebbüs ettiklerine dair dün tamimen vukubulan tebligat alınmadı mı?

5 — Tazyik ve ihafe edilen telgraf memurlarının hemen icap edenleri, vali paşayı ve diğer alâkadaranı haberdar etmemelerinin ve nöbetçi zabitinin bunda gaflet göstermesinin sebebi nedir?

6 — Başmüdür Beyin ita-yı malûmat eylemesi üzerine ittihaz edilmiş olan tedabir nedir?

Mustafa Kemal

Vilâyetin, meseleyi cihet-i askeriyeye havale ettiği anlaşılması üzerine Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki Bey'e de, şunu yazdım :

Mevzuubahs olan meselede zimethal olanların tevkif ve tecziyesi için vilâyetçe mevcut olan vesait kullanılmış da veyahut gayrikâfi görülmüş de mi Kolorduya iş atılıyor. Yoksa bu küstahane harekâta karşı dahi vilâyetçe ittihaz-ı tedabirde tereddüt mü ediliyor? Bu cihet anlaşıldıktan sonra hall-i mesele daha sehil ve esaslı olur.

Mustafa Kemal

Badehu Sıvas'ta bulunanlara şu emri verdim :

1 — Telgrafhane tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir zabit kumandasında bir manga asker ikame edilecektir. Vaki olduğu gibi telgrafhaneyi işgal ve memurini tazyik ederek vahdet-i meşrua-i milliye aleyhinde tahdiş-i ezhanı mucip ve asayişi muhil teşebbüsatta bulunacak hainler kat'iyyen menedilecektir. Bu gibi harekât-ı asayiş şikenanede hadd-i kanuniyi tecavüz ve askere taarruz edenlere karşı bilâtereddüt, hernerede olursa olsun istimal-i silâh edilecektir.

2 — Küstahane harekâta mütecasir olanlar hakkında temin-i inzıbat nokta-i nazarından erkânıharbiye reisinin dermeyan eylediği esbaba binaen firarlarına mahal verilmeksizin derhal icab-ı hal yapılacak ve neticesi bir iki saate kadar bildirilecektir. Ancak bu hususta karar vermek için orada mevcut zevattan hiçbirinin teşebbüs almayıp istizana kalkışılması cidden mucib-i teessüf görülmüştür. Bu karar, bir taburu Sıvas'ta bulunan Beşinci Fırka Kumandanı Cemil Cahit Bey tara-

Sıvas'tan yükseltilen bu sesin, düşmanlar için ne denli güçlü ve önemli olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Baylar, Salih Paşa'ya gelen telyazısını, Amasya'ya geldiğinde kendisine verdirdim. Ama, Şeyh Recep ve arkadaşlarının hükümetçe cezalandırılmasını istedim. Sıvas'taki Heyeti Temsiliye üyelerine de telgraf başında, 19 Ekimde şunları sordum:

1 — Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celâl imzasıyla Padişahın Özel Kalemine çekilen telyazısını gördünüz mü?

2 — Telgrafhanede nöbetçi subayı yok mu?

3 — Hepiniz orada bulunduğunuz halde böyle bir küstahlık nasıl olabilir? Hem de bu delilerin girişimleri hepinizce biliniyor. Salih Paşa'ya ve Naci Bey'e çekilmek üzere üç imza ile telyazısı hazırladıklarını biz buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok mu idi?

4 — Yabancılarla birlikte İtilâf ve Hürriyetçilerin birtakım haince işlere giriştikleri üzerine dün genelge ile yapılan bildirim alınmadı mı?

5 — Baskı yapılan ve korkutulan telgraf görevlilerinin hemen gerekenlere, Vali Paşa'ya ve başka ilgililere haber vermemelerinin ve nöbetçi subayının bu işte uyanık davranmamasının nedeni nedir?

6 — Başmüdür Bey'in bildirmesi üzerine alınan önlemler nelerdir?

Mustafa Kemal

Valiliğin, sorunu askerlere bıraktığının anlaşılması üzerine Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'e de şunu yazdım :

Söz konusu olan soruna karışmış bulunanların tutuklanıp cezalandırılmaları için valilikçe, buyruğu altındaki kuvvetler kullanılmış ya da bunlar yetmemiş de onun için mi iş Kolorduya bırakılıyor? Yoksa bu küstahça davranışlara karşı bile valilikçe önlem almakta duraksanıyor mu? Bunlar anlaşıldıktan sonra sorunun çözümlenmesi daha kolay ve kökten olur.

Mustafa Kemal

Daha sonra, Sıvas'ta bulunanlara şu buyruğu verdim :

1 — Telgrafhane tam bir kontrol altına alınacaktır. Bir subay komutasında bir manga asker yerleştirilecektir. Bu kez olduğu gibi, telgrafhaneye girerek ve görevlilere baskı yaparak, ulusal birliğe karşı kafaları karıştırıcı ve güvenliği bozucu davranışlarda bulunacak hainlere kesin olarak engel olunacaktır. Bu gibi güvenliği bozucu davranışlarda, yasa sınırını aşan ve askere saldıranlara karşı hiç duraksamadan, her nerede olursa olsun, silah kullanılacaktır.

2 — Küstahça davranışlarda bulunanları yola getirme bakımından, düzenbağı açısından Kurmay Başkanının ileri sürdüğü nedenlerden dolayı kaçmalarına meydan verilmeksizin hemen gereği yapılacak ve sonucu bir iki saate değin bildirilecektir. Ancak, bu konuda karar vermek için, orada bulunan kişilerden hiçbirinin işe el koymayıp bize sormaya kalkışmaları gerçekten üzüntü ile karşılanmıştır. Bu karar, bir taburu Sıvas'ta bulunan Beşinci Tümen Komu-

fından tabur kumandanına emredilmiştir. Oraca bu kararın sürat-i tatbikına hiç olmazsa delâlet buyurulması niyaz olunur.

3 — Sıvas'ta temin-i inzıbat için uyanık olarak bütün alâkadaranca tedabir-i kat'iye ve şedide alınması lüzumunu arzederim.

Mustafa Kemal

Hususî olarak Osman Tufan ve Recep Zühtü Beylere, şu talimatı verdim :

Harekât-ı milliye aleyhinde küstahlık edenler hakkında yapılacak muamele icap edenlere bildirilmiştir. Vaziyeti bittakip harfiyen tatbik olunup olunmadığını ve müsamaha görüldüğü takdirde bizzat müdahale ederek eşhas-ı malûmenin tevkifi ve hempalarının iskâtı matluptur. Bu bapta lüzum hâsıl olursa, herkime karşı olursa olsun icabını ifada tereddüde mahal yoktur.

Mustafa Kemal

20 Teşrinievvelde Vali Reşit Paşa, uzun uzadıya vak'ayı hikâye ettikten sonra, «vak'anın tevessü eylemesi ihtimali varitken önüne geçilmiş ve gösterilen icraat-ı seria ve şedideden dolayı buna mümasil ahvalin badema adem-i zuhuru derkâr bulunmuş» olduğunu yazıyordu *(Ves. 161)*.

Efendiler, hükûmet-i merkeziyenin Şeyh Receb'i ve rüfekasını tecziye etmiş olduğunu, bittabi, farzetmediniz. «An Evlâdı Şemsiddini Sivasî» diye imza atan bu miskin ve adi şeyhin, bundan sonra da düşman aleti olarak irtikâp eyleyeceği habasetlere tesadüf edeceğiz.

Adapazarı havalisinda tahrikât

Efendiler, henüz Amasya'da iken, karşılaştığımız vaziyet, yalnız, Şeyh Recep vak'asiyle kalmadı. Adapazarı havalisinde de buna mümasil bir hâdise vukua geldi. Müsaade ederseniz, onu da kısaca arzedeyim :

Adapazarı kazasının Akyazı cihetlerinde türeyen, Talostan Bey ve İstanbul'dan para ve talimatla gelerek, süvari olacaklara 30 ve piyade yazılacaklara 15 lira vadeden Bekir Bey ve Sapanca'nın Avçar karyesinden Beslân namında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım eşhas ile Adapazarı kasabasını basmağa karar veriyorlar. Tahir Bey isminde olan Adapazarı kaymakamı, bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit'ten gönderilen bir binbaşı ile ve tedarik ettiği yirmi beş kadar atlıyı alarak, kasabayı basmağa gelenlere karşı hareket eder. Lûtfiye denilen bir köyde karşılaşırlar. Bu güruha maksad-ı hareketleri sorulmuş.. verdikleri cevap şu imiş: «Zât-ı padişahinin hayatta ve makam-ı mualla-yı hilâ-

tanı Cemil Cahit Bey'ce, tabur komutanına emredilmiştir. Oraca bu kararın ivedilikle uygulanmasına, hiç olmazsa, aracılık edilmesi rica olunur.

3 — Sıvas'ta düzeni sağlamak için uyanık olarak bütün ilgililerce kesin ve sert önlemler alınması gerektiğini bilgilerinize sunarım.

Mustafa Kemal

Özel olarak Osman Tufan ve Recep Zühtü beylere şu yönergeyi verdim :

Ulusal eyleme karşı küstahlık edenler için yapılacak işlem, gerekenlere bildirilmiştir. Durumu izleyerek eksiksiz uygulanıp uygulanmadığını bildirmenizi ve savsaklama görülürse, işe kendiniz el koyarak bilinen kişileri tutuklamanızı ve yardakçılarını susturmanızı isterim. Bu yolda gerekirse, her kime karşı olursa olsun, gereğini yapmakta duraksamaya yer yoktur.

Mustafa Kemal

20 Ekimde Vali Reşit Paşa, uzun uzadıya olayı anlattıktan sonra : "Olay genişleyebilecek iken önüne geçilmiş ve yapılan çabuk ve sert işlemlerden dolayı, buna benzer olayların artık çıkmayacağının anlaşılmış" olduğunu yazıyordu. *(belge: 161)*

Baylar, İstanbul Hükümetinin Şeyh Recep ile arkadaşlarını cezalandırmış olduğunu elbette düşünmediniz. "Şemsettini Sıvasi oğullarından" diye imza atan bu miskin ve aşağılık şeyhin, bundan sonra da düşman oyuncağı olarak işleyeceği kötülüklere rastlayacağız.

Adapazarı dolaylarında kışkırtmalar

Baylar, daha Amasya'da iken, karşılaştığımız durum, yalnız Şeyh Recep olayı ile kalmadı. Adapazarı dolaylarında da buna benzer bir olay çıktı. İzin verirseniz bunu da kısaca bilginize sunayım.

Adapazarı ilçesinin Akyazı yörelerinde türeyen Talustan Bey, İstanbul'dan para ve yönerge verilerek gönderilen ve süvari olacaklara 30 lira, piyade yazılacaklara 15 lira aylık verileceğini söyleyen Bekir Bey ve Sapanca'nın Avçar köyünden Beslân adında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım kimselerle Adapazarı kasabasını basmaya karar veriyorlar. Tahir Bey adındaki Adapazarı kaymakamı bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit'ten gönderilen bir binbaşıyı ve bulduğu yirmi beş kadar atlıyı alarak kasabayı basmaya gelenlere karşı çıkar. Lûtfiye[1] denilen bir köyde karşılaşırlar. Bu kalabalığa ne yapmak istedikleri sorulmuş... Verdikleri yanıtları şu imiş : "Padişah Hazretlerinin sağ olup olmadığını ve yüksek halifelik

[1] *Nutuk*'un aslında "Lâtife" olarak geçiyorsa da Vesikalar cildinde "Lûtfiye" der.

fetlerinde olup olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz, Mustafa Kemal Paşa'yı, padişah makamına kabul edemeyiz..»

Tahir Beyin makina başında, İzmit mutasarrıfına verdiği malûmatta; «merkumların İstanbul'da mühimce zevatla temasları olduğunu ve hatta padişahın da bu hareketlerinden haberdar bulunduğunu beyan eyledikleri» dercediliyordu. Resmen verilen malûmata : «Bekir'in, toplanan eşhasa, bu iş için, İstanbul'ca, bir hafta müddet tayin ettiler, beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İşi tacil edelim diye» beyanatta bulunduğu da bildiriliyordu *(Ves. 162)*.

İzmit'teki Fırka Kumandanı, Adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. Ali Fuat Paşa da, Düzce üzerine bir miktar kuvvet sevkedecekti.

23 Teşrinievvel tarihinde, İzmit'te Fırka Kumandanına, Bekir'in İtilâf ve Hürriyetçilerle ecnebi düşmanlar tarafından gönderildiği ve harekât-ı mefsedetkâranelerinin men'i lüzumu bildirildi.

Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey'e de, 23 Teşrinievvelde doğrudan doğruya «Bekir ve rüfekası hakkında tedabir-i şedide ve serianın tatbikında kat'iyyen tereddüt gösterilmeyerek izale-i mazarratlariyle neticenin iş'arını» emrettim *(Ves. 163)*.

Efendiler, 23 Teşrinievvel tarihli bir şifre ile, merkum Bekir ve hempalarının hareketleri ve hüviyetleri hakkında destres olduğumuz malûmatı, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirdik ve «hükûmet-i seniyece bu gibi ef'al ve harekât-ı mefsedetkâraneye karşı vakt ü zamanında tedabir-i müessire alınmayıp, mesele, teşkilât-ı milliyeye temas eylediği takdirde en şedit tedabire tevessülde kendimizi mazur göreceğimizi arzederiz» dedik *(Ves. 164)*.

İzmit'ten giden ve mahallinde takviye olunan millî ve askerî bir müfreze, «mühim miktarda toplanmış ve toplanmakta olan eşhas-ı şerireyi dağıtmış, Tahsildar Beslân ve biraderi Hasan Çavuş'u derdest etmiş, asıl talimat ve para ile bir hafta evvel İstanbul'dan gelmiş olan Bekir, firar eylemiş.» Bu Bekir, zabitlikten matrut ve Manyas'lıdır *(Ves. 165, 166)*. Bundan sonra, vermeğe mecbur olduğumuz emirlerle, İzmit'te muharrik ve mürettip olanlardan, İngiliz İbrahim denmekle maruf biri ve sair birtakımları hakkında takibat başladı *(Ves. 167, 168)*.

«Bekir'in, mahallince ittihaz olunan tedabir neticesinde teşebbüsünün akim kaldığını ve firar eylediğini ve tekrar İstanbul'a avdet ederek yeniden teşebbüsat-ı mel'unanede bulunması ağleb-i

makamında oturup oturmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa'yı padişah yerine kabul edemeyiz."

Tahir Bey'in, makine başında, İzmit Mutasarrıfına verdiği bilgide : "Adı geçenlerin İstanbul'da önemlice kişilerle ilişkileri olduğundan ve Padişahın bile bu yaptıklarından haberli bulunduğunu söylediklerinden" söz ediliyordu. Resmi olarak verilen bilgide Bekir'in, toplanan kimselere : "Bu iş için İstanbul'ca bir hafta süre verdiler. Beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İşi çabuklaştıralım" diye söylediği de bildiriliyordu. *(belge : 162)*

İzmit'teki Tümen Komutanı, Adapazarı üzerine bir birlik gönderecekti. Ali Fuat Paşa da Düzce üzerine biraz kuvvet gönderecekti.

23 Ekim günü İzmit'te Tümen Komutanına, Bekir'i İtilâf ve Hürriyetçilerle yabancı düşmanların gönderdikleri ve karıştırıcı davranışlarının yasaklanması gerektiği bildirildi.

Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey'e de, 23 Ekimde doğrudan doğruya "Bekir ve arkadaşları için sert ve çabuk önlemler alınmasında hiç duraksama gösterilmeyerek yaptıkları dokuncalı işlere son verilmesini ve sonucunun bildirilmesini" buyurdum. *(belge : 163)*

Baylar, 23 Ekim günlü bir şifre ile adı geçen Bekir ve yardakçılarının yaptıkları işler ve kimlikleri üzerine elde ettiğimiz bilgiyi Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirdik ve : "İstanbul Hükümetince bu gibi karıştırıcı işlere ve davranışlara karşı, zamanında etkin önlemler alınmaz da, sorun ulusal örgütlere dokunursa en sert önlemlere girişmek zorunda kalacağımızı bilginize sunarız" dedik. *(belge : 164)*

İzmit'ten giden ve orada gücü artırılan ulusal ve askeri bir birlik, "önemli sayıda toplanmış ve toplanmakta olan kötü kişileri dağıtmış, tahsildar Beslân'ı ve kardeşi Hasan Çavuş'u yakalamış. Asıl, yönerge ve para ile bir hafta önce İstanbul'dan gelmiş olan Bekir, kaçmış". Bu Bekir, subaylıktan kovulmuştur ve Manyas'lıdır. *(belge : 165, 166)* Bundan sonra, vermek zorunda kaldığımız buyruklarla, İzmit'te kışkırtıcı ve düzenci olanlardan, "İngiliz İbrahim" denmekle tanınmış biri ve başka birtakımları için kovuşturma başladı. *(belge : 167, 168)*

"İlgililerce yerinde alınan önlemler sonunda, Bekir'in girişiminin etkisiz kaldığını ve kaçtığını; gene İstanbul'a dönerek yeniden haince girişimlerde bulunmasının çok olası görüldüğünü;

ihtimal olduğunu, hakkında takibat-ı mahsusada bulunulmasını» Amasya'dan 26 Teşrinievvel 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdım. *(Ves. 169)*.

27 Teşrinievvel 1919 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'den gelen telgrafta : «Bekir'in maiyetinde iki zabit, kırk müsellâh adam olduğu halde Abaza köylerinde halkı, hükûmet-i hazıra namına hareket-i milliye aleyhine teşvik ve birçok para sarfettiği ve nezarete vukubulan iş'aratının ca-yi kabul bulamamakta olduğu» bildiriliyordu. *(Ves. 170)*.

Efendiler, bu gibi mesailde, hükûmeti ikaz ve vazifesinin ifasına davetten ibaret olan müracaatlerimiz, elbette, hükûmetin işine müdahale gibi telâkki edilmez itikadındayım.

İstanbul'da hükûmetin gözü önünde tertip olunan ve dahilî, haricî düşmanların, padişahın malûmat ve muvafakatiyle olduğuna şüphe etmediğimiz teşebbüslerinin, fiilen muvaffak olacakları dakikaya kadar, beklemek ve elbette hükûmet tedbir alır, mâni olur, tevekkül-i safdilânesine kapılmak caiz olamazdı.

Efendiler, Amasya'da müzakereye başladığımız 20 Teşrinievvel gününde, vürut eden malûmat hulâsası şu idi : İstanbul'da, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Askerî Nigehban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir blok teşkil ettiler. Bu blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi eşhas, anasır-ı gayrimüslimeyi, mütemadiyen Kuva-yi Milliye aleyhine tahrike başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuva-yi Milliye aleyhinde Düvel-i İtilâfiye mümessillerine müracaat ettiler. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Neologos gazetesinde neşrettiği bir mektupla harekât-ı milliye-i ahireden dolayı Ermenilerin muhaceret etmekte olduklarını ilân etti.

Maslup Kâzım'ın kardeşi Hikmet namında biri, İstanbul'dan aldığı talimat ile Adapazarı civarında, başına birtakım müsellâh adamlar toplamağa başladı. Bu Hikmet ismine, mühim bir vesikada da tesadüf edeceğiz. Adapazarı civarında, Değirmendere'de de, para ile adam toplanmağa başlandı. Çete halinde toplananların, Geyve hükûmetini basmağa karar verdikleri istihbar kılındı. Karacabey'de de buna mümasil ufaktefek harekât görüldü. Bursa'da, Gümülcüneli İsmail'in tertip ettiği çetelerin Kuva-yi Milliye aleyhine herakâtı hissolunmağa başlandı. Nigehbancıların mevkuf bulunanları bir günde kâffesi hapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından, Kuva-yi Milliye aleyhinde tertip olunan çetelerin faaliyete başlaması, muhalif blokun alenî hareketi, İstanbul Polis Müdürünün aleyhte faaliyeti, Ali Rıza Paşa Kabinesine aleyhtar

kendisi için özel kovuşturma yapılmasını" Amasya'dan 26 Ekim 1919 günü Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdım. *(belge: 169)*

27 Ekim 1919'da Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'den gelen telde : "Bekir'in, yanında iki subay, kırk silahlı adam olduğu halde Abaza köylerinde halkı, İstanbul Hükümeti adına ulusal eyleme karşı kışkırttığı ve birçok para harcadığı; Nazırlığa bu konuda yazılan yazıların dikkate alınmadığı" bildiriliyordu. *(belge: 170)*

Baylar, bu gibi sorunlarda hükümeti uyarmak ve görevini yapmaya çağırmaktan başka bir şey olmayan başvurmalarımız, elbette hükümetin işine karışma gibi anlaşılmaz sanırım.

İstanbul'da hükümetin gözü önünde düzenlenen ve iç ve dış düşmanlarla Padişahın bildikleri ve uygun buldukları kuşku götürmeyen girişimlerin başarıya ulaşacağı dakikaya değin beklemek ve : "Elbette hükümet önlem alır, engel olur" diye her şeye böncesine boyun eğmek doğru olamazdı.

Baylar, Amasya'da görüşmelere başladığımız 20 Ekim gününde gelen bilgilerin özeti şu idi : İstanbul'da, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Askeri Nigehban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir birlik kurdular. Bu birlik ve Ali Kemal, Sait Molla gibi kişiler, Müslüman olmayan halkı durmadan Kuvayı Milliye'ye karşı kışkırtmaya başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuvayı Milliye'ye karşı İtilâf Devletleri temsilcilerine başvurdular. Ermeni Patriği Zaven Efendi *Neologos* gazetesinde yayımladığı bir mektupla son ulusal eylem yüzünden Ermenilerin göç etmekte olduklarını ilan etti.

Asılmış Kâzım'ın kardeşi Hikmet adında biri, İstanbul'dan aldığı yönerge ile Adapazarı yakınlarında başına birtakım silahlı adamlar toplamaya başladı. Bu Hikmet adına, önemli bir belgede de rastlayacağız. Adapazarı yakınında Değirmendere'de de para ile adam toplanmaya başlandı. Çete olarak toplananların, Geyve'de hükümeti basmaya karar verdikleri haber alındı. Karacabey'de de buna benzer ufak tefek davranışlar görüldü. Bursa'da, Gümülcüneli İsmail'in kurduğu çetelerin Kuvayı Milliye'ye karşı kıpırtıları sezilmeye başlandı. Nigehbancılardan tutuklu bulunanların bir günde hepsi cezaevinden çıkarıldı.

Düşmanlarımızın, Kuvayı Milliye'ye karşı kurdukları çetelerin çatışmalara başlaması, karşı birliğin açıktan açığa yaptığı işler, İstanbul Polis Müdürünün karşıt çalışmaları, Ali Rıza Paşa Hükümetinin tutumuna aykırı davranışta nazırların varlığı, ulusal

nazırların mevcudiyeti bazı teşkilât merkezlerimizi, bilhassa İstanbul merkezimizi naümidiye sevketmeğe başladı *(Ves. 171, 172)*.

Hükûmetin, umumiyetle hiçbir maksat ve karar sahibi olduğunu gösterecek harekette bulunamaması ve yalnız Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın menfi ve seri faaliyetini tasvipkâr davranması, hakikaten şayan-ı teemmül ve endişe bir manzara arzediyordu.

İstanbul'da Kuva-yi Milliye aleyhine tahrikat

Bu hususta, ilk hassasiyet ve inisyatif gösteren Ankara oldu. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey'in Sıvas'a keşide ettiği 15 Teşrinievvel 1919 tarihli bir şifresini ; merhum Hayati Bey'in imzasiyle diğer bir şifre içinde 22 Teşrinievvelde Amasya'da aldım. O şifre aynen şudur :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Paşa Hazretleri; biz mukadderatımızı, ne böyle, milletin mukadderatını bilmeyen hükûmete ve ne de sümmettedarik gönderilecek valilere terkedemeyiz. Defeatla Zât-ı Âlilerine arzettiğimiz düşünceler nazar-ı itibara alınmadığından dolayı hükûmet-i merkeziye, mahut Ferit Paşa Kabinesinin tayin edip de gönderemediği Bitlis Vali-i Sabıkı Ziya Paşa'yı buraya ve hayat-ı memuriyetinde hiçbir mevcudiyet gösterememiş olan Suphi Bey'i de, Konya'ya vali tayin etmek suretiyle ilk adımını atmağa başladı. İşte bu gibi mülâhazata binaen Meclis-i Meb'usan teşekkül etmeden evvel, hiçbir memuriyete hariçten kimsenin getirilmemesini geçende arzetmiş idik. Mademki hükûmet-i hazıra, buraya yeniden vali gördermeğe kıyam etmiştir, şu halde, buradaki harekât-ı milliyenin söndürülmesi iltizam ediliyor demektir. Nasıl ki Zât-ı Âlileri askerlikten istifa ederek bir ferd-i millet gibi çalışmağa karar verdiniz, bendeniz de buradan çekilerek ayni surette milletimin vazifesini ifaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime tevdi edeceğimi lûtfen bildiriniz Efendim.

15 Teşrinievel 1919

Ankara Vali Vekili
Yahya Galip

Bir gün sonra da, 23 Teşrinievvelde Cemal Paşa'nın, 21 Teşrinievvel 1919 tarihli şu telgrafını aldım :

Adet
419

Kadıköy, 21/10/1919

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Ankara'dan Belediye Reisi ve Müfti Efendi hariçten gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini, Ankara'ya, Ankara'dan vali tayin olunması lüzumunu kendi salâhiyetlerine binaen iddia ediyorlar. Böylece her taraftan ayrı ayrı metalip dermeyanı hükûmeti müşkül vaziyete sokmaktadır. Bedhahan ve anasır-ı saire, bu gibi ahvali türlü türlü tefsir ediyor. (...) hükûmete muzaharet vadi üzerine bu gibi hususların men'i lüzumunu rica ederim ve nasbı, irade-i seniyeye iktiran eden valinin hareketi icap edeceği tabiî takdir buyurulur.

Harbiye Nazırı
Cemal

örgütlerimizin bazı merkezlerini özellikle İstanbul merkezimizi umutsuzluğa düşürmeye başladı. *(belge: 171, 172)*

Hükümetin, genel olarak bir amacı ve kararı olduğunu gösterecek davranışta bulunamaması ve yalnız Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın olumsuz ve hızlı çalışmalarını uygun bulur gibi davranması, gerçekten düşünülecek ve kaygı duyulacak bir görünüşte idi.

İstanbul'da Kuvayı Milliye'ye karşı kışkırtmalar

Bu konuda ilk duyarlığı ve girişimi gösteren Ankara oldu. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey'in Sıvas'a çektiği 15 Ekim 1919 günlü bir şifresini, rahmetli Hayati Bey'in imzasıyla gelen başka bir şifre içinde 22 Ekimde Amasya'da aldım. O tel şudur :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Paşa Hazretleri; biz kaderimizi ne böyle ulusun kaderini bilmeyen bir hükümete ve ne de gelişigüzel gönderilecek valilere bırakamayız. Birçok kez yüksek kişiliğinizin bilgisine sunduğumuz düşünceler dikkate alınmadığı için İstanbul Hükümeti, Ferit Paşa Hükümetinin atayıp da gönderemediği Bitlis eski Valisi Ziya Paşa'yı buraya ve yaptığı bütün görevlerde hiçbir varlık gösterememiş olan Suphi Bey'i de Konya'ya vali atayarak ilk adımını atmaya başladı. İşte bu gibi düşüncelere dayanarak, Meclisi Mebusan kurulmadan önce hiçbir göreve dışardan hiç kimsenin getirilmemesini geçende rica etmiştik. İstanbul Hükümetinin buraya yeniden vali göndermeye kalkıştığına bakılırsa, buradaki ulusal eylemin söndürülmesi isteniyor, demektir. Nasıl siz askerlikten çekilerek halktan bir kişi gibi çalışmaya karar verdinizse, ben de bu görevden çekilerek sizin yaptığınız gibi ulusal ödevimi yapmaya karar verdim. Vali gelinceye değin vekilliği kime vereceğimi bildirmek iyiliğinde bulununuz efendim.

15 Ekim 1919.

Ankara Vali Vekili
Yahya Galip

Bir gün sonra da 23 Ekimde Cemal Paşa'nın, 21 Ekim günlü şu telyazısını aldım :

Sayı
419

Kadıköy, 21.10.1919

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Ankara'daki Belediye Başkanı ve Müftü Efendi, dışardan gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini, Ankara'ya Ankara'dan vali atanması gerektiğini kendi yetkilerine dayanarak ileri sürüyorlar. Böylece her yandan ayrı ayrı istekler ileri sürülmesi, hükümeti güç duruma sokmaktadır. Kötücüller ve başka ögeler bu gibi olayları türlü türlü yorumluyor........ Hükümete yardım için verilen söz gereğince bu gibi olayların önlenmesini rica ederim. Atanması Padişahça onaylanan valinin yola çıkması gerektiğini elbette kabul buyurursunuz.

Harbiye Nazırı
Cemal

Filhakika, başta Müfti Efendi olduğu halde, (elyevm Diyanet İşleri Reisi bulunan muhterem Rifat Efendi Hazretleri idi) Ankaralılar, protesto mahiyetinde, İstanbul'a müracaat etmişlerdi.

Ankara'yı teskin ederek, nüfuz-ı hükûmeti, kırmamak için telgraf başında, birçok nasayihte bulundum. Fakat, Ankara'nın haklı olduğunu, teslim etmemek, mümkün değildi. Nihayet Cemal Paşa vasıtasiyle hükûmete yazdığım telgraftan bahsederek alınacak cevaba kadar, vaziyetin hüsn-i idare edilmesini Ankara'da Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Bu noktada, bilmünasebe bir hakikati arzetmek muvafık olur. Biz, Heyet-i Temsiliye, hükûmetin vaziyet ve mahiyetini pek âlâ anlamıştık. Erkân-ı hükûmetten, bazılarının hükûmete dahil olmaktan nadim bulunduklarını ve bu gibilerin çekilmek için behane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka haricî ve dahilî düşmanların ve padişahın müttefikan, Ali Rıza Paşa Kabinesi yerine, kendi nokta-i nazarlarını, açıktan açığa ve süratle tatbik edecek diğer bir kabineyi mevki-i iktidara getirmeğe âzim bulunduklarından da, gafil değildik ve bunun için de, Ali Rıza Paşa Kabinesini, ehvenişer buluyorduk. Bir de, Ferit Paşa'nın sukutundan sonra, yeni kabine ile anlaşmak için, geçen dört, beş gün zarfında bazı taraflardan, mümkün olduğu kadar çabuk uyuşmak hususunda alınmış olan tavsiyeler de, bizce nazar-ı dikkatte tutulması icap eden mana ve mahiyette idi. Binaenaleyh maksada emniyetle vâsıl oluncaya kadar, lüzum görülürse, biraz da fedakârlık yapmak zaruretini hissediyorduk.

Mahmut Bey'e yazdığım şifrede bu noktalar da ima edilmişti *(Ves. 173)*.

Cemal Paşa'ya verdiğim cevabı aynen arzedeceğim :

Şifre
Mahsustur, aceledir — Amasya, 24/10/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C : 21/10/1919 tarih ve 419 numaralı şifreye :

Ankara'dan, vali hakkında vukubulmuş olan müracaat ve istirhamın, esbab-ı atiyeden neş'et ettiği anlaşılmıştır.

Şöyle ki; Dersaadet'ten alınan mevsuk haberlerde İngilizler ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ve İtilâf ve Hürriyet ve Nigehbancıların Hıristiyan anasıriyle teşrik-i mesai eyledikleri ve Anadolu'ya birçok muhalifler sevkederek teşkilât-ı milliyeyi ihlâl ve hükûmet-i seniyeyi ıskat teşebbüsatına giriştikleri ve bu erbab-ı mefsedetin Adapazarı ve Bursa'dan hareket eyledikleri bildirildiği gibi Adapazarı'nda da son günlerde bazı fiiliyat görülmesi mucib-i endişe olmuştur. Konya'ya gönderilen Vali

Gerçekten, başta Müftü Efendi olduğu halde (şimdi Diyanet İşleri Başkanı bulunan sayın Rifat Efendi Hazretleri idi) Ankaralılar, protesto niteliğinde olarak İstanbul Hükümetine başvurmuşlardı.

Ankara'yı yatıştırarak, hükümet erkini kırmamak için, telgraf başında birçok öğütlemelerde bulundum. Fakat, Ankara'nın haklı olduğunu kabul etmemek elde değildi. Sonunda, Cemal Paşa aracılığı ile hükümete yazdığım telyazısından söz ederek, alınacak yanıta değin durumun iyi idare edilmesini Ankara'da Kolordu Komutanı vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Burada, yeri gelmişken bir gerçeği bilginize sunmak uygun olur. Biz, Heyeti Temsiliye, hükümetin durumunu ve içyüzünü pek güzel anlamıştık. Hükümet üyelerinden kimilerinin hükümete girmekten pişman olduklarını ve bu gibilerin çekilmek için neden aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka iç ve dış düşmanların ve Padişahın, birlik olarak, Ali Rıza Paşa Hükümeti yerine kendi görüşlerini açıktan açığa ve çabucak uygulayacak başka bir hükümeti iş başına getirmeye kararlı bulunduklarını da bilmiyor değildik; bunun için de, Ali Rıza Paşa Hükümetini daha katlanılabilir[1] buluyorduk. Bir de, Ferit Paşa'nın düşmesinden sonra yeni hükümetle anlaşmak için geçen dört beş gün içinde bazı kişilerin, elden geldiğince çabuk uyuşmamız yolunda yaptıkları öğütlemeler de dikkate alınacak anlam ve nitelikte idi. Bundan dolayı, amaca güvenle ulaşıncaya değin, gerekirse kimi isteklerimizden vazgeçmek zorunluluğunu duyuyorduk.

Mahmut Bey'e yazdığım şifrede bunlar da sezdirilmişti. *(belge: 173)*

Cemal Paşa'ya verdiğim yanıtı olduğu gibi bilginize sunacağım:

Şifre
Özeldir, ivedidir Amasya, 24.10.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Y : 21.10.1919 gün ve 419 sayılı şifreye :

Ankara'dan, Vali için yapılan başvurunun ve ileri sürülen dileğin, aşağıdaki nedenlerden doğduğu anlaşılmıştır.

Şöyle ki: İstanbul'dan alınan güvenilir haberlerde İngilizler ile İngiliz Muhipler Cemiyeti, İtilâf ve Hürriyet ve Nigehbancıların Hıristiyan azınlıklarla işbirliği yaptıkları ve Anadolu'ya birçok bozguncular göndererek ulusal örgütleri bozmaya ve İstanbul Hükümetini düşürmeye giriştikleri; bu karıştırıcı kişilerin Adapazarı ve Bursa'dan yola çıktıkları bildirildiği gibi, Adapazarı'nda da son günlerde bazı eylemler döndüğünün görülmesi kaygı doğur-

[1] ehveni şer.

Suphi Bey'in İngiliz Muhipler Cemiyeti İstanbul heyet-i idaresi azasından olduğunu, Konya'da Refet Bey'e ifade eylemiş bulunduğunun şüyuu, hâsıl olan tereddüdü teşdid eylemiştir. Ankara vilâyetine tayin olunan Ziya Paşa'nın meslek ve namusu hakkında bir şey denemezse de kendisinin ehliyet ve iktidarı da meşkûk görüldüğünden Ankara vilâyeti gibi teşkilât ve harekât-ı milliyemizin en mühim merakizinden biri olan mahalde daha henüz vaziyetler tavazzuh edip sükûnet ve emniyet-i tamme husul bulmadan, buradaki mühim vaziyetin resikârına tamamen, mücerrep olmayan âciz bir valinin tayini mucib-i tereddüt olmuştur. Ankara'da bulunan vali vekili ve kumandan ile Heyet-i Temsiliye arasında cereyan eden muhaberat üzerine, hükûmet-i hazıranın, herne suretle olursa olsun, evamirine ve icraatına münkat olmak tabiî görülmüş ve o yolda hareket edilmiş ise de, doğrudan doğruya ahali, tasavvur ettikleri tehlikeye karşı verilen teminatı gayrikâfi görerek, emniyet-i tamme husulüne kadar kendilerince amal-i milliyeye mutavaatı mücerrep bulunan vali vekilinin idame-i memuriyetini elzem addederek, doğrudan doğruya hükûmete müracaat eylemişlerdir. Son iş'ar-ı devletleri üzerine, Ankara'da icap edenlerle tekrar müdavele-i efkâr edilmiş, hatta mehaziri olsa dahi, mahza nüfuz-ı hükûmeti haleldar etmemek için, Ziya Paşa'nın hüsn-i kabulünün teminine çalışılmıştır. Ancak, mehalikten ve mefsedetkârane cereyan eden ahvalden, fevkalâda mütevahhiş olan halkı tatmin etmek mümkün olamamıştır.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri, içinde bulunduğumuz vaziyetin nezaket ve ehemmiyetini, düşmanlarımızın nekadar iblisane ve faalâna sarf-ı mesai eylemekte olduklarını takdir buyurdukları şüphesiz bulunduğuna göre ve makam-ı nezareti yeni teşrif buyurmuş olmaları itibariyle lâyik-ı istihdam olan memurini tanımakta mazur oldukları gibi Âdil Bey'in dahi müsteşarlığını yapmış olan Keşfi Bey'in, el'an müsteşarlık makamında bulunması nazar-ı dikkate alınınca bilhassa rüesa-yi memurinin tayininde ne dereceye kadar iltizam-ı basiret olunması tahakkuk eder. Binaenaleyh Ziya Paşa'nın şimdilik izam olunmaması hususunun temin buyurulmasına delâlet-i samileri ve neticesinin emr ü inba buyurulması maruz ve müsterhamdır.

Mustafa Kemal

Efendiler, Ali Fuat Paşa, 28 Teşrinievvel 1919 tarihli bir şifresiyle, İstanbul'daki teşkilâtımızın namına gönderdikleri bir telgrafı bildirdi.

Bu telgrafta verilen malûmat mühimdi.

Çerkez Bekir'in ihdas ettiği malûm vak'a, Adapazarı ve civarında Kuva-yi Milliye aleyhinde mebde-i isyan telâkki edilmiş. Bundan ne suretle istifade olunacağı hakkında «zât-ı şahane, Ferit Paşa, Âdil Bey ve Sait Molla ile Ali Kemal Beyden mürekkep» bir heyet birtakım tasavvuratta bulunmuşlar.

Bu telgrafta, yukarda ismi geçen, Hikmet hakkında da izahat veriliyordu. Bu Hikmet, iki ay mukaddem Amasya'dan Adapazarı'na gelmiş. O havalide ötedenberi kendisine ve ailesine muhalif olanların teşkilât-ı milliyeye dahil olduğunu anlamış. Hikmet Bey, Amasya'dan geldiğini ve beni tanıdığını ve teşkilât-ı milliyeye ancak kendisinin mezun olduğunu ileri sürerek, Sıvas'la muhabereye kalkışmak ister. Muhalif taraf mâni olur. Hikmet, muhalif teşkilât yapar. Bunu hisseden Sait Molla, Hikmet'i elde edecek çareyi bulur. Kendisini Hıristiyanlar aleyhinde bir isyana teşvik eder.

muştur. Konya'ya gönderilen Vali Suphi Bey'in, İngiliz Muhipler Cemiyeti İstanbul Yönetim Kurulu üyelerinden olduğunu Konya'da Refet Bey'e söylemiş bulunduğunun yayılmış bulunması, uyanan kuşkuyu artırmıştır. Ankara Valiliğine atanan Ziya Paşa'nın tutumu ve doğruluğu üzerine bir şey denemezse de, kendisinin iş başarma gücüne ve yeterliğine güvenilemediğinden, Ankara ili gibi ulusal örgütlerin ve ulusal eylemin en önemli merkezlerinden biri olan yerde daha durum aydınlanıp dirlik ve tam güven sağlanmadan, buradaki önemli işlerin başına hiç denenmemiş, yetersiz bir valinin atanması duraksama yaratmıştır. Ankara'da bulunan Vali Vekili ve Komutan ve Heyeti Temsiliye arasında yapılan yazışmalarda şimdiki hükümetin, nasıl olursa olsun, emirlerine ve yürütümüne uymak gerektiği üzerinde durulmuş ve o yolda davranılmış ise de; doğrudan doğruya halk, sezdikleri tehlikeye karşı verilen inancayı yetersiz görerek, tam güven sağlanıncaya değin, ulusal isteklere uygun iş gördüğü kendilerince deneme ile anlaşılmış bulunan Vali Vekilinin görevinde bırakılmasını gerekli sayıp hükümete başvurmuşlardır. Son bildiriminiz üzerine, Ankara'da gerekenlerle yeniden görüşüldü; sakıncaları olsa bile, hükümet erkini kırmamak için, Ziya Paşa'nın kabul olunmasını sağlamaya çalıştık. Ancak, tehlikelerden ve geçmekte olan karıştırıcı olaylardan çok korkmuş bulunan halkı inandıramadık.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin, içinde bulunduğumuz durumun ağırlığını ve önemini düşmanlarımızın da ne denli şeytanca ve sıkı çalışmakta olduklarını anlamış bulunduğu kuşku götürmez; ancak, nazırlık görevine yeni başladıklarından, çalıştırılmaya değer memurları daha tanıyamamış olacakları da bir gerçektir. Üstelik, Âdil Bey'in de müsteşarlığını yapmış olan Keşfi Bey'in şimdi gene müsteşarlık görevinde bulunduğu göz önüne alınınca, özellikle büyük görevlilerin atanmasında ne ölçüde sağgörüye uygun iş yapılacağı ortaya çıkar. Bundan dolayı, Ziya Paşa'nın şimdilik gönderilmemesinin sağlanmasına aracı olmanızı ve sonucunun bildirilmesini çok rica ederim.

Mustafa Kemal

Baylar, Ali Fuat Paşa, 28 Ekim 1919 günlü bir şifre ile İstanbul'daki örgütümüzden benim adıma gelen bir teli bildirdi. Bu telde verilen bilgiler önemli idi.

Çerkez Bekir'in çıkardığı, bilinen olay, Adapazarı ve çevresinde Kuvayı Milliye'ye karşı ayaklanma başlangıcı sayılmış. Bundan ne yolda yararlanılacağını görüşmek üzere Padişah, Ferit Paşa, Âdil Bey ve Sait Molla ile Ali Kemal Bey'den meydana gelen bir kurul, birtakım tasarlamalarda bulunmuşlar.

Bu telyazısında, yukarda adı geçen Hikmet üzerine de bilgi veriliyordu. Bu Hikmet, iki ay önce Amasya'dan Adapazarı'na gelmiş. O çevrede öteden beri kendisine ve ailesine karşı olanların ulusal örgüte girdiklerini anlamış. Hikmet Bey, Amasya'dan geldiğini ve beni tanıdığını, ulusal örgüt kurma izninin ancak kendisine verilmiş olduğunu ileri sürer. Sıvas'la haberleşmeye girişmek ister. Karşı taraf engel olur. Hikmet, karşıt örgüt kurar. Bunu sezen Sait Molla, Hikmet'i elde edecek çareyi bulur. Kendisini Hıristiyanlara karşı bir ayaklanmaya kışkırtır.

Efendiler, Hikmet hakkında ve düşmanlarımızın Hıristiyanlar aleyhinde hareket tertiplerine dair verdiğim malûmat, bilâhare temas edeceğimiz bazı vaziyetlerin sühuletle anlaşılmasına yarayacağı için, zait addolunmamasını rica ederim *(Ves. 174, 175)*.

Efendiler, bu malûmat üzerine Cemal Paşa'ya yazdığım telgrafın aynen manzur-ı âlileri buyurulmasını arzu ederim :

Şifre Sıvas, 31/10/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Adapazarı havalisinde, hükûmet ve teşkilât-ı milliye aleyhinde cereyan eden vak'a malûm-ı samileridir. Bu vak'a, vahdet-i milliyenin azmi ve hükûmet-i seniyenin tedabir-i musibe ve kat'iyesi sayesinde bertaraf edilmiş ise de henüz oralarda tohm-ı fesat mevcut bulunmaktadır. Milletin vahdeti karşısında, tamamen mahv ü nabut olacağına şüphe yoktur. Ancak bu harekât-ı mefsedetkâranede, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazır-ı sabıkı Âdil ve esbakı Ali Kemal Beyler ve Sait Molla'nın müşevvik ve mürettip oldukları anlaşılmıştır. Kendi hiyanet-i vataniyelerinden başka maruzulesami zevat, gayet büyük ve tehlikeli bir hata daha irtikâp eylemişlerdir. O da, teşebbüsat-ı mel'anetkâranelerinden gûya zat-ı akdes-i humayunun da malûmattar olduğunu işaa etmek gibi bir denaet-i kübradır. Kabine heyet-i muhteremesinden, kemal-i hulûs ile, rica ederiz. Vakt ü zamaniyle keyfiyeti suret-i münasibede zat-ı pak-i hümayuna arzeylesinler. Milletin ve teşkilâtının bu gibi eracife elbette atf-ı ehemmiyet eylemeyeceği bedidardır. Erbab-ı mefsedetin, yalanlarla, vahdet-i milliyeyi lekedar etmek istediklerini ileri sürerek, mahallinde hükûmet-i seniye tarafından resmen tekzibi suretiyle her türlü suitefehhümün izalesi ve bu eşhas-ı muzırra hakkında tetkikat-ı lâzime bilifa takibat-ı kanuniyeye tevessül kılınması hayatî bir mesele addolunmaktadır Efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesini tutmak kararı

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesinin malûmumuz olan mahiyet-i terkibine rağmen muhafazasına ve mümkün olduğu kadar takviyesine neden lüzum görüldüğünü bir nebze ima etmiştim.

Amasya'dan Sıvas'a avdetimizden sonra, Heyet-i Temsiliye ve diğer mevcut rüfeka ile aktettiğimiz içtimada Amasya mülâkatı ve saire hakkında arkadaşlara uzunuzadıya izahat verdim. Bu içtimada, Heyet-i Temsiliye Mukarreratı Nizamnamesinin 29 Teşrinievvel 1919 günü müzakeresine ait sahifesinde, aynen mukayyet olan şu kararı tespit ettik :

Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, nazar-ı şahanede bir mevki tutmak isteyen zevattan oldukları, kısmen harekât-ı milliyeye lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, maahaza, zât-ı şahanenin ilk fırsatta, bunları ıskat ile yerine istibdadı idame edebilecek bir heyet getirmek isteyeceği cihetle, Meclis-i Milli teşekkül edip vezaif-i teşriiyesini ifaya mübaşeret edinceye kadar, Heyet-i Temsiliyenin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu kabul olundu.

Baylar, Hikmet üzerine ve düşmanlarımızın Hıristiyanlara karşı kurdukları düzenler üzerine verdiğim bilgi, daha sonra dokunacağımız bazı durumların kolaylıkla anlaşılmasına yarayacağından gereksiz sayılmamasını rica ederim. (*belge: 174, 175*)

Baylar, bu bilgiler üzerine Cemal Paşa'ya çektiğim teli, olduğu gibi görmenizi isterim :

Şifre Sıvas, 31.10.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Adapazarı dolaylarında hükümete ve ulusal örgütlere karşı meydana gelen olayı biliyorsunuz. Bu olay, ulusal birliğin dayancı ve yüce hükümetin kesin ve yerinde önlemleri ile bastırılmış ise de daha oralarda bozgunculuk tohumu vardır. Ulusun birliği karşısında, büsbütün ortadan kalkacağına kuşku yoktur. Ancak, bu bozgunculuk olaylarını Damat Ferit Paşa, Eski Dahiliye Nazırı Âdil ve daha önceki Dahiliye Nazırı Ali Kemal beylerle Sait Molla'nın düzenledikleri anlaşılmıştır. Adları bildirilen bu kişiler, kendilerinin yaptıkları vatan hainliğinden başka, çok büyük ve tehlikeli bir yanlış iş daha yapmışlardır. O da bu haince işlerinden sanki yüce Padişahımızın da bilgisi olduğu söylentisini yaymak gibi bir büyük alçaklıktır. Sayın hükümet üyelerinden tam bir yürek temizliği ile rica ederiz. Zamanında durumu, uygun bir yolla yüce Padişaha bildirsinler. Ulusun ve örgütlerinin bu gibi uydurma ve yalan sözlere önem vermeyeceği açık bir gerçektir. Bozguncuların, yalanlarla ulusal birliği bozmak istedikleri ileri sürülerek, olayın geçtiği yerlerde söylentilerin hükümetçe resmi olarak yalanlanmasını; böylece her türlü yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılmasını ve bu dokuncalı kişiler üzerinde gereken inceleme yapılarak yasa yoluyla kovuşturmaya girişilmesini çok önemli bir sorun saymaktayız efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Hükümetini tutma kararı

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümetinin kuruluş niteliğini bildiğimiz halde tutmayı ve elden geldiğince desteklemeyi neden gerekli gördüğümü bir parçacık anlatmıştım.

Amasya'dan Sıvas'a dönüşümüzden sonra, Heyeti Temsiliye ve orada bulunan öteki arkadaşlarımızla yaptığımız toplantıda Amasya buluşması ve başka konular üzerinde arkadaşlara uzun uzadıya açıklamada bulundum. Bu toplantıda, Heyeti Temsiliye karar tutanaklarının 29 Ekim 1919 günkü görüşmelerle ilgili sayfasında, olduğu gibi yazılı olan şu kararı aldık :

"Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin yetersiz, Padişahın gözüne girmek isteyen kişilerden oldukları; kimisinin ulusal eylemden yana, kimisinin de buna karşı oldukları; bununla birlikte Padişah, kısa zamanda bunları düşürerek yerine zorbalığı sürdürebilecek bir hükümet getirmek isteyeceğinden, Meclisi Milli kurulup yasama görevini yapmaya başlayıncaya değin Heyeti Temsiliye'nin bu hükümeti tutmasının yurt ve ulus için hayırlı bir iş olduğu kabul olundu."

Filhakika, bu kararımızı tatbik ettik. Bunu teyit eden bir hususu, bu münasebetle arzedeyim : İstanbul'daki teşkilâtımız, mevsuk istihbarata müstenit olduğunu bildirdiği bazı malûmatı, 31 Teşrinievvel 1919 tarihinde, bize iblâğ etti. O malûmat şu idi :

«İki gündenberi, Kiraz Hamdi Paşa mabeyne gidiyor, iki üç saat huzurda kalıyor ve şu karar tespit olunuyor. Müşür Zeki Paşa taht-ı riyasetinde bir kabine teşkil edilecek, Hamdi Paşa Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dahiliye, Eşref, Mahir Sait ve saire diğer nezaretleri alacaktır. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Sait'e henüz teklifat olmamıştır. Zât-ı şahane, Ali Rıza Paşa'ya, vakt-i münasibinde belki bugünlerde, istifa teklif edecektir. Bu meselede, evvelce faaliyetinden bahsolunan blok, bir cemiyet-i hafiye vardır.» Bu malûmat üzerine, Cemal Paşa'ya, 2 Teşrinisani 1919 da, sadrazamın hiçbir sebep ve bahane ile mevkiini terketmemesi lüzum-ı kat'îsinin bildirilmesi ve bu takdirde bütün memleketin İstanbul ile suret-i kat'iyede kat'ı alâka edeceği bildirildi *(Ves. 176)*. Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün kumandanlara da, vaziyetten ve Cemal Paşa'ya yazılan telgraftan malûmat verildi ve vaziyetten temasta bulunulan Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerini haberdar etmek lüzumu da bildirildi *(Ves. 177)*.

Efendiler, Salih Paşa'nın, İstanbul'a avdeti üzerine, 21 Teşrinievvel tarihli protokolda mezkûr olan ve mühim olduğunu maruzatım sırasında işaret eylediğim nokta üzerinde, yani Meclis-i Meb'usanın mahall-i içtimaı hakkında, hükûmetle aramızda münakaşa başladı. Hükûmetin Cemal Paşa vasıtasiyle yazdıkları, bizim dermeyan ettiğimiz mütaleat, bir defa daha, mütaleaya değer itikadındayım. Bu muhaberatımızın esasını Büyük Millet Meclisinin ilk içtimaına ait zabıtnamede görebileceğiniz cihetle burada, ondan tekrar bahsetmeyeceğim.

Ancak, Efendiler, bu husustaki muhaberat ve münakaşat, yalnız hükûmet-i merkeziye ve Cemal Paşa ile cereyan etmekle kalmıyor. Bütün memleketin ve bilhassa İstanbul'daki teşkilâtımızın, bu meseleye dair nokta-i nazarını anlamak icap ediyordu. Burada, bu cihetlere müteallik bazı malûmat arzedeceğim.

Akt-i sulha kadar İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve meb'us olmamaklığımız tavsiyesi

İstanbul teşkilâtımızdan, 13 Teşrinievvel 1919 tarihinde vukubulmuş olan ilk istimzaç telgrafımıza verdikleri 20 Teşrinievvel 1919 tarihli cevapta, «meb'usanın İstanbul'da toplanmasında bir mahzur ve tehlike olmadığı Düvel-i İtilâfiyenin herhangi bir hareketlerinin cihan-ı medeniyete karşı suitesir yapacağının imkân dahilinde görüldüğü» beyanına; yalnız «kuvve-i teşriiye, hal-i hazır salâhiyetinin tevsiine teşebbüs ederse, zât-ı şahanenin Meclisi feshetmeğe kalkışması ve

Gerçekten bu kararımızı uyguladık. Bunu doğrulayan bir olayı yeri gelmişken bilginize sunayım : İstanbul'daki örgütümüz, güvenilir kaynaklara dayandığını bildirdiği bazı bilgileri, 31 Ekim 1919 gününde, bize ulaştırdı. O bilgiler şunlardı :

"İki günden beri, Kiraz Hamdi Paşa Saraya gidiyor, iki üç saat Padişahın yanında kalıyor ve şu karar alınıyor : Müşir Zeki Paşa'nın başkanlığında bir hükümet kurulacak, Hamdi Paşa Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dahiliye Nazırı olacak; Eşref, Mahir Sait ve başkaları öteki nazırlıkları alacaklardır. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Sait'e daha öneride bulunulmamıştır. Padişah, Ali Rıza Paşa'ya, uygun bir zamanda, belki bugünlerde çekilmesini söyleyecektir. Bu işin içinde daha önce çalışmalarından söz edilen birleşik bir gizli dernek vardır."

Bu bilgiler alınınca, Cemal Paşa'ya 2 Kasım 1919'da, Sadrazamın hiçbir nedenle yerini bırakmamasının kesinlikle gerektiği, bunun kendisine duyurulması; yoksa bütün yurdun İstanbul ile kesin olarak ilgisini keseceği bildirildi. *(belge: 176)* Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün komutanlara da durumdan ve Cemal Paşa'ya çekilen telden bilgi verildi. İlişki kurulmuş olan Müdafaai Hukuk Merkez kurullarına da bu konuda bilgi verilmesi gerektiği bildirildi. *(belge: 177)*

Baylar, Salih Paşa'nın İstanbul'a dönüşü üzerine, 21 Ekim günlü protokolda yazılı ve önemli olduğuna önceki sözlerim arasında işaret ettiğim nokta üzerinde, yani Meclisi Milli'nin toplantı yeri üzerine hükümetle aramızda tartışma başladı. Hükümetin Cemal Paşa aracılığı ile yazdıkları, bizim ileri sürdüğümüz düşünceler, bir kez daha gözden geçirilmeye değer sanırım. Bu yazışmalarımızın esaslarını Büyük Millet Meclisinin ilk toplatı tutanaklarında görebileceğiniz için burada ondan bir daha söz etmeyeceğim.

Ancak baylar, bu konudaki yazışma ve tartışmalar, yalnız İstanbul Hükümeti ve Cemal Paşa ile yapılmakla kalmıyor, bütün ülkenin ve özellikle İstanbul'daki örgütlerimizin bu konu ile ilgili görüşünü anlamak gerekiyordu. Burada, bu işlerle ilgili bazı bilgiler sunacağım.

Barış yapılıncaya değin İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve milletvekili olmamaklığımız öğüdü

İstanbul'daki örgütlerimizin düşüncelerini öğrenmek için 13 Ekim 1919 günü çektiğimiz ilk tele verdikleri 20 Ekim 1919 günlü yanıtta : "Milletvekillerinin İstanbul'da toplanmalarında bir sakınca ve tehlike olmadığı, İtilâf Devletlerinin herhangi bir davranışlarının uygarlık dünyasına karşı kötü etki yapabileceğinin olanak içinde bulunduğu" bildirildikten sonra, buna : "Yasama gücü şimdiki yetkisini genişletmeye girişirse Padişahın da Meclisi dağıtmaya kalkışması ve bize karşı olanların tehlikeli bir davra-

muhaliflerin tehlikeli vaziyet almaları, Düvel-i Mütelifenin de bundan bilistifade, Zât-ı Devletleri gibi zevata taarruz etmeğe içtisarları muhtemeldir.» haberi ilâve olunuyordu. Bu telgrafın nihayetinde, «bizim akt-i sulha kadar, İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve meb'us olmamaklığımız» tavsiye olunuyordu *(Ves. 178, 179).*

İstanbul'da teşkilât merkezimizden, Kara Vasıf Bey'in gizli ve Şevket Bey'in açık imzasiyle aldığımız 30 Teşrinievvel 1919 tarihli şifrede teşkilâtımıza mensup olanların mütaleatı, birçok zevatın mütalealariyle takviye edilmekte idi. Bu şifrenin birinci maddesi şöyle başlıyordu : «Ahmet İzzet Paşa, sadrazam, harbiye nazırı, erkânıharbiye reisi, nafıa nazırı ve programlara bihakkın sadık ve hadim olan ve sadakatiyle beraber mühim de bir kuvveti bulunan Göz Tabibi Esat Paşa ile ayrıca Rauf Ahmet Bey ve sair zevatla gerek talepleri ve gerek münasebet itibariyle görüştüm. Bütün efkârın itimat[1] ettiği noktalar berveçhiatidir :»

Bundan sonra, bütün efkârın müttehit olduğu noktalar hulâsa ediliyordu :

1) Meclis-i Meb'usanın suret-i mutlakada İstanbul'da içtimaı zaruridir. Yalnız, biz, İstanbul'a gitmemeliyiz. Sadrazam paşa, Meclisin İstanbul'da huzur-ı vicdan ile ittihaz-ı karar eyleyebileceğini, ecanipten söz alarak vadetti. Fakat, yalnız, bizim için teminat almak mümkün olamayacağından meb'us olurlarsa, mezun olarak veyahut meb'us olmayarak, daha âli, mahbub-ı kulûp kalmaları muvafık olur, deniliyordu.

Bir (b) fıkrasında, «zaten hükûmet, aktedilecek muahedede temsil-i nisbiyi ekalliyetlerin hukuku namına kabule mecburdur. Şu halde, Meclis-i Millinin, ekalliyetlerin de yeniden iştiraki için dağıtılıp tekrar toplanması mehafilce kat'iyetle ümit edilmektedir.» gibi yeni bir malûmat veriliyordu.

Bir (c) fıkrasında da «hükûmet hakikaten hüsnüniyet sahibi ve müstağnidir.» teminatı okunuyordu.

2) nci maddede de : «mümkün mertebe sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilâfçı ilâh... çıkarmak» gibi bizim anlayamayacağımız muğlak ve müşevveş bir zihniyetin ifadesine tesadüf ediyorduk. Ondan sonra :

3) üncü maddeyi : «hükûmeti müşkülâta düşürmemek.»

4) üncü maddeyi de : «bize zararı dokunacakları her suretle temin ederek elde etmek istiyorum. Her taraf da, bana bunu tavsiye ediyor. Meselâ, Refi Cevat, sosyalistler gibi» mütaleaları teşkil ediyordu *(Ves. 180).*

[1] Aslında böyle ise de, *ittihat* olmalıdır.

nışta bulunmaları, İtilâf Devletlerinin de bundan yararlanarak sizin gibi yüksek kişilere saldırmaya yeltenmeleri düşünülebilir" sözleri ekleniyordu. Bu telin sonunda : "Bizim, barış yapılıncaya değin İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve milletvekili olmamaklığımız" öğütleniyordu. (*belge : 178, 179)*

İstanbul'daki örgüt merkezimizden Kara Vâsıf Bey'in gizli ve Şevket Bey'in açık imzasıyla aldığımız 30 Ekim 1919 günlü şifrede örgütümüzden olanların düşünceleri, başka birçok kişilerin düşündükleriyle destekleniyordu. Bu şifrenin birinci maddesi şöyle başlıyordu : "Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam, Harbiye Nazırı, Genelkurmay Başkanı, Nafia Nazırı ve programlara gerçekten bağlı ve hizmet eden ve bağlılığı ile birlikte önemli bir gücü de bulunan Göz Hekimi Esat Paşa ile; ayrıca Rauf Ahmet Bey'le ve başkalarıyla gerek istekleri ve gerek ilişkimiz dolayısıyla görüştüm. Bütün görüşlerin birleştiği noktalar aşağıdadır."

Bundan sonra bütün görüşlerin birleştiği noktaları özetliyordu.

Birinci maddede: "Meclisi Mebusan'ın kesin olarak İstanbul'da toplanması zorunludur. Yalnız, biz İstanbul'a gitmemeliyiz. Sadrazam Paşa, Meclisin İstanbul'da vicdan rahatlığı ile kararlar alabileceğine, yabancılardan söz alarak güvence verdi. Ama, yalnız bizim için güvence alınamayacağından, milletvekili olurlarsa izinli olarak ya da milletvekili olmayarak daha yüksek ve gönüllerin sevgilisi kalmaları uygun olur." deniliyordu.

(b) Bölümünde : "Aslında hükümet, yapılacak barış antlaşmasında nispi temsili, azınlıkların hakları adına kabul etmek zorundadır. Şu duruma göre azınlıkların da yeniden seçime katılması için Meclisi Milli'nin dağıtılıp yeniden seçileceği, ilgili çevrelerce kesin olarak umulmaktadır." gibi yeni bir bilgi veriliyordu.

(c) bölümünde de : "Hükümet gerçekten iyi niyetlidir ve bu işe istekli değildir." inancası vardı.

İkinci maddede de : Elden geldiğince, sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilâfçı vb. çıkarmak" gibi bizim anlayamayacağımız çapraşık ve karışık bir görüşün belirtisine rastlıyorduk. Ondan sonra :

Üçüncü maddede : "Hükümeti güç duruma düşürmemek;"

Dördüncü maddede ise : "Bize zararı dokunacakları, her yoldan inandırarak elde etmek istiyorum. Herkes de bana bunu öğütlüyor. Örneğin Refi Cevat, sosyalistler" gibi düşünceler yer alıyordu. *(belge : 180)*

1 ve 4 Teşrinievvel 1919 tarihinde İstanbul'daki teşkilâtımıza uzun mütalea ve tahlilleri havi cevaplar verdik. Bu cevaplarımızda, ezcümle : «Meb'usanın İstanbul'da içtimaı tamamen tehlikeli ve mahzurludur.» dedik ve izah ettik. Cemal Paşa vasıtasiyle hükûmete bildirdiğimiz mütalealan hulâsa eyledik. «Bizim için mevcut tehlikenin, bütün millet vekilleri için varit olduğunu» ispata çalıştık. «Bizim, seyirci mevkiinde kalmamız, behemehal arzu buyuruluyorsa esbab-ı mucibesiyle» iş'arını talep ettik *(Ves. 181)*.

Yalnız, Kara Vasıf Bey'e hitap olan telgrafnamede :

«Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, esasen harekât-ı milliyenin İstanbul'da katliama sebep olabileceği zannında idi. Sözlerinin mesmu olması, evvelemirde bu itikatlarının, tebeddül edip etmediğini bilmekle kaimdir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne gelince; müşarileyhin de mütereddit olduğu meçhulünüz değildir. Abuk Paşa da ayni evsaf ve halet-i ruhiyededir. Göz Tabibi Esat Paşa hakkında kat'î bir fikrim yoktur. Yalnız bazıları bu zatı son derece mahdudülfikir, pek fazla haris-i şan ü şöhret gösteriyorlar. Velhasıl, azim ve fikirlerinde istikrar ve isabet mevcut olmayan ve İstanbul'da düşman tazyiki altında düşünen rical ve zevatın nasayihi şayan-ı tetkiktir.» dedikten ve mevzuubahs mahall-i içtima hakkında tekrar muhtemel mehalik ve mehaziri saydıktan sonra «asıl şayan-ı istiğrap nokta, bizi, malûmülesami iki üç kişiyi teminde izhar-ı aczeden hükûmetin, diğer meb'usları nasıl vikaye edebileceği meselesidir.

Bizde, yavaş yavaş hâsıl olmağa başlayan fikir ve kanaat, maalesef ecnebiler değil, belki onlardan ziyade hükûmet rical-i hazırası ile zevat-ı saireden bazılarının, bizi mahzurlu addeylemekte olmalarıdır.» dedik.

Bundan sonraki fıkraların birinde : «temsil-i nisbinin kabulü zarureti karşısında Meclisin dağıtılmasını şimdiden düşünen bir muhitte, Meclis-i Meb'usanın toplanılmaması lüzumu tabiî görülmek iktiza eder.» zannını ifade ettik.

Bir fıkrada da; hükûmetin müstağni bulunduğu kaydinden bir şey anlayamadığımızı işaret ederek «gayesinin bizi müşkül zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?» sualinden sonra, onların bir fikirlerine cevap olarak da, «muhaliflerin mevki-i iktidara geçmesinden korkmak fayda vermez. Binaenaleyh, bundan dolayı tebdil-i meslek ve meşrep edilemez.» dedik *(Ves. 182)*.

Efendiler, bu muhaberattan ve bu muhaberatta dermeyan olunan mütaleattan sühuletle istinbat olunmakta idi ki; bizim, İstanbul'daki teşkilâtımızın seramedanı, hükûmet ricalinin, şunun, bunun

1 ve 4 Ekim 1919 günlerinde, İstanbul'daki örgütümüze uzun düşünce ve yorumları kapsayan yanıtlar verdik. Bu yanıtlarda başlıca : "Milletvekillerinin İstanbul'da toplanmaları bütünüyle tehlikeli ve sakıncalıdır" dedik ve açıkladık. Cemal Paşa aracılığı ile hükümete bildirdiğimiz görüşleri özetledik. "Bizim için düşünülen tehlikenin bütün milletvekilleri için de var olduğunu" tanıtlamaya çalıştık. "İlle bizim seyirci durumda kalmamız isteniyorsa, gerekçesiyle" bildirilmesini istedik. *(belge : 181)*

Yalnız Kara Vâsıf Bey'e çekilen telde :

"Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, aslında ulusal eylemin İstanbul'da kırıma yol açacağını sanıyordu. Sözlerinin dikkate alınması her şeyden önce bu inanışlarının değişip değişmediğini bilmemize bağlıdır. Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne gelince, onun da kararsız olduğunu bilmez değilsiniz. Abuk Paşa da bu nitelikte ve bu ruhsal durum içindedir. Göz Hekimi Esat Paşa üzerinde kesin bir düşüncem yoktur. Yalnız, kimileri onu son derece dar görüşlü, şan ve üne pek çok düşkün gösteriyorlar. Kısacası, tutumları ve düşünceleri kararlı ve yerinde olmayan ve İstanbul'da düşman baskısı altında düşünen adamların ve başka kişilerin öğütleri üzerinde düşünülmelidir" dedikten ve söz konusu toplantı yeri üzerine akla gelebilecek tehlike ve sakıncaları bir daha saydıktan sonra : "Asıl şaşılacak nokta : bize, adları belli iki üç kişiye güven vermeye gücü yetmeyen hükümetin öteki milletvekillerini nasıl koruyabileceği işidir.

Bizde yavaş yavaş yer etmeye başlayan düşünce ve inanç, ne yazık ki yabancıların değil, belki onlardan daha çok şimdiki hükümet üyeleri ile başka kimselerden kimilerinin bizi sakıncalı görmekte olmalarıdır" dedik.

Bundan sonraki bölümlerin birinde : "Nispi temsîlin kabul edilmesi zorunluğu karşısında Meclisin dağıtılmasını şimdiden düşünen bir çevrede, Meclisi Mebusan'ın toplanmaması gereğini olağan saymak gerekir" görüşünü bildirdik.

Bir de, hükümetin istekli olmadığı sözünden bir şey anlayamadığımızı belirterek : "Amacı, bizi sıkışık zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?" sorusundan sonra, onların bir düşüncelerine yanıt olarak da : "Karşıcılların iş başına gelmelerinden korkmak yarar sağlamaz. Bundan dolayı gidiş ve tutum değiştirilemez" dedik. *(belge : 182)*

Baylar, bu yazışmalardan ve bu yazışmalarda ileri sürülen düşüncelerden kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, bizim İstanbul'daki örgütümüzün başında bulunanlar hükümet üyelerinin, şunun

mütalealarına zebun kalmışlar ve artık port parol olmaktan başka bir vazife ifa etmiyorlardı.

İşte, diğer bir şifre telgrafname ki, 6 Teşrinisani 1919 tarihinde, yazılıyor, fakat şifrenin metnini Kara Vasıf Bey'in mütaleası ve imzası teşkil ediyor ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasiyle geliyordu. Bu şifrede, yine mahall-i içtimadan bahsolunarak bilhassa : «evvelâ mehazir-i siyasiye var. Saniyen mehazir-i idariye var, salisen de imkân-ı içtima yoktur...... Zaruret, hisse hâkim olmalıdır.... Muvafık cevabınızı acilen kabineye iş'ar buyurunuz» sözleriyle tazyik yapılıyor ve «Japon Rıza Bey'le pek yakında iyi haberlerle size mülâki olacağım» tepşiratında bulunuluyordu. «Sulh ü Selâmeti tamamen kazandık demektir. Millî Türk, keza, bizim; Millî Ahrarı yıkıyoruz. Millî Kongre yola gelecek» cümlesiyle de iyi haberlerin nelere, ne gibi vahi şeylere, müteallik olduğunu işarette istical ediliyordu *(Ves. 183)*.

Kara Vasıf Bey'e, 7 Teşrinisani 1919 da, serian Sıvas'a gelmesini yazdım.

Kara Vasıf Bey'in, yine ayni meseleye mütedair gönderdiği, 19 Teşrinisani 1919 tarihli şifresinde uzun mütaleatına istinat ettirdiği muhakeme ve mantığını şu cümlede hulâsa ediyordu :

«Kuva-yi Milliye ile hemfikir olan Meclis, padişaha karşı ilân-ı husumet eylerse, Anadolu kimin arkasından gider?!..... Kuva-yi Milliyeye mi tâbi olsun?!.....

Meclisi Anadolu'da toplamak fikrinden feragat bir fariza-i vataniyedir...» *(Ves. 184)*.

Kumandanlarla fikir müdavelesi

Efendiler, çok mühim olan, bu mahall-i içtima meselesine, hotbehot karar vermek ve bu kararı millete ve intihap olunan meb'uslara tatbik ettirmek, pek hatarnak olurdu. Bu sebeple çok dikkat ve hassasiyetle bütün hususî, umumî efkâr ve hissiyatı tetebbu etmek, temayül-i hakikiyi anlayarak kabil-i icra kararı bulmak zarureti karşısında bulunuyordum.

Bir taraftan gördüğünüz gibi İstanbul ricaliyle muhabere ederken, bir taraftan da, muhtelif vasıtalarla efkâr-ı umumiyeyi istimzaç ediyordum. Vereceğim kararın temin-i tatbikı için ordunun nokta-i nazarını almak da pek mühimdi. Bu sebeple daha teşrinievvelin 29 unda, On Beşinci, Yirminci, On İkinci ve Üçüncü Kolordu Kumandanlarını Sıvas'ta bir içtimaa davet ettim.

Diyarbekir'deki Kolordu Kumandanına, Edirne'deki Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzzet Paşa'ya, Balı-

bunun ileri sürdüğü düşünceler karşısında güçsüz kalmışlardı ve artık onların sözcüsü olmaktan başka bir iş yapmıyorlardı.

İşte başka bir şifre tel ki 6 Kasım 1919 günü yazılıyor ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın imzasıyla çekiliyordu; ama şifrenin içinde Kara Vâsıf Bey'in düşünceleri ve imzası bulunuyordu. Bu şifrede yine toplantı yerinden söz açılarak, özellikle : "Önce siyasal sakınca var. İkincisi, yönetim bakımından sakıncası var, üçüncüsü de toplanma olanağı yoktur. .... Zorunluk, duygulara üstün tutulmalıdır... Uygun cevabınızı tez elden hükümete bildiriniz." sözleriyle baskı yapılıyor ve : "Japon Rıza Bey'le birlikte pek yakında iyi haberlerle sizin yanınıza geleceğim" muştusu veriliyordu. "Sulh ve Selâmet'i[1] büsbütün kazandık demektir. Millî Türk[1] de bizim. Millî Ahrar'ı[1] yıkıyoruz. Millî Kongre[1] yola gelecek" cümlesiyle de iyi haberlerin neler, ne gibi boş şeylerle ilgili olduğunu belirtmekte acele ediliyordu. *(belge : 183)*

Kara Vâsıf Bey'e 7 Kasım 1919'da, tez elden Sıvas'a gelmesini yazdım.

Kara Vâsıf Bey, yine de bu sorunla ilgili olarak gönderdiği 19 Kasım 1919 günlü şifresinde, uzun düşünceleriyle desteklediği yargısını ve mantığını şu cümlede özetliyordu :

"Kuvayı Milliye ile düşünce birliğinde olan Meclis, Padişaha karşı düşmanlığını ilan ederse, Anadolu kimin arkasından gider? Kuvayı Milliye'ye mi uysun?..

Meclisi Anadolu'da toplamak düşüncesinden vazgeçmek bir yurt borcudur...". *(belge : 184)*

Komutanlarla danışma

Baylar, çok önemli olan bu toplantı yeri konusunda, kimseye danışmadan karar vermek ve bu kararı ulusa ve seçilen milletvekillerine uygulatmak pek tehlikeli olurdu. Bundan dolayı, çok dikkatle ve duyarlıkla bütün özel görüşleri ve kamuoyunu incelemek; gerçek eğilimi anlayarak uygulanabilecek kararı almak zorunluğu karşısında bulunuyordum.

Bir yandan, gördüğünüz gibi, İstanbul'un ileri gelenleriyle yazışmalar yaparken bir yandan da, türlü yollarla kamuoyunu yokluyordum. Vereceğim kararın uygulanmasını sağlamak için ordunun görüşünü almak da pek önemli idi. Bu nedenle, daha Ekim ayının 29'unda, On Beşinci, Yirminci, On İkinci ve Üçüncü Kolordu komutanlarını Sıvas'ta bir toplantıya çağırdım.

Diyarbakır'daki Kolordu Komutanına, Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzzet Paşa'ya,

[1] Parti adları.

kesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e de «kendilerini budiyet-i mesafe ve vaziyet-i hususiyeleri icabı davet etmediğimi ve mukarreratı bildireceğimi» yazdım *(Ves. 185, 186)*.

Efendiler, davet olunan kumandanlardan, Salahattin Bey zaten Sıvas'ta idi. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki Kolordu Kumandanının cephe ile bazı mühim vaziyetleri bizzat halli lâzımgeldiğinden ana vekâleten Erkânıharbiyesi Reisi Şemsettin Bey Konya'dan gelip Sıvas'ta toplandılar. Heyet-i Temsiliyeye dahil olan ve olmayıp da refakatlerinden istifade olunan zevat ile ve kumandanların iştirakiyle, 16 Teşrinisani 1919 günü müzakerata başladık. Ruzname-i müzakeratımız şu üç noktaya munhasır olacaktı :

1) Meclis-i Meb'usanın mahall-i içtimaı.

2) Badeliçtima Heyet-i Temsiliye ve teşkilât-ı milliyenin alacağı şekil ve tarz-ı faaliyeti.

3) Paris Sulh Konferansının hakkımızda müspet veya menfi bir karar vermesi haline karşı tarz-ı hareket.

Dört aykırı nokta-i nazar ve aldığımız karar

Efendiler, bu tarihe kadar, Cemiyet heyet-i merkeziyelerimizden, vaki olan istilâmatımıza, vürut eden cevaplar, dört nokta-i nazara ayrılıyordu.

1) inci nokta-i nazara göre; Meclis-i Meb'usanın hariçte içtimaı muvafık görülüyordu.

2) nci nokta-i nazara göre ki, bu nokta-i nazarı serdedenlerin başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi, Saruhan heyetleri bulunuyordu; İstanbul'da.. İstanbul'daki rical ve zevatın hemen kâmilen bu fikirde olduğunu biliyoruz. Padişahın arzusu, hükûmetin ısrarı da bu idi.

3) üncü nokta-i nazar ki, Trakya - Paşaelinin fikri idi : İstanbul civarında..

4) Bir kısım heyet-i merkeziyeler de, Salih Paşa'nın, kanaat-i zatiyelerine istinaden hükûmetin muvafakati halinde, hariçte içtimada bir mahzur görmüyorlardı.

Efendiler, hükûmet-i merkeziye ve onun yardakçılarının, efkâr-ı umumiyeyi ne derece teşettüt ve teşevvüşe uğratmış olduğunu; milletin izhar ettiği, bu ihtilâf-ı efkârdan sühuletle anlamak kabildir.

Artık, bunun üzerine, ısrarın, muzır netayiç vereceğine hükmetmek de müşkül değildir.

Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e de "kendilerini, aradaki uzaklık ve özel durumları dolayısıyla çağıramadığımı ve alınacak kararları bildireceğimi" yazdım. *(belge: 185, 186)*

Baylar, çağrılan komutanlardan Salâhattin Bey zaten Sıvas'ta idi. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki Kolordu Komutanının, cephe ile ilgili bazı önemli işleri kendisinin düzene koyması gerektiğinden, ona vekil olarak Kurmay Başkanı Şemsettin Bey Konya'dan gelip Sıvas'ta toplandılar. Heyeti Temsiliye üyesi olan ve üye olmayıp da toplantıya katılmalarından yararlanılan kişilerle ve komutanlarla toplanarak 16 Kasım 1919 günü görüşmelere başladık. Görüşme gündemimiz yalnız şu üç madde ile sınırlanacaktı:

1 — Meclisi Mebusan'ın toplantı yeri.

2 — Toplantıdan sonra Heyeti Temsiliye ve ulusal örgütün alacağı biçim ve çalışma yöntemi.

3 — Paris Barış Konferansının bizim için olumlu ya da olumsuz bir karar vermesi üzerine nasıl davranılacağı.

Baylar, bu zamana değin, Cemiyet[1] merkez kurullarından sorduklarımıza gelen yanıtlar, dört görüşe ayrılıyordu: Dört aykırı görüş ve aldığımız karar

1 — Birinci görüşe göre, Meclisi Mebusan'ın dışarda toplanması uygun görülüyordu.

2 — İkinci görüşe göre İstanbul'da... Bu görüşü ileri sürenlerin başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi[2], Saruhan[3] kurulları bulunuyordu. İstanbul'daki ileri gelen kişilerin hemen hepsinin bu düşüncede olduğunu biliyoruz. Padişah'ın isteği, hükümetin üstelediği de bu idi.

3 — Üçüncü görüş, İstanbul yakınlarında... Trakya – Paşaeli'nin düşüncesi bu idi.

4 — Bir kısım merkez kurulları da, Salih Paşa'nın kişisel görgüsüne dayanarak, hükümet uygun bulursa dışarda toplanmasında bir sakınca görmüyorlardı.

Baylar, İstanbul Hükümetinin ve onun yardakçılarının, kamuoyunu ne denli ayrılığa ve karışıklığa uğratmış oldukları, ulusun gösterdiği bu görüş ayrılığından kolaylıkla anlaşılabilir.

Artık bunun üzerine, direnmenin zararlı sonuç vereceği kanısına varmak da zor değildir.

[1] Müdafaai Hukuk Cemiyeti.
[2] Merkezi Balıkesir olan sancak.
[3] Merkezi Manisa olan sancak.

Şimdi, 16 Teşrinisani 1919 dan 29 Teşrinisani 1919 tarihine kadar, günlerce devam eden müzakere ve münakaşattan çıkan netayiç ve mukarrerat zaptını aynen nazar-ı ıttıla-ı âlilerinize arzediyorum :

1 — Meclis-i Millinin İstanbul'da içtimaındaki mehazir ve mehalike rağmen, hükûmet-i seniyenin hariçte içtimaına adem-i muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana duçar etmekten içtinaben, İstanbul'da içtimaı zarureti kabul edildi. Ancak atideki tedabirin ittihazı lüzumu takarrür etti :

a) Bilûmum meb'usları vaziyet hakkında tenvir ile münferiden mütalealarını talep etmek.

b) Meb'uslar, İstanbul'a gitmeden evvel, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak Meclis-i Millinin İstanbul'da içtimaına nazaran gerek İstanbul'da ve gerek hariçte alınması lâzımgelen emniyet tedabirini ve programımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun vücuda getirilmesi esbabını tezekkür ve teemmül eylemesi.

c) Teşkilât-ı cemiyeti, süratle teşmil ve tarsin için kolordu kumandanlarının, mıntıka kumandanları ve ahziasker rüesası vasıtasiyle delâlet-i seria-i fiiliyede bulunmaları.

d) Bilcümle rüesa-yı memurin-i mülkiyeden her ihtimale karşı, Teşkilât-ı Milliyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vesait-i mevcudeleriyle teşkilât-ı cemiyeti, taazzuv ettirmeğe sürat-i tevessüllerini talep etmek.

2 — Meclis-i Milli İstanbul'da içtima ettikten sonra, meb'usan, emniyet ve serbesti-i tam ile vazife-i teşriiye eylemekte olduklarını teyit edeceği güne kadar, Heyet-i Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak vazife-i milliyesine devam edecektir. Ancak bilcümle livalardan ve meb'us olan zevattan intihap edilmek üzere birer ve vilâyet ve müstakil livalardan ikişer zatın, nizamnamenin sekizinci maddesine istinaden Heyet-i Temsiliye azası olarak Eskişehir kurbünde cemedilerek, vaziyetin tavzihi ve Meclis-i Meb'usanda suret-i hareketin takriri tezekkür edilecektir. Bu sebeple Heyet-i Temsiliye dahi mahall-i mezkûre intikal edecektir. Bu içtimaı müteakip Heyet-i Temsiliye suret-i münasibede takviye olunduktan sonra diğer zevat İstanbul'a Meclis-i Milliye gideceklerdir. Heyet-i Temsiliyenin, vazifeye devam ettiği müddetçe, teşkilât-ı milliyenin şekil ve tarz-ı faaliyeti, nizamnamede münderiç olduğu gibi olacaktır.

Meclis-i Meb'usan, emniyet-i mutlaka içinde bulunduğunu teyit ettiği zaman, Heyet-i Temsiliye, nizamnamede mevcut salâhiyetine istinaden, Umumî Kongreyi içtimaa davet ederek on birinci madde mucibince, cemiyetin alacağı vaziyet-i atiyenin takarrürünü, Kongrenin kararına terkedecektir. Kongrenin mahall-i içtimaı ve suret-i in'ikadı, o zamanki ahval ve icabata tâbi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile in'ikadı arasında geçecek müddet zarfında Heyet-i Temsiliye, hükûmet-i merkeziye ve Meclis-i Meb'usan riyaseti ile mecburiyet-i kat'iye görmedikçe münasebat-ı resmiyede bulunmaz.

3 — Paris Sulh Konferansı, hakkımızda menfi bir karar verdiği ve hükûmet ve Meclis-i Millice kabul ve tasdik edildiği halde vesait-i seria-i münasibe ile irade-i milliye bilistimzaç nizamnamede musarrah olan esasatın istihsaline çalışılacaktır.

Mustafa Kemal

Rüstem *Mazhar Müfit* *Ali Fuat* *Hüsrev* *Hüseyin Rauf*

Kâzım Karabekir *Hakkı Behiç* *Hüseyin Salâhattin*

İbrahim Süreyya *Bekir Sami* *Ömer Mümtaz* *Vasıf*

K. 12 Erkânıharbiye Reisi

Şemsettin

Şimdi 16 Kasım 1919'dan 29 Kasım 1919 gününe değin, günlerce süren görüşme ve tartışmalardan çıkan sonuçlarla varılan kararların tutanaklarını, olduğu gibi yüksek bilginize sunuyorum :

1 — Meclisi Milli'nin İstanbul'da toplanmasında sakıncalar ve tehlikeler olduğu halde, toplantının İstanbul dışında yapılmasını hükümet uygun bulmadığı için ve ülkeyi sarsıntıya uğratmaktan çekinerek, İstanbul'da toplanma zorunluğu kabul edildi. Ancak, aşağıdaki önlemlerin alınması gerektiği kararlaştırıldı :

a) Bütün milletvekillerini durum üzerinde aydınlatarak teker teker düşüncelerini sormak.

b) Milletvekillerinin, İstanbul'a gitmeden önce Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak, Meclisi Milli, İstanbul'da toplanacağına göre, gerek İstanbul'da ve gerek dışarda alınması gerekli güvenlik önlemlerini ve programımızın esaslarını savunacak güçlü bir grubun kurulması çarelerini düşünüp görüşmeleri.

c) Cemiyetin örgütlerini çabucak yaymak ve güçlendirmek için kolordu komutanlarının, bölge komutanları ve askerlik şubesi başkanları aracılığı ile çabuk ve eylemli yardımda bulunmaları.

ç) Sivil örgütlerin başında bulunan bütün yüksek görevlilerden – ne olur ne olmaz diye – ulusal örgüte bağlı kalacaklarına söz almak ve kendilerinin, ellerinde bulunan bütün araçlarla Cemiyetin örgütlerini kurmaya ivedilikle girişmelerini istemek.

2 — Meclisi Milli İstanbul'da toplandıktan sonra milletvekillerinin tam güvenlik ve serbestlik içinde yasama görevlerini yapmakta olduklarını doğrulayacakları güne değin Heyeti Temsiliye, şimdiye dek olduğu gibi, dışarda kalarak ulusal ödevini yapacaktır. Ancak, bütün sancaklardan birer, illerle bağımsız sancaklardan ikişer olmak üzere milletvekilleri arasından seçilecek kişiler, tüzüğün sekizinci maddesi gereğince Heyeti Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınında toplanacaklar; burada durumun açıklanması ve Meclisi Mebusan'daki yöntemimizin belirtilmesi ile ilgili görüşmeler yapılacaktır. Bunun için, Heyeti Temsiliye de oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra Heyeti Temsiliye'nin üye sayısı uygun şekilde artırılacak, öteki milletvekilleri İstanbul'a Meclisi Milli'ye gideceklerdir. Heyeti Temsiliye'nin görevde bulunduğu sürece, ulusal örgütlerin kuruluşu ve çalışma yöntemi, tüzükteki gibi olacaktır.

Meclisi Mebusan tam güvenlik içinde bulunduğunu doğruladığı zaman Heyeti Temsiliye, tüzükteki yetkisine dayanarak Genel Kongreyi toplantıya çağırıp, on birinci madde gereğince, Cemiyetin ileride alacağı durumun belirtilmesini Kongrenin kararına bırakacaktır. Kongrenin nerde ve nasıl toplanacağı o zamanki duruma bağlı olacaktır. Kongrenin toplantıya çağrıldığı zaman ile toplanması arasında geçecek süre içinde Heyeti Temsiliye, İstanbul Hükümeti ve Meclisi Mebusan Başkanlığı ile kesin zorunluk görmedikçe resmi ilişkide bulunmaz.

3 — Paris Barış Konferansı, bizim için olumsuz bir karar verir ve Hükümet ile Meclisi Milli'ce bu karar kabul edilirse, en uygun yolla ve çabuk olarak ulusal iradeye başvurulacak ve tüzükte açıklanmış olan esasların gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.

Mustafa Kemal

Rüstem **Mazhar Müfit** **Ali Fuat** **Hüsrev** **Hüseyin Rauf**

Kâzım Karabekir **Hakkı Behiç** **Hüseyin Salâhattin**

İbrahim Süreyya **Bekir Sami** **Ömer Mümtaz** **Vâsıf**

12'*ci Kolordu Kurmay Başkanı*

Şemsettin

Meb'uslara verilen talimat

Efendiler, bu mukarrerat mucibince, meb'usları tenvir için, verdiğimiz malûmat ve talimatı aynen arzedeceğim.

İntihap olunan meb'uslara iblâğ edilen malûmat ve talimat, şudur:

Madde 1 —İstanbul'un Düvel-i İtilâfiye ve bilhassa İngiliz kuva-yi berriyesinin taht-ı işgalinde ve kuva-yi bahriyesinin taht-ı muhasarasında olduğu ve kuva-yi inzibatiyesinin ecanip elinde ve muhtelit bir surette bulunduğu malûmdur. Bundan başka, Rumların kendilerinden İstanbul meb'usu namiyle kırk kişi intihap ettikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan rüesa ve kumandanları taht-ı idaresinde olmak üzere, hafi polis ve kuvve-i ihtilâliye teşkilâtı yaparak, devletimize an-ı lâzımında asi bir vaziyet alacakları tahakkuk etmiştir. Hükûmetin İstanbul'da maatteessüf mukayyet olduğunu itiraf eylemek mecburiyeti vardır. Bu esbabtan naşi, Meclis-i Millinin mahall-i içtimaını münakaşa etmek gibi bir mesele tahaddüs eylemiş bulunuyor. Meclis-i Milli İstanbul'da in'ikad eylediği takdirde, meb'usanın ifa edecekleri vazife-i vataniye nazar-ı dikkate alınırsa, mehalike maruz kalmalarından cidden tevahhuş olunur. Filhakika, İtilâf Devletlerinin mütareke ahkâmını bozarak ve sulhun takarrürüne intizara lüzum görmeksizin, vatanımızın aksam-ı mühimmesini işgal ve anasır-ı Hıristiyaniyeye hukukumuza tecavüz fırsatını bahşeylemek suretiyle, vukubulan hakşikenane muamelâtını, tenkit ve ret ile tamamiyet-i mülkiye ve masuniyet-i istiklâlimizi azimkârane bir surette talep ve müdafaa edecek olan heyet-i meb'usanın dağıtılması ve azasının tevkif veya iclâ edilmesi müstebat değildir. Kars'ta in'ikat eden İslâm Şûra-yi Millisine İngilizlerin yaptıkları gibi. İntihabata iştirak eylememiş olan anasır-ı Hıristiyaniyenin ve onlara peyrev olan İngiliz Muhipler ve Nigehban Cemiyetlerinin, bu hususta düşmanların amalini tervicen her türlü fenalığa tasaddi eyleyebilecekleri de varid-i hatırdır. Binaenaleyh Meclis-i Millinin İstanbul'da içtimaı, meclisten intizar olunan vazife-i ciddiye ve tarihiyenin ifasını akim bırakacağı ve Meclis-i Milli, devlet ve milletin timsal-i istiklâli olduğundan ana vurulacak darbe ile istiklâlimizin de ranhedar edileceği müstağni-i arzdır. Kabine namına Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile müzakeratta bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri dahi, bu hakayıkı derpiş ile Meclis-i Millinin İstanbul'un haricinde emin bir mahalde içtimaı lüzumuna vicdanen ve fikren kanaat hâsıl etmiş ve bu husustaki muvafakatini imzası tahtında teyit eylemiştir. Meclis-i Millinin düşman tesirinden azade ve emniyet-i mutlakayı haiz bir mahalde içtimaı halinde, İstanbul'da içtimaına nazaran mutasavver bilcümle mehazir, bertaraf edilmiş olacağı gibi makam-ı hilâfet ve saltanatın tehlikede bulunduğunu cihan efkâr-ı umumiyesine ve betahsis âlem-i İslâma fiilen ihsas etmiş olacak ve istiklâl ve mevcudiyet-i milliyemizin aleyhinde suduru memul bir karar karşısında vazaif-i milliye ve vataniyesini ifaya kadir bir halde bulunacak ve İtilâf Devletleri nazarında meclisin mukadderat-ı millete tamamen hâkim bulunduğu daha bariz bir surette izhar olunabilecektir. Meclisin hariçte içtimaında varid-i hatır olan mehazir berveçhiatidir :

Bedhahan İstanbul'dan vazgeçildiği tarzında muzır bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükûmet, İstanbul'da olduğu gibi, meclisle temas ve irtibatında mazhar-ı sühulet olamayacaktır. Meclisin merasim-i iftitahiyesi, zât-ı şahaneyi seyahat külfetine maruz bırakmamak maksadiyle, tevkil buyuracakları bir zat vasıtasiyle olabilecektir. İşte bu mehazire istinat eden hükûmet-i hazıra Meclis-i Millinin hariçte küşadına muvafakat eylememiştir. Bu adem-i muvafakat yüzünden mehazir-i mevcudeye, atideki mahzurlar dahi inzımam eylemekte bulunmuştur :

Milletvekillerine verilen yönerge

Baylar, bu kararlar gereğince milletvekillerini aydınlatmak için verdiğimiz bilgi ve yönergeyi, olduğu gibi bilginize sunacağım.

Seçilen milletvekillerine ulaştırılan bilgiler ve yönerge şudur :

Madde 1 – İstanbul'un İtilâf Devletlerinin, özellikle İngiliz kara kuvvetlerinin elinde ve deniz kuvvetlerince kuşatılmış olduğunu; güvenlik kuvvetlerinin de yabancılar buyruğu altında ve onlarla karma olarak bulunduğunu biliyorsunuz. Bundan başka, Rumların kendi aralarından İstanbul milletvekili adıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunanlı başkan ve komutanların yönetimi altında gizli polis ve ayaklanma örgütü kurarak sırası gelince, devletimize karşı başkaldıracakları anlaşılmıştır. Hükümetin İstanbul'da, ne yazık ki, bağlı olduğunu açıkça söylemek zorunluğu vardır. Bu nedenlerden dolayı, Meclisi Milli'nin toplantı yeri üzerinde tartışmak gibi bir sorun ortaya çıkmış bulunuyor. Meclisi Milli İstanbul'da toplanırsa, milletvekillerinin yapacakları yurt ödevi göz önüne getirilince, tehlikelerle karşılaşmalarından doğrusu korkulur. Gerçekten, İtilâf Devletlerinin Ateşkes Anlaşması hükümlerini bozarak ve barışın yapılmasını beklemeksizin yurdumuzun önemli yerlerini işgal ve Hıristiyan azınlıkların haklarımızı çiğnemelerine fırsat vermek gibi haksız işlerini kötüleyerek ve kabul etmeyerek ülke bütünlüğümüzü ve bağımsızlığımızın korunmasını kesinlikle isteyip savunacak olan Meclisin dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması ya da sürgün edilmesi umulmaz bir iş değildir. Kars'ta toplanan Ulusal İslam Şûrasına İngilizlerin yaptıkları gibi. Seçimlere katılmamış olan Hıristiyan azınlıkların ve onların yolunda giden İngiliz Muhipler ve Nigehban cemiyetlerinin, bu konuda düşmanların isteklerini yerine getirmek üzere her türlü kötülüğe girişebilecekleri de düşünülebilir. Bundan dolayı, Meclisi Milli'nin İstanbul'da toplanmasının Meclisten beklenen gerçek ve tarihsel ödevin yapılmasına engel olacağını ve Meclisi Milli devletin ve ulusun bağımsızlık bayrağı[1] olduğundan, onun vurulması ile bağımsızlığımızın da zedeleneceğini açıklamaya gereklik yoktur. Hükümet adına Amasya'da Heyeti Temsiliye ile görüşmelerde bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri de bu gerçekleri göz önünde tutarak Meclisi Milli'nin İstanbul'un dışında güvenli bir yerde toplanması gerektiği kanısına vicdanı ve aklı ile varmış ve bu işi uygun gördüğünü ilgili belgeyi imzalayarak belirtmiştir. Meclisi Milli, düşman etkisinden uzak ve tam güvenli olan bir yerde toplanmakla, İstanbul'da toplanmasına göre tasarlanmış bütün sakıncaları ortadan kaldıracağı gibi, Halifelik ve Padişahlık makamının tehlikede bulunduğunu dünya kamuoyuna ve özellikle İslam dünyasına eylemli olarak duyurmuş olacak ve ulusal varlığımızın ve bağımsızlığımızın dokuncasına verilecek olan bir karar karşısında ulus ve yurt ödevini yapabilecek bir durumda bulunacaktır. İtilâf Devletlerine karşı da Meclisin ulus kaderi üzerinde tam egemen bulunduğu daha açık olarak belirtilebilecektir. Meclisin İstanbul dışında toplanmasında akla gelebilecek sakıncalar şunlardır :

Kötücüller, "İstanbul'dan vazgeçildi" diye dokuncalı bir propagandaya fırsat bulacaklardır. Hükümetin, İstanbul'da olduğu gibi, Meclisle ilişki ve bağlantısı kolay olmayacaktır. Meclisin açılış töreni de, Padişah Hazretleri'nin yolculuk sıkıntısı çekmemesi için, ancak vekil edecekleri bir kişi aracılığı ile yapılabilecektir. İşte bu sakıncalara dayanan şimdiki hükümet, Meclisi Milli'nin dışarda toplanmasına olur dememiştir. Bu razı olmayış yüzünden söz konusu sakıncalara aşağıdakiler de eklenmiş bulunmaktadır :

[1] timsali.

Meclis-i Millinin kanunî bir şekilde içtimaı, Meclis-i Meb'usan ve Âyanın ayni zamanda ve ayni mahalde bulunmasına vabeste olduğundan hükûmetin hariçte tensip edeceği bir mahalde içtimaa muvafakat etmemesi yüzünden Meclis-i Âyan ve hükûmet, hariçteki içtimaa icabet etmeyecek ve zât-ı şahaneye usulü dairesinde meclisi küşat ettirmeyecektir.

Buna nazaran, Meclis-i Millinin hariçte içtimaına kanunen imkân kalmayıp İstanbul'da in'ikadı, mehazir-i maruzaya rağmen, zaruret hükmüne girmiş bulunuyor. Meb'usan-ı kiram İstanbul'a gitmekte tereddüt gösterip hariçte kendiliklerinden toplandıkları takdirde vücuda gelecek bu içtima bittabi Meclis-i Millinin malûm olan mahiyet-i teşriiyesi şeklinde olamaz. Belki milletin mevcudiyetini, amalini, istiklâlini temsil ve mukadderatı hakkında verilecek hükümleri tenkit ve millete istinaden reddedebilecek bir içtima-ı milli şeklinde olabilir. Bu takdirde, Meclis-i Milli de bittabi İstanbul'da in'ikat etmemeğe mahkûm kalır. Bu tarz-ı hareket, hükümetin itiraz ve aleyhinde tedabir-i zecriyeyi ve binnetice milletle hükûmet-i merkeziye arasında inkıta-ı münasebatı mucip olması da varid-i hatırdır. Meb'usanın bir kısmının İstanbul'a gitmesi ise, bu baptaki mahzuru tezyit edebilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti balâda serdolunan bilcümle hususatı nazar-ı dikkat ve münakaşadan geçirdikten sonra, Meclis-i Millinin İstanbul'da içtimaı zaruretine karşı, vaziyetten bilcümle meb'usları haberdar ederek herbirinin mütalea ve nokta-i nazarlarını istihsal eylemeği vazife addetmiştir. Bundan başka İstanbul'da Meclis-i Milliye dahil olmadan evvel, meb'usin-i kiramın, sühulet-i içtima nazar-ı dikkate alınarak bazı mevkilerde toplanıp atideki hususatı tezekkür ve netayic-i müzakeratı tevhit maksadiyle Heyet-i Temsiliyeye bildirmeleri lüzumlu görülmüştür. Tezekkür olunacak hususat şunlardır :

a) İstanbul'da içtima zaruretine karşı İstanbul'da ve haricen umum vatanda ittihaz olunması lâzımgelen tedabir ve tertibat;

b) Meclis-i Meb'usanda vatanın tamamisini ve devlet ve milletin istiklâlini tahlisten ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmek esbabının teemmülü.

Meb'usanın mezkûr hususatta müdavele-i efkâr için toplanmaları münasip görülen mevaki şunlardır :

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2 — Birinci maddeyi aynen mıntıka-i âlilerinde bulunan meb'uslara tebliğ ile evvelâ; şahsî mütalealarını, sürat-i mümkine ile istihsal ve bilâifate-i an Heyet-i Temsiliyeye iblâğ ve mıntıka-i âlilerindeki heyet-i merkeziyelere de ita ile bu hususta faaliyetlerinin temini,

Saniyen; mıntıka-i âlilerindeki meb'usların birinci maddede tasrih olunan mevakide içtimalarını teshil ve temin ile netice-i müzakerelerinin Heyeti Temsiliyeye iblâğı için iktıza eden tertibat ve tedabirin ahzi müsterhamdır.

Mıntıka-i âlileri dahilinde meb'us olup halen İstanbul'da bulunanların İstanbul'a karip içtima mahallerinden birine, daire-i intihabiyelerince davet ettirilmesi lâzımdır.

Teşrinievvel 1919'da mühim dahili işler

Efendiler, 1919 senesi Teşrinievveline ait olup temas etmek istediğim bazı hususatı da, birkaç kelime ile hulâsa etmeme müsaadenizi rica ederim.

Meclisi Milli'nin yasaya uygun olarak toplanması, Meclis ve Ayanın da özdeş zamanda özdeş yerde bulunmasına bağlıdır. Oysa, hükümetin dışarda uygun görülecek bir yerde toplantı yapılmasını kabul etmeyişi yüzünden, Ayan ve hükümet, dışardaki toplantıya gelmeyecekler ve Padişah Hazretleri'ne Meclisi yöntemine göre açtırmayacaklardır.

Buna göre, Meclisi Milli'nin dışarda toplanmasına yasal olanak kalmayıp, bildirilen sakıncalar bulunsa da yine İstanbul'da toplanması zorunlu oluyor. Sayın milletvekilleri İstanbul'a gitmekten çekinip dışarda kendiliklerinden toplanırlarsa yapılacak bu toplantı, elbette Meclisi Milli'nin bilinen yasama niteliği biçiminde olamaz. Belki, ulusun varlığını, isteklerini, bağımsızlığını temsil edebilecek ve alınyazısı üzerine verilen hükümleri eleştirip, ulusa dayanarak kabul etmeyebilecek ulusal bir toplantı niteliğinde olabilir. Böyle olunca, Meclisi Milli de elbette İstanbul'da toplanmamak zorunda kalır. Bu yolda bir davranışın, hükümetin karşı çıkmasını ve zorlama önlemleri almasını ve sonunda ulusla İstanbul Hükümeti arasında ilişkinin kesilmesini gerektireceği de düşünülebilir. Milletvekillerinin bir kısmının İstanbul'a gitmesi ise, bu yoldaki sakıncaları artırabilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti yukarıda bildirilen bütün konuları gözden geçirip tartıştıktan sonra, Meclisi Milli'nin İstanbul'da toplanması zorunluğuna karşı, durumu bütün milletvekillerine bildirerek her birinin düşünce ve görüşlerini almayı ödev saymıştır. Bundan başka, İstanbul'da Meclisi Milli'ye katılmadan önce sayın milletvekillerinin, toplanma kolaylığı göz önüne alınarak, kimi yerlerde toplanıp aşağıdaki konuları görüşüp alınacak sonuçları birleştirmek üzere, Heyeti Temsiliye'ye bildirmeleri gerekli görülmüştür. Görüşülecek konular şunlardır :

a) İstanbul'da toplanma zorunluğuna karşı, İstanbul'da ve dışarda bütün yurtta alınması gereken önlem ve düzenlemeler,

b) Meclisi Mebusan'da yurdun bütünlüğünü, devletin ve ulusun bağımsızlığını kurtarmaktan başka bir şey olmayan amacı korumak ve savunmak için birlik içinde ve dayançlı bir grup meydana getirme çarelerinin düşünülmesi.

Milletvekillerinin, bildirilen konuları görüşmek için toplanmaları uygun görülen yerler şunlardır :

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2 — Birinci madde, olduğu gibi, bölgenizde bulunan milletvekillerine bildirilerek, önce kişisel görüşlerinin olabildiğince çabuk alınıp hiç vakit geçirilmeden Heyeti Temsiliye'ye ulaştırılması ve bölgemizdeki merkez kurullarına da verilerek bu konuda çalışmalarının sağlanması; sonra, bölgenizdeki milletvekillerinin birinci maddede belirtilen yerlerde toplanmalarının kolaylaştırılıp sağlanması ve görüşme sonuçlarının Heyeti Temsiliye'ye ulaştırılması için gereken düzenleme ve önlemlerin alınması rica olunur.

Bölgeniz içindeki yerlerin milletvekillerinden olup, şimdi İstanbul'da bulunanların, İstanbul'a yakın toplantı yerlerinden birine, seçim bölgelerince çağırtılması gereklidir.

Ekim 1919'da önemli iç olaylar

Baylar, 1919 yılı Ekim ayı ile ilgili olup dokunmak istediğim bazı olayları da birkaç sözcükle özetlememe izin vermenizi rica ederim.

İzmir vilâyeti dahilinde, taht-ı işgalde bulunan İslâm ahaliye zulüm ve katil tatbik olunuyordu. Bunun için, Düvel-i İtilâfiye mümessilleri nezdinde müessir teşebbüslerde bulunmasını, hükûmetten rica ettik. Yunanlıların zulüm ve itisafı devam ederse mukabelebilmisle mecbur kalınacağını da bildirdik. İzmir fecayii üzerine İstanbul'da bir miting aktedilmek istenmişti. Buna mümanaat edildiği istihbar olunması üzerine, Cemal Paşa'nın nazar-ı dikkatini celbettik.

Anzavur, Bandırma havalisinde, hainane ve caniyane ef'ale başlamıştı *(Ves. 187)*. İzale-i mazarratı için ve Karabiga ve Bandırma taraflarına çıkan Nigehban Cemiyetine mensup zabitler hakkında Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya ve daha münasebettar olanlara yazdık. Otuz kadar Nigehbancı zabitin de bir ecnebi işgaline zemin hazırlamak için, Hıristiyanlara karşı hareket etmek üzere, Trabzon ve Samsun'a çıkacaklarını istihbar ettik. Derhal K. O. 15 in ve Canik mutasarrıfının nazar-ı dikkatlerini celbettik.

Malûm-ı âlileridir, Maraş, Urfa, Ayıntap'ta bidayette İngiliz kıtaatı vardı. Bu kıtaatı Fransız askerleri tebdil etti. Bu münasebetle tekrar işgali men'e çalıştık. Vukuundan sonra da evvelâ siyasî, badehu fiilî teşebbüsata geçtik.

Bozkır'da, yeniden mühimce bir kıyam çıktı. Onun itfası için muhtelif tedbirlere tevessül ettik.

Maraş ve Ayıntab'a Kılıç Ali Bey'i ve Kilikya mıntıkasına da Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddî teşkilât ve teşebbüsata geçtik.

Efendiler, bu münasebetle hatırıma gelen bir noktayı da arzetmiş bulunayım : Sıvas Kongresinden sonra, kongreler nizamname ve beyannamelerinden başka, Heyet-i Temsiliye, mes'uliyeti üzerine alarak Sıvas Kongresi Nizamnamesine lâhika olmak üzere,

«Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Teşkilât Nizamnamesine Lâhikadır (1)» serlevhalı, yalnız alâkadarana mahsus ve mahremdir kayıtlı, millî teşkilât-ı müsellâhaya mahsus hafi bir talimat tanzim etti. Düşmanla temasta bulunulan mahallerde bu talimata göre müsellâh müfrezeler, kıt'alar teşekkül etti *(Ves. 188)*.

Ali Rıza Paşa Kabinesi fikrinde musir

Efendiler, 2 Teşrinisanide, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan aldığım bir şifre telgrafnamede : «Zaten az olmayan dedikodulara biri daha ilâve olundu. Ziya Paşa'nın, Ankara'ya kadar gitmemesi, muzaheret buyurulan hükûmetin kesr-i nüfuzundan başka bir manaya delâlet edemez. Bu meselede hükûmet, fikrinde musırdır.» denilmekte ve bunun cevabının süratle beklenilmekte olduğu bildirilmekte idi. Ziya Paşa'nın gönderilmemesi hakkındaki ricamıza, hükûmet iltifat

İzmir ili içinde, işgal altındaki yerlerde bulunan Müslüman halk zulüm görüyor ve öldürülüyordu. Bunun için, İtilâf Devletlerinin temsilcileri katında etkili girişimlerde bulunmasını hükümetten rica ettik. Yunanlılar zulümlerini ve yolsuzluklarını sürdürürlerse, misilleme yapmak zorunda kalacağımızı da bildirdik. İzmir'de geçen acıklı olaylar üzerine İstanbul'da bir gösteri toplantısı yapılmak istenmişti. Buna engel olunduğunu haber alınca Cemal Paşa'nın dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma dolaylarında haince ve canavarca işlere başlamıştı. *(belge : 187)* Onların dokuncalarını giderme önlemlerini ve Karabiga, Bandırma yörelerine çıkan Nigehban Cemiyetinden subaylara karşı yapılacak işlemi Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya ve başka ilgililere yazdık. Otuz kadar Nigehbancı subayın da, yabancı işgaline yol açmak için, Hıristiyanlara karşı saldırıda bulunmak üzere Trabzon ve Samsun'a çıkacaklarını haber aldık. Hemen On Beşinci Kolordu Komutanının ve Canik Mutasarrıfının dikkatlerini çektik.

Bildiğiniz gibi Maraş, Urfa, Antep'te, başlangıçta İngiliz birlikleri vardı. Bu birlikleri Fransız askerleri değiştirdi. Bu nedenle yeniden Fransız işgalini önlemeye çalıştık. Sonra da ilkin siyasal girişimlerde bulunduk; daha sonra eylemli girişimde bulunduk.

Bozkır'da yeniden önemlice bir ayaklanma oldu. Onun bastırılması için çeşitli önlemler aldık.

Maraş ve Antep'e Kılıç Ali Bey'i, Çukurova bölgesine de Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan beyleri göndererek sağlam örgütler kurmaya ve girişimlere başladık.

Baylar, bu arada aklıma gelen bir noktayı da bildirmiş bulunayım : Sıvas Kongresinden sonra, kongrelerin tüzük ve bildirilerinden başka, Heyeti Temsiliye, sorumluluğu üzerine alarak, Sıvas Kongresi Tüzüğüne ek olmak üzere "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Kuruluş Tüzüğüne Ektir : I" başlıklı, "yalnız ilgililere özel ve gizlidir" işaretli, silahlı örgütler için gizli bir yönerge düzenledi. Düşmanla çatışılan yerlerde bu yönergeye göre silahlı birlikler kuruldu. *(belge : 188)*

Ali Rıza Paşa Hükümeti görüşünde direniyor

Baylar, 2 Kasımda Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan aldığım bir şifre telde : "Aslında az olmayan dedikodulara biri daha eklendi. Ziya Paşa'nın Ankara'ya kadar gitmemesi, desteklediğiniz hükümetin gücünü kırmaktan başka bir anlam taşıyamaz. Bu konuda hükümet, görüşünde direniyor." denilmekte ve bunun yanıtının ivedilikle beklenilmekte olduğu bildirilmekte idi. Ziya Paşa'nın gönderilmemesi ile ilgili ricamızı, hükümet iyi karşılamamıştı.

etmemişti. Ziya Paşa'yı memur ve izam eylemişti. Ziya Paşa, Eskişehir'e kadar gelmiş ve oradan mezuniyet alarak geri dönmüştü.

Cemal Paşa, ayni telgrafnamesinde, «Bozkır hadisesinden dolayı matbuata tebliğ buyurulan beyannamenin tarzını, hükûmet aramızdaki itilâfa mugayir görmektedir.» diyordu. Halbuki böyle bir beyannamemiz yoktu.

Cemal Paşa'nın bu telgrafına, şu cevabı verdik :

Şifre Sıvas, 3/11/1919
Acele

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C: 2/11/1919 tarih 501 numaralı şifre :

1 — Hükûmetle teşkilât-ı milliye arasında samimî bir itilâf, hakiki bir vahdet esası kabul eyledik. Zat-ı devletleri vasıtasiyle pek mühim bir istirhamımız var idi. O da, maksadı meşru teşkilât-ı milliyeyi halelden vikaye için bilcümle rüesa-yı memurinin bu nokta-i nazardan intihabı, muhalif olanların tebdili idi. Bunlara ait mükerrer istirhamatımıza cevap alamadık. Trabzon, Diyarbekir valileri, Antalya Mutasarrıfı hakkında ne yapıldığını henüz bilmiyoruz. Bilâkis vaziyet-i mahalliyeyi tetkik etmeksizin, Dahiliye Nezareti, Konya'ya gayet zayıf, âciz, Muhipler Cemiyeti azasından Suphi Bey'i vali olarak gönderdi. Dahiliye Nazırının bu mesailde bizimle hiçbir temas ve münasebet kabul etmediği adeta teşkilât-ı milliyeye muhalefetkâr hareket eylediği zehabı hâsıl oluyor. Bu fikrimizde yanılıyorsak tashih ve tenvirimizi rica ederiz. Ankara Valisi Ziya Paşa'nın arzusu ile mezuniyet aldığını arzetmiştim. Tabiî yine kendisi, resmen Ankara valisi addolunmaktadır. Fakat arzettiğim noktadaki şek ve zan izale olununcaya kadar, vali-i müşarileyhin mezuniyetten istifadeye devam eylemesi en hayırlı şekil olarak kabul olunmalıdır. Polis Müdiriyetinin el'an Nurettin Bey gibi bir zat elinde bulunmakta olması, zât-ı devletinizin de, bu pek mühim noktaya karşı lâkayt davranmakta olduğunuza dair bir fikir vermektedir. Halbuki bu tesamühün neticesi hem hükûmete, hem de teşkilât-ı milliyeye muzır olacaktır. Heyet-i Temsiliyemizin teşkilât ve vahdet-i milliyeyi ihlâl edecek en ufak bir hale karşı müsamahakâr davranamayacağını, elbette, mazur görürsünüz.

2 — Bozkır hâdisesi hakkında, Heyet-i Temsiliye tarafından, matbuata bir beyanname verilmemiştir. Bunda bir yanlışlık olacaktır. Muhtemeldir ki, bu iş'arat İradei Milliye gazetesinin istihbaratı olacaktır. Heyet-i Temsiliyenin bir gazeteyi sansüre, salâhiyeti olmadığı malûm-ı samileridir. Maahaza, celb-i nazar-ı dikkat olunmak üzere bu ajans muhteviyatında, hükûmetle aramızdaki itilâfa mugayir görülen nikatın izah buyurulmasını istirham eyleriz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Heyet-i Temsiliyenin murahhası ve harekât-ı milliyenin mürevvici olduğunu iddia eden Cemal Paşa'nın telgrafımıza cevabı şudur :

Harbiye, 4/5.11.1919

Sıvas'ta K. O. 3 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne : Beyanname-i resmide yazıldığı veçhile, hükûmet-i hazıra; böyle bir zamanda, mahza vatan ve memlekete hizmet emeliyle

Ziya Paşa'yı görevlendirmiş ve yollamıştı. Ziya Paşa Eskişehir'e kadar gelmiş ve oradan izin alarak geri dönmüştü.

Cemal Paşa, gene o telinde : "Bozkır olayından dolayı basına verilen bildirinin yazılış biçimini hükümet aramızdaki uzlaşmaya aykırı görmektedir" diyordu. Oysa, böyle bir bildirimiz yoktu.

Cemal Paşa'nın bu teline şu yanıtı verdik :

Şifre
İvedidir Sıvas, 3.11.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Y : 2.11.1919 gün, 501 sayılı şifre :

1 — Hükümetle ulusal örgüt arasında içten gelen bir uzlaşma olmasını ve gerçek bir birlik kurulmasını kabul ettik. Sizin aracılığınızla pek önemli bir ricamız vardı. O da, amacı yasal olan ulusal örgütün çözülüp dağılmasını önlemek için bütün yüksek görevlilerin bu görüşe göre seçilmesi, bize karşı olanların değiştirilmesi idi. Bunlarla ilgili birçok ricalarımıza yanıt alamadık. Trabzon ve Diyarbakır valileri ile Antalya Mutasarrıfı için ne yapıldığını daha bilmiyoruz. Tersine, Dahiliye Nazırlığı, Konya'nın durumunu incelemeksizin oraya Muhipler Cemiyeti üyelerinden çok yetersiz ve güçsüz olan Suphi Bey'i vali olarak gönderdi. Dahiliye Nazırının bu işlerde bizimle hiçbir görüşme ve ilişkiyi kabul etmediği; sanki ulusal örgüte karşı imiş gibi davrandığı sanısı uyanıyor. Bu düşüncemizde yanılıyorsak uyarılmamızı ve aydınlatılmamızı rica ederiz. Ankara Valisi Ziya Paşa'nın kendi isteğiyle izin aldığını bildirmiştim. Elbette, yine kendisi, resmi olarak Ankara Valisi sayılmaktadır. Ama bildirdiğim noktadaki kuşku ve sanı ortadan kaldırılıncaya dek adı geçen valinin izninden yararlanmayı sürdürmesi en iyi yol olarak kabul edilmelidir. Polis Müdürlüğünün, bugün de Nurettin Bey gibi bir kişi elinde bulunması, sizin de bu pek önemli noktaya karşı aldırışsız davranmakta olduğunuz kanısını vermektedir. Oysa, bu hoşgörünün sonucu hem hükümete hem de ulusal örgüte dokuncalı olacaktır. Heyeti Temsiliye'mizin ulusal örgüt ve birliği bozacak en ufak bir davranışa karşı hoşgörülü davranmayacağını elbette bağışlarsınız.

2 — Bozkır olayı üzerine, Heyeti Temsiliye'ce basına bir bildiri verilmemiştir. Bunda bir yanlışlık olacaktır. Ola ki, bu bildirilen şey, *İradei Milliye* gazetesinin aldığı bir haberdir. Heyeti Temsiliye'nin bir gazeteyi sansüre yetkisi olmadığı sizce de bilinir. Bununla birlikte, gazetenin dikkati çekilmek üzere, bu haberde, hükümetle aramızdaki uzlaşmaya aykırı görülen noktaların açıklanmasını çok rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Heyeti Temsiliye'nin delegesi ve ulusal eylemin bir savunucusu olduğunu ileri süren Cemal Paşa'nın telimize verdiği yanıt şudur :

Harbiye, 4/5.11.1919

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne : Resmi bildiride yazıldığı gibi şimdiki hükümet, böyle bir zamanda yalnız yurda ve ülkeye hizmet etmek amacıyla

azîm mes'uliyeti deruhte etmiş ve bu vazifesini ifa için kemal-i bitarafî ve hulûs ile hareket etmekte bulunmuş olduğundan, nikat-ı atiyenin izahına lüzum-ı acil hâsıl oldu :

Evvelen; meb'usan intihabına anasır-ı gayrimüslime iştirak etmediği gibi firak-ı muhtelife dahi elyevm müçtenip vaziyettedir. Firak-ı muhtelife, memlekette iki hükûmet mevcut olduğunu ve intihabatın bitarafane icra kılınmadığını sebep olarak göstermekte ve anasır-ı gayrimüslimenin dahi bilâhare bu sebebe mebni iştirak etmediğini dermeyan eylemesi pek melhuz bulunmakta... İntihabatın daire-i selâmette icra olunmadığına dair şikâyet ve mesmuat tevali ederek, mehafil ve matbuat-ı ecnebiyeye kadar mün'akistir. Meclis-i Meb'usan, milletin aksam-ı muhtelifesini temsil etmediği ve bahusus Kuva-yi Milliyenin tesiratı ile teşekkül eylediği takdirde, bunun enzar-ı cihanda ne suretle telâkki edileceği muhtac-ı izah değildir. Binaenaleyh meb'usan intihabında tazyikat icrasına meydan verilmemesi elzemdir.

Saniyen; tekrarına lüzum olmayan esbaba mebni, Meclis-i Meb'usanın, Payitahttan başka bir yerde içtimaı, dahilen ve haricen enva-ı mehazir ve mazarrâtı dai olduğundan, meclisin, behemehal, İstanbul'da akt-i içtima eylemesi, memleketin menafi-i hayatiyesi icabatındandır.

Salisen; taşralarda, teşkilât-ı milliye namına, bazı kimseler tarafından umur-ı hükûmete müdahale vukubulmakta olduğu, iş'arat ve ihbarat-ı mütevaliyeden anlaşılmakta olmasiyle bu müdahalâtın acilen ve serian men'i elzemdir.

Hükûmet-i hazıra, şu üç talebinde sabittir. Başka suretle idare-i umur eylemek imkânı mefkuttur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Cemal Paşa'nın bu iş'arına — Seryaver Salih Bey tarafından açılacaktır kaydiyle — verdiğimiz cevabı aynen arzetmek isterim :

Şifre Sıvas, 5/11/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C: 4/5, 11, 1919

1 — Anasır-ı gayrimüslime ile, bu vatan ve bu millet için anasır-ı gayrimüslimeden daha muzır olan bazı firak-ı siyasiyenin intihabata adem-i iştirakini, onların bililtizam işaa eyledikleri esbaba istinat ettirmek elbette doğru olamaz. Anasır-ı Hıristiyaniye daha teşkilât-ı milliyenin ismi yokken, intihabata iştirak etmeyeceklerini ilân eyledikleri malûm değil midir? Yaygara koparan firak-ı siyasiyeye gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü her tarafta intihabata iştirak etmişlerdir. Ancak beşer, onar kişiden ibaret olan bu fırkaların millet nezdinde bir mevkileri olmadığından ve millet, bu defa İstanbul'daki politikacılardan değil, kendi sinesindeki öz vatandaşlardan mebuslarını intihap etmekte olduğundan kendilerinin muvaffak olamayacaklarını anlayarak telâş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Bu noktadaki hakikatte, kabinenin mütereddit bulunuşu ca-yi istiğraptır. Bahsolunan tazyik nerede, kimin tarafından ve nasıl vaki olmuştur? Lûtfen izah buyurulmalıdır ki, Heyet-i Temsiliye vazifesini ifa edebilsin. Vahi müddeayata atf-ı ehemmiyet ederek telâşa düşmek caiz değildir.

pek büyük bir sorumluluk yüklenmiş ve bu görevini yapmak için tam bir tarafsızlık ve gönül aklığıyla iş görmekte olduğundan, aşağıdaki noktaların tezlikle açıklanması gerekti :

Birincisi : Milletvekilleri seçimine Müslüman olmayan halk katılmadığı gibi, çeşitli partiler de şimdi çekingen durumdadır. Sözü geçen partiler, ülkede iki hükümet olduğunu ve seçimlerin tarafsız olarak yapılmadığını ileri sürmekte, Müslüman olmayan halkın da sonradan bu gerekçe ile seçime katılmadığını ileri süreceği akla pek yatkın gelmektedir. Seçimlerin iyi ve doğru yapılmadığı konusunda sızlanmalar ve söylentiler sürüp gitmekte, yabancı basına ve yabancı çevrelere değin yansımaktadır. Meclisi Mebusan, ulusun çeşitli kesimlerini temsil etmez ve özellikle Kuvayı Milliye'nin etkisi altında kurulursa, bunun dünyaca nasıl yorumlanacağını açıklamak gerekmez. Onun için, milletvekilleri seçiminde baskıya meydan verilmemelidir.

İkincisi : Bir kez daha açıklanması gerekmeyen nedenlerden ötürü, Meclisi Mebusan'ın başkentten başka bir yerde toplanması, içte ve dışta çeşitli sakıncalar ve dokuncalar doğuracaktır. Bunun için, Meclisin İstanbul'da toplanması, yurdun yaşamsal yararları gereğindendir.

Üçüncüsü : Taşralarda [1], ulusal örgüt adına bazı kimselerin hükümet işlerine karışmakta oldukları, sık sık verilen bilgi ve haberlerden anlaşılmaktadır. Bu gibi karışmaların tez elden önlenmesi çok gereklidir.

Şimdiki hükümet şu üç dilek üzerinde direniyor. İşlerin başka türlü yürütülmesi olanak dışındadır.

Harbiye Nazırı
Cemal

Cemal Paşa'nın bu bildirimine – başyaver Salih Bey açacaktır – notuyla verdiğimiz yanıtı olduğu gibi bilginize sunmak isterim :

Şifre Sıvas, 5.11.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Y : 4/5.11.1919

1 — Müslüman olmayan halk ile, bu yurt ve bu ulus için Müslüman olmayan halktan daha dokuncalı bazı siyasal partilerin seçimlere katılmamalarını, onların bile bile yaydıkları nedenlere bağlamak elbette doğru olamaz. Hıristiyan halkın, daha ulusal örgütün adı bile yokken, seçimlere katılmayacağını ilan eyledikleri, bilinen bir şey değil midir? Yaygara koparan siyasal partilere gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü, her yerde seçimlere katılmışlardır. Ancak, beşer onar üyesi bulunan bu partilerin, ulus gözünde değerleri olmadığından ve ulus bu kez İstanbul'daki politikacılardan değil, kendi bağrındaki öz yurttaşlar arasından milletvekillerini seçmekte olduğundan bunlar, kendilerinin başarı elde edemeyeceklerini anlayarak telaş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Böyle bir gerçek karşısında hükümetin kararsız bulunuşu şaşılacak şeydir. Sözü edilen baskı nerede yapılmıştır, bunu kim yapmış, nasıl yapmıştır? Açıklamak iyiliğinde bulunulmalıdır ki, Heyeti Temsiliye görevini yerine getirebilsin. Boş savlara önem vererek telaşa düşmek doğru değildir.

[1] İstanbul dışındaki yerlerde.

2 — Mahall-i içtima hakkındaki nokta-i nazarda hükûmetin sebatında isabet veya adem-i isabet olduğunu, zaman ve vakayi ispat edecektir. Bu baptaki son mütaleatımızın, merakizden alınacak cevaplar üzerine arzedileceğini bildirmiştik.

3 — Teşkilât-ı Milliye namına umur-ı hükûmete, nerede ve kimin tarafından müdahale edilmişse derhal bildirilmelidir ki, icap eden muameleye tevessül mümkün olsun. Ancak, Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin şüphe ilham edebilecek tarzdaki muamelelerine nazar-ı dikkat-i samilerini celbe lüzum görürüz Efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Dahiliye nazırının memlekete sevkettiği nasihat heyetleri

Dahiliye nazırı, memlekete birtakım heyetler sevketmeğe kalkıştı. Bunlardan biri de, Harbiye Nezareti Sabık Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa namında bir zatın riyasetinde, Mahkeme-i Temyiz Azasından İlhami ve Fetva Emini Hasan Efendilerden mürekkep idi.

Heyet-i Temsiliyemiz murahhası olan Cemal Paşa bundan bizi haberdar eylememişti. 5 Teşrinisani 1919 tarihli bir şifre ile kendisinden bu heyetin maksad-ı izamını sorduk ve «bilhassa Fetva Emini ile Kâmil Paşa Kabinesi zamanında polis müdürü olan zevatın böyle bir heyetteki hikmet-i vücutlarının» anlaşılamadığını zikrettik *(Ves. 189)*.

Efendiler, Fuat Paşa'nın, Ankara'da kolordusunun başında bulunmasını istilzam eden esbap, tezahür etmeğe başladı. Bu sebeplerin mühimmini, dahilde, ahalinin tesmim edilmeğe başlanması teşkil ediyordu. Dahilî ve haricî düşmanların müttefik mesaisi, Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden daha çok fazla muvaffak olmağa başlamıştı.

Refet Paşa Salihli ve Aydın cephelerine kumandan olarak gönderiliyor

Balıkesir havalisinde, Kâzım Paşa, cephe teşkiline ve vaziyete hâkim olmağa çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki sevk u idarenin, askerî bir nokta-i nazara tevfik edilmesi icap ediyordu. Buraya az, çok tanınmış bir askerin gitmesi lâzımdı. Elimizde kabil-i istifade, Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki Kolordunun başına Fahrettin Bey (Müfettiş Fahrettin Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Binaenaleyh, Aydın Kuva-yi Milliye Kumandanlığını deruhde etmek üzere cepheye hareketini, Refet Paşa'ya ve Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya avdetini, kendisine yazmıştık.

Refet Paşa'nın Nazilli'ye muvasalatı anlaşıldıktan sonra da Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine gelmiş olan Cevat Paşa'dan, harb-i zailde tecrübe görmüş genç erkânıharplerden müntehap dört, beş zabitin, Nazilli'de Refet Paşa nezdine izamını rica ettim. Bu hususu, Refet Paşa'ya da bildirdim.

2 — Toplantı yeri üzerindeki görüşte hükümetin direnmesinin yerinde olup olmadığını, zaman ve olaylar tanıtlayacaktır. Bu konudaki son düşüncelerimizin, merkezlerden alınacak karşılıklar üzerine bilginize sunulacağını bildirmiştik.

3 — Ulusal örgüt adına hükümet işlerine nerden ve kim karışmışsa hemen bildirilmelidir ki, gereken işlem yapılabilsin. Ancak, Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin kuşku uyandırabilecek biçimdeki davranışlarına yüksek dikkatlerinizi çekmeyi gerekli görürüz efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Dahiliye Nazırının yurda gönderdiği öğütçü kurullar

Dahiliye Nazırı, ülke içine birtakım kurullar yollamaya kalkıştı. Bunlardan biri de, Harbiye Nazırlığı Eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa adında bir kişinin başkanlığında, Yargıtay üyelerinden İlhami ve Fetva Emini Hasan efendilerden meydana gelmişti.

Heyeti Temsiliye'miz delegesi olan Cemal Paşa bize bunu bildirmemişti. 5 Kasım 1919 günlü bir şifre ile kendisinden bu kurulun niçin gönderildiğini sorduk ve : "Özellikle Fetva Emini ile Kâmil Paşa Hükümeti zamanında polis müdürü olan kişilerin böyle bir kurulda neden bulunduklarının" anlaşılamadığını bildirdik. *(belge : 189)*

Baylar, Fuat Paşa'nın Ankara'da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren nedenler ortaya çıkmaya başladı. Bu nedenlerin önemlisi, yurt içinde halkın zehirlenmeye başlanması idi. İç ve dış düşmanlarla işbirliği yapanlar, Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden daha çok başarı sağlamaya başlamıştı.

Refet Paşa Salihli ve Aydın cephelerine komutan olarak gönderiliyor

Balıkesir dolaylarında Kâzım Paşa, cephe kurmaya ve duruma egemen olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki yönetimin, askerlik yöntemlerine uydurulması gerekiyordu. Buraya az çok tanınmış bir askerin gitmesi gerekti. Bu işte yararlanabileceğimiz, Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki Kolordunun başına Fahrettin Bey (Müfettiş Fahrettin Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Bundan dolayı Refet Paşa'ya, Aydın Kuvayı Milliye Komutanlığını üzerine almak için cepheye gitmesini, Ali Fuat Paşa'ya da Ankara'ya dönmesini yazmıştık.

Refet Paşa'nın Nazilli'ye vardığı anlaşıldıktan sonra da Genelkurmay Başkanlığına gelmiş olan Cevat Paşa'dan, geçen savaşta denemeden geçmiş genç kurmaylardan seçilecek dört beş subayın Nazilli'ye, Refet Paşa'nın yanına gönderilmesini rica ettim. Bunu Refet Paşa'ya da bildirdim.

Refet Paşa Demirci Efe'nin maiyetine giriyor

Efendiler, Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe'den kumandayı almağa lüzum ve bunda bir fayda görmemiş veyahut, kim bilir, belki de kumandaya vazıyet ettirilmemiş! Demirci Efe'nin maiyetinde, erkânıharp gibi ifa-yı vazife etmeği daha faydalı ve müreccah görmüş.... Refet Paşa bunu, bize bildirdi. Mahallî şeraiti yakından görmüş olan bir zatın kararını nakzetmek ekseriya müşküldür. Çünkü, ya hakikaten Refet Paşa'nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe'nin, kumandasını idame etmekte ve ona muavin olmakta fayda vardı veyahut, Refet Paşa o cephenin kumandasına lisebebin minelesbap vazıyet edemiyordu. Her iki ihtimale göre de behemehal, kumandayı al, diye emir vermek bisut olurdu.

Asıl garabet, bundan sonra görüldü. Bir müddat sonra, Refet Paşa, Nazilli'den gaybubet etti. Birkaç gün sonra Balıkesir'de olduğunu, birtakım ecnebi zabitlerle münasebete girip girmemesini bizden sorması vesilesiyle anladık.

22 Kânunuevvel 1919 tarihinde verdiğimiz cevapta : «Teşkilât-ı milliyeye mensup olanların, bilhassa Heyet-i Temsiliyeye dahil aza tanınmış olmak haysiyetiyle kendisinin, hiçbir suretle temasını arzu etmediğimizi bildirdik.» Refet Paşa, tekrar gaybubet etti. Nihayet bir gün, Bursa'dan Refet imzalı kısa bir telgraf aldık : «İstanbul üzerinden Bursa'ya geldim».

Bu telgrafın bir türlü manasını anlamıyordum. Refet Paşa'nın İstanbul ile ne münasebeti vardı? Bir de «Nazilli - Balıkesir - Bursa» yolu İstanbul'dan mı geçer? Bu muammayı bir türlü halledemedim. Nihayet mesele anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilli'yi terkettikten ve Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya uğradıktan sonra, Bandırma'ya inmiş, oradan da bir Fransız torpitosu ile İstanbul'a gitmiş, orada bazı rüfekasıyle görüşmüş, badehu Bursa'ya avdet eylemiş....

Efendiler; bu muammayı hâlâ halledemiyorum Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

Refet Bey'in, bir İngiliz gemisiyle Samsun'a gelen Salâhattin Bey tarafından tebdil edildiği ve ayni gemi ile Refet Bey'in İstanbul'a avdeti talep olunduğu ve bunun üzerine gitmeyip istifa eylediği ve İstanbul hükûmetinin benim ile beraber kendisinin derdestiyle İstanbul'a izamımıza tamimen emir verdiği malûmunuzdur. Bu kadar çok malûmatla bir meçhulü halledememek, cebir bilenlerce pek de mazur görülmezse de, benim bu noktada izhar-ı aczeylediğimi itiraf ederim. Vakıâ, Ferit Paşa Kabinesi yerine, Ali Rıza Paşa Kabinesi kaim olmuştu. Fakat, yeni kabinenin vesait-i istihbariye ve icraiyesinin evelkinin ayni olduğu malûmumuzdur.

Baylar, Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe'den komutayı almayı gerekli ve yararlı görmemiş, kimbilir, belki de komuta kendisine verilmemiş. Demirci Efe'nin yanında, kurmay gibi çalışmayı daha yararlı görmüş ve bunu yeğlemiş. Refet Paşa bunu bize bildirdi. Oranın koşullarını yakından görmüş olan bir kişinin kararını bozmak, çoğu zaman güçtür. Çünkü, ya gerçekten Refet Paşa'nın gördüğü ve yeğlediği gibi, Efe'nin komutasını sürdürmek ve ona yardımcı olmak yararlı idi; ya da Refet Paşa, o cephenin komutanlığını bilinmeyen bir nedenden ötürü ele alamıyordu. Her iki olasılığa göre de olsa ille komutayı al, diye buyruk vermek yararsız olurdu.

Refet Paşa Demirci Efe'nin buyruğuna giriyor

Asıl tuhaflık bundan sonra görüldü. Bir süre sonra Refet Paşa Nazilli'den kayboldu. Birkaç gün sonra, Balıkesir'de olduğunu, birtakım yabancı subaylarla ilişki kurayım mı diye bizden sorması üzerine anladık.

22 Aralık 1919 günü verdiğimiz yanıtta : "Ulusal örgütten olanların, özellikle Heyeti Temsiliye üyesi olarak tanındığı için kendisinin, hiçbir türlü ilişki kurmasını istemediğimizi" bildirdik. Refet Paşa bir daha kayboldu. En sonunda bir gün Bursa'dan Refet imzalı kısa bir tel aldık : "İstanbul üzerinden Bursa'ya geldim."

Bu telin anlamını bir türlü kavrayamıyordum. Refet Paşa'nın İstanbul'la ne ilişkisi vardı? Bir de Nazilli-Balıkesir-Bursa yolu İstanbul'dan mı geçer? Bu bilmeceyi bir türlü çözemedim. Sonunda iş anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilli'den ayrıldıktan ve Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya uğradıktan sonra Bandırma'ya inmiş, oradan da bir Fransız torpidosuyla İstanbul'a gitmiş. Orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş; sonra da Bursa'ya dönmüş. Baylar, bu bilmeceyi şimdi bile çözemiyorum. Bunun için beni özürlü sayacağınızı umarım.

Refet Bey'in bir İngiliz gemisiyle Samsun'a gelen Salâhattin Bey'le değiştirildiğini ve kendisinin o gemi ile İstanbul'a dönmesinin istendiğini; fakat gitmeyip görevinden isteğiyle çekildiğini; bunun üzerine İstanbul Hükümetinin benimle birlikte onun da yakalanmasını ve İstanbul'a gönderilmemizi genelge ile buyurduğunu biliyorsunuz. Bu kadar çok bilinenle bir bilinmeyeni çözememek, cebir bilenlerce pek bağışlanmazsa da, benim bu noktada güçsüz kaldığımı açıkça söylemek isterim. Ferit Paşa Hükümetinin yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti geçmiş idiyse de, yeni hükümetin haber alma ve yürütme araçlarının gene öncekiler olduğunu biliyoruz.

Efendiler, Refet Paşa'nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde muntazam ordunun teşkiline kadar, ciddî bir sevk u idare tesis edilememesine bais oldu.

Dahiliye Nazırının şüphe veren halleri

Efendiler, bu garip hikâyeden sonra, vakaayii tekrar bıraktığımız noktadan takibe başlayalım :

Cemal Paşa, bizim 5 Teşrinisani 1919 tarihli şifremizin bir noktasını anlayamamış, Babıali merkezinden çektiği kısa bir şifre ile şu suretle istizah ediyordu : «(Dahiliye Nazırının şüphe celbedebilecek tarzdaki muamelelerine nazar-ı dikkatinizi celbe lüzum görürüz.), fıkrasından maksat ne olduğu anlaşılamadı. Burasının acilen, muvazzahan iş'arı!» *(Ves. 190)*.

Bu kısa istizaha verdiğimiz cevap biraz uzundur. Sıkılmazsanız, aynen arzedeyim :

Şifre Sıvas, 12/11/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C : 8/11/1919 tarih ve 8084 numara.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin, şüphe ilham eden ef'al ve harekâtından varid-i hatır olanlar, berveçhiati arzolunur :

1 — Ankara gibi bazı vilâyetlerde, rüesa-yı memurin-i mülkiyeyi telgraf başına celbederek Ferit Paşa Kabinesi aleyhinde harekât-ı milliye esnasındaki icraat müteşebbislerinin ahvalini, ithamatın esbabını, kanuna derece-i mutabakatını tehditkâr bir surette tahkik.

2 — Uzun müddet esir-i firaş iken tifodan vefat eden Tokat Mutasarrıfının esbab-ı irtihalinin, esrarengiz bir vak'a telâkki ederek Sıvas vilâyetinden şifre ile sorulması.

3 — Adliye Nazırı ile birlikte Balıkesir cephesinden gelen heyet-i milliye ile hafi mülâkatları esnasında Adliye Nazırının harekât-ı milliye rüesası aleyhinde icraata imkân olup olmadığını, müşarileyhin yanında mevzuubahs edebilmesi.

4 — Hıyanet-i vataniyesi maddeten sabit olan Sabık Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in, mahrem-i efkâr ve ef'ali bulunan Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey'in, nezaret deruhde buyurulduğu zaman, ilk icraat-ı milliyetperverane olmak üzere defedilmesi lâzımgelirken, el'an muhafaza edilmesi ve bunun delâletiyle memurin-i mülkiye tebeddülâtının icra edilmesi.

Tabiîdir ki, bu müsteşarın tayin ettireceği memurin pek haklı olarak itimad-ı milliye mazhar olamaz. Meselâ harekât-ı milliyenin bidayetinden nihayetine kadar bir vaz'ı muhalefet almış ve nihayet ahali tarafından işten el çektirilmiş ve hasta olması cihetiyle o zaman tevkifi ve teb'idi cihetine gidilmemiş olan Kayseri Mutasarrıf-ı sabıkı Ali Ulvi Bey, evsaf-ı idariyeden büsbütün mahrum ve aceze güruhundan olmasına rağmen Burdur'a tayin buyurulmuştur.

Baylar, Refet Paşa'nın bu hafif davranışı, Aydın ve Salihli cephelerinde, düzenli ordunun kurulmasına değin, güvenilir bir komuta düzeni sağlanamamasına yol açtı.

Baylar, bu garip hikâyeden sonra, olayları yine bıraktığımız noktadan izlemeye başlayalım :

Dahiliye Nazırının kuşku uyandıran davranışları

Cemal Paşa, bizim 5 Kasım 1919 günlü şifremizin bir noktasını anlayamamış. Babıâli merkezinden[1] çektiği kısa bir şifre ile şu yolda bizden açıklama istiyordu : "**Dahiliye Nazırının kuşku uyandırabilecek davranışlarına dikkatinizi çekmeyi gerekli görürüz,** sözleriyle ne demek istendiği anlaşılamadı. Bu noktanın tez elden açıkça bildirilmesi." *(belge: 190)*

Bu kısa soruya verdiğimiz yanıt biraz uzundur. Sıkılmazsanız, olduğu gibi sunayım :

Şifre Sıvas, 12.11.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Y : 8.11.1919 gün ve 8084 sayı :

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin kuşku uyandıran işlerinden ve davranışlarından akla gelenler aşağıda bilginize sunulur :

1 — Ankara gibi bazı illerdeki yüksek sivil görevlileri telgraf başına çağırtarak, ulusal ayaklanma sırasında Ferit Paşa Hükümetine karşı davranışta bulunanların durumlarını, hükümeti neden suçladıklarını; bu işin yasalara ne denli uygun olduğunu gözdağı verici bir biçimde soruşturmak.

2 — Uzun süre hasta yattıktan sonra tifodan ölen Tokat Mutasarrıfının ölümünün, nedeni bilinmeyen bir olay sayılarak Sıvas Valiliğinden şifre ile sorulması.

3 — Adliye Nazırı ile birlikte, Balıkesir cephesinden gelen ulusal kurul ile gizli buluşmaları sırasında Adliye Nazırının, ulusal eylemi yönetenlere karşı bir işlem yapılıp yapılmayacağını, kendisinin yanında söz konusu edebilmesi.

4 — Dahiliye Nazırlığını üzerine aldığı zaman, ilk yurtseverce iş olarak, vatan hainliği açıkça tanıtlanmış olan Eski Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in düşünce ve iş ortağı Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey'i kovması gerekirken, onu bugün bile görevinde tutması ve onun aracılığı ile görevlilerin yerlerini değiştirmesi.

Doğaldır ki, bu müsteşar aracılığı ile atanacak görevliler, pek haklı olarak ulusal güveni kazanamazlar. Örneğin, ulusal eylemin başından sonuna değin karşıcıl[2] bir durum alan ve sonunda halkın işten el çektirdiği fakat hasta olması dolayısıyla o zaman tutuklanmamış ve sürülmemiş olan Eski Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey, yöneticide aranan niteliklerden büsbütün yoksun ve yetersiz takımından olduğu halde, Burdur'a atanmıştır.

[1] Sadrazamlığın ve bazı hükümet dairelerinin bulunduğu yerdeki telgraf merkezinden.

[2] muhalif.

Kezalik adem-i iktidarından ve Canik Livası için gayrimuvafık görüldüğünden dolayı arzusunun inzımamiyle, vaktiyle İstanbul'a gönderilen Ethem Bey de, Menteşe'ye tayin kılınmıştır. Aydın Mutasarrıflığına da sabık Niğde mutasarrıfı olup Sıvas'a getirilen Cavit Bey tayin olunmuştur. Bunlara rağmen; Konya vali-i sabıkı hain-i vatan Cemal Bey'in adamı olan Antalya mutasarrıfı, mükerrer müracaatlerimize ve ahalinin feryatlarına rağmen, el'an yerinde oturuyor.

5 — Memurin müdiriyeti gibi en mühim makam, bir Ermeni elinde bulunduruluyor.

6 — Matbuat müdiriyetinde, ajans vaziyetinde bir tebeddül görülmemektedir.

7 — Memleketin mukadderatını temin edecek yegâne kuvvet, vahdet-i milliye olduğu ve bunu idame eyleyecek de teşkilât-ı milliye bulunduğu malûmdur. Bu vahdet ve teşkilâtın, vatanı inkısamdan kurtarmak, devlet ve milletin istiklâlini teminden ibaret olan gaye-i mukaddesesini bozmağa çalışanlar da İstanbul'daki erbab-ı mefsedettir. Bunların men'i mazarratı, ancak kavi ve ciddî bir inzıbata mütevakkıftır. Bunun da başlıca çaresi; polis müdürünü, namuslu, milliyetperver, muktedir, müteşebbis zevattan intihap ve tayindir. Halbuki zât-ı samilerince de malûmdur ki, bugünkü Polis Müdir-i Umumisi, sakıt hain-i millet kabinenin ve tevabiinin yegâne nigehbanıdır. Sait Molla'nın Mister *Fru*'ya yazmış olduğu mektuplar münderikatından anlaşıldığına göre de, bu zat, muhaliflere yani millet düşmanı olanlara bugün bir melce ve penah teşkil etmektedir. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu tasdik buyurmuşlardı. Halbuki Dahiliye Nazırı, memleket ve milletin mukadderatını böyle bir şahsın elinde bırakmakta bir mahzur tasavvur etmiyor. Belki fayda görüyor demektir. Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'nın ise, gerek amal-i milliye ve gerekse sizler için muzır bir şahıs olduğu muhakkak iken, el'an makamında durması da, Dahiliye Nezaretinin hüsn-i niyetine mi atfedilmelidir?

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi teşkilât-ı milliyeyi düşman teşkilâtla, bizi Ali Kemal ve Sait Molla ile bir tutuyor

Efendiler, Harbiye Nazırının 9 Teşrinisani 1919 tarihli bir telgrafı vardı: Onun da muhteviyatı enteresandır. Bu telgrafnamesinde Cemal Paşa, kabinenin fikrini şu noktalar üzerinde teksif ediyordu:

«1 — İntihabatın daire-i selâmette cereyanı,

2 — Meclis-i Meb'usanın İstanbul'da toplanması,

3 — Teşkilât-ı milliye namına umur-ı hükûmete müdahale olunmaması hakkında hükûmetin tarafınıza evvel ve âhir vaki olan tebligatı kat'îdir.

4 — Müteaddit telgrafnamelerinizde dermeyan olunan metalibin de ayni mahiyette — yani müdahale mahiyetinde — olduğu derkârdır.

5 — Hükûmet, beyannamesinde tespit ve ilân eylediği bitaraflıktan ayrılmayacaktır. Bu cihetle teşkilât-ı milliyeye muhalif içtihatta bulunanların tazyik ve tecziyesi cihetine gidemez.» Telgrafın niha-

Gene yetersizliğinden ve Canik sancağı için uygun görülmediğinden, kendinin de istemesi üzerine epey zaman önce İstanbul'a gönderilen Ethem Bey de, Menteşe'ye atanmıştır. Aydın mutasarrıflığına eski Niğde Mutasarrıfı olup Sıvas'a getirilen Cavit Bey atanmıştır. Bütün bunlara karşılık, Eski Konya Valisi vatan haini Cemal Bey'in adamı olan Antalya Mutasarrıfı, birçok başvurmalarımız ve halkın sızlanmaları dikkate alınmayarak şimdi gene yerinde oturuyor.

5 — Özlük İşleri Müdürlüğü [1] gibi en önemli görev, bir Ermeni elinde bulunduruluyor.

6 — Basın Müdürlüğünde ve Ajansın durumunda bir değişiklik görülememektedir.

7 — Ülkenin geleceğini güven altına alacak tek kuvvetin ulusal birlik olduğu ve bu birliği de ulusal örgütlerin sürdüreceği bilinmektedir. Bu birlik ve örgütün, yurdu bölünmekten kurtarmak, devletin ve ulusun bağımsızlığını sağlamaktan başka bir şey olmayan kutsal amacını bozmaya çalışanlar da, İstanbul'daki karıştırıcı takımdır. Bunların kötülüklerini önlemek, ancak güçlü ve sağlam bir sıkıdüzene bağlıdır. Bunun da başlıca yolu; polis müdürünü, namuslu, ulussever, yeterli, girişken kişiler arasından seçmek ve atamaktır. Oysa, sizler de bilirsiniz ki bugünkü Polis Genel Müdürü, vatan haini olan düşük hükümetin ve adamlarının biricik gözcüsüdür. Sait Molla'nın Bay Fru'ya yazmış olduğu mektuplardan anlaşıldığına göre de, bu adam, karşıcıl kimselere, yani ulus düşmanlarına şimdi bir barınak ve sığınak oluyor. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu doğrulamışlardı. Oysa Dahiliye Nazırı, yurdun ve ulusun kaderini böyle bir kişinin elinde bırakmakta bir sakınca görmüyor, belki yarar görüyor demektir. Jandarma Komutanı Kemal Paşa'nın ise, gerek ulusal amaçlar ve gerekse sizler için dokuncalı bir kişi olduğu kuşku götürmezken şimdi gene yerinde durması da, Dahiliye Nazırlığının iyi niyetine mi verilmelidir?

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Baylar, Harbiye Nazırının 9 Kasım 1919 günlü bir telyazısı vardı; onun içindekiler de ilgi çekicidir. Bu telyazısında Cemal Paşa, hükümetin düşüncesini şu noktalar üzerinde topluyordu :

Ali Rıza Paşa Hükümeti Ulusal Örgütü düşman örgütle bizi de Ali Kemal ve Sait Molla ile bir tutuyor

1 — Seçimlerin iyi ve doğru yapılması;

2 — Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanması;

3 — Ulusal örgütler adına hükümet işlerine karışılmaması için hükümetin size öteden beri yaptığı bildirimler kesindir.

4 — Birçok telyazılarınızda ileri sürülen isteklerin de bu özellikle – yani işe karışma niteliğinde – olduğu apaçıktır.

5 — Hükümet, bildirisinde saptayıp yaydığı tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu bakımdan, ulusal örgütlere karşıcıl görüşte olanlara baskı yapmak ve onları cezalandırmak yoluna gidemez.

[1] Memurin Müdürlüğü.

yetinde şu tehdit vardı : «Şimdiki hal, bir müddetçik daha devam edecek olursa Heyet-i Vükelânın çekileceği muhakkaktır.» *(Ves. 191)*.

Muhterem Efendiler, bu maddelerin ifade eyledikleri manalar, esasen bütün hakayikı meydana koymuş bulunuyordu. Kabine, teşkilât-ı milliyeye muhalif içtihatta bulunanların, memleket ve millete düşman olanlar bulunduğunu kabul etmiyordu. Teşkilât-ı milliye ile düşman teşkilât-ı hainanesini, Ali Kemal ile, Sait Molla ile bizi müsavi telâkki ediyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur hadiselerini ef'al-i cürmiyeden addetmiyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz cevapta; bu noktaları izah ettikten sonra, hükûmetin his ve temayülünü açık söyletmek maksadiyle şu cümleyi de ilâve ettik : «Beyanat-ı vakıalarından anladığımıza göre, hükûmet-i seniye, teşkilât-ı milliyenin mevcudiyetini ihtimal ki, zait görüyor. Filhakika, keyfiyet bu merkezde olup teşkilât-ı milliyeye ihtiyaç olmaksızın, memleketi tahlis edecek kuvvete malik bulunuluyorsa, ona nazaran esbabına tevessül edilmek üzere, vazıhan emr ü iş'arını, arada her türlü suitefehhümün izalesi için arz ve istirham eyleriz.» *(Ves. 192)*.

Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa mütemadiyen millî vahdeti bozmakla, Harbiye Nazırı, mümessilimiz Cemal Paşa da hükûmetin icraatını müdafaa ile meşgul

Efendiler, Cemal Paşa'nın, suret-i mahsusada Sıvas'a gönderdiği 10 Teşrinisani 1919 tarihli ve kendi el yazısiyle olan bir mektubunu da, ancak 18 gün sonra — yani 28 Teşrinisani 1919 tarihinde — almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda, cereyan eden muhaberatın taallûk ettiği mesaili, madde madde hulâsa ve herbiri hakkında izahat veriyordu.

Ezcümle, Meclis-i Meb'usanın İstanbul'dan başka bir mahalde tecemmüü meselesinden bahsederken; «bu meseleye padişahın rıza göstermeyeceği tamamen anlaşılmıştır. Kuvayi işgaliyenin, Meclis-i Meb'usana taarruzlarının, belki Devlet-i Aliye için hayırlı neticeler verebileceğini, Amerikalılar ihsas ve hatta izhar ettiler ve bu taarruzu ihtimal dairesinde göremediler.» diyordu.

Cemal Paşa, «Kuva-yi Milliye ruhiyle mütehassis olmayan memurların kodamanları, işgal ordularına, adeta istinat etmiş vaziyettedirler.» tarzında, sanki bilinmeyen bir malûmat da verdikten ve bu malûmatı, «sabık kabine erkânının ekseri müstenittir» malûmatiyle itmam ettikten sonra «meselâ polis müdürünün tebdilinde bu hal tamamiyle tezahür etti» diye bir de misal zikrediyor.

Cemal Paşa, kabine, birçok işler yapmağı düşünmüş ise de «esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı.» fıkrasiyle bizi ithamdan sonra şu kanaatini serdeyliyordu : «Dahiliye Nazırı bu kuvvete — yani Kuva-yi Milliyeye — ihtiyaç gösterenlerin başında desem mubalâğa olmaz.»

Telin sonunda şöylece gözdağı da veriliyordu : "Şimdiki durum biraz daha sürecek olursa hükümetin çekileceği kesindir." *(belge : 191)*

Sayın baylar, bu maddelerden çıkan anlam, aslında bütün gerçekleri ortaya koymuş bulunuyordu. Hükümet, ulusal örgütlere karşıcıl görüşte olanların ülkeye ve ulusa düşman olduklarını kabul etmiyordu. Ulusal örgütler ile düşmanların haince örgütlerini; Ali Kemal ve Sait Molla ile bizi, eşit tutuyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur olaylarını suç saymıyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz yanıtta bu noktaları açıkladıktan sonra, hükümetin duygu ve eğilimini açık söyletmek amacıyla şu cümleyi de ekledik : "Sözlerinizden anladığımıza göre, yüksek hükümet, ulusal örgütlerin varlığını belki gereksiz görüyor. Gerçekten durum böyle ise, yani ulusal örgütlere dayanmaksızın yurdu kurtaracak kuvvetiniz varsa, ona göre gereği yapılmak üzere, açıkça bildirilmesini, her türlü yanlış anlamaların ortadan kalkması için çok rica ederiz." *(belge : 192)*

Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa boyuna ulusal birliği bozmaya, delegemiz Harbiye Nazırı Cemal Paşa da Hükümetin yürütümünü savunmaya çalışıyor

Baylar, Cemal Paşa'nın özel olarak Sıvas'a gönderdiği ve kendi eliyle yazdığı 10 Kasım 1919 günlü bir mektubunu da, ancak 18 gün sonra – yani 28 Kasım 1919 günü – almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda, yapılan yazışmaların ilgili olduğu sorunları birer birer özetliyor ve her biri üzerinde açıklamalarda bulunuyordu.

Özellikle, Millet Meclisi'nin İstanbul'dan başka bir yerde toplanması işinden söz ederken : "Bu işe Padişahın olur demeyeceği kesin olarak anlaşılmıştır. İstanbul'daki düşman kuvvetlerinin Millet Meclisi'ne saldırmalarının belki Osmanlı Devleti için yararlı sonuçlar doğurabileceğini, Amerikalılar sezdirdiler, üstelik açıkladılar da; ve böyle bir saldırının olasılığına inanmadılar" diyordu.

Cemal Paşa : "Kuvayı Milliye ruhu taşımayan görevlilerin kodamanları, arkalarını işgal ordularına dayamış gibidirler" yollu, sanki bilinmeyen bir bilgi de verdikten ve bu bilgiyi : "Eski hükümet üyelerinin çoğu böyledir" cümlesiyle tamamladıktan sonra : "Örneğin Polis Müdürünün değiştirilmesinde bu durum iyice belli oldu" diye bir de örnek veriyor.

Cemal Paşa, hükümet birçok işler yapmayı düşünmüşse de : "Köklü bir girişim için, dayandığı kuvvetin sağlamlığına daha inanamadı" sözleriyle bizi suçladıktan sonra şu kanısını ortaya atıyordu : "Dahiliye Nazırı bu kuvvete – yani Kuvayı Milliye'ye – gereksinme gösterenlerin başında desem ileri gitmiş olmam."

Cemal Paşa, mektubuna imza koyduktan sonra, yine imzasiyle, mektubuna leffettiği bir hulâsada, şu cümle vardı : «Muhalifler ve ecanip Meclisin küşadına mümanaata karar vermişlerdir. Heyet-i Temsiliye de, bu mümanaata mahal münazaasiyle devam ederse işimiz Allah'a kalıyor demektir.» *(Ves. 193)*.

Efendiler, bu mektup muhteviyatında ve buna takaddüm eden iş'arat ile bundan sonra tevali edecek olan mütaleattaki mantık, muhakeme ve isabet-i nazar hakkında söz söylemeyeceğim. Yalnız, bu mektuba, 28 Teşrinisani 1919 tarihinde, verdiğimiz izahatlı cevabımızın bir fıkrasını, aynen nakletmekle iktifa edeceğim. O fıkra şudur : «Hükûmet-i seniyenin esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine itimadını münselip gibi gösterilen mevaddı, ciddî görmüyoruz.»

Efendiler, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, tereddütsüz ve aramsız vahdet-i milliyeyi bozmak, milleti hergün tevali ve tevessü etmekte bulunan tecavüzler karşısında sakit ve atıl tutacak tedabir almaktan geri durmuyordu. Diğer nezaretleri de ayni prensipte harekete müşevvik olduğu görülüyordu. Meselâ; Eskişehir'de Hamdi Efendi namında bir kadı vardı, Kuva-yi Milliyeye aleyhtar olduğu için orada duramamış, avdet etmemek üzere İstanbul'a gitmiş ve bu Kadı Efendi yeni kabine tarafından tekrar Eskişehir'e gönderilmiş. Keyfiyetten bahsile mumaileyhin tahvili lüzumu, Mutasarrıf tarafından Adliye Nezaretine yazılmış, cevap verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Mıntıka Kumandanı, bu vaziyeti Heyet-i Temsiliyeye bildirmekle beraber «eğer Nezaret bu iş'arı nazar-ı itibare almayacak olursa, def'î zaruridir. İrade ve mütalea-i devletleri müsterhamdır» deniliyordu. Biz de, mütalea bekleyenlere şu cevabı vermek zaruretinde kaldık : «Amal-i milliyeye mutavaatkâr olacağını vadeden ve bu esas dahilinde teşkilât-ı milliyenin her türlü muzaharetine mazhar olan hükûmet-i seniyeye mumaileyhin tahvili isma edilemezse, nihayet def'inin bir zaruret haline gireceği bedihidir.» Bittabi bu vaziyette bulunan, İstanbul memurları az değildi.

Buna mümasil birtakım hususattan bâhis olmak üzere Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, kabinenin nokta-i nazarını iblağ eden, 24 Teşrinisani 1919 tarihli bir şifresinin ilk cümlesi şu idi :

«Devletin umur-ı dahiliye ve siyasiyesi kat'iyyen iştirak kabul etmez.» *(Ves. 194)*. Bu telgrafa 27 Teşrinisani 1919 tarihinde verdiğimiz mufassal cevapta; biz de, şöyle dedik : «Devletin umur-ı dahiliye ve siyasiyesinin kat'iyyen iştirak kabul etmediği bir hakikat olmakla beraber emsali namesbuk vaziyet-i hazırada, vatan ve mil-

Cemal Paşa'nın, mektubunu imzaladıktan sonra yine kendi imzasıyla mektubuna eklediği bir özette şu cümleler vardı : "Karşıcıllar ve yabancılar, Meclisin açılmasını engellemeye karar vermişlerdir. Heyeti Temsiliye toplantı yeri üzerindeki çekişmeyle bu engellemeyi sürdürürse işimiz Tanrı'ya kalıyor demektir." *(belge : 193)*

Baylar, bu mektuptaki, bundan önce gelen yazılardaki ve bundan sonra boyuna bildirilecek olan düşüncelerdeki mantık, yorumlama ve görüş sağlamlığı üzerinde söz söylemeyeceğim. Yalnız, bu mektuba 28 Kasım 1919 günü verdiğimiz açıklamalı yanıtın bir cümlesini olduğu gibi aktarmakla yetineceğim. O cümle şudur : "Yüksek hükümetin, köklü bir girişim için dayandığı kuvvetin sağlamlığına güvenemediğini ortaya koyan sözlerini gerçeğe uygun bulmuyoruz."

Baylar, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, duraksamaksızın ve durmaksızın ulusal birliği bozmaktan; ulusu, her gün sürüp giden ve genişleyen saldırılar karşısında sessiz ve kıpırtısız tutacak önlemler almaktan geri durmuyordu. Öteki nazırlıkları da bu ilkeye göre iş görmeye kışkırttığı görülüyordu. Örneğin, Eskişehir'de Hamdi Efendi adında bir kadı vardı. Kuvayı Milliye'ye karşı olduğu için orada duramamış, geri gelmemek üzere İstanbul'a gitmişti. Bu Kadı Efendi'yi, yeni hükümet gene Eskişehir'e göndermiş. Durumu bildirerek, kendisinin değiştirilmesi gerektiğini Mutasarrıf, Adliye Nazırlığına yazmış, fakat bu yazıya yanıt verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Bölge Komutanı, bu durumu Heyeti Temsiliye'ye bildiriyor ve : "Eğer Adliye Nazırlığı bu öneriyi dikkate almayacak olursa; kadı'nın kovulması gereklidir. Yüksek buyruk ve düşüncenizin bildirilmesi rica olunur" diyordu. Biz de düşüncelerimizi soranlara şu yanıtı vermek zorunda kaldık : "Ulusal amaçlara uyacağına söz veren ve bu ilkeye göre ulusal örgütten her türlü yardımı gören yüksek hükümete kadı'nın değiştirilmesi işi duyurulmazsa, en sonunda kovulmasının zorunluk haline gireceği apaçık bir gerçektir." Doğaldır ki bu durumda bulunan İstanbul görevlileri az değildi.

Buna benzer birtakım işler üzerinde hükümetin görüşünü bildiren Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 24 Kasım 1919 günlü bir şifresinin ilk cümlesi şu idi : "Devletin içişleri ve siyasası kesinlikle ortaklık kabul etmez." *(belge : 194)*

Bu tele 27 Kasım 1919 günü verdiğimiz uzun yanıtta, biz de şöyle dedik : "Devletin içişlerinin ve siyasasının kesinlikle ortaklık kabul etmediği bir gerçek olmakla birlikte, bir benzeri

letin mukadderatını temin edecek olan teşkilât-ı milliyeyi bilerek, bilmeyerek zâfa duçar eyleyecek ve vahdet-i milliyeyi ihlâl edecek hiçbir muameleye, milletin muvafakat edemeyeceği de pek meşru ve tabiîdir.» Bu telgrafın son cümlesi şu tarzda idi : «Heyetimiz, imzası tahtındaki taahhüdatına tamamiyle sadıktır.... Şukadar ki taahhüdat, mütekabil olmak gerektir. Halbuki hükûmet, Salih Paşanın imzası tahtındaki taahhüdat ve notların, henüz hiçbirini ifa eylememiş ve varsa, esbab-ı mania dahi bildirilmemiştir.» *(Ves. 195)*

Efendiler, şimdi vereceğim kısa bir malûmat ve irae edeceğim vesaik — ki bu malûmatı tevsik etmektedir — Ali Rıza Paşa Kabinesinin, bizi tahtiede nekadar haksız ve icraat-ı hükûmette en hafif manasiyle, nekadar kayıtsız olduğunu enzar-ı âliyenizde tecelli ettirecektir zannederim.

Efendiler, İstanbul'daki hafi cemiyetler ve bu cemiyetlere pişüvalık eden birtakım zatlar — Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın mektubunda da itiraf olunduğu veçhile ecnebilere müstenit bulunuyorlardı — bol para ve Ali Rıza Paşa Kabinesinin mebzul müsamaha ve ataleti sayesinde, memleketi, baştanbaşa ateşe vermek için olanca vüs' u gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu husustaki malûmat ve elde edilen vesaik de, vukuf ve ıttılaları haricinde bırakılmış değildi. İstanbuldaki teşkilât ve tertibatımız sayesinde elde edilmiş bir kısım vesaik, olduğu gibi Cemal Paşa'nın, sadrazam paşanın yedlerine teslim edilmişti. Bu vesaik, o tarihte, ecnebi mümessillere de verilmiş ve bu suretle Düvel-i İtilâfiye hükûmetlerinin ekserisince malûm olmuş ve o tarihlerde hulâsaları bilcümle kumandanlara ve sair icap edenlere tebliğ edilmiş olduğuna göre, artık hadisenin tarihe karışmış olduğu bugünde, heyet-i aliyenizce ve milletçe bilinmesinde bir mahzur görmüyorum.

Sait Molla nasıl çalışıyordu?

Mücadelât-ı milliye esnasında maruz kalmış olduğumuz zâhir ve hafi müşkülât hakkında, esaslı bir fikir husülüne medar ve ensal-i atiye için ibret ve intibahı mucip olacak mahiyette bulunan, mevzuubahs vesaiki, aynen ıttılaınıza vazetmeği münasip mütalea ediyorum. Bu vesaik, İngiliz Muhipler Cemiyetinin gûya reisi tanınmış bulunan Sait Molla'nın Mister Fru namındaki rahibe gönderdiği mektupların suretleridir.

Efendiler, bu mektupların suretlerinin alındığını hisseden Sait Molla'nın, Türkçe İstanbul gazetesinin 8 Teşrinisani 1919 tarihli nüshasında, mezkûr mektuplardan bahsile uzun ve şedidüllisan bir tekzip neşretmiş olmasına rağmen, hakikat, gayrikabil-i inkârdır. Bu mek-

bulunmayan bugünkü durumda yurdun ve ulusun geleceğini güven altında tutacak olan ulusal örgütleri bilerek ya da bilmeyerek güçsüz bırakacak ve ulusal birliği bozacak hiçbir işlemi ulusun kabul etmeyeceği de pek yasal ve doğaldır." Bu telin son cümlesi şöyle idi : "Kurulumuz, imza ederek vermiş olduğu sözlere yüzde yüz bağlıdır. Şu kadar ki bunun karşılıklı olması gerektir. Oysa, hükümet Salih Paşa'nın imzaladığı protokollarla notlarda sözü geçen işlerin daha hiçbirini yapmamış, ve varsa, engelleyici nedenleri de bildirmemiştir." *(belge : 195)*

Baylar, şimdi vereceğim kısa bir bilgi ve göstereceğim belgeler – ki bu bilgiyi doğrulamaktadır – Ali Rıza Paşa Hükümetinin bizi suçlamada ne denli haksız ve hükümet işlerinde, en hafif deyimiyle, ne denli ilgisiz olduğunu gözleriniz önünde canlandıracaktır sanırım.

Baylar, İstanbul'daki gizli dernekler ve bu derneklere önderlik eden birtakım kişiler – Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın mektubunda da itiraf edildiği gibi – sırtlarını yabancılara dayamışlardı. Bunlar, gerek bol paradan, gerekse Ali Rıza Paşa Hükümetinin çokça hoşgörüsünden ve gevşekliğinden yararlanarak yurdu, baştan başa ateşe vermek için olanca güç ve çabalarıyla çalışıyorlardı. Bu konudaki bilgiler ve elde edilen belgeler de Hükümetin bilgisi ve haberi dışında bırakılmış değildi. İstanbul'daki örgütümüz ve düzenimiz yardımıyla elde edilmiş bir kısım belgeler, olduğu gibi Cemal Paşa'nın ve Sadrazam Paşa'nın ellerine verilmişti. Bu belgeler, o günlerde, yabancı devlet temsilcilerine de verilmiş ve böylece işi, İtilâf Devletleri hükümetlerinin çoğu öğrenmişti. O zaman özetleri de bütün komutanlara ve başka gerekenlere bildirilmiş olduğuna göre, artık olayın tarihe karışmış olduğu bugün, yüksek topluluğunuzca ve ulusça bilinmesinde bir sakınca görmüyorum.

Sait Molla nasıl çalışıyordu?

Ulusal savaşımlar sırasında karşılaştığımız açık ve gizli güçlükler üzerinde köklü bir bilgi edinmeye ve gelecek kuşakların ders almasına ve uyanmasına yarayacak nitelikte olan, söz konusu belgeleri, olduğu gibi bilginize sunmayı uygun buluyorum. Bu belgeler, İngiliz Muhipler Cemiyetinin sözde başkanı olarak tanınan Sait Molla'nın, Bay Fru adındaki rahibe gönderdiği mektupların örnekleridir.

Baylar, bu mektupların örneklerinin alındığını sezen Sait Molla, Türkçe *İstanbul* gazetesinin 8 Kasım 1919 günlü sayısında, bu mektuplardan söz açarak uzun ve sert bir dille bir yalanlama yayımlamış olsa da, gerçeği yadsımanın olanağı yoktur. Bu mektup-

tuplar suretleri, Sait Molla'nın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı bulunduğu bir defterden aynen istinsah olunmuştur. Bundan sarfınazar, mektuplar muhteviyatı, memlekette zuhûr eden ahval ve hadisat ile ve taayyün eden bazı eşhas ile tetabuk-ı tam ifade etmektedir. Şimdi müsaade buyurursanız, bu mektupları tarih sırasiyle arzedeyim :

Birinci Mektup

Aziz dostum;

Verilen iki bin lirayı Adapazarın'da Hikmet Bey'e görderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra netayic-i müsmiresini elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu malûmatı, şu tezkeremle size tepşire müsaraat ettim. Yarın sabah bizzat gelip tafsilât vereceğim.

Kuva-yı Milliye taraftarlarının Fransa'ya fevkalâde inhimak gösterdiklerini ve General *Despere*'nin Sıvas'a gönderdiği zabitlerin, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiltere hükûmeti aleyhinde bazı kararlar ittihaz ettiklerini Ankara'daki (N. B. D. 285/3) adamımız suret-i mahsusada bir kurye ile gönderdiği mektupta bildiriyor. (D. B. K. 91/3) hernekadar cemiyetimize dahil ise de bu zatın Fransızlara casusluk ettiği ve sizin bu teşkilâta riyaset eylediğinizi işaa ve beyan eylediği kanaati, bendenizde hâsıl olmuştur. Bu mesele hakkında da, kanaat-i âlilerine ve itimad-ı üstadanelerine muhalif olarak vukubulacak beyanatımla şimdiye kadar o zat hakkında göstermiş olduğunuz itimattaki hatayı ızhar etmiş olacağım. Dün sabah Âdil Bey'le birlikte Damat Ferit Paşa Hazretlerini ziyaret ettim. Biraz daha sabır ve intizar buyurmaları lüzumunu tarafımızdan kendilerine tebliğ ettim. Müşarileyh Hazretleri, cevaben size teşekkür etmekle beraber Kuva-yı Milliyenin Anadolu'da tamamen köksaldığını ve mukabil bir hareket neticesi olarak rüesa-yı mel'unesi tepelendirilmedikçe kendilerinin mevki-i iktidara gelemeyerek zat-ı şahanenin de tasvibine iktiran eden mukavele ahkâmının, konferansta müdafaasına imkân olmadığını ve Kuva-yi Milliyenin dağıtılması için İngiltere Hükûmet-i fahimesi nezdinde teşebbüsat-ı seria icra edilerek müşterek bir notanın, mebusanın intihabından evvel Bâbıâliye verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı ika edecekleri harekât-ı tecavüziyeyi esas ittihaz ederek, Kuva-yi Milliyenin asayişi ihlâl ettiklerini ileri sürerek, maksadın tesriine çalışmamızı ve İngiliz matbuatının Kuva-yı Milliye aleyhinde neşriyatta bulunmasının teminini ve suret-i mahsusada torpito ile gönderilen (A. B. K. 19/2) ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz mesail hakkında talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece on birde Âdil Bey (K) de sizi görecek ve Ferit Paşa'nın bazı hususî ricalarını daha tebliğ edecektir. Badehu, zât-ı şahane ile Mister (T. R.) görüşebilecektir. Refik Bey'e artık itimat etmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Hürmetlerimi takdim ederim.

11/10/1919 *Sait*

Tahşiye : Karacabey'le Bozkır'dan henüz bir haber alamadık.

İkinci mektup

12 tarihiyle Ankara'daki (N. B. D. 285/3) tarafından gelen mektupta, Sıvas Heyet-i Temsiliyesinden Erkânıharbiye Miralaylığından mütekait Vasıf Beyin, *Despere* ile temas etmek üzere gönderileceği ve birkaç güne kadar yola çıkacağı

ların örnekleri, Sait Molla'nın evinden ve mektup karalamalarının yazılı bulunduğu bir defterden, olduğu gibi çıkarılmıştır. Bunlar bir yana, mektupların içindekiler, ülkede beliren durumlara, olaylara ve kimi kişilere tam bir uygunluk göstermektedir. Şimdi izin verirseniz, bu mektupları yazılış sırasıyla sunayım :

Birinci Mektup

Sevgili dostum,

Verilen iki bin lirayı Adapazarı'nda Hikmet Bey'e gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra verimli sonucunu elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu bilgiyi, şu pusulamla size tezelden iletmek istedim. Yarın sabah kendim gelip geniş bilgi vereceğim.

Kuvayı Milliye'den yana olanların Fransa'ya pek çok eğilim gösterdiklerini ve General Despere'nin Sıvas'a gönderdiği subayların, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiltere Hükümetine karşı bazı kararlar aldıklarını Ankara'daki adamımız "N. B. D. 285/3", özel bir ulak [1] ile gönderdiği, mektupta bildiriliyor. "D. B. K. 91/3" her ne kadar derneğimiz üyesi ise de bu adamın Fransızlara çaşıtlık ettiği ve sizin bu örgüte başkanlık ettiğinizi söyleyip yaydığı kanısı bende uyanmıştır. Bu sorun üzerinde de, yüksek kanılarınıza ve siz ustanın güveninize aykırı düşecek sözlerimle, şimdiye dek o adam için göstermiş olduğunuz güvendeki yanılgıyı belirtmiş olacağım. Dün sabah Âdil Bey'le birlikte, Damat Ferit Paşa Hazretleri'nin yanına gittim. Biraz daha sabretmeleri ve beklemeleri gereğini sizin adınıza kendilerine bildirdim. Damat Ferit Paşa Hazretleri verdiği karşılıkta, size teşekkür etmekle birlikte, Kuvayı Milliye'nin Anadolu'da büsbütün kök saldığını ve karşı bir hareketle hain başkanları tepelettirilmedikçe, kendisinin Sadrazam olamayacağını ve böylece Padişahın da onayından geçen sözleşme hükümlerinin Konferansta savunulmayacağını söyledi. Ayrıca, Kuvayı Milliye'nin dağıtılması için yüksek İngiltere Hükümeti katında tezelden girişimlerde bulunularak, ortak bir notanın milletvekilleri seçiminden önce Bâbıâliye verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı girişecekleri saldırıları tutamak yapıp Kuvayı Milliye'nin güvenliği bozduklarını ileri sürerek işi çabuklaştırmaya çalışmamızı; İngiliz basınının, Kuvayı Milliye'ye karşı yayın yapmasının sağlanmasını ve özel olarak torpido ile gönderilen "E. B. K. 19/2"ye, dün görüştüğümüz işler üzerinde telsizle yönerge verilmesini rica ediyor. Bu gece, saat on birde Âdil Bey "K." de sizi görecek ve Ferit Paşa'nın bazı özel ricalarını daha bildirecektir. Daha sonra, Padişah Hazretleri ile Mister "T. R." görüşebilecektir. Refik Bey'e artık güvenmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Saygılarımı sunarım.

11.10.1919

Sait

Ek : Karacabey'le Bozkır'dan daha bir haber alamadık.

İkinci Mektup

Ankara'daki "N. B. D. 285/3" ten gelen 12.10.1919 günlü mektupta, Sıvas Heyeti Temsiliyesi'nden kurmay albaylıktan emekli Vâsıf Bey'in Despere ile görüşmek üzere gönderileceği ve birkaç güne değin yola çıkacağı bildiriliyor.

[1] kurye.

bildiriliyor. Hikmet Bey paraları almış. Biraz daha para istiyor. Evvelki gün sizi ziyarete geldiğimde takip edildiğimi söylememiştim. Avdetimde biri sarı bıyıklı ve diğeri kumral ve köse iki şahsın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epeyce korktum. Yalnız birbirilerine yavaşça «bu Sait Molla imiş. Artık gidelim» dediklerini işittim. Bu fazla temas benim hakkımda hayırlı olmayacak. Fuat Paşa Türbesi civarındaki görüştüğümüz haneyi işgal edebilirseniz temas yapabileceğiz. Nâzım Paşa cemiyetimizden haberdar olmuş. Bana çok teessüf etti. Müsaadenizle (N. B. S. 495/1) tertibine kendilerini ithal ettim. Hane meselesi halledilinceye kadar teması müşarileyh yapacaktır. Karacabey'de (N. B. D. 289/3) e gönderilen bin iki yüz lira vâsıl olmuştur. Hareket edeceklerdir. Ferit Paşa, Bâbıâliye verilecek notaya her dakika muntazırdır. Zât-ı şahane, bu vaziyetten pek müteessirdir. Teselli ettirmeniz ve daima kendisine ümitbahş beyanatta bulundurmanız menafiimiz icabındandır. Bizim padişahların, her şeye karşı zayıf olduklarını unutmayınız. Seyit Abdülkadir Efendi, o mesele hakkında pek tuhaf beyanatta bulundu. Gûya arkadaşları «muhalif-i hamiyet olur» diyorlarmış. Artık siz icabına bakınız. Polis Müdürü Nurettin Bey'in tebdili rivayet olunuyor. Hepimizin hâmisi olan bu zat hakkında lâzımgelenlerin nazar-ı dikkatini celbettiriniz. Hürmetlerimi takdim ederim.

18/19, 10/1919 *Sait*

Tahşiye :

Ali Kemal Bey o zatla görüşmüş. Muhavereyi idare edemediğinden muhatabı maksadını anlamış ve hatta kendisine kemal-i hakaretle «biz, sizin İngiliz hesabına çalıştığınızı anladık» demiş.

Üçüncü mektup

Yapılan propagandaları Göz Tabibi Esat Paşa kolu ve bilhassa Çürüksulu Mahmut Paşa, malûmat-ı resmiyeye istinaden, mütemadiyen tekzip ettiriyor ve halkın teskin-i heyecanına çalışıyorlar. Bu adamlara müracaatlerinde hiç cevap verilmemesini, dün kararlaştırılan zata, zât-ı şahane vasıtasiyle emir vermenizi rica ve hürmetlerimi takdim ederim.

19/10/1919 *Sait*

Dördüncü mektup

Aziz Üstat;

Muhipler arasında *Franmason* teşkilâtı bâdi-i itiraz oluyor. İttihatçıların isrine imtisalden çekiniliyor. Bu teşkilâtın idaresine kalp, ruhiyle tenmiye edilmiş gençlerin ithaliyle bu programı tatbik edebileceğiz. Benim kisve-i zâhiriyemin haylûleti hasebiyle, muhibb-i kadiminiz (K. B. V. 4/35) esasat-ı mukarrere dahilinde işe başlayacaktır. Ankara ve Kayseri'den yine haber yok. Hürmetlerimi takdim ederim Üstadım.

19/10/1919 *S.*

Beşinci mektup

Üstat;

Kasidecizade Ziya Molla dün *Adam Blok*'a (Adam Block) haber göndermiş, kadîm dostu olduğuna iğtiraren benim başta bulunduğum Muhipler Cemiyetinin

Hikmet Bey paraları almış. Biraz daha para istiyor. Önceki gün sizin yanınıza geldiğim sırada izlendiğimi söylememiştim. Dönüşümde biri sarı bıyıklı, ötekisi kumral ve köse iki adamın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epeyce korktum. Yalnız birbirlerine yavaşça : "Bu Sait Molla imiş. Artık gidelim." dediklerini işittim. Bu sık sık değinmeler benim için iyi olmayacak. Fuat Paşa Türbesi yakınındaki görüştüğümüz evi tutabilirseniz buluşabileceğiz. Nâzım Paşa, derneğimizi haber almış. Bana çok gücendi. İzninizle "N. B. S. 495/1" düzenine kendilerini kattım. Ev işi bir yoluna konuluncaya değin sizinle o buluşacaktır. Karacabey'de "N. B. D. 289/3"e gönderilen bin iki yüz lira, yerine ulaşmıştır. Yola çıkacaklardır. Ferit Paşa, Bâbıâli'ye verilecek notayı her dakika bekliyor. Bu durum, Padişah Hazretlerini pek üzüyor. Teselli ettirmeniz ve her zaman kendisine umut verici sözler söylettirmeniz, çıkarlarımız gereğidir. Bizim padişahların, her şeye karşı arık olduklarını unutmayınız. Seyit Abdülkadir Efendi, o iş için pek tuhaf şeyler söyledi. Sözde arkadaşları : "Yurtseverliğe aykırı düşer." diyorlarmış. Artık siz işi bir yoluna koymaya bakınız. Polis Müdürü Nurettin Bey'in değiştirileceği söyleniyor. Hepimizin koruyucusu olan bu kişi üzerine gerekenlerin dikkatlerini çektiriniz. Saygılarımı sunarım.

18/19.10.1919 **Sait**

Ek : Ali Kemal Bey o adamla görüşmüş. Konuşmayı iyi yönetemediği için karşısındaki adam işi anlamış ve üstelik kendisine, büyük bir aşağılama ile : "Biz, sizin İngilizler hesabına çalıştığınızı anladık" demiş.

Üçüncü Mektup

Yapılan propagandaları, Göz Hekimi Esat Paşa kolu ve özellikle Çürüksulu Mahmut Paşa resmi bilgilere dayanarak boyuna yalanlatıyor ve halkın heyecanını yatıştırmaya çalışıyorlar. Bu adamlar başvurdukları zaman hiç karşılık verilmemesini; dün kararlaştırdığımız kişiye, Padişah aracılığıyla buyruk vermenizi rica eder, saygılarımı sunarım.

19.10.1919 **Sait**

Dördüncü Mektup

Sevgili Üstat,

Muhipler [1] arasında **Franmason** örgütünü istemeyenler var. İttihatçıların yolu tutulacağından korkuluyor. Bu örgütün yönetiminde kalp ve ruh ile yetiştirilmiş gençlerin katılmasıyla, bu programı uygulayabileceğiz. Benim kılığımın engel olması yüzünden eski dostunuz "K. B. V. 4/35", kararlaştırılan ilkelere göre işe başlayacaktır. Ankara ve Kayseri'den yine haber yok. Saygılarımı sunarım üstadım.

19.10.1919 **S.**

Beşinci Mektup

Üstat,

Kasidecioğlu Ziya Molla dün Adam Blok'a (Adam Block) haber göndermiş, eski dostu olmasına güvenerek, benim başında bulunduğum Muhipler Cemiyetinin

[1] İngiliz Muhipler Cemiyeti üyeleri.

mazhar olduğu himayenin, İngilizlerin seciyesi ile gayrikabil-i telif olduğunu ve bunun efkâr-ı umumiyede fena tesirler yaptığını ve bu cihetle erbab-ı namusun temsil etmesi lâzımgeleceğini, bilvasıta bildirmiş ve benim aleyhimde pek fena şeyler ilâve etmiş. Bu zatın bana karşı husumet-i şahsiyesi olduğunu hatırlatmak isterim. Ziya Molla'nın damadının hemşiresi mukaddema benim zevcem idi. Kendisini tatlik ettiğimden dolayı bu husumet bana tevcih edilmiştir. *Adam Blok* Hazretlerine iblağını ve Ziya Molla'nın halen İngiliz taraftarı olmayıp harekât-ı milliye mürevviçlerinin bir propaganda vasıtası ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında münasebet mevcut olduğunu ve hakkımdaki isnadatiyle mahiyetini göstermekte olduğunu nazar-ı üstadanelerine arzetmek isterim.

21/10/1919 *S.*

Haşiye: Mahzur yoksa *Adam Blok* Hazretlerine size olan hizmetimi iblağ ediniz.

Altıncı mektup

Muhterem Üstat;

Ankara'dan (N. B. D. 295/3) ten kuriye ile gelen 20 Teşrinievvel 1919 tarihli mektupta, (K. D. S. 93/1) talimatımız veçhile orada bırakılarak kendisi Kayseri'ye hareket etmiştir. Talimatın musaddak suretini de Galip Bey'e gönderdiğini bildiriyor. Evvelki tahsisatın sarfolunmasından yeniden tahsisat istiyor. Teşkilât-ı hafiyenin tevessü ettiğine ve rüesa-yı şerireden yakasını kurtaran muhiplerimizin, şimdilik köylerde kalmak şartiyle el altından işe başladıklarını tepşir ve tertibat-ı ahire-i üstadanelerinin semerebahş olacağını beyan ediyor. (M. K. B.) fasih Türkçesi sayesinde mühim rol çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor. Talimatın (X. VV) tertibi tamamen ihzar edilmiş, aramızda, yeni yabancılar girmemiş ise meydana çıkmadan, maksat fiilen temin edilmiş olacaktır. Yeni tahsisatın irsaline intizaren kuriye (4. R.) burada alıkonulmuştur.

23/24, 10/1919 *S.*

Haşiye: Ahmet Rıza Bey'in İtalya mandası hakkındaki beyanatını risalenin nihayetine ilâve ettim. Kendisinin Fransa'ya geçmesi, bizce tehlike olup bunu temin ediniz.

Yedinci mektup

Üstadım;

Ali Kemal Bey, dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde bir an teenni lâzım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine icale edilen erbab-ı fikr ü kalemi evvelkine muhalif bir gayeye sevketmek, bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar, harekât-ı milliyeyi şimdilik iyi görüyor demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek. Zeynelâbidin partisiyle de teşrik-i mesaiye çalışıyor.

Hulâsa; işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransa ve Amerika mehafilinde benim ismimden çok bahsediliyormuş. Bunun hikmetini hâlâ anlayamadım. Harekât-ı milliye taraftarlarının, bu hükûmetin siyasî memurları üzerinde yaptıkları tesir neticesi olarak hayatımın muhafazası size mevdudur. Ben, bu ümniye ile kendimi teşçi ediyorum. Hikmet ile bizzat görüştüm. Bu sefer kendisini mütelevvince gördüm. Maamafih teminat-ı kaviye verdi. «Ben merdim. Sözümden dönmem» dedi. Sıvas vak'asını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek.

korunmasının İngiliz karakteriyle bağdaşmadığını ve bunun kamuoyu üzerinde kötü etkiler yaptığını, böylece namuslu kişilerin temsil etmesi gerekeceğini dolayısıyla anlatmış ve benim için çok kötü sözler eklemiş. Bu kişinin bana karşı kişisel düşmanlığı olduğunu hatırlatmak isterim. Ziya Molla'nın damadının kız kardeşi eskiden benim karımdı. Kendisini boşadığım için bana böyle düşmanlık ediyor. Bunun Adam Blok Hazretleri'ne duyurulmasını ve Ziya Molla' nın şimdi İngilizlerden yana olmayıp ulusal eylemi destekleyenlerin propagandacısı olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmuş bulunduğunu ve beni suçlamasıyla da niteliğini ortaya koyduğunu üstatça görüşlerinize sunmak isterim.

21.10.1919 S.

Ek : Bir sakınca yoksa, Adam Blok Hazretleri'ne size olan hizmetlerimi duyurunuz.

Altıncı Mektup

Sayın Üstat,

Ankara'dan "N. B. D. 295/3"ten özel ulak ile gelen 20 Ekim 1919 günlü mektupta bildirildiğine göre "K. D. S. 93/1", yönergemiz gereğince orada bırakılarak kendisi Kayseri'ye gitmiştir. Yönergenin onaylanmış bir örneğini de Galip Bey'e gönderdiğini bildiriyor. Önceki ödeneği harcamış olduğu için yeniden ödenek istiyor. Gizli örgütümüzün genişlediğini ve haydut başkanlarından yakasını kurtaran Muhiplerimizin şimdilik köylerde kalarak el altından işe başladıklarını muştuluyor ve son yaptığınız ustaca düzenlemelerin verimli olacağını bildiriyor. "M. K. B.", pürüzsüz Türkçesi yüzünden önemli işler çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor. Yönergenin "X. W." planı tam olarak hazırlanmış. Aramıza yeni yabancılar girmemiş ise, amaç, sezilmeksizin eylemli olarak sağlanmış olacaktır. Yeni ödeneğin gönderilmesini beklemek üzere özel ulak "4 R." burada alıkonulmuştur.

23/24.10.1919 S.

Ek : Ahmet Rıza Bey'in İtalyan güdümü üzerindeki demecini mektubun sonuna ekledim. Kendisinin Fransa'ya geçmesi, bizce tehlike olur. Bu işi sağlama bağlayınız.

Yedinci Mektup

Üstadım,

Ali Kemal Bey dün o adamla görüşmüş. Basın işinde biraz ağır davranmak gerektiğini söylemiş. Bir kez, lehine yöneltilmiş olan düşünceleri ve yazarları öncekine karşıt bir amaca yöneltmek, bizde pek kolay olmaz. Bütün devlet görevlileri ulusal eylemi şimdilik iyi görüyor, demiş. Ali Kemal Bey, yönergenize eksiksiz uyacak. Zeynelâbidin partisiyle de işbirliği yapmaya çalışıyor.

Kısacası, işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransa ve Amerika çevrelerinde benim adım çok geçiyormuş. Bunun nedenini şimdiye dek anlayamadım. Ulusal eylemden yana olanların, bu hükümetin siyasal görevlileri üzerinde yaptıkları etki sonucu olarak, hayatımın korunmasını size bırakıyorum. Ben bu güvenle kendi kendimi yüreklendiriyorum. Hikmet ile kendim görüştüm. Bu kez onu biraz kaypak buldum. Ama sağlam güvence verdi. "Ben merdim. Sözümden dönmem" dedi. Sıvas olayını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş

Kadıköylü de işi deruhte ediyor. Fakat mel'un İttihatçı matbuat, bazan bizim işlere mâni oluyor. Bunların yazılarına dikkat lâzım. Paşamız hâlâ sinirli. Ne vakit olacak? diyor. Hane meselesinin hâlâ hallolunmamış bulunması, temas ve münasebetimizi işkâl ediyor. (N. B. S. 495/1) Konya'ya ehemmiyet verilmesini tavsiye ediyor. Size şifahen izah ettiği mesele hakkında nazar-ı dikkatini celbetmemi rica ediyor. Ali Kemal Bey'in son felâketi üzerine beyan-ı teessür ettiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lâzım. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır. 19 Teşrinivvel tarihli mektubumu almadığınıza müteessirim. Vasıtayı biraz sıkıştırınız. Tehlikeden içtinap etmek, benim için pek mühimdir. Yeni bir parola gönderiniz. Hikmet'e ve Kadıköylüye numaralarını vereceğim. Hürmetlerimi takdim ederim Üstadım.

24/10/1919 *S.*

Haşiye : Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşaya ve taraflarına biraz müsait görünmeli ki, kendisi kemal-i emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalade ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimiz ile taraftarlık edemeyiz.

Sekizinci mektup

Aziz Üstat;

İntihabatı tavik ve talik için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi Efendilerle uzunuzadıya, talimatınız dahilinde görüştüm. Muvafakatlerini istihsal ettim. Mahallâtta propagandalar başladı. İcap edenleri elde edecekler. Bol para tevzii suretiyle ârayı teşettüte uğratacaklardır. Zât-ı şahanenin bu hususta tenviri elzemdir. Maksada rey ve tedbir-i üstadaneleriyle vâsıl olacağımızı temin ederim Üstat.

26/10/1919 *S.*

Dokuzuncu mektup

(9. R.) kuriye geldi. Keskin teşkilâtı bitmiştir. Arkadaşlara propaganda için talimat verdim. Muvaffakıyatımızın ilk semeratını kariben iktitaf edeceğimizden eminim Üstadım.

27/28, 10/1919 *S.*

Onuncu mektup

Aziz Üstat;

Mabeynde, yeni kabine teşkili tertibat ve tasavvuratı, şayi olmuştur. Bu işin tesrii elzemdir. Anadolu teşkilâtımızın bazı tertipleri Kuva-yı Milliyece anlaşılmış, alelhusus Ankara ve Kayseri'de aleyhimizde faaliyet başlamıştır. Kürt Cemiyeti, verdiği vaadı hilâfına faaliyet gösteremedi. Çetelerimizden bir kısmı tenkil olunuyor. Herçibadâbat mutasavver kabinenin mevki-i iktidara getirilmesi mutlak elzemdir. Ali Rıza Paşa'nın, tertibatımıza karşı tedabir-i mania ittihaz edeceğini de tahmin ediyorum. Bozkır'a gidecek adamlarımız tanınmış şahsiyetler olması hasebiyle fazlaca tevahhuş gösteriyorlar. Konya'da (K. B. 81/1) e sizin vasıta ile hâdisenin teşdidi hakkında tebligat icrasiyle propaganda heyetlerinin bu mesele için faaliyete davet edilmesi lüzum ve zaruretini arzeder ve takdim-i ihtiramat eylerim.

29/30, 10/1919 *S.*

düzelecek. Kadıköylü de işi üzerine alıyor. Fakat o yere batası İttihatçı basın, bazı bazı bizim işlere engel oluyor. Bunların yazılarına dikkat gerek. Paşamız gene de sinirli "Ne vakit olacak?" diyor. Ev işinin bugüne dek yoluna konulmamış olması, buluşup görüşmemizi güçleştiriyor. "N. B. S. 495/1" Konya'ya önem verilmesini öğütlüyor. Size sözlü olarak açıkladığı sorun üzerinde dikkatini çekmemi rica ediyor. Ali Kemal Bey'in uğradığı son yıkım üzerine, üzüntülerinizi bildirdiğinizi söyledim. Bu adamı elde bulundurmak gerek. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir armağan sunmak için en elverişli zamandır. 19 Ekim günlü mektubumu almadığınıza üzüldüm. Aracıyı biraz sıkıştırınız. Tehlikeden sakınmak, benim için pek önemlidir. Yeni bir parola gönderiniz. Hikmet ve Kadıköylü'ye numaralarını vereceğim. Saygılarımı sunarım üstadım.

24.10.1919 S.

Ek : Birkaç kez söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve onu tutanlara biraz uygun davranmalı ki, kendisi tam bir güvenle buraya gelebilsin. Bu işe pek çok önem veriniz. Kendi gazetelerimizle onu destekleyemeyiz.

Sekizinci Mektup

Sevgili Üstat,

Seçimleri geciktirmek ve geri bırakmak için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi efendilerle uzun uzadıya, verdiğiniz yönerge sınırları içinde görüştüm. Razı oldular. Mahallelerde propagandalar başladı. Gerekenleri elde edecekler. Bol para dağıtarak halkın kafasını karıştıracaklardır. Padişahın bu konuda aydınlatılması gerekmektedir. Ustaca düşünce ve önlemlerinizle amaca ulaşacağımıza güvence veririm, üstat.

26.10.1919 S.

Dokuzuncu Mektup

'9. R." özel ulak geldi. Keskin örgütü bitmiştir. Arkadaşlara propaganda için yönerge verdim. Başarılarımızın ilk verimlerini yakında alacağımıza güveniyorum, üstadım.

27/28.10.1919 S.

Onuncu Mektup

Sevgili Üstat,

Sarayda, yeni hükümet kurulmasının düzenlendiği ve tasarlandığı söylentisi yayılmıştır. Bu işin çabuklaştırılması çok gereklidir. Anadolu örgütümüzün bazı düzenleri Kuvayı Milliye'ce anlaşılmış, özellikle Ankara ve Kayseri'de bize karşı çalışmalar başlamıştır. Kürt Cemiyeti, söz verdiği halde bir iş yapamadı. Çetelerimizden bir kısmı tepeleniyor. Ne pahasına olursa olsun, tasarlanan hükümetin iş başına getirilmesi pek çok gereklidir. Ali Rıza Paşa'nın, düzenlemelerimize karşı engelleyici önlemler alacağını da sanıyorum. Bozkır'a gidecek adamlarımız, tanınmış kişiler olduklarından, çokça korkuyorlar. Konya'da "K. B. 81/1"e, sizin adamınız aracılığı ile olayın kızıştırılması için bildirim yapılarak, propaganda kurullarının bu konu üzerinde çalışmaya çağrılması gereğini ve zorunluğunu bildirir, saygılarımı sunarım.

29/30.10.1919 S.

Benim bir mektubumdan Hikmet'e bahsedilmiş. Bu mektubun muhteviyatını nereden öğrenmişler? Bizzat Hikmet'le görüştüm. Ve bunun vaki olduğunu kemal-i hayretle Hikmet'ten dinledim. Casus benim muhitimde midir? yoksa sizde midir?

On birinci mektup

Aziz Üstadım;

Kürt Teali Cemiyetindeki samimî dostlarımızla görüştüm. Yeni geldiklerinden, birkaç gün sonra verilen talimat dairesinde tertibat ittihaz edeceklerini, yalnız Kürdistan'a gönderilecek muhtelif arkadaşlar için büyük bir tahsisatın vücuduna ihtiyaç olduğunu söylediler. (D. B. R. 3/141) den gelen mektupta irae ettiler. Urfa, Ayıntap, Maraş'ta Fransızlar aleyhine lüzumundan fazla tahrikât yaptıklarını ve kolordu kumandanının takip ettiği siyaseti leyyine hilâfına ahaliyi imale ettikleri münderiçtir. Kabine Riyasetine Zeki Paşa'nın getirilmemesi hakkında beyan olunan mütalea doğru değildir. Bu zat, Kürtler üzerinde hâkimdir. Eski Ermeni kıtali unutulmuştur. Sizce varit mütalea herhalde bugün için nabemevsimdir. Bunu, icabında tevil etmek mümkündür. Himmet-i Üstadanenize her dakika muntazırız. Karşıdaki vak'ayı diğerlerine de vermeğe çalışıyoruz. İhtiramat-ı âcizanemi takdim ederim.

4/11/1919 *S.*

On ikinci mektup

Aziz Üstadım;

Ahmet Rıza'nın *Tan* muhabirine olan beyanatı bittabi nazar-ı dikkatinizi celbetmiştir. Emir Faysal'a Fransızlar ile itilâf aktini tavsiye etmesindeki meaninin şamil olduğu nükte-i siyasiye nazar-ı üstadanelerinden uzak kalmamalıdır. Kuva-yı Milliye rüesasının, Fransa'ya ahiren şayan-ı dikkat bir surette eser-i temayül gösterdikleri gibi Irak'ta çıkardıkları iğtişaşa mukabil, diğer cihetten Suriye'deki hâkimiyetinize de darbe vurmak istiyorlar. Bu kuvvetin idamesinde gösterilecek ihmal ve teseyyüp, âlem-i İslâmın İngiltere aleyhindeki galeyan-ı fevkalâdesiyle neticepezir olacaktır. Bu nokta-i mutenabahayı, ehemmiyetle görmek ve rical-i âliye-i siyasiyenize göstermek ehem ve elzemdir. Şu mütaleamla, kıymet-i ilmiyenize karşı bir düşnamda bulunduğuma hükmetmeyiniz. Çünkü Türkiye üzerinde, sizden başka bir kuvvetin idame-i nüfuz ve hâkimiyeti, gaye-i siyasiyemize münafidir. Fransa, İtalya, ve bilhassa Amerika'nın gerek ricali ve gerek matbuatiyle bu kuvvete karşı izhar eyledikleri temayülât-ı muhtelife, satvet-i siyasiye ve askeriyenizin duçar-ı istirkap olduğunun bir delil-i bâhiridir. Ahmet Rıza gibi *Klemanso* ve *Pişon*'un (Pichon), muhtelif rical-i siyasiyenin en samimî ve kadîm dostluklarına mazhar olmuş zevatın Fransa'da mühim bir rol çevireceğinden ve efkârı, mana-yi tammiyle celp ve cezbedeceğinden emin olunuz. Bu zatın İsviçre'ye geçeceğine mütedair malûmata nazaran oradan bertakrip Fransa'ya geçmek emelinde olduğuna kani olabilirsiniz. Balıkesir civarındaki kuvvetlerimiz bozularak firar etmiş ve (A: R.) mevkiinde ihtifa eylemiştir. Yeni kuvvetler ihzar ediliyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere tahsisat istiyor. Karaman'dan

Benim bir mektubumdan Hikmet'e söz açmışlar. Bu mektubun içinde yazılı olanları nereden öğrenmişler? Hikmet ile kendim görüştüm; bunun doğru olduğunu, Hikmet'ten şaşkınlık içinde dinledim. Çaşıt, benim çevremde midir, yoksa sizde midir?

On Birinci Mektup

Sevgili Üstadım.

Kürt Teali Cemiyetindeki yakın dostlarımızla görüştüm. Yeni geldikleri için birkaç gün sonra, verilen yönergeye uygun olarak gerekli düzenlemeleri yapacaklarını; yalnız Kürdistan'a gönderilecek çeşitli arkadaşlar için büyük bir ödenek verilmesi gerektiğini söylediler. "D. B. R. 3/141" den gelen mektubu da gösterdiler. Urfa, Antep, Maraş'ta Fransızlara karşı gereğinden çok kışkırtma yaptıkları ve halkı, kolordu komutanının güttüğü yumuşak siyasaya aykırı bir davranışa sürükledikleri yazılıdır. Hükümet başkanlığına Zeki Paşa'nın getirilmemesi için ileri sürülen düşünceler doğru değildir. Bu adam Kürtlere sözünü geçirebilecek durumdadır. Eski Ermeni kırımı[1] unutulmuştur. Sizin aklınıza gelenler, bugün için her halde mevsimsizdir. Bunu, gerektiğinde başka bir anlama çevirmek kolaydır. Ustaca yardımlarınızı her dakika bekliyoruz. Karşıdaki olayı ötekilerine bulaştırmaya çalışıyoruz. Saygılarımı sunarım.

4.11.1919 S.

On İkinci Mektup

Sevgili Üstadım,

Ahmet Rıza'nın *Le Temps* gazetesi haber yazarına verdiği demeç elbette dikkatinizi çekmiştir. Emir Faysal'a Fransızlarla anlaşma yapmasını öğütlemesindeki anlamın kapsadığı siyasal nükte, ustaca görüşlerinizden uzak kalmamalıdır. Kuvayı Milliye başkanları, son günlerde dikkati çekecek bir biçimde Fransa'ya eğilim belirtisi gösterdikleri gibi, bir yandan Irak'ta kargaşalık çıkartırken öte yandan Suriye'deki egemenliğinizi de baltalamak istiyorlar. Bu kuvvetlerin sürüp gitmesinde gösterilecek ilgisizlik ve savsaklama, İslam dünyasının İngiltere'ye karşı olağanüstü çalkanmasıyla sonuçlanacaktır. En dikkate değer olan bu noktayı görmek ve yüksek siyasa adamlarınıza göstermek pek çok önemli ve gereklidir. Şu düşüncemle bilimsel değerinize dil uzattığım sanısına varmayınız. Çünkü, Türkiye üzerinde sizden başka bir kuvvetin erkini ve egemenliğini sürdürmesi, siyasal amacımıza aykırıdır. Fransa, İtalya ve özellikle Amerika'nın, gerek devlet adamlarıyla gerek basınıyla bu kuvvete[2] karşı gösterdikleri türlü eğilimler, siyasal ve askeri üstünlüğünüzü çekemediklerinin açık belirtileridir. Ahmet Rıza gibi Klemanso ve Pişon'un (Pichon) ve çeşitli yüksek siyasa adamlarının en yakın ve en eski dostu olan kişilerin, Fransa'da önemli bir rol çevireceklerine ve kamuoyunu tam anlamıyla kendilerinden yana çekeceklerine inanınız. Bu adamın İsviçre'ye geçmesi ile ilgili haberlere bakılırsa oradan bir yolunu bulup Fransa'ya geçmek amacında olduğu kanısına varabilirsiniz. Balıkesir dolaylarındaki kuvvetlerimiz bozularak kaçmış ve "A. R." de gizlenmişlerdir. Yeni kuvvetler hazırlanıyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere ödenek istiyor. Karaman'dan "D. B. S. 40/5"ten gelen mektupta

[1] kıtali.
[2] ulusal kuvvete.

(D. B. S. 40/5) ten gelen mektupta şimdilik intizar zaruretinde olduklarını ve Kayseri'de (K. B. R. 87/4) ten gelen mektupta da, kariben harekâta başlayacaklarını bildiriyor. Ziya Efendi de (H. K.) (C. H.) mevkilerinde teşkilât bittiğinden yalnız tahsisatla oraya hareket etmek mecburiyetinde olduğunu şifahen beyan ediyor. Arzu ederseniz vaziyet hakkında şifahen tafsilât verecektir. Şiddetli takip edildiğimizi, tertibatımızdan Sıvas'ın muntazaman haber aldıklarını arzedebilirim. Mehmet Ali'ye emniyet etmeyiniz. Ketum değildir. Herhalde boşboğazlık ediyor. Tertibat ve teşkilât-ı hariciyede bendenizden başkasını istihdam etmeseniz daha musip hareket edersiniz. Ali Kemal Bey'in listeye ithali zarurîdir. Bu kadar esrarımızı taşıyan bu zatı gücendirirsek, tertibatımız tamamiyle eyadi-i ağyara geçer. Bu zatı sıkça, sıkça kollayınız. Hürmetlerimi takdim ederim Üstadım.

5/11/1919 *S.*

Kemal yakalanmış, mensubiyeti itibariyle (K. B. R. 15/1) in teşkilâtla derece-i münasebeti meydana çıkmış demektir. Bu zatı himaye elzemdir.

Mister Fru'ya yazdığım mektup

Efendiler, bu tertibat-ı vasiaya mâni olmak ve ihdas olunan mühlik vaziyetleri bertaraf etmek için elimizden gelen her çare ve tedbire tevessül ettik. Şimdiye kadar ifade ettiğim ve bundan sonra sırası geldikçe hatırlatmağa çalışacağım malûm isyanları, ihtilâlleri, resmî düşman kuvvetleri tecavüzlerini bastırmak, bertaraf etmek için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Kabinesi, gözüne batan Kuva-yi Milliyeyi batırmağa ve bunun için bizimle didişmeğe hasr-ı nazar etmekten başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra mevki-i iktidara gelen rüfeka-yı kiramı dahi, onun isrini takipten ve binnetice felâketten felâkete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler.

Efendiler; bütün bu tertibat-ı hafiye menabiinin, Rahip Fru'nun dimağında temerküz ettirildiği ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına zerkedilerek fiiliyata inkılâp ettiği tahmin olunduğundan, Rahip Fru'nun bir zaman için olsun tevakkuf ve tebaüdünü temine vesile olur mütaleasiyle, bizzat kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşılabilmesi için şu malûmatı da ilâve edeyim ki, ben, Mister Fru ile İstanbul'da bir iki defa mülâkat ve münakaşatta bulunmuştum. Fru'ya Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur :

Mister Fru'ya

Zât-ı âlinizle Mösyö *Marten* delâletiyle, vukubulan mülâkatlarımız hatırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim. Senelerce memleketimizde ve milletimiz arasında yaşamış olan zât-ı âlinizin, hakkımızda en doğru fikir ve kanaatlerle mücehhez bulunacağınızı ümit ederdim. Halbuki, maatteessüf, İstanbul muhitinde temasınıza gelen bazı gafil ve menfaatperest kimselerin, sizi yanlış istikametlere sevkettiklerini pek büyük teessüfle anlıyorum. Ezcümle Sait Molla ile tertip ve tatbikına başladığınız, mevsukan haber alınan plânın, İngiltere milletinin cidden takbihine seza

şimdilik beklemek zorunda oldukları ve Kayseri'de "K. B. R. 87/4"ten gelen mektupta da pek yakında eyleme başlayacakları bildiriliyor. Ziya Efendi de, "H. K." ve "C. H." de örgütler tamamlandığından oraya yalnız ödenekle gitmek zorunda olduğunu sözlü olarak bildiriyor. Dilerseniz durum üzerinde sözlü olarak size geniş bilgi verecektir. Çok sıkı izlenildiğimizi, düzenlemelerimizden Sıvas'ın düzenli olarak günü gününe haber aldığını söyleyebilirim. Mehmet Ali'ye güvenmeyiniz. Ağzı sıkı değildir. Her halde boşboğazlık ediyor. Düzenlemede dış örgütte benden başkasını kullanmasanız daha iyi olur. Ali Kemal Bey'in listeye geçirilmesi zorunludur. Bunca sırlarımızı bilen bu adamı gücendirirsek planlarımız, olduğu gibi yabancı ellere geçer. Bu adamı sıkça sıkça kollayınız. Saygılarımı sunarım üstadım.

5.11.1919 S.

Kemal yakalanmış, bağlılığı bakımından, "K. B. R. 15/1"in örgütle ne ölçüde ilişkisi olduğu meydana çıkmış demektir. Bu adamı korumak çok gereklidir.

Baylar, bu geniş düzene engel olmak ve yaratılan tehlikeli durumları ortadan kaldırmak için elimizden gelen her çareye ve önleme başvurduk. Şimdiye değin anlattığım ve bundan sonra sırası geldikçe hatırlatmaya çalışacağım o hepinizin bildiği başkaldırmaları, karışıklıkları, resmi düşman kuvvetlerinin saldırılarını bastırmak ve ortadan kaldırmak için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Hükümeti, gözüne batan Kuvayı Milliye'yi bastırmaya ve bunun için bizimle didişmeye bakmaktan başka bir yardımda bulunmadığı gibi ondan sonra hükümet kuran yüksek arkadaşları da, onun yolunda gitmekten ve sonunda yıkımdan yıkıma, rezillikten rezilliğe sürüklenmekten başka bir iş görmediler.

Mr. Fru'ya yazdığım mektup

Baylar, bütün bu gizli düzen kaynaklarının, Rahip Fru'nun kafasında toplandığını ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına sokularak uygulama alanına çıkarıldığı kestirildiğinden, bir zaman için olsun Rahip Fru'nun durmasını ve bu işten uzaklaşmasını sağlamaya yarar düşüncesiyle, kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşılabilmesi için, şu bilgiyi de ekleyeyim ki ben Bay Fru ile İstanbul'da bir iki kez görüşmüş ve tartışmıştım. Fru'ya Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur :

Mister Fru'ya

Sizinle, Mösyö Marten aracılığıyla, yaptığımız görüşmelerin anısını seve seve gönlümde saklıyorum. Yıllarca ülkemizde ve ulusumuz arasında yaşamış olan sizin, bizim için en doğru düşünce ve kanılarla dolu bulunacağınızı umardım. Oysa, ne yazık ki, İstanbul çevresinde karşılaştığınız kimi aymaz ve çıkarcı kişilerin, sizi yanlış yönlere sürüklediklerini pek çok üzülerek anlıyorum. En başta Sait Molla ile düzenlemeye ve uygulamaya başladığınız, güvenilir kaynaklardan öğrenilen planın, İngiliz ulusunun gerçekten kınayacağı bir

bir mahiyette olduğunu arzetmekliğime müsaadenizi rica ederim. Milletimiz, Sait Molla'nın değil, fakat hakikî vatanperverlerimiz nazariyle görüldüğü takdirde, böyle plânların artık memleketimizde ve milletimiz üzerinde cayi-i tatbikı kalmadığına kolaylıkla hükmolunur. Nitekim daha bugünün vakayiinden olan Adapazarı ve Karacabey hadisatının, manzara-i akameti sözümüzü teyide kâfidir. Fakat, buna ne hacet vardı? İngiliz zabiti *Novil*'in, Diyarbekir havalisinde, Kürt ahali-î İslâmiyesini, izlâle birçok çalıştıktan sonra Malatya'da, Elâziz Vali-i Sabıkı Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerle Sıvas aleyhine ihdasına çalıştığı vak'a, netice itibariyle bütün âlem-i medeniyete karşı mucib-i hacalet değil mi idi?

Zât-ı âlinize kemal-i ciddiyet ve samimiyetle arzederim ki, İngiliz milleti, milletimizin hüsn-i nazar ve itimadını kıymetten ari görüyorsa, bundaki hata pek amiktir, aksi takdirde ise, kullandığınız vesait pek hatalı olup, netice ve semere verecek mahiyette değildir. Sait Molla vasıtasiyle Adapazarı'na gönderilen iki bin liranın, yakında müsmir netice vereceği hakkındaki vadin butlanını, vakayi size ispat etmiş olacağından fazla söze lüzum görmem. Bahusus, sizinle temasa gelen sahtekârlar tarafından Osmanlı padişahının da, müşterek mesai ve mesailinizde zimethal gösterilmesi pek hatarnaktir. Zât-ı âliniz pek âlâ takdir edersiniz ki, zât-ı şahane gayri mes'ul ve bitaraf olup irade ve hakimiyet-i milliyemizin taallûk edeceği hakayikı tebdil ve tağyir buyurmazlar. Memleketimizde bulunan İngiliz memurin-i siyasiyesinin, şüphesiz İngiliz milletinin, temayülât ve menafiine mugayir olarak, vatan ve milletimiz aleyhinde gayri insanî ve gayri medenî bir tarzda vukubulmakta olan teşebbüslerini, elimizde mevcut vesaik ile İngiliz milletinin nazarına arzedersek, netice dünyaca şayan-ı takdir görülmez zannederim. Fakat, bu hususta garabeti itibariyle şunu da arzetmek mecburiyetindeyim ki, zât-ı âlileri silk-i ruhaniye mensup iken siyaset manevralarında, alelhusus mukateleye müncer olacak vaziyetlerde rolör olmak sevdasında bulunmamalıydınız. Zât-ı âlinizle vukubulan mülâkatlarımda, sizi bu kabil bir recül-i siyasî olarak değil, insaniyete hâdim, adalete muhabbetkâr bir zât-ı faziletkâr telâkki etmiştim. Bunda nekadar aldandığımı son malûmat-ı mevsukamın teyit etmekte olduğunu iblağla kesb-i şeref eylerim.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi düşman iftira ve mugalatalarına hakikat diye inanıyor

Efendiler, İstanbul'da, hükûmetin gözü önünde ve ıttılaı dahilinde, cereyan etmiş ve etmekte bulunan teşebbüsat-ı denaetkâranenin ve bu teşebbüslerin bütün memlekette âsar-ı meş'umesine delâlet-i sarihada bulunan tezahüratın, hakikî menşe ve amilleri hakkında, hükûmet-i merkeziyenin, Heyet-i Temsiliyeden ziyade, vukuf ve malûmat hâsıl etmiş bulunacağına hâlâ şüphe edilebilir mi?

Efendiler, vukuf ve malûmat sahibi olan bir hükûmet ricalinin, düşmanların, mahza tağlit ve ızlâl maksadiyle olan iftiraat ve işaatına, hakikat nazariyle bakıp, yine onların tavsiyelerini çare ve tedbir olarak tatbika kalkışacaklarına ihtimal verilebilir mi?

Bu suallere cevap vermek için heyet-i aliyenizi it'ab-ı zihne saik olmaktan içtinaben, Ali Rıza Paşa Kabinesinin fikrini tercüme eden Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, sözü terketmeği tercih ederim.

nitelikte olduğunu bildirmekliğime izninizi rica ederim. Ulusumuza, Sait Molla'nın değil, fakat gerçek yurtseverlerimizin gözüyle bakıldığı zaman, böyle planların artık yurdumuza ve ulusumuza uygulanabilecek bir yanı olmadığı yargısına kolaylıkla varılır. Nitekim daha bugünün olaylarından olan Adapazarı ve Karacabey olaylarının başarısızlığa uğraması, sözümüzü doğrulamaya yeter. Fakat, buna neden gerek vardı? İngiliz subayı Novil'in, Diyarbakır dolaylarında, Müslüman Kürt halkı yoldan çıkarmaya pek çok çalıştıktan sonra Malatya'da, eski Elazığ Valisi Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil beylerle, Sıvas'a karşı yaratmaya çalıştığı olay, sonucu bakımından bütün uygarlık dünyasına karşı utanç verici değil miydi?

Size önemle ve içtenlikle bildiririm ki, İngiliz ulusu, ulusumuzun dostluğuna ve güvenine değer vermiyorsa, bundaki yanılgı pek derindir. Aksi halde ise kullandığınız araçlar pek yanıltıcı olup, sonuç ve verim alınacak nitelikte değildir. Sait Molla aracılığıyla Adapazarı'na gönderilen iki bin liranın, yakında verimli sonuç sağlayacağı yolunda verilen sözün yalan olduğunu olaylar size anlatmış olacağından uzun sözü gerekli görmem. Hele sizinle ilişki kuran düzmecilerin, Osmanlı Padişahının da ortaklaşa yaptığınız işlerinizde ve çalışmalarınızda eli varmış gibi gösterilmesi pek tehlikelidir. Siz çok iyi düşünebilirsiniz ki Padişah, sorumsuz ve tarafsız olup, ulusal irade ve egemenliğimizle ilgili gerçekleri değiştirmez ve bozmazlar. Ülkemizde bulunan İngiliz siyasal görevlilerinin, elbette İngiliz ulusunun eğilimine ve çıkarına aykırı olarak, yurdumuza ve ulusumuza karşı insanlığa ve uygarlığa yaraşmaz bir biçimdeki girişimlerini, elimizde bulunan belgelerle İngiliz ulusunun gözü önüne serersek, sonuç dünyaca iyi karşılanmaz sanırım. Fakat, bu konuda, tuhaf olması bakımından şunu da bildirmek zorundayım ki siz, bir din adamı olarak siyasa oyunlarına, özellikle öldürüşmeye varacak işlere karışmak hevesine kapılmamalıydınız. Sizinle yaptığım görüşmelerde, sizi bu türden bir siyasa adamı olarak değil, insanlığa hizmet eden, adaleti seven erdemli bir kişi olarak tanımıştım. Bunda ne denli aldandığımı son aldığım sağlam bilgilerin doğrulamakta olduğunu size bildirmekle şeref duyarım.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Hükümeti düşmanın yalanlarına gerçek gözüyle bakıyor

Baylar, İstanbul'da hükümetin gözü önünde ve bilgisi altında yapılmış ve yapılmakta olan alçakça girişimlerin ve bu girişimlerin bütün yurtta uğursuz belirtileri olduğunu açıkça ortaya koyan olayların gerçek kaynaklarını ve etmenlerini, İstanbul Hükümetinin, Heyeti Temsiliye'den daha iyi bildiği, şimdi de kuşku götürür mü?

Baylar, işlerin içyüzünü bilen bir hükümetin üyelerinden, düşmanların, salt yanıltmak ve yoldan çıkarmak amacıyla ortaya attıkları kara çalma ve söylentilere gerçek gözüyle bakıp, yine onların öğütlerini çare ve önlem diye uygulamaya kalkışmak gibi bir davranış beklenir mi?

Bu sorulara yanıt vererek yüksek topluluğunuzu yormaktan çekindiğim için sözü, Ali Rıza Paşa Hükümetinin düşüncesini yansıtan Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bırakmayı yeğ tutarım.

Efendiler, itiraf ederim ki, ben, Cemal Paşa'nın bu hususta verdiği şifre telgrafın mana ve medlûlünü anlamakta duçar-ı müşkülât ve hayret oldum ve kendilerinden telgrafnamelerinin tekrarını talep ettim. Nazır paşa, 9 Kânunuevvel 1919 günü aynen arzedeceğim yekdiğerini velyeden telgrafnamelerini keşide buyurdular.

9 Kânunuevvel 1919

Sıvas'ta K. O. 3 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

Tekrarı talep buyurulan telgrafname berveçhiati maruzdur :

Hükûmetin, Sulh Konferansına davet olunmak hususunda, metalipte bulunduğu malûmdur. Musalâhanın hüsn-i neticeye iktiranı, gidecek murahhaslarımızın, emniyet ve itimad-ı milliyi haiz hem de icraat-ı dahiliyede hükmü nafiz, bir hükûmeti temsil etmesiyle ancak kabil olabilir. Mümessilîn-i ecnebiye taraflarından, dahilde emniyet ve asayişin tesis ve takriri, musirrane tavsiye olunuyor ve Anadolu'da bir katliama uğrayacakları endişesiyle duçar-ı havf ve haşyet olan ahali-i Hıristiyaniyenin, fevç fevç, taht-ı işgalde bulunan yerlere iltica etmekte bulundukları müessir ve calib-i dikkat bir lisan ile söyleniyor. Gerçi, mevaki-i meşguleye ve alelhusus Adana havalisine gidenler, oralarda Ermeni unsurunu teksif maksadiyle azimet etmekte iseler de, Anadolu'da fikr-i intizamın ve emniyet-i kalbiyenin muhtel olması sebep gösterilerek hükûmet tarafından vukubulan ret ve tekzibin tesirini azaltıyor. Çünkü Heyet-i Temsiliye tarafından verilen teminata rağmen, vilâyatta bazı kimselerin kendilerine hoş görünmeyen memurları hotbehot azil ve tebdil ve icraat-ı hükûmeti sektedar eylemek ve cebren iane veya vergi derç ve cibayet eylemek gibi harekât ve müdahalâtının tamamiyle önü alınamadığından mehafil-i ecnebiyece dahi, henüz endişe berdevamdır. Devletimizin berren ve bahren vaziyet-i hazırasında, mukadderatımız hakkında ittihaz-ı mukarrerat edecek olan devletlere karşı tehditkâr bir vaziyet alması, herhalde muzırdır. Bundan başka, mümessillere, Heyet-i Temsiliye namına telgrafnameler keşide edilmesi memlekette iki hükûmetin vücudunu gösterdiği, Fransa mümessili tarafından alenen ifade olunmuştur. Hele bunlardan herhangi birine karşı elfaz-ı tahkiriye istimali, mütahallik olduğumuz nezahet-i ahlâkıye ve fikr-i selimi durendişane ile telif edilemez. Tehlike ve musibet anlarında, muhafaza-i vakar ve sekinet, şiar-ı millimizden olduğu unutulmamalı ve yes ü füturun hatıra getireceği müfrit ve mühlik âmal ve tasavvurata, menafi-i âliye-i vatan feda olunmamalıdır. Hukukumuzu, vaziyet-i hazıramızda ancak siyaset ve kiyaset ve muktaza-yi hale âkılâne tevfik-ı hareketle müdafaa edebiliriz. İşbu mülâhazat, nezd-i valâlarında malûmu ilâm kabîlinden ise de rüfekaya ve şuabata dahi vesaya-yı vatanperveranede bulunmak mutlakullüzumdur. İçtimaı takarrüp eden Meclis-i Meb'usanımızın, vatan-ı azizimizin halâs ve felâhı hususunda ittihaz olunacak tedabir-i hakimaneyi takdir ile bu maksad-ı ulvinin istihsaline hasr-ı nefs ve ihtimam eyleyeceğine intizar olunmaktadır.

Kabinenin fikrini arzederim.

Harbiye Nazırı
Cemal

Baylar, açıkça söylemeliyim ki, ben, Cemal Paşa'nın bu konu ile ilgili olarak gönderdiği şifre telin anlamını ve kapsamını kavramakta güçlüğe ve şaşkınlığa uğradım ve kendilerinden yeni bir tel göndermelerini istedim. Nazır Paşa, 9 Aralık 1919 günü, olduğu gibi bilginize sunacağım birbiri arkasından gelen telyazılarını gönderdiler.

9 Aralık 1919

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığına
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yinelenmesi istenilen telyazısı aşağıda sunulmuştur :

Hükümetin, Barış Konferansına çağrılmak için istekte bulunduğunu biliyoruz. Antlaşmanın iyice bir sonuca varması, gidecek delegelerimizin ulusal güveni kazanmış, hem de içişlerinde sözü geçer bir hükümeti temsil etmeleriyle yapılabilir. Yabancı devlet temsilcileri, içeride güvenliğin ve dirliğin kurulup yerleşmesini durmadan öğütlüyorlar ve Anadolu'da bir kırıma uğrayacaklarından korkuya düşen Hıristiyan halkın, bölük bölük, işgal altında bulunan yerlere sığınmakta olduklarını etkili ve dikkat çekici bir dille söylüyorlar. Gerçi işgal edilmiş yerlere ve özellikle Adana dolaylarına gidenler, oralardaki Ermeni sayısını artırmak için gitmekte iseler de, bu gidiş üzerine Anadolu'da dirlik ve güvenliğin bozulduğu ileri sürülerek, hükümetçe yapılan yalanlamanın etkisi azaltılıyor. Çünkü, Heyeti Temsiliye güvence verdiği halde, illerde kimi kişilerin kendilerine hoş görünmeyen görevlileri, kimseye danışmadan, görevlerinden çıkarmaları, değiştirmeleri; hükümet işlerini aksatmaları, zor kullanarak yardım ya da vergi toplamaları gibi davranış ve karışmalarının büsbütün önlenememesi yüzünden, yabancı çevrelerin kaygıları da sürüp gitmektedir. Devletimizin karada ve denizdeki şu durumunda alınyazımız üzerinde karar alacak olan devletlere karşı gözdağı verici bir davranış her halde dokuncalıdır. Bundan başka Heyeti Temsiliye adına yabancı temsilcilere teller çekilmesinin, ülkede iki hükümet bulunduğunu gösterdiğini Fransa temsilcisi açıkça söylemiştir. Hele bunlardan herhangi birine karşı aşağılayıcı sözler kullanılması, yaradılışımızdaki temiz ahlak ve ileriyi düşünen sağlam görüşle bağdaşmaz. Tehlike ve sıkıntı zamanlarında ağırbaşlı ve onurlu davranmanın ulusal özelliğimizden olduğu unutulmamalı; üzüntünün ve bezginliğin akla getireceği aşırı ve öldürücü zararlı istek ve tasarılar için yurdun büyük çıkarlarından vazgeçilmemelidir. Şimdiki durumumuzda haklarımızı, ancak iyi siyasa gütmekle, uyanık durmakla ve zamanın gereklerine akıllıca uymakla savunabiliriz. Bu düşünceler, bildiğiniz şeyleri sizlere bir daha bildirmekten başka bir şey değilse de, arkadaşlara ve şubelere [1] de yurtseverce öğütler vermek her halde pek çok gereklidir. Yakında toplanacak olan Meclisi Mebusan'ımızın sevgili yurdumuzun kurtuluşu ve mutluluğu için gereken bilgece önlemleri bularak bu yüksek amacı gerçekleştirmeye bütün varlığı ile çalışması ve özenmesi beklenmektedir.

Hükümetin düşüncesini bilginize sunarım.

Harbiye Nazırı
Cemal

[1] Müdafaai Hukuk Cemiyeti şubelerine.

Efendiler, mesmuunuz olan bu telgraf muhteviyatını tahlil ile, heyet-i aliyenizi, yormağı lüzumsuz addederim. Yalnız müsaade buyurursanız, buna verdiğim cevabı olduğu gibi arzetmekle iktifa edeceğim.

Şifre Sıvas, 11/12/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Kabinenin fikri olmak üzere iblağ buyurulan 9 Kânunuevvel 1919 tarihli telgrafname heyetimizce mütalea olundu. Bu telgrafname münderecatı dahi, bunca izahat ve maruzatımıza rağmen, iş'arat-ı sabıkadaki telâkkileri tekrar mahiyetinde görülmüştür. Heyet-i Temsiliyemizin gayesi, nüfuz-ı hükûmeti halelden vikaye, itimad-ı milliyi tarsinden ibaret olduğu, mükerreren teyit olunmuştur. Maruzatımızın maalesef lâyıkı veçhile nazar-ı im'ana alınmadığı kanaati hâsıl olmaktadır.

1 — Anadolu'da fikr-i intizam ve emniyet-i kalbiyenin muhtel olduğu doğru değildir, belki sakıt Damat Ferit Paşa Kabinesi zamanında husule getirilmiş olan bu ihtilâl-i efkâr ve emniyetsizlik, ahiren vahdet-i milliye sayesinde zail olmuştur.

2 — Eşhas tarafından, hotbehot memur azil ve tebdili vaki değildir. Yalnız Dahiliye Nezareti, harekât-ı milliyeye aleyhtarlıklarından dolayı, sakıt kabine zamanında, millet tarafından kovulan ve her tarafça isimleri malûm olan memurini nasp ve tayindeki ısrariyle pek manidar bir meslek takip ediyor. Dahiliye Nezaretinin âmal-i milliyeye külliyen mugayir ve hâlâ Nazır-ı Sabık Âdil Bey ruhunun Dahiliye Nezaretinde yaşadığını efkâr-ı umumiyeye ihsas eyleyen icraatı, elbette pek muhik ve meşru olarak halkça muta olmamaktadır. Aynı müsteşar, aynı idare-i umumiye-yi dahiliye, aynı memurin müdürünün icra-yı vazifede devam eylemeleri, hakikaten hem heyet-i celilelerini ve hem de millete karşı taahhüt altında bulunan Heyet-i Temsiliyemizi pek müşkül bir vaziyete sokmaktadır . . . . tarihli telgrafname ile arzettiğimiz Dersim mutasarrıfı meselesi calib-i dikkattir. Artık bu bapta Heyet-i Temsiliyece yapılacak bir şey kalmamıştır. Badema da, Dahiliye Nezaretinin bu gibi icraatı yüzünden tahassul edecek vaziyetlerin ıslahı için, hüsn-i kabul ve itimada mazhar olamadığından istirhamatta da bulunulmayacaktır.

Son defa olarak şunu arzedelim ki, hükûmet-i seniyeleri, milletin emn ü itimadını bihakkın kazanmak ve bu mülk ü millete nafi olmak arzusunda ise ki, buna heyetimizin hiç şüphesi yoktur, milletin ruhuna, vaziyetin derece-i nezaketine göre bir hatt-ı hareket intihap etmeli, asıl derdi kendi içinde tedavi eylemelidir. Yoksa, makam-ı iktidara gelindiğinden itibaren tutulan usul veçhile, Heyet-i Temsiliyeyi hedef ittihaz ederek aynı zemin üzerinde mütevaliyen yazı yazmakla maksat temin edilemez.

3 — Hükûmet-i sakıtanın millete düşman, düşmanlara dost olarak takip etmiş olduğu siyaset-i hainanenin mirası olan Aydın cephesinde, para dercinde, belki bazı uygunsuzluklar olmuş olabilir. Şukadar ki, Sıvas Umumî Kongresi ile taazzuv eden vahdet-i milliye ve Harbiye Nezaretinin himemat ve muavenet-i vatanperveranesi sayesinde bu gibi hallerin de önü alınmış demektir.

4 — Millet, hal-i mütarekede bulunduğu düşman devletlerden hiçbirisine tehditkâr vaziyet almış değildir. Yalnız hukuk-ı mukaddese ve meşruasına müdahalâtı, lüzum-ı kat'î hâsıl olursa, silâhla dahi men'e azmeylemiştir.

Baylar, dinlemiş olduğunuz bu telyazısının içindekileri yorumlayarak yüksek topluluğunuzu yormayı gereksiz bulurum. Yalnız izin verirseniz, buna verdiğim yanıtı, olduğu gibi sunmakla yetineceğim.

Şifre Sıvas, 11.12.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Hükümetin düşüncesi olarak gönderilen 9 Aralık 1919 günlü telyazısı, Kurulumuzca gözden geçirildi. Bu telyazısında bildirilenler, bunca açıklamalar yaptığımız ve bilgiler sunduğumuz halde, gene eskiden ileri sürülen görüşleri yineleme niteliğinde görülmüştür. Heyeti Temsiliye'mizin amacı, hükümet erkinin kırılmasını önlemek ve ulusal güveni sağlamlaştırmaktır diye birçok kez güvence verilmiştir. Sunularımızın ne yazık ki, gereken önemle dikkate alınmadığı kanısı uyanmaktadır.

1 — Anadolu'da dirlik düzenlik ve güven kalmadığı doğru değildir, belki düşük Damat Ferit Paşa Hükümeti zamanında yaratılan dirliksizlik ve güvensizlik, son zamanlardaki ulusal birliğin etkisi ile ortadan kalkmıştır.

2 — Kişilerce, kimseye danışmadan görevli çıkarılmış ya da değiştirilmiş değildir. Yalnız, Dahiliye Nazırlığının, ulusal eyleme karşı olmalarından dolayı düşük hükümet zamanında ulusça kovulan ve adları herkesçe bilinen görevlileri yeniden atamada direnmesiyle, pek anlamlı bir tutumu vardır. Dahiliye Nazırlığının, ulusal isteklere büsbütün aykırı olan ve şimdi bile eski Nazır Âdil Bey ruhunun bu nazırlıkta yaşadığı duygusunu kamuoyuna veren yürütümüne, elbette pek haklı ve yasal olarak, halk uyamamaktadır. Gene o müsteşarın, gene o İçişleri Genel Yönetiminin[1], gene o Özlük İşleri Müdürünün iş başında bulunmaları, gerçekten hem yüksek hükümetinizi hem de ulusa karşı söz vermiş olan Heyeti Temsiliyemizi pek güç bir duruma sokmaktadır.... günlü telle bilginize sunduğumuz Dersim Mutasarrıfı sorunu, dikkat çekicidir. Artık bu konuda Heyeti Temsiliye'ce yapılacak bir şey kalmamıştır. Bundan böyle de, Dahiliye Nazırlığının bu gibi işleri yüzünden ortaya çıkacak durumların düzeltilmesi için, iyi karşılanmadığından ve güven beslenmediğinden, ricada da bulunulmayacaktır.

Son bir kez daha şunu bildirelim ki, yüksek hükümetiniz, ulusun güvenini gerçekten kazanmak, bu ülke ve ulusa yararlı olmak dileğinde ise, ki buna Kurulumuzun hiç kuşkusu yoktur, ulusun ruhuna, durumun ağırlığına göre bir yol seçmeli; asıl derdi kendi içinde iyileştirmelidir. Yoksa, iş başına gelindiğinden beri yapıldığı gibi, Heyeti Temsiliye'yi hedef tutarak bu yolda sürekli yazılar yazmakla amaca ulaşılamaz.

3 — Düşük hükümetin ulusa düşman, düşmanlara dost olarak gütmüş olduğu haince siyasanın kalıtı olan Aydın cephesinde para toplanırken, belki bazı uygunsuzluklar olmuştur. Ancak, Sıvas Genel Kongresi ile oluşan ulusal birliğin ve Harbiye Nazırlığının yaptığı yurtseverce çaba ve yardımların etkisiyle bu gibi olayların da önü alınmış demektir.

4 — Ulus, Ateşkes Anlaşmasıyla bağlı bulunduğu düşman devletlerden hiçbirine gözdağı verici bir durum almış değildir. Yalnız, kutsal ve yasal haklarına el uzatılmasını, kesin zorunluk olursa, silahla da önlemeye kararlıdır.

[1] İdarei Umumiyei Dahiliye.

5 — Heyet-i Temsiliyenin, mümessillere telgraf keşide etmesi bahsine gelince; bu ancak protestolara inhisar etmektedir ki, heyet-i celilelerinin muvafakatine de iktiran eylemiştir. Esasen, millî birliğin mümessili olmak sıfatiyle Heyet-i Temsiliyenin, millet namına, bu kabîl müracaatlerde bulunması bir hakk-ı meşruudur. Eğer, hükûmet de aynı hassasiyeti gösterir ve milletle hemfikir olduğunu bu kabîl fırsatlarda ızhar ve iraeye şitaban olursa, siyasete zarar şöyle dursun, fevaid-i azime iktitaf olunacağı bedihîdir. Halbuki Heyet-i Celilelerinin Adana'nın işgali gibi sarih bir haksızlığı bile, protesto eylemediğini Fransızlar söylüyorlar. Binaenaleyh Fransız mümessilinin ifadat-ı aleniyesinin hikmetini bu noktada aramalıdır. Hulâsa, şunu arzedelim ki Heyet-i Temsiliye, ne yes ü fütura düşmüştür ve ne de vezaif-i mukaddesesinde, selâmet-i millet ve vatana ait icabatı idrak edemeyecek şuursuzlukla malûldür. Milletin selâmeti namına ittihaz eylediği tedabir ve icra eylediği bilûmum muamelâtta vekar ve haysiyeti, meskenet ve zillete tercih eylemeği esas kabul etmiştir. Siyaset, kiyaset ve muktaza-yi hale tevfik-ı hareketin ancak bu tarikte olduğuna iman eylemiştir. Binaenaleyh, elîm hakikatler karşısında müteyakkız ve mütenebbih olan ruh-ı milletten iktibas eylediği bu esasların aksini millete tavsiye eyleyemez ve kariben içtimaını elzem addeylediği Meclis-i Meb'usanın da, aynı ruh ve his ile mütehalli olacağı ümniyesini kaviyen besler.

6 — Heyet-i Temsiliyemizin nokta-i nazarı, berveçhibalâ arzolundu. Bu gibi hususatta, murahhasımız olmak itibariyle, zat-ı devletlerinin heyet-i vükelâyı tenvir ve gayrivaki hususatı kendilerine izah buyurmaklığınız lâzım olduğunu, selâmet-i memleket namına, kemal-i hürmetle arzeyleriz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın beyanatı

Efendiler,

İstanbul'da istihlâs-ı vatana müteallik en mühim vezaifle iştigal eden muhterem ve âkıl tanınmış zevatın, o devirde, İstanbul hava-yi mesmumunu teneffüs yüzünden, zihniyet ve telâkkilerinde, nekadar menfi inhiraflar husul bulmuş olduğuna misal olmak üzere henüz Sıvas'ta iken temas ettiğim küçük bir meseleyi müsaadenizle arzetmek isterim. İhtimal, aza-yı kiram meyanında hatırlayanlar vardır; Âyan Azasından Çürüksulu Mahmut Paşa, Bosfor (Bosphore) gazetesi muharrirlerinden birisine, vaziyet-i siyasiyemiz hakkında beyanatta bulunmuştu. Mahmut Paşa'nın, o tarihlerde, İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu azası olduğunu da hatırlarsınız. Paşanın, 31 Teşrinievvel 1919 tarihli Tasviriefkâr gazetesinde de intişar eden beyanatını, 17 gün sonra Sıvas'ta okudum. «Ermenilerin fazla mütalebatına hak vermeksizin, hudutlarda bazı tashihatın icrasına razı oluruz.» ifadesi nazar-ı dikkatimi celbetti. Şarkî Anadolu'da, Ermenistan lehine tavizat-ı arzıyede bulunulacağı vadini tazammun eden bu cümlenin, sulh komisyonu azasından bir recül-i devlet tarafından sarfedilmiş bulunması cidden teemmül ve istiğraba şayan idi. Bu sebeple 17 Teşrinisani 1919 tarihinde, Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretlerine yazmağı faydalı addettiğim bir telgrafnamede; beyanatındaki işaret ettiğim cümleden dolayı, «Şarkî Anadolu ahalisinin pek muhik olarak, son derece

5 — Heyeti Temsiliye'nin, yabancı devlet temsilcilerine tel çekmesi konusuna gelince; bu, ancak protestolarda bulunmak içindir ki, yüksek hükümetinizin onayından da geçmiştir. Aslına bakılırsa, ulusal birliğin temsilcisi olarak Heyeti Temsiliye'nin, ulus adına bu denli yazışmalarda bulunması, yasal bir hakkıdır. Eğer hükümet de, böyle duyarlık gösterir ve ulusla bir düşüncede olduğunu bu gibi elverişli durumlarda açıklamaya ve belirtmeye koşarsa, siyasaya zarar vermek şöyle dursun, bundan pek büyük yararlar elde edileceği apaçıktır. Oysa yüksek hükümetimizin, Adana'nın işgali gibi açık bir haksızlığı bile protesto etmediğini Fransızlar söylüyorlar. Demek ki, Fransız temsilcisinin açık konuşmasının nedenini bu noktada aramalıdır. Kısaca şunu bildirelim ki, Heyeti Temsiliye, ne üzüntüye ve bezginliğe kapılmıştır ne de kutsal görevlerinde ulusun ve yurdun esenliği için gerekenleri anlayamayacak bir bilinçsizliğe düşmüştür. Ulusun esenliği adına aldığı önlemlerde ve yaptığı bütün işlerde ağırbaşlılığı ve onuru, uyuşukluğa ve alçalmaya yeğlemeyi temel ilke olarak kabul etmiştir. Siyasanın da, akıllılığın da, durumun gereklerine uymanın da ancak bu yolda olacağına inanmıştır. Bunun için, ulusun çok acı gerçekler karşısında uyanık ve bilinçli olan ruhundan aldığı bu ilkelerin tersini ulusa öğütleyemez ve yakında toplanmasını çok gerekli saydığı Meclis-i Mebusan'ın da bu ruh ve duygu ile dolu olacağına sağlam güven besler.

6 — Heyeti Temsiliye'mizin görüşü yukarıda bilginize sunuldu. Bu gibi işlerde, delegemiz olarak, sizin hükümet üyelerini aydınlatmanız ve aslı olmayan şeyleri kendilerine açıklamanız gerektiğini, ülkenin esenliği adına, saygıyla bildiririz.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın demeci

Baylar, İstanbul'da yurdun kurtarılmasıyla ilgili en önemli görevlerde çalışan saygıdeğer ve akıllı tanınmış kişilerin o zamanlar, İstanbul'un zehirli havasını almaları yüzünden, anlayış ve görüşlerinde ne denli olumsuz sapmalar olduğuna bir örnek vermek için, daha Sıvas'ta iken karşılaştığım küçük bir olayı, izin verirseniz bilginize sunmak isterim. Belki sayın üyeler arasında hatırlayanlar vardır. Senato üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, *Bosfor* (Bosphore) gazetesi yazarlarından birisine, siyasal durumumuz üzerine demeç vermişti. Mahmut Paşa'nın o sıralarda Barış Hazırlıkları Komisyonu üyesi olduğunu da hatırlarsınız. Paşa'nın 31 Ekim 1919 günlü *Tasviriefkâr* gazetesinde de yayımlanan demecini, 17 gün sonra Sıvas'ta okudum. "Ermenilerin pek çok olan isteklerine hak vermeksizin, sınırlarda bazı düzeltmeler yapmayı kabul ederiz" sözleri dikkatimi çekti. Doğu Anadolu'da, Ermenistan yararına toprak bırakılacağına söz verme niteliğinde olan bu cümleyi, Barış Komisyonu üyelerinden bir devlet adamının söylemiş bulunması, gerçekten düşünülmeye ve şaşılmaya değerdi. Bundan ötürü, 17 Kasım 1919 günü Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretleri'ne göndermeyi yararlı saydığım bir telyazısında, demecindeki işaret ettiğim cümleden dolayı, "Doğu Anadolu halkının, pek haklı

münfail ve müteessif olduğunu zikrettikten sonra, Erzurum ve Sıvas Kongreleri mukarreratı veçhile milletin Ermenistan'a bir karış toprak terketmeyeceğini ve hatta hükûmet, bu kabil bir mecburiyet-i elîmeye serfüru ederse, millet, kendi hukukunu bizzat müdafaaya azmeylediğini ve bunun cihana ilân edilmiş olduğunu» yazdım ve bu azm ü karar-ı millinin, herkesten evvel İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu aza-yı kiramınca malûm ve muta bulunması lüzumunu arzettim *(Ves. 196)*.

Efendiler, Sivas'ta, geçen ikametimiz esnasında, birçok mesail ve hâdisata temas edilmiş ve bizzarure, millî, idarî, askerî ve siyasî teşebbüsat ve icraatta bulunulmuştur. Bunların kâffesini tafsil etmek uzun sürer. Yalnız, takip ettiğimiz silsile-i vakayiin irtibatına medar olacak bazı noktaları, kayit ve işaret ederek geçeceğim.

* * *

Teşkilât-ı Milliyenin tanzim ve tensikı

Efendiler, teşkilât-ı milliyenin tanzim ve tensikı mühimdi. Bunun için, tedabir-i mahsusa ittihaz edildi. İntihabat münasebetiyle, husul bulan bazı ihtilâfat-ı efkârın izalesi esbabına tevessül olundu.

Maraş'ta, bazı Çerkez vatandaşlar, gûya, Maraş'ın umum Çerkezleri namına, Cebelibereket Guvernörünün Maraş'a izamını, Ayıntap'ta Fransız askerî kumandanından telgrafla talep eylemişlerdi. Buna müsaade eden Maraş mutasarrıfına teessüf edildi. Maraş eşraf ve mütehayyizanının, mumaileyh Guvernör geldiği takdirde, istikbal eylememeleri lüzumu bildirildi. Hükûmet-i merkeziyenin de nazar-ı dikkati celbolundu.

Bolu havalisinde, asayişsizlik gittikçe artıyordu. İzmit'te, Asım Bey'den sonra, Birinci Fırka Kumandanı olan Rüştü Bey'e, bu hususta talimat verildi.

Efendiler, 20 Teşrinisani 1919 tarihinde, İstanbul'daki teşkilâtımızdan, Kara Vâsıf ve Miralay Şevket Bey imzalariyle gelen bir şifrede; «Gebze kaymakamının muhalif olduğu ve bu kaymakamın, envai fecayie cür'et eden Yahya Kaptan'ın fenalıklarını örtmeğe ve saireye başlayarak Kuva-yi Milliyeye leke sürmeğe sai olduğu» bildiriliyor ve kaymakamın becayişi mevzuubahs ediliyordu *(Ves. 197)*.

Biz de, bu mütaleaya, samimiyetle iştirak ederek, meselenin, Cemal Paşa vasıtasiyle teminini cevaben bildirdik *(Ves. 198)*.

olarak, son derece üzgün ve kırgın olduğunu" belirttikten sonra : "Erzurum ve Sıvas kongrelerinin kararları uyarınca ulusun Ermenistan'a bir karış toprak bırakmayacağını; dahası, hükümet, bu denli acı bir zorunluk karşısında boyun eğerse ulusun, kendi haklarını kendisinin savunmaya karar verdiğini ve bunun bütün dünyaya ilan edilmiş olduğunu" yazdım ve bu ulusal dayanç kararının herkesten önce Barış Hazırlıkları Komisyonu yüksek üyelerince bilinmesi ve benimsenmesi gerektiğini bildirdim. *(belge : 196)*

Baylar, Sıvas'ta kaldığımız sırada birçok sorunlar ve olaylarla karşılaşılmış ve zorunlu olarak ulusal, idari, askeri, siyasal girişim ve yürütümlerde bulunulmuştur. Bunların hepsini ayrıntılarıyla anlatmak uzun sürer. Yalnız, izlediğimiz olaylar zincirinin birbirine bağlanmasına yarayacak kimi noktalara dokunarak ve işaret ederek geçeceğim.

* * *

Ulusal örgütlerin düzene sokulması

Baylar, ulusal örgütlerin düzene sokulması önemliydi. Bunun için özel önlemler alındı. Seçimler dolayısıyla ortaya çıkan bazı görüş ayrılıklarının giderilmesi çarelerine başvuruldu.

Maraş'ta bazı Çerkez yurttaşlar, sözde Maraş'ın bütün Çerkezleri adına Cebelibereket[1] Guvernörünün[2] Maraş'a gönderilmesini, Antep'teki Fransız askeri komutanından telle istemişlerdi. Buna izin veren Maraş Mutasarrıfı kınandı. Maraş'ın eşraf ve ileri gelenlerine, söz konusu Guvernör gelecek olursa, karşılamamaları bildirildi. İstanbul Hükümetinin de dikkati çekildi.

Bolu dolaylarında güvensizlik gittikçe artıyordu. İzmit'te, Âsım Bey'den sonra, Birinci Tümen Komutanı olan Rüştü Bey'e bu konuda yönerge verildi.

Baylar, 20 Kasım 1919 günü, İstanbul'daki örgütümüzden, Kara Vâsıf ve Albay Şevket imzalarıyla gelen bir şifrede : "Gebze Kaymakamının karşıcıl olduğu ve çeşitli ağır suçlar işleyen Yahya Kaptan'ın kötülüklerini örtmeye ve daha başka işlere başlayarak Kuvayı Milliye'ye leke sürmeye çalıştığı" bildiriliyor; bu kaymakamın yerinin değiştirilmesi söz konusu ediliyordu. *(belge : 197)*

Biz de bu görüşe yürekten katılarak, gereğinin Cemal Paşa aracılığıyla sağlanmasını bildirdik. *(belge : 198)*

[1] Adana'nın doğusunda bulunan ve o zamanlar Adana iline bağlı olan bir sancak. Bugünkü Osmaniye, Islahiye, Dörtyol ilçelerinin bulunduğu yerler.
[2] O zamanki Cebelibereket sancağının Fransız yöneticisi.

Efendiler, bu Yahya Kaptan meselesi, inkılâp safahatından mühim birine dahil ve çok manidar olduğu için, biraz tafsilât vermeği münasip görüyorum.

Şimdiye kadar, verilen malûmattan anlaşılmış olacağına şüphe yoktur ki, muhtelit, memzuç, müşterek düşmanların tatbikına çalıştıkları plânın, mühim bir noktası da, dahil-i memlekette asayişsizlik olduğunu ve anasır-ı Hıristiyaniyeye tecavüzatta bulunulduğu keyfiyetini, fiilî ve maddî âsar ve hadisat ile enzar-ı cihanda ispata ve bu ef'al ve harekâtın Kuva-yı Milliye tarafından ika edildiğini iknaa matuf idi. Bu hafi ve habis maksadın temini için de, malûmumuz olduğu veçhile, birtakım çeteler teşkil ederek bilhassa ahali-i Hıristiyaniye üzerine saldırmak ve bu çetelerin ika edecekleri cinayatı, teşkilât-ı milliyeye atfetmek yolunu takip ediyorlardı. Bu teşebbüsat, az çok memleketin her tarafında filiz vermeğe başlamakla beraber en mühim inkişaf ve faaliyet, İstanbul'a kurbiyeti itibariyle, Biga, Balıkesir ve bilhassa İzmit, Adapazarı, Bolu havalisinde, nazar-ı dikkati calip bir manzara arzediyordu.

Biz bu hainane ve fakat – itiraf olunmalıdır ki – çok mahirane teşebbüse mukabil, fevkalâde tedbir ve teşebbüs almak mecburiyetinde kaldık. Çünkü, hükûmet-i merkeziye, bütün bu düşman teşebbüslerini, filhakika, Kuva-yi Milliyeye atfediyor ve tenkilleri için tedabir-i şedide ittihaz edecek yerde muttasıl, Heyet-i Temsiliyeyi tahtie ve tazyik ederek, bu amil-i fecayi olan düşman çetelerinin faaliyetine hitam vermeği, bizden talep ediyordu. Maatteessüf hükûmet, bu fikir ve kanaatini, İstanbul'daki teşkilâtımız rüesasına da tamamiyle zerk ve telkine muvaffak olabilmişti.

Efendiler, bizim bilhassa İstanbul'a yakın olan İzmit mıntıkasında tatbikını düşündüğümüz tedbir, orada müsellâh milli müfrezeler teşkil etmek ve o havalide şayan-ı emniyet olan kumandan ve zabitlerimizin, bu milli müfrezelere muavenet ve muzahereti ile, hain çeteleri takip ederek mazarrat ve vücutlarını izale eylemek idi.

Yahya kaptan meselesi

İşte bu maksatla vücuda getirebildiğimiz milli müfrezelerin en mühimmi ve kuvvetlisi, bu Yahya Kaptan denmekle maruf bir fedakâr vatanperverin müfrezesi idi.

Merhum Yahya ile ilk münasebetimiz şöyle oldu :

Bir gün telgrafçılar, Sıvas Telgraf Merkezine, bu malûmatı veriyorlardı. Gayet müstacel bir telgrafı tevkif ettiler, yani Dersaadette tevkif edilmiştir. Meali şudur :

Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Dün İzmit'ten tavsiye edilen Yahya, benim. Yarın akşam Kuşçalı telgrafhanesinde emrinize muntazırım.

Baylar, bu Yahya Kaptan sorunu, devrimin önemli bir evresi içine girdiği ve çok anlamlı olduğu için biraz ayrıntılara inmeyi uygun görüyorum.

Şimdiye değin verilen bilgilerden kuşkusuz anlaşılmış olacaktır ki, karmaşık, birbiriyle anlaşmış ve ortak düşmanların uygulamaya çalıştıkları planın önemli bir noktası da, ülke içinde güvensizlik olduğunu ve Hıristiyan halka saldırıldığını, eylemli ve maddesel işler ve olaylarla dünyanın gözü önünde tanıtlamak ve bu iş ve davranışların Kuvayı Milliye'ce yapıldığına inandırmaktı. Bu gizli ve alçakça amacın gerçekleştirilmesi için de, bildiğimiz gibi, birtakım çeteler kurarak özellikle Hıristiyan halk üzerine saldırmak ve bu çetelerin işleyecekleri ağır suçları, ulusal örgütlerin üstüne atmak yolunu tutuyorlardı. Bu girişimler, az çok yurdun her yanında filiz vermeye başlamakla birlikte, en önemli gelişme ve çalışma İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla, Biga, Balıkesir ve özellikle İzmit, Adapazarı ve Bolu dolaylarında oluyor ve dikkat çekici bir durum gösteriyordu.

Biz bu haince ama – açık söylemek gerekirse – çok ustaca girişime karşılık, olağanüstü önlem ve girişimlerde bulunmak zorunda kaldık. Çünkü, İstanbul Hükümeti, bütün bu düşman girişimlerini, gerçekten Kuvayı Milliye'ce düzenlenmiş sanıyor ve ortadan kaldırılmaları için sert önlemler alacağı yerde boyuna Heyeti Temsiliye'yi suçlayarak ve bu Kurula baskı yaparak, bu ağır suçları işleyen düşman çetelerinin dağıtılmasını bizden istiyordu. Ne yazık ki, hükümet, bu düşünce ve kanısını, İstanbul'daki örgütümüz başkanlarına da aşılamayı başarmıştı.

Baylar, bizim, özellikle İstanbul'a yakın olan İzmit bölgesinde uygulanmasını düşündüğümüz önlem, orada silahlı ulusal birlikler kurulması ve o dolaylardaki güvenilir komutan ve subaylarımızın da bu ulusal birliklere yardımı ve desteği ile, hain çeteleri izleyip dokuncalarını ve varlıklarını ortadan kaldırmaları idi.

İşte, bu amaçla meydana getirebildiğimiz ulusal birliklerin en önemlisi ve güçlüsü "Yahya Kaptan" diye tanınmış olan bir özverili yurtseverin birliği idi. Yahya Kaptan işi

Merhum Yahya ile ilk ilişkimiz şöyle oldu :

Bir gün telgrafçılar, Sıvas Telgraf Merkezine şu bilgiyi veriyorlardı : Çok acele bir teli durdurdular; yani İstanbul'da durdurulmuştur. İçeriği şudur :

Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Dün İzmit'ten salık verilen, Yahya benim. Yarın akşam Kuşçalı telgrafhanesinde buyruğunuzu bekliyorum.

Kuşçalı, Üsküdar'la Gebze arasında bir köydür. Filhakika, Yahya Kaptan, bana, İzmit'te teşkilâtımız tarafından tavsiye edilmişti.

4 Teşrinievvel 1919 tarihinde Kuşçalı merkezinden şu telgrafı aldım :

Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Mühim ve gayet müstaceldir

Bendeniz size iki gün evvel İzmit'ten tavsiye edilen Yahya'yım. Emriniz üzere, telgraf başında emirlerinizi telâkki etmeğe geldim. Nihayet yarın akşama kadar Kuşçalı telgrafhanesindeyim.

Yahya

Anlaşıldığına göre Yahya Kaptan İstanbul'dan telgrafının çekilmediğini anlayınca kendisi henüz Kuşçalı'ya gelmeden, bu telgrafı Kuşçalı merkezine göndererek çektirmiş (*Ves. 199*).

Ben de şu emri verdim (*Ves. 200*).

4 Teşrinievel 1919

İzmit Merkezi vasıtasiyle Kuşçalı Telgrafhanesinde
Yahya Efendi'ye

Bulunduğunuz havalide kuvvetli bir teşkilât yapınız. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey vasıtasiyle bizimle tesis ve temin-i irtibat eyleyiniz. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyet Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Yahya Kaptan, aldığı bu emir üzerine, teşkilât yaptı ve aylarca İstanbul'la temas eden muhitlerde hain çetelerin icraatına mâni oldu.

Nihayet, İstanbul hükûmeti tarafından katlettirildi. Gerçi, Yahya Kaptan'ın faaliyeti ve suret-i feciada vuku-ı şehadeti, bundan sonraki aylara müteallik bir hâdise ise de, burada vak'aya temas edilmişken, bir daha avdet etmemek üzere, meselenin izah edilmesi muvafık olur mütaleasındayım.

24 Teşrinisani 1919 tarihinde Kartal merkezinden şu telgrafı aldım :

Köy içinde bilâkabahat katil, nahiye müdürünü alâmeleinnas darp, köylerde gasp meselesinden dolayı Yahya Kaptan'ı hükümete teslime mecburiyet elvermiştir. Dahiliye Nezareti ehemmiyetle bu meseleyi takip ediyor. Hükûmetin müşkül vaziyette kalmaması, Yahya Kaptan'ın teslimini iktıza ettiriyor. Emr-i Devletlerinize makina başında muntazırım Efendim.

İmza
Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Heyet-i Temsiliye Reisi Binbaşı
Ahmet Necati
(*Ves. 201*)

Kuşçalı, Üsküdar'la Gebze arasında bir köydür. Gerçekten Yahya Kaptan bana İzmit'ten örgütümüzce salık verilmişti.

4 Ekim 1919 günü Kuşçalı merkezinden şu teli aldım :

Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Önemli ve çok ivedidir.

Ben size iki gün önce İzmit'ten salık verilen Yahya'yım. Buyruğunuz üzere, telgraf başında buyruklarınızı almaya geldim. En son yarın akşama değin Kuşçalı telgrafhanesindeyim.

Yahya

Anlaşıldığına göre, Yahya Kaptan İstanbul'dan telinin çekilmediğini anlayınca, kendisi daha Kuşçalı'ya gelmeden, bu teli Kuşçalı merkezine göndererek çektirmiş. *(belge: 199)*

Ben de şu buyruğu verdim: *(belge: 200)*

4 Ekim 1919

İzmit Merkezi Aracılığıyla Kuşçalı Telgrafhanesinde
Yahya Efendi'ye

Bulunduğunuz bölgede güçlü bir örgüt kurunuz. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey aracılığıyla bizimle bağlantı sağlayınız. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Başkanı
Mustafa Kemal

Baylar, Yahya Kaptan aldığı bu buyruk üzerine örgütü kurdu ve aylarca İstanbul'la ilişkisi olan çevrelerde hain çetelerin iş görmelerine engel oldu.

En sonunda, İstanbul Hükümetince öldürtüldü. Gerçi, Yahya Kaptan'ın çalışmaları ve korkunç bir biçimde şehit edilmesi, bundan sonraki aylarda geçen bir olay ise de, burada olaydan söz açılmışken, bir daha dönmemek üzere, sorunun açıklanması uygun olur düşüncesindeyim.

24 Kasım 1919 günü Kartal merkezinden, şu teli aldım :

Köy içinde suçsuz adam öldürme, Bucak Müdürünü herkesin gözü önünde dövme, köylülerden zorla (para ve mal) alma suçlarından dolayı Yahya Kaptan'ı hükümete teslim zorunluğu vardır. Dahiliye Nazırlığı önemle bu işi izliyor. Hükümetin güç durumda kalmaması, Yahya Kaptan'ın teslimini gerektiriyor. Buyruklarınızı makine başında bekliyorum efendim. *(belge: 201)*

İmza
Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Heyeti Temsiliye Başkanı Binbaşı
Ahmet Necati

Askerlerin ve resmî memurların, bizim teşkilât-ı milliye heyetlerinin alenen riyasetlerini almaları usulümüz değildi. Bir de, bizim teşkilât nizamnamemize vâkıf olması lâzımgelen heyat rüesasının, Heyet-i Temsiliyenin yalnız bir heyet olduğunu, heryerde birer heyet-i temsiliye olamayacağını bilmesi lâzımgelirdi. Bu telgraf üzerine İzmit'te Fırka Kumandanına şu telgrafı yazdım :

Şifre : Aceledir Sıvas, 25/11/1919

İzmit'te Birinci Fırka Kumandanı Rüştü Beyefendi'ye

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi unvaniyle Binbaşı Ahmet Necati Bey tarafından vürut eden bir telgrafta : Katil ve nahiye müdürünü darp, köylerde gasp mesailinden dolayı Yahya Kaptan'ın hükûmete teslimi mecburiyeti hâsıl olduğu ve Dahiliye Nazırının da bu meseleyi ehemmiyetle takip eylediği bildirilmektedir.

Bidayettenberi harekât-ı milliyede hüsn-i hizmeti meşhut olan bu zatın, memleketimizin bu buhranlı zamanlarında, hükûmete teslimi asla muvafık görülmemekte olduğundan işin, hükûmetin de nüfuzunu nazar-ı itibara almak suretiyle, Yahya Kaptan'ın takibat-ı kanuniyeden bu aralık tahlisi hususunun tanzimi, Kartal'da Necati Bey'e icap eden talimatın itası ve neticenin inbası ehemmiyetle rica olunur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

26 Teşrinisani 1919 tarihinde Hereke merkezinden de şu telgrafı aldım :

Millet namına istirham ediyorum : Bugünlerde Binbaşı Necati Bey'in suiistimalâtı, Kuva-yi Milliyeyi lekelemektedir. Hemen tahkikat icrasına emir buyurulmasını rica ederim.

Gebze Kazası Milis Kumandanı
Yahya

İzmit'teki Fırka Kumandanından aldığım cevap aynen şudur :

İzmit, 29 Teşrinisani 1919

Sıvas'ta K. O. 3 Kumandanlığına

C : 25/11/1919

Heyet-i Temsiliye Riyasetine : Şimdiye kadar vaki tahkikatıma nazaran Yahya Kaptan'ın katil, nahiye müdürünü darp gibi fiilde bulunmadığı ve Binbaşı Necati Bey denilen zatın, kendi menafii şahsiyesini temin için Yahya Kaptan'ın ortadan vücudunu kaldırmak gayesini takip ettiği ve bu bapta zât-ı âlinize telgrafla müracaatte bulundukları zaman, Yahya'yı da iğfal ile nezdlerine celp ile katletmek tertibatında oldukları halde Yahya işi sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Keyfiyeti icabı veçhile tamik ediyorum. Neticeyi arzederim.

Birinci Fırka Kumandanı
Rüştü

Askerlerin ve resmi görevlilerin, bizim ulusal örgütlerle ilgili kurullarımızın başkanlıklarını açıkça almaları yöntemimiz değildi. Bir de, bizim örgütlerle ilgili tüzüğümüzü bilmesi gereken kurul başkanlarının, Heyeti Temsiliye'nin tek bir kurul olduğunu, her yerde birer Heyeti Temsiliye'nin olamayacağını da bilmesi gerekirdi. Bu telyazısı üzerine, İzmit'teki Tümen Komutanına şu teli yazdım.

Şifre Sıvas, 25.11.1919

İzmit'te Birinci Tümen Komutanı Rüştü Beyefendi'ye

"Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı" sanıyla Binbaşı Ahmet Necati Bey'den gelen bir telde : Adam öldürme, Bucak Müdürünü dövme, köylülerden zorla (para ve mal) alma işlerinden dolayı Yahya Kaptan'ı hükümete teslim etmek zorunluğu olduğu ve Dahiliye Nazırının da bu işi önemle izlediği bildirilmektedir.

Başlangıçtan beri ulusal ayaklanmada iyi hizmeti görülen bu adamın, ülkemizin bu bunalım günlerinde hükümete teslim edilmesi kesinlikle uygun görülmemekte olduğundan, işin, hükümetin erkini de göz önünde tutarak, Yahya Kaptan'ın bu aralık yasa kovuşturmasından kurtarılması konusunun bir yoluna konulması, Kartal'da Necati Bey'e gereken yönergenin verilmesi ve sonucun bildirilmesi önemle rica olunur.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

26 Kasım 1919 günü Hereke merkezinden de şu teli aldım :

Ulus adına çok rica ediyorum. Bugünlerde Binbaşı Necati Bey'in görevini kötüye kullanması, Kuvayı Milliye'yi lekelemektedir. Hemen soruşturma yapılmasına buyruğunuzu rica ederim.

Gebze İlçe Milis Komutanı
Yahya

İzmit'teki Tümen Komutanından aldığım yanıt da, olduğu gibi, şudur.

İzmit, 29 Kasım 1919

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığına

Y : 25.11.1919

Heyeti Temsiliye Başkanlığına :

Şimdiye dek yaptığım soruşturmaya göre, Yahya Kaptan'ın adam öldürme, Bucak Müdürünü dövme gibi işler yapmadığı ve Binbaşı Necati Bey denilen kişinin kendi özel çıkarını sağlamak için Yahya Kaptan'ı ortadan kaldırmak amacını güttüğü; bu konuda size telle başvurdukları zaman Yahya'yı da aldatarak yanlarına getirip öldürmeyi düzenledikleri halde Yahya'nın işi sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Soruşturmayı gereğince derinleştiriyorum. Sonucu bilginize sunacağım.

Birinci Tümen Komutanı
Rüştü

Fırka Kumandanı Rüştü Bey'in birkaç gün sonra verdiği mütemmim malûmat şu idi :

İzmit, 5/12/1919

Sıvas'ta K. O. 3 Kumandanlığına

Heyet-i Temsiliyeye :

Binbaşı Necati Bey, Maltepe Endaht Mektebinde muvazzaf memur olduğu halde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatını takınarak Kuva-yi Milliye namiyle başına topladığı Arnavut Küçük Aslan çetesiyle ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi'nin de bununla şerik olduğuna bende şüphe kalmamıştır. Son zamanda, hükûmetin başına gaile çıkaran Darıca Rum bekçilerinin katli ve *İstilyanos* isminde bir zenginin dağa kaldırılarak para talebi gibi hususatın mezkûr çete marifetiyle yaptırılması ve böyle ef'al-i redieye yanaşmayan Yahya Kaptan'a isnad-ı keyfiyet ile gerek oraya ve gerek hükûmete mumaileyh hakkında ihbarat-ı kâzibede bulunulması, her halde bunların teşkilât-ı milliye perdesi altında halkın, hükûmetin başına mesele çıkararak keselerini doldurmaktan başka bir maksat beslemediklerine ve belki de siyasî daha başka maksat takip eylediklerine hükmediliyor. Şimdiye kadar pek namuslu hareket etmiş ve etmekte bulunan Yahya Kaptan'ın, bu gibi ef'ale iştirak etmemesi ve balâda mezkûrülisim çetenin, kendi mıntıkasında ika-ı fazayiha meydan vermemesi hasebiyle mumaileyhin vücudunu resmen veya gayriresmî olarak ortadan kaldırmağa çalışıyorlar. Dün; Yahya Kaptan, nezdime gelerek hayatının tehlikede olduğunu ve binaenaleyh avenesinin esliha ve mühimmatını bana getirip teslim ederek kendisinin de buradan gaybubet edeceğini bana resmen söyledi. Kendisine nesayih-i lâzime vererek ve daha hizmet edecek mühim zamanlar olduğunu söyleyerek mahalline iade ettim. Her şeyi iyi bilmesi lâzımgelen Gebze kaza kaymakamına resmen ettiğim istizaha aldığım cevapta, tamamen balâda arzettiğim şekilde yani Necati ve Nail Efendilerin aleyhinde, Yahya Kaptan'ın lehindedir. Necati Efendi'nin İstanbul'da nere ile muhabere ettiğini bilemiyor isem de bir yerden arasıra para aldığı söyleniyor. Bunların vücudu ve cana kastettikleri dolayisiyle, Yahya Kaptan bu havalide durmak istemiyor. Binaenaleyh zaten muvazzaf bir zabit olan Necati Efendi'nin başka bir mahalle ve Nail Efendi'nin de keza diğer bir yere kaldırılması elzem olduğuna hükmediyorum. Oraları İstanbul'la muhabere etmekte olduklarından tabiî bendenizce bir şey yapılamamaktadır. Oraca icra-yi icabı maruzdur.

Fırka 1 Kumandanı
Rüştü

Rüştü Bey'in verdiği malûmattan mufassalan bahsederek, 8 Kânunuevvel 1919 tarihinde, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdım *(Ves. 202)*.

Aynı tarihte, vaziyet ve Cemal Paşa'ya olan müracaat, izah edilerek meselenin takibi İstanbul'daki teşkilâtımız rüesasına da bildirildi *(Ves. 203)*.

Tümen Komutanı Rüştü Bey'in birkaç gün sonra verdiği tamamlayıcı bilgi şudur :

İzmit, 5.12.1919

Sıvas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığına

Heyeti Temsiliye'ye :

Binbaşı Necati Bey'in, Maltepe Atış Okulunda görevli memur olduğu halde, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı kimliğine bürünerek Kuvayı Milliye adıyla başına topladığı Arnavut Küçük Arslan çetesiyle ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi'nin de bununla ortak olduğu üzerinde kuşkum kalmamıştır. Son günlerde, hükümetin başına dert açan Darıca Rum bekçilerinin öldürülmesi ve İstelianos adında bir zenginin dağa kaldırılarak para istenmesi gibi işlerin adı geçen çeteye yaptırılması ve böylece alçakça işlere yanaşmayan Yahya Kaptan'a suç yükleterek gerek oraya gerekse hükümete Yahya Kaptan için yalan bilgiler verilmesi, bunların ulusal örgüt perdesi altında halkın ve hükümetin başına iş çıkararak keselerini doldurmaktan başka bir amaç beslemedikleri ve belki de daha başka siyasal amaçlar güttükleri düşüncesini uyandırıyor. Şimdiye değin pek namuslu davranmış ve davranmakta olan Yahya Kaptan'ın, bu gibi işlere katılmaması ve yukarda adı geçen çetenin, kendi bölgesinde kötülükler yapmasına meydan vermemesi dolayısıyla, Kaptan'ı resmi ya da özel olarak ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Dün Yahya Kaptan yanıma gelerek hayatının tehlikede olduğunu ve bunun için adamlarının silah ve cephanesini bana getirip teslim ederek kendisinin buradan yitip gideceğini bana resmi olarak söyledi. Kendisine gerekli öğüdü vererek ve daha hizmet edecek önemli zamanlar olduğunu söyleyerek yerine geri yolladım. Her şeyi iyi bilmesi gereken Gebze İlçesi Kaymakamından, resmi olarak bilgi istemem üzerine, aldığım karşılık da tam yukarda bildirdiğim gibi; yani Necati ve Nail efendileri suçlar, Yahya Kaptan'ı aklar niteliktedir. Necati Efendi'nin İstanbul'da nere ile haberleştiğini bilemiyorsam da bir yerden ara sıra para aldığı söyleniyor. Bunların varlıkları ve cana kıymak istemeleri yüzünden Yahya Kaptan bu bölgede durmak istemiyor. Bunun için, aslında, sürekli[1] bir subay olan Necati Efendi'nin başka bir yere, Nail Efendi'nin de gene başka bir yere kaldırılmalarının çok gerekli olduğu düşüncesindeyim. O yerler İstanbul'la haberleştiklerinden elbette ben bir şey yapamıyorum.

Oraca gereğinin yapılması buyruklarınıza sunulur.

Birinci Tümen Komutanı
Rüştü

Rüştü Bey'in verdiği bilgilerden uzun uzadıya söz ederek 8 Aralık 1919 günü Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdım. *(belge : 202)*

Aynı günde, durumu ve Cemal Paşa'ya başvurduğumuzu anlatarak, işin izlenilmesi İstanbul'daki örgütümüz başkanlarına da bildirildi. *(belge : 203)*

[1] muvazzaf.

On dokuz gün sonra, yani 27 Kânunuevvel 1919 tarihli ve şifre dahilinde Vâsıf ve haricinde Miralay Şevket Bey'in imzası bulunan uzun bir telgrafta; şu malûmat veriliyordu :

«.... Asayişsizliğin başlıca müsebbipleri Yahya Kaptan'la refikı Kara Aslan ve Alemdağı'nda dolaşan, Sadık çeteleridir.»

Yahya Kaptan'ın birtakım şımarıklıklarından bahsettikten sonra, «.. Bizi, artık bu şeriri ika-ı mazarrat edemeyecek bir hale getirmeğe teşebbüs ettirmişti.»

«Ötedenberi araları iyi olmayan Küçük Aslan çetesinin teveccühte olması?! kendisini muhtelif vasıtalarla setr-i kabayihe sevketmiştir.»

«Yüzbaşı Nail, Yahya'nın aleyhindedir. Necati Bey'e gelince; hükûmet-i sakıta zamanında! Kartal kazasınca reis intihap olunarak, Kuva-yi Milliye namına, merkezle kat'ı alâka etmiş?.. Teşkilât-ı milliyeyi esaslandırmış.. Yeniköy Rumlarının etrafa sarkıntılıkları üzerine, Küçük Aslan çetesini dolaştırmağa başlamış... tarafınızdan para dahi verilmiştir?!»

«Yahya Kaptan.. her şeyi akim bırakmak manevrasına müracaat etmektedir?!»

«Binbaşı Necati, biraz idaresiz ise de cezaya müstahak değildir.»

«Gebze kaymakamının... bir an evvel kaldırılarak Rum ve Ermeni entrikalarına nihayet verdirilmesi...» *(Ves. 204)*.

Efendiler, bu malûmat meyanında, benim vâkıf olmadığım noktalar vardı. Meselâ; ben, Küçük Aslan çetesinden ve onun teveccühte olmasından haberdar değildim. Bu çeteye, Necati Bey vasıtasiyle para verdiğimi asla hatırlayamıyordum.

Yahya Kaptan'ın, verdiğimiz talimat mucibince, düşman çetelerini bertaraf eylemeğe ve hiç olmazsa, onların ahali-i Hıristiyaniyeye tecavüz ederek düşman maksadını temine matuf her teşebbüslerini akim bırakmağa çalıştığını pek âlâ biliyorduk.

Gebze kaymakamının mahiyeti, şimdi ilâve edeceğim vesaikle takdir olunabilecektir, zannındayım.

4 Kânunusani 1920 tarihinde, Fırka Kumandanı Rüştü Bey'e, Vâsıf Bey'in verdiği malûmatı, olduğu gibi, hulâsa ederek bu malûmatın kendi tarafından verilen malûmatla tezat teşkil ettiğini ve binaenaleyh, bir kere daha şayan-ı emniyet ve itimat zevat vasıtasiyle tahkik ve tetkik-ı keyfiyet ettirilmesini ve kanaatleriyle beraber muvazzahan iş'arını rica ettim *(Ves. 205)*.

On dokuz gün sonra, yani 27 Aralık 1919 günü, şifre içinde Vâsıf ve dışında Albay Şevket imzaları bulunan uzun bir telde şu bilgi veriliyordu :

".... Güvensizliğin başlıca yaratıcıları Yahya Kaptan'la arkadaşı Kara Arslan ve Alemdağı'nda dolaşan Sadık çeteleridir.

Yahya Kaptan'ın birtakım şımarıklıklarından söz ettikten sonra : "... bizi, artık bu haydutu kötülük yapamayacak bir duruma getirmek girişiminde bıraktı."

"Öteden beri araları iyi olmayan Küçük Arslan çetesinin gözde olması(?!) kendisini çeşitli araçlarla suçlarını örtmeğe sürüklemiştir."

"Yüzbaşı Nail, Yahya'ya karşıdır. Necati Bey'e gelince; düşük hükümet zamanında (!) Kartal İlçesince başkan seçilerek, Kuvayı Milliye adına, merkezle ilgisini kesmiş(?)... Ulusal örgütü kökleştirmiş...... Yeniköy Rumlarının sağa sola sarkıntılıkları üzerine, Küçük Arslan çetesini dolaştırmaya başlamış.... Tarafınızdan para da verilmiştir(?!)."

"Yahya Kaptan..... her şeyi sonuçsuz bırakmak için dümen çevirmektedir (?!)."

"Binbaşı Necati biraz idaresiz ise de cezayı haketmiş değildir."

"Gebze Kaymakamının..... bir an önce kaldırılarak Rum ve Ermeni dolaplarına son verdirilmesi....." *(belge: 204)*

Baylar, bu bilgiler arasında benim bilmediğim noktalar vardı. Örneğin, ben Küçük Arslan çetesini ve onun gözde olduğunu bilmiyordum. Bu çeteye Necati Bey aracılığıyla para verdiğimi kesinlikle anımsayamıyordum.

Yahya Kaptan'ın, verdiğimiz yönerge gereğince, düşman çetelerini ortadan kaldırmaya ve hiç olmazsa onların Hıristiyan halka saldırarak düşmanın amacını gerçekleştirmeye yönelmiş bütün girişimlerini sonuçsuz bırakmaya çalıştığını çok iyi biliyorduk.

Gebze Kaymakamının niteliği şimdi ekleyeceğim belgelerle anlaşılabilecektir sanırım.

4 Ocak 1920 günü Tümen Komutanı Rüştü Bey'e, Vâsıf Bey'in verdiği bilgiyi, olduğu gibi özetleyerek bunun kendisince verilen bilgiyle çelişik olduğunu bildirdim ve bir kez daha güvenilir ve inanılır kişiler aracılığıyla işin soruşturulmasını ve incelettirilmesini, kendi düşünceleriyle birlikte açık olarak bildirilmesini rica ettim. *(belge: 205)*

Efendiler, bu meselede hakikatin tavazzuhuna medar olan vesaikten, malûmattar olmanızı arzu ettiğim için, Rüştü Bey'in cevabını aynen arzetmeme müsaade buyurunuz :

Düzce, 7/8.1.1920

K. O. 20 Kumandanlığına

C: 4/1/1920 şifreye :

Heyet-i Temsiliye Riyasetine :

Yahya Kaptan hakkında vaki, muhtelif isnadat üzerine, birkaç defa, Yüzbaşı Ali Aguş Efendi vasıtasiyle ettirdiğim tahkikat, mumaileyhin lehinde çıktı. Maamafih kendisi cahil olmak itibariyle, hizmet zanniyle bazı şeyler yapmış olması muhtemeldir. Büyük ve Küçük Aslanlar ise zaten şakidir. Fakat teşkilât-ı milliyenin, fikren aleyhinde idüğü muhakkak olan ve Yahya hakkında iştikâya herkesten ziyade hahişker olması lâzımgelen, Gebze kaymakamına bu bapta yazdığım tahrirata aldığım 1/12/1919 tarihli ve 17 numaralı cevap sureti, zirde aynen münderiçtir.

Bendeniz, bu telgrafın müfadına kısmen olsun itimat etmek mecburiyetinde kaldım ve aynı itimatla bu tahriratı İstanbul'da bizzat Şevket Bey'e de gösterdim. Bendenizin vâkıf olamadığım bazı esbap üzerine, İstanbul'ca hakkında bir muamele icrasına lüzum görüldüğü takdirde bittabi bir şey denemeyeceği maruzdur.

Suret

30/11/1919 tarihli 53 numaralı emirname-i âlileri cevabıdır :

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Binbaşı Necati Bey'in, katil ve nahiye müdürünü darp ile vukubulan ihbaratı, zat ve zaman beyan etmemek itibariyle, muvafık-ı hakikat değildir. Zira darbedildiği beyan olunan Nahiye Müdürü Burhanettin Bey ise, Yahya Kaptan tarafından darp ve taarruza maruz kalmadığını resmen ve tahriren beyan ettiği gibi bu bapta makam-ı âciziye dahi bir gûna şikâyette bulunmamıştır.

Katil meselesine gelince; Yahya Kaptan hakkında hükûmete ve adliyeye fiil-i katil hususunda hiçbir taraftan müracaat ve şikâyet olmadığı gibi, aleyhinde celp ve ihzar müzekkeresi bile sadır olmamıştır. Şayet Darıca Rumlarından iki Rumun katli ve Kartal'ın Paşa köyünden *İstilyanos* çorbacının dağa kaldırılarak fidye-i necat ahz ü talebi keyfiyeti murat olunuyorsa, bu ef'al-i cinaiye Küçük Aslan çetesi tarafından ika edildiği mütevatir ve muhakkak olup, mezkûr çete ise, Yahya Kaptan'a ötedenberi muarız olduğundan ve esasen Yüzbaşı Nail Efendi'nin himaye ve tesahübünde iken adedi on sekize baliğ olan mezkûr çete elyevm Binbaşı Necati Bey'in emrine mevdu bulunduğu ve hatta kendilerine ellişer lira maaş tahsisine gidilmekte olduğu müstahber olup köyleri soymaktan fariğ olmadıkları aşikârdır. Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Bey'in kadîm mektep arkadaşı olduğu ve kendisiyle bir buçuk mah mukaddem Aydınlı kariyesinde Küçük Aslan çetesi efradından Ali Kaptan'ın, dağa kaldırdığı çorbacıdan, alınan para ile yaptığı meşhur düğününde mülâkat ederek bilâhare müteaddit defalar Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı

Baylar, bu işte gerçeğin ortaya çıkmasına yarayan belgeleri bilmenizi istediğim için, Rüştü Bey'in verdiği yanıtı, olduğu gibi bilginize sunmama izin veriniz :

Düzce, 7/8.1.1920

Yirminci Kolordu Komutanlığına

Y : 4.1.1920 şifreye :

Heyeti Temsiliye Başkanlığına :

Yahya Kaptan için yapılan çeşitli suçlamalar üzerine, birkaç kez Yüzbaşı Ali Aguş Efendi aracılığıyla yaptırdığım soruşturma, adı geçenin lehinde çıktı. Bununla birlikte, kendisi okumamış bir kişi olduğundan, hizmet sanarak bazı şeyler yapmış olabilir. Büyük ve Küçük Arslanlar ise aslında haydutturlar. Ama, ulusal örgüte karşıt düşüncede olduğu kuşku götürmeyen ve Yahya için herkesten daha çok sızıltı yapması gereken Gebze Kaymakamına bu konuda yazdığım yazıya aldığım 1.12.1919 günlü ve 17 sayılı yanıtın örneği, olduğu gibi aşağıya alınmıştır.

Ben, bu telde bildirilenlere bir parça olsun inanmak zorunda kaldım ve aynı inanla bu yazıyı İstanbul'da Şevket Bey'e de gösterdim. Benim öğrenemediğim bazı nedenler yüzünden İstanbul'ca kendisi için bir işlem yapılması gerekli görülürse elbette bir şey denilemeyeceği, bilgilerine sunulur.

Örnek

30.11.1919 günlü, 53 sayılı yüksek buyrukları karşılığıdır :

Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı Binbaşı Necati Bey'in adam öldürme ve Bucak Müdürünü dövme ile ilgili suç bildirmeleri, kişi ve zaman gösterilmediğinden, gerçeğe uygun değildir. Çünkü, dövüldüğü bildirilen Bucak Müdürü Burhanettin Bey ise, Yahya Kaptan'ın kendisini dövmediğini ve onun bir saldırısına uğramadığını resmi olarak ve yazıyla bildirdiği gibi, bu konuda makamıma da hiçbir yakınmada bulunmamıştır.

Adam öldürme işine gelince; Yahya Kaptan'ın adam öldürdüğü üzerine, hükümete ve adliyeye hiçbir yerden başvurma ve yakınma olmadığı gibi, kendisinin hükümete getirilmesi için bir kâğıt bile yazılmamıştır. Eğer Darıca Rumlarından ikisinin öldürülmesi ve Kartal'ın Paşa köyünden İstelianos Çorbacı'nın [1] dağa kaldırılarak kendisinden kurtulmalık istenmesi ve alınması anlatılmak isteniyorsa, bu haydutça suçları Küçük Arslan çetesinin işlediği söylenmektedir ve bu, yüzde yüz gerçektir. Adı geçen çete ise, Yahya Kaptan'a öteden beri düşmandır. Aslında Yüzbaşı Nail Efendi'nin koruyuculuğunda ve eli altında iken sayısı on sekize yükselen bu çetenin şimdi Binbaşı Necati Bey'in buyruğu altına verilmiş bulunduğu ve kendilerine ellişer lira aylık bağlama yoluna da gidilmekte olduğu öğrenilmiş olup, köyleri soymaktan vazgeçmedikleri bilinmektedir. Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Bey'in eski okul arkadaşıdır. Kendisiyle bir buçuk ay önce Aydınlı köyünde, Küçük Arslan çetesi adamlarından Ali Kaptan'ın dağa kaldırdığı Çorbacı'dan alınan para ile yaptığı ünlü düğününde buluşmuşlar; sonra birçok kez, Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Bey'in

[1] Hıristiyanlar için kullanılan bir san. Aşağı yukarı "Ağa" anlamına gelir.

Nail Bey'in hanesine gelip misafir kaldıkları ve hemfikir bulundukları cihetle Yüzbaşı Nail Bey'in ötedenberi Yahya Kaptan'ın aleyhinde olup teşkilât yaptığı esnada, hudud-ı kazam haricine tard ü teb'it etmek teşebbüsünde bulunduğu gibi Küçük Aslan çetesi tarafından ika edildiği mütevatir ve muhakkak olan berveçhibalâ iki vak'a-i cinaiyenin, Kuva-yi Milliyeyi şaibedar ve Yahya Bey'i lekedar etmek fikir ve emeli perverde edildiği hissedilmiş ve halbuki cinayat-ı vakıa, mezkûr Aslan çetesinin daire-i cevelân ve faaliyeti dahilinde vukua gelmiş olup hatta icra-yi takibata gönderilecek olan İstanbul Muhafız Alayına mensup Süvari Müfrezesi Kumandanı Hakkı Bey'in, Yüzbaşı Nail Bey tarafından vücuduna lüzum kalmadığı beyaniyle ledelmuhabere Dersaadet'e kaldırılarak takipsiz bıraktırmış olduğu emri muhakkaktır. Serdedilen katil meselesi, bundan başka bir hâdise ise, tavzih-i keyfiyet olunmak üzere, zat ve zaman beyaniyle zikredilmek lâzımdır. Darıca Rum bekçilerinin yevm-i katlinde çarşıda serbest gezen Küçük Aslan çetesi tarafından fiil-i katlin vukuu şuyu bulması üzerine havfından naşi Yüzbaşı Nail Bey mahall-i âhare tahvil-i memuriyete talip olmuş ve burada kat'iyyen oturmayacağını beyan etmiş ise de alay ve tabur kumandanları ve Binbaşı Necati Bey buraya gelerek Yahya Kaptan hakkında bir muamele yapılması için murahhas Sırrı Bey'e yazdıracaklarını vait ve temin ederek ipkasını iltizam eylemişlerdi. Bu defa, 25 Teşrinisani 1919 Salı günü, giden gelen Necati Bey'i, yüzbaşı biliğfal ve hilâf-ı hakikat ihbarat ve isnadata sevkettiği gibi telefonla Yahya Kaptan'ı merkeze davet ettirerek, diğer taraftan Küçük Aslan çetesini dahi kendi hanesinde ihzar ederek derdesti cihetine gitmek tasavvurunda bulunmuş ise de, hernedense buna içtisar edemeyerek teşebbüs-i vakiden sarfınazar etmeğe ve Necati Bey dahi Kartal'a avdete mecbur kalmıştır. Binaenalâzalik, Yüzbaşı Nail Bey, gerek Necati Bey ve gerek alet-i icraiyesi olan Küçük Aslan çetesi vasıtasiyle Yahya Kaptan aleyhinde, isnadat ve tertibat icrasından bir an hâli kalmamaktadır. Yahya Kaptan, muhalif ve muarız bulunan Küçük Aslan çetesi gibi kurayi yağma ve Hıristiyanları katil ve imhaya mesağ vermeyip maiyetinde bulunan Büyük Aslan Bey çetesi tarafından bazı gûna münasebetsiz harekât zuhurunda, derhal men ve tedip cihetine giderek gaye-i milliye olan istiklâl ve selâmet-i vatan endişesiyle muhafaza-i inzibat ve asayişe hizmet etmekte olduğu ve akdemce de Büyük Aslan Bey çetesinin istiman ve dehaletine muavenet ederek aff-ı âliye mazhar eylemek suretiyle, hidemat-ı vakıası şayan-ı şükran bulunduğu ve aleyhindeki isnadatın yüzbaşının âmal-i şahsiyesine serfüru etmediğinden ve Küçük Aslan çetesi tarafından yapılıp Yahya Kaptan'a atf u isnat edilmek istenilen vukuat-ı cinaiyenin zuhurundan ve mütecasirlerinin mazhar-ı tesahüp olmasından dolayı izhar-ı teessüfle yüzbaşıya ihtarat-ı şedidede bulunmasından idüğü arzolunur.

(Gebze Kaymakamı Mehmet Nurettin)

Birinci Fırka ve Bolu Havalisi Kumandanı
Rüştü

Efendiler, bu malûmatın vürudundan evvel, şöyle bir havadis verdiler : «Yahya Kaptan Tavşancıl'da taht-ı muhasaraya alındı. Bunu yapan İstanbul'dan gelen bir kıt'a-i askeriyedir.»

Bu havadis üzerine, İzmit'te Fırka Kumandanlığından, 7 Kânunusani 1920 tarihli şifre ile, makina başında istizah-ı keyfiyet ettik ve havadis doğru ise, «İstanbul'dan geldiği bildirilen kıt'a kumandanına, mumaileyhin –Yahya Kaptan'ın– bizim adamımız olduğunu ve eğer bir

evine gelip konuk olmuştur. Aralarında düşünce birliği vardır. Yüzbaşı Nail Bey öteden beri Yahya Kaptan'a karşı olup onu ulusal örgüt kurduğu sıralarda, ilçenin sınırları dışına kovup çıkarmaya kalkışmıştır. Küçük Arslan çetesince yapıldığı söylenen ve yüzde yüz doğru olan yukarda anılmış iki haydutluk olayı ile, Kuvayı Milliye'yi karalamak ve Yahya Bey'i lekelemek amacı güdüldüğü sezilmiştir. Bu suçlar ise, adı geçen Arslan çetesinin dolaştığı yerlerde ve iş gördüğü alan içinde işlenmiştir. Dahası, İstanbul Muhafız Alayına bağlı Süvari Birliği Komutanı Hakkı Bey'in bu olaylar üzerine kovuşturma yapmak için gönderileceği sırada Yüzbaşı Nail Bey'in ilgililerle haberleşerek, artık gereklik kalmadı diye, Hakkı Bey'i İstanbul'a kaldırttığı ve kovuşturmayı bıraktırdığı kesin olarak bellidir. Öne sürülen adam öldürme işi, bundan başka bir olay ise, bu konuda açıklanmak üzere, kişi ve zaman da bildirilmesi gerekir. Darıca Rum bekçilerinin öldürüldüğü gün çarşıda serbesıçe gezen Küçük Arslan çetesince adam öldürüldüğünün ortalığa yayılması üzerine Yüzbaşı Nail Bey, kendisinin başka bir yere kaldırılmasını istemiş ve burada kesinlikle oturmayacağını söylemişse de, alay ve tabur komutanları ve Binbaşı Necati Bey buraya gelerek Yahya Kaptan için bir işlem yapılmasını delege Sırrı Bey'e yazdıracaklarına söz ve güvence vererek yerinde kalmasını istemişlerdi. Bu kez Yüzbaşı, 25 Kasım 1919 salı günü gidip gelen Necati Bey'i aldatarak gerçeğe uymayan ihbarlara ve suçlamalara yönelttiği gibi; bir yandan telefonla Yahya Kaptan'ı merkeze çağırtarak, öte yandan Küçük Arslan çetesini de kendi evinde hazır bulundurarak yakalatmayı tasarlamışsa da her nedense bunu göze alamayarak giriştiği işten vazgeçmek ve Necati Bey de Kartal'a dönmek zorunda kalmıştır. Şu duruma göre, Yüzbaşı Nail Bey, gerek Necati Bey ve gerek maşası olan Küçük Arslan çetesi aracılığıyla Yahya Kaptan'ı suçlamaktan ve ona karşı dolaplar kurmaktan hiç geri kalmamaktadır. Yahya Kaptan, kendine karşı çıkan ve düşman olan Küçük Arslan çetesi gibi, köyleri soymaya ve Hıristiyanları öldürüp yok etmeye izin vermediği gibi, kendi buyruğu altında bulunan Büyük Arslan Bey çetesince bazı uygunsuz işler yapıldığında hemen önleme ve cezalandırma yoluna giderek, ulusal amaç olan bağımsızlık ve yurt esenliği kaygısıyla güvenliğin ve sıkıdüzenin korunmasına hizmet etmektedir. Bundan önce de, Büyük Arslan Bey çetesinin aman dilemesine ve sığınmasına yardımcı olmak ve bağışlanmasını sağlamakla yaptığı hizmetler övülmeğe değer. Yahya Kaptan'ın suçlu gösterilmesi, Yüzbaşının kişisel isteklerine boyun eğmemesinden ve Küçük Arslan çetesince yapılıp Yahya Kaptan'ın üstüne yıkılmak istenen haydutlukların eksik olmamasından ve bunu yapanların korunması dolayısıyla Yüzbaşının kınanmasından ve Yüzbaşıya sert uyarmalarda bulunulmasından ileri gelmektedir. Bilgilerine sunulur (Gebze Kaymakamı Mehmet Nurettin).

Birinci Tümen ve Bolu Bölgesi Komutanı
Rüştü

Baylar, bu bilgiler gelmeden önce şöyle bir haber verdiler : "Yahya Kaptan Tavşancıl'da sarıldı. Bunu yapan, İstanbul'dan gelen bir askeri birliktir."

Bu haber üzerine, İzmit'te Tümen Komutanlığından, 7 Ocak 1920 günlü şifre ile makine başında bilgi istedik ve : "Haber doğru ise, İstanbul'dan geldiği bildirilen birlik komutanına, söz konusu kişinin – Yahya Kaptan'ın– bizim adamımız olduğunu ve

kusur ve kabahati varsa tarafımızdan icabının yapılması tabiî bulunduğunu ve hiçbir suretle Yahya Kaptan'ın muhasara ve tevkif edilmesine razı olmadığımızı bildiriniz.» dedik *(Ves. 206).*

Efendiler, 7 Kânunusani 1920 de yazılıp 8 de aldığımız iki telgraf vardır. Bunlardan biri : İzmit'ten, Birinci Fırka Kumandan Vekili imzasiyle Fevzi Bey'dendir. Müfadı şudur : «Bu gece, iki bin kişilik bir kuvvet, Tavşancıl'a çıkarak Kuva-yi Milliye Kumandanı Yahya Bey'i muhasara etmişlerdir. Yapılacak muamelenin iş'arı maruzdur.»

Diğer telgrafname, Düzce'de bulunan asıl fırka kumandanından geliyordu. Rüştü Bey, merkezde bulunan vekilinden aldığı aynı malûmatı bildiriyordu *(Ves. 207).*

Fırka Kumandan Vekili Fevzi Bey'in, 7 Kânunusani 1920 tarihli istizahımıza verdiği 7/8 Kânunusani 1920 tarihli cevabında, Yahya Kaptan'ın henüz ele geçmediği, Kuva-yi Milliye ile gelen müfreze arasında bir musademe ihtimali olduğu ve gelen müfreze kumandanına emrimizi bildireceği iş'ar ediliyordu *(Ves. 208).*

Efendiler, o tarihte, meb'us olarak İstanbul'da bulunan Yaverim Cevat Bey'den, 10 Kânunusani 1920 de şöyle bir telgraf geldi :

Harbiye, 10/11/1920

K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

6/1/1920 gecesi sabaha karşı Umum Jandarma Kumandan Muavini Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı Nazmi Bey kumandasında dört zabit, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi kumandasında İstanbul Muhafız Alayından doksan nefer, Bandırma vapurunun ışıkları söndürülerek Hereke'ye vâsıl olmuş ve alessabah Hereke'ye çıkan müfreze derhal Tavşancıl'ı kuşatmış ve muhtelif haneler basılmıştır. Gelen heyet, köy heyet-i ihtiyariyesini toplayarak hain-i vatan olan Yahya'yı, ya teslim veya nerede olduğunu söylemezlerse Tavşancıl'ı insanlariyle beraber yakacaklarını ifade ederler. Heyet-i ihtiyariye, iki gündenberi Yahya Kaptan'ın köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini musırren ifade ettiler. Yahya, sağ olarak ele geçemeyecektir. Fakat Yahya'nın imhasından sonra Marmara havzasına sahip ve hâkim olan ve hergün İngilizler ve Fransızlar tarafından teslih edilen Rumların ve İstanbul'daki rüzelânın pek büyük muvaffakıyete mazhar olacakları bedihidir ve Kuva-yi Milliye namını taşımakta olan Yahya'nın tenkili, İzmit, Adapazarı ve İstanbul havalisinde, düşmanlarımızın hesabına birçok fesat çetelerinin doğmasına da sebebiyet verecektir. Binaenaleyh, Cemal Paşa Hazretlerinin işe müdahalesiyle, Yahya'nın tebdil-i nam ile bir evvelki maruzatım dairesinde serbestisinin temini için icap edenlere emir buyurulması müsterhamdır (Cevat).

Harbiye Nazırı
Cemal

eğer yersiz bir işi ve suçu varsa elbette gereğinin bizce yapılacağını ve hiçbir türlü Yahya Kaptan'ın sarılmasını ve tutuklanmasını uygun görmediğimizi bildiriniz" dedik. *(belge : 206)*

Baylar, 7 Ocak 1920'de yazılıp 8'de aldığımız iki tel vardır. Bunlardan biri, İzmit'ten, Birinci Tümen Komutan Vekili imzasıyla Fevzi Bey'dendir. Bildirdiği şudur : "Bu gece, iki bin kişilik bir kuvvet, Tavşancıl'a çıkarak Kuvayı Milliye Komutanı Yahya Bey'i sarmışlardır. Yapılacak işlemin bildirilmesi buyruklarına sunulur.

Öteki tel de, Düzce'de bulunan asıl Tümen Komutanından geliyordu. Rüştü Bey, merkezde bulunan vekilinden aldığı aynı bilgiyi veriyordu. *(belge : 207)*

Tümen Komutan Vekili Fevzi Bey'in, 7 Ocak 1920 günlü sorumuza verdiği 7/8 Ocak 1920 günlü yanıtında, Yahya Kaptan'ın daha ele geçmediği gelen birlik ile Kuvayı Milliye arasında bir çarpışma olabileceği ve gelen birlik komutanına buyruğumuzu bildireceği haber veriliyordu. *(belge : 208)*

Baylar, o günlerde milletvekili olarak İstanbul'da bulunan emir subayım Cevat Bey'den 10 Ocak 1920'de şöyle bir tel geldi :

Harbiye, 10.1.1920

Yirminci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

6.1.1920 gecesi sabaha karşı Jandarma Genel Komutanı yardımcısı Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Komutanı Nazmi Bey komutasında dört subay, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi komutasında İstanbul Muhafız Alayından doksan er, Bandırma vapurunun ışıkları söndürülerek Hereke'ye götürülmüş ve sabaha karşı Hereke'ye çıkan birlik hemen Tavşancıl'ı kuşatmış ve çeşitli evleri basmıştır. Gelenler, köy İhtiyar Kurulunu toplayarak, vatan haini olan Yahya'yı, teslim etmezler ya da nerede olduğunu söylemezlerse Tavşancıl'ı insanlarıyla birlikte yakacaklarını söylemişlerdir. İhtiyar Kurulu, iki günden beri Yahya Kaptan'ın köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini direnerek söylediler. Yahya sağ olarak ele geçemeyecektir. Fakat Yahya'nın ölümünden sonra Marmara bölgesini elinde tutan ve bölgede üstün duruma gelen ve her gün İngilizler ve Fransızlar eliyle silahlandırılan Rumların ve İstanbul'daki rezillerin pek büyük bir başarı sağlayacakları bellidir. Kuvayı Milliye adını taşımakta olan Yahya'nın öldürülmesi, İzmit, Adapazarı ve İstanbul dolaylarında düşmanlarımızın hesabına karıştırıcılık yapacak birçok çetelerin doğmasına da yol açacaktır. Bunun için, Cemal Paşa Hazretleri'nin işe el atmasıyla Yahya'nın, adını değiştirerek önce bildirdiğim gibi, serbest bırakılmasının sağlanması için gerekenlere buyruk verilmesi rica olunur (Cevat).

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafın, harbiye şifresiyle ve Cemal Paşa imzasiyle kapatılmış olması ve fakat muhteviyatında «Cemal Paşa Hazretlerinin işe müdahalesiyle Yahya'nın halâsı» çaresinin temini fıkrası, calib-i nazar-ı dikkattir. Demek ki, Cemal Paşa, Cevat Bey'in telgrafının, okumağa lüzum görmeden, kendi şifresiyle ve imzası tahtında çekilmesine müsaade etmiştir. Çünkü, bir defa Yahya'yı takip ettiren Cemal Paşa'dır. Bundan başka temin-i serbestisi için kendi delâletlerinin tarafımdan emrolunmasını, kendi malûmatı tahtında, elbette yazdırmazlardı.

İzmit'te, Fırka Kumandan Vekilinden gelen 9 ve 10 Kânunusani 1920 tarihli iki telgrafname ile, mesmuata atfen, iki musademeden sonra, Yahya Kaptan'ın, meyyiten istisal olunduğu bildirildi *(Ves. 209)*.

11 Kânunusani 1920 de, Fırka Kumandan Vekilinden, İstanbul'dan gelen müfreze kumandanına, tarafımızdan tebligatta bulunup bulunmadığını sordum *(Ves. 210)*. Üç gün sonra 14 Kânunusani 1920 tarihli raporunda, Fırka Kumandan Vekili, şu malûmatı verdi : «Bizzat icra ettiğim tahkikattan.. musademe olmadığı ve yalnız, Yahya Kaptan teslim olduktan sonra, köy haricinde alet-i cariha ile katledilmiştir. Kafa tasının olmaması bunu müeyyittir.» *(Ves. 211)*.

Efendiler, bu meş'um haber üzerine, İstanbul'daki teşkilâtımıza, 20 Kânunusani 1920 tarihinde, Miralay Şevket Bey vasıtasiyle şu telgrafı yazdık :

Yahya Kaptan'ın tenkiline lüzum gösteren esbap ile teslim olunduktan sonra kasten şehit edildiği anlaşılmakla katline kimlerin dahl ü tesiri olduğunun, Dersaadet'ten müracaat eden müteaddit fedakâr arkadaşlara izahat verilmek üzere, sürat-i iş'arı rica olunur Efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Eski bir iş'arımıza cevap olmak üzere, İstanbul'dan, 20 Kânunusani 1920 de yazılıp bir gün sonra vâsıl olan telgraf da şu idi :

Beşiktaş, 20/1/1920

Ankara : K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne mahsustur :

C: 17/1/1920.

1 — Mahall-i vak'ada bulunan şayan-ı itimat bir zatın ifadesine nazaran Yahya Kaptan yakalanıp köy haricinde bulunan karakol mahalline götürülürken civardan on kadar şakinin karakol üzerine ateş etmesi üzerine firara teşebbüs etmiş ve bu esnada katlolunmuştur. Maamafih iyi bir tahkikat yapılması hususunda hükûmet nezdinde teşebbüsatta bulunuldu.

Bu telin, Harbiye şifresiyle ve Cemal Paşa imzasıyla kapatılmış olması, ama içinde "Cemal Paşa Hazretleri'nin işe el atmasıyla Yahya'nın kurtarılmasının sağlanması" kısmı dikkat çekicidir. Demek ki Cemal Paşa, Cevat Bey'in telinin, okumayı gerekli görmeden, kendi şifresiyle ve imzası altında çekilmesine izin vermiştir. Çünkü, bir kez Yahya'yı kovalatan Cemal Paşa'dır. Bundan başka, serbest bırakılmasına kendisinin aracı olması için benim buyruk vermemi, kendi bilgisi altında, elbette yazdırmazlardı.

İzmit'teki Tümen Komutanı Vekilinden gelen 9 ve 10 Ocak 1920 günlü iki telle, iki çarpışmadan sonra Yahya Kaptan'ın öldürülerek ele geçirildiği, duyulanlara dayanılarak bildirildi *(belge: 209)*

11 Ocak 1920'de Tümen Komutan Vekilinden, İstanbul'dan gelen birlik komutanına benim yerime bildirim yapılıp yapılmadığını sordum. *(belge: 210)* Üç gün sonra 14 Ocak 1920 günlü raporunda, Tümen Komutan Vekili şu bilgiyi verdi: "Kendi yaptığım soruşturmadan... çarpışma olmamış; yalnız, Yahya Kaptan teslim olduktan sonra, köy dışında kesici aletle öldürülmüştür. Kafatasının olmaması bunu doğrulamaktadır." *(belge: 211)*

Baylar, bu uğursuz haber üzerine İstanbul'daki örgütümüze 20 Ocak 1920 günü Albay Şevket Bey aracılığıyla şu teli yazdık:

Yahya Kaptan'ın öldürülmesine gereklik gösteren nedenlerle, teslim olduktan sonra kasıtla şehit edildiği anlaşıldığından öldürülmesinde kimlerin etkisi ve eli olduğunun, İstanbul'dan bize başvuran birçok özverili arkadaşlara bilgi verilmek üzere, tez elden bildirilmesi rica olunur efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Eski bir yazımıza yanıt olmak üzere, İstanbul'dan, 20 Ocak 1920'de yazılıp bir gün sonra gelen tel de şuydu:

Beşiktaş, 20.1.1920

Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne özeldir.

Y: 17.1.1920

1 — Olay yerinde bulunan güvenilir bir kişinin söylediğine göre, Yahya Kaptan yakalanıp köy dışında bulunan karakolun yanına götürülürken yakın bir yerden on kadar haydutun karakola ateş etmesi üzerine kaçmaya yeltenmiş ve bu sırada öldürülmüştür. Bununla birlikte, iyi bir soruşturma yapılması için hükümete başvuruldu.

2 — Yahya Kaptan'ın Kuva-yi Milliye namına pek çok fenalıklar yaptığı tevatür derecesine vardığı gibi resmî ve hususî yapılan tahkikat da bunu teyit ettiği cihetle hükûmet takibata karar vermiş, fakat Heyetimizce, merkumun muvakkaten ihtifa ederek Kuva-yi Milliye işlerine karışmaması ve fenalığa cür'et etmemesi, yanında bulunan firarî asker ve jandarmaları iade etmeleri şartiyle, takibat yapılmaması arzu edilmiş ve lâzımgelenler nezdinde teşebbüsat yapılmakla beraber Gebze'ye de memur-ı mahsus gönderilmişti. Bu esnada hükûmet gizlice birdenbire asker sevketmiş ve sırf Yahya Kaptan'ı derdest etmek istediğini ilân ederek maruz hal vukua gelmiştir Efendim. (Vâsıf).

Çanakkale Mevki-i Müstahkem Kumandanı
Şevket

Efendiler, «köy haricindeki karakola götürülürken civardan ateş edilmiş? Firara teşebbüs etmiş bu esnada katledilmiş?!» bu tabirin, bu gibi suikastlerde bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için, çok safdil olmak lâzımdır.

Yahya Kaptan'ı imha etmek için, beraber çalıştıkları ve karar verdikleri hükûmetin, gizlice, birdenbire emrivaki yapıvermiş olduğu hakkındaki ifade de, şayan-ı dikkattir. İstanbul'da, jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayından zabit, asker tefrik olunuyor... İstanbul'da vaziyete hâkim olduğunu iddia eden teşkilât rüesamız haberdar olamıyor.

Kara Vâsıf Bey'in bu telgrafına cevap olmak üzere vukubulan istizahımız şudur :

Şifre — Ankara, 22/1/1920

Dersaadet'te :

Çanakkale Mevki-i Müstahkem Kumandanı Şevket Bey'e

Yahya Kaptan'ın katli meselesini ciddî surette takip eden ve hesabını isteyen bilhassa İstanbul'da pek çok kimseler vardır. Tayin-i hakikate medar olmak üzere tevatür derecesine vardığı bildirilen fenalıkların nelerden ibaret olduğunun sürat-i iş'arı rica olunur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, bu istizahımıza verilen cevabı da, tahammülünüze sığınarak aynen arzedeceğim :

Beşiktaş, 24/1/1920

Ankara'da : K. O. 20 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne mahsustur.

C : 22/1/1920.

1 — Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra katlolunduğunu işittik. Tahkikat yapıyoruz. Neticeyi arzedeceğiz.

2 — Yahya Kaptan'ın Kuvayı Milliye adına pek çok kötülükler yaptığı, yaygın olarak söylendiği gibi, yapılan resmi ve özel soruşturma da bunu doğruladığı için hükümet, kovuşturmaya karar vermiş; fakat, Kurulumuzca adı geçenin geçici olarak saklanıp Kuvayı Milliye'nin işlerine karışmaması ve kötülük yapmaması, yanında bulunan kaçak er ve jandarmaları geri göndermesi koşuluyla kovuşturma yapılmaması istenmiş ve gerekenler katında girişimlerde bulunulmakla birlikte, Gebze'ye de özel memur gönderilmişti. Bu sırada hükümet gizlice birdenbire asker göndermiş ve yalnız Yahya Kaptan'ı yakalamak istediğini ilan etmiş ve bildirilen durum meydana gelmiştir efendim (Vâsıf).

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı
Şevket

Baylar, "Köy dışındaki karakola götürülürken yakın bir yerden ateş edilmiş (?), kaçmaya yeltenmiş, bu sırada öldürülmüş (?!)" Bu sözlerin bu gibi öldürmelerde bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için, çok bön olmak gerekir.

Yahya Kaptan'ı yok etmek için, birlikte çalıştıkları ve karar verdikleri hükümetin gizlice ve birdenbire olupbitti yapıvermiş olduğu yolundaki sözler de dikkat çekicidir. İstanbul'da Jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayından subay, er ayrılıyor... İstanbul'da üstün durumda olduğunu ileri süren örgüt başkanlarımız bunu öğrenemiyorlar.

Kara Vâsıf Bey'in bu teline karşılık olmak üzere gönderdiğimiz soru teli şudur :

Şifre — Ankara, 22.1.1920

İstanbul Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Şevket Bey'e

Yahya Kaptan'ın öldürülmesi işini önemle izleyen ve hesabını isteyen, özellikle İstanbul'da, pek çok kimse vardır. Gerçeğin belirtilmesine yaramak üzere yaygın olarak söylendiği bildirilen kötülüklerin neler olduğunu tez elden bildirilmesi rica olunur.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Baylar, bu sorumuza verilen yanıtı da, dinlemeye katlanacağınızı umarak, olduğu gibi bilginize sunacağım :

Beşiktaş, 24.1.1920

Ankara Yirminci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne özeldir.

Y : 20.1.1920

1 — Yahya Kaptan'ın, teslim olduktan sonra öldürüldüğünü işittik. Soruşturma yapıyoruz. Sonucu bilginize sunacağız.

2 — Merkumun tenkiline sebep, hiçbir kimseyi dinlememesi, Kuva-yi Milliye namına alenî fecaat, şekavet yapması ve eşkıyayı evveldenberi ihfa etmesi veya gösterilen mahalle gitmesi hakkında verilen emirleri dinlememesi üzerine, hükûmet, kendisine köylerden ve etraftan müracaat edenlerin ısrarına dayanamayarak kendiliğinden ve hatta heyetimizin haberi olmadan teşebbüsat yapmasıdır Efendim. (Vasıf).

Çanakkale Mevki-i Müstahkem Kumandanı
Miralay Şevket

Muhterem Efendiler, telgrafnamenin, ikinci maddesindeki, merkumun hiç kimseyi dinlememesinin, tenkiline, katline sebep olarak gösterilmesi asla doğru olamaz. Şehid-i merhum, beni dinliyordu, benden emir alıyordu. Verdiğim emre göre, hareket ediyordu. Başka bir makama veya eşhasa merbut olduğunu, onlardan emir alması lüzumunu kendisine emretmemiştim. Bu sebeple, İstanbul'dan her önüne gelenden, Dahiliye Nazırından, Jandarma Kumandanı hain Kemal Paşa'dan verilen emirleri isga etmemesi, zaten matlubumuz idi. Kuva-yi Milliye namına, şekavet ve fecaat yapanın da kendisi olmayıp Küçük Aslan çetesi gibi maksad-ı mahsus-ı hainane ile teşkil edildikleri vesaika müsteniden anlaşılmış olan çeteler olduğu ve Yahya'nın bunların men'i şekavetlerine çalıştığı da, sözlerine itimat olunmak lâzımgelen zevatın tahkikatiyle sabit olmuş bir keyfiyettir.

Gebze Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi ile Gebze Kaymakamı Fevzi Bey'in, müşterek imzalariyle, vak'a-i müessifenin vukuundan evvel, makina başında vukubulmuş olan bir müracaati de zikretmeden geçemeyeceğim :

Gebze Kuva-yi Milliye Kumandanı Yahya Bey hakkında bazı kesanın iftiralariyle en nihayet salı gecesi İstanbul'dan erkân ve ümera kumandasında gelen iki bin kadar bir kuvvetle, Tavşancıl'da taht-ı muhasaraya alındığı ve elyevm muhasara altında bulunduğu, şimdi ahaliden aldığım malûmattan anlaşılmıştır. Böyle vatanı için çalışan bir zata karşı yapılan bu muamelenin pek haksız olduğu malûm-ı âli-i kumandanileridir. Mir-i mumaileyhin kurtarılması hakkında ne gibi bir muamele yapılacağının emir ve iş'arını makina başında bekliyoruz.

Kaymakam
Fevzi

Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi
Hacı Ali

Efendiler, o tarihlerde, İzmit havalisinde, Kuva-yi Milliye teşkilâtı ile uğraşan Meb'us Sırrı Bey'in de, bu baptaki iş'aratını aynen arzetmeme müsaadenizi rica ederim :

İzmit, 11/1/1920

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne : Muhaberesi dört gün evvel olmuş olan Yahya Kaptan meselesi, nihayet haber almış olacağınız veçhile, şehadetiyle neticelendi.

2 — Adı geçenin öldürülmesinin nedeni, hiçbir kimseyi dinlememesi, Kuvayı Milliye adına açıkça kötülük, haydutluk yapması ve haydutları öteden beri saklaması ya da gösterilen yere gitmesi için verilen buyrukları dinlememesidir. Bunun üzerine hükümet köylerden ve çevreden kendisine başvuranların üstelemelerine dayanamayarak, kendiliğinden ve Kurulumuzun haberi bile olmadan işe girişmiştir efendim (Vâsıf).

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı
Albay Şevket

Saygıdeğer baylar, telyazısının ikinci maddesindeki, adı geçenin hiç kimseyi dinlememesinin, öldürülmesine neden olarak gösterilmesi hiç doğru olamaz. Şehit rahmetli, beni dinliyordu, benden buyruk alıyordu. Verdiğim buyruğa göre iş görüyordu. Başka bir yere, ya da kişiye bağlı olduğunu, onlardan buyruk alması gerektiğini kendisine buyurmamıştım. Bu yüzden, İstanbul'dan, her önüne gelenden, Dahiliye Nazırından, Jandarma Komutanı hain Kemal Paşa'dan verilen buyrukları dinlememesi aslında bizim istediğimiz bir şeydi. Kuvayı Milliye adına haydutluk ve kötülük yapanın da kendisi olmayıp Küçük Arslan çetesi gibi haince özel amaçla kuruldukları belgelerle anlaşılmılş bulunan çeteler olduğu ve Yahya'nın bunların haydutluklarını önlemeye çalıştığı da, sözlerine inanılması gereken kişilerin soruşturmalarıyla tanıtlanmıştır.

Gebze Müdafaai Hukuk Kurulu Başkanı ile Gebze Kaymakamı Fevzi Bey'in birlikte imzaladıkları ve üzücü olayın meydana gelişinden önce yazdırıp makine başında yaptıkları başvuruyu da bildirmeden geçemeyeceğim :

"Gebze Kuvayı Milliye Komutanı Yahya Bey'in – bazı adamların suçlamaları üzerine – en sonunda Salı gecesi İstanbul'dan üstsubaylar komutasında gelen iki bin kişilik kadar bir kuvvetle Tavşancıl'da sarıldığı ve şu sırada kuşatılmış durumda bulunduğu, şimdi halktan aldığım bilgilerden anlaşılmıştır. Böyle yurdu için çalışan bir kişiye karşı yapılan bu işlemin pek haksız olduğu yüce komutanlığınızca bilinmektedir. Adı geçenin kurtarılması için ne gibi bir işlem yapılacağının emir buyurulmasını makine başında bekliyoruz."

Kaymakam
Fevzi

Müdafaai Hukuk Kurulu Başkanı
Hacı Ali

Baylar, o günlerde İzmit dolaylarında Kuvayı Milliye örgüt işleriyle uğraşan milletvekili Sırrı Bey'in de, bu konuda bildirdiklerini, olduğu gibi sunmama izninizi rica ederim

İzmit, 11.1.1920

Yirminci Kolordu Komutanlığına

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne : Dört gün önce yazışması yapılmış olan Yahya Kaptan sorunu, sonunda, haber almış olacağınız üzere, şehit edilmesiyle sonuçlandı.

2 — Yahya Kaptan'ın, İstanbul kapısında, müteazzıv bir mahiyette muhafaza-i mevcudiyeti her halde Kuva-yi Milliyeye karşı muarız bulunan zevatı, tethişten hâli kalmadığından izalesi tasmim edilmiş bulunduğunda şüphe yoktur.

3 — İzalenin bu maksada mebni tashihi, meseleyi mevziî mahiyetten çıkartmakta ve Heyet-i Temsiliyece teemmülünü vacip kılmaktadır.

4 — İzmit livası, eşkıya yüzünden bîhuzur iken, yerinden kımıldamayan ve maiyetinde hiçbir kıt'aya emir vermeyen, yanındaki mahpushaneden on beş yirmi kişinin birden firar eylemesini hergün mesail-i adiye telâkki eden Alay Kumandanı Hikmet Bey, Yahya'nın izalesi keyfiyetini ehemmiyetle telâkki ve aldığı jandarma kuvveti ile bizzat hareket etmiş ve nihayet Kuva-yi Milliyeye mühim bir darbe vurmak suretiyle maksadına nail olmuş bulunuyor. Mabadi var. (Meb'us Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

5 — Gebze'de teşkil edilmiş bulunan Kuva-yi Milliyenin başsız kalması, bundan sonra oraları dehşete ilka edecektir.

6 — Buralarca bütün Kuva-yi Milliyenin istinatgâhı bilinen Yahya'nın, bu suretle imhası, efkâr-ı umumiyeyi bihakkın teşviş etmiştir.

7 — Yahya'nın izalesi, Hükûmetin Kuva-yi Milliyeye karşı badema alacağı mütecavizane vaziyete delil addedilmektedir.

8 — Bu hareket ecnebilerce dahi bilâşek Kuva-yi Milliyenin nazar-ı hükûmette kabil-i ihmal ve imha bir mahiyette görüldüğüne hükmedilecektir. Bu itibar ile tedabir-i lâzime ittihaz olunmalıdır. Mabadi var. (Meb'us Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — 68 numaralı şifreye zeyildir : Mabait. Vaziyeti teşevvüşten tahlis ve Gebze kuvasının hemen mutemet bir zata tefvizi tedbiri, ittihaz olunmadığı takdirde, Üsküdar livası dahi dahil olduğu halde, bütün İzmit sancağında, ferd-i vâhidin Kuva-yi Milliye taraftarlığı etmesine imkân bulunamayacağı kat'iyyen bilinmelidir.

2 — Jandarma Alay Kumandanı Hikmet Bey'in bilâifate-i vakit kaldırılması elzemdir.

3 — İzmit livasında Kuva-yi Milliyenin kesb-i mevcudiyet edebilmesi, nizamiye hizmetinde bulunan Kaymakam Fevzi Bey'in, jandarma kumandanı olmasına mütevakkıftır. Başka çare yoktur. Bunu ehemmiyetle arzediyorum. (Meb'us Sırrı).

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — 79 numaralı şifreye zeyildir:

Kuva-yi Milliyenin, Anadolu taraflarından, istiskal edilmekte olduğu hakkında, devam eden şayiat, hâdise-i elîme üzerine muhaliflere daha ziyade kuvvetbahş olduğundan, miknet ve zindeginin zıyaa uğramadığını gösterecek fiilî bir tedbir ittihazı elzemdir.

2 — Yahya Kaptan'ın, İstanbul'un kapısı sayılan bir yerde, örgenleşmiş olarak bulunması, her halde Kuvayı Milliye'ye karşı olan kişileri korkutmaktan uzak kalmadığı için, ortadan kaldırılması kararlaştırıldığı kuşku götürmez.

3 — Öldürme işinin bu amaçla kararlaştırılmış olması, olayı yasal nitelikten çıkarmakta ve Heyeti Temsiliye'ce üzerinde düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

4 — İzmit sancağı haydutlar yüzünden tedirgin iken, yerinden kımıldamayan ve buyruğu altındaki hiçbir birliğe emir vermeyen; yanındaki cezaevinden on beş yirmi kişinin birden kaçmasını hergün olağan işlerden sayan Alay Komutanı Hikmet Bey, Yahya'nın öldürülmesini önemli sayarak emrine aldığı jandarma kuvveti ile kendisi de gitmiş ve sonunda Kuvayı Milliye'ye önemli bir vuruşla amacına ulaşmıştır. Sonu var (Milletvekili Sırrı).

Birinci Tümen Komutanı Vekili
Fevzi

Yirminci Kolordu Komutanlığına

5 — Gebze'de kurulmuş olan Kuvayı Milliye'nin başsız kalması bundan böyle, oraların korku içinde kalmasına yol açacaktır.

6 — Bura halkınca bütün Kuvayı Milliye'nin dayanağı olarak bilinen Yahya'nın böylece öldürülmesi kamuoyunu gerçekten karıştırmıştır.

7 — Yahya'nın öldürülmesi, hükümetin Kuvayı Milliye'ye karşı bundan sonra alacağı saldırgan duruma kanıt sayılmaktadır.

8 — Bu davranış üzerine, yabancılar da, hiç kuşku yok, Kuvayı Milliye'nin hükümet gözünde bir değeri olmadığı ve yok edilebileceği kanısına varacaklardır. Bu bakımdan gerekli önlem alınmalıdır. Sonu var (Milletvekili Sırrı).

Birinci Tümen Komutanı Vekili
Fevzi

Yirminci Kolordu Komutanlığına

1 — 68 sayılı şifreye ektir: Öncesi, geçen telimizde. Durum karışıklıktan kurtarılmaz ve Gebze kuvvetlerinin hemen güvenilir bir kişiye verilmesi yoluna gidilmezse, Üsküdar sancağı ile birlikte bütün İzmit sancağında bir tek kişinin bile Kuvayı Milliye'yi tutmayacağı kesin olarak bilinmelidir.

2 — Jandarma Alay Komutanı Hikmet Bey'in, bir dakika bile beklenmeden kaldırılması çok gereklidir.

3 — İzmit sancağında Kuvayı Milliye'nin varlık gösterebilmesi, ordu hizmetinde bulunan Yarbay Fevzi Bey'in, Jandarma komutanı olmasına bağlıdır. Başka çıkar yol yoktur. Bunu önemle bilginize sunuyorum (Milletvekili Sırrı).

Birinci Tümen Komutanı Vekili
Fevzi

Yirminci Kolordu Komutanlığına

1 — 79 sayılı şifreye ektir:

Kuvayı Milliye'nin Anadoluca horlanmakta olduğu yolunda çıkan söylentiler, son acı olay üzerine karşıcılları daha çok yüreklendirdiğinden, eski erkin ve canlılığın yitmediğini gösterecek eylemli bir önlem alınması çok gereklidir.

2 — Ali Fuat Paşa Hazretlerinin buraya kadar teşriflerini lüzumlu görmekteyim.

3 — İzmit livasına, ehemmiyet verilmesini ve ehemmiyet verildiğini gösterecek fiilî tedbirler ittihazı lüzumunu, tekrar için mecburiyet görüyorum. (Meb'us Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

O tarihte, İstanbul'da bulunan Rauf Bey de, şu mektubu gönderdi :

İstanbul, 19/2/1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra itlâf edildiği, buraca da anlaşılmıştır. Muhafızlığa müracaat edilmiş, fethimeyit ameliyatı da yapılmıştır. Takibat-ı kanuniyeyi hükûmet eline almıştır Efendim. Arz-ı tazimat eyleriz.

Hüseyin Rauf

Vicdani vazifelerimden biri

Efendiler, Yahya Kaptan'ın katledildiğine şüphe kalmamıştı. Bu hakikat, bilindikten sonra, katil olan hükûmetin, takibat-ı kanuniyeyi eline almış olması, cinayet faillerinin meydana çıkmayacağına delil değil miydi? Fakat, Efendiler; zaman, her şeyin, her hakikatin, tarihin samimî sinesinde mütaleasını zamindir.

Muhterem Efendiler, hükûmeti ve İstanbul'daki teşkilâtımız rüesasını, böyle çirkin bir cinayetin irtikâp olunmasına delâlete saik olan esbap ve müessiratın, tetkikının cidden şayan-ı ibret netayice müncer olacağına kani bulunduğum cihetledir ki, zâhiren, ehemmiyetsiz gibi görülebilecek olan bir vak'ayı delâile ve vesaika istinat ettirerek izah ettim. Bu izahatımla enzar-ı millette vazıh bir zemin-i tetkik husulüne yardım edebildiysem vicdanî vazifelerimden birini yapmış olduğuma kani ve müsterih olacağım.

Efendiler, bu hâdiseyi mütalea ederken, iki noktayı nazar-ı dikkatte tutmak, faydalı olur! O noktalardan :

Birincisi; Sait Molla'nın mensup olduğu teşkilât-ı hafiye ve Gebze, Kartal havalisinde tamamen bu teşkilâta mensup eşhas ve çetelerin rolü ve bu rolü, bizim adamlarımıza ve teşkilâtımıza atfetmekte ve vatanperver yaşayan zevatı iğfal ve iknada gösterilen meharet ve muvaffakıyet.

İkincisi; İstanbul teşkilâtımızın rüesası ki bize, Heyet-i Temsiliyeye tâbi ve onun talimatı ve iş'aratı dairesinde hareketle mükellef bulunuyorlardı ve ancak, bu mükellefiyeti, samimî ifa etmekle istikamet-i

2 — Ali Fuat Paşa Hazretleri'nin buraya buyurmalarını gerekli görmekteyim.

3 — İzmit sancağına önem verilmesini ve önem verildiğini gösterecek eylemli önlemler alınması gerektiğini bir daha bildirmeye zorunluk duyuyorum (Milletvekili Sırrı).

Birinci Tümen Komutanı Vekili
Fevzi

O günlerde İstanbul'da bulunan Rauf Bey de şu mektubu gönderdi :

İstanbul, 19.2.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra öldürüldüğü, buraca da anlaşılmıştır.

Muhafızlığa başvurulmuş, otopsi de yapılmıştır. Yasalar gereğince kovuşturma yapmayı hükümet eline almıştır efendim. Saygılarımızı sunarız.

Hüseyin Rauf

Vicdan ödevlerimden biri

Baylar, Yahya Kaptan'ın öldürüldüğüne kuşku kalmamıştı. Bu gerçek bilindikten sonra, öldürtmüş olan hükümetin, yasal kovuşturmaya girişmiş bulunması, cinayeti işleyenlerin meydana çıkmayacağına kanıt değil miydi? Ama baylar, zaman, her şeyin, her gerçeğin, tarihin özdenlikli kucağında incelenmesini sağlayacaktır.

Saygıdeğer baylar, hükümeti ve İstanbul'daki örgütümüzün başkanlarını, böyle çirkin bir cinayetin işlenmesine aracı olmaya sürükleyen nedenlerin ve etmenlerin incelenmesiyle gerçekten ders alınmaya değer sonuçlar çıkacağına inandığım içindir ki, dıştan bakılınca önemsiz gibi görülebilecek olan bir olayı kanıtlara ve belgelere dayanarak açıkladım. Bu açıklamamla ulusun gözü önünde aydınlık bir inceleme ortamı doğmasına yardım edebildimse vicdan ödevlerimden birini yapmış olduğuma inanacak ve gönül rahatlığına ereceğim.

Baylar, bu olayı incelerken iki noktayı göz önünde tutmak yararlı olur. O noktalardan :

Birincisi : Sait Molla'nın üyesi bulunduğu gizli örgüt ile Gebze ve Kartal dolaylarında, hepsi bu örgütten olan kişilerin ve çetelerin rollerini ve bu rolleri bizim adamlarımız ve örgütümüz yapmış gibi göstererek yurtsever geçinen kişileri aldatıp kandırmada gösterilen ustalık ve başarı.

İkincisi : İstanbul örgütümüzün başkanları, bize, Heyeti Temsiliye'ye bağlı ve onun yönerge ve bildirimlerine uygun iş görmekle yükümlü bulunuyorlardı. Ve ancak bu yükümlülüğü

umumiyede isabetle yürümenin ağleb-i ihtimal olacağını kabul eylemeleri icap ederdi. Halbuki, bu zevat, kendi akıl ve tedbirlerini, Heyet-i Temsiliyenin ikazları karşısında yüksek görmekten fariğ olamamışlar ve istiklâl-i hareketlerine mümanaat olunmasını, izzetinefis meselesi yaparak, asabileşmişler ve bu hiss-i sakim taht-ı tesirinde, iğfal olunmağa kadar varmışlardır *(Ves. 212)*.

Şimdi Efendiler, vicdan ve şefkat sahibi olanları, cidden dilhun eden bir telgrafı daha nazargâh-ı rikkatinize vazederek, bu meseleye dair beyanatıma hitam vereceğim :

4960 İstanbul, 14/1/1920

Ankara'da : Kuva-yi Milliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Zevcim Yahya Kaptan, mahza Zat-ı Samilerine olan münasebeti dolayısiyle, bir cürm-i kanunisi olmaksızın, arz-ı teslimiyet ettiği halde, Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve Mülâzimievvel Abdurrahman Efendiler tarafından alçakçasına şehit edildi. Bütün Tavşancıl ahalisi, vak'anın şahididir. İhkak-ı hak için Adliye ve Dahiliye Nezaretlerine müracaat edildi. İki nefer yetim ile perişan bir halde bulunuyoruz. Bu bapta teşebbüsat ve muavenet-i Samilerine muntazırız ferman.

Karagümrük'te Keçecilerde Karabaş Mahallesinde
19 numaralı hanede sakin Yahya Kaptan zevcesi
Şevket Hanım

1919 Sonbaharında karşılaştığımız diğer bazı vakayi

Efendiler, Yahya Kaptan meselesine, 20 Teşrinisani 1919 tarihinde temas ettik. Birçok mesafe ve zaman kat'etmek suretiyle, vak'anın izahını ikmal etmek zaruretinde kaldık. Şimdi, müsaade buyurursanız, tekrar bıraktığımız tarihe avdet ederek, vakayii takip edelim.

Ankara - Eskişehir şimendiferinin işletilmesine İtilâf Devletleri tarafından mümanaat edilmişti. Bu hattın işletilmesi için, Düvel-i İtilâfiye mümessilleri nezdinde, şedit bir surette protesto edilmesi, 21 Teşrinievvel 1919 da Ankara Heyet-i Merkeziyesine bildirildi.

Adana teşkilâtı müteşebbislerinin, Niğde'ye veya Kayseri'ye gelerek, bizimle temasta bulunmak suretiyle idame-i faaliyetleri temin edildi.

Aydın cephelerinde, vaziyet hergün kesb-i nezaket ve ciddiyet peyda etmekte olduğundan, Salih Paşa ile, Amasya'da kararlaştırdığımız veçhile, Donanma Cemiyetinin dört yüz bin lirasının bu cephelerin ihtiyacatına tahsis edilmesini Harbiye Nazırına yazdık. Bu cephedeki mücahidine, esliha, cepane itasını ve cephenin makinalı tüfek ve topçu kıtaatiyle takviyesini, Konya'da On İkinci Kolordu Kumandanından rica ettik.

açık yürekle yaparak genel amaç yönünde tam uygunlukla yürümenin en büyük olasılık olabileceğini kabul eylemeleri gerekirdi. Oysa bu kişiler, kendi akıl ve tutumlarını, Heyeti Temsiliye'nin uyarmaları karşısında yüksek görmekten vazgeçememişler ve bağımsız olarak çalışmalarına engel olunmasını onur işi yaparak sinirlenmişler ve bu yanlış duygunun etkisi altında, aldatılmaya kadar varmışlardır. *(belge: 212)*

Şimdi baylar, vicdanı ve acıma duygusu olanları gerçekten yaralayan bir teli daha, acılı gözleriniz önüne sererek bu konu üzerindeki sözlerime son vereceğim :

4960 **İstanbul, 14.1.1920**

Ankara'da Kuvayı Milliye Başkanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Eşim Yahya Kaptan, sadece sizinle olan ilişkisi dolayısıyla, yasal bir suçu olmaksızın ve teslim olduğu halde, Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve Üsteğmen Abdurrahman Efendiler eliyle alçakçasına şehit edildi. Bütün Tavşancıl halkı olayın tanığıdır. Hak aramak için Adliye ve Dahiliye nazırlıklarına başvuruldu. İki tane yetimle acıklı bir durumda bulunuyoruz. Bu konuda yüksek girişim ve yardımlarınızı bekliyoruz. Buyruk sizindir.

Karagümrük'te Keçecilerde Karabaş Mahallesinde
19 sayılı evde oturan Yahya Kaptan'ın eşi
Şevket Hanım

1919 sonbaharında karşılaştığımız başka bazı olaylar

Baylar, Yahya Kaptan sorununa 20 Kasım 1919 günündeki olaylar dolayısıyla dokunduk. Genel olaydan yer ve zaman bakımından çokça uzaklaşarak Yahya Kaptan olayının açıklanmasını bütünlemek zorunda kaldık. Şimdi izin verirseniz yeniden, bıraktığımız yere dönerek olayları izleyelim.

Ankara-Eskişehir demiryolunun işletilmesine İtilâf Devletlerince engel olunmuştu. Bu yolun işletilmesi için, İtilâf Devletleri temsilcilerine sert bir protesto notası verilmesi, 21 Ekim 1919'da Ankara Merkez Kuruluna bildirildi.

Adana örgütü kurucularının, Niğde'ye ya da Kayseri'ye gelerek, bizimle görüştükten sonra çalışmalarını sürdürmeleri sağlandı.

Aydın cephelerinde durum her gün güçleşmekte ve ağırlaşmakta olduğundan, Salih Paşa ile Amasya'da kararlaştırdığımız üzere, Donanma Cemiyetinin dört yüz bin lirasının bu cephelere verilmesini Harbiye Nazırına yazdık. Bu cephelerde savaşanlara silah ve cephane verilmesini; cephenin makineli tüfek ve topçu birlikleriyle desteklenmesini, Konya'daki On İkinci Kolordu Komutanından rica ettik.

Efendiler, Fransızlar, Bandırma - Soma şimendifer hattının murakabesi behanesiyle, Bandırma'ya bir müfreze çıkarmışlardı. Asayişi mükemmel olan Bandırma'ya, asker ikamesine hakları olmadığı bedihî idi.

Bu noktaya, 24 Teşrinisani 1919 da On Dördüncü Kolordu ve Elli Altıncı Fırka Kumandanlarının nazar-ı dikkatini celbettik.

Ecnebi zabitleri, Aydın cephelerinde dolaşarak, propaganda yapıyorlar ve vaziyeti anlıyorlardı. Bu gibi zabitlerin cephede kıtaat ile temasına kat'iyyen meydan verilmemesini ve resmî müracaatlerinin hükûmete, eğer Kuva-yi Milliyeye ait bir söyleyecekleri olursa heyet-i merkeziyelerimiz vasıtasiyle bize, müracaatleri lüzumunun kendilerine tebliği ve propaganda yapanları olursa, tahtelhıfz mıntıkadan ihraçları ve mecburiyet-i kat'iye hâsıl olursa, cephede görülecek İtilâf askerlerine de silâh istimal edilmesi, cepheye bildirildi.

Efendiler, biz, İzmir ahalisinin de fiilen intihaba iştirakini temin etmek istiyorduk ve o yolda muhtelif vesaitle maksadımızı iblâğ ediyorduk. Fakat, Yunanlılar, bittabi mâni oluyorlardı.

29 Teşrinisani 1919 tarihinde, bu hususu, Düvel-i İtilâfiye mümessilleri ve bitaraf sefaretler nezdinde protesto ettik ve bundan, İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü bulunan Etem Bey'e yazarak İzmir ahalisini de haberdar etmek istedik.

Efendiler, ihtimal birçoklarınızın hatırındadır. İşgal zamanında, Adana'da, Ferda namında, Kuva-yi Milliye aleyhinde, bir ecnebi gazetesi intişar ediyordu. Bu gazete, mahza, Anadolu efkâr-ı milliyesini iğfal ve ızlâl maksadiyle ve bizim aleyhimizde, hezeyanlarla malî sütunlara malik idi. Bittabi, bu gazetenin dahile girmesine mümanaat ettik.

Fakat, bu gazetenin, memlekette okunmasını elbette faydalı gören, Ali Rıza Paşa Kabinesinin Dahiliye Nazırı ve Cemal Paşa'nın mükerreren tezkiye eylediği Damat Şerif Paşa, Ferda gazetesinin, bu zehirli paçavranın serbesti-i duhulüne mümanaat olunmaması için emirler vermişti. Bu sebeple, Şerif Paşa'nın arkadaşı Cemal Paşa'nın, 3 Kânunuevvel 1919 da, nazar-ı dikkatini celbe lüzum gördük.

* * *

Ankara'ya geliş

Efendiler, Meclis-i Meb'usanın İstanbul'da toplanmasına mâni olamamak zarureti üzerine, İstanbul'da içtima edecek Mecliste, «vatanın tamamisini, devlet ve milletin istiklâlini, teminden ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda

Baylar, Fransızlar, Bandırma - Soma demiryolunu sözde denetlemek için Bandırma'ya bir birlik çıkarmışlardı. Güvenliği çok iyi olan Bandırma'ya asker çıkarmaya hakları olmadığı apaçıktı. Bu noktaya, 24 Kasım 1919'da On Dördüncü Kolordu ve Elli Altıncı Tümen Komutanlarının dikkatlerini çektik.

Yabancı subaylar, Aydın cephelerinde dolaşarak propaganda yapıyorlar ve durumu anlıyorlardı. Bu gibi subayların cephedeki birliklerle ilişki kurmalarına meydan verilmemesini ve resmi olarak hükümete başvurmalarını; eğer Kuvayı Milliye için bir söyleyecekleri olursa, merkez kurullarımız aracılığıyla bize başvurmaları gerektiğinin kendilerine bildirilmesini; propaganda yapanlar bulunursa, gözaltında bölgeden çıkarılmalarını ve kesin zorunluk olursa, cephede görülecek İtilâf askerlerine karşı da silah kullanılmasını cepheye bildirdik.

Baylar, biz, İzmir halkının da eylemli olarak seçimlere katılmasını sağlamak istiyorduk ve o yolda çeşitli araçlarla isteğimizi duyuruyorduk. Fakat, Yunanlılar, elbette buna engel oluyorlardı.

29 Kasım 1919 günü, bu davranışı İtilâf Devletleri temsilcileri ile tarafsız elçilikler katında protesto ettik ve bunu o sırada İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü bulunan Ethem Bey'e yazarak İzmir halkına da duyurmak istedik.

Baylar, belki birçoklarınızın hatırındadır. Adana işgalde iken orada *Ferda* adında, Kuvayı Milliye'ye karşı bir yabancı gazetesi yayımlanıyordu. Bu gazete, yalnızca Anadolu halkını aldatmak ve yanlış yola sürüklemek amacıyla çıkıyordu ve sütunları bizi kötüleyen uydurma sütunlarla dolu idi. Elbette bu gazetenin Anadolu'nun içerlerine sokulmasını yasak ettik.

Fakat, bu gazetenin yurtta okunmasını elbette yararlı bulan, Ali Rıza Paşa Hükümetinin Dahiliye Nazırı olan ve temiz olduğuna Cemal Paşa'nın birçok kez tanıklık ettiği Damat Şerif Paşa, *Ferda* gazetesinin, bu ağı saçan paçavranın, yurda serbestçe sokulmasına engel olunmaması için buyruklar vermişti. Bundan dolayı, Şerif Paşa'nın arkadaşı Cemal Paşa'nın, 3 Aralık 1919'da dikkatini çekmeyi gerekli bulduk.

* * *

Ankara'ya geliş

Baylar, Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasını önleyememek zorunluğu üzerine, İstanbul'da toplanacak Mecliste, "yurdun bütünlüğünü, devletin ve ulusun bağımsızlığını güven altına alma amacımızı korumak ve savunmak için birleşik ve dayançlı

getirmeği» yegâne çare olarak mütalea ettik. Bunun temini için, malûmunuz olduğu veçhile, 18 Teşrinisani 1919 tarihli talimat ve tamimde, meb'usların muayyen mahallerde grup grup içtima ederek, müdavele-i efkâr edecekleri mühim noktalardan biri olarak bu meseleyi kaydetmiştik.

Aynı tarihte, düşündük ki, bu grubun teşkilini temin için her livadan birer meb'usu Eskişehir'e davet edelim. Eskişehir üzerinden şimendiferle İstanbul'a gidecek meb'usları da, davet edeceğimiz meb'uslarla birleştirelim ve bizzat, Eskişehir'e giderek, umumi bir içtima yaparak, esaslı bir surette müdavele-i efkâr edelim. Bu meyanda, İstanbul'da, meb'usanın emniyetlerine müteallik tedabiri de, mevzuubahs etmek istiyorduk. Fakat, bundan sonra vereceğim izahatla, aynı içtimaı, Ankara'da kalarak yapmağı tercih ettik. Daha bir ay kadar Sıvas'ta kaldıktan sonra nihayet Ankara'ya hareket ettik.

Ankara'ya muvasalatımızı, 27 Kânunuevvel 1919 tarihli, şu açık tebliğ ile tamim ettik :

Sıvas'tan, Kayseri tarikıyle Ankara'ya hareket eden Heyet-i Temsiliye, bütün güzergâhında ve Ankara'da, büyük milletimizin har ve samimî tezahürat-ı vatanperveranesi içinde, bugün muvasalat eyledi. Milletimizin gösterdiği eser-i vahdet ve azim, memleketimizin temin-i istikbali hakkındaki kanaatleri, lâyetezelzel bir surette tarsin edici mahiyettedir.

Şimdilik, Heyet-i Temsiliye Merkezi, Ankara'dadır. Takdim-i hürmet eyleriz Efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

2 Kânunusani 1920 tarihinde, cemiyet heyet-i merkeziyelerine, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye, Mutki'de Hacı Musa Bey'e ayrıca bir tebliğde bulunduk.

Bu tebliğimizin metni ve tarz-ı tahriri, şöyle idi :

....Seyahatimizdeki müşahedat ve tetkikatımız, bizlere, Cenab-ı Hafız-ı hakikinin inayet-i rabbaniyesiyle tecelli eden milli birliğimizin müstenit olduğu teşkilât-ı milliyenin taazzuv etmiş ve mukadderat-ı millet ve memleketi tahlis için, bihakkın şayan-ı istinat bir kuvvet ve kudret haline gelmiş olduğunu, maaşşükran gösterdi.

Vaziyet-i hariciye, bu milli azim ve vahdet sayesinde, Erzurum ve Sıvas Kongresi esasatı dairesinde, menafi-i mülk ü millete müsait bir şekle girmiştir.

Mukaddes vahdet ve azm ü imanımıza istinaden mutalebat-ı meşruamızın temini gününe kadar, kemal-i sebat ile çalışılması ve bu beyanatımızdan, köylülere kadar, milletin dahi haberdar kılınması tamimen rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

bir grup meydana getirmeyi" tek çare olarak düşündük. Bunun sağlanması için, bildiğiniz gibi, 18 Kasım 1919 günlü yönerge ve genelgede, milletvekillerinin belli yerlerde grup grup toplanarak görüşecekleri önemli noktalardan biri olarak bu konuyu ele almıştık

Gene o zaman düşündük ki, bu grubun kurulmasını sağlamak için her sancaktan birer milletvekilini Eskişehir'e çağıralım. Eskişehir üzerinden trenle İstanbul'a gidecek milletvekillerini de, çağıracağımız milletvekilleriyle birleştirelim ve kendimiz de Eskişehir'e giderek, genel bir toplantı yapıp işleri enine boyuna görüşelim. Bu arada milletvekillerinin İstanbul'da güvenliğiyle ilgili önlemleri de söz konusu etmek istiyorduk. Fakat bundan sonra açıklayacağım nedenlerle, bu toplantıyı Ankara'da kalarak yapmayı yeğledik. Daha bir ay kadar Sıvas'ta kaldıktan sonra artık Ankara yolunu tuttuk.

Ankara'ya gelişimizi 27 Aralık 1919 günlü, şu açık bildirimle her yere duyurduk :

Sıvas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan Heyeti Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük ulusumuzun sıcak ve içten yurtseverlik gösterileri içinde bugün buraya geldi. Ulusumuzun gösterdiği birlik ve dayanç, ülkemizin geleceğini güven altına alma konusundaki inancı sarsılmaz bir biçimde destekleyecek niteliktedir.

Şimdilik Heyeti Temsiliye merkezi Ankara'dadır. Saygılarımızı sunarız efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

2 Ocak 1920 günü, Cemiyetin Merkez kurullarına, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye, Mutki'de Hacı Musa Bey'e ayrıca bir bildirim yaptık.

Bu bildirimimizin içindekiler ve yazılış biçimi şöyleydi :

...Yolculuğumuz sırasında görüp inceledik̇lerimiz bizlere, gerçek koruyucu Ulu Tanrı'nın yardımı ile meydana gelen ulusal birliğimizin dayanağı olan ulusal örgütün kök salmış ve ulusun ve ülkenin geleceğini kurtarmak için gerçekten güvenilir bir güç ve erk durumuna gelmiş olduğunu sevinçle gösterdi.

Dış durum, bu ulusal dayanç ve birlik yüzünden Erzurum ve Sıvas Kongresi ilkelerine göre ulusa ve yurda elverişli bir şekle girmiştir.

Kutsal birliğimize, dayanç ve inancımıza güvenerek yasal isteklerimizin elde edileceği güne değin direnerek çalışılması ve bu bildirimimizin köylere varıncaya dek bütün ulusa duyurulması rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya gitmesine taraftar değildi

Efendiler, Heyet-i Temsiliye merkezinin, Ankara'ya nakli fikri oldukça eski idi. Bu fikir, ilk mevzuubahs olduğu sıralarda, Kâzım Karabekir Paşa'dan vürut etmiş olan bir telgrafı aynen burada zikredeceğim :

Şifre Erzurum'dan, 3 Teşrinievvel 1919

K. O. 3 Kumandanlığına

Heyet-i Temsiliyeye : Kuva-yi Milliyeyi temsil eden, heyet-i aliyenin, değil Ankara'ya hatta Sıvas'ın garbına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü şarkî vilâyatın Kuva-yi Milliyesini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması, dolayısiyle bu vilayetlerin teşkilâtsızlığını mucip olacağı gibi, şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekât-ı milliyenin; ötedenberi daima herbir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca sabıkı misillû, bir yerde muhafazası için Heyet-i Temsiliyenin Sıvas'tan garba geçmemesi mütaleasında bulunduğumu arzeylerim.

K. O. 15 K.
Kâzım Karabekir

Böyle bir telgrafnamenin, asl ü esası olamayacağına hükmetmek istedim. Fakat, ne çare ki, bu şifre telgrafname Erzurum'dan, Sıvas'ta Üçüncü Kolorduya keşide edilmiştir. Şifre mahlûlünün altında [Açıldı. Fethi, 4/5 minh] yazı ve imzası olduğu halde de Üçüncü Kolordudan bize gönderilmiştir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, davetimiz üzerine, Sıvas'a geldikten ve birlikte müzakerede bulunduktan sonra şüphesiz bu telgrafname ile evvelce bildirdiği fikir ve mütaleasında isabet olmadığını görmüş olacaktır. Fakat, bu fikir ve mütaleadaki isabetsizliği anlamak için, behemehal vicahen müdavele-i efkâra hiç de hacet olamayacağı bedihiyattandır. Bu fikir ve mütaleanın istinat ettirildiği sebeplere, en basit bir nazar atfetmek, onların butlanını anlamağa kâfi gelir zannederim.

Bir defa Heyet-i Temsiliyenin yalnız, şarkî vilâyatın Kuva-yi Milliyesini teşkil veyahut temsil etmediği ve belki bütün memleketin –Anadolu ve Rumelinin– Kuva-yi Milliyesini temsil eylediği çoktan malûm olmuş bulunmak lâzımdı. Bahusus, bu nokta üzerinde, günlerce devam eden telgraf başı münakaşaları olmuştu. Bir de, Heyet-i Temsiliyenin, Sıvas'tan Ankara'ya nakletmesi, şarkî vilâyetlerin teşkilâtsızlığını mucip olacak bir sebep teşkil edemezdi. Heyet-i Temsiliyenin, şarkî vilâyetlere Sıvas'tan telgrafla verdiği evamir ve talimatı, Ankara'dan aynı suretle verebileceğine şüphe yoktu.

Fakat, Heyet-i Temsiliyenin, şark vilâyetlerinden ziyade garp vilâyetlerine, İstanbul'a yakın bulunmasını istilzam eden ve haklı gösteren esbab-ı mantıkıye, elbette çok idi. Evvelâ; garp ve garbı-

Baylar, Heyeti Temsiliye merkezinin Ankara'ya taşınması düşüncesi oldukça eski idi. Bu düşünce, ilk ortaya atıldığı sıralarda Kâzım Karabekir Paşa'dan gelmiş olan bir teli olduğu gibi burada bildireceğim :

Kâzım Karabekir Paşa Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya gitmesinden yana değildi

Şifre Erzurum'dan, 3 Ekim 1919

Üçüncü Kolordu Komutanlığına

Heyeti Temsiliye'ye : Kuvayı Milliye'yi temsil eden yüksek Kurulun, değil Ankara'ya gitmek, Sıvas'ın batısına bile geçmemesi düşüncesindeyim. Çünkü, doğu illerinin Kuvayı Milliyesi olan Kurulun bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu illerin örgütsüz kalmasına yol açacaktır. Bundan başka, şimdiye değin tam yasal ve mantıklı olarak yönetilmekte olan ulusal eylemin, öteden beri her zaman her girişimimizi kötü görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızın yaptıklarını göz önünde tutarak, belli bir yerde korunması için Heyeti Temsiliye'nin Sıvas'tan batıya geçmemesi düşüncesinde bulunduğumu bilgilerinize sunarım.

On Beşinci Kolordu Komutanı
Kâzım Karabekir

Böyle bir telin, gerçek olamayacağı yargısına varmak istedim. Fakat ne çare ki, bu şifre tel Erzurum'dan, Sıvas'taki Üçüncü Kolorduya çekilmiştir. Açılan şifrenin altında "Açıldı. Fethi 4/5 Ekim"[1] yazısı ve imzası olduğu halde Üçüncü Kolordudan bize gönderilmiştir.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa, çağrımız üzerine Sıvas'a geldikten ve bizimle görüştükten sonra, hiç kuşku yok, bu telle önceden bildirdiği düşünce ve görüşünün yerinde olmadığını görmüş olacaktır. Fakat, bu düşünce ve görüşteki yanlışlığı anlamak için ille yüz yüze gelip görüşmeye hiç de gereklik olmayacağı apaçık bir şeydir. Bu düşünce ve görüşün dayandığı nedenlere şöylece bir göz atmak, onların yanlışlığını anlamaya yeter sanırım.

Başta, Heyeti Temsiliye'nin yalnız doğu illerinin Kuvayı Milliyesi olmadığı ya da o örgütleri temsil etmediği; belki bütün ülkenin – Anadolu ve Rumeli'nin – Kuvayı Milliyesini temsil ettiği çoktan bilinmiş bulunmak gerekti. Özellikle bu nokta üzerinde, günlerce süren telgraf başı tartışmaları olmuştu. Bir de Heyeti Temsiliye'nin Sıvas'tan Ankara'ya taşınması, doğu illerinin örgütsüz kalmasını gerektirecek bir etmen olamazdı. Heyeti Temsiliye'nin doğu illerine Sıvas'tan telle verdiği buyrukları ve yönergeleri Ankara'dan da eskisi gibi verebileceği kuşku götürmezdi.

Fakat, Heyeti Temsiliye'nin, doğu illerinden daha çok batı illerine, İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren ve haklı gösteren mantıklı nedenler elbette, çoktu. İlkin, batı ve güneybatı illerimiz-

[1] Aslındaki "minh" (s. 446) özdeş ay (Ekim)ı anlatır.

cenubî vilâyetlerimizden, fiilen düşman işgali altına alınmış olanlar vardı. Bu vilâyetlerimizi işgal eden düşman karşısında, esaslı müdafaa cepheleri teşkil ve onların esbab-ı tarsinini temin etmek lâzımdı. Halbuki şark vilâyetlerimizde, böyle feci bir vaziyet yok idi. Kat'î olarak karip bir tehlike-i fiiliye de, muhtemel görülmüyordu. Bait bir ihtimale göre, faraza şarktan Ermenilerin fiilî bir tecavüzü kabul olunsaydı bile, onun karşısında Kuva-yı Milliye ile takviyesi mukarrer olan, kendilerinin taht-ı kumandasında On Beşinci Kolordu hazır bulunuyordu. Fakat, İzmir cephelerinde, muhtelif tarz-ı kumandalar, muhtelif mahiyette kuvvetler ve muhtelif ve mütenevvi, menfi menabiden muzır tesirler vardı. Adana işgaline karşı henüz cephe teşekkül edememişti.

Vaziyeti umumiyeyi idare ve sevk mes'uliyetini deruhde edenler en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunmalıdırlar

Binaenaleyh, usul ve kaide şudur ki, vaziyet-i umumiyeyi idare ve sevk mes'uliyetini deruhde edenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki, bu takarrüp, vaziyet-i umumiyeyi nazardan mehcur bırakacak derecede olmasın! Ankara bu şeraiti cami bir nokta idi. Her halde cephelerle iştigal edeceğiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veyahut Karahisar'a gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a şimendiferle merbut ve vaziyet-i umumiyeyi idare nokta-i nazarından Sıvas'tan asla farkı olmayan Ankara'ya gelecektik.

Meclis-i Meb'usanın İstanbul'da toplanması zarurî görüldükten sonra, ise, Ankara'ya gelmek ne derece lüzumlu ve faydalı mütalea edilmek lâzımgeldiğini izaha lüzum görmem.

Efendiler, Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya nakletmemesi için sebepler serdolunurken, bu meyanda hele, «ötedenberi daima her teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlardan» bahsedilmiş olmasına hiçbir mana veremedim. Filhakika, kendisinin dediği gibi düşmanlar bizim hangi hareketimizi, hangi teşebbüsümüzü iyi görmüşlerdir veya görebilirler ki ona göre hareket edelim!

Eğer, bu fikir ve mütaleayı tevlit eden : «İstanbul'da, âmal-i milliyeye mutabık bir Ali Rıza Paşa hükûmeti vardır. Meclis-i Meb'usan da, orada içtima ederek mukadderat-ı millet ve memleketi murakabeye başladıktan sonra, Heyet-i Temsiliyenin garp cepheleriyle, Meclis-i Meb'usan ile alâka ve münasebetine ne lüzum kalır. Bu takdirde, Heyet-i Temsiliyenin yalnız şark vilâyetlerinin teşkilâtiyle iştigal ve iktifa eylemesi vafi ve daha nafi olmaz mı?» gibi bir mülâhaza ve mütalea idiyse, bir dereceye kadar, şayan-ı teemmül görülebilir. Fakat, bu takdirde de, vaziyet-i umumiyeyi ve hakikat-i ahval ve şeraiti görüşte ve tarz-ı telâkkide Heyet-i Temsiliye ile Kâzım Karabekir Paşa

den, eylemli olarak işgal altına alınmış olanlar vardı. Bu illerimize giren düşman karşısında sağlam savunma cepheleri kurmak ve onların kuvvetlendirilmesini sağlamak gerekti. Oysa, doğu illerimizde, böyle acıklı bir durum yoktu. Kesin olarak yakın bir eylemli tehlike de doğabileceğe benzemiyordu. Uzak bir olasılığa göre, sözgelimi, doğudan Ermenilerin eylemli bir saldırıda bulunacağı kabul olunsaydı bile onun karşısında, Kuvayı Milliye ile güçlendirilmesi kararlaştırılmış olan On Beşinci Kolordu, kendilerinin komutasında hazır bulunuyordu. Fakat, İzmir cephelerine türlü yöntemde komutanlıklar, türlü nitelikte kuvvetler ve türlü türlü olumsuz kaynaklardan gelen dokuncalı etkiler vardı. Adana işgaline karşı daha cephe kurulamamıştı.

Genel durumu yönetme sorumluluğunu üstüne alanlar en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye elden geldiğince yakın bulunmalıdırlar

Şu halde, yol ve yöntem odur ki, genel durumu yönetip yürütme sorumluluğunu yüklenenler, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye, elden geldiğince yakın yerde bulunurlar. Yeter ki bu yaklaşma, genel durumu gözden uzak bırakacak ölçüde olmasın. Ankara bu koşulları üzerinde toplayan bir noktaydı. Her halde cephelerle ilgileneceğiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye ya da Karahisar'a[1] gitmiyorduk. Fakat, cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı ve genel durumu yönetme bakımından Sıvas'tan hiçbir ayrılığı olmayan Ankara'ya gelecektik.

Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanması zorunlu görüldükten sonra ise, Ankara'ya gelmenin ne kadar yerinde ve yararlı sayılması gerektiğini açıklamayı gerekli görmem.

Baylar, Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya taşınmaması için nedenler ortaya konulurken bu arada, hele "Öteden beri her zaman her girişimimizi kötü görmek ve göstermek isteyen düşmanlardan" söz edilmiş olmasından hiçbir anlam çıkaramadım. Gerçekten, kendisinin dediği gibi düşmanlar bizim hangi davranışımızı, hangi girişimimizi iyi görmüşlerdir ya da görebilirler ki ona göre davranalım.

Eğer bu düşünce ve görüşe yol açan : "İstanbul'da ulusal isteğe uygun davranan bir Ali Rıza Paşa Hükümeti vardır. Meclisi Mebusan da orada toplanarak ulusun ve ülkenin alınyazısını denetlemeye başladıktan sonra, Heyeti Temsiliye'nin batı cepheleriyle, Meclisi Mebusan ile ilgi ve ilişki kurmasına ne gereklik kalır. Öyle ise Heyeti Temsiliye'nin yalnız doğu illerinin örgütleri ile ilgilenmesi ve bununla yetinmesi daha yerinde ve daha yararlı olmaz mı?" gibi bir düşünce ve görüş idiyse, bir ölçüye dek üzerinde durulabilir. Fakat böyle olunca da, genel durumu ve olaylarla koşulların gerçek yüzünü görüşte ve anlayışta Heyeti Temsiliye

[1] Afyon'a

arasında gayrikabil-i imlâ bir hendek olduğunu kabul etmek icap eder.

Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya gelmesini düşmanlar fena görecektir; noktasında daha çok tevakkuf edilerek belki, dermeyan edilmiş olan fikir ve mülâhazanın memba ve menşeine daha ziyade nüfuz edilebilirse de bizim şimdilik buna hasredecek fazla zamanımız yoktur.

Yeni meb'uslarla Ankara'da görüşmek teşebbüsü

Efendiler, bundan evvel bahsettiğim veçhile, bir iki günlük bir içtima ve müzakere maksadiyle, meb'usları davet için ilk yazdığımız telgrafta – ki bu telgraf suretini matbu olarak tahrirat halinde de posta ile göndermiştik – maksattan bahsettikten sonra «Heyet-i Temsiliyenin bulunacağı mahalde, zaman-ı içtima, gönderilecek meb'usların isim ve adresleri malûm olduktan sonra bilmuhabere kararlaştırılacaktır. Heyet-i Temsiliye, kariben İstanbul'a yakın bir mahalle nakledilecektir.» denmişti *(Ves. 213)*.

Ankara'ya muvasalatımızda, Ankara - Eskişehir hattı işlemeğe başlamış olduğundan evvelki tebliğimize 29 Kânunuevvel 1919 tarihinde yaptığımız bir zeyil ile, meb'uslarla mahall-i mülâkat olmak üzere Ankara'yı tespit ve tamimen tebliğ ettik. Bu tamimin bir maddesi de, diğer meb'uslardan mümkün olduğu kadar fazla zevatın müzakereye iştiraki son derece arzu edilmekte olduğu, kaydinden ibaretti *(Ves. 214)*.

Efendiler, neticesinden pek ziyade fayda memul ettiğimiz, bu teşebbüs-i hayırhahane ve vatanperveranenin dahi, İstanbul ricali tarafından önüne çıkıldığını arzedersem hayret etmezsiniz zannederim.

Müsaade buyurursanız, bu ciheti biraz izah edeyim; biz meb'usları, Ankara'ya davet ederken, birtakım zevat üzerinde, bu daveti hükümsüz, mutasavver içtimaı akim bırakmak için mukabil tedbir ve teşebbüs alıyorlarmış.... Bazı meb'usların verdikleri telgraflarla, bu hususa muttali olduk. Meselâ; Burdur Meb'usu Hüseyin Baki imzalı ve 29 Kânunuevvel 1919 tarihli şöyle bir telgraf vürut etti :

İstanbul'da içtima eden meb'uslar namına Aydın Meb'usu Hüseyin Kâzım imzasiyle Heyet-i Teftişiye Riyasetine gelen telgrafta, en seri vasıta ile Darülhilâfete gelmekliğim elzemiyeti iş'ar edilmekte ve bugün de Dahiliye Nezaretinden mevrut telgrafta dahi azimetim bildirilmekte.

Mukaddema Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından vaki emir ve iş'ar üzerine nokta-i nazarım arz ve izah kılındığı halde henüz bu bapta bir emir telâkki edilemediğinden iş'ar-ı devletlerine kemal-i ehemmiyetle muntazırım Efendim.

ile Kâzım Karabekir Paşa arasında doldurulamayacak bir hendek olduğunu kabul etmek gerekir.

Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesini düşmanlar kötü görecektir, noktasında daha çok durularak, belki, ileri sürülmüş olan düşünce ve görüşün kaynağı ve kökeni daha iyi kavranabilirse de bizim şimdilik buna ayıracak zamanımız yoktur.

Yeni milletvekilleriyle Ankara'da görüşme

Baylar, bundan önce söylediğim gibi, bir iki günlük bir toplantı ve görüşme isteğiyle milletvekillerini çağırmak için ilk yazdığımız telde – ki bu tel örneğini, bir resmi yazı biçiminde, basılı olarak da postayla göndermiştik – amaç bildirildikten sonra: Heyeti Temsiliye'nin bulunacağı bir yerde toplanılacak; toplantı zamanı ise, gönderilecek milletvekillerinin adları ve adresleri belli olduktan sonra haberleşerek kararlaştırılacaktır. Heyeti Temsiliye kısa sürede İstanbul'a yakın bir yere gidecektir" denilmişti. *(belge: 213)*

Ankara'ya varışımızda, Ankara - Eskişehir demiryolu işlemeye başlamış olduğundan, önceki bildirimimize 29 Aralık 1919 gününde yaptığımız bir ekte, milletvekilleriyle görüşme yeri olarak Ankara'yı gösterdik ve genelge ile bildirdik. Bu genelgenin bir maddesi de, öteki milletvekillerinden olabildiğince çok kişinin görüşmelere katılmasının pek çok istenmekte olduğu yolunda idi. *(belge: 214)*

Baylar, sonucunun pek çok yararlı olacağını umduğumuz bu iyicil[1] ve yurtseverce girişimin bile, İstanbul Hükümeti üyelerince önüne çıkıldığını bilginize sunarsam şaşmazsınız sanırım.

İzin verirseniz, bu noktayı biraz açıklayayım: Biz milletvekillerini Ankara'ya çağırırken onlar da birtakım kişilerin bu çağrıya gelmemelerini ve tasarlanan toplantının yapılmamasını sağlamak için, karşı önlem alıyorlar ve girişimde bulunuyorlarmış. Kimi milletvekillerinin çektikleri teller üzerine bu işi anladık. Örneğin, Burdur Milletvekili Hüseyin Baki imzalı ve 29 Aralık 1919 günlü şöyle bir tel geldi:

> İstanbul'da toplanan milletvekilleri adına Aydın Milletvekili Hüseyin Kâzım imzasıyla Teftiş Kurulu Başkanlığına gelen telde, en hızlı araçla İstanbul'a gelmekliğim pek çok gerekli olduğu duyurulmakta ve bugün Dahiliye Nazırlığından gelen telde de yola çıkmaklığım bildirilmekte.
>
> Bundan önce Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden gelen buyruk ve bildirim üzerindeki görüşümü açıklayıp bilginize sunduğum halde şimdiye dek bu yolda bir buyruk almadığımdan sizlerden haber gelmesini önemle beklemekteyim efendim.

[1] hayırhahâne.

Akdağ Madeni Meb'usu Bahri imzalı ve aynı tarihli bir telgrafta da :

Aydın Meb'usu Hüseyin Kâzım imzasiyle vürut eden telgrafta, meb'usların en seri vasıta ile Dersaadet'e gelmeleri bildiriliyorsa da, Heyet-i Temsiliyeye aza intihap olunan meb'uslar mı, yoksa bilûmum meb'uslar mı davet olunduğunda tereddüt edilmiştir. Lûtfen hatt-ı hareketimin tayinine müsaadeleri müsterhamdır ferman.

Efendiler, buna mümasil telgraflar tevali etti. Bu iş'arattan, sühuletle, müsteban olmakta idi ki, meb'us arkadaşlar Heyet-i Temsiliye ile Hükûmeti ve İstanbul'dan bütün meb'usları devat etmek salâhiyetini kendinde görebilen zevatı, maksad-ı müşterekte hemfikir ve hemahenk telâkki ediyorlardı. Hükûmetin ve mephus zevatın menfi muzmerratını hatır u hayallerine bile getirmiyorlardı. Olsa olsa, bizimle İstanbul'daki zevat arasında, yeni takarrür etmiş bir vaziyet bulunduğunu veyahut arada tertip noktasından bir yanlışlık olabileceğini zan ve farzeylemiş oldukları, iş'arlarındaki saffet ve samimiyetten anlaşılmakta idi.

Müracaat eden meb'uslara, verdiğim cevap şu idi :

Hüseyin Kâzım Bey'in iş'arı ile bizim bir gûna alâkamız yoktur. Mumaileyhin vaziyete tamamen agâh olmadığı anlaşılıyor. 17 ve 29/12/1919 tarihli telgrafnamelerimiz ahkâmınca hareket, menafi-i milliye ve vataniyemize daha muvafık olduğu cihetle onların tesri-i icabını ve Kâzım Bey'in hotbehot vukubulmuş olan iş'arına münasip cevap itasını ve keyfiyetin iş'arını rica ve takdim-i ihtiramat eyleriz Efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Umum meb'uslara da, şu tamimi yazdık :

Ankara, 30 Kânunuevvel 1919

Aydın Meb'usu Hüseyin Kâzım Beyefendinin meb'usin-i kiramdan bazılarına, Dersaadet'e sürat-i hareketlerine dair telgrafnameler keşide edildiği anlaşıldı. Bu teşebbüs, mir-i mumaileyhin vaziyete tamamen agâh olmadığını gösterdiğinden kendisine vaziyet ifham ve ..... tarih ..... numaralı tebligata dair malûmat ita ettirildi. Binaenaleyh, Heyet-i Temsiliyece istirham olunduğu veçhile Heyet-i Temsiliye azası olarak intihap olunmuş meb'usin-i kiramla diğer meb'usinden müzakeratta hazır bulunmak isteyen zevat-ı muhteremenin, Kânunusaninin beşinden itibaren Ankara'ya teşrifleri tavzihan istirham olunur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

30 Kânunuevvel 1919 tarihli bir şifre ile de İstanbul'daki teşkilâtımıza : «Hüseyin Kâzım Bey'in teşebbüsünden bahsettikten sonra,

Akdağmadeni Milletvekili Bahri imzalı ve gene özdeş günlü bir telde de :

Aydın Milletvekili Hüseyin Kâzım imzasıyla gelen telde milletvekillerinin en hızlı araçla İstanbul'a gelmeleri bekleniyorsa da Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilen milletvekillerinin mi yoksa bütün milletvekillerinin mi çağrıldığı pek anlaşılmamıştır. Tutacağım yolu bildirmek iyiliğinde bulunmanızı çok rica ederim. Buyruk sizindir.

Baylar, buna benzer teller arka arkaya geldi. Bunlardan kolayca anlaşılıyordu ki milletvekili arkadaşlar, Heyeti Temsiliye ile İstanbul Hükümetini ve İstanbul'dan, bütün milletvekillerini çağırma yetkisini kendinde görebilen kişileri, ortak amaçta birbiriyle anlaşmış ve uyuşmuş sayıyorlardı. Hükümetin ve sözü geçen kişilerin olumsuz niyetlerini akıllarına ve hayallerine bile getirmiyorlardı. Olsa olsa, bizimle İstanbul'daki kişiler arasında yeni kararlaştırılmış bir durum bulunduğunu ya da, düzenleme bakımından arada bir yanlışlık olabileceğini sandıkları ve öyle kabul ettikleri, bildirişlerindeki temiz yüreklilik ve içtenlikten anlaşılmaktaydı.

Başvuran milletvekillerine, verdiğim yanıt şuydu :

Hüseyin Kâzım Bey'in bildirdikleri ile bizim hiçbir yönden ilgimiz yoktur. Adı geçenin, durumu iyice bilmediği anlaşılıyor. 17 ve 29 Aralık 1919 günlü tellerimiz uyarınca iş görülmesi, ulusumuzun ve yurdumuzun yararına daha uygun olduğundan gereğinin tez elden yapılmasını ve Kâzım Bey'in kendi kendine yapmış olduğu bildirime uygun düşecek bir karşılık verilmesini ve sonucun bildirilmesini rica eder, saygılarımızı sunarız efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Bütün milletvekillerine de şu genelgeyi yazdık :

Ankara, 30 Aralık 1919

Aydın Milletvekili Hüseyin Kâzım Beyefendi'nin sayın milletvekillerinden kimilerine, tez elden İstanbul'a gitmeleriyle ilgili teller çektiği anlaşıldı. Bu girişim; adı geçen kişinin, durumu iyice bilmediğini gösterdiğinden kendisine durum anlattırıldı ve...gün....sayılı bildirimler üzerine bilgi verdirildi. Bunun için Temsilciler Kurulunca rica edildiği gibi, Heyeti Temsiliye üyesi olarak seçilmiş milletvekilleriyle öteki milletvekillerinden görüşmelere katılmak isteyen sayın kişilerin, Ocak ayının beşinde başlayarak Ankara'ya buyurmaları, yeniden açıklanarak rica olunur.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

30 Aralık 1919 günlü bir şifre ile de İstanbul'daki örgütümüze : "Hüseyin Kâzım Bey'in girişiminden söz ettikten sonra

kendisinin bizim tebligatımızdan haberdar edilmesini ve müzakeratta hazır bulunmak arzu buyuruyorlarsa lûtfen ve serian Ankara'ya teşrifleri lüzumunun ifhamını» bildirdik *(Ves. 215).*

Efendiler, biz, İstanbul'daki teşkilâtımızdan haber beklerken, karşımıza bir zat çıktı. Bunun kim olabileceğini tahminde güçlük çekmezsiniz, zannederim. Malûm ya, bizim İstanbul'da hem murahhasımız ve hem de nazır olan zat.. Cemal Paşa.. Evet; 1 Kânunusani 1920 tarihli şu telgraf Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasiyle geliyordu :

K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

Dersaadet'te bulunan meb'usandan bir grup müracaatle ita eyledikleri tahrirî metalibini aynen berveçhiati arzeylerim :

1 — Meclis-i Meb'usanın, bir an evvel, içtimaı elzemdir. Şu sırada bazı meb'usların Ankara'ya davet edilmeleri, Meclisin müsaraaten açılmasına mâni olacaktır.

2 — Bu halin ve davet keyfiyetinin meydan vereceği suitefsir arasında, en ziyade calib-i dikkat-i ağyar olan, kuvve-i teşriiyenin başka kuvvetlerin taht-ı tesirinde hareket etmekte olması zannıdır. Bunun, dahilde ve hariçte pek büyük bir itimatsızlık tevlit edeceği muhakkaktır.

3 — Böyle bir hal ve vazıda, Meclisin, kendisinden beklenilen hidematı ifa edebilmesi mümkün değildir.

4 — Evvelce yapıldığı gibi meb'uslarla temas ve münasebette bulunmak üzere salâhiyet-i vasiayı haiz bir zatın, murahhas sıfatiyle İstanbul'a izamı temin-i maksada kâfidir.

5 — Ankara'ya davet edilen meb'usların tehir-i azimetleri ve orada toplanan zevatın da hemen İstanbul'a hareketleri hakkında yeniden tebligat-ı seria ifasına intizar edilmektedir.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, bu tarz-ı hareket ve iş'arda, bir samimiyet ve necabet görüyor musunuz? Evvelâ; bizim, meb'uslarla içtima akti kararımız ve bu baptaki tebligatımız, bundan bir buçuk ay evvelinden beri malûm idi. Eğer bu hareketimiz menafi-i vataniyeye cidden gayrimuvafık ve mahzurlu görülmüş idiyse, bizimle aynı gaye-i milliyeyi takip ettiklerini iddia etmekte bulunan efendilerin ve hükûmetin, bizim davet ettiğimiz meb'uslara, İstanbul'a celp telgrafları yazmadan evvel, bizimle anlaşması, hiç olmazsa nokta-i nazar ve teşebbüslerinden bizi haberdar eylemeleri iktıza eylemez miydi? Böyle yapmayıp da doğrudan doğruya Darülhilâfeye hareketlerini tesri ettirmek için heyet-i teftişiye riyasetleri vasıtasiyle, Şeyh Muhsin-i Fanî'nin [1] ve Dahiliye Nazırının

[1] Hüseyin Kâzım Kadri'nin takma adı.

bizim bildirimlerimizin kendisine duyurulmasını ve görüşmelere katılmak istiyorsa lütfen tez elden Ankara'ya buyurup gelmeleri gerektiğinin anlatılmasını" bildirdik. *(belge: 215)*

Baylar, biz İstanbul'daki örgütümüzden haber beklerken, karşımıza bir kişi çıktı. Bunun kim olabileceğini kestirmede güçlük çekmezsiniz sanırım. Bildiğiniz gibi, hem bizim İstanbul'da delegemiz, hem de nazır olan bir kişi :

Cemal Paşa. Evet, 1 Ocak 1920 günlü şu tel "Harbiye Nazırı Cemal Paşa" imzasıyla geliyordu :

Yirminci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

İstanbul'da bulunan, milletvekillerinden bir grubun bize başvurarak verdikleri yazılı isteklerini, olduğu gibi aşağıda sunuyorum :

1 — Meclisi Mebusan'ın bir an önce toplanması çok gereklidir. Şu sırada kimi milletvekillerinin Ankara'ya çağrılmaları, Meclisin tez elden açılmasına engel olacaktır.

2 — Bu durumun ve yapılan çağrının ortaya çıkardığı kötü yorumlar arasında yabancıların en çok dikkatini çekecek olanı, yasama gücünün başka kuvvetlerin etkisi altında iş görmekte olduğu sanısıdır. Bu, kesinlikle içte ve dışta elbette pek büyük bir güvensizlik doğuracaktır.

3 — Böyle bir durum ve davranış karşısında Meclis kendisinden beklenen hizmetleri yapamayacaktır.

4 — Daha önceleri yapıldığı gibi, milletvekilleriyle konuşmak ve ilişki kurmak üzere geniş yetkili bir kişinin, delege niteliğiyle İstanbul'a gönderilmesi, istenilenin sağlanmasına yetecektir.

5 — Çağrılan milletvekillerinin Ankara'ya gidişlerinin geri bırakılması ve orada toplananların da hemen İstanbul'a gelmeleri için yeniden ve tez elden bildirim yapılması beklenmektedir.

Harbiye Nazırı
Cemal

Baylar, böyle bir davranma ve bildiride bir içtenlik ve soyluluk görüyor musunuz? İlkin, bizim, milletvekilleriyle toplanma kararımız ve bununla ilgili bildirimiz, bundan bir buçuk ay öncesinden beri bilinmekteydi. Eğer bu girişimimiz, yurt yararına gerçekten uymaz ve sakıncalı görülmüş idiyse, güdülen ulusal amaçta bizimle birlik olduklarını ileri sürmekte bulunan bayların ve hükümetin, bizim çağırdığımız milletvekillerine, İstanbul'a gelmeleri için tel çekmeden önce bizimle anlaşmaları; hiç olmazsa düşüncelerinden ve girişimlerinden bize bilgi vermeleri gerekmez miydi? Böyle yapmayıp da doğrudan doğruya İstanbul'a gidişlerini çabuklaştırmak için Denetleme Kurulu başkanlıkları aracılığıyla Şeyh Muhsini Fâni'nin[1] ve Dahiliye Nazırının imzalarıyla taşradaki

[1] Hüseyin Kâzım Kadri'nin takma adı.

imzalarıyle, taşradaki meb'usları sıkıştırıp şaşırtmak ve emrivaki ihdasiyle bizim teşebbüsümüzü akamete uğratmağa kalkışmak doğru muydu?

Saniyen Efendiler; tecdid-i intihap aylarca ve aylarca icra olunmayıp müddet-i muayyene-i kanuniye çoktan geçirilmiş olduğu tarihlerde hiç de istical göstermeği tahattur etmeyen bu efendiler, bizim Erzurum'dan, Sıvas'tanberi, namütenahi teşebbüsat ve faaliyetimizin bir eser-i muvaffakıyeti olarak, temin edilebilen tecdid-i intihaptan sonra, ve herbirerlerinin meb'usluklarını ayrıca tavassut ve takip ile teminden sonra nihayet üç, beş gün gibi kalil bir teahhur ve bahusus bu teahhur büyük bir gayenin ve bahusus İstanbul'da toplanmak gafletini gösterenlerin şahıslarının dahi masuniyetine müteallik tedabirin temin-i esbabını tezekkür maksadiyle olduğuna göre, bu efendileri bu kadar isticale sevketmeli miydi? Hiçbir tedbir ve karar almadan, bir an evvel, maruz-ı hakaret ve rezalet olmakta istical, neden ileri geliyordu?

Salisen; Efendiler, saf ve nezih arkadaşlarını biliğfal İstanbul'da, kendilerinin dahil oldukları tehlike ve hakaret çemberine, sürat-i seria ile sokmak isteyen bu efendiler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine mensup değiller miydi? Bu millî cemiyetin azası bulunmuyorlar mıydı? Bir cemiyetin efrat ve azası, meb'us oldukları halde dahi, cemiyetin liderleriyle müdavele-i efkâr ederek en nihayet, tespit olunacak program dahilinde herakete mecbur değil midirler? Dünyanın her tarafında, bütün medenî heyat-ı içtimaiyede, bu, böyle değil midir?

Bir grubun, bir fırkanın liderleriyle temas ve münasebete gelmesinden; kuvve-i teşriiyenin, başka kuvvetlerin taht-ı tesirinde hareket etmiş olduğu zannının tevellüt edeceği vâhimesinden ve bunun enzar-ı ağyarın calib-i dikkati olacağından, neden havfediliyordu? Bu efendiler, tecdid-i intihabı ve meb'usların intihabını, temin etmiş olan, teşkilât kuvvetinin; taht-ı tesirinde görülmeği, mutena şeref ve haysiyetlerine münafi mi buluyorlardı?

Meb'usların, memleket dahilinde, kuvvetli bir millî teşkilâta mensup olduklarını ve o teşkilât-ı şamilenin tespit eylediği muayyen gayelerden ayrılamayacağını ve her ihtimale karşı, o teşkilât kuvvetinin taht-ı tesirinde bulunduklarını, açık bir vicdan ve alınla ilân etmenin, asıl bunun, dahilde ve hariçte en büyük itimat ve saygıyı temin edebileceğini, bu efendiler, takdir edemiyorlar mıydı?

Ve asıl, bu selâbet-i vicdan ve kanaatte bulunup muayyen gaye-i milliyeyi temin yolunda, her tehlikeyi iktihama hazır bir hal ve vaziyet alınmadıkça, Meclisin, kendisinden beklenilen hidematı ifa edebil-

milletvekillerini sıkıştırıp şaşırtmak ve olupbittiler yaratarak bizim girişimimizi sonuçsuz bırakmağa kalkışmak doğru muydu?

İkincisi, baylar, seçimi yenileme işi aylarca ve aylarca yapılmayıp yasaya göre belli süre çoktan geçirilmiş olduğu sıralarda hiç de tezcanlılık göstermeyi aklına getirmeyen bu baylar, bizim Erzurum'dan, Sıvas'tan beri yaptığımız sonu gelmez girişim ve çalışmalarımızın bir başarısı olarak gerçekleştirilebilen yeni seçimlerden sonra, ayrıca araya girip izleyerek her birinin milletvekili seçilmelerini sağladıktan sonra, çok çok üç beş gün gibi az bir gecikme üzerine [böyle tezcanlılık göstermeli miydiler?] Hele bu gecikme, büyük bir ülkünün gerçekleştirilmesi; özellikle İstanbul'da toplanma aymazlığını gösterenlerin kendi güvenlikleri ile ilgili önlemlerin alınması yollarını görüşmek amacıyla olursa, bu bayları bu denli ivediye sürüklemeli miydi? Hiçbir önlem ve karar almadan, bir an önce horlanmaya ve rezilliğe koşup gitmek neden ileri geliyordu?

Üçüncüsü baylar, temiz ve lekesiz arkadaşlarını aldatarak, İstanbul'da kendilerinin içinde bulundukları tehlike ve aşağılama çemberine tez elden sokmak isteyen bu baylar, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinden değiller miydi? Bu ulusal derneğin üyesi bulunmuyorlar mıydı? Bir derneğin üyeleri, milletvekili oldukları halde bile, derneğin önderiyle görüşerek en sonunda saptanacak programa göre iş görmek zorunda değil midirler? Dünyanın her yerinde, bütün uygar toplumlarda bu, böyle değil midir?

Bir grubun, bir partinin kendi önderleriyle görüşmesinden ve ilişki kurmasından, yasama gücünün, başka kuvvetlerin etkisi altında iş görmüş olduğu sanısının doğacağı kuruntusundan ve bunun yabancıların dikkatini çekeceğinden niçin korkulüyordu? Bu baylar, seçimin yenilenmesini ve milletvekillerinin seçilmesini sağlamış olan örgütün etkisinde kalmış görülmeyi, yüksek şeref ve onurlarıyla bağdaşmaz mı buluyorlardı?

Milletvekillerinin, yurt içinde, güçlü bir ulusal örgüte bağlı olduklarını ve o geniş örgütün saptadığı belirli amaçlardan ayrılamayacaklarını ve her olasılığa karşı, o örgütün etkisi altında bulunduklarını açık bir vicdan ve açık bir alınla ortaya koymanın, asıl bunun, içte ve dışta en büyük güveni ve saygıyı sağlayabileceğini, bu baylar anlamıyorlar mıydı?

Ve dahası, böyle bir vicdan ve inanç sağlamlığı içinde belirli ulusal amacı gerçekleştirme yolunda, her tehlikeyi göze almaya hazır bir durum ve davranış alınmadıkça Meclisin, kendisinden

mesine imkân olamayacağını anlamak, kehanete mi, yoksa vaki olduğu gibi, tecavüz ve hakarete miskince mutavaate mi vabeste idi?

Bu efendiler, benim, şahsan meb'uslarla tamasta bulunmamı arzu etmiyorlar ve yine hükûmet ve bazı efendiler, benim, İstanbul'a da gitmemi caiz görmüyorlar. Ancak, salâhiyet-i vasia ile bir murahhasın gönderilmesini tavsiye ediyorlar. Doğrusu bu noktadaki akıl ve ferasetlerine diyecek yok! Gönderdiğimiz murahhaslar değil miydi ki, millet vekillerinin düşman pençesine girmesine birinci derecede müessir olmuşlar ve en nihayet, kendi şahıslarını bile müdafaa tedbir ve çaresini tatbikten âciz olduklarını ispat eylemişlerdir.

Meb'usların, hotbehot davetlerinde, iğfal ve emrivaki ihdasına muvaffak olamadıktan sonra, bizim tarafımızdan tebligat icra ettirmeği, talepte de gösterilen nezaket pek ince değil midir? Efendiler.

Muhterem Efendiler, bu bahsettiğim telgrafa cevaben, evvelâ şu kısa şifreyi yazdım :

5 Kânunusani 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C : Sahib-i takrir meb'usların isimlerinin ve bu takriri kime hitaben verdiklerinin iş'arına muntazırız efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Harbiye, 6 Kânunusani 1920

Ankara'da : K. O. 20 Kumandanlığına

C : 5 Kânunusani 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine :

Meb'usların esamisi şunlardır. Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit... İlâ. dır. Bana getirenler baştaki iki zattır.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, bilâhare, bize verilen malûmata nazaran, bana telgraf yazan zevat, meb'uslardan mürekkep bir grup değildi. Sadrazam, şahsan tanıdığı Hakkı Bey namında bir zatı – Siverek meb'usu olduğu malûmatı üzerine – ve Hüseyin Kâzım Bey'i, nezdine davet ederek, bana hitaben kısa bir telgraf yazdırmış. Bu telgrafı, elden bazı zevata imza ettirmişler. Şifre gönderilmek üzere, Hakkı ve Hüseyin Kâzım Bey'ler Cemal Paşa'ya götürmüşlerdir.

beklenilen hizmetleri yapamayacağını anlamak, kâhinliğe mi yoksa, yapıldığı gibi, saldırı ve aşağılamaya uyuşukçasına boyun eğmeğe mi bağlı idi?

Bu baylar, benim milletvekilleriyle aracısız görüşmemi istemiyorlar; hükümet ve kimi baylar, benim İstanbul'a gitmemi de uygun görmüyorlar. Ancak, geniş yetki ile bir delegenin gönderilmesini öğütlüyorlar. Doğrusu bu noktadaki akıllarına ve anlayışlarına diyecek yok! Bizim gönderdiğimiz delegeler değil miydi ki, milletvekillerinin düşman pençesine girmesinde en çok etkili olmuş ve sonunda kendilerini bile savunmak için önlem ve çare bulmakta güçsüz olduklarını tanıtlamışlardır?

Milletvekillerini kendi başlarına çağırmada, aldatmayı ve olupbittiye getirmeyi başaramadıktan sonra, bize bildirim yaptırmayı istemekte gösterilen yumuşaklık da pek ince değil midir baylar?

Saygıdeğer baylar, bu sözünü ettiğim tele yanıt olarak, ilkin şu kısa şifreyi yazdım:

5 Ocak 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Y: Önergeyi veren milletvekillerinin adlarının ve bu önergeyi kime yazarak verdiklerinin bildirilmesini bekliyoruz efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Harbiye, 6 Ocak 1920

Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığına

Y: 5 Ocak 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Milletvekillerinin adları şunlardır: Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit... ve başkalarıdır. Bana getirenler baştaki iki kişidir.

Harbiye Nazırı
Cemal

Baylar, sonradan bize verilen bilgiye göre, bana tel çeken kişiler, milletvekillerinden bir topluluk değildi. Sadrazam, kendi tanıdığı Hakkı Bey adında bir kişiyi –Siverek milletvekili olduğunu öğrenmesi üzerine– ve Hüseyin Kâzım Bey'i, yanına çağırarak, bana kısa bir tel yazdırmış. Bu teli kimi kişilere elden imza ettirmişler. Şifreli gönderilmek üzere, Hakkı ve Hüseyin Kâzım beyler Cemal Paşa'ya götürmüşler.

O halde, beş maddelik ve takrir namı verilen telgrafname, bilâhare uydurulmuştur. Zaten, takrirden bahsolunduğu halde, bunun takdim olunduğu makamın henüz mevcut olmaması da, meselede hile ve maksad-ı mahsus olduğunu iraeye kâfiydi. Henüz Meclis açılmış ve Meclis Riyaseti vazifeye başlamış değildi. Maahaza Cemal Paşa'nın bu telgrafını aldıktan sonra, şu şifre telgrafı yazdım :

Ankara, 9/1/1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit Beyefendilere :

Ankara'ya gelmenin suitefsirata uğrayacağına dair, Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri vasıtasiyle, iblağ buyurulan mütalealarına vâkıf olduk. Mesele, vatan ve milletin hayatiyle alâkadardır. Meclis-i Millide, teşkilât-ı milliye üzerine müstenit, kuvvetli bir grup husule gelmez ve Sıvas Umumî Kongresiyle milletin cihana ilân eylediği mukarrerat, ekseriyet-i azime tarafından bir akide ve düstur ittihaz kılınamazsa, hizmet-i milliyemizin temin edeceği muvaffakıyat heba olur. Memleket bir felâkete maruz kalabilir. Binaenaleyh, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları, bizim için, düsturülamel olamaz. Gaye, milletin necat ve vatanın halâsıdır. Bir iki gün için teşrifleriyle müdavele-i efkâr ve tevhid-i amal edilmek bizce pek mühimdir. Buna nazaran tarz-ı hareketin tayini menut-ı rey-i âlileridir. Arz-ı ihtiramat eyleriz Efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bayburt'ta bir yalancı peygamber

Muhterem Efendiler, İstanbul'un, temas ve izahında bulunduğumuz can sıkıcı vaziyetiyle uğraşırken, memleketin aksa-yi şarkında da, bir yalancı peygamberin ihdas ettiği mühimce ve kanlı bir vak'a cereyan ediyordu. Buna dair On Beşinci Kolordu Kumandanlığından müteaddit raporlar vürut ediyordu. Bayburt'a dört saat mesafede – Hart karyesi – vardır. Bu karyede mukim Eşref namında bir şeyh, Şiilik telkinatında bulunuyormuş. Bundan müteessir olan Bayburt müfti ve uleması, şeyhi celbederek isticvap eylemek için teşkil eyledikleri bir heyeti, Hart'a göndermişler ve hükûmet-i mahalliye namına şeyhi davet etmişler.. Şeyh bu davete icabet etmemiş.. hükûmet-i mahalliye 50 kişilik bir müfreze göndermiş. Bundan büsbütün münfail olan şeyh, müridaniyle birlikte müfrezenin esliha ve mühimmatını almış ve efrat ve zabitanını esir ve bazılarını şehit etmiş.. Bunun üzerine, civardan bazı kıtaat, Bayburt'a sevkolunmakla beraber meselenin kan dökülmeksizin, muslihane halli tercih edilmiş.. Şeyh nezdine ulema ve ümeradan mürekkep birkaç heyet gönderilmiş.. hükümete mutavaati için nasayihte bulunulmuş.. on altı gün, bu suretle zayi edilmiş. En son giden, Erzurum kadısı heyetinin de ricası Şeyh Eşref üzerinde müessir olmamış. Bilâkis şeyh bunlara hitaben :

Demek, beş maddelik olan ve önerge adı verilen telyazısı, sonradan uydurulmuştur. Aslına bakılırsa, önergeden söz edildiği halde bunun sunulduğu katın daha var olmaması da bu işte dolap ve özel erek olduğunu göstermeye yeterdi. Meclis yeni açılmıştı ve Meclis Başkanlığı daha görevine başlamış değildi. Bununla birlikte, Cemal Paşa'nın bu telini aldıktan sonra, şu şifre teli yazdım :

Ankara, 9.1.1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit beyefendilere

Ankara'ya gelmenin kötü yorumlara yol açacağı üzerine, Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri aracılığıyla bildirilen görüşlerinizi öğrendik. Konu, yurdun ve ulusun varlığı ile ilgilidir. Meclisi Millî'de ulusal örgüte dayanan güçlü bir grup kurulmaz ve Sıvas Genel Kongresiyle ulusun bütün dünyaya duyurduğu kararlar, büyük çoğunlukça bir inanç ve bir ilke olarak benimsenemezse, ulusal hizmetimizin sağlayacağı başarı boşa gider. Ülke bir felâkete uğrayabilir. Bundan dolayı, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları bizim için uyulacak ilke olmaz. Amaç, ulusun esenliği ve yurdun kurtuluşudur. Bir iki günlüğüne buyurmanız ve karşılıklı görüşerek ülkü birliğine varmamız bizce pek önemlidir. Buna göre tutulacak yolun seçilmesi yüksek görüşünüze bağlıdır. Saygılarımızı sunarız efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Bayburt'ta bir yalancı peygamber

Saygıdeğer baylar, İstanbul'un, değindiğimiz ve açıkladığımız can sıkıcı durumuyla uğraşırken, yurdun doğu ucunda da bir yalancı peygamberin ortaya çıkardığı önemlice ve kanlı bir olay geçiyordu. Bu konu üzerine On Beşinci Kolordu Komutanlığından birçok raporlar geliyordu. Bayburt'a dört saatlik yerde "Hart köyü" vardır. Bu köyde oturan Eşref adında bir şeyh, halka Şiilik aşılıyormuş. Buna üzülen Bayburt Müftüsü ve hocalar, Şeyhi çağırarak sorguya çekmek için meydana getirdikleri bir kurulu Hart'a göndermişler ve yerel hükümet adına Şeyhi çağırmışlar. Şeyh bu çağrıya gelmemiş. Hükümetçe, 50 kişilik bir birlik gönderilmiş. Buna büsbütün kızan Şeyh, müritlerini başına toplayarak birliğe saldırmış; silahlarını ve cephanesini almış; erlerini ve subaylarını tutsak etmiş ve kimilerini de şehit etmiş. Bunun üzerine, çevredeki kimi birlikler, Bayburt'a gönderilmekle birlikte, işin kan dökülmeksizin barış yoluyla bir sonuca bağlanması yeğ tutulmuş. Şeyhin yanına hocalardan ve üst subaylardan meydana getirilen birkaç kurul gönderilmiş. Hükümete boyun eğmesi için öğütler verilmiş... Böylece boşuna on altı gün geçirilmiş. En son giden, Erzurum Kadısı başkanlığındaki kurulun ricası da Şeyh Eşref üzerinde bir etki yapmamış. Tersine, Şeyh bunlara : "Hepi-

«Hepiniz kâfirsiniz! kimseyi tanımam, itaat etmem, harbedeceğim. Allah, bana şeriat ilânına memursun dedi.» tarzında bir ültimatom vermekle beraber, bir taraftan da köylere, «sahib-i şeriat» ve «mehdi-i muntazar» imzalariyle birtakım beyannameler göndererek halkı iğfal ve kendisine iltihak ettirerek isyan etmiş.. Bunun üzerine, bizzat Bayburt'a gelip Dokuzuncu Fırkanın kumandasını alan Kaymakam Halit Bey, 25 Kânunuevvel 1919 günü, kâfi kuvvetle Hart'a hareket eder. Şeyh, topladığı asilerle müdafaaya karar verdiğinden topçu ve piyade kuvvetleriyle musademe ve muharebeye ihtiyaç hâsıl olur. Bu esnada, şeyhin müritlerinden birtakımları da Hart'a yardım etmek üzere civar köylerde içtima ederler. Nihayet, Kaymakam Halit Bey'in doğrudan doğruya Bayburt'tan, bana gönderdiği 1 Kânunusani 1920 tarihli şifresinde dediği gibi, «Hart meselesi, yalancı peygamberin ve oğullarının ve tevabiinden bazılarının itlâfı ve Hart'ın teslimiyle neticelenmiştir.»

Halit Bey, bu şifresinde, meb'uslara müteallik bazı malûmat da verdiğinden, kendisine 21 Kânunusani 1920 tarihinde şu şifreyi yazdım :

Hart hâdisesinde elde edilen muvaffakıyet-i biraderilerini tebrik ve meb'usların Ankara'ya gelmesi hakkında sarf buyurulan mesaiye teşekkür ederim.

Mustafa Kemal

* * *

Harbiye Nazırı Cemal Paşa iş başından genç kumanda unsurlarını uzaklaştırmak istiyor

Efendiler, Harbiye Nezareti ile Heyet-i Temsiliye arasında, müzmin hale gelmiş bir mesele vardı.

Nazır Paşa, İstanbul'da bulunan erkânı, kolorduların ve miralay rütbesindeki ümerayı, fırkaların başına geçirmek istiyordu. Sair ümera ve zabitanı da, Anadolu'da kıtaata göndereceğinden bahsediyordu. Bu arzuyu, bir prensip olarak ileri sürmüş ve tatbikatını da; Harbiye Nezareti Müsteşar-ı Sabıkı Ahmet Fevzi Paşa'yı, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine Yirminci Kolordu Kumandanlığına ve Nurettin Paşa'yı da, Konya'da Miralay Fahrettin Bey'in yerine On İkinci Kolordu Kumandanlığına tayin eylemek suretiyle bir emrivaki halinde yapmak istemişti.

Bu sistem, takip ve tatbik olunduğu takdirde, Harb-i Umumide, yetişmiş ve kolordu ve fırka kumandanlıklarına irtika eylemiş nekadar genç erkân ve ümera varsa, şüphesiz, kâffesi bu makamattan teb'it edilmiş olacaklardı. Çünkü, İstanbul'da müterakim eski erkân ve

niz kâfirsiniz! Kimseyi tanımam, boyun eğmem, savaşacağım! Tanrı bana şeriatla görevlisin, dedi" yolunda bir ültimatom vermekle birlikte, bir yandan da köylere "Şeriat[1] İyesi" ve "Beklenen Mehdi[2]" imzalarıyla birtakım bildiriler göndererek halkı aldatmış ve kendisine katılmalarını sağlayarak başkaldırmış. Bunun üzerine Bayburt'a gelip Dokuzuncu Tümenin komutasını ele alan Yarbay Halit Bey, 25 Aralık 1919 günü, yeterince kuvvetle Hart'a gider. Şeyh, topladığı ayaklanıcılarla karşı koymaya karar verdiğinden topçu ve piyade birliklerinin Şeyh'le çarpışması ve savaşması gerekmiştir. Bu sırada, Şeyh'in adamlarından birtakımları da, Hart'a yardım etmek üzere, yakın köylerde toplanırlar. Sonunda, Yarbay Halit Bey'in Bayburt'tan doğrudan doğruya bana gönderdiği 1 Ocak 1920 günlü şifresinde dediği gibi : "Hart olayı, yalancı peygamberle oğullarının ve adamlarından kimilerinin öldürülmesi ve Hart'ın alınmasıyla sonuçlanmıştır."

Halit Bey, bu şifresinde, milletvekilleriyle ilgili kimi bilgiler de verdiğinden kendisine 1/2 Ocak 1920 günü şu şifreyi yazdım :

Hart olayında siz kardeşimin elde ettiği başarıyı kutlar ve milletvekillerinin Ankara'ya gelmeleri yolundaki çalışmalarınıza teşekkür ederim.

Mustafa Kemal

* * *

Harbiye Nazırı Cemal Paşa genç komutanları iş başından uzaklaştırmak istiyor

Baylar, Harbiye Nazırlığı ile Heyeti Temsiliye arasında sürüp giden bir sorun vardı.

Nazır Paşa, İstanbul'da bulunan generalleri, kolorduların başına ve albayları, tümenlerin başına geçirmek istiyordu. Öteki üstsubaylarla subayları da, Anadolu'daki birliklere göndereceğinden söz ediyordu. Bu isteği, bir ilke olarak ileri sürmüş ve uygulanmasını da; Harbiye Nazırlığı Eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa'yı Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine Yirminci Kolordu Komutanlığına ve Nurettin Paşa'yı da, Konya'da Albay Fahrettin Bey'in yerine On İkinci Kolordu Komutanlığına atamakla bir olupbittiye getirmek istemişti.

Bu yöntem izlenip uygulandığında, Birinci Dünya Savaşında yetişmiş ve kolordu ve tümen komutanlıklarına yükselmiş ne kadar genç general ve üstsubay varsa, hiç kuşku yok, bunların hepsi bu görevlerden uzaklaştırılmış olacaklardı. Çünkü, İstanbul'

[1] Tanrı yasası, din kuralları.

[2] Şii mezhebinin on iki imamından sonuncusudur; dünyanın sonu yaklaşınca ortaya çıkacağına inanılır.

ümera, kıdemen ve rütbeten, ordu büyük cüzütamları başında bulunan genç kumandanlara takaddüm etmekte idiler.

Biz, bu prensibin, asla mürevvici olamazdık. Bilhassa, içinde bulunduğumuz şerait unutularak, böyle sakim icraata elbette muvafakat edemezdik. Binaenaleyh, Cemal Paşa'ya evvel ü âhir nokta-i nazarımızı ve tayin olunan yeni kolordu kumandanlarının gönderilmemeleri lüzumunu bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa, kolordusu başında bulunarak, Aydın cephesine muavenet ve muzaheretle meşgul oluyordu. Ali Fuat Paşa, Ferit Paşa zamanında azledilmişti. Cemal Paşa, o haksız muameleyi tashih etmek istememişti.

Yirminci Kolorduya, Ankara'da bulunan Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı Kaymakam, merhum Mahmut Bey, vekâleten kumanda ediyordu. Ali Fuat Paşa, hem Kuva-yi Milliye Kumandanlığı yapıyor ve hem de hakikatte kolordusuna hâkim bulunuyordu.

Biz, kolordu ve fırka cüzütamlarında kumanda tebdilini, bahusus, makasıd-ı milliyeye tâbi ve o yolda hareket etmekte bulunan, şahısları malûm kumandanları, böyle vahi ve kim bilir nasıl bir maksad-ı mahsusa müpteni prensibe feda etmemeğe kat'iyyen karar verdik. Yalnız, İstanbul'da bulunan genç ve fedakâr zabitanın ve etibbanın bir an evvel, Anadolu'ya, ordu kıtaatına gönderilmesini, faydalı ve şayan-ı arzu buluyorduk.

Cemal Paşa, Ankara'ya muvasalatımız günlerinde, bu mesele üzerinde daha çok ısrar ve istical göstermeğe başladı. Meseleyi, izzetinefis meselesi yaptı. İstifa edeceğini bildirmekle tehdidata başladı. Makina başında cevap itası hususundaki ısrarı üzerine, Harbiye Nazırına 29 Kânunuevvel 1919 tarihinde yazdığım şifrede :

Ali Fuat Paşa'nın kumandadan infikâkini, biz, esasen, hiçbir vakit daimî kabul etmedik. Ahmet Fevzi Paşa'nın asaleten kumandanlığa tayini mevzuubahs olamaz. Sulhun takarrüründen evvel, tasavvur ve tasvip edilen prensipin, mevki-i tatbika konması mehazir-i azimeyi daidir. Harpte bilfiil iktisab-ı makam ve mevki etmiş zevatı, madun vaziyete sokmak, olamaz. Bu nabemevsim teşebbüsat, teşkilât-ı milliye için çalışmakta olan zevatın iş başından ayrılmalarını ve bu suretle vahdet-i milliyenin müteessir olmasını müstelzimdir.

Açıkta kalmış, muktedir zevat, kolordular dairelerinde ve kolorduların emrinde, mıntıka ve mevki kumandanlıklarına ahz-i askerlere tayin olunarak terfih olunabilirler.

Küçük rütbeli zabitan ve etibbanın ise bir an evvel gönderilmesi lâzımdır. On İkinci Kolorduya gelince: Bu kolordu, muharebe eden Kuva-yi Milliye ile teşrik-i mesai etmiş ve tarafeyn arasında fiile müstenit bir itimad-ı mütekabil tahassul eylemiştir. Tebeddül kat'iyyen caiz değildir. Oradaki vaziyetin de böyle bir hale asla tahammülü yoktur.

dedim.

da toplanmış eski general ve üstsubaylar, kıdem ve rütbe bakımından, ordudaki büyük birliklerin başında bulunan genç komutanlardan önde idiler.

Biz, hiçbir zaman bu ilkeden yana olamazdık. Özellikle, içinde bulunduğumuz koşullar unutularak, yapılan böyle yanlış işlere, olur diyemezdik. Bunun için, Cemal Paşa'ya her zaman görüşümüzü ve atanan yeni kolordu komutanlarının gönderilmemeleri gerektiğini bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa, kolordusunun başında bulunarak, Aydın cephesine yardım etmeye ve destek olmaya çalışıyordu. Ali Fuat Paşa, Ferit Paşa zamanında görevden alınmıştı. Cemal Paşa, o haksız işlemi düzeltmek istememişti.

Yirminci Kolorduya, Ankara'da bulunan Yirmi Dördüncü Tümen Komutanı Yarbay rahmetli Mahmut Bey, vekil olarak komuta ediyordu. Ali Fuat Paşa, hem Kuvayı Milliye Komutanlığını yapıyor hem de, gerçekte, kolordusunu elinde tutuyordu.

Biz, kolordu ve tümen gibi birliklerde komuta değişikliğini kabul etmemeye; özellikle ulusal isteklere uymuş ve o yolda çalışan kişilikleri belli komutanları, böyle boş ve nasıl bir özel amaca dayandığı bilinmeyen bir ilke için elden çıkarmamaya kesin olarak karar verdik. Yalnız, İstanbul'da bulunan genç ve özverili subayların ve hekimlerin, bir an önce Anadolu'ya, ordu birliklerine gönderilmelerini yararlı buluyor ve istiyorduk.

Cemal Paşa, Ankara'ya geldiğimiz günlerde bu sorunu daha çok üstelemeye ve bu iş üzerinde tezcanlılık göstermeye başladı. Bunu bir onur sorunu yaptı. Nazırlıktan çekileceğini bildirerek gözdağı vermeye başladı. Makine başında yanıt verilmesi için yaptığı üstelemeler üzerine, Harbiye Nazırına 29 Aralık 1919 günü yazdığım şifrede :

"Ali Fuat Paşa'nın komutanlıktan ayrılmasını, biz aslında hiçbir zaman temelli saymadık. Ahmet Fevzi Paşa'nın asıl olarak komutanlığa atanması söz konusu olamaz. Barış yapılmadan önce, düşünülen ve uygun bulunan ilkenin uygulanması büyük sakıncalar doğurur. Savaşta çalışarak yükselmiş kişileri, ast durumuna düşürmek olmaz. Bu zamansız girişimler, ulusal örgütler için çalışmakta olan kişilerin iş başından ayrılmalarına ve böylece ulusal birliğin bozulmasına yol açar.

Açıkta kalmış yeterli kişiler, kolordulara bağlı bulunan bölge ve mevki komutanlıklarına, askerlik şubelerine atanarak genliğe kavuşturulabilirler.

Küçük rütbeli subay ve hekimlerin ise bir an önce gönderilmesi gerekir. On İkinci Kolorduya gelince; bu kolordu, savaşan Kuvayı Milliye ile işbirliği yapmış ve iki yan arasında eylemli ve karşılıklı bir güven doğmuştur. Değişikliğe kesinlikle yer yoktur. Oradaki durum da böyle bir şeye hiçbir zaman, elverişli değildir"

dedim.

Efendiler, bu mesele üzerinde, Anadolu ve Rumeli'de bulunan bilcümle kumandanlarla muhabere ederek, nazar-ı dikkatlerini celbetmiştim. Kânunusani bidayetinde, Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya olduğu gibi, Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya da, «Nurettin Paşa tayin olunacak olursa, kumandayı terketmeyerek kemakân vazife-i milliye ve vataniyenize devam etmeniz icap eylemektedir. Binaenaleyh bu bapta vaki olacak tebligattan bizi vaktiyle haberdar ediniz» emrini verdim.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa dediklerim yapılmazsa istifa ederim ve Meclisi Meb'usan'ın açılması bir hayal-i muhal olur diyor

Cemal Paşa, Kânunusani bidayetlerinde, o tarihte Harbiye Nezareti Seryaveri bulunan Salih Beyi – Sekizinci Kolordu Kumandanı Salih Paşadır – iki mektubunu ve bu mektuplara melfufen Düvel-i İtilâfiye fevkalâde mümessillerinin 24 Kânunuevvel 1919 tarihli müşterek bir takririni ve bu takrire hükûmetin verdiği cevap suretini hâmil olarak gönderdi.

Cemal Paşa, bu mektuplarında da, kumanda tebdil ve tensikı hakkındaki prensibinden ve tayin ettiği Ahmet Fevzi ve Nurettin Paşaların azimetlerini temin lüzumundan bahsediyor ve bilhassa «ordunun mühim kumanda makamlarında, son harekât-ı milliye ile ayan olarak meşgul olmuş zevatın bizzat ve resmen bulunmaları, harice ve bilhassa ecanibe karşı orduda siyasiyatın hükümran olduğu manzarasını verir ve bu da her halde suitesiri mucip olur. Nezaret, bilfiil bu tesiratın fiilî tesiri karşısındadır» diyordu ve yine istifasını tekrar ediyor ve bu defa, bu halde, artık Meclis-i Meb'usanın in'ikadı bir hayal-i muhal olacağını ihbar ediyor *(Ves. 216)*.

Efendiler, bu meseleye mütedair verdiğim cevapları, şu suretle hulâsa edebilirim : «Mütaleatımızda isabet olduğuna ait kanaatimizi tekrar ederiz. Ferit Paşa'nın miras-ı seyyiatı olan, Aydın cephesinin ve mıntıkasının ve oralardaki Kuva-yi Milliyenin hal ve atisini, son derece alâka ile nazar-ı dikkate alıyoruz. Ati için ümitbahş bir vaziyetin teminini düşünüyoruz.

Ali Fuat Paşa'nın devlet nazarında, umum nazarında her türlü tenkitten muarra bulunduğu kanaatinin mahfuziyeti şart-ı esasîdir. Harekât-ı milliye esnasında, herne suretle olsun ileri atılmış olanların, makam ve vaziyetlerinden infisal ettirilmeleri, fedakârlıklarının kabahat olarak telâkki edildiğine atfolunur. Bu, mahfuziyeti müemmen olmak zarurî bulunan nikat-ı nazarımıza göre asla kabil-i tecviz değildir.

Hükûmetçe varit, siyasî mehaziri, bertaraf etmek için yapılacak her şey yapılmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa, bizimle teşrik-i mesai kabiliyetini haiz değildir. Ahmet Fevzi Paşa'nın vazife-i mahsusa ile keştügüzar ederken vaki

Baylar, bu konu üzerinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün komutanlarla yazışmalar yaparak dikkatlerini çekmiştim. Ocak ayı başında, Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya olduğu gibi, Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya da : "Nurettin Paşa atanacak olursa, komutayı bırakmayarak eskisi gibi ulus ve yurt görevinizi sürdürmeniz gerekmektedir. Şu halde, bu konuda yapılacak bildirimlerden zamanında bize bilgi veriniz" diye buyruk verdim.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa dediklerim yapılmazsa çekilirim ve Meclisi Mebusan'ın açılması gerçekleşemeyecek bir düş olur, diyor

Cemal Paşa, ocak ayı başlarında, o sırada Harbiye Nazırlığı başyaveri olan Salih Bey'i (Sekizinci Kolordu Komutanı Salih Paşa'dır) Cemal Paşa'nın iki mektubu, bu mektuplara ekli olarak, İtilâf Devletleri olağanüstü temsilcilerinin verdikleri 24 Aralık 1919 günlü ortak bir nota ve bu notaya hükümetin verdiği yanıt örneği ile Ankara'ya gönderdi.

Cemal Paşa bu mektuplarında da, komuta değişikliği ve yapılacak düzenlemeler konusundaki ilkesinden ve komutanlığa atadığı Ahmet Fevzi ve Nurettin paşaların görev yerlerine gitmelerini sağlamak zorunluğundan söz ediyor ve özellikle : "Ordunun önemli komuta görevlerinde, son ulusal harekete açıkça katılmış kişilerin doğrudan doğruya ve resmi olarak bulunmaları, dışarıya ve özellikle yabancılara, orduda siyasanın hüküm sürdüğü görünümünü verir ve bu da her halde kötü etki yapar, Nazırlık da eylemli olarak bu etkilerin baskısı altındadır" diyordu ve görevinden çekileceğini gene bildiriyordu. Hem bu kez, şu duruma göre artık Meclisi Mebusan'ın toplanmasının gerçekleşmez bir düş olacağını haber veriyordu. *(belge : 216)*

Baylar, bu konuda verdiğim yanıtları şöylece özetleyebilirim : "Düşüncelerimizin yerinde olduğu yolundaki inancımızı yeniden bildiririz. Ferit Paşa'nın kötülüklerinin sonucu olan Aydın Cephesinin ve bölgesinin ve oralardaki Kuvayı Milliye'nin şimdiki durumunu ve geleceğini, pek çok ilgiyle dikkate alıyoruz. Gelecek için umut verici bir durumun sağlanmasını düşünüyoruz.

Ali Fuat Paşa'nın, devlet gözünde olsun, kamunun gözünde olsun, her türlü kötülemeden uzak bulunduğu kanısının unutulmaması ana koşuldur. Ulusal eylem sırasında, her nasıl olursa olsun, ileri atılmış olanların görevlerinin ve durumlarının değiştirilmesi, özverilerinin suç sayıldığı yolunda yorumlanır. Bu, bizim değişmez zorunlu görüşümüze göre, hiç de uygun sayılamaz.

Hükümetin olabilir saydığı siyasal sakıncaları ortadan kaldırmak için gerekli her şey yapılmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa, bizimle işbirliği yapacak yeterlikte değildir. Ahmet Fevzi Paşa'nın özel görevle gezip dolaşırken söylediği

mantıksız ifadatını bildirmiştik. Bunu memul etmem buyurmuştunuz. Ahmet Fevzi Paşa'nın, arkadaşlara yazdığı hususî bir şifrede, ordu, bugünkü anarşi vaziyetinde kaldıkça memleket için felâket muhakkaktır diyor. Bu zat, ordunun teşkilât-ı milliyeye muzahir vaziyetini anarşi telâkki ediyor. Halbuki bilmek lâzımdır ki, ordu teşkilât-ı milliye kadrosu haricinde değil, belki onun ruh ve esasını teşkil etmektedir.

Ahmet Fevzi Paşa'nın, Gönen'de, ilk iş olarak yaptığı marifet, Anzavur meselesinden dolayı bin müşkülâtla ele geçirilen canilerin tahliyesini talep etmek olmuştur. Bizimle müdavele-i efkâr eylemeden tayin ettiğiniz iki zatın, adem-i kabulü hakkındaki zarurî ve muhik mütaleamıza karşı, bir izzetinefis meselesi yapmayınız. Bu, vatan ve millete sadakat ve merbutiyetle kabil-i telif değildir.

«İstifanız halinde, Meclis-i Meb'usan in'ikadının bir hayal-i muhal olacağı» hakkındaki kaydinizden, sadrazam da dahil olduğu halde, kabinenin, meşrutiyet-i idarenin aleyhtarı bulunduğu anlaşılmaktadır. Pek mühim olan bu noktanın tamamiyle teşrih ve izahı rica olunur.» *(Ves. 217).*

Düveli İtilâfiye fevkalâde mümessillerinin Ali Rıza Paşa Kabinesine verdikleri müşterek takrir

Efendiler, şimdi, Seryaver Salih Bey vedaatiyle gönderildiğini arzettiğim, Düvel-i İtilâfiye fevkalâde mümessillerinin, Ali Rıza Paşa Kabinesine verdikleri müşterek takrirden de, bir nebze bahsedeyim:

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya fevkalâde komiserleri; Karadeniz Ordusu Başkumandanı *Sir Corç Milen* ile Osmanlı Harbiye Nazırı arasında cereyan eden birtakım muhaberat, Osmanlı Hükûmetinin nazar-ı dikkatini celbettikten sonra, «bu muhaberattan vazıhan anlaşılıyor ki, Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu Başkumandanının, Paris'teki Meclis-i Âlinin kararlarına tebaan, verdiği talimatı tatbik edecek yerde, memuriyet-i âliyesinin istilzam ettiği mes'uliyetten kaçınarak, birtakım gayrikabil-i kabul mazeretler ve sebepler serdetmiştir.

Fevkalâde komiserler, Harbiye Nazırının aldığı vaziyetin mucip olacağı vahim netayiç hakkında, Osmanlı Hükûmetinin nazar-ı dikkatini celbetmekle beraber, Karadeniz Ordusu Başkumandanı tarafından tebliğ olunan konferans kararlarının tatbikı için ne gibi tedabir almağı düşündüğünü öğrenmek ister.

Fevkalâde komiserler, vak'adan haberdar olan Müttefikîn Meclis-i Âlisini tenvir etmek üzere, Meclis-i Âlî namına verilen emirlerin, Harbiye Nazırı tarafından yapılmaması hususunu, Osmanlı Hükûmetinin nasıl mütalea ettiğini derhal bildirmesini talep eder.» diyorlar.

mantıksız sözlerini bildirmiştik. "Bunu ummam", diye buyurmuştunuz. Ahmet Fevzi Paşa, arkadaşlara yazdığı özel bir şifrede "Ordu, bugünkü başıbozuk durumunda kaldıkça ülke için yüzde yüz yıkım olacaktır" diyor. Bu adam, ordunun ulusal örgüte yardımcı olma durumunu başı bozukluk sayıyor. Oysa, bilmek gerekir ki ordu, ulusal örgütün kadrosu dışında değildir; belki onun ruhu ve temelidir.

Ahmet Fevzi Paşa'nın Gönen'de ilk olarak yaptığı iş, Anzavur olayından dolayı bin güçlükle ele geçirilen cana kıyıcıların salıverilmelerini istemek olmuştur. Bizimle görüşmeden atadığınız iki kişinin kabul edilmeyeceği yolundaki zorunlu ve haklı düşüncelerimiz üzerine, ortaya bir onur sorunu çıkarmayınız. Bu yurda ve ulusa bağlılıkla bağdaştırılamaz.

Görevinizden çekilirseniz Meclisi Mebusan'ın toplanmasının gerçekleşmez bir düş olacağı yolundaki sözlerinizden, Sadrazamla birlikte bütün hükümetin meşrutiyetle yönetime karşı olduğu anlaşılmaktadır. Pek önemli olan bu noktanın tam olarak açıklanması rica olunur." *(belge: 217)*

Baylar, şimdi de Başyaver Salih Bey eliyle gönderildiğini bildirdiğim, İtilâf Devletleri olağanüstü temsilcilerinin Ali Rıza Paşa Hükümetine verdikleri ortak notadan biraz söz edeyim :

İtilâf Devletleri olağanüstü temsilcilerinin Ali Rıza Paşa Hükümetine verdikleri ortak nota

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya olağanüstü komiserleri; Karadeniz Ordusu Başkomutanı Sir Corç Miln ile Osmanlı Harbiye Nazırı arasında yapılan birtakım yazışmalara Osmanlı Hükümetinin dikkatini çektikten sonra : "Bu yazışmalardan açıkça anlaşılıyor ki Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu Başkomutanının, Paris'teki Yüksek Kurul kararlarına verdiği yönergeyi uygulayacak yerde, yüksek görevinin gerektirdiği sorumluluktan kaçınarak, kabul edilemeyecek birtakım özürler ve nedenler ileri sürmüştür.

Olağanüstü komiserler, Harbiye Nazırının bu davranışından doğacak kötü sonuçlar üzerine Osmanlı Hükümetinin dikkatini çekmekle birlikte, Karadeniz Ordusu Başkomutanının bildirdiği Konferans kararlarını uygulamak için ne gibi önlemler almayı düşündüğünü öğrenmek isterler.

Olağanüstü komiserler, olayı öğrenen İtilâf Devletleri Yüksek Kurulunu aydınlatmak üzere, Yüksek Kurul adına verilen buyrukları Harbiye Nazırının yerine getirmemesi karşısında Osmanlı Hükümetinin görüşlerini hemen bildirmesini ister" diyorlar.

Efendiler, Osmanlı Hükûmeti, bu takrire verdiği cevapta : «İzmir'in bidayet-i işgalinin nasıl vukubulduğunu, muhtelit komisyonun tahkikatını ve tahkikata kadar geçen zaman zarfında, Yunan yırtıcılığı karşısında, halkın hıfz-ı hayat ve sıyanet-i namus kaydına düştüğünü ve hükûmetle ordunun daima tahkik komisyonunun adl ü nasafetine itimat ettiğini ve yalnız akan kanları, muvakkaten olsun dindirmek için, Osmanlı Harbiye Nezaretinin, General Milen Cenaplarına 23 Ağustos 1919 tarihli tezkere ile teklifte bulunmuş olduğunu zikir ve bu teklifin, Yunan kıtaatiyle Kuva-yi Milliye arasına Osmanlı kıtaatı vaz'ından ibaret olduğunu ve bu teklifin reddolunduğunu» ifade ediyor.

Sonra; «mıntıka-i işgalin Yunan kıtaatından gayrı, İtilâf kıtaatı tarafından işgali teklifine ait, 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki kıt'a tezkereye ve bunların da cevapsız kaldığına» işaret olunuyor.

Bundan sonra da; «General Milen Cenaplarının, tahdid-i hududu gösterir tezkerelerinin (3 Teşrinisani 1919) Harbiye Nezaretine gönderildiği noktasına temas edilerek, Harbiye Nazırının böyle bir tebliğin ahkâmını tatbika resen salâhiyettar bulunmadığından hükûmete müracaatinden ve hükûmetçe de komiserlere arz-ı hal edildiğinden» bahsolunuyor.

Badehu, – muvakkat hatt-ı hududun Yunanlılar tarafından tamami-i işgaline mümanaat eden – kuvvetin, ahali kütlesinden ibaret olduğunu söylüyor. Hükûmetin ve ordunun, halka mukavemet ibrazında âciz olduğunu beyan ederek meselenin çare-i hal ve adlini tekrar niyaz ettikten sonra «gerek hükûmet ve gerek Harbiye Nezareti gûya Meclis-i Âlî mukarreratını tatbik etmiyor gibi bir töhmetten artık tahlise mürüvveten delâlet buyurulması» niyazlarına ihtiramat-ı faikasını da zam ve ilâve ederek cevapnameye hitam veriliyor *(Ves. 218)*.

Muhterem Efendiler, şimdi de, Cemal Paşa'nın mektupları muhteviyatında, temas ettikleri noktalara da işaret edeceğim.

Harbiye Nazırı, bize İtilâf Devletleri komiserlerinin takririni okuturken bir taraftan da, ötedenberi yaptırmak veyahut bizi yapmaktan menetmek istediği noktaları tekrar ve teyit ediyordu. Cemal Paşa, arzularını bu defa serd ve teklif ederken bu takriri de okutmak suretiyle, bizim ahval-i ruhiye ve maneviyemiz üzerinde müessir olmayı düşünmüş bulunduğuna, bilmem ihtimal vermek caiz olur mu?

Cemal Paşa, Düvel-i İtilâfiyenin temayülât-ı siyasiyesinden bahsettikten sonra, hükûmet; Vilson prensipleri esası dahilinde kabul edebilecekleri ıslahatı vadeden bir beyannameyi kariben neşredecek-

Baylar, Osmanlı Hükümeti, bu notaya verdiği yanıtta : "İzmir'in nasıl işgal edildiğini, Karma Komisyonun nasıl soruşturma yaptığını ve soruşturmaya değin geçen zaman içinde, Yunan yırtıcılığı karşısında halkın nasıl canını kurtarma ve namusunu koruma kaygısına düştüğünü; hükümetle ordunun her zaman Soruşturma Komisyonunun adaletine ve insafına güvendiğini; yalnız, akan kanları geçici de olsa dindirmek için, Osmanlı Harbiye Nazırlığının General Miln Cenaplarına 23 Ağustos 1919 günlü yazı ile öneride bulunmuş olduğunu bildiriyor ve bu önerinin, Yunan birlikleriyle Kuvayı Milliye arasına Osmanlı birlikleri yerleştirmek olduğunu; bu önerinin kabul edilmediğini" açıklıyor.

Sonra : İşgal bölgesinin Yunan birliklerinden başka, İtilâf Devletleri birliklerinin işgali önerisiyle ilgili 20 ve 27 Ağustos 1919 günlü iki yazıya ve bunların karşılıksız kaldığına" işaret olunuyor.

Bundan sonra da : "General Miln Cenaplarının, kendi çizdiği sınırı gösterir yazılarının (3 Kasım 1919) Harbiye Nazırlığına gönderilmesi noktasına değinilerek, Harbiye Nazırının, böyle bir yazı hükümlerini uygulamaya tek başına yetkili olmaması dolayısıyla, hükümete başvurduğundan ve hükümetçe de komiserlere durumun bildirildiğinden" söz ediliyor.

Daha sonra, geçici sınır çizgisine değin Yunanlılarca tümüyle işgaline engel olan kuvvetin, halk topluluğu olduğu bildiriliyor. Hükümetin ve ordunun, halkın bu tutumunu önleyemediği belirtilerek, işe bir çözüm yolu bulunması bir daha rica ediliyor ve : "Gerek hükümeti ve gerek Harbiye Nazırlığını, sözde Yüksek Kurul kararlarını uygulamıyor gibi bir suçlamadan artık kurtarmaya iyilikseverlikle aracı olunması" yolundaki yalvarmalara üstün saygılar da eklenerek, yanıt yazıya son veriliyor. *(belge: 218)*

Saygıdeğer baylar, şimdi de Cemal Paşa'nın mektuplarında dokunduğu noktalara da işaret edeceğim.

Harbiye Nazırı, bize İtilâf Devletleri komiserlerinin notasını okuturken bir yandan da, öteden beri yaptırmak ya da bizi yapmaktan alıkoymak istediği noktaları bir daha bildiriyor ve pekiştiriyordu. Cemal Paşa'nın, istediklerini bu kez ileri sürer ve önerirken, sözü geçen notayı da okutarak bizim ruhsal ve içsel durumumuz üzerinde etki yapmayı düşünmüş olduğunu kestirmek, bilmem doğru olur mu?

Cemal Paşa, İtilâf Devletlerinin siyasal eğilimlerinden söz ettikten sonra : "Hükümet, Wilson ilkelerine göre kabul edebileceği yenilikleri yapmaya söz verir nitelikte bir bildiriyi yakında

tir. Dahiliye Nazırını gücendirmemelidir ve çünkü istifa eder. Bu takdirde buhran olur. Meclisin küşadında dahiliye ve hariciye nazırlarının tebdili muhakkaktır. Düşmanlar, Meclisi küşat ettirmemek istiyor, hatta Muhipler Cemiyetinin zât-ı şahaneye müracaatle bu Meclisin meşru olmadığını beyan ve feshini isteyecekleri haber alındı *(Ves. 219)* diyor ve meb'usların Ankara'ya gelmesi meselesinden bahsediyor.

İtilâf Devletlerinin Karadeniz Başkumandanı, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına doğrudan doğruya talimat ve emir vermektedir

Şimdi Efendiler, bu üç vesika muhteviyatını göz önünde tutarak, hep beraber, kısa bir tahlil yapalım!

Komiserlerin takririnden anlıyoruz ki, İtilâf Devletlerinin Karadeniz Başkumandanı Mister Corç Milen, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına, Cemal Paşa'ya, doğrudan doğruya taht-ı emrinde imiş gibi talimat ve evamir vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye kadar bundan bize bahsetmedi.

Ve yine anlıyoruz ki, Omanlı Devletinin Harbiye Nazırı aldığı talimat ve emirleri yapamamaktan ve gayrikabil-i kabul mazeretler ve sebepler serdetmiş olmaktan naşi tahtie ediliyor.

Harbiye Nazırının aldığı emirlerin ne olduğunu istidlâl ediyoruz ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü, Kuva-yi Milliye mânidir.. Kuva-yi Milliye, Harbiye Nazırının ve hükûmetin, Başkumandan Mister Corç Milen'in evamir ve talimatına tevfikan verdiği veya vereceği emirlere itaat etmiyor.. İşte komiserler, Paris'teki Meclis-i Âlî namına, bunu kabil-i kabul mazeret ve sebep telâkki etmiyorlar. Demek istiyorlar ki, hükûmetseniz, Harbiye Nazırı iseniz, memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, mazeretler ve sebepler kabil-i kabul değildir.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi, 2 Teşrinievvel 1919 da mevki-i iktidara geldi. Ondan evvel Ferit Paşa Kabinesi vardı. Buna nazaran, Kuva-yi Milliye ile Yunan kıtaatı arasına Osmanlı kıtaatı vaz'ına müteallik 23 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi yapan Ferit Paşa Kabinesidir. Mıntıka-i işgalin, yalnız İtilâf kıtaatı tarafından işgaline dair 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi de yapan Ferit Paşa Kabinesidir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi henüz, bir teklif dermeyan etmiş değildir. Fakat, bilakis 3 Teşrinisani 1919 tarihinde işgal mıntıkasına bir hudut tayin ve bu hududa kadar Yunanlıların işgalini temin hususunu, Başkumandan Milen, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya emrediyor. İşte Cemal Paşa'nın infaz ettiremediği emir bu oluyor. Şayan-ı teşekkürdür ki, gerek kendisi ve gerek mensup olduğu kabine, mevki-i iktidara

yayımlayacaktır. Dahiliye Nazırını gücendirmemelidir; çünkü görevinden çekilir. O çekilince de bunalım olur. Meclis açıldığı zaman Dahiliye ve Hariciye nazırları kesin olarak değiştirilecektir. Düşmanlar, Meclisi açtırmamak istiyorlar. Dahası, Muhipler Cemiyetinin Padişaha başvurarak bu Meclisin yasal olmadığını bildirip dağıtılmasını isteyeceği haber alındı" *(belge: 219)* diyor ve milletvekillerinin Ankara'ya gelmesi işinden söz ediyor.

Şimdi baylar, bu üç belgeyi göz önünde tutarak, hep birlikte kısa bir yorumlama yapalım :

İtilâf Devletlerinin Karadeniz Başkomutanı, Osmanlı Harbiye Nazırına doğrudan doğruya yönerge ve buyruk vermektedir

Komiserlerin notasından anlıyoruz ki, İtilâf Devletlerinin Karadeniz Başkomutanı Mister Corç Miln, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırına, Cemal Paşa'ya, doğrudan doğruya kendi buyruğu altındaymış gibi yönerge ve buyruklar vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye dek bundan bize söz açmadı.

Ve yine anlıyoruz ki, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırı, aldığı yönerge ve buyrukları yerine getirmemekten ve kabul edilemeyecek özürler ve nedenler ileri sürmüş olmaktan ötürü suçlandırılıyor.

Harbiye Nazırının aldığı buyrukların ne olduğunu kestiriyoruz ve niçin yerine getirmemekte olduğunu da anlıyoruz. Çünkü Kuvayı Milliye engel olmaktadır. Kuvayı Milliye, Harbiye Nazırının ve hükümetin, Başkomutan Mister Miln'in buyruklarına ve yönergelerine uyarak verdiği ya da vereceği buyruklara boyun eğmiyor. İşte komiserler bunu, Paris'teki Yüksek Kurul adına, kabul edilebilecek özür ve neden saymıyorlar. Demek istiyorlar ki hükümetseniz, Harbiye Nazırı iseniz; ülkeye, ulusa, orduya egemen olmalısınız. Egemen iseniz özürler ve nedenler kabul edilemez.

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümeti, 2 Ekim 1919'da iş başına geldi. Ondan önce Ferit Paşa Hükümeti vardı. Buna göre, Kuvayı Milliye ile Yunan birlikleri arasında Osmanlı birlikleri yerleştirilmesiyle ilgili, 23 Ağustos 1919 günlü öneriyi yapan Ferit Paşa Hükümetidir. İşgal bölgesinin yalnız İtilâf birliklerince işgaliyle ilgili 20 ve 27 Ağustos 1919 günlü önerileri yapan da Ferit Paşa Hükümetidir.

Ali Rıza Paşa Hükümeti daha bir öneri ortaya atmış değildir. Ama tersine, Başkomutan Miln, 3 Kasım 1919 günü işgal bölgesinin sınırını belirtiyor ve bu sınıra değin Yunanlıların işgalinin sağlanmasını Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya buyuruyor. İşte Cemal Paşa'nın yerine getiremediği buyruk bu olur. Teşekkür olunur ki, gerek kendisi ve gerek üyesi bulunduğu hükümet, iş başına geldik-

geldiklerinden nihayet bir ay sonra, Kuva-yi Milliyeye karşı âciz olduklarını, ecnebi komiserlere söyleyebilmişlerdir.

Efendiler, bu vesaikten, anlaşılması lâzımgelen en mühim ve en manidar nokta, bence, kabinenin müşterek takrire cevabında, komiserlerin dermeyan ettikleri noktalara kemal-i tevazula ve büyük nezaketle cevap verilirken, bir cihet asla kale alınmıyor. O da, Efendiler; Mister Corç Milen'in doğrudan doğruya Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına emir ve talimat vermekte olmasıdır. Bu hal, ne teşkilât-ı milliyeye karşı, izzetinefis meseleleri çıkaran Harbiye Nazırının ve ne de, Osmanlı Devletinin istiklâlini temin etmek mes'uliyetini deruhte etmiş olan kabinenin izzetinefis ve haysiyetine dokunmuyor. Bu halin, kendilerinin haysiyetini ve devletin istiklâlini çoktan rahnedar eylemiş olduğunu farketmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, bu tasallut ve tecavüz-i istiklâlşikenaneye vasıta olamayız diye feryada cesaret edemiyorlar... cesaret edemiyorlar Efendiler, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu kariben göreceğiz. Korkmamak için, haysiyet-i insaniyenin ve izzetinefs-i millinin duçar-ı tecavüz olamayacağı muhit ve şeraitte bulunmak lâzımdır. Buna ehemmiyet vermeyenlerin, zaten bir insan için, bir millet için, gayrikabil-i tecavüz olarak mahfuziyeti, en büyük gaye-i namus olan mukaddesat hakkında, çoktan lâübali ve gayrihassas olduklarına hükmetmekte hata yoktur!

Nasafet ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez

Nasafet ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez; millet ve devlet şeref ve istiklâli temin edilemez..

«Nasafet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk milleti, Türkiye'nin müstakbel çocukları, bunu, bir an hatırdan çıkarmamalıdırlar.»

Efendiler, Cemal Paşa'ya, kumanda tebeddülüne ait noktalarda verdiğimiz cevabı arzetmiştim. Müsaade ederseniz, o cevabın baş tarafını teşkil eden hususat-ı saire hakkındaki mütaleatımızı da, hulâsa edeyim.

Mevadd-ı esasiyeye dair nikat-ı nazarımız şu idi :

«1 — Düvel-i Mütelifenin herbiri azamî menfaatini, umum Türkiye'de, temin etmek gayesindedir. Bu, Türkiye'de, şayan-ı itimat bir istinat noktası teminini müstelzimdir. Ecnebilerin açıktan açığa muarız ve gayrimemnun görünmeleri sebebini, kabinenin vaz'ı bitarafisinde aramalıdır, âciz ve istinatsız olmasında aramalıdır.

2 — Kabine, beyanname neşretmekte istical etmemelidir. Beyanname, kabine mevkiini takviye ettikten sonra neşrolunmalıdır. Kabine-

lerinden çok çok bir ay sonra, Kuvayı Milliye karşısında güçsüz olduklarını, yabancı komiserlere söyleyebilmişlerdir.

Baylar, bu belgelerden anlaşılması gereken en önemli ve en anlamlı nokta, bence, hükümetin ortak notaya verdiği yanıtta, komiserlerin ileri sürdükleri noktalara büyük bir alçakgönüllülükle ve büyük bir incelikle karşılık verilirken bir yön üzerinde hiç durulmamış olmasıdır. O da baylar, Mister Corç Miln'in doğrudan doğruya Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına buyruk ve yönerge vermekte olmasıdır. Bu durum, ne ulusun örgüte karşı her şeyi onur sorunu yapan Harbiye Nazırının ne de Osmanlı Devletinin bağımsızlığını sağlamak sorumluluğunu yüklenmiş olan hükümetin onuruna, saygınlığına dokunmuyor. Bu durumun, kendilerinin onurunu ve devletin bağımsızlığını çoktan zedelemiş olduğunu anlamak istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa : "Bağımsızlığı ortadan kaldıran bu sataşmaya ve saldırıya araç olamayız!" diye bağırmayı göze alamıyorlar... Göze alamıyorlar baylar, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu yakında göreceğiz. Korkmamak için, insanlık onuruna ve ulusal onura saldırılamayacak bir çevrede ve koşullar içinde bulunmak gerekir. Buna önem vermeyenlerin, aslında bir insan için, bir ulus için saldırılmaz olarak kalması en büyük namus ülküsü olan kutsal kavramlar üzerinde, çoktan saygısız ve duygusuz oldukları yargısına varmakta yanlışlık yoktur.

Adalet dilenmekle ve başkalarını kendine acındırmakla ulus işleri, devlet işleri görülemez; ulusun ve devletin onuru ve bağımsızlığı güven altına alınamaz.

Adalet dilenmekle ve acınmakla ulus işleri, devlet işleri görülemez

Adalet dilenmek ve acındırmak gibi bir ilke yoktur. Türk ulusu, Türkiye'nin yarınki çocukları, bunu bir an uslarından çıkarmamalıdırlar.

Baylar, Cemal Paşa'ya, komuta değişikliğiyle ilgili noktalarda verdiğimiz yanıtı bilginize sunmuştum. İzin verirseniz, o yanıtın başlangıcını oluşturan konular üzerindeki düşüncelerimizi de özetleyeyim.

Temel noktalar üzerindeki görüşlerimiz şunlardı :

1 — İtilâf Devletlerinin her biri, bütün Türkiye'den en büyük çıkarını sağlamak amacını gütmektedir. Bu, Türkiye'de, güvenilir bir dayanak noktası sağlamayı gerektirir. Yabancıların açıktan açığa karşıt ve hoşnutsuz görünmelerinin nedenini, hükümetin tarafsızlık durumunda aramalıdır; güçsüz ve dayanıksız olmasında aramalıdır.

2 — Hükümet, bildiri yayımlamakta tezcanlılık göstermemelidir. Bildiri, hükümet durumu sağlamlaştıktan sonra yayım-

nin kuvvetli olması, her nokta-i nazardan Kuva-yi Milliyeye müstenit olduğu kanaatini bahşedecek bir tarik-ı hareket kabuliyle ve bunu âleme izhar eylemesiyle mümkündür.

Meclis içtima ettikten ve sonra orada kuvvetli bir «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu» vücut bulduktan sonra, beyannameye sıra gelebilir. Her halde beyanname, sulh murahhaslarının azimetinden evvel ve fakat grupla müttehidülfikir olarak tanzim olunmalıdır. Çünkü, böyle olmazsa, haiz-i kıymet ve itibar addedilmeyecektir. Bir de, işe, kabul olunacak ıslahatı ilân etmekle başlamak doğru değildir. Bilâkis beyannamede milletin istiklâl ve mülkün tamamisinden başlamak, ancak bunun teminine muallâk ve meşrut olmak üzere umur-ı idarenin hutut-ı esasiyesi takrir olunmak muvafık olur.

Bu beyannameye esas olacak hutut-ı mühimme, Sıvas Umumî Kongresi Beyanname ve Nizamnamesinde mevcuttur. Orada, müstakbel hudutlar, devlet ve milletin istiklâli, ekalliyetlerin hukuku, muzaheretin, milletçe, tarz-ı telâkkisi hususları musarrahtır. Böyle bir beyanname, şimdiden ihzar ve Meclisin küşadında ekseriyet grubiyle bilmüzakere ilân olunur. Muvafık olan budur.

3 — Dahiliye Nazırının istifasiyle kabinede bir buhran husulüne sebep görülememektedir. Böyle bir mütaleadan Dahiliye Nazırını sadrazam telâkki etmekte olduğunuz manası çıkar. Bir kabinede buhran, ancak hükûmet reisinin istifasiyle çıkabilir. Kabinenin; Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'ya, onun da Ferit Paşa'ya tâbi ve merbut olduğu anlaşılıyor.

Meclisin küşadiyle, dahiliye ve hariciye nazırlarının tebdilinin muhakkak olduğu hakkındaki işareti anlayamadık. Bu nazırlar, şimdiden böyle bir vaitte bulundular mı?

Düşmanların, Meclisi küşat ettirmek istemeyecekleri tabiîdir. Yalnız, padişahın Meclisi feshetmesi ihtimali varid-i hatır mıdır? Eğer böyle bir ihtimal varsa o halde Meclisi, İstanbul'da, dağıtmak ve milleti Meclis-i Meb'usansız bırakmak için mi topluyoruz? Binaenaleyh, padişahın bu babtaki nokta-i nazarlarının, heyetimizce kat'î olarak şimdiden bilinmesi lâzımdır ki, meb'usları hariçte, emin bir mahalde toplamak için teşebbüsatta bulunalım! aksi halde, (Meclis İstanbul'da içtima yüzünden berveçhibalâ ahvale duçar olursa, bunun mes'uliyeti, Dersaadette içtimaı hususunda ısrar edenlere raci olacaktır.)

4 — Meb'usların müdavele-i efkâr için Ankara'ya gelmeleri faydalıdır.»

* * *

lanmalıdır. Hükümetin güçlü olması, her bakımdan Kuvayı Milliye'ye dayandığı kanısını uyandıracak bir yol tutturmasına ve bunu bütün dünyaya duyurmasına bağlıdır.

Meclis toplandıktan ve Mecliste güçlü bir "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu" kurulduktan sonra, bildiriye sıra gelebilir. Herhalde bildiri, Barış Konferansına gidecek delegeler yola çıkmadan önce, ama grupla görüş birliğine varılarak düzenlenmelidir. Çünkü, böyle olmazsa, önem ve değer verilmeyecektir. Bir de, kabul olunacak yenilikleri duyurmakla işe başlamak doğru değildir. Tersine, bildiride söze, ulusun bağımsızlığından ve ülkenin bütünlüğünden başlamak, ancak bunun sağlanması koşullarına bağlı olmak üzere yönetim işlerinin ana çizgilerini saptamak uygun olur.

Bu bildiriye temel olacak önemli noktalar, Sıvas Genel Kongresi Bildirisinde ve Tüzüğünde vardır. Orada, yarınki sınırlar, devletin ve ulusun bağımsızlığı, azınlıkların hakları, yapılacak yardımın ulusça nasıl anlaşıldığı açıkça belirtilmiştir. Böyle bir bildiri, şimdiden düzenlenir ve Meclis açıldığı zaman çoğunluk grubuyla görüşüldükten sonra yayımlanır. Uygun olanı budur.

3 — Dahiliye Nazırının çekilmesiyle hükümette de bir bunalım çıkmasına neden görülememektedir. Böyle bir düşünceden Dahiliye Nazırına sadrazam gözüyle baktığınız anlamı çıkar. Bir hükümet bunalımı, ancak hükümet başkanının çekilmesiyle çıkabilir. Hükümetin, Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'ya; onun da Ferit Paşa'ya ayak uydurduğu ve bağlı olduğu anlaşılıyor.

Meclisin açılması üzerine Dahiliye ve Hariciye nazırlarının kesin olarak değiştirilecekleri yolundaki işareti anlayamadık. Bu nazırlar şimdiden böyle bir söz verdiler mi?

Düşmanların, Meclisi açtırmak istemeyecekleri, doğaldır. Yalnız Padişahın Meclisi dağıtacağı da düşünülebilir mi? Eğer böyle olasılık varsa o halde Meclisi İstanbul'da, dağıtmak ve ulusu Meclisi Mebusan'sız bırakmak için mi topluyoruz? Öyle ise, Padişahın bu konudaki görüşlerinin, Kurulumuzca kesin olarak şimdiden bilinmesi gerekir ki, milletvekillerini dışarda güvenli bir yerde toplamak için girişimlerde bulunalım. Yoksa Meclis, İstanbul'da toplanma yüzünden yukarda belirtilen durumlara düşerse, bunun sorumluluğu, İstanbul'da toplanmasını üsteleyenlere düşecektir.

4 — Milletvekillerinin görüşmek üzere Ankara'ya gelmeleri yararlıdır.

* * *

Ankara halkı ile yakından tanışmak için verdiğim konferans

Efendiler, beni cidden samimî ve parlak ve emniyetbahş hissiyat ile karşılamış olan Ankara ahali-i muhteremesiyle daha yakından tanışmak ve onlarla müdavele-i efkâr etmek bir vazife hükmünde idi. Onun için – bera-yi müzakere – davet ettiğimiz meb'usların muvasalatına intizar eylediğimiz günlerde, içtima eden muhterem Ankaralılara, bir konferans vermiştim *(Ves. 220)*.

Bu konferansa zemin ittihaz ettiğim noktalar üzerinde kısaca konuşayım :

Vilson prensipleri : Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye'ye taallûk edenleri vardı. Zaten mağlûp olan ve akt-i mütareke eden Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı manzara-i serabiyle bir zaman oyalandı.

30 Teşrinievvel 1918, Mondros Mütarekenamesi mevaddı ve bilhassa bu maddeler meyanında yedincisi, dimağı yakan ateşîn bir zehirdi. Yalnız, bu madde, bakıye-i vatanı, düşmanların emr-i işgal ve istilâsına âmade bulundurmağa kâfi idi!

İstanbul'da, birbirini velyeden acezeden mürekkep kabineler, şerefsiz, haysiyetsiz, süflî manzaralariyle masum ve mütevekkil milletin timsali tanındı, itibara lâyık görülmemeğe başlandı. Bu yüzden, dünyanın medenî devletleri, icabat-ı medeniyeyi unutacak kadar lâübali oldular. Ötedenberi, Türk milleti aleyhinde, aktar-ı cihanda yapılan en mantıksız propagandalar, herzamandan ziyade istimaa şayan görüldü.

Dokuz aydanberi, başlayan millî intibah ve faaliyet, vaziyet ve manzarayı değiştirdi ve daha çok değiştirecektir. Millet, hâsıl olan vahdeti muhafaza ederse ve istiklâli için fedakârlıktan çekinmezse muvaffakıyet muhakkaktır. Erzurum ve Sıvas Kongreleri esasatı, milletin istihsal edeceği gayeler için düsturdur.

Ferit Paşa Kabinesini ıskat eden, millettir. Fakat, Ali Rıza Paşa Kabinesini mevki-i iktidara getirmiş olmak mes'uliyeti millete ait değildir. Maahaza itilâf halindeyiz.

Ankara'ya gelen meb'uslarla yaptığım temaslar

Efendiler, şimdi, Ankara'ya gelen meb'us efendilerle temas ve müdavele-i efkâra başlayalım :

Meb'uslar, aynı günde veya günlerde müçtemian bulunamadılar. Münferiden veya küçük küçük gruplar halinde gelip gittiler. Bu zevatın veya heyetlerin kâffesine, ayrı ayrı hemen aynı esas noktaları.. günlerce tekrar ve yine tekrar etmek mecburiyeti hâsıl oldu.

Baylar, beni, gerçekten içten gelen parlak ve güven verici duygularla karşılamış olan sayın Ankara halkı ile daha yakından tanışmak ve onlarla görüşmek bir ödev olmuştu. Onun için, görüşmek üzere çağırdığımız milletvekillerinin gelişlerini beklediğimiz günlerde, toplanan sayın Ankaralılara, bir konferans vermiştim. *(belge : 220)*

Ankaralılar ile yakından tanışmak için verdiğim konferans

Bu konferansta temel olarak aldığım noktalar üzerinde kısaca konuşayım.

Wilson ilkeleri : Bu ilkelerin 14 maddesinden Türkiye'yi ilgilendirenler vardı. Aslına bakılırsa, yenilmiş ve Ateşkes Anlaşması imzalamış olan Osmanlı Devleti, bu ilkelerin gönül okşayıcı serap görünümüyle bir zaman oyalandı.

30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması maddeleri ve özellikle bu maddeler arasında yedincisi, beyni yakan ateşli bir ağı idi. Yalnız bu madde, yurdun geri kalan kısmını, düşmanların işgal ve yayılmasına hazır bir durumda bulundurmaya yeterdi.

İstanbul'da, birbiri ardınca gelen ve güçsüz kişilerle kurulan hükümetler şerefsiz, onursuz, aşağılık görünüşleriyle, suçsuz ve Tanrı'ya bel bağlamış ulusun simgesi tanındı; saygıdeğer bir durumda görülmemeye başlandı. Bu yüzden, dünyanın uygar devletleri, uygarlık gereğini unutacak kadar saygısız oldular. Öteden beri Türk ulusuna karşı, dünyanın dört bucağında yapılan en mantıksız propagandalar, her zamandan çok dinlenmeye değer görüldü.

Dokuz aydan beri başlayan ulusal uyanış ve çalışma, durumu ve görünümü değiştirdi; daha da çok değiştirecektir. Ulus, gerçekleşen birliği korur ve bağımsızlığı için özveriden çekinmezse başarı kesindir. Erzurum ve Sıvas kongrelerinde saptanan ilkeler, ulusun ulaşacağı amaçlar için temel olacaktır.

Ferit Paşa Hükümetini düşüren ulustur. Fakat Ali Rıza Paşa Hükümetini iş başına getirme sorumluluğu ulusun değildir. Ama, bu konuda uzlaşmış durumdayız.

Baylar, şimdi de Ankara'ya gelen milletvekilleriyle değinmeye ve görüşmeye başlayalım :

Ankara'ya gelen milletvekilleriyle yaptığım görüşmeler

Milletvekilleri, hepsi bir günde ya da çeşitli günlerde topluca bulunamadılar. Tek tek ya da küçük küçük topluluklar olarak gelip gittiler. Bu kişilerin ya da toplulukların hepsine ayrı ayrı hemen aynı temel noktaları günlerce ve birçok kez anlatmak zorunda kaldık.

Her şeyden evvel, kuvve-i maneviyenin, kuvve-i kalp ve vicdanın yüksek tutulması şarttır. Bunu bilirsiniz. Biz de bu noktayı tenmiye etmek üzere,

Evvelâ; dahilî ve haricî vaziyetin emniyet ve ferah verici mahiyetinde ve inkişafında bulunan noktalarını ve cihetlerini araştırarak izah ve ispata çalıştık.

Sonra; muayyen maksat etrafında şuurlu ve azimkârane ittihadın, sarsılmaz kuvvet olduğu hakikatini, yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir heyet-i içtimaiyenin, beka ve saadetinin, ancak emelde ve istihsal-i âmalde iştirak-i tam halinde bulunmasına mütevakkıf olduğunu izah ettik. «Vatanın halâsı, istiklâlin temini» hedefine müteveccih vahdet-i milliyemizin, esaslı, muntazam teşkilâtın vücuduna ve bu teşkilâtı hüsn-i sevk ve idareye muktedir dimağların, enerjilerin, bir dimağ ve bir enerji halinde müttehit ve mümteziç bir hale gelmesine vabeste olduğunu söyledik ve bu münasebetle, İstanbul'da, açılacak Meclis-i Meb'usanda, kuvvetli, mütesanit bir grup teşkili zaruretini meydana koyduk.

Millet, ancak devletlerin izmihlâl ve inkırazları hengâmelerinde tarihin kaydettiği, çok mühim ve hatarnak anları yaşıyordu. Böyle anlarda, talî ve mukadderatını bizzat kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin, akıbetleri meçhul ve felâket âlûttur.

Türk milleti, bu hakikati anlamağa başlamıştı. Bu idraki neticesiydi ki, ümid-i halâs vadeden, her samimî işarete şitaban olmakta idi. Ancak uzun asırların uyuşturucu idare ve terbiyesinin, bir heyet-i içtimaiyeyi, bir günde, bir senede azat edebileceğini tasavvur ve kabul etmek doğru değildir.

Bu sebeple, vâkıf-ı tabiat ve hakikat olanlar, elinden geldiği kadar, mensup olduğu milleti tenvir ve irşat ederek, onlara, halâs hedefine yürümekte delâleti, en büyük insanlık vazifesi bilmelidirler.

Türk milletinin en bariz arzu ve imanı : Kurtuluş

Türk milletinin, kalbinden, vicdanından sanih ve mülhem olan en esaslı, en bariz arzu ve iman malûm olmuştu : Kurtuluş..!

Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün afakında aksendaz olmakta idi. Milletten, başka istizahatta bulunmağa mahal yoktu. Artık, bu arzuyu, ifade etmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde, arzu-yi millî tebellür ettirilmiş ve ifade olunmuştu.

Bu kongreler esasatına sadık olduklarını beyan ettikleri için milletçe vekil intihap edilen zevat; her şeyden evvel, bu esasata merbut zevattan ve bu esasatı ilân eden cemiyete nisbetini gösterir unvanda bir grup yapacaktı : «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu». . İşte bu grup,

Her şeyden önce, içgücünün, yürek ve vicdan gücünün yüksek tutulması gerekir. Bunu bilirsiniz. Bir de bu gücü artırmak üzere :

İlkin, iç ve dış durumun güven ve rahatlık verici nitelikte gelişim gösteren noktalarını ve yönlerini araştırarak açıklamaya ve tanıtlamaya çalıştık.

Sonra, belirli bir amaçta bilinçli ve dayançlı olarak birleşmenin sarsılmaz bir güç olduğu gerçeğini, yorulmaksızın yineledik.

Bir toplumun yaşamasının ve mutluluğunun, ancak dilekte ve dileği gerçekleştirme yolunda tam birlik olmasına bağlı bulunduğunu açıkladık. Yurdun kurtarılması, bağımsızlığın sağlanması amacına yönelmiş olan ulusal birliğimizin, köklü ve düzenli örgütlerin varlığına ve bu örgütleri iyi yönetebilecek kafaların ve güçlerin, bir tek beyin, bir tek güç olarak birleşmiş ve kaynaşmış duruma gelmesine bağlı olduğunu söyledik ve bu arada, İstanbul'da açılacak Meclisi Mebusan'da güçlü ve dayanışık bir grup oluşturulması zorunluğunu ortaya koyduk.

Ulus, ancak devletlerin yıkılma ve çökme kargaşaları içinde bulunduğu zamanlarda tarihin yazdığı çok önemli ve korkunç günler yaşıyordu. Böyle günlerde talih ve alınyazısını kendi eline almak uyanıklığını gösteremeyen ulusların geleceği karanlık ve yıkım doludur.

Türk ulusu bu gerçeği anlamaya başlamıştı. Bu anlayış sonucuydu ki, kurtuluş umudu veren her içten çağrıya koşmakta idi. Ancak, uzun yüzyılların uyuşturucu yönetim ve eğitiminin etkisinden bir toplumun, bir günde, bir yılda kurtulabileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildir.

Böyle olduğu için, durumu ve gerçeği bilenler, elinden geldiği ölçüde kendi ulusunu uyarıp aydınlatarak kurtuluş yolunda ona kılavuzluk etmeyi en büyük insanlık ödevi bilmelidirler.

Türk ulusunun en belirgin istek ve inancı: Kurtuluş

Türk ulusunun yüreğinden, vicdanından kopup gelen en köklü, en belirgin istek ve inanç belli olmuştu : Kurtuluş!

Bu kurtuluş çığlığı Türk yurdunun bütün ufuklarında yankılanmaktaydı. Ulustan, başka bir açıklama istemenin yeri yoktu. Artık bu isteği dile getirmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sıvas kongrelerinde ulusal istek belirtilmiş ve dile getirilmişti.

Bu kongrelerin ilkelerine bağlı olduklarını söyledikleri için ulusça vekil seçilen kişiler; her şeyden önce, bu ilkelere bağlı kimselerden, bu ilkeleri yayan dernekle ilgisini gösterir ad ve sanda bir grup kuracaklardı : "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu". İşte

teşkilât-ı milliyeye ve dolayısiyle millete müsteniden hernerede olursa olsun, milletin mukaddes amalini cesaretle ifade ve müdafaa edecekti.

Misak-ı Millî hazırlanıyor

Efendiler, milletin âmal ve makasıdını da, kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. *Misak-ı Millî* unvanı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadiyle kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu esaslar, hakikaten toplu bir surette tahrir ve tespit olunmuştur.

Efendiler, her görüştüğümüz zat veyahut zevat, bizimle, fikir ve kanaatte müttehit kalarak ayrılmışlardı. Fakat, İstanbul Meclisinde, «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu» diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin?! Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü Efendiler; bu grubu teşkil etmeği, vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler, imansız idiler.. cebin idiler.. cahil idiler.

İmansız idiler; çünkü, âmal-i milliyenin ciddiyet ve kat'iyetine ve bu âmalin mesnedi olan teşkilât-ı milliyenin salâbetine inanmıyorlardı.

Cebin idiler; çünkü, teşkilât-ı milliyeye mensubiyeti dai-i mehalik görüyorlardı.

Cahil idiler; çünkü, yegâne istinatgâh-ı halâsın millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişaha tekâpu ederek, ecanibe hoş görünerek, mülâyim ve nazik davranarak, büyük gayelerin istihsal olunabileceği gafletini gösteriyorlardı.

Fikr-i millî ve teşkilât-ı milliyenin kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti istisgar edenler

Bundan başka, Efendiler; nankör ve hotperest idiler.. Fikr-i millî ve teşkilât-ı milliyenin, kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti istisgar ediyorlardı. Vücut bulmuş olan vaziyet ve varlığın sehlülistihsal olduğunu zan ve vehmetmekle çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı.

Erzurum'da, Sıvas'ta telâffuz olunmuş, tespit olunmuş bir unvanı aynen kabul etmek zül olmaz mıydı?! O unvandan daha manalı unvan mı yoktu?!

Evet, işittik Efendiler; varmış: «Fellâh-ı Vatan grubu*».

* Bililtizam şeddeli yazılmıştır.

bu grup, ulusal örgüte ve dolayısıyla ulusa dayanarak, her nerede olursa olsun, ulusun kutsal isteklerini korkmadan dile getirecek ve savunacaktı.

Misakı Milli hazırlanıyor

Baylar, ulusun istek ve ereklerinin de, kısa bir programa temel olacak biçimde topluca yazılması görüşüldü. **Misakı Milli**[1] adı verilen bu programın ilk karalamaları da, bir fikir vermek amacıyla, kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu ilkeler, gerçekten toplu olarak yazılmış ve saptanmıştır.

Baylar, her görüştüğümüz kişi ya da kişiler, bizimle düşünce ve görüş birliği içinde ayrılmışlardı. Ama, İstanbul Meclisinde "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu" diye bir grup kurulduğunu işitmedik. Niçin? Evet, niçin? Buna bugün yanıt isterim!

Çünkü baylar, bu grubu kurmayı vicdan borcu, ulus borcu bilmek durum ve yeteneğinde bulunan baylar inançsız idiler... korkak idiler... bilgisiz idiler.

İnançsız idiler; çünkü, ulusal isteklerin gerçekliğine ve kesinliğine ve bu isteklerin dayanağı olan ulusal örgütün sağlamlığına inanmıyorlardı.

Korkak idiler; çünkü ulusal örgütten olmayı tehlikeli görüyorlardı.

Bilgisiz idiler; çünkü tek kurtuluş dayanağının ulus olduğunu ve olacağını kavrayamıyorlardı. Padişaha dalkavukluk ederek, yabancılara hoş görünerek, yumuşak ve nazik davranarak, büyük ülkülerin gerçekleştirilebileceğine inanma bönlüğünü gösteriyorlardı.

Ulusal ülkünün ve ulusal örgütün kısa bir zamanda sağladığı şerefi ve varlığı küçümseyenler

Bundan başka, baylar, iyilik bilmez ve bencil idiler... Ulusal düşünce ve ulusal örgütün kısa bir zamanda sağladığı şerefi ve varlığı küçümsüyorlardı. Yaratılan durumun ve varlığın kolayca elde edilebileceği sanısına ve kuruntusuna kapılmakla çirkin büyüklenme duygularını doyurup kandırmak istiyorlardı...

Erzurum'da, Sıvas'ta söylenmiş ve saptanmış bir adı, olduğu gibi kabul etmek, küçüklük olmaz mıydı? O addan daha anlamlı ad mı yoktu?!

Evet, işittik baylar; varmış: "Fellâhı[2] Vatan Grubu".*

[1] Ulusal Ant.

[2] Aslı "felâh" olup Atatürk özel bir niyetle "fellâh" dediğine işaret ediyor. Felâh, "kurtuluş, esenlik" demektir. Fellâh ise "çiftçi, zenci, kıpti" anlamına gelir.

* Bililtizam (isteyerek) şeddeli yazılmıştır. [Atatürk'ün notu].

Efendiler, maziye ait safahat ve hadisatı; burada beyan edebileceğim çerçeve dahilinde, hakikate mutabık olarak tespit etmek azmindeyim. Bu sebeple, tam üzerinde bulunduğumuz noktaya ait bir hususu da, kemal-i samimiyetle ıttılaınıza tevdi edeceğim.

Ankara'da toplanmak

Ben, Meclis-i Meb'usanın, İstanbul'da duçar-ı tecavüz olacağına, dağılacağına kat'iyyen intizar ediyordum. Bu takdirde, tevessül olunacak tedbiri de takarrür ettirmiştim. Hazırlığımız ve tertibatımız da başlamıştı. Ankara'da toplanmak...

İşte bu vazifeyi yaparken, milletçe, suitefehhümatı mucip olmamak için tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm. Meclis-i Meb'usan riyasetine intihap olunmak.. Bundan maksat, dağıtılan meb'usları, Meclis-i Meb'usan reisi sıfat ve salâhiyetiyle, davet etmekti. Gerçi bu tedbir, ancak zevahiri muhafazada ve muvakkaten faydalı idi. Fakat, her halde buhranlı zamanlarda, faydası muvakkat olsa da, her türlü tedbirin alınmış olması zait addedilemez..

Hakikatte, İstanbul'a gitmeyecektim. Fakat bunu itiraf etmeksizin, zaman kazanacak ve muvakkaten gaybubette bulunuyormuşum gibi vaziyet ve muamele tanzim olunacak ve Meclis, reis vekilleri vasıtasiyle idare olunacaktı.

Bu tedbirin tatbikı, bittabi, Meclise giden, hakikat-i vaziyeti müdrik olması lâzımgelen arkadaşların himmet ve mesaisiyle olabilecekti.

Efendiler, bu hususu, icap eden zevata söyledim. Mütalea ve nokta-i nazarımı muvafık buldular. Bu yolda çalışacaklarını vait ve temin ederek İstanbul'a gittiler.

Fakat, pek müstesna, belki bir veya iki arkadaştan maadasının, bu fikri, telâffuz dahi etmediklerini öğrendim.

Bu meselede hâkim olan bir muhakeme ve mantık şu imiş... Bunca millet vekilleri içinde meclis reisi olacak liyakatte bir adam dahi yok mudur ki, hazır olmayan bir meb'usu gıyaben reis intihap edeceğiz.. Meclisi teşkil eden aza-yi kiramı bu kadar liyakatsiz göstermek enzar-ı ağyarda suitesiri mucip olmaz mı?

Diğer bir mantık da; Meclis riyasetine Kuvayı Milliye reisini intihap etmekle daha ilk günden, Meclis üzerine şüphe ve tecavüzü celbe vesile vermektir. Kâr-ı âkil olamaz.

Bu nevi muhakeme ve mantık yapanların, pek de uzak insanlar olmadığını görenler, ihtiyar-ı sükûtu tercih eylemişler..

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tedbirin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra, beni küçük bir müşkül ile karşılaştırmıştır. Bu ciheti de sırası gelince arzedeceğim.

* * *

Baylar, geçmişle ilgili evreleri ve olayları; burada anlatabileceğim çerçeve içinde, gerçeğe uygun olarak saptamak kararındayım. Bunun için, tam üzerinde bulunduğumuz noktayla ilgili bir konuyu da açık yürekle bilginize sunacağım.

Ankara'da toplanma düşüncesi

Ben, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını kesinlikle bekliyordum. Böyle bir durumda başvurulacak önlemi de kararlaştırmıştım. Hazırlık ve gerekli düzenlemeler de başlamıştı. Ankara'da toplanmak...

İşte bu görevi yaparken, ulusça yanlış anlaşılmaya yol açmamak için, önlem olarak da bir şey düşünmüştüm : Meclisi Mebusan Başkanlığına seçilmek. Amacım, dağıtılan milletvekillerini, Meclisi Mebusan Başkanı niteliği ve yetkisiyle çağırmaktı. Gerçi bu önlem, ancak görünüşü kurtarmak için ve geçici olarak işe yarardı. Ama, herhalde, bunalımlı zamanlarda, yararı geçici de olsa, her türlü önlemin alınmış olması gereksiz sayılamaz.

Gerçekte, İstanbul'a gitmeyecektim. Ama bunu açığa vurmaksızın, zaman kazanacak ve geçici olarak görev başında bulunmuyormuşum gibi, durum ve işlem düzenlenecek ve Meclis, başkan vekillerince yönetilecekti.

Bu önlemin uygulanması, elbette Meclise katılan ve işin aslını kavramış olması gereken arkadaşların yardımları ve çalışmalarıyla olabilecekti.

Baylar, bunu gereken kişilere söyledim. Düşüncemi ve görüşümü uygun buldular. Bu yolda çalışacaklarına söz ve güvence vererek İstanbul'a gittiler.

Ama, pek az, belki bir ya da iki arkadaştan başkasının, bu konunun sözünü bile etmediklerini öğrendim.

Bu sorunda üstün gelen düşünüş ve mantık şu imiş : Bunca milletvekilleri içinde Meclis Başkanı olacak yeterlikte bir adam bile yok mudur ki, gelmemiş olan bir milletvekilini kendi yokken başkan seçeceğiz... Meclisi oluşturan sayın üyeleri bu denli yetersiz göstermek, yabancılar üzerinde kötü etki yapmaz mı?

Bir başka mantık da şu : Meclis Başkanlığına Kuvayı Milliye Başkanını seçmek, daha ilk günden Meclis üzerine kuşku ve saldırı çekmeye yol açmıştır. Akıllı işi değildir.

Bu türlü düşünen ve mantık yürütenlerin bana pek de uzak kişiler olmadıklarını görenler, susmayı yeğ tutmuşlar.

Baylar, açıkça söylemeliyim ki bu önlemin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir güçlükle karşılaştırmıştır. Bunu da sırası gelince bilginize sunacağım.

* * *

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın işten uzaklaştırılması teklifi karşısında Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Meclis-i Meb'usan, 19 Kânunusani 1920 tarihinde açılmıştı. Takriben, bir ay sonra Harbiye Nazırının 21 Şubat 1920 tarihli bir telgrafını aldım. Aynen arzediyorum :

Tehiri mucib-i mes'uliyettir — Harbiye, 21/1/1920

Ankara'da K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

İngilizler hükûmete verdikleri bir notada, benim ile Cevat Paşa Hazretlerinin vazifeden çekilmekliğimizi talep ettiler. Kabinece şediden cevab-ı ret verildiyse de vaziyet, kabinenin kalmasını ve yalnız benim ile Cevat Paşa'nın çekilmemizi icap ettirdi. Harbiye Nezaretine Salih Paşa vekâlet edecektir. Kabineyi müşkül vaziyete sokacak bir harekette bulunulmamasını rica ederim. Aksi halde vaziyet, tasavvur buyurduğunuzdan daha vahim olur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgraf 22 Kânunusanide vâsıl olmuştu. Derhal telgraf başında saat 11.30 evvelde bu telgrafı yazdım :

22/1/1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

1 — Verilen notayı aynen lûtfeder misiniz?

2 — Teklif-i vakii is'afta istical buyurmayınız. Notayı badelmütalea mütaleatımızı arzedeecğim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa'nın, imzasını gizleyerek verdiği cevap şu idi :

Gayet müstaceldir — Kadıköy, 22/1/1920

Ankara'da K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

Notanın muhtasaran sureti berveçhizirdir :

1 — Suret-i mahsusada müntehap zabitanın Kuva-yi Milliye Erkânıharbiyesine izamı.

2 — 14 üncü Kolordudan terhis ve tefrik suretiyle Kuva-yi Milliyeye efrat izamı.

3 — Top kaması ve sair edevat kaçırılması.

4 — Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun iadesini tavik eylemek.

5 — Afyon Karahisar'ından Alaşehir'e alay nakletmek.

6 — Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakletmek.

7 — Bu ahvalde Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye reisinin şahsan methaldar oldukları tebeyyün etmiş. Kırk sekiz saat zarfında bu iki şahsın vazifelerinden uzaklaştırılması.

Dikkat buyuruluyor ki, Aydın cephesi meselesi bu notada mevzuubahs bile değildir. Bu notaya cevaben bir, iki, üçüncü maddeler yalandır. Dördüncü mesele

Baylar, Meclisi Mebusan 12 Ocak 1920 günü açılmıştı. Aşağı yukarı on gün sonra, Harbiye Nazırının 21 Ocak 1920 günlü bir telini aldım. Olduğu gibi bilginize sunuyorum :

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın işten uzaklaştırılması önerisi karşısında Ali Rıza Paşa Hükümeti

Geciktirilmesi sorumluluğu gerektirir. Harbiye, 21.1.1920

Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

İngilizler, hükümete verdikleri bir notada, benimle Cevat Paşa Hazretleri'nin görevden çekilmemizi istediler. Hükümetçe, olmaz diye şiddetle bir karşılık verildiyse de durum hükümetin kalmasını ve yalnız benimle Cevat Paşa'nın çekilmemizi gerektirdi. Harbiye Nazırlığına Salih Paşa vekillik edecektir. Hükümeti güç duruma sokacak bir davranışta bulunulmamasını rica ederim. Yoksa durum düşündüğümüzden daha ağır olur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu tel, 22 Ocakta elimize gelmişti. Hemen telgraf başında, öğleden önce saat 11.30'da şu teli yazdım :

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

1 — Verilen notayı, olduğu gibi gönderir misiniz?

2 — Yapılan öneriyi yerine getirmekte tezcanlılık göstermeyiniz. Notayı inceledikten sonra görüşlerimizi bildireceğim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa'nın imzasını gizleyerek verdiği yanıt şuydu :

Çok ivedidir. Kadıköy, 22.1.1920

Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

Notanın kısaltılmış örneği aşağıdadır :

1 — Özel olarak seçilen subayların Kuvayı Milliye kurmaylıklarına gönderilmeleri.

2 — On Dördüncü Kolordudan bir kısım erleri ayırıp terhis ederek Kuvayı Milliye'ye yollamak.

3 — Top kaması ve başka takımların kaçırılması.

4 — Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun geri gönderilmesini geciktirmek.

5 — Afyonkarahisar'dan Alaşehir'e alay göndermek.

6 — Bursa'dan Bandırma'ya bir alay göndermek.

7 — Bu işlerde Harbiye Nazırı ile Genelkurmay Başkanının etkisi bulunduğu anlaşılmıştır. Kırk sekiz saat içinde bu iki kişinin görevlerinden uzaklaştırılması.

Dikkat buyurulursa Aydın Cephesi sorunu bu notada söz konusu bile değildir. Bu noktaya yanıt olarak : "Bir, iki, üçüncü maddeler yalandır. Dördüncü

benim zamanımda değildir. Ben müracaatleri üzerine iade ettim. Beşinci meselede, fırka kumandanını tebdil ettim. Altıncı mesele, Ahmet Anzavur meselesi de asayişe taallûk eder. Bu bapta muhaberelerimiz vardır. Şimdi de dosyalar tetkik olunursa anlaşılır denildi. Kabul etmediler. Anın üzerine üç şık mevzuubahs oldu : Notaya birinci cevaptan sonra cevap vermemek ve ahkâmına kulak asmamak, kabine kâmilen istifa etmek. Benim istifam. Birinci madde halinde, burada bir iskandal zuhurundan korkuldu. İkinci madde halinde, zaten istedikleri zuhura ve Ferit Paşa, kabineye gelmiş olacağı mülâhaza olundu. Binaenaleyh, benim istifam ile nezaretin vekâletle idaresi tercih edildi. Herhalde kararınızın evvelâ bana tebliğini rica ve sizlere hürmetlerimi ilâ eylerim Efendim. (Ferik Cemal)

Seryaver
Salih

Cemal Paşa, bu notada, Aydın cephesinin mevzuubahs olmadığını işaret etmekle bilmem ne murat ediyor? Şüphe yok ki, mevzuubahs olan Aydın cephesidir, ona muavenettir ve Kuva-yi Milliyedir. Yalnız, Cemal Paşa, bu imasiyle müsebbibin Heyet-i Temsiliye olduğunu anlatmak sevdasındadır.

Cemal Paşa'ya, bu telgrafına cevaben yazdığım telgrafla, şu emri verdim :

22 Şubat 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Vazifeden çekilmek suretiyle İngilizlerin talebine iktifa etmeniz, öyle vahim bir vaziyet husule getirir ki, sizin aksi halde tasavvur buyurduğunuz vahamete faiktir. Bundan maada, Heyet-i Temsiliyenin bir murahhası olan zât-ı devletlerinin, Heyet-i Temsiliyenin haberi olmaksızın ve hatta anın mütaleasına rağmen çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin, sizi cebren vazifeden ayırmaları ihtimali bile bizim hesabımızdadır. Ve tedabir-i seria alınmıştır. Binaenaleyh, evvela notayı aynen bildiriniz, sonra ahvalden malûmat vererek karara intizar ve kemal-i metanetle mevkiinizi muhafaza buyurmanız kat'iyyen matlubumuzdur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa'ya da şu telgrafı yazdım :

Ankara, 22/1/1920

Zât-ı Sami-i Sadaretpenahiye

İngilizlerin, Harbiye Nazırının ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisinin tebdilini talep etmeleri, devletin istiklâl-i siyasisine kat'î bir tecavüzdür. Bu tecavüz, bir müddettenberi memalikimizin taksimi ve mevcudiyet-i siyasiyemizin imhası yolunda cihan efkâr-ı umumiyesinde deveran eden münakaşatın, bir karar-ı kat'iye iktiran etmiş olması neticesi midir? Yoksa, mevcudiyet-i siyasiyemizi imha yolunda

iş benim zamanımda değildir. Ben, başvurmaları üzerine geri gönderdim. Beşinci işte tümen komutanını değiştirdim. Altıncı sorun yani Ahmet Anzavur sorunu da güvenlikle ilgilidir. Bu konuda yazışmalarımız vardır. Şimdi de dosyalar incelenirse anlaşılır." denildi. Kabul etmediler. Bunun üzerine üç yol söz konusu oldu : Notaya birinci yanıttan sonra yanıt vermemek ve içindekilere kulak asmamak. Hükümetin toptan çekilmesi. Benim çekilmem. Birinci yol tutulacak olursa, burada bir rezalet çıkmasından korkuldu. İkinci yol tutulursa, onların istediklerinin olacağı ve Ferit Paşa'nın işbaşına geleceği düşünüldü. Bu duruma göre, benim çekilmem ve Nazırlığın vekillikle yönetilmesi yeğlendi. Her halde kararınızın önce bana bildirilmesini rica eder ve sizlere üstün saygılarımı iletirim efendim (**Ferik**[1] **Cemal**).

Başyaver
Salih

Cemal Paşa bu notada, Aydın Cephesinin söz konusu edilmediğine işaret etmekle bilmem ne demek istiyor?

Kuşku yok ki söz konusu olan Aydın Cephesidir, ona yardım işidir ve Kuvayı Milliye'dir. Yalnız, Cemal Paşa bu dokundurmasıyla, işleri bu duruma sokanın Heyeti Temsiliye olduğunu anlatmak istemektedir.

Cemal Paşa'ya, bu teline yanıt olarak yazdığım telle, şu buyruğu verdim :

22.1.1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Görevden çekilerek İngilizlerin isteğine uymanız öyle ağır bir durum yaratır ki, sizin çekilmemekle ortaya çıkacağını düşündüğünüz durumdan daha ağır olur. Bundan başka Heyeti Temsiliye'nin bir delegesi olan sizin, Heyeti Temsiliye'nin haberi olmaksızın ve dahası, onun görüşüne karşın çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin sizi zor kullanarak, görevden ayırabileceklerini bile biz hesaba kattık ve tez elden önlemler aldık. Şu duruma göre, önce notayı, olduğu gibi bildirmenizi; sonra olup bitenlerden bilgi vererek kararımızı beklemenizi ve sarsılmaksızın görevinizde kalmanızı kesin olarak istiyoruz.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa'ya da şu teli yazdım :

Ankara, 22.1.1920

Yüce Sadrazam Hazretleri'ne

İngilizlerin, Harbiye Nazırının ve Genelkurmay Başkanının değiştirilmesini istemeleri, devletin siyasal bağımsızlığına kesin bir saldırıdır. Bu saldırı, bir süreden beri ülkemizin bölüşülmesi ve siyasal varlığımızın ortadan kaldırılması yolunda dünya kamuoyunda sürüp giden tartışmaların kesin bir karara bağlanmış olması sonucu mudur; yoksa siyasal varlığımızı ortadan kaldırma yolunda

[1] korgeneral.

vukubulacak teşebbüsatın ne netice vereceğini keşif için yapılmış bir teşebbüs müdür? Yoksa, İtilâf Devletlerinin alıştıkları veçhile, yekdiğerinin muvafakat ve kararını almağa lüzum görmeksizin, münferiden ika-ı nüfuz yolunda herhangi bir hareket midir? Bunları tefrik edebilecek malûmata malik değiliz ve malik olamayız. Kezalik Yunanlıların Salihli cephesinde başlayan taarruzlarının bu teşebbüsat ile derece-i münasebetini de tayin edemeyiz. Fakat, istiklâl-i siyasimize vukubulan bu kast-ı sarihi, devletçe kabul ve milletçe sükût edersek, mevcudiyet-i siyasiyemiz aleyhinde en bedbin mukarrerat ve icraata kendi tarafımızdan yol vermiş olacağımıza şüphemiz yoktur. Binaenaleyh, İngilizlerin İstanbul'da muhtemel tecavüzleri ne şekil ve ne dereceye varacak olursa olsun, dahil ve hariç nazarında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine müstenit bilinen hükûmetin, bu teklifi şiddetle ret ve nazır ile reisi behemehal muhafaza etmesi kat'iyyen matlubumuzdur. Bunun haricinde bir hareket-i mutavaatkârane, yalnız milletin istiklâline ve mevcudiyetine münafi olmaz, fakat hükûmeti millete karşı vermiş olduğu taahhütten inhiraf etmiş ve istiklâl uğrundaki mücahedat-ı milliyemizi tavik ve tas'ip etmiş vaziyetine koyar. Binaenaleyh hükûmet kabul etse dahi, biz, hükûmetin Heyetimize karşı taahhüdatını ifa etmemekle, milletten aldığı kuvvetini tamamen zayi etmiş olduğunu ve muhill-i istiklâl tavır ve hareketinden dolayı hükûmeti mes'ul addettiğimizi ilân etmek mecburiyetinde kalırız. Hükûmetin mukavemeti halinde, İngilizler Harbiye Nazırını cebren kaldırmak ve bütün hükûmeti ıskat etmek cihetine bile teşebbüs etseler, vaziyet gerek hariç ve gerek dahile karşı, anların emriyle nazırı feda etmek şıkkından daha müsaittir. Vaziyetin safahatı hakkında bir iki saate kadar cevab-ı fahimanelerini istirham ederiz. İstanbul ile muhabere, İngilizler tarafından menolunursa istiklâl-i millî uğrunda mücahede-i milliye ve diniye ilân etmek yolunda ilerleyeceğiz!

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Aynı günde Cemal Paşa'ya, bu telgrafı yazdım :

Zata mahsus ve fevkalâde müstaceldir. 22 Kânunusani 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

İngilizlerin emri neticesi olarak Harbiye Nezaretini terk buyurdukları anlaşılıyor. Devlet ve milletimizin istiklâlini muhil olan bu çekilmek keyfiyetini, herçibadâbat kabul etmemek sizin ve bizim vazifemiz iktızasındandır. Biz vazifemizi sonuna kadar ifa etmek için her türlü tedabiri alıyoruz. Sizi de, makamınıza oturup nezaretinizi ifa etmek suretiyle vazifenizin ifasına davet ederiz. Eğer şahsî veya içtihadî herhangi bir sebeple durmak istemiyorsanız İngilizlerin notası üzerine değil, müstakil bir milletin nazırına caiz olan şekilde infisal eylersiniz. Meseleyi; şahsî bir nokta-i nazardan değil, bu müdahale, vatanımız için hatıra gelebilecek ağır felâketlerin mukaddimesi olabilir nokta-i nazarından, muhakeme etmenizi rica ederiz. Nezaretten bu suretle çekilmeniz, İngilizlerin müdahalesini ve istiklâl-i milletin ihlâlini teshil edecektir. Eğer vazife başına gelmemekte ısrar ederseniz, İngilizlerin istiklâl-i milleti ihlâl ettiğini ilân ederken, Harbiye Nazırının da vazife-i vataniyesini ifa etmemekten mes'ul olduğunu ağır bir surette ilâve eylemek mecburiyetindeyiz. Nota mealini bir gün sonra bildirmeniz ve el'an Heyetimizle temasa gelemeyecek surette uzaklaşmanız vaziyeti ağırlaştırmaktadır. Cevap vermenizi talep ve rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

yapılacak girişimlerin ne sonuç vereceğini anlamak için yapılmış bir deneme midir? Ya da, İtilâf Devletlerinin alıştıkları gibi, birbirlerinin izin ve kararını gereklik görmeksizin, bir başına erkini yürütme yolunda herhangi bir davranış mıdır? Bunları ayırt edebilmek için elimizde bilgi yok; böyle bir bilgiyi edinemeyiz de. Gene Yunanlıların Salihli Cephesinde başlayan saldırılarının bu girişimlerle ne ölçüde ilgisi olduğunu da kestiremeyiz. Fakat, siyasal bağımsızlığımıza yöneltilen bu açık saldırıyı devletçe kabul eder, ulusça da susarsak siyasal varlığımıza karşı en kötü kararlara ve işlere kendimiz yol vermiş olacağımıza kuşkumuz yoktur. Öyle ise, İngilizlerin İstanbul'da yapabilecekleri saldırılar ne biçim ve ölçüde olursa olsun, içtekiler ve dıştakilerce Müdafaai Hukuk Cemiyetine dayandığı bilinen hükümetin, bu öneriyi kabul etmeyeceğini sert bir dille bildirmesi ve Harbiye Nazırı ile Genelkurmay Başkanını ne yapıp yapıp yerinde tutması kesin isteğimizdir. Bunun dışında uysalca bir davranış, yalnız ulusun bağımsızlığına ve varlığına aykırı olmaz; hükümeti de, ulusa karşı vermiş olduğu sözden dönmüş ve bağımsızlık uğrundaki ulusal savaşlarımızı geciktirmiş ve güçleştirmiş duruma sokar. Bunun için, hükümet kabul etse bile biz; hükümetin, Kurulumuza karşı olan yüklenmesinden sapmakla, ulustan aldığı gücü büsbütün yitirmiş olduğunu; bağımsızlığı zedeleyici tutum ve davranışından dolayı hükümeti sorumlu saydığımızı duyurmak zorunda kalırız. Hükümetin direnmesi üzerine İngilizler Harbiye Nazırını zor kullanarak görevinden atmak ve bütün hükümeti düşürmek yoluna bile gitseler, bu durum gerek dışa gerek içe karşı, onların buyruğuyla nazırı gözden çıkarmak durumundan daha elverişlidir. Durumun gelişme evreleri üzerine bir iki saata değin bilgi vermenizi yüce katınızdan rica ederiz. İstanbul ile haberleşmeyi İngilizler yasak ederlerse, bağımsızlığımız uğruna ulusal ve dinsel savaş ilan etme yolunda ilerleyeceğiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

O gün Cemal Paşa'ya da şu teli yazdım :

Kişiye özel ve çok ivedidir. 22 Ocak 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

İngilizlerin buyruğu üzerine Harbiye Nazırlığını bıraktığınız anlaşılıyor. Devletimizin ve ulusumuzun bağımsızlığını bozan bu çekilmeyi, ne olursa olsun, kabul etmemek sizin ve bizim ödevimiz gereğidir. Biz ödevimizi sonuna değin yapmak için her türlü önlemi alıyoruz. Sizi de, yerinize oturup nazırlığınızı sürdürerek görevinizi yapmaya çağırıyoruz. Eğer kişisel ya da inançsal herhangi bir nedenle görevde kalmak istemiyorsanız, İngilizlerin notası üzerine değil, bağımsız bir ulusun nazırına yaraşır biçimde ayrılırsınız. Sorunu, kişisel bir açıdan değil; bu karışmanın, yurdumuz için akla gelebilecek ağır yıkımların başlangıcı olabileceği açısından incelemenizi rica ederiz. Nazırlıktan böyle çekilmeniz, İngilizlerin karışmalarını ve bağımsızlığımızın zedelenmesini kolaylaştıracaktır. Eğer görev başına gelmemekte direnirseniz, İngilizlerin ulusal bağımsızlığımızı bozduğunu ilan ederken Harbiye Nazırının da yurt ödevini yapmamaktan sorumlu olduğunu ağır bir dille eklemek zorundayız. Notada yazılanları, bir gün sonra bildirmeniz ve şimdiye dek Kurulumuzla ilişki kuramayacak biçimde yerinizden uzaklaşmanız, durumu ağırlaştırmaktadır. Yanıt vermenizi diler ve rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Sadrazam ile telgraf başında şu muhabereler cereyan etti :

Babıâli, 22 Kânunusani 1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın kabineden çekilmesi ve Erkânıharbiye Reisi Cevat Paşa'nın tebdili, yalnız İngilizler tarafından talep olunmamıştır. İngiltere, İtalya ve Fransa mümessilleri, Babıâliye müşterek bir ültimatom vererek esbab-ı mucibe serdiyle kırk sekiz saat zarfında şu matlabın husulünü istemişlerdir. Bu ağır teklif karşısında, kabinece biletraf müdavele-i efkârdan sonra umumen çekilmeğe karar verildi ve Meclis-i Meb'usan müteşekkil bulunaydı kabinece başka gûna hareket edilmek mümkün idi. Tekliflerini geri aldırmak üzere, düvel-i selâse mümesilleri nezdinde serdettikleri esbab-ı mucibenin reddiyle, teşebbüsat-ı lâzimede bulunuldu. Mümessiller tekliflerinde ısrar ettiler. Kabinenin istifası tahakkuk etmişken Meclis-i Meb'usanın henüz müzakerata başlayamadığı bir zamanda kabinenin çekilmesi menafi-i âliye-i vatana mugayir olacağını, Cemal Paşa bizzat irat ederek ve böyle bir buhranlı zamanda kabinenin istifası, İstanbul'u Anadolu'dan ayırmağa kadar varıp gayet vahim netayiç tevlit eyleyeceğini ileri sürerek, kendi istifasiyle meselenin hallolunmasını tercih etmiştir. Meselenin safahatı bundan ibarettir. Meclis-i Meb'usanın, nihayet bir iki güne kadar nisab-ı ekseriyeti haiz olarak içtimaı muhakkak olduğundan hükûmet, her nevi hususatı meclisin piş-i nazarına vazedecektir. Tarafınızdan bu bapta hiçbir gûna teşebbüsat vukubulmaması lâzımdır. Çünkü söz sahibi Meclis-i Meb'usandır. Vükelâ vahamet-i vaziyeti tamamen müdrik ve ef'al ü harekâtının selâmetine kani olduğundan ehvenişeri ihtiyar etmiştir. Müdahalâta nihayet verileceği Cumartesi sabahına kadar bildirilmediği halde kabinenin mevki-i iktidardan çekileceği ve bundan tevellüt edecek hadisatın mes'uliyeti kendisine ait olmayacağı beyan olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, Sadrazam Paşa, kendilerini tahkir edene değil, bize dehşetli ültimatom veriyor.

Kongre, 22/1/1920

Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Telgrafname-i fahimaneleri üzerine Heyet-i Temsiliyece bir karar ittihaz edilmek için evvelemirde ültimatom suretinin aynen bildirilmesine ihtiyac-ı kat'î vardır. Bunun lûtfen tebliğini arz ve rica ederim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Erenköy, 22/23, 1/1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine

C : Badelmüzakere bildirilecektir.

Sadrazam
Ali Rıza

Sadrazam ile telgraf başında şu yazışmalar oldu :

Babıâli, 22 Ocak 1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi'ne

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın hükümetten çekilmesi ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın değiştirilmesi, yalnız İngilizlerce istenmemiştir. İngiltere, İtalya ve Fransa temsilcileri, hükümete ortak bir ültimatom vererek ve gerekçe bildirerek kırk sekiz saat içinde bu isteğin yerine getirilmesini dilemişlerdir. Bu ağır öneri karşısında, hükümetçe durum enine boyuna görüşüldükten sonra toptan çekilmeye karar verildi. Meclisi Mebusan toplanmış bulunsaydı hükümetçe başka türlü davranılabilirdi. Önerilerini geri aldırtmak için, üç devlet temsilcileri katında, ileri sürdükleri gerekçe çürütülerek, gerekli girişimde bulunuldu. Temsilciler önerilerini üstelediler. Hükümetin çekilmesi kesinleşmişken Cemal Paşa, Meclisi Mebusan'ın daha görüşmelere başlayamadığı bir zamanda hükümetin çekilmesinin yurdun yüksek yararına aykırı olacağını, söyleyerek ve böyle bunalımlı bir zamanda hükümetin çekilmesinin, İstanbul'u Anadolu'dan ayırmaya dek varıp çok ağır sonuçlar doğuracağını ileri sürerek, kendisinin çekilmesiyle sorunun çözüme bağlanmasını yeğledi. İşin evreleri bunlardır. Meclisi Mebusan'ın en çok bir iki güne dek çoğunluğu sağlayarak toplanması kesin olarak beklendiğinden, hükümet her türlü sorunları Meclisin gözleri önüne serecektir. Sizin bu konuda hiçbir girişimde bulunmamanız gerekir. Çünkü, söz Meclisi Mebusan'ındır. Hükümet üyeleri durumun ağırlığını iyice anladıklarından, işlerinin ve davranışlarının doğruluğuna inandıklarından, en elverişli kötü durumu seçmişlerdir. Karışmalara son verileceği, cumartesi sabahına değin bildirilmezse hükümetin çekileceği ve bundan doğacak olayların sorumluluğunun kendisinin olmayacağı bildirilir.

Sadrazam
Ali Rıza

Baylar, Sadrazam Paşa, kendilerini aşağılayana değil de bize korkunç bir ültimatom veriyor.

Kongre, 22.1.1920

Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Yüksek telyazıları üzerine Heyeti Temsiliye'ce bir karar almak için, her şeyden önce ültimatom örneğinin olduğu gibi bilinmesine kesin gereksinme vardır. Bunu bildirmek iyiliğinde bulunulmasını rica ederim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Erenköy, 22/23.1.1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi'ne

Y : Görüşüldükten sonra bildirilecektir.

Sadrazam
Ali Rıza

Burada, söylemeliyim ki, hükûmet, bu nota suretini aynen bize vermek istememiş ve vermemiştir.

Sadrazama verdiğim cevap budur :

22/1/1920

Zât-ı Sami-i Sadaretpenahiye

Ültimatom suretini gördükten sonra karar-ı kat'iyi arzedeceğiz. Arcak vaziyetin mütalea edildiği esaslarda, hükûmetle aramızda müşahede farkı vardır ki, evvelâ onu bertaraf etmek isteriz. Hükûmet bizim maruzatımızı kendi icraatına müdahale şeklinde telâkki etmiş, yani vak'a-i hariciyeyi bir tarafa bırakarak, bir mesele-i dahiliye önünde bulunduğunu zannetmiştir. Vak'ayı, muhnasıran, ecnebilerin bir nazırı tebdil edebilmesi nokta-i nazarından düşünmek lâzımdır. Kezalik istidlâl olunduğu veçhile Harbiye Nazırının şahsı dahi mevzuubahs değildir. Aynı vaziyette diğer bir nazır ve herhangi bir zat olsa, vak'a, aynı suretle muhakeme edilecekti. Diğer taraftan nazırın tebdilini emreden kuvvetin, Meclis-i Meb'usanın in'ikadına ve hükûmetin izahatından sonra Meclis-i Meb'usanın bir karar ittihaz etmesine müsaade edip etmeyeceği de şu anda meçhuldür. Meclis-i Meb'usan, söz sahibi olmazdan evvel vukubulacak emrivakilere hazırlanmak icap ettiği için hükûmet-i seniyenin kararını anlamak istiyoruz. Meclis-i Meb'usan söz sahibi olmazdan evvel emrivakiler tevali eder ve mesele-i hariciyenin mahiyetine muvafık tedabir almak teahhur ederse, bundan mütevellit mes'uliyetin de Heyetimize raci olamayacağı teslim buyurulur. Meclis-i Meb'usan filhakika toplanır ve ifa-yı vazifeye başlarsa, hükûmete hiçbir şey için müracaat etmeyeceğimiz tabiîdir. Notayı yalnız İngilizlerin değil, Düvel-i İtilâfiyenin müştereken tebliğ etmesi, mesele-i hariciyenin ehemmiyetini ihata için ayrı bir sebeptir.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Cemal Paşa, son telgrafımıza, 23/24 Kânunusanide verdiği cevapta, çekilmesinin zaruretinden ve Meclis-i Millinin tarz-ı hareketine intizar lüzumundan bahsediyordu *(Ves. 221)*.

Efendiler, aynı günün zevalinde Ankara, Erzurum, Sıvas, Diyarbekir, Bandırma, Balıkesir, Konya, Edirne, İstanbul ve Bursa'da bulunan kumandanlara vaziyet ve nokta-ı nazarımız bildirilerek nazar-ı dikkatleri celp ve mütalealları istifsar olundu *(Ves. 222)*.

İstanbul'daki Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Kemalettin Sami Bey'e de (Berlin Sefiri Kemalettin Sami Paşa'dır), ayrıca şu emri verdim :

22 Kânunusani 1920

Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanlığına

Hemen Rauf Bey'i bularak vaziyeti beraber ve emniyet dahilinde takip etmenizi rica ederiz. İngilizlerin talebini is'af etmek kat'iyyen gayricaizdir. Buraca o noktai nazardan tedabir-i seriaya tevessül edildi. İstanbul'daki telgraf muhaberatını taht-ı temine almanız lâzımdır *(Ves. 223)*.

Mustafa Kemal

Burada söylemeliyim ki, hükümet bu nota örneğini, olduğu gibi bize vermek istememiş ve vermemiştir.

Sadrazama verdiğim yanıt şudur :

22.1.1920

Yüce Sadrazamlık Katına

Ültimatom örneğini gördükten sonra kesin kararı sunacağız. Ancak, durum incelenirken dayanılan ilkelerde, hükümetle aramızda görüş ayrılığı vardır ki, ilkin onu ortadan kaldırmak isteriz. Hükümet bizim dileklerimizi kendi işlerine karışma saymış; yani, dış olayı bir yana bırakarak bir iç sorun önünde bulunduğunu sanmıştır. Olayı, yalnızca yabancıların bir nazırı değiştirebilmesi bakımından düşünmek gerekir. Şu da var ki, sanıldığı gibi Harbiye Nazırının kendi kişiliği de söz konusu değildir. Bu durumda başka bir nazır ya da herhangi bir kişi olsaydı olay, gene böyle yorumlanacaktı. Öte yandan, Nazırın değiştirilmesini buyuran kuyvetin Meclisi Mebusan'ın toplanmasına ve hükümetin açıklanmasından sonra Meclisin bir karar almasına izin verip vermeyeceği de şu anda belli değildir. Meclisi Mebusan söz sahibi olmadan önce ortaya çıkacak olupbittilere hazırlanmak gerektiği için, yüce hükümetin kararını anlamak istiyoruz. Meclisi Mebusan söz sahibi olmadan önce, olupbittiler birbirini kovalar ve dış olayların niteliğine uygun önlem almakta gecikilirse, bundan doğacak sorumluluğun da Kurulumuza düşmeyeceğini kabul buyurursunuz. Meclisi Mebusan gerçekten toplanır ve çalışmaya başlarsa, hükümete hiçbir şey için başvurmayacağımıza kuşku yoktur. Notayı yalnız İngilizlerin değil, İtilâf Devletlerinin ortak olarak vermeleri sorunun önemini kavramak için ayrı bir nedendir.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Cemal Paşa, son telimize 23/24 Ocakta verdiği yanıtta, çekilmesinin zorunluğundan ve Meclisi Milli'nin nasıl davranacağını beklemek gerektiğinden söz ediyordu. *(belge : 221)*

Baylar, o günün öğlesinde, Ankara, Erzurum, Sıvas, Diyarbakır, Bandırma, Balıkesir, Konya, Edirne, İstanbul ve Bursa'da bulunan komutanlara durum ve görüşümüz bildirilerek dikkatleri çekildi ve düşünceleri soruldu. *(belge : 222)*

İstanbul'daki Onuncu Kafkas Tümeni Komutanı Kemalettin Sami Bey'e de (Berlin Elçisi Kemalettin Sami Paşa'dır), ayrıca şu buyruğu verdim :

22 Ocak 1920

Onuncu Kafkas Tümeni Komutanlığına

Hemen Rauf Bey'i bularak durumu birlikte ve güvenlik içinde izlemenizi rica ederiz. İngilizlerin isteğini yerine getirmek kesinlikle doğru değildir. Buraca o bakımdan tezlikle önlem alınıyor. İstanbul'daki telgraf haberleşmelerini güven altına almanız gerekir. *(belge : 223)*

Mustafa Kemal

Efendiler, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Cami Bey ve umum meb'uslara da Kafkas Fırkası Kumandanı Kemal ve Mevki-i Müstahkem Kumandanı Şevket ve Harbiye Nezaret Seryavari Salih Beyler vasıtalariyle de şifre olarak şu tebliğde bulundum :

22 Kânunusani 1920

İngilizler, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın vazifeden çekilmesini talep etmişlerdir. Bu teşebbüs, devletin istiklâli aleyhinde kat'î bir harekettir. Binaenaleyh, bu teşebbüs aleyhine milletin icra edeceği harekât, muhafaza-i istiklâl için yapılacak mücahedat cümlesindendir. İlk devre-i mücahedatta, vazife milletin meb'uslarınındır. Meb'uslar, kabine azasının mevcudiyetine müdahale ve ika-ı tesir suretiyle devletin istiklâl-i siyasisi aleyhine, İngilizlerin vukubulan tecavüzlerini, dahil ve harice karşı kat'iyyen ve serian reddeylemek mecburiyetindedir. Bunun tarz-ı icrasını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat icraatta şu notkaları behemehal temin etmek icap eder :

Evvelâ; Meclisin feshi hakkında bir iradenin mecliste bağteten okunması ihtimaline maruz kalmamalıdır. Eğer bu ihtimal kat'iyyen gayrivarit olmazsa, meb'uslar teşebbüslerini hususî içtima halinde de yaparlarsa kâfidir. Saniyen; devletin istiklal-i siyasisi aleyhine kat'î bir hareket vukubulduğunu Sulh Konferansına ve Avrupa milletlerine ve âlem-i İslâma ve dahil-i memalike ilân etmek lâzımdır. İngilizlerin tecavüzü geri alınmadığı takdirde, Meclisin vazifesi, Anadolu'ya geçmek ve irade-i milliyeyi deruhde etmektir. Bu icraat, bütün milletin kuvvetlerini cemetmiş olan Kuva-yi Milliye tarafından her vasıta ile teyit olunacaktır. Şimdiden tedabir-i lâzime ittihaz olunmuştur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bu tebliğ sureti aynen umum kumandanlara bildirildi.

Efendiler, ayrıca, Rauf Beye de 23 Kânunusani 1920 de, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı vasıtasiyle yazdığım şifrede, «Harbiye Nazırının infisali bir emrivaki olmakla beraber, meselenin ehemmiyeti bakidir» dedim. Düvel-i İtilâfiye mümessilleri, hükûmetimizi istedikleri gibi terkip etmek yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclisin itimat edeceği bir hükûmete de aynı suretle muamele etmelerine misal hazırlanmış oluyordu. Hükûmetin, milleti ve matbuatı haberdar etmeyerek, bir kabine meselesi yapmayarak mutavaat göstermesi istiklâl-i milleti muhildi. Hâdiseyi kapatmayarak, Meclis-i Meb'usanda, hükûmeti, istiklâl-i milleti muhafaza edemediğinden alenen ıskat etmek lâzım idi. İşte, bütün bunları Rauf Bey'e yazdım *(Ves. 224)*.

Aynı tarihte, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandaniyle Rauf Bey'e müştereken şu direktifi vermiştim :

Hükûmet mukavemet ederek ; Sulh Konferansını; Kuva-yi Milliyeden dolayı Türk hükûmetini ıskata karar verdiğini, bütün cihana karşı ilâna mecbur etmek lâzımdır. Kabinenin, eslâfı gibi, istiklâl-i milliden sükûnetle fedakârlık etmesi,

Baylar, Rauf Bey'e, Bekir Sami Bey'e, Câmi Bey'e ve bütün milletvekillerine de Kafkas Tümeni Komutanı Kemal, Müstahkem Mevki Komutanı Şevket ve Harbiye Nazırlığı Başyaveri Salih beyler aracılığıyla ve şifreyle şu bildirimi yaptım :

22 Ocak 1920

İngilizler, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevden çekilmelerini istemişlerdir. Bu, devletin bağımsızlığını ortadan kaldırmaya yönelmiş sert bir girişimdir. Onun için, bu girişime karşı ulusun göstereceği tepki, bağımsızlığı korumak için yapılan bir savaşım sayılır. Savaşımın ilk döneminde ödev, milletvekillerine düşmektedir. Milletvekilleri; İngilizlerin, hükümet üyelerinin varlığına dek giden karışma ve etkilerle, devletin siyasal bağımsızlığına yönelttikleri saldırıların içeriye ve dışarıya karşı kabul edilmediğini tezlikle ve kesin bir dille bildirmek zorundadırlar. Bunun nasıl yapılacağını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat, bu işler yürütülürken şu noktaları ne yapıp yapıp sağlamak gerekir :

Birincisi : Meclisin dağıtılması ile ilgili bir padişah buyruğunun Mecliste birdenbire okunması gibi bir olasılıkla karşı karşıya kalınmamalıdır. Eğer böyle bir şeyin olabileceği kesinlikle söz konusu olursa milletvekillerinin, girişimlerini özel toplantılar biçiminde yapmaları yeter sayılır.

İkincisi : Devletin siyasal bağımsızlığına karşı kesin bir girişimde bulunulduğunu; Barış Konferansına, Avrupa uluslarına, İslam dünyasına ve ülkenin her yerine duyurmak gerekir. İngilizler saldırıdan vazgeçmezlerse Meclisin ödevi, Anadolu'ya gelmek ve ulusal iradeyi ele almaktır. Bu yürütüm, bütün ulusun gücünü varlığında toplamış olan Kuvayı Milliye'ce her yönden desteklenecektir. Şimdiden gerekli önlemler alınmıştır.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Bu bildirimin örneği, olduğu gibi, bütün komutanlara bildirildi.

Baylar, ayrıca Rauf Bey'e de 23 Ocak 1920'de, Onuncu Kafkas Tümeni Komutanı aracılığıyla yazdığım şifrede : "Harbiye Nazırının ayrılması bir olupbitti olmakla birlikte, bu işin önemi sürüp gidiyor" dedim. İtilâf Devletleri temsilcileri, hükümetimizi istedikleri biçimde kurmak yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclisin güveneceği bir hükümete karşı da böyle davranmalarına örnek hazırlamış oluyordu. Hükümetin, ulusa ve basına bilgi vermeden, bir hükümet sorunu yapmayarak boyun eğmesi, ulusun bağımsızlığını zedeliyordu. Olayı kapatmayarak hükümeti, ulusun bağımsızlığını koruyamadığı için, Meclisi Mebusan'da açıkça düşürmek gerekti. İşte bütün bunları Rauf Bey'e yazdım. *(belge : 224)*

Gene o gün, Onuncu Kafkas Tümeni Komutanına ve Rauf Bey'e şu ortak yönergeyi vermiştim :

Hükümet direnerek; Barış Konfaransını : Kuvayı Milliye'den dolayı Türk Hükümetinin düşürülmesine karar verildiğini bütün dünyaya ilan etmeye zorlamalı idi. Hükümetin, önceki hükümetler gibi, ulusal bağımsızlıktan ses-

salâhiyet-i şahsiye itibariyle zâfını, idrak ve ihata itibariyle de asla şayan-ı itimat olmadığını bir daha vazıhan göstermiştir. Bu kadar muğlâk mesaili seciyeten ve fikren bu mertebe zayıf zevat ile idare etmeğe çalışmak artık gayrimümkündür. Binaenaleyh kabinenin son meseleden dolayı ıskatı lâzımdır. Milletin itimad-ı ammesine lâyık bir kabinenin mevki-i iktidara gelmesi yolunda çalışınız *(Ves. 225)*.

Anadolu'da bulunan ecnebi zabitlerinin tevkifi kararı

Efendiler, ecnebilerin, İstanbul'da tecavüzatı arttırarak nazır veya meb'uslardan bazılarının tevkifine başlamaları ihtimaline binaen, bilmukabele, Anadolu'da bulunan ecnebi zabitlerinin tevkif edilmesine karar verdim. Bu kararımı ve buna nazaran ittihaz-ı tedabir edilmesi lüzumunu, 22 Kânunusani 1920 tarihinde Ankara, Konya, Sıvas ve Erzurum'daki kolordu kumandanlarına, zata mahsus olarak, şifre ile emrettim *(Ves. 226)*.

Efendiler, meb'uslara yazdığım telgrafa, Vâsıf, Rauf, Bekir Sami Beylerin müşterek imzasiyle cevap geldi. Bu cevapta; Meclis resmen müzakerata başlayınca, mesele-i hazıra sebebiyle kabine çekilecektir. O zamana kadar vaziyetin emniyeti için kabinenin ipkası lâzımdır. Siz, hareket ve müdahale etmeyiniz. Emirlerinizi bize bildiriniz. Nokta-i nazarlarınızın her makam nezdinde hakkiyle müdafaa edileceğine itimat ediniz denilmekte idi *(Ves. 227)*.

Ben, ne hükûmete ve ne de Meclise iş'aratta bulunmamağa karar vermiş ve artık işi muhterem meb'us arkadaşlarımıza bırakmıştım *(Ves. 228)*.

Efendiler, İstanbul'daki zevatın, ne gibi nasayihe göre hareketlerini tanzim ettiklerini tebarüz ettirmek için, şu kısa malûmatı arzedeyim :

Filân mümessil-i siyasî, çok namuslu ve doğru sözlü ve Türk muhibbi imiş. Bu zat, çok samimî ve müteessir bir lisanla demiş ki, eğer Harbiye Nazırı ile Cevat Paşa çekilmeseydiler, Harbiye Nezareti işgal olunacaktı. Kuva-yi Milliyenin gösterdiği sükûnet ve metanet, bazılarını çıldırtıyor. Fakat acele etmeyin, ezilirsiniz. Bana itimat edin. Hakaret varsa, yapanlar utansın. Belki daha delilikler olacaktır. Fakat, siz, zinhar delilik yapmayın.

İstanbul'daki zevat; biz, bu ifadatın samimiyetine şüphe etmiyoruz diyorlardı *(Ves. 229)*.

Meclis-i Meb'usan reisi olmam mahzurlu görülüyor

Efendiler, meb'uslar, İstanbul'da toplandıklarından bir hafta sonra, divan-ı riyaset intihabı hakkında ve bu münasebetle Meclis Riyasetine dair müdavele-i efkâra başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki, ben, Meclis Reisi intihap olunmayı, bazı fevaidine binaen, lüzumlu bir tedbir telâkki etmiş ve icap eden zevata nokta-i nazarımı

sizce bağışta bulunması kişisel yetki bakımından güçsüzlüğünü, anlayış ve kavrayış bakımından da hiçbir zaman güvenilir durumda olmadığını bir daha açıkça göstermiştir. Bunca karışık sorunları, yaratılış ve düşünüş bakımından bu denli güçsüz kişilerle yürütmeye çalışması artık olanaksızdır. Bu duruma göre, hükümetin son olaydan ötürü düşürülmesi gerekir. Ulusun genel güvenine yaraşır bir hükümetin iş başına gelmesi yolunda çalışınız. *(belge: 225)*

Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması kararı

Baylar, yabancıların İstanbul'da saldırıları artırarak nazır ya da milletvekillerinden bazılarını tutuklamaya başlayabileceklerini kestirip, karşılık olmak üzere, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına karar verdim. Bu kararımı ve buna göre önlem alınmasını, 22 Ocak 1920 günü Ankara, Konya, Sıvas ve Erzurum'daki Kolordu Komutanlarına, kişiye özel olarak, şifre ile buyurdum. *(belge: 226)*

Baylar, milletvekillerine yazdığım tele, Vâsıf, Rauf, Bekir Sami beylerin birlikte imzaladıkları yanıt geldi. Bu yanıtta: "Meclis resmi olarak görüşmelere başlayınca, günün sorunu dolayısıyla, hükümet çekilecektir. O zamana değin durumun esenliği için hükümetin iş başında bırakılması gerekmektedir. Siz, bir girişimde bulunmayınız ve karışmayınız. Buyruklarınızı bize bildiriniz. Görüşlerinizin bütün ilgililer katında gereği gibi savunulacağına inanınız" denilmekteydi. *(belge: 227)*

Ben, ne hükümete ve ne de Meclise bir şey yazmamaya karar vermiş ve artık işi sayın milletvekili arkadaşlarımıza bırakmıştım. *(belge: 228)*

Baylar, İstanbul'daki kişilerin ne gibi öğütlere uyarak, davranışlarını düzenlediklerini belirtmek için, şu kısa bilgiyi sunayım.

Filan siyasal temsilci, çok namuslu, doğru sözlü ve Türk dostu imiş. Bu kişi çok içten ve üzüntülü bir dille demiş ki, eğer Harbiye Nazırı ile Cevat Paşa çekilmeseydiler, Harbiye Nazırlığı işgal edilecekti. Kuvayı Milliye'nin gösterdiği suskunluk ve dayanç, kimilerini çıldırtıyor. Fakat tezcanlılık göstermeyin, ezilirsiniz. Bana inanın. Aşağılama varsa yapanlar utansın. Belki daha delilikler olacaktır. Fakat siz, sakın delilik yapmayın.

İstanbul'daki kişiler: "Biz, bu sözlerin içtenliğinden kuşkulanmıyoruz" diyorlardı. *(belge: 229)*

Meclisi Mebusan'a başkan seçilmem sakıncalı görülüyor

Baylar, milletvekilleri, İstanbul'da toplanmalarından bir hafta sonra başkanlık kurulu seçimi üzerinde ve dolayısıyla Meclis başkanlığı üzerinde görüşmeye başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki ben, Meclis Başkanı seçilmeyi, bazı yararlarından ötürü, gerekli bir önlem saymış ve gereken kişilere görüşümü

bildirmiştim. İşte, arzettiğim veçhile, bu mesele üzerinde görüşülmeğe başlandığı günlerde, 28 Kânunusani 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde Rauf Bey'in vukubulan iş'aratında, birtakım mütaleattan sonra, «biz pek azîm mahzur tevlit edecek olan bu ciheti ileri sürmekten sarf-ı nazar ediyoruz.» denmekte *(Ves. 230)* ve «.... hususî, mahrem bir içtimada tekrar mevzuubahs oldu. Şeref Bey, intihabınız fevaidinden bahsetti.... İntihap hususunda teşettüt-i âra, tekrar kat'iyetle mahsus olduğundan, milletin resikârında, Meclis-i Milliye nigehban olarak kalmağı zaten tercih buyurdukları tarafımızdan söylenerek alkışlarla hakk-ı samilerinde tezahürat-ı samimaneye şahit olundu. İçtima-ı umumide Reşat Hikmet Bey Reis-i evvel ve Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülâziz Mecdi Efendi ikinci reis vekili intihap olundu.» haberi verilmekte idi.

Efendiler, benim riyasetimden bahseden, demek ki, yalnız Şeref Bey oluyor. Sair zevat tarafından, ne maksatla riyasete intihabım mevzuubahs edildiği, mahrem olduğu bildirilen bu içtimada, imaen olsun söylenmiyor. Ciddî mütaleata istinaden, benim riyasetimi mevzuubahs etmeli idiler. Ondan sonra, teşettüt-i efkâr olup olamayacağını tetkik eylemeliydiler. Yalnız Şeref Bey'in ifadatı üzerine, efkârın cihet-i temayülüne hüküm vermekte isabet olmayabilirdi.

Efendiler, Rauf Bey'in riyaset meselesine ait izahatına verdiğim cevapta demiştim ki : «Serdolunan mehazir evvelce etrafiyle düşünülen şeylerdir. Benim riyasetimi mevzuubahs eden esbap malûmdur; Kuva-yi Milliyenin, millet tarafından kabul edildiğini teyit etmek, Meclis fesholunduğu halde riyasete ait vezaifi emniyetle ifa eylemek, hayatımızla gayrikabili telif bir sulh teklifi karşısında kıyam-ı millî yapılırsa riyaset vaziyetiyle milletin maddî ve manevî kuvvetlerini müdafaaya tevcih etmek mülâhazalarıdır. Mütaleanızdan, müdafaaya taallûk eden bu esbabın, bugün İstanbul muhitinde şayan-ı ihmal addolunduğu anlaşılıyor. Eğer nokta-i nazarda isabet etmemekten, müdafaa-i milliyede halen ve atiyen noksan hâsıl olursa, mes'uliyet, hata edenlere ait olur. Şahsan benim bu hususta müstağni olduğumu temine hacet yoktur.»

Efendiler, Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye Reisinin cebren ıskat edildiğini biliyoruz. Meclis riyasetine intihap olunan merhum Reşat Hikmet Bey'in, bir sebeple ecnebiler tarafından tevkif olunduğundan haberdar olunmuştuk. İstanbul'da bulunan Heyet-i Temsiliye Azalarının tevkifi düşünüldüğü, Rauf Bey'in 28 Kânunusani 1920 tarihli iş'ariyle bildiriliyordu. Bu ahvalden, Kuva-yi Milliye aleyhtarlığı, Meclisin feshi ihtimali, binaenaleyh müdafaa-i milliyeye teşebbüs

bildirmiştim. İşte, anlattığım gibi, bu konu üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Ocak 1920 ve 1 Şubat 1920 günlerinde Rauf Bey'in yolladığı yazılarda, birtakım düşüncelerden sonra : "Biz, pek büyük sakınca doğuracak olan bu işi ileri sürmekten vazgeçiyoruz" denmekte *(belge: 230)* ve ".... Özel, gizli bir toplantıda yeniden söz konusu oldu. Şeref Bey, seçilmenizin yararlarından söz etti..... Seçimde oyların dağılacağı yeniden kesin olarak anlaşıldığından, ulusun başında Meclisi Milli'ye gözcü olarak kalmayı öteden beri yeğlediğinizi söyledik ve sizin için alkışlarla içten gösteriler yapıldığını gördük. Genel toplantıda Reşat Hikmet Bey Başkan, Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülâziz Mecdi Efendi ikinci başkan vekili seçildi" haberi verilmekteydi.

Baylar, benim başkanlığımdan söz eden, demek ki yalnız Şeref Bey oluyor. Öteki kişiler, başkanlığa seçilmemin niçin söz konusu olduğunu, gizli yapıldığı bildirilen bu toplantıda anıştırma yoluyla olsun, söylemiyor. Sağlam gerekçelere dayanarak, benim başkan seçilmemi söz konusu etmeliydiler. Ondan sonra, oyların dağılıp dağılmayacağını incelemeliydiler. Yalnız Şeref Bey'in sözleri üzerine, genel eğilimin yönü yolunda yargıya varmak, yerinde bir iş olmayabilirdi.

Baylar, Rauf Bey'in başkanlık konusundaki açıklamasına verdiğim karşılıkta demiştim ki : "İleri sürülen sakıncalar önceden enine boyuna düşünülen şeylerdir. Benim başkan olmamı gerektiren nedenler bellidir. Bunlar, Kuvayı Milliye'nin ulusça kabul edildiğini berkitmek, Meclis dağılırsa Başkanlıkla ilgili görevleri güvenle yapmak, hayatımızla uyuşmaz bir barış önerisi karşısında ulusal ayaklanma yapılırsa Başkan olarak ulusun maddi ve manevi bütün gücünü savunmayı yöneltmek düşünceleridir. Sözlerinizden, savunmayla ilgili bu nedenlerin bugün İstanbul çevresinde savsaklanabilir görüldüğü anlaşılıyor. Eğer doğru düşünmemek yüzünden ulusal savunmada bugün ya da gelecekte aksaklıklar belirirse, sorumluluk, yanlışlığı yapanlara düşer. Bu işi benim kişisel düşüncelerle istemediğim yolunda güvence vermeye gereklik yoktur."

Baylar, Harbiye Nazırının ve Genelkurmay Başkanının zorla düşürüldüğünü biliyoruz. Meclis Başkanlığına seçilen rahmetli Reşat Hikmet Bey'in, bir nedenle yabancılarca tutuklandığını öğrenmiştik. İstanbul'da bulunan Heyeti Temsiliye üyelerinin tutuklanmalarının düşünüldüğü, Rauf Bey'in 28 Ocak 1920 günlü haberiyle bildiriliyordu. Bu olaylardan, Kuvayı Milliye'ye karşıt davranışlar bulunduğu, Meclisin dağıtılma olasılığı,

zamanının daha karip olduğu meydanda idi. Fakat, bu hakikati ihtisas eden azdı.

Efendiler, Reşat Hikmet Bey'in kurtarılması için de Ankara'dan çalışmak lâzımgeldi *(Ves. 231)*.

Rauf Bey'in Meclis vaziyetini tasvir eden 27 Kânunusani 1920 tarihli şifre telgrafnamesi muhteviyatında şayan-ı endişe bazı cümleler vardı. Meselâ; kabine, bidayetinde istifayı düşünmüş, fakat yapmamıştır. Meclisin bugünkü vaziyeti, bu meseleyi halle müsait değildir. Buradaki meb'uslar, milletin Maraş havalisine dair gönderdiği telgrafları, heyet-i umumiyede, okumağa dahi müsait değildir. İtilâf Devletlerinden filân, falana mümaşatkâr davranmaklığımızı tavsiye ediyor. Toplanacak yerimiz yoktur. *(Ves. 232,233)*.

Rauf Bey'e, 7 Şubat 1920 de vukubulan bir iş'arımızda, şu mütaleatımızı bildirdik : Meb'usan, İstanbul'un dahilî ve haricî tesiratiyle sulha matuf olan gayeyi ihmal ederek ubudiyet, ikbal, haset, vehim ve ilâ... gibi avamil ile iftiraka düşmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok meb'ustan mürekkep bir ekseriyat temin edebilmek için kendi tasavvurat ve mutekadatından mütemadiyen fedakârlık yapmışlar ve uysal olmak sevdasiyle hükûmet ve mahafil-i malûme nezdindeki tesiratını kâmilen zayi eylemişlerdir. Şirazeyi bozmamak kaygusiyle devam edilirse, âmal-i gayrımilliyeye ve ihtirasat-ı gûnagûna vasıta olmaktan, mesail-i milliye aleyhine mukarrerat ittihazına mâni olamamaktan, korkulur. Bu hale karşı tedbir budur : Prensiplerimize tamamen sadık arkadaşlardan mürekkep, ekalliyet halinde olsa da, bir heyetle iktifa eylemek... Bunun mahzuru uysallıktan azdır. Hükûmeti bilâkaydüşart düşürmek lâzımdır. Kat'î mücadele vaziyeti alınmak lâzımdır *(Ves. 234)*.

Hükûmeti bilâkaydüşart düşürmek ve kat'î mücadele vaziyeti almak lüzumu

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi çekilmemiş, Meclis de bir mesele ihdasından içtinaben ıskatı cihetine gidememiş ve muaddel Ali Rıza Paşa Kabinesine itimat reyi vermiştir.

Ali Rıza Paşa Kabinesinin, Meclis huzurunda okuduğu beyanname muhteviyatını bilmem tahattur buyurur musunuz? Bu beyannamede :

Sadrazam Paşa, ifa ettiği en mühim vazifeyi mukaddeme-i kelâm olarak kaydediyor; hükûmet-i merkeziye ile Anadolu arasında inkıta-ı muhaberata kadar varan beynunetin izalesine muvaffak olduğunu, bundan böyle irade-i milliyenin Meclis-i âlide tecelli ettiğini, artık kavaid-i meşrutiyete tamamen tevfik-i harekete hiçbir mâni tasavvur etmediğini, söylüyor.

dolayısıyla, ulusal savunmaya girişme zamanının daha da yaklaştığı belli oluyordu. Ama, bu gerçeği sezinleyen azdı.

Baylar, Reşat Hikmet Bey'in kurtarılması için de Ankara'dan çalışmak gerekti. *(belge: 231)*

Rauf Bey'in Meclis durumunu anlatan 27 Ocak 1920 günlü şifre telinde kaygı uyandıracak bazı cümleler vardı. Örneğin: "Hükümet başlangıçta çekilmeyi düşünmüş, ama çekilmemiştir. Meclisin bugünkü durumu, bu sorunu çözmeye elverişli değildir. Buradaki milletvekillerinin durumları Maraş çevresindeki olaylarla ilgili olarak halkın gönderdiği telleri, Genel Kurulda okumaya bile elverişli değildir. İtilâf Devletlerinden filan, falana ayak uydurmamızı öğütlüyor. Toplanacak yerimiz yoktur." *(belge: 232, 233)*

Rauf Bey'e, 7 Şubat 1920'de yolladığımız bir yazıda, şu görüşlerimizi bildirdik: "Milletvekilleri, İstanbul'daki iç ve dış etkiler altında, barışı sağlamak ülküsünü savsaklayarak, kulluk, yükselme isteği, kıskançlık, kuruntu vb... gibi etmenlerle bölünmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok sayıda milletvekilinden meydana gelecek bir çoğunluk elde edebilmek için kendi düşünce ve inançlarından boyuna özveride bulunmuşlar ve uysal davranmak ereğiyle, hükümet ve bilinen çevreler üzerindeki etkilerini büsbütün yitirmişlerdir. Bu durum, düzeni bozmamak kaygısıyla sürdürülürse, ulus yararına aykırı isteklere ve türlü türlü tutkulara araç olmaktan; ulusal işleri baltalayıcı kararlar alınmasını önleyememekten korkulur. Bu duruma karşı önlem şudur: Azınlık bile olsa ilkelerimize yüzde yüz bağlı arkadaşlardan bir grupla yetinmek... Bunun sakıncası, uysallığın sakıncasından azdır. Hükümeti, kayıtsız koşulsuz düşürmek gerekir. Kesin savaşım durumu alınması gerekir." *(belge: 234)*

Hükümeti düşürmek ve kesin savaşım durumu almak gereği

Baylar, Ali Rıza Paşa Hükümeti çekilmemiş; Meclis de, başına iş açmaktan sakınarak, düşürme yoluna gidememiş ve kimi üyeleri değiştirilmiş olan Ali Rıza Paşa Hükümetine güvenoyu vermiştir.

Ali Rıza Paşa Hükümetinin, Meclis önünde okuduğu bildiriyi bilmem hatırlar mısınız? Bu bildiride:

Sadrazam Paşa, yaptığı en önemli görevi sözlerine başlangıç olarak alıyor; İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesine değin varan anlaşmazlığın giderilmesini başardığını, bundan böyle ulusal iradenin yüksek Mecliste belireceğini, artık meşrutiyet kurallarına eksiksiz uymaya hiçbir engel düşünmediğini söylüyor.

Efendiler, bu sözlerle, Heyet-i Temsiliyenin irade-i milliye namına hareketine ve kavaid-i meşrutiyete muvafık harekete mümanaatine artık mahal olmadığı gibi bir mana işrap edilmek isteniliyor. Daha dün, Meclis-i Millinin, İstanbul'da müçtemi bulunduğu bir sırada, irade-i milliyeye de, kavaid-i cihana da münafi olarak bizzat kendilerinin ve kendileriyle beraber, Meclisin ve milletin nekadar ağır bir tecavüze maruz kaldığını söylemeğe lüzum görmeyen sadrazam, hâlâ Heyet-i Temsiliyeyi jurnal etmekle teşfiye-i sadra çalışıyor ve bizim muhterem meb'us arkadaşlarımız da, bu sözleri kemal-i sükûnetle dinlemek kabiliyetini gösteriyorlar.

Hükûmet, siyasî zümrelere karşı bitaraflıktan ayrılmadığını ve ayrılmayacağını teyit ettikten sonra, bugüne kadar istihsal ettiği muvaffakıyatın derecesinin takdirini Meclise havale ediyor.

Sadrazam, idare-i devletin muhtac-ı ıslah olduğunu beyan ederek, Osmanlı Devletinin, her tazyik-ı düvelî karşısında kaldığı zaman, takip ettiği meslek-i kadîmini ihyaen, cihana yeni ıslahat vadediyor. Vâsi mikyasta tevsi-i mezuniyet yapacağız. Ekalliyetlerin hukukunu teminen temsil-i nisbî kaidesine tevessül edeceğiz. Umur-ı adliye, maliye ve nafıa ve inzıbatiyede ve hatta idare-i mülkiyede ecnebilere emr-i teftişte salâhiyet-i kâfiye vereceğiz diyerek kastettikleri ıslahatın esaslarını tadat ediyor.

Sadrazam Paşa, umur-ı hariciyeden bahsederken de mütareke ahkâmından inhiraf edilmemek hükûmet-i seniyece mütehattim görülmektedir, taahhüdünü zikrederken, İzmir'in işgalinden dolayı hâsıl olan galeyan ve tezepzübe hitam verecek, ancak sulhtur, demekle iktifa ediyor ve «azm ü basiretin» usru yüsre tahvil edeceği kanaat-i tammesinde olduğunu söyleyerek beyannamesine hatime veriyor *(Ves. 235)*.

Ali Rıza Paşa ve Kabinesinin mahiyeti

Efendiler, Meclis-i Meb'usanın tasvibine iktiran eden bu beyanname muhteviyatını tahlil ve tefsir ile burada izaa-i vakti bilüzum addederim.

Yalnız Efendiler, Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın ve Kabinesinin muzmerratını ve hayasızlığını gösteren bir vesikayı aynen arzetmeme müsaadenizi rica edeceğim :

Gayet müstaceldir — Deraliye'den, 14 Şubat 1920

Vilâyat ve Elviye-i müstakilleye

Ahiren Meclis-i Meb'usanda kıraat ve ekseriyet-i azîme ile tasvip olunarak hükûmete beyan-ı itimat olunan programın; nikat-ı mühimmesinden biri olduğu üzere; Meclis-i Umumî içtima ederek her türlü âmal-i milliyenin tecelligâh-ı münferidi, le-

Baylar, bu sözlerle, Heyeti Temsiliye'nin ulusal irade adına iş görmesine ve meşrutiyet kurallarına uygun işlere engel olmasına artık yer olmadığı, üstü kapalı olarak anlatılmak isteniyor. Daha dün Meclisi Milli'nin İstanbul'da toplantıda bulunduğu bir sırada, ulusal iradeye de, uluslararası kurallara da aykırı olarak, kendilerinin ve kendileriyle birlikte Meclisin ve ulusun ne denli ağır bir saldırıya uğradığını söylemeyi gerekli görmeyen Sadrazam, gene Heyeti Temsiliye'yi curnal ederek gönlünü rahatlatmaya çalışıyor ve bizim sayın milletvekili arkadaşlarımız da, bu sözleri tam bir sessizlikle dinlemek yeteneğini gösteriyorlar.

Hükümet, siyasal topluluklara karşı tarafsızlıktan ayrılmadığını ve ayrılmayacağını belirttikten sonra, bugüne değin elde ettiği başarıların değerlendirilmesini Meclise bırakıyor.

Sadrazam, devlet işlerinin düzeltilmesi gerektiğini söylemekle, Osmanlı Devletinin her yabancı devlet baskısı karşısında kaldıkça, izlediği eski yöntemi yeniden dirilterek, dünyaya, yeni düzeltmelere girişileceği yolunda söz veriyor. "Büyük ölçüde yetki genişliği[1] vereceğiz. Azınlıkların haklarını güven altına almak için, nispi temsil kuralına başvuracağız. Adalet, maliye, bayındırlık ve güvenlik işlerinde, dahası, sivil yönetim işlerinde bile yabancılara yeterince denetleme yetkisi vereceğiz" diyerek düşündükleri düzeltmelerin ilkelerini sayıyor.

Sadrazam Paşa, dışişlerden söz ederken de : "Ateşkes Anlaşması hükümlerinden ayrılmamak, hükümetçe gerekli görülmektedir" diye söz veriyor; öte yandan : "İzmir'in işgali yüzünden meydana gelen ayaklanmayı sona erdirecek ancak barıştır" demekle yetiniyor ve : "Dayancın ve sağgörünün, güçlüğü kolaylığa döndüreceğine tam kanısı olduğunu" söyleyerek bildirisini bitiriyor. *(belge: 235)*

Ali Rıza Paşa'nın ve Hükümetinin içyüzü

Baylar, Meclisi Mebusan'ın onayına sunulan bu bildiriyi inceleyip yorumlamakla burada vakit geçirmeyi gereksiz sayarım.

Yalnız baylar, Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın ve hükümetinin içyüzünü ve utanmazlığını gösteren bir belgeyi, olduğu gibi bilginize sunmama izin vermenizi rica edeceğim :

Çok ivedidir. İstanbul'dan, 14 Şubat 1920

İllere ve Bağımsız Sancaklara

Bu kez Meclisi Mebusan'da okunup büyük bir çoğunlukla onaylanan ve hükümete güvenoyu verilen programın önemli noktalarından biri olmak üzere : Artık Meclis toplanarak, ulusun her türlü isteklerinin belireceği tek yer nite-

[1] tevsi-i mezuniyet.

hülhamt icra-yi faaliyete başladığına nazaran, ahkâm-ı meşrutiyetin her nevi mevani ve tesirattan ari olarak tamamiyle cereyan etmesi lâzımgelen dahil-i memalikte, meclis-i mezkûrdan başka yerde – irade-i milliye namına idare-i kelâm ve serd-i metalibe artık mahal ve imkân – kalmadığından umur-ı hükûmete müdahale şeklinde her nevi ef'al ve harekât müstelzim-i mücazat olacağı tamimen tebliğ olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, böyle bir tamime ne hacet vardı! Heyet-i Temsiliyeyi, Millet nazarında, küçük düşürmekten, onun tecziye edilebileceğinden bahsetmekte ne fayda vardı? Eğer Heyet-i Temsiliye zaman zaman hükûmetin nazar-ı dikkatini celbe lüzum görüyor idiyse, bu hareketinin, nekadar temiz ve âlî maksatlarla olduğuna ve ne derece vatanî zaruretler yüzünden vukubulduğuna hâlâ şüphe edilebilir miydi? Heyet-i Temsiliyeyi, dolayısiyle milletin vahdet ve tesanüdünü bertaraf etmeği hedef-i aslî ittihaz eden hükûmet, Aydın, Adana, Maraş, Urfa, Ayıntap cephelerinde vukubulmakta olan musademattan ise asla mütehassis görünmüyordu. Ecnebi devletlerin, doğrudan doğruya kendi kabinelerine vukubulmuş olan tecavüzünden müteessir olmuyordu. Şunu da, açık olarak, zikretmeliyim ki, her türlü amal-i milliyenin tecelligâh-ı münferidi olmak lâzımgelen Meclis-i Millinin, henüz, Sadrazam Paşanın hamdederek bahsettiği gibi icra-yı faaliyete başladığı da maalesef görülmüyordu.

Efendiler, Sadrazamın, bu beyannamesi üzerine biz de şu tebliğ-i umumî ile milletin nazar-ı dikkatini celbe lüzum gördük:

Tamim

Tel **17/2/1920**

İrade-i milliyenin tecelligâh-ı kanunisi olan Meclis-i Meb'usanı açarak hakimiyet-i milliyeyi teyide muvaffak olan cemiyetimizin, en mühim ve en esaslı vezaifinden biri de âmal-i milliyeye mutabık esasat dahilinde, bir sulhun aktine kadar, vahdet-i milliyeyi muhafaza etmektir. Cemiyetimizin her müşkülü iktiham ile vatanı ve mevcudiyet-i milliyeyi kurtarmak hususundaki mesai-i rehakâranesine; maksud-ı millinin istihsal ve istidrakine kadar, daha büyük bir azm ü iman ile devamı lâzimeden bulunmakla, hayat ve beka esasından ibaret olan teşkilât-ı milliyenin, vatanın her köşesinde, âm ve şamil bir surette, taazzuvuna kelevvel devam edilmesini bilcümle heyat-i merkeziye ve idarelerden bir kere daha rica ve tekit eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

liğiyle, Tanrı'ya şükür çalışmaya başladığına göre, meşrutiyet kurallarının bütün engel ve etkilerden uzak olarak eksiksiz işlemesi gereken yurdumuzda bu Meclisten başka yerde, ulusal irade adına söz söyleme ve istekler ileri sürmeye yer ve olanak kalmadığından, hükümet işlerine karışma sayılıp cezalandırılması gerektiği bildirilir.

Sadrazam
Ali Rıza

Baylar, böyle bir genelgeye ne gerek vardı? Heyeti Temsiliye'yi ulus gözünde küçük düşürmekte, onun cezalandırılabileceğinden söz etmekte ne yarar vardı? Eğer Heyeti Temsiliye zaman zaman hükümetin dikkatini çekmeye gereklik görüyor idiyse, bunun ne denli temiz ve yüksek düşüncelerle olduğundan ve ne denli yurtsal zorunluluklarla yapıldığından daha da kuşku duyulabilir miydi? Heyeti Temsiliye'yi, dolayısıyla ulusun birliğini ve dayanışmasını ortadan kaldırmayı başlıca erek bilen hükümet, Aydın, Adana, Maraş, Urfa, Antep cephelerinde yapılmakta olan çarpışmalardan ise, hiç de duygulanmış görünmüyordu. Yabancı devletlerin, doğrudan doğruya hükümetlerine yapmış oldukları saldırıdan üzüntü duymuyordu. Şunu da açık olarak söylemeliyim ki, her türlü ulusal isteklerin belirdiği tek yer olması gereken Meclisi Milli'nin, Sadrazam Paşa'nın Tanrıya şükrederek söylediği gibi çalışmaya başladığı da, ne yazık ki, görülmüyordu.

Baylar, Sadrazamın bu bildirisi üzerine biz de şu genel bildirimle ulusun dikkatini çekmeyi gerekli gördük :

Genelge

Tel **17.2.1920**

Ulusal iradenin yasaya göre belirdiği yer olan Meclisi Mebusan'ı açarak ulusal egemenliği berkitmeyi başaran Cemiyetimizin en önemli ve en köklü ödevlerinden biri de, ulusal isteklere uygun ilkelere göre bir barış yapılıncaya dek, ulusal birliği korumaktır. Cemiyetimiz, her güçlüğü yenerek, ulusal varlığı koruma yolundaki kurtarıcı çalışmalarını, ulusal amacın gerçekleştirilmesine değin, daha büyük bir dayanç ve inançla sürdürecektir; bundan dolayı, yaşama ve var olma temeline dayanan ulusal örgütlerimizin, yurdun her köşesinde genelleşerek ve yayılarak örgenleşmesinin[1] eskisi gibi sürdürülmesini bütün merkez ve yönetim kurullarından, bir kez daha yineleyerek, rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

[1] taazzuvunun.

Aldatıcı vaitler, ağır iftiralar

Efendiler, İstanbul'dan vukubulan 19 Şubat 1920 tarihli iş'aratta, «İngiltere Devleti Hariciye Nezaretinden Dersaadet'teki mümessil-i siyasiliğine sepkeden ve mümessil-i siyasilik tarafından da resmen hükûmete vaki olan tebligat-ı şifahiyede, payitaht-ı saltanatın, Devlet-i Osmaniyede bırakıldığı bildirilmiş ve fakat, bununla beraber Ermeni kıtaliyle, Yunanlılar da dahil olduğu halde, Mütelifin kuvvetlerine karşı tarafımızdan yapılan harekâtın hemen tadili ve aksi takdirde, şerait-i sulhiyemizin tebeddül etmesinin muhtemel bulunduğu da ilâveten dermeyan edilmiştir.» denilmekte ve bazı hususat, bilhassa «mucib-i şikâyet en küçük hadiselere bile meydan bırakılmaması» tavsiye olunmakta idi.

Efendiler, bu şifahî vadin mana ve medlûlü ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların, ve sairenin taht-ı işgalinde bulunan aksam-ı memalikten maada, İstanbul'un da alınması mukarrer idi. Fakat dermeyan olunan şarta riayet olunursa, İstanbul'u almaktan, sarfınazar edeceğiz mi denilmek isteniyordu? Yoksa, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri zaten muvakkattir, Düvel-i İtilâfiye, yalnız İstanbul'u alacaktı, fakat teklif ettikleri şarta riayet edersek, onu da bırakacaklardır, manası mı çıkarılıyordu?

Yoksa, Efendiler, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri emrivakidir. İstanbul'un işgali de mutasavverdir. Fakat, Yunanlıları, Fransızları, İtalyanları, işgal eyledikleri mıntıkalarda rahat ve emin bırakırsanız, onların işgallerini kabul eylediğinizi fiilen gösterirseniz, İstanbul'un işgal tasavvurundan vazgeçeriz mi denilmek isteniliyordu?

Veyahut Efendiler; İtilâf Devletleri, Kuva-yi Milliyenin işgal mıntıkalarında, işgal kuvvetlerine karşı aldığı cepheleri bozdurmağa ve açtığı muharebeleri, tevessül eylediği hareketleri durdurmağa, hükûmet-i merkeziyenin muktedir olamayacağını yakinen anladıklarından, Yunanlılar da dahil olmak üzere İtilâf Devletlerine tecavüzün menedilememiş ve haddi zatinde mevcut olmayan Ermeni kıtaline nihayet verilmemiş olduğu behanesiyle İstanbul'u da mı işgal eylemek kastinde idiler?!

Vakayi-i atiye, bu son tahminin doğru olduğunu göstermiştir zannederim. Fakat, hükûmet-i merkeziyenin, İngiliz mümessilliğinin teklifinden, böyle bir mana çıkarmağa yanaşmamış, bilâkis ümide düşmüş olduğu görülüyordu.

Efendiler, vukubulmuş olan teklifin ne derece nabemahal olduğuna dair bir fikir verebilmek için biz de, o günlere ait bazı vaziyetleri hatırlayalım. Şüphe edilmemek lâzımdı ki, Ermeni kıtali hakkındaki beyanat, mavakaa mutabık değildi. Bilâkis cenup menatı-

Aldatıcı sözler ve ağır karalamalar

Baylar, İstanbul'dan gelen 19 Şubat 1920 günlü yazıda : "İngiltere Devleti Dışişleri Bakanlığının İstanbul'daki Siyasal Temsilciliğine gönderdiği, Siyasal Temsilciliğin de resmi olarak hükümete ulaştırdığı sözlü bildirimde, padişahlık başkentinin Osmanlı Devleti'ne bırakıldığı bildirilmiş; fakat bununla birlikte, Ermeni kırımı ile, Yunanlılarla bütün İtilâf kuvvetlerine karşı olan tutumumuzun değiştirilmesi istenmiş; yoksa barış koşullarımızın değiştirilebileceği de eklenmiştir" denilmekte ve kimi noktalar, özellikle "sızıltıya yol açacak en küçük olaylara bile meydan bırakılmaması" öğütlenmekteydi.

Baylar, bu sözlü vadin anlamı ve kapsamı ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların ve başkalarının işgali altında bulunan ülke parçalarından başka, İstanbul'un da alınması kararlaştırılmıştı. Fakat ileri sürülen koşula uyulursa, İstanbul'u almaktan vazgeçeceğiz mi denilmek isteniyordu? Yoksa Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri, aslında geçicidir; İtilâf Devletleri yalnız İstanbul'u alacaktı, fakat önerdikleri koşula uyarsak onu da bırakacaklardır, anlamı mı çıkarılıyordu?

Yoksa baylar, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri bir olupbittidir. İstanbul'un alınması da düşünülmektedir. Fakat Yunanlıları, Fransızları, İtalyanları girdikleri bölgelerde rahat ve güvenlik içinde bırakırsanız, onların işgallerini kabul ettiğinizi eylemli olarak gösterirseniz, İstanbul'u işgal düşüncesinden vazgeçeriz mi denilmek isteniyordu?

Ya da baylar, İtilâf Devletleri, işgal bölgelerindeki düşman kuvvetlerine karşı Kuvayı Milliye'nin kurduğu cepheleri bozdurmayı, açtığı savaşları ve giriştiği hareketleri durdurmayı İstanbul Hükümetinin başaramayacağını iyice anladıkları için, Yunanlılara ve İtilâf Devletlerine yapılan saldırının önlenememiş ve aslı olmayan Ermeni kırımına son verilmemiş olduğu gibi uydurma nedenlerle İstanbul'u da mı işgal etmek düşüncesinde idiler?!

Sonraki olaylar, bu son görüşün doğru olduğunu göstermiştir sanırım. Fakat, İstanbul Hükümetinin, İngiliz Temsilciliğinin önergesinden böyle bir anlam çıkarmaya yanaşmadığı; tersine, umuda kapıldığı görülüyordu.

Baylar, yapılan önerinin ne denli yersiz olduğu üzerinde bir fikir verebilmek için, biz de o günlerle ilgili bazı durumları hatırlayalım. Kuşku edilmemek gerekirdi ki, Ermeni kırımı üzerine söylenen sözler gerçeğe uygun değildi. Tam tersine, güney bölge-

kında, ecnebi kuvvetleri tarafından teslih edilen Ermeniler, mazhar oldukları himayeden cür'et alarak bulundukları mahallerdeki İslamlara tasallut etmekte idiler. İntikam fikriyle her tarafta bî rahmane bir surette katil ve imha siyasetine saik olmakta idiler. Maraş hâdise-i feciası, bu sebepten zuhur etmişti. Ecnebi kuvvetleriyle birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi kadîm bir İslâm beldesini hâk ile yeksan eylemişlerdi. Binlerce âciz ve masum valide ve çocukları kahr ü imha eylemişlerdi. Tarihte emsali namesbuk olan bu vahşetin faili Ermenilerdi. Müslümanlar ancak muhafaza-i namus ve hayat kaydiyle mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardı. Yirmi gün devam eden Maraş katliamında, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu hâdise hakkında İstanbul'daki mümessillerine çektikleri telgraf, facia müsebbiplerini gayrikabil-i tekzip bir surette tayin etmekte idi.

Adana vilâyeti dahilindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar teslih edilen Ermenilerin, süngüleri tehdidi altında, her dakika katliama maruz bulunuyorlardı. Hayat ve istiklâlinin muhafazasından başka bir şey istemeyen İslâmlara karşı tatbik edilen bu zulüm ve imha siyaseti, beşeriyet-i mütemeddinenin nazar-ı dikkat ve insafını calip mahiyette iken aksinin vaki olduğunu iddia ve ondan sarfınazar edilmesi teklifi, nasıl ciddî kabul olunabilirdi?

İzmir ve Aydın havalisinde vaziyet buna mümasil ve belki daha feci değil miydi? Yunanlılar hergün kuvvet ve vesaitini tezyit ve taarruz hazırlıklarını ikmal ediyordu. Bir taraftan da mıntıka mıntıka tecavüzden geri durmuyordu. O günlerde İzmir'e yeniden bir piyade alayı ile techizatı tam bir süvari alayı ve yirmi dört adet yük otomobiliyle külliyetli nakliye arabası ve altı adet top ve birçok mühimmat çıkarıldığı ve cephelere küllî miktarda cepane sevkedilmekte olduğu anlaşılmıştı. Hakikat şu idi ki, milletimiz, bilâsebep hiçbir yerde, hiçbir unsur-ı ecnebiye mütecaviz değildi.

Binaenaleyh Efendiler, vatanımızın aksam-ı meşgulesinden düşmanların çekildiklerini görmeden veya hiç olmazsa çekileceklerine kanaat-i tamme hâsıl olmadan, mevaid-i kâzibeye lüzumundan ziyade atf-ı ehemmiyet olunmak kâr-ı âkil mı idi? Tali-i memleketin yegâne nokta-i istinadı kalmış bulunan Kuva-yi Milliyeyi dağıtmağa matuf, bu gibi teklifat ve teşebbüsatı anlamakta müşkülât var mı idi? Atinin meşkûkiyet ve müphemiyeti içinde hemen dava-yı milliden feragat caiz mi idi? Yalnız İstanbul'un değil, Boğazların, İzmir'in, Adana havalisinin, hulâsa hudud-ı milliyemiz dahilinde bilcümle aksam-ı vatanın hakimiyetimiz dahilinde ipkası gaye-i milliyemiz değil mi

lerinde yabancı kuvvetlerce silahlandırılan Ermeniler, koruyucularından yüz bularak bulundukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmakta idiler. Öç alma düşüncesiyle her yerde acımaksızın öldürme ve yok etme yolunu tutmakta idiler. Maraş'taki o acıklı olay, bu yüzden meydana gelmişti. Yabancı kuvvetlerle birleşen Ermeniler, top ve ağır makineli tüfeklerle Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce güçsüz ve günahsız ana ve çocukları ezip yok etmişlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapanlar Ermenilerdi. Müslümanlar ancak namuslarını ve hayatlarını korumak kaygısıyla karşı koymuşlar ve savunmada bulunmuşlardı. Yirmi gün süren Maraş kırımında Müslümanlarla birlikte kentte kalan Amerikalıların, bu olay üzerine İstanbul'daki temsilciliklerine çektikleri tel, bu acıklı olayı yaratanları, yalanlanamaz bir biçimde belirlemekte idi.

Adana ili içindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silahlandırılan Ermenilerin süngü baskısı altında, her dakika ölüm tehlikesi ile karşı karşıya idiler. Canını ve bağımsızlığını korumaktan başka bir şey istemeyen Müslümanlara karşı uygulanan bu zulüm ve yok etme siyasası, uygar insanlığın dikkatini, acıma duygularını çekecek nitelikte iken, olayların tam tersini ileri sürmek ve bundan vazgeçilmesini istemek gibi bir öneriye nasıl güvenilebilirdi?

İzmir ve Aydın bölgesinde durum buna benzer ve belki daha da acıklı değil miydi? Yunanlılar her gün kuvvetlerini, savaş gereçlerini artırıyor ve saldırı hazırlıklarını tamamlıyorlardı. Bir yandan da bölge bölge saldırıdan geri durmuyorlardı. O günlerde İzmir'e yeniden bir piyade alayı ile tam donatılmış bir süvari alayı ve yirmi dört tane yük otomobiliyle pek çok yük arabası, altı tane top ve birçok savaş gereci çıkarıldığı ve cephelere pek çok cephane gönderilmekte olduğu anlaşılmıştı. Gerçek şu idi ki, ulusumuz hiçbir yerde, hiçbir yabancıya nedensiz saldırmıyordu.

Şu duruma göre, baylar, yurdumuzun işgal edilmiş bölgelerinden düşmanların çekildiklerini görmeden ya da, hiç olmazsa, çekilecekleri kanısına tam olarak varmadan, aldatıcı sözlere gereğinden çok önem vermek akıllı işi miydi? Ülkenin geleceğine tek dayanak noktası olarak kalmış bulunan Kuvayı Milliye'yi dağıtma ereğini güden bu gibi öneri ve girişimleri anlamakta güçlük var mıydı? Gelecek kuşku dolu ve belirsizlik içinde iken hemen ulusal isteklerimizden vazgeçmek doğru olur muydu? Yalnız İstanbul'un değil, Boğazların, İzmir'in, Adana dolaylarının, kısaca ulusal sınırlarımız içindeki bütün yurt parçalarının egemenliğimiz altında bırakılması, ulusal amacımız değil miydi? Böyle bir durum-

idi? Buna nazaran, yalnız İstanbul'un, Osmanlı Devletine terkolunacağı vadi karşısında, Osmanlı Devletinin Sadrazamı Ali Rıza Paşa memnun olsa da, Türk milletinin memnun olacağı ve bununla iktifa ederek ihtiyar-ı sükût ve atalet eyleyeceği nasıl farzolunabilirdi? Vahdettin'in sadrazamı, Kuva-yi Milliyeyi dağıtmağa matuf bütün bu teşebbüsatın mes'uliyet-i tarihiyesini, nazar-ı teemmüle almak istemiyor mu idi?

Efendiler, ecnebi teklifi ve onu tatbika kalkışan hükûmetin arzu ve emrinin, milletçe ve Kuva-yi Milliyece muta olamayacağı tabiî idi.

Millî bir kabine teşkili imkânsızlığı

Muhterem Efendiler, Rauf Bey, 19 Şubat 1920 tarihli bir şifre ile, hükûmet ve Meclis hakkında pek şayan-ı teemmül malûmat veriyordu, bu malûmatı hulâsa edeyim :

«Şubatın on dokuzuncu günü, Sadrazam, Dahiliye Nazırı, Bahriye Nazırı, Felâh-ı Vatan ittifakı içtimaına gitmişler. Sadrazam Kuva-yi Milliyenin ikinci bir hükûmet şeklinde görünmemesi, icraat-ı hükûmete karışmaması ve Maraş taraflarındaki harekâtın daha ilerilere temdit edilmeyerek tevkifi ile intizam ve asayişin temini lüzumunu siyaseten mucib-i muhassenat gördüğünü söylemiş, Ziya Paşa'nın, Vali ve Ahmet Fevzi Paşa'nın, Kolordu Kumandanı olarak Ankara'ya gönderileceğini bildirmiş. Dahiliye Nazırı da serbesti-i icraatına müdahale olunmamasını söylemiş. Polis müdürü ile jandarma kumandanının tebdiline muktedir olamadıklarını anlatmış. Eskidenberi dostu olan Keşfi Bey'in namuskârlığından ve onu Bursa'ya vali ve Faik Âli Bey'i müsteşar yaptığından bahsetmiş. Salih Paşa da Maraş havalisinde tahliye ettirilen mahallere, hükûmetçe vazıyet etmeği siyaseten mümkün görmemiş, Fransız matbuatını aleyhimize çevirir, demiş. Padişah, hükûmete, meclisten ziyade hâkim imiş. Meclisin halet-i ruhiyesine göre, bu hükûmeti iskat ve yerine şerait-i lâzimeyi haiz, millî bir kabine ikame etmek mümkün değilmiş.» *(Ves. 236)*.

Bu malûmatı, Anadolu ve Rumelide bulunan tekmil kumandanlara bildirirken, şunu da ilave eyledik :

Heyeti Temsiliye, taht-ı işgalde ve muhtelif tesirat-ı ecnebiye tazyikında bulunan İstanbul'da daha millî ve fedakâr bir hükûmetin resikâra getirilmesindeki müşkülâtı takdir ettiğinden, Sadrazam Paşa'nın malûm olan beyannamesine mukabil 17 Şubat 1920 tarihindeki tamim ile nokta-i nazarını bütün teşkilâtına ilân etmişti. Vahdet-i milliyenin ihlâli fikriyle yapılacak her teşebbüs ve taarruzu, makulât dahilinde akim bırakmak taht-ı vücuptadır. Amal-i milliyeye mutabık bir sulh istihsal edilmedikçe Kuva-yi Milliyenin terk-i faaliyet etmesi imkânının mevcut olamayacağı hakkında alâkadaranın tekrar nazar-ı dikkati celbedilmekle beraber, vahdet ve tesanüd-i millinin takviye ve idamesi hususunda her zamandan ziyade mütebassır ve müteyakkız bulunulmasını hassaten rica ve temenni eyleriz *(Ves. 237)*.

da yalnız, İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne bırakılacağına söz verilmesi karşısında, Osmanlı Devleti'nin Sadrazamı Ali Rıza Paşa sevinse de, Türk ulusunun sevineceği ve bununla yetinerek susacağı ve oturacağı nasıl düşünülebilirdi? Vahdettin'in sadrazamı, Kuvayı Milliye'yi dağıtma ereğini güden bütün bu girişimlerin tarihsel sorumluluğunu ölçüp düşünmek istemiyor muydu?

Baylar, yabancıların önerisine ve onu uygulamaya kalkışan hükümetin istek ve buyruğuna, ulusça ve Kuvayı Milliye'ce uyulamayacağı doğaldı.

Saygıdeğer baylar, Rauf Bey, 9 Şubat 1920 günlü bir şifre ile hükümet ve Meclis üzerine pek düşündürücü bilgiler veriyordu. bunları özetleyeyim : Ulusal bir hükümet kurulamayışı

Şubatın on dokuzuncu günü, Sadrazam ile Dahiliye Nazırı, Bahriye Nazırı, Felâhı Vatan Grubunun toplantısına gitmişler. Sadrazam, Kuvayı Milliye'nin ikinci bir hükümet gibi görünmemesini ve hükümet işlerine karışmamasını; Maraş dolaylarındaki çatışmaların daha ilerilere götürülmeyerek durdurulmasını, böylece düzenin ve güvenin sağlanmasını siyasa bakımından iyilik doğurucu gördüğünü söylemiş; Ziya Paşa'nın vali, Ahmet Fevzi Paşa'nın da kolordu komutanı olarak Ankara'ya gönderileceğini bildirmiş. Dahiliye Nazırı da özgür olarak görev yapmasına karışılmamasını söylemiş; Polis Müdürü ile Jandarma Komutanını değiştirmeye güçlerinin yetmediğini anlatmış. Eskiden beri dostu olan Keşfi Bey'in namuslu kişi olduğundan ve onu Bursa'ya vali, Faik Âli Bey'i de müsteşar yaptığından söz etmiş. Salih Paşa da, Maraş ve dolaylarında boşalttırılan yerlere, hükümetçe el koymayı siyasa bakımından olanaklı görmemiş; Fransız basınını bize karşıt duruma getirir, demiş. Padişah, hükümet üzerinde Meclisten daha çok egemen imiş. Meclisteki ruhsal duruma göre, bu hükümeti düşürüp yerine gerekli koşulları taşıyan ulusal bir hükümet kurulamazmış." *(belge: 236)*

Bu bilgileri Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün komutanlara bildirirken şunu da ekledik :

Heyeti Temsiliye, işgal altında ve çeşitli yabancı etkilerin baskısı altında bulunan İstanbul'da daha ulusal ve özverili bir hükümetin iş başına getirilmesindeki güçlüğü anladığı için Sadrazam Paşa'nın bilinen bildirisine karşılık, 17 Şubat 1920 günlü genelge ile görüşünü bütün örgütlerine duyurmuştu. Ulusal birliği bozma düşüncesiyle yapılacak her girişim ve saldırıyı akla uygun davranışlarla başarısızlığa uğratmak gereklidir. Ulusal isteklere uygun bir barış yapılmadıkça Kuvayı Milliye'nin işi bırakamayacağı üzerine ilgililerin yeniden dikkati çekilmekle birlikte, ulusal birlik ve dayanışmanın sağlamlaştırılması ve sürdürülmesi uğrunda her zamandan çok sağgörülü ve uyanık bulunulmasını özellikle diler ve rica ederiz. *(belge: 237)*

Rauf Bey'e de, cevaben şunu yazdım :

21/2/1920

Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e :

C : 19/2/1920 şifreye :

Felâh-ı vatan grubunun Sadrazam Paşa ve rüfekasiyle icra ettiği münakaşatın heyet-i umumiyesinden istidlâl olunduğuna göre, Hükûmet-i hazıra, Meclis-i Milliden aldığı itimada istinaden, Kuva-yi Milliyenin memleketteki nüfuz ve tesirini izaleye sai olduğu vuzuh ile anlaşılıyor. Harekât-ı milliyeye muhalefetinden dolayı azledilen Faik Âlî Bey'i, Müsteşarlığa, Ferit Paşa ve Ali Kemal ile birlikte çalışan Müsteşar Keşfi Bey'i, Bursa vilâyetine tayin etmesi ve evvelce memuriyetleri milletçe kabul edilmeyen Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'yı da Ankara'ya göndermek hususunda ısrar eylemesi, açıktan açığa Kuva-yi Milliye aleyhine hareket edildiğinin bir misal-i bâhiridir. Hükûmetle milletin tam bir vahdet dahilinde çalışarak tespit edilen esasat dahilinde, âmal-i milliyeye muvafık bir sulh istihsal edilmesi lüzumunu, her zamandan ziyade takdir etmekte olduğumuzdan, icraat-ı hükûmete karşı her türlü muhalefet ve müşkülât ihdasından içtinap eylemeği bir vazife-i vataniye telâkki ediyoruz. Her şey bitmiş, gaye-i milliye istihsal edilmiş değildir. Arada pek müthiş ihtimâlat mevcuttur. Atinin meşkûkiyet-i binihayesi içinde, Kuva-yi Milliyenin mesai-i rehakâranesinden müstağni bulunup bulunmadığının hükûmetten istifsarı icap eder. Bize gelince; tarihin bu memlekette şimdiye kadar husule getirmediği bu vahdet ve tesanüd-i millinin ihlâline ait her hareketi bir hıyanet-i vataniye telâkki ederek ona göre mukabele-i lâzimesini icrada tereddüt etmeyeceğiz. Bu mecburiyet ve ıstırarların erkân-ı hükûmetçe bilinmesi pek faydalı olacaktır. Hükûmetle aramızdaki ahenk ve vahdetin muhafazası ancak hal-i hazırın ipkasiyle mümkün olabilir. Lüzumsuz tayin ve aziller icrası ve bilhassa harekât-ı milliyeye muhalefetinden dolayı infisal ettirilmiş olan memurlar hakkında ısrar olunması, Kuva-yi Milliye aleyhine bir husumet telâkki edileceğinden bu gibilerin memuriyetlerine müsamaha olunmayacaktır. Bilhassa, Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'nın gönderildikleri takdirde derhal iade edileceklerinin bir emrivaki telâkki edilmesi icap eder.

Vaziyet-i hazıranın vahametini müdrik olan Meclis-i Millideki rüfekanın dahi, böyle gayritabiî hadisata karşı iltizam-ı sükût etmesi, her taraftan tahrik ve teşvik edilen hükûmeti, teşçi edeceğinden bu hususta da gayeye merbut arkadaşların metin ve sarih bir vaziyet almaları muktazidir. Hükûmetin meclise hâkim olması, emr-i murakabeyi işkâl edeceğinden, böyle bir halin hudusu halinde, ihlâs-ı vatan namına mukarrerat-ı salime ittihaz edilemeyeceği ve binnetice âmal-i milliyenin husul bulamayacağı aşikârdır. Bütün milletçe muta ve mukaddes telâkki edilen Kuva-yi Milliye gayelerinin, meclisçe de temin-i tatbikı ve icraat-ı hükûmetin bu gayeler etrafında icra-yı murakabesi hususunda, son gayret-i vatanperveranelerinin ibzal buyurulmasını ehemmiyetle rica eyleriz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Rauf Beyin, diğer bir iş'arına da verdiğimiz cevabı arzedeyim :

Şifre 21/2/1920

Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e :

C : 20/2/1920 şifreye :

Hükûmetin Meclis-i Millideki gruba karşı bir vaz'ı tehdit alması, grubun mütesanit bir kuvve-i siyasiye halinde inkişaf ve tebellür edememesinden inbias ettiği

Rauf Bey'e de, yanıt olarak şunu yazdım :

21.2.1920

Harbiye Nazırlığı Başyaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e

Y : 19.2.1920 şifreye :

Felâhı Vatan Grubunun Sadrazam Paşa ve arkadaşlarıyla yaptığı tartışmaların tümünden açıkça anlaşıldığına göre, şimdiki hükümet'in, Meclisi Milli'den aldığı güvene dayanarak, Kuvayı Milliye'nin yurttaki erkini ve etkisini ortadan kaldırmaya çalıştığı açıkça anlaşılıyor. Hükümetin, ulusal eyleme karşıcıl olması dolayısıyla görevinden çıkarılan Faik Âli Bey'i Müsteşarlığa, Ferit Paşa ve Ali Kemal ile birlikte çalışan Müsteşar Keşfi Bey'i Bursa Valiliğine ataması ve daha önce Ankara'ya atanıp ulusça kabul edilmeyen Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'yı da Ankara'ya göndermek için üstelemesi, açıktan açığa Kuvayı Milliye'ye karşı davranıldığının açık bir örneğidir. Hükümetle ulusun, tam bir birlik içinde çalışarak, önceden saptanan ilkelere göre ulusal isteklere uygun bir barış sağlanması gereğine her zamandan daha çok inandığımız için, hükümetin yürütümüne karşı koymaktan ve güçlük çıkarmaktan sakınmayı bir ödev sayıyoruz. Her şey bitmiş, ulusal amaca ulaşılmış değildir. Daha pek korkunç olasılıklar vardır. Geleceğin sonsuz belirsizlikleri içinde, Kuvayı Milliye'nin kurtarıcı çalışmasını umursayıp umursamadığını hükümetten sormak gerekir. Bize gelince, tarihin bu ülkede şimdiye dek meydana getirmediği, bu ulusal birlik ve dayanışmayı bozma ereğini güden her davranışı bir yurt hainliği sayarak ona göre gerekli karşılık vermekten çekinmeyeceğiz. Bunu yapmak zorunda kalacağımızın hükümet üyelerince bilinmesi pek yararlı olacaktır. Hükümetle aramızdaki uyumun ve birliğin korunması, ancak şimdiki durumun sürdürülmesiyle olanaklıdır. Gereksiz atamalar ve görevden çıkarmalar; özellikle ulusal eyleme karşı gelmesinden ötürü işten uzaklaştırılmış görevliler üzerinde direnilmesi, Kuvayı Milliye'ye bir düşmanlık sayılacağından bu gibilerin görev almalarına göz yumulmayacaktır. Hele Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'nın, gönderilirlerse hemen geri çevrilmelerinin bir olupbitti gibi görülmesi gerekir.

Meclisi Millideki arkadaşların, bugünkü durumun ağırlığını kavradıkları halde, böyle olağandışı olaylar karşısında susmaları, her yandan kışkırtılan ve özendirilen hükümeti yüreklendireceğinden, amaca bağlı arkadaşların bu konuda da sağlam ve açık bir durum almaları gerekmektedir. Hükümetin Meclise üstün olması, denetlemeyi güçleştireceğinden, böyle bir durum ortaya çıkarsa yurdun kurtarılması yolunda doğru kararlar alınamayacağı ve sonuç olarak da ulusal amaçların gerçekleşemeyeceği apaçıktır. Bütün ulusça benimsenen ve kutsal sayılan Kuvayı Milliye amaçlarının, Meclisçe uygulanmasının sağlanmasını ve hükümet işlerinin bu amaçlar açısından denetlenmesini sağlamak için yurtseverce son çabalarınızın esirgenmemesini önemle rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Rauf Bey'in bir başka yazısına da verdiğimiz yanıtı sunayım:

Şifre

21.2.1920

Harbiye Nazırlığı Başyaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e

Y : 20.2.1920 şifreye :

Hükümetin Meclisi Milli'deki Gruba karşı gözdağı verici bir durum takınmasının, Grubun dayanışık bir siyasal kuvvet halinde gelişip ortaya çıkamama-

vazıhan anlaşılmaktadır. Her şeye tercihan grubun, bu nokta-i nazardan müdrik bir kuvve-i murakabe haline getirilmesi lüzumu tahakkuk ediyor. Hükûmetin, bilâhare tatyib-i hatır maksadiyle sizleri davet etmesi, bugünkü zâfını anlamasından ve kuvvet yapıncıya kadar oyalayıp vakit kazanmak fikrinden münbaistir. Hükûmete karşı kat'î bir vaziyet almak zamanı gelmiştir. Sadrazama ve Dahiliye Nazırına açıkça söylemek lâzımdır ki, Kuva-yi Milliye, neticeye kadar icra-yi faaliyet eyleyecektir

Memleketi işgal eden ve milletimizin esaret-i mutlakasını isteyen düşmanlarımız, Kuva-yi Milliyenin faaliyetini istememekte kendilerini haklı bulabilirler. Fakat, devlet ve milletin tahlisine sai bir kuvve-i milliyenin, kendi hükûmetimiz tarafından duçar-ı hücum ve taarruz olması şayan-ı istiğrap görülmektedir.

İstanbul'un, hakimiyet-i Osmaniyede ipkası hakkındaki Düvel-i Mütelife nokta-i nazarı nekadar meserretle telâkki edilmiş ise, İzmir ve Adana cephelerinde terk-i faaliyet edilmesi hususundaki talepleri de o kadar mucib-i hayret oldu. Harbiye Nazırına, İzmir ve Adana'nın da hakimiyet-i Osmaniyede kalması temin edilinceye kadar terk-i silâh edilemeyeceği, Ermenilere, tarafımızdan bir tecavüz vaki olmadığı, Franzsızlar tarafından teslih ve teşvik edilen Ermenilerle bazı hadisat zuhûr etmişse, bunun mes'uliyetinin Ermeni nasyonalistlerine ve onların muharriklerine ait olacağı bildirilmiştir.

Maraş ve Urfa'dan ileriye gidilmemesi hakkındaki, hükûmetin teklifine karşı, milleti tatmin etmek ve Kuva-yi Milliyeyi tevkif edebilmek için Fransızların Adana'yı derhal tahliyeye başlamaları talep olunmalıdır. Aksi halde, Kuva-yi Milliyeyi, harakât-ı istihlâskâranesinden menetmek mümkün olamayacağını ve bu ateşin, Halep ve Suriye'ye sirayete başlamak üzere bulunduğunu, Fransızlar Adana ve civarının tahliyesinde nekadar istical gösterirlerse okadar menfaattar olacaklarını kendilerine açıkça izah etmelidir. Anadolu matbuatının, şiddet-i lisanının tahfifi, Düvel-i Mütelifenin mezalim ve tecavüzatına nihayet vermekle kabildir. Bu kadar haksızlıklara, zulümlere hatta katliamlara karşı feryat eden masum bir milleti iskât etmek zulmünü, bizden talep etmemelidir. Esasen, cihanın her noktasında matbuat, bu gibi kuyudat-ı örfiyeden azade olup hür ve serbesttir. Akbaş cepanesinin bir kısmının İngilizlere iadesi hakkındaki muavenetinizin kat'iyyen masruf olmamasını arzu ederdik. **Boş bir fişek kovanının bile İngilizlere iade edilmemesi daha muvafık olur fikrindeyiz.**

Hükûmet Düvel-i İtilâfiyeye karşı böyle sahte cemileler izhariyle hakkımızda isticlâb-ı merhamete muvaffak olacağı ve bu riyakârane harekâtın, şerait-i sulhiyenin tadiline tesir edeceği zannını perverde ediyorsa, kendilerinin gafletine acırız. Hulâsa; sulhümüzün mevzuubahs olduğu bu mühim anlarda, Kuva-yi Milliyeyi zayıf gösterecek her hareketin mukadderat-ı milliyemiz üzerine meş'um bir tesir icra edeceği şüphesiz olduğundan meclisteki rüfekaya terettüp eden vazife-i murakabenin azamî fedakârlıklarla icra edilmesini hassaten rica eyleriz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Kuva-yi Milliyenin devam-ı faaliyeti hakkındaki efkârı kontrol

Efendiler, bugünlerde hissolunan lüzum üzerine Rauf Bey'e aynı tarihte şu telgrafı da yazdım. Bu lüzum, Heyet-i Temsiliye ve Kuva-yi Milliyenin devam-ı faaliyeti hakkındaki efkârı kontrol etmek idi. Rauf Bey'e yazdığım bu telgrafı, aynen Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'ya da vermiştim.

sından ileri geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Her şeyden önce Grubun, bu bakımdan bilinçli bir denetleme kuvveti haline getirilmesi gerektiği belli oluyor. Hükümetin sonradan, gönül almak amacıyla sizleri çağırması, bugünkü güçsüzlüğünü anlamasından ve güçleninceye dek oyalayıp zaman kazanmak istemesindendir. Hükümete karşı kesin bir durum alma zamanı gelmiştir. Sadrazama ve Dahiliye Nazırına açıkça söylemek gerekir ki, Kuvayı Milliye, sonuç alıncaya değin çalışacaktır.

Ülkemizi işgal eden ve ulusumuzun tam tutsaklığını isteyen düşmanlarımız, Kuvayı Milliye'nin çalışmalarını istememekte kendilerini haklı bulabilirler. Ama, devleti ve ulusu kurtarmaya çalışan bir ulusal kuvvete, kendi hükümetinin sataşması ve saldırması şaşılacak bir şeydir.

İstanbul'un Osmanlı egemenliği altında kalacağı yolundaki İtilâf Devletleri görüşü ne kadar sevinçle karşılanmışsa, İzmir ve Adana cephelerinde savaşın bırakılması yolundaki istekleri de bizi o kadar şaşırttı. Harbiye Nazırına, İzmir ve Adana'nın da Osmanlı egemenliği altında kalması sağlanıncaya değin silahların elden bırakılamayacağı; Ermenilere bizim bir saldırıda bulunmadığımız, Fransızların silahlandırdıkları ve kışkırttıkları Ermenilerle aramızda bazı olaylar çıkmışsa, bunun sorumluluğunu Ermeni ulusçularına ve onları kışkırtanlara yüklenmesi gerektiği bildirilmiştir.

Hükümetin, Maraş ve Urfa'dan ileriye gidilmemesi yolundaki önerisine karşı, ulusa güven vermek ve Kuvayı Milliye'yi durdurabilmek için, Fransızların Adana'yı hemen boşaltmaya başlamaları istenmelidir. Yoksa, Kuvayı Milliye'nin kurtarıcı eylemlerinin önlenemeyeceği ve bu ateşin Halep ve Suriye' ye yayılmak üzere bulunduğu; Fransızlar Adana ve dolaylarını boşaltmakta ne kadar çabuk davranırlarsa o kadar yarar sağlayacakları kendilerine açıkça anlatılmalıdır. Anadolu basınının sert dilinin yumuşatılması, İtilâf Devletlerinin zulüm ve saldırılarına son vermekle olanaklıdır. Bunca haksızlıklara, zulümlere; dahası, kırımlara karşı çığlık koparan suçsuz bir ulusu susturmak gibi bir zulüm bizden istenmemelidir. Doğrusu aranırsa, dünyanın her bucağında basın, bu denli sıkı bağlardan sıyrılmış olup, özgür ve serbesttir. Akbaş cephanesinden bir kısmının İngilizlere geri verilmesi için kesinlikle yardımda bulunmamanızı isterdik. **Boş bir fişek kovanının bile İngilizlere geri verilmemesi daha uygun olur düşüncesindeyiz.**

Hükümet, İtilaf Devletlerine karşı böyle yapmacıklı gönül alma gösterilerinde bulunmakla onları bize acındırabileceğini ve bu iki yüzlü davranışların barış koşullarını değiştirmeye etki yapacağını sanıyorsa, kendilerinin aymazlığına acırız. Kısacası, başarımızın söz konusu olduğu bu önemli zamanda, Kuvayı Milliye'yi güçsüz gösterecek her davranışın ulusal yazgımız üzerinde uğursuz bir etki yaratacağı kuşkusuz olduğundan, Meclisteki arkadaşlara düşen denetleme görevinin en büyük özveriyle yapılmasını özellikle rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Baylar, o sırada duyulan gereksinme üzerine Rauf Bey'e gene o gün şu teli de yazdım. Bu gereksinme, Heyeti Temsiliye'nin ve Kuvayı Milliye'nin çalışmalarını sürdürmesi konusunda kamuoyunu yoklamaktı. Rauf Bey'e yazdığım bu teli, Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'ya da çektirmiştim.

Kuvayı Milliye'nin çalışmalarını sürdürmesi konusunda kamuoyunun yoklanması

Gayet müstacel olup tehiri caiz değildir. 21/2/1920

Rauf Bey'e :

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin tebdil-i şekline salâhiyettar olacak kongrenin in'ikadı, nizamnamemizin sonuncu maddesi mucibince, Meclis-i Meb'usanın emniyet ve serbesti-i tam dairesinde ifa-yı vazife-i teşriiye eylediğini meclisçe teyide vabestedir. Heyet-i Temsiliyenin, teşkilât-ı umumiyenin başında sulha kadar muhafaza-i şekil etmesi lüzumu, bilcümle rüfekanın tensip ve ısrarı üzerine kabul edilmiştir. Halbuki hükûmet tarafından âdeta mazhar-ı teşvik olan muhalif gazetelerin hücumları, Meclis-i Âyanın alenî taarruzları, hükûmetin ef'al ve icraatı, bilhassa Sadrazam Paşanın beyannamesi ve Meclis-i Meb'usanda Kuva-yi Milliyenin gayrimeşruiyetini alkışlattıran nutuklar, efkâr-ı umumiyeyi teşkilât-ı milliye aleyhine çevirmekte ve Heyet-i Temsiliyemizi müşkül bir vaziyete ilka etmektedir.

Bir taraftan arzu-yi şahaneye tevfikan Zeynelâbidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi zevatın mahza Kuva-yi Milliyeyi ıskat maksadiyle her tarafta vücuda getirmeğe çalıştıkları Teali-i İslâm Cemiyeti namı altındaki tertipler, teşkilât-ı milliyeye fiilî taarruzlara başlamışlardır. Ezcümle, Niğde ve Nevşehir'de, mah-ı halin on dokuzuncu günü, Meclis-i Meb'usan açıldı; teşkilât-ı milliyeyi padişahımız istemiyor gibi sözlerle halkı alenî içtimaata ve tezahürata sevketmişlerdir. Bu hal, Sadrazam Paşanın tebliğini alan bazı memurlar tarafından da mazhar-ı teşvik olmuştur, bu hâdisenin Konya'ya ve her tarafa sirayet etmesi baidülihtimal değildir. Binaenaleyh:

1 — Hükûmetin, Kuva-yi Milliyenin muhafazası taraftarı olup olmadığını kat'iyyen bildirmesini kendisinden talep etmek lâzımdır.

2 — Felâh-ı Vatan Grubunun, mevzuubahs olan emniyet ve serbesti-i tamma malik olduğunu ve Kuva-yi Milliyeyi dağıtmak lüzumuna kani bulunduğunu veyahut aksini derpiş etmesi ve henüz muhafazasına lüzum görüyorsa ona göre hükûmete ihtaratta bulunmakla beraber, Mecliste dahi lüzumu veçhile müdafaa eylemesi icap eder. Bu hususun, grupça mevki-i müzakere ve münakaşaya vazolunması mütaleasındayız.

3 — Teşkilât ve Kuva-yi Milliyenin imhası, menafi-i vatan için tercih olunduğu takdirde, İzmir, Maraş ve sair cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı hükûmetçe tedabir-i lâzimenin ittihazını taht-ı temine aldırmak lâzımdır.

Bâlâdaki maruzat ve mütaleatımızın kemal-i ehemmiyet ve ciddiyetle nazar-ı dikkate alınıp icabatına tevessül ve bizi şahsan da müşkül vaziyetten tahlis için neticesinin sürat-i mümkine ile iş'arını rica ederiz. İstanbul'daki bazı rüfekanın bunca emeklerle vücuda getirilmiş olan vahdet ve Kuva-yi Milliyeye vurulan darbelere karşı kat'î tedbir almakta, son gayret ve ciddiyeti göstermekten ziyade, harici ve uzak kuvvetlerden büyük ümitlere kapılarak müteselli oldukları zehabı hâsıl oluyor. Biz, elimizdeki kuvveti hüsn-i muhafaza edemediğimiz takdirde, haricî kuvvetlerin dahi iltifatına değerimiz kalmayacağını, hatıra olarak arzeyleriz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafa verdiği 23 Şubat 1920 tarihli cevabında, «İstanbul'da Meclis-i Millide mütehassıl cereyana karşı, Heyet-i Temsiliyenin ve Kuva-yi Milliyenin makûs ve mütehakkim bir vaziyet almasını hiç muvafık bulmuyorum. Yalnız Heyet-i Temsiliye,

Çok ivedi olup geciktirilemez. 21.2.1920

Rauf Bey'e

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin biçimini değiştirmeye yetkili olacak kongrenin yapılması, tüzüğümüzün sonuncu maddesi gereğince, Meclisi Mebusan'ın tam güvenlik ve özgürlük içinde yasama görevini yaptığını bildirmesine bağlıdır. Heyeti Temsiliye'nin, genel örgütün başında, barışa değin biçimini değiştirmemesi gerektiği, bütün arkadaşların uygun görmeleri ve üstelemeleri üzerine kabul edilmiştir. Oysa, sanki hükümetçe özendirilen karşıcıl gazetelerin sataşmaları, Ayan'ın açık saldırıları, hükümetin tutumu ve yürütümü, özellikle Sadrazam Paşa'nın bildirisi ve Meclisi Mebusan'da Kuvayı Milliye'nin yasa dışı olduğunu ileri sürüp alkışlattıran söylevler, kamuoyuna ulusal örgütlerden yüz çevirtmekte ve Heyeti Temsiliye'mizi güç bir duruma sokmaktadır.

Bir yandan Zeynelâbidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi kişilerin Padişahın isteğine dayanarak ve yalnız Kuvayı Milliye'yi ortadan kaldırmak amacıyla, her yerde kurmaya çalıştıkları "Tealii İslam Cemiyeti" adı altındaki düzenler, ulusal örgütlere açıkça saldırılara başlamışlardır. Örneğin, Niğde ve Nevşehir' de : "Bu ayın on dokuzuncu günü Millet Meclisi açıldı; ulusal örgütleri Padişahımız istemiyor" gibi sözlerle halkı açık toplantılar ve gösteriler yapmaya sürüklemişlerdir. Bu tutumu, Sadrazam Paşa'nın bildirisini alan kimi görevliler de desteklemişlerdir. Bu olayın Konya'ya ve her yere yayılması olasılık dışında değildir. Onun için :

1 — Hükümetin, Kuvayı Milliye'nin yaşamasından yana olup olmadığını kesin olarak bildirmesi istenmelidir.

2 — Felâhı Vatan Grubu, söz konusu olan tam güven ve özgürlük içinde olduğunu ve Kuvayı Milliye'yi dağıtmak gereğine inandığını bildirmeli ya da, tersine öngörüyor ve Kuvayı Milliye'nin daha yaşamasına gereksinme duyuyorsa, ona göre hükümeti uyarmakla birlikte, Mecliste de gereğince savunması gerekir. Bu konunun Grupça görüşülüp tartışılması düşüncesindeyiz.

3 — Ulusal örgüt ve Kuvayı Milliye'nin ortadan kaldırılması, yurt yararı için yeğlenirse, İzmir, Maraş cephelerinde ve öteki cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı hükümetçe gereken önlem alınması sağlama bağlanmalıdır.

Yukardaki dilek ve düşüncelerimizin büyük bir önemle dikkate alınmasını, gereğinin yapılmasını ve bizi de güç durumdan kurtarmak için sonucunun olabildiğince ivedilikle bildirilmesini rica ederiz. İstanbul'daki kimi arkadaşların, bunca emeklerle meydana getirilmiş olan birliğe ve Kuvayı Milliye'ye indirilen yumruklara karşı kesin önlem alma yolunda son çabayı ve dayancı göstermekten çok, dışardaki uzak kuvvetlerden büyük umutlara kapılarak avundukları kuşkusuna düşüyoruz. Biz elimizdeki kuvveti iyi kullanmazsak, dış kuvvetlerin de bize değer vermeyeceklerini aklınızda kalmak üzere bilginize sunarız.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa, bu tele verdiği 23 Şubat 1920 günlü yanıtında : "İstanbul'da Meclisi Milli'de beliren akıma karşı Heyeti Temsiliye'nin ve Kuvayı Milliye'nin karşıt ve üstün bir durumda olmasını hiç de uygun bulmuyorum. Ancak, Heyeti

bu işin içinden vekarlı çıkmak ve işin mes'uliyetini ve takdir-i keyfiyeti, Meclis-i Millinin uhde-i namus ve hamiyetine bırakmağı mütalea ediyorum», «Kuva-yi Milliyenin ve Heyet-i Temsiliyenin muhafaza-i mevcudiyet etmesine Meclis-i Milli taraftar olmazsa.... kongrelerin mukarreratı veçhile emniyet-i tamme ile murakabe-i teşriiyesine sahip ve hâkim olduğu cihetle, Heyet-i Temsiliyenin, artık Meclis-i Milliye tevdi-i mukarrerat [1] ederek dağılmasını ve mevki-i faaliyetten çekilmesini yazar ve bir de teşekkür eder», «fakat Meclis-i Millinin böyle bir mes'uliyet deruhde ederek mevki ve atilerinden emin olduklarına dair karar ittihaz ve tebliğ edecekleri pek meşkûktür. Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve bu mukarreratı istihsal eder de Heyet-i Temsiliyenin mevki-i faaliyetten çekilmesini tebliğ ederlerse, o zaman Heyet-i Temsiliye bunu maalmemnuniye kabul eder. Matbuata ve dahile karşı neşr ü tamim eyler ve artık faaliyetten uzaklaşır. Mevki-i şeref ve vekarını da meşru bir şekilde mahfuz tutar. Şüphesiz ki, bir senedenberi ibram-ı milli ile husule gelmiş Aydın cephesi ne dağılıp Yunanlılara teslim-i mukadderat eyler ve ne de hükûmet bunları dağıtabilir. O mücahitler kendiliğinden ve sabıkı misillû devam eder. Fakat mevziî olur ve kolordu kumandanları kendi mıntıkalarında bunu ahval ve maksada göre hüsn-i suretle idare eyler, ondan sonra da, vaziyet ve harekât-ı müstakbelemiz için zuhurata tâbi kalınır. İşte nokta-i nazar-ı âcizanem bundan ibaret olduğu maruzdur» diyor *(Ves. 238)*.

Zuhurata tâbi olamazdık

Efendiler, İstanbul'un bilfiil işgalinden takriben yirmi gün evvel, izhar olunan bu görüş ve mütalea şayan-ı tetkiktir. Ben, yalnız bir noktaya işaret etmekle iktifa edeceğim. O nokta; zuhurata tâbi olmak tevekkülüdür. Biz elbette, böyle bir vaz'ı mütevekkilâne alamazdık. Bilâkis zuhuratın ne olabileceğini, zuhûrundan evvel keşif ve teyakkun ederek, mukabil tedabirini düşünmek ve ânında, tereddütsüz tatbik etmek taraftarı idik. İşte bu maksatla idi ki daha evvelinden efkârı istimzaca başlamıştık.

Efendiler, Meb'us Mazhar Müfit Bey'in bir mektubuna verdiğim cevabı aynen arzedersem, Kâzım Karabekir Paşa'nın mütaleasına verilmek lâzımgelen cevap da kendiliğinden anlaşılmış olur. Mazhar Müfit Bey'in mektubu muhteviyatını tekrar etmeyeceğim. Onu icap ederse kendileri neşrederler. Benim verdiğim cevap şu idi:

[1] Metinde "mukarrerat" ise de, Vesika 238'de "mukadderat"tır. (3. cilt).

Temsiliye'nin bu işin içinden onuruyla çıkmasını; işin sorumluluğunu ve durumun değerlendirilmesini, alınacak kararları Meclisi Milli'nin namusuna ve yurtseverliğine bırakmasını düşünüyorum. Millet Meclisi, Kuvayı Milliye'nin ve Heyeti Temsiliye'nin yaşamalarını uygun bulmazsa... kongrelerin kararları gereğince tam güvenle yasama ve denetleme yetkisini elinde tuttuğundan, Heyeti Temsiliye'ye, artık kararları[1] kendisine bırakarak dağılmasını ve iş başından çekilmesini yazar, bir de teşekkür eder. Fakat Millet Meclisi'nin böyle bir sorumluluğu yüklenerek, durumlarının ve geleceklerinin güvenli olduğu yolunda bir karar alıp kamuya duyuracakları pek kuşku götürür. Rauf Beyefendi bu öneriyi yapar ve bu kararları aldırır da Heyeti Temsiliye'nin iş başından çekilmesini bildirirse, o zaman Heyeti Temsiliye bunu sevinçle kabul eder. Basına ve içeriye genelge ile duyurur ve artık iş başından uzaklaşır. Şeref ve onur yerini de yasal olarak saklı tutar. Kuşku yoktur ki, bir yıldan beri ulusun üstelemesi üzerine kurulmuş olan Aydın Cephesi, ne dağılıp alınyazısını Yunanlıların eline bırakır, ne de hükümet bunları dağıtabilir. O savaşçılar, kendiliklerinden ve eskisi gibi savaşı sürdürürler. Fakat savaş, o yere bağlı kalır, Kolordu komutanları da kendi bölgelerinde bunu duruma ve amaca göre iyi bir biçimde yönetirler. Ondan sonra da, gelecekteki durumumuz ve davranışımız, olayların gidişine göre düzenlenir. İşte görüşlerimin bunlar olduğu bilginize sunulur." *(belge : 238)*

Olayların gidişine bağlı kalamazdık

Baylar, düşmanların İstanbul'u eylemli olarak işgalinden aşağı yukarı yirmi gün önce açığa vurulan bu görüş ve düşünce, incelenmeye değer. Ben yalnız bir noktaya dokunmakla yetineceğim. O nokta olayların gidişine bağlı kalma gibi bir işi Tanrı'ya bırakmadır. Biz elbette, kendimizi böyle bir kaderciliğe bırakamazdık. Tersine, olayların nasıl gelişebileceğini önceden gerçeğe yakın olarak kestirip karşı önlemlerini düşünmek ve zamanında duraksamadan uygulamak yanlısıydık. İşte bundan ötürüdür ki, daha önceden düşünceleri yoklamaya başlamıştık.

Baylar, milletvekili Mazhar Müfit Bey'in bir mektubuna verdiğim yanıtı olduğu gibi bilginize sunarsam, Kâzım Karabekir Paşa'nın görüşlerine verilmesi gereken yanıt da kendiliğinden anlaşılmış olur. Mazhar Müfit Bey'in mektubunda yazdıklarını yinelemeyeceğim. Onu gerekirse kendileri yayımlarlar. Benim verdiğim yanıt şu idi :

[1] Metinde "mukarrerat" ise de, Vesika 238'de "mukadderat"tır. (3. cilt).

Ankara, 25/26, 2, 1920

Hakkâri Meb'usu Mazhar Müfit Beyefendi'ye

Efendim Hazretleri :

14/2/1920 tarihli mufassal mektubunuzu ancak dün aldım ve yarınki postaya yetiştirmek üzere cevabını şimdi yazıyorum. Meclis-i Âli-i Millinin ve Felâh-ı Vatan nam grubun, ahval-i hakikiyesini tasvir eden beyanat-ı aliyeleri mucib-i teessürüm oldu. İzahat ve tavsifatınızla, nazarımda tecelli eden manzara, elem âlûttur. Zavallı millet; hayatını, mevcudiyetini, mukadderatını müdafaa, muhafaza ve temin etmekle mükellef bildiği muhterem meb'uslarını, vazife-i hakikiye-i milliye ve vataniyelerini ilk anda ve ilk hatvede feramuş etmiş görüyor. Garp ve bütün düşman dediğimiz milletler, Türkiye'de, Türklerde kabiliyet olmadığından her şeyi, bizim için menfi her şeyi, tatbika cevaz verdikleri malûm iken ve herbirimiz ayrı ayrı bu zannın butlanını ispata azmetmiş olduğumuzu iddia ederken, hissiyat-ı menfaatcuyanemiz, ihtirasat-ı hasisemiz, bize her şeyi unutturabilir. Evvel gelen meb'uslar şöyle yapacakmış, sonra gelen meb'uslar böyle tavır almış, Heyet-i Temsiliye şuna mahrem nazarla bakmış, bunu bayağı görmüş.. Bunları söyleyenler, koca Türk milletinin muhterem meb'usları, öyle mi? Bu halet-i ruhiye, bu mahiyet-i ahlâkiye karşısında mephut, mütehayyir ve samit kalırım. Yeni grup veya parti teşkilâtından bahis buyuruluyor... Azizim Mazhar Müfit Bey! İzah ettiğiniz mantalite ve karakterlerin teşkil edecekleri gruptan da, partiden de, ben, memleketi kurtarıcı bir vaz'ı metînin alınabileceğine hükmedemiyorum. Ben ve Heyet-i Temsiliye namı altında ifa-yı vazife-i fedakârî eden arkadaşlar, bu vatanın halâsı, milletin felâhı için ölünceye kadar çalışmak isterken, meb'usan-ı kiram, vaz' u tavırlariyle ve amak-ı gaflete sukutlariyle anlıyorum ki, buna dahi müsaade etmeyeceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilâtına ve bu teşkilâtın vücuda getirdiği Kuva-yi Milliyeye istinada ihtiyaç kalmadığını, tıflane ve gafilâne muamelât ve harekâtiyle ima eden Meclis-i Meb'usanın ve Felâh-ı Vatan Grubunun, bu baptaki karar-ı kat'isinin istimzaç ve tarafımıza iş'arını Rauf Bey'e yazdık. Bu kararın istihsalini tesri için sizin de yardımınızı rica ederiz. Bu kararı verirken, meb'usan-ı kiramın mahall-i in'ikadı olan Darülhilâfede, kırk bin Fransız, otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kuvve-i berriyesinin tahaşşüt ettiğini ve İngiliz Bahrisefit donanmasının Fındıklı sarayına karşı, lengerendaz bulunmuş olduğunu gözönünde bulundurmak lüzumunu hatırlatırım.

Mustafa Kemal

Akbaş Cepaneliği ve Köprülülü Hamdi Bey

Efendiler, Rauf Bey'e, yazdığımız son şifrede, Akbaş Cepaneliğindeki cepanenin bir kısmının İngilizlere verilmesine muavenet ettiklerine ait bir tariz vardı. Bu meseleyi biraz izah edeyim. Rumeli sahilinde, Gelibolu civarında, Akbaş mevkiinde, bir cepane deposu vardı. Orada Fransızların taht-ı muhafazasında külliyetli esliha ve mühimmat bulunuyordu. Hükûmet İtilâf Devletlerine karşı teslimiyet-i tamme göstermiş olmağı muvafık-ı menfaat gördüğünden, zikrettiğim cepanelikteki eslihe ve mühimmattan bir kısmını, İtilâf Devletlerine vermeği vadetmiş. Onlar da, Vrangel ordusuna göndere-

Ankara, 25/26.2.1920

Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit
Beyefendi'ye

Efendim Hazretleri,

14.2.1920 günlü ayrıntılı mektubunuzu ancak dün aldım ve yarınki postaya yetiştirmek üzere karşılığını şimdi yazıyorum. Yüce Meclisi Milli'nin ve Felâhı Vatan adındaki grubun gerçek durumunu anlatan yüksek sözleriniz beni üzdü. Açıklama ve nitelemelerinizle gözümün önünde beliren görünüş acı vericidir. Zavallı ulus; yaşamını, varlığını, geleceğini savunmak, korumak ve güven altına almakla yükümlü bildiği sayın milletvekillerinin, gerçek ulusal ve yurtsal ödevlerini ilk anda ve ilk adımda unuttuklarını görüyor. Batılıların ve bütün düşman dediğimiz ulusların; Türkiye'de, Türklerde yetenek olmadığı gerekçesiyle her şeyin, bizim için olumsuz olan her şeyin uygulanmasına göz yumdukları biliniyorken ve her birimiz ayrı ayrı bu sanının çürüklüğünü ortaya koymaya kararlı olduğumuzu ileri sürerken, çıkarcı duygularımız, bencil tutkularımız, bize her şeyi unutturabilir. Önce gelen milletvekilleri şöyle yapacakmış, sonra gelen milletvekilleri böyle yapmış; Heyeti Temsiliye şunu kendine yakın görmüş, bunu bayağı görmüş... Bunları söyleyenler, koca Türk ulusunun sayın milletvekilleri öyle mi? Bu ruhsal durum ve bu ahlak niteliği karşısında şaşkınlıktan donakalırım. Yeni grup ya da parti örgütünden söz ediliyor... Sevgili dostum Mazhar Müfit Bey, açıkladığınız anlayışta ve yaradılışta olan adamların kuracakları gruptan da, partiden de ben, yurdu kurtarıcı sağlam bir sonuç alınabileceğine inanmıyorum. Ben ve Heyeti Temsiliye adı altında özveri ile ödev yapan arkadaşlar, bu yurdun kurtarılması, ulusun esenliği için ölünceye dek çalışmak isterken, sayın milletvekilleri, durumlarından, davranışlarından ve aymazlık uçurumuna yuvarlanışlarından anlıyorum ki, buna da izin vermeyeceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin örgütüne ve bu örgütün meydana getirdiği Kuvayı Milliye'ye dayanmanın gereği kalmadığını çocukçasına ve aymazcasına davranışları ve eylemleri ile belli eden Meclisi Mebusan'ın ve Felâhı Vatan Grubunun bu konudaki kesin kararının soruşturulup öğrenilmesini ve bize bildirilmesini Rauf Bey'e yazdık. Bu kararın tezlikle elde edilmesi için sizin de yardımınızı rica ederiz. Bu kararı verirken sayın milletvekillerinin, toplantı yeri olan İstanbul'da, kırk bin Fransız, otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kara kuvvetinin yığınak yaptığını ve İngiliz Akdeniz donanmasının Fındıklı Sarayı'na karşı demir atmış olduğunu göz önünde bulundurmaları gerektiğini hatırlatırım.

Mustafa Kemal

Akbaş Cephaneliği ve Köprülülü Hamdi Bey

Baylar, Rauf Bey'e yazdığımız son şifrede Akbaş cephaneliğindeki cephaneden bir kısmının İngilizlere verilmesine yardım ettikleri yolunda bir dokundurma vardı. Bu konuyu biraz açıklayayım. Rumeli kıyısında, Gelibolu yakınında Akbaş denilen yerde bir cephane deposu vardı. Orada, Fransızların gözaltında tuttukları pek çok silah ve cephane bulunuyordu. Hükümet, İtilâf Devletlerine bütün bütüne boyun eğmiş görünmeyi yararlı saydığından, sözünü ettiğim cephanelikteki silah ve cephaneden bir kısmını İtilâf Devletlerine bırakmaya söz vermiş. Onlar da Vrangel (Wrangel)

ceklermiş. Rusya'ya nakli için bir Rus vapuru da Gelibolu'ya gelmiş. Hükûmet daha evvel, İstanbul'daki teşkilâtımız rüesasının muvafakat ve muavenetini de temin etmiş..

Halbuki Efendiler, Köprülülü Hamdi Bey namında kahraman bir arkadaşımız, Kuva-yi Milliyeden bir müfreze ile, 26/27 Ocak[1] 1920 gecesi, sallarla Rumeli sahiline geçti. Akbaş Cepaneliklerine vazıyet etti. Depo muhafızları olan Fransızları tevkif ve hutut-ı muhabereyi kat'etti. Eslihayı kâmilen ve cepaneyi kısmen ve muhafız Fransız efradını da mahfuzan Lapseki'ye nakletti. Esliha ve mühimmatı dahile sevkettikten sonra, Fransız efradını iade etti. Akbaş Deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus mitralyözü, yirmi bin sandık cepane tahmin ediliyordu *(Ves. 239)*.

Bu vak'a üzerine, İngilizler, Bardırma'ya iki yüz kişilik bir kuvvet çıkardılar. İtilâf kuvvetlerinin harekât-ı milliye mıntıkaları gerilerinde, Düvel-i İtilafiye askerlerinin de bulundukları mahallerdeki depolarda bulunan eslihe ve cepanenin başka yere nakli veya gayrikabil-i istimal bir hale vaz'ı veya bu gibi mahallerin işgal edilmesi ihtimaline karşı umum kumandanlara verdiğimiz emirde bazı tedbirler tavsiye etmekle beraber, bilcümle kumandanların kemal-i azim ve kat'iyetle hareketleri lüzumunu bildirdik *(Ves. 240)*.

Anzavur'un millî cephelerimizi arkadan vurmak teşebbüsü

Efendiler, hemen aynı günlerde, Anzavur, Balıkesir ve Biga havalisinde oldukça mühim ve mühlik vaziyetler ihdasına muvaffak olabilmişti. Balıkesir'de, millî cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına külliyetli adam toplamıştı. Karşısına gönderilen millî kuvvetlerle, Biga'da kanlı bir muharebe oldu. Anzavur, galip geldi. Kuvvetimizi dağıttı. Top ve mitralyözlerimizi gasbetti. Efrat ve zabitanımızı esir ve şehit etti. Akbaş kahramanı Hamdi Bey de, bu şüheda meyanında idi. Bundan sonra, Ahmet Anzavur, kendi ismine nispet ettiği *Ahmediye Cemiyeti* namı altında, tevsi-i habasete devam etti.

Efendiler, 3 Mart 1920 tarihli, münderîcatı fevkalâde calib-i dikkat bir şifre aldım. Bu şifre, İstanbul'dan, İsmet Paşa'dan geliyordu. İsmet Paşa, ben Ankara'ya muvasalattan sonra, Ankara'ya yanıma gelmişti. Beraber çalışıyorduk. Fakat Cemal Paşa'dan sonra, Harbiye Nezareti makamına Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Müşarileyhin suret-i mahsusada talebi üzerine ve bilhassa mühim bir maksatla, kendisini mevzuubahs tarihten birkaç gün evvel, İstanbul'a göndermiştim.

[1] Metinde yanlışlıkla Şubat olarak yazılmıştır; oysa, 3. ciltte (Vesikalar) Ocak'tır. bak. Vesika 239.

ordusuna göndereceklermiş. Rusya'ya götürmek için bir Rus vapuru da Gelibolu'ya gelmiş. Hükümet daha önce, İstanbul'daki örgütümüz başkanlarının olurunu ve yardımını da sağlamış...

Oysa baylar, Köprülülü Hamdi Bey adında yiğit bir arkadaşımız, Kuvayı Milliye'den bir birlik ile, 26/27 Ocak[1] 1920 gecesi sallarla Rumeli kıyısına geçti. Akbaş cephaneliklerine el koydu. Depoyu bekleyen Fransızları tutukladı ve haberleşme yollarını kesti. Silahların tümünü, cephanenin bir kısmını, bekçi Fransız erlerini de gözaltında Lapseki'ye getirdi. Silahlarla cephaneyi içeriye yolladıktan sonra Fransız erlerini geri gönderdi. Akbaş deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus ağır makineli tüfeği, yirmi bin sandık cephane olduğu kestiriliyordu. *(belge: 239)*

Bu olay üzerine İngilizler Bandırma'ya iki yüz kişilik bir kuvvet çıkardılar. Biz İtilâf Devletleri askerlerinin, bulundukları yerlerdeki ve ulusal savaş bölgeleri gerilerindeki depolarda bulunan silah ve cephaneyi başka yere götürebileceklerini, kullanılmayacak bir duruma getirebileceklerini ya da depoların bulunduğu yerleri ele geçireceklerini düşünerek, bütün komutanlara verdiğimiz buyrukta kimi önlemler öğütlemekle birlikte hepsinin tam kararlı ve kesinlikle davranmaları gereğini de bildirdik. *(belge: 240)*

Anzavur'un ulusal cephemizi arkadan vurmaya çalışması

Baylar, hemen gene o günlerde Anzavur, Balıkesir ve Biga dolaylarında oldukça önemli ve korkulu durumlar yaratmayı başarabilmişti. Balıkesir'de ulusal cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına pek çok adam toplamıştı. Karşısına gönderilen Kuvayı Milliye ile Biga'da kanlı bir savaş oldu. Anzavur yendi. Kuvvetimizi dağıttı. Toplarımızı ve ağır makineli tüfeklerimizi ele geçirdi. Erlerimizi ve subaylarımızı tutsak ve şehit etti. Akbaş olayının yiğidi Hamdi Bey de bu şehitler arasında idi. Bundan sonra Ahmet Anzavur, kendi adıyla andığı **Ahmediye Cemiyeti** adı altında, alçaklığını genişletti durdu.

Baylar, 3 Mart 1920 günü çekilen ve bize olağanüstü haberler ulaştıran bir şifre aldım. Bu tel, İstanbul'dan, İsmet Paşa'dan geliyordu. İsmet Paşa, ben Ankara'ya vardıktan sonra, Ankara'ya yanıma gelmişti. Birlikte çalışıyorduk. Fakat Cemal Paşa'dan sonra Harbiye Nazırlığına Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Fevzi Paşa'nın özel isteği üzerine ve özellikle çok önemli bir amaç için kendisini söz konusu günlerden birkaç gün önce İstanbul'a göndermiştim.

[1] Metinde yanlışlıkla Şubat olarak yazılmıştır; oysa, 3. ciltte (Vesikalar) Ocak'tır. bak. Vesika 239.

Mühim olarak mütalea ettiğimiz, şu idi: Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlar. Buna karşı makul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmekti. Bahusus, Fevzi Paşa Hazretleri, bu lüzum ve ıztırarı takdir etmekte idi.

İşte, bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve hatta Erkânıharbiye Riyasetine resmen getirilerek temin-i mesaisi, çok nafi olacak idi. Bu maksatla, İstanbul'a gitmesine lüzum görmüştüm. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur:

Harbiye, 3/3/1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Alınan malûmata göre, İstanbul'da bir cemiyet teşekkül ve bu cemiyet İngilizlerle tevhid-i mukarrerat etmiş. Hükûmetin ıskatiyle malûm bir hükûmetin tesisi, meclisin feshi, İzmir ve Adana'nın temin-i işgali için Kuva-yi Milliyenin ilgası, cihan için amil-i sulh ve müsalemet olmak üzere İstanbul'da beynelislâm bir şûra-yı hilâfet teşkili, bolşeviklik aleyhine fetva ısdarı, mukarrerat cümlesinden imiş. Nazır Paşa, bu cemiyetin faaliyetine ehemmiyet veriyor. Anadolu'daki Anzavur teşebbüsatı bu faaliyetten olduğu gibi, İngilizlerin, hükûmeti en ziyade tazyik etmeleri de, aynı sebeptendir. Malûmat olarak arzetmekliğimi arzu ettiler. (İsmet)

Harbiye Nezareti Seryaveri Binbaşı
Salih

Ali Rıza Paşa Kabinesinin İstifası

Efendiler, malûm-ı âlinizdir ki, İngiliz mümessili, Yunanlılar da dahil olduğu halde, İtilâf kuvvetlerine karşı tatil-i harekât edilmesini hükûmete teklif etmişti ve bu temin olunursa, İstanbul'u Devlet-i Osmaniyeye bırakacakları gibi yaldızlı bir vaitte de bulunmuşlardı. Fakat, İstanbul'da bu teklif yapılırken, Şubatın 18 inci, 19 uncu ve 20 nci günlerinde, Yunanlıların İzmir'e yeni kuvvet, vesait-i nakliye, külliyetli cepane getirdiği ve cehpelere sevkederek yeni bir taarruza hazırlandığı, bizim malûmumuz idi. Bu malûmatımızı – icraat-ı hükûmete müdahale etmeyiniz yaygarasına bakmaksızın – hükûmet-i merkeziyeye de iblağ ederek nazar-ı dikkatini celpten hâli kalmadık.

Yunanlılar, bu suretle, taarruza hazırlanırlarken, Ali Rıza Paşa Kabinesi, diğer bir teklif karşısında kalıyor.

«Yunanlılar karşısında bulunan Kuva-yi Milliyeyi 3 kilometre geri aldırmak!..»

Ali Rıza Paşa Kabinesinin, buna muktedir olmadığı meydanda idi. Fakat, maksat, onun ıskatı idi. Sadrazam, bizzarure, bu teklifin kabil-i icra olmadığını cevaben bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar taarruza geçtiler. Gölcük yaylâsiyle Bozdağı'nı işgal ettiler.

Önemli olarak gördüğümüz nokta şu idi : Yunanlılar saldırıya hazırlanıyorlardı. Buna karşı, akla yakın davranış, bütün kuvvetleri hazırlayarak düzenli bir savaşa girmekti. Özellikle Fevzi Paşa Hazretleri, bu gereği ve bu zorunluğu anlamakta idi.

İşte bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve dahası, Genelkurmay Başkanlığına resmi olarak atanıp çalıştırılması çok yararlı olacaktı. Bu düşünceyle onun İstanbul'a gitmesini gerekli görmüştüm. İsmet Paşa'nın telyazısı şudur :

Harbiye, 3.3.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Alınan bilgiye göre, İstanbul'da bir dernek kurulmuş ve bu dernek, İngilizlerle birlik olarak şu kararları almış : Şimdiki hükümetin düşürülmesi ve bilinen bir hükümetin kurulması, Meclisin dağıtılması, İzmir ve Adana'nın işgalini sağlamak için Kuvayı Milliye'nin ortadan kaldırılması, dünyaya barış ve esenlik getirmek üzere İstanbul'da Müslümanlararası bir halifelik danışma kurulu kurulması, Bolşevikliğe karşı fetva çıkarılması. Nazır Paşa, bu derneğin giriştiği işlere önem veriyor. Anadolu'da Anzavur'un girişimleri bu çalışmalara dayandığı gibi, İngilizlerin hükümete en çok baskı yapmaları da, buradan gelmektedir. Bilgi olarak sunmamı istediler. (İsmet)

Harbiye Nazırlığı Başyaveri Binbaşı
Salih

Ali Rıza Paşa Hükümetinin çekilmesi

Baylar, biliyorsunuz ki İngiliz temsilcisi, Yunanlılar da içinde olarak, İtilâf kuvvetlerine karşı savaşa son verilmesini hükümete önermişti ve bu sağlanırsa, İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne bırakılacağı yolunda yaldızlı bir söz de vermişti. Fakat İstanbul'da bu öneri yapılırken, Şubatın 18 inci, 19 uncu ve 20 nci günlerinde, Yunanlıların da İzmir'e yeni kuvvet, taşıt, pek çok cephane getirdiğini ve cephelere yollayarak yeni bir saldırıya hazırlandığını biz biliyorduk. Bu bilgimizi – hükümet işlerine karışmayınız yaygarasına bakmaksızın – İstanbul Hükümetine de duyurarak dikkatini çekmekten geri kalmadık.

Yunanlılar böylece saldırıya hazırlanırken, Ali Rıza Paşa Hükümeti başka bir öneri karşısında kalıyor :

"Yunanlılar karşısında bulunan Kuvayı Milliye'yi üç kilometre geri aldırmak!"

Ali Rıza Paşa Hükümetinin, bunu yapamayacağı besbelliydi. Ama amaç, onun düşürülmesi idi. Sadrazam, ister istemez, bu önerinin yerine getirilemeyeceğini, yanıt olarak bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar saldırıya başladılar. Gölcük yaylasıyla Bozdağ'ı ele geçirdiler.

İşte, bu hâdise üzerine, Ali Rıza Paşa'nın, makamını daha fazla muhafazadan sarfınazarla, düşünebildiği yegâne çare, hemen istifa edip, bu mes'uliyetli işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü, harekât-ı milliyeyi tatil ettirmek hususunda vukubulan teklifi, tatbika çalışmış ve fakat muvaffak olamamış olan Ali Rıza Paşa'nın, bu defaki teklifı de tatbik ettireceğim vadinde bulunup da adem-i muvaffakiyeti halinde, İtilâf Devletleri nezdinde mes'ul tutulması ihtimali de varid-i hatır değil miydi?

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Başkumandan Mister Corç Milen'in evamirini tatbik ettiremediğinden dolayı en nihayet kabineden ihraç muamelesine maruz kalmamış mıydı? Ayni halin Ali Rıza Paşa'ya, tatbikına kalkışıldığı takdirde, kendisini, padişahın muhafaza edebileceğinden emin olabilir miydi? Böyle bir halin vukuunda, amal-i milliyenin tecelliğâh-ı münferidi olduğunu, söylediği İstanbul'daki Meclis-i Milliye güvenebilecek miydi? İrade-i milliye namına idare-i kelâm ve serd-i metalibe artık mahal ve imkân kalmadığını söyleyerek tecziye ile tehdit ettiği Heyet-i Temsiliyeye istinada tenezzül etmeli miydi? Binaenaleyh, kendisi için istifadan ehven bir şey olamazdı. İşte, o da, öyle yapmıştır *(Ves. 241)*. Ali Rıza Paşa; bu istifasını, kabineye ilk tecavüz vukuunda yapması lüzumu hakkında ikaz ve ihtarda bulunduğumuz zaman kabul etmedi. Yerinde durmakla vatana nafi olacağını söyledi. Meclis-i Meb'usan da bu mütalea-i cahilâneyi tasviben onu yerinde tuttu. Acaba, ifası mevzuubahs vazife, Yunanlıların taarruz hazırlıklarını ikmal ederek vatanın mukaddes topraklarından daha bir kısmını çiğnemek ve aziz vatandaşlardan daha bir kısmını süngüler altında inletmek için, muhtaç olduğu fırsatı, sükûnetle ona bahşetmek miydi?!

Padişah, icab-ı hal ve vaziyete göre birisini sadarete intihap edeceğim diyor

3 Mart 1920 tarihli şifrelerle, Rauf ve Kara Vâsıf Beyler, bu istifa meselesini haber verirken, Felâh-ı Vatan Grubu reisinin; Meclis reis vekillerinin saraya gönderildiğini de bildiriyorlardı. Bu rüesa, huzur-ı şahaneye kabul olunmamışlar. Başkâtip ve başmabeyinci ile müzakere etmeleri irade buyurulmuş. Grup reisi, teşkilât-ı milliyenin padişaha sadakatini teyit etmiş. Sözü istifa meselesine naklettirmiş. Padişah, başkâtip vasıtasiyle şu iradeyi tebliğ etmiş : «Bütün meb'uslara selâm. Ahval ve vaziyetin vahametini ben de onlar kadar müdrikim. İcab-ı hal ve vaziyete göre birisini sadarete intihap edeceğim. Onun salâhiyetine tecavüzle rüfekasının intihabına müdahale edemem. Ancak, ona, ekseriyet grubuyle anlaşmasını tavsiye edeceğim.»

İşte bu olay üzerine Ali Rıza Paşa'nın düşünebildiği tek çıkar yol, yerinde daha fazla kalmaktan vazgeçerek hemen çekilip bu sorumlu işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü, ulusal eylemi durdurma konusunda yapılan öneriyi yerine getirmeye çalışmış, ama başaramamış olan Ali Rıza Paşa, bu kez de öneriyi uygulattıracağım diye söz verip de bunu başaramazsa İtilâf Devletlerince sorumlu tutulması olasılığı da akla gelemez miydi?

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Başkomutan Mister Corç Miln'in buyruklarını uygulattıramadığından ötürü en sonunda hükümetten çıkarılmak durumunda kalmamış mıydı? Ali Rıza Paşa için de böyle bir işlem yapmaya kalkışılırsa, kendisini Padişahın koruyabileceğine güvenebilir miydi? Böyle bir durumda, ulusal isteklerin tek belirme yeri olduğunu söylediği İstanbul'daki Meclisi Milli'ye güvenebilecek miydi? Ulusal irade adına konuşmasının ve isteklerde bulunmasının artık yeri ve olanağı kalmadığını söyleyerek cezalandıracağım diye gözdağı verdiği Heyeti Temsiliye'ye dayanmaya gönül indirmeli miydi? Demek ki, kendisi için çekilmekten daha uygun bir şey olamazdı. İşte o da öyle yapmıştır. *(belge: 241)* Ali Rıza Paşa, hükümete ilk saldırıldığında çekilmesi gerektiği yolundaki uyarmamızı kabul etmedi. Yerinde durmakla yurda yararlı olacağını söyledi. Meclisi Milli de bu bilgisizce görüşü uygun bularak onu yerinde tuttu. Acaba yapılması söz konusu olan ödev, Yunanlılara, saldırı hazırlıklarını tamamlayarak yurdun kutsal topraklarından daha bir kısmını çiğnemek ve pek sevgili yurttaşlarımızdan daha bir kısmını süngüler altında inletmek için gerekli fırsatı ses çıkarmadan bağışlamak mıydı?

Padişah, işin ve durumun gereğine göre bir kişiyi sadrazamlığa seçeceğini bildiriyor

3 Mart 1920 günlü şifrelerle Rauf ve Kara Vâsıf beyler hükümetin çekilme işini haber verirken, Felâhı Vatan Grubu Başkanının, Meclis başkan vekillerinin saraya gönderildiklerini de bildiriyorlardı. Bu başkanlar, Padişah katına kabul olunmamışlar. Başyazman ve Başmabeyinci ile görüşmeleri buyrulmuş. Grup Başkanı, ulusal örgütün Padişaha bağlılığını bildirmiş. Sözü hükümetin çekilmesine getirmiş. Padişah, Başyazman aracılığı ile şu buyruğu bildirmiş : "Bütün milletvekillerine selam. İşin ve durumun ağırlığını ben de onlar kadar anlıyorum. İşin ve durumun gereğine göre bir kişiyi sadrazamlığa seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarının seçimine karışamam. Ancak, ona, çoğunluk grubuyla anlaşmasını öğütleyeceğim."

Beni muamelât ve icraata müdahaleden menetmek isteyenler benden tedabir-i müessire bekliyor

Rüesa heyeti bitteşekkür, ayrılmışlar *(Ves. 242)*. Verilmekte olan malûmat meyanında şunlar da vardı: «Meb'uslar mütelâşi, fakat arzuya muvafık bir kabine geleceğinden emindirler. Ecnebiler, Hürriyet ve İtilâfçılar ve Nigehbancılar, tertip ettikleri harekât-ı irticaiyede muvaffak olabilmek için, Ferit Paşa ve yaranından birini mevki-i iktidara getirmeleri de muhtemeldir. Meclisi bittabi feshedeceklerdir. Nezd-i şahanede oradan tedabir-i müessirede bulunulması... maruzdur.»

Efendiler, garip değil midir ki, bugün, bu maruzatta bulunanlar daha birkaç hafta evvel: «Meclis resmen küşat edilmiş olmasına nazaran, atiyen evamirinizin âcizlerinize tebliğini ve nikat-ı nazarınızın her makam nezdinde hakkıyle müdafaa edileceğine itimat buyurulmasını» tebliğ eden zevattır. Birkaç hafta evvel, hükûmet-i merkeziye ile hemfikir olarak beni, muamelât ve icraata müdahaleden menetmek isteyen zevat, bugün, İstanbul'da hiçbir şey yapmağa muktedir bulunmadıklarını itiraf ederek buradan, Heyet-i Temsiliyeden tedabir-i müessireye intizar ediyorlar.

Biz, bu arzuyu da ifa edeceğiz. Fakat, bu zevatın arzusu olduğu için değil, bunu, menfaat-i vatan emrettiği için....

Efendiler, 3 Mart ve 3/4 Mart gecesi, İstanbul ile muhaberat ve oradaki vaziyeti anlamakla geçti. 4 Mart günü, gerek İsmet Paşa'dan ve gerek zevat-ı saireden aldığım malûmat üzerine vaziyeti tamimen bütün ordulara ve teşkilât merkezlerimize ve millete iblağ ettim *(Ves. 243, 244)*. Meclis-i Meb'usan Riyasetine şunu yazdım:

Ankara, 4/3/1920

Meclis-i Meb'usan Riyaseti Vekâlet-i Celilesine

Düvel-i Mütelifenin müdahalât-ı mükerreresine kaşı nihayet Ali Rıza Paşa kabinesinin huzur-ı mecliste istifasını verdiği teessürle haber alınmıştır. Aydın cephesinde, mubarek vatanı istilâ etmeğe çalışan düşmanla Kuva-yi Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına, sadık ve fedakâr evlâtlarının naaşlarını defnetmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir salâhiyet, tarihin emrettiği bu vazifeden milletimizi menedemeyecektir. İstiklâl-i millî ve vatanîmizin[1] temini hususunda her fedakârlığa amade bulunan milletimizin, heyecan-ı mukaddesini ancak milletin itimad-ı tammını haiz bir hükûmetin resikâra getirilmesi tatmin edebilir. Bütün millet, bu tarihî günlerde, irade-i milliyesinin vekâlet-i mutlakasını haiz bulunan meb'usların mukarrerat-ı kat'iyesine naşekibane muntazırdır. Vatana ve tarihe karşı, deruhde ettiğiniz mes'uliyet-i azimeyi ve bütün cihanın kürsi-i müzakeratınıza matuf olan enzar-ı tetkikini düşünerek, milletin azm-i fedakâranesiyle mütenasip kararlar ittihaz buyurulacağından emin olduğumuzu ve vatanperverane mesainizde bütün milletin refik ve muzahir olduğunu arzeyleriz Efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

[1] 1934 basımında, yanlış olarak: "vatanımızın".

Başkanlardan meydana gelen kurul, teşekkür ederek ayrılmış. *(belge : 242)* Verilmekte olan bilgiler arasında şunlar da vardır : "Milletvekilleri telaşlı; ama, isteğe uygun bir hükümet kurulacağına güveniyorlar. Yabancıların, Hürriyet ve İtilâfçıların ve Nigehbancıların, düzenledikleri gerici hareketlerde başarıya ulaşabilmek için, Ferit Paşa'yı ya da yakınlarından birini iş başına getirmeleri de olasıdır. Meclisi, elbette dağıtacaklardır. Padişah katında etkili olacak önlemlerin oraca alınması buyruklarınıza sunulur."

Beni işlere karıştırmamak isteyenler benden hemen sonuç verecek önlem bekliyorlar

Baylar, tuhaf değil midir ki, bugün bunları bildirenler, daha birkaç hafta önce : "Meclis resmi olarak açıldığına göre, bundan sonraki buyruklarınızın bana bildirilmesini ve görüşlerinizin her yerde gereği gibi savunulacağına güvenmenizi" diye yazan kişilerdir. Birkaç hafta önce, İstanbul Hükümeti ile görüş birliğine vararak beni, işlere ve yürütüme karışmaktan alıkoymak isteyen kişiler, bugün İstanbul'da hiçbir şey yapmaya güçleri yetmediğini açığa vurarak, buradan, Heyeti Temsiliye'den etkili önlemler bekliyorlar.

Biz, bu isteği de yerine getireceğiz. Ama bu kişilerin isteği olduğu için değil; bunu, yurdun yararı böyle buyurduğu için...

Baylar, 3 Mart günü ve 3/4 Mart gecesi, İstanbul'la haberleşmek ve oradaki durumu anlatmakla geçti. 4 Mart günü, gerek İsmet Paşa'dan ve gerek öbür kişilerden aldığım bilgiler üzerine durumu, genelge ile bütün ordularla örgüt merkezlerimize ve ulusa bildirdim. *(belge: 243, 244)* Meclisi Mebusan Başkanlığına şunu yazdım:

Ankara, 4.3.1920

Meclisi Mebusan Yüce Başkan Vekilliğine

İtilâf Devletlerinin işlerimize sürekli karışmaları karşısında artık Ali Rıza Paşa Hükümetinin çekilme kararını Meclise bildirdiği üzüntüyle haber alınmıştır. Aydın Cephesinde, kutsal yurdumuzu ele geçirmeye çalışan düşmanla Kuvayı Milliye çarpışmakta ve yurdun her karış toprağına, içten bağlı ve özverili çocukları gömülmektedir. Hiçbir güç, hiçbir yetki, tarihin buyurduğu bu görevden ulusumuzu alıkoyamayacaktır. Ulusal ve yurtsal bağımsızlığımızın sağlanması uğrunda her türlü özveriye hazır bulunan ulusumuzun kutsal coşkusunu, ancak ulusun tam güvenebileceği bir hükümetin iş başına getirilmesi yatıştırabilir. Bütün ulus, bu tarihsel günlerde, ulusal iradenin koşulsuz vekilliğini üzerlerine almış bulunan milletvekillerinin kesin kararlarını sabırsızlıkla beklemektedir. Yurda ve tarihe karşı yüklendiğimiz büyük sorumluluğu ve bütün dünyanın, kürsünüze çevrili olan dikkatli bakışlarını düşünerek, ulusun özverili dayancına uygun kararlar alacağınıza güvendiğimizi ve yurtseverce çalışmalarınızda bütün ulusun sizinle birlik ve size destek olduğunu bilginize sunarız efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Padişaha da, bu telgrafı çektim Efendiler :

Ankara, 4 Mart 1920

Atabe-i Seniye-i Hazret-i Padişahiye

İtilâf Devletlerinin muhill-i istiklâl ve haysiyet tecavüzatına ve mütareke ahkâmı hilâfındaki müdahalât ve harekâtına, daha ziyade tâbaver-i metanet olamayan kabinenin istifasiyle yeniden devlet-i aliyelerinde bir buhran-ı vükelâ zuhûr etmesi, efkâr-ı umumiye-i millette derin bir heyecan tevlit etmiştir. Makam-ı saltanat ve hilâfet-i humayunları etrafında, tevhid-i fikir ve emel ederek istiklâl ve masuniyet-i şahaneleri ve tamamiyet-i memalik-i devlet-i aliyeleri için, son fedakârlığı göze aldırmış olan bilûmum tebaa-i mülûkâneleri, düşmanlar tarafından idare edilen bazı nifak ve ihtilâl tertibatından dolayı, zaten müteessir ve endişenak bir halde, buhran-ı vükelânın sürat-i mümkine ile zevaline ve âmal-i milliyeyi bihakkın tatmin edebilecek bir heyet-i muhtereme-i vükelânın teşkiline muntazırdır. Meclis-i Millinin ekseriyet grubunda tekâsüf eden âmal ve temayülât-ı milliyenin taraf-ı şahanelerinden mazhar-ı himaye olacağına, bütün tebaa-i humayunları gibi, Heyetimiz de emindir. Ancak, dahilî ve haricî bin türlü ihtirasatın galeyaniyle sükûn ve selâmeti tehdit altında bulunan memleketimizin, vicdan-ı millîyi temin edemeyecek bir kabine reisine hiçbir dakika tahammül edemeyeceğini ve maazallah böyle bir halin vukuu Devlet-i Osmaniye tarihinde mesbuk olmayan hâdisat-ı elimeye bais olacağını atabe-i seniye-i hazret-i şehriyarilerine arzetmeği vazife-i hamiyet telâkki ederiz olbapta ve katıbe-i ahvalde.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Bu telgrafın bir suretini bera-yi malûmat Meclis-i Meb'usan Riyasetine ve kolordu kumandanlarına vermekle beraber, bunun bir suretini kopye ederek İstanbul gazetelerine ve Matbuat Cemiyetine vermesini de İstanbul telgrafhanesine emrettik. Bundan başka Efendiler; kumandanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine, ayrıca şu tamimi de yaptık :

4 Mart 1920

İtilâf Devletlerinin tahammülfersa bir şekle gelen müdahalât ve tazyikatından dolayı kabine, 3 Mart dünkü gün istifa etmiştir. İstıtlaat-ı mevsukamıza nazaran kabinenin ıskatı Ferit Paşa'nın veya emsalinden birinin mevki-i iktidara getirilmesi ve İstanbul'da ecnebi âmaline hadim, bir şûra-yi hilâfet teşkili esasları üzerinde haricî düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif fırkaların tavassutiyle vücuda gelen bir komitenin netice-i faaliyetidir. Yani komitenin faaliyetine zemin hazırlamak için İtilâf Devletleri, evvelâ kabineyi istifaya mecbur edecek tazyikat icra etmişlerdir. Vaziyetin bu vahameti karşısında, Meclis-i Meb'usan, bittabi icap eden teşebbüsat-ı müessirede devam etmektedir. Ancak teşebbüsat-ı mezkûrenin filen teyidi için, acilen âmal-i milliyeyi tatmin edemeyecek bir kabine reisine, milletin tahammül edemeyeceğini gayet şedit bir lisanla mabeyn-i humayuna, Meclis-i Meb'usan riyasetine ve matbuata bildirmek lâzımdır. Bu telgrafın vusulünde, dakika

Padişaha da şu teli çektim baylar :

Ankara, 4 Mart 1920

Padişah Hazretleri'ne

İtilâf Devletlerinin, bağımsızlığa ve onura dokunan saldırılarına ve Ateşkes Anlaşmasına uymayan karışmalarına ve davranışlarına daha çok dayanamayan hükümetin çekilmesiyle yüce devletinizde yeniden bir hükümet bunalımı belirmesi, ulus kamuoyunda derin bir heyecan uyandırmıştır. Yüce Padişahlık ve Halifeliğinizin çevresinde düşünce ve ülkü birliğine vararak, yüce bağımsızlığınız ve dokunulmazlığınız ve yüce devletinizin ülke bütünlüğü için son özveriyi göze almış olan bütün uyruklarınız, düşmanlarca yönetilen bazı karıştırıcılık ve kargaşa düzenlerinden dolayı öteden beri üzgün ve kaygılı bir durumda olup, hükümet bunalımının elden geldiğince çabuk giderilmesini ve ulusal amaçları gereği gibi gerçekleştirebilecek saygın bir hükümet kurulmasını beklemektedir. Meclisi Milli'nin çoğunluk grubunda yoğunlaşan ulusal istek ve eğilimlerin yüce katınızca da destekleneceğine, bütün uyruklarınız gibi Kurulumuz da inanmaktadır. Ancak, içteki ve dıştaki bin türlü tutkunun kabarması üzerine dirliği ve esenliği bozulma korkusu geçiren ülkemizin, ulusal vicdana güven vermeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile katlanamayacağını ve Tanrı esirgesin, böyle bir durum ortaya çıkarsa bunun Osmanlı Devleti tarihinde benzeri görülmeyen acı olaylara yol açacağını, yüce Padişahlık katının bilgilerine sunmayı bir yurt ödevi sayarız. Buyruk Padişahımızındır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Bu telin birer örneğini, bilgi için Meclisi Mebusan Başkanlığına ve kolordu komutanlarına yollamakla birlikte, birer örneğini de İstanbul gazetelerine ve Matbuat Cemiyetine [1] vermesini İstanbul telgrafhanesine buyurduk. Bundan başka baylar, komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk merkez kurullarına ayrıca şu genelgeyi de yolladık :

4 Mart 1920

İtilâf Devletlerinin katlanılmaz bir duruma gelen karışmalarından ve baskılarından ötürü hükümet, dünkü 3 Mart günü çekilmiştir. Aldığımız sağlam haberlere göre hükümet, Ferit Paşa'nın ya da ona benzer birinin iş başına getirilmesini ve İstanbul'da yabancıların isteklerine hizmet edecek bir halifelik danışma kurulu kurulmasını sağlamak üzere dış düşmanlarca yönetilen ve karşıcıl partilerin aracılığıyla kurulan bir komitenin çalışmalarının sonucu olarak düşürülmüştür. Açıkça, komitenin çalışmasına yol açmak için İtilâf Devletleri, ilkin hükümeti çekilmeye zorlayacak baskılar yapmışlardır. Durumun bu ağırlığı karşısında elbette Meclisi Mebusan gereği gibi etkin girişimler yapmaktadır. Ancak, bu girişimlerin eylemli olarak desteklenmesi için, ulusal amaçları gerçekleştiremeyecek bir hükümet başkanına ulusun katlanamayacağını çok sert bir dille Padişahlık katına, Meclisi Mebusan Başkanlığına ve basına bildirmek gerekir. Bu tel alınınca, dakika bile geçirilmeksizin, bu yolda tel-

[1] Basın Derneği.

fevt edilmeyerek bu şekilde telgraflar ihzar ve bu gece behemehal keşidesi esbabının istikmaliyle buraya da yarın sabaha kadar malûmat itasını ehemmiyetle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Efendiler, verdiğimiz talimat mucibince, memleketin her tarafından, milletin her makamından 4/5 Mart gecesinden itibaren başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri, Padişah ve Meclis-i Meb'usan saraylarında matlup tesiri yaptı.

Salih Paşa Sadrazam oluyor

Nihayet, 6 Mart günü, kim ve ne olduğuna intikal edemediğim bir zat tarafından şu haber verildi :

Dersaadet, 6 Mart 1920

Heyet-i Temsiliyeye

Makam-ı sadaretin, Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya tevcih kılındığı maruzdur.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kâtibiumumî Vekili
Halit

Bu telgrafı, şu telgraf takip etti :

Meb'usan, 6 Mart 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Zat-ı akdes-i hazret-i hilâfetpenahî, şimdi Meclis-i Meb'usan Reisini huzur-ı humayunlarında şeref müsûle nail kılarak mesned-i sadareti, Âyandan Bahriye Nazır-ı sabıkı Salih Paşa'ya tefviz buyurduklarını ferman buyurmuş ve müşarileyh dahi kabineyi teşkil ile meşgul bulunmuş olduğundan buhranın yarın akşama kadar tamamiyle zail olacağı tebliğ olunur.

Meclis-i Meb'usan Reisi
Celâlettin Arif

Efendiler, Rauf Bey'in de aynı günde, fakat henüz kabine reisi taayyün etmeden verdiği malûmat vardır. Şayan-ı dikkat olduğu için bu malûmatı muhtevi telgrafını, aynen arzediyorum :

Zata mahsus gayet aceledir. Harbiye, 9 Mart 1920
Dakika tehiri gayr-i caizdir.

Ankara'da K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

1 — Dün gece İzzet ve Salih Paşalarla görüştüm. Her ikisine de sadaret teklifi vaki olmamıştır. Vekâlet eden kabine de, kimin olacağını bilmiyor. Dahiliye Nazır-ı esbakı Reşit Bey'in saray ile Fransa ve İngiltere sefaretleri arasında cevelân etmekte olduğu mevsukan istihbar ediliyor. Bir rivayete göre, mumaileyhin makama getirileceği merkezindedir. Evvelsi gece zât-ı şahane Tevfik Paşa'yı kabul etti. Bilâhare

yazıları hazırlanarak bu gece her halde çekilmesinin sağlanmasını, buraya da yarın sabaha dek bilgi verilmesini önemle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Baylar, verdiğimiz yönerge gereğince, ülkenin her yanından, ulusun her yönetim katından 4/5 Mart gecesi başlayan tel fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri, Padişah ve Meclisi Mebusan saraylarında istenilen etkiyi yaptı.

Sonunda, 6 Mart günü, kim ve ne olduğunu anlayamadığımız bir kişiden şu haberi aldık : **Salih Paşa Sadrazam oluyor**

İstanbul, 6 Mart 1920

Heyeti Temsiliye'ye

Sadrazamlık görevinin Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya verildiği bilgilerine sunulur.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Genel Yazman Vekili
Halit

Bu telin ardından şu tel geldi :

Meclisi Mebusan, 6 Mart 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Kutlu Halife Hazretleri, şimdi Meclisi Mebusan Başkanını yüksek makamlarına buyur ederek sadrazamlık görevini, Ayan üyelerinden eski Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya verdiklerini bildirmişlerdir. Salih Paşa da hükümeti kurma işiyle uğraşmakta olduğundan bunalımın yarın akşama dek büsbütün ortadan kalkacağı bildirilir.

Meclisi Mebusan Başkanı
Celalettin Arif

Baylar, Rauf Bey'in de o gün, fakat daha hükümet başkanı belli olmadan verdiği bilgiler vardır. Dikkate değer olduğu için bu bilgileri veren telyazısını olduğu gibi sunuyorum :

Kişiye özel, çok ivedidir.
Dakika geciktirilemez. Harbiye, 6 Mart 1920

Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

1 — Dün gece İzzet ve Salih paşalarla görüştüm. Her ikisine de sadrazamlık önerilmemiştir. Vekillik eden hükümet de kimin olacağını bilmiyor. Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey'in Saray ile Fransa ve İngiltere elçilikleri arasında gidip gelmekte olduğu sağlam yerden öğreniliyor. Bir söylentiye göre, kendisinin sadrazamlığa getirileceği sanılıyor. Önceki gece Padişah Hazretleri, Tevfik

Ferit Paşa'yı kabul ile beşten on sonraya kadar görüştü. Dünkü Cuma günü Baltalimanında Ali Kemal ve esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali dahil olduğu halde, uzun müzakereler cereyan etti. Bilâhare Rahip *Fru*'nun iştirakiyle Ali Kemal'in evinde müzakere devam eyledi. Celâlettin Arif Bey, dün, dört sonrada huzura kabul olundu ve buhran-ı hazırın devama tahammülü olmadığından ve dahilin ve meb'usanın itimadını haiz bir kabinenin bir an evel mevki-i iktidara getirilmesi için vaki olan mükerrer maruzatına, zât-ı şahane, vaziyetin nezaketini ayni surette idrak eylediğini ve Kuva-yi Milliyenin lüzumunu serdettikten sonra, dahil ve haricin itimadını haiz olabilecek bir zatı tayin hususu, pek acele kabil olamayacağı ve Pazara kadar teemmül lâzımgeldiği tarzında cevap vermişler. Salifülarz hususattan mütehassıl ihtisasat-ı şahsiyem, Padişahın İngilizlerle mükâleme ve muhaberede olduğu ve Londra'dan cevap intizarında bulunduğu kanaatini veriyor. Her halde vaziyet pek buhranlıdır. İngilizlerden ümitvar olurlar ise, hatta Ferit Paşa'nın mevki-i iktidara getirilmesi istib'at edilemez. Hulâsa, şimdiye kadar padişah doğrudan doğruya Tevfik ve Ferit Paşalardan maada kimseyi kabul etmemiş ve Ferit Paşa ile mülâkatı da hafi olmuştur. Saraya mensup, itimadınızı haiz olduğunu bildiğim bir zat, perşembe günü zât-ı şahanenin pek yakınları namına bendenizi suret-i mahsusada gördü ve fikrimi sordu. Cevaben vaziyeti saltanat, devlet ve millet lehine halledebilecek zatın, Zât-ı Devletleri olabileceği ve fakat şu sırada meşgul bulunan İstanbul'a avdetiniz mümkün olamayacağına nazaran İzzet Paşa'nın mevki-i iktidara gelmesi lüzumunu açık bir lisanla söyledim. Salih Paşa, Meclisin seddinin de muhtemel olduğunu ima ediyor. Birinci Reis Vekili Hüseyin Kâzım Bey'in de, saray ve İngilizler ile meclis namına entrika yaptığı anlaşılıyor. Bera-yi malûmat maruzdur.

Celâlettin Arif Bey, bugün saraya gidecek. Vaziyeti gayet sarih bir surette zât-ı şahaneye anlatacak. Muhalifleri mevki-i iktidara getirirse Anadolu teşkilâtının sarsılması ve bu suretle şarktaki, kendileri için binnetice muzır olacak prensiplerin, memleketimize gireceğini ve makam-ı hilâfetin nazar-ı İslâmda duçar olacağı vaziyeti teşrih edecek ve Anadolu'dan, teşkilât-ı milliye merkezlerinden buna dair gelmiş olan bilûmum telgrafları gösterecek ve bu hususa ait ayrıca tahriren bir rapor takdim eyleyecektir. Rapor, birlikte yazılmıştır. Suretini bilâhare takdim ederiz. (Rauf)

2 — Bu telgraf, 6/3/1920 saat 17.15 sonrada Harbiye telgrafhanesine verilmiştir.

Harbiye Nezareti Seryaveri
Salih

Efendiler, Rauf Bey'in, sadrazam bulmak mevzuubahs olurken benden bahsetmesi elbette lüzumsuz idi. Aramızda asla böyle bir şey mevzuubahs olmuş değildi. Ben, İstanbul hükûmetinin yaşayacağından, esasen ümitvar değildim. Osmanlı Devletinin itmam-ı hayat ettiğine ise, çoktan kaniydim. Osmanlı Devletinin, makam-ı sadaretini işgal etmek gibi zayıf ve bimana bir fikrin benim dimağımda yeri olmayacağı tabiî idi. Ben, güzeranı, tabiî olan safahat-ı inkılâbı sükûnetle takip ederken, atinin tedbirlerinden başka bir şey düşünmüyordum.

Paşa'yı kabul etti. Daha sonra Ferit Paşa'yı kabul ederek, saat beşten on sonraya dek görüştü. Dünkü Cuma günü Baltalimanı'nda Ali Kemal ve eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali'nin de bulunduğu bir toplantıda uzun görüşmeler oldu. Daha sonra Rahip Fru da katılarak Ali Kemal'in evinde görüşmeler sürdürüldü. Celâlettin Arif Bey, dün saat dört sonrada Padişah katına kabul olundu. Durumun şimdiki bunalımın sürüp gitmesini kaldıramayacağından, yurdun ve Millet Meclisinin güveneceği bir hükümetin bir an önce iş başına getirilmesi için Celâlettin Arif Bey'in birkaç kez ileri sürdüğü dileğe karşı Padişah Hazretleri, durumun inceliğini onun gibi anladığını ve Kuvayı Milliyenin gerekliliğine inandığını bildirdikten sonra, içeride ve dışarda güven sağlayabilecek bir kişinin pek çabuk atanamayacağı ve Pazara dek düşünmek gerektiği yolunda karşılık vermişler. Daha önce bilginize sunduğum olaylardan sezinlediğime göre Padişah İngilizlerle konuşup haberleşmektedir; ve Londra'dan gelecek yanıtı beklemektedir. Her halde durum pek bunalımlıdır. İngilizlerden umutlu olurlarsa, Ferit Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi bile uzak görülemez. Kısacası şimdiye değin Padişah doğrudan doğruya Tevfik ve Ferit paşalardan başka kimseyi kabul etmemiş ve Ferit Paşa ile görüşmesi de gizli olmuştur. Saray adamlarından güveninizi kazanmış olduğunu bildiğim bir kişi, Perşembe günü, Padişahın pek yakınları adına beni özel olarak gördü ve düşüncemi sordu. Sorusuna yanıt olarak, Padişahlık yararına, devlet ve ulus yararına işleri yoluna koyabilecek kişinin siz olabileceğinizi; fakat şu sırada işgalde bulunan İstanbul'a dönemeyeceğinize göre, İzzet Paşa'nın sadrazam olması gerektiğini açık bir dille söyledim. Salih Paşa Meclisin kapatılabileceğini de sezdiriyor. Birinci Başkan Vekili Hüseyin Kâzım Bey'in de, Sarayla ve İngilizlerle Meclis adına dolaplar çevirdiği anlaşılıyor. Bilgilerinize sunulur.

Celâlettin Arif Bey bugün saraya gidecek. Durumu çok açık olarak Padişaha anlatacak, karşıcılları iş başına getirirse, Anadolu'daki örgütlerin sarsılacağını, böylece, Doğudaki kendileri için dokuncalı olan ilkelerin ülkemize gireceğini ve Halifeliğin Müslümanlar gözünde ne duruma düşeceğini açıklayacak ve Anadolu'dan, ulusal örgüt merkezlerinden bu konuda gelen bütün telyazılarını gösterecek ve bununla ilgili olarak ayrıca yazılı bir rapor sunacaktır. Rapor birlikte yazılmıştır. Örneğini sonra sunarız. **(Rauf)**

2 — Bu tel, 6.3.1920 günü saat 17.15 sonrada Harbiye telgrafhanesine verilmiştir.

Harbiye Nazırlığı Başyaveri
Salih

Baylar, Rauf Bey'in, sadrazam bulmak söz konusu olurken benden söz açması elbette gereksizdi. Aramızda hiç böyle bir söz konuşulmuş değildi. Ben aslında İstanbul Hükümetinin yaşayacağından umutlu değildim. Osmanlı Devleti'nin yaşamını bitirdiğine ise çoktan inanmıştım. Osmanlı Devleti'nin sadrazamlığını üzerime almak gibi cılız ve anlamsız bir düşüncenin benim kafamda yeri olamayacağı kuşkusuzdu. Ben, doğal bir biçimde geçmekte olan devrim evrelerini soğukkanlılıkla izlerken, yarının önlemlerinden başka bir şey düşünmüyordum.

Rauf Bey, bahsettiği Celâlettin Arif Bey'in raporu suretini de gönderdi *(Ves. 245)*. Kabine teşekkül ettikten sonra da şu malûmatı verdi :

Harbiye, 8/3/1920

K. O. 20 K. V.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

1 — Kabine şu veçhile teşekkül etmiştir: Sadrazam Salih Paşa, Şeyhülislâm ipka, Dahiliye ipka, Hariciye Safa Bey ipka, Harbiye ipka, Bahriye Salih Paşa vekâleten, Nafıa Tevfik Bey asaleten, Maliye Tevfik Bey vekâleten, Şûra-yi Devlet Abdurrahman Şeref Bey vekâleten, Maarif Abdurrahman Şeref Bey asaleten, Evkaf Şeyhülislâm-ı esbak Ömer Hulûsi Efendi asaleten, Adliye Celâl Bey, Ticaret Defterhane Emini Ziya Bey.

2 — Celâl Bey'in mesleğini bilmiyoruz. Bu şekil, Damat Ferit Paşa'ya zaman kazandırmak maksadiyle sarayın tertibidir. Salih Paşa, bir buhrana set çekmek suretiyle bu suretle vatana nafi bir hizmet yaptığı itikadındadır. Bizim fikrimiz bu kabineye itimat vermemektir ve bunu grupta temin için çalışıyoruz. Ferit Paşa tehlikesi el'an mevcuttur. **Ona nazaran vaziyetin temin buyurulması maruzdur**[1].

3 — Şayan-ı dikkat olarak şunu da arzedelim ki, Salih Paşa'ca Meclis-i Meb'usan dahilinden nazır almaklığın adem-i imkânı anlaşıldıktan sonra, hariçten alacakları zevatın tespiti için grubun fikrini istimzaç edecekti. Halbuki, ahiren bundan da sarfınazar ederek esamisi maruz kabineyi kendiliğinden teşkil eylemiştir Efendim. (Rauf)

Harbiye Seryaveri
Salih

Trakya'da Cafer Tayyar Bey'in takip ettiği yanlış bir nokta-i nazar

Efendiler, İstanbul buhranı hakkında verdiğim izahat epeyce uzadı. İstanbul'da, zaten ötedenberi mevcut ve mütezahir olan vaziyette, daha çok tecellilere şahit olacağız.

Müsaade buyurursanız, tekrar, İstanbul'a gelmek üzere, biraz da Edirne havalisindeki vaziyete atf-ı nazar edelim. Şimdiye kadar vukubulmuş olan umumî beyanatım sırasında, vesile düştükçe Trakya'yı da teşkilât ve tasavvuratımızdan hiçbir vakit hariç tutmadığımızı anlatmış olduğumu ümit ederim. Edirne ile münasebat ve muhaberatımız, memleketin heryeriyle olduğu gibi muhafaza ve idame edilmekte idi.

Cari muhaberatımızda, şayan-ı dikkat, bazı noktaları heyet-i aliyenize tavzihan arzetmek muvafık olur.

Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, 31 Kânunuevvel 1919 tarihli gayet mufassal bir raporunda, Trakya ve bilhassa Garbî Trakya'da vukubulmakta olan Yunan teşebbüsat ve faaliyetini pek mükemmel izah ediyordu. Kendisinin bu faaliyet-i fevkalâdeye mukabil lüzumu gibi tertibat alamadığından şikâyeti vardı.

[1] Satırın altı 1927 basımında çizilmiş iken 1934'te unutulmuştur.

Rauf Bey, söz konusu ettiği Celâlettin Arif Bey'in raporu örneğini de gönderdi. *(belge : 245)* Hükümet kurulduktan sonra da şu bilgiyi verdi :

Harbiye, 8.3.1920

Yirminci Kolordu Komutan Vekilliğine

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne :

1 — Hükümet şöyle kurulmuştur : Sadrazam Salih Paşa, Şeyhülislam yerinde, Dahiliye yerinde, Hariciye Safa Bey yerinde, Harbiye yerinde, Bahriye Salih Paşa vekil olarak, Nafıa Tevfik Bey asıl olarak, Maliye Tevfik Bey vekil olarak, Devlet Şûrası Abdurrahman Şeref Bey vekil olarak, Maarif Abdurrahman Şeref Bey asıl olarak, Evkaf eski Şeyhülislam Ömer Hulûsi Efendi asıl olarak, Adliye Celâl Bey, Ticaret Defterhane Emini Ziya Bey.

2 — Celâl Bey'in tutumunu bilmiyoruz. Bu kuruluş, Damat Ferit Paşa'ya zaman kazandırmak için Sarayın bir düzenidir. Salih Paşa bir bunalımı önleyerek bu yolda yurda yararlı bir hizmet gördüğü inancındadır. Bizim düşüncemiz bu hükümete güvenoyu vermemektir ve bunu, Grupta sağlamaya çalışıyoruz. Ferit Paşa tehlikesi şimdi de vardır. **Buna göre durumun güven altına alınması buyruklarınıza sunulur** [1].

3 — Dikkate değer olarak şunu da bilgilerinize sunalım ki, Salih Paşa, Meclisi Mebusan 'dan nazır alamayacağı anlaşıldıktan sonra dışardan alacağı kişileri seçerken Grubun görüşünü soracaktı. Oysa, şimdi bundan da vazgeçerek adları bildirilen kişilerle hükümeti kendiliğinden kurmuştur efendim (Rauf).

Harbiye Başyaveri
Salih

Trakya'da Cafer Tayyar Bey'in izlediği yanlış bir görüş

Baylar, İstanbul bunalımı üzerine verdiğim açıklama epeyce uzadı. Aslına bakılırsa, İstanbul'da öteden beri sürüp giden duruma yeniden daha birçok olayların eklendiğine tanık olacağız.

İzin verirseniz, yeniden İstanbul'a dönmek üzere, biraz da Edirne dolaylarındaki duruma göz atalım. Şimdiye değin genel olarak söylediklerim arasında yeri geldikçe Trakya'yı da hiçbir zaman örgütlerimizin ve tasarılarımızın dışında tutmadığımızı anlatmış olduğumu umarım. Edirne ile ilişkimiz ve haberleşmemiz, yurdun her yeri ile olduğu gibi sürdürülmekte idi.

Yaptığımız yazışmalardaki dikkate değer bazı noktaları yüce topluluğunuza açıklayarak bildirmek uygun olur.

Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey, 31 Aralık 1919 günlü çok ayrıntılı bir raporunda, Trakya'da ve özellikle Batı Trakya'da, Yunanlıların yaptıkları girişimleri ve çalışmaları eksiksiz açıklıyordu. Bu olağanüstü çalışmalara karşı kendisinin gereği gibi düzenleme yapamadığından yakınıyordu.

[1] Satırın altı, 1927 basımında çizilmiştir.

«Kolordusunun işbu vaziyet ve atiyen tahaddüsü muhtemel ahval karşısında vazifesini ifa edebilecek bir vaz'ulceyş almasına General Milen'in muvafakat etmediğinin bilmuhabere anlaşıldığını» haber veriyordu *(Ves. 246)*.

General Milen'in, tertibat almamıza muvafakat etmeyeceğine elbette şüphe yoktu. Bu bedaheti, bilmuhabere tahkika, bilmem nasıl bir fikir ve muhakeme sevkıyle kalkışılmıştı?

Cafer Tayyar Bey'e, 3 Kânunusani 1920 de verdiğim talimatta, gönderdiğimiz hafi talimatnameye tevfikan müsellâh müfrezeler teşkilini tekrar hatırlattım. «Vaz'ulceyş tebdili ile istihsal olunamayan fevaidin bu suretle telâfisi lâzımdır.» dedim *(Ves. 247)*.

Harbiye Nazırı bulunan Cemal Paşa'ya da, aynı tarihte, vaziyetten bahsederek Yunanlıların Şarkî Trakya'da olsun hazırlıklarına mümanaat etmesini yazdım *(Ves. 248)*.

Trakya - Paşaeli Cemiyetinin gönderdiği raporlarda, lüzumu gibi teşkilât yapılamamakta olduğundan bahsediyorlar ve bazı rüesa-yi memurinden şikâyet ediyorlardı *(Ves. 249)*. Bu gibi memurlara evvel ve âhir, bazı ihtaratta bulunuyordum *(Ves. 250)*.

Şikâyetin mühimmi, Cafer Tayyar Bey'den olmağa başladı. Meselâ; buna dair okuyacağım şu mektup, bir fikir verebilir zannederim.

26 Kânunusani 1920

Muhterem Paşam :

Arif Bey'in Trakyalılar hakkındaki beyanatını tasdik ederim. Trakya Cemiyeti, Kuvve-i maddiye ile teyit edilmemiştir. Maalesef Cafer Tayyar cümlemizi aldatmış, zerre kadar teşkilât, bir tek tüfek ile teslihat bile yapmamıştır. Cafer'i, şahsını düşünmekle itham ederim. Bulgarya ahvalinden de tamamen bihaber, gaflet-i mutlaka halindedir.

Son günlerde, Cafer'in fırkalarına yazdığı bir emirname, tesadüfen elimize geçti. Yunanlıların harekâtından, efkârından bahsettikten sonra, bu hal karşısında artık müdafaa-i hukuk talimatı veçhile millî teşkilâta başlamak lâzım ise kumandanların bu bapta zabitan vasıtasiyle ahaliye yardım edip etmemek hakkında mütalealarını soruyor, fa'tebiru.. Allah mesail-i milliyede aldatanları kahretsin. Fakat, veyl aldanmış olanlara.

Netice; Bulgar askeri Garbî Trakya'yı tahliye ederek gittiği, beş on memurla 150, 200 jandarmadan maada kuvveti bulunmadığı halde bile, kendisinden ihtilâl ve muharebe ile müdafaa-i vatan gayesini beklediğimiz Trakya bir şey yapamadı. Cafer bu vaziyette bir elem hissetti mi bilmem. Binaenaleyh, artık Topçu İhsan'ı, Baytar Rasim'i [zeki, cevval, mutedil, pek şayan-ı itimat bir arkadaş] teşkilât için Trakya'ya göndereceğiz. Buradan silâh da göndereceğiz. Kör olası Cafer yalnız bunları serbest bıraksın. Gölge etmesin başka ihsan istemeyiz.

Edirne hattını, İngilizler, halis İngiliz askerleriyle teslim alıyor. Yunanlılar Hadımköy, Çorlu, Lüleburgaz'da gruppe oluyor. Bulgarya kaynaşıyor. Yunan

"Kolordusunun, bu durum ve gelecekte çıkabilecek olaylar karşısında uygun bir konum almasına General Miln'in olmaz dediğinin yazışma sonunda anlaşıldığını" bildiriyordu. *(belge: 246)*

General Miln'in gerekli düzenlemeleri yapmamıza olmaz diyeceği elbette kuşku götürmezdi. Bu açık gerçeği yazışma yoluyla sorup anlamaya bilmem nasıl bir düşünce ve usa vurma ile kalkışılmıştı?

Cafer Tayyar Bey'e 3 Ocak 1920'de verdiğim yönergede, gönderdiğimiz gizli yönetmeliğe göre silahlı birlikler kurulmasını yeniden hatırlattım :"Askeri durumu değiştirmekle elde edilemeyen yararların böylece karşılanması gerekir" dedim. *(belge: 247)*

Harbiye Nazırı bulunan Cemal Paşa'ya da gene o gün durumu bildirerek, Yunanlıların Doğu Trakya'da olsun, hazırlıklarına engel olmasını yazdım. *(belge: 248)*

Trakya-Paşaeli Cemiyetinin gönderdiği raporlarda gereği gibi örgütler kurulamadığından söz ediliyor ve kimi yüksek görevlilerden yakınılıyordu. *(belge: 249)* Bu gibi görevlilere öteden beri bazı uyarmalarda bulunuyordum. *(belge: 250)*

Yakınmanın önemlisi Cafer Tayyar Bey'den olmaya başladı. Örneğin, bu konu ile ilgili olarak okuyacağım şu mektup bir fikir verebilir sanırım :

26 Ocak 1920

Sayın Paşam,

Arif Bey'in, Trakyalılarla ilgili söylediklerini doğrularım. Trakya Cemiyeti, silah gücü ile desteklenmemiştir. Ne yazık ki, Cafer Tayyar hepimizi aldatmış; hiçbir örgüt kurmamış, bir tek tüfekle olsun, silahlandırma işine girişmemiştir. Cafer'i, yalnız kendisini düşünmekle suçlarım. Bulgaristan durumundan da büsbütün habersiz, tam bir aymazlık içindedir.

Son günlerde Cafer'in, tümenlerine yazdığı bir buyruk rastlantı ile elimize geçti. Yunanlıların yaptıklarından ve düşüncelerinden söz ettikten sonra, bu durum karşısında artık Müdafaai Hukuk Cemiyetinin yönergesine göre ulusal örgütler kurmaya başlamak gerekirse, bu işte subaylar aracılığı ile halka yardım edip etmemek konusunda ne düşündüklerini komutanlardan soruyor. Artık düşününüz... Tanrı ulusal işlerde aldatanları yok etsin. Ama, yazık aldanmış olanlara!

Sonuç : Bulgar askerleri Batı Trakya'yı boşaltarak gittikleri ve beş on memurla 150-200 jandarmadan başka kuvveti bulunmadığı halde bile, ayaklanarak ve savaşarak yurdu savunacağını beklediğimiz Trakya, bir şey yapamadı. Cafer bu durumda bir acı duydu mu bilmem? Bunun için, artık Topçu İhsan'ı, Veteriner Rasim'i (zeki, canlı, ılımlı, pek güvenilir bir arkadaş) örgüt kurmak üzere Trakya'ya göndereceğiz. Buradan silah da göndereceğiz. Körolası Cafer, yalnız bunları serbest bıraksın, gölge etmesin başka bağış istemeyiz.

Edirne kesimini İngilizler, katıksız İngiliz olan erlerle teslim alıyorlar. Yunanlılar Hadımköy, Çorlu, Lüleburgaz'da toplanıyorlar. Bulgaristan kay-

şekaveti ziyade, halkın tazallümü karşısında vali elini oğuşturmakta, Cafer aczini göstermekte. Trakya'nın, bolşevizme karşı tahşidata – ecnebi – maruz olduğu Bulgarların, harekâtına hedef olması memuldür. Orada kuvvetli bir pençe ve dimağ lâzım. Ne Cafer, ne vali bu işin ehli ve fedakâr değillerdir. İşte hal ve vaziyet budur. Ben bunlarla çok uğraşıyorum. Geçen gün bir şifrenizi almış, pek müteessir olmuş ve şifre ile istizah etmiştim. Cevap alamadım. Paşam; şahsî bir siyaset takip ettiğimi mi zannediyorsunuz. Yoksa maksadı kavramayacak, vaziyeti ihata etmeyecek humekadan olduğumu mu tahmin ediyorsunuz? Her iki hali de protesto ederim. İman ve itikadım birdir. Bilâ inhiraf yürüyorum. Yalnız başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. Sert ve tevbihâmiz sözlerle son derece müteessir olurum. Bu beni mesaiden alıkoymaz. Beni muhalefete sevketmez. Fakat arada şahsiyet meselesini pek âlâ tevlit edebilir. Buna nazar-ı dikkatinizi celbeder ve bir hakikat tezahür etmeden ve benim neler çektiğimi takdir etmeden, teşebbüsatta bulunmamanız, mevkiinizden beklenen ve hiç ihtimal edilemeyecek olan nezaket ve itidal icabı olduğunu, şuracıkta dermeyana müsaade buyurunuz. Arz-ı ihtiram ile temenni-i muvaffakıyet eylerim Paşam.

Vâsıf

Efendiler, Edirne'den gelen iş'arlardan, raporlardan, bence, yanlış bir nokta-i nazar-ı siyasî takip edildiği anlaşılıyordu. Şimdi okunan mektupta da, bu hatalı nokta-i nazarın tasvip edildiğine delâlet eden cümleler vardır. Bu hatalı prensibi tashih için, ötedenberi vaki mütaleamızı, 3 Şubat 1920 tarihinde bir defa daha Cafer Tayyar Paşa'ya ve İstanbul'da Rauf Bey'e tekrar ettim.

Tekrar ettiğim mütalea şu idi :

Şarkî ve Garbî Trakya'nın bir vahdet-i milliye altında tasavvur ve ifadesi doğru bir siyaset değildir. Şarkî Trakya gayrikabil-i itiraz ve münakaşa bir surette ecza-yi memalikimizdendir. Garbî Trakya ise, bir muahede ile, vaktiyle terkedilmiş bir kıt'adır.

Olsa olsa, Şarkî Trakya, Garbî Trakya'nın halâsına çalışanların bir üssülharekesi olabilir.

Şarkî ve Garbî Trakya'nın vahdetini musırren iddia etmek, Şarkî Trakya'da da, bazı müddeayat serdine münteç olabilir.

Bulgarların da, Adalar Denizinde bir mahrec-i iktısadî talep etmeleri, ayrıca muhtac-ı teemmüldür. Bulgaristan dahilinde bu nokta-i nazardan sarf-ı mesai edilmelidir *(Ves. 251)*.

Cafer Tayyar Paşa da, memurlardan, eşraftan, ahaliden şikâyet ediyordu. 7/8 Mart 1920 tarihli bir şifresinde, «bizde ahali her işi hükûmetten beklemekte; rüesa-yi mülkiyenin vaz'ı bitarafisi yüzünden teşkilât-ı milliye matlub-ı âli üzere taazzuv edememektedir. Vilâyet dahilinde sık sık icra etmekte olduğum teftişlerde bilhassa köylülerle sıkı temas ediyorum....

naşıyor. Yunan haydutluğu çok. Halkın sızlanması karşısında Vali, elini oğuşturmakta. Cafer güçsüzlüğünü göstermekte. Trakya'nın Bolşevikliğe karşı yabancı kuvvetlerin yığınak yeri olacağı, Bulgarların harekâtına uğrayacağı umulur. Orada güçlü bir pençe ve kafa gerek. Ne Cafer, ne Vali bu işe yeterli ve özverili değillerdir. İşte gidiş ve durum budur. Ben bunlarla çok uğraşıyorum. Geçen gün bir şifrenizi almış, pek üzülmüş ve şifre ile açıklama isteğinde bulunmuştum. Karşılık alamadım. Paşam, kişisel bir siyasa güttüğümü mü sanıyorsunuz? Yoksa, amacı kavramayacak, durumu anlamayacak şaşkınlardan olduğumu mu kestiriyorsunuz? Her iki hali de protesto ederim. İnancım ve ereğim birdir. Hiç sapmadan yürüyorum. Yalnız, başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. Sert ve azarlayıcı sözlere pek çok üzülürüm. Bu, beni çalışmaktan alıkoymaz. Beni karşıcıllığa sürüklemez. Ama arada senlik benlik işini ortaya çıkarması elbette beklenebilir. Buna göre dikkatinizi çeker ve gerçek iyice belirmeden ve benim neler çektiğimi anlamadan girişimlerde bulunmanızın, sizden beklenen ve hiç savsaklanamayacak olan incelik ve soğukkanlılık gereği olduğunu şuracıkta söylememe izin veriniz. Saygılarımla başarı dileklerimi sunarım Paşam.

Vâsıf

Baylar, Edirne'den gelen yazılardan, raporlardan, bence yanlış bir siyasal görüş üzerinde durulduğu anlaşılıyordu. Şimdi okunan mektupta da, bu yanlış görüşün uygun bulunduğunu gösteren cümleler vardır. Bu yanlış ilkeyi düzeltmek için öteden beri ileri sürdüğümüz düşüncemizi 3 Şubat 1920 günü bir kez daha Cafer Tayyar Paşa'ya ve İstanbul'da Rauf Bey'e bildirdim.

Yinelediğim düşünce şu idi :

"Doğu ve Batı Trakya'nın ulusal bir bütün olarak tasarlanması ve söylenmesi doğru bir siyasa değildir. Doğu Trakya'nın, yurdumuzun bir parçası olduğuna karşı gelinemez ve bu tartışılamaz. Batı Trakya ise, bir antlaşma ile daha önce bırakılmış bir topraktır.

Olsa olsa, Doğu Trakya, Batı Trakya'yı, kurtarmaya çalışanların bir toplanma ve yönetim yeri olabilir.

Doğu ve Batı Trakya'nın birliğini üsteleyerek ileri sürmek, Doğu Trakya'da da bazı isteklerin ileri sürülmesine yol açabilir.

Bulgarların da, Adalar Denizi'nde [1] iktisadi bir çıkış yeri istemeleri ayrıca üzerinde durmayı gerektirir. Bulgaristan'da bu bakımdan çalışılmalıdır. *(belge : 251)*

Cafer Tayyar Paşa da görevlilerden ileri gelen kişilerden, halktan yakınıyordu. 7/8 Mart 1920 günlü bir şifresinde : "Bizde halk her işi hükümetten beklemekte, yüksek sivil görevlilerin tarafsız bir durumu takınmaları yüzünden ulusal örgütler istekleriniz üzere kurulamamaktadır. İl içinde sık sık yapmakta olduğum denetlemelerde özellikle köylülerle sıkı ilişki kuruyorum ....

[1] Ege Denizi'nde.

Fakat, her köye gitmek kabil olamıyor.», «..keyfiyetin, esaslı ve şümullü olması cümlemizce şayan-ı arzu olup bu da mehazir-i mesrudenin ref'ine çalışılmakla kabil olacağı maruzdur.» diyordu *(Ves. 252)*.

Efendiler, Cafer Tayyar Paşa'ya, General Milen vaz'ulceyş tebdil ettirmiyor. Vali ve mutasarrıflar bitaraf kalıyor ve her işi hükûmetten bekleyen ahaliye, teşkilât-ı milliye hususunda delâlet ve pişüvalık etmiyor. Bu mahzurlar kalkmadıkça, keyfiyetin, esaslı ve şümullü olması kabil görülmüyor!

Karakol Cemiyeti İstanbul'da teşkilâtını tevsie çalışıyor

Efendiler, bilmünasebe bir Karakol Cemiyetinden ve onun men'i faaliyeti hususundaki teşebbüsatımızdan bahsetmiştim. Bu cemiyetin, hâlâ İstanbul'da tevsi-i teşkilâta çalıştığı anlaşılıyordu. Tekrar şöyle bir ikazda bulunmak icap etti :

Tahriren 12 Mart 1920

Çanakkale Mevki-i Müstahkem K. Miralay
Şevket Beyefendi'ye

İstanbul'da mevcut teşkilâtımızın, maksadı temine gayrikâfi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtelif zamanlarda ve bilhassa bugünlerde Ankara'ya gelen vâkıf-ı ahval bazı zevatın verdiği malûmata nazaran, bundaki adem-i muvaffakıyetin sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilâtı namı altında karakol nizamnamesinin tatbikına çalışılmakta olduğu anlaşılmıştır.

Karakol nizamnamesi birçoklarını teşkilâta temas etmekten tethiş eylemiştir. Bu sebeple Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı Nizamnamesi esasına göra teşkilâtı taazzuv ettirmek, İstanbul için bilhassa kâfidir. Zira İstanbul'da esas kuvveti; fikir cereyanlarını tevhitte aramalıdır. İstanbul'da fiilî harekât ve hususî teşebbüsat için dahi yapılacak müsellâh teşkilâtta Müdafaa-i Hukuk Nizamnamesi lâhikasının tatbikı kâfidir. İstanbul heyet-i merkeziyesi ve aksam-ı tâbiasındaki heyet-i idarelerin meydana çıkmasında mahzur tasavvur ediliyorsa, bu heyetleri teşkil edecek olan zevat, şahıslarını hafi tutabilirler. Bu esas dairesinde yapılmış ve yapılacak olan teşkilâtın ve heyet-i merkeziye ile heyet-i idareleri teşkil eden zevat isimlerinin, emin vasıta ile irsaline lûtuf ve himmet-i âlileri bilhassa istirham olunur Efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

İstanbul'daki Kuva-yi Milliye rüesasının tevkifi hakkında Londra'dan gelen emir

Şimdi arzu buyurursanız, tekrar İstanbul'a avdet edelim. 11 Mart 1920 tarihli bir telgrafta Rauf Bey şu malûmatı veriyordu : 10 Mart 1920 günü zevalden sonra, İtilâf mümessilleri içtima etmişler, Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Kuva-yi Milliye rüesasının tevkifi emrini havi olan bir meseleyi tezekkür etmişler ve emri infaza karar vermişler. Bu malûmat, şayan-ı itimat bir zata mevsuk menbadan mahremane ihbar edilmiş ve bu gibi zevatın bir an evvel Dersaadet'ten uzaklaşmaları lüzumu bildirilmiş. Bu hususu, muhtelif ihtimalâta göre

..... Ama, her köye gidemiyorum .... İşin, köklü ve yaygın olması hepimizce istenilmekte olup bunun da bildirilen sakıncaların ortadan kaldırılmasına çalışılmakla gerçekleştirilebileceğini bilginize sunarım" diyordu. *(belge: 252)*

Baylar, General Miln, Cafer Tayyar Paşa'ya askeri konumunu değiştirtmiyor. Vali ve mutasarrıflar tarafsız kalıyor ve her işi hükümetten bekleyen halka ulusal örgüt kurmada önderlik ve kılavuzluk etmiyorlar. Bu sakıncalar kalkmadıkça, işin köklü ve yaygın olamayacağı kanısında bulunuluyor.

Baylar, bir ara bir Karakol Cemiyetinden ve onun çalışmalarını yasaklama konusundaki girişimlerimizden söz etmiştim. Bu cemiyetin İstanbul'da örgütünü daha da geliştirmeye çalıştığı anlaşılıyor. Yeniden şöyle bir uyarmada bulunmak gerekti :

Karakol Cemiyeti İstanbul'da örgütünü genişletmeye çalışıyor

Yazı ile 12 Mart 1920

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Albay
Şevket Beyefendi'ye

İstanbul'da bulunan örgütümüzün, amacı gerçekleştirmeye yetmediği anlaşılmaktadır. Çeşitli zamanlarda ve hele bugünlerde Ankara'ya gelen ve durumu bilen kimi kişilerin verdikleri bilgiye göre, bu işteki başarısızlığın nedeni Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti örgütü adı altında Karakol Tüzüğünün uygulanmasına çalışılması olduğu anlaşılmıştır.

Karakol Tüzüğü, birçok kimseleri örgütlerimizle ilişki kurmaktan ürkütmüştür. Bundan ötürü, örgütlerimizi Müdafaai Hukuk Örgüt Tüzüğüne göre kurmak, özellikle İstanbul için yeter. Çünkü, İstanbul'da asıl gücü, düşünce akımlarını birleştirmekte aramalıdır. İstanbul'da eylemli hareketler ve özel girişimler için kurulacak silahlı örgüte bile, Müdafaai Hukuk Tüzüğü Eki'nin uygulanması yeter. İstanbul Merkez Kurulu ve ona bağlı örgütler yönetim kurullarının açıktan çalışmalarında sakınca görülüyorsa, bu kurullarda görev alacak kişiler, kimliklerini gizli tutabilirler. Bu yolda kurulmuş ve kurulacak olan örgütlerin ve bunların merkez kurulları ile yönetim kurullarında görev alan kişilerin adlarının güvenli bir araçla bildirilmesi yolunda yüce yardımları pek çok rica olunur efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Şimdi isterseniz, yeniden İstanbul'a dönelim. 11 Mart 1920 günlü bir telle Rauf Bey şu bilgiyi veriyordu : 10 Mart 1920 günü öğleden sonra İtilâf temsilcileri toplanmışlar. Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Kuvayı Milliye ileri gelenlerinin tutuklanması ile ilgili olan bir buyruğu içeren sorun üzerinde görüşmüşler ve buyruğu yerine getirmeye karar vermişler. Bu bilgi, güvenilir bir kişiye sağlam bir yerden gizlice verilmiş ve bu gibi kimselerin bir an önce İstanbul'dan uzaklaşmaları gerektiği bildirilmiş.

İstanbul'daki Kuvayı Milliye ileri gelenlerinin tutuklanması için Londra'dan gelen buyruk

muhakeme ettikten sonra, işin sonuna kadar İstanbul'da kalarak vazife-i namusu ifaya karar vermişler. Sadrazam Salih Paşa, bu vaziyete bilerek sebep olmakta imiş. Onun için kabineyi ıskata çalışacaklarmış. Muvaffak da olacaklarına emin imişler *(Ves. 253)*.

Rauf Bey'in; bu telgrafını, aynı tarihte takip eden kısa bir telgrafında, «son maruzatımıza ve kabine vaziyetleri hakkında bir gûna mütaleatınıza destres olamadığımızdan, adem-i vusulünden ve sıhhatinizden bihakkın endişedeyim. Cevabınıza muntazırız» denilmekte idi.

Rauf Bey'e, ve bera-yı malûmat On Beşinci ve Üçüncü Kolordulara 11 Mart tarihinde şu malûmatı vermiştim :

11 mart 1920

Dün akşam, yani 10/11 Mart 1920 Ankara'da Fransız Mümessili Yüzbaşı *Buvazo*'nun (Boizeau) tercümanı olup bize ötedenberi ihbarat-ı mahremanede bulunun bir zat Ankara'da İngiliz Mümessili *Vitel*'in (Withall) aldığı bir telgrafname üzerine bütün ahmal ve eskali ve maiyetiyle birlikte bugün Ankara'yı terkederek İstanbul'a hareket eyleyeceğini ve bu trenden sonra şimendifer münakalâtının İngilizlerce tatil edileceğini ihbar etti. Mumaileyh *Vitel*, filhakika bugün ihbara mutabık olarak hareket etti. Binaenaleyh, tren münakalâtının da münkati olması kaviyyen memuldür. Keyfiyetin, İtilâf Devletlerince İstanbul'da alınan tedabir ile alâkadar bulunduğunda şüphe yoktur.

Mustafa Kemal

Rauf Bey'in son iş'arına da şu cevabı vermiştim :

Kabineye adem-i itimat reyi vermek suretiyle taarruzun tarafınızdan yapılması okadar kuvvetli bir sebebe istinat ettirilemeyecektir. Grubun, derece-i tesanüt ve tecellüdüne ve vahdet-i [1] hareketteki azm-i kat'isine dair sarih bir fikir ve kanaat hâsıl etmedikçe, Salih Paşa'nın grup heyet-i idaresiyle müzakere etmeksizin hareket etmesini, bir meşrutiyet meselesi yapmak hususundaki karar hakkında hiçbir mütalea dermeyan edemem. İngilizlerin tevkif kararına karşı Meclisin cesurane nihayete kadar vazifesine devamı, pek nafi ve parlaktır. Ancak zât-ı âlinizle beraber vücutları teşebbüsat ve harekât-ı atiyemiz için elzem olan arkadaşların neticede, bize iltihakları esbabı behemehal müemmen olmak şarttır. Aksi takdirde, grubun vahdet ve azim dairesinde hareketini tanzim edebilecek zevatın şimdiden tavzifi ile sizlerin hemen buraya gelmeleri elzemdir. Buraya gelecek zevat meyanında memleketi temsil evsafını haiz olanlarla icabında hükûmet teşkil ve idare liyakatindekilerin bulunması mühimdir. İtilâf Devletlerinin muamele-i zecriye tatbik edeceklerine şüphe yoktur.. İlâ.. Mustafa Kemal *(Ves. 254)*.

Efendiler, Rauf Bey'i ve diğer zevatı tam zamanında davet etmiş olduğumuz, vakayi ile hem de üç, dört gün geçmeden sabit oldu. Fakat maatteessüf bu davetimiz, lâyık olduğu ehemmiyet ve ciddiyetle nazar-ı dikkate alınmak mazhariyetine nail olamadı. Rauf Bey, Vasıf Bey gibi zevat, en nihayet kemal-i mutavaatle Malta'ya gittiler. Bu cihet malûmunuzdur.

[1] 1934 basımında, yanlış olarak: "vahdetli".

İlgililer, bu konuyu çeşitli olasılıklara göre inceledikten sonra, işin sonuna dek İstanbul'da kalarak namus ödevini yapmaya karar vermişler. Sadrazam Salih Paşa, bile bile bu duruma yol açmakta imiş. Onun için hükümeti düşürmeye çalışacaklarmış. Başaracaklarına güveniyorlarmış. *(belge : 253)*

Rauf Bey'in bu telinin arkasından, gene o gün gelen kısa bir telinde : "Son bildirdiklerimize karşı ve hükümetin durumu üzerine hiçbir düşünce bildirmediğiniz için, telin size varmamış olmasından ve sağlığınızdan haklı olarak kaygılıyım. Cevabınızı gözlüyoruz" denilmekte idi.

Rauf Bey'e ve bilgi için On Beşinci ve Üçüncü Kolordulara 11 Mart günü şu bilgiyi vermiştim :

11 Mart 1920

Dün akşam, yani 10/11 Mart 1920'de Ankara'da Fransız Temsilcisi Yüzbaşı Buazo'nun (Boizeau) dilmacı olup bize öteden beri gizlice haber ulaştıran bir kişi, Ankara'daki İngiliz Temsilcisi Vitel'in (Withall), aldığı bir tel üzerine, eşyası, ağırlıkları ve yanındaki adamlarıyla birlikte bugün Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a gideceğini ve bu trenden sonra İngilizlerin, demiryolu ulaştırmasını durduracaklarını bildirdi. Adı geçen Vitel, gerçekten bugün, habere uygun olarak, yola çıktı. Bu bakımdan, demiryolu ulaştırmasının da durması kuvvetle umuluyor. Bu işin, İtilâf Devletlerince İstanbul'da alınan önlemlerle ilgili bulunduğu kuşku götürmez.

Mustafa Kemal

Rauf Bey'in son yazısına da şu yanıtı vermiştim:

"Hükümete güvensizlik oyu vererek sizlerin atılış yapmanız o denli güçlü bir nedene bağlanamayacaktır. Grubun dayanışma ve direnme gücü ve iş birliğindeki kesin tutumu üzerine açık bir görüşe ve kanıya varmadıkça, Salih Paşa'nın Grup Yönetim Kurulu ile görüşmeksizin iş görmesini bir meşrutiyet sorunu yapma yolundaki kararınız üzerine hiçbir düşünce ileri süremem. İngilizlerin tutuklama kararına karşı Meclisin, sonuna değin yiğitçesine görevini yapması pek yararlı ve parlaktır. Ancak, sizinle birlikte, varlıkları ilerideki girişimlerimiz ve eylemlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların, sonunda bize katılabilmeleri kesin olarak güven altına alınmalıdır. Yoksa, Grubun birlik ve kararlı olarak iş görmesini düzenleyebilecek kişileri şimdiden görevlendirerek sizlerin hemen buraya gelmeniz çok gereklidir. Buraya gelecekler arasında ülkeyi temsil niteliğinde olanlarla, gerekince hükümet kurmaya ve yönetmeye yeterli kişilerin bulunması önemlidir. İtilâf Devletlerinin zorlama önlemlerine başvuracakları kuşku götürmez.... vb. Mustafa Kemal." *(belge: 254)*

Baylar, Rauf Bey'i ve öteki kişileri tam zamanında çağırmış olduğumuz, olaylarla, hem de üç dört gün geçmeden belli oldu. Ama ne yazık ki, bu çağrımız gerektiği kadar önem ve ağırlıkla dikkate alınmadı. Rauf Bey, Vâsıf Bey gibi kişiler, en sonunda tam bir uysallıkla Malta'ya gittiler. Bunu biliyorsunuz.

Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsat ve tedabirinin bazı arkadaşlar tarafından tehiye ve temin olunduğu bana hikâye edilmiştir. Eğer böyle idiyse, bu zevatın Ankara'ya gelmeğe muvafakat etmeyip İngilizlere teslim olmağı ve Malta'ya gitmeği tercih eylemelerindeki sebep ve mazeret, cidden tetkika şayan görülür. Filhakika, Türkiye vaziyetinin ve akibetinin meşkûk, muzlim, mühlik görüldüğü faraziyesine nazaran bu karanlık tehlike içine atılanların mahuf ve müthiş bir akıbetle karşılaşmaları vehmi, taht-ı tesirinde en nihayet herhangi bir zindanda bir müddet kalmak üzere düşmana arz-ı teslimiyeti müreccah görebilecekleri istib'at olunamaz. Maahaza, ben burada böyle ağır bir muhakeme yürütmekten içtinap ederim. Bu mütaleaya binaendir ki, bu zevatı Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan istifade ederek mümkün olan teşebbüsatta bulunmaktan geri durmadım.

İstanbul'un işgali

Efendiler, İstanbul'da Onuncu Fırka Kumandanından Ankara'da Yirminci Kolordu Kumandanlığına 9 Mart 1920 tarih ve 465 numaralı şifre olarak 14 Mart 1920 günü bir tahrirat geldi. Mahlûlü şu idi :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne : İngilizler tarafından Türkocağı binasının işgali üzerine Millî Talim ve Terbiye binasına nakleden Ocağın bu yeni işgal ettiği bina, dün zevalde İngilizler tarafından tekrar işgal edilmiştir Efendim. 9 Mart 1920 (Hadi)

Efendiler, 1920 senesi Martının 16 ncı günü öğleyinden evvel, saat onda, makina başında şöyle bir telgraf verildi :

Deraliye, 16/3/1920

Ankara'da : Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Bu sabah, Şehzadebaşındaki Muzıka Karakolunu, İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler musademe ederek neticede şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bera-yi malûmat maruzdur.

Manastırlı
Hamdi

Ben, bu telgrafın altına kurşunkalemiyle «serian kolordulara benim imzamla M. Kemal» işaretini koyduktan sonra bu telgrafı verenden istizahata başladım. Manastırlı Hamdi Efendi mütemadiyen malûmat vermeğe devam etti.

Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki yalnız o değil, herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi de Harbiyenin işgalini haber aldık. Hatta Beyoğlu telgrafhanesinin önünde İngiliz askeri olduğunu fakat telgrafhaneyi işgal edip etmeyeceği meçhuldür.

Son dakikaya değin Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek yolunun ve önlemlerinin kimi arkadaşlarca hazırlandığı ve sağlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyle idiyse, bu kişilerin Ankara'ya gelmeyi kabul etmeyip İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi yeğlemelerindeki neden ve özür, gerçekten incelenmeğe değer. Doğrusu, Türkiye durumunun ve geleceğinin kuşkulu, karanlık, ölümcül görüldüğü kuramına göre, bu karanlık tehlike içine atılanların, korkunç ve ürkünç bir sonuçla karşılaşmaları kuruntusunun etkisi altında, en sonunda herhangi bir zindanda bir süre kalmak üzere düşmana teslim olmayı yeğleyebilecekleri uzak görülemez. Bununla birlikte, ben burada böyle ağır bir yargıya varmaktan çekinirim. Bu düşünce iledir ki, bu kişileri Malta zindanlarından kurtarmak için her yola başvurarak, elden gelen girişimleri yapmaktan geri durmadım.

İstanbul'un İşgali

Baylar, İstanbul'da Onuncu Tümen Komutanından Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığına 9 Mart 1920 gün ve 465 sayılı, şifre ile kapatılmış bir yazı, 14 Mart 1920 günü geldi. Açılmışı şu idi :

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

İngilizlerin Türk Ocağına el koymaları üzerine, Milli Talim ve Terbiye binasına taşınan Ocağın bu yeni taşındığı yer de dün öğleyin gene İngilizlerce yeniden işgal edilmiştir efendim. 9 Mart 1920 (Hâdi).

Baylar, 1920 yılı Martının 16'ncı günü öğleden önce saat onda, makine başında şöyle bir tel verildi :

İstanbul, 16.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Bu sabah Şehzadebaşı'ndaki Mızıka Karakolu'nu İngilizler basıp, oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, sonunda, şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgilerinize sunulur.

Manastırlı
Hamdi

Ben bu telin altına kurşun kalemiyle "Tez elden Kolordulara benim imzamla, M. Kemal" işaretini koyduktan sonra, bu teli verenden açıklayıcı bilgi almaya başladım. Manastırlı Hamdi Efendi durmadan bilgi vermeyi sürdürdü :

Bizim en güvendiğimiz bir arkadaşımız var ki, yalnız o değil herkes, yani gelenler söylüyorlar. Şimdi de Harbiye'ye girdiklerini haber aldık. Dahası, Beyoğlu telgrafhanesinin önünde İngiliz erleri olduğunu öğrendik; fakat telgrafhaneyi işgal edip etmeyecekleri belli değildir.

Bu esnada Efendiler; Harbiye telgrafhanesinden, memur Ali malûmat vermeğe başladı :

Sabah İngilizler basarak altı kişi şehit ve on beş kadar da mecruh oldu. Şimdi, İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte, İngiliz askerleri nezarete giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye Kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.

Tekrar Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu :

Paşa Hazretleri.

Harbiye telgrafhanesini de İngiliz bahriye askeri işgal edip teli kat'ettiği gibi bir taraftan Tophane'yi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker ihraç olunuyor. Vaziyet vahamet kesbediyor Efendim. Sabahki musademede 6 şehit, 15 mecruhumuz vardır. Paşa Hazretleri. Emr-i Devletlerine muntazırım. 16 Mart 1920

Hamdi

Hamdi Efendi devam etti :

Sabahki, bizim asker uykuda iken, İngiliz bahriye efradı karakola gelip işgal etmekte iken, askerimiz uykudan şaşkın kalkınca musademeye başlanılıyor. Neticede bizden altı şehit, on beş mecruh olup bunun üzerine zaten mel'anetlerini tasavvur etmiş ki hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu cihetini ve Tophaneyi işgal edip bir taraftan Harbiye Nezaretini işgal etmişler, hatta şimdi ne Tophane ve ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak kabil olmuyor. Şimdi de haber almış olduğuma nazaran Derince'ye kadar tevessü ediyormuş Efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasını da işgal ettiler galiba. Allah muhafaza buyursun. Burasını işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım Efendim.

Hayati Bey merhum, benim, ilk haber telgrafı üzerine yaptığım işaret veçhile verilen malûmatı hulâsa etmiş. Rumeli ve Anadolu'daki bilcümle kumandanlar adresine keşide ettiriyordu. Bir an evvel İstanbul üzerinden Edirne'ye keşide ettirilmesini söylemiştim *(Ves. 255)*. Hamdi Efendi :

Emr-i samileri infaz olunuyor, Edirne'ye yazıyorum ve hep merkezleri hazır ettirdik.

Hamdi Efendi'den :

Meb'usan için bir haber aldınız mı? Meb'usan telgrafhanesi muhabere ediyor mu?

diye sordum. Hamdi Efendi :

Evet yapıyor. 14 üncü Kolordu Kumandanı hazır. Paşa istiyordu; verelim mi?

Efendiler, bundan sonra artık Hamdi Efendi'nin sözünü işitemedik. İstanbul merkezinin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik.

Bu sırada baylar, Harbiye telgrafhanesinden görevli Ali, bilgi vermeye başladı :

Sabahleyin İngilizler basarak, altı kişi şehit oldu; on beşe yakın da yaralı var. Şimdi İngiliz erleri dolaşıyor. Şimdi, işte İngiliz erleri Harbiye Nazırlığına giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.

Yeniden Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu :

Paşa Hazretleri,

Harbiye telgrafhanesini de İngiliz deniz erleri işgal edip teli kestiği gibi, bir yandan da Tophane'ye giriyorlar. Bir yandan da zırhlılardan asker çıkarılıyor. Durum ağırlaşıyor efendim. Sabahki çarpışmada 6 şehit, 15 yaralımız vardır. Paşa Hazretleri, yüce buyruklarınızı bekliyorum. 16 Mart 1920.

Hamdi

Hamdi Efendi şöyle sürdürdü :

Sabahleyin bizim erler uykuda iken, İngiliz deniz erleri karakola gelip giriyor. Erlerimiz uykudan şaşkın kalkınca çarpışmaya başlanılıyor. Sonunda bizden altı kişi şehit oluyor, on beş kişi yaralanıyor. Bunun üzerine, önceden bu alçaklığı tasarlamışlar ki, hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu bölgesini ve Tophane'yi işgal etmişler. Bir yandan da Harbiye Nazırlığını işgal etmişler. Dahası, şimdi ne Tophane ve ne de Harbiye telgrafhanesi bulunamıyor. Şimdi de haber almış olduğuma göre, Derince'ye dek yayılıyorlarmış efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasına da el koydular sanırım. Tanrı korusun. Buraya da gelmesinler. İşte Beyoğlu telgraf görevlileri, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bir saata dek burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım efendim.

Rahmetli Hayati Bey, ilk haberi veren telyazısı üzerine benim yaptığım işarete uygun olarak verilen bilgileri özetlemiş. Rumeli ve Anadolu'daki bütün komutanların adreslerine çektiriyordu. Bir an önce İstanbul üzerinden Edirne'ye çektirilmesini söylemiştim. *(belge : 255)* Hamdi Efendi :

Yüce buyruklarınız yerine getiriliyor. Edirne'ye yazıyorum, bütün merkezleri hazır ettirdik.

diye bildirdi. Hamdi Efendi'den:

Milletvekilleri için bir haber aldınız mı? Meclisi Mebusan telgrafhanesi ile haberleşme oluyor mu?

diye sordum. Hamdi Efendi:

Evet oluyor. On Dördüncü Kolordu Komutanı hazır. Paşa istiyordu, verelim mi?

Baylar, bundan sonra artık Hamdi Efendi'nin sözünü işitmedik. İstanbul telgraf merkezinin de işgal edilmiş olduğu kanısına vardık.

Manastırlı Hamdi Efendi

Bu hamiyetli ve cesur, Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felâketinden kim bilir haber almak için ne kadar intizarlar içinde kalacaktık. İstanbul'da bulunan nazır, meb'us, kumandan, teşkilâtımız mensupları içinden bir zat çıkıp vaktiyle bize haber vermeği düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki cümlesini heyecan ve halecan kaplamıştı. Bir ucu Ankara'da bulunan telin İstanbul'da bulunan ucuna yanaşamayacak kadar şaşkın bir hale gelmiş olduklarına bilmem ki hükmetmek caiz olur mu? Telgraf Memuru Hamdi Efendi bilâhare bizzat Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu ifa etmiştir. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada alenen ifade etmeği millî ve vatanî vazifelerimden addederim.

Efendiler, bu vaziyet üzerine her şeyden evvel vukuu melhuz bir fenalığın önüne geçmek için şu emri verdim:

Telgraf. Müstaceldir Ankara: 16 Mart 1920

Bilûmum Vali ve Mutasarrıflara

Sıvas'ta K. O. 3, Bandırma'da K. O. 14,
Ankara'da K. O. 20, Erzurum'da K. O. 15,
Konya'da K. O. 12, Diyarbekir'de
K. O. 13 Kumandanlıklarına

İzmir Cephesinde Refet Beyefendi'ye,
Balıkesir'de Fırka 61 Kumandanlığına
Bilûmum Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i İdarelerine

Bugünkü vaziyete nazaran, milletimiz, cihan-ı medeniyetin hissiyat-ı insaniyetkârane ile mütehassis vicdanlarından ve bütün âlem-i İslâmın müşareket-i ruhiyesinden emin olmakla beraber, bir müddet için dost olsun, düşman olsun, bütün resmî âlem-i harici ile muvakkaten temas edemeyecektir.

Bugünler zarfında vatanımızda yaşayan Hıristiyan ahali hakkında göstereceğimiz muamele-i insaniyetkâranenin kıymeti pek büyük olduğu gibi hiçbir hükûmet-i ecnebiyenin fiilî veya zahirî himayesini görmeyen Hıristiyan ahalinin kemal-i huzur ve sükûnetle imrar-ı hayat eylemeleri, ırkımızın fıtraten mütehalli olduğu kabiliyet-i medeniyeye en kat'î bir bürhan teşkil eyleyecektir. Menafi-i vataniyeye mugayir faaliyetleri meşhut olanlar ve huzur ve asayiş-i memleketi ihlâl eyleyenler hakkında, din ve milliyet mensubiyetine bakılmayarak, ahkâm-ı kanuniyenin seyyanen ve şiddetle tatbikı ve hükûmat-ı mahalliyeye itaat ve vezaif-i tabiiyeti ifada kusur etmeyenler hakkında da refet ve şefkatle muamele edilmesini, ehemmiyet-i mahsusa ile arz ve bu hususatın tekmil alâkadarlara süratle tebliğini ve bütün efrad-ı millete vesait-i münasibe ile tamimini rica ederiz Efendim.

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i
Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Manastırlı Hamdi Efendi

Bu yurtsever ve yiğit Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul'da geçen bu acı olayları öğrenmek için kimbilir ne zamana dek bekleyip duracaktık? İstanbul'da bulunan nazır, milletvekili, komutan ve örgütümüz adamları içinden bir kişi çıkıp da zamanında bize haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek, hepsini heyecan ve çarpıntı kaplamıştı. Bir ucu Ankara'da bulunan telin İstanbul'da bulunan ucuna yanaşamayacak denli şaşkın bir duruma gelmiş oldukları yargısına varmak, bilmem ki doğru olur mu? Telgraf memuru Hamdi Efendi sonradan Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu yapmıştır. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada açıkça söylemeyi ulus ve yurt ödevlerimden sayarım.

Baylar, bu durum üzerine her şeyden önce doğabilecek bir kötülüğün önüne geçmek için şu buyruğu verdim :

Telyazı, ivedidir. **Ankara, 16 Mart 1920**

Bütün Vali ve Mutasarrıflara

**Sıvas'ta Üçüncü Kolordu, Bandırma'da On Dördüncü Kolordu,
Ankara'da Yirminci Kolordu, Erzurum'da On Beşinci Kolordu,
Konya'da On İkinci Kolordu, Diyarbakır'da
On Üçüncü Kolordu Komutanlıklarına**

**İzmir Cephesinde Refet Beyefendi'ye
Balıkesir'de Altmış Birinci Tümen Komutanlığına
Bütün Müdafaai Hukuk Merkez ve Yönetim Kurullarına**

Bugünkü duruma göre ulusumuz, uygarlık dünyasının insanca duygularla dolu olan vicdanlarına ve bütün İslam dünyasının ruhsal birliğine güvenmekle birlikte, bir süre için, dost olsun, düşman olsun, bütün resmi dış dünya ile geçici olarak değinemeyecektir.

Bu günlerde yurdumuzdaki Hıristiyan halka karşı göstereceğimiz insanca davranışın değeri pek büyük olduğu gibi; hiçbir yabancı hükümetin eylemli ya da görünüşte kalan yardımını görmeyen Hıristiyan halkın dirlik ve düzenlik içinde yaşamaları, soyumuzun yaratılışında bulunan uygarlık yeteneğine en kesin bir kanıt olacaktır. Yurt yararına aykırı çalışmaları görülenlerle dirlik ve düzenliği bozanlar için, hangi din ve soydan olduklarına bakılmayarak, yasa buyruklarının eşitlik ve sertlikle uygulanmasını; bulundukları yerdeki hükümet örgütüne bağlılık gösteren ve uyrukluk ödevlerini eksiksiz yapanların korunup esirgenmesini önemle diler ve bu dileğimizin bütün ilgililere tez elden bildirilmesini ve bütün ulusa uygun görülecek araçlarla duyurulmasını rica ederiz efendim.

Müdafaai Hukuk Heyeti
Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

İtilâf kuvvetlerinin telgrafla memleketе yapmak istedikleri resmî tebliğ

Efendiler, Kuva-yi İtilâfiye, İstanbul telgraf merkezlerini işgal ettikten sonra, memlekete telgrafla bir tebliğ-i resmî yapmak istediler. Tarafımızdan vukubulan ikaz ve ihtar üzerine – bazı merkezler müstesna – bu tebliğ-i resmî alınmadı. Alanlar ve cevap verenlerden bellibaşlıları şunlardır : İzmit Mutasarrıfı Suat Bey *(Ves. 256)*, Konya Valisi Suphi Bey *(Ves. 257)*.

Tebliğ-i resmî

Beş buçuk sene evvel memalik-i Osmaniye'nin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin rüesası, Alman telkinatına kapılarak devlet ve millet-i Osmaniyeyi Harbi Umumi'ye iştirak ettirdiler. Bu haksız ve meş'um siyasetin neticesi malûmdur. Devlet ve millet-i Osmaniye bin türlü felâket geçirdikten sonra öyle bir mağlubiyete duçar oldu ki İttihat ve Terakki Cemiyetinin rüesası bile bir mütarekename aktederek firar etmekten başka bir çare bulamadılar. Mütarekenamenin aktini müteakip Düvel-i İtilâfiyeye bir vazife terettüp etti. İşbu vazife eski memalik-i Osmaniyenin bütün ahalisinin bilâtefrik-ı cins ve mezhep saadet-i müstakbelelerini, inkişaflarını, hayat-ı içtimaiye ve iktısadiyelerini temin edecek bir sulhun temellerini atmaktan ibaret idi. Sulh Konferansı, bu vazifenin ifası ile meşgul iken firarî İttihat ve Terakki erkânının mürevvic-i efkârı bulunan bazı eşhas, teşkilât-ı milliye nam-ı müstearı altında bir tertip teşkil ederek ve padişah ile hükûmet-i merkeziyenin evamirini hiç addetmekle harbin netayic-i elîmesinden büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, anasır-ı muhtelife meyanında nifak çıkarmak, iane-i milliye behanesiyle ahaliyi soymak gibi ef'ale cür'et ettiler ve bu veçhile sulh değil, âdeta yeni bir muharebe devrini açmağa teşebbüs eylediler. Bu teşvikat ve tahrikâta rağmen, Sulh Konferansı, vazifesine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar vermiştir. İşbu karar kulûb-ı Osmaniyeyi müsterih edecektir. Ancak, bu kararlarını Babıâliye tebliğ ettikleri zaman, icrasının ne gibi şeraite tâbi olduğunu da ihtar eylediler. İşbu şerait; vilâyat-ı Osmaniyede bulunan Hıristiyanların hayatlarını tehlikeye maruz bırakmamak ve elyevm Düvel-i İtilâfiye ile müttefiklerinin kuva-yi askeriyeleri aleyhinde mütemadiyen vukubulmakta olan hücumlara hitam vermekten ibaret idi. Hükûmet-i merkeziye, bu ihtara karşı, bir dereceye kadar hüsnüniyet göstermiş ise de, teşkilât-ı milliye nam-ı müstearı altında hareket eden eşhas maatteessüf teşvikat ve tahrikâtlarından vazgeçmek istemediler. Bilâkis, hükûmeti kendi hareketlerine iştirak ettirmeğe teşebbüs eylediler. Herkesin kemal-i heves ile beklediği sulh için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı, Düvel-i İtilâfiye, yakında taht-ı karara alınacak ahkâm-ı sulhiyenin tatbikını temin edebilmek üzere, tedabir-i lâzimeyi teemmül etmeğe mecbur oldular. Bunun için, bir tek çare buldular. Bu da, İstanbul'u muvakkaten işgal etmek idi. İşbu karar, bugün mevki-i icraya vazedildiğinden, efkâr-ı umumiyeyi bera-yi tenvir nikat-ı atiye tasrih olunur :

1 — İşgal muvakkattir.

2 — Düvel-i İtilâfiyenin niyeti, makam-ı saltanatın nüfuzunu kırmak değil, bilâkis, idare-i Osmaniyede kalacak memalikte o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir.

3 — Düvel-i İtilâfiyenin niyeti, yine Türkleri Dersaadet'ten mahrum etmemektedir. Fakat, maazallâhutealâ taşrada iğtişaş-ı umumî veya katliam gibi vukuat zu'hûr ederse, bu kararın tadili muhtemeldir.

Baylar, İtilâf kuvvetleri, İstanbul telgraf merkezlerini işgal ettikten sonra yurda telle bir resmi bildirim yapmak istediler. Uyarmamız ve anımsatmamız üzerine, bu resmi bildirim – kimi merkezler dışında – hiçbir yerden alınmadı. Alanlar ve yanıt verenlerden belli başlıları şunlardır: İzmit Mutasarrıfı Suat Bey. *(belge: 256)* Konya Valisi Suphi Bey. *(belge: 257)*

İtilâf kuvvetlerinin yurda telle yapmak istedikleri resmi bildiri

Resmi Bildirim

Beş buçuk yıl önce Osmanlı ülkesinin alınyazısına her nasılsa el koyan İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri, Almanların aldatıcı sözlerine kapılarak Osmanlı Devleti'ni ve ulusunu Genel Savaşa soktular. Bu haksız ve uğursuz siyasanın sonucu bilinmektedir. Osmanlı Devleti ve ulusu, bin türlü felaket geçirdikten sonra, öyle bir yenilgiye uğradı ki İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri bile bir Ateşkes Anlaşması yaparak kaçmaktan başka bir çıkar yol bulamadılar. Ateşkes Anlaşması yapıldıktan sonra İtilâf Devletlerine bir görev düştü. İşbu görev, eski Osmanlı ülkelerindeki bütün halkın, soy ve din ayırmaksızın, yarınki mutluluklarını, gelişmelerini, toplumsal ve iktisadi hayatlarını güven altına alacak bir barışın temellerini atmaktı. Barış Konferansı, bu görevi yapmakla uğraşırken, kaçak İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin düşüncelerini yürüten kimi kişiler, "Ulusal Örgüt" takma adı altında bir düzen kurarak ve Padişah ile İstanbul Hükümetinin buyruklarını hiçe sayarak savaşın acı sonuçlarıyla büsbütün tükenmiş olan halkı askerlik için toplamak, çeşitli halk toplulukları arasında geçimsizlik yaratmak, ulusal yardım diye halkı soymak gibi işlere kalkıştılar ve böylece, barış değil, sanki yeni bir savaş dönemini açmaya giriştiler. Bu özendirme ve kışkırtmalara karşın Barış Konferansı görevini sürdürdü ve sonunda İstanbul'un Türkler elinde kalmasına karar vermiştir. İşbu karar, Osmanlıların gönlünü rahatlatacaktır. Ancak, bu kararlarını İstanbul Hükümetine bildirdikleri zaman, uygulanmasının ne gibi koşullara bağlı olduğunu da hatırlattılar. İşbu koşullar, Osmanlı illerinde bulunan Hıristiyanların canlarını tehlikeye düşürmemek ve bugün İtilâf Devletlerinin askeri güçlerine karşı durmadan yapılmakta olan saldırılara son vermekti. İstanbul Hükümeti bu uyarmaya karşı, bir ölçüye dek iyi niyet göstermiş ise de, "Ulusal Örgüt" takma adı altında iş gören kimseler, ne yazık ki, dürtükleme ve kışkırtmalarından vazgeçmek istemediler. Tersine, hükümetin kendileri ile işbirliği yapmasını sağlamaya giriştiler. Herkesin sonsuz bir istekle beklediği barış için büyük bir tehlike yaratan bu duruma karşı İtilâf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlayabilmek için, gerekli önlemleri düşünmek zorunda kaldılar. Bunun için bir tek çıkar yol buldular. Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmek idi. Bu karar bugün uygulandığından, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalar açıklanır:

1 — İşgal geçicidir.

2 — İtilâf Devletlerinin isteği, Padişahlığın erkini kırmak değil, tersine Osmanlı yönetiminde kalacak ülkelerde o erki desteklemek ve sağlamlaştırmaktır.

3 — İtilâf Devletlerinin isteği, yine Türkleri İstanbul'dan yoksun etmemektir. Ama, Tanrı korusun, taşrada genel karışıklık ve kırım gibi olaylar çıkarsa, bu karar değiştirilebilir.

4 — Bu nazik zamanda, Müslim olsun, gayrimüslim olsun herkesin vazifesi, kendi işine gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Devlet-i Osmaniyenin enkazından yeni bir Türkiye'nin ihdası için son bir ümidi cinnetleriyle mahvetmek isteyenlerin iğfalâtına kapılmamak ve halen makarr-ı saltanat kalan İstanbul'dan ita olunacak evamire itaat etmektir.

Bâlâda zikrolunun teşvikata iştirak eden eşhasın bazıları, Dersaadet'te derdest olunarak, anlar tabiî kendi ef'alinden ve bilâhare o ef'alin neticesi olarak vukuu melhuz ahvalden mes'ul tutulacaktır.

Kuvve-i İşgaliye

Bu tebliğ münasebetiyle derhal şu tamimi yaptım :

16 Mart 1920

Umum Vali ve Kumandanlara ve Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine

İstanbul'un, İtilâf Devletleri tarafından, bilmusademe cebren işgali tahakkuk etmiştir. Bu suikastten bilistifade birçok makasıd-ı hıyanetkârane sahiplerinin milleti iğfale teşebbüsleri muhtemeldir. Nitekim tebligat-ı resmiye şeklinde imzasız bazı beyannamelerin neşredilmek istenildiğine kesb-i ıttıla ediyoruz. Yanlış harekâta mahal kalmamak ve hakayik-ı ahvale mugayir heyecanlar tevlidine meydan verilmemek üzere bu gibi işaata kat'iyyen atf-ı ehemmiyet edilmemesi lâzımdır. Vaziyet-i hakikiyeyi takip eden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, milleti tenvir edecektir.

Mustafa Kemal

Ecnebi devletlere yaptığım protesto

Efendiler, aynı günde muhtelif vesaitle şu protestoyu gönderdim :

16/3/1920

Protesto

İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalya Mümessil-i Siyasilerine, Amerika Mümessili Siyasisine, Bilûmum Bitaraf Devletler Hariciye Nezaretlerine ve Fransa, İngiltere, İtalya Meclis-i Meb'usanlarına verilmek üzere Antalya'da İtalyan Mümessilliğine

İstanbul'da bilûmum devair-i resmiye, istiklâl-i millimizi temsil eden Meclis-i Meb'usan dahi dahil olmak üzere, Mütelifin kuva-yi askeriyesi tarafından, resmen ve cebren işgal edilmiş ve âmal-i milliye dairesinde hareket eden, birçok vatanperver eşhasın tevkifine de teşebbüs olunmuştur. Millet-i Osmaniyenin hakimiyet ve hürriyet-i siyasiyesine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini, ne bahasına olursa olsun, müdafaa etmeğe azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asr-ı medeniyet ve insaniyetinin mukaddes addettiği bütün esasata, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün cemiyat-ı beşeriyesine esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren vicdan-ı umumi-i beşere racidir.

Biz, hukukumuzu ve istiklâlimizi müdafaa için giriştiğimiz mücahedenin kutsiyetine kail ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine kaniiz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast teşkil eden ve *Vilson prensiplerine* müstenit bir mütarekenin, milleti esbab-ı müdafaasından tecrit etmiş

4 — Bu sıkışık zamanda, Müslümanlar olsun, Müslümanlardan başkaları olsun, herkesin ödevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardım etmek; Osmanlı Devleti'nin yıkıntısından yeni bir Türkiye yaratmak için yaptıkları delilikle son bir umudu da yok etmek isteyenlerin aldatmalarına kapılmamak ve şimdi de padişahlık başkenti olarak kalan İstanbul'dan verilecek buyruklara uymaktır.

Yukarıda bildirilen kışkırtmalara katılan kimselerin bazıları, İstanbul'da yakalanmışlardır. Onlar elbette kendi yaptıklarından ve sonra o yaptıklarının sonucu olarak ortaya çıkabilecek olaylardan sorumlu tutulacaklardır.

İşgal Kuvvetleri

Bu bildirim dolayısıyla hemen şu genelgeyi yayımladım :

16 Mart 1920

Bütün Vali ve Komutanlara ve Müdafaai Hukuk Kurullarına

İstanbul'un, İtilâf Devletlerince, çarpışma ile ve zorla işgali gerçekleşmiştir. Haince ereği olan birçok kişiler, bu suikasttan yararlanarak ulusu aldatmaya kalkışabilirler. Nitekim, resmi bildirim biçiminde, imzasız kimi bildiriler yayımlanmak istendiğini öğreniyoruz. Yanlış davranışlara yer vermemek ve gerçek duruma aykırı heyecanlar yaratılmamak üzere, bu gibi söylentilere kesinlikle önem verilmemesi gereklidir. Gerçek durumu izleyen Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, ulusu aydınlatacaktır.

Mustafa Kemal

Baylar, o gün türlü araçlarla şu protestoyu gönderdim : Yabancı devletlere yaptığım protesto

16 Mart 1920

Protesto

İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasal Temsilcilerine, Amerika Siyasal Temsilcisine, Bütün Tarafsız Devletler Dışişleri Bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere, İtalya Millet Meclislerine verilmek üzere Antalya'da İtalyan Temsilciliğine

Ulusal bağımsızlığımızı temsil eden Meclisi Mebusan ile birlikte İstanbul'da bütün resmi daireler İtilâf Devletlerinin askeri güçlerince resmen ve zorla işgal edilmiş; bu arada, ulusal amaçlara uygun iş gören birçok yurtsever kimselerin tutuklanmasına da girişilmiştir. Osmanlı ulusunun siyasal egemenliğine ve özgürlüğüne indirilen bu son yumruk; hayatımızı ve varlığımızı, ne pahasına olursa olsun, savunmaya kararlı olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere; özgürlük, ve ulus duygusu gibi bugünkü insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş demektir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz savaşımın kutsallığına ve hiçbir gücün bir ulusu yaşamak hakkından yoksun bırakamayacağına inanıyoruz. Tarihin bugüne dek yazmadığı nitelikte bir yağınma olan ve Vilson ilkelerine göre düzenlenmiş bir Ateşkes Anlaşması ile ulusumuzu

olmasından mütevellit bir hileye de müpteni bulunmak hasebiyle ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyetiyle dahi kabil-i imtizaç olmayan bu hareketin takdir-i mahiyetini resmi Avrupa ve Amerikanın değil, ilm ü irfan ve medeniyet Avrupa ve Amerikasının * vicdanına tevdi ile iktifa ve bu hâdiseden tevellüt edecek mes'uliyet-i azime-i tarihiyeye son defa bir daha nazar-ı dikkat-i umumiyi celbederiz. Davamızın meşruiyet ve kutsiyeti, bu müşkül zamanlarda, Cenab-ı Haktan sonra en büyük zahîrimizdir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i
Hukuk Heyet-i Temsiliyesi
Mustafa Kemal

Aynı günün gecesi bu talimatı tamimen tebliğ ettim :

Şifre 16/17, 3/1920

Bilûmum Vali ve Kumandanlara

İstanbul'un ve makamat-ı resmiyenin, hususiyle Meclis-i Meb'usanın, İtilâf Devletleri tarafından resmen ve cebren işgal edilmiş olmasından ve bu hareketin, mütareke ile milleti silâhından tecrit ettikten sonra vukua getirilmesinden bahsiyle İtilâf Devletleri mümessillerine ve bilûmum bitaraf devletler hariciye nezaretleriyle İtilâf Devletlerinin meclis-i meb'usan riyasetlerine protesto telgrafları çekilmek üzere mitingler akti muktazi görülmektedir. Protesto telgraflarında bilhassa tecavüz-i vakiin, Osmanlı hakimiyetinden ziyade, yirmi asırlık bir medeniyet ve insaniyetin mevlûdu olan hürriyet, milliyet ve vatanperverlik esasatına bir darbe teşkil edeceği ve millet-i Osmaniyenin müdafaa-i beka ve istiklâl husunundaki azim ve imanına, bu hâdisenin hiçbir tesir vücuda getiremeyeceği, yalnız medenî milletlerin bu tecavüzü kabul etmekle; azîm bir mes'uliyet-i tarihiye altına girmiş olacakları tasrih edilmelidir, bitaraf devletler hariciye nezaretleriyle Meclis-i Meb'usan riyasetlerine keşide edilecek telgraflar, İstanbul'da ait oldukları makamata verilmekle beraber Antalya'da İtalyan Mümessilinin vesatetiyle de verilmelidir. Protesto telgraflarının birer suretinin de buraya irsal buyurulmasını rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Şifre 16/3/1920

Miralay Refet Bey'e

Hâdise-i ahire münasebetiyle, her tarafta yapılan mitingler neticesinde çekilecek protesto telgraflarının birer suretlerini de İtilâf Devletlerinin hal-i in'ikatta bulunan Meclis-i Meb'usanları riyasetine ve bitaraf devletlerin de Hariciye Nezaretlerine tebliğ edilmesini faydalı addediyoruz. Antalya'daki İtalyan Mümessilinin bu hususlaki muavenetini temin etmenizi rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

* Amerika'ya, altı çizilen kısım yazılmamıştır. Yalnız Amerika'nın yazılmıştır.

savunma araçlarından yoksun etmek gibi bir düzene dayanılarak yapıldığı için, ilgili ulusların şeref ve onurlarıyla da bağdaşmayan bu davranış üzerine yargıya varmayı, resmi Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim, kültür ve uygarlık Avrupa ve Amerika'sının * vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihsel sorumluluğa son olarak bir daha dünyanın dikkatini çekeriz. Davamızın yasallığı ve kutsallığı bu güç zamanlarda, Tanrı'dan sonra en büyük desteğimizdir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

O günün gecesinde şu yönergeyi genelge ile bildirdim :

Şifre 16/17.3.1920

Bütün Vali ve Komutanlara

İstanbul'un ve resmi dairelerin, özellikle Meclisi Mebusan'ın İtilâf Devletlerince resmen ve zorla işgal edilmiş olması ve bu eylemin, Ateşkes Anlaşması ile ulusu silahından yoksun ettikten sonra yapılması söz konusu edilerek, İtilâf Devletleri temsilcilerine ve bütün tarafsız devletler dışişleri bakanlıklarıyla İtilâf Devletlerinin Millet Meclisi başkanlıklarına protesto telleri çekilmek üzere gösteri toplantıları yapılması gerekli görülmektedir. Protesto tellerinde özellikle, bu saldırının, Osmanlı egemenliğinden daha çok, yirmi yüzyıllık bir uygarlık ve insanlığın ortaya koyduğu özgürlük, ulusçuluk ve yurtseverlik ilkelerini vurmak olacağı ve Osmanlı ulusunun varlığını ve bağımsızlığını savunma konusundaki dayanç ve inancına, bu olayın hiçbir etki yapamayacağı, yalnız uygar ulusların bu saldırıya göz yummakla büyük bir tarihsel sorumluluk altına girmiş olacakları belirtilmelidir. Tarafsız devletlerin dışişleri bakanlarıyla Millet Meclisi başkanlıklarına çekilecek teller, İstanbul'da ilgili makamlara verilmekle birlikte, Antalya'daki İtalyan Temsilcisi aracılığıyla da verilmelidir. Protesto tellerinin birer örneğinin de buraya gönderilmesini rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Şifre 16.3.1920

Albay Refet Bey'e

Son olaylar dolayısıyla her yerde yapılan gösteri toplantıları sonunda çekilecek protesto tellerinin birer örneğinin de İtilâf Devletlerinin toplantı halinde bulunan Millet Meclisi başkanlıklarına ve tarafsız devletlerin de dışişleri bakanlıklarına gönderilmesini yararlı sayıyoruz. Antalya'daki İtalyan Temsilcisinin bu işe yardımını sağlamanızı rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

* Amerika'ya, altı çizilen kısım yazılmamıştır. Yalnız "Amerikanın" sözü yazılmıştır. [Atatürk'ün notu]

Millete neşrettiğim beyanname

Efendiler, aynı günde millete şu beyannameyi neşrettim:

Beyanname

Bilûmum Kumandanlara, Vali ve Mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Riyasetlerine, Matbuat Cemiyetine

İtilâf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için tevessül ettikleri muhtelif tedabir malûmdur. Evvelâ; Ferit Paşa ile bilitilâf milleti müdafaasız bir halde ecnebi idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif aksam-ı mühimmesini galip devletler müstemlekâtına ilâve eylemek düşünülmüştü. Kuva-yi Milliyenin muzaheret-i umumiye-i milliye ile müdafaa-i istiklâl hususunda gösterdiği azim ve metanet, bu tasavvuru altüst etti. Saniyen; Kuva-yi Milliyeyi iğfal ve onun müsadesiyle şarkta bir rüçhan siyaseti takip etmek için Heyet-i Temsiliyeye müracaat edildi. Heyet, milletin istiklâlini ve mülkün tamamiyetini temin etmedikçe ve hususiyle işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça, hiçbir nevi müzakereye yanaşmadı. Salisen; Kuva-yi Milliye ile tevhid-i harekât eden hükûmetlerin icraatına müdahale etmek suretiyle vahdet-i milliyeyi sarsmak ve hainane muhalefetleri teşvik ve tezyid-i cür'ete sevkeylemek tarikı takip olundu. Vahdet-i milliyenin teşkil ettiği metanet ve tesanüt karşısında bu savletler de eridi. Rabian; mukadderat-ı memleket hakkında endişeaver kararlar verildiğinden bahsolunmak suretiyle efkâr-ı umumiyenin tazyikına başlandı. Müdafaa-i namus ve memleket uğrunda her fedakârlığı göze almış olan millet-i Osmaniyenin azim ve iradesi önünde, bu tehdidat dahi fayda vermedi. Nihayet bugün İstanbul'u cebren işgal etmek suretiyle Devlet-i Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi. Yani, bugün Türk milleti, kabiliyet-i medeniyesinin, hakk-ı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. Cihan-ı insaniyetin enzar-ı istihsanı ve âlem-i İslâmın âmal-i istihlâsı, makam-ı hilâfetin tesirat-ı ecnebiyeden tahlisine ve istiklâl-i millinin mazi-i şevketimize lâyık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenab-ı Hakkın avn ü inayeti bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Efendiler, aynı zamanda bütün âlem-i İslâma da tevcih-i hitap edilerek tecavüz-i vaki bir beyannamede tafsil ve vesait-i muhtelife ile ilân edildi.

Efendiler, hâdise hakkında fazla malûmata intizar etmeksizin, telgrafçı, Manastırlı Ḥamdi Efendi'nin verdiği malûmattan ve bu malûmatı teyit eden, kuvve-i işgaliye namına olan tebliğ muhteviyatından, vaziyetin mahiyetini anlayarak lüzumlu ve müstacel gördüğüm tedbirleri, izah olunduğu veçhile hemen işgal günü ittihaz ve tatbik ettim. İstanbul'un suret-i işgali ve tevkifat icrası hakkında muhtelif menbalardan mütebayin ve mubalâğalı surette malûmat gelmeğe başladı. Biz de, muhtelif vesaitle tahkikat icrasına devam ettik. İfa-yi vazife-i teşriiyeye imkân göremeyerek dağılan meb'usların ve bazı zevatın İstanbul'dan firar ederek Ankara'ya teveccüh ettikleri anlaşıldı.

Ulusa yayımladığım bildiri

Baylar, gene o gün ulusa şu bildiriyi yayımladım :

Bildiri

Bütün Komutanlara, Vali ve Mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Başkanlıklarına, Basın Derneğine

İtilâf Devletlerinin şimdiye dek ülkemizi bölüşmeye yol bulmak için giriştikleri çeşitli önlemler biliniyor. Önce, Ferit Paşa ile anlaşarak ulusu savunmasız bir durumda yabancı yönetimine tutsak etmek ve yurdun çeşitli önemli yerlerini savaşı kazanan devletlerin sömürgelerine katmak düşünülmüştü. Kuvayı Milliye'nin, ulusun genel desteği ile bağımsızlığı savunmada gösterdiği dayanç ve direniş bu düşünceyi alt üst etti. İkincisi, Kuvayı Milliye'yi aldatarak ve ondan izin alarak doğuda üstünlük sağlama siyasası gütmek için Heyeti Temsiliye'ye başvuruldu. Kurul, ulusun bağımsızlığını ve ülkenin bütünlüğünü sağlamadıkça ve özellikle düşman elindeki yerlerin boşaltılmasına girişilmedikçe, hiçbir türlü görüşmeye yanaşmadı. Üçüncüsü, Kuvayı Milliye ile işbirliği yapan hükümetlerin işlerine karışarak ulusal birliği sarsma ve haince karşı koymaları özendirip daha çok kötülüğe sürükleme yolu tutuldu. Ulusal birliğin meydana getirdiği direnme ve dayanışma karşısında bu saldırılar da eridi. Dördüncüsü, yurdun alınyazısı üzerine kaygı verici kararlar alındığından söz edilerek kamuoyuna baskı yapılmaya başlandı. Namusu ve yurdu koruma uğrunda her türlü özveriyi göze almış olan Osmanlı ulusunun dayancı ve direnci önünde, bu korkutmalar da işe yaramadı. En sonunda, bugün İstanbul'u zorla işgal ederek Osmanlı Devleti'nin yedi yüzyıllık hayat ve egemenliğine son verildi. Açıkcası, bugün Türk ulusu, uygarlık yeteneğini, yaşama ve bağımsızlık hakkını ve bütün geleceğini savunmaya çağrıldı. İnsanlık dünyasının beğenisi, İslam dünyasının kurtuluş dilekleri, yüksek halifeliğin yabancı etkilerden kurtarılmasına ve ulusal bağımsızlığın geçmişteki şanımıza yaraşır bir inançla savunulup sağlanmasına bağlıdır. Giriştiğimiz bağımsızlık ve yurt savaşında Ulu Tanrı'nın yardım ve kayırıcılığı bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Baylar, bir yandan da bütün İslâm dünyasına seslenerek bu saldırıyı bir bildiri ile ayrıntılı olarak çeşitli araçlarla ilan ettik.

Baylar, olay üzerine daha çok bilgi almayı beklemeksizin, telgrafçı Manastırlı Hamdi Efendi'nin verdiği bilgiden ve bu bilgiyi destekleyen, İşgal Kuvvetleri bildiriminden durumun içyüzünü anlayarak, gerekli gördüğüm ivedi önlemleri, açıklandığı üzere, hemen işgal günü aldım ve uyguladım. İstanbul'un işgali ve yapılan tutuklamalar üzerine çeşitli kaynaklardan birbirini tutmaz ve şişirilmiş bilgiler gelmeye başladı. Bir de çeşitli yollarla soruşturmaları sürdürdük. Yasama görevlerini yapmaya olanak göremeyerek dağılan milletvekillerinin ve kimi kişilerin İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelmekte oldukları anlaşıldı. Yolculuklarını

Seyahatlerini teshil için güzergâhlarında icap edenlere iktıza eden emirleri verdim.

Salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankara'da içtimaı kararı

Efendiler, 16 Martta İstanbul'un işgali tahakkuk eder etmez, ittihaz ettiğim tedabir meyanında, daha birtakım tedbirler vardır ki onları Büyük Millet Meclisinin ilk küşadında beyan etmiş olduğum için burada tekrar tafsil etmedim. Meselâ; Eskişehir ve Afyon Karahisar'ındaki ecnebi kıtaatının silâhtan tecridi veya teb'idi ve Geyve, Ulukışla civarlarında şimendifer hatlarının tahribi ve Anadolu'da bulunan ecnebi zabitanının tevkifi ve saire gibi tedabire ait tafsilâtı, Büyük Millet Meclisinin ilk zabıtnamesinde mütalea buyurmuşsunuzdur. Bu tedabir meyanında en mühimmini; salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankara'da içtimaını temin hususundaki vazife-i milliye ve vataniyemize ait karar ve bu kararın tatbikı teşkil eder.

Efendiler, bu husustaki kararımızı ve bu kararın suret-i tatbikını gösteren bir tebliği 19 Mart 1920 de yani İstanbul işgalinden üç gün sonra tamim ettim.

Efendiler, bu mesele hakkında iki gün kadar kumandanlarla makina başında müdavele-i efkâr ederek mütalealarını aldım. Ben, ilk yazdığım müsveddede «meclis-i müessisan» tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin «rejimi» değiştirmek salâhiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için halkın ünsiyet etmediği bir tabirdir, diye Erzurum ve Sıvas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine «salâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis» tabirini kullanmakla iktifa ettim.

Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve
Kolordu Kumandanlarına

Merkez-i devletin dahi, Düvel-i İtilâfiye tarafından resmen işgali, kuvve-i teşriiye ve adliye ve icraiyeden ibaret olan kuva-yi milliye-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifa-yi vazifeye imkân göremediğini hükûmete resmen tebliğ ederek, Meclis-i Meb'usan dağılmıştır. Şu halde, makarr-ı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclisin, Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan meb'usandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zarurî görülmüştür. Binaenaleyh, zirde dercedilen talimat mucibince, intihabatın icrası, hamiyet ve reviyet-i vatanperveranelerinden muntazardır :

1 — Ankara'da, salâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis, umur-ı milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir.

2 — Bu meclise aza olarak intihap olunacak zevat, meb'usan hakkındaki şerait-i kanuniyeye tâbidir.

kolaylaştırmak için geçecekleri yerlerdeki ilgililere gerekli buyrukları verdim.

Olağanüstü yetkili bir meclisin Ankara'da toplanması kararı

Baylar, 16 Martta İstanbul'un işgali gerçekleşir gerçekleşmez, aldığım önlemler arasında daha birtakımları vardır ki onları Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılışında bildirmiş olduğum için burada yeniden ayrıntıya girmedim. Örneğin : Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki yabancı birliklerinin silahlarının alınması ya da oradan uzaklaştırılmaları; Geyve, Ulukışla yakınlarında demiryollarının işlemez duruma getirilmesi ve Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmaları vb. gibi önlemlerle ilgili ayrıntıları, Büyük Millet Meclisi'nin ilk tutanaklarında okumuşsunuzdur. Bu önlemler arasında en önemlisi, olağanüstü yetkili bir meclisin Ankara'da toplanmasını sağlama amacını güden ulusal ve yurtsal görevlerimizle ilgili karar ve bu kararın uygulanmasıdır.

Baylar, bu konudaki kararımızı ve bu kararın nasıl uygulanacağını gösteren bir bildirimi, 19 Mart 1920'de, yani İstanbul'un işgalinden üç gün sonra yayımladım.

Baylar, bu konu üzerinde iki gün kadar komutanlarla makine başında görüşerek düşüncelerini öğrendim. Ben ilk yaptığım karalamada "Kurucu Meclis" deyimini kullanmıştım. Amacım da, toplanacak meclise devletin yönetim biçimini değiştirme yetkisi verilmesini ilk anda sağlamak idi. Ama bu terimin kullanılmasındaki amacı gereği gibi açıklayamadığım için, ya da açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir terimdir diye, Erzurum ve Sıvas'tan uyarıldım. Bunun üzerine "Olağanüstü yetkili bir Meclis" demekle yetindim.

İllere, Bağımsız Sancaklara ve
Kolordu Komutanlarına

Devlet başkentinin de İtilâf Devletlerince resmi olarak işgali; yasama, adalet ve yürütme gücünden meydana gelen ulusal devlet gücünü kırmış ve Meclisi Mebusan, bu durum karşısında görev yapamayacağını hükümete resmi olarak bildirerek dağılmıştır. Şu duruma göre devlet başkentinin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bunun için, aşağıda bildirilen yönerge gereğince, seçimlerin yapılmasını yurtseverlik onurunuz ve anlayışınızdan beklerim:

1 — Ankara'da, olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.

2 — Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri ile ilgili yasal hükümlere uyacaklardır.

3 — İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

4 — Her livada, beş aza intihap olunacaktır.

5 — Her liva kazalarından celbedeceği müntehib-i sanilerinden ve merkez-i liva müntehib-i sanilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaa-i Hukuk Heyet-i İdarelerinin ve vilâyetlerde merkez-i vilâyet heyet-i merkeziyelerinden ve vilâyet idare meclisiyle merkez-i vilâyet belediye meclisinden ve merkez-i vilâyet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehib-i sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6 — Bu meclis azalığına, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu mücahede-i mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakillen namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

7 — İntihabata, her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmet-i intihaptan mes'ul olacaktır.

8 — İntihap, rey-i hafi ve ekseriyet-i mutlaka ile icra ve tasnif-i âra, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzur-ı mecliste ifa edilecektir.

9 — İntihap neticesinde, bilûmum azanın imza veya zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshanın biri intihap olunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10 — Azaların alacakları tahsisat, bilâhare meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap meclislerinin masarif-i zaruriye hesabiyle takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükûmetlerince temin olunacaktır.

11 — İntihabat, nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankara'da içtimaı temin edebilmek üzere itmam olunarak azalar tahrik ve netice azanın isimleriyle birlikte derhal iş'ar edilecektir.

12 — Telgrafın saat-i vusulü bildirilecektir.

Haşiye : Kolordu kumandanlarına, vilâyata, müstakil livalara tebliğ olunmuştur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, bir hafta zarfında, muhtelif istikametlerde Ankara'ya gelmekte olan meb'uslarla, telgraf muhaberatiyle bizzat temasa gelindi. Kendilerine, elemlerinin tadiline, kuvve-i maneviyelerinin tarsinine medar olacak malûmat verildi. İstanbul'da nokta-i nazarımızı takip edecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve muhtelif tarz ve suretlerle vukubulan ikazlarımıza rağmen bizim dediğimiz tarzda teşkilât yapmayıp, Karakol Cemiyetinin vücut bulmasına çalışanların başları, Malta'ya gitmiş ve İstanbul'da, efradının hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı. Orada yeniden teşkilât yapmak için çok zahmetli mesai ve o zamanki halimize göre haddimizden fazla para sarfetmeğe mecbur oldum.

Muhterem Efendiler, beyanat-ı umumiyem meyanında bir iki noktada, benim İstanbul'daki Meclis-i Meb'usana reis intihabım hususuna ait meseleden ve bundaki maksattan bahsetmiştim. Bunun

3 — Seçimde, sancaklar seçim bölgesi olacaktır.

4 — Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5 — Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaai Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il yönetim kurulu ile il merkezlerindeki belediye meclisinden ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşmuş bir kurulca özdeş günde ve özdeş oturumda seçim yapılacaktır.

6 — Bu meclis üyeliğine, her parti, her topluluk ve dernekçe aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşıma eylemli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.

7 — Seçimlere her yerin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru yapılmasından sorumlu olacaktır.

8 — Seçim, gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak; oyları kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.

9 — Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri, ya da kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç tane tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, öteki de Meclise gönderilecektir.

10 — Üyelerin alacakları ödenek, daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak, uygun görecekleri tutarlar üzerinden, her yerin hükümetince sağlanacaktır.

11 — Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek, üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.

12 — Bu telin varış saati bildirilecektir.

Ek : Kolordu Komutanlarına, İllere, Bağımsız Sancaklara bildirilmiştir.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Baylar, bir hafta içinde, çeşitli yönlerden Ankara'ya gelmekte olan milletvekilleriyle, telyazı görüşmeleriyle ilişki kuruldu. Kendilerine, acılarını azaltmaya ve içgüçlerini artırmaya yarayacak bilgiler verildi. İstanbul'da artık bizim görüşümüzü izleyecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve çeşitli yol ve yöntemlerle uyarmalarda bulunduğumuz halde, bizim dediğimiz biçimde örgütler kurmayıp, Karakol Cemiyetini kurup geliştirmeye çalışanların kimileri Malta'ya gitmiş ve İstanbul'da üyelerinin varlıklarından ve çalışmalarından bir iz kalmamıştı. Orada yeniden örgüt kurmak için çok sıkıntılı çalışmalar yapmak ve o zamanki durumumuza göre gücümüzün üstünde para harcamak zorunda kaldım.

Saygıdeğer baylar, genel konuşmam arasında bir iki yerde, benim İstanbul'daki Meclisi Mebusan'a başkan seçilmem konusuyla ilgili sorundan ve bununla güdülen amaçtan söz etmiştim.

temin edilmemiş olmasından, küçük bir müşkül ile karşılaştığımı da arzetmiştim. Filhakika, İstanbul'da Meclis duçar-ı tecavüz olup dağılınca meb'usları toplamağa ve bahusus izah ettiğim veçhile bir meclis tesisine tevessül edebilmek için bir an tereddüt ettim. Meclis-i Meb'usan Reisi bulunan Celâlettin Arif Bey'in Ankara'ya gelip gelmeyeceğini bittabi bilemiyordum. Gelmesi halinde, onun muvasalatına intizar ve daveti onun vasıtasiyle yaptırmağı düşündüm. Fakat vaziyet pek çok sürat ve isticali âmir bulunuyordu. Meçhul bir ihtimale intizaren izaa-i vakit etmeği muvafık-ı ihtiyat bulmadım. Fakat vereceğim kararın temini tatbikatı için de, bir iki gün telgraf başında bütün kumandanların mütalealarını dinlemek ile vakit geçirmeğe mecburiyet hissettim. Celâlettin Arif Bey'le Martın 27/28 inci gecesi Düzce'ye muvasalatında irtibat hâsıl olmuştu. Kendisine şu telgrafı yazdım :

34 Ankara, 27/28, 3/1920

Düzce'de Meclisi Meb'usan Reis-i Muhteremi
Celâlettin Arif Beyefendi'ye

İstanbul'un resmen ve fiilen İngilizler tarafından işgaliyle kuva-yi devletin tazyik ve esaret altına alınması ve Meclis-i Meb'usana taarruz olunarak milletin istiklâline ve namus-ı milliye tecavüz edilmiş olması ve bu yüzden millet vekillerinin mukadderat-ı memleket hakkındaki vazifelerini ifaya muvaffak olamayacaklarına kanaatle sine-i millete ilticaya mecbur olmaları, devlet ve milletin kuva-yi umumiyesini hüküm ve murakabesi altında bulunduracak bir meclis-i fevkalâdeye şiddetle ihtiyaç tevlit etmiş olduğundan fevkalâde salâhiyetle Ankara'da bir meclis içtimaına Heyet-i Temsiliyenin karar verdiği ve icra-yi icabının tamimen tebliğ edildiği malûm-ı âlileridir. Bu baptaki 19/3/1920 tarihli tebliğnameyi badelmütalea, ahkâm-ı münderecesini teyit ve intihabatın tesriyile içtimaın bir an evvel temini için bu nokta-i nazarımızın taraf-ı âlilerinden dahi, kısa bir beyanname şeklinde efkâr-ı umumiyeye şimdiden tebliğ ve ilânını faydalı addediyoruz. Cevab-ı âlilerine muntazırım Efendim.

Mustafa Kemal

Celâlettin Arif Bey ile nokta-i nazar ihtilâfı

Celâlettin Arif Bey'in verdiği cevap şudur :

Düzce, 27/3/1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

İş'ar buyurulan 19/3/1920 tarihli beyannameyi görmedim. Bir meclis-i fevkalâdenin içtimaı nekadar musip ise de böyle bir meclisin elden geldiği kadar kanuna temas eylemesi lâzımdır. Vakıâ, bizim Kanun-ı Esasimizde böyle fevkalâde bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret mevcut değilse de kavanin-i esasiye-i sairede mevcut desatirden istifade olunabilir. Meselâ, Fransız Kanun-ı Esasisine göre, meclis, gayrikanunî bir surette fesholunur veya bir taarruzu duçar olursa duçar-ı taarruz olan meclis azalarından kurtulabilenler, vilâyat ve elviye mecalis-i

Bunun sağlanamamış olmasından, küçük bir zorluk ile karşılaştığımı da bildirmiştim. Gerçekten, İstanbul'da Meclis saldırıya uğrayıp dağılınca, milletvekillerini toplamak ve özellikle, daha önce açıkladığım gibi bir meclis kurmaya girişebilmek için bir an duraksadım. Meclisi Mebusan Başkanı bulunan Celâlettin Arif Bey'in Ankara'ya gelip gelmeyeceğini elbette bilemiyordum. Gelecek olursa, onun gelişini beklemeyi ve çağrıyı onun aracılığıyla yaptırmayı düşündüm. Ama durum pek çok hızlı ve tezlikle davranmayı gerektiriyordu. Bilinmeyen bir olasılığı bekleyerek zaman yitirmeyi uygun bulmadım. Ama, vereceğim kararın uygulanmasını sağlamak için de, bir iki gün telgraf başında bütün komutanların düşündüklerini dinlemekle vakit geçirmeye zorunluk duydum. Celâlettin Arif Bey'le Martın 27/28'inci gecesi Düzce'ye varışında, bağlantı kurulmuştu. Kendisine şu teli yazdım :

Sayı
34 — Ankara, 27/28.3.1920

Düzce'de Meclisi Mebusan Sayın Başkanı
Celâlettin Arif Beyefendi'ye

İstanbul'u İngilizlerin resmi ve eylemli olarak işgal etmeleri üzerine devlet kuvvetlerinin tutsak edilmesi ve baskı altına alınması ve Meclisi Mebusan'a saldırılmakla ulusun bağımsızlığına ve ulusal onura saldırılmış olması; bu yüzden milletvekillerinin, ülkenin alınyazısı ile ilgili görevlerini yapamayacakları kanısına vararak ulusun bağrına sığınmak zorunda kalmaları, devletin ve ulusun bütün kuvvetlerini buyruğu ve denetimi altında bulunduracak bir olağanüstü meclise pek çok gereksinme doğurmuş olduğundan Ankara'da olağanüstü yetkileri olan bir meclis toplamaya Heyeti Temsiliye'nin karar verdiği ve gereğinin yapılmasını genelge ile her yere bildirildiği sizce de bilinmektedir. Bu konu ile ilgili olan 19.3.1920 günlü genel bildirimi okuyarak, bunu desteklemek ve seçimlerin çabuklaştırılmasını ve toplantının bir an önce yapılmasını sağlamak amacıyla, bizim görüşümüze sizin de katıldığınızı kamuoyuna kısa bir bildiri ile şimdiden duyurmayı yararlı görüyoruz. Yüce cevabınızı beklemekteyim efendim.

Mustafa Kemal

Celâlettin Arif Bey'in verdiği yanıt şudur : *Celâlettin Arif Bey'le görüş ayrılığı*

Düzce, 27.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Bildirilen 19.3.1920 günlü bildiriyi görmedim. Bir olağanüstü meclisin toplanması ne kadar yerinde ise de böyle bir meclisin elden geldiğince yasaya uygun olması gereklidir. Bizim anayasamızda gerçi böyle olağanüstü bir meclisin toplanabilmesi ile ilgili bir işaret yoksa da, başka anayasalarda bulunan genel kurallardan yararlanılabilir. Örneğin, Fransız Anayasasına göre, meclis, yasaya aykırı olarak dağıtılır ya da bir saldırıya uğrarsa, saldırıya uğrayan meclis üyelerinden kurtulabilenler, il ve sancaklar yönetim kurullarından seçilen

idaresinde intihap olunan ikişer aza ile birlikte bir mahall-i münasipte içtima ederler ve meclisin yeniden küşadı veya taarruzun ref'i için ittihaz-ı mukarrerat ederler. Bu meclisin mukarreratı mutadır. Ve bu meclisin mukarreratını isga etmeyenler hıyanet-i vataniye ile itham olunurlar. Bendeniz de bu esası düşünmekte idim.

19/3/1920 tarihli beyannamenin ne gibi esasat üzerine müpteni olduğu anlaşıldıktan sonra Ankara'ya muvasalatımda badelistişare bir beyanname yazmak mütaleasındayım. Yine görüşürüz. Makina başında birlikte bulunan İsmail Fazıl Paşa ile Saruhan Meb'usu Reşit Bey arz-ı ihtiram ederek veda eyleriz. Rüfekamdan Kırşehir Meb'usu Rıza Bey de arz-ı ihtiram eyliyor ve kendisinin de Bolu'da bulunduğunun Keskin'deki pederine haber verilmesini istirham ediyor Efendim.

Celâlettin Arif

Bu cevabî telgrafname muhteviyatına dikkatle atf-ı nazar buyurulursa, Celâlettin Arif Beyle nokta-i nazarlarımız arasında büyük ihtilâf olduğu sühuletle farkolunur. Ben, fevkalâde salâhiyeti haiz bir meclisin, Ankara'da içtimaına karar verirken bizim Kanun-ı Esasimizde böyle bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret olmadığını elbette bilirdim. Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin mevcudiyet ve adem-i mevcudiyetini düşünmek, asla hatırıma gelmedi. Bundan başka duçar-ı taarruz olan meclis azalarından kurtulabilenler ile vilâyat ve elviye mecalis-i idaresinden intihap olunacak ikişer aza ile birlikte Meclis-i Meb'usanın yeniden, eski şekil ve mahiyetinde toplanmasını temin için çalışmasını asla hatırıma getirmedim. Bilâkis büsbütün başka mahiyet ve salâhiyette, daimî bir meclis teşkil etmeği ve bu meclisle tasavvur ettiğim inkılâp safahatını beraber geçirmeği düşündüm. Buna nazaran, mütebayin olduklarına şüphe etmediğim nokta-i nazarlarımızın, badelistişare tevhidine imkân bulunacağından naümit oldum. Maahaza, 19 Mart 1920 tarihli beyannamemi telgrafla Celâlettin Arif Bey'e verdirdim. Ertesi gün aldığım cevap şu idi :

Düzce, 28 Mart 1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Heyet-i Celile-i Temsiliyenin 19/3/1920 tarihli tebligat-ı umumiyesi mütalea olundu. Mevadd-ı mündericesi bendenizin düşündüğü esaslara suret-i umumiyede mutabıktır. Binaenaleyh Ankara'ya muvasalat-ı âcizanemi müteakip bilistişare ayrıca bir beyannamenin ilânı tabiîdir. Yarın bizzarure Bolu'da kalınarak 29 Mart 1920 de Ankara'ya müteveccihen hareket olunacağı maalihtiram arzolunur.

Meclis-i Meb'usan Reisi
Celâlettin Arif

Celâlettin Arif Bey Meclis-i Meb'usan Reisliğini bırakmıyor

Celâlettin Arif Bey, beyannamemizi mütalea ettikten sonra, mündericatının düşündüğü esaslara suret-i umumiyede mutabık olduğunu söylemekle beraber bu mündericatı teyiden hemen bir beyanname yazıp ilân etmiyor. Bunu Ankara'ya geldikten ve istişare ettikten sonraya talik ediyor.

ikişer üye ile birlikte uygun bir yerde toplanırlar ve meclisin yeniden açılması ya da saldırının önlenmesi için kararlar alırlar. Bu meclisin kararlarına uyulmak zorunluğu vardır ve bu meclisin kararlarını dinlemeyenler yurt hainliği ile suçlandırılırlar. Ben de bu yolu düşünmekte idim.

19.3.1920 günlü bildirinin ne gibi ilkelere dayandığı anlaşıldıktan sonra, Ankara'ya varışımda sizlerle görüşerek bir bildiri yazmak düşüncesindeyim. Yine görüşürüz. Makine başında birlikte bulunan İsmail Fazıl Paşa ile Saruhan Milletvekili Reşit Bey de saygılarını sunarlar. Hoşça kalınız, deriz. Arkadaşlarımdan Kırşehir Milletvekili Rıza Bey de saygılarını sunuyor ve kendisinin de Bolu'da bulunduğunun Keskin'deki babasına haber verilmesini çok rica ediyor efendim.

Celâlettin Arif

Celâlettin Arif Bey'in bu yanıt teli dikkatle gözden geçirilirse, kendisi ile aramızda büyük bir görüş ayrılığı olduğu kolaylıkla anlaşılır. Ben, olağanüstü yetkileri olan bir meclisin Ankara'da toplanmasına karar verirken, bizim Anayasamızda böyle bir meclisin toplanabilmesiyle ilgili bir işaret olmadığını elbette bilirdim. Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin varlığını ve yokluğunu düşünmek, hiç hatırıma gelmedi. Bundan başka, saldırıya uğrayan meclis üyelerinden kurtulabilenler ile, iller ve sancaklar yönetim kurullarından seçilecek ikişer üyeden meydana gelecek Meclisi Mebusan'ın yeniden eski biçim ve niteliği ile toplanmasını sağlamak için çalışmasını hiç aklıma getirmedim. Tersine, büsbütün başka nitelik ve yetkide sürekli bir meclis kurmayı ve bu meclisle, tasarladığım devrim evrelerini birlikte geçirmeyi düşündüm. Buna göre, uyuşmazlığından kuşku etmediğim görüşlerimizin, görüştükten sonra birleşebileceğinden umudum yoktu. Bununla birlikte 19 Mart günlü bildirimimi telle Celâlettin Arif Bey'e verdirdim. Ertesi gün aldığım yanıt şu idi :

Düzce, 28 Mart 1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yüce Heyeti Temsiliye'nin 19.3.1920 günlü genel bildirimi okundu. İçindeki maddeler benim düşündüğüm ilkelere genel olarak uygundur. Bu duruma göre, Ankara'ya varışımdan sonra sizlerle görüşülerek ayrıca bir bildiri yayımlanacağı doğaldır. Yarın, zorunlu olarak Bolu'da kalınacağını ve 29 Mart 1920 de Ankara'ya doğru yola çıkılacağını saygılarla bilginize sunarım.

Meclisi Mebusan Başkanı
Celâlettin Arif

Celâlettin Arif Bey, Millet Meclisi Başkanlığını bırakmıyor

Celâlettin Arif Bey, bildirimimizi okuduktan sonra, içindekilerinin düşündüğü ilkelere genel olarak, uyduğunu söylemekle birlikte, bunları destekleyici bir bildiriyi hemen yazıp yayımlamıyor. Bu işi Ankara'ya geldikten ve görüştükten sonraya bırakıyor.

Efendiler; Celâlettin Arif Bey, Ankara'ya geldikten sonra kendisiyle ve diğer bazı kanunşinasan ile bu meseleye mütedair, oldukça uzun süren müzakere ve münakaşalar cereyan etti. Fakat aldanmıyorsam Celâlettin Arif Bey, hiçbir vakit benim Büyük Millet Meclisinin mahiyet ve salâhiyeti hakkındaki nokta-i nazarıma iştirak etmemiştir. O, daima toplanmış olan heyetin vazife-i esasiyesini, İstanbul Meclis-i Meb'usanının temin-i in'ikadından ibaret ve kendisini daima İstanbul Meclis-i Meb'usanının reisi telâkki eylemiştir. Bunu teyit eder ufak bir hatıramı müsaade ederseniz arzedeyim :

Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve kendisi reis-i sani bulunduğu sırada, bir gün, Divan-ı Riyaset içtimaında, Celâlettin Arif Bey'in muhassasat meselesinden bahsettiğini ve kendisinin Meclis-i Meb'usan Reisi olması dolayısiyle o makama ait muhassasat talebinde bulunduğunu o tarihte Meclis Başkâtibi bulunan Recep Bey beyan etti. Malûm-ı âlinizdir ki, o devirde Meclis reisi ve reis-i sanisi ve diğer reisler ile Meclis azası muhassasatları arasında fark yoktu. Celâlettin Arif Bey, yalnız kendisini Meclis-i Meb'usan Reisi sıfatiyle istisna ederek fazla tahsisat almak hakk-ı kanunisinden bahsediyordu. Ben, bu meselenin halline Divan-ı Riyasetin salâhiyettar olmadığını ve taleb ü iddiasında ısrar ederse meseleyi Meclis heyet-i umumiyesine arzederek istihsal olunacak karara göre hareket olunabileceğini dermeyan ettim. Celâlettin Arif Bey, Meclis huzuruna çıkmağı muvafık görmeyerek talebinden sarfınazar eyledi.

İntihabat esnasında bazı yerlerdeki büyük hükûmet memurlarının çıkardıkları müşkülât

Muhterem Efendiler, 19 Mart 1920 tarihli talimat mucibince memleketin her tarafında intihabat, sürat ve ciddiyetle yapılmağa başlandı. Yalnız, bazı yerlerde tereddüt ve mümanaat izhar ettiler ve bunlardan bazıları az, bazıları uzunca müddet tereddüt ve mukavemetlerinde ısrar gösterdiler. Nihayet, bilâistina, tekmil devair-i intihabiyenin meb'usları, Büyük Millet Meclisinde bütün milletin, memleketin mümessili olarak ispat-ı vücut eylediler. Bu müstesna yerler şunlardı :

Dersim, Malatya, Elâziz, Konya, Diyarbekir, Trabzon.....; Efendiler, hakikat-i hali ifade etmiş olmak için şunu da tasrih etmeliyim ki, tereddüt ızhar eden, mukavemet gösteren bu devair halkı değildir, belki o tarihte o dairelerde bulunan rüesa-yı memurin-i mülkiyedir. Halk hakikati anlar anlamaz, derhal müşterek arzu-yi milliye iltihakta asla tereddüt göstermemişlerdir.

Şimdi Efendiler, tekrar inkılâbın mukteziyat-ı tabiiyesinden olan vak'alardan bazılarına temas edelim :

Baylar, Celâlettin Arif Bey Ankara'ya geldikten sonra, kendisiyle ve yasalardan anlar başka bazı kimselerle bu konu üzerine oldukça uzun süren görüşmeler ve tartışmalar yapıldı. Fakat aldanmıyorsam, Celâlettin Arif Bey hiçbir zaman benim, Büyük Millet Meclisi'nin niteliği ve yetkisi ile ilgili görüşüme katılmamıştır. O her zaman, toplanmış olan meclisin temel görevinin, İstanbul'daki Meclisi Mebusan'ın toplanmasını sağlamak olduğunu düşünmüş ve kendisini hep o Meclisi Mebusan'ın başkanı saymıştır. Bunu pekiştiren küçük bir anımı, izin verirseniz anlatayım :

Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı bulunduğum ve kendisi ikinci başkan bulunduğu sırada, bir gün Başkanlık Kurulu toplantısında, Celâlettin Arif Bey'in ödenek işinden söz ettiğini ve kendisinin Meclisi Mebusan Başkanı olması dolayısıyla o makamıyla ilgili ödeneği istediğini, o zaman Meclis başyazmanlığı görevinde bulunan Recep Bey bildirdi. Sizler de bilirsiniz ki, o zaman Meclis Başkanı, İkinci Başkanı ve öteki başkanlar ile Meclis üyelerinin ödenekleri arasında ayrılık yoktu. Celâlettin Arif Bey yalnız kendisini, Meclisi Mebusan Başkanı kimliğiyle, ayrı tutarak daha çok ödenek almasının yasaya göre hak olduğundan söz ediyordu. Ben, bu sorunu karara bağlamaya Başkanlık Kurulunun yetkili olmadığını; isteğinde ve iddiasında direnirse işin Meclis Genel Kuruluna sunulabileceğini ve alınacak karara göre işlem yapılabileceğini ileri sürdüm. Celâlettin Arif Bey, Meclis önüne çıkmayı uygun görmeyerek isteğinden vazgeçti.

Seçim sırasında kimi yerlerde büyük hükümet memurlarının çıkardıkları zorluk

Saygıdeğer baylar, 19 Mart 1920 günlü yönerge gereğince ülkenin her yerinde seçimler hızla ve dikkatle yapılmaya başlandı. Yalnız kimi yerlerde duraksayanlar ve işi engelleyenler oldu ve bunlardan kimileri az, kimileri uzunca süre duraksama ve direnmelerini sürdürdüler. Sonunda, bütün seçim bölgelerinin milletvekilleri, Büyük Millet Meclisi'nde bütün ulusun ve yurdun temsilcisi olarak hazır bulundular. Duraksama ve direnme gösteren yerler şunlardır : Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon....

Baylar, gerçek durumu söylemiş olmak için şunu da açıklayayım ki, duraksama gösterenler ve direnenler, bu seçim bölgelerinin halkı değildir; belki o sırada o bölgelerde bulunan üst sivil yöneticilerdir. Halk, gerçeği anlar anlamaz, hemen ortak ulusal isteğe uymakta hiç duraksama göstermemiştir.

Şimdi baylar, devrimin doğal gereklerinden olan olayların bazılarına değinelim :

Samsun'daki zabitan arasında gûya padişahperestlik hissiyatı varmış

29 Mart 1920 tarihli olup Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey'den aldığım bir şifrede, «Samsun'da bulunan On Beşinci Fırkanın ruhiyatının bozuk olduğundan ve gûya, zabitan arasında padişahperestlik hissiyatı bulunduğundan» bahsolunuyordu. «Zabitler, padişah aleyhinde verilecek emirleri icra etmeyeceklerine dair âmirlerine müracaat etmişler. Tazyik olunurlarsa terk-i vazife etmeleri mahsus imiş. İstanbul'dan gelen yolculardan ve gazetelerden, işgalin ikinci günü işgal edilen mebaninin kâmilen tahliye edildiği ve Salih Paşa Kabinesinin yerinde olduğu, Meclis-i Âyanın ifa-yi vazife eylediği, son cuma selâmlığında harbiye ve bahriye nazırı bulunarak sabıkı misillû merasim-i lâzime ifa olunduğu anlaşılmış....». «Şu halde Dersaadet'te bir kabine mevcut iken kabinenin malûmatı olmaksızın yapılan işler nedir?» diyorlarmış. Zabitanın bu efkâr ve etvarını ilâm eden On Beşinci Fırka Kumandanı şu yolda mütaleat serdediyordu: «Burada bir zabiti hapsetmekten bir fevkalâdelik mutasavver değildir, ancak bundan bilistifa Anadolu üzerine yürümek gibi ahval zuhûr edecektir. İzmir cephesinde Kuva-yi Milliye ne suretle istihdam edildiğini bilemiyorum. Zannedersem bunlar para ile istihdam olunmakta imiş. Bir muharebe zuhûrunda, bütün ahaliye maaş verilmeyeceği derkâr bulunduğundan Kuva-yi Milliye namı altında mevcut kuvvetten, harbin ikinci günü meydanda hiçbir kuvvet kalmayacağına eminim. Nizamiye kıtaatına gelince, şimdiden firar vukuatı başlamıştır. Parasızlık böyle devam ettikçe ve Dersaadette hükûmet-i merkeziye bulundukça zabitandan dahi şüphem vardır.» Bundan başka Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey, vermiş olduğumuz talimat mucibince, Amasya'ya gelen Kontrol Memuru *Forbes* namında bir yüzbaşıyı tevkif etmiş. Samsun'a bir İngiliz mümessili yüzbaşı gelmiş. Salâhattin Bey'e Yüzbaşı Forbes'in bir dakika tehir edilmeyerek Samsun'a gönderilmesini yazmış ve aksi takdirde Salâhattin Beyin mes'ul olacağını ilâve etmiş. Bu baptaki istizah üzerine Salâhattin Bey'e vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum: «Forbes'i tevkif eden ben değilim, payitahtları, mütarekeye, insaniyete mugayir olarak işgal olunan millettir. Binaenaleyh tahliyesini de ancak millet yapabilir.» Maahaza bu Forbes memleketten çıkarılmakla iktifa edilmiş, tevkif edilmemiştir.

Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'in 9 Nisan 1920 tarihli kısa bir şifresinden Adapazarı ile Hendek arasında kâin Çatalköprü nam

Samsun'daki subaylar sözde Padişahı tutuyorlarmış

Üçüncü Kolordu Komutanı Salâhattin Bey'den aldığım 29 Mart 1920 günlü bir şifrede : "Samsun'da bulunan On Beşinci Tümenin ruhsal durumunun bozuk olduğundan ve sözde, subaylar arasında Padişaha bağlılık duyguları bulunduğundan" söz ediliyordu. "Subaylar, Padişaha karşı olarak verilecek buyrukları yerine getiremeyeceklerini üstlerine bildirmişler. Kendilerine, baskı yapılırsa görevi bırakacakları seziliyormuş... İstanbul'dan gelen yolculardan ve gazetelerden, işgalin ikinci günü, el konulmuş yerlerin hepsinin boşaltıldığı ve Salih Paşa Hükümetinin yerinde olduğu, Ayan'ın görevini yapmakta olduğu, son cuma selamlığında [1] Harbiye ve Bahriye Nazırı hazır bulunarak, eskisi gibi, gerekli törenin yapıldığı anlaşılmış... Şu duruma göre, İstanbul'da bir hükümet varken, bu hükümetin haberi olmaksızın yapılan işler nedir?" diyorlarmış. Subayların bu düşünce ve davranışlarını bildiren On Beşinci Tümen Komutanı, şu yolda bir düşünce ileri sürüyordu : "Burada bir subayı tutuklamanın olağanüstü bir durum yaratması akla gelmez; ancak bundan yararlanarak Anadolu üzerine yürümek gibi olaylar ortaya çıkacaktır. İzmir Cephesinde Kuvayı Milliye'nin nasıl çalıştırıldığını bilemiyorum. Sanırım bunlar para ile çalıştırılmakta imiş. Bir savaş çıktığında bütün halka aylık verilemeyeceği açık bir gerçek olduğundan, "Kuvayı Milliye" adı altındaki kuvvetten, savaşın ikinci günü ortada hiçbir kuvvet kalmayacağına kuşkum yoktur. Ordu birliklerine gelince, şimdiden kaçma olayları başlamıştır. Parasızlık böyle sürdükçe ve İstanbul Hükümeti yerinde kaldıkça subaylardan bile kuşkum vardır."

Bundan başka, Üçüncü Kolordu Komutanı Salâhattin Bey, Amasya'ya gelen kontrol görevlisi Forbes adında bir yüzbaşıyı, vermiş olduğumuz yönerge gereğince tutuklamış. Samsun'a bir İngiliz temsilcisi yüzbaşı gelmiş. Salâhattin Bey'e, Yürbaşı Forbes'in bir dakika geciktirilmeden Samsun'a gönderilmesini yazmış; yoksa Salâhattin Bey'in sorumlu olacağını sözlerine eklemiş. Salâhattin Bey'in sorması üzerine, bu konuda vereceği yanıt için şu öğütlemeyi yaptım : "Forbes'i tutuklayan ben değilim. Başkentleri [2], Ateşkes Anlaşmasına ve insanlığa yaraşmaz bir yolla işgal olunan ulustur. Bunun için, salıverilmesini de ancak ulus sağlayabilir." Bununla birlikte, bu Forbes'i ülkeden çıkarmakla yetinildi, kendisi tutuklanmadı.

Bolu mutasarrıfı Haydar Bey'in 9 Nisan 1920 günlü kısa bir şifresinden, Adapazarı ile Hendek arasında bulunan ve Çatalköprü

[1] Padişahın cuma namazı töreni.

[2] payıtaht.

mahaldeki köprülerin ve Mudurnu suyu köprüsünün Kuva-yi Milliye aleyhtarları tarafından tahrip edildiği anlaşıldı.

Bolu ve Havalisi Kumandanı Mahmut Nedim Beyin, Düzce'den yazdığı 9 Nisan 1920 tarihli şifresinden de, 8 Nisanda Adapazarı'nda Kuva-yi Milliye aleyhine tezahürat yapıldığı, Hendek ile Adapazarı arasında telgraf ve telefon hatlarının kat'edildiği ve Düzce Abazalarından bitaraf kalanların da muhaliflere iltihak etmek üzere hareket ettikleri anlaşıldı. Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu suyu üzerindeki büyük köprünün tahribi dolayisiyle muvasalanın munkati olduğu da anlaşılıyordu. Bu malûmat üzerine, Geyve'de bulunan Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı Mahmut Beyin nazar-ı dikkati celbolundu. Nevşehirde de, Nevşehir Kaymakamı Nedim Beyin taht-ı riyasetinde Teali-i İslâm Cemiyetinin bir şubesi teşekkül etmiş, verilen raporda, cemiyetin en müfsit azalarından sekiz kişinin Niğde'ye celbedildiği bildiriliyordu. Bu cemiyetin azası, padişahtan gayri hiçbir kuvvet tanımayız, Kuva-yi Milliyeyi dağıtmak için malen, bedenen bütün kuvvetlerimizi sarfetmeğe aht ü peyman ettik diyorlarmış. Her gece içtima ediyorlarmış, ileri gelenleri, Niğde'deki fırka kumandanının gönderdiği bir müfreze ile tevkif olunmuş.

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıyor

Efendiler, bu nevi vakayie bundan sonra vâsi mikyasta tesadüf edeceğiz. Büyük Millet Meclisinin içtimaını ve küşadını temin için çalıştığımız günlerde, bizi en çok işgal eden Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu mıntakasına dahil mevakiden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya takarrüp istidadını gösteren irtica ve isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan bu dalgaların tevkifine çalışırken, bir taraftan da, Ankara'da toplanmakta olan ve vaziyet-i umumiyeye henüz lâyıkıyle vâkıf bulunmayan meb'usları, tedehhüş edecek manzaralar karşısında bırakmamak ve bu gibi vaziyetlerin hudusiyle Meclisin içtimaa muvaffak olamaması gibi meş'um ihtimâlata meydan vermemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için, Meclisin küşadında pek çok istical ediyordum. Nihayet, gelebilmiş meb'uslarla iktifa ederek, Meclisin, Nisanın 23 üncü Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerinde 21 Nisan 1920 tarihinde tamimen yaptığım tebligat muhteviyatı, o günün hissiyat ve telâkkiyatına ne derece tetabuk mecburiyetinde bulunulduğunu gösterir bir vesika olmak itibariyle, aynen nazar-ı ıttılaınıza arzetmeği muvafık görüyorum.

denilen yerdeki köprülerin ve Mudurnu suyu üzerindeki köprünün Kuvayı Milliye'ye karşı olan kişilerce yıkıldığı anlaşıldı.

Bolu ve çevresi Komutanı Mahmut Nedim Bey'in, Düzce'den yazdığı 9 Nisan 1920 günlü şifresinde de, 8 Nisanda Adapazarı'nda Kuvayı Milliye'ye karşı gösteriler yapıldığı, Hendek ve Adapazarı arasındaki telgraf ve telefon tellerinin kesildiği ve Düzce Abazalarından tarafsız kalanların da karşıcıllara katılmak üzere yola çıktıkları anlaşıldı. Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu suyu üzerindeki büyük köprünün yıkılması dolayısıyla, ulaşımın durduğu da anlaşılıyordu. Bu haberler üzerine, Geyve'de bulunan Yirmi Dördüncü Tümen Komutanı Mahmut Bey'in dikkati çekildi.

Nevşehir'de de, Nevşehir Kaymakamı Nedim Bey'in başkanlığı altında Tealii İslam Cemiyeti'nin bir şubesi kurulmuş. Verilen raporda, Cemiyetin en karıştırıcı üyelerinden sekiz kişinin Niğde'ye getirildiği bildiriliyordu. Bu Cemiyetin üyeleri : "Padişahtan başka hiçbir güç tanımayız, Kuvayı Milliye'yi dağıtmak için malca, bedence bütün gücümüzü harcamaya ant içtik" diyorlarmış. Her gece toplanıyorlarmış. Bunların ileri gelenleri, Niğde'deki Tümen Komutanının gönderdiği bir birlikçe tutuklanmış.

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıyor

Baylar, bu gibi olaylara bundan sonra geniş ölçüde rastlayacağız. Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını sağlamak için çalıştığımız günlerde bizi en çok uğraştıran, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerden başlayıp Nallıhan, Beypazarı üzerinden Ankara'ya yaklaşacak gibi görünen gericilik ve ayaklanma dalgaları olmuştur. Ben, bir yandan bu dalgaların durdurulmasına çalışırken bir yandan da, Ankara'da toplanmakta olan ve genel durumu henüz gerçeği gibi bilmeyen milletvekillerini, korkulu olaylar karşısında bırakmamak ve bu gibi olayların ortaya çıkmasıyla Meclisin toplanamaması gibi uğursuz olasılıkları önlemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için, Meclisin açılmasında pek çok tezcanlılık gösteriyordum. Sonunda, gelebilmiş milletvekilleriyle yetinerek Meclisin, Nisanın yirmi üçüncü cuma günü açılmasına karar verildi. Bu karar üzerine, 21 Nisan 1920 günü yaptığım bildirimi, o günün duygu ve anlayışına ne denli uymak zorunluğu bulunulduğunu gösterir bir belge olması bakımından, olduğu gibi bilginize sunmayı uygun görüyorum.

Tel. Gayet müstaceldir. Ankara, 21/4/1920
Ankara'ya acele tezkere

Kolordulara (K. O. 14 Vekâletine)
Fırka 61 Kumandanlığına, Refet Beyefendi'ye
Bilûmum Vilâyata, Müstakil Livalara, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine,
Belediye Riyasetlerine

1 — Bimennihilkerim Nisanın 23 üncü cuma günü, cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir.

2 — Vatanın istiklâli, makam-ı refi-i hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayatî vezaifi ifa edecek olan bu Büyük Millet Meclisinin yevm-i küşadını cumaya tesadüf ettirmekle yevm-i mezkûrun mebrukiyetinden istifade ve bilûmum meb'usin-i kiram hazaratı ile Hacıbayramı Veli cami-i şerifinde cuma namazı eda olunarak envar-ı Kuran ve salâttan da istifaza olunacaktır. Badasselât lihye-i saadet ve sancak-ı şerifi hamilen daire-i mahsusaya gidilecektir. Daire-i mahsusaya dahil olmazdan evvel bir dua kıraatiyle kurbanlar zepholunacaktır. İşbu merasimde cami-i şeriften bed'ile daire-i mahsusaya kadar Kolordu Kumandanlığınca kıtaat-ı askeriye ile tertibat-ı mahsusa alınacaktır.

3 — Yevm-i mezkûrun teyid-i kutsiyeti için bugünden itibaren merkez-i vilâyette Vali Beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatim ve buhari-i şerif tilâvetine bed'olunacak ve hatm-i şerifin son aksamı teberrüken cuma günü namazdan sonra daire-i mahsusa önünde ikmal edilecektir.

4 — Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren buharî ve hatemat-ı şerife kıraatine şuru edilerek cuma günü ezandan evvel minarelerde salâvat-ı şerife okunacak ve esna-yi hutbede hılâfetmaabımız padişahımız efendimiz hazretlerinin nam-ı [1] nami-i humayunu zikredilirken zatı şevketsimat-ı padişahilerinin ve memalik-i şahaneleriyle bilûmum tebaa-i mülûkânelerinin bir an evel nail-i halâs ve saadet olmaları duası ilâveten tezkâr olunacak ve cuma namazının edasından sonra da ikmal-i hatmedilerek makam-ı muallâ-yi hılâfet ve saltanatın ve bilcümle aksam-ı vatanın halâsı maksadiyle vukubulan mesai-i milliyenin ehemmiyet ve kutsiyeti ve her ferd-i milletin kendi vekillerinden mürekkep olan bu Büyük Millet Meclisinin tevdi eyleyeceği vazaif-i vataniyeyi ifaya mecburiyeti hakkında mev'izeler irat olunacaktır. Badehu halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu merasim-i diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıkıldıktan sonra bilâd-ı Osmaniyenin her tarafında, makam-ı hükûmete gelinerek Meclisin küşadından dolayı resmen tebrikât icra edilecektir. Her tarafta cuma namazından evvel münasip surette mevlid-i şerif okunacaktır.

5 — İşbu tebliğin hemen neşr ü tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve serian en ucra köylere, en küçük kıtaat-ı askeriyeye, memleketin bilûmum teşkilât ve müessasatına [2] iblâğı temin edilecektir. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa talik ve mümkün olan mahallerde tabı ve teksir ve meccanen tevzi edilecektir.

6 — Cenab-ı haktan muvaffakıyet-ı kâmile tazarru olunur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

[1, 2] 1934 basımında. yanlış olarak: "nam"; "müessesatın".

Tel. Çok ivedidir. Ankara 21.4.1920
Ankara'ya ivedi yazı gönderilmesi

Kolordulara (On Dördüncü Kolordu Komutan Vekilliğine),
Altmış Birinci Tümen Komutanlığına, Refet Beyefendi'ye,
Bütün İllere, Bağımsız Sancaklara, Müdafaai Hukuk
Merkez Kurullarına, Belediye Başkanlıklarına

1 — Tanrı'nın yardımıyla Nisanın yirmi üçüncü cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2 — Yurdun bağımsızlığı, yüce Halifelik ve Padişahlığın kurtarılması gibi en önemli ve ölüm dirimle ilgili görevleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya raslatmakla o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle birlikte, kutlu Hacı Bayram camisinde cuma namazı kılınarak *Kuran*'ın ve namazın nurlarından ışıklanılacak ve güç kazanılacaktır. Namazdan sonra, Peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal sancak alınarak [Meclisin toplanacağı] özel yere gidilecektir. Toplantı yerine girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu törende, camiden başlayarak, Meclise değin, Kolordu Komutanlığınca askeri birliklerle özel [tören] düzeni alınacaktır.

3 — Bu günün kutsallığını pekiştirmek için bugünden başlayarak il merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye [1] ve *Buhari* [2] okunmaya başlanacak ve hatimin son bölümleri, uğur için cuma günü namazdan sonra Meclisin toplantı yeri önünde okunup bitirilecektir.

4 — Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde, yukarda belirtildiği gibi şimdiden hatim indirilmeye ve *Buhari* okunmaya başlanacak; cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek; hutbe okunurken Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin şanlı adı anıldığı sırada, kendisinin, ülkesinin ve bütün uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ermeleri için ayrıca dua edilecek; cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce Halifelik ve Padişahlığın ve bütün yurt parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın, kendi vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisi'nce verilecek yurt ödevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan dinsel söylevler verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve ulusumuzun kurtuluşu, esenliği ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dinsel ve yurtsal tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı ülkesinin her yerinde, hükümet konağına gidilerek, Meclisin açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde cuma namazından önce, uygun görülecek şekilde "Mevlit" okunacaktır.

5 — Bu bildirimin hemen yayılması için her araca başvurulacak ve tez elden köylere, en küçük askeri birliklere, yurttaki bütün örgütlere ve kurumlara ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük kâğıtlara yazılarak her yere asılacak ve yapılabilen yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6 — Ulu Tanrı'dan tam başarıya ulaştırmasını yakarırız.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

[1] *Kuran*'ın baştan sona kadar okunmasına.

[2] Bu sanla tanınmış. Buharalı ünlü hadis bilgininin kitabı. İçinde Hz. Muhammet'in sözleri ve buyrukları vardır.

22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük tebliği tamim ettim :

Telgraf 22/4/1920
Dakika tehir edilmeyecektir

Umum Vilâyetlerle Elviye-i Müstakilleye
Kolordulara, Nazilli'de Miralay Refet Beyefendi'ye
Bursa'da K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne
Bursa'da 56 ıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beyefendi'ye
Balıkesir'de 61 inci Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Beyefendi'ye

Bimennihilkerim Nisanın 23 üncü cuma günü Büyük Millet Meclisi küşat edilerek ifa-yi vazifeye mübaşeret eyleyeceğinden yevm-i mezkûrdan itibaren bilûmum makamat-ı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii Meclis-i mezkûr olacağı tamimen arzolunur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

22 Nisan 1920 günü de şu bildirimi yaydım :

Tel. 22.4.1920
Dakika geciktirilmeyecektir.

Bütün İllerle Bağımsız Sancaklara,
Kolordulara, Nazilli'de Albay Refet Beyefendi'ye,
Bursa'da Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa
Hazretlerine, Bursa'da Elli Altıncı Tümen Komutanı
Albay Bekir Sami Beyefendi'ye
Balıkesir'de Altmış Birinci Tümen Komutanı Albay
Kâzım Beyefendi'ye

Tanrı'nın yardımıyla Nisanın 23'üncü cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından o günden sonra bütün sivil ve askeri makamların ve bütün ulusun başvuracağı en yüce kat, adı geçen Meclis olacaktır. Bilgilerinize sunulur.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal